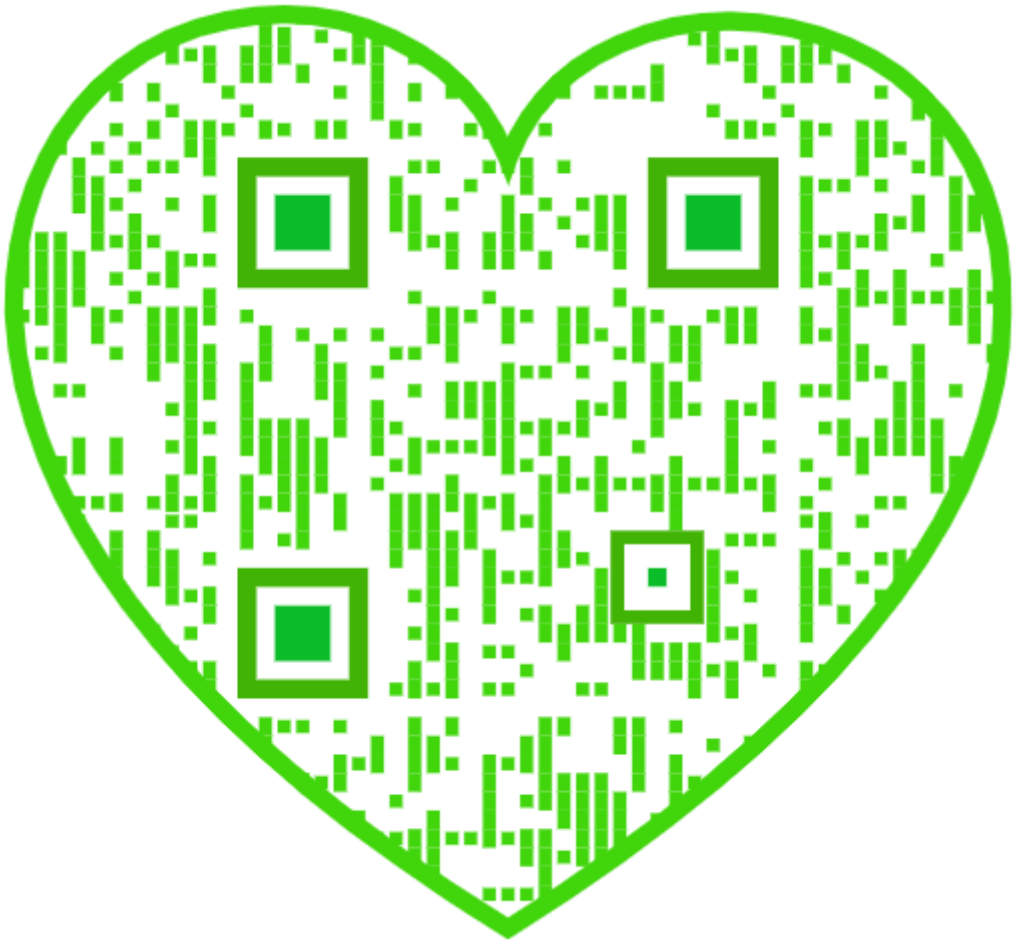
De Beweging. Jaargang 1

bron
De Beweging. Jaargang 1. W. Versluys, Amsterdam 1905

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001190501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

[Deel 1]

Inleiding

Tien jaar lang heb ik het geluk gehad in een wenschelijk bondgenootschap het verschijnen verzekerd te zien van een Tijdschrift dat, in werkelijk breeden zin, het orgaan was van een Geestelijke Beweging.

Nu door de ééne partij gemeend wordt dat die Beweging geëindigd is en zij den tijd gekomen acht om door deelneming aan andere tijdschriften te toonen dat er, naar hare meening, tusschen die tijdschriften en het Tijdschrift van de Beweging geen onderscheid meer bestaat, nu is het voor de andere partij, de onveranderd geblevene, een droevige, maar noodzakelijke plicht geworden het eens zoo schoone bondgenootschap te doen eindigen, en het zoo nadrukkelijk mogelijk uit te spreken dat de Beweging nog leeft.

Dit is de reden waarom de overeenkomst, tengevolge waarvan eerst het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en daarna *De XXe Eeuw* werden uitgegeven, tegen het volgende jaar ontbonden is, en tegelijk met het ophouden van de gezamenlijke uitgaaf een nieuwe onder den naam *De Beweging* door mij begonnen wordt.

* * *

Het mag hier wel de plaats zijn dat wat tot nu toe verspreid gezegd werd te vereenigen en in overzichtelijke voordracht een denkbeeld te geven van die Geestelijke Beweging die zóózeer de oorsprong en regelaarster van onze daden is.

Als de menschen, de volken, veranderen, dan erkennen wij

de verandering aan de gelaatstrekken, maar ook aan de gedachten; aan de gebaren, maar ook aan de gevoelens; aan de daden, maar ook aan de gemoederen. Eigenlijk zijn gedachte en gelaat, gevoel en gebaar, gemoed en daad een-enhetzelfde: tegelijk ontbloeiende levensbewegingen, die wezenlijk één zijn, al is het zoo dat ons splitsende en begrijpende verstand ze niet anders dan in die ontleding bevatten kan. Dat verstand wete echter wel dat, omdat wij ze gesplitst *verstaan*, de levensbewegingen nog niet gesplitst *zijn;* het wete wel dat het die splitsing niet maakt om een doode afgetrokkenheid, maar om het leven erdoor te benaderen; het wete goed dat wanneer het spreekt in afgetrokkenheden, die het leven begrijpen van ééne zijde, het toch inderdaad van het leven-zelf spreekt dat in velerlei afgetrokkenheden, van vele zijden, kan worden bevat.

Geest en stof zijn twee wijzen waarop eenzelfde leven begrepen wordt. Of wij van iemands geest of van zijn lichaam spreken, wij hebben het over hemzelf en wij weten zeer goed dat die geest niet zonder dat lichaam en dat lichaam niet zonder dien geest kan worden voorgesteld. Toch ware het spreken ons niet mogelijk indien wij de scheiding niet maakten, indien wij uit de levende indrukken die tot ons komen niet die twee afgetrokken schepselen Lichaam en Geest schiepen, die wij dan bij iedere beschouwing van een werkelijken mensch weer onmiddelijk en onbewust met het aan hem eigenaardige leven vullen. Noodzakelijke wijzen van zien en denken, hebben Lichaam en Geest, Geest en Stof, tot voorwaarde van hun bestaan het leven en tot voorwaarde van hun werkzaamheid het levende, en in elk van hen beide verschijnt dat levende geheel, hoewel in beide op een andere wijs.

Wanneer wij dus een beweging geestelijk noemen en haar van een stoffelijke onderscheiden, dan verliezen wij daarbij niet het besef dat deze twee bewegingen eene zijn, ééne levensbeweging, maar die door ons als de geestelijke die zij is, wordt beschouwd.

Geestelijke beweging, dat is levensbeweging, beschouwd niet in haar lichamelijk voorkomen, maar in haar geestelijken aard.

* * *

Geestelijke beweging is levensbeweging. En de heele geschiedenis van de menschheid zou kunnen beschreven worden als de werkingen van één Geest die in alle gebeurtenissen, daden en woorden tot uiting komt.

Maar dit kan niet het doel van een tijdschrift zijn.

Niet de geschiedenis van de menschheid maar die van eigen tijd tracht het in zijn bladen vast te houden; niet de geestelijke beweging in het algemeen, maar de ééne bizondere geestelijke beweging die van dien tijd het wezen is.

Terwille van ééne Geestelijke Beweging wordt dit Tijdschrift door mij opgericht en over deze beweging die het wezen van onzen tijd is, loopt dit ons onderhoud.

Toen het in 1815 begonnen tijdperk, dat er een van nationale idealen geweest was, omstreeks 1860 ten einde liep, vertoonden zich al spoedig algemeener bedoelingen. De geestdrift voor een vaderlandsch verleden die in bijna alle staten van Europa had doorgewerkt en als laatste daad nog in 1870 het Duitsche Rijk zou stichten, begon vervangen te worden door droomen en uitzichten waaruit het vaderlandsche verdwenen was. Het is niet noodig dat ik hier de geschiedenis van Europa schrijf: er zou uit blijken dat in die jaren niet het leven in het land maar het verkeer met het buitenland hoofdzaak werd, en dat dit overal viel op te merken, stoffelijk zoowel als geestelijk.

Ook bij ons ziet men in die jaren, in poëzie en proza, in gedachte en kunst, in nijverheid en arbeidersbeweging dien overgang plaats hebben. Het vaderlandsche heeft, vooral hier, nog een groot woord mee te spreken; het komt zelfs, doordat het van de onderdeelen afziet, en zich tot zijn breedere trekken vereenvoudigt, tot krachtiger uiting; maar de richting naar het buitenland is onmiskenbaar: het is het vaderlandsche dat zich verstaanbaar maakt voor den vreemdeling. Als in 1875 Potgieter sterft, met de oogen van zijn geest gericht naar Amerika, het rijk zonder verleden - *Lincoln* heette het onvoltooide gedicht dat hij achterliet en vóór de roos van het graf van Washington, die achter glas hing in zijn studeerkamer, beloofde hij zich als laatste reis eene naar de Nieuwe Wereld, - als hij sterft, wiens eerste gedicht er een op Washington geweest was, dan treden opnieuw de algemeene verlangens van vóór bij geboren werd in werking: de wegen liggen open naar een

gemeene menschheid, begaanbare wegen naar een toekomst die vroeger droomland scheen.

Wat, stoffelijk en geestelijk, de volken beleven, beleven het sterkst in den géést hun dichters. De herleving van het vaderlandsche en de richting van dat vaderlandsche naar het buitenland, de levensbeweging van de jaren waarin hij leefde, is als geestelijke beweging tastbaar in Potgieter en de zijnen. Vijf jaren na zijn dood vergeestelijkt een nieuwe levensbeweging voor het eerst zich duidelijk in Jacques Perk.

In de nieuwere eeuwen zijn dit de twee beheerschende machten: het Vaderland en de Menschheid. Elke op haar beurt is middelpunt en bewaart een tijd haar meesterschap over alle verschijnselen. Dan draagt zij het over aan de andere. Als Jacques Perk zijn *Mathilde* schrijft, geïnspireerd op Dante, - zooals ook reeds Potgieters *Florence*, zooals ook reeds sints '60 Rossetti's Praerafaëlitisme, - dan is in de Natuur-idee die hij belichaamde, zoowel als in het navolgen van dien dertiende-eeuwer, een treden uit de vaderlandsche sfeer, en in een algemeenere, een grijpen naar dat wat buiten en boven nationaliteiten een menschelijke verstandhouding schonk. De beweging van vaderland-looze menschelijkheid, die, stoffelijk en geestelijk, de volken van Europa heeft aangegrepen, is ook in Nederland, en is als Geestelijke Beweging aan het woord gekomen in Jacques Perk.

* * *

Dit is de beweging waarvan ik spreken wou. Een ideaal van Menschelijkheid verving het ideaal van den Vaderlander. Zoodra de beweging in *De Nieuwe Gids* haar orgaan had, bleek het dat niet alleen dichters, maar verschillende soorten van schrijvers dit ideaal in zich droegen. Ook kunstenaars, ook mannen van wetenschap, wijsbegeerte en staatkunde uitten nieuwe verwachtingen, denkbeelden en meeningen. Hierdoor werd bevestigd dat de nieuwe levensbeweging, die naar het inter-nationale, welke sints geruimen tijd ook stoffelijk waarneembaar werd, haar geestelijk karakter ging bewust maken: dat er dus inderdaad van een Geestelijke Bewéging sprake mocht zijn.

Van het begin af heeft *De Nieuwe Gids* alle verwante elementen aangetrokken, en het duidelijk gemaakt dat niet de eigenschap van dezen of genen schrijver, maar dat wat zij allen gemeen hadden, het krachtige en blijvende van het tijdschrift was. Te grooter de tegenslag toen de leiders zelf van het tijdschrift die waarheid vergaten en in zelfvereering de gemeenschappelijke schepping verwoestten envernietigden. Dat was voor de Beweging het gevaarlijkste oogenblik, toen de bindende kracht van haar orgaan een afstootende geworden was, en er gevaar bestond dat alle medewerkende machten, uit elkaar geslagen, den weg tot elkaar verliezen zouden.

In dat oogenblik werd het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* opgericht. Twee schrijvers vonden in hun bondgenootschap de waarschijnlijkheid, zoo niet de zekerheid, de verjaagde leden van de beweging te zullen vereenigen.

In dien tijd bleek het hoe spoedig een gemeenschap verwildert en hoe moeilijk ze gegrond wordt. Langzamerhand eerst konden bedervende invloeden geweerd, en kon in vele harten de gedachte weer wakker worden gemaakt dat niet elk voor zichzelf stond, maar wij allen in een gemeenschap van smaak en denkbeelden den waarborg hadden, te behooren tot die levensbeweging, welke het leven is van onzen tijd die naar de toekomst groeit.

Langzamerhand is een schaar van schrijvers samengekomen, die in *De XXe Eeuw* haar maandschrift heeft. En tot behoud en uitbreiding van hun gemeenschap is het dat ik in een nieuwe uitgaaf de oude samenwerking wensch voort te zetten, nu het blijkt dat een van de leiders hun zaak verlaat.

* * *

Iedere beweging heeft haar hoogten en laagten, en de boog van haar aanloop is anders dan de rustige breedte van haar uitdeining. In de jaren 1894 tot 1904 is schijnbaar niets te bespeuren van die eenheid die in de eerste *Nieuwe-Gids*-jaren zoo doorslaand merkbaar was; integendeel schijnen de medewerkers van *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *Twintigste Eeuw* ongewoon uiteenloopend: het bij elkander brengen van de meest verschillende persoonlijkheden wordt nagestreefd, het

tegenover elkaar plaatsen van afwijkende meeningen wordt haast een systeem. Maar let eens op het volgende: Er is in Noord- en Zuid-Nederland geen enkel dichter dien wij begeeren die zich niet bij ons heeft geschaard; er is geen schakeering van proza waarop wij prijs stelden of we gaven er proeven van. Dit *is* een eenheid, die daarin bestaat dat die hoogste geestelijke krachten die de poëzie en het proza zijn hun richting naar ons toenamen, ons tijdschrift zochten als hun middelpunt. Verder: rondom deze reeks van ouderen en jongeren - want zelfs de beste schrijvers van het voorbereidend tijdschrift *De Banier* verschenen, en zelfs de jongsten van de jongeren komen opdagen - bewegen zich de verdedigers van denkbeelden en meeningen, de meest verschillende, maar zie hoe ze tot een vrijheid, zelfs van strijd met elkander geraken, en toch niet het tijdschrift verlaten waarin ze allen welkom zijn. Een band van eenheid is dit, dien ze dulden omdat ze hem liefhebben, en liefhebben omdat elk er de sterkende kracht van voelt. Dit voor de medewerking; - en het gevolg? Het gevolg is dat hoe langer hoe meer en door de meest verschillende pennen, alle belangrijke vragen behandeld worden, en elke gedachten-groep zich aflijnt tegen een andere. Geen enkele die ertoe komt tyran te zijn, geen enkele ook die zich niet in vollen vrijen weerstand ontwikkelen kan. In verkeer en verweer openbaart zich het leven van onzen tijd, in geestelijke verschijning, en inderdaad als een beweging, maar als de beweging die ze is: een in voortgang strijdende.

Zóó is de beweging van die tien jaren, die door de verscheidenheid van haar samenstellende krachten haar eenheid niet zoo duidelijk toonde als de enkelvoudige van het voorafgegane tijdperk, maar die daarom toch niet minder wezenlijk een eenheid wás.

* * *

Heeft de Beweging deze eenheid van strijdende krachten tot stand gebracht opdat nu verder die krachten haar weer zouden loslaten en elk voor zich opgaan in den breeden poel van tijdgenootelijke meeningen, waarin geen strooming, geen beweging is?

Ik geloof het niet.

Integendeel wil het mij voorkomen dat de Geestelijke Beweging, in onze jeugd onbewust aan het licht gekomen, en die daarna in weerstrijd en voortgang tot bewustzijn van zichzelf geraakt is, in de nu komende jaren welbewust en doelverzekerd een taak te vervullen heeft.

Wanneer men, de laatste vijfentwintig jaar, heeft waargenomen in welk een bedrijvigheid, in welk een koorts gaandeweg ons volk, zoo goed als de bevolking van omliggende landen geraakt is, dan vindt men het begrijpelijk dat een krachtig geestelijk leven, evenzeer als een daaraan overeenkomstig stoffelijk, tegenwoordig orde en leiding noodig heeft.

De uitingen van geestesleven *zijn* niet vereenzaamd, *zijn* niet verwilderd: altijd nog heeft de Beweging ze bij elkander gehouden; maar vergeet niet dat de mogelijkheid van vereenzaming en verwildering nu, meer dan ooit bestaat.

Waarom?

Omdat de strijd feller wordt.

Omdat alle krachten aan het werk zijn om uit elkander te drijven wat maar eenigszins onderling verschil toont.

Omdat het voor iedere groep en voor iedere persoon meer dan ooit moeielijk zal worden om intezien wat bij de felle bewustwording van elk onderscheid overblijft als het gemeenschappelijke, als het bindende.

Omdat besef van onderscheid bij ongevoeligheid voor verwantschappen de splijtzwam is die de gemeenschappen vermoordt.

En wat staat tegenover deze ontbinding?

De Beweging, - het besef dat wij allen in eenzelfde beweging begrepen zijn, - de mogelijkheid om ondanks den onderlingen strijd van alle dagen zich vereenigd te vinden in gevoelens en voorstellingen die de gemeenschappelijke uiting zijn van den groeienden tijd.

Maar die gevoelens en voorstellingen, uiting van het gemeenschappelijke leven, die *zijn* immers wat wij de Geestelijke Beweging van onzen tijd noemen, die *zijn* immers de orde en de leiding waaraan de verwarrende veelvuldigheid van dien tijd zich gaarne bindt?

Hoe verwarrend - schijnbaar - is het beeld dat ons land geeft, alleen al in zijn politieken strijd. De twee groepen die

elk voor zich een vaderlandsch ideaal nastreefden, en in wier strijd de voortgang bestond van de jaren vóór 1870 - Liberalen en Calvinisten, meen ik - bestaan nóg. Zij hebben geen groot dichter meer, geen groot geschiedschrijver, geen groot staatsman, - alleen een elkel talentvol journalist en schrijver nog, laatste van het geslacht dat na Huet kwam. Hun machtsorde is omgekeerd. De Liberalen die in alles de meerderen waren hebben zich uitgeleefd - de geestelijk-minderen, maar die meer hou-vast hadden aan de behoudzucht van de bevolking, konden nu opkomen en door zwaarte een evenwicht handhaven dat door spankracht bezwijken zou. Maar meer dan een voortgangloos plankgewip, poel in poel uit, kan hun schommelspel niet te weeg brengen. Tegenover hen beide evenwel, waartegenover zij beide vereenigd zijn, de groep die met bewustzijn van de richting waarin de groei van ons leven gaat, en wanhopend aan de gezeten bevolkingen, nieuwe scharen van belanghebbenden in den strijd brengt, wien ze hun ideaal in de toekomst wijst. Zonder twijfel is deze laatste in de politiek wat anderen in de wijsbegeerte, anderen in de kunst, anderen in poëzie, wetenschap of studie zijn: de onmiddelijke vertegenwoordigster van deze onze Geestelijke Beweging, de bewuste Geest die orde en leiding geeft. Maar ga eens na in hoeveel schakeeringen de Beweging die in hen bewust werd tot zelfs de geesten doorspeelt van degenen die hun het meest vijandig zijn. Ga eens na hoe deze onze Geestelijke Beweging die slechts volkomen schijnt te leven in weinig personen, nu al de heele maatschappij van ons land doortrokken heeft.

Is er, vraag ik, wel een enkele groep waarin de eerste poëzie, de eerste strijd van *De Nieuwe Gids* geen sporen naliet? Waar, al is het als mode, de moderne letterkunde geen ingang heeft?

Is er één kring waar de geestdrift tot vernieuwing van de samenleving niet doorklinkt, en weerklank vond misschien wel, al was het in tonen van ongevaarlijke menschlievendheid en van onder een kerkelijk klankbord? En naar hoevele zijden zijn kunst en wijsbegeerte werkzame apostelen en verkondigers gebleken, daar waar het naakte woord en de praktische toepassing niet zouden zijn geduld?

Dit is de macht van de Geestelijke Beweging ook over het meest verscheidene: het feit dat wij allen gelijk-levenden zijn maakt ons gevoelig voor wat de bewuste onder ons over dat leven uit.

Ja, ik ga verder: meer dan de voorstellingen, die verscheiden zijn, is ons die levensgelijkheid. Daarin is een verwantschap die ons meer beheerscht dan iemand weten wil. In Bachofens *Mutterrecht* verdiepen zich evenzeer de wonderlijkste droomers van vóór-apollinische tijdperken, als de apostelen van de nieuwere vrouwen-beweging. Haat aan den vorige-eeuwschen reken-geest deed Saint-Yves d'Alveydre zich bewegen naar het aardsche Gods-rijk van duizenden jaren vóór Mozes: - anderen doet die haat uitzien naar de toekomst van een gelukkiger wereld. En dit zijn nog maar toevallige overeenkomsten. Meer dan deze, niet toevallig maar het eerste feit van ons bestaan met elkander, is onze gelijklevendheid. Tegelijk leven wij een leven dat in velen deele hetzelfde is. De richting van dat leven wordt door ons meegemaakt. De richting van dat leven in onzen geest bewust geworden en uitgesproken, dat is de Geestelijke Beweging zooals ze in ons werkzaam is. Ondanks alle verschil déze gemeenschap: dat de Geestelijke Beweging die de richting van onzen tijd is, aan al onze gedachten orde en leiding geeft.

* * *

Deze orde, deze leiding wensch ik dat dit tijdschrift geven zal.

Elk voor zich moge toezien, dat hij, voor zoover de Geest van onzen tijd in hem beweegt, dien dienstbaar stelle aan de beweging die hemzelf en ons allen sterken moet. Mijn plicht is het te zorgen dat de gelegenheid daartoe aanwezig is.

Overzien wij de tijdschriften in het land, dan zien wij er die de traditie van vroeger met geenszins de vroegere krachten trachten voort te zetten; anderen die een gemiddelde van behoud zoeken tusschen de weerzijdsche strijdenden. Weer anderen van alleen wetenschappelijke of leerstellige beteekenis. Van de tijdschriften zonder doel dan afleiding spreek ik niet. Naast deze is er alle reden dat een tijdschrift voortbestaat dat boven gedeeltelijke en tijdelijke bedoelingen aan de Geestelijke Beweging van onzen tijd uiting geeft.

Als men de voorredenen voor dichtbundels onder onze Republiek doorleest, dan is het haast regel den lof te lezen van de Dichtkunst, die hoogste uiting van geestelijk leven is. Na dien tijd is de bewondering afgenomen. Kunst en gedachte werden voor een verfrisschende toespijs aangezien bij den steviger maaltijd van meer baat gevende bedrijvigheid. Doch, om billijk te zijn, bij ons leven zagen we verbetering. Gedachte en kunst worden door sommigen werkelijk erkend in de grootheid en waarde die ze hebben voor de houding van het leven. Het besef daarvan hoe langer hoe meer te doen doordringen kan het gevolg van het verschijnen van ons tijdschrift zijn. Het zal dan voor *zijn* deel ertoe hebben bijgedragen het eindige streven van onze tijdgenooten een richting te geven naar het oneindige.

ALBERT VERWEY.

De kleine Johannes
Tweede deel
Door
Frederik van Eeden.

VOOR MIJN KINDEREN

I

Ik zeide dan, dat ik u wellicht nog iets meer van den kleinen Johannes vertellen zou. Zeker hebt ge niet gedacht dat ik mijn woord zou houden, is 't wel? Men is niet zoo heel goed van vertrouwen tegenwoordig, en ook niet zeer geduldig.

Maar nu zal ik u dan toch beschamen, en vertellen wat er verder met hem gebeurde. Luistert, het is de moeite waard. En wat nog 't beste van alles is, het lijkt wèl op een sprookje! Haast nog meer dan wat ik u al verteld heb.

En toch is ook dit alles waar gebeurd. Ja, ja, het is werkelijk waar gebeurd. Ge zult dat nu misschien weer niet gelooven. Maar als ge ouder zijt zult ge het bemerken, - als ge véél, véél ouder zijt. En het is zóóveel prettiger het te gelooven, dat ik u van harte toewensch dat ge het kunt. Gaat het niet, dan spijt me dat voor u, maar ge moet er niet om liegen. Ge moogt alles daarom toch evengoed lezen.

En als ge hem nù tegenkomt, moogt ge hem er wel over aanspreken, met mijn groeten. Misschien krijgt ge geen antwoord, maar hij zal niet kwaad worden. Hij is wel nog altijd klein, maar toch een goed stuk grooter geworden.

Het mooie weder duurde dien avond niet lang. De prachtige

wolken, die Johannes boven de zee gezien had en waaruit de donkere gestalte getreden was, beteekenden onweder. Eer hij weer midden in de duinen was, werd avondrood en sterrenhemel verduisterd en dreef een wilde, zoele wind hem voort, met stofregen, fijn als nevel. Achter hem, boven de zee, weerlichtte het en rommelde, alsof de hemel werd afgebroken en de planken ervan op een grooten zolder gegooid.

Maar Johannes was niet bang en zeer gelukkig. Hij voelde een warme, sterke hand, die de zijne vasthield. Het scheen hem alsof hij nooit nog zulk een echte, levende hand had vastgehouden. Ook Windekind's hand scheen hem ijl en teer en onwezenlijk, daarbij vergeleken.

Hij dacht nu, dat hij aan 't einde van al zijn raadselen en moeielijkheden was gekomen. Misschien hebt ge dat ook gedacht. Maar hoe zou dat mogelijk zijn, daar hij nog maar zoo'n kleine man was, en nog de helft niet had begrepen van de wonderlijke dingen, die hem overkomen waren?

Misschien is het u alles duidelijk geweest, maar hem niet, al verbeeldde hij het zich nu. Hij was dan ook nog maar een kleine man, zonder baard of knevel en met een hooge stem

- 'Vriend!' zei hij tot zijnen Geleider, 'ik weet nu dat ik slecht ben geweest, vreeselijk slecht. Maar nu zijt ge toch bij me gekomen en ik mag uw hand vasthouden. Kan ik dan alles nog goed maken? Is het nog tijd?' -

De donkere gestalte zweeg en ging gestadig naast hem voort in storm en duister. Johannes kon zijn oogen of gezicht niet zien, bij hoorde alleen het schuifelend wapperen van zijn kleederen, zwaar van regen. Toen vroeg hij weer, een weinig angstig, omdat de troost, die hij verlangde, langer uitbleef dan hij wel dacht:

- 'Mag ik u soms geen vriend noemen? Ben ik dat nog niet waard? Ik heb altijd zoo graag een vriend willen hebben. Dat was het heerlijkste van het leven, vond ik, eigenlijk het eenigste waar ik echt om gaf. En nu heb ik al mijn vrienden verloren. Mijn hondje, Windekind, en mijn vader. Ben ik te slecht om een echten vriend te hebben?'

Toen kwam er een antwoord:

- ‘Kunt ge een echte vriend zijn, Johannes, dan zult ge er ook wel een vinden.’

De zachte, diepe klank was troost. Wie met dien klank sprak, vergaf en had lief. Maar de woorden waren pijnigend.

‘Slecht, slecht’ prevelde Johannes voor zich uit, en zette de tanden op elkaar. Hij wou wel schreien, maar dat kon hij niet. Daarvoor zou hij meelijden met zichzelf moeten hebben en dat gaf hem het antwoord van zijn Geleider niet. Hij was geen goed vriend geweest, noch voor zijn hondje, noch voor Windekind, noch voor zijn vader. Nu wilde hij alles wel even in eens weer goed maken, maar dat ging zóó maar niet. Dat werd hem nu duidelijk gemaakt.

Het was woest in 't duin en stikdonker. Men hoorde de wind razen in de dwerg-abeelen en door 't helm, maar er was niets te zien. Hoe ver scheen nu het stille zonlicht en de vroolijke dieren en bloemen! Zwijgend en haastig schreden de twee voort, langs een kronkelend wagenspoor, door het dikke vochtige zand, nu en dan strompelend over de bermen. Die weg leidde naar stad.

- ‘Ik zal....’ begon Johannes weer, vastberaden het hoofd heffend, maar hij stokte.
- ‘Wie zegt er: ik zal? Wie is 't die weet wat hij zal? Kan Johannes zeggen: ik ben?’
- ‘Ik ben bedroefd en ik ben beschaamd en ik wil mij beteren,’ zei Johannes.
- ‘Zoo is 't goed,’ zeide de zachte, diepe stem. Nu kwamen er even tranen in Johannes oogen. Hij klemde zich tegen zijn geleider aan, zachtjes rillend onder 't loopen.
- ‘Leer mij dan, Vader! ik wil leeren, hoe ik mij beteren kan.’
- Niet ‘vader’, Johannes. Wij hebben beiden één Vader. Broeder moet ge mij noemen.’

Bij dat woord keek Johannes schuw naar zijn Geleider op met gespannen gelaat en wijde oogen. Er flitste een blauwwit bliksemlicht, en Johannes zag het bleeke hoofd met de donkere oogen vriendelijk naar hem toe gekeerd. De haren

waren sluik en dropen van regen, ook de donkere baard en knevel. Het haar kleefde aan het blanke, glimmende voorhoofd. De oogen straalden innigen gloed. Johannes voelde tegelijk een eindelooze liefde en vereering en tevens onuitsprekelijke deernis. ‘Mijn broeder!’ dacht hij, ‘o goede, goede man!’

En hij zei: - ‘wat wordt ge nat, bind mijn jasje om uw hoofd, ik kan het wel missen.’ -

Doch zijn hand werd in het duister zacht weerhouden, en zij joegen voort, tot zich zweet en regen op hun gezicht vermengde.

Toen sprak zijn Geleider na eenigen tijd aldus:

‘Johannes, luister wel. Want nu zal ik u wat zeggen, dat ge onthouden moet.

Uw rechte leven begint nu eerst, en goed leven is moeielijk. Als ge onthouden kondet wat ik u nu zeg, dan zoudt ge nooit meer ongelukkig zijn. Noch het leven, noch de menschen zouden u ongelukkig kunnen maken. Maar dat zal niet zoo zijn. En alleen omdat ge vergeten zult.’ -

Een wijle zwijgens, waarin het windgeruisch, en het kleedergerucht en de haastige adem, want ze gingen snel.

- ‘Oefen dus uw geheugen, want zonder het sterke en juiste geheugen wordt geen heil bereikt. Maar onderscheid dit wel, niet het kleine en tijdelijke moet gij onthouden, maar het groote en eeuwige.’

Daar weerlichtte het, alsof 't heelal in witte vlam vloog, en een schrikkelijke donder viel onmiddelijk in, recht boven hunne hoofden.

Maar Johannes overdacht de gehoorde woorden met groote aandacht en was niets bevreesd of verontrust. Hij hief het hoofd op, trotsch en blijde dat hij niet bang was. In de hooge duistere hemelkoepel tuurde hij met wijd-open oogen.

- ‘Dit is het groote en eeuwige, niet waar?’ zeide hij. ‘Dit zal ik onthouden.’

Maar zijn Geleider zei:

- ‘Niet de donder en het licht moet gij onthouden, want die zijn tijdelijk en zullen vele malen weerkomen. Maar dat

ge niet gevreesd hebt en het aangezicht dapper omhoog hield, dat moet ge onthouden, en waarom ge het deedt. Want donder en licht zullen weerkomen en u bevreesd vinden. Toch kan het u doodslaan, ook nu, op dit oogenblik. Waarom vreest ge nu niet?'

- 'Omdat ik u bij mij heb,' zeide Johannes
- 'Welnu dan, Johannes, onthoud dan dit, gij hebt mij altijd bij u.'

Lang zwegen zij en Johannes dacht over deze heerlijke woorden. Maar hij doorgrondde ze niet. Want als hij hem altijd bij zich had, hoe kon hij dan niet onthouden? Toen vroeg hij, maar alreeds wel wetend wat hij hooren zou:

- 'Zult ge dan nu altijd bij mij blijven?' -
- 'Zooals ik altijd bij u gebleven ben.' Zoo kwam het gewachte antwoord.
- 'Maar toen zag ik u niet.' -
- 'En heel spoedig zult ge mij weer niet zien, en toch ben ik er even goed. Daarom moet ge uw geheugen oefenen opdat het spreke als uw oogen zwijgen. Wie kan vergeten en getrouw zijn? Gij zijt nooit getrouw geweest, Johannes, en ook mij zult gij vergeten. Maar ik zal u getrouw blijven en ge zult u mijner herinneren. Dan zult ge een broeder hebben en een vriend, als ge zelf geleerd hebt te gedenken en een trouw vriend te zijn.'

Nu werd de weg harder en zij zagen de lichtjes van de stad in de verte. Dichtbij schemerden vierkante plekjes oranjegeel licht, stil en angstig in regen en duisternis, verlichte venstertjes van woningen, zelf nog onzichtbaar in den nacht. Nu zagen zij de plassen glinsteren en kwamen een mensch tegen. Een haastige zware voetstap, een roodglimmend vonkje vuur van een sigaar. Johannes rook de welbekende, hatelijke menschenlucht van natte kleeren en tabaksrook. Bij 't felle weerlicht zag hij zich op eens rondom in kleine witte en grauwe menschenwoningen. Hij zag de glimmende straatweg, vèr voor hem uit, hooischelven en schuren, een paal langs den weg, alles plotseling akelig seherp en bleek-belicht.

Toen veranderde er iets. Hij werd op eenmaal alles gewaar,

zooals men wakker wordend een stem anders gewaar word, die men reeds gehoord heeft in den droom.

Hij voelde zich duidelijk een gewoon mensch, een mensch als al die anderen. En zijn verheven metgezel was er ook een, een gewone man. Hij zag hen beiden, zooals de voorbijgangers hen zouden zien, een man met een jongen aan de hand, nat in den regen. Windekind werd niet nat in den regen.

De voorstad kwam, met meer en meer licht en gedruisch. Het was niet de groote stad waar Johannes met Pluizer had gewoond, maar de kleinere, waarbij hij geboren was en waar hij ter school was gegaan.

En toen de twee naderbij kwamen, hoorden ze, door 't geruisch van den regen en 't rommelen van 't onweer, een klein verward gerucht, dat Johannes zich zoo goed herinnerde van vroeger. Het was een vaag geroezemoes van stemmen, gezang, aanhoudend draai-orgel-gedeun, met kleine scherpe geluidjes er door, van trompetjes en fluiten en geknal van voetzoekers en schoten - nu en dan een schril wanluidend gefluit of het luiden van een bel. Het was kermis.

- ‘Pas nu op, Johannes, nu komen de menschen,’ zeide zijn metgezel.

Johannes verschrok. Zijn taak zou beginnen. Hij mocht niet meer smalen op menschen noch zijn eigen menschelijke afkomst verloochenen. Hij wist nu dat hij gedoold had en was besloten zich te beteren. Had hem de goede Dood niet gezegd dat het wel de moeite waard was een goed mensch te zijn? Nu zou hij dan onder menschen komen en beproeven een goed mensch te zijn. Hun smarten lenigen, hun weedom verlichten, schoonheid en geluk brengen in hun leelijke, droevige leven. Was dat het niet wat Hij leerde, aan wiens zegenrijke hand hij voortaan gaan zou?

Maar hij was zeer beklemd. Want hij wist al zoo wat hoe menschen waren. Hij huiverde in zijn natte kleederen.

- ‘Komt de vrees al? Denk hoe dapper je was zooeven. En niet de woorden moet je onthouden, maar de dingen.’

- ‘Ik wil sterk zijn en dapper. Ik wil een mensch zijn onder

menschen, en een goed mensch die goed doet aan de menschen.’

Dit zeggend vermande Johannes zich en met flinken tred ging hij de stad binnen.

Daar zag het er droevig uit. Het water klotste uit de goten op straat. Alles glinsterde van 't nat en van de zeilen der kramen stroomden dikke stralen neer.

Maar de menschen waren op plezier uit en wilden toch plezier hebben. Als de kroegdeuren opengingen, zag men daar binnen de roode gezichten dicht op elkaar in blauwen tabakswalm, en men hoorde zingen en dreunen en voetstampen.

Onder de uitstaande zeilen der kramen school de menigte samen, langzaam voorbij elkaar heendringend, in 't helle licht van de lampen. Ook Johannes en zijn geleider drongen zich daartusschen om den regen te ontgaan.

Johannes hield wel van de kermis. Altijd als in de gracht de schuiten kwamen, met het houtwerk der kramen en spellen, verheugde hij zich en hij zag graag lang toe, als de bouwsels voor die ééne week in elkaar werden gezet. Dat was dan vol verwachting van vreemde en fantastische genoegens.

Hij hield van het kleurige en vroolijke feestvertoon, de malle opschriften van de draai-molens, de geheimzinnige achterkanten en tusschenruimten waar de spullemannen huisden, en vooral van die kleine kraampjes achteraf, met natuur-wonderen en vreemde dieren, welke zoo droevig verzeild schenen in dit Hollandsch oord, met hun eenzelvig onverschillig gevangenleven in de joelende drukte rondom.

En elken zomer vond hij het weer even naar, den bonten rommel te zien afbreken.

Niet dat hij naar de kermis ooit verlangd zou hebben toen hij bij Windekind was - maar van al wat hij bij menschen had ondervonden, leek hem de kermis toch nog het aardigst.

En ook nu verheugde hem het bekende tooneel van de verlichte kramen met hun speelgoed, de koeken met rose suikerlaag en witte opschriften, al het blinkende koperwerk der poffertjeskramen, op eenzame plaatsen de kleine kraampjes, waar bruine gerookte palingen lagen tusschen ijzeren stangen met koperen knoppen, de schiet-tentjes, de luidruchtige en opzichtige draaimolens. -

Ook al de geuren en stanken vond hij niet naar, uit oude herinnering, de geur van koek en gebakken vet, van walmende lichtjes en de vreemde, geheimzinnige stallen- en wilde beestengeur die uit de groote spellen kwam.

De kinderen liepen weer als altijd met hun roode ballonnetjes, te toeten op trompetjes en te draaien met ratels, de moeders hadden hun rokken over 't hoofd voor den regen. Nu en dan kwam een sliert kerels en jonge meiden, met hoeden en mutsen schuin en achterover en glimmende uitgelaten gezichten, hossen door 't gedrang: ‘hi! ha! hi! ha!’ Dan gingen de bedaarde wandelaars even op zij en keken daarna weer naar koeken en snuisterijen.

En daar Johannes graag lachte, bleef hij telkens stilstaan waar iets te lachen kon zijn, bij de Jan Klaassen-kast, bij de hansworsten voor 't paardenspel, die de boeren voor den mal hielden.

Zoo stond hij dan te kijken aan de hand van zijn metgezel tusschen een troep menschen met parapluien op. Rondom zag hij de starende gezichten, ros verlicht door de heftig snorrende petroleum-fakkel voor de tent. De menschen zagen er dom uit, vond hij, zooals ze dus te gapen stonden, nu en dan op eens allen te gelijk lachend, als de hansworst een grap zei. Voor de tent zag hij zeilen, leelijk beschilderd met verschrikkelijke gevechten tusschen menschen en tijgers, overal bloed. Van de balustrade keek een aapje zeer ernstig naar de menschen, met een snellen blik naar een dichtbij staande jongen, om te zien of die kwaad of goed in den zin had, met zijn uitgestoken hand.

Achter het tafeltje bij het gordijn dat als toegang diende, zat een dikke juffrouw in een zwarte zijden japon. Ze had donker, glimmend haar, glad geplakt om haar voorhoofd en een breed, rond gezicht. Ze was niet leelijk, maar deed Johannes denken aan de wassen poppen, die wel bij den kapper staan.

Op eens hoorde Johannes dat de pias tot hem sprak, en de menschen draaiden hun hoofden om en keken hem grinnikend aan.

‘Koman! joenge heer,’ zei de pias, ‘mot u dat sjouspiel óók niet zien? Vraag maar an uws papa of-ie u dat sjouspiel niet emaal wil laten zien. D'r zijn mooie meissies ook, heel artig voor joenge heeren. Kijk maar hier, watte mooie meissies.’

Toen wees hij naar de dikke juffrouw achter het tafeltje,

die volstrekt niet lachte, maar haar ringen met valsche juweelen liet zien, terwijl zij het gordijn ophield, als om Johannes uit te noodigen. En toen wees de pias ook naar een bleek en mager meisje, waarvan het sluike haar, blond en zijig, recht neergekamd tot over haar middel hing. Ze stond vóór de tent, in een groezelig wit pakje met zilverige plaatjes, en ze droeg een kort rokje en witte tricot kousen, die niet heel strak zaten om haar lange, magere beentjes.

'Allo! Koman! Koman!' riep het meisje met een schel, ernstig stemmetje, en ze klapte in de handen.

Ha! Hoe werd nu plotseling Johannes' aandacht gespannen. Hij kreeg een wonderbaar sterk gevoel van teerheid en meewarigheid, toen hij naar dat bleeke meisje keek. Ze droeg een zilveren kroontje op het bijna wit-blonde haar en haar oogen waren ook licht, grijs of licht blauw, dat kon hij niet zien.

'Wil je naar binnen?' zeide zijn Geleider.

Johannes knikte, zonder naar hem te zien. Ze drongen langzaam door de menschen, en Johannes zag dat het meisje naar hem kijken bleef, aandachtig, of zijn komst haar meer schelen kon dan die der anderen.

Wat ging het wonderlijk toe in zijn hoofd in die weinige seconden, terwijl hij door de opeengepakte, kwalijk-riekende menigte drong, om bij de tent te komen. Hij dacht aan zijn dooden vader, en dat hij nu naar een kermis-spel ging. Maar terstond dacht hij ook aan de groote verandering, zijn verlossing van Pluizer, en dat hij niet naar dat spel ging voor zijn plezier, als een gewone schooljongen, maar dat hij nu onder de menschen ging, om hen goed en gelukkig te maken en hun leed te bestrijden. Tegelijk voelde hij een geweldige afkeer van al die ruwe, grove en kwalijk-riekende menschen. En dan keek hij weer naar het bleeke meisje, dat hem geroepen had en hem wachtte. Dat was toch ook een mensch, en zijn gansche hart neigde naar haar toe, zij zag zoo mager en zoo ernstig en wijs. Welk een leven zou ze gehad hebben, en wat zou ze denken en voelen?

Iets vergat hij voor een oogenblik. Namelijk aan wiens hand hij nog ging. Hij had die dierbare hand nog niet losgelaten, maar niet bedacht wie het was, die daar voor zijn vader werd gehouden en hem binnenbracht in een paardenspel.

‘Wat moet ik betalen?’ hoorde hij de diepe, ernstige stem van zijn Geleider aan de juffrouw vragen.

Maar het bleeke meisje, dat hem aldoor was blijven aankijken, riep op eens beslist en kortaf: ‘'t Is Markus!’

De dikke juffrouw keek even zwijgend van 't meisje naar de twee bezoekers, en sloeg toen met haar vette, blanke hand vol ringen op het tafeltje, dat de geldbak rinkelde.

‘Alle-Jezes! ben jij het, Vissie? waar kom jij van daan zwemme? - en hoe kom je an dat joch? - Niks te betale, hoor! Ga maar naar binnen met je jong. Hierzoo! Eerste rang. Ik zie je nog wel, strakkies, hè?’

Toen keek ze met haar zwarte oogen Johannes regelrecht aan. Hij griezelde van dien kouden, harden blik. Maar ze lachte vriendelijk en zei:

‘Dag jong!’ -

Johannes voelde dat het zweet hem uitbrak, van schrik en verwarring. Het hooge Wezen dat hij over de gloedbeschenen wateren der zee had zien aanschrijden, wiens hand hij niet losgelaten had, op zulk een wijze te hooren toespreken door dit griezelige mensch, als een oude bekende! Was hij gansch en al verbijsterd? Had hij gedroomd en was een of andere kermisklant met hem meegeloopen?

Niet eer hij zat, en zijn hart niet meer zoo hevig klopte, waagde hij het, zijn oogen, die niets van de omgeving in zich hadden opgenomen, naar zijn Geleider te richten.

Deze zag hem aan, blijkbaar al sinds geruimen tijd. En de eerste blik was genoeg. Johannes zag hetzelfde bleeke gelaat, dezelfde wat vermoeide, maar vaste en heldere oogen, vol innigen gloed, vertrouwend en vertrouwelijk, onbeschrijfelijke rust en troost gevend door den blik alleen.

Maar het was een gewone man, een mensch als de anderen. Hij had een bruine pet op, met oorkleppen die boven-op waren samengebonden, en droeg een oude vale manteljas, waaruit het regenwater nog tappelings op zijn zitplaats droop, zijn schoenen, gansch bemodderd en doorweekt, stonden plomp en vierkant naast elkaar op de houten vloer, zijn broek was onder gerafeld en had geen duidelijke kleur meer.

Johannes wilde hem aanspreken, maar zijn lippen beefden

zóó dat hij geen woord kon uitbrengen en de tranen liepen hem langs de wangen.

Nog altijd zaten zij hand in hand. Tot spreken kwam het niet. Maar Johannes voelde hoe zijn hand gedrukt werd en hoe langzamerhand een bovenaardsche geruststelling en bemoediging doordrong uit die vriendelijke oogen, tot in den grond zijns harten.

Zijn Geleider glimlachte en wees hem dat hij letten zou op het spel en de toeschouwers, - en langzaam, met een diepe ademing, wendde Johannes zijn oogen daarheen. Maar hij zag wat er voorviel wezenloos, zonder deelname.

En telkens, als hij even durfde, moest hij weer naar zijn Geleider zien, naar zijn schamele, natte kleederen, zijn handen, niet grof, maar zonderling ruw en met zwarten duim en voorvinger, zijn bleek, geduldig gezicht, zijn aan de slapen gekleefde haren.

En dan begonnen hem de lippen weer te trillen, werd hem de keel toegenepen en kwamen de tranen, onbedwingbaar, tot even snikken toe.

Maar toen zag hij in het ronde perk van zand, waaromheen de toeschouwers zaten, een groot wit paard binnen rijden, en daarop stond het bleeke, blonde meisje. Ze had nu meer kleur en veel fraaier en zwieriger schijn. Zij sprong en knielde op het groote, witte paard, dat zij aanmoedigde met schelle geluidjes.

Nu was 't niet enkel meewarigheid en teederheid, die Johannes voelde, maar ook iets als bewondering en eerbied. Want ze scheen niet ouder dan hij zelf, en ze was in 't geheel niet bedeesd maar verstond hare kunst goed. En de menschen klapten luid en dan bracht zij de beide tengere, teere handjes één voor één aan de lippen, wuifde eerst links, dan rechts, met onbevangen zwier.

De hansworst boog diep voor haar, met allerlei malle grimassen, en toonde den grootsten eerbied, en zij bestrafte hem met een gekunsteld glimlachje, als een prinses. Johannes kon zijn oogen niet van haar afhouden.

‘Wie is dat meisje?’ vroeg hij aan zijn Geleider ‘is zij heusch zoo lief?’

‘Zij heet Marjon’ zeide zijn Geleider, ‘en het is een recht goed kind. Maar te zwak voor haar werk.’

- ‘Ik wou iets voor haar doen,’ zeide Johannes.
- ‘Dat is goed, Johannes, wij zullen naar haar toe gaan, aanstonds.’

Naar de voorstelling keek Johannes niet veel meer. Hij was vol verwachting voor het aanstaande gesprek met het spellemeisje. De wereld waarin zij leefde, was voor hem aantrekkelijk en zij zelf scheen hem op dit oogenblik van alle menschen de eenige, die hij van ganscher harte zou willen helpen en goeddoen.

Toen de bezoekers vertrokken waren ging hij met zijn Geleider door de gordijnen, waaruit de paarden kwamen. En daar achter, in de schemerige ruimte waar één kleine lamp brandde en men vlakbij het ademen en stompen der paarden hoorde, zag Johannes haar zitten. Ze zat gehurkt bij een kist waarop borden met eten stonden en ze had haar mooie pakje nog aan. Er was niemand bij haar.

‘Dag Markus,’ zei ze en gaf Johannes' Geleider een hand, ‘Wie is die jongen?’

- ‘Dat is Johannes. Die wou kennis met je maken, en iets goeds voor je doen.’

‘Zoo?’ lachte het meisje, ‘nou, dan moet-ie m'n zilveren kwartjes maar in gouë veranderen.’

Johannes wist niets te zeggen en was zóó bedremmeld als hij zich niet herinnerde ooit in zijn leven geweest te zijn, Maar Marjon keek hem aan met haar groote lichtgrijze oogen en knikte vriendelijk.

‘Kom jongen! wees niet zoo bleu. Wil je wat eten? - gauw dan, vóór me zuster komt. Je moest maar bij ons blijven. We gaan van de week naar Delft. Ga jelui mee, Markus?’

‘Dat kan wel’ zei Markus. ‘We zullen nu maar probeeren ergens te slapen. Johannes zal wel geen honger hebben, heb je wel Johannes?’

Johannes schudde het hoofd.

‘Hij heeft veel verdriet gehad, Marjon, zijn vader is pas gestorven.’

Marjon zag hem weer aan, nu zacht en goedig, en gaf hem

een hand, met hetzelfde snelle gebaar van vertrouwen, als van een aapje dat zijn meester herkent.

‘Tot morgen,’ zei ze, toen de twee door een achterdeur de tent uitgingen.

Buiten scheen de maan, en het kermisvolk was, na 't ophouden van den regen, weer joliger en luidruchtiger geworden.

Wel, wel, wat waren ze leelijk, wat dansten ze plomp, en wat zongen ze slecht. In kringen stonden nu mannen en vrouwen, potsierlijk toegetakeld met elkanders hoeden en mutsen op, op straat te springen, met heesche stem gezangen uitschreeuwend zonder zin of melodie. Alle gzichten stonden liederlijk, wezenloos of plomp-uitgelaten, meestal rood van opwinding of drank. Ook zag Johannes moeders met zuigelingen op den arm en kleine kinderen aan de hand, uit de poffertjeskramen komen en zich door de menigte voortslepen. De kroegdeuren gingen open en de ruwe feestvierders hosten naar buiten. Hier en daar stonden er hevig te kijven, op de hoek van een straat, met een dichte kring toekijkers er om heen. Iets moois of aardigs of bevalligs was niet meer te zien. Alles schreeuwde en schetterde en tierde, met duizend wanklanken en nare stanken.

Alleen zag men een stuk of zes soldaten, bedaard en zonder getier, met geregelde pas, in 't gelid door de menigte gaan. Dat was de patrouille, wist Johannes, en hij voelde daarin iets wat rust gaf, iets aangenaams, alsof onder de menschen toch nog niet alles liederlijkheid en lompheid was - maar een weinig zelfbeheersching en waardigheid nog overgebleven.

Omhoog scheen de maan blank en statig, boven het roodachtig gevlam en geflikker, zeer stil en grootsch, boven het kleine gerucht. Verlangend zag Johannes naar dat kalme licht.

Hij vond zijn taak vreeselijk en de menschen erger nog dan hij verwacht had. Maar aan één menschje dacht hij toch met teederheid en om haar zou hij volhouden.

‘Laten we toch gaan slapen’ vroeg hij dringend.

‘Dat is goed’ zeide zijn Geleider, en deed een kroegdeur open. Het was er benauwd, vol rook en jeneverstank. Ze drongen door de gasten heen en gingen naar 't buffet.

‘Hebt u logies voor ons, juffrouw Schimmel’, zei Johannes' Geleider.

‘Logies? - Nou, omdat jij 't bent, Markus! maar anders niet, hoor! Ga nou maar mee.’

Zij kropen op een kleine donkere zolder, en kregen daar een paar matrassen, door de juffrouw naar boven gezeuld, en toen konden ze zich nederleggen.

Tot ver in den lichten morgen lag Johannes wakker, onder het getier, gerinkel en gestamp van het kermisvolk beneden. De dag die hij doorleefde, lang als een jaar en vol groote en gewichtige dingen, werd van aanvang tot einde door hem overdacht. Licht en helder lag hij te peinzen, oogen open in 't donker, stil, niet onrustig. Tot de morgen kwam en het zonlicht, als een rood gouden vlek op den muur over hem, - en tot het geraas beneden was verzwakt en uitgestorven. Toen viel hij in slaap, denkend om Marjon, haar lichte oogen en zilveren kroontje.

II

Het waren blijder geluiden, die hem deden ontwaken. Er was iets hoopvols en krachtigs om hem en in hem, toen hij de oogen weer opendeed en rondkeek in het nauwe, donkere zoldertje. Een helle bundel zonnestralen stond als een schuine pilaar op den vloer, gericht naar het kleine dakvenstertje. Johannes zag de glinsterende stofjes zweven.

Buiten en onder zich hoorde Johannes vrouwen zingen en druk en vroolijk praten, zooals vrouwen dat doen als ze 's morgens in keuken en op binnenplaats ijverig aan 't werk zijn. De rommel van gister werd aan kant gebracht en alles weer gereed gemaakt voor een nieuwen kermisdag.

Naast hem lag zijn Geleider en sliep rustig. Hij had niets uitgetrokken als zijn jasje, waarmee hij zich had toegedekt, en zijn schoenen, die naast de matras stonden. Maar hij sliep volkomen diep en rustig, het hoofd op zijn opgerolden mantel. Het lokkige haar was nu gedroogd en zag donkerglanzig, er

was wat meer kleur op zijn wangen. Aandachtig bezag Johannes de rechterhand, die onder het jasje uitkwam en langs de matras tot op den vloer neerhing. Het was een slanke, fijne hand, met kort gesneden nagels, - maar het zwart wat Johannes gister zag, was er nog op. Dat was niet meer van de hand te wasschen, er in geprent door 't werk.

Stil sloop Johannes naar beneden en ging zich wasschen aan de pomp op het binnenplaatsje. Er was een lustige bedrijvigheid om hem heen. Er werd geboend en gepoetst, gespoeld en gewasschen. De zomermorgen was warm en toch frisch, het was een heldere, nuchtere wereld, met niets van droom of verbeelding er in.

De buffetjuffrouw schonk hem een kom koffie in, en vroeg zoo gewoon weg, of zijn kameraad nog sliep en hoe of Johannes aan hem gekomen was.

'Och, toevallig,' zei Johannes, en bloosde hevig. Niet alleen omdat hij jokte, maar omdat het hemzelven zulk een teer en duister punt was, zoo allergewichtigst.

- 'Wie is hij eigenlijk?' vroeg hij toen, met een gevoel alsof hij verraad pleegde.

- 'Wie hij is?' - vroeg de juffrouw met zulk een luide stem en zooveel nadruk, dat de andere vrouwen opkeken en even stilhielden met hun werk. - 'Hoor je die? Hij vraagt wie Markus is?' -

- 'Meen je Markus Vis?' - vroeg een jong, vuil werkmeisje.

- 'Ja, die meent-ie,' zei de buffet-juffrouw.

De vrouwen keken elkaar aan en gingen toen weer door met hun plassen en boenen.

- 'Nou weet ik nog niets,' zei Johannes, een beetje vrijmoediger.

- 'Wij weten 't ook niet,' zei het vuile meisje. 'Jij wel Bet?'

- 'Ik weet dat et 'n verdomd goeie kerel is,' zei Bet.

- 'Ze zeggen wel eens dat ie niet goed is,' zei een andere werkster.

- 'Nou, niet goed mag-ie dan zijn, maar goed is ie, dat zeg ik,' zei Bet.

Dit klonk niet recht duidelijk, maar Johannes begreep het best.

- ‘Hij heeft z'n verstand zoo goed, als jelui met z'n vieren bij mekaar,’ zei de buffet-juffrouw verontwaardigd. ‘Ik heb 't met m'n eigen oogen gezien hoe ie het meissie van Sannes de loodgieter waar wel vier dokters bij waren geweest en die hadden der opgegeven, want der zat nog maar een aasje geest in, maar toen heeft Markus het kind op schoot genomen en toen is al de slijm losgekomen en nou het-ik-het gister nog voor de kramen zien loopen, *met* 'r moeder.’

- ‘Nou en laast,...’ zei het vuile meisje, ‘toen die lange Knelis van de groenmarkt weer dronken was, je weet wel die gemeene ruzie-zoeker met die witte klep an z'n pet, toen het-ie 'm zoomaar zachies bij 'n vlerk genomen en bij z'n oue thuis gebracht, en de vent liep mee as 'n sikkie an 'n touw.’

Zoo maakte het eene verhaal het andere los. En spoedig wist Johannes hoezeer zijn Geleider bemind en geëerd was onder kermis-klanten, spullebazen, arbeiders, daglooners, ja zelfs tot bij winkeliers en kroeghouders toe - al was hij een slechte klant.

- ‘En wat doet hij eigenlijk?’ vroeg Johannes.

- ‘Weet je dát niet?’ zei de juffrouw vol verbazing. ‘Ik dacht nog al dat je bij hem in de leer kwam. Hij is scharensliep. Z'n wagen staat hier in de loods.’

Johannes voelde zijn hart weer gaan kloppen, want daar hoorde hij hem zelf komen over wien zij spraken. Hij waagde het nauwelijks naar hem te kijken. Maar de juffrouw riep: - ‘Goeie morgen, Markus. - Da's ook een goochem knechie van je. Die weet niet eens je handwerk.’ -

En heel gewoon zei Markus: ‘Goeie morgen, samen! - Is er ook 'n bakkie koffie? - Welnou, er is nog tijd genoeg om 't te vernemen. - Draaien leer je gauw genoeg.’ -

- ‘Mot-ie draaien?’ vroeg de juffrouw. ‘Heb je dan geen voeteplank?’ -

Markus zette zijn koffie voorzichtig op een tafeltje tusschen omgespoelde borrelglaasjes en ging er bij zitten, terwijl de juffrouw brood sneed.

Toen zagen Johannes en hij elkander aan, met een blik vol diepe verstandhouding. Markus had met zijn ernstige, welluidende stem luchtig en gemakkelijk-weg gesproken, zonder

dat de menschen tot wie hij sprak er iets bizonders aan hoorden. Maar zij luisterden graag, dat was merkbaar. Als zijn stem inzette, braken anderen meestal hun gesprek af, en er was aandacht en waardeering voor het minste wat hij zei, in ernst of scherts.

- ‘Ja kijk,’ zei Markus, ‘ik heb nu een wagen met een voeteplank. Maar je hebt tegenwoordig veel mooiere, met glas der om heen, en een groot wiel dat een ander draaien moet.’

- ‘Bliksem-nog-en-toe!’ zei de buffet-juffrouw ‘ga je de grootheid op, Markus? Zeker een erfenis gehad, of een lot uit de loterij.’

- Neen, juffrouw Schimmel, maar ik dacht zoo, uw standje gaat nog al goed in den laatsten tijd, - en als u nou toch na de bankier moet met uw centen, leen u mij dan honderd vijftig gulden op afbetaling. - Een gulden per week, is dat genoeg?’

De vrouwen hielden even op en lachten. De juffrouw lachte ook en riep: - ‘Zoo'n jood!’ - En na een tijd lang heen en weer gedrenteld te hebben, zei ze: - ‘Nou, vooruit! - 't Is goed, hoor! - Maar begin dan maar dadelijk hier de messen te scherpen, - op afbetaling - en als vlijmen, hoor!’ -

En toen Markus en Johannes hun brood gegeten hadden werd de oude wagen uit de loods gehaald en afgestoft, de assen geölied, het touw bevochtigd en werden de messen geslepen. En aandachtig zag Johannes toe, hoe vlug en behendig Markus het staal wendde en keerde tot het scherp was en blank, en hoe over den steen de gouden fontein van vonken opspoot tot aan het snorrende wiel.

Daarna gingen zij samen de straat op, want nu moest er geld worden verdiend.

Langzaam stapte Markus, zijn wagen voortkruiend, door de zonnige straten, al levendig van volk. Van tijd tot tijd galmde hij het: ‘Scharen - slie....p!’ dat het uitklonk boven voetengerucht en karrengeratel, - terwijl hij aandachtig links en rechts speurde, of er soms iemand zich vertoonde die wat te slijpen had. En Johannes liep vooruit en schelde aan alle huizen, en bracht de scharen en messen van en naar den wagen.

IJverig deed Johannes zijn best. Hij voelde dat nu eerst het

rechte, zware leven begon. Men moest werken voor 't brood en geld verdienen. Nooit nog had hij over geld en geld-verdienen gedacht. Maar de werkelijkheid werd al strenger en nuchterder. Iedereen rondom hem sprak over geld en geld-verdienen. En zijn hoogen Geleider zag hij arm en sjofel, gedwongen tot hard en gestadig werk, om niet te verhongeren. Nu werd het leven ernst.

Gesproken werd er weinig tusschen de twee, want het was te druk. Johannes deed het werk met lust, hij voelde iets heldhaftigs en gewichtigs, dat hij, de jongenheer, die hier op een deftige school was geweest, nu rondliep als scharenslijpersjongen - en als de dienstmeiden wat verbaasd naar zijn nette pakje keken, verdroeg hij dat dapper. Maar pijnlijk was het hem een oude schoolkameraad te ontmoeten.

Tegen twaalf werd hij zeer moede en hongerig. De bakkerswinkels ging hij nu voorbij met een gevoel dat hij nooit gekend had. Bijna een kregel gevoel alsof men hem iets afgenomen had, alsof dat brood hem toekwam.

Toen kwamen zij bij het paardespel, waar Marjon was. En daar zat zij met haar donker-oogige zuster. In vlechten was nu 't lichtblonde haar rondom haar hoofd gebonden.

Johannes hoorde het geluid van een ijzeren ketel, die geschud werd, en hij wist dat dat aardappelen beduidde. Er was ook spek en gestoofd groensel. Aan al die dingen dacht Johannes het eerst en met veel belangstelling. Hij moest wel, van de honger. Hij kon aan niets anders denken, totdat hij gegeten had, snel en gretig. Toen keek hij op, wat beschaamd.

Zij zaten buiten, tusschen de achterkanten van tenten en kramen, met een zeil boven hun hoofden uitgespannen voor de zon, die fel en vroolijk scheen. Dichtbij stond de kermiswagen, groen geschilderd met bonte, roode en witte versiersels. Daar stond een kanarie-kooi op het balkonnetje tusschen de bloempotten, en lustig zong de gele vogel.

Johannes vond het nu mooi en goed onder de menschen. Daar zat het lichte wezen, met het bleeke gezichtje, de groote grijze oogen en het wit-blonde haar, als een diadeem in vlechten om haar hoofd gewonden. Het was Johannes alsof er een heerlijke glans van haar uitstraalde, een licht dat tegelijk zoet smaakte en lekker rook. En kon zij niet paard-rijden en door

hoepels springen, en met die magere handjes vlug borden omhoog werpen, opvangen en doen balanceeren? En zij keek veel naar Johannes en scheen hem een aardige jongen te vinden.

Daarnaast zat Markus, kalm en ernstig te eten, het hoofd voorover, zijn donker haar krulde in zijn hals en Johannes vond dat dierbaar en vertrouwelijk.

Daarnaast Marjon's zuster. Voor haar voelde Johannes zich een weinig beangst. Zij zat dicht naast hem en at zeer hoorbaar. Zij schepte spijs op Johannes' bord en klopte hem soms op schouder, aanmoedigend tot eten. Dan keek ze hem aan, vriendelijk genoeg, maar koel-doordringend, en als met een beklemmende bedoeling. Haar oogen schenen bijna zwart en haar haar glanzend zwart als ebbenhout, maar haar huid zeer bleek-wit, was-achtig. Als zij bewoog kraakte altijd iets in haar kleederen en er was een weeë, vettige geur van reukwerk om haar.

Achter Marjon zat het aapje, en keek met zijn scherpe, ernstige blikken naar het heen en weder gaan der stalen vorken. Somtijds sprak Marjon tot hem, en dan knorde hij even in gretige verwachting van eten.

Dit kwartier-uurs was heerlijk. Johannes moest veel naar Marjon zien en bedenken op wie zij leek en waarom het scheen of hij haar lang kende. En hij vond het prettig en vereerend als zij hem toesprak en vertrouwelijk met hem deed, als met een vriendje. Ja, hij herkende iets van het oude gevoel bij Windekind, het vriendschaps- en vertrouwelijkheidsgevoel. Maar hij zag wel, dat zij niet op Windekind geleek. Hij zag ook dat haar nagels niet zeer zindelijk waren en lette op dat zij wel eens grove woorden en vloeken zeide. Toch was haar spraak niet plat, maar welluidend met een vreemden tongval, en haar gebaren bijna altijd bevallig, ook al deed zij, wat, als slechte manieren, hem nooit geoorloofd was.

De middag, die nu volgde, met hetzelfde werk, steeds af en aan loopend de zonnige stad doorkruisen, werd zwaar. Hij kon op 't laatst niet meer denken en zijn voeten smartten hem hevig. Droevig en versuft zat hij neer op een steenen stoep, toen de schaduwen dieper en koeler werden, en hij dacht over het sombere zoldertje waar hij weer slapen zou.

‘Komaan! Johannes, het daggeld is bijna verdiend, dan gaan we naar juffrouw Schimmel, brood-eten.’

‘Hoeveel hebben we verdiend?’ vroeg Johannes, troost verwachtend in het hooren van den rijkdom die de zware arbeid hem zou verschaft hebben.’

- ‘Twee gulden zeven-en-veertig,’ zei Markus.

- ‘Is dat genoeg?’

- ‘Zoolang als we om-niet bij juffrouw Schimmel slapen en om-niet in 't paardespel eten, dan wèl. Maar dat gaat niet altijd.’

Toen viel een zware ontmoediging op Johannes. Reeds zoo moe en nog zoo weinig gedaan. Nog niet eens het onderhoud voor 't leven verschaft. Hoe zou hij dan ooit kracht overhouden voor de menschen? Met het hoofd in de handen staarde hij wezenloos op de straatsteenen.

- ‘Moe?’ vroeg Markus zachtjens. Johannes knikte. Markus zeide weer:

- ‘Denk maar, het is je eerste dag, jongen! Het zal wennen en beter gaan.’ -

Johannes keek op en staarde met vermoeide, moedelooze oogen naar zijn Geleider, die geduldig bezig was iets aan de as van den wagen te verstellen.

- ‘Het is toch niet uw eerste dag, Markus? is het wel? Voor ù kan het niet beter gaan. En hoe moet dat dan? Het gaat nooit.’ -

En een vreemde, bittere gedachte beklemde Johannes, alsof het alles maar bedrog en dwaasheid was, alsof hij voor den gek gehouden werd. Wat was dat voor een man die daar zat te knutselen, met die lange haren, die malle oude pet en gerafelde broek?....

Markus keek om en zag hem aan. Onmiddelijk voelde Johannes schaamte over zijn gedachten en tegelijk een vreeselijk en droevig meelijden, dat Hij, Hij die daar voor hem stond, zoo moest zwoegen in armoede en leelijkheid.

Ditmaal barstte hij uit in een onbedaarlijk snikken. Hij was ook zoo moe en overspannen. Al schreiend kon hij niet anders uiten dan: ‘Waarom toch? Ik begrijp het niet. Het gaat nooit! nooit! nooit!....’

Markus zweeg en trooste hem niet, doch zeide zacht maar

streng, dat hij den wagen moest kruien en naar huis gaan, want dat de menschen op hen gingen letten.

Johannes ging vroeg slapen en zijn geleider met hem. Het kermisgeraas beneden hief weder aan, en de maan scheen helder op het zoldertje. De twee vrienden lagen op hun harde matrassen en spraken zacht met elkander, hand in hand. En nu spraken zij weer op de oude, plechtige wijze, niet de slordige taal van alleman en alledag, maar zooals Johannes met Windekind gesproken had.

- 'Wat maakt mij toch zoo droevig, mijn broeder, als ik u zie?' vroeg Johannes. 'O, als ik uw sjofele kleederen zie, en uw zwarte handen, als ik hoor hoe ge door die arme en vuile menschen als kameraad wordt toegesproken, als ik zie hoe ge hun hard en leelijk leven meedoet, dan kan ik mijn snikken niet houden. Het spijt me dat ik zoo de aandacht trok en mij zoo aanstelde. Maar het is ook zoo vreeselijk!' -

- 'Het is ook vreeselijk, Johannes, niet om mij, maar om de reden die het noodig maakt.'

- 'Hoe kan het noodig zijn dat ge zoo leelijk en droevig wordt? Is dan het leelijke en droevige goed?' -

- 'Neen, Johannes, het leelijke en droeve is slecht. Het mooie en blijde alleen is goed en dat wat wij moeten zoeken.'

- 'Maar gij kunt toch mooi en blijde zijn, lieve broeder. Wát kunt ge niet? Ik weet het toch immers dat ik u heb zien aanschrijden over de glanzende zee? Dat was toch geen bedrog?'

- 'Neen, dat was geen bedrog.' -

- 'Ik heb toen enkel uw gelaat gezien, uw kleederen niet. Enkel uw gelaat, en dat was mooi en verheven. En als ge over de zee kunt gaan, dan kunt ge toch ook wel mooi en verheven en blijde zijn, als ge wilt, ook onder die leelijke menschen.' -

- 'Dat kan ik ook, Johannes, maar ik wil het niet, want ik heb die leelijke en droeve menschen lief. Ik wil veel meer, juist omdat mij zooveel kracht gegeven is. Ik wil hun broeder zijn, opdat zij mij zullen kennen.' -

- 'Moet ge dan daarom laag en droevig zijn?'

- 'Ik ben niet laag en niet droevig. Mijn ziel is hoog en mijn hart blij, - en omdat ik zoo sterk ben, kan ik buigen

tot hen die laag en droevig zijn, opdat ze mij bereiken en met mij het Licht.’ -

In 't donker, de oogen dicht, knikte Johannes bevredigd, en sliep in, zijns vriends hand houdend tot in slaap.

III

Aan 't einde der week, des middags van twaalf tot één uur, luidde de klok ten teeken dat de kermis uit was. De zeilen der kramen bleven dicht en de spellen werden haastig afgebroken. De palen en planken laadde men op de schepen die in 't kanaal lagen, daar maakten ook de houten leeuwen van de draaimolens een droevig figuur. Zij leken volstrekt niet meer de vroolijke, grimmige leeuwen van den vorigen dag, en men begreep niet waar al de bonte en gezellige pracht geborgen was.

De heusche, levende leeuwen, en de menschen, elk in hun wagens, gingen in een lange karavaan den straatweg op, naar de volgende stad, waar nu de kermis weer begon. Want voor kermislieden is het den ganschen zomer kermis.

Johannes en Markus waren al reeds dagen vooruit dien straatweg gegaan, zoo vlug als de bespannen wagens konden zij met hun zware kar niet vooruitkomen. Het weer was helder en droog gebleven en het trekken langs den straatweg, van dorp tot dorp, met de spanning van het werk-vinden en verdienen, met het rusten langs den weg aan de zonnige bermen, met het bad in een eenzame vaart, en nu en dan brood en koffie in de keuken van een boerderij - dit alles was nieuw en opwekkend en prettig, zoodat Johannes weer, moedig werd en vroolijk.

Dichtbij de volgende stad haalde het paardespel hen in. Het was maar een klein troepje. Het groote, witte paard trok de groene wagen, en twee zwart en wit gevlekte paardjes trokken een tweede. De pias liep er naast, lang niet grappig meer, maar vloekend en met een zuur gezicht. Nog een paar mannen en losse paarden kwamen achteraan.

Johannes lag in 't gras en keek uit naar Marjon. Daar liep

ze, met een grooten, bebladerden elzentak in de hand, waarmee ze de vliegen wegjoeg van het witte paard.

Slaperig liep ze voort en keek met een onverschillig gezicht naar de starende boerenkinderen langs den weg. Maar toen ze Johannes zag werden haar oogen helder en groot, en wuifde ze met haar tak.

Toen sprong hij op en liep naar haar toe, en zij gaf hem spelend een slag met de elzentak. Toen, met een plotselinge bekoorlijke beweging, kuste ze hem. Schuchter kuste Johannes haar terug. De boerenkinderen verbaasden zich - maar kermislieden doen altijd raar.

Uit het raampje van de groene kar, tusschen twee kleine tulle gordijntjes, zag Johannes de gitzwarte oogen van Marjon's zuster, met een vreemden glimlach, naar hen kijken.

Hand in hand liepen toen Johannes en Marjon voort, druk pratend over hun ondervindingen van de laatste dagen. En als Marjon vertelde van haar voorstellingen, en hoe ze haar kunsten leerde en hoe vaak ze al gevallen was, dan luisterde hij eerbiedig, of hij in de geheimen van een vorstelijk hof of van een landsregeering werd ingewijd.

Zoo, hand in hand loopend naast het witte paard, kwamen ze dichter bij de stad. En langs den straatweg stonden die lage lange buitenhuizen, met uitspringende theekoepels en welaangelegde tuinen, die men nog dikwijls in de nabijheid der Hollandsche steden vindt. Ze heeten dan ‘Rust-oord’ of ‘Nooitgedacht’ en doen denken aan den ouderwetschen tijd, toen de burgers met goudsche pijpen uit wandelen gingen en de riekende viooltjes nog op den stadswal groeiden.

Tusschen de vensters van die huizen zijn spiegeltjes bevestigd, aan een kromme ijzeren staaf, waardoor de bewoners, voor het raam zittend, kunnen zien wie er op de stoep staat, of wie uit de verte aankomt. Ze heeten ‘spionnetjes’ en de voorbijganger ziet alleen het gezicht van den bewoner in het spiegeltje.

Zoo zag Johannes vóór zich, in zulk een spiegeltje, plotseling een gezicht, waarvan hij ontstelde. Toch was het geen akelig gezicht. Het was gebrild en bleek, had twee stijve krullen aan weerskanten - die men ‘toers’ noemde - en een kanten muts op, waarvan de paarsche linten langs de ooren over de

schouders hingen. Twee zeer heldere, vriendelijke, ernstige oogen zagen hem strak aan. En Johannes ontstelde, omdat hij het gezicht zeer goed kende. Het was het gezicht van zijn tante.

Het was tante Seréna, daar was geen twijfel aan. Ze was menigmalen bij hem thuis op bezoek geweest, en nu herkende Johannes ook het huis waar zij woonde. Hij had er wel gelogeerd. Een schuwe blik wierp hij er naar. Ja wel, dat was het witgepleisterde huis van één verdieping, met de lage kamers en de glazen deuren aan den tuin. Hij herinnerde zich den tuin met de prachtige beukenboomen. Tusschen huis en weg lag een groene sloot, en op het krullige ijzeren hek stond de naam ‘Vrede-best’. Ja, hij herinnerde het zich nu alles wel, en het maakte hem zeer onrustig en verlegen.

- ‘Waarom wor je zoo wit, Jo?’ vroeg Marjon. ‘Ben je niet goed?’
- ‘Daar woont een tante van me.’ zei Johannes, nu hevig kleurend.
- ‘Het ze je gezien?’ vroeg Marjon, met een sneller begrip van de beteekenis van 't geval.
- ‘Vast wel!’
- ‘Niet omkijke!’ zei Marjon ‘Stiekem doortippele! Kunne ze je wat maken?’

Daaraan dacht Johannes in 't geheel niet. Hij moest heimelijk bekennen dat hij zich geschaamd had om met de kermiswagen te loopen, terwijl tante Seréna het zag. Maar hij vermande zich en greep Marjon's hand weer vast, die hij even losgelaten had.

Gelukkig liet Markus hem niet op ‘Vrede-best’ vragen of er iets te slijpen was.

Maar dat bleeke gezicht met de toers, de bril, de heldere oogen en de paarsche linten, gezien in het spiegeltje, bleef Johannes op benauwende wijze vervolgen. Het spionnetje was dubbel en Johannes wist zeker dat tante nu voor den anderen kant zat, en dat de strakke oogen hem nastaarden.

- ‘Heb jij geen tantes, Marjon?’
- ‘Weet ik het? Misschien wel,’ lachte Marjon.
- ‘En je vader dan? is die dood?’

Marjon's stem werd wat zachter en ernstiger, nu ze iets

gewichtigs vertrouwelijk uit ging leggen: ‘Dat weet ik niet, Jo. Mijn moeder is dood, die was leeuwentemster en het 'n ongeluk gehad. Ze leit in Keulen, Maar m'n vader was van de rijkdom en die leeft misschien nog wel. Zie je, daarom kan ik wel tantes hebben, wel een heele schep. Wat rijke! misschien.’

- ‘Heb je je vader nooit gezien?’ vroeg Johannes, nu óók zachtjens.

- ‘Neen, nooit. Maar Lorum zegt,’ (Lorum was de pias,) ‘dat hij een graaf was en een kasteel had.’

- ‘Dat dacht ik wel’ zei Johannes, haar innig aanziende.

- ‘Jamaar, Lorum hannest wel es.’

Dit viel wat koud op Johannes' schoone verbeeldingen. Later heeft hij meermalen ondervonden dat Lorum wel eens hanneste.

Het was een heete middag toen ze de stad introkken. De voetgangers waren moe en korzelig, en bij het gewone bezoek aan het stadsbestuur, om staanplaatsen, werd er niet zuinig gekeven en gevloekt. De leege, sombere zijkamers van de deftige huizen zagen koel en verleidelijk rustig. De heldere dienstmeisjes kwamen aan de deur om het kermisvolk te zien en babbelden en gichelden met elkaar.

Buiten de stad werd een groot, begraasd terrein aangewezen, waar de woonwagens mochten staan. En daar zag men ze spoedig allen in een kring bijeen, wel twintig of meer. Van de voorname en groote wagens, met twee paarden bespannen, frisch-geschilderd, met keurige gordijntjes, bloempotten, vergulde versierselen, vogelkooien en snijwerk, - tot aan de zeer armelijke, zelf-aaneengetimmerd van oude planken, opgelapt met stukken zeildoek en plaatijzer, getrokken door een man en een hond.

Toen werden de bezweette en bestoven paardjes uitgespannen, het bijeengeschooide of gegapte hooi en stroo gespreid, de vuurtjes aangemaakt en haastig gegeten. Het was een levendig en bedrijvig kamp. Markus was er ook. Zijn nieuwe slijpwagen met glas stond te blinken in de zon, naast Marjon's wagen. Hij zelf wandelde met Johannes bedachtzaam door de menschen, overal groeten wisselend en korte gesprekjes voerend. Zijn regenjas en pet waren opgeborgen, maar zijn jas en broek

waren dezelfde, want hij had geen andere. Doch op 't hoofd droeg hij nu een zeer breed gerande stroohoed, zooals men die op de kermissen voor twee stuivers koopt. Johannes zag hem veel liever daarmede, en was blijde dat dit hem goed stond op zijn lang en donker haar.

Waar hij kwam bracht hij een beter stemming. Het kijven was nog lang niet gedaan en vervaarlijk grove woorden stegen overal op, ook uit kindermond. Maar als Markus kwam werden ze gematigd, en dreigende vechtpartijen bezworen. Men had hem in lang niet gezien en hij werd begroet met gemoedelijke uitroepen van blijde verrassing en allerhand vragen, die hij schertsend beantwoordde.

- 'Hé, Vis, waar heb jij gezete? Ben je onder water geweest?' -

- 'Aan het hof, Dirk Volders, kijk maar wat een mooi present ik heb meegebracht,' en hij wees naar den nieuwen wagen.

- 'Je heb zeker de couponscharen weer eens motte slijpen, he?'

- 'Nee, de nagelscharen, Dirk. Daar wordt het hier óók weer tijd voor.'

Waar Markus ging, had hij altijd een sliert kinderen achter zich aan. Zonder naspeurlijke reden, zonder hoop op lekkers, waren er altijd eenige kinderen, die onvermoeid achter hem aanzeulden, wel een uur lang, met hun vuile handjes een lap van zijn jas of een plooi van zijn broek vastklemmend. Met een ernstig gezicht letten ze op zijn woorden en bewegingen en gristen stil-kibbelend met elkaar om den voorrang. Wie zijn jas eenmaal beet had, liet niet los. En waar hij kwam, dribbelden de ongewasschen en havelooze kleinen van onder de wagens en achter de kisten te voorschijn, om een handje. De kans bestond altijd, dat hij plotseling zou nederhurken en voor een tiental groezelige toehoordertjes iets gaan vertellen. Dan gingen de vuil besmeurde mondjes open van bleeke aandacht, en de met een broodkorst of een oude pop voorziene handjes hingen stil neer bij 't gespannen luisteren. En nooit had iemand Markus betrapt op een wrevelig of ongeduldig woord tegen zijn lastige, kleine bewonderaars. Nooit had een der snauwende en grauwende ouders een kind kunnen toevoegen, dat het zóó ondeugend was, dat zelfs Markus het vàn zich joeg.

Johannes zag dit met groote opmerkzaamheid en bewondering. In 't eerst scheen het hem wonderbaar, bovennatuurlijk. Een dreinerig, kwaadaardig kind werd gedwee, een lastig kind werd handelbaar, de ruwe, ongemanierde en hartstochtelijke uitingen der kleinen bedaarden. En hoe kon iemand geduldig blijven bij zulk een gestadig zeuren en aanhangen van de vuilste en slechtst-opgevoede kinderen der wereld? Doch luisterend en spiedend doorvorschte Johannes allengs het schijnbaar onbegrijpelijke. Het was het vermogen der aandacht waardoor het wonder werd verricht. Er was niets wat in die verwaarloosde wezentjes omging of Markus toonde het belangrijk te vinden en gaf het zonder moeite, zonder inspanning, zijn volle aandacht. Daardoor was de zwervende kinderziel op eenmaal bevredigd en gebonden, tot rust gebracht en voor leiding vatbaar. Maar of hij 't zelf al anders verklaarde, de ouders die hun kinderen niet regeeren konden, hielden vol dat Markus iets in zijn oogen en in zijn vingers had, een ‘biologie’ zooals ze zeiden, waarmee hij de kinderen beheerschte. En nog vaster kwam deze overtuiging te staan door het weten van de bereidvaardige en zegenrijke hulp die hij den zieken gaf.

Er heerschte onder deze lieden een groot wantrouwen tegen geneesheeren, en de eenige grief die zij tegen Markus hadden was, dat hij, nog veel te vaak naar hunnen zin, zieken naar het hospitaal en den docter verwees. ‘Hij kon het zelf best af,’ meenden zij, ‘hij is zeker bang in den nor te komen.’ Alleen deze verklaring deed hen berusten, want dit genoegen gunden zij der justitie niet. Maar zij beproefden toch met alle kwalen, al ware het een gebroken been, Markus te overreden om hen zonder docter of hospitaal te helpen. En waar het zieke lichaam de ondersteuning van kostbare verpleging en technisch apparaat kon missen, daar weigerde Markus ook niet en hielp met zijn eenvoudige middelen. Het heette dat hij ‘belas’, toch zag of hoorde men hem nooit bidden bij een zieke. Wel zat hij soms zeer lang, in diepe aandacht, bij een lijder in pijn of onrust. Zijn hand op het hoofd, op het pijnlijke deel of in de hand des lijders. Soms uren aaneen, en zelden ging hij weg zonder dat pijn en onrust tot bedaren was gekomen.

Dit had Johannes reeds hooren vertellen, door Marjon, en ook nu zag hij de moeders met hun schreiende zuigelingen

aankomen, om raad. En hij lette op, nieuwsgierig wat Markus zeggen zou.

Het kleine wurm gierde en spartelde heftig in verzet, want het was lichtschuw en wilde de zieke oogen in moeders arm geborgen houden. Maar Markus moest ze zien. De arme oogjes waren rood en dicht-gezwollen, gansch met vuil bekleefd.

Johannes wachte niet anders dan dat Markus ze zou bestrijken en doen opengaan. Maar Markus zei:

- 'Da's een oue vieze boel, moeke. Er was toch in Leiden een goeie ooglijders-kliniek? Maar hier is er ook een, gauw er heen, vandaag nog.'

Het moeke, een zwaar, beenig mensch, keek met weifelende, ontevreden oogen door de haarslierten, die over haar gezicht hingen.

- 'Dat verdom ik. Die kwakzalvers. Doe jij het liever. Jij kan 't net zoo goed.'

- 'Ik doe 't niet, moeke, stellig niet. En denk er om, als je niet gauw gaat, wordt je kind zeker steke-blind en is 't jouw schuld.'

- 'Hoe is 't nou, Markus? Kan je niet of durf je niet? dat je me naar die moordenaars stuurt.' -

Markus keek haar eenigen tijd aan en zei zacht: - 'Moeke, je hebt schuld, dat weet je zelf best. Ik mag je niet helpen, maar niet om de politie. Die in de stad zullen je goed raden. Ga nu maar gauw, of de blindheid van je kind komt op je geweten.' -

De vrouw keerde om met een norsch gezicht en Johannes vroeg schuchter: - 'Zijn die doctoren dan knapper dan Markus?'

- 'Zij weten hiervoor genoeg,' - zei Markus kortaf.

IV

In den heeten namiddag gingen de kermis-lieden slapen. Overal lagen ze, in de schaduw der wagens, op stroo of lompen, in logge en leelijke houdingen te ronken. Maar de kinderen

bleven levendig, en gedrein en gekriew verhief zich telkens hier en daar.

Neerslachtig dwaalde Johannes rond. Tusschen deze vuile menschen neer te gaan liggen en rustig te slapen, zooals hij Markus zag doen, dat was hem niet mogelijk. Er waren overal onfrissche geuren en hij was ook bang voor ongedierte. Zou hij gaan wandelen in het stadspark of tusschen de zonnige polders? Maar hij schaamde zich weg te loopen, en toch kon hij niet rustig hier blijven. Weer verrees het verschrikkelijke gevoel van onmacht voor zijn groote taak. Hij was te zwak, te gevoelig.

Met een pijnlijk verlangen dacht hij aan de deftige, koele en rustige zij-kamers in de stadshuizen, waar de nette dienstmeisjes de meubels pas gestofd hadden. Hij dacht ook aan tante Seréna en haar prettige ouderwetsche huis, aan haar grooten lommerrijken tuin, waar nu zeker de frambozen rijp zouden zijn.

Maar ziet, daar kwam hij, mismoedig drentelend, bij de groene wagen en zag Marjon liggen in rustigen slaap. Zij lag op een ruig geel en rood paardedek, en haar schrale armen en mager halsje waren bloot. Ze sliep heel stil, zoodat men niet recht wist of ze soms wakker lag met dichte oogen, haar knieën opgetrokken, haar wang op haar handen.

Het aapje zat vlakbij, in de felle zon, in behagelijke gemoedsrust met een cocos-dop te spelen.

Toen werd Johannes geroerd en ging nederzitten tegen 't wiel van den wagen. Hij keek naar 't lieve meisje en dacht over haar onrustig zwervend leven. Daarmee was zijn eigen leed vergeten. En uit de diepte van zijn mismoedigheid ging hij over in een teedere weemoed vol mededoogen. Er werden woorden in hem geboren die hij zorgvuldig vasthield. Hij dacht aan een vlinder, die hij eens over 't zeestrand zeewaarts had zien vliegen en hij zeide bij zich zelven, aan Marjon denkend:

‘Over zee vloog een witte vlinder,
Zag naar de zonneschijn, niet naar de kusten,
Nu mag ze fladdren in alle winden
Maar kan niet rusten.’

En toen hij die laatste woorden herhaalde, werd hij zeer aangedaan en voelde de tranen langs zijn wangen. Hij herhaalde de regels weer en weer, en maakte er nieuwe bij, ten slotte gansch in dit zoete spel verloren.

Hiermede vervloog de zomernamiddag en Johannes ging in den slijpwagen papier en potlood zoeken, om op te schrijven wat hem in 't hoofd was gekomen. Hij was bang dat 't hem weer ontgaan zou.

‘Wat doe je?’ vroeg Marjon wakker wordend. ‘Teeken je me uit?’

‘Ik maak verzen,’ zei Johannes gewichtig.

Marjon moest het vers zien en toen zij het gelezen had wilde zij het zingen. Zij nam een accoord-citer uit den wagen en ging zachtjes neuriënd accoorden zoeken. In spanning wachtte Johannes af.

Eindelijk had Marjon een weemoedige en toch vurige melodie gevonden, die Johannes klonk, als hem van oudsher welbekend, en toen zongen zij te samen het lied:

‘Over zee vloog een witte vlinder
zag naar de zonneschijn, niet naar de kusten,
nu mag ze fladderen in alle winden
maar kan niet rusten.
O vlinder, kleine vlinder,
zoek je overal naar het looverdal,
kom je nimmer, kom je nimmer
weer in 't duinravijn waar de bloemen zijn.

Door wilde winden zeewaart gedreven
in de zonneschijn ver van de kusten,
moet ze zweven al haar leven
en mag niet rusten.
O vlinder, lieve vlinder
door het luchteblauw, door het wolkegrauw
vind je nimmer, ach nimmer
weer het duin-ravijn waar de rozen zijn.’

De kinderen zongen het eens, en tweemalen, en driemalen. Want er waren er wakker geworden, die kwamen luisteren en om herhaling vroegen.

En als in een plotselinge verheldering van zijn verstand en gemoed begreep Johannes dat hij iets goeds gedaan had. De arme, vuile, verwaarloosde menschen en kinderen luisterden. Hij had het gemaakt en het had hem geluk gegeven. Nu scheen het ook de droevige menschen wat genoegen te doen. Dit was iets wat hem blij maakte. Het was niet veel, maar hij kon toch iets.

De avond kwam, de lucht werd koeler, een geurige wind streek van zee over de grazige polders, en boven de duinen kwam een bleekroode nevel hangen. De breede trekvaart waaraan het kamp lag, blonk spiegelend in het avondlicht, het werd rumoeriger rondom, en ook van de stad kwamen luider avondgeruchten, van draai-orgeldeun en karren-geratel.

De kermislieden vormden een kring, en op meer muziek belust, verzochten zij Markus te spelen.

Markus nam een harmonica, en speelde allerhande wijzen. Met grooten ernst luisterden mannen en vrouwen, neerhurkend, of voorover liggend met de ellebogen op den grond en de kin op de handen. En als de kinderen, zonder op de muziek te letten, bij de ouderen kwamen zeuren, werden ze ongeduldig afgesnauwd.

Toen Markus ophield, riep een man met heesche stem ‘Kom jongens! zing nou ook eens wat. Het lied van de arme klanten.’

En dadelijk, volgzaam, vielen allen in, terwijl Markus de wijze aangaf, - met het volgende lied:

‘Wij zwervelingen zonder land
wij zijn maar arme klanten.
Wie méér geld hebben dan verstand
die mogen lanterfanten.
Wij springen hoog, wij springen laag,
wij moeten 't loodje leggen.
We dansen met een leege maag, -
de centen die gezeggen.’

‘Van oudsher was de koning baas
van wege onze zonden,
nu is hij maar een houten klaas
en heeft zijn baas gevonden.
Wie er al kroon of scepter draag'
en louter gouden kleeren,
al springt hij hoog, al springt hij laag, -
de centen die regeeren.

Voor 't leger staat de generaal
en leert de menschen moorden,
de dappre helden allemaal
ze vliegen op zijn woorden.
Toch heeft hij met zijn gouden kraag
geen donder te beweren,

al springt hij hoog, al springt hij laag, -
de centen kommandeeren.'

'Waar leit ons land? Waar staat ons dak?
Wij leven van de gunsten.
Voor wie maar centen heeft op zak
vertoonen we onze kunsten.
Maar breken we ten lest den nek
dan kunnen we ook wat krijgen: -
een mondje vol, een lekker dek,
en 'n hoekje voor ons eigen.'

Toen het laatste woord van 't gezang verklonken was, riep de heesche stem: 'je mocht er wel bij zeggen, dat de kerkhove om de tien jaar geruimd worde.'

'Om de twintig,' riep een ander.

- 'Kinderen,' zei Markus en zette zijn instrument tusschen zijn voeten op den grond, 'Kinderen, nu luistert eens even goed.'

'Van de centen hebben we gezongen en van de menschen die meer centen hebben dan verstand. Maar heb jelui dan meer verstand dan centen? En wat van beiden heb je liever?'

- 'Gee-mij maar cente,' riep de heesche stem.

- 'En mij!' riep de ander.

- 'Dan geef ik liever den aap centen, die gooit ze in 't water en bezuipt zich niet,' zei Markus.

'Kinderen,' ging hij voort en langzaam aan hoorde Johannes dien diepen klank in zijn stem komen, die innerlijke huivering gaf en een ademloos toehooren, - 'waar geld is, zonder verstand, daar is onheil, en waar verstand is, is zegen. Want de wijsheid zal geen geld ontberen.

Jelui bent waarlijk arme schelmen en wordt mishandeld en bedrogen.

Maar niemand ontvangt wat hem niet toekomt. Dus raast en vloekt er niet om.

De wijze is sterk en kan niet mishandeld worden, de wijze is sluw en kan niet bedrogen worden. De wijze is goed en besteelt niet noch laat zich bestelen.

Jelui bent zwak en onwijs, daarom wordt je bedrogen.

Maar je kunt het zelf niet helpen, arme kinderen, dat weet ik wel. Want de kinderen lijden om wat de ouders en grootouders deden.

Maar toch ontvangt niemand wat hem niet toekomt.

Wij boeten voor onze ouders en voorouders. Noem dat niet onrecht. Want de wijze heeft zijn ouders lief en wil hun kwaad wel goed maken.

En wij kunnen allen goedmaken wat onze ouders misdeden. Ja, aan onze ouders kunnen wij het goed maken. Ook dan nog, als ze gestorven zijn.

Het graf is geen knip, kinderen! die de zielevogels vangt. Vader en moeder leven nog en gedijen door onze moeite.

Maak dan uw kindertjes goed, want ze zullen je noodig zijn. Ja, voor die sterven als domme apen, als hoeren en zuipers, voor hen zullen de goede kinderen meest noodig zijn.

En niemand zal het zich niet beklagen die de boete der goede kinderen mist, en ook niemand die met hun hulp niet wijzer worden kan.

Als twee reizigers zwerven in nacht en in kou, en de een heeft hout en de andere lucifers, en zij verstaan elkaar niet, dan zullen ze nog beiden verkleumen en verdwalen.

En als twee schipbreukelingen samen niet hebben dan een kokosnoot en de een neemt de melk en de ander neemt het vaste - dan zullen ze nog beiden omkomen, één van honger en de ander van dorst.

Zoo is 't met de wijsheid ook - en geen mensch op aarde kan alléén wijs worden.’

Markus stem klonk luid en helder en het was doodstil op het zoele grasveld met de havelooze menschen. Een tijd lang zweeg hij, en Johannes schreide stil van aandoening, hoewel hij volstrekt niet nauwkeurig besefte wat al het gesprokene beteekende. Eindelijk klonk weer de heesche stem - maar zachter:

- ‘Ik ben verdomd 'n komkommer as ik et snap, maar 't zal wel waar zijn.’ -

- ‘Kinderen,’ zei Markus, ‘je hoeft me niet te begrijpen, en je hoeft me niet te gelooven. Maar wil je het, om mijnentwil, woord voor woord onthouen, en leeren aan je kindertjes? Dan zal ik je danken.’

Zachtjes klonken de stemmen, hier en daar: ‘Ja! - jawel!’

- ‘Speel je dan nog wat?’ - vroeg een jonge meid, met groote, donkere oogen.

‘Ja, ik zal spelen, en dan mag je dansen,’ zei Markus. vriendelijk knikkend.

Toen nam hij een viool van een der muzikanten en begon zijn mooiste dans-muziek, zoo mooi, dat de wandelaars op den straatweg langs de trekvaart stil hielden, en bleven luisteren. Ja, een wethouder zeide tegen zijn vriend den notaris, met wien hij vaak duetten speelde voor piano en viool, dat er een echte Zigeuner onder 't kermisvolk moest zijn, daar die alleen zóó spelen kon.

En het volkje danste in een wijden kring, de mannen vatten de meiden met stijve rechte armen onder de oksels en draaiden zoo in 't ronde, met een linksche en houterige zwier, zonder ophouden, tot het zweet van hun roode, ernstige gezichten stroomde. De kinderen en ouderen zaten rondom, er werd ook tusschendoor gezongen en veel gelachen en men vermaakte zich zeer.

Maar midden in de vreugde kwamen plotseling een paar kinderen ademloos aanrennen. De grootste was een meisje van acht jaar, met een vuil engelengezichtje in witblonde krullen, ze had een oude jongensbroek aan, die door een paar bretels opgehouden, tot op haar bloote voetjes hing, zoodat ze bijna struikelde bij 't harde loopen. ‘Smerissen!’ riep het grootste meisje buiten adem. En het tweede riep haar na: ‘Smerissen!’

Dit woord, door Johannes ter nauwernood in zijn gewichtigen zin verstaan, had de uitwerking die het verschijnen van een havik in hooge lucht op een zwerm meezen of spreeuwen heeft.

Wel was de aanwezigheid van een of twee veldwachters of agenten op den weg vóór het kamp niets ongewoons. Maar nu kwamen ze in grooter getale, geleid door een deftig beambte met zwarten jas, rotting en knijpbril, - misschien wel de burgemeester! - en met dien krijgshaftigen tred, die verhoogd plichtsbesef aanduidde, als gevolg van de verwachting dat er opgetreden moest worden. Muziek en luide vreugd verstomde, het dansen hield op, ieder keek naar den weg, van waar het gemeenschappelijk gevaar dreigde, zich afvragende wie de meeste kans had het slachtoffer te zijn, of wel de

mogelijkheid overwegend van een geheel onschadelijk verloop der gebeurtenis. Johannes alleen dacht er niets bizonders bij, en begreep de buitengewone belangstelling niet.

Maar ziet, nadat de politiedienaars, en de vermoedelijke burgemeester, bij den ingang van het kamp een wijle hadden stilgestaan, inlichting vragend, - kwamen zij recht op Marjon's wagen af. Spoedig kregen zij Marjon en Johannes in 't oog en op eenmaal voelde Johannes dat het h e m gold. Het was een akelig gevoel van schande, en al wist hij zich geen schuld te herinneren, toch voelde hij zich als zeker dat hij wel iets zeer slechts gedaan moest hebben en dat nu het gerecht, het GERECHT, hem kwam halen en bestraffen.

- 'Jeezes, Jo, nou ben je zuur, hoor!' zei Marjon. 'Ze het je toch in de gaten gehad.'
- 'Wie?' vroeg Johannes, bleek en verward, niets begrijpend.
- 'Wel, die bliksemse tante natuurlijk.'

Johannes hoorde zijn naam noemen en werd uitgenoodigd mede te gaan. Terwijl hij weifelend en ellendig zweeg, begon Marjon's zuster met scherpe stem te schelden.

Doch de politiedienaars deden alsof zij dat niet hoorden, en de brigadier begon met een waardige, vermanende stem: 'Jong mensch, uws is minderjarig, uws mot de bevele van uws femilie volgen. Uws is hier niet onder uws stand. Uws tante is een zeer edele en nette dame. Uws is daar veel aardiger dan hier. Uws tante is vermogend en uws moet doen wat ze zegt. Dat's de wijste partij.'

In zijn onzekerheid keek Johannes om naar Markus en vroeg:

'Wat moet ik doen?'

Maar Markus zag hem ernstig aan, zonder troost, en zeide: 'Denk niet Johannes, dat ik je telkens zeggen zal wat je doen moet. Dat zou je niet wijzer maken. Doe wat je goed schijnt, jongen, en wees niet bang.'

- 'Kom, vent, je hebt niet veel te kiezen,' zei de heer met de rotting. 'Je *moogt* hier niet blijven, en daarmee uit.'

En toen Johannes volgen zou, wierp Marjon zich om zijn hals en begon te schreien. Het kermisvolk morde en schold.

Maar Johannes schreide niet. Hij dacht om het nette huis

van tante Seréna en de ruime, frissche slaapkamer, mèt het groote bed met groen-saaien gordijnen en de dikke beddekwast.

‘Hou je goed, Marjon,’ zeide hij. ‘Ik vergeet je niet. Tot weerziens.’

En met drie ambtenaren ging hij op weg naar Vrede-best, nog dikwijls omziend naar het kamp en terug wuivend naar de schreiende Marjon.

(Wordt vervolgd.)

Beschouwingen over stijl
Door
H.P. Berlage Nz.

Het eigenlijk moderne, in onzen tijd, is bezonnenheid.

ALB. VERWEY.

Het was een prachtige herfstavond, toen ik stond op de brug over het ‘Minnewater’ te Brugge. De zon was juist onder den horizon gezonken, en over stad en land was die gloedkleur gegoten, welke op herfstavonden de stemming brengt, waarbij zwijgen beter past dan spreken.

Rechts de vlakte; weiden met vee, omlijst door hooggegroeide boomen, en een breede straatweg, welke langs boerderijen gaat.

De stad heeft nog hare oude ommuring; wel is de vesting ontmanteld, maar de gracht is nog niet gedempt en de oude poorten zijn nog niet ‘om het verkeer’ vernield; trouwens, men glimlacht bij de gedachte aan Brugge en verkeer.

Nieuwe wijken zijn er ook niet; daarom vormen de weinige, aan de landzijde, dicht aan de vestinggracht gelegen huizen, werk- en opslagplaatsen nog den mooien overgang van stad tot land, van hoog tot laag. -

Links de stad, met haar door de avondzon nog rooder als anders gekleurde daken, welke door het water van den vijver gelijkkleurig worden teruggekaatst.

De fijngetinte torens van de Notre-Dame en Saint-Sauveur, waarbij de boven de huizen oprijzende boomen volmaakt passen, geven aan het beeld der stad iets statigs - een afspiegeling van verheven rust.

Zulk een beeld geeft veel te denken.

's Morgens voor het ontbijt had ik al een wandeling gemaakt.

Ik kwam eerst aan een kleine vruchtenmarkt, nog niet in een hal ondergebracht, maar open gelegen aan een gracht. Onder boomen zaten vrouwen aan haar kleine verkoopstalletjes. Dichtbij was een steile brug, welke met één boog het dood neerliggende water overspant; verder geen mensch op de wal.

Daarna had ik door de geheele stad geloopen langs grachtjes, door stille straatjes en steegjes, waar het gras tusschen de straatsteenen groeit, allen met dezelfde huisjes, met dezelfde trapgeveltjes, naar het groote plein. De zware toren van de hal blikt neer op een vlakte, met het standbeeld der beide vaderlandsche helden, Breydel en de Coninck, staande in belachelijke eenzaamheid. Ik bezocht het raadhuis, een gotisch gebouw van edelen stijl.

Ik ging voorbij romaansche kerkportalen, waarvan de bewonderenswaardige doordachtheid van het eenvoudige lijnenbeloop, tot stilstaan dwong.

Ik bezocht een oud patriciërhuis, 't welk met de Notre-Dame Kerk een prachtige gebouwengroep vormt en nu, gerestaureerd, ook binnen van vroegere schoonheid nog veel wist te vertellen.

Ik zag op dienzelfden dag in het St. Jans hospitaal en in het Stedelijk museum de schoonste middeleeuwsche schilderijen der wereld en stond nu op de brug van het ‘Minnewater’, ontroerd door de pracht van het avondtafreel.

Daar zie ik opeens aan den oever iets duns hoogs, 't welk in die omgeving, letterlijk ten hemel schreit; het is een fabrieksschoorsteen, welke mij, nu ontnuchterd, doet begrijpen, wat wij menschen van de 19de eeuw verloren hebben.

Ik denk daarbij terug aan de nu doode, maar vóór 600 jaar fel levende stad; hoe ze er toen moet hebben uitgezien; en aan een moderne metropolis, met haar lange straten, electrische trams, spoorwegstations en alles wat daarbij behoort, en dan komt bij een dergelijke vergelijking over mij een gevoel van de grootste vertwijfeling. - Want de verbluffende vooruitgang van techniek en industrie, heeft niet vermocht, ook maar ten naastebij iets te geven van wat vroeger was, en dat iets is de schoonheid!

Wij kunnen toch waarlijk wel zeggen, zelfs bij inachtneming

van verzachtende omstandigheden, dat de 19de eeuw was de eeuw der leelijkheid.

Men moet om tot zulk een uitspraak, tot zulk een waarlijk niet vroolijke beschuldiging te komen, alles kalm, d.i. scherp vergelijkend beschouwen; zich vooral niet door twijfelachtige schoonheden van de wijs laten brengen, waartoe in een kunstloozen tijd allicht eenige geneigdheid bestaat; deze schoonheden niet willen overschatten.

De 19de eeuw was de eeuw der leelijkheid. Onze grootouders, onze ouders en wijzelf hebben geleefd en leven nu nog in een omgeving, zoo leelijk als er vroeger geene is geweest.

Ik herhaal nog eens; men beschouwe alles met een koel nuchteren blik; maar vergelijkt men dan, dan kan ook niets van al hetgeen zij en wij voor ons bestaan noodig hadden of hebben mooi worden genoemd en pleegt datgene, wat er aardig uitziet van een vroegere eeuw afkomstig te zijn.

Bekijken we het binnenste van onze woningen, dan is het toch eigenlijk tuig, wat wij huisraad noemen. Geen stoel, geen tafel, geen kopje zelfs, dat ook maar eenigszins bevredigt; en de eenige oorzaak, dat we ons niet voortdurend ergeren is deze, dat de mensch, helaas, of liever gelukkig, de aanpassende eigenschap bezit, van aan alles te wennen. Met onze woning zelf, heeft de loffelijke speculatiebouw, deze massavoortbrenging van de ergste soort, tegen welker overmacht een enkel dragelijk huis van een architekt tevergeefs worstelt, een type geschapen, waaraan zoo ongeveer alles ontbreekt, wat men bouwkunst pleegt te noemen; trouwens de wijze, waarop deze bouw ontstaat, sluit al dadelijk elk resultaat in gunstigen zin uit. Deze massavoortbrenging heeft het silhouet onzer steden bedorven, en den schoonen overgang tusschen stad en land verwoest, omdat de brutale einden der straten, met hun twee gepleisterde gevelvlakken, slechts wachtend op verplaatsing, dadelijk in het groen om de stad doodloopen.

En wat moet van de nieuwe stadskwartieren worden gezegd?

Het is langzamerhand banaal geworden om over onze stadsuitbreidingen te klagen, maar toch moet het weer even gezegd dat de verkeersaderen en ceintuurbanen gruwelijk zijn; zij zijn breed, groot, ruim, maar van een platte leegte, niet aan menschen en verkeersmiddelen, maar aan schoonheid, welke ons het nauwe

middeleeuwsche straatje met smart doet missen. En dan hunne vele ‘prachtbauten’! Nu ja, er zijn onder de vele winkelhuizen en kantoorgebouwen natuurlijk enkele, welke met talent zijn ontworpen; er zijn onder de vele particuliere huizen sommige, waarin de bewoner zich behagelijk thuis kan gevoelen; maar niettegenstaande dat, voelt men een zekeren afkeer voor al die nieuwe monumentaliteit; zijn boulevards met prijsvraaggevels! (bewijs juist van de geringe kunstontwikkeling in dezen tijd) toch eigenlijk belachelijk, omdat, afgezien van alle andere bedenkelijke eigenschappen, aan al deze monumentale gebouwen per slot van rekening ontbreekt ‘dat zekere iets, dat zelfs het kleinste huisje uit vroeger tijden, voor ons zoo belangrijk maakt.

Ja, maar waarom moet toch altijd worden getracht, den buurman te overtreffen door zooveel kub. Meter graniet meer, en balustrades aan elk venster, door arkels en koepels aan elken stratenhoek, door een zeker overbluffend vormen-particulirisme, terwijl juist in de tegenovergestelde richting de eenige oplossing te vinden is.

En buiten in het stadspark is het met den aanleg van villa's niet beter; want hoe komt het, dat wij een hekel krijgen aan villa-kwartieren en villa-parken, niettegenstaande ook voor deze dezelfde opmerking geldt, dat sommige gebouwtjes getuigen van talent en smaak en voor den bewoner een behagelijk tehuis zijn. Het is alweer deze afschuwelijke massavoortbrenging waaraan alle eenheid ontbreekt; stedelijke monumentale architektuur op landhuizen overgebracht; aan kleine woningen het geheele architektonische programma toegepast van torentjes, erkertjes, balkons middeleeuwsche ruitjes enz. enz.

En dan de inhoud der vele stadswinkels, der moderne magazijnen, der ‘Waarenhäuser’, met al hun koopwaar.

Wat in deze te krijgen, of liever niet te krijgen is, weten alleen zij, die nog eenig onderscheidingsvermogen hebben behouden. Verbaast men zich dan nog over de hoedanigheid van het binnenste, den inhoud, van stadshuis en villa?

Het is en blijft waar, dat wij in een leelijken tijd hebben geleefd, niet alleen, omdat aan dezen een kunstvolle uiterlijke vorm ontbrak, maar omdat ten slotte de tegenwoordige tijd ook leelijk is in geestelijke beteekenis.

Met deze meening is natuurlijk niet bedoeld, een ontkenning

van het groot aantal voortreffelijke geleerden, maar eene van wijdere strekking.

De menschheid heeft geen gemeenschappelijk ideaal meer. Op de plaats van het gezamenlijk geestelijk belang, is het persoonlijk belang komen te staan, en wel van zuiver stoffelijken aard. Hoewel misschien volkomen overbodig, deze bekende zaak nog eens te herhalen, toch moet zij weer in dit verband worden genoemd, omdat nu eenmaal de oeconomische gebeurtenissen bij een kunstverval, niet meer buiten beschouwing kunnen blijven.

De heerschappij van het kapitaal heeft op haar groot zondenregister, zeker wel deze allergrootste zonde, waarde te hechten aan den schijn voor het wezen, d.w.z. niet alleen de stoffelijke, maar ook de geestelijke leelijkheid op den troon te hebben geplaatst.

Met geestelijke leelijkheid in 't algemeen is gemeend het volstrekt ontbreken van een gemeenschappelijk levensdoel; een samenwerking van allen in ééne richting; in laatste instantie, het volstrekt ontbreken, niet van beschaving, want wij zijn beschaafder(!) dan vroegere volkeren, omdat wij geen brandstapels meer hebben, geen inquisitie en geen slaven; maar wel van cultuur, hetgeen geheel iets anders is.

Want is niet cultuur juist de overeenstemming tusschen geestelijken kern, gevolg van een gemeenschappelijk streven, en zijn afspiegeling in stoffelijken vorm? d.i. zijn ‘kunst.’

Nu is met den groei van het kapitaal ook zijn geestelijke huldiging gekomen, zoo zelfs, dat de onbaatzuchtigheid niet meer als een deugd, maar als een domheid wordt beschouwd. Voor geld is alles te krijgen dus ook kunst; dus, hoe meer geld, hoe meer kunst. Maar deze zienswijze brengt nu de noodlottige verwisseling van oorzaak en gevolg: ‘dat wanneer iets veel geld heeft gekost, het ook kunst is.’

Het volslagen ontbreken van eenig oordeel over kunst bij de groote massa, heeft nu dit gevolg gehad, dat al het kostbare deze hulde aan het kapitaal meemaakt en als kunst wordt beschouwd. Vandaar, om bij het onderwerp de bouwkunst te blijven, de wederzijdsche wedstrijd in dure bouwstoffen; en het noodzakelijk gevolg van dit feit: het gebruik van nagebootste ter bereiking van hetzelfde doel door dengene, die de echte niet betalen kan.

Daardoor is dus ook in de kunst op de plaats van het wezen de schijn gekomen; d.i. de leugen. - Welke verwoestingen het kapitaal, op deze wijze gebruikt, heeft aangericht, weet iedereen. Ook in de kunst is de leugen regel, de waarheid uitzondering geworden en staat ook daar de zoogenaamde officieele waarheid altijd naast de waarheid.

De schijn voor het wezen is dus het wachtwoord; wat *veel* geld heeft gekost is ook kunst. -

Bij deze beschouwing kan er wel de aandacht op worden gevestigd, dat in onzen kunstloozen tijd, de schilderij is kunnen blijven bestaan niet alleen, maar dat de schilderkunst werkelijk groote dingen heeft kunnen voortbrengen.

Hoe moeilijk het moge zijn, bij zulke samengestelde verhoudingen, als waarin wij leven, oorzaak en gevolg juist te onderscheiden en in aanmerking nemend, dat er bij alle maatschappelijke gebeurtenissen een zekere wisselwerking plaats vindt, is het wel niet twijfelachtig, dat een zekere bloei der schilderkunst, d.w.z. der vrije schilder- of schilderij-kunst, toch ook wel samenhangt met de heerschappij van het kapitaal, als duurgekochte kunst, ten bate van enkelen. Daarvan is het gevolg, dat een schilderij een handelsartikel is geworden, 't welk verhandeld wordt, door den nuchter stoffelijk aangelegden kunstkooper, buiten den schilder om; en toch kan de schilder zonder den kunsthandelaar niet bestaan; hij heeft zich eigenlijk aan hem moeten verkoopen met al de, zeer zeker voor de kunst niet bevorderlijke, verplichtingen, welke zulk eene verhouding meebrengt.

En het gevolg daarvan is ook weer, dat de millionair in de meeste gevallen dure schilderijen koopt en nu ook meent, hoe duurder betaald, hoe meer kunst te hebben gekocht, maar in elk geval denkt aan een ‘goede geldbelegging.’ De roem van den schilder wordt verkapitaliseerd; de kunst dus niet naar haar innerlijke waarde, maar ook naar den prijs beoordeeld; en ofschoon men zich alweer moet wachten voor omdraaiing van oorzaak en gevolg, kan het weerzinwekkende moeielijk worden ontkend van opgeschroefde sommen eenerzijds en belachelijk lage prijzen anderzijds, naar taxatie van gevestigde en niet gevestigde reputaties.

Welke kunst heeft nu wel het meest te lijden gehad bij

het devies: ‘Schijn voor wezen’, of duurbetaalde schijnkunst? Het is de architektuur. Zelfs aan de naaste oppervlakte is het zichtbaar, wat er alzoo is gedaan, ten eerste om het rijk zijn te toonen, ten tweede om rijk te schijnen. Van deze schijnkunst nu zijn de moderne straten de meest getrouwe afspiegeling.

Duitschland heeft in dit opzicht wel het slechtste voorbeeld gegeven, waarvan de oorzaak ook alweer niet ver is te zoeken. Zij is te zoeken in den geweldigen opbloei der industrie, na den oorlog van 70, en den daarop gevolgden nationalen rijkdom; en rijkdom spiegelt zich altijd het zekerst af in architektuur. Wie veel geld heeft verdiend, bouwt een weelderig ingericht huis.

Nu is het juist door den spoedig verkregen rijkdom, dat deze architektuur iets ploertigs heeft gekregen, een ploertigheid, welke door den invloed, die van Duitschland ook naar buiten werd uitgeoefend, de geheele moderne architektuur min of meer heeft aangestoken. Het is dure architektuur, schijnarchitektuur, maar geen mooie architektuur geworden; en werkelijk blijken, bij een nauwkeurige studie, dan ook bijna ongeloofelijk de menigte fouten tegen een goede samenstelling, tegen het eenvoudigste beginsel van bouwen, gemaakt.

Deze schijnarchitektuur is zoo ingeworteld, dat zelfs aan het in aanbouw zijnde raadhuis te Hamburg, een bouw van den 1sten rang, aan welke zeven architekten met klinkende namen zijn bezig geweest, granieten zuilen van dat gehalte blijken te zijn; ze zijn niet massief en het graniet is nagemaakt.

Wanneer nu zelfs aan zulk een gebouw iets dergelijks gebeurt, kan het geen verwondering wekken, wanneer aan andere minderwaardige, nog erger dingen gebeuren.

Natuurlijke steen, welke geen natuurlijke steen is; het ijzer voor alle mogelijke constructiedoeleinden gebruikt, om als aanvulling van andere slechte constructies dienst te doen, dus altijd zoo, dat de plaats waar het is gebruikt niet eens wordt vermoed; alle mogelijke luxematerialen nagebootst; gewelven, welke eigenlijk geen gewelven zijn; dat zijn slechts enkele voorbeelden uit vele.

En zulke constructieleugens worden overal gevonden. Zelfs de groote monumentale torens van de Towerbrug te Londen verbergen een ijzerconstructie, zoodat de steenen architektuur

niet anders dan een los onsamenhangend omhulsel daarvan vormt.

De leugen is regel, de waarheid uitzondering geworden; zoo is het in het geestelijke leven, zoo in de kunst.

Het gevolg van zulk een toestand is een algemeene verveling; een geestelijke verveling, omdat aan het gemeenschapsleven een geestelijke inhoud ontbreekt, en een gelijksoortige verveling in de kunst.

Men behoeft waarlijk nog geen Calvinist of godsdienstleeraar te zijn om zich er aan te ergeren, hoe ten slotte, na het haastige rustelooze dagwerk, na het gejaag van den ‘strijd om het bestaan’ d.i. dus naar geld en geld alleen, bij de groote menigte de afschuwelijkste verveling begint en om deze te verdrijven, het koffiehuis of het café-chantant wordt bezocht. Dientengevolge is er een zekere vlucht in koffiehuis- en café-chantant-architektuur, natuurlijk van een bizondere weelde; van die ploertig bombastische pracht, welke ook heelemaal niet meer binnen de grenzen van het welvoegelijke blijft, en juist door die bordeelachtige eigenschappen, de groote menigte verbluft doet staan.

Maar met den groei van deze lokalen waar ‘en masse’ wordt genoten, is ook hun geestelijke leegte in dezelfde verhouding gegroeid.

Niet meer de gezellige Cabaret, of de Bierstube; niet meer een Chat-noir of een Auerbachskeller, waar de grootste geesten van hun tijd samen kwamen en waar zeer zeker de oorsprong moet worden gevonden van vele hunner kerngedachten, juist door wederkeerigen omgang ontstaan en gekweekt; maar een ongekende vergrooting in aantal en oppervlakte, welke echter niet ten goede kwam aan het gehalte van den geestelijken omgang; in tegendeel, oorzaak werd van een geestelijke vervlakking, welke den omgang kenmerkt van het zelfgenoegzame publiek, dat nu in benden binnenkomend, genoemde lokalen pleegt te vullen.

Daar tegenover valt waar te nemen een gezochte vereenzaming van kunstenaars en geleerden, die, al is ze begrijpelijk, toch valt af te keuren. Want van deze is het gevolg een ondragelijk pedantisme, een geleerde en artistieke zelfvoldaanheid en een haat van jaloerschheid onderling, van hen, die door voortdurenden omgang met elkaar, juist elkaar moesten

leeren begrijpen en daardoor aanvullen, terwijl ze nu ook voor geen greintje onderlinge waardeering toonen, elkaar uitschelden achter den rug, maar liefst in 't openbaar, opdat vooral het publiek wete, dat geen ander zoo knap is, als de schimper zelf.

Het tooneel is tot het laagste peil gedaald, want de eenige stukken, welke nog publiek trekken, zijn die met de eindelooze afwisseling op het zelfde ingewikkelde thema van: 'Monsieur madame et le troisième'. Het caféchantant heeft de plaats van het drama ingenomen; na de drukke zenuwachtige dagelijksche bezigheid is zware kost niet te verteren, waarmee het geheele feit is verklaard.

Maar het afschuwelijkst ziet de wereld er op een Zondag uit, omdat dan ook nog de dag moet worden doorgeworsteld. Het prachtig stemmige klokgelui wordt niet meer, of nog slechts zelden gehoord, hetgeen misschien ook maar goed is; want och, ook met den kerkgang gaat het niet meer van harte. Het is alsof met het verdwijnen der oprechte vroomheid, welke alle beweringen ten trots, in dezen tijd niet meer bestaat en, ook niet meer bestaan kan, als van zelf de vrome oproep tot godsdienstige samenkomst is verstomd; want krijgt men niet het gevoel, alsof ten slotte de kerkgang meer als bezigheid om den Zondagmorgen door te komen, dan als bevrediging van innerlijken gemoedsdrang wordt opgevat?

De aanblik van de stad op een Zondag is dan ook wel de ergste. De stad, welke het middelpunt, de concentratie is van het geestelijk leven, en daarvan ook de afspiegeling moest zijn, zij toont juist in die afspiegeling niet anders dan het beeld der meest geraffineerde verveling. Als de oorzaak ontbreekt, moet ook noodzakelijkerwijs het gevolg ontbreken.

Zoo leven wij dan in een tijd, welke wel als de leelijkste van alle tijden kan worden beschouwd, en ware er niet een beetje literatuur en had Wagner niet die heerlijke ontroering kunnen geven, dan zouden menschen, met neigingen tot een kunstvolle omgeving, zeer zeker zonder eenige levensvreugde zijn gebleven.

Deze tijd, welke uiterlijk misschien nog iets had kunnen zijn, heeft dat iets zelfs niet kunnen bereiken, omdat de aanleiding tot een schoonen vorm ontbrak; alleen schijn voor

wezen; alleen het ploertige als rijke levensuiting, want is niet de ploert het voortbrengsel van de 19de eeuw?

Bij die gedachte denk ik opeens weer terug aan Brugge, maar zie dan het stemmige beeld van een middeleeuwschen Zondagmorgen met zijn kerkelijken ernst; of daartegenover een jaarmarkt met zijn vroolijk gekijf en humor, maar beide uitingen van één zelfde geestelijk leven, van een hooge cultuur. Of wel, verder terug, zie ik den optocht der Panathenëen, de vele ruiters, de offerdieren, de eerejonkvrouwen, trekkend door de poort der propylëen naar de Akropolis, met het doel daar een feest te vieren, maar een feest als uiting van een dergelijk geestelijk leven, als waartoe het Grieksche volk in hoogste levensspanning in staat was.

Zoo zie ik de Egyptische tempelfeesten, ja zelfs het afschuwelijke schouwspel der ter dood gewijden, met de woorden der stervenden ‘Morituri te salutant, o Cesare’ in den Romeinschen circus voorbijtrekken, als uiting eener hoogere cultuur dan de onze, en daardoor idealer belicht.

Want nog eens, ons ontbreekt cultuur. Het is het ontbreken van deze, dat ons doet spreken van ‘den goeden ouden tijd’, dat ons bij het bezoek aan oude steden, telkens en telkens weer dien tijd doet benijden, al weten we van al de afschuwelijkheden in dien ouden tijd gebeurd. Het is dus zijn schoonheid, welke wij terug zouden wenschen, desnoods met al die afschuwelijkheden er bij, desnoods zonder onze beschaving. Wij snakken naar een tijdperk, als dat der onbeschaafde(!) Grieken, naar hun intens hooge cultuur; of naar de barbaarsche middeleeuwen, maar met haar hooge eeredienst en burgerlijke orde, belichaamd in die prachtige werken der bouwende kunst, van welke wij het onsterfelijke begrijpen, maar naar welke te trachten, wij onmachtig zijn.

Tegenover die hooge cultuur. grijnst dan opeens weer de ontzettende leegte van nu, dat ellendig zakelijke gedoe, 't welk ook niet één duim hooger stijgt dan het peil van het nuchter, praktisch berekende, stoffelijke doel. En wanneer men dan ieder voor zich ziet worstelen om een reeds bezette plaats: ‘ôte toi de là, que je m'y mette’, met alle mogelijke eerlijke, maar ook met alle mogelijke oneerlijke middelen; zelden iets ziet ondernemen ten bate van velen, maar bijna altijd voor zichzelf

alleen, zelden ziet strijden voor of tegen een zaak, maar bijna altijd voor of tegen een persoon, dan blijft een gevoel van diepen weemoed over, bij deze zekerheid.

Nu ligt in de erkenning van het kwaad reeds de kiem der verbetering en tot de erkenning van het bedoelde kwaad zijn wij goddank gekomen. Het komt er slechts op aan ons aan dien wanhopigen toestand te ontworstelen, het ga hoe het ga, daartoe moet alles in het werk worden gesteld. Maar hoe?

Want de maatschappelijke verhoudingen zijn zóó ingewikkeld, dat het niet tot het gemakkelijkste behoort, de middelen te vinden om weer tot het verloren ideaal op te klimmen. Oorzaak en gevolg moeten zoo goed mogelijk worden onderzocht, en wanneer dan wordt erkend, de afhankelijkheid, van alle gebeurtenissen onderling - dan kunnen de politieke en oeconomische niet buiten beschouwing blijven, want het standpunt kan vrijwel als overwonnen worden geacht, te trachten een kunstontwikkeling geheel uit zichzelf te willen verklaren. Een dergelijke verklaring toch zou een ondergrond missen.

De erkenning van het kwaad, bracht in de laatste helft van de vorige eeuw, ten eerste de reactie op politiek-oeconomisch terrein, de reactie tegen de ruwe heerschappij van het geld, de sociaal-demokratische beweging, welke beweging langzamerhand aangroeit tot de geweldigste, welke de geschiedenis kent. Zij moest komen. Oorspronkelijk een zuiver oeconomische actie, welke met eene geestelijke niets te maken had, kan of liever zal zij ook een geestelijke worden, want de filosofie der sociaal-democratie zoekt alle ontwikkeling uit oeconomische oorzaken te verklaren - dus ook de geestelijke.

Uit die filosofie zou dan volgen, dat geen groei eener beeldende kunst mogelijk is, bij den tegenwoordigen oeconomischen toestand; zouden er zelfs geen kiemen daartoe tot ontwikkeling kunnen komen. Dit nu is toch anders, want het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat niet tengevolge van, maar gelijk met, dus naast de oeconomische actie, er ook een actie in de kunst begon; een strijd tegen de schijnkunst, tegen de kunst van den leugen, van den hollen rijkdom en der uitgebuite vormen, zooals inderdaad ook de literaire beweging van 80 ten onzent er eene was. Maar vooral tegen de kunst der uitgebuite vormen gaat de strijd. Het schijnt wel alsof met den

groei der industrie, ook de verbeeldingskracht der kunst uitgeput raakte, langzamerhand werd gedood; want is de poging tot opkweeking der reeds hun tijd gehad hebbende stijlen, ten slotte niet het gevolg van een algemeene geestelijke leegte, zoodat met het begin der industrie, dus met de heerschappij van het kapitaal, ook begint de opbloei der historische stijlen, de neo-gothische en de neo-renaissance?

En de oorzaak ligt toch waarlijk niet bij de leidende kunstenaars, onder wie er velen zijn, die krachtens hun beteekenis, krachtens hun talent, ja krachtens hun genie met de eersten van alle tijden vergeleken kunnen worden.

Men kan met Duitschland beginnen, wanneer het geldt eenige der bekwaamste te noemen. De grootste is wel Semper, die in Duitschland de stichter werd eener Italiaansche renaissance-school, waartoe ik verwijs naar een reeds vroeger door mij geschreven artikel in Het Tweemaandelijksch Tijdschrift.

Vóór hem was het Schinkel, die den Griekschen stijl in fijn gestyleerde monumenten tot uitdrukking bracht. Op deze beide groote meesters volgt een rij van talenten eener neo-renaissance-school, die zich weer in onderafdeelingen splitst; nl. een neo-Italiaansche, een neo-Grieksche en een neo-Duitsche, terwijl de neo-Gothische reeds bestond. In Oostenrijk is Semper ook werkzaam en sticht te Weenen zijn school; terwijl Von Ferstel als neo-renaissancist en Friedrich von Schmidt als hoogst talentvol neo-Gothiker, met hen moeten worden genoemd.

In Frankrijk is dezelfde beweging waar te nemen; nl. de ontwikkeling eener neo-klassieke richting, welke direkt aan den empire-stijl aansluit; met een leider als Vignon en een neorenaissance-richting met een talent als Percier als beginner, naast welke eveneens een neo-Gothische, met zijn hoogbegaafden Apostel Viollet-le-duc.

In Engeland een belangrijke neo-gotische naast een renaissance-richting, terwijl in ons land de bekende neo-Gothische opbloeide onder leiding van Cuypers, tegelijk met een Nederlandsche renaissance-richting na een neo-klassieke school omstreeks het jaar 40.

Is het nu niet, ik herhaal het nog eens, een merkwaardig verschijnsel, dat er een strijd begonnen is, niet alleen tegen

de schijnkunst, d.w.z. de kunst der slechte samenstelling, maar zelfs tegen de op een hooger plan staande kunst der groote meesters van de vorige eeuw, die met de ernstigste bedoeling, met groote toewijding en veel talent de kunst der vroegere tijden bestudeerden, trachtten deze aan onzen tijd aan te passen.

Het is een strijd tegen de kunst dezer meesters, niet, omdat men deze niet waardeert en bewondert; niet uit verwaandheid, door te beweren het zooveel beter te kunnen, neen, waarlijk niet, want toch altijd past den jongeren nog eenige bescheidenheid, tegenover de door hen zeker nog niet bereikte volledigheid der oudere meesters, maar, omdat ook deze strijd komen moest, als reactie tegen een kunst, die wel op een hooger plan van waardeering en kritiek staat, maar zuiver etisch beschouwd, toch ook een schijnkunst is, omdat zij de vormen uit vroegere tijden in onze, maatschappelijk geheel anders samengestelde maatschappij, trachtte in te voeren. Dit thema is reeds zoo dikwijls behandeld, dat eene herhaling daarvan eigenlijk niet meer past; maar toch zou ik hier ter plaatse willen invoegen, hetgeen Carl Scheffler daarover zegt in zijn artikel 'die Konventionen der Kunst' een artikel, dat ik ook verder nog zal aanhalen. -

Terwijl hij (Scheffler) beweert, dat alle kunst, voor zoover zij taal der ziel wil zijn, op Conventies is aangewezen, en daarop laat volgen, dat een basis tot een stijl heden ten dage ontbreekt, zegt hij: 'das verflossene Jahrhundert, ist reich an Opfern, an Genies, die keine Resonanz in ihrer Zeit fanden, und darum auf alte Konventionen zurückgriffen, konventionell wurden. Die andern ringen verzweifelt nach neuen Welt ideeën, die längst noch nicht reif sind, und stammeln mit gebrochenen Sprachwerkzeugen unklare Profezeihungen.

Auf den Schlachtfeldern der Kunst kämpfen geniale Begabungen, die innerhalb einer gefesteten Epoche, wie die Renaissance, oder gar die Gothik unsterbliches geleistet hätten, die, dem Maasse der Energie-entwickelung nach, hinter keinem Meister der Vergangenheit zurückstehen, und deren Wirken doch nur *Episodc* bleiben kann.'

Episode, dat is helaas het karakter der rol, welke deze groote

kunstenaars slechts hebben *kunnen* spelen. Niettegenstaande hun groote talenten, hebben zij, omdat zij in onzen tijd leefden, niet vermocht met hunne werken hooger te stijgen dan tot een episode, dus slechts tot het voorbijgaande, en niet tot een gebeurtenis, d.i. tot het blijvende. Het moet wel tot grooten weemoed stemmen te weten, dat zij, die ook de ontroering der kunst hebben gevoeld, haar met allen hartstocht hebben gediend, niet anders kunnen worden beschouwd dan als scheppers van slechts voorbijgaand werk, afhankelijk als de mensch is van alle groote maatschappelijke gebeurtenissen en levensvoorwaarden.

Zoo heeft dus de architektuur in de vorige eeuw groote dingen willen doen en ook werkelijk groote dingen gedaan, maar, omdat zij in beginsel op een onzuiveren basis stond, of liever geen basis had, is zij schijnkunst gebleven, niet volgens de ordinaire, maar volgens de hoogere beteekenis; en daardoor heeft zij reactie gebaard.

Evenals de heerschappij van het kapitaal noodig was, om de kiem tot ontwikkeling te brengen, welke den oeconomischen strijd veroorzaakte, zoo bleek ook de heerschappij van de schijnkunst noodig, om de kiem eener kunst-reactie te doen ontluiken. Evenals het kapitaal in den beginne slechts doeds beloofde, en ook werkelijk nuttige dingen heeft gedaan, zoo hebben ook de historische stijlen in den beginne veel goeds beloofd, en, zijn ook werkelijk bevruchtend werkzaam geweest. Hunne herleving was noodig; want zij was oorzaak, dat de architektuur uit het moeras der ontaarding naar boven werd getrokken. -

Wij kunnen dus nu een geestelijke evolutie naast, maar niet als gevolg van, een oeconomische zich zien ontwikkelen. Maar toch behooren de beide evoluties krachtens haar beteekenis bij elkaar; zij zijn principieel dezelfde; hunne leiders begrijpen elkaar; zij gaan samen langs denzelfden weg naar een ver verwijderd doel.

De groote strijd is begonnen.

Maar alvorens een zoodanigen te beginnen, dient goed overwogen, wat men bereiken wil en met welke middelen de strijd moet worden gevoerd.

Nu heeft de ervaring geleerd, dat critische beschouwingen

over andere onderwerpen nog wel mogelijk zijn, maar die over kunst de grootste moeilijkheden opleveren.

Dat vindt nu wel ten deele zijn oorzaak daarin. dat daarbij altijd één factor is, welke nooit kan worden geëlimineerd nl. de 'persoonlijke smaak' en over dezen, dus buiten het beginsel, valt dan ook werkelijk niet te twisten; maar de voornaamste oorzaak der geheel verschillende kunstmeeningen, ligt wel voornamelijk daarin, dat de meeste der eigenlijke uitvoerende kunstenaars, gewoonlijk niet dermate wijsgeerig zijn aangelegd, dat zij zich voldoende rekenschap geven van hun kunst zelf, van haar oorzaken en gevolgen; maar zeer zeker niet in staat zijn hun meening daarover uit te spreken. Hunne meening, hun inzicht, hun filosofie over 'kunst' ligt immers in hun werk zelf, en hun drang tot werken, hun groote verbeeldingskracht, is oorzaak hunner geringe bezonnenheid.

Het 'schaffe künstler, rede nicht' blijft altijd nog waar.

En, immers bij de eigenlijke wijsgeeren schijnt zelfs meeningsverschil te zijn, en wel dermate, dat de groote denkers het niet eens met de bouwkunst zelf klaar spelen, nl. met de vraag of zij wel een kunst is, al of niet. - Men behoeft slechts Kant, Schopenhauer, Solger, Krause, Hegel, Trahndorff, Weisze e.a. daarover na te slaan om het bewijs te krijgen, hoe moeilijk het reeds is, om nog maar alleen een verklaring van architektuur te geven, en dat dus de moeieijkheid er zeker niet op vermindert, wanneer daarenboven zou worden gevraagd naar het 'hoe'. En dat is ook alweer verklaarbaar, omdat wijsgeeren geen uitvoerende kunstenaars zijn; en aangezien nog altijd 'alle Theorie grau, und nur des Lebens goldner Baum grün (ist'), heeft tot nu toe nog geen geleerde aan een Beethoven en Wagner het componeeren, noch aan een Praxiteles en een Michel-Angelo het beeldhouwen kunnen leeren; heeft nog geen filosoof aan een Rafael en een Rembrandt het schilderen, of aan een Iktinos en een Bramante het bouwen kunnen onderwijzen. Ja zelfs een Ruskin, die wel eens de vader der moderne kunst wordt genoemd, blijft ten slotte toch geleerde, van wien kunstenaars voor hun eigenlijk werk, niet veel kunnen leeren. En dat is ook al weer duidelijk; want de filosofie vermag alleen uit verschijnselen gevolgtrekkingen te maken, kan ternauwernood de denkbeelden der men-

schen vooruit ontleden, maar kan zeker geen kunst voorschrijven.

Neen, dan zijn die groote, praktisch werkende kunstenaars zooals Viollet-le-Duc in Frankrijk en de reeds genoemden Semper in Duitschland, een paar van die hoog begaafden, die bovendien in staat waren hun beschouwingen over kunst te boek te stellen, betere onderwijzers; want zij geven in hun groote werken: ‘la Dictionnaire raisonnée de l'architecture’ en ‘der Stil in den technischen Künsten’ een *praktische* aesthetika dus eene die men gebruiken kan, naar welke kan worden gewerkt.

Want waarom gaat het? Het gaat om niet meer of minder, als om een stijl; niet alleen een koninkrijk, maar de hemel voor een stijl! is de kreet van vertwijfeling. Dat is het groote geluk, 't welk wij verloren hebben. De schijnkunst moet bestreden. Wij willen weer het wezen, en niet den schijn. - Het is het wezen der bouwkunst! dat is de waarheid, en nog eens de waarheid, welke wij willen; want ook in de kunst is de leugen regel, de waarheid uitzondering geworden. Daarom moeten de bouwmeesters weer trachten de waarheid te benaderen, d.w.z. het wezen der bouwkunst te begrijpen.

Nu is en blijft de bouwkunst de kunst der constructie, d.w.z. der samenstelling van verschillende elementen, tot ruimteomsluiting; en omdat nu dit grondbeginsel niet meer in zijn zuivere beteekenis wordt begrepen, moet er weer naar worden gestreefd, goed, d.w.z. zuiver te construeeren, en om dit weer onbevangen te kunnen doen, in den eenvoudigsten vorm.

Er moeten weer natuurlijke, begrijpelijke dingen worden gemaakt d.w.z. dingen, zonder de het eigenlijke lichaam bedekkende, kleeding! Er moet nog verder worden gegaan; zelfs eerst moet het skelet worden bestudeerd, zooals de schilder en beeldhouwer dat doen, om daarna aan de figuur den zuiveren vorm te kunnen geven. Want is niet de uiterlijke vorm van elk lichaam, in zekeren zin de getrouwe afspiegeling van het inwendige gebeente; en evenals nu een lichaam ons den meest volkomen opbouw vertoont, ja ten slotte zelf een bouwwerk kan worden genoemd, waarbij het logische constructie-beginsel is gehandhaafd, en de eigenlijke bekleeding, niet als een los, de samenstelling volkomen negeerend omhulsel, niet als een

stel kleeren er omheen zit, maar met den inwendigen bouw geheel vergroeid, ten slotte versierde constructie is; daarom moet worden getracht het lichaam weerom te vinden. Zonder eenige consideratie moet al het onnutte verdwijnen. De bouwkunst is in den grond zoo bedorven, dat, willen wij het hooge doel bereiken, geen schipperen kan worden toegestaan; iets toegeven, beteekent alles bij het oude laten. Dus, voorloopig de studie van het skelet, d.i. de nuchtere constructie in al hare naaktheid, om daarna weer tot het volle lichaam te komen, maar dit lichaam zonder omhulling van kleeren. Zelfs de laatste bedekking, ook het vijgenblad moet weg, want de waarheid, die wij willen, is naakt.

De bouwkunst was een, volgens slechte mode gekleede persoon; noemen wij haar gigerl of demi-mondaine, übermensch of überdame dat is om 't even; het modekleed moet afgerukt en de onbekleede gestalte, de gezonde natuur, de waarheid moet te voorschijn komen.

Om dit te bereiken moeten wij trachten het geheim te ontdekken, hoe de ouden er toe gebracht zijn, hun gebouwen die eigenaardige bekoring te geven; hoe zij tot een resultaat zijn gekomen, dat wij na al onze pogingen blijven missen. En dan valt ons dadelijk op, dat wat er ook gebeurd moge zijn; hoevele eigenaardige samenstellingen er zijn gemaakt, hoevele afwijkingen voor ons onverklaarbaar zijn, deze ééne groote, om zoo te zeggen hoofdeigenschap dadelijk opvalt, nl. die van ‘rust’; een bekoorlijke rust in de kleine werken, een verheven rust in de groote monumentale bouwkunst. Daarentegen hebben onze hedendaagsche werken, zonder onderscheid, de onaangename eigenschap, zeer onrustig te zijn. Men zou bijna kunnen zeggen, dat de beide woorden stijl en rust, synomiem zijn; dat dus rust ‘stijl’ en stijl ‘rust’ is. Wordt echter het begrip zuiver gehouden, dan kan men, gegeven deze ervaring, wel de gevolgtrekking maken, dat, *omdat* de oude architektuur stijl had, zij die weldadige rust vertoont; dat dus stijl de oorzaak is van rust.

Het komt er dus op aan deze oorzaak te onderzoeken, dus te vragen wat stijl is.

En dan past het op deze plaats, in deze beschouwing, het werk te raadplegen, dat ik reeds noemde, nl.: ‘der Stil in den

technischen Künsten' en daarbij den schrijver, den grooten Duitschen kunstgeleerde en architect, Gottfried Semper.

Ik kies dit boek, omdat eenige zinnen daaruit, als evenzoovele motto's boven opstellen over kunst zouden passen, en alleen reeds de studie van zijn werk tot een genot maken.

Ten eerste dit: zooals reeds gezegd, was Semper geen filosoof in den eigenlijken zin, hetgeen juist de studie van zijn boek bizonder aanbeveelt. Semper is voor alles en daarop moet vooral de nadruk worden gelegd, praktisch kunstenaar, en zijn boek is niet minder dan een 'praktische aesthetica.' Met hem is alleen Viollet-le-Duc te vergelijken.

Maar er liggen zulke hooge denkbeelden aan Semper's aesthetische beschouwingen ten grondslag, dat men dadelijk bemerkt met een wijsgeerig aangelegde natuur te doen hebben. Trouwens: alle groote kunsteuaars zijn min of meer filosofisch aangelegd; ernstig hooge kunst is niet alleen gevoelsuiting, maar ook het resultaat van een scherp verstand.

Semper wil het hoogere bereiken terwijl hij ons toeroept: 'Willst du in die Ferne schweifen, ach das Gute liegt so nah.' Maar juist dat dichtbije schijnt voor ons zoo moeielijk; waarover men zich ook alweer niet al te zeer behoeft te verbazen, in dezen, van tegenstrijdige denkbeelden, mystificaties en oneenvoudigheden zoo hoog-zwangeren tijd.

Semper is zooals alle groote geesten, vooruit ziende, één van degenen, van wie Heine zoo geestig zegt: 'Welche einander über die Jahrhunderte zunicken.'

Ik begin met een zinsnede uit de prolegomena, de schoonste die ik in dit verband ken. - 'So wie die Natur bei ihrer unendlichen Fülle doch in ihren Motiven höchst sparsam ist, wie sich eine stetige Wiederholung in ihren Grundformen zeigt, wie aber diese nach den Bildungsstufen der Geschöpfe und nach ihren verschiedenen Daseinsbedingungen tausendfach modificirt, in Theilen verkürzt oder verlängert in Theilen ausgebildet, in andern nur angedeutet erscheinen; wie die Natur ihre Entwickelungsgeschichte hat; innerhalb welcher die alten Motive jeder Neugestaltung wieder durchblicken, enbenso liegen auch der Kunst nur wenige Normalformen und Typen unter, die aus urältester Tradition stammen in stetem Hervortreten dennoch eine unendliche Manigfaltigheit darbieten und gleich

jenen Naturtypen ihre Geschichte haben. Nichts ist dabei reine Willkür, sondern alles durch Umstände und Verhältnisse bedungen.'

Ik vraag, of ooit mooier is gezegd, datgene wat in elke kunstenaarswerkplaats als spreuk aan de muur moest prijken; dat n.l. de *natuur*, en slechts zij alleen ons den weg moet wijzen en wel in dien zin, dat

1°. Zij zelf, met de eenvoudigste middelen, een oneindig aantal verschillend gevormde kunstwerken schept, en

2°. Dat zij is logisch, omdat zij nooit iets willekeurig doet. Kon ooit op duidelijker wijze den kunstenaars worden toegeroepen 'Denkt na bij alles wat gij doet, en zorgt er voor, dat al uwe werken tot in de geringste bizonderheden daarvan den stempel dragen. Doet niets willekeurig maar let vooral hierop: "Weest spaarzaam in 't gebruik uwer motieven, d.w.z. weest eenvoudig."

Dus al degenen ten trots, die meenen, dat de kunstvaardigheid zich toont door een groote verscheidenheid van motieven, roept Semper den kunstenaar toe "dat is niet waar!" Ziet naar onze almoeder de natuur; ziet hoe spaarzaam zij te werk gaat, en toch dien grooten oneindigen kunstrijkdom weet te bereiken.

"Is de natuur niet juist daarom de meesteres der kunst?"

Ik neem een tweede zin: "Ja, die Natur, die grosse Urbildnerin muss Ihren eignen Gesetzen gehorchen, denn Sie kann nichts anders als sich selbst wiedergeben, ihre Urtypen bleiben dieselben durch alles was Ihr Schooss in den Aeonen hervorbrachte."

Dus gij kunstenaars; "niet alleen moet gij spaarzaam zijn met uwe motieven, maar gij kunt zelfs geen nieuwe uitvinden!" Evenals de natuur hare oertypen omvormt, zoo kunt ook gij slechts de oorspronkelijke kunstvormen, vervormen; nieuwe maken, kunt gij niet; en probeert gij dat, dan zult gij zien, dat uw werk geen blijvende beteekenis kan hebben, want dan wordt gij onnatuurlijk d.i. onwaar!'

Er is echter meer!

Semper zegt iets zeer eigenaardigs aan het begin zijner beschouwingen over 'de naad' als noodzakelijk element bij de samenvoeging van verschillende constructiedeelen.

Hij vraagt n.l. of er misschien een ethymologisch verband bestaat tusschen het woord 'nood' in het bekende gezegde:

‘van den nood een deugd maken’, en het woord ‘naad’, waardoor het zou luiden ‘van de naad een deugd maken’; m.a.w.; men moet niet probeeren bij constructieve samenstellingen de noodzakelijke naad te elimineeren; integendeel, men moet van haar een deugd, d.i. in dit geval een versieringsmotief maken. Dus gij kunstenaars, gebruikt de verschillende constructiedeelen als versieringsmotieven.

Semper bekent, met deze uitspraak, tot de zuivere rationalisten te behooren, niettegenstaande hij over de middeleeuwsche kunst, de gotische niet goed te spreken is. Is echter deze uitspraak niet gelijkvormig aan de principieele grondstelling van Viollet-le-Duc: ‘Toute forme, qui n'est pas ordonnée par la structure, doit être repoussée.’

Ik heb uit Sempers boek deze zinnen genomen, welke schijnbaar niet met elkaar verband houden, maar welke toch, bij elkaar behoorend, als grondbeginsel voor stijl kunnen dienen.

De vraag was immers: ‘waarom maken de werken van oude kunst een rustigen - daarentegen de onzen een onrustigen indruk.’

Rust is de hoofdeigenschap, zelf geen oorzaak maar gevolg van een aantal eigenschappen, welke ons dadelijk opvalt, en ons op grooten afstand, reeds een oud bouwwerk tusschen nieuwe doet herkennen.

Daar nu zooals gezegd, deze oorzaak ‘stijl’ is; zoo komt het er ten slotte slechts op aan te weten, wat onder stijl moet worden verstaan.

Nu geeft Semper wel is waar een zeer schoone verklaring van deze zoo moeilijk te omschrijven eigenschap n.l.: ‘de overeenstemming van een kunstverschijnsel met zijn wordingsgeschiedenis, met alle bepalingen en omstandigheden van zijn wording’, maar deze verklaring heeft meer betrekking op een kunstbeweging in 't algemeen, dus eventueel ook op de nu gebeurende; maar niet zoozeer op een kunstwerk afzonderlijk.

Daarom schijnt mij de volgende toch begrijpelijker, omdat zij praktischer is en meer op het kunstwerk zelf betrekking heeft. Ik bedoel de verklaring, welke als ik mij niet vergis van Goethe afkomstig is, en luidt: ‘stijl is eenheid in de veelheid.’

Met deze verklaring zijn we wel een stap verder, want zij brengt ons tot het doel der rust, want waar eenheid is, daar

is rust. - Hoe brengen wij nu eenheid in de veelheid, d.i. eenheid in de veelheid der verschillende samenstellende deelen? En dan vind ik in de aangehaalde zinnen van Semper daartoe de aanduiding.

'Gaat bij de natuur in de leer,' d.w.z. weest spaarzaam in de keuze uwer motieven; dat behoedt u voor afdwalingen, welke slechts nadeelig werken met betrekking tot rust; weest niet bang daardoor te nuchter, te eentonig, te arm aan verbeelding te worden, want de natuur bewijst, dat de grootste rijkdom zelfs bij de grootste beperking mogelijk is; zegt niet ook Goethe reeds, dat eerst in de beperking zich de ware meester toont?' En ten slotte, weest logisch in het gebruik uwer motieven.

Werkt in die richting, dan hebt gij kans datgene te benaderen, waarnaar wij allen zoeken, n.l. stijl, d.i. eenheid in de veelheid.

Want hebt gij wel eens opgemerkt, dat, niettegenstaande de natuur onbewust werkt, d.w.z. volgens vaste wetten, aan welke zij eeuwig moet gehoorzamen, maar bij welker toepassing de omstandigheden onbewust die oneindige verscheidenheid brengen, welke ook haar oneindige schoonheid is; dat die natuur nooit een onrustigen indruk maakt; dat zelfs de harde kleuren der bloemen, zooals deze in het landschap staan, bij millioenen en nog eens millioenen gezaaid, nooit onaangenaam hard aandoen; dat daarentegen een paar onnoozele bloempotjes, die wij in ons tuintje zetten, dadelijk een harde tegenstelling met de omgeving vormen, wanneer ten minste die plaatsing niet met een zekere bewustheid, volgens een zeker plan geschiedt? Dat dus, wanneer zij volgens een zekere regelmaat, d.i. in stijl worden geplaatst, die tegenstelling, die onrust weer verdwijnt, tegenovergesteld aan de natuur; omdat in het eerste geval, dus in de natuur eenheid in de veelheid heerscht; en ook in het laatste geval, omdat met een zekere bedoeling is te werk gegaan, met de bedoeling een kunstvol geheel samen te stellen.

De prachtige voorbeelden van architectonisch aangelegde parken en tuinen; van af de tuinen van Tiberius tot den Engelschen tuin van lord die en die, geven treffende bewijzen van de bewuste bedoeling, op een ander plan, dan de natuur

zelf groote kunstwerken te scheppen, *bewust* stijl te brengen, dus eenheid in de veelheid, met elementen, welke de natuur zelf verschaft.

De kunstgeschiedenis geeft zelfs een zeer merkwaardig voorbeeld van een kunstvol streven in de richting naar stijl, d.i. naar rust. De Grieksche tempel stond, wanneer ze niet te midden der stad was geplaatst, in eene willekeurige, dus zuiver natuurlijke beplanting; daarentegen het rococopaleis in een tuin van geschoren boomen; een bewijs, hoe de kunstenaars er naar zochten, het evenwicht tusschen bewegelijk en onbewegelijk, dus als men wil, tusschen rust en onrust te herstellen.

Ook de natuur zorgt zelf voor de herstelling van dat evenwicht; want wanneer een te harde kleur de eenheid zou storen bedekt ze deze met een pâte; ze bedekt alles, ook onze werken daarmee, waarmee ze ook ons in die richting helpt; en dat is zeer gelukkig, want het nieuwe maakt altijd een onaangenamen harden indruk. Op deze wijze verfraait de tijd zeer zeker ook onze werken, wanneer wij hieruit nu maar niet het besluit trekken, dat alleen daarom de oude kunstwerken zoo mooi zijn, omdat de tijd daaraan gewerkt heeft. Neen, waarachtig niet; onze schilderijen worden na 300 jaren nog geen Rembrandten, en onze gebouwen krijgen na 2000 jaren, nog niet den stijl van den tempel van Paestum of der Cathedraal van Amiens. De tijd kan wel vermooien, maar goddank het leelijke nog niet mooi maken!

De natuur is dus niet onrustig, omdat zij ‘stijl’ heeft; en beschouwen wij de kunstwerken uit vroegeren tijd, dan zien we, dat ook deze niet onrustig zijn, omdat zij stijl hebben.

Het gaat zelfs zoo ver, dat de monumenten uit den baroktijd, waaraan wij en ook zeker hier en daar niet ten onrechte, zoo gaarne geneigd zijn de eigenschap van wildheid, overladenheid, overdreven vormenspel toe te kennen, in den grond toch nog een rustigen indruk maken; terwijl daarentegen onze nuchtere moderne straten, met hun wanhopige eentonigheid, hun afschuwelijk rythmus van ramen en nog eens ramen, onrustig zijn.

Bij alle overladenheid van den barokstijl, rust, tegenover nuchter moderne, stijllooze onrust. Het nog hebben van stijl alleen, is oorzaak dat de laatste uitloopers der Renaissance, de

oude huizen van het begin en het midden der vorige eeuw, nog aangenaam aandoen, en dat niettegenstaande hun makers. Zij zijn alleen het bewijs voor de kracht eener verleden stijlperiode, dat zelfs de laatste, nuchtere vertegenwoordigers toch nog kwaliteiten bezitten, welke achting afdwingen.

Hoe geraken wij nu weder tot een eenheid in de veelheid? Daarvoor bestaat geen recept, 't welk plotseling weer ontdekt zou kunnen worden en dan op eens genezing brengen. Neen, ter bereiking van dat doel moet een lange weg van kunstproeven worden afgelegd.

Daartoe bestudeere men de natuur, in 't algemeen in den zin zooals boven gezegd en in 't bizonder de oude monumenten; niet om deze na te bootsen, of van deze gedetailleerde motieven over te nemen, maar om te zoeken naar die elementen, welke daaraan stijl hebben gegeven. En blijkt dan niet, dat het oerbeginsel van stijl berust op orde? Valt ons deze niet dadelijk op? treft die bewuste regelmaat, bij de studie der oude monumenten niet aanstonds zelfs daar waar deze schijnbaar niet aanwezig is? zelfs daar, waar het niet geldt zoogen. akademische plannen? dus daar waar we niet te doen hebben met Symmetrie in de meest gangbare beteekenis? Zou het toeval zijn dat wij van klassieke orden spreken? Even als in de natuur orde heerscht, omdat zij naar vaste wetten werkt, zoo ook ontdekken wij een zekere orde in den opbouw der oude monumenten. Zouden we daarom niet beginnen, ook aan onze architektuur een zekere orde, als grondslag te leggen? Is daarom het ontwerpen, volgens een zeker meetkundig systeem, een werkmethode reeds door vele jongere architekten toegepast, niet al een groote stap voorwaarts, wanneer slechts in acht wordt genomen, dat deze methode geen doel, maar middel moet blijven, en het middel alléén nog geen kunstenaars maakt?

De geweldige worsteling in den tegenwoordigen tijd, om een stijl, is immers alleen te beschouwen, als een zoeken naar ‘Eenheid in de veelheid’, naar orde; d.i. rust te brengen in het onbeperkt aantal, volkomen willekeurig, met wild sexueele hartstocht geteeld aantal motieven. En dat moet natuurlijk met groote bewustheid geschieden, omdat de mensch eigenlijk eerst dan met werken begint, wanneer hij bewust werkt. Dit schijnt

vanzelf sprekend, maar, omdat is gezegd, dat de vormen der natuur onbewust ontstaan; dat de natuur dus onbewust werkt en toch stijl heeft, en de mensch de natuur tot voorbeeld moet nemen en bewust moet werken, moet, voor deze schijnbare tegenstrijdigheid, wel een verklaring volgen, en dat te meer, omdat ook in dat verband weer een maatschappelijk verschijnsel de aandacht vraagt.

Er zijn, met de geheele tegenwoordige maatschappij, haar weelde en armoede, haar verdrukkers en onderdrukten, en haar groote onrechtvaardigheid, ontevredenen, welke alleen heil zien in een leven buiten: dus in het verdwijnen der steden, in het meer afgezonderd leven van de wereld, welke den architekten toeroepen: 'Keert terug tot de natuur, tot de boerenwoning; zij is het resultaat der eenvoudige behoeften, van het noodzakelijke.' Zeer juist, maar voor de behoeften van den boer. Onze paleizen zijn echter ook ontstaan uit behoeften; wijsgeerig beschouwd is alles wat gemaakt is, gevolg van behoeften.

'Terug tot de natuur'? maar onze steden zijn ook natuur; alles is natuur. Het is duidelijk dat bij zulk een beschouwing verschillende dingen met elkaar worden verward.

Ten eerste dit: De mensch wil nu eenmaal geen afzondering; hij heeft geestelijke behoeften, en het kweeken van deze, het voldoen aan deze behoeften, al mogen dan ook enkele beroepen hiertoe niet noodzakelijk leiden, of enkele 'geesten' zich daarbuiten willen stellen, heeft noodzakelijk eene concentratie ten gevolge, waarbij dan toch ook nog wel even, het uit de natuur zelf geputte voorbeeld, der bijen- en mieren 'steden' als toelichting dienst kan doen.

De 'natuurlijke' ontwikkeling der menschheid gaat dan ook in omgekeerde richting als degene, welke deze 'natuurmenschen' willen; want de stad staat niet aan het begin, maar aan het eind van alle cultuur, al moge deze zich dan ook langzamerhand vervormen, zooals reeds gebeurt, van het nauwe, wanhopig in elkaar gedrongene, tot het wijd uitgebouwde, met aan het einde de zoogen. 'tuinstad' der toekomst, mogelijk geworden door de snellere verkeersmiddelen en zoo gebouwd, dat zij zeer zeker niet meer de liefde tot de natuur behoeft uit te sluiten.

Integendeel; zij die het meest de schoonheid eener stad bewonderen, zijn ook wel dezelfden, die het meest worden ontroerd door de verhevenheid van een sterrennacht of de heerlijkheid van een naarjaarsbosch. Maar afgezien van de eventueele mogelijkheid de steden te doen verdwijnen, is een terugkeer tot de boerenwoning reeds daarom onmogelijk, omdat de boerenwoning geen kunstwerk is, zooals de architektuur dat bedoelt: want de boerenwoning is onbewust ontstaan, kan dus een resultaat van de natuur worden genoemd, evenals hare produkten, volgens een vast beginsel gemaakt, maar dit beginsel, door omstandigheden van buiten af, vervormd. En juist daarom is zij zoo mooi, en ook daarom vloekt zij niet tegen het landschap, past zij er geheel in. Zij is mooi, zooals de door primitieve volken gemaakte dingen mooi zijn, en zooals ook, hoewel deze weer op een eenigszins lager plan, de door kinderen gemaakte dingen mooi zijn; de alweer onbewust ontstane, maar juist door hun naïveteit zoo natuurlijke en door die natuurlijkheid zoo stijlkundig zuivere en daardoor bewonderenswaardige dingen.

Zij is mooi, evenals de kleeding van den landman nog mooi is; zelfs de kleeding van den werkman, welke onbewust, dus niet met de bedoeling iets moois te maken, zijn ontstaan en daarom zoo harmonieus in de natuur passen; terwijl daarentegen de Europeesche kleeding, als die bedenkelijke tusschensoort, in het landschap niet anders dan belachelijk storend is, en bij extra uitrusting, des Zondags, om te schateren.

Hier ligt het geheele geheim van het zoogenaamd schilderachtig schoon, een onbewust ontstane schoonheid, die geleid heeft tot de kunst der eigenlijke schilderij, dus tot de nabootsende schilderkunst en tot de dienovereenkomstige tak van beeldhouwkunst.

En omdat nu de architektuur van de natuur in 't algemeen en ook van de primitieve volken algemeene eigenschappen kan leeren, zoo kan, wanneer een landhuis moet worden gebouwd, de architektuur van de boerenwoning leeren, de hoofdeigenschap van primitieven eenvoud, en ongekunsteldheid in den vorm. Maar de boerenwoning zelf mag niet worden gemaakt, omdat het positieve kunstwerk het doel is. En dat positieve kunstwerk kan eerst het resultaat zijn van bewust

werken, van de bewuste bedoeling iets schoons, d.i. iets stijlkundigs te maken. Het is daarom dat een *stijlkundig* gebouwd landhuis, ook weer in het landschap past, en dan tegenover de boerenwoning een schoonheid van hooger orde vertegenwoordigt. Het is daarom, dat de stijlbewuste kleeding, het nationale kostuum, ja zelfs de militaire uniform, ook weer in de natuur passen, omdat zij dan ook weer een schoonheid van hooger orde vertoonen. Het is daarom dat in 't algemeen het stijlbewuste, architektonische schoon, een schoonheid van hooger orde is dan het schilderachtig schoon.

Het geldt dus den overgang te vinden tot het bewuste werken; want diezelfde boerenwoning vertoont o.a., afgezien van alle mogelijke technische fouten, ook met betrekking tot het bewuste kunstschoon de grootste onvolkomenheden.

Wij worden door den drang naar cultuur, gedwongen, bewust te werken. Het teruggaan tot de boerenwoning, beteekent een teruggang tot een cultuur van lagere orde, in laatste instantie van oncultuur.

'Erst bei fortgeschrittener Kunst beginnt die bewusste Unterscheidung von künstlerischer Behandlung der Beschränkungen und Vortheile, welche die verschiedenen zur Ausführung zu benutzen Stoffen für logisch schaffen, besitzen und zulassen,'

zegt Semper en Hegel:

Das Kunstschöne steht höher als die Natur, denn die Kunst-Schönheit ist aus dem Geist geborne und wiedergegebene Schönheit, und umsoviel der Geist und seine Production höher steht als die Natur und Ihre Erscheinungen, um soviel ist auch das Kunstschöne höher als die Schönheit der Natur.

Het blijft altijd weer hetzelfde; leert van de natuur, maar leert met bewustheid toepassen, datgene wat zij onbewust doet. Wanneer wij in die richting streven, zullen wij weer bereiken, wat in alle stylperioden bereikt is.

In die perioden vertoonden de monumenten dezelfde eigenschappen van stijl, als de onaanzienlijkste voorwerpen, d.i. eenheid in de veelheid, ter toelichting waarvan ik hier tot besluit nog een prachtige uiteenzetting van Semper wil citeeren, waar hij over de Egyptische kunst spreekt.

'Die Gründzüge der ganzen egyptischen Architectur scheinen im Nileimer wie im Embryo enthalten zu sein, und nicht

minder auffallend ist die Verwandtschaft der Form der Hydria mit einzelnen Typen des Dorischen Stils. Beide Formen sind Vor-verkündiger von demjenigen was die Baukunst erfindet weil sie danach strebten das Wesen beider Völker monumental auszudrücken'.

Iedere stijl heeft zijn jongelingsleeftijd, zijn wilde jaren, zijn archaïsche periode; zijn besluiteloosheid, die moet groeien tot mannelijken leeftijd, tot rustige kracht tot bewuste daad; wij zijn nu nog in den jongelingstijd, het bewuste werk is nog maar even begonnen.

Zoo is het in deze wanhopig verwarde tijden, niet met den teruggang, maar in tegendeel met den enormen groei der steden, dat we letterlijk snakken naar een stijl, d.i. naar een monumentalen stijl; want het is toch alleen de bouwkunst, welke in staat is de grootste daden en de heiligste gevoelens der menschen te verzinnebeelden, en de monumenten, die dat weer moeten doen, kunnen immers alleen in een geestelijk centrum d.w.z. in een stad, zij het dan in een stad der toekomst, worden opgebouwd.

Met een terugkeer tot de boerenwoning zouden de architekten hun taak als geëindigd kunnen beschouwen; want in dat geval zouden ze haar bouw gerust aan de boeren zelf kunnen overlaten. In het andere geval, en dat is toch werkelijk het eenig mogelijke, het eenig denkbare, het eenig ideale, is hun werk van de meest verheven beteekenis, daarom het denkbaarst schoone.

Maar het bereiken daarvan schijnt mij na het hierboven ontwikkelde, vooralsnog in verre toekomst te liggen; het zal niet plotseling komen.

Ik zeg 'niet plotseling', neen waarlijk niet! Want bij beschouwing der geweldige gebeurtenissen, die de tegenwoordige maatschappij doormaakt, kom ik tot de overtuiging dat een architektonisch kunstwerk, ik bedoel een in monumentalen stijl, niet alleen niet geeischt, maar niet eens kan worden verwacht; beschouw ik het ontstaan daarvan voorloopig nog als eene onmogelijkheid.

Is er dan geen moderne stijl? En toch verkondigen een dozijn tijdschriften reeds lang de blijde boodschap?

Ik ben echter zoo vrij, voorloopig deze blijde boodschap nog

met een zekere terughoudendheid te aanvaarden, en datgene wat reeds in die richting is gebeurd, niet te overschatten. Eén enkele blik in een museumzaal, of in een winkel van Japansche voorwerpen moet dunkt mij al tot eenige bescheidenheid stemmen. Voor een stijl behoort immers een zekere conventie, eene overeenstemming in zekere decoratieve elementen; een principieele grondslag. En wanneer men dan de uitingen van den zoogen, modernen stijl in de verschillende Europeesche landen beschouwt, dan schijnt mij een zekere terughoudendheid toch wel gerechtvaardigd. Het tegendeel is immers waar, van hetgeen men zou verwachten. Tengevolge van het groote verkeer, zouden immers de grenzen tusschen de verschillende landen als 't ware weggevallen moeten zijn; en juist in de kunst valt het tegendeel nl. een zeker nationaal streven waar te nemen. Want, ofschoon er voor zoover ik weet één beginsel is, dat door alle moderne kunstenaars als 't ware wordt gehuldigd, n.l. het beginsel der eenvoudige eerlijke constructie, bemerkt men bij het bestudeeren der kunstuitingen in de verschillende landen al zeer spoedig, dat bij de meeste dit beginsel, òf slechts in woorden bestaat, òf slecht wordt toegepast.

Is, om maar één voorbeeld te noemen de geheele zoogen. ‘art nouveau’ door den ongetwijfeld zeer begaafden v.d. Velde niet zonder een zekere ostentatie als een zoodanige gepropageerd, toch eigenlijk niet het tegendeel van dat gezonde beginsel? Maar is daarom diezelfde stijl dan ook niet alreeds failliet, een mislukking, juist omdat hij dat beginsel slecht toepast?

Naar mijne overtuiging kan alléén die richting waarde voor de toekomst hebben, welke volgens het beginsel der eerlijke, eenvoudige constructie, het zuiverst werkt en om daartoe te komen, scheen mij de middeleeuwsche kunst, als voorschool, altijd van onschatbare waarde.

Ik heb de beide groote praktische aesthetici genoemd, Semper en Viollet-le-duc, en geloof nu de verdiensten van Viollet-le-Duc in dit opzicht zeker niet lager te moeten stellen, dan die van Semper, want hij heeft ingezien, dat de middeleeuwsche kunst principieel, voor den modernen tijd den goeden grondslag kan aangeven; want zij staat niet alleen op zuiver constructieven grondslag, maar zij vormt in zekeren zin de draad,

tusschen oud en nieuw, en deze draad moet op de goede plaats weer worden opgenomen. Daarom was de moderne klassieke kunst d.w.z. de Italiaansche renaissance eigenlijk de geheele neo-renaissance-beweging, in het midden der vorige eeuw slechts van voorbijgaande waarde.

De wederopbloei van een kunst, welke reeds zelf in beginsel niet zuiver constructief was, en daardoor zeer spoedig in een hoofdzakelijk decoratieve kunst verviel, was van den beginne af een bedenkelijk verschijnsel; want bij haar leer, moesten hare apostelen zeer spoedig op verkeerde toepassingen, op allerlei tegenstrijdigheden stooten, en deze bleven dan ook niet uit.

Zelfs Semper, van wien het onbegrijpelijk blijft, dat hij de beginselen der Middeleeuwsche kunst niet principieeler voorstond, is daarvan het slachtoffer geworden. En de gevolgen zijn ook niet uitgebleven; want deze hebben nu in Duitschland reeds geleid tot den bloei van den barok-stijl, terwijl dit historische vervolg dan toch eigenlijk het allerlaatste uitgangspunt moest zijn, omdat het reeds het einde beteekent.

Daarom blijkt de neo-Renaissance-beweging, welke zich in alle Europeesche landen vertoonde, niettegenstaande hare bebegaafde leiders, slechts een daad van wanhoop te zijn geweest, een geniale onmacht, episode, zooals Scheffler zegt. Maar daarom was de naast haar zich ontwikkelende neo-middeleeuwsche beweging ook de bevruchtende; en heeft de groote Engelsche beweging zulk een geweldigen invloed kunnen uitoefenen, omdat deze niet anders dan een neo-gotische was. -

Ik voor mij houd de eerlijke constructie in vereenvoudigden vorm, zooals reeds gezegd, voorloopig als het eenige goede beginsel, volgens hetwelk de bouwmeesters, ik zou haast willen zeggen dogmatisch moeten werken; want de ware kunstenaar zorgt er zelf wel voor, dat met het beginsel de wereld niet te gronde gaat.

Wij moeten niet in 25 jaar willen bereiken datgene, waartoe vroegere geslachten eenige eeuwen noodig hadden; haasten wij ons te zeer en daartoe is in dezen snellevenden tijd het gevaar zeker groot, dan zullen wij struikelen en weer van voren af aan moeten beginnen.

Daarbij komt, dat de taak der architekten veel moeilijker en veel samengestelder is dan vroeger.

Behalve dat in 't algemeen de eischen van planindeeling door ingewikkeldheid van dienst en hygiënische voorschriften zijn verzwaard, zoodanig, dat de architekt telkens wordt herinnerd aan het verlangen naar het bekende natuurverschijnsel, van het schaap dat met één poot meer dan gewoonlijk ter wereld kwam; worden er bovendien dagelijks nieuwe materialen uitgevonden, welke praktisch onderzocht en artistiek moeten worden toegepast. Dan volgt, behalve den noodzakelijk te korten bouwtijd, omdat nu eenmaal eeuwig en altijd: time money is, waarom de lastgever een minimalen bouwtijd eischt, het letterlijk onmenschwaardig materieel gehaspel met aannemers, niet, omdat aannemers altijd onhandelbare menschen zijn, maar omdat het stelsel hen principieel tegenover den architekt plaatst, dus tegenover het werk, 't welk zij dan toch gezamenlijk, d.i. door onderlinge samenwerking (sic) moeten tot stand brengen. Hoe kan daarbij naar ‘eenheid in de veelheid’ worden gestreefd? - Maar deze dingen zijn, wat het wezen hunner onaangenaamheid betreft, nog niet te vergelijken bij de oneenigheid, der niet op eenzelfde plan van kunstinzicht of desbetreffende arbeidsverdeeling staande medewerkende kunstenaars, die den bouwmeester òf niet begrijpen, òf niet willen begrijpen, waardoor een veel erger toestand geboren is, omdat dan de *geestelijke* ‘eenheid in de veelheid’ ontbreekt.

Neen! Zoolang al dergelijke materieele oorzaken eenerzijds, en geestelijke oorzaken anderzijds, de groote eenheid van handelen beïnvloeden en de hooge vlucht belemmeren, zoolang zal een monumentale bouwkunst onmogelijk blijven. Wij komen tot de droevige erkenning dat iets, hetwelk ook maar eenigszins naar volkomenheid gelijkt, niet kan worden bereikt.

Deze eenheid in de veelheid d.i. stijl, dien wij missen, d.i. *Orde*, d.i. *Rust* was in hoogste manifestatie aanwezig in een Egyptischen tempel, in een Grieksch Godenhuis, in een Romaanschen Dom, in een Hindoutempel, in een Gotischen Cathedraal in een renaissance raadhuis.

Deze was in verschillende graden van hooger en lager orde aanwezig in de kunstwerken uit die heerlijke tijden.

Maar, deze kunstwerken waren niet het werk van den eenling, terwijl in den tegenwoordigen tijd met zijn ten top gedreven individualisme, zelfs een groot werk door den enkele

moet worden uitgevoerd d.w.z. beheerscht. De eenling moet het doen. Hij is alléén op zichzelf aangewezen: een toestand, die wederkeerig tengevolge heeft, een verbitterde haat en wangunst tegen dezen enkele, tegen zijn kunst en door die kunst, tegen zijn persoon. Dat maakt dat er juist tegenwerking in plaats van medewerking ontstaat, en de eene kunstenaar vooral niet den schijn op zich wil laden, van ook maar eenigszins door den andere te zijn beinvloed. Alles kan men nog vergeven, alleen niet den schijn, een ander te hebben nagedaan. Men maakt liever iets anders, slechters, dan een goede omvorming van het voorafgemaakte, hetgeen ten slotte toch de eenige weg zou zijn, om tot eenheid te geraken. Er is niet alleen een oeconomische, maar ook een geestelijke strijd van allen tegen den enkele, van enkelen tegen allen. Evenmin als er dus oecomische samenwerking is, is er geestelijke samenwerking. Zij is onmogelijk, omdat ook geestelijke samenwerking opoffering eischt, d.i. - zijn inzicht ondergeschikt stellen aan dat van een ander; en deze cynische tijd kent geen opoffering! Er heerscht dus volstrekte wanorde, d.i. stijlloosheid, dus onrust, zoowel oeconomisch als geestelijk; en zoolang deze heerscht, is geen groei naar datgene wat wij verlangen, mogelijk.

Zal dat ooit anders worden? Zal ooit het tegenovergestelde devies gelden? dat enkelen voor allen, en allen voor den enkele zullen werken?

Te oordeelen naar datgene, wat wij zien gebeuren, is het niet zoo gemakkelijk, nog een illusie te hebben. Toch blijft de vaste overtuiging en de hoop op een monumentale kunst, welke echter eerst in verre toekomst te verwachten is; eene meening, welke ik geloof, voldoende te hebben gemotiveerd.

Want wat moet er niet nog gebeuren, alvorens de maatschappij weer zoover is, dat zij aan deze volstrekte stijlloosheid zal zijn ontgroeid?

Zoekt men toch, dus op een hooger plan, naar het onderling verband van alle gebeurtenissen en verschijnselen, en niet eenzijdig, naar de verklaring voor een, in dit geval kunstverschijnsel afzonderlijk, dan wordt het duidelijk, dat er nog een lange tijd zal moeten verloopen, alvorens de poort van zulk een kunsttijdperk zal zijn bereikt. Er heerscht oeconomische zoowel als

geestelijke anarchie, en anarchie staat lijnrecht tegenover datgene, wat wij willen bereiken.

Voor alles moet de groote arbeidersbeweging zoover zijn gevorderd, dat zij den vernietigenden invloed van het kapitaal heeft lam geslagen, niet omdat het geld, maar omdat de geest van het kapitalisme beteekent een belemmering tot de mogelijkheid eener monumentale kunst d.i. een stijl; en dat kan niet gebeuren zonder politieken strijd. Vergelijkt men nu de politieke beweging in alle landen, dan wordt ook daarin onderling een merkwaardige overeenkomst zichtbaar, welke weer verband houdt met de kunstbeweging. Allerlei politieke partijen en partijtjes, vertegenwoordigend ook alweer even zoovele persoonlijke meeningen en meeninkjes, heeft de vroegere vooruitstrevende partij vervangen, omdat zij haar ideaal heeft gehad, en nu ideaalloos als tusschenpartij haar kracht heeft verloren. Uit den warwinkel, komen twee partijen naar voren, vertegenwoordigende de beide uitersten, in heftigen strijd, waaruit ten slotte eene overwinnend te voorschijn zal treden. En nu schijnt het wel een historische noodzakelijkheid, dat deze overwinning in de richting der arbeidersbeweging ligt. Nu vertoont de moderne kunstbeweging een volkomen analoog verschijnsel. Er is eveneens een chaotische verwarring, tusschen allerlei verschillende kunstpartijen en partijtjes, met even zoovele persoonlijke stijlen en stijltjes, uit welke ten slotte ook de twee groote richtingen zichtbaar worden, de kerkelijke, dus de middeleeuwsche en orthodox-potestantsche tegenover de moderne richting welke bezig is zich te ontwikkelen. Wel heeft zij nog niet, zooals de politieke partij, een zoo scherp omlijnd internationaal programma; zij bevat nog anarchistische elementen, omdat een kunstbeweging nu eenmaal geen politieke beweging is; maar uit dezen chaos zal ten slotte toch ééne richting moeten te voorsehijn komen, waarvan de elementen reeds zichtbaar zijn en welke door die elementen kans heeft de grondslag voor den stijl der toekomst te zijn.

Immers, evenals er nu een oeconomische evolutie gebeurt, gebeurt er ook een geestelijke, zooals reeds gezegd! - en nu zal, op hetzelfde oogenblik, als de oeconomische (politieke) zal zijn voltrokken, dat ook met de geestelijke (kunst) evolutie het geval zijn. En van af dat oogenblik, zal eerst aan den

eigenlijken groei van een stijl kunnen worden gewerkt, omdat van dat oogenblik af, ook eerst de groei eener nieuwe maatschappij kan beginnen; want eerst dan kan weer van een wereldidee, d.i. van een gemeenschappelijk ideaal sprake zijn, omdat dan het groote beginsel der gelijkheid voor alle menschen, niet alleen religieus, maar ook politiek oeconomisch er zal zijn. Scheffler zegt in hetzelfde reeds boven geciteerde artikel:

'Kunst, die nicht auf einem Weltgefühle basirt also auf Urkonventionen, giebt es nicht. Fur die bildende Kunst ist eine allgemein gültige Konvention über die Grundidee des Lebens von grossem Werth.'

Is dat niet treffend gezegd?

Wordt tegenwoordig niet door ieder kunstenaar de volstrekte onmacht erkend, iets werkelijk monumentaals in ornamentiek te ontwerpen, omdat de idëele grondidee daartoe ontbreekt?

Scheffler zegt verder

Die Geschlossenheit früherer Kunstepochen beruhte fast ausschliesslich darauf, dasz die Menschen sich auf Religion geeignet hatten, und die Zersplitterung in der künstlerischen Production der Gegenwart ist ebenso aus dem Fehlen einer allgemein anerkannten Weltidée zu erklären.

Stil entsteht nur durch Beschränkung, bedarf als Grundlage eines Systems, ist selber System.

Je bewusster die Menschheit wird, desto umfassender fordert sie dieses System. In ihm sollen möglichst viele Zweifel Antwort finden, und alle Widersprüche des Lebens aufgelöst werden.

Die Zeiten zwischen zwei Konventionen, Religionen, sind für die bildende Kunst unfruchtbar, denn da kein Vertrag über die Art des Ideals dann mehr gilt, ist jedes Individium nur aufsich gestellt und muss, weil gemeinverständliche Symbole ihm nicht zur Verfügung stehen, seine Empfindungen aus sich heraus, neue Gleichnisse suchen. Was ihm symbolisch seiner Erkenntniss nach erscheint, ist es nicht für Andere und er bleibt unverstanden.

Das charakteristische Merkmal in jedem religiösen Interregnum ist gerade das Einsamheitsgefühl aller; kulturbildend ist nur das Solidaritätsgefühl.'

Is dat niet zeer juist? Hebben niet alle kunstenaars in dezen

tijd dat gevoel van eenzaamheid, dat gevoel van niet te worden begrepen, omdat zij de dragers blijven van kunstideeën, welke buiten de massa staan. Wanneer hunne werken slechts even een andere taal spreken, slechts vormen vertoonen, welke even afwijken van de alledaagsche, afgekauwde, de reeds zoo dikwijls geziene, dan worden ze niet begrepen. Er wordt in dagbladen op hen geschimpt, opdat zoo mogelijk iedereen wete, welk een onzin ze hebben gemaakt, door zoogenaamde critici, die, afgescheiden van het steeds door hen vergeten feit, dat voorloopig kritiek altijd nog gemakkelijker is dan doen, zij, zooals vanzelf spreekt, voor hun beschouwingen heelemaal geen vasten grond onder de voeten hebben, en dan meestal ook tot niet veel meer in staat zijn dan tot de verkondiging van eenige lachwekkende banaliteiten.

Scheffler's artikel luidt verder:

‘Die Gegenwart lebt zo zwischen zwei Zuständen und alle Erscheinungen der neueren Kunst lassen sich einerseits auf das Fehlen der religiös-philosophischen Konvention zurückfuhren andrerseits auf die Sehnsucht danach.

Das Christentum ist tot, und eine neue Form universaler Weltbegriffe, wie sie aus den Konsequenzen der Naturwissenschaftlichen Forschungen hervorgehen müsste, ist kaum in leisen Anfängen zu spüren.

In diesem Dilemma teilen sich die Künstler. Die einen bedienen sich alter Formen sowohl heidnischer wie Christlicher und suchen ihnen eine neue Erkenntnissform an zu passen.

Was die Nutzkünstler Zweckgedanken nennen ist im Grunde Kausalitätsidée, also Gottidee, und die eifrigen Versuche welche darauf zielen, Tisch und Stuhl, Wohnhaus und Geschäftsgebäude vernünftig zu construiren sind auf Unterströmungen zurückzuführen, die von religiöser Sehnsucht bewegt werden.’

Dat is het wel; want uit den laatsten zin lezen wij de uitgesproken verklaring, dat juist de moderne beweging, hoewel nog onbewust, een idealen ondergrond heeft. De eenvoudige verstandige constructie kan de basis der nieuwe kunst worden. Wanneer dat beginsel voldoende is doorgedrongen niet alleen, maar ook algemeen wordt toegepast, eerst dan zullen wij aan de poort eener nieuwe kunst staan, als ook de nieuwe wereldidee, de maatschappelijke gelijkheid van alle menschen zal zijn

gemanifesteerd. Deze wereldidee, niet met een ideaal hiernamaals, dus niet in die richting godsdienstig, maar met een ideaal van deze aarde, zal dan een, aan de vroegere tegenovergesteld, karakter dragen. Maar zou dan hiermee ten slotte niet het einddoel van alle godsdienst zijn benaderd, in 't bizonder die der Christelijke verwezenlijkt?; want is niet de geheele Christelijke leer terug te brengen tot dit eene, de gelijkheid voor allen, de eerste voorwaarde voor het streven naar het 'Vrede op aarde'?

Dan zal de kunst weer een geestelijke basis hebben, zonder welke geen groote kunst mogelijk is; een basis welke zij dan behoeft, om zich als volbewuste uiting van die wereldidee te kunnen manifisteeren. Dan zal ook het architektonische kunstwerk niet meer een speciaal individueel karakter dragen, maar het resultaat der gemeenschap zijn, d.w.z. in dien zin van allen, dat onder de geestelijke leiding van den meester ook de arbeider geestelijk daaraan zal kunnen meewerken. Want al weet men, dat in de groote cultuurtijdperken, behalve in de middeleeuwen, deze vorm van samenwerking evenmin bestond; men weet ook, dat in *onzen* tijd zelfs van de belangstelling van den arbeider in zijn werk niet eenmaal meer sprake is.

Het denkbeeld der verdwijning van het individu, met zijn pedantisme, als ikheid, als kroondrager alléén, van af zijn hedendaagsch piedestal, ten behoeve van het eigenlijke werk, als uiting, niet van één persoon, maar van een tijdgeest, waarvan de leidende kunstenaar slechts de vertolker is, schijnt in dezen tijd van geconcentreerd individualisme volstrekt onaannemelijk; zelfs bij hen, die niet geacht kunnen worden het denkbeeld van een zoo begrepen kunst te weerstreven.

En toch zal vanzelf het individu, niet ter wille der gemeenschap, maar der idee op den achtergrond worden gedrongen evenals dat vroeger het geval was; want wie vraagt ten slotte naar den eersten bouwmeester eener middeleeuwsche cathedraal, wie naar den architect van een egyptischen tempel?

Maar niettegenstaande dat alles, kan wel worden vastgesteld, dat een begin is gemaakt met den langen weg, welke naar een architektonischen stijl voert, en dat vermoedelijk niets meer deze beweging kan tegenhouden. Het schijnt zelfs dat de architektuur de kunst van de 20ste eeuw zal zijn, welke

overtuiging evenzeer te putten is uit de maatschappelijke en geestelijke verschijnselen van dezen tijd. Want met den groei der arbeidersbeweging groeit ook die kunst, welke het volk het minst ontberen kan, die hem het naast is, en dat is de bouwkunst.

Hare evolutie begon ten allen tijde met de evolutie d.i. de omvorming van het gebruiksvoorwerp, van het huisraad. En nu is het merkwaardig op te merken, met welk een geestdrift juist getracht wordt dat huisraad, de meubels, en het vertrek van nu, te vervormen.

Evenals in den nijlemmer, zegt Semper, de geheele Egyptische stijl als in een embryo verborgen is, d.w.z. evenals van uit de nijlemmer de stijl tot den tempel is gegroeid, zoo zal naderhand van de kunst der toekomst worden gezegd, dat ook zij verborgen was in een moderne pot, waarvan de volmaakte vorm nog zal moeten komen.

De bouwkunst zal dan weer den eersten rang onder de kunsten innemen, juist omdat zij is de eigenlijke volkskunst; niet de kunst van den eenling, maar de kunst van allen; de kunst der gemeenschap in welke zich de tijdgeest weerspiegelt; want tot den bouw van een monument is immers alle gebruikskunst en met haar zijn immers alle arbeiders noodig.

Zij vereischt een samenwerking van alle krachten tot één doel en deze kan alleen geestelijk gebeuren, bij materieele onafhankelijkheid.

Zij, de bouwkunst, is de manifestatie van het opperste kunnen van geheel een volk; en alleen bij geestelijke samenwerking kan datgene worden bereikt waartoe de eenling niet in staat is, die bewonderenswaardige volkomenheid, welke het geheim is der hoogere bouwkunst.

Er is echter meer.

De bouwkunst zal de kunst zijn van de 20ste eeuw in den zin, zooals zij dat het laatst vóór 600 jaar is geweest; waarbij de beeldhouw- en schilderkunst, door haar weer dienend te versieren, tot die hoogere schoonheid zullen worden opgevoerd, welke schoonheid slechts uit vroeger tijden wordt vermoed.

De schilder- en beeldhouwkunst zullen dan haar karakter als schilderij en salonfiguur verliezen, omdat deze principieel

kunsten zijn van lager orde dan de bouwkunst, als geestelijk aan haar ondergeschikt; een beschouwing welke wordt afgeleid uit de maatschappelijke en artistieke evolutiën van den tegenwoordigen tijd. Er valt al niet meer te ontkennen, dat met den groei der gebruikskunst, deze in belangrijkheid en belangstelling heeft gewonnen, terwijl het gehalte van schilderij en salonfiguur jaarlijks afneemt.

Er wordt gestreefd naar eenheid in de veelheid, in de gemeenschap; naar orde, dus naar stijl. Ik vind het mooi te kunnen spreken van stijl in de gemeenschap; zooals er vroeger was, en in de toekomst er weer zal zijn; maar dan in geheel anderen, door ons nog niet te bepalen vorm. Maar wel zal die gemeenschap geheel tegenovergesteld zijn aan die van Brugge.

De kunstenaars van den tegenwoordigen tijd hebben nu de schoone taak, de artistieke vermooiing, d.i. den grooten architektonischen stijl van die toekomstige gemeenschap, voor te bereiden.

Een schooner taak is wel niet denkbaar; want die tijd zal dan weer hebben een cultuur en de gelegenheid stellen tot het bouwen van monumenten zoo schoon als er nog geene zijn geweest; want, zooveel geestelijk hooger als die tijd zal zijn boven den middeleeuwschen tijd en andere tijden, omdat zijn ideaal staat op een hooger plan, tengevolge van het oeconomische gelijkheidsbeginsel, zoo zal ook de stoffelijke uiting van dat ideaal, zijn stijl, dienovereenkomstig van een hoogere schoonheid getuigen.

Zij die gelooven haasten niet. Want moge het ook tot weemoed stemmen, te weten, dat de nu levenden van dien schoonen tijd nog niets zullen zien, toch blijft de troost der illusie, dat uit dezen wanhopigen chaos van leelijkheid, wederkeerigen haat en materieel cynisme van nu, als een fenix uit zijn asch zal herrijzen, een kunst, waartoe de nu levende kunstenaars slechts vermochten de fundamenten te leggen.

De Galerijen van mijn Smart en Vreugde
Door
Alex. Gutteling.

I

1

Waar de grashalmen om mijn ooren trilden
En de klaprozen vlamrood bloeiden, droomden
Mijn oogen in 't diep blauw van zondoorstroomden
Zomerschen hemel, waar de duiven tilden

Hun zilvren lijf wiekend in blanke bogen
En witte wolken in dien goudgloed dreven,
Dan dalend stil mijn blikken staren bleven
Naar waar door 't vlierhout lichte winden togen

En ver, waar de dorpstoren brandend stond
Breed boven 't rood gestraal van kleinre daken;
Heet voelde ik onder mij den bodem blaken
Maar koelte trilde over de pluimen blond;

Tot spot mij opschrikte en 'k ontgoocheld vlood
Naar waar 't blij spel joelde en de wreede kreten
Mij deden droom en zon en vreugd vergeten:
Vreugd die geen spel dien teeren droomer bood.

2

Wanneer door 't kleurge kerkraam gulden schijnen
Beefden om zilvren kruine' en blonde hoofden
En ginds in duistre banken nederschoofden
Waar kinderhoofdjes straalde' in fijne lijnen.

Wanneer de dreun van 't orgel zwelde en steeg
Tot blijden vloed victorieuzer tonen,
Dan voelde ik meer dan een mij teer beloonen
Voor 't zoet geloof dat zich den Heiland neeg.

Want 'k zag ver heen boven het loof der aarde,
Boven de zon die ons omspon in goud,
Naar een paleis van diamant gebouwd
In 't stralend groen van een onwelkbre gaarde.

En 'k zag de menschen schrijden zij aan zij
In blank gewaad in schemerige lanen,
En 'k zag hun flonkerende weemoedstranen
Om 't leed der aarde en om het leed van mij.

3

O zomeravond, in de kamer speelde
Uw licht veelkleurig in gebroken bogen,
Als wij tesaam over ons boek gebogen
Slechts hoorden naar den zang die teeder kweelde:

De vogels vierden feest in 't bloemrijk hout.
Mijn oogen dwaalden uit beschenen bladen
En konden schaars zich aan dien gloed verzaden
Die heel de lucht smolt in bewogen goud.

De huisjes lagen stil, 't bemoste dak
Vaal scheem'rend door de dicht omgroende twijgen,
Waaronder langzaam duisternis kwam zijgen -
Veel vogels vlogen snel van tak tot tak.

En eensklaps 't vesperklokje: een zilvren toon
Driemaal, dan benglen van gewiegde slagen,
En 'k voelde toen mijn dichterschap aan 't dagen,
Zielvol ontluikend op een aard zoo schoon.

4

Maar ook vol weemoed was mijn kinderziel.
In 't scheemrend park waar rhododendrons kleurden
Purper in 't groen en kamperfoelie geurde
Stond ik vol droefheid. Van den hemel viel

Zwaar-roode schijn op 't water, en de boomen
Wuifden zoo statig om 't gerimpeld meer,
En in mijn droomen wenschte ik keer op keer
Een stoet van zwanen sierlijk te zien komen.

Maar leeg bleef de avond, in die schoonheid dood,
En enkel zware wind kreunde door kruinen
En woei 't gebloemt neer van de voorjaarstuinen,
En in het Westen lag de wereld rood.

O knaap hoe weendet ge om uw eenzaam leed,
Hoe schrikte u lach en kreet van ruwe vrinden,
En hoe gij smeekte om een die u beminde:
Neevlige droom die u nog hopen deed.

II

1

Sprookjesvorstin, uw lokken straalde' als 't goud
Van zomerstralen door 't struweel, waar winden
Het groen geboomte dicht omarmend minden:
Toovrige gaarde en onbewolkt omblauwd.

Uw oogen glansden als een doodstil meer
Waar 't bruine wier in gouden schemer droomt:
Donker weerspiegelt het roerloos geboomt:
Een wondre gloed, warm en oneindig teer.

De duinrand straalde, en blauw en rood gebloemt
Rees om u heen, gelijk een duinroos blonk
Uw hand - o hoe 'k uw zoete schoonheid dronk,
Gelijk een bij die frissche kelken roemt.

De leeuwrik steeg: zijn diamanten zang
Trilde in de heete lucht en zalig blij
Zaten we en hoorden, minvol zij aan zij
In 't wuivend helm uren en uren lang.

2

De witte zandkom straalde, en laaiend blauw
Praalden de hemel en de wijde zee
Waarop licht rimplen aan den strandzoom glee.
Klaatren klonk droomrig en soms hoorbaar nauw.

En verzen ruischten in dat roerloos dal -
Het helm stond stil, geen wolken dreven hoog,
Maar 't was uw stem alleen die zacht bewoog,
Gevoelvol buigend in der rythmen val.

En uw gelaat straalde en mijn hand zocht stil
Den koelen zoom van uw gewaad, uw hart -
En bevend weende ik uit mijn doode smart
Die gij verstard had met uw gouden wil.

Nu smolt al 't leed in zon, in liefde, in zang -
Teer kuste uw koele mond mijn brandend oog,
En wijl uw hoofd troostend zich nederboog
Voelde ik uw hart bonzen in milden drang.

3

Mijn wijzre vriend, wat zangen droomden zwaar
Achter uw oogen die zoo peinzend staarden
Alsof ze een ongekenden schat bewaarden
Die uit uw stem moest breken rijk en klaar.

Hoe lag het landschap voor ons, bont gekleurd
En groen in verten die zich blauwend sloten,
En hoe hel tintelende stralen schoten
Op 't kleine dorpje, en hoe bedwelmend geurt

De weelde van die kostbre tuinen, stralend
Rondom den duinvoet in veelkleurge perken -
De meeuwen scheren rond op witte vlerken,
Ver zie 'k de zee met schuimgebloemte pralend -

Heil dichter die uw zang uit Hollands tuin
Glorierijk opzondt in het koor der volken,
Schoon als de zon die schijnt door blauw en wolken
Op kleurgen rand van uw omgloried duin!

4

Droomer, uw huis staat in den maannacht stil
En zilvrig en de stergeheimen flonkren,
Daar waar geen schaduwen den glans verdonkren
De spin in 't lichtweb hangt vol wit getril.

De padden kruipen in den maanschijn zwart,
De winden ritslen door het helm bij vlagen,
De zee hoort ge in de vert melodisch klagen,
Hoe peinst omkringd van wonderen uw hart.

Toovrige wacht van zijn eenzaam paleis,
Hoed gij den dichter in uw droomkring trouw,
Totdat de dag ontwaakt van goud en blauw
En 't zeegedreun neuriet een blijder wijs.

De dichter leeft, eenzaam maar sterk en schoon
Bouwt hij zijn schoonheidsburcht miskend maar trouw,
En eens voor allen tijd straalt zijn gebouw
Toekomstgen droomers tot welzaalge woon.

III

1

Het oude dorpje lag in breeden kring
Omloofd van zware boomen, en een vaart
Doorsneed de weide. Een hemel glansomklaard
Lag vochtig wit met grauwe neveling.

Omwendend zagen we een matgouden gloed
Wolkig gestreept, boven de grauwe stad.
Hier stond geen boom, hier ritselde geen blad.
Slechts donkre schepen op den gladden vloed.

Stil diep geluk leefde in ons beider hart
En hand aan hand schreden we in lauwe lucht,
Mijn liefste, en ver dreunde het dof gerucht
Van zware treinen die voortstoomden hard.

Daar lag het IJ. Rookpluime' aan de overzij,
't Zwarte station, weerspieglend in het blank
Van 't water, en gedreun en zware klank
Wreed overstelpend droom van u en mij.

2

O schoone stad, uw blauwe stroom blinkt stralend,
De hemel welft zich om uw fiere torens,
Uw zware kaden zijn als havenhorens
Die met geboomte en trotsche huizen pralend

Heldre rivier in grauw en groen besluiten.
Geelhouten brug bindt sierlijk zijde aan zijde
En waar ik sta zie ik den stroom zich breiden
En vol van booten die als krijschend fluiten.

Wij staan in 't leven zelf; de teedre droom
Week als de lent wijkt voor den sterken zomer,
Maar onder schijn van kracht blijft innige droomer
Al wie bemint en fluistert: Liefde, o koom',

Doorgloei mijn hart gelijk de zon een vrucht
Doet rijpen rood en goud in zonnige tuinen
Waar zomerwind trilt door omgroende kruinen
En vogels klappren in de blauwe lucht.

3

Op 't kerkhof waar de naakte boomen rijzen
Met zwarte nesten in verwarde twijgen
Kwam regen op verdorde halmen zijgen,
Toen woudt ge een dierbaar graf mij zwijgend wijzen.

Een traan lichtte in uw oog, de zerk lag grijs
En eenzaam in een krans van groene blaren -
Een lichte handdruk kon uw smart bedaren
Maar wis zong nog uw hart bedroefd een wijs.

En 'k dacht: hoe vreemd dat naast verdorde graven
De jonge liefde sterk en hoopvol staat;
Zijn wij niet al van weinig tijds de slaven
Daar toch elk na den ander grafwaarts gaat?

Maar 'k zag u aan, uw oog blonk stil en zacht -
Eindlooze liefde die ondoofbaar flonkert
Zal ook niet sterven waar het graf omdonkert
Ons aardsche lijf in den stikduistren nacht.

4

Van 't plaatsje viel wit licht getemperd in.
Halfdonkre kamer, zoo vertrouwlijk stil,
Hoe ik uw ernstge wanden prijzen wil:
Stomme getuigen van een wondre min.

Hoe ge op en af vloogt in uw licht gewaad,
Mijn liefste, en 't daaglijksch werk blij lachend deedt,
Of met mij saam omarmend langzaam schreedt
Naar wat er schoons in grijzen schemer staat.

En voor, waar 't grachtje druk aan de overzij
Zijn schoone gevels kaatste in 't bruine water
En waar van 't werkvolk klonk gesprek, geschater
In dien zoo schoonen ochtend vrij en blij;

Daar rustte' onze ooge' op schoonheid zoo bemind,
Zoo vredig, tot ze elkander vroolijk zochten -
Was dit niet even schoon als onze tochten
Daarbuiten, in de zon en zomerwind?

IV

1

Wanneer de koortspijn hamerde in mijn hoofd
Wanneer 't hart bonsde en rusteloos mijn leden
Woelend een plek zochten waar zij den wreeden
Gloeibrand ontweken, heb ik u geloofd,

Mijn liefste, want als ik mijn ooge' opsloeg,
De zware, en met een wilden blik opzag
Als ik benauwd in vreemde droomen lag
Waarin een vizioen mij de aard doorjoeg,

Dan zag ik u, en uw bezorgd gelaat
Blonk lieflijk, en uw hand streelde mijn haren -
Hoe gij mijn pijn zoo teeder kondt bedaren -
Uw stem sprak even, en gaf wijzen raad.

Dan lag ik stil, en de uren gingen voort.
Uw blik straalde over mij beschermend heilig,
En 'k wist mij bij uw zorgend hart zoo veilig
Dat al mijn angst werd in uw rust gesmoord.

2

En als 'k wat beter, opzat en nog loom
Mijn hoofd in 't kussen, hoorde en zacht uw mond
Verhaalde of zong - hoe gij mijn aandacht bondt,
Mij zoet omwevende in een kinderdroom.

Want als een moeder zaat ge: uw oog week niet
Van al mijn doen, en 't lamplicht blonk zoo blond
Uw lief gelaat, lieve gestalte rond -
Hoe zoet en teer klonk uw eenvoudig lied.

En met een kus loondet ge mijn geduld -
Of er geen medelij trilde in uw lach?
Ik wist wel, maar gij woudt niet dat ik zag
Uw minnend hart met droefenis vervuld.

Uw innige zorg scheen opgewekt en blij,
En mij omspon uw liefde in gouden stralen,
Dat 'k als een bloem opleefde die doet pralen
Zijn blaadren weer, geslage' in stormig tij.

3

Wat blijde glans beefde in die voorjaarszon
Als voor het eerst wij saam weer langzaam schreden,
Na zooveel leed diep in onszelf geleden,
Na zooveel troost die gij mij geven kon.

Hoe blonken straat en glinsterende gracht
Schooner dan ooit in die bewogen stralen
Die door de twijgen goudblond kwamen dalen
Op gevels flonkrend in dien gloenden pracht.

Hoe blonk de lucht blauw en omneveld bleek
Waar witte wolken dreve' en blanke vogels:
Vogels als wolke' en wolken wit als vlogels,
En 't goudlicht dat om 't zilver warmend streek.

En gij naast mij, o liefste, o bruid, o vrouw,
Moeder van mij - hoe blij uwe oogen lichtten
Goud in de zon - in prijzende gedichten
Droomde ik te loven uwe liefde en trouw.

4

Als we in vertrouwde scheemring samen zaten
Waar 't lamplicht om uw losse haren speelde
En blonde schijn veel dierbre dingen streelde
Doorklonk soms wel een snik ons fluistrend praten,

Wisten wij niet dat nog maar weinig dagen
Ons restten van dien tijd dat ongebroken
Onze uren in elkanders goud gedoken
Oneindig straalden tot in felste plagen?

Oneindig - meenden we, maar 't Noodlot greep
Ruw in die fijngesponnen draden, snijdend
En scherp, en slechts één denkbeeld klonk verblijdend:
Beterschap wenkte - en als een gouden streep

Van zonlicht breekt door zilvergrijze lucht
Des morgens, was ons troostend die gedachte;
En deze meer: wat leed ons jaren brachten,
Zoolang de Liefde blijft, wáárom gezucht?

V

1

Zal ik nu eenzaam gaan langs donkre heiden
Waar zwarte sparren in den sternacht wuivend
Den gladden grond met schaduwen omhuivend
Hun duistre kronen tot een loofwoud breiden,

Waar van de grenzen van dat heuvlig land
Uit vale mist een roode maan zal rijzen
Gelijk een vlam die sterveling wil wijzen
Weg des verderfs die eindt in helschen brand.

Ik zie haar stijgen en haar laaie gloed
Wordt milder, kleiner, tot zij zilvrig doomt
Uit laatste wolk en boschrand overstroomt
Met een wit klaterend kristallen vloed.

Dan zal vizioen van u, zoo ijl, zoo bleek
Geruischloos naadren langs de woudpaân wuivend
En aan mijn zij glanzend onhoorbaar schuivend
Gaan tot de nacht den klaren morgen week.

2

Maar droever de eenzaamheid van 't hooge woud
Als regen druipt zwart langs verstarde twijgen
En in den stormwind zware kruinen nijgen,
Als het verdorde hout, vochtig bedauwd,

Mijn weg spert en verwelkte bloemen zinken
Ritslend geknakt onder mijn zwaren tred,
Wanneer ik al waar ik mijn voeten zet
Ruik het verrotte groen bedwelmend stinken.

De kraaien klappren zwart en zwermen rond,
Geen teer gediert leeft in verwaaide struiken,
Geen bloem die niet de najaarswind kwam fnuiken,
Waar takken scheurden bloedt der boomen wond -

Ik zoek en vind geen spoor, doodmoe, verdwaald
Schrei 'k in den herfststorm mijn verwaaide kreten,
Tot ik de hei vind, ledig en vergeten,
Waarop uit grijze lucht de regen straalt.

3

Maar als de zomer gloeit op glanzend koren -
Wieglende vlakte van oneindig goud,
Wanneer de hemel heet en stralend blauwt
En rood en blauw gebloemt rijst uit de voren,

Wanneer de vogels fluitende in het rond
Over den top der zware halmen scheren
En in sierlijke bogen wederkeeren
Donker gevleugeld op dien blonden grond,

Wanneer de maaiers met hun blijden zang
De zilvren zicht doen flitsen en de vrouwen
De schoven binden, zal ik vroolijk schouwen
Naar 't zomersch werk en luistren naar dien klang.

En 'k zal mijn kracht, gezondheid en frisch leven
Voelen geboren in dien gouden dag -
En droomen zal 'k dat ik u bij mij zag
Die mij het grootst geluk voorgoed zult geven.

4

O als gij komt van ver, mijn lief, mijn bruid,
Hoe zal ik juichen en mijn armen spreiden
En hoe verheerlijkt zullen saam wij schrijden
En hooren naar der vogelen geluid.

Lichtvlekjes zullen weemlen door het groen
En blauwe vlinders zullen trillend buigen
Boven de kelk van geel gebloemte en zuigen
En weer wegfladdren na dien teedren zoen.

Wij zullen saam neerzitten aan den rand
Van 't slingrend pad, waar door 't gehakte hout
Men heel ver zien kan hoe de hemel blauwt
Boven de hei van gras en zilvrig zand

Waar bruine schapen van hun lammren blank
Omkringd stil voortgaan en de scheper droomt
En over paarsche hei de goudgloed stroomt -
Wij stil verliefd op groen bemoste bank.

VI

1

Mocht eens ons witte huisje in 't bont gebloemt
Zoo vredig stralen als we eens heerlijk zagen
Een blij schildrij waar zomerglansen lagen
Op struiken waar het roode daakje uit doemd'

En 't muurtje glansde en 't raam stond vol van bloemen
En in de verte blonk een blauwe vliet -
Was dit een beeld van onze droomen niet
Waarom wij steeds dien kunstnaar dankbaar roemen?

Ik zie u gaan, lief, voor die groene deur,
Gevogelt vliegt rondom uw snelle schreden
En pikt zijn voer. Hoe stralend en tevreden
Lacht uw gelaat, streelt u de zoete geur

Van 't vroolijk tuintje en wacht gij zonder zorgen
Mij die zal keeren na mijn werk naar huis,
Mijn paradijs, waar zang en boomgeruisch
Ons 's avonds wiegt en opwekt iedren morgen.

2

Ik weet reeds hoe gij staan zult in den glans
Van 't glimmend koper in de heldre keuken -
Het wit gordijn hangt recht en zonder kreuken,
Een rank zwiert voor het raam: goudgroene krans;

Uw lichtblauw schort straalt gloedvol in het licht,
Uw blonde haar glanst en uw oogen stralen,
Uw beezge handen vocht van waterkralen
Jagen een bij weg van uw zacht gezicht,

Die snort in 't tuintje door wijd open deur,
Zijn vleugels glinstren in de warme zon -
Daar ligt een kat, tevreden of hij spon -
In 't zomersch groen straalt zachte bloemenkleur.

En 'k hoor uw stem: uw zoet, uw blij geluid
Neuriënd vroolijk in dien gouden dag
En 'k antwoord met een kus of met een lach
Wijl ik u lievend in mijn armen sluit.

3

Wanneer de witte grond met rijp bestroomd,
Wanneer de donkre sparren zilver flonk'ren,
Wanneer geen wolken winterhemel donk'ren,
Slechts lichte nevel blanke heide omzoomt,

Wanneer de huisjes klein in 't verre woud
Blauwigen rook krinkelende doen stijgen,
Wanneer doodstil geen ritslen beeft door twijgen
Waarop de zon speelt met haar tintelgoud;

Dan zullen wij, lief, in die toovergaarde
Tesamen voortgaan, en een vroolijk kind
Dat in elk ding hem vreemde wond'ren vindt
En 't kleinst kristal waant van onschatb're waarde

Zal voor ons uit draven en blij zijn stem
Doen schaat'ren door de stille lucht der heide -
Hoe opgetogen, lief, zullen wij beiden
Glimlachen tot elkaar en stil tot hem!

4

Nu reikt mijn droom zoo ver: een avond rood
Glanst door de kruinen met zoo stillen gloed
En speelt zoo mijm'rend op den kalmen vloed -
De laatste straal door donk're twijgen schoot.

Sterren gaan beven, een voor een, en zacht
Fluist'ren de winden in 't bebloemd struweel
En glijden om ons hoofd met koel gestreel -
Hoe glinstert bleek uw zilv'ren haar, hoe lacht

Uw oud gelaat mij nog zoo teeder toe -
Mijn lieve vrouw, ruikt gij den zoeten geur
Van 't bloembed waar verschemert al de kleur -
Voelt gij u thans als ik zoo blij, zoo moe -

O kwam nu dezen nacht de vreemde dood,
Stierven wij samen aan elkanders hart -
Want wat het sterven breng' - voorwaar geen smart
Als gij met mij het zoete leven vloodt. -

De Toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving: Arbeidswet en Arbeidscontract

Door
J. Molenmaker.

1. Inleiding.

Arbeidswetgeving is een der vele maatschappelijke verschijnselen, waaruit de groei onzer samenleving naar een nog onbekende maar hoopvol gedachte toekomst blijkt. Het vertrouwen dat die groei werkelijk een ontwikkeling naar hooger organisatie zal zijn, doet de moeite niet schuwen om tot in de kleinste en schijnbaar weinig belangrijke details naar bemoedigende bewijzen te zoeken. Het is gemakkelijker en eenvoudiger aan de werkelijkheid de maat der wenschelijkheid aan te leggen, doch dat brengt, noch verheldert de toekomst. In de rëeele maatschappelijke verschijnselen moet opgespoord, gezuiverd en aangekweekt worden, dat, wat beloften voor de toekomst bevat. Bij het licht der wenschen zijn teleurstellingen onvermijdbaar. De gedachte der ontwikkeling gaat snel en zou de feiten in haren gang willen meesleepen. Zal die gedachte echter zich verwerkelijken, dan moet zij telkens terugkeeren en verwijlen bij de verschijnselen wier groei langzaam is. Die langzaamheid voor begrijpelijk ongeduld, heeft hare oorzaken, wier stelselmatige en doordachte opsporing de beste waarborg geeft om vooruit te komen. Daarop toch richt zich de werkzame actie ter verbetering en met meer succes dan wanneer, door onderschatting, de belemmeringen worden voorbijgezien. Een vertrouwen op de noodzakelijkheid en de zekerheid der maatschappelijke ontwikkeling is onbestaanbaar indien niet gegrond op studie en kennis van den historischen gang, om, na dien gevolgd te hebben, leiding te kunnen geven. ‘Hij stelt de

wet, die eerst de wetten achtte' is ook daarvoor het diepware dichterwoord.

De vraag die ik bij bestudeering van arbeidswetgeving als de meest directe en belangrijke mij moest stellen was: hoe onze nederlandsche arbeidswetgeving te bevorderen en te ontwikkelen is? Een antwoord hierop wordt elk oogenblik urgent wanneer een wetsontwerp is ingediend en een eerlijk oordeel daarover opgesteld moet worden. Het politieke leven van ons land brengt mee dat verschillende wetsontwerpen in voorbereiding zijn of reeds ingediend. Uitbreiding der ongevallenverzekering op landbouw en visscherij, ziekteverzekering, ouderdoms- en invaliditeitspensioen zijn in de maak. Twee belangrijke wetsontwerpen, in 't kort te noemen: arbeidswet en arbeidscontract, zijn reeds in den parlementairen winkel.

Noodzakelijk is het daarom, - zonder nog de bijzonderheden van elke regeling uit het oog te verliezen, - te overzien wat van sociale wetgeving in 't algemeen te verwachten is, en van uit toekomstige belangen af te leiden welke eischen billijkerwijze aan het wetgevend werk van deze periode gesteld mogen en moeten worden. In dit opstel is het mijn voornemen naar aanleiding der twee ingediende ontwerpen de kansen voor de toekomst der nederlandsche arbeidswetgeving te bespreken. Ik wensch dit zakelijk en onpartijdig te doen. Is dit echter bij de steeds heftiger wordende partijschap wel mogelijk? Bestaat er op dit gebied een neutraliteit? waarbij het gevaar vermeden wordt om nòch bij deze noch bij gene partij te willen staan uit vreesachtige weifeling om een keuze te doen? Naar dergelijke onpartijdigheid te streven is niet vereenigbaar met een poging om ernstig medetewerken tot waardevolle verbetering van maatschappelijke toestanden. Daarvoor is een kracht en toewijding noodig, die bloedelooze neutraliteit niet vermag te geven. Er moest een grondslag gezocht worden, van waar het mogelijk was de ontwikkeling der arbeidswetgeving te zien, zooals deze zich een pad baant door de politieke verhoudingen, ontstaande in den strijd om voorrang tusschen verschillende staatsbeginselen. Die grondslag moest te vinden zijn, omdat in geen dier strijdende beginselen de noodzakelijkheid der wettelijke regeling van arbeidsverhouding meer ontkend wordt. In een vorige studie vond ik dien

zakelijken grondslag in de feitelijke doelmatigheid der wet.[1)] Om echter van hieruit iets voor de toekomst te leeren moest de werking der bestaande wetgeving opgespoord worden. Want niet een theoretisch afgeleide, dat is beredeneerde, doelmatigheid, maar eene, blijkende uit de practijk der wetten, mocht in staat gerekend worden als maatstaf voor een nieuwe regeling te dienen. In een tweede studie[2)] heb ik weliswaar moeten ervaren dat een dergelijke betrouwbare maatstaf niet bestaat, doch heb ik getracht in groote trekken te schetsen, wat de oorzaak voor dat ontbreken moest zijn, om daaruit naar voren te brengen in welke richting de tot heden verkregen ervaring zich beweegt. Die richting zal ik bij deze bespreking volgen, daar hiermede alleen door zakelijkheid onpartijdig oordeel gewaarborgd wordt. Evenmin als in die tweede studie zal de politiek buiten beschouwing kunnen blijven, al was het daarin die uit verleden jaren, nu, die van deze dagen zelf. Het zou een miskenning zijn van de wezenlijke beteekenis, die de politiek voor het volksleven heeft. Alle, - zoowel geestelijke als stoffelijke belangen der natie komen in haar strijd van staatsbeginselen tot uiting, dus ook die van alle personen, welke bij den productieven arbeid zijn betrokken. Doch de actueele politiek, die naast den beginselstrijd nog zoovele andere kleinere en kleingeestiger gevechtjes te aanschouwen geeft, weet niet altijd wat zij voortbrengt, en doet het dan weleens als een onhandig man een boodschap, met allerlei complimentjes die er niet bij behooren. Belangrijke wetsvoorstellen zijn meestal in de eerste plaats politieke daden. Dit wil zeggen dat een der krachtigste motieven voor indiening, aanneming of verwerping is zich in den politieken partijstrijd te versterken. Doch ook voor dit doel zijn juist die daden het sterkst, van den grootsten invloed, en de langste nawerking, wier toekomstbeloften hoe ook toegelicht en uiteengezet, zich nuttig en vruchtdragend verwezenlijken. En geen wonder. De staatsbeginselen, vermomd en vermengd met directe en kleine belangen, vertegenwoordigen toch altijd een inzicht van de wijze waarop de samenleving zich kan en moet ontwikkelen. Het sterkst, en daarom van de over-

1) XXste Eeuw. Jaargang 1903. Arbeidswetgeving.
2) XXste Eeuw. Jaargang 1904. De Nederlandsche Arbeidswetgeving.

winning verzekerd, zijn steeds *die* beginselen, wier bedoeling met de feitelijke en noodzakelijke maatschappijontwikkeling het nauwst samenhangt. Die beginselen alleen zullen in staat zijn vormgevend op de toekomst te werken. Daarentegen zullen alle andere stelsels, die het organiseerend werk, wat deze tijd van de volksregeeringen vraagt, naar haar richting niet tot stand kunnen brengen, het uiteenvallen nabij zijn, van welken omvang haar invloed zich ook in eenige machtsmeerderheid als een schijnkracht uit. Sterke levenskrachtige gedachten, - en dit zijn toch de beginselen, - uiten zich direct en eenvoudig, terwijl een schijnkracht zal trachten een innerlijke tweeslachtigheid in onduidelijkheid van bedoelingen te verbergen.

Daarom is ook de politieke vorm der arbeidswetgeving, dat is het kleed waarin partijbelang de voorgestelde regeling vertoont, en beschouwd wenscht te zien, een wegwijzer door haar inhoud. Er zijn gidsen wier taak het soms schijnt de ware beteekenis van wat zij vertoonen moeten weg te stoppen en te bederven door een stortvloed van ongewenschte uitleggingen. Er zijn ook anderen die een rijken schat van ervaring ten dienste stellen aan den zoekenden en nog niet wegwijzen vreemdeling op zijn terrein. Zal ik de politiek ter sprake moeten brengen, zoo zal het niet zijn om mij daarin partij te stellen, maar alleen om ter beoordeeling der toekomstige wetgevende maatregelen haar tendenzieuse bijmengselen af te scheiden van den wezenlijken inhoud om te trachten daardoor haar verwarrenden invloed op een klare en duidelijke uitspraak op te heffen.

* * *

2. Grondslag der bestaande wetten.

De bestaande arbeidswetgeving is langen tijd - te langen tijd - beoordeeld naar den artikeleninhoud van het wetboekje en niet naar hare maatschappelijke werking. Bij gebrek aan uitvoerige klachten of ambtelijke gegevens, achtten velen zich gerechtigd tot de conclusie dat de wettelijke regeling zich grootendeels had gerealiseerd. Dat zelfde gebrek moest anderen weerhouden hun twijfel hieraan te uiten. En toch twijfelden ze van wege hun inzicht dat de werking der wetten die arbeidsverhoudingen regelden, stellig openlijk blijken moest, waar deze zóó onmiddellijk het volle leven raakten.

Dat volle leven, met zijn voor de arbeiders zoo ongunstige rechtsverhoudingen, was in de beide sociale enquêtes duidelijk in 't licht gebracht. Gewenscht moest worden te *weten* wat er in die misstanden was verbeterd en wat er nog *na* de wet te verbeteren viel. Die wensch was echter zwak, omdat de politici na afloop der enquêtes gemeend hadden een program te kunnen opstellen van maatregelen, wier vastlegging in wetten uit te werken was zonder verder zich met ekonomische details te bemoeien. Aan de afwerking van dat program werd toen bijna alle aandacht besteed. En hoe was het opgesteld? Stellig niet uit het inzicht dat zich in de arbeidswetgeving een terrein voor de regeerders opende, dat braak had gelegen, en waar om die reden welig onkruid tierde; een terrein dat van woesten grond stelselmatig moest omgewerkt worden tot een vruchtbaren akker. Stellig niet met de erkenning dat deze groote beschavende taak reeds was ondernomen door de arbeiders zelf, die zich daartoe organiseerden, en dat het de staat moest zijn, die recht te maken had wat de arbeiders door macht wenschten te veroveren.

Het program was opgesteld onder den indruk der misstanden, dat is van het onrecht den arbeiders door rechteloosheid aangedaan. De goede bedoeling om misstanden op te heffen, of rechtmatig gevoelde redenen van ontevredenheid weg te nemen, zag niet verder dan van uit *eigen* rechtskring in levensverhoudingen der arbeiders, welke te lang in de filantropie verborgen waren geweest. Het program bedoelde de gebleken en geisoleerd geziene misstanden op te heffen.

De arbeid mocht niet *al* te lang duren voor de weerlooze vrouwen en kinderen. Zij mochten niet vergiftigd of in gevaarlijke machineriën verminkt worden. Armoe bij onverdiend ongeluk en vooral armoe na een lang leven van zwaren arbeid mocht niet voorkomen.

En zóo voort kunnen misstanden opgenoemd worden, waartegen het wetgevend program middelen zou aangeven. Maar hiermede wordt het wezen der arbeidswetgeving niet geraakt, al worden wel onderwerpen ervoor aangegeven. Het wezen der arbeidswetgeving is het opstellen van recht, van een staatsrecht voor het gansche arbeidsleven, waarop het volksbestaan ten slotte rust. Goede bedoelingen van geen ergerlijke misstanden

meer te dulden, zijn niet voldoende om op het groote terrein der arbeidsverhoudingen, waar de ekonomische overmacht met kwetsing van menschelijk rechtsgevoel heerschte, recht boven macht te stellen. Het oude recht in arbeidszaken - dat der gilden - was gevallen en moest vallen, en een nieuw recht voor de veranderde productiewijze, die gepaard ging met veranderde machtsverhoudingen, was groeiende. Dat nieuwe recht tot staats-, dat is tot wettelijk recht te maken, is geen arbeid die één persoon, één regeering of zelfs één geslacht kan voltooien. De verschillende strijdige en overeenkomstige belangen, die in onzen tijd tot uiting komen, zoeken een evenwicht. Dat wordt ook wel bevorderd door de zwakken te versterken, maar het streven moet voor alles gericht zijn op het zoeken en bestendigen van dat evenwicht. Dit is één der kenmerken van goede arbeidswetgeving.

Daartoe is het echter noodig het groeiende arbeidsrecht overal en tot in details waar te nemen, de feiten en veranderingen te volgen, om naar een passenden vorm ervoor te zoeken. En waar alles wat groeit in elkaar werkt en met het geheele omringende leven zich moet verstaan, dient systematisch gehandeld te worden. Systematisch wil zeggen dat een overzicht van het geheel ten grondslag ligt aan elk werk aan een onderdeel, opdat steeds kan worden voortgegaan, geen vroeger werk lateren arbeid hinderlijk in den weg zal staan, maar integendeel alle moeiten en zorgen ten slotte samensluiten. Onsystematisch werk is daarom ondoelmatig en kan onnut, zelfs schadelijk worden.

De enquêtes hadden het bestaan van misstanden ontsluierd, maar het verband daarvan met de arbeidsverhoudingen in haar geheel niet doen begrijpen. Daaruit is het te verklaren dat gemeend werd stukjes arbeidsrecht te kunnen opstellen, op een wijze, zooals men het gewone burgerlijke staatsrecht wetsvorm gaf, om dan verder de uitvoering aan de staatsadministratie over te laten, die vanzelfsprekend voor de handhaving zou zorgen.

Daarom werd de werking der arbeidswetten niet met die aandacht gevolgd, welke wel moet voortkomen uit het inzicht dat een geheel nieuw rechtsgebied betreden werd, waar elke stap een proef, elke daad een tasten is. Dan zou nauwkeurig

zijn nagegaan wat de resultaten waren, en in hoeverre de wet aan haar bedoeling *wel*, vooral ook in hoever zij *niet* daaraan beantwoordde. Al is echter die wetswerking niet zorgvuldig bestudeerd, hare onderwerpen waren zulke, waarvoor het maatschappelijk leven een regeling behoefde. Verbeteringen werden werkelijk verkregen, en uit de ingestelde maatregelen komt reeds duidelijk het nieuwe recht naar voren. Maar naarmate dit geschiedt, wordt het ook duidelijk, hoe noodig en zelfs hoe absoluut noodzakelijk het is, niet op de geformuleerde wetsartikelen, maar op de bestaande practische werking daarvan, voort te bouwen. Deze moet opgespoord en zuiver voor ons liggen, om te leeren op welke wijze het arbeidsrecht naar zijn eigen innerlijke beteekenis tot stand komt en zijn beschavenden invloed uitoefent. Maatregelen die doode letter zijn gebleken, kunnen niet anders dan hinderlijk alle verdere ontwikkeling in den weg staan. Slechts door dit te erkennen, is vooruitgang mogelijk. Meer nog. Want uit de practische ervaring blijkt en moet blijken welk een inspanning en volharding er noodig is om nieuwe regelingen voor oude in de plaats te brengen. Daarom moeten de krachten, die de Staat werkelijk niet in overvloed hiervoor beschikbaar heeft, niet verspreid worden of met nutteloos werk belast, maar samengevoegd en versterkt voor een duidelijk aangewezen taak.

Samenwerking tusschen ambtelijke machten en staatscolleges, verband tusschen verschillende regelingen moet tot stand komen, om de verspreide winst van 30 jaren te vergaren en tot grondslag voor den toekomstigen arbeid te maken.

Het is weliswaar een eisch van goed inzicht en beleid de arbeidswetgeving stuksgewijze en regelmatig te verbreeden en te verdiepen, maar dit moet systematisch geschieden, door te weten, waar begonnen wordt, het begin stevig te bevestigen en bij elken stap de richting voor lateren arbeid voor oogen te houden.

Zelfverblinding zou het zijn te beweren, dat op deze wijze onze nederlandsche arbeidswetgeving tot stand kwam. Integendeel draagt zij meer alle kenmerken van los brokwerk. Waar in mijn vroegere studie hierop is ingegaan, is het onnoodig hier nogmaals bewijzen te geven. Arbeidsinspectie, Kamers van Arbeid, Ongevallenverzekeringsorganisatie, Gezondheidsdienst staan allen los van elkaar, zonder in zichzelf

een stevige kracht te vertoonen. En zooals met de organen der wetgeving, staat het met den inhoud der wetten, gedeeltelijk geheel geïsoleerd, voor een ander deel losjes aan elkaar gekoppeld.

Geen zaad werd op een zorgvuldig gekozen en bewerkt stukje akker uitgestrooid, maar op wijde braakgronden werden zoo hier en daar verschillende korrels bijna achteloos geworpen. En toch ontkiemt en groeit het. Weer komt de zaaitijd en zou niet de vroegere ervaring te hulp worden geroepen?

* * *

3. De politiek en arbeidswetgeving.

De tegenwoordige politiek is het gevolg van de overwinning der verbonden kerkelijke partijen op het liberalisme, en moet daarom ten nauwste samenhangen met die partijverdeeling. De oorzaken daarvan en de wijze waarop ze tot stand kwam geven een inzicht niet alleen in de algemeene beteekenis van de bestaande coalitie, maar vooral ook in haar verhouding tot de arbeidswetgeving, waarom het mij te doen is. Ruim veertig jaren verliepen eer de liberale partij het regeeringsbeleid in de handen der tegenstanders zag overgaan. Dat tijdperk is gekenmerkt door 't verval van 't liberalisme en de langzame onregelmatige opkomst eener arbeiderspolitiek. Eigenlijk is dit slechts één verschijnsel, dat de eenheid der eens zoo machtige liberale partij ondermijnde. Na Thorbecke's grooten staatkundigen arbeid was haar historische taak voltooid en was zij niet meer opgewassen tegen de vijanden, die haar bestookten. Van twee kanten kwamen die vijanden en tweeërlei verwijt ontstond tegen de voltooide liberale staatsorganisatie. Eerst tegen wat daarin te stevig, te onplooibaar geregeld was, n.l. het onderwijs. Een deel van het nationale verleden in den vorm der ‘antirevolutionnaire partij’ ‘in christelijk-historische richting’, verzette zich tegen den staatsdwang der neutrale opvoeding.

Dan echter tegen wat zij *niet* geregeld had n.l. de rechtsverhoudingen bij de maatschappelijke productie, daar deze naar het oude liberale beginsel buiten het gebied der staatsbemoeiingen moesten liggen. Dit verwijt kwam niet alleen van de toekomstpartij der arbeiders, maar ook van hare kerkelijke vijanden en zelfs uit haar eigen midden.

Maar de verbreeding der demokratie van uit het na 1848 verkregen terrein door het recht van de arbeiders in den staat, niet alleen formeel, maar volledig en werkelijk, te erkennen, konden de liberalen, niettegenstaande den ijver en goeden wil van de besten onder hen, niet tot stand brengen. Niet de tegenstand der politieke vijanden, maar eigen onmacht verhinderde het. Toch hield het verleden hen vast, en wilden zij den schijn van eenheid en kracht volhouden, waar deze reeds lang hadden opgehouden te bestaan. Eéne groote liberale partij met verschillende fracties was en moest een fictie zijn. Wel is er bij veel verschil van inzicht toch eenheid mogelijk, wanneer het verband gelegd wordt door één gemeenschappelijke taak, die van grooter belang is dan de vervulling van verschillende en uiteenloopende wenschen der fracties. Doch die eenheid van taak was geen positieve meer voor de liberalen, positief n.l. om iets tot stand te brengen. Die taak was slechts negatief om het verkregene in stand te houden. De lust tot eenheid was slechts de lust om te blijven regeeren, om baas te blijven, wat zij zoo lang geweest waren. Hun verweer tegen het verwijt dat hun neutraal staatsonderwijs streed met de christelijke beginselen der opvoeding werd niet meer principieel volgehouden, doch getracht met zoo klein mogelijke concessies de zaak te sussen. En even onprincipieel was de verhouding der liberale partij als regeeringsmeerderheid tegenover de arbeidswetgeving als tegenover het kiesrechtvraagstuk. Toegeven zoo ver als hoog noodig was, doch niet meer. Toegeven en half terugtrekken. Dit was de tactiek om de practische nederlaag te verschuiven. Het was slechts mogelijk èn door de abnormale vormen, waarin zich hier te lande de arbeidersbeweging vertoonde, èn door moeilijkheden bij de kerkelijke tegenstanders om tot een degelijk en stevig verbond te komen. Over de eigenaardige verhouding der nederlandsche arbeidswetgeving tot de arbeidersbeweging schreef ik vroeger.

Dat de kerkelijke coalitie in 1901 de overwinning behaalde, lag minder in haar eigen noodzakelijkheid, dan in de onmacht der liberalen. Toch is het tot stand komen der coalitie en de wisseling van regeering voor een niet licht te onderschatten deel verkregen door den politieken arbeid van haar tegenwoordigen leider, die aan zijne betrekkelijk kleine anti-revolutionnaire

partij een organisatie en kracht wist te geven, welke haar in staat stelde de leiding der politiek uit de handen der liberalen overtenemen. Hij toch wist de clericale gedachte van staatsbeleid aantepassen aan al de veranderde tijdsomstandigheden, waardoor zij een nieuw leven scheen herkregen te hebben.

Voor geen der andere kerkelijke partijen kon dat gelden.

Allereerst niet voor de katholieken. Nadat zij hun volledige vrijheid en zelfstandigheid van Thorbecke hadden ontvangen, maakten zij zich meer en meer los van de liberalen, om de verkregen rechten langzaam doch gestadig toe te passen en uit te breiden. Zij gebruikten hunne zelfstandigheid niet als het duitsche Centrum in een krachtige eigen actie, doch namen aan, wat hun, vanwege hun numerieken invloed, door welke partij ook, werd aangeboden.

Verder kon de kracht voor een geheel nieuw staatsbeleid ook niet uitgaan van de vrij-antirevolutionnairen. Hunne afscheiding van Kuyper's partij berustte voornamelijk hierop, dat zij niet wilden aanvaarden wat deze voor de calvinistische politiek ter verlevendiging en versterking noodig had geoordeeld, en waardoor zijn partij tot invloed en ontwikkeling was gekomen. Eer gingen zij terug tot de reeds ondergegane en door de liberalen volledig overwonnen conservatieve partij. De christelijk-historische partij tenslotte, bracht haar schuitje in het vaarwater dat door de antirevolutionnairen vrij gemaakt was van belemmeringen, zoodat haar samensmelting met de vrij-antirevolutionnairen, die niet veel anders hadden gedaan, vanzelfsprekend kon zijn.

Kuyper en zijn antirevolutionnairen, die de meeste kracht en geestdrift voor hunne beginselen bezaten, moesten daarom wel de leiding der coalitie op zich nemen. Eenvoudig en logisch natuurlijk was dit echter niet. Wel heeft het herleefde calvinisme onmiddelijk begrepen, dat het veroveren der regeeringsmacht niet door zijn partij alleen, maar slechts in een coalitie verkregen kon worden, maar daarom was die, welke haar nu tot de overwinning voerde, niet de meest gewenschte, en niet steeds nagestreefd. Het tegendeel is waar. Haar leider heeft spoedig genoeg ingezien, dat de liberale partij uiteen moest vallen, en hij hoopte dat het radicale deel daarvan zich met zijn partij zou kunnen

vereenigen om gezamentlijk tot stand te brengen, wat hij meende dat door het liberalisme was verwaarloosd, en waarom alle tijdsverschijnselen riepen. De eenheidsfictie der liberalen is echter te lang koppig volgehouden. Eén oogenblik scheen het dat er een kans was, toen de innerlijke strijd in 't liberale kamp om Tak's kieswet zich heftig en duidelijk vertoonde. Toen werd de antirevolutionnaire hulp niet afgeslagen, maar de nederlaag der demokraten had hun verzet reeds gebroken. De eenheidsband werd weer ter uitsluiting van de calvinisten aangehaald. Of toen de liberalen al smaalden op een monsterverbond, door hun eigen onwil om een schijnpolitiek door een rëeele te vervangen, dreven zij de Kuyperpartij tot die andere coalitie, wier mogelijkheid door de veranderde omstandigheden meer wenschelijk en resultaat-belovend was geworden, en ten slotte tot haar overwinning voerde.

Daardoor doet zich in ons land het merkwaardige verschijnsel voor dat de vermenging van ekonomische en clericale politiek aan de arbeidswetgeving een terrein heeft toegekend, dat ligt als tusschen twee breede hellingen, zoodat het bijna geen begrenzing heeft, en toch ook geen vasten grondslag. Zoowel de regeerende coalitie als de tegenstanders, die meer en meer van elkaar gescheiden worden in den clericalen strijd, zoeken steun in sociale politiek. In wezen is grondige arbeidswetgeving slechts wensch van een deel der strijdende partijen. Alleen de besten, de meest vèrzienden onder hen, begrijpen dat degelijk wetgevend werk, vooral op dit gebied, op zichzelf een dringende taak is, en voor de toekomst hunner partij van versterkenden invloed zal zijn. Maar een ander deel doet het met weerzin, en ziet er een toegeven in aan volkseischen, dat wel niet openlijk, maar toch belemmerend wordt tegengehouden.

Om die reden is de nieuwe politieke verhouding sedert 1901 al even onzuiver en daarom even weinig belovend voor de arbeidswetgeving, als het de vorige was. Toch is er een verschil en wel dit. Nu staat de schepper en leider der krachtige calvinistische partij met een grootere macht dan vroeger een liberaal minister had, aan 't hoofd der regeering, terwijl de liberalen hunne beste krachten op sociaal politiek terrein als b.v. Kerdijk of Treub niet in de gelegenheid gesteld hebben practisch werk te verrichten. Stellig is er geen beter en krach-

tiger vertegenwoordiger der kerkelijke politiek aan te wijzen, dan Dr. A. Kuyper, om te bewijzen of hare beginselen op sociaal terrein de voldoende levenskracht bezitten, om vormgevend op de rechtsorganisatie van den arbeid te werken. Daarom is het noodig in diens politiek leven de ontwikkeling zijner denkbeelden over dit onderwerp na te gaan. Deze moet gekend worden om de tegenwoordige politieke positie der voorstellen van nieuwe arbeidswetsontwerpen te begrijpen, en deze zelf te beoordeelen.

* * *

4. De sociale politiek van Dr. A. Kuyper.

Het feit dat de antirevolutionaire partij onder leiding van Dr. A. Kuyper nieuw leven vertoonde, en zich krachtig ontwikkelde, wordt verklaard uit het vermogen van haren leider om de clericale beginselen aantepassen aan de veranderde tijdsomstandigheden. Wat is de beteekenis hiervan, en wat was daartoe noodig? Beginselen zijn sterker naarmate hunne vormgevende macht op de onmiddelijke levensverschijnselen duidelijker naar voren komt. Die beginselen daarom zóó uit te drukken en op te stellen dat hare toepassing op actueele gebeurtenissen klaar en ontwijfelbaar zich uitspreekt, beoogt en bewerkt hunne versterking. Dit is de aanpassing. Hoe kon Dr. Kuyper ertoe komen dit voor de clericaal protestantsche staatsbeginselen, die na Bilderdijk uit het réveil geboren waren tot stand te brengen? Daartoe was tweeërlei noodig. Allereerst een waarneming en studie der verschijnselen van de maatschappelijke ontwikkeling om daaruit practische eischen aan het staatsbeleid op te stellen. Dan een vernieuwde opbouw der christelijke beginselen, om daarin de nieuwe elementen harmonisch op te nemen, en aantetoonen hoe juist uit die beginselen de practische eischen voortvloeien. Daarbij zullen die eischen allicht niet dezelfde blijven, maar hun opname in een algemeen stelsel geeft hun beteekenis en kracht, zooals zij nieuw bloed in 't verjongde gedachtenleven daarvan doen vloeien. Wanneer dit alles geen schijnvertoon is van een sterk intellect, maar het vormgevende werk aan een werkelijkheid, waarin steeds de practische levenseischen opgaan

in een gedachteneenheid, om aldus aan de tijdsverlangens uitdrukking te geven en hoogere beteekenis, moet dit werk ook resultaat hebben in de omvorming van het maatschappelijk bestaan. Dit is ten slotte de proef op de som, die de vraag opgeeft: wat de waarde van het stelsel is? Zoolang echter die proef niet gemaakt is, moet de historische wording van het stelsel tot richting van onderzoek worden genomen. Het voornaamste nieuwe element dat Dr. Kuyper allereerst had waartenemen en te bestudeeren was, ouderwets genoemd, het arbeiders-vraagstuk, juister te betitelen als arbeidersbeweging. Doch voor zijn taak was het werkelijk een vraagstuk, omdat hij alleen nategaan had hoe de staat daartegenover moest staan, en wel door arbeidswetgeving. Uit de maatschappelijke verschijnselen moest afgeleid worden welke opgave hunne ontwikkeling aan de staatsregeering zou en mocht stellen. De arbeidersbeweging is het verschijnsel dat onzen tijd beheerscht en door daartegenover zich een standpunt van beoordeeling te kiezen op zoo'n wijze dat het verschijnsel *erkend* werd en als feit genomen, kon Dr. Kuyper nieuw levensbloed voor zijn nog te vormen stelsel van beginselen opnemen. Dat hij dit deed was niet zoo iets bijzonders. Ook de jongere democraten onder de liberalen deden het en de tijd omstreeks 1870 was er rijp voor, na al wat Europa 'te zien en te hooren had gegeven. Om echter die erkenning der arbeidersbeweging op te nemen in de eenheid van een beginselstelsel, stond hij anders dan liberale democraten. Hun stelsel was niet alleen oud, maar was in volle toepassing en daardoor stug en weerbarstig tegen elke poging tot wijziging. Zijn stelsel was echter nog in wording, zoowel in zijne partij als in hem zelf. Dat daarnaast een ander stelsel opkwam van zuivere arbeiderspolitiek, die niet alleen het feit der arbeidersbeweging erkende, maar daarop en daarop alleen voortbouwde, moet hier even genoemd worden al blijve het verder buiten bespreking. Het is niet te verwonderen, dat Dr. Kuyper door het aannemen van dit element tot de demokraten werd gerekend, al is dit niettemin geheel onjuist. Het feit der arbeidersbeweging was en bleef voor hem een nieuw element, waarmee hij rekening hield; het werd echter nooit een grondslag voor zijn politiek stelsel, wat het eenige kenmerk der demokraten is.

Wel is het duidelijk dat er een nauwe verwantschap tusschen hunne en zijne inzichten omtrent de eischen der maatschappelijke ontwikkeling bestond, waar de heerschende en conservatieve partijen door ontkenning van het maatschappelijk feit der arbeidersbeweging, den staat niet met de taak eener omvattende arbeidswetgeving wilden belasten, en ook tegenover het kiesrechtvraagstuk een tegenhoudende en verdedigende stelling konden innemen. De grondslag voor Dr. Kuyper's politiek was en bleef echter het anti-revolutionnaire beginsel in christelijk-historische richting. De term Anti-revolutionair was een begrenzende benaming tegenover de liberale opvattingen van den staat, Christelijk-historisch gaf echter aan de ontwikkelingsrichting die gewenscht werd, n.l. van uit de vormen van een christelijk verleden van ons volk. Moeilijk schijnt het op dezen bodem het plantje der moderne arbeidersbeweging tot wortelschieten te brengen, en dit zou dan ook blijken alleen te kunnen geschieden, door aan die beweging een bijzondere beteekenis toe te kennen. Een feit was het echter, dat Dr. Kuyper het moderne verschijnsel in het volksleven aanvaardde, zooals hij ook in contrast met velen zijner geestverwanten en in contrast zelfs met de geestesstemming van het réveil de moderne wetenschap niet meer vijandig behandelde, maar voor eigen doel opnam en gebruikte. En juist door die feiten aan te nemen, bracht bij zijn geestelijk stelsel nader tot vele jongeren, en wist hij bij hen die geestdrift te wekken, welke voor practische overwinningen noodig is, nl. een geestdrift, die aan den ijver voor behartiging van directe belangen een ontroering uit geestelijk inzicht verbindt, en aldus aan leven en daden meerdere wijding geeft.

Na dat aanvaarden, waarbij oorspronkelijk alleen beoordeeld werd of er geen strijd was met de christelijke beginselen, m.a.w. of deze zich niet tegen het aannemen der eenvoudige maatschappelijke eischen verzetten, kwam de tijd van het opnemen, en het langzamerhand oplossen der maatschappelijke inzichten in het gedachtenstelsel van een steeds verder uitgebouwd neo-calvinisme. De grondslagen daarvoor zijn reeds in ‘Ons Program’ neergelegd, terwijl de uitbouw in de ‘Stonelectures’ ‘Het Calvinisme’ bleek uitgevoerd te zijn. Bijna 20 jaren liggen daartusschen, Het zuivere inzicht in de maat-

schappelijke verschijnselen, en dus ook in de taak der arbeidswetgeving, wordt het best gekend door het te zoeken in den tijd der allereerste aanvaarding der sociale verschijnselen. Van daaruit is het dan gemakkelijker den invloed na te gaan, die de gedachtenarbeid der latere jaren op de eerste inzichten uitoefende, waarbij natuurlijk ook rekening te houden is met de wisselende tijdsomstandigheden, niet het minst met de afnemende vrees voor een arbeidersrevolutie. Niet ver behoeft gezocht te worden. Reeds bij het eerste begin der arbeidswetgeving in ons land stond, als voornaamste tegenstander van den voorsteller Mr. van Houten, het toen nog jeugdige Kamerlid voor Gouda, die nu na 30 jaar in een geheel andere verhouding den liberaal tegenover zich zou vinden. Een eigenlijke tegenstander was hij niet. Zijne beschouwingen over de *noodzakelijkheid* van arbeidswetgeving vonden meer instemming dan die over het *wezen* ervan en over de wijze van hare *toepassing*. Daarbij stond hij alleen. En toch getuigen zijne woorden nu nog van een merkwaardig inzicht, dat de moeite loont ze in 't kort weer te geven.

'Zonder overdrijving mag gezegd worden dat in de sociale questie een macht naar legislatief bewustzijn dringt, die al meer onze wetgeving zal beheerschen. Bestudeering der sociale belangen wierd reeds de eerste en moeilijkste plicht van den staatsman,' sprak Dr. A. Kuyper op 29 April 1874 en gaf daarin zijne oplossing voor wat hij rondom zich zag gebeuren. Het belangrijkste van 't feit der arbeidersbeweging drukte hij uit door te zeggen: 'Zonder de gave der profetie te bezitten weten we allen dat de sociale belangen in de eerste decenniën de wereldhistorie maken zullen.' Geen bezwaar maakte hij dan ook om door wettelijke maatregelen aan een schandelijke kinderexploitatie een einde te maken. Geen *bezwaar*. Dit was kenteekenend.

Want de kerk kon haar plicht op dit gebied niet vervullen. De staat was bevoegd mits noch de rechten, die historisch in het volksverleden voor individuën en corporatiën geboren zijn, noch de conscientie werd aangetast. Dit laatste was niet het geval. Ook de vaderlijke macht en de vrije handel bleven ongedeerd. Wat konden nu andere practische bezwaren zijn? Dat de belangen der industrie en der ouders geschaad zouden zijn? Ook dit werd ontkend. Zelfs al zou de industrie eronder

lijden, dan zegt de spreker van 1874 ‘liever voor 't oogenblik een knak aan de industrie dan bestendiging van zulk een gruwel.’ Maar 't is zoo niet, want verder dient gezien te worden dan naar één geslacht. De industrie zou op levend kapitaal teeren.

Evenmin lijden de arbeiders schade. Dit soort argument is steeds internationaal gebruikt en steeds door de ervaring weerlegd. Toch maakte dr. Kuyper een ernstig bezwaar tegen Van Houten's voorstel, dat zoo zwaar woog dat ten slotte hij zich bij de weinige tegenstemmers voegde. En waarom?

‘Juist wijl wij voor den nieuwen, zoo onzekeren weg staan, dient te ernstiger beraden, hoe wij de eerste schrede op dien weg zullen zetten.’ Van dit beraad geven zijne overwegingen blijk. Geen principieel beraad was het, maar practisch. ‘De taak van den wetgever is om elementen, die in de maatschappij met elkaar strijden in harmonie te brengen en nooit ze van elkaar te scheiden’. Hiervan uitgaande zocht hij de strijdige belangen op, die met arbeidswetgeving gemoeid zijn.

Dat door van Houten de leerplichtregeling vermeden werd, om daarmee principieele bezwaren te ontwijken, werd geen verdienste maar een gebrek genoemd. Dat die leerplichtquaestie in den weg stond betreurde hij: ‘Onze staatkundige malaise spruit vooral daaruit voort, dat elke betere partijformatie belet wordt door de onderwijsquaestie’. ‘Eerst dan - na oplossing daarvan - zouden zij die *radicaal* willen handelen, dat is, die het kwaad in den wortel wenschen aantetasten, zich op zuiver terrein vereenigen kunnen, en de mogelijkheid geboren worden van iets, ja veel goeds tot stand te brengen’.

Het bezwaar tegen Van Houten's voorstel was, dat niet ingezien werd hoe een wetgevende maatregel op arbeidsgebied rekening te houden heeft met alle maatschappelijke verhoudingen. Het regelde de betrokken belangen willekeurig en rekende niet met de actualiteit dat is met de feitelijke ekonomische verhoudingen.

‘Mijn grootste bezwaar is dan ook dat het een verkeerd legislatief beginsel huldigt, Dat beginsel is om *daar*, *waar iets verkeerds in de maatschappij bestaat*, kortweg een principe, een idee, een stelling op den voorgrond te plaatsen, die thesis tot wet te verheffen, en voorts de maatschappij naar dat idee te modelleeren.’ Dat dit juist of onjuist zou zijn naar gelang van wat er in die thesis al dan niet staat, wordt niet besproken,

maar kortweg gezegd ‘Hiervan nu ontken ik de *mogelijkheid*’. Het was onpractisch generaliseeren. Welke methode moet dan wel gevolgd worden?

‘Om een goede wet te maken, dient men in de allereerste plaats den toestand te kennen, dien men regelen wil, niet alleen in enkele groote omtrekken, maar in details. Een wet kan dan alleen goed zijn, als men na kennis genomen te hebben van al de variatiën der behoeften in de verschillende omstandigheden, die alle gelijkelijk in het oog houdt, en een toestand in het leven zoekt te roepen, waarbij elk dier behoeften tot zijn regt komt.’ Zuiver over methode van werken gaat de beschouwing. Duidelijker blijkt dit nog verder: ‘Zoo heeft Engeland zijn wetten gemaakt. Men heeft daar nooit een algemeene thesis op den voorgrond gesteld, om voorts staat en maatschappij daarnaar te hervormen. Volstrekt niet. Men volgde daar steeds de inductieve methode, nooit de deductieve. Steeds heeft de wetgever daar tot zichzelven gezegd: zie hier een toestand, dien ik van alle zijden kan overzien, eerst wil ik trachten dit concrete ziektegeval te genezen, en de werking van mijn artsenij afwachten om, daarna *rijper in ervaring*, *van lieverlede voort te schrijden en verder te gaan*’.

Om dit te kunnen doen stelde Dr. Kuyper voor over 't beginsel der arbeidswetgeving een uitspraak te geven en daarna dit principe in details te gaan uitwerken. Dat beginsel kon volgens hem op eigenaardige wijze uitgedrukt worden in twee vormen, die de uitwerking beheerschen; het eene wordt door hem het onjuiste genoemd en betiteld als *regeling* van den arbeid, het ander, het juiste, als *bescherming* van de arbeiders. Ten opzichte van mijne vroegere uiteenzetting hebben deze twee woorden een geheel andere, juist omgekeerde, beteekenis. In wezen is mijne bedoeling dezelfde maar naar ik meen duidelijker en zuiverder uitgedrukt. Dr. Kuyper zegt dan ook van zijne onderscheiding: ‘Die twee beginselen zullen het eenvoudigst, het meest practisch, en voor ieder het meest bevattelijk worden ingekleed, wanneer ik ze tegenover elkander plaats als het Engelsche en het pseudo-Pruisische stelsel.’ Regeling van arbeid is voor hem een soort ‘maszregelung’ van het geheele arbeidsgebied. Bescherming der arbeiders, noemt hij practisch hen

vooruit helpen in hunne onmiddelijke arbeidsverhoudingen. Wel zegt hij dan ook ‘Bescherming en dat alleen zij ons doel,’ maar tegenover het verwijt dat door elke arbeidswet de loonarbeid in fabrieken en werkplaatsen aan regels onderworpen en dus gebonden wordt, is zijn antwoord ‘niet de personen’ maar de arbeid,’ dat is duidelijk de vormen van arbeid, ‘moeten *geregeld* zijn,’ m.a.w. deze gewenschte methode is eigenlijk wat uit de benaming der ongewenschte volgt.

Scherp blijkt nog zijne bedoeling uit deze laatste aanhaling: ‘De vraag komt aan de orde, hoe, naar gelang van het verschil in den aard der industriën, van het verschil tusschen fabrieken en werkplaatsen, van het verschil tnsschen den arbeid op het veld en dien in het huisgezin, van het verschil in leeftijd, en van het verschil tusschen de sociale gegevens in de onderscheidene deelen des Rijks, maatregelen te verordenen zijn, *die wel zeer omslachtig zullen zijn*, *maar juist daarom te beter doel zullen treffen. Eenvoudige codificatie is slechte codificatie. Alleen eene wet*, *die omslachtig is*, *wijl ze tot in de details afdaalt*, *heeft kans van billijk en rechtvaardig te zijn*.’

Vijf jaar later kwam dr. Kuyper weer met deze denkbeelden, nu als journalist, waarvan hij schreef, dat de minister er den draak mee had gestoken, de Kamer er de schouders over ophaalde, en de pers ze uitfloot. Hij leidde ze echter anders in n.l.: ‘Thans echter, nu het op *afronding van de anti-revolutionnaire beginselen* in zoo hachelijke materie *aankomt*, mag geen bijkomstige overweging meer van bespreking van dezen voorslag terughouden’.

In een scherp omlijnden vorm werden ze gebracht door het woord ‘Wetboek van den arbeid’. Uit die inleiding bij de lezers blijkt echter reeds dat de politieke leider een ander doel had, dan wat het Kamerlid beoogde. Het ging nu minder om directe wettelijke bepalingen dan wel om de beginselen zijner partij. Er ontstond dan ook een geheel andere opzet en samenstelling der materie. Niet meer naast en *vrij* van de beginselen werd een practische *methode* van wetgeving door scherpe analyse van feitelijke ervaring besproken, doch juist aan de beginselen werd de leiding gegeven, om uit het gedachtenwerk een constructie te ontwerpen van vereischte wette-

lijke maatregelen. En in ‘christelijk-historische’ richting werkte de gedachte. Breeder werd daardoor de beschouwing, al ontstond daarbij het gevaar dat zij aan feitelijken inhoud zou verliezen. Aan de te maken maatregelen voor de arbeidsverhoudingen werd een historische ondergrond gegeven. Ze waren een *recht* van den arbeid. Ook vroeger had dit bestaan bij de gildenregeling. Door dr. Kuyper werd dit beschouwd als een ‘gewoonte’recht, doch al de vroegere gildenbepalingen zijn daarvan een sprekende weerlegging.[1)] Ook toen als nu was er een behoefte aan codificatie, en ontstond die ook werkelijk, hoewel zij nu weer vergaan is. Van deze betrekkelijke onjuistheid zou afgezien kunnen worden, wanneer als hoofdzaak was vastgesteld dat een *nieuw* arbeidsrecht opkwam. Dit is echter niet meer zuiver het geval, want de liefde voor het verleden liet dat verleden niet los. *De overgang van het recht in nieuwe vormen*, *die uiting geven aan de nieuwe productieverhoudingen*, *welk recht al naar de behoeften strenge of losse*, *geschrevene dan wel ongeschrevene uitingen verkrijgt*, werd voorgesteld als *een in hoofdzaak constant recht dat alleen vastlegging in wet eischte* ‘voor zooveel noodig gewijzigd’, en *wel door de veranderde tijdsomstandigheden*. Dat was de invloed van de suprematie der beginselen. Daardoor ook werd niet meer systematisch en geleidelijk de ervaring gevolgd, maar werd daarop vooruitgeloopen. De eisch om bij arbeidswetgeving ‘van lieverlede voort te schrijden’, ‘na rijper ervaring’ die uit de eenvoudige wetspractijk volgde, verdween door den beginseleisch om een groot en breed plan te ontwerpen voor het geheele gebied van het arbeidsrecht. In breede - maar vage - trekken werden niet minder dan 29 titels van een wetboek van den arbeid ontworpen, in welker benamingen reeds een geheel stelsel van arbeidsregeling ligt verborgen, en waarin b.v. de woorden: gezellen, meesters, gilden, samenszwering tegen den meester, de liefde voor het verleden kenmerken, die niet meer met de liefde der tijdsverschijnselen samengaat, al staan daarnaast in wat al te schril contrast ‘coöperatieve vereenigingen’ ‘politieke rechten der arbeiderscoöperaties, en ‘arbeidsinspecteurs’. Een mengeling van 't vasthouden aan verouderde ver-

1) Zie Arbeidswetgeving. XXste Eenw. 1903.

houdingen, en erkenning der nieuwere verschijnselen, waarin de laatste meer op den achtergrond gaat treden, naarmate het beginsel aan plaats wint, blijkt uit de volgende aanhaling, die tevens als bewijs dient voor de gegeven beschouwing:

‘Anders - dan bij den handel - liep het op het terrein van den arbeid. Op dit terrein toch lag het recht vaster *in de orde der natuur*, waren de betrekkingen eenvoudiger, drong sluwheid minder door; en bleef men van andere natiën langer geisoleerd. Vandaar dat het gewoonterecht op dit terrein schier alles deed. Door gewoonte en overeenkomst stond het niet slechts in elk land verschillend, maar schier anders weer in elke streek; en onderscheidenlijk zelfs in de verschillende steden, over en weer vast b.v, wanneer een dienstbode in haar dienst trad; wanneer men den dienst kon opzeggen; voor hoe lang ze dienst aannam; welke vrije uren en uitgangsdagen ze had; wat haar aan ligging en voeding toekwam; wat aan gratificatiën, hoe met bederf van 's meesters goed moest gehandeld; enz. En zóo ook bij de ambachten; wanneer men in de leer kwam; wat een jongen te doen had; zijne verhouding tegenover de gezellen; en voorts hoe laat voor die gezellen de arbeid begon en afliep; welke schafttijden er waren; welke dagen men niet werkte; wie voor gereedschappen zorgde; hoe het ging bij ongelukken, door gezellen aangebracht aan 's meesters goed, of in dienst bekomen, aan eigen lijve; hun verhouding tot den meesterknecht; verschil van loon bij winter en zomer; hoe het ging bij ziekte, als ze te oud waren voor het werk; enz. een opsomming van rechten en bedingen, *die we slechts evenzoo voor het fabriekswezen en voor den landbouw behoefden voort te zetten*, om een ieder te doen toestemmen, dat alzoo feitelijk dit costumiere recht, tot in het kleinste toe, uitgemeten was en bepaald. *En dit recht van usantiën had dan ook nog*, *en duurzaam stand kunnen houden*, indien de zedelijke band van wederzijdsch vertrouwen nog even sterk trok, als weleer, indien de meesters nog even afhankelijk als eertijds van hun personeel waren, en dat personeel nog even weerloos tegenover den meester stond als weleer; d.w.z. indien er geen sociale quaestie ware gerezen.

‘Maar nu die sociale quaestie wel ontstond, d.i. nu door de revolutiebegrippen op huiselijk en zedelijk, politiek en oecono-

misch gebied de meesters sterker egoisten en de knechts balooriger zijn geworden; nu door stoom en machinerie de meester eer buiten zijn knechts kan, en de knechts in hun meerdere vrijheid en consociatie, middelen van verzet tegen hun meesters kregen, en bovenal, nu, *door de geheel veranderde toestanden het oude costumiere recht veelzins onrecht werd* - nu spreekt het wel van zelf, dat de kalmte in de geesten ontbreekt om een rechtvaardiger *costumier*recht te laten opkomen, en tevens de vastheid in het zedelijk leven om met costumierrecht langer te volstaan.

'Immers de aangebonden worsteling heeft geen ander doel dan, van de zijde der loontrekkenden, om *het nieuw opkomend recht* geheel naar hun hand te zetten; en van de zij der loongevers, om het zooveel doenlijk naar hun kant te houden. Dit nu kan zoo niet voortduren, en deed er reeds in alle landen van Europa op bedacht zijn, *om de costumen*, *voor zooveel noodig gewijzigd*, *in beschreven recht te doen overgaan*.'

De gedachte n.l., die naar het verleden trok, bracht in het beeld der tegenwoordige verschijnselen de trekken over van wat vroeger geweest was, en wat uit innerlijke neiging gemeend werd te moeten voortleven ook in de nieuwere tijden. Doch ook die trekken van het verleden beeld zijn niet juist, omdat daarin van algemeenen aard werd opgevat, wat slechts een speciale en tijdelijke vorm was geweest.

Die gedachte. n.l. van een natuurlijke orde, verstoord door de denkbeelden der revolutie, verzwakte de gezichtscherpte voor de feiten zoowel van vervlogen tijden als van het heden. En die gedachte won bij Dr. Kuyper na 1880, toen het bovenstaande geschreven en uitgegeven was, steeds meer in kracht. Zij werd verdiept en uitgebouwd. Zijn taak als leider der oppositie tegen het ondergaand liberalisme, zijn werk als professor aan een zuiver calvinistische universiteit, bevorderden dien geestelijken arbeid. Breeder werd in het verleden de grondslag gezocht, en naar sterke neiging uitgebeeld, voor een neo-calvinisme dat de geheele taak der moderne beschaving, en niet alleen meer in staatsbeleid, maar ook in wetenschap en kunst, van uit eigen inzichten zou kunnen overnemen, zoodat het van een nationaalpolitieke, een internationale geestelijke beweging zou worden. Een grootsch protestantsch clericaal stelsel zou

het zijn, en daarom moesten de inzichten, ook op het gebied der arbeidsverhoudingen, steeds meer onder den gezichtskring en den overheerschenden invloed van het stelsel komen. Daaruit is te verklaren de poging van Dr. Kuyper bij de behandeling der ongevallenwet om door een uitgebreid amendement de verzekering niet door den staat, maar door beroepsvereenigingen te doen uitvoeren. Want niet door een centraal gezag, doch door gedecentraliseerde organisaties uit het maatschappelijk leven, moest, *volgens zijn stelsel*, dat leven geleid worden. Daaruit is ook te verklaren de steeds krachtiger neiging om met alle christelijke, ook met de katholieke, politieke partijen tezamen, in plaats van met demokraten van allerlei richting een regeeringscoalitie te vormen. Zijn stelsel toch verminderde de verwantschap met de laatsten, zooals het die met de eersten versterkte.

De overwinning dier coalitie bracht hem voor de taak als regeerder practisch wetgevend in arbeidsverhoudingen op te treden, en legde een verband tusschen het werk dat van zijn latere jaren wordt gevergd, met zijne beschouwingen in het eerste politieke optreden.

(Wordt vervolgd).

Karakter schotvrij?
Door
Mr. P. Brooshooft.

Een der ernstigste fouten die ons openbaar leven aankleven is mijns inziens, dat voor de keuze van grootwaardigheidbekleeders en partijleiders nagenoeg niet wordt gelet op die eigenschappen van hart en gemoed, die men kan samenvatten onder het woord ‘karakter’.

Verstand, bekwaamheid, handigheid, takt, positie, rijkdom, relaties zijn bijna alles - karakter is bijna niets.

De eerste faktoren beheerschen de vraag, of men zal opklimmen tot de hoogste staatsbetrekkingen, de laatste is zoo goed als een nul in 't cijfer. Komt er eerlijkheid, zielenadel, menschenliefde bij - goed, zij kunnen wellicht geen kwaad, maar vereischten om op te klimmen tot de hoogste waardigheden, tot verantwoordelijk raadgever zelfs van vorsten en staatshoofden, zijn zij allerminst. Sommige deugden van het gemoed, innige rechtvaardigheid of groote menschenmin, worden voor het bekleeden van hooge ambten zelfs eer een beletsel dan eene aanbeveling geacht.

Ik beschouw dit als een grooten misstand, en de ethische taak van het aankomend geslacht is dan ook zeker, hieraan een einde te maken door onder de eischen voor het vervullen eener belangrijke taak in de maatschappij menschendeugd, zooal niet *boven* knapheid, dan toch met haar gelijk te stellen.

Daarom is iedere poging. die reeds in deze richting gaat, mij sympathiek en schijnt iedere ontzegging van het recht om staatslieden te onderzoeken op hun karaktergehalte mij antimaatschappelijk.

Dit nu deed de *Nieuwe Rott. Courant* van 1 December jegens den heer Troelstra, naar aanleiding van diens aanval op den heer Cremer in de Kamerzitting van 30 November.

De heer Troelstra verklaarde in die zitting, ‘dat hij niet geloofde, dat de heer Cremer niets zou geweten hebben van de misbruiken en schandalen, die op Deli zijn voorgekomen.’ (Handelingen blz. 322). De *Nieuwe Rott. Courant* dikte deze verklaring van Troelstra nog wat aan door te zeggen: ‘Met zoovele woorden gaf de heer Troelstra te kennen, ‘van alle verzekeringen van zijn medeafgevaardigde uit Amsterdam, dat deze omtrent de ergerlijke misstanden op Deli, zoolang hij minister was en daarvoor, niets wist, *geen letter* te gelooven.’ Men zal toegeven dat deze door de *N.R.C.* aan de verklaring gegeven nuance haar nog heel wat vinniger maakt. De zin van hetgeen de heer Troelstra zei kwam hierop neer: *het kan zeer goed zijn dat gij niet alle bizonderheden van wat er op de plantages gebeurde hebt gekend*, *maar als oud-Deliplanter en minister moet gij toch van de algemeene toestanden en de praktijk van eigen richting die daar van den beginne af heeft geheerscht wel op de hoogte zijn geweest; wanneer gij dus nu verklaart dat gij er* niets *van wist*, *dan geloof ik u niet*.

Dit ongeloof aan de verklaring van den heer Cremer: dat vroeger, voor zoover hij wist, zulke toestanden als nu in de conclusiën van Mr. Remrev werden genoemd (slaan met de hand of den stok, ernstige mishandelingen, onwettige vrijheidsberooving) niet bestonden en er dus in den laatsten tijd een ‘moreele inzinking’ op Deli moest zijn ontstaan - werd door den heer Cremer, in zijn antwoord, genoemd een ‘aantasting van zijn karakter’, om welke reden men wel niet zou verwachten dat hij zeer uitvoerig op Troelstra's rede zou terugkomen. En Troelstra zelf ging weder zoozeer in op deze fictie, als zou men het karakter eens volksvertegenwoordigers niet in 't debat mogen mengen, dat hij repliceerde: ‘ik ben mij niet bewust, het karakter van den heer Cremer in debat gebracht te hebben.’

Dit had hij wel degelijk gedaan, maar m.i. had hij er het volste recht toe, ja kon de geheele vraag van Cremer's houding tegenover de Delische misstanden (van belang voor deze andere: of de bij de landbouw- en andere nijverheid persoonlijk zoozeer

betrokken heer Cremer als Indisch staatsman een hoofdrol mag blijven spelen) niet zuiver worden behandeld *zonder* zijn karakter min of meer in het debat te brengen. En wanneer men dan, zooals ik het hierboven in de cursieve regels deed, Troelstra's beschuldiging wat gematigder stelt dan de *N.R.C.* ze formuleerde, dan geloof ik inderdaad dat dit karakter niet geheel ongehavend uit het gedrang kan komen.

Onder 'karakter' versta ik voor den staatsman zeer zeker ook het hebben, en door zijne daden toonen, van een warm hart voor de kleinen en oekonomisch zwakken. Den zwakkere te beschermen tegen den sterkere is ten allen tijde beschouwd als een daad van mannelijke flinkheid. Hij die aanspraak maakt op den naam van karaktervol staatsman, behoort dus deze deugd te bezitten, niet slechts als *particulier*, maar ook als staatsman. Als particulier toont de heer Cremer haar in voldoende mate; als gewezen voorzitter van het Semarangsche comité voor noodlijdende inlanders weet ik bij ondervinding, dat hij voor den arme flink in de beurs weet te tasten; deze zijne 'liefdadigheid' is trouwens algemeen bekend, en hij zelf herinnerde in zijn rede van 30 November nog aan een bewijs van zijn goed hart, ook vroeger te Deli gegeven, door zijn voorstel in 1883 aan het Planterscomité tot oprichting van een asyl voor oude, zwakke en gebrekkige koelies, en zijne latere krachtige medewerking om dit tot stand te brengen en te onderhouden. Als staatsman daarentegen - en als zoodanig grijpt men door zijne daden oneindig verder in dan als partikulier - heeft de heer Cremer, volgens de ministerieele traditie der laatste jaren, wel steeds den mond vol gehad van Nederlands taak om door de weldaden zijns bestuurs de inlandsche bevolking met de hechtste banden. ook tegen een eventueelen B.V., aan ons te binden, maar zijne daden gingen geheel den anderen kant uit, n.l. van begunstiging der grooten en sterken boven de massa der kleinen en noodlijdenden. Den reeds zoo schandelijk zwaar belasten kleinen man bezwaarde hij nog met eene verhooging der rechten op twee artikelen van algemeen inlandsch verbruik, de petroleum en de lucifers; zijne reorganisatie van Binn. Bestuur verhoogde de bezoldiging van het europeesche door een inkrimping van het reeds met werk overladene inlandsche ambtenaars-personeel; voor zijn

mijnwet was hij niet over te halen tot een progressistische cijnsheffing van zeer rijke ondernemingen; zijne rechterlijke reorganisatie verhoogde de bezoldiging van enkele groote heeren, doch liet de noodlijdende kleintjes ongeholpen. Dezen geest ademde Cremer's geheele ministerieele bestuur. Hij is inderdaad een merkwaardig voorbeeld van de staatslieden der oude school, die, schoon als mensch niet onmeedoogend, meenen dat uit hun staatsmansbeleid ieder schijntje van mededoogen afwezig mag blijven, immers maar steeds den vermogende het vergaderen van nog meer rijkdommen of genieten van nog meer welstand moet worden gemakkelijk gemaakt, den arme daarentegen zijn reeds zoo zware levensstrijd nog wel een weinig mag worden bemoeilijkt.

Men stelle zich nu een man van deze richting voor als voorzitter van een Planters-comité, van een partij dus, die zich, wij weten het allen, in Indië schrap zet tegen iedere belemmering van, ja iedere kritiek op de dikwijls zeer vrijmoedige en eigenrechtige middelen om met haar bedrijf, met name ook uit het daarbij gebruikte arbeidsvolk, de grootst mogelijke voordeelen te trekken, en die vooral op Sumatra's Oostkust - zooals de oud-resident Kooreman op 22 December 1902 in '*Moederland en Koloniën*' zeer helder uiteenzette - door de algeheele vrije hand die haar erfpachtgever, de sultan van Deli, haar liet, en het later steeds onvoldoend gebleven europeesch bestuurspersoneel, recht is gaan beschouwen. De hoofdman van zulk een staatje in den staat gaat naar Nederland, met het algemeene vertrouwen zijner partijgenooten dat hij daar hunne belangen krachtig zal blijven behartigen. Hij werpt zich in het staatkundig leven, klimt op, wordt minister. Als zoodanig ontvangt hij klachten over daden van willekeur zijner vroegere geest- en nog steeds belang-verwanten. Is het wonder dat een kapitalistisch aangelegd man als hij, tevens goed partijgenoot, tracht zulke klachten van zich af te schuiven? Mag men zelfs, uit een menschkundig oogpunt, aannemen, dat Cremer het odium der verontwaardigde verbittering van al zijne geestverwanten op Deli zou hebben aangedurfd door maar dadelijk een ingrijpend onderzoek te gelasten (waarvan hij, schoon de thans gebleken feiten niet juist kennende, toch instinktmatig geen al te schitterend resultaat moet hebben

verwacht), zijne partij dus openlijk af te vallen en met streng uit den toga gestrekten arm te declameeren: *amicus Plato*, *sed magis amica veritas?*[1)]

Neen, men mag en *moet* aannemen dat minister Cremer, op de waarschuwingen van Van Kol in de 2de Kamer van 1898 tot 1900, en zelfs op aanduidingen van bepaalde feiten in de indische bladen, ter wille der groot-industrie op Sumatra's Oostkust partijdig is geweest, d.i. niet gedaan heeft wat hij had moeten doen: een streng onderzoek gelasten. Tegenover Van Kol is hij daarbij nog in 't bijzonder onbillijk te werk gegaan, door het telkens te doen voorkomen alsof die afgevaardigde zulke dingen maar zei om hem, Cremer, *un mauvais quart d'heure* te bezorgen of ‘den minister te vergasten op zijn jaarlijksche Deli-speech.’ Als Troelstra dus nu door vinnige heftigheid die tergende ironie jegens zijn partijgenoot heeft trachten te wreken, dan wekt dit bij ieder, die geen visschenbloed heeft, geen ergernis maar voldoening.

Doch ook een andere verontschuldiging voor zijn niet handelen, die de heer Cremer, afgezien van den persoon des aanklagers, heeft te berde gebracht, houdt geen steek. Hij meende, zei hij, zich op de indische justitie en politie te kunnen verlaten. ‘Ik heb mij op 't standpunt gesteld - sprak hij 29 Nov. j.l. - dat het de plicht der indische regeering, van de indische justitie, politie en ambtenaren was om tegen dergelijke misbruiken te waken.’ En reeds op 23 Nov. 1900: ‘Ik stel justitie en politie in Indië hoog genoeg om *wat het ook zij*, waar het geldt emigratie of de behandeling van emigranten, krachtig op te treden wanneer de bepalingen worden overschreden en niet wordt gehandeld zooals het behoort. Bij mij zullen zij geen bescherming vinden, evenmin als bij de Indische Regeering, wanneer zij hun plicht in deze verzaken.’

Neen, dat ontbrak er nog maar aan, dat de minister en de gouv. generaal plichtverzakers *beschermde!* Maar de vraag is een andere, n.l. of uit den Haag geen *onderzoek* moet worden bevolen. En dan is de bewering van den heer Cremer, dat hij voldoende op de indische jnstitie en politie meende te mogen vertrouwen, al een zeer jammerlijke uitvlucht. Zoo hij

1) Lief is mij Plato, maar liever is mij de waarheid.

al niet de bepaalde schandalen op Deli kende, *dit* kon hij dan toch, als oud-Deliplanter, even goed en beter dan de oud-resident Kooreman of wie ook, weten, dat van afdoende politieen justitiecontrole op die ruim 100 ondernemingen nooit of te nimmer sprake is geweest. Ziehier het beeld dat op 8 Jan. 1901, toen de heer Cremer nog in volle ministerieele functie was (het kabinet Borgesius trad af 27 Juli 1901), de oud-resident Kooreman, ons in 't Indisch genootschap voor oogen stelde:

> Voor de Europeesche ondernemingen in Deli geldt tegenwoordig nog steeds de in den tijd der eerste pioniers in alles en voor het geheele land gevolgde regel: *helpt en redt u zelven*. De fraaie kaart van De Bussy 'Landbouwondernemingen in de res. Oostkust v. Sumatra', geeft aan hoe zoo goed als geheel Deli, Langkat en Serdang verdeeld zijn in aan elkaar grenzende concessiën, te zamen 108 in aantal. Daarin liggen verspreid, als krenten en reepen sucade in een koek, plekken en strooken, rond kampongs en langs rivieren, die gereserveerd zijn voor de daarop rechthebbende bevolking, die ze echter geenszins allen bewoont, noch bebouwt. De grenzen van die reserves zijn noch afgemeten, noch afgebakend. De eigenlijke kolonie van den ondernemer, dikwijls bewoond door 1400 personen, heeft geen enkel wettig aangesteld hoofd en zelden politie. Er is absoluut geen dagelijksch bestuurstoezicht. Want het inlandsche zelfbestuur bemoeit zich niet met de orde en tucht op de onderneming; de Chineesche werklieden staan quasi onder de officieren hunner natie, die op de hoofdplaatsen, dagreizen veraf, wonen. De overige werklui, ambachtslieden en handelaren, karvoerders, winkelhouders etc. etc. zijn Javanen, Bandjareezen, Bojan's en Klingen, die in 't geheel geen eigen hoofden hebben, en bestuurd worden, naar het heet, door de Europeesche ambtenaren, die ook al heel ver van de onderneming afwonen en hen dus niet besturen *kunnen*. In dezen stand van zaken heeft het Europeesche bestuur uit nooddwang moeten toelaten dat de Europeesche ondernemers zelf, met behulp van hun Europeesche assistenten en hun Chineesche, Javaansche en Klingaleesche tandils, de plaats innemen, die het kampongbestuur in andere streken vervult: het kampongbestuur, dat hier geheel ontbreekt. Het plegen van eigen richting is in Deli een adat geworden, die natuurlijk nog in de hand is gewerkt door den verren afstand van den Raad van Justitie, die over Deli jurisdictie heeft en die, tot groot ongerief der rechtzoekenden, gevestigd is te Batavia.

Tegen de aanvulling van deze rechtspraak-leemte, het niet bestaan van een raad van justitie te Medan, heeft, zooals ten vorigen jare de heer van Limburg Stirum na een bezoek aan Sumatra's Oostkust verklaarde, de Plantersvereeniging zich verzet, zoodat er tot heden nog niet van is gekomen en eerst nu weder minister Idenburg, naar aanleiding van het rapport Remrev, de zaak overweegt. De planters worden dus blijkbaar niet nauwkeuriger op de vingers gekeken. Behalve de heer Kooreman weet overigens ieder ander, dat justitie en politie ter Sumatra's Oostkust voor een behoorlijke wering van misstanden ten eenemale onvoldoende zijn. Reeds de *Javabode* van 10 Juni 1898 behelsde een artikel, waarin mishandeling van vrouwen, het binden aan palen enz. werd aan 't licht gebracht. Ik zelf noemde op blz. 99 vlg. van mijne begin 1901 te Amsterdam geschrevene brochure '*De ethische koers in de koloniale politiek*,' het onvoldoende toezicht op de behandeling der koelies bij ondernemingen in de buitenbezittingen een der groote tekortkomingen in regeeringszorg. Zulke aanwijzingen zouden onmogelijk zijn, indien dit alles niet was van algemeene bekendheid en minister Cremer dus wellicht de eenige man in Oost en West, die te dezen aanzien op de indische justitie en politie meende te mogen bouwen als op een rots.

Ik wil dan ook deze gelegenheid te baat nemen om te herinneren, dat men niet moet meenen met Sumatra's Oostkust van dezen 'misstand' af te zijn. Overal, meer in 't bijzonder op mijnbouwondernemingen, laat de koelie-behandeling door gebrek aan regeeringstoezicht, zeer veel te wenschen over. Niet op Sumatra's Oostkust althans had betrekking het volgende, dat mij indertijd door een ooggetuige, zonder vermelding van namen, werd geschreven, en dat ook werd opgenomen op blz. 101-103 der bovengemelde brochure.

> 'Na een vermoeiende reis is 't factuurtje werkvolk eindelijk aangekomen. De reispassen worden ingenomen, een gedienstige mandoer wijst hun hunne gemeenschappelijke woning. Het is een bamboegebouwtje, niet op palen, zooals andere in deze streek doch gelijk met den grond. Daarin wordt gekookt, geslapen, gegeten. Alles is potdicht, zonder eenige ventilatie.
> De koelies worden verplicht de rijst van de onderneming te

koopen. Vleesch krijgen ze niet. Verscheidene dagreizen van een bewoonde streek vinden ze ook geen warong om hun hart eens op te halen aan een stukje “ikan” (visch). Kippen zijn er wel, doch alleen voor den administrateur en de employé's. Welke koelie heeft f 2.50 om een kip te koopen van een of anderen hadji, die in dat artikel handelt? Als de dag van uitbetaling daar is, krijgen de menschen een luttel beetje in handen. De ondernemers zorgen er wel voor, het voorschot zoo spoedig mogelijk binnen te krijgen en de “hadji mandoer”, die den contractant geld leent, staat grijnzend aan de deur te wachten om onmiddelijk zijn duiten met den noodigen intrest terug te krijgen. De administrateur vindt dat alles goed en kijkt lachend naar de kerels die met beteuterde gezichten en ledige handen weer stil aan hun werk gaan! Dagelijks komt het voor dat er zieken zijn, niet zelden van honger, uit gebrek aan krachtig voedsel en door te weinig rust. Doch daarom bekommert zich de administrateur niet. Ziek! - Toch werken tot je er bij neervalt. De man gaat aan 't werk en zakt werkelijk eenige oogenblikken later in elkaar. Ik zag er een, die in de benauwde woonkeet, bezwangerd van vunzige dampen, lag te sterven, zonder dat iemand zich om hem bekommerde. De menschen zien er meest uitgeteerd en mager uit. Lusteloos doen ze hun werk van 's morgens zes tot 's avonds zes. Wee den man, die een oogenblik op een omgekapten boom een strootje zit te rooken. De mandoer heeft de bijzondere instruktie, flink gebruik te maken van zijn stok, hetgeen hij evenwel zelden doet, alleen dan als de “toewan besar” op het terrein is, want doet hij het in dat geval niet, dan neemt de “toewan” zelf zijn karwats om het baantje tijdelijk uit te oefenen. Och, laat de vent verr....was het antwoord van den administrateur, toen ik hem rapporteerde, dat er een met zware koortsen en zenuwtrekkingen op den grond in de keet lag - voor hem tien anderen. Over mijn voorstel om een apart bamboegebouw te maken voor de zieken werd luid gelachen. Deze chef was een Duitscher. Een warong op te richten waar gedroogd vleesch zou verkocht kunnen worden, was een even dol denkbeeld. 't Zijn toch geen dienstmeisjes!’

Tot zoover mijn briefschrijver, gewezen employé eener onderneming op Celebes, wien het niet - zooals evenzeer door den heer Cremer tot verontschuldiging van zijn stil zitten werd aangevoerd - kon zijn te doen om na zijn vertrek de lui eens te bekladden, daar hij mij geen enkelen naam noemde, noch van personen noch van plaatsen. Het geheel droeg den stempel van iemand, die door hetgeen hij had moeten aanzien

pijnlijk was getroffen en aan dit gevoel in een nieuwsblad (ik redigeerde toen de *Locomotief)* uiting gaf, om zoo mogelijk de aandacht der Regeering op de zaak te vestigen. Inderdaad zullen zulke aanwijzingen wel hebben bijgedragen tot den loffelijken maatregel van Gouv. Gen. Rooseboom om den ambtenaar voor Chineesche zaken Hoetink inspectiereizen te laten maken, maar het is er verre vandaan dat daarmede zou kunnen worden volstaan. Hoe kan de heer Hoetink, of iemand anders, al wist hij zich te vertiendubbelen, contrôle uitoefenen over talrijke ver uit elkaar liggende ondernemingen op Celebes, Borneo, de Molukken, de verschillende streken van Sumatra en andere, waar nijverheid wordt gedreven met behulp van vreemde Koelies? Wil de Regeering ontginning der Buitenbezittingen door concessies of toelating van concessies aan partikulieren, met zekere inkomsten voor de schatkist, dan moet hij ook den plicht der menschlijkheid aanvaarden om voor de behandeling der ongelukkigen die het zware werk doen, de toch reeds door gedwongen vertrek uit hun geboorteland geknakte levens, *voldoende* staatstoezicht aanstellen, d.i. inspecteurs op den voet zooals ik dat aangaf op blz. 103 der meer aangehaalde brochure van 1901:

> ‘Voor ieder complex ondernemingen, zóó vastgesteld dat uit een centrale standplaats iedere onderneming behoorlijk *maandelijks* is te bereizen, worde een inspecteur aangesteld, wien de boeken der administratie ter inzage moeten liggen en die zich met eigen oogen en ondervraging moet vergewissen, omtrent de arbeidstaak, de voeding, kleeding, verpleging, woning, ziektebehandeling, betaling, terugreis bij verstrijking van den termijn, in 't algemeen van humane behandeling der koelies, en sommige misbruiken, als winkelnering door tusschenpersonen der onderneming, uitbetaling niet in geld maar in bizondere penningen, die slechts in bevoorrechte en daarop agio nemende toko's kunnen worden uitbetaald, opiumverkoop door mandoers etc. etc. ten strengste moeten weren. Die inspecteurs moeten ruim bezoldigd worden en bij gebleken plichtsverzuim uit hunne betrekking ontslagen worden. Deze bezoldiging en alle verdere onkosten van het toezicht moeten niet komen ten laste der schatkist, maar kunnen m.i. het best worden gevonden door heffing van een hoofdgeld per koelie, te betalen door de ondernemingen, met strenge contrôle alweer dat het niet worde verhaald op de arbeidsloonen.’

Voor misbruiken en afzetterijen bij de werving, voor zoover die in Indië geschiedt, moet natuurlijk tevens worden zorg gedragen (de tegenwoordige regeering deed te dien aanzien door de reis van Majoor Wiersma naar Britsch-Indië en diens later toezicht op de werving in Midden-Java reeds een goeden stap), en voorts de koelie-ordonnantie verscherpt, wat betreft de strafbepalingen tegen inhumane behandeling van het werkvolk. Want, zooals men uit bovenstaande correspondentie kan zien en trouwens genoeg bekend is, het bestaan der koelies wordt niet slechts onduldbaar gemaakt door afschuwelijkheden als beschreven in de requisitoiren tot rechtsingang van den Off. van Justitie en Deli-rapporteur Remrev, medegedeeld in Van den Brand's brochure '*De praktijk der koelie-ordonnantie* (geeseling tot bloedens toe van twee vrouwen, daarna hare vastbinding dichtbij den openbaren weg, spiernaakt, wijdbeens en de schaamdeelen ingewreven met fijn gestooten spaansche peper, ongeveer 12 uur lang; ten doode toe ranselen, met kettingen aan palen binden zoodat staan en liggen onmogelijk werd, in de zon blakeren, aan de teugels van een rijpaard gebonden een uur lang in draf meê voortsleuren en spitsroeden laten loopen van gedeserteerde en weer opgepakte koelies), maar ook door duurzame onmenschelijke behandeling van gezonden en zieken, walgelijke door uitwerpselen verpeste krotten voor hospitalen en cachotten, opzweping van doodzieken tot arbeid, afzetterij door winkelnering en voorschotten met hooge renten, gedwongen prostitutie van de vrouwen, etc., etc., etc. Waarlijk, terecht mocht de Heer Troelstra spreken van het reinigen van een Augias-stal, niet slechts op Deli echter maar ook elders op de Buiten-bezittingen waar wordt gewerkt met vreemde arbeiders - evenals op Deli dan weer (de verzekering ten deze van Minister Idenburg is m.i. volkomen gerechtvaardigd) met groot verschil in moraliteit tusschen de eene onderneming en de andere. De overwegende invloed, dien de administratieur op de resultaten eener onderneming heeft, wordt in Indië uitgesproken in het gevleugelde woord: er zijn geen slechte zaken, et zijn alleen slechte personen. Welnu, dit woord geldt zoowel voor de finantieele als moreele aangelegenheden. Een braaf administrateur - en goddank zijn er die - zal zijne koelies humaan behandelen, en de zaken zullen er zeker niet slechter door gaan.

Om terug te keeren tot den heer Cremer: ik zei dan dat zijne verontschuldiging van te hebben stil gezeten wijl hij meende voldoende te kunnen bouwen op de indische justitie en politie ten eenenmale onaannemelijk is. Door het vorenstaande meen ik dit te hebben bewezen. Wanneer niet slechts oud-residenten, maar ik en ieder en ander blijken te weten, en gedeeltelijk in het openbaar meedeelden, dat noch op Sumatra's Oostkust, noch ergens elders waar ondernemingen met vreemde arbeiders werken, justitie en politie ook maar in de verte voldoende zijn om een menschelijke behandeling van het werkvolk te verzekeren, dan is het een al te vrijmoedig getrokken wissel op de goedgeloovigheid van het publiek, te verklaren dat men als minister van Koloniën, oud-administrateur van zulke ondernemingen, oud-voorzitter der vereeniging van nagenoeg alle planters dier ondernemingen, deze ongenoegzaamheid (om niet te spreken van plichtsverzaking of laakbare meegaandheid) der indische justitie en politie niet zou hebben gekend.

De slotsom dus van het op 29 en 30 November in de Tweede Kamer gevoerde debat kan m.i. geen andere zijn, dan dat de heer Cremer in de zaak der Oost-Sumatra koeli-schandalen werkelijk een tekort aan karakter heeft getoond. Tekort als minister door, als Deli-man, onder niet steekhoudende voorwendsels de oogen te sluiten voor klachten, die sinds jaren door het algemeene gerucht werden bevestigd. Tekort als Kamerlid door dit stil zitten, nu de bom is gebarsten, te verklaren met eene onwetendheid omtrent Indische, speciaal Delische, zaken en dingen, die voor ieder nuchter verstand onaannemelijk is en wier aanvaarding voor den heer Cremer zelf onwenschelijk zou zijn, daar zij een gebrek aan scherpzinnigheid en alledaagsche kennis 'zou verraden, grooter dan in een staatsman van eenige beteekenis mag worden toegelaten.

De heer Troelstra viel dus in deze zaak (*men bedenke wel dat in vele andere opzichten de heer Cremer een uitmuntend karakter kan hebben*, *beter dan de heer Troelstra of gij en ik*, *die hem ten deze veroordeelen*) m.i. terecht het karakter van den heer Cremer aan. Mocht hem nu daartoe het recht worden betwist, zooals de heer Cremer deed door te zeggen dat hij om die reden maar weinig zou antwoorden, zooals de heer Troelstra

zelf bijna deed door op 30 November te verklaren: ‘Ik ben mij niet bewust het karakter van den heer Cremer in debat gebracht te hebben’ (Handelingen blz. 328), en zooals ten slotte de *Nieuwe Rott. Courant* van 1 Dec. nog eens dunnetjes overdeed door ironisch te schrijven: ‘Wij willen dit gaarne op de verzekering van den spreker aannemen; dat wij het een oogenblik anders inzagen, ligt zeker aan onze “burgerlijke” wijze van zien.’?

Mijns inziens allerminst. Het karakter van den Staatsman is niet af te scheiden van zijne handelingen. Vooral waar op een staatsman, wegens daden of tekortkomingen, een heftige *persoonlijke* aanval wordt gedaan, *kan* dit niet omgaan buiten zijn karakter. Allerminst wanneer men zelfs den minsten twijfel aan de geloofwaardigheid van iemands woorden voor een aanval op zijn karakter zou willen verslijten.

Waar zou het heen met het recht van debat en repliek, wanneer men, aan de waarheid eener verklaring van den tegenstander twijfelende, dit niet ronduit zou mogen zeggen! Wordt dan de heer van Kol in zijne akten van beschuldiging door de kapitalistische afgevaardigden geloofd, of wordt hem daarentegen niet meermalen overdrijving of het roeren der Turksche partijtrom verweten? Wordt door één enkelen anticlericaal (wellicht zelfs door verscheidene ministerieelen) minister Kuyper geloofd, wanneer hij beweert door christendeugd te worden gedreven om op te komen voor de kleine luijden?

Zou men hem dan niet mogen toevoegen: Mijnheer, uwe christendeugd is slechts *schijn*deugd, want door liefde voor macht en grootheid zijt gij juist de zaak van den bezitlooze ontrouw geworden?

Maar ook buiten deze meer beperkte grens der geloofwaardigheid van al wat een kamerredenaar gelieft te beweren, mag en moet het karakter van den staatsman object van aanval en verdediging uitmaken. Ik stelde het, in den aanvang van dit opstel, naast bekwaamheid, als een eventueel vereischte voor de benoeming tot hooge ambten. Welnu, dan moet het ook even vrij als de bekwaamheid in debat mogen worden gebracht. Een minister of afgevaardigde moet niet zoo spoedig op zijn teentjes zijn getrapt, wanneer een tegenstander de geloofwaardigheid zijner woorden, in 't algemeen wat hij zijn ‘karakter’

gelieft te noemen, aanvalt. Dit zou een al te gemakkelijk voorwendsel worden om zich aan de verantwoordelijkheid voor zijne daden of woorden te onttrekken.

Men moet zijn karakter en zijne verklaringen *verdedigen*, niet ze buiten schot stellen.

De heer Troelstra had dan ook m.i. flinker gehandeld door in zijn dupliek rondweg te verklaren: Zeker, mijnheer de Voorzitter, ik *heb* het karakter van den heer Cremer aangetast, maar ik had daartoe het volste recht, want niet minder dan bekwaamheid moet *karakter* den staatsman maken, en ook dat karakter behoort dus bloot te staan aan de vuurproef van aanval en verdediging.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Henriëtte Roland Holst in *De Nieuwe Tijd*

'En is dit nu,' - mocht ik vragen toen ik het opstel van Henriëtte Holst *Een Halfslachtig Standpunt* gelezen had - 'is dit nu het wapen waarmee die dichteres een beweging tracht te dooden die haarzelf heeft voortgebracht?'

In 1897 kwam uit dienzelfden hoek van de *Nieuwe-Tijd*-schrijvers Herman Gorter, die het niet verkroppen kon dat een nederlandsch dichter weigerde in de eerste plaats een 'ekonoom' te zijn. Ook door hem werden voor 'burgerlijk' uitgekreten allen die zoomin als eenig ander het *marxistisch* stelsel wilden aanvaarden als kern van hun doen en denken. En toen zijn drift machteloos afstiet van onze levenskrachtige overtuiging, en onze poëzie alleen door haar bestaan het antwoord gaf op zijn verloochening, - toen is het jarenlang stil geweest.

Kan Henriëtte Holst mij doen hooren *wie* het was die in 1899 weer tot ons kwam? Wie het was die geen heul had gevonden bij het poëzie-verloochenend denkbeelden-fanatisme van haar medestander, en in *Het Tweemaandelijksch Tijdschrijft* de gedichten plaatste die uit haar hart geweld waren en niet uit haar hoofd?

De dichteres van *De Nieuwe Geboort* was het, teruggekomen van haar verwachting dat uit spinozistisch of marxistisch gestelsel nieuwe dichterlijkheid zou voortkomen, de dichteres van *De Nieuwe Geboort*, aan het hart geraakt door den schoonheidsstroom die hier en daar in Europa dichters doorgolfde en schoonheid schiep in hun verbeeldingen.

Die terugkeer is een gulle en dichterlijke daad geweest, en terecht kwam zij waar zij in waarheid thuis hoorde, omdat

ook háár poëzie geen andere was dan de onze, geen andere dan alle waarachtig-levende, namelijk eene die werkelijkheid in zich droeg, eene die werkelijkheid *was*.

Niet of gij het eene denkt of het andere, maar of uw denken werkelijkheid, dat is waarheid, dat is schoonheid is, achten wij van beteekenis, en *schoone* gedichten hebben gemeenschap met elkander in die *schoonheid* zelf.

Toch was er nog een tweede reden waarom de verzen van Henriëtte Holst bij ons behoorden, en niet elders.

Zij waren namelijk niet enkel als schoon, maar ook door hun karakter verwant aan ons.

Tegelijk weemoedig en levenskrachtig zochten zij in landschap en herinnering, in menschenleven en gedachte hun beeld en hun bespiegeling, en zij toonden die in vormen, die van de onze in niets afweken.

Waar lag het onderscheid? - Ten eerste in de levenssfeer die zij bestreek, in haar andere woonplaats, andere indrukken, andere omgang en ervaringen, - daarin ook dat zij een vrouw was en een werkkring had. Dat was goed: zulk onderscheid bestaat tusschen alle dichters. Ten tweede - en dat was het verkeerde - in een rest van stelselzucht. Een vlaamsch dichter heeft er al eens op gewezen dat het niet noodig was, wanneer moed of weemoed in het beeld van landschap of lotgeval waren uitgesproken, daaraan een verwijzing te verbinden naar het Eene Noodige. Het Eene Noodige was in dit geval het marxistische, en de dichteres deed goed dat zij het in haar beste gedichten achterhield. Maar ook als zij het aanbracht was het niets dan een gedachterest. Het gedicht dreef op een gevoel dat ons allen eigen is, en ook in zijn vormen, ook als kunstwerk, was het niets dan wat ons gemeenzaam was.

Hoe gelukkig was ik toen die verzen kwamen. Hoe vroolijk heb ik ze begroet en mij verheugd dat ook uit dit andere leven de poëzie bij ons bloemen toog. Maar nu? - Juist dat wat het minste was, wat wel tot partijdaad, maar niet tot dichterlijkheid bezielen kan, heeft zich sterk gemaakt, heeft zich opgericht, en de partijgangster is het die nog ééns, en nu met beredeneerde vijandigheid, de dichteres in haar bestrijdt.

De dichteres *in haarzelf*, zeg ik. Want dit is het juist wat

mij droevig stemt. Niet wij, die de poëzie méér lief hebben dan iets anders en door geen enkele vijandigheid kunnen worden afgeschrikt van Haar te dienen, - maar zijzelf wordt getroffen door dien vijand die in haar geboren is: zij vermoordt zich zooals Gorter zich heeft vermoord.

Ik kan niet nalaten, nu de daad eenmaal bedreven is, haar te beantwoorden. Henriëtte Holst zij gerust: het zijn maar woorden waarmee ik haar kastijden wil. Van het opnemen van een handschoen kan evenmin sprake zijn als van een verdediging.

Verdediging behoeft daarom niet, omdat evenals die van Gorter ook deze aanval te laat kwam om doel te treffen. Die van Gorter kwam toen de strijd en de aarzeling van de jaren na '90 overwonnen waren, toen hier zoowel als elders in Europa, de poëzie weer haar vlucht nam en *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* gevestigd was. Deze tweede komt nu èn dat tijdschrift èn *De XXe Eeuw* hun belofte vervuld hebben, en zij werkelijk geweest zijn wat zij beloofden te zullen wezen: de Spiegel van onzen Tijd.

Leg maar naast elkander van welk tijdschrift ge wilt de laatste tien jaargangen, en zie in welke een levensbeeld gegeven is, een beeld van het leven zooals die jaren het waren, een beeld van het leven zooals het eeuwig-waar *is*.

Niet op zichzelf, maar in hun gezamenheid, zijn de opstellen en gedichten van ons nu geeindigd tijdschrift een levensbeeld dat een tijdsbeeld tevens is, en niet aan u is het te vragen: Waar is het beeld van het leven dat gij geven zoudt? maar aan mij om te zeggen: Hebt ge het niet gezien? -

Verdediging is niet noodig, maar ook niet het opnemen van een handschoen. Indien al toegeworpen, deze strijderes is *te* roekeloos-slecht bewapend dan dat ik het wagen zou haar aantevallen. Blijft alleen de kastijding van mijn wederwoord.

Ik zal u zeggen, Henriëtte Holst, wat ge gedaan hebt, en dat zal uw kastijding zijn.

Gij hebt - ik zei het u in mijn aanhef al - getracht de beweging te schaden die u heeft voortgebracht, en gij hebt dat gedaan met zulke wapenen dat een waardig strijder ze u niet dan met deernis hanteeren ziet.

Want dat gij die beweging loochent, en ons tijdschrift niet

ziet als haar uiting, en ontkent dat-Poëzie en Geest door dat tijdschrift een eenheid bleken over alle strijdenden, dat is tegenover het feit van ons bestaan al die jaren een houding, dermate krachteloos, dat ge ze waarlijk wel met bewijzen ondersteunen moogt. En ge zoekt ook bewijzen. Maar welke? Dat niet alle goede schrijvers van Nederland al hun werk in *De XXe Eeuw* plaatsten. Gelooft ge dat alle toenmaligen het in zijn besten tijd in *De Gids* deden; en wanneer gij het beeld van die jaren kennen wilt, in welk tijdschrift zoekt gij het dan anders dan in *De Gids?* - Maar *De Gids*, zegt ge - en nu is er sprake van *De Gids* van heden - *De Gids* heeft een zeer modernen dichter onder zijn schrijvers, en heeft zich vernieuwd door infusie van jong vlaamsch bloed en heeft recensies die gevoel ademen voor revolutionnaire pogingen. Schaamt gij u niet? Omdat *De Gids* verzen van Boutens opneemt en één bijdrage van Streuvels ontvangen heeft en in de kronieken van Scharten-Antink een aanprijzing van Gorter en Adama van Scheltema plaatste, - daarom is *De Gids* nu goed? - Ik geloof wel dat dit laatste uw reden is, en hiermee onthult ge wat u gedreven heeft: partij-ijver en niet dichterschap. Gij zijt op een slechten weg geraakt. Gij meent dat er geen andere deugd bestaat dan lid van uw partij te zijn, en gij brengt de manieren van de politiek over in uw bespreking van letterkundige toestanden. ‘Gij zijt mijn vriend’ zegt een vernuftig fransch schrijver, ‘maar gij zijt mijn politieke tegenstander en dus is het niet mogelijk dat ge iets goeds bezit’. Gij doet zoo tegenover letterkundigen, en ge doet erger. Niet enkel dat gij uit partij-ijver en partij-gevleidheid uw dichterlijke vrienden en vroegere medestanders in den rug valt, dat gij u verbindt met hun en uw vijanden, dat gij tegen hen juist die argumenten aanvoert die het letterkundig gepeupel dagelijks in den mond heeft, gij die beter weet, - niet enkel dus dat gij uit partij-ijver en partij-gevleidheid verraad pleegt aan de gemeenschap die u heeft grootgebracht, aan de beweging die u gedreven heeft, en buiten wier banen gij, dichteres, nooit te gaan vermocht, en nooit te gaan vermogen zult, - maar bovendien hebt gij de manieren van de politiek - ik meen haar slechtste - op die wijze overgebracht in uw letterkundige bespreking dat gij geen andere verklaring over

hebt voor het doen van uw mededichters dan deze lage: dat zij het *om het voordeel* doen.

Ik verzoek u te bedenken dat niet gij maar ik de rol van kastijder speel en dat ge dit aan uzelf te danken hebt.

Wanneer gij zegt dat medewerkers van den meest verschillenden aanleg door mij gevraagd worden *om het publiek te bevredigen*, dan liegt gij en ge weet dat gij liegt.

Wanneer gij doet of ik aandrang gebruik om ook de niet bij mij behoorende schrijvers te overreden dat zij meewerken, dan misleidt gij en ge weet dat ge misleidt.

Gij weet dat ik zorg gedragen heb, door oordeelvellingen in mijn tijdschrift, lang van tevoren, dat tal van voornaamste medewerkers wisten wat tot hen mijn verhouding was.

Gij weet dat schrijvers aan wier arbeid en meeningen ik geen waarde kon toekennen voor onze beweging, door mij niet werden gevraagd.

En nu gij het zóó duidelijk gemaakt hebt dat niet dichterlijke wijsheid, maar onedele partij-drift de oorzaak van uw schrijven geweest is, nu vraag ik me af: of niet juist de openhartigheid van mijn oordeel over dezen en mijn afweren van genen u tot uw aanval heeft aangezet?

Juist niet zooals ge zegt: mijn belangzucht, maar de oprechtheid van mijn uitspraak heeft u gekwetst en u geprikkeld tot uw dwaasheden.

Want dwaasheden, vrouwelijke dwaasheden zijn het: zóó luchthartig en lichtzinnig eerst te verwerpen wat ge hebt aangebeden, daarna te zoeken wat ge verworpen hebt, om eindelijk andermaal te verwerpen wat ge voor de tweede maal hadt gezocht.

Gij, niet op een ‘halfslachtig standpunt’ staande, maar twee-slachtige vrouw, hebt uw spel gespeeld met dat wat u zoo goed als ons heilig had moeten zijn.

Wat wilt ge dat wij daartegenover anders doen dan dat wij u het feit van uw veranderziekte voorhouden?

Pol de Mont's bloemlezing

Gij meent dat een bloemlezing een beeld van de doorgelezen gedichten geeft? - Gij vergist u: Ze geeft een beeld van

den smaak van haar saamsteller. Geloof vrij dat het waar is wat van den Bijbel gezegd wordt: dat elke ketter er zijn letter heeft. En evenzoo maakt uit den bijbel van onze poëzie ieder zich zijn eigen bloemlezing.

Zonder twijfel zou het paradoxaal zijn te beweren dat Pol de Mont's *Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche Dichters* een uiting van Pol de Mont is op dezelfde wijze als b.v. een bundel van zijn eigen gedichten dat zijn zou: zij is namelijk geen uiting van den scheppenden, maar van den genietenden schrijver; doch dit laatste, uitdrukking van zijn kiezende liefde, van zijn smaak in één woord, is ze dan toch; en het kan niet anders of de dichters die zich uit deze bladen aan u vertoonen, zijn alle onder de wet van Pol de Mont's smaak gesteld, ververtoonen zich zóó als *hij* ze het liefst wil zien.

Het boek is de tweede druk van *Sedert Potgieters Dood* en heeft behalve dien fraaien titel vrij wat minder-fraaie gedichten ingeboet. In de plaats daarvan kwam een keus uit Gezelle en een toegift van enkele jongeren. Vooral door het ontbreken van een belangrijk aantal middelmatige gedichten overtreft deze druk den vorigen. Het is nu ten minste mogelijk het betere te overzien zonder door het slechtere te veel gestoord te worden.

Een keus uit Guido Gezelle. Dit is een duidelijke poging voordeel te trekken uit de ingenomenheid die het publiek voor dien dichter heeft opgevat. Bij het verschijnen van den eersten druk bestond Gezelle ook en daar zijn beste verzen na den dood van Potgieter geschreven zijn was er toen voor zijn uitsluiting geen reden die nu niet evenzeer gelden zou. Maar na dien tijd is hij bekend gewoden en de lezer verlangt dat hij aanwezig zij. Hij is er dan ook, doch op zulk een wijs dat wel de hem altijd eigene deugd doorschijnt, maar te weinig zijn, zeldzamer, voortreffelijkheid uitblinkt. En toch is hij de dichter van wien, voor enkele jaren, een kleine keus uit zijn gedichten volstond om hem door de keurigsten te doen bewonderen.

Mr. Gentil Theodoor Antheunis hoort tot de dichters die men aan een eenvoudig lied door vlaamschen mond gezongen beter kennen kan dan aan het hier gegevene.

Anders is het met Wazenaar (Dr. Amand de Vos). Bij

zijn doorgaans retorische, hoewel krachtige verzen herkende ik met vreugde de enkele goede die hij geschreven heeft, met name de drie vóór jaren door mij bewonderde op de tweehonderd geslachte Ashanti-meisjes:

> O waar 't mijn rouwend wrekend vers gegund,
> Uw lieve groep, gekist met balsemgeur,
> In wit asbest van poëzie te bergen....

Op hem volgt Willem Levinus Penning (M. Coens), onze beminde oudere, die hier vooral als wat hij mede is: een jongere zoon van Staring, zich kennen doet.

De aangename woorden-val - veel meer is het niet - van Hugo Nestor Verriest komt het best uit in *Avondstilte*, dat vroeger, meen ik, in *Van Nu en Straks* gestaan heeft.

Als Marie Boddaert, Mr. Van Loghem (Fiore della Neve) en P.A.M. Boele van Hensbroek er uitgelicht werden zou de nu volgende groep zich beter voordoen. De geheel onvoldoende proeven van den laatste, Fiores enkel-uiterlijke gladheid, en het oppervlakkig kleurgeschilfer van de eerstgenoemde, voegen geen trek toe aan het beeld van onze dichterlijke ontwikkeling in die jaren.

Dat doet wel Marcellus Emants, die door zijn krachtige jamben werkelijk nieuwe mogelijkheden schiep waarvan we altijd nog hopen dat ze rijker zullen worden uitgebuit.

Dat doet evenzeer Joan Winkler Prins, die muzikaal en schilderend, later ook wijsgeerig, een eigen stof in persoonlijke vormen bracht: een deugdelijk aangelegde natuur met volstrekte kunstenaarseigenschappen, die uit de hier saamgebrachte gedichten van velerhande bouw goed te kennen is.

En, hoewel minder, doet het ook de vroeggestorven Frederik Leonardus Hemkes, van wien enkele gedichten in een eigen geheimzinnig licht staan, doods-schaduw over zijn jeugdbloei.

Victor Alexis de la Montagne, wiens fijne frischheid soms aan Jacques Perk denken doet, laat aan kracht en breedheid te wenschen; en bij W.G. van Nouhuys (Waalner) is het te bejammeren dat een oprecht kunstenaarsstreven klaarblijkelijk niet tot rijpheid kwam.

Forsch en onmiddelijk raak zet Albrecht Rodenbach in met

zijn aanhef van *Waarheid*. De toonvolheid die bij al de goede west-vlaamsche dichters en schrijvers samengaat met een onverfijnde, laat ik zeggen een gezonden, en daardoor meestal persoonlijke, dat is eigenaardige, opvatting en behandeling van de werkelijkheids-vormen, die toonvolheid en die macht over de werkelijkheid zijn in den jongen Rodenbach tot krachtige uiting gekomen; maar, vroeg gestorven, gaf hij ons van zijn wezen wel de schets maar niet de schildering.

Schraler is Pol de Mont, naar het beeld dat hij hier van zichzelf geeft. Er is hem een oppervlakkige vlugheid eigen die, zoodra hij zich geheel bezit, sierlijk en toch niet zonder kracht is, en die hem vergunt, glijdend en toch niet uitglijdend, zich tusschen allerlei werkelijkheid te bewegen en er het zijne van te nemen. Er is niet gemoedsdiepte en niet lichamelijkheid van verbeeldingen, maar er is virtuositeit van teekening en taalvermogen in zijn gedichten, waarvan vooral *Ballerinen* opmerkelijk is.

Dieper van gemoed is Hélène Lapidoth Swarth die niet zonder zin tusschen Pol de Mont en Kloos in staat. Door haar taal immers is zij meer aan den eersten, door haar aandoeningen aan den tweeden verwant. Ik zou een grootere keus uit haar sonnetten gewenscht hebben.

Willem Kloos is er met een ruime keus en Jacques Perk met een kleine.

Tusschen den laatsten en Frederik van Eeden staat de in haar soort zeer volkomen dichteres Augusta Peaux; er brandt in haar kleine verzen een sprank van dat kunstenaars-goud dat in alle tijden zijn waarde houdt.

Uit Van Eedens gedichten een lezing die noch hun eerste noch hun laatste periode kennen doet: alleen *Ellen* en *De Broeders* namelijk.

Edward Bernard Koster verschijnt als zuiver type van jongeren die het eens gebrachte met smaak en niet zonder talent voortzetten; hoewel weinig oorspronkelijk kan er een reden zijn om hun werk in een bloemlezing als deze niet uittelaten.

Prosper van Langendonck, de brabantsche dichter, wiens ruime aanleg en bewogen gemoed hem altijd weer groote en gevoelde verzen deden schrijven, die meermalen tot breedgebouwde gedichten werden. Het spijt mij dat, uit den eersten

druk, *Schepping* verdwenen is; maar het troost me dat andere, en daaronder *Op de Hoogte*, dat vroeger in *De XXe Eeuw* stond, ervoor in de plaats kwamen.

Uit de verzen van Louis Couperus is het goed dat een proeve werd genomen die zien laat hoe deze schrijver zijn liefde voor keur van woorden vroeger aan het vormen van kunstige verzen wijdde.

Van Gorters *Mei* en Gorters *Verzen* is er juist genoeg om een blik te krijgen op den jongen dichter van lang geleden.

En zoo zie ik ook mijzelf, Albert Verwey, met mijn jongelingsvoorkomen, en niet meer dan een vingerwijzing waar de man heen zou gaan.

De fragmenten uit *Bragi* van I.B. Schepers die niet hadden moeten geplaatst worden, voorbijgaand, groet ik in de schoone verzen van Hendrik Jan Boeken de laatste wuivende trossen van den bloei dien wij in onze jeugd waarnamen.

De jongeren die volgen, zijn een nieuw geslacht. A. Hegenscheidt, G.C. van 't Hoog, Edmond van Offel, August Vermeylen, Carel Scharten, Victor de Meyere, J. Reddingius, André Jolles, Lucie Broedelet, René de Clercq en K. van de Woestijne zijn opgenomen. Indien er in dit dozijn, inplaats van elf, dertien gingen, - indien de helft ervan was weggelaten, - indien het was aangevuld tot het dubbele, - er zou altijd onrechtvaardigheid zijn tegenover toegelatenen, zoowel als afgewezenen, tegenover de lezers en tegenover de literatuur. Wijzer ware het geweest, dunkt me, de na een zeker jaar verschenenen vooraf uittesluiten.

Of beter - de grondlijnen van het beeld dat men ontwerpen ging zoo te trekken, dat het opnemen van den een even onvermijdelijk werd als het buitensluiten van den ander.

Niet zonder oorzaak verwees ik in het begin van dit schrijven den lezer die een beeld van onze poëzie verwachtte, naar den smaak van den beelder. Pol de Mont zegt zelf in zijn Voorwoord dat het hem om dit beeld te doen was. Hij schetst er zelfs vooruit het beloop van: de dichters van tusschen '80 en '90, voorafgegaan door enkele vroegeren, gevolgd door enkele lateren. Maar nu nog zelfs, nu zulk een groot aantal dichters en gedichten uit den tweeden druk geweerd werden, is de teekening van zijn beeld onzeker. En de oorzaak

van die onzekerheid ligt in de onzekerheid van zijn smaak.

Onzekerheid van smaak die allereerst daardoor uitkomt dat hij minderwaardige gedichten als bouwstoffen tot zijn beeld heeft toegelaten, maar dan ook hierdoor dat hij de beteekenis van de goede gedichten, hun verhouding namelijk tot de hoofdlijnen van zijn beeld, blijkt te hebben misverstaan.

Hij wil een beeld ontwerpen van de noord- en zuid-nederlandsche dichtkunst, met als middenpunt de Nieuwe-Gidsdichters. Heeft hij zich afgevraagd of dit mogelijk was? Ja, zal hij antwoorden, want, al sprak ik dat niet uit, die groep is niet de Nieuwe-Gids-dichters enkel: die reiken er de hand aan de half-hollandsche half-vlaamsche dichteres die Hélène Swarth is en deze aan den vlaamschen dichter Pol de Mont. Het is de vraag of deze tezaamstelling in het noorden zou worden toegegeven; maar zeker is dat ze niet in het zuiden zou worden erkend. Daar vormde de west-vlaamsche groep een inheemsch en natuurlijk middelpunt, waarnaar jongeren uit de andere gewesten heenzagen. Toen het hoofd van die groep, Guido Gezelle, hier nog niet bekend was, kon het mogelijk zijn enkele van haar leden in te schakelen tusschen noord- en zuid-nederlanders - en dat is het opzet van den eersten druk geweest, - maar nu zij in haar geheel zichtbaar is, blijkt het wel dat zij in het beeld van Pol de Mont niet thuis behoort. Wij mogen het, als Nederlanders, streelend vinden dat de antwerpsche dichter een eenheid van noord en zuid tot stand bracht, die weinig oorspronkelijkheid liet aan het laatste, toch is het onze plicht te erkennen dat die eenheid zóó niet bestaat. De West-Vlamingen zijn een oorspronkelijke groep, zonder twijfel een tak die verbonden is met den nederlandschen volksstam, maar een twijg die eigen-gewassen is.

Wil men dus de noord- en zuid-nederlandsche dichtkunst sints 1875 in haar geheel afbeelden, dan moeten de lijnen veranderen. Er moet in den smaak van den beelder zekerheid van onderscheiden zijn. Hij moet het autochtone weten te onderkennen van het afgeleide. Hij moet twee - en misschien meer - middelpunten aannemen die aantrekken en afstooten. Hij moet weten wat in de eene en wat in de andere sfeer thuis hoort en hij moet weigeren wat door de eene zoowel als door de andere uitgeworpen werd.

Twee bloemlezingen dus eigenlijk; of een bloemlezing in verschillende geledingen. Ik geloof inderdaad dat dit laatste het geval moest zijn. Ook van de jongeren, wier begunstigd elftal nu zoo zielig op een hoop staat, zou het dan dadelijk blijken waar elk moest worden ingevoegd.

Teekeningen van S. Jessurun de Mesquita[1)]

Er is een schoonheid die wij graag beschouwen
Als stilte en duister onzen zin verdooft;
Dan komen vormen die zich lijdzaam vouwen
En oogwit groot uit een onzichtbaar hoofd.

Dan zijn de lijnen van ons netvlies vrouwen
En vonken spatten tot een garf geschoofd,
En 't gruwen van de stilt doet trekken rouwen
In onrust en een hemel wordt gekloofd.

En wat in ons aan angst en zorg mag ijzen
Bezielt een wereld van verwormd gebroed,
En zwart wordt helsch en lichte vlekken grijzen
En een gelaat lekt met misvormden snoet;
En wreed nauwkeurig teek'nen zich gepeizen
Met stift van schauw, die 't licht eerst neev'len doet.

Deze regels, bevatten van Mesquita's teekeningen niet een beschrijving, maar wel het gevoel waaruit ze zijn voortgekomen.

Die teekeningen namelijk zijn vizioenen van de duisternis, niet bedacht, maar geworden uit nachtzwart en muurwit, uit schaduwvlekken en schimmige voorwerpen, uit de trillingen van het netvlies, de kronkelingen van het bloed, de onrust, de angst en de benauwing die eigen aan het leven in 't donker zijn. Want het donkere leven is dit tevens, ons eigen aan zichzelf overgelaten leven dat ook aan zijn gedachten geen uitweg weet.

1) Uitgegeven bij W. Versluys, met voorrede van M.W. van der Valk.

Niet al deze teekeningen zijn zoo. Verscheidene ervan zelfs zijn niet anders dan knappe satirieke schetsen: de bewustheid die zich met dit gewoel van de duisternis bemoeien gaat. Maar bij de goede kan men niet aarzelen: dit zijn vizioenen, in hun redelooze noodzakelijkheid.

De geknielde priester is zoo, met den open muil en het verdraaide oog en de opgeheven armen en handen, als van een watten pop, volkomen misteekend.

De twee rijen van witte priesterhoofden zijn zoo, het voorste drietal beaat slapend, naar omlaag, het viertal erachter fel wakend, naar omhoog gaand. Als men de oogen half sluit kan men zich verbeelden in het duister grillige witte voorwerpen te zien waarin men zich gezichten droomt. Het uitdrukking gevende is hierin zoo onberedeneerd, zoo uit een op zekere wijs gevormd en gestemd innerlijk onwillekeurig opkomend, dat men vooral niet wil zoeken naar een uitlegging, maar zijn best doet dezen droomtoestand zoo dicht mogelijk nabij te komen.

Er is een zwarte weg, inktzwart, dle bochtig langs een witten muur stijgt. In den muur aan 't hooger eind een tralievenster. Een paar stijve, witte voorwerpen: witte beenen, grauwe buizen, handen naar achter met dolken erin vastgeklemd, de koppen als doggen strak naar dat raam gericht. Zijn het moordenaars? Wat voor monster met breeden bek en platten kop grauwt achter die tralies? Is het hun slachtoffer? - Dit is alles zoo vaag aangeduid: een zwarte weg, een witte muur - was er nog wel wat anders dan een stijf houterig voorwerp dat daar staan bleef in de schemering?...

Nog een enkele om ermee te eindigen. Twee lange sluike gestalten, met naar voren gevouwen handen. Eironde hoofdjes schuin op den romp, met tranenstortende spleetoogen en open huilmonden. En voor hen rijzen op, half uit den grond, met lange halzen en begeerig-goedwillige gezichten, deernisgeil, - zijn het vrouwen? - Zeker is, dat een stemming, schrijnend, weerzinwekkend, haast walgelijk, iets van leed en van lust, van lokking die afstoot en pijn die gemeen is, hier een uiting gevonden heeft, een uiting, redeloos noodzakelijk.

Het beschrijven geeft van zulke teekeningen altijd heel weinig weer. Het gedicht geeft het gevoel maar zonder de vormen. Beiden, hoop ik, mogen den lezer die in de meest verschillende openbaringen van ons innerlijk leven belangstelt, aanlokken om aan de reproducties de teekeningen zelf te verstaan.

ALBERT VERWEY.

De kleine Johannes
Tweede deel
Door
Frederik van Eeden.

V

- ‘Wel, wel, jongeheer!’ zei Daatje de oude meid, terwijl ze de heete beddepan tusschen de frissche linnen lakens stak, ‘daar bent u nou waarentig nog gezegend afgekomen. Dat is zooveel as uit 't vagevuur in 't paradijs. Van dat vuile volk bij onze juffrouw. Dat is ook een fortuintje, nou! nou!’ -

Vochtige lakens zijn ongezond, zelfs in den heeten zomer en Daatje was door haar meesteres zeer stipt gedrild in zorgvuldigheid voor gasten.

Daatje droeg een sneeuwwitte kornet en een paarse katoenen japon. Ze had een gerimpeld gezicht en nog veel gerimpelder armen en handen. Zij was een verbazend langen tijd, misschien wel veertig jaren, bij tante Seréna in dienst geweest, en liet niet na, Johannes goed duidelijk te maken welk een voortreffelijk wezen zijn tante was. Altijd hupsch en vriendelijk, altijd hulpvaardig, een zegen voor arme menschen, een toevlucht voor ieder uit de buurt, door al wie haar kenden op de handen gedragen, en vroom als een engel.

- ‘Een veranderd mensch,’ zei Daatje, ‘ja, ja! een echt veranderd mensch. Vraag maar wie je wilt, zooals zij leven er niet veel.’

Johannes begreep dat ‘veranderd’ beteekende ‘zeer goed’. Volgens Daatje was de natuurlijke mensch niet goed, en moest ieder veranderen eer hij deugen kon. Langen tijd voor hij insliep, dacht Johannes hierover na, rondstarend in zijn groote, stille slaapkamer. Knetterend brandde een peinzend nachtlichtje, in een glas met half olie half water, achter melkwitte, ondoor-

zichtige ruitjes, waarop, door ongelijke dikte, vreemde, droomachtige landschapjes verschenen, zoodra het vlammetje werd aangestoken.

De kamer rook ouderwets duf, en alle meubels hadden een ouderwetsche statigheid. Op de groene gordijnen van 't bed was een vreemd patroon, als half-open oogen, afwisselendschuin, beklemmend om te zien. De groote beddekwast hing stil naar beneden, met norsche waardigheid, als de staart van een leeuw, die boven op den hemel van het ledekant de wacht hield.

Johannes voelde zich wel zeer behagelijk. Maar er was iets spokigs om hem heen, dat hem toch niet beviel. De zware donkerhouten linnenkast scheen het volkomen eens met de groote latafel met koperen hengsels, waarop een mandje stond met wassen vruchten, onder een glazen stolp. Wat de schilderijen voorstelden was in de schemer niet te zien, maar ze wisten er ook alles van, net als de nachttafel met 't gehaakte kleedje en het vervaarlijk groote ledekant.

En om 't half uur klonk het ‘koekoek! koekoek!’ door 't stille huis, alsof ze daar in den gang en in de vestibule ook precies op de hoogte waren.

Alleen de kleine kerel, die daar tusschen de gewarmde lakens, in schoon ondergoed, en een veel te groot nachthemd, klaarwakker lag rond te kijken, die bleef buiten de zaak. Hij was hier een zeer vreemd en ongepast verschijnsel, tusschen al die solide, gewichtige en deftige zaken. Hij voelde dat hij op beleefde wijze voor den gek gehouden werd. 't Zou nog zeer te bezien staan of hij ooit, na zijn min of meer onfatsoenlijke avonturen, in het vertrouwen kon worden opgenomen. Het geheele huis was blijkbaar in een niet bepaald vijandige, maar toch zeer teruggetrokken houding. Hij hield de beddekwast in 't oog, en bleef er steeds op verdacht den staart van den leeuw te zien kwispelen. Daartoe moest hij echter zeker eerst ‘veranderd’ worden, net als tante.

Doch met den rijzenden dag werd het nieuwe leven boven verwachting prettig. Tante Seréna wachtte aan 't ontbijt, met thee, versche kadetjes, krentebroodjes, zoet zwart roggebrood en gemalen muisjes. Op de door de zon beschenen penanttafels stonden blauw-japansche pullen, met groote ronde boe-

ketten van rozen, reseda en bonte siergrassen. De lage glazen deuren stonden open en de geur van versch gemaaid gras stroomde van uit den tuin in de kamer, waar het toch al lekker rook van de rozen en reseda, en de fijne thee.

Tante sprak niet over gisteren, noch over den dood van Johannes' vader. Zij was vol vriendelijke zorgen, en ondervroeg Johannes minzaam, maar op zeer besliste wijze, over hetgeen hij op school geleerd had en wie hem godsdienst-onderricht had gegeven. Het was nu vacantie-tijd en hij mocht eerst nog een poosje voor zijn plezier leven. Maar dan kwam weer de school en de catechisatie.

Tot nu toe had Johannes weinig voldoening gehad van zijn plechtig voornemen om de menschen beter te waardeeren, om met hen mede te leven en goedgezind te zijn. Maar ditmaal had hij 't makkelijk. Het frissche mooie huis, de zonneschijn, de zoete geuren, de bloemen, de versche kadetjes en de thee, alles stemde hem vriendelijk en toen tante zoo meeviel, was hij spoedig op weg haar te zien in 't licht van Daatjes verheerlijking. Met een goedig vertrouwen staarde hij in de blinkende glazen van haar bril, en hij hielp haar de groote staande werkmand dragen, waaruit zij de veelkleurige woldraden haalde, voor haar zeer omvangrijke en langdurige tapisserie-werken.

Maar de tuin, de tuin, dat was het wonder, de genade van zijn nieuwe leven. Toen hij, door tante tot aan koffie-tijd ontslagen zijnde, er in rende als een losgelaten jonge hond, en al de laantjes, paadjes, perken, prieeltjes, heuveltjes en het kleine vijvertje ontdekte, toen voelde hij zich bijna in Windekind's rijk terug. Er was een schaduwrijke lindelaan die twee bochten maakte, en aldus zeer lang scheen. Er waren laantjes tusschen zware seringe-heesters, nu reeds uitgebloeid, en boerejasmijnen, nog gansch overdekt met witte, sterk-geurige bloemen. Er was een heuvel, met een bank en een uitzicht naar 't Westen over de aangrenzende kweekerijen. Want tante hield van 't schouwspel der ondergaande zon. Er was een perk met rozen, sterk-geurig en groot als tafelborden. Er waren felle, vlamroode papavers met ruigen steel, diep-blauwe riddersporen, paarsche akeleyen, hooge stokrozen, als van papier geplooid,

met hun vreemden sterken geur. Er waren lange rijen saxifragen, een paar zware bruine beuken en overal, als kostelijke verrassingen, vruchtboomen, appels, peren, pruimen, mispels, kornoeljes, hazelnoten tusschen het niet ooftdragend geboomte verspreid.

Ei, nu scheen de wereld toch zoo kwaad niet. Een volmaakt menschelijk wezen, tot volkomen bewondering en verheerlijking geschapen, een menschenwoning vol aangenaamheden, en een lieflijke nabootsing van Windekind's rijk, tot verpoozing, daar vlak neven. En toch - plichts-betrachting, en geen afwijking van de voorgeschreven baan. Waarlijk, Johannes had het leven te zwaar ingezien, dit was beschamend.

Tegen twaalf uur hoorde men Daatje, in de koele keuken, met veel geruisch de koffie malen, en Johannes waagde het even te treden in haar domein, rondom blinkend van koperen gerei. Op een binnenpleintje hingen vogelkooien tegen den dik met klimop begroeiden muur. Een groote kooi met een leeuwerik, die, met omhoog gericht snaveltje, zat te staren op een polletje gras. Boven in de kooi was een witte doek gespannen.

‘Da's voor z'n kop’ zei Daatje ‘assie kazueel vergeet dat-ie in een kooitje zit en de locht in vliege wil.’

Daarnaast hingen vinken, in zeer kleine kooitjes. Ze sprongen al maar heen en weer, heen en weer, van 't eene stokje naar 't andere. Meer ruimte hadden ze niet. En daarbij riepen ze ‘Pink! - Pink!’ Soms sloeg er een zijn volle slag. Dat ging zoo den ganschen dag door.

- ‘Die benne blind’ zei Daatje. ‘Dan zinge ze mooier.’
- ‘Waarom?’ vroeg Johannes.
- ‘Wel, mens! - dan kenne ze-n-ommers niet zien of 't morgen of avond is, en dan zinge ze maar deur.’
- ‘Ben jij ook veranderd, Daatje?’ vroeg Johannes.
- ‘Ja, jongeheer, ik heb de genade. Ik weet waar ik kom. Dat kunne me der niet veel nazegge.’
- ‘Wie alzoo?’
- ‘Nou, ikke, en onze juffrouw, en dominee Kraalboom.’
- ‘Doet een veranderd mensch nog wel eens kwaad?’
- ‘Kwaad? - nou za 'k je krijgen! Nee hoor! ik kan geen kwaad meer doen, al ging je op je hoofd staan en spaarde

je je voeten. Maar loop nou niet met die aard-beenen door de keuken. De voetekrabber is op 't plaatsje. Asjeblieft! 't Is hier geen deur-loop!' -

Het koffie-maal was niet minder smakelijk. Versch wittebrood, rookvleesch, koek en kaas, en zeer geurige koffie, waarnaar de gansche woning rook. Tante sprak over kerkgaan, over een te kiezen beroep, over braaf en rein leven. Johannes vermeed tegenspraak, geneigd tot goed vinden en vriendelijke gezindheid.

's Middags, toen hij in de schaduwrijke lindelaan zat te droomen, kwam tante met een presenteerblaadje, waarop een glaasje morellen op brandewijn en een koekje.

Om half vijf kwam het middag-eten. Daatje was een voortreffelijk kookster, en alle gerechten, die in weinig verscheidenheid steeds op vaste dagen wederkeerden, waren altijd uitstekend toebereid. Vermecelli-soep met balletjes, kalfsgehakt met bloemkool, griesmeel-podding met bessensap, dat was het eerste maal, later dikwijls herhaald. Tante bad en dankte, en Johannes deed zoo'n beetje van 't zelfde, de oogen neergeslagen, 't hoofd wat voorover, voor den schijn de lippen bewegend.

In een langen schemer-avond zaten tante en Johannes tegenover elkaar, ieder aan 't raam voor een spionnetje. Tante was zuinig en daar de straat-lantaren zijn schijnsel in de kamer wierp, verbrandde ze haar eigen olie niet te gauw. Het theelichtje alleen gloorde bescheidenlijk achter ruitjes van melk-glas, waarop soortgelijke landschapjes als op het nachtlichtje.

In volkomen gemoedsrust zat tante in 't donker, de handen over elkaar, met lange tusschenpoozen iets zeggend, totdat Daatje kwam vragen: 'of de juffer geen avond zou maken?' Dan wond Daatje de patent-olielamp op, die daarbij een geluid gaf, alsof zij gewurgd werd. Een kwartier later werd zij aangestoken, en zoodra de gezellige ronde lichtkring op het roode tafelkleed zichtbaar werd, zei tante Seréna weltevreden: 'Daar is het lieve lampje weer!'

Om half tien kwam een boterham en een glas melk voor Johannes, Daatje stond klaar met de kaars en boven wachtte het nachtlichtje, de latafel met de wassen vruchten, de groene

bedgordijnen en de indrukwekkende beddekwast. Als iets nieuws ontdekte Johannes een groote bijbel op zijn nachttafel. Er was nog geen zweem van toenadering van den kant van het meubilair. Ook de koekoek richtte zich nog even uitsluitend tot het stille nachtelijk huis, met volstrekte miskenning van Johannes. Maar deze trok er zich niet zoo veel meer van aan en sliep spoedig en vast.

De volgende morgen bracht slechts deze wijziging dat er bijbels klaar-lagen aan de ontbijttafel en dat Daatje binnenkwam, statig plaats nam, met de half bloote, rimpelige armen over elkaar en dat tante toen voorlezing hield. Gister had tante van deze gewoonte afgeweken, niet wetend hoe Johannes het zou opnemen. Nu meende zij, na hem zoo aardig en hupsch gevonden te hebben, er mede te kunnen doorgaan. Het was een hoofdstuk uit Jesaia vol barsche dreigementen, die Daatje zeer schenen te behagen. Ze keek ernstig goedkeurend en knikte af en toe met het hoofd, de lippen stevig op elkaar, en den neus vastberaden opsnuivend. Johannes vond het zeer onsamenhangend, en kon, met allen goeden wil, er niet bij blijven. Hij luisterde naar het kwetteren der spreeuwen op het dak, en het roekoekoeën van een houtduif in den beukenboom.

Vóór hem zag hij een staalgravure, voorstellende een jonge vrouw, die in een lang hemd gekleed, met uitgestrekte armen aan een dik steenen kruis hing, dat uitstak boven een woestgolvende zee, van boven scheen een lichtbundel, waarin de persoon vol vertrouwen opkeek. Het onderschrift luidde: ‘de rots der eeuwen’, en Johannes verdiepte er zich in, hoe die juffrouw daar gekomen was, en vooral hoe ze er weer van daan zou komen. Want dat ze lang in die ongemakkelijke houding kon volharden was niet te verwachten. Zeker geen eeuwen. En dan leek die toevlucht al bizonder schraal. Tenzij er met die lichtbundel iets beters gedaan kon worden.

Op denzelfden wand hing een spreuk, in kleurige letters geteekend, tusschen overvloed van bloemen en kapellen, zeggende: ‘de Heer is mijn herder, mij zal niets ontbreken.’

Daarover kreeg Johannes oneerbiedige gedachten. En toen de bijbellezing was afgeloopen, had hij plotseling moed tot een opmerking.

‘Tante Seréna!’ zei hij, en hij voelde dat hij een kleur kreeg en een lichte duizeling, om zijn vrijmoedigheid, ‘is dat alleen omdat de Heer uw herder is, dat u niets ontbreekt?’

Maar hij kwam van een slechte reis.

Tante zette een zeer ernstig gezicht, schoof wat zenuwachtig aan haar bril en zei: ‘Lieve Johannes, ik wil graag erkennen dat ik in veel opzichten onverdiend gezegend ben. Maar zou jij, die zoo'n goeden en bescheiden vader hebt gehad, niet weten dat het leelijk staat als jonge menschen ondoordacht oordeelen over het leven van ouderen, waarvan zij noch de beproevingen noch de eigenlijke zegeningen kennen?’

Daar zat Johannes, diep beschaamd en zich een malle, brutale jongen vindend.

Maar Daatje stond op, en op de haar eigene wijze, ietwat gebogen en de handen op de heupen, naar de deur loopend, zei ze met grooten nadruk: ‘Wil *ik* u es wat zeggen, juffrouw? Uwe' is te goed. Op de keskedie moest-ie hebben. Op de bloote keskedie.’ - Daarmee ging ze naar de keuken.

VI

In het leven van tante Seréna waren regelmatig terugkeerende afwisselingen. Vooreerst de kerkgang. Dat was de groote gebeurtenis van de week, en het predikbeurten- of dominees-briefje werd steeds aandachtig geraadpleegd. Dan werd de kanten muts, met zijden linten, verwisseld voor een hoed met gazen sluier, en Daatje zorgde dat kerk-boeken, mantel en handschoenen bijtijds gereed lagen. Meestal ging Daatje mee, zoo niet, dan werd de preek haar uitvoerig verteld.

Volgzaam vergezelde Johannes tante, en trachtte, niet zonder eenig goed gevolg, het gesprokene te waardeeren.

De bezoeken van dominee Kraalboom waren niet minder gewichtig. Dan zag Johannes met verbazing, hoe de anders zoo waardige en statige tante zich bijna vernederde van eerbiedige en onderdanige bewondering. Zij behandelde dezen man, waarin Johannes niet veel meer kon zien dan een gewone,

vriendelijke meneer met een grauwe krullebol en bolle gladgeschoren wangen, als een hooger wezen, en de vereerde liet zich dat zeer onbevangen welgevallen. Wat tante 't lekkerst had aan fijne wijn, gebakjes en likeuren, werd hem voorgezet. En daar dominee een sterk rooker was, had Daatje na elk bezoek een zwaren zelfstrijd, tusschen haar eerbied voor den dienaar des Woords en haar afschuw van rondgestrooide aschpropjes, hier en daar achtergelaten peukjes sigaar, en tabaksgeurige gordijnen.

Eenmaal 's weeks was er Krans, en dan kwamen tante's vriendinnen. Dit waren min of meer bejaarde, maar allen zeer onbevallige vrouwen, onder wie tante Seréna, met haar rechte gestalte en fijn, bleek gezicht, een goed figuur maakte, en ook duidelijk als hoofdpersoon gold. Er werden soezen gepresenteerd, en warme wijn of slemp geschonken. Het doel dezer bijeenkomsten was liefdadig. Men vervaardigde, onder levendig gesprek, tal van geheel nuttelooze en ook meestal smakelooze voorwerpjes, lappedekens, anti-makassars, speldekussens, bloempot-omhulsels, portretlijstjes van gedroogde planten, en al dergelijke zaken meer. Dan werd daarvan een loterij, tombola geheeten, op touw gezet, ieder moest lootjes aan den man brengen, en de opbrengst was soms voor een zieke weduwe, soms voor een gasthuis, meestal echter voor de zendingszaak.

Johannes zat op zulke avonden zwijgend in zijn hoekje met een der geïllustreerde tijdschriften, waarvan tante een groote kast vol bezat. Hij luisterde naar de gesprekken, pogend het edele en beminnelijke er van te waardeeren, en zag toe op de knutselende vingers. Men bemoeide zich niet met hem, en hij dronk zijn warmen wijn en at zijn gebakjes, tevreden als men hem met rust liet. Want tot geene der bloemen uit dezen krans voelde hij zich aangetrokken.

Maar tante Serena achtte haar levensplichten daarmede niet afgedaan. Zij ging er op uit, en deed ijverig huisbezoek, in alle gezinnen, zoo rijk als arm, waar zij meende iets goeds te kunnen doen. En het was een groote voldoening voor Johannes toen zij, op zijn verzoek om eens mede te mogen gaan, met hartelijkheid zeide: ‘Wel zeker, lieve jongen, waarom niet?’

In spanning ging Johannes de eerste maal mede. Nu zou hij ingewijd worden in het goed doen, in het goed-mensch zijn. Dit was een schoone kans.

Zoo trokken zij dan beiden uit, en Johannes droeg een groote tasch, waarin zakjes rijst, en gort en suiker en split-erwten. En ook een flesch wijn, en muisjes rookvleesch voor de zieken.

Eerst gingen zij naar vrouw Stok, die honderd schreden van tante afwoonde, op het Fransche-pad. Vrouw Stok rekende blijkbaar op zulke bezoeken, en was uiterst welbespraakt. Volgens haar woorden zou men zeggen, dat er geen edeler wezen op aarde woonde dan tante Seréna, en geen netter, dankbaarder en tevredener schepsel dan vrouw Stok. Ook Dominee Kraalboom werd uitbundig gehuldigd.

Daarna bezochten zij zieken, in vunzige kamertjes in sombere achterbuurten. En overal herhaalde zich de onderdanige dankbaarheid en tevredenheid der begiftigden, met eenstemmige verheerlijking van tante Seréna, zoodat Johannes verscheidene malen zijn oogen vochtig voelde worden. De gort en de spliterwten werden achtergelaten waar zij te pas kwamen, alsook de wijn en de muisjes rookvleesch.

Zeer voldaan kwamen Johannes en tante thuis. Tante verheugd over haar gewillige en waardeerende volgeling, Johannes over deze welgeslaagde proeve van menschlievendheid. 't Zou zóó wel gaan. Geheel opgevroolijkt holde hij den tuin in, en verdroomde verder den zachten namiddag tusschen de rijk-beladen frambozen-struiken.

‘Tante!’ zei Johannes dien middag aan tafel, ‘die arme jongen in de Achterstraat met die zieke oogen en dat zwerend been, is dat een vrome jongen?’

- ‘Ja, Johannes, zoover ik weet wèl.’

- ‘Dus is dan ook de Heer zijn herder?’

‘Ja Johannes,’ dit zeide tante ernstiger, gedachtig aan zijn vorige opmerking. Maar Johannes sprak onschuldig-weg, als in eigen gedachten verdiept.

- ‘Hoe komt het dan dat hem zooveel ontbreekt? Hij heeft nooit de duinen of de zee gezien. Hij kent alleen maar dat vuile kamertje, en gaat van zijn stoel naar zijn bed en van zijn bed naar zijn stoel.’

- ‘De Heer weet best wat goed voor ons is, Johannes. Als hij vroom is en blijft, zal hem eenmaal niets ontbreken.’

- ‘U meent als hij dood is? Jamaar, tante, als ik vroom ben kom ik ook in den hemel, niet waar?’

- ‘Zeker, Johannes.’

- ‘Maar tante, dan heb ik bij u een heerlijk leven gehad, met frambozen en rozen en lekker eten, en hij heeft niets gehad als pijn en leelijkheid. En het eind is 't zelfde. Dat zou niet eerlijk zijn, vindt u wel tante?’

- ‘De Heer weet wat goed voor ons is, Johannes. De zwaarstbeproefden zijn hem het dierbaarst.’

- ‘Dan is het ook geen zegen het goed te hebben, dan moeten wij beproevingen en ontberingen verlangen.’

- ‘Wij moeten berusten in wat ons gegeven wordt’ zei tante, niet geheel op haar gemak.

- ‘En toch maar dankbaar zijn, tante, voor al dat lekkers en zoo? Al weten we dat beproevingen beter zijn?’

Johannes vroeg het ernstig, zonder zweem van ironie. En tante, verheugd het gesprek beslissend te kunnen sluiten, antwoordde:

‘Ja, Johannes, altijd dankbaar zijn. Vraag dat dominee maar.’

Dominee Kraalboom kwam des avonds, en toen tante hem Johannes' vragen oververtelde, nam zijn gelaat denzelfden plooi aan als wanneer hij op de preekstoel stond, en zijn eenigszins scheeve mond sprak met een duidelijke r-klank en met de uitdrukking van welbehagelijke gewisheid het volgende:

‘Mijn beste jongen, wat je daar in je kinderlijke eenvoud hebt gevraagd is inderdaad...in-der-daad het groote vraagstuk waarover de vromen in alle eeuwen hebben gemijmerd en getwijfeld - gemijmerd en getwijfeld. Wij behooren dankbaar te genieten van het goede wat God ons, in zijn oneindige barmhartigheid, gelieft te schenken, zonder er ons op te verheffen. Wij moeten het leed dat Hij anderen doet lijden, naar onze krachten verzachten, en den lijder tevens leeren in het onvermijdelijke te berusten. Want Hij weet wat wij allen noodig hebben en geeft kracht naar kruis.’

Toen zei Johannes: ‘Dus u, en tante, en ik hebben het nu goed, omdat wij al die narigheid niet noodig hebben? En die zieke jongen heeft het wèl noodig? Is het zòò, dominee?’

- ‘Zoo is het, beste jongen!’

- ‘En heeft Daatje dan nog ontberingen noodig? Daatje zei dat ze veranderd was, net als u en tante.’

- ‘Daatje is een goede, vrome ziel, die geheel tevreden is met wat de Heer haar heeft toegedeeld.’

‘Ja maar, Dominee!’ zei Johannes, en hij sprak met een trillende stem ‘ik ben nog niet veranderd, heusch niet. Ik ben nog in 't geheel niet goed. Waarom wordt mij dan zooveel meer toegedeeld dan Daatje? Daatje heeft maar een klein hokje op zolder en ik de groote logeerkamer, zij moet schrobben en in de keuken eten, en ik eet binnen en krijg veel meer lekkers. En dat doet niet de Heer, maar tante.’

Dominee Kraalboom zweeg en dronk uit zijn groenglazen kelk met geurigen rijnwijn, terwijl hij een scherpen blik naar Johannes wierp. Tante keek met een zekere spanning naar dominé's mond, waaruit het volgende orakel de onzekerheid zou verjagen.

Toen dominee weer sprak, was zijn stem veel minder vriendelijk. Hij zeide: ‘Ik geloof, mijn vriendje, dat het hoog tijd was dat tante je hier aan huis nam. Je hebt blijkbaar aan zeer verkeerde invloeden bloot gestaan. Gewen er je aan te denken, dat oudere en wijzere menschen beter weten wat goed voor je is dan jij zelf, en wees dankbaar voor het goede, zonder al te veel uit te pluizen. God heeft ieder in zijn stand geplaatst, waarin hij moet werkzaam zijn voor zijn evenmensch en eigen volmaking.’

Met een zucht van voldoening nam tante Seréna haar tapisserie-werk weer op. Johannes was verschrikt door het woord ‘pluizen’ dat hem aan een ouden vijand herinnerde. En dominee haastte zich een nieuwe sigaar aan te steken, en over de tombola te beginnen.

Dien nacht, in het groote ledekant, lag Johannes lang en onrustig wakker. Zijn gedachten waren licht en vurig en zijn gemoed was in oproer. Het ging toch niet goed zoo. Er haperde iets, maar hij wist niet wat. De meubels in het stille nachthuis hadden nu een bijna dreigend en vijandelijk aanzien. De koekoek spelde onraad.

En tegen drie, vier uur, toen het nachtlichtje spetterend was uitgegaan, lag hij nog helder wakker naar de beddekwast te

kijken, die, grooter en dikker dan gewoonlijk, onheilspellend zichtbaar werd in den eersten schemer.

En op ééns...zoo waar! daar zag hij hem duidelijk bewegen. Een lichte trilllng, een krampachtig slangelend golven, als de staart van een zenuwachtige kat.

En heel vlug, zonder geritsel, zag hij een kleine schaduw langs de beddekwast afdalen. Was het een muis?

Daarop hoorde hij een fijn stemmetje.

'Johannes! Johannes!'

Dat was een bekend stemmetje. Hij zag goed toe, zijn hoofd oprichtend.

Onder aan de beddekwast, schrijlings op het handvat, zat Wistik, zijn oud vriendje. Hij zag er nog precies uit als vroeger, en keek even gewichtig, ja, met een bizondere, bijna verschrikte uitdrukking van spanning op zijn gerimpeld gezichtje. Hij had geen eikeldopje op, maar een aardig mutsje, dat leek zwart in de schemering.

'Groot nieuws!' riep Wistik. 'Groot nieuws! Ga dadelijk mee!'

'Dag Wistik!' fluisterde Johannes, zeer tevreden en behagelijk. Hij lag lekker tusschen de dekens, en was blij zijn vriendje weer te zien. Laat nu de latafel en de koekoek maar kwaad zijn. Nu had hij weer een vriend. 'Moet ik meegaan? Hoe dan? En waar naar toe?'

'Hierheen! mee naar boven!' fluisterde Wistik. 'Ik heb wat gevonden, daar zult ge van opkijken. Geef me maar een hand, het gaat best. Gij kunt uw lijf wel zoolang hier laten liggen.'

'Dat zou wat moois zijn!' zei Johannes.

Maar het ging best. Hij stak zijn hand uit en zat in een wip bij Wistik op de beddekwast. En toen hij naar beneden keek, waarlijk! daar zag hij zijn lijf heel rustig liggen slapen. Door de klaverblad-vormige gaten in de luiken, drong een lichtstraal naar binnen en verlichtte zijn slapend hoofd. Johannes vond dat een alleraardigst gezicht en zich zelven werkelijk nog al een lieve jongen, zooals hij daar in de kussens lag, met zijn donkere lokkenhaar om de even gerimpelde wenkbrauwen.

'Gelooft ge dat ik erg slecht ben, Wistik?' zei hij, aldoor naar zich zelven starend.

‘Neen,’ zei Wistik, ‘dat moeten wij ons nooit laten wijs maken. Ik ben óók niet slecht. Volstrekt niet. Dat heb ik nu al stellig uitgevonden. O! ik heb al zooveel ontdekt sints de laatste keer. Maar laten wij onszelven daarom niet bewonderen. Dat zou dom zijn. Nu kom! want wij hebben maar weinig tijd.’

Meteen klommen zij samen langs de beddekwast naar boven. Het ging gemakkelijk, want Johannes was klein en licht en werkte zich vlug aan het ruige koord omhoog. Maar het voelde warm, en harig, en levend in zijn handen.

Boven werkten ze zich door de plooien van den ledekantshemel heen. Maar daar hield de beddekwast niet op. Neen! neen! die ging verder, verbreedde zich meer en meer, en toen....Wat zij toen zagen, zal ik u in een volgend hoofdstuk vertellen.

VII

Het was toch wel degelijk de staart van een leeuw en geen beddekwast.

Op den rug van het geweldige beest zelf, zaten nu Johannes en Wistik. Boven hen was het donker, maar vooruit, daar waar de leeuw heenkeek, daar schemerde daglicht.

Voorzichtig lieten ze zich op den grond zakken. Zij waren in een groote grot. Johannes zag de waterstrepen glinsteren langs de rotswanden.

Hoe zachtjens zij ook voorbij het ondier trachtten te sluipen, hij bemerkte hen en draaide met een snelle beweging zijn groven kop naar hen toe, wantrouwend en opmerkzaam.

‘Hij doet niets!’ zei Wistik. En de leeuw bekeek hen, alsof zij een paar vliegen waren, niet waard om op te eten.

Zij traden naar buiten, daar scheen de felle zon. En na eenige oogenblikken van verblinding zag Johannes een wijd en heerlijk berglandschap voor zich.

Zij stonden op den zijwand van een hoogen, rotsigen berg,

omlaag zagen zij diepe, groene dalen, waaruit het geruisch van beken en watervallen opsteeg.

In de verte was het een flikkerend en verblindend getintel van zonnevonken, op een donker kobalt-blauwe zee. Het strand konden zij zien, en het telkens wit worden der brekende brandingsgolven. Maar dat ging stil, het was te ver om te hooren.

Omhoog was een heldere hemel, maar de zonneschijf kon Johannes niet zien. Rondom was het zeer stil, de blauwe en witte bloemen tusschen de rotsen bewogen niet. Alleen het watergeruisch werd gehoord in de valleien.

- 'Nu, Johannes, wat zegt gij hiervan? Dat is nog mooier dan de duinen, is het niet?' zeide Wistik, met welvoldaan knikken.

Johannes was verrukt en voelde een wonderbare vreugde bij het zien dier wijde ruimte vóór hem, met de rotsen, de bloemen, de ravijnen en de zee.

'O Wistik! waar zijn wij hier?' vroeg hij zacht, en met opgetogen blik.

'Hier heb ik nu mijn nieuwe muts van daan,' zeide Wistik.

Johannes keek naar hem. Het aardige mutsje, dat zwart scheen in den schemer, bleek helderrood te zijn. Het was een phrygisch mutsje.

'Phrygië?' vroeg Johannes. Want hij wist wel hoe die mutsjes heetten.

'Dat kan wel,' zei Wistik. 'Is dit geen prachtige vondst? En ik weet óók al....' hier sprak hij weer fluisterend en gewichtig, achter zijn handrug, in Johannes' oor, 'dat ze hier meer weten van het gouden sleuteltje en het boekje, dat wij samen zoeken.'

'Is het boekje hier?' vroeg Johannes.

'Dat weet ik nog niet,' zei Wistik, een beetje teleurgesteld, 'dat heb ik niet gezegd. Maar de menschen hier weten er van, dat is zeker.'

- 'Zijn hier menschen?'

- 'Ja, zeker! Menschen en nymfen en elven en allerlei dieren. En ze weten er allemaal van.'

- 'Is Windekind hier ook, Wistik?'

- ‘Dat denk ik wel, Johannes. Maar ik heb hem nog niet gezien. Willen we eens zoeken?’

- ‘O, ja, Wistik. Maar hoe komen wij daar beneden? Het is zoo steil. We zullen den hals breken.’

- ‘Welneen! Als gij maar niet bang zijt. Laat u maar zweven. Dat gaat heerlijk.’

Eerst durfde Johannes niet. Hij was klaar wakker, hij droomde niet. En als men zich klaar-wakker van een hooge rots laat vallen, dan valt men dood. Als men droomt, dan hindert het niet. Wist hij nu maar of hij droomde of waakte.

- ‘Kom, Johannes, we hebben weinig tijd!’

Toen waagde hij het en liet zich nederzweven. En dat ging heerlijk en gemakkelijk. Zachtjes gleed hij neer door de zoele, stille lucht, armen en beenen bewegend als een zwemmer.

- ‘Zou het dan toch maar droomen zijn?’ vroeg hij, terwijl hij opmerkzaam de schoone bloeiende wereld onder zich bezag.

- ‘Wat bedoelt gij?’ vroeg Wistik. ‘Gij zijt toch Johannes, en wat gij ziet dat ziet Johannes. Uw lijf ligt te slapen op Vredebest bij tante. Maar hebt gij ooit overdag iets zoo duidelijk gezien, als dit?’

- ‘Neen,’ zei Johannes.

- ‘Nu dan, dan kunt ge tante Seréna en Vredebest ook wel een droom noemen, even goed als dit.’

Een groote vogel, een arend, gleed met stille vleugels in statige kringen rond hen heen, naar hen spiedend met zijn scherpen, norschen blik.

Onder hen, in het donker groen der vallei, werd een kleine, blanke zuilen-tempel zichtbaar. Daarnaast stortte zich een bergstroom in klaterenden val omlaag. Stil en kaarsrecht stonden hooge cipressen rondom, met hun bleekgrauwen stam en zwartgroen loof. Een fijne nevel van vochtstof rees van het neerkletterend water en bleef hangen tusschen de glanzig groene mirten en magnolia's, bekranst door een fijnen kleurenboog. Alleen waar het water spatte, trilden de bladeren. Anders was alles roerloos.

Maar overal klonk gekweel en gekwetter van vogels uit de bosschaadjen. De vinken sloegen met helderen slag, en de lijsters floten onvermoeid hun wisselend deuntje.

Maar hoor! - dat was geen vogel. Dat was een wijzer

inniger zang, een melodie die wat zeide, iets dat Johannes gevoelen kon als de woorden van een vriend. Het was het liefelijke spel van een fluit of schalmei. Zóó kon geen vogel zingen.

- ‘O Wistik, wie doet dat? Dat is mooier dan meerl of nachtegaal!’

- ‘Sst!’ zei Wistik met groote oogen. ‘Dat is nog maar de fluit. Straks zul je ze hooren zingen.’

Zij daalden neder op een bergweide, in een breede vallei. De klare, blauwgroene stroom vloot midden door de zonnige grasvlakte, tusschen bloedroode anemonen, gele en witte narcissen, donker paarsche hyacinthen. Aan beide zijden waren dichte, ronde boschjes azalea's, gansch overdekt met geurige, steenroode bloemen. Witte kapellen fladderden er over heen. Daarachter verhieven zich hoog de laurieren, de mirten, de olijven, de kastanje-boomen, en hooger-op de ceders en pijnboomen, tot halfweg den bergwand van rood-grauw graniet.

Het was zoo stil en vredig, groote, blauwe libellen met zwarte vleugels wiegelden op de gele narcissen, die knikten lang den stroom.

Daar zag Johannes een hert vluchten, snel, met spichtige sprongetjes, als opveerend van de zoden, - toen weer één! - en weer één! -

En dichterbij klonk het fluitspel, - maar nu ook met gezang. Het naderde van uit het schaduwig kastanjewoud, en weerklonk heerlijk tusschen de bergwanden, onder 't ernstig, gelijkmatig ruischen van den stroom. Men hoorde de stemmen van mannen en vrouwen, streng-krachtig en liefelijk-helder, - en tusschendoor het wat ruw opjubelen van blije, hooge kinderstemmen.

Daar kwamen zij aan, de menschen, een blije, lichtkleurige stoet. Allen droegen bloemen, als kransen op 't hoofd, als slingers in de handen of om de schouders, de fluitspelers, de mannen, de vrouwen, de kinderen. En zij schenen zelf wel levende bloemen, in hun helderkleurige, sierlijke kleederen. Dik lokkenhaar hadden zij allen, dat glinsterde in den zonneschijn als donker goud, bij allen gelijk getint. Hun leden en gezichten waren door de zon gebruind, maar als de kleedplooien wegvielen, blonk hun lijf er onder blank als melk.

De ouderen schreden statig en bedachtzaam op de maat, de kinderen droegen korfjes met vruchten, linten en groene twijgen, maar de jonge vrouwen en mannen dansten bij 't voortgaan op de rhythme der muziek, zoo als Johannes nooit had zien dansen. Ze bewogen hun lijven wiegelend, met kleine sprongen, telkens even stilstaand in gracelijke houding, de armen beurtelings boven 't hoofd heffend en het losse gewaad wuivend en weer samenvoegend in sierlijke plooien.

En hoe schoon waren ze! Geen één zag Johannes, oud of jong, die niet had die edele, fijne trekken en die heldere, vurige oogen, waarin de diepe beteekenis te vinden was, die hij altijd in menschen-aangezichten zocht. Dat wat hem een mensch dadelijk tot vriend maakte, wat hem deed verlangen met iemand innig en vertrouwd te worden, het dierbare, wat hij in Windekind's oogen het eerst had ontwaard, en wat hij zoo smartelijk miste in al die hatelijke mensch-gelaten waartusschen hij moest leven, dat hadden ze allen, man en vrouw, grijsaard en kind.

'O, Wistik,' fluisterde hij, en kon nauw spreken van aandoening, 'zijn dit menschen en geen elven? Kunnen menschen zoo mooi zijn? Ze zijn veel mooier dan bloemen, veel mooier dan dieren, ze zijn het mooiste van alles hier in de natuur!'

'Nu! wat heb ik u gezegd!' zei Wistik, vergenoegd zijn kleine beentjes wrijvend. 'Ja, ja, menschen hooren best in de natuur. Opperbest. Maar we hebben tot nog foe het verkeerde merk te pakken gehad. Het uitschot, Johannes, de afval. De rechten zijn zoo kwaad niet, dat heb ik u altijd wel gezegd.'

Johannes herinnerde zich daar niets van, maar wou zijn vrindje niet tegenspreken. Hij hoopte maar, dat deze prachtige en dierbare menschen bij hem zouden komen, en hem herkennen als hun soortgenoot, en hem opnemen in hun midden. Dan zou hij gelukkig worden, de menschen recht lief hebben, en trotsch zijn op zijn eigen menschheid.

Maar de schoone stoet kwam nader en trok voorbij, zonder dat iemand hem opmerkte. Ook hoorde Johannes dat zij zongen in een vreemde, onverstaanbare taal.

- 'Mag ik hun niet aanspreken?' vroeg hij angstig. 'Zouden ze mij verstaan?'
- 'Welneen! Johannes,' zei Wistik verontwaardigd. 'Wat

denk je wel! - Dit is hier geen sprookje en geen droom. Dit is echt, allemaal echt.' -

- 'Moet ik dan weer terug naar tante, en Daatje en de dominee?' -

- 'Jawel!' zei Wistik verlegen.

- 'En het sleuteltje? en het boekje? en Windekind?'

- 'Die kunnen we nog zoeken.' -

- 'Zie!' zei Johannes bitter, 'zoo is het nu altijd met u. Ge belooft wonder wat, en het eind is altijd teleurstelling.' -

- 'Dat kan ik niet helpen,' zei Wistik.

Zij gingen verder, zwijgend en beiden wat verslagen. Toen zagen ze ook de menschenwoningen tusschen 't groen. Simpele bouwwerken van donker hout en blanken steen, kunstig versierd en gekleurd. De wingerd wies tegen de zuilen, en van de daken hingen ranken van een vreemde, dikbladerige plant met roode bloemen, zoodat het was alsof de muren bloedden. Overal nestelden vogels, en kleine gulden beelden zag men in marmeren nissen staan. Er waren geen deuren, geen hekken, - een bont, zwaar tapijt hing hier en daar voor een doorgang. Het zag er leeg en stil, want allen waren uit, - maar niets was gesloten of verborgen bij 't vertrek. Op bronzen bekkens voor de huizen smeulde fijn reukwerk, waarvan blauwe rookstengels zachtkens omhoog krinkelden in de stille lucht.

Toen togen ze verder het woud in, dat achter de huizen lag. Daar was schemerschaduw en een geheimzinnige, plechtige stilte. Het mos groeide dik op de zware rotssteenen, waartusschen geweldige kastanje- en cederboomen wortelden. Schuimende beekjes stroomden af, - en telkens was het Johannes, als zag hij een of ander wezen, een hert of ander dier, naar hem gluren en snel wegschieten tusschen de stammen. 'Wat zijn dat? herten?' vroeg Johannes.

'Neen! neen!' antwoordde Wistik en stak een vinger op. 'Luister eens! ze lachen. Herten lachen niet.'

Werkelijk hoorde Johannes, telkens als hij een gestalte in den woudschemer zag verdwijnen, een zacht geschater, een duidelijk menschelijk lachen.

- 'Let nu op! Nu zullen we hem zien' zei Wistik.

- 'Wie?' - vroeg Johannes.

- ‘Sst!’ zei Wistik, zeer geheimzinnig, en wees naar een lichte plek in het woud.

Daar zag Johannes een zoo aardig en schoon tafereel, dat hij sprakeloos staan bleef, met een lichten lach van verbazing en vreugde.

Het woud was daar open en de zon scheen er in, op een grazige, bloemrijke plek. In 't midden stond een eenzame, ontzachlijk dikke kastanjeboom, om wiens voet een helder beekje zich heenwond, omboord met witte narcissen. Rondom prijkten de hooge rhododendron-struiken met glanzig, donker loof en honderden purperen halfronde bloemtuilen.

Aan den voet van den boom, in de looverschaduw, zat een vreemde gestalte, donker en ruig, in een kring van fijne, blanke wezentjes. Johannes wist niet wat van hen te denken. Ze waren zoo licht en zoo fijn, en lagen in allerlei bevallige houdingen tusschen 't hooge gras en de narcissen. Het waren menschen, scheen het, maar klein, en zoo blank als het schuim van de beek. En hun lange haren waren zoo licht, dat ze rondom hun hoofdjes schenen te zweven in de windstille lucht.

In 't midden zat de donkere, ruige gestalte, met de armen op de knieën en de handen uitgestrekt. Hij had een lange, grijze baard, een oud, rimpelig, vriendelijk gezicht, groote, gouden oorringen, een bladerkroon op 't hoofd, een roode bloem-festoen, bezet met levende, gele vlinders, om de schouders, bruine naakte armen, een dikke, breede, ruige borst en gansch met een roodbruine vacht begroeide beenen. Op iedere hand hield hij een vogel, een vink. En elk van de twee vogels sloeg om beurten, zijn langsten slag, en dan lachte en knikte de oude goedkeurend, en de blanke wezentjes in 't ronde lachten mee. Op zijn schouder zat een eekhoorn kastanjes te pellen, zoodat de schillen in zijn grijzen baard vielen.

‘O, Wistik,’ riep Johannes, half lachend, half schreiend van opgetogenheid, ‘ik weet wie dat is, ik ken hem. Dat is Pan, vader Pan!’

- ‘Dat kan wel!’ zei Wistik met een heel wijs gezicht. ‘Nu, *hij* staat ons te woord. Probeer maar!’

Schuchter trad Johannes naderbij. Toen hij op de open woudplek den eersten voet zette, vloden de witte nimfjes in een ommezien uiteen, zoo vlug en zacht als waren zij hagedissen

geweest, zoodat alleen hun zachthelder spot-gelach, en wat geritsel in de donkere rhododendron-schaduw werd gehoord. De twee vinken vlogen weg, ook de gele vlinders van zijn bloemkrans, en de eekhoorn schoot met kletterende nageltjes den boom in. Maar Pan bleef stil zitten, met voorovergebogen hoofd, neerhangende handen, en glurende, vriendelijke oogjes.

- 'Ik ken je wel!' klonk het uit zijn breeden mond, terwijl hij Johannes al knikkende bleef aankijken, het dikke hoofd wat op zij.

- 'O vader Pan,' zeide Johannes, bevend van eerbied en spanning, 'kent gij mij? Wilt ge me antwoorden? Waar zijn we hier dan toch?'

Pan bleef minzaam en geruststellend doorknikken. - 'Phrygië!' - zei hij. - 'Gouden eeuw! - Jawel!'

- 'En kent ge Wistik ook? En Windekind? En weet ge van 't sleuteltje? en 't boekje?'

- 'Wistik? - Welzeker! - wist-ik alles maar. Je kunt gulzig vragen, Vraagal! Wistik en Vraagal! een mooi paar!'

En Pan lachte hard, met een verbazend grooten mond, vol groote witte tanden.

- 'Wie is toch Windekind, vader Pan?'

- 'Mijn lieve schat! - mijn lieve, mooie zoontje, dat is hij! - Twee dooiers uit één ei, al ben ik oud, grof en ruigen hij glad en fijn en mooi!'

- 'Zal ik hem ooit weerzien?' -

- 'Waarom niet? Hij komt hier vaak. En het bevalt je hier toch, is 't niet?'

- 'Maar Wistik zegt dat ik hier niet kan blijven.'

- 'Dat kun je nu ook niet. Maar waarom zou je niet eens terugkomen?'

- 'Kan dat?' -

Pan zette een alleraardigst verbaasd gezicht en blies zijn wangen op.

'O jou lieve, kleine Vraagal! geef me een pootje.' - Vertrouwend lag Johannes zijn kleine hand in de breede, open handpalm, van buiten donker-ruig, van binnen bleek, glad en hard, 'Weet je dat nog niet? Laat vader Pan je dan gelukkig maken met een woord. Goed onthouden, hoor! - *Alles kan*,

wat Vraagal wil, - alles! Als hij maar geduldig willen blijft. Maar zeg mij nu eens, hoe ken jij mij?'

- 'Ik zag beelden en prenten van u.'

- 'En lijk ik?'

- 'Neen!' zei Johannes. 'Ik vind u veel liever. Op de prenten lijkt gij op den Duivel.' -

- 'Ha! ha! ha!' lachte Pan, en sloeg zijn zware handen boven zijn hoofd hard tegen elkaar. 'Dat ben ik zelf, Vraagal. Ze hebben een duivel van me gemaakt, om de menschen van mij af te brengen. Maar geloof je nu dat ik kwaad ben? - Nog een pootje, hier! - en nog een!'

Johannes legde nu zijn beide handen in Pan's twee reuzenhanden, en zeide ferm: 'Ik weet wie gij zijt. Gij zijt goed. Gij zijt de natuur!'

- 'Hou je mond, kleine kwezel! met je pedante modewoorden. Schaam je je niet?'

Johannes kleurde hevig, de tranen liepen hem over en hij voelde of hij wel weg wou kruipen. Maar Pan trok hem bij zich en streelde hem de wang.

'Nu! huil maar niet. Het is niet erg. Je komt ook uit een akelig nest. Ik ben niet kwaad, en Wistik ook niet. Vertrouw ons maar.'

- 'Dat heb ik hem ook gezegd,' zeide Wistik ernstig en met nadruk.

- 'Kleine Vraagal!' vervolgde Pan, met zeer ernstige blikken. 'Er is wel een kwade Duivel. Maar die is veel leelijker dan ik. Is 't niet zoo? Wistik? - Jij kent hem! Is hij niet leelijker? Zeg!' -

Nooit vergat Johannes het gezicht van Wistik, toen vader Pan dit luide vroeg, met felle, strakke blikken. Het kleine ventje werd doodsbleek, zijn mondje ging open, hij drukte zijn beide handjes op de maag, en fluisterde nauw hoorbaar, met bevende kaken: 'Afschuwelijk!!'

- 'O zoo!' zei Pan. 'En dat ben ik niet. Wistik moet hem je maar eens wijzen. En hij lijkt veel meer op die malle menschen waar jij nu van daan komt, dan op mij.'

- 'Tante Serena?' vroeg Johannes verbaasd. 'Is die dan niet goed en voortreffelijk? Is dat een mal mensch?'

- 'Nu, nu, lieve kleine Vraagal,' zei Pan vergoelijkend.

‘Alles is betrekkelijk. Maar dat ze meer op den kwaden Duivel lijkt dan ik, dat is zoo.’

- ‘Hoe kan dat?’ vroeg Johannes, in groote verbazing.

Pan werd een weinig ongeduldig. ‘Vind je dat zoo'n raadsel? - Vraag haar dan maar om het boompje te zien, dat ze in haar kast heeft, waaraan de gouden appeltjes groeien. Denk er om!’ -

‘Goed zoo! Goed zoo!’ juichte Wistik, van plezier in zijn handjes klappend.

Daar klonk op eens in de verte een angstwekkend geluid, een kort-uitgestooten, schor en hol gebrul, dat door het woud weergalmde.

‘De leeuw!’ riep Wistik, en liep wat hij loopen kon.

De angst beklemde ook Johannes. Hij begreep dat zijn tijd gekomen was. Maar hij wilde nog niet. Smeekend vroeg hij:

- ‘Vader Pan! zal ik het boekje vinden?’

‘Denk om mijn woord,’ zei Pan. ‘Vraagal kan wat Vraagal wil. Willen is kunnen. Maar 't moet het rechte willen zijn’ -

Weer klonk het vreeselijk gebrul. Nu veel dichter bij. Johannes strekte zijn handen uit - in strijd tusschen stijgende angst en begeerte het oogenblik nog te gebruiken.

‘Nog één vraag!’ riep hij. ‘Wie is Markus?’

Toen zag hij hoe Pan's oogen wijdopen gingen en hem aanstaarden met een blik vol hevige aandoening. Hij keek fel-droevig als een gewond beest, en Johannes had nog niet bemerkt, dat hij zulke schoone, groote oogen had. Toen hief hij de gespreidde handen omhoog, bedekte zijn gelaat, en begon te schreien met een luid jammergehuil. De lucht werd dik en donker, en een zware stortregen viel neer.

Daar brulde de leeuw ten derde male....

VIII

- ‘'t Is zonde nog-en-toe!’ zei de schelle stem van Daatje, terwijl ze het derde luik met hard gerommel en geknars open-

sloot, - ‘Allee! Jonker Popperlanzee! Half tien! En dat op Zaterdag, as de kamer hier an kant mot! Nou maar, 't zal zwaaien bij Tante. Half tien. 't Is zonde nog-en-toe!’ -

Johannes was niet gesticht door deze gemeenzaamheid, als ware hij nog maar een kind en onder 't opstaan prevelde hij, zonder zijn eigen bedoeling recht te begrijpen: ‘Nu is het uit.’

Als het zwaaide bij tante, dan ging dat heel anders dan als het zwaaide in een woonwagen. Er werd niet gevloekt, noch gescholden of geraasd, ook vlogen er geen kookpannen door de ruiten.

Maar tante zag bleeker dan anders, haar fijn gezicht stond koud en strak als marmer, en er kwamen maar zeer weinig woorden op zachten, korten toon van haar lippen. Maar zij wist het toch op deze wijze iemand zoo onbehagelijk te maken, dat hij liever een stuk van het thee-servies naar 't hoofd zou hebben gekregen.

Johannes echter voelde, noch toonde zich berouwvol. Hij zette integendeel den kop er stug tegen in. Niet brutaal, maar wonderlijk onverschillig, ook niet stuursch, maar blij en gedienstig - omdat hij aldoor vervuld was van de gedachte aan het schoone land met de edele menschen, en aan den goeden vader Pan. Tante raakte er een weinig door van haar stuk.

Dien avond kwamen de krans-vriendinnen in voltallige schare. Daar was juffrouw Frederike, die Free genoemd werd, lang en krom, met het grijze haar in een netje, - daar was Pietekoo die altijd lachte en fleemerig lief deed, maar ook vinnig uit den hoek kon komen, - daar was Suze, die zoo muzikaal heette en zich daar veel op liet vóórstaan, en nog steeds piano-lessen nam diep in de zestig als ze was, - daar was de vrome Koos, die al eens in 't water was gesprongen uit godsdienstwaan, en die de preeken zoo precies kon navertellen, - daar was het stille Neeltje, met een beetje een hoogen rug en erg slof in de kleeren, die nooit iets zeide en altijd met vrijers geplaagd werd, - daar was de weduwe Slot, die met een grove stem korte droog-komieke grappen zei, meestal ten koste van het arme Neeltje, - daar was Miebet, de schoonheid van 't gezelschap, voor wie Johannes een bizonderen griezel voelde, - ze kwamen allen met hun handwerkjes en waren spoedig in druk gesprek. Johannes werd vriendelijk begroet, als ‘lieve jongen!’ en

‘beste jongen!’ maar verder, als altijd, met rust gelaten.

Het scheen wel, als men hun gesprekken hoorde, alsof in aller harten liefde en zachtmoedigheid ongestoord regeerde. Het was een onafgebroken wedstrijd in edelmoedigheid, ten opzichte van voetebankjes, gezellige plaatsjes, lekkerste gebakjes en eerst-bediend-worden. Miebet zei, dat ze maar één gebrek had, en wel dit, dat ze altijd eerst aan anderen dacht en 't laatst aan zichzelf. Uit dit éénigste, gebrek kon men vergelijkenderwijze de aard en veelheid harer deugden bevroeden. Bij de vroomheid van Koos moesten, volgens haar eigen getuigenis, zelfs Daatje en tante het afleggen. Zij kon het lange nagebed van den vorigen Zondag woord voor woord herhalen, en stond alleen in deze vrome vaardigheid. Johannes lette op, dat zij niet lezen of schrijven kon, en zelfs niet op de klok zien - maar met slinksche middelen deze onwetendheid wist te verbergen. Juffrouw Frederike was onuitputtelijk in het vermelden van de smarten die haar slechte gezondheid haardeed uitstaan, en van het hemelsche geduld waarmee zij deze ondragelijke beproevingen en de onverschilligheid, die de wereld tegenover haar lijden betoonde, wist te verduren.

Om zeven uur kwam de dominee, werd eerbiediglijk en met teedere zorgvuldigheid ontvangen, deed belangstellende en minzame vragen naar gezondheid en omstandigheden, bewonderde en prees de voortbrengselen van vrouwelijke kunstvlijt, en gaf luide en gewichtige zedelessen ten beste, waarnaar in stille aandacht werd geluisterd.

Johannes had van dominee een koude, slappe hand gehad. Hij voelde dat hij lang niet in de gunst gestegen was. Ook tante's strakheid was niet geweken, en zij keek hem nu en dan onrustig aan, alsof zij wenschte en verwachtte, dat hij teekenen van berouw of neerslachtigheid zou toonen. En het scheen of de gansche krans zich nog minder aan hem gelegen liet liggen dan ooit.

Maar hij zat stil in zijn hoekje en bladerde in zijn penningmagazijn, zijn hartje dapper en gansch niet verontrust. Doch van de plaatjes zag hij niet veel, en meer dan anders moest hij naar de praatjes luisteren.

Toen gebeurde het dat tante plechtig opsomming deed van alle knutselwerkjes en snuisterijen, die deze maal voor de

tombola waren bijeen-gebracht. Onder aandachtige stilte klonk het: ‘drie servet-ringen, twee coins, een papier-mand met tapisserie, zeven anti-makassars, een brei-pen-houder, twee sluimer-rollen, een lampekap, het mooie vuurscherm van Free, twee portret-lijstjes, vier spelde-kussens, een naalde-boekje, een lappedeken, een paar pantoffels van Miebet, een reticule, een beschilderd theekopje, twee bloemstukjes van brood, een étui met schelpjes, een kluwen-bakje van stroo, zeventien leeswijzers, acht inktlappen, een schilderijtje van postzegels, twee geborduurde sigarenkokers, een asch-pot - nu ben ik er, geloof ik...’

‘Tante!’ zei Johannes, over zijn penning-magazijn, ‘weet u, wat u er nog bij moest doen?’

Dat was een spannend oogenblik. Alle gezichten draaiden naar hem toe. Tante keek verbaasd, maar vriendelijk vragend. Dominee argwanend, met gefronste wenkbrauwen.

- ‘Wat dan, beste jongen?’ vroeg Tante.

- ‘Een paar gouden appeltjes van uw boompje.’ -

Een gedwongen stilte. En tante, zich goed houdend, maar strenger:

- ‘Welk boompje meen je, Johannes?’ -

- ‘Dat boompje, dat u in de kast heeft, waaraan de gouden appeltjes groeien.’ -

Weder een stilte, maar men begreep, dat was duidelijk. Pietekoo gichelde zelfs, de anderen keken elkaar aan met veelzeggend oog-verdraaien. Tantes bleek gezicht werd merkbaar rose, en zij wierp een angstigen blik boven haar brilleglazen uit naar Dominee. Dominee nam de zaak zeer kalm op, keek Johannes met koude minachting aan, alsof hij zeggen wilde dat hij hem al lang in de gaten had gehad - en kneep toen de oogen met een glimlachje toe, door een sussend handgebaar tante wenkend dat zij aan zooiets geen aandacht schenken moest. Daarop zei hij. met gemaakte onbevangenheid, en zeer luide:

‘Dit wordt inderdaad een fraaie tombola.’

Maar zóó liet tante zich toch niet paaien. Met zenuwachtig trillende hand wierp zij de ritselende paarsch-zijden linten van haar muts naar achter, hetgeen bij haar de hevigste aandoening verraadde, - stond op en wenkte Johannes haar in de vestibule te volgen.

‘Johannes!’ zeide zij, de kamerdeur achter zich sluitend, terwijl ze haar stem niet goed beheerschte. ‘Johannes! - dit mag ik niet verdragen. - Mij bij anderen belachelijk maken, foei! - En dat na al het goede wat ik dacht voor je gedaan te hebben. Moog je je oude tante zooveel verdriet doen? - Foei! Johannes, dat is slecht en ondankbaar van je.’

Met een gelaat, bijna even bleek als dat van tante zelf, keek Johannes haar recht in de blinkende brilleglazen. De tranen hadden in haar stem geklonken, en waarlijk! daar zag Johannes ze dik en glinsterend onder den bril te voorschijn komen en langzaam langs de fijn-gegroefde wangen glijden.

Nu kreeg hij het ook te kwaad. Zijn gevoelens geraakten geheel en al verward. Wie had nu gelijk? vader Pan of tante Seréna? Hij voelde zóó in de klem. dat hij maar 't liefst zóó op straat ware gerend, om nooit meer terug te komen.

De straatdeur stond aan, de nazomer-avond schemerde naargeestig, en het motregende. Daatje stond buiten met iemand te praten.

- ‘Tante,’ zei Johannes, zich goed-houdend met alle macht, ‘ik weet wel dat ik slecht ben - maar ik wil toch heusch goed zijn - heusch! - als ik maar wist....’

Daar klonk op eens buiten een geluid, dat hem ontroerde met een schokkende huivering. Het prikkelde hem in achterhoofd, rug en beenen - en hij dacht dóór te zakken in zijn knieën. Hij hoorde het scherp-krassende geruisch van staal dat tegen den slijpsteen wordt gehouden, - en door de kier van de deur zag hij het geschitter van de schoone, gouden vonkenfontein.

Het klonk hem als een gezegende tijding, als de roep van genade voor een veroordeelde.

‘Dat is Markus!’ riep hij, met een hooge kleur en schitterende oogen.

Tante ging naar de deur en deed die open. Daar stond Markus, gebogen over zijn werk. Hij trapte weer het wiel van de oude kar, met de voeteplank. Weer, als vroeger, droop het water van zijn oude pet en de vale regenjas, zijn gezicht stond moe en de groeven om zijn mond waren diep.

‘Markus!’ riep Johannes, en liep ijlings naar hem toe, om zijn armen om hem heen te slaan en zijn hoofd tegen zijn natte kleederen te vleien.

- ‘Kristeneziele! jongen! ben je niet goed?’ zei Daatje. ‘Wat zijn dat voor romansche kuren?’

‘Och tante,’ riep Johannes ‘mag hij even binnen komen. Hij is zoo nat en zoo moe. Hij is een goeie man, mijn beste vrind!’ -

Daatje zette haar handen in de zij en ging dwars voor de deur en tante staan.

- ‘Wel, nou za'k je krijgen! Nou zal de lieve heiland me bewaren! Zoo'n smerige braasem van 'n zigeuner in mijn schoone marmeren gang. Dat mankeert er nog maar an!’

Maar tante zei, met haar ernstige stem, die voor Daatje altijd een gebod was geweest, waarop geen tegenspraak werd geduld: ‘Daatje, wil je maar naar de keuken gaan, ik zal 't verder wel afdoen.’ -

En daarop, tegen Markus: ‘Wilt u binnen even rusten?’ -

Langzaam richtte Markus zich op.

‘Jawel, juffrouw!’ zeide hij, legde zijn schaar neer, nam zijn pet af en trad in.

Daatje was voor deze maal ongehoorzaam, want ze ging niet naar de keuken, maar bleef met de handen in de zij, onder herhaald hoofdschudden, met blikken vol afgrijzen den indringer opnemen, vooral zijn voeten, en den ouden jas, die op de kapstok werd gehangen. En toen tante hem werkelijk uit de vestibule tot zelfs binnen in de kamer liet, toefde ze angstig luisterend achter de ongesloten deur.

Daar binnen ontstond doodsche stilte. De dominee zette een ontzaggelijk verbaasd gezicht met hoog getrokken wenkbrauwen en een ontevreden vooruitgestoken pruilmond, Pietekoo borg van pure gichelende verlegenheid haar gelaat in haar twee handen, de anderen zagen beurtelings met zeer bedenkelijke mienen naar Markus, met onzekere verwachting naar tante, met wantrouwen naar Johannes, met veelzeggende oogwenken naar elkaar, en dan met gemaakte aandacht naar hun handwerkje. De stilte duurde voort.

- ‘Wilt u iets gebruiken?’ vroeg tante zacht.

- ‘Ja, juffrouw, een stukje brood,’ zei Markus met rustige stem, even zacht.

- ‘Wilt u niet liever een glas wijn en een gebakje?’

- ‘Neen, juffrouw, als u 't mij niet kwalijk neemt, liever gewoon brood.’

Dominee vond het tijd iets in 't midden te brengen. Hem prikkelde de afkeuring, in Markus' weigering besloten.

- ‘De Schrift leert, mijn vriend, dat wij zullen eten wat ons voortgezet wordt, waar wij te gast zijn.’ -

‘Houdt u mij voor een schriftgeleerde? of voor een apostel?’ vroeg Markus.

‘Niet op z'n mondje gevallen,’ zei de grove stem van mevrouw Slot.

Markus ging door, in dien zuiveren toon, die Johannes ademloos luisteren deed: ‘Ik wil zelfs met heksen aanzitten, maar daarom niet uit hun keuken eten.’

‘Hée!-Hée!-Hée!’ zei de dominee, en de dames riepen ‘Gosjemijne!’ en andere geluiden en uitroepjes van ergernis en verontwaardiging. ‘Praat wat minder ruw, vriend. Je bent hier niet bij je gelijken.’

Markus ging voort, op kalmen, vriendelijken toon: ‘Schriftgeleerden danken God toch voor menig ruwe waarheid en weten ook gelijkenissen te verstaan. Zelfs een apostel behoeft bij de kannibalen toch geen menschenvleesch te eten.’

De weduwe Slot, die alleen van 't gezelschap haar koelbloedigheid scheen behouden te hebben, viel hierop in: ‘We gaan er nog niet op vooruit.’

Markus wendde zich tot haar en zei zeer nadrukkelijk: ‘Wie zijn het die hun deel weg hebben? - Zijn het niet de armste menschen, die wijn drinken en gebak eten en nog geen droog brood kunnen voortbrengen? Ze raken elken dag dieper in schuld. Ik eet liefst onbezwaarde spijs.’

- ‘Je vergist je, man! ik heb geen schulden,’ riep tante, met trillende lippen.

- ‘Och maar tante! dat meent hij niet,’ zeide Johannes. even gespannen.

- ‘Kinderen moesten hier zwijgen!’ riep de dominee kregel.

- ‘Als de kinderen hier zwijgen, wie zal er dan verstandig spreken?’ vervolgde Markus. En toen met zachte, doordringende stem tot tante: ‘Wie de kinderen niet wil aanhooren, zal ook den Vader niet verstaan. Ik sprak in beeld, eenvoudig voor eenvoudige menschen. De gansche wereld is een beeld, en

niet eenvoudig. Als wij zulk een eenvoudig beeld nog niet verstaan, dan moet de wereld wel een droevig raadsel blijven.'

Dominee zweeg, en rookte hevig. Maar tante dacht na, en zei, vóór zich ziend: 'Alle verstand komt door 't licht van genade.'

Markus knikte vriendelijk. 'Ja! ja! - voor wie de luikjes ontsluit en de venstertjes openzet. De zon wil ook wel door kleine raampjes schijnen.'

Daarop zweeg hij en at zijn brood. Niemand sprak meer, tenzij fluisterend tot de naast zittende.

Toen Markus gegeten had stond hij op en zei: 'Wel bedankt - en goeden avond!'

Johannes stond ook op en zei angstig: 'Markus! - je gaat toch niet heen?'

'Ja, Johannes! - vaarwel - en tot weerziens!'

Toen ging hij zwijgend uit de deur, nam zijn pet en jas, en werd door Daatje uitgelaten. Johannes hoorde haar vragen: 'Wat krijg je?' en toen Markus deemoedig zei: 'Een dubbeltje,' neep het hem om 't hart. Zoolang het piepen van zijn wagenwiel hoorbaar bleef, sprak binnen niemand. Toen zei de dominee op een luiden, gemaakt-luchtigen toon:

- 'Dat was een waagstukje, lieve juffrouw. U moet in 't vervolg voorzichtiger zijn met die al te groote menschlievendheid. Die man is bekend als een zeer gevaarlijk individu.'

Uitroepen van verbazing en schrik. 'Gosje!' zeiden verschillende dames. ''t Is zonde!' 'Kent u hem?'

- 'Och, welzeker!' zei de dominee met geringschattend schouderophalen. 'Een zeer bekend persoon. Een van die dweepers, die het volk opzetten en het volks-karakter vergiftigen. Een nihilist.'

'Een nihilist!' herhaalden de dames met ontzetting en afschuw. De arme Johannes zat met pijnlijke aandacht naar dominee Kraalboom te luisteren. De naam 'nihilist' maakte hem niet bang, maar die bekendheid was een bittere teleurstelling. Het was of daarmede al het geheimzinnig-verhevene van zijn lieven vriend werd weggenomen. Was het dan alles toch bedrog geweest?

Toen de krans vertrokken was en tante naar bed zou gaan,

zag hij Daatje met groote bezorgdheid de zilveren lepeltjes tellen, of er geen ontbrak.

IX

‘Hoort-er-is, juffrouw!’ zei Daatje den volgenden morgen, toen men gereed stond ter kerke te gaan ‘ik heb uwe nou veertig jare trouw en eerlijk gediend, maar ik wou uwee maar zegge, dat as uwee in 't vervolg weer van die heidens en hottentotten in huis haalt, en in de zijkamer nog al, dat *ik* op 'n hoffie ga, zoo sekuur as ter-an-toe.’

‘Zoo, Daatje!’ zei tante droogjes en vroeg om haar kerkboek. Johannes zat stijf in zijn Zondagsch boordje en streek met inspanning zijn garen handschoenen over zijn vingertoppen glad. Toen ging het drietal onder twee regenschermen op weg.

Dominee Kraalboom zat reeds op den kansel, streelde zijn versch-geschoren wangen met volle hand, en keek aandachtig naar het binnentreden zijner schapen. Niemand van de krans ontbrak. De beregende kleederen der gemeente verspreidden een eigenaardigen geur, de stoelen schoven wanluidend over de blauwe zerken, zacht-dreunend orgelspel overstemde voetgeschuifel en deur-geklap.

Spoedig kreeg dominee Johannes in 't oog, en 't was voor den kleinen man om ijdel te worden, zooveel aandacht als dominee voor hem had. Bij zichzelven zeide Johannes dat hij 't zich zeker verbeeldde, - want wat kon zulk een groot man om zulk een jongen geven - maar het had den schijn of de gansche preek voor Johannes was gemaakt en in 't bizonder tegen Johannes werd uitgesproken.

De tekst was: ‘Wie zal de afdwalingen verstaan? Reinig mij van de verborgenen.’

De dominee had het over de afdwaling van hoovaardij, en hoe vele jonge menschen daarin verzeilden eer zij 't recht verstonden, en dat zij wenschen moesten daarvan gereinigd te worden.

Jonge lieden waren ijdel, zei dominee, en aanmatigend en

vol kwaad dat zij zelf niet kenden. Ze meenden alles beter te weten dan ouderen en ze luisterden veel te graag naar verderfelijke leerstellingen, die alle menschen gelijk wilden maken, die het koninklijk en goddelijk gezag wilden wegredeneeren, en die de menschen oproerig maakten en ontevreden met de plaats waarin God hen gesteld had.

De ware Christen, zei dominee, geeft niet om geld of goed. Zijn verlangens gaan hooger. Is hij er mede gezegend, dan zal hij het goed beheeren, want het is maar bruikleen. Maar in armoede zal hij niet morren en klagen, wetende dat alles zoo ten goede beschikt is, en dat de ware rijkdom niet is van deze wereld.

Het was een mooie preek. Johannes en Tante luisterden beiden met aandacht. De voorzanger keek tevreden en de vrome Koos knikte herhaaldelijk. Alleen Neeltje sliep, maar dat was een zenuw-kwaal, zooals ieder wist.

Bij het gezang stemde de gansche schare geestdriftig in en Dominee zat neer met zichtbare zelfvoldoening.

Johannes keek eens rond en zie! daar dicht bij de deur, schuin tegenover den kansel, zag hij, in de schaduw, een neergebogen hoofd met donker haar, gesteund op een smalle hand.

Hij kende de hand wel, en wist terstond van wie dat donkere hoofd was. Telkens moest hij dien kant uitkijken. De gestalte bleef onbewegelijk zitten in gebogen houding.

Maar toen het gezang geëindigd was en de dominee langzaam aanstalte maakte om zijn rede voort te zetten, waarlijk! daar rees het donkere hoofd op. Markus keek een oogenblik met een droevigen blik de aangezichten rond hem aan, en stond toen overeind.

Johannes' hart begon te bonzen. ‘Gaat hij heen? Wat gaat hij doen? O jee! O jee!’

Maar Markus, gebruik makend van de pauze, waarin een kerkvergadering hoest, snuit en zich weder tot luisteren zet, begon te spreken met zijn zachte, klankrijke stem:

‘Mijn vrienden, vergeeft me als ik ongeroepen spreek, maar gij zult wel weten dat het altijd geoorloofd is van den Vader te getuigen, als men dat in waarheid doen kan.’

De gemeente keek onthutst van den spreker naar dominee Kraalboom. Ook de voorzanger richtte zijn oogen vol schrik naar

den kansel achter hem omhoog, als wachtte hij van daar uitkomst in deze ongewone moeielijkheid.

Dominee Kraalboom werd zeer rood en sprak, op zijn meest indrukwekkenden toon, en sterk brouwend, want hij was werkelijk boos: ‘Ik verzoek u, de orde in dit kerkgebouw niet te verstoren.’

Markus echter sloeg in het minst geen acht op die woorden. Helder klonk op nieuw zijn stem door de hooge, kille ruimte. De menschen luisterden, en dominee had geen andere keuze dan te zwijgen of te overschreeuwen, van welk laatste middel hij uit besef van waardigheid afzag.

‘Arme vrienden’, zei Markus ‘verschrikt het u niet, dat er afdwalingen zijn, die gij niet verstaat? Is het niet droevig, schuldig te zijn en het niet te weten?

Wij, arme menschen, vergeven wie onwetend jegens ons misdeed, zou onze Vader het ons niet doen?

Maar toch, dwalingen zijn dwalingen en geen rechte gangen. En wie dwaalt, al weet hij 't niet, gaat niet recht, al meent hij duizendmaal recht te gaan.

En wie voortgaat te dolen, gaat verloren, want des Vaders gerechtigheid is onwrikbaar en onfeilbaar.

En toch, mijn arme vrienden, is er vergeving bij den Vader voor elk, voor den armsten dwaler. Hij heeft genade voor iedereen.

En Zijn vergeving heet kennis en de naam van Zijn genade is inzicht.

Die zijn te geef voor iedereen, die ze niet verwerpt. En niemand gaat verloren die behouden wil blijven.

Daarom vroeg de psalmzinger gereinigd te worden van zijn verborgen kwaad. Hij wist dat wij niet weten hoezeer wij schuldig zijn. En hij wist dat des Vaders genade was het verlichtende en reinigende vuur des erkennens.

Is er ooit een dorstige geweest, die voortging van het water àf te dwalen, nadat hij zijn dwaling erkende?

Wie onzer zou de genade niet begeeren en de zaligheid niet? Wie zou voortgaan te dolen na het erkennen?

Erkent dan, en wilt inzien. Daarvoor is het immer tijd.

Wij zijn schuldig, mijn arme vrienden, erkent het en er zal vergeving zijn, maar zonder kennis niet. En de minste onder u kan het verstaan, als hij maar wil.

Niet de Vader heeft u gewild als armen en rijken, de armen arm in werkzaamheid, de rijken rijk in lediggang. Verfoeielijke Godslastering is het dat te zeggen. Gelooft ze niet, schuwt ze als besmetten, die u daarmee paaien.

Niet goddelijk bestier, maar menschelijke schuld, boosheid en dwaasheid, de afdwalingen van des Vaders wil, heeft de armoede en rijkdom in deze menschenwereld aldus doen worden.

Erkent het, want waarlijk er zal geen vergeving zijn voor wie verwerpt des Vaders vergeving.'

Hier wenkte dominee Kraalboom den koster en den voorzanger, die teza men met tamelijk heftige gebaren stonden te fluisteren, verwoede blikken werpend naar den spreker. De koster kuchte en beklom den kansel. Dominee wisselde met hem eenige woorden, en ging berustend, met half gesloten oogen en een zoo streng mogelijk gelaat, weer zitten. De koster schreed vastberaden door de kerk en verliet het gebouw, door alle oogen in spanning nagestaard.

Markus ging onbevangen voort:

'Mijn arme vrienden, heeft ooit eenig kunstenaar een groot kunstwerk gemaakt en begeerd dat niemand het zou bewonderen?

Zou dan de Vader bosschen en bergen, zeeën en bloemen, goud en juweelen hebben gemaakt en begeerd dat wij dat alles zouden verachten en verwerpen?

Neen, het hoogste goed is niet van deze wereld, maar de schoonheid van al het geschapene is ook niet van deze wereld. Toch zullen wij haar op deze wereld leeren kennen en bewonderen, want waartoe anders zijn wij in deze wereld geplaatst?

Maar wij zullen niet hout en snaren bewonderen, maar de muziek, niet verf en doek, maar de eeuwige schoonheid die er mede gezegd is.

Zoo zullen wij de wereld liefhebben en bewonderen om hetgeen de Vader er mede tot ons gezegd heeft. Hij spreekt tot ons door de wereld, en wie de wereld veracht, veracht de stem des Vaders.

Wie een brief krijgt van zijn verre liefste, zal die niet het dorre papier kussen en de zwarte inkt met tranen beschreien?

Zouden wij dan de wereld haten, waardoor alleen de Vader ons zijn schoonheid openbaart in onze verwijdering?'

Markus' stem was zoo diep van klank en zoo zoet om te hooren, dat vele hoorders bewogen werden, ook al verstonden zij het maar half. Uit Johannes' wijd-open glanzende oogen stroomden de tranen mild. Ook tante keek geroerd, en Neeltje zelfs was wakker geworden. Dominee fronste zwaar, met dichte oogen, als iemand die zijn geduld gaat verliezen. De voorzanger keek zenuwachtig naar de deur.

Weer hief Markus aan:

'En hoe, mijn arme vrienden, zal de arme die gedwongen zwoegt, en de rijke, die voor zich laat zwoegen, des Vaders heilige boodschap verstaan?

Doof en blind moeten zij immers beiden blijven voor het schoonste en beste wat er te zien en te hooren valt?

Het zonlicht kan eerder door driedubbele kerkerdeuren schijnen, dan het licht van des Vaders genade, het kennislicht en de glans van zijn schoonheid, in de ziel van den verstompten zwoeger kan vallen.

Op zeezand groeien geen rozen en geen druiven. In het hart van den overwerkten gebreklijder groeit geen schoonheid en wijsheid.

En de rijke, die des Vaders weldaden aan anderen ontfutselt, die gediend wordt zonder te dienen, die eet zonder werken en zijn huis bouwt op de ellende van anderen, hoe zal die des Vaders gerechtigheid verstaan?

De overdadige zoetheid zal tot gal worden in zijn maag, de gestolen schoonheid zal hem verteren als een kwelling, de onrechtvaardig verkregen wijsheid zal in hem verkeeren tot wanhoop en waanzin.

Want de rijke is als een die duizend anderen hun lichtje ontneemt om zelf voor altijd warm te zijn. Maar de hitte verteert hem. Hij wil alle water voor zich alleen, om nooit meer dorst te hebben. Maar hij verdrinkt. Doch de Vader heeft licht en water gegeven voor allen in juiste maat.

En niemand ontkomt des Vaders gerechtigheid. De rijken hebben hun loon weg, en in gebrek zullen zij benijden, wien zij bestolen hebben, toen zij nog in de wereld waren.

Erkent dan, mijn arme vrienden, erkent dat het niet de wil des Vaders was, die armoede en rijkdom schiep, maar uw boosheid en arglist, uw onbroederlijkheid en onverstand, uw heerschzucht en uw slaafschheid.

Erkent, en er zal vergeving zijn voor den schuldigsten. Buigt u en verdeemoedigt u, en gij zult opgericht worden. Heft u hart op en vreest niet en ge zult veilig zijn. Doet de vensters open en het licht zal instroomen.' - -

Daar piepte eindelijk de zware buitendeur, die door een touw, met lood bezwaard, werd dicht gehouden. Langdurig piepte de katrol, meermalen, eer de deur met doffen bons toeklapte. Alle hoofden richtten zich weer dien kant uit. Ook dominee keek met blijkbare verlichting op.

En Johannes zag, met roerlooze ontzetting, hoe twee agenten, twee gewone, onverschillige dienders, in beroepsmatige strengheid, hoewel in tamelijk slenterige houding, achter den koster aan, op Markus toestapten.

Ja, ja, het ging gebeuren! De gemeente zag toe, in ademlooze spanning. De koster barsch, de agenten zich aarzelend voorbereidend op een worsteling.

Maar eer de uitgestrekte hand van den gehelmden hoofdagent op Markus' schouder was neergedaald, keek deze om en knikte vriendelijk, alsof hij hen verwachtte. Daarop keek hij nog eenmaal de gemeente rond en groette, met een hartelijk vertroostend gebaar van afscheid, dat allen zeer onverwacht scheen vóór te komen. Het leek wel alsof hij voor een feest werd afgehaald door twee lakeien, in plaats van door dienders voor het politie-bureau.

Toen hij wegging, pakten de beide agenten hem elk stevig bij een arm, alsof zij vast besloten waren hem niet te laten ontsnappen. Hetgeen door hun linksche wijze, en Markus' blijmoedige volgzaamheid, een zeer koddigen indruk maakte, zoodat verscheiden menschen glimlachten.

De dominee sprak nog eenige woorden en een lang nagebed, waarnaar echter niet aandachtig geluisterd werd. De gemeente verlangde te zeer om over het gebeurde te babbelen. Hetgeen dan ook snel een drukken aanvang nam, reeds onder het uitgaan der kerk.

Maar tante en Johannes gingen, zonder blik of woord te wisselen, naar huis, met afgetrokken star-oogen en beklommen zwijgen. (*Wordt vervolgd*.)

Gedichten
Door
Jan Prins.

Springtij
(Haringvliet)

De breede stroom, bedwongen in de dijken,
zet met zijn volle zwaarte langs het land:
hij wil de zee, de ruimte gaan bereiken,
waar zich, wat zocht naar uitkomst, in ontspant.

Het wijde bed der bedding werd te klein;
het water wringt en worstelt zich naar buiten,
de schoeiing langs, en langs de gladde schuiten,
die vast genoeg verankerd zijn.

Het wielt en woelt, de kleine stad voorbij,
de stille vaart, en de gesloten sluizen.
Als turende getuigen, zij aan zij,
staan de vreesachtig saamgedrongen huizen.

*

Verloren in die wilde jacht naar zee,
wordt al wat drijft den wal voorbijgedragen,
en willoos gaan de meeuwen mee,

die zich in dat gedrang van water wagen.
Zij vallen neer, de vleugels uitgeslagen,
den nek gerekt, - en volgen dan gedwee.

Van 't ruim verdrongen, komt het schuim zich aan
de scherpe kanten van de steenen schaven;
alleen, als eenige bescherming, staan
de beide hoofden, hoog-op, voor de haven.

*

't Getij raakt af. - De lage banken vielen
al droog, en de benepen vaargeul kwijnt
en kromt zich. - Voor den overwal verschijnt
de veerboot met haar wentelende wielen.

Zij meet en maakt haar weg, vanaf 't begin
van de' overtocht den stroom schuin overscherend:
de lijn verlengend van het borlig spoor,
snijdt zij de bolgekopte golven door,
en schiet, zich toornig in het water werend,
de nauwte opeens der havenhoofden in.

*

Daar kwam al-dieper 't water bij te dalen,
zoodat het nu den lagen voet bespoelt.
Het dwaalt en dwarrelt om de naakte palen,
het schijnt bij hun verborgenheid te dralen
en onderzoekt de duisternis. - Het woelt
den grond op, waar 't van krabben in krioelt.

De gang naar 't licht is langzaam afgenomen,
de trotsche drang bezweken en gezwicht; -
't is peil-laagwater, - en amechtig ligt
de stroom tusschen zijne oevers te bekomen.

Vlaardingen

Den bouw van 't eens zoo rijzig tuig geslecht,
in lagen damp en donkerte begraven,
ligt, met den winter, in de smalle haven
de visschersvloot onttakeld opgelegd.

Men heeft de boorden van hun zwaard ontdaan;
de meeste masten liggen neergestreken:
een enkele staat overeind, waaraan
de lijnen dan van 't loopend want ontbreken.

Of ze in de diepte van dien kolk verstikten,
liggen de logge schuiten, lijf aan lijf,
zij die, verstrooid bij 't zegenrijk bedrijf,
over de verten van een zee beschikten.

Zij die, verbonden aan de zware vleet,
den doortocht aan 't gladschubbig heir betwistten,
en zeker toen van dezen ramp niet wisten,
die hun geluk verdwijnen deed.

Het stadje zelf ziet op die rompen neer,
nu met geen vracht van goede vangst beladen.
Een jonge kerel slentert langs de kaden,
wat ledig vischwant slingert heen en weer.

't Is stil. - Daar vlekt in rimpelige vegen
zich 't rillend water onder lichten wind:
en bij die boodschap vanuit zee begint
een vaantje in 't leeg want even te bewegen.

Op den dijk

De volle heerlijkheid van 't Hollandsch buiten
is om mij, als een onbegrensd gebied,
dat heel de hemel nauw vermag te omsluiten,
dat, als een zee, mijne aandacht overziet;

dat, hoe zich de bewolking uit wil breiden,
voor de' omvang kan der schaduwen volstaan,
die, met den wind, over de gladde weiden
ik verder zie, en nog weer verder gaan.

Hun vaart neemt af, - de volle wolken komen
in laag op laag boven de kim tot rust. -
Een lange rij van even-hooge boomen
staat aan den einder, als een verre kust.

*

Door de akkers voert een blanke baan,
waarlangs de huizen in gelid
onder hun lage daken staan,
de lange lijsten wit;
waardoor, wat hooger dan de weiden,
de zwaargeladen tjalken glijden
in 't water, dat, van rand tot rand,
de boordevolle vaart bespant.
De polder zinkt terzijde neer
en strekt, vanaf de steile dijken,
zich uit. - Het is, of telkens weer
de weiden verder willen wijken,
den rand verschuiven van 't verschiet.
De volheid vindt haar einde niet.

Men ziet in aldoor-breeder zoomen
de kortgeknotte wilgen komen
en reiken naar de kim. - Daar ligt
ten laatste de besloten kom
van een verscholen dorp, waarom
zich de ijle boomenrij verdicht. -

De vaart langs, aan den achterkant
van elke lage woning, schuin
den dijk op, is de smalle tuin
met welig moes beplant.
De huisvrouw steekt langs 't eenig pad
de welverzorgde zoden glad:
daar gaat geen stukje grond verloren.
Daar laten zich de vogels hooren:
de landstreek, als een zoeten buit,
ontvangt dat zuivere geluid,
dat, bij verspreide boerderijen,
in menige overkropte keel
tot nieuwe rijpheid zal gedijen.
Elk wezen vraagt en draagt zijn deel
van arbeid. - Langzaam gaan de ploegen,
waarvoor men zware paarden zwoegen
en van den lijve dampen ziet, -
de melker buigt zich neer in 't land
en luistert hoe, vanuit zijn hand,
de zogstraal in den emmer schiet.

*

Zooals de menschen u tot voorspoed brachten,
tot vruchtbaarheid, mocht ik u zien, mijn land, -

nu brengt ge mij, na twist en misverstand,
den voorspoed van gelukkiger gedachten.

Wat ons beweegt blijft altijd wel verborgen,
maar 't leven rijst, en lijkt zoo 't wezen moet:
vanzelf geworden, en vanzelve goed. -
Een wijde zon doorzijpelt dezen morgen.

't Wordt alles vast, - al zie 'k nog flauw gewemel,
waar, boven 't hoog geboomte, een vogelvlucht,
haar slanke rijen op de blanke lucht
verschikkende, zich ophoudt aan den hemel.

Op zee

De zon is onder, maar de naschijn doet
een landschap zich in wolken openbaren:
't is of daar beken, rood in avondgloed,
en hellingen van ronde heuvels waren;

't is of de hoogten van een vage kust
achter de zee ver in den hemel wijken:
het doet mij denken, hoe nu de avondrust
ook op het land de menschen gaat bereiken.

Het is me, of ik de witte wegen zie,
de spitse daken, en de kleine lichten,
die lagere, menschbevriende sterren, die
in 't donker dorp hun zwijgend werk verrichten.

Van 't open veld, dat langzaam 't volk verlaat,
komt mij de stroom der moede maaiers tegen;
'k weet, hoe nu ieder naar zijn woning gaat,
achter de kerk diep in het groen gelegen.

De heide gloeit, - de heester gonst en geurt, -
de schuwste meisjes wagen zich naar buiten,
en gaan, - hoe lang is mij dat niet gebeurd, -
in 't Hollandsch hout den vogel hooren fluiten.

Maar de avond valt en neemt de beelden mee
van 't verre land, hervonden in verlangen;
de zon, de zon is onder, - en de zee
wordt stiller, om den nacht in zich te ontvangen.

Molen op Tessel
(Aan Floris Verster.)

De grauwe reus, die, gansch een bezig leven,
tot elken wind zijn hoogmoed heeft gewend,
staat, oogenschijnlijk nog bij kracht gebleven
en stevig, op zijn steenen fondament.

Maar 't innerlijk gebinte is onder de oude
beplanking al verschrankt en uitgeteerd,
en, nog ternauwernood bijeengehouden,
is 't in den wind verwinterd en verweerd. -

't Armzalig hout bekleedt een hollen romp,
waar lang 't gebrom verstomd is van de wielen;
vanboven steekt, een vormelooze stomp,

de naaf uit, waar vier wieken aan ontvielen;
van 't juk bleef nog 't hoog dwarshout ongebroken.

Zoo rijst de molen, 't wrak verband ontwricht,
zijn twee leege armen uitgestoken,
als een gekruisigde op in 't koude licht.

Zonder dak
Door
Stijn Streuvels.

Dien uchtend was er belachelijk veel geruchte en beweging in het hoenderhok. De hennen liepen verlaan uit en in, van den polder naar de kooi en ze kakelden 't al overende alsof ze elk een ei hadden gereed zitten en niet wisten waar het ei te leggen. De haan was wakker op de pooten; hij schudde zijn vleeren, rok den hals en kraaide een geweldigen kokeroriko! hij tord eenige stappen verder en kraaide nog; hij draaide zich om, neep de oogen dicht en kraaide nog luider omdat ze 't al dien kant ook zouden hooren, en dan haastte hij zich met ernstige aanmatiging tusschen en door 't geloop van zijne hennen, van hier naar ginder, zonder zichtbaar doel of reden, om te zien wellicht of alles in den haak en in orde was en meest nog om te toonen dat hij de baas was.

En Lowie, de groote vent, schiep er zijn behagen in daar met de vroegte van den helderen uchtend, aan en bij te zijn en een eerste pijpe al rookend, heel dat spel van de nijverige hennen ga te slaan en af te spieden. En hij loech inwendig om al dat geruchte en nutteloos lawaai, - maar dat ging hem goed en hij voelde dat 't zóó zijn moest: dát was de blijdschap van 't ontwaken, 't opstaan van de zon en 't groote licht overal en 't leven van den verschen dag, de inzet van een blijheid in de vroege koelte.

Dat was het verlangen van heel zijn leven geweest: eenige hennen en konijnen en eene geit rond zijn huis te hebben, maar nooit en was 't ervan gekomen - 't was nu 't eene, dan 't andere en met zijn karig dagloon van boerenwerkman

had hij al moeite genoeg gehad om zijn eigen jongens te kweeken zonder aan iets anders te denken.

Maar in den verleden winter hadden zij een beetje kunnen veroveren in den huishoud: onverwachts had hij werk gekregen en vlas gezwingeld in plaats van als naar gewoonte de donkere dagen vertijloos bij de stoof te zitten, en hij was er zoo razend aan gevallen met zooveel moed op 't vooruitzicht dat in zijn hoofd leefde en inderdaad, nu met den uitkomende had hij zijn lang verwachte liefhebberij kunnen uitvoeren en deugd doen. Eerst moest er voor afdak en koterij gezorgd worden en dat wilde hij profijtelijk aangaan. Elken uchtend wanneer het klaarde, was hij eruit en aan 't timmeren en 't kloppen en aan 't nagelen en tegen dat 't vijf ure wekkerde en hij naar den boer moest, had hij reeds veel werk afgelegd. En 's avonds van 't zelfde; hij was nooit te moe en bij 't licht van zijne lanteern wroette hij voort na al de lastigheid op de hofstede, altijd even gejaagd en angstig om gedaan, erger dan een jongen die iets nieuws in den kop heeft, zoolang tot Wieze, zijn vrouw, hem niet meer gerust liet en herhaaldelijk vermanen kwam dat ze niet meer wachten wilde met haar eten en dat de jongens naar bedde moesten.

- Ge zult er mijn waarachtigheid een ziekte aan halen en u overbeulen! vermaande zij,

Lowie monkelde en liet haar zeggen en hij vertelde haar met veel ernst 't geen hij gedaan had en nog doen moest.

En van langerhand een beetje, was 't er gekomen: een kot in berd en stroo en een vierkantig afsluitsel in ijzerdraad en tralie had hij thoope gefutseld met al 't geen hij vond en een stalletje had hij gemetseld en gedekt met oude pannen; bakken en pijpen had hij geschaveeld voor de konijnen en al die oude afbrake en brol had hij dan zoo goed gekalefaterd, gewit en geschilderd dat 't er net en nieuw uitzag en zindelijk.

- Nu heb ik mijn wensch, zei hij, nu kunnen we gelukkig leven en we zullen plezier hebben van den kweek.

Hij voelde zich gerust en voldaan als een mensch die al heeft wat hij droomen kan en ontdaan is van een lastig opgenomen arbeid en 't bezondere genot daarbij: dat hij alles zelve geredderd had, dood-goedkoop, en in gestolene uren zonder

één verlorene daghuur; vroeg en late....en dat 't er stond nu en dat het goed was en fatsoenlijk eruit zag.

En nu, lijk alle uchtenden van 't schoone seizoen, had hij er een nieuw behagen in daarbuiten bij 't eerste zonneken, zijn pijpe te dompen terwijl Wieze zijn koffie en boterhammen gereed miek.

Dat was zijn beste stonde van den dag. De blauwe rook blies hij in de ijle, frissche lucht en hij wandelde al rondkijkend eerst naar het groenselhovetje, tusschen de beddetjes salade, de boontjes en de koolen en dan kwam hij weer al langs de genevertronken tot voor het traliewerk waar de hennen al dat leven mieken. Hij bleef er staan loeren en nagaan hoe heel dat goedje in eigen doenwijze den dag begonnen; hoe ze kirden en keesden en krabden en tarterden en knoterden 't geen ze ondereen verstonden in haar kiekentale. En hij vervolgde den haan die als een burgemeester hier de baas speelde en stout en pront met stampende pooten over en weer liep. Door 't opene deurgat van den polder zag hij de twee brakelsche hoenders op haar nestje zitten, gemakkelijk en gerust als op eigen goed, voor zoo lang als ze 't verkiezen zouden - ze zaten er te pinkoogen van geluk terwijl de andere hennen gekoterd schenen en ongemakkelijk....

De konijntjes waren er ook al bij, - ze staken hun snoetje door het kijkgat van het hol en met een wip kwamen ze een beetje kezen aan niemendal en rondkijken in het kiekenkot. En nu weer ineens met een zotten draaisprong en een tuimelperte, haalden zij hun loop en verdwenen in de pijp onder den grond.

- Eén, twee, drie,....zes! had Lowie er geteld en hij wachtte om de andere ook te zien uitkruipen.

- Nu, zie! en hij smeet een kropje salade en een handvol klaver in de kooi. En daar begon de schorming en het woetelen en het flodderen en vechten van de hennen om bij te geraken en haar deel te krijgen en dan vluchtten zij elk met een bladje of een staaltje in den bek terwijl de konijntjes dat lustig, gezapig en kalm zaten op te peuzelen in een rondeken getroppeld bij het hoopje groenigheid.

- 't Is gereed en 't is tijd! vermaande Wieze. Kom maar, ge houdt u weeral te lang bezig. En als hij reeds kalm bij

tafel zijn boterhammen zat te eten, ging ze nog voort, de neerstige vrouw, kijvend uit leute en uit loutere gewoonte.

- 'k Geloove dat gij er uw leven en uw eten zoudt voor laten, voor uw beesten - ge maakt zooveel spel niet van uw eigen jongens!

Lowie wist wel hoever ze 't meende en hij monkelde in zijnen baard zonder antwoorden en als zijn koffie uit was, wierp hij zijn vest op de schouders, ontstak een tweede pijp en vertrok.

- De geite bleet ook al, vergeet haar drinken niet, Wieze, en geef de hennen wat turksch koorn en wat klaver...maar zorg dat 't eten droog is!

- God beware u en stel uw herte maar gerust; hoor de jongens beginnen ook al te roeren.

Lowie ging gelijk alle uchtenden, over 't zelfde wegeling naar zijn werk maar 't geen hij nog nooit en deed en nu niet laten kon - aan den draai van de elshage keerde hij zich om en bekeek zijn huizeke en lijk hij heel 't gedoen daar staan zag in 't opene veld - de witte gevel en 't stroodak en een hoekje van 't hennenkot en 't geitenstalletje en 't lochtingsje bachten en binnen de groene hage onder den perelaar. 't Scheen hem een klein boerderijtje waar niets aan te kort en was. 't Scheen hem zoo lief en zoo net en hij voelde er een deugd bij er naar te kijken en hij was er preusch omdat 't zijne was. Dàt en Wieze zijn vrouw, en de vier bemels van jongens - heel dat nestje, zoo innig omheind, dàt was zijn weelde en zijn rijkdom. Hij was er de baas van, hij won er 't geld en 't bestaan voor, hij was er aan vast en dat aan hem, hij voelde 't nu zoo goed. En 't geen zijn geluk nog verbreedde, het andere dat hij evengoed gevoelde maar niet uitspreken kon - 't was de blijheid van dien schoonen zomeruchtend, de vredige lucht die over het land hing en over de huizen van heel 't gebuurte, de menschen die leefden lijk hij in die spottelooze ruimte, zonder vlek of iets van onrust of vrees of dreiging: de schoone eengang van al die samenlevende dingen die uit de eerde schieten in eigen voldoening en schoonheid.

En 't geen hij daar onder de oogen had was de weerspiegeling van zijn eigen binnenste gemoed: de voldane gerustheid

zonder verlangen, het vredig ontwaken van een gewonen dag in zonnige en stille tevredenheid.

* * *

Wieze's beste stonde van den dag dat was als de jongens begonnen te poeren en geruchte te maken en te knijzen in ongeduld om te mogen opstaan. Dan hief zij 't een achter 't ander uit zijn bedde of uit de wieg, met een smok van haar lippen op hun beslapene wezentjes loste zij haar liefde en dan zocht ze baaitjes en broekjes uit den hoop en al tierend en roepend gerochten de mooschpleuten in de kleeren. Dat was een woeteling van armen en beentjes, een zoeken en schoffelen op en rond het bedde in die vautekamer en uit aller kelen ging het gepiep en gezang als uit een ontwakend vogelnest. Tot dat effenaan een die gezeild en gereed was, op de beenen sprong en naar tafel liep waar de boterhammen gereed lagen. Wieze had er heel wat werk mede en 't was alver in den voormiddag eer ze 't huis kant en klaar kreeg en aan haar eigen bezigheid kon voortdoen. Terwijl zaten de jongens dan al lustig te ronsen en te mooschen vóór de deur in 't zand van de straat en hoopen en mokken te maken en oevers en dammen en om de leute te volledigen, haalden zij er in den duik ook nog een pintje water bij en dan konden zij metsen en moortel maken en moze zoodat, tegen ze 's noens weer onder moeders oog aan tafel kwamen, er niets meer van de verschheid van te morgen te zien of te speuren was. Ze geleeken geirnde veemollen, eerdratten of onziende moordenaarkes die beulwerk verricht hebben, beplakt en bespetterd en bemorsd waren ze tot over den kop. Moeder liet er wanhopig de armen bij zinken, ze keef en snokte alhier en aldaar om de ontdane kleeren eenigszins in den haak te brengen, maar wat gaf het? - geen mensch kwam er voorbij die het zien kon, ze leefden in de breede eenigheid en de jongens waren 't nu gewend en wat konden ze anders! 't was hun gezondheid.

- Meiske, zei Wieze tegen haar oudste kind, let goed op de jongens, ga van de deure niet en zie dat ze allemaal brave zijt - 'k moet naar de plaats om winkelware, 'k ben seffens weer.

Barvoets in haar kloefen, gekleed gelijk ze was, zette zij uit met haastige gejaagdheid ten dorpe om haar noodigheden.

De jongens bezagen elkander, blij en bewust van hun onverwachte, grenzelooze vrijheid en in hun oogen stak de belofte dat zij 't gewonnene kostelijk gingen verdoen. Ze hadden 't huis alleen, wàt zouden ze 't leutigst vinden? Ze bedachten zich....'t Kleintje zat onmondig nog in zijn kakstoeltje en telde niet meê, ze moesten maar zorgen dat 't stil bleef en niet bleette. Wietje, de oudste knechtejongen had het eerst gevonden en hij vezelde het als een belangend geheim en zijn oogen zochten al terwijl hij 't vermondde naar den verwachten bijval:

- We gaan in moeders bedde sjeeze spelen! Ik ben koetsier, gij zijt de knecht, Nardje...en gij zijt vrouw Miechels en heur dochter die uitrijden, zei hij en hij wees naar de twee meisjes.

- Ja! ja! Ik ben Wartje, de knecht! riep Nardje en we gaan al 't hoope uitrijden naar de kermisse!

Zonder dralen of moesjes maken stormden zij in vaders slaapkamer en besprongen het groote bedde. De lakens en dekens gooiden zij op den grond, de twee oorkussens legden zij op den scherpen boord, van de sponde, om te dienen als bok voor de koetsiers en de stroozak keerden zij dubbel daarop. Leentje en Marietje moesten zitten en vrouw Miechels verbeelden. Wietje knoopte dan een dubbel touw aan den appel der kastdeur en gebruikte 't eene als leizeel en 't andere als peerd en, juu! hij zat al nevens Nardje op den bok en 't gespan was in gang! - Ge moet u achterover hellen tegen de sponde en u pront houden! gebood de koetsier aan de damen, en als we op 't dorp toekomen moet Nardje eraf om u uit te laten!

- Ja, maar aan den posthoorn moeten we ook ne keer staan om een pintje te pakken! stelde Nardje voor.

De huizen en heel 't gerij van de straat zagen ze beeldelijk voorbij schuiven als van op een waarachtige koetse die rijdt dat de speeken zoeven. Wietje snokte en tierde op de peerden, Wartje stampte met de hielen tegen de sponde om geruchte te maken; de meisjes jubelden van 't pleizier om alzoo te rijden in een zachte sjees en ze wipten om het wagen van de veeren na

te doen. Ze mieken zooveel halten en stapten uit aan al de herbergen waar 't hun lustte en Wietje zei dat hij dronke was; hij snokte aan de peerden die ook al zot stonden en wilden eerselen en 't spel scheidde uit met een zwaren bons van de groote kleerkas die ze met het touw op hun kop neertrokken. Ze verschoten er bij alsof het huis was ingevallen en alle vier moesten ze steken en schooren om 't houten getuig weer op de vier pooten te krijgen. Van de pijn aan hun knieën en aan hun kop gebaarden Wietje noch Nardje, want er waren nog veel ander spelen die te doen waren in heel het huis.

- Weet-je wat? riep Nardje, we gaan naar den zolder, gasten, ik weet een zeel liggen en we maken een touter en we touteren!

- W'en mogen niet, vader heeft het gezeid, waarschuwde Leentje.

Maar 't hielp niet: Wietje wilde er naartoe en Mietje wist er veel speeldingen liggen onder de euziehoeken en de touter beviel haar ook.

- Ik zal erop klimmen, beloofde Wietje, ik kan tot in de hanebalken en we knopen er het zeel aan vast! gauw jongens.

Ze wrochtten alle vier om de ladder tegen het zoldergat te krijgen en spouterden naar boven gelijk de katten.

Leentje, uit gewoonte, in haar bezorgdheid ging nog eens bij haar klein zusterken en paaide het met een hanepluimken en deed het lachen dat 't hudste in zijn stoelken. En dan mocht ze ook achter naar den zolder.

Daar lag het vol oude en rare dingen waar de jongens anders nooit aan en mochten en nu lag het al bloot in 't halfdonker en de jongens liepen er als op een wereld waar ze alle stonden iets wonders konden vinden. Ze snuffelden 't al af in de hoeken, bezagen en verlegden het, maar het zeel en vonden zij niet.

- 't Dakvenster moet open! riep Wietje, dan zullen we klaar zien! maar zijn kleine vingertjes konden het werveling niet keeren.

- Wacht, ik ga om sulfers, zei Nardje, dan vinden we de koorde. En hij liep de ladder af en was er zoo gauw weer boven en hij stak zegevierend zijn arm op:

- Ik heb heel den sulferpot meê! riep hij.

- Jongens, dat moeder 't moest weten! vermaande Leentje. Dat was de stem, luide uitgesproken die ze inwendig in hun ongerust geweten voelden roepen, maar geen een die verpinkte: moeder zou zoo gauw niet thuis komen, meenden zij. Met de klaarte van 't eerste sulfervlammetje vonden zij het zeel en blijde bij 't goed geluk was Wietje gauw met 't eene eind in zijn mond, het scheerbeen opgeklouterd en scharrelings op een hanebalk gezeten, miek hij den touter vast. Leentje en Mietje hielpen hem het ander eind naar boven smijten.

Maar Nardje vond het plezieriger nu in zijn hoekje te blijven en stil voor zijn eigen, 't eene sulferstekje achter 't ander in brand te wrijven. Hij volgde aandachtig het spokkeren van het kokende sulfer en 't blauwe vlammetje dat eruit opklaarde en als 't stekje tot tegen zijn vingers was opgebrand, had hij dan nog 't plezier om het vunzend topje te doen pinken met erop te blazen en dat draaide hij dan rond tenden zijn arm en schreef alzoo goudene letters en kronkels in de donkerte.....

En dan, eer 't iemand gezien had of wist hoe het kwam, stond het stroodak met een rookplof in brande. 't Was als een plotse zonnesching op den zolder, klaar als buiten met een knettering en dikke rookwolken, warm en stikkend.

De jongens lieten éen luiden kreet en sprongen naar het zoldergat, robbelden en vielen overeen van de ladder en stormden al roepend naar buiten en 't land op, zonder te durven ommekijken.

- Brand! Brand! ging de eenbaarlijke schreeuw van overal herhaald en weergalmend over 't veld als een vervaarlijke noodkreet. Al de menschen lieten hun alm vallen, alle werk was uit en elk liep wat hij loopen kon tot bij de rampe.

't Aanzien en had niets vervaarlijks nochthans, 't huizeke stond er klein en alleen in de wijdte en in 't groote zonnelicht scheen het vlammende strooien dakje maar een flauw vlammetje met een pluimken rook die opkronkelde: een vuurke uit leute dat daar in zijn eigen opteerde en seffens zou uitzijn en dood in 't effenblauw geluchte. En inderdaad, eer de menschen erbij kwamen was 't met een plof ingevallen, wat assche en nieuwe rook warrelde op en 't huizeke stond daar ontakeld met bloote schouw, wat zwarte vunzende kepers en twee gevels, ontken-

nelijk, zonder kap of stroodak. Maar de landenaars besprongen het als razenden. Met een ingeboren ijver die opwelt bij allen schijn van gevaar beraadden zij elkander niet maar vielen overhoop aan de redding. Zonder schroom waagden zij zich binnen, stampten de vensters uit en elk wilde om 't meest zijn heldhaftigheid toonen.

- Hulp! Hulp! Er zijn jongens in! ging de vervaarlijke kreet. Dat wurgde de kelen met een bang gevoel en deed de haren krijzelen van angstige vervoering.

- Waar zijn de jongens?

En tegen dat Wieze met werkende armen en oogen als een waanzinnige kwam aanstormen al hikkend door haar toegesnoerde keel, zag ze juist het gebuurwijf die uit den brand kwam en kind met stoelken en al, naar buiten bracht. Door de opene venstergaten vloog het huisgerief naar buiten, stoelen, tafels, 't beddevulsel, potten en pannen.

Maar de verschrikte moeder zag enkel haar kind, ze sprong toe en snapte het de vrouw uit de armen en hief het uit zijn stoelken.

- Mijn dutske, mijn bemelke, 't leeft! gilde zij in vervoering. Maar medeen, als een weerlicht viel haar een andere gedachte te binnen, - in haar woestheid keek ze rond in de menigte en woeling van volk.

- Mijn jongens, mijn andere jongens, aï, mijn jongens! en medeen wilde zij den brand inspringen als eene razende.

Vier, acht armen tegelijk hielden haar tegen en overmeesterden haar. Zij spartelde, huilde, beet en krauwde, ze gaf het zuigelingske in andere handen over om vrij haar weister te hebben en, - Ze verbranden! mijn jongens, God, den heere mijn jongens! riep ze eenbaarlijk. Ze trachtten haar te stillen, de jongens waren er niet, ze moesten van ver bijgesleurd worden, de dutsen waren gevlucht en in hun vrees durfden zij niet naderen.

- Moeder, moedere! drensden zij, ze wisten geen ander woord te spreken,

Als zij ze alle vier rond haar zag en ze nogmaals geteld en bekeken had werd zij plots overdaan van een zotte blijdschap. Ze omhelsde hen, drukte 't kleintje weer tegen de borst en stamelde de onmogelijkste liefkozingen:

- Mijn suikeren engelke, mijn zeezeke, mijn zoete lief kindeke!....

De brand was haar 't bezien niet meer weerd en als ze uitgeraasd en tenden adem was, bleef ze heur vijf jongens staan bezien met verdwaasden blik en hield er de armen rond alsof 't gevaar hen nog gedurig bedreigde.

Een doffe plofbons deed haar het hoofd wenden. De gevel was ingevallen, een reuzeling van steenbrokken in den gloeienden aschhoop joeg nieuwe wolken stof en rook en gensters in de lucht; - een groote schreeuw van de omstanders:

- Komt eruit, de zoldering valt in! riepen de wijven naar dezen die nog altijd binnen 't huis aan 't werk waren. Ze liepen rond in haar angst, mieken geweldige gebaren, maar zonder voordeel: door 't donker deurgat en door de verbrijzelde ramen - uit die rookgaten werd eenbaarlijk de beschadigde huisraad naar buiten gereikt: de horloge, een tafel, een koffer werden met alle macht door de nauwe opening verpurd; paanders, kleeren, akers, een naaikussen, het spinnewiel, een kruisbeeld, de wiege die zwart en vunzende was,....De menschen reikten het over van hand te hand en legden het bij 't andere op den hoop buiten. 't Geleek een ware vernieling en Wieze die heur schamelen huisraad, al die lieve en kennelijke dingen, daar op den blooten grond verstrooid zag, begon nu kalm en goedsmoeds te weenen en de jongens weenden meê, waar ze stonden tegeneen gedrumd als een verjaagde kudde met 't gedacht reeds en de benauwdheid dat hun huis was afgebrand en ze nu buiten stonden. Hun verbaasde, drukkelijke oogen vroegen aan moeder: waar moeten we nu naartoe? Z' en spraken geen woord door hun tranen en Wieze ook en wist niets om ze te troosten.

- Had ik toch recht naar huis gekomen! kermde zij in haar eigen. En dan dacht ze ineens aan Lowie en als een schok door heel haar lijf schudde het op.

- Waar is hij?! Weet hij het niet!? riep ze. Lowie, o God! Lowie! Wat gaat hij zeggen? O, hij zal verschieten! 't Is om zot te worden!

De zwartberookte mannen kwamen naar buiten, bezweet en half verstikt, om een adem te halen en dezen die er rond

stonden overreedden ze om toch niet meer te herbeginnen -: de zolderinge vlamt en heel de kluts zal invallen! riepen ze. Anderen stonden nog altijd boven op de muurplaat en trokken en kapten de brandende kepers los en goten het water dat hen door een keten-kring van heffende armen werd overgereikt in akers en emmers, ketels, kommen en kuipen en potten - heel 't gerief van 't gebuurte was erbij gehaald, alles wat maar dienen kon om water te putten. En nog altijd nieuwe toeschouwers kwamen aangeloopen; ze stonden barvoets, bezweet in de hemdsmouwen, ze vertrappelden de groenten en de beddekes uit den lochting, koutten luide en bepootelden 't geredde kateil. Jongens waren overal aan en bij, loechen onbeschaamd en hadden er hun deun in de konijnen te zien opspouteren uit hun pijp en 't brandende kot weer in, een heele reek en ze dan verschoeperd en piepend van pijn weer uit te zien komen, waar ze in een stuiptrek de oogen vereend, lagen te draaien als kogels uitgepuild en er bleven zieltogen...en de hennen lagen er levende gebraad!

Lowie kwam aangeloopen als een levende duivel, barvoets al over de eerdeklompen van het bloote land, al over en door de vruchten. - Een knecht was 't hem gaan zeggen en hij had het hem zonder verhaal toegeschreeuwd in zijn eigen ontsteltenis:

- Lowie, ge moogt niet verschieten, maar uw huis staat in brand!

En met den dreunslag in het hert en de vrees over 't lijf was Lowie aan 't loopen zonder naar uitleg te vragen of naar iets, want hij zag het reeds en al wat hij wilde nu, was er zoo spoedig mogelijk bij te zijn, zonder dat hij zeker wist of zijn hulpe nog baten kon.

Wieze smeet de armen open en liep hem tegemoet en dan trok ze hem meê tot bij de jongens en bij 't kleintje dat ze op den arm droeg.

- Hier zijn ze, allemaal, ze zijn gered! riep ze. Lowie was tenden adem, hij stond verpaft nog en verbouwerd en wist nog niet goed wat hij gelooven moest van 't geen hij vóór zijn oogen gebeurd zag; hij kon niet meer en zijn oogen bleven starlings als een ongeloovigaard op het vernielde huizeken. Al wat eruit kwam was een diepe zucht.

De jongens vielen aan 't weenen en trokken vader aan zijn mouwen, aan zijn beenderlingen altijd maar huilend: vader, o, vader toch!

Twee tranen leekten hem van de wangen, hij weerde zwijgend de jongens weg en wilde naderen en als hij 't goed gezien had, keerde hij weer en stond als een verongelukte mensch: zijn armen hingen langs zijn lijf en hij kermde als een kind.

- 't Is àl gedaan, 't is al gedaan, we zijn plàt! we zijn plàt!

Wijf, we zijn plàt, we hebben niets meer!

Hij zag niet klaar door de verwarring en geen einde aan zijn ongeluk, en 't was zoo onverwachts gekomen, als een slag in den effenen dag en de rampe was zoo groot.

Wie verkende er nog het huizeken lijk het er stond te morgen! en 't hennenkot en 't stalleken?! Wie had er aan de geit gedacht, die versmacht lag?! o, 't Is zoo jammer! en er was niets aan te doen! wie had er schuld aan? wie mocht hij 't wijten. Maar hoe was 't gebeurd? Wie had het gedaan?! Zijn deemoedige neerslachtigheid veranderde al medeen in opbruischende razernij, hij wrong de vuisten en knarsde de tanden en wentelde als een die dronken is. Hij bekeek de menschen rond hem als een wildeman en hij wist niet wie hem aanzette of wie 't hun geboden had altijd verloren voort te werken aan 't geen nu toch kapot en tot in den grond vernield lag. - Heel het boeltje, al de geredde bucht en afval had hij er weer willen ingooien om er alleen te staan, schamel en naakt als een worm met niets, niets op de wereld....maar hij raasde. De gebuurs kwamen hem troosten, ze klopten met hun goede handen op zijn schouder en deden 't geen ze zeldzaam doen, maar altijd diep gemeend: ze drukten den armen man de hand. Maar hij wendde 't hoofd weg, hij verstond hun woorden niet of wat ze zeggen wilden en hij wist niet waar zijn wijf het haalde om met de blijdschap op het wezen te staan en altijd maar te lullen van haar jongens en van 't andere niet.

- En wat gaan we aanvangen, waar gaan we slapen van den nacht, en morgen?...de woede verkropte hem de keel en hij steende er het eendelijke uit, 't gedacht dat hem de keel toehoelde:

- We zitten zonder dak, we zitten op strate! En hij weende

weer in een vlaag van grenzelooze wanhoop en moedeloosheid.

- 't Was te schoon, 't ging te wel! en waar moeten we nu belanden?

- 'k Zegge u dat ge 't moet uit uw hoofd steken! riep de boerin hem kwaad in 't wezen, ge gaat met met ons naar 't hof en morgen regelen we 't ondereen; zou-je niet zeggen! - meent ge dat er geen goê menschen meer en zijn! en dat we niet en weten....gaat dat alzoo!? Toe gasten, Miel! Dolf, rap om een karre en laadt al het goed erop, wij gaan naar huis, kom jongens, kom Wieze.

- De jongens kunnen bij ons thuis komen, er is plaats, stelde een andere gebuur voor, waar er eten is voor vier, is er ook voor acht.

- Neen, ze gaan naar 't hof, gebood de boerin.

Ze kwamen van alle kanten rond de ongelukkigen staan en elk wilde 't zijne doen. Maar Lowie antwoordde niemand, hij hoorde hoe er een zegde:

- Een ongeluk is er gauw, te nuchtend stond het er nog...

Dat ging in zijn hert en hij keek versteld al een anderen kant, waar een andere zegde:

- 't Is nog allemaal zoo erg niet: er is niemand dood en 't is maar een huis!

De woorden raasden door zijn hoofd zonder dat ze hem aangingen of gedachten verwekten. - Te nuchtend stond het er nog, herhaalde hij werktuigelijk en hij meende dat deze die daar zooeven gezegd had: 't is zoo erg niet, 't is maar een huis....'t kan alles nog herdaan worden, hij meende dat die vent zot was en hem voor de aardigheid die ongelegen spreuk in 't wezen lapte. Hij zag het peerd en de kar van den boer en de vermorzelde meubels en al zijn gerief opladen en zijn wijf die weer aan 't kermen viel en uitriep:

- Zie, ons kastje, ons bedde, ons beeldekes, o, heere God! hoe dat we niet dood en vallen! En de afgrond scheen hem medeen weer zoo grondeloos en hij stond erbij als een sukkelaar zonder armen aan 't lijf.

Ze kwam hem troosten in heur eigen bangheid met woorden die ze noodeloos uitkraamde omdat hij daar zoo stokstijf en radeloos staan bleef.

- Kom meê, Lowie, en kijkt er niet meer derwaard, kom

voort, 't en is allemaal niemendal, de jongens zijn eruit en dat is 't beste; ik dank God, kom.

En hij liet zich meêtrekken door de gebuurs en hij volgde gedwee waar ze hem leiden wilden. 't Was hier gedaan, 't volk was al gedund en dezen die er nog overbleven stonden te kouten en hadden niets meer te doen. Hij stapte bachten de kar en Wieze met de boerin en de jongens voorop en hij hoorde hun redens galmen in de lucht.

- Ware er nu een kind in gebleven, dan hadt ge redens om te kermen!

- Oei, oei! 'k en had het niet overleefd, riep Wieze, al 't andere en kan me niet schelen: wat is een kot van een huis en wat beesten dàarbij!

En de vent ging in zijn binnenste bij die woorden; hij keek op en zag haar gaan: zijn wijf, zijn goede, zijn beste Wieze en hij bewonderde haren moed en haar sterkte. Inwendig moest hij het toegeven dat ze beter was dan hij, omdat hij 't gewaar werd nu ineens: hoe hij als een kind geleefd had met zijn zinnen bij die dingen zonder te schaffen en prijs te hechten aan 't geen hem eigen en kostelijker was dan al 't andere....Hij was beschaamd en boog het hoofd en wilde zijn verdriet stillen. Maar de slag was hem alevenwel te hard; hij was dronken in zijn hoofd, hij wist niet of zijn kop nog aan zijn schouders hoorde, of 't zijn armen en beenen waren, of hij het was die hier liep - 't ongeluk roesde als een onmogelijke droom in hem en hij twijfelde een oogenblik of 't waarachtig gebeurd was of wel een kwade begoocheling,..of 't werkelijk al verloren was in dien avond nu van dienzelfden uchtend als hij zijn huizeken zoo schoone en gezond en geheel gezien had en of hij nu dezelfde vent was die hier verlaten en verbut, ijlshands liep als een schooier naar een vreemde slaping. God! dien uchtend scheen hem iets als uit een andere wereld zoo ver en zoo schoon! Hij liep met het hoofd naar den grond zonder te durven ommezien naar de werkelijkheid van zijn rampe die bachten hem stond.

De jongens weenden als puidjes die kermen in de koude en Wieze kloeg aanhoudend in haar eigen:

- Had ik toch thuis gebleven 't en ware niet gebeurd! had ik toch recht naar huis gekeerd! heere-God!

Was er iets of iemand die 't had kunnen afkeeren of beletten? was het geen voorzienigheid die de noodzaak gezonden had? Hoe 't gekomen was of naar de reden van de oorzaak had hij niet eens gevraagd; bij d'eerste mare van 't ongeluk waren zijn gedachten stil gevallen en hij had het opgenomen als het onvermijdelijke dat moest op zijn hoofd vallen en Wieze's reden klonk hem als een nieuw ding en 't vermoedelijke afwenden van 't geen gebeurd was kwam nu zijn ongeluk nog verzwaren. Maar hij weende niet meer, de rampe lag reeds versteend in zijn gemoed en hij trachtte niet meer om er iets aan te keeren of te wenden.

De boerin wachtte hem aan de hofpoort en vooraleer hij binnentrad bezag hij haar diep in de oogen en stond een oogenblik beschaamd en deed een wijde beweging met de handen.

- God zal 't u loonen, vrouwe, zei hij en beslist keerde hij zich naar zijn vrouw.

- Kom, Wieze, kom jongens, zei hij en heel de kudde, ze traden schuchter naar de voordeur van het boerenhuis.

Shelley's epipsychidion
Door
Frederik van Eeden.

Een vuurstorm van vervoerende gedachten
    een woord vol flonkerende majesteit
verlicht opnieuw de scheemring mijner nachten
    en breekt des levens vale eenvormigheid.
Waar is een tweede woord als dit ontvaren
aan menschenmond, in al der menschheid jaren?

Dit is geen teeder lied van liefde en leed,
    dit is geen mijmerende klacht van minne,
het is een donderende vrijheidskreet
    en houdt het helderst vuur van wijsheid inne
dat ziedend in der menschheid boezem lag
en losbreekt met verbijsterenden slag.

Haar klank is uit geweldige geruchten
    van donder, zee en stormen saamgesteld.
haar vaart is 't waarmee wolkendriften vluchten,
    waarmee een meteoor den nacht doorsnelt,
haar opgang stijgt in ijlste ziele-luchten,
haar macht is meer dan àl wat menschen duchten.

Het is een fonkelende lans gedreven
    recht in den muil van goor en donker beest
dat 't schrik-bevangen menschenhart doet beven
    maar machtloos deinst als 't niet meer wordt gevreesd,
de grimm'ge schimmen Waan en Dood vervagen
waar heldenvoet den eersten stap dorst wagen.

Het is een eenzaam arendsjong, dat schouwend
    in peilloos blauw, de stramme vlerken rekt
en eindlijk, innerlijken drang betrouwend,
    den greet'gen hals ver van den rotskant strekt,
en stort zich vreesloos in de ruime sferen
om d'eigen nooit-beproefde macht te leeren.

Ik spreek in koel bezinnen, noode drijft
    heilige waarheid wel-betoomde woorden
tot koener vlucht, want deze schoonheid blijft
    der bliksemschichten helste, die doorboorden
wat als een somber neveldek bezwaart
't zwoel-broeiend menschenleven dezer aard.

Het is alsof een volk verworpen slaven
    roerloos gekneveld ligt op donker land,
het lijf omschalmd, 't gelaat in stof begraven,
    terwijl een vaal gewolk de lucht bespant, -
maar één verrijst en doet door machtig wringen
met luiden klank de bloed'ge boeien springen.

Het ijzer valt, hij staat rechtop gericht
    en als een gloed-fontein met duizend kleuren
maakt zijn geroep den veegen hemel licht

en doet de vlam zijns woords den schemer scheuren,
't verworpen volk blijft stil en geeft geen teeken, -
maar d'englen aan de hellepoort verbleeken.

Gij armen, die niets hoordet, niets begrijpt,
gevoelloos in uw dof bestaan verloren,
weet dat de vrucht der Vrijheid is gerijpt.
Uit aardsche liefde is 't hemelsch kind geboren
dat van uw doodsch geslacht de boei kan slaken
en uw verdoofde blikken glanzend maken.

Want niets heeft er vermogen dan de geest.
Zij sprak van glans en schoonheid, onvernomen
door wie nog kruipen, siddrend voor het beest.
Doch wat haar bliks'mend wilswoord schiep, zal komen.
Haar zegen werkt, haar opvaart duldt geen kluister,
haar Vrijheid daagt in nooit-vermoeden luister.

‘Maurits Lijnslager’ en z'n Ideaal Burgerschap
Door
J. Koopmans.

Kloek van gestalte, aangenaam van voorkomen en voortreffelik van aanleg; kloekmoedig in gevaar, gevoelig voor 't leed van anderen; voorbeeldig als zoon en als leerling, als vader en echtgenoot; schrander genoeg, om als jongeling met talent de belangen van z'n vaders kantoor in den vreemde tegen de geslepenheid van 'n geroutineerd Italiaan te handhaven; bedreven genoeg in de muziek om bij zang en spel de lof van de mannen van 't vak en de bewondering der vrouwen te oogsten; beschermer van kunsten en wetenschappen, in die mate dat Rubens en van Dijk, Milton en Vondel z'n vriendschap zoeken; aangenaam van manieren, zodat niemand minder dan De Groot er prijs op stelt hem aan z'n tafel, niemand minder dan Frederik Hendrik, hem in z'n legerkamp te zien; aan Leeghwater, tijdelik z'n logee, vertrouwt hij als leerling z'n jongste zoon, aan De Ruijter, z'n dagelikse vriend, z'n liefste kleinzoon toe; hij is geacht als koopman, gevierd als hopman; z'n borst gloeit van liefde tot z'n vaderland en tot z'n geboortestad; hij is 'n wijs beheerder van z'n eigendommen en z'n trafieken; 'n vriend, raadsman en helper van z'n hem op de handen dragende werklieden; de hand reikende aan de boetvaardige, en de van huis en have beroofde met z'n middelen en voorspraak steunende; bezadigd in voorspoed, veerkrachtig in tegenspoed; dankbaar voor alle gaven en rampen van 't lot, waarin hij Goddelike gunsten ziet, bestemd om te lonen en te leren; de vrede stichtende, waar de twisten heersen; de scheuring voorkomende,

waar ze dreigen; ernstig, waar de roeping van 't leven z'n wijsheid nodig en wenselik maakt; opgeruimd kalm in de huishoudelike omgang en in de vriendekring; in 't kort, in z'n daden en in z'n gedachten zulk 'n belangwekkende verschijning, dat hij, ook na z'n dood, door z'n voortreffelik voorbeeld van vaderlandse en christelike deugden, als 'n beschermgeest over z'n geslacht blijft waken, en z'n nagedachtenis, bij allen die hem gekend hebben, in zegening voortleeft als die van 'n braaf burger en 'n deugdzaam Christen.

Dit is het beeld van de Hollander, 't welk Loosjes, bij de zichtbaar naderende ondergang van 't Nederlandse staatsgebouw, in ‘Het Leven van Maurits Lijnslager’ aan de verblekende vaderlandse hemel heeft gehouden. In deze fictie vertoont hij z'n volk 'n Spiegel van vaderlandse deugden, waarin, tot erkenning en betering van eigen tekortkomingen en gebreken, tijdgenoot en nageslacht zich kan toetsen aan de voortreffelikheid van het in vaste lijnen hun gegeven beeld.

Heel het eenvormige, drie delen lange verhaal van Lijnslagers leven[1)] nu, doet niets anders dan, tafereel op tafereel, hoofdstuk op hoofdstuk, accenten leggen op de deugden van deze held; direct, door hem de sprekende en handelende persoon te maken van de bedrijven, waaruit het werk is samengeregen; door hem af te laten steken tegen anderen, wie 't lot met minder aanleg en gaven, minder karakter en goed geluk bedeeld heeft. Voorrecht is 't al, in de eerste plaats, Nederlander te zijn; vooral, inwoner van de roemrijk rijzende Republiek; vooral, burger en handelsman in 't zich tooverachtig snel ontwikkelende Amsterdam; in die mate zelfs, dat alle buitenlanders hem één voor één z'n Hollanderschap benijden, of wel, zo ze ten aanzien van de Nederlanders met vooroordelen zijn behept geweest, na de kennismaking onmiddellik van hun misplaatste voorstelling van de soort worden genezen. In de tweede plaats spreidt deze Hollander zoveel moed, medegevoel en hartelike mensenmin ten toon, dat ieder die hij op z'n reizen en trekken ontmoet, zo goed als voor z'n leven aan hem gebonden is.

1) Uitgave Sijthoff bezorgd door Dr. Jan ten Brink, en herdruk van de 3de van 1823.

Mannen van betekenis, die later blijken 'n Europese vermaardheid te kunnen verwerven, blijven als klitten aan hem hangen. Een zekere signora Antonia te Florence, wordt na één avend van roekeloos koketteeren, half waanzinnig van verliefdheid. In 'n korte spanne tijds wint hij het hart van 'n deftige koopmansvrouw te Rotterdam, die te vroeg overlijdt om z'n schoonmoeder te kunnen worden, doch niet zo vroeg, of ze heeft op haar sterfbed nog gelegenheid, haar dochter op Lijnslager als 'n model van 'n aanstaand echtgenoot te wijzen. Te Genua roemt 'n aanzienlik handelsman, Durazzo, boven alle vaders hèm gelukkig, die zulk 'n zoon als Maurits bezit; wenst niets liever dan in deze begunstigde sterveling z'n associé en bloedverwant te kunnen zien, waarom hij hem dan ook 'n zeer voordelig vennootschap, mitsgaders de hand van z'n vermogende nicht Sulazzo aanbiedt. Z'n medeminnaar Van Theylingen, die, minder gelukkig dan z'n Amsterdamse concurrent, vóór diens verloving met Maria van Vliet, hem danig dwars zit, daarna, door Maurits onverschrokkenheid en kunst van duiken van onder 't ijs gehaald, reeds door deze kloeke daad aan z'n redder verplicht wordt, verandert bij 't leren kennen van diens kiesheid en mannelike zelfstandigheid, in 'n vurig bewonderaar en 'n trouwhartig vriend, in die mate, dat Lijnslager hem eerst z'n gemoedsrust terug kan bezorgen, wanneer hij er toe besluit 'n aanzienlike gift uit Theylingens hand te ontvangen en dit als een kapitaal, strekkende om bij onvoorziene en onverhoopte rampen haar lot te kunnen verzekeren, ten behoeve van z'n aanstaande levensgezellin te beleggen. De vriendin van z'n vrouw, Doortje van Hoogstraten, na z'n huwelik z'n logée te Amsterdam, vat 'n ongelukkige liefde voor hem op die Maurits met wijs beleid weet af te leiden en te verkoelen. Te Lausanne wint hij 't hart van de Zwitserse predikant Villeneuve en dat van z'n vrouw, welke hunne jonge kinderen als reisgenoten naar Rotterdam aan z'n hoede toevertrouwen. De klerken, de dienstboden, de oude baker, de gehele aanhang van 't gezin Lijnslager prijzen om strijd Maurits' voortreffelikheid van hart en verstand, en halen, met de huishond mee, hem na z'n Italiaanse reis in als 'n zon die aan de tafel en aan de lessenaar weer de oude glans en vrolikheid moet verlenen. Bij deze blijheid die z'n aangeboren hoedanigheden als 'n gloed om hem heen

weten te trekken, komen de zegeningen die hij bij toevallige omstandigheden door 'n actief optreden om zich heen verspreidt. De Vlaamse kunstschilder van Dijk wordt door hem uit de moordende handen van 'n naijverig geworden cicisbeö gered, wiens dame Lijnslager door 't redden en terug bezorgen van 'n schoothondje - zulk 'n dierenvriend is deze Hollander! - verplicht heeft. Z'n stuurmanskunst behoudt op 't eensklaps ontstuimig geworden Züricher meer 'n gans reisgezelschap, waaronder Milton; enige dagen later verdedigt hij in 't Wurtembergse, tans door dezelfde Milton bijgestaan, z'n tochtgenoten tegen 'n aanval van struikrovers. Bij de brand van 'n kruitmolen in Amsterdam, bevrijdt hij, hierin geholpen door 'n kranig matroos, 'n jong meisje van onder de puinhopen. Verliest 'n consortium, waarvan hij aandeelhouder en agent is, 'n Groenlandvaarder in het drijfijs, dan geeft hij 'n voorbeeld van zelfverlochening, door op staande voet de gezagvoerder 'n nieuw schip toe te schikken, en de arme drommels die er 't leven afbrachten, uit z'n eigen beurs onderstand te verlenen; brandt z'n lijnbaan af, dan geeft hij aan z'n werkeloos geworden ondergeschikten van stonden aan 'n wekelikse uitkering, en het uitzicht op een onmiddellike hervatting van hun arbeid in 'n dadelik op te richten nieuwe inrichting, waarin aan allen, ook aan de onvoorzichtige, wiens plichtverzuim het ongeluk veroorzaakte, 'n plaats wordt toegezegd. Kortom, al wat geschiedt, door hem, om hem, zelfs buiten hem, wordt rechtstreeks of langs 'n omweg dienstbaar gemaakt tot z'n apotheose In de godsdiensttwisten, die het Bestand beroeren; in de Tulpen- en actiehandel, die de hoofden der speculanten verdwazen; in de scherpe verhoudingen tussen de Stedelike Raden en de Consistoriën, weet hij met raadpleging van z'n eigen nuchter hoofd, met groot verstand de wijste partij te kiezen, en de uitersten te schuwen; ja, handhaaft z'n zelfstandigheid in denken en handelen tot op die hoogte, dat hij het vererende aanzoek van Huydecoper van Maarseveen, om toch eindelik eens z'n invloed en talenten dienstbaar te maken aan de Regering der stad en zich tot lid van de Vroedschap te laten verkiezen, meent te moeten afwijzen met de opmerking, dat 'n geboren en ervaren handelsman op z'n plaats is in z'n zaak en bij gebrek aan de vereiste kundigheden en routine geen beslissing

mag geven in dingen, waarin hij zich zelve geen meester weet; bij al dit doen en laten hoog houdende 't denkbeeld, dat de orde en de welvaart in de Republiek het best wordt gewaarborgd door de volstrekte Souvereiniteit van de Staten-colleges en de Stedelike Vroedschappen.

Buitengewone mannen worden voortgebracht door buitengewone tijden; en opzettelik is de held van dit boek in 't glorierijkst tijdperk van onze geschiedenis geplaatst - op z'n geboorteuur galmt de zege bij Nieuwpoort over de straten, en op z'n sterfbed worden z'n trekken verhelderd door de triomf bij Chattam behaald, - om de landzaat uit de laatste helft van de 18de en op de grens van de 19de eeuw 'n graadschaal voor te houden van die geestkracht en die grootheid van ziel, welke bij 'n echte vaderlander vereist wordt om van Holland weer te maken wat het eertijds geweest is. Eerst dan, wanneer de ingezetenen in hun werken en streven voor zich houden dit Spiegelbeeld van de Staatsburger, in krachtig licht, met breed uitgewerkte details hun voorgehangen, zal Nederland als 'n land, waarheen de andere volken naijverig hun blikken richten, weer aan de spits van de beschaving komen te staan. Zo waar is 't, dat dit Maurits-ideaal 'n illusie verbloemt; en de schone schilderij de ontstentenis van de verven en de lijnen van 'n tegenwoordige tijd bedekt. Dit boek is 'n verzuchting, dat de Patriotten van gisteren weer mogen worden de Libertijnen van weleer! De ‘schoenlappers’ hadden gefaald; te laat hadden de anti-Prinsgezinde oligarchisten ingezien, dat ze, ondanks henzelve meegesleept in de onzuivere stroom van de toenmalige democratie, reddeloos waren verzeild in 't moeras van de Frans-Bataafse politiek; en dat zij in hare actie tegen 't Stadhouderlik bewind, enkel belust om de Nassau's met het van hen onafscheidelik Generaal- en Admiraalschap over boord te werpen, zich hadden laten vastklampen aan 't roofschip van de onverzadelike bondgenoot. Zo, aan handen en voeten gebonden, bleef er geen andere troost over dan 't droombeeld van de gulden dagen van de oude Republiek, wier val men te meer betreurde, naarmate men zichzelf de kortzichtigheid en de overijling verweet, waarmee men met het badwater het kind had weggeworpen; waarmee men, in plaats van dank-

baar 't credit op te sommen en met wijs beleid in 't debit te voorzien, bij 't opmaken van de balans der Unie, om de wille van de gebreken, door heel de rekening een streep had gehaald. Daar eigen trots het klagen verbood, loste de wrevel zich op in de roem op de verloren grootheid. De een komt niet verder dan de verzuchting, zoals Adam Simons in z'n vers *Aan mijn Landgenooten;* 'n ander doorloopt heel de gamma tussen de vervloeking en de hulde, zoals Helmers in *De Hollandsche Natie*. Ten grondslag echter van de weeklacht en de ode beide, ligt de zich telkens opdringende vergelijking tussen 't donkere heden met 't zonnig verleden. Bij Loosjes praalt uitsluitend de ode; de vaderlander en de vreemdeling zingen in 'n koor van mannen en vrouwen de lof van 't 17de eeuwse volk. Zelfs is Holland de basis waarvan de parallellen uitgaan en waarop de beschouwingen herleid worden, niet minder bij de uitlander als bij de landzaat. Bij 't noemen maar van de Republiek, schrikt de hoorder op als van 'n wonderland; en als Lijnslager zelf, gestreeld, de lieflike naam in z'n oren hoort klinken, is deze attentie of toevalligheid, al dadelik 'n reden, om over alle persoonlike en nationale reserves heen, de broederhand tot 'n nauwere aansluiting aan de vreemdeling te reiken, en in 'n nader opgezet gesprek de voortreffelikheid van 't vaderland te gedenken.

Een bekend Italiaans geleerde, die z'n opzienbarende verklaring omtrent de beweging van de hemellichamen met kerkerstraf moet boeten, benijdt Lijnslager de Hollandsche vrijheid van denken; 'n grijsaard met oud-Romeinse sympathieën, Lijnslager's wandelgenoot tussen Bologna en Modena, benijdt als 'n Brutus, hem de vrije Republiek; 'n verlicht Portugees handelsman, op weg naar Milaan, roemt op de Hollandse vrijheid van godsdienst en Hollands vrije burgerstand; een Engels dichter roemt in de Hollander z'n gelijkmoedigheid van geest, die hem voor zwaarmoedigheid vrijwaart; in de Hollandse bodem, ontwoekerd aan de baren, de vlijt van z'n bewoners; in Lijnslager zelf de Hollandse moed en dapperheid, naast goedaardigheid en lijdzaamheid; in de aanblik van de Tielerwaard de bekoorlikheid van onze landouwen; een Engels advocaat verheft de Hollandse doortastendheid, gebleken bij Duins, en de natie zelf als het voorwerp van ontzag voor alle konink-

rijken. Een beroemd Vlaams schilder prijst de karakteristiek en de kracht van uitdrukking in de Hollandse boeren- en boerinnegezichten, de pracht en staatlikheid in de Hollandse burgergezinnen; 'n nog beroemder Vlaming verbaast zich over de bloei van 't opkomend Amsterdam en zucht over 't lot van Antwerpen; 'n geleerde Italiaanse vrouw naar Amsterdam gekomen om Holland te zien en 'n oude kennis te hernieuwen, raakt niet uitgepraat over de Hollandse zindelikheid en staat versteld over de moed van de Alkmaarse vrouwen, te voren getoond. In dit koor vult Lijnslager zelf de gapingen aan met 'n hooggestemd recitatief op de Amsterdamse eenvoud, de Amsterdamse koopmansgeest, de Hollandse gaven van verstand en hart, hun zorg voor de ouden van dagen, voor behoeftigen en wezen; hun vrijheid van denken en van God te dienen; hun schrobben en poetsen, hun pandjeshuizen, hun zeevis, hun boter en hun kaas. In lange gesprekken worden de nationale voordelen uitgemeten, in gewilde herhalingen nog eens nader aangedikt; opzettelik worden merkwaardige personen opgeroepen, om, geabstraheerd van hun historise betekenis en daarmee tegelijk tot gezagsmannen opgeschroefd, als de vaste punten te dienen, waartussen de trage pen van de volledigste uitbuiting het zwaarwichtige net knoopt van Nederlands voortreffelikheid en onnavolgbare deugden. Twintig jaar na z'n eerste reis bezoekt Lijnslager, wie de oplossing van 'n rechtskwestie naar Londen drijft, voor 't laatst z'n voormalige reisgezellen Van Dijk en Milton. Van Dijk, die z'n leven moet doorbrengen tussen z'n bed en z'n ziekestoel, en die zich zelf te midden van z'n roem en de hofglans, in de kracht van z'n jaren niets meer dan 'n afgeleefde grijsaard acht, met z'n ene voet reeds in 't graf, voelt zich veroordeeld als mindere te staan tegenover de brede en kloeke Hollander met z'n mannelike gestalte, z'n fris gelaat en z'n heldere blik, en zelfs nog in 't laatste gesprek, zo heeft dit boek het gewild, beklaagt de schilder zuchtend z'n losbandig leven van voorheen, en z'n staat als hoveling in 't heden, terwijl hem vlak vóór 't scheiden nog eens tot lof van de Hollander de verklaring wordt afgetapt, dat hij in geen maanden zulke aangename uren heeft gesleten als in deze afscheidsvisite van Lijnslager. Niet gunstiger staan Milton's papieren. Bij z'n terugkomst in z'n hotel uit 's dichters woning, ‘die afgezonderd van de wereld, met 'n hart

vol verbittering en gemelikheid tegenover andere partijen, z'n leven slijt in godsdienstige en staatkundige kibbelarijen, die al dikwerf op 'n kinderachtig woordenspel neerkomen', voelt Lijnslager bij 't opmaken van de balans, dat ook ''t geluk van deze roemruchtige geleerde' op verre na niet haalt bij dat van hem, de Amsterdamse koopman, en 'een erkentelik oog ten hemel heffende, dankt hij de godheid voor het zo bijzonder heilrijk lot aan hem beschoren, dat hij zo ongaarne met dat van de zo rijkelik door de fortuin begunstigde Van Dijk, als met de miskende geleerde Milton zou verwisseld hebben.' Eén van de in dit boek zo talrijk voorkomende conclusiën, dat het culminatie-punt van 't menselik welvaren eerst kan liggen onder de meridiaan van Amsterdam, in de zonnestand van de 17de eeuw, mits men op 't gebied van de tering en nering zich houdt aan de gezonde praktijk van 'n eerlike handel en van de daarmee verbonden vaderlandse trafieken.

Opmerkelik is 't te zien, hoe ter wille van de schittering van Hollands ster, de hemel van Europa's roem opzettelik in 't halfduister wordt gehouden. Zo is Italie het land van de hartstocht, van de mannelike jaloersheid en de vrouwelike koketterie, van de ontaarde Romeinse deugd, de verloren vrijheidszin en de verlopen sujetten. 't Is Lijnslager zelf, die moet ondervinden, hoe listig men in 't net van 'n Italiaanse schone kan worden verstrikt; 't is wederom Lijnslager, die getuige moet zijn hoe Galileï, als dupe van de geestesdwang, door gemachtigden van de Inquisitie gevankelik wordt weggevoerd; 't is nogmaals Lijnslager, al is 't dan mede om z'n beleid en z'n doorzicht te vieren, die de list van 'n Italiaans handelskantoor beschaamt, en de reddende hand biedt in 'n nachtelik moordavontuur. Zo maakt de zuidelike natie ruimte om de noordelike op de voorgrond te laten treden, en worden, om de Bataaf 'n hogere rijzing te geven, de zwakkere zijden van 't Romanendom opzettelik tot 'n voetstuk geconstrueerd. Stout is soms de greep, en wreedaardig de exploitatie. Wil ergens in Italie, grijsheid, wijsheid, piëteit en genegenheid zich 'n momument van onbaatzuchtige welwillendheid ter ere van de gevierde Hollander bouwen, dan blijkt dit gewrocht van liefde en deugd slechts de sokkel te mogen zijn, waarop de Neder-

landse faam des te schitterender de onvolprezen lof van de Hollandse burgerdeugd uit kan bazuinen. Men oordele slechts.

Te Genua heeft de jonge Lijnslager - 'n jonkman van ruim 18 jaar - het hart veroverd van 'n aanzienlijk handelsman, signore Durazzo. Meer nog. De achtenswaardige Genuees, gebukt onder het verlies van z'n zonen, de verhoopte opvolgers in 't oude handelshuis, en op z'n leeftijd zich bezwaard voelende met de last, die z'n uitgebreide betrekkingen hem bij toeneming opleggen, wil, om zich te vrijwaren tegen de smaad van z'n beroemd kantoor langzamerhand te zien verkwijnen, z'n zaken aan anderen overdoen, tenzij hij 'n jong en bekwaam man kan vinden die als vennoot van de Durazzo's de oude luister van het huis in stand kan houden. Deze jonge man nu meent de Genuees gevonden te hebben in de met hem, wat gevoelens betreft, in vele opzichten overeenkomende Amsterdamse koopmanszoon. Doch nog hoger zingt de faam Lijnslagers lof in de voordelen van 't aanbod. Durazzo, die zich in 'n verbintenis met Maurits voor z'n huis 'n groter glans voorspelt dan het ooit bezeten heeft, werpt om hem te winnen, alle gunsten voor diens voeten. Zwarigheid b.v. over het bij te brengen kapitaal, behoeft de jongeling niet te maken: z'n hoofd en z'n handen worden gevraagd, geen toelage van penningen. Alleen, zo Lijnslagers kiesheid in dit belangeloos voorstel te veel de ongelijkheid mocht voelen van de voet, waarop de geassocieerden onderling komen te staan, dan wil Durazzo duideliker spreken, en aan z'n toekomstige firmant de toestemming van z'n deugdzame, verstandige, bevallige en schatrijke nicht Saluzzo tot 'n nadere vermaagschapping verzekeren. Trekt voor dit laatste aanbod - vermits de jonge Lijnslager z'n genegenheid in Holland heeft geplaatst - de jongeling zich terug, dan handhaaft Durazzo z'n aanbod, bewerende dat Maurits met 'n geliefde vrouw, in 'n aangenamer en zachter klimaat dan in 't Noorden, even goed te Genua z'n leven in bezigheden en geoorloofde genietingen kan slijten.

Tot zóver, namelik tot het voor goed verlaten van 't vaderland, diende de veer der verzoeking opgewonden, om Maurits' lof op Hollands roem af te kunnen laten lopen. Niet om 't edele aanbod, maar om de weigering is 't te doen. Durazzo, met z'n kapitaal, z'n nicht en z'n woonstad, zijn kracht-

meters; de gehele toestel van de Genuëse reis, de kennismaking met de Durazzo's, en 't speeltochtje in de Golf, vormen slechts de ouverture op de peroratie op Holland, welks lof, - 't beginsel, de drijfveer en 't doel van 't hele boek, en 't leidend motief dat doordringt door 't hele werk, - hier in éne bladzijde wordt geconcentreerd, als 't brandpunt van de Spiegel die de vaderlandslievende Loosjes bij 't ondergaan van ons volksbestaan omhoog houdt als 'n zegeteken en als 'n toekomstbeeld voor z'n nog niet van burgerzin en burgerdeugd ontaarde tijdgenoot.

Zo ooit, meent Maurits, er iets kon zijn, wat z'n liefde tot z'n uitverkorene mocht verkoelen, dan zou het de ontdekking zijn, dat in haar hart de genegenheid voor het lieve vaderland was verflauwd. En ook hij heeft, - om het oprechtelik aan 'n man als Durazzo, die 't goed met hem meent, te betuigen, - 'n liefde voor z'n vaderland, die bij de verkleefdheid van de Hollandse vrouwen voor haar geboortegrond niet achterstaat. Hij wil niet ontkennen dat hij in Italie streken heeft gezien, die het in sommige opzichten van z'n laag liggend vaderland ver winnen. In Holland zijn geen Appenijnen; geen bossen van grote uitgestrektheid; de vaderlandse luchtstreek is minder vruchtbaar; zij brengt geen oranjeappelen of olijven voort; er worden geen zo trotse gebouwen als in Genua gevonden; maar Holland heeft z'n zandduinen, die als 'n ringmuur het land tegen de Noordzee beschermen, en bij het vlakke en lage land 'n verscheidenheid opleveren die hun 'n trots voorkomen geven; het heeft uitmuntend gelegen rivieren en havens; het heeft bosrijke streken, die vooral in de lente en in 't eerst van de zomer van 't schoonste groen zijn voorzien, dat minder spoedig dan in Italie verwelkt en verdort. Bovendien weergalmen die bossen van 't aangenaamste vogelgezang; ook hebben de Hollanders schapen en koeien, die de schoonste kudden van Italië trotseren. De binnenlandse meren en kanalen zijn zo bevorderlik voor de handel. Er zijn lusthoven, met allerlei ooft; en broei- en stookkassen leveren wat het klimaat er weigert; Amsterdam begint Genua naar de kroon te steken. Dan is Holland 'n opkomend gewest met vrijheid van godsdienst en zonder Inquisitie; vrienden van hem hebben er voor die politieke en godsdienstige vrijheid hun bezittingen, zelfs hun leven opgeofferd. Zou hij, Maurits zulk 'n land verlaten

om compagnon te worden van 'n Genuees? En dan z'n oude vader, bij wien 't een der strelendste vooruitzichten is, dat z'n zoon z'n opvolger zal zijn in 't kantoor, dat zoveel jaren in de familie is geweest! Al 't andere zou hij desnoods over kunnen stappen, niet dit....Zodat de ontroerde Genuees zich zelf beschuldigt, Lijnslagers vader even ongelukkig te hebben willen maken als hij zelf geworden is.

Dat de overigens zo wijze Durazzo eerst ná het aflopen van 't uurwerk der vaderlandsliefde en kinderplicht z'n zelfverwijt voelt, heeft z'n grond; en 't behoort evenzeer tot het bestek van 't werk, dat Durazzo, versteld over zoveel deugd, aan Lijnslager de uitgebreidst mogelike handelsrelatiën van zijn kant toezegt, hem na enige jaren, louter uit hoogachting, 'n aanzienlike gift doet toekomen, en dat de Amsterdammer met dit kapitaal, even belangeloos, als 'n blijvend monument van de wederzijdse vriendschap, een van z'n vertrekken aan de Buitenkant tot 'n Durazzo-salon inricht. Het doel waarmee we tevens deze bladzijde - in strekking en inhoud het ganse werk tieperend - weergaven, is, om in zóverre de karakteristiek van dit ‘Leven’ aan te vullen, dat het ons 't inzicht geeft hoe ook hierin de bedoeling voorzit, om behalve 't kweken van vaderlandse en burgerdeugd, mede te betrachten het verrijken van de lezers met nuttige en zakelike kennis; kennis zowel van 't buitenland als van 't vaderland, van geschiedenis, zeden en gebreken, plaatselike bizonderheden, zowel in den vreemde als in onze eigen omgeving. Als zodanig staat het ‘Leven’ op de 18de eeuwse bodem; en 't zou niemand tot oneer strekken, zo hij in 't verhaal 'n smakelik gemaakt vertoog wilde zien, inhoudende de ontvouwing der middelen waardoor het verstand kan worden ontwikkeld en 't gemoed kan worden gevormd; 'n antwoord dus op een of andere prijsvraag, uitgeschreven door een van de toentertijdse genootschappen met het ‘Nut’ aan het hoofd. Want dit boek is 'n boek uit de ‘Aufklärung’; het heeft gewild wat het Batavendom wou; stichten 'n Hollandse natie, als 'n sieraad tussen de volken; 'n natie van verstandelik verlichte burgers, wier kennis vruchtdragend genoeg mocht zijn, om zich zelf en de evennaasten, allen gezegend met 'n hoog godsdienstig-zedelik gevoel, tot gelukkige burgers van deze wereld en tot waardige leden van het rijk der Eeu-

wigheid te maken. Zo trouw ligt dan ook dit ‘Leven’ in de propaganda-lijn van de verlichting-zoekende Genootschappen, dat het niets meer of minder is dan 'n breed borduursel op het stramien van ons nationaal schoolonderwijs in 't begin van de 19de eeuw. De wet van 1806 en de zakelike inhoud van de ‘Lijnslager’ hebben dezelfde grondslag, zijn uitgewerkt naar hetzelfde beginsel; en de burger geworden Patriotten Van der Palm en Loosjes reiken hierin elkander de hand bij de opbouw van 'n Nederlands volk tot alle christelike en maatschappelike deugden, met de gepaste en nuttige kundigheden als 't krachtig cement. De ‘deugden’-formule is in de onderwijswetten gebleven: maar aan ons, die bij 't lezen van de ‘Lijnslager’ de afstand voelen tussen hem en de geest van de 2oste eeuw, komt als van zelf de herinnering op, hoe dit monument der Nederlandse ‘Aufklärung’, bij 't dieper dringen in de wijsgerige bodem, en 't opwoelen van 't ‘Réveil’ en 't Tübinger modernisme, in scheuren moest vallen; hoe de ene helft van de volksschool, als agent van 't rationalisme, langs de helling van de ‘verstandelike ontwikkeling’ nog heden de crisis van de scepsis moet doorworstelen, en de andere helft, de nationaal-universele strekking van 't jaar 1800 loslatende, 'n nieuwe natie wil grondvesten op de basis van 't Oude Geloof naar 'n nieuw bewerkt strijd-Program.

De didaktiek is in de ‘Lijnslager’ 'n overwegend element geworden. De wijsgerige richting van de 18de eeuw was er in geslaagd, aan haar beschouwingen 'n geleidelike loop en aan haar conclusiën 'n juiste belijning te geven, en terwijl ze met de omslachtigheid die haar autodidakties karakter kenmerkt, haar veroverde kennis gemeengoed tracht te maken, laat ze in haar overmoed niet alleen voelen, dat ze klaar is gekomen, maar tevens, langs welke redeneringen zij haar slotsommen heeft gemaakt; praalt niet alleen met haar definities, maar wijst ook op de rationalistiese weg waarlangs ze tot het bejaagde doel is geraakt. Hierin ligt dan ook de sleutel van de breedsprakigheid bij 'n Rousseau, 'n De Sénancour, 'n De Staël; het verklaart tevens de brief- en de gesprekvormen in de litteratuur, die zich ontwikkeld heeft uit deze merkwaardige eeuw.

Wat is b.v. bij Loosjes 'n *dichter?* Want de nieuwe mensen

die in Feith en dergelijken waren opgestaan, moesten het definieer-vermogen van de beredeneerde geesten prikkelen. Schuw voorbijgaan kon men daarom de overgevoeligen al niet, omdat de nieuwe dichters, tastend in het volle gemoed, volksaardig waren geworden, en zoodra ze in hun stemmingsmuziek de zuchten en de verlangens van de vaderlandse harten in hun verdrukking vertolkten, tevens nationaal. Maar toch, omdat ze in ongewone stemmingen ongewone woorden uitten, waren 't ongewone vaderlanders; ze hadden toch iets bizonders. Ze konden, buiten 't dageliks meeleven, zo meende men ze zich voor te moeten stellen, uren lang, zonder zich aan hun omgeving of aan 'n onweersbui te storen, ergens staan peinzen. Totdat op 'n gegeven ogenblik ze de armen uitsloegen, en 'n taal verkondigden waar 'n gewoon mensenkind gewoon weg niet bij kon, verder in 'n geestvervoering geraakten, waar je eenvoudig perplex van stond, om wijders met ontzetting of met eerbiedig ontzag voor hun hoogdravende beeldspraak uit de weg te gaan.[1)] Voorwaar, geen gering werk, om dergelijke geesten binnen de grenzen van de begripswereld te betrekken. Maar de arbeid, ook al riekt ze naar de lamp, loonde dan toch de moeite. Bij Loosjes is de aldus veroverde Klopstockiaan - de keuze is niet onaardig - Milton. Hij is bestemd *de* dichter te zijn. - Men reist dan samen in Zwitserland over 't Züricher meer, naar 't eilandje Upnau, waarop zich 't graf van Ulrich von Hütten bevindt. Dáár is 't, bij de kapel, waar men elkander 't Latijnse distichon wijst, waar Milton na 't schetsen van Ulrichs levensloop, in vervoering raakt, en de ene soortgenoot de andere ontsteekt. ‘Zacht ruste z'n asch,’ zegt de dichter, ‘op dit schilderachtig en betoverend eiland, dat God door de hand der natuur geschapen heeft, om de toevlucht van de wijsgeer te zijn, die, zonder de wereld geheel te willen verlaten, zich aan haar verdovend gedruis onttrokken heeft, om in kalmte, over de opgezamelde schatten van wereldkennis en ondervinding, als 'n erfenis voor het nageslacht te beschikken. O, dit is het benijdenswaardigste geluk van de denkende sterveling op aarde! - De eenzaamheid was hier voor Hütten de vruchtbare moeder der verhevenste bespiegelingen, die bekleed met het lichaam der woorden, als weldadige feeën voor hare tover-

1) Vergelijk de charges van Prof. Geel in z'n ‘Onderzoek en Phantasie’.

roede de duisternissen en veroordeelen der wereld verdrijven.'

De 'liberaal' doet het hem hier niet; de dichter slaat in. De predikant Villeneuve ruikt lont, en op zijn beurt klampt Lijnslager de Engelsman aan. Het komt uit, wat Villeneuve fluisterend vermoedde. Milton zegt wat hij is. Hij voelt, verklaart hij, in z'n geest 'een gedurige neiging, om zich tot die hoogte te verheffen, waarop hij, met een heldere blik, de zinnelike voorwerpen der wereld in 'n verheven licht beschouwt, waar hij met het scheppend vermogen der godheid bezield, door het heilig vuur der verdichting ontstoken, beelden uit het niet voortbrengt, die, terwijl ze hem vereeuwigen, tijdgenoot en nageslacht ware gevoelens van het edele schone en verhevene inboezemen'; en in de trotse natuur waardoor hij is omgeven, zou z'n geest 'stouter en trotser de wieken der verbeeldingskracht aanschieten, en gedachten denken, die door haar verhevenheid in de geest (z)ijner medestervelingen 'n bizondere indruk zouden achterlaten'.

't Is juist door deze naïeveteit en gulle breedsprakigheid, op elke bladzij, van deze trant van schrijven, dat dit 'Leven' zó doorzichtig de geest van de tijd van z'n oorsprong aanwijst; en dat het boek schier 'n compendium wordt van het gehalte van de kennis en 't denken in het eind van de 18de eeuw. Onuitputtelik is het aantal vaderlandse en algemene dingen, waarover in college-vorm, nu eens de een, dan weer 'n ander, het wetenswaardige meedeelt, of er goedkeurend of afgevend, z'n mening over uit. Er wordt gezegd, waarom het Nieuwe Testament boven 't Oude is te verkiezen; hoe zinnelike hulpmiddelen nodig zijn om 't godsdienstig gemoed de ware stemming te geven; welke lessen te trekken zijn uit de dood van 'n levensgezellin; waarom de landbouw de natuurlike bezigheid is van de mens; hoe koortsen kunnen ontstaan uit schrikaanjagende dromen; hoe men altijd klaar moet zijn voor 't eeuwig leven (gesprek tussen Lijnslager en De Ruijter); hoe iedere natie achting voor zich zelf moet hebben; hoe weldoen blijdschap geeft (bij 'n collecte voor de Waldensers o.a.); hoe de deelneming aan openbare feesten 'n ieder is aan te prijzen; hoe Gods wonderen in de schepping ten toon zijn gespreid; hoe rede en openbaring op 'n later leven wijzen; waarom te grote aandoenlikheid verkeerd is; hoe we anderen

moeten laten leven; de tering naar de nering moeten zetten; en meer van dien aard. 't Gaat over gelukkige huweliken, burgerplichten, geleerde vrouwen, dwalingen in de opvoeding; lessen worden gegeven over Columbus, Calvijn en Tell; Camphuysen heeft het over Starter; De Ruyter over De Witt; Leeghwater over de zwem- en landmeetkunst; doctor Tulp over 't genezen van reconvalescenten, Drebbel te Alkmaar over 't microscoop. Zo is dit boek 'n volksboek geweest voor de tijdgenoot, en wil het de vraagbaak en de toevlucht zijn voor 'n onderzoekend nageslacht; het ligt in de rij der Nederlandse didakties-zedelike werken, en zo Lijnslager de waardige opvolger is van Sara Burgerhart, Loosjes zelf is de onverbasterde naneef van Luyken, Boendale en Cats.

Milton, - want we geven er de voorkeur aan, langs deze omweg tot de *res patriae* te komen, - is ook 'n Engelsman, en dient dus als zoodanig gewaarmerkt als 'n eventueel spleenlijder. Als dichter reeds de zonderling, is hij van z'n landaard de melancholist. Te Bern toeft hij met z'n reisgenoot onder de kastanjebomen op het terras vóór de hoofdkerk, waar de schittering van de sneeuwtoppen der Oberlander en Wallislander Alpen hem in verrukking brengt. Reeds bewogen door de ontzettende verhevenheid van de natuur, wordt hij in z'n opgedrongen nietigheid nog meer gedrukt door de nadering van 'n lijkstaatsie, en geeft hij z'n aandoening lucht in 'n sombere Feithiaanse monoloog, welke de bestemming heeft Maurits met ontzetting te vervullen en aan de dichter met aandrang de reden van z'n ‘zonderlingheid’ te doen vragen. De definitie volgt.

‘Beklaag mij, mijn vriend, en in mij zovele van m'n landgenoten, die evenals ik door 'n plotselike zwaarmoedigheid overvallen worden, wanneer zich grote en sombere denkbeelden in hun geest verenigen, wanneer er twijfelingen in dezelve oprijzen; en die, binnen weinige ogenblikken, zich als bergen op elkander stapelende, hem de toevlucht doen nemen, tot de afgrijselike zelfmoord die zo dikwels 'n ontijdig einde maakt aan 't leven van anders edele en brave mensen....'t Is 'n soort razernij misschien uit 'n lichamelike ongesteldheid geboren, waarvoor de Hollander in het algemeen, onvatbaar schijnt. Ik geloof dat het z'n oorsprong ook neemt uit 'n

overspanning van onze denkvermogens, die dcor 'n verslapping en 'n zwaarmoedigheid gevolgd wordt, welke alles met 'n zo grote somberheid overdekt, dat zelfs de hand der Voorzienigheid enige ogenblikken verborgen is, - en in dat vreselik tijdstip slaat de mens de hand aan zich zelf....' Nog heb ik 'veerkracht van geest, om die vlagen, als zij oprijzen, te onderdrukken, maar als mijn lichaamskrachten beginnen te verminderen, als ik minder uitzicht heb op de genoegens en vermaken van dit leven, en als die veerkracht van m'n geest verslapt...o dan...dan zal ik misschien het getal van die ongelukkigen mijner landgenoten vergroten, die als laffe bloodaards van de posten lopen waarop zij door God gesteld zijn, voordat zij door de natuur zijn afgelost - maar mijnheer! als gij dat horen mocht...o beklaag dan de Engelsman en dank God dat gij 'n Hollander zijt geboren en geen Engelsman, op welk voorrecht ik anders zo trots ben, dat ik liever 'n burger van Londen, dan koning van Frankrijk ben.'

Onderwijl staat Maurits te 'beven', zo 't heet. Doch beide staan hier in abstracto. De ware Maurits loopt niet weg; de ware Milton blijft leven. Hoe zouden ze anders, conform met de voorafgaande en de verder volgende reisgenoten, soortgelijke dialogen kunnen voeren, vergelijkingen kunnen maken, bevindingen kunnen treffen over Hollands voortreffelikheid, Hollandse pandjeshuizen, Hollandse zuivel en Hollandse haring? Hoe zou, zonder Milton, die Lijnslager van uit Zwitserland naar Rotterdam vergezelt; zonder Van Dijk, Maurits' reisgenoot in Italie; zonder zoveel anderen, de schrijver van 't werk kapstokken genoeg hebben gevonden, om er z'n vaderlandse meningen en chauvinistiese lofspraken aan te kunnen ophangen; hoe zoveel belangstelling in de harten van de talrijke vragers kunnen wekken, dat zij die 't antwoord weten, eerst door middel van lange mededelingen en redeneringen in de algemene weetgierigheid kunnen voorzien? Ons, twintigste-eeuwers, beter onderwezen dan de 'Lijnslagers', hindert in 'n 'Leven' het voortdurend college-houden over overbekende zaken; noch 't keesten op Tessel, de Schermerhornse vrijstermarkt, de Pijnakkerse kameroptocht, de Amsterdamse jubel-feesten, zijn voor ons van belang. Wat de deugd van de strekking is, achten we voor 't verhaal 'n gebrek. Door 't opzettelik aanbrengen van kennis voelen

we 't gerekte onderhoud, op alle punten met 't dorre feit en de logiese rede belast, met zware en trage sleeptred, zonder vrijheid te nemen tot 'n verrassende wending en 'n geestig ontvonken, langzaam schuiven over de vlakke bodem van 't geleidelik aflcpend mensenleven. Zulk 'n boek, wagen we te oordelen, zou zich 't beste laten lezen in 'n ouderwetse kamer, bij het rustige licht van 'n spaarlamp, geflankeerd door Nutstractaatjes en Genootschapsverhandelingen, mitsgaders door enige delen *Letteroefeningen* van tussen de jaren '20 en '30.

Wat het eerste ijs tussen de Staten-vereerder Lijnslager en de calvinist Milton breekt, is, dat de Engelsman zich 'n tegenstander toont van vorstendespotisme, en 'n republikeinse rondkop is in den dop. Hij heeft 'et geluk zich er op te kunnen beroemen, rechtuit en zonder omwegen z'n mening over z'n vaderlandse belangen te kunnen zeggen, wat hij, zo de perken van de welvoeglikheid niet worden overschreden, niet alleen nuttig acht voor 't volk, maar ook voor de regenten en de vorst. Te Nijmegen, bij 't aanschouwen van het executiezwaard, waarmee Egmond en Hoorne onthalsd zijn, betreurt hij 't, dat de vorsten vergeten hoe het door hen geplengde bloed van aanzienlike onderdanen, ‘die te fier zijn om de zwaai van de tijd te volgen,’ hun kroon met vlekken bezoedelt, welke geen eeuwen kunnen uitwissen, maar die steeds zichtbaarder worden voor het nageslacht. Doch de ware heethoofd-republikein ontpopt zich bij Lijnslagers bezoek te Londen, in 1639. Om de lijn der tegenstelling te scherper te trekken, laat Loosjes z'n held de schilder Van Dijk en Milton beide, op dezelfde dag ontmoeten. Bij de armelik levende puritein brengt Lijnslager 't gesprek op de hoofse Vlaming, die een vorstelik leven leidt en de koninklike bescherming geniet. Het oordeel is welsprekend en kenmerkt 'n ganse tijd. ‘Juist 'n persoon, uw Van Dijk,’ meent Loosjes' Milton, ‘voor 'n dartel hof en ijdel koning als Karel, die tot schande van de Engelse natie de kroon van Groot-Brittanië bekleedt, om door z'n tovrend kunstvermogen, de beeltenissen van de vorst en vorstin en van de hen omringende stoet van hovelingen van beiderlei sekse op 'n treffende wijze, die ze van hun stand en hun blinkende kledingwijze ontlenen, met 'n vleiend penseel op 't doek of 't paneel te

brengen. Maar dat zijn vleiers, die men omkoopt met rijkdommen, welke de vruchten zijn van de vlijt en de bekommeringen van duizend getrouwe onderdanen.' Niet hij, Milton, zou, al werd hij tot de ridderstand verheven, en z'n borst met 'n gouden keten versierd, koning Karels genadebrood willen eten. Nooit zou hij, Milton, de edelste gaaf des hemels, 'die door haar invloed de sterveling boven de lage aankleefsels van het stof verheft en z'n geest vrij van banden in gewesten zweven doet, waartoe de logge ziel van eigenbatige gelukzoekers niet kan opstijgen,' misbruiken; nooit de dichtkunst, 'die sedert eeuwen 't voorrecht bezeten heeft, om in haar krachtige taal aan vorsten en groten door haar toonbeelden eeuwige ontzettende waarheden voor te houden,' tot 'n slavin van 'n verdarteld hof verlagen, noch z'n bekwaamheid aanwenden, om met de aflegging van z'n beginsels van deugd en godsdienst dartele hovelingen ten dienste te staan door weelderige en de deugden der voorvaderen onterende gezangen.

Want wat waarde heeft die lof? ''t Minste bedrijf van billikheid, 't welke in 'n andere sterveling nauweliks zou worden opgemerkt, doen vleiende kunstbroeders 'n vorstelik persoon gelijkstellen met 'n Titus of 'n Trajanus.' Gewone vleiers reeds van mannen en vorsten verdienen de verachting van alle eerlike en weldenkende lieden; 'maar 'n vleiend dichter is de verfoeiing van z'n tijdgenoten waardig en behoort gebrandmerkt te worden met 'n onuitwisbare schande op last van de vorsten zelf, die zij door hun ontijdige lof bespottelik maken....'

Milton hoopt dan ook maar, dat Lijnslager sedert de Zwitserse reis dezelfde gebleven is. 'Alleen lieden, die geen beginsel hebben, dan die van zelfzoekende eigenbaat, nemen allerlei gedaanten aan, maar de man, wie het alleen om recht en waarheid te doen is, is zo onveranderlik in z'n beginsel als de waarheid en het recht, als God zelf die er de bron van is. Die heeft in z'n binnenste 'n getuige, welke beter is dan die van duizend anderen, de getuige van z'n eigen goed geweten'.

(Slot volgt.)

Zwervers lied
Door
P.C. Boutens.

Moest zoo vele zonnedagen
Zich mijn hart onnoodig plagen,
Met Verlangen meê te jagen
In haar zwerven en haar klagen
  Om een tijdlijk huis? -
Achter open hartedeuren
Noodden duizend bonte keuren -
In der kaamren klare kleuren,
In der hoven zwoele geuren,
  Nergens vondt ge u thuis!

Langs de late schaarsbeschaûwde
Lanen huivert de eerste koude,
Dieper schijnt de teêrbeblauwde
Hemel in doorzichten gouden
  Avond van het jaar:
Ruimer haalt de ziel de luchten
Der oneindige genuchten,
Als de donkere geruchten
Van voorbije vogelvluchten
  Roepen boven haar.

Onbezwaard en ongebogen,
Vleugellicht omhoog getogen,
Die haar schatten ongewogen
In den afgrond veler oogen
    Gul en gaarne liet,
Zweeft ze uit doolhof van Verlangen
Waar in diamanten zangen
haar versteende tranen hangen,
Weêr het oud Geluk te vangen
    In het nieuw verschiet.

Zij wier jonge en onbewuste
Blijde heimwee niet berustte,
Nooit van werelds halve lusten
Bloedelooze lippen kuste
    Aan der wegen rand,
Vindt zich uit haar lange zwerven,
Na de leêge koorts van derven
Eindeloozer toekomst erve,
Komend leven, komend sterven
    Stijgendhellen brand.

't Oog uit eigen droom geheven,
Na zijn eerste blinde beven,
Groet den andren droom van Leven
Onveranderlijk gebleven,
    Even diep en groot;
Ziet in 't licht van voller jaren
Raadslen die gescheiden waren,
Zich tot schooner eenheid paren,

't Lichte leven zich verklaren
In den donkren dood.
Rapper raapt zij gouden stonden,
Luchtger streelt zij langs de blonde
Haren, kust de roode monden;
Eerder wordt het woord gevonden:
Welkom of vaarwel;
Rijker, trouwer oogen sonden,
Heelen gaver liefdes wonden
In haar eeuwige verbonden;
Weinige uitgezette ponden
Meerderen zich snel.

Uit den breeden, diepen vrede
Van de horizontsche reeden,
Uit de sterdoorstraalde steden
Van Gods blauwe oneindigheden
Luidt de zoete wijs;
Al de wonderen van schoone
Lichtgeklaarde zuivre tonen
Die den stouten zwerver troonen -
O alleen de dooden wonen,
Maar het leven is op reis!
18 Nov. 1904.

De Toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving: Arbeidswet en Arbeidscontract
Door
J. Molenmaker.

5. Onderscheid tusschen arbeidswet en arbeidscontract.

In de twee wetsontwerpen ‘Arbeidswet’ en ‘Arbeidscontract’, wordt ongeveer het terrein bestreken door Dr. Kuyper voor een Wetboek van den Arbeid aangegeven, n.l.: ‘deels wat nu in Factoryacts en Gewerbeordnungen is opgenomen, deels wat in de Labour-laws en sommige artikelen van het Burgerlijk wetboek voorkomt; en deels wat vooralsnog geheel drijft op usantie’. Het is echter merkwaardig dat de twee ontwerpen gesplitst gehouden zijn en niet tot een geheel vereenigd. Uit de voorliefde voor het oude denkbeeld zou dat verklaarbaar geweest zijn. Bij kennisname van den inhoud der ontwerpen blijkt verder dat geen geheel nieuwe regeling is opgezet, doch dat voortgewerkt wordt op de gegevens die reeds hetzij in de bestaande wetten, hetzij in teruggenomen voorstellen der vorige regeering waren bijeengebracht. Het arbeidscontract is een gewijzigde vorm van dat door Cort van der Linden naar 't ontworpen model van prof. Drucker ingediend en niet in hoofdtrekken, slechts in details daarvan verschillend. De Arbeidswet bevat naast den gewijzigden maar niet in wezen veranderden inhoud der regeling van de bestaande Arbeidswet en Veiligheidswet, gepaard gaande met een uitbreiding van haar gebied, een nieuw stel bepalingen voor de arbeidstijden van volwassenen, dat in hoofdzaak een herhaling is van het ‘Arbeids- en rusttijdenontwerp’ van den vroegeren minister Lely. Het eenige geheel nieuwe erin is de leerling-

regeling. Dit betrekkelijk weinig oorspronkelijke is op zichzelf nòch een fout, nòch een verdienste. Waar het op aan komt is slechts dit, of de regeling zooals die nu voorgesteld wordt, beantwoordt aan de verwachtingen, die aan een degelijke voortzetting onzer arbeidswetgeving mogen gesteld worden. Het is en kan mijne bedoeling niet zijn de voorstellen te toetsen aan de verwachtingen, die vroegere politieke uitingen van Dr. Kuyper opgewekt hebben. De weergegeven inzichten uit zijn verleden, hebben geen andere beteekenis dan om mij ervan te bedienen bij het bepalen der wezenlijke waarde van de nieuwe regeling. Want niet mag vergeten worden dat de politieke verhoudingen de taak van den arbeidswetgever bemoeilijken, door dat zij hem een onvasten, onzekeren grondslag voor zijn werk geven. Niet alleen de eischen van het onderwerp, maar ook de kansen het ontwerp tot wet te maken, moeten hem bij de samenstelling leiden.

De voornaamste vragen door mij te stellen, n.l.: of voortgebouwd wordt op de verkregen ervaring: of ombouw, zuivering en versterking door die ervaring geleid zijn; of een zoo nauw mogelijke aansluiting met- en aanpassing aan de feitelijke ekonomische verhoudingen nagestreefd is; ten slotte of getracht is naar verband en samenwerking tusschen verspreide, geisoleerde en daardoor zwakke organisaties en regelingen; deze vragen kunnen duidelijker besproken worden bij behandeling der afzonderlijke onderwerpen. Daaraan dient echter vooraf te gaan een onderzoek naar de juistheid en het practische der gemaakte splitsing over en in de beide wetsontwerpen. Het onderscheid tusschen Arbeidswet en Arbeidscontract is eenvoudig. Strafrecht en privaatrecht zijn hunne verschillende karakters. De Arbeidswet geeft maatregelen, desnoods met straffen door te zetten; het Arbeidscontract ontwerpt een regeling die verbindend is voor twee partijen, die zich bij geschil op den rechter beroepen, dan wel die als grondslag dient bij geschil wanneer geen afspraak vooraf gemaakt is. Principiëel zijn dat drie soorten van regeling met toenemende mate van dwingende kracht. Eerst zijn twee partijen geheel vrij een verbintenis te maken zooals hun die goeddunkt; doch wanneer zij dit zonder afspraak over eenig punt doen, daarna juist over dat punt geschil krijgen en zich om uitspraak tot een rechter wenden,

geldt het z.g. aanvullend recht. Verder zijn partijen weliswaar vrij afspraken te maken zooals zij dat willen, doch wanneer zij deze anders maken dan de Staat heeft vastgesteld, kunnen zij zich bij geschil, en dientengevolge voor een rechter om uitspraak komende, nooit op die afspraak beroepen, omdat die strijdt met het z.g. bindend recht. Eindelijk zijn partijen niet meer vrij een verbintenis aan te gaan, anders dan door den staat vastgesteld, op gevaar van gestraft te worden wegens schending van het strafrecht. Wat moet nu aan eenige door den staat gewenschte, en daarom in staatsrecht vastgestelde regeling der arbeidsverhoudingen, het karakter van het eene dan het andere dezer drie soorten van recht geven? De keuze kan niet anders geleid worden dan door de meer of mindere kracht waarmede de beoogde regeling wordt verlangd, of m.a.w. de meer of mindere noodzaak die er bestaat de regeling geheel door te voeren. Dit nu wordt bepaald door de mate waarin afwijking van die regeling als onrecht wordt gevoeld of beschouwd, en wel niet door een enkel persoon maar door een meerderheid van staatsburgers voor wie de regeerende macht optreedt. Want tegenover het ingrijpen van den Staat ter vaststelling van wettelijk recht staat de burgerlijke vrijheid, die niet meer beperkt mag worden dan noodig is. Is nu voor een geheel gebied van arbeidsverhoudingen op eenmaal aan te geven welke rechtsvorm de beste is; moet dit niet voor elke afzonderlijk overwogen worden?

Het wezen van arbeidswetgeving, verklaard uit het feit van haar noodzakelijke wording, is niet dat zij persoonlijke geschillen onder het gebied van een geschreven recht moet brengen maar dat er regeling gebracht wordt in de verhouding tusschen de bezitlooze arbeiders en de personen, die alleen omdat zij de grondstoffen, werktuigen enz. bezitten, hen te werk kunnen stellen. Slechts door vereeniging, op den grondslag van een gemeenschappelijk belang, hebben de arbeiders tegenover den werkgever een macht, waarmede zij gunstiger arbeidsvoorwaarden kunnen veroveren. De strijd van belangen, die hieruit volgt ligt in de natuur der tegenwoordige voortbrenging en te dien opzichte is arbeidswetgeving een soort oorlogsrecht, dat schreeuwende onrechtvaardigheden en wreedheden moet verbieden. Is er bij den werkelijken oorlog tusschen volken geen

andere macht dan de wil en het welbegrepen eigenbelang der strijdenden zelf, die tot het volgen van dat oorlogsrecht kan dwingen, bij den ekonomischen strijd, waar die wil en 't begrepen belang der partijen dikwijls minder spreken, is zoo'n macht er wel. Die macht is de Staat. Begrijpelijkerwijze hebben de zwakkeren het meest van den strijd te vreezen en is het in hun belang dat de Staat ook werkelijk van zijn macht gebruik maakt. Daarom ligt het ook voor de hand dat allereerst beslist moet worden voor welke onderwerpen de Staat met absoluten dwang optreedt en optreden kan. Daarna zal voor andere punten, waar òf de macht ontoereikend dan wel de gegevens onvoldoende, of de noodzaak minder sprekend is, met zachteren aandrang of voorlichting en hulp naar verbetering te streven zijn. Van systematisch werk getuigt het dan ook niet op éenmaal en gelijktijdig een geheel gebied van arbeidsverhoudingen afteschеiden tot privaatrechtelijke regeling. In elk geval is een splitsing zooals in de twee ontwerpen is geschied, niet bevorderlijk voor een goed overzicht van de toekomstige regeling. Van twee kanten wordt te gelijkertijd en op verschillende wijze aan een zelfde werk begonnen, zonder waarborg van samenpassing. Bij de bespreking der onderdeelen b.v., van de truckbepalingen, de reglementen, enz. uit het Arbeidscontract en van het leerlingstelsel uit de Arbeidswet zal blijken van welk gewicht dit bezwaar is.

De reden voor dit onsystematisch procédé is gemakkelijk te vinden. Allereerst is door vroegere regeeringen al sedert jaren de regeling van het arbeidscontract afgescheiden van de andere deelen der arbeidswetgeving opgezet. Dit was in overeenstemming met het denkbeeld het enquête-program van wenschen stuk voor stuk af te werken. In de tweede plaats is nu eenmaal het privaatrecht in het Burgerlijk Wetboek gecodificeerd en de eenheid daarvan wordt ongaarne verbroken. Niet de aanvulling van het arbeidsrecht, maar van dat privaatrecht was te lang besproken, dan dat in 't belang van het eerste aan den reeds ingeburgerden gedachtengang der vakjuristen weerstand viel te bieden. Toch was het Wetboek van Koophandel een voorbeeld voor afzonderlijke behandeling.

De opvatting der Arbeidswetgeving eenerzijds als een aanvulling van het gewone strafrecht, waaraan stukjes zoo hier

en daar bijgepast worden, anderzijds als een aanvulling van het gewone privaatrecht tusschen burgers, en beide binnen het gebied der eenmaal ontworpen grondlijnen van staatsrecht, maakt het onmogelijk een nieuwe eenheid te vormen die zij in wezen als arbeidsrecht bezit.

* * *

6. Indeeling der verschillende onderwerpen.

De volgorde van bespreking der onderdeelen van beide wetsontwerpen is door voorgaande beschouwingen reeds bepaald. Juist wat bij een oppervlakkig oordeel voorbijgegaan zou worden, n.l. de overgenomen bepalingen uit de bestaande wetten en besluiten eischen het allereerst een scherpe aandacht. Het inzicht dat die vroeger gemaakte bepalingen pogingen en proeven geweest zijn om bijna tastenderwijze een geheel nieuw gebied van staatsbemoeiing te betreden en er zich een weg te vinden, doet in de wijziging, de zuivering, de stelselmatiger rangschikking, en ten slotte in de uitbreiding - of inkrimping, zoeken naar de resultaten van jaren ervaring. Heeft niet pas de behandeling der Drankwet duidelijk geleerd hoe moeilijk het is een maatschappelijken misstand die verward zit in een menigte verschillende en uiteenloopende belangen te verbeteren, waar de voorgestelde wijziging juist noodig was door de mislukte proef met de vorige wet? Slechts uit de welgelukte pogingen is de ervaringskennis te verkrijgen voor voortgaande bemoeiingen, ofschoon ook de mislukkingen kunnen leeren hoe in elk geval niet moet worden gehandeld. De bespreking van de vroegere wetten in hare nieuwe kleedij en plaats sluit zich aan bij de indeeling der regelingen die zij bevatten en zooals die in een vorig opstel werd gemaakt. De uitbreidingen, die voor elke regeling n.l. voor verbod van kinderarbeid, voor arbeidstijdsregeling en voor hygiënische voorschriften zijn ontworpen, kunnen dan worden nagegaan, om ten slotte rangschikking en opbouw van dit alles te behandelen. Hiermee is de inhoud der Arbeidswet overzien behalve een hoofdstuk ‘van in de leer zijnde personen’, dat geheel los is ingevoegd en bovendien een onderwerp behandelt dat zich zonderling aansluit bij die van de andere wetsdeelen. Het is

een op zich zelf staande organiseerende regeling, die duidelijk een ander karakter dan van strenge voorschriften draagt. Daarom geeft hare bespreking een geleidelijken overgang tot die der bepalingen van het arbeidscontract. Deze zijn in enkele groote groepen te verdeelen, welke haar terrein overzichtelijk maken en wel over:

1°. rechtsvormen bij 't beginnen en eindigen van loonarbeid.
2°. bedrijfsorde door reglementen en boeten.
3°. de vormen van het loon.
4°. de uitbetaling van het loon.

Toch dient hier vooraf nog onderzocht te worden waarom het leerlingstelsel in de Arbeidswet niet alleen een plaats, maar zelfs een voorname eerste plaats heeft gekregen, daar dit onderzoek tegelijk een licht werpt op de bedoelingen van den voorsteller, minister Kuyper. De inleiding der memorie van toelichting op de arbeidswet, vertoont duidelijk haar persoonlijken oorsprong, en geeft de gewenschte verklaring. In nog geen anderhalve kolom is samengevat wat het tegenwoordig inzicht in Arbeidswetgeving van Dr. A. Kuyper is. De aanhef maakt een vreemden indruk. ‘Daarover, dat het *arbeidsvermogen* in den *boezem* der natie, zonder bescherming van Overheidswege *aan zich zelven overgelaten*, *schade* lijdt, bestaat thans weinig verschil van gevoelen meer’. Bedoelt dit eenvoudig: ‘Over de noodzakelijkheid van arbeidswetgeving zijn wij het zoo goed als allen eens’? Er staat echter iets meer en iets anders, n.l. de grondoorzaak voor die noodzakelijke arbeidswetgeving, uitvoeriger aldus toegelicht:

‘De ontwikkeling der nijverheid door de aanwending van natuurkrachten, de vondsten der scheikunde, en de samenvoeging van groote kapitalen, deed haar zoo reusachtige en gevaarlijke *afmetingen* aannemen, dat het arbeidsvermogen van een zeer aanzienlijk deel der werklieden voor goede instandhouding en ontwikkeling geen genoegzamen waarborg meer kan vinden, nòch in eigen voorzichtig beleid, nòch in de voorwaarden bij het beschikbaar stellen van den arbeid te bedingen’. Ook dit is nog iets anders dan eene omschrijving in zuiver persoonlijken stijl van het feit der moderne industrieele ontwikkeling. De werkelijke kenmerken der moderne productiewijze zijn niet genoemd en een vreemdsoortig angst-

verwekkend beeld neemt de plaats ervan in. Het is toch al te bekend dat de moderne productiewijze van de vroegere hierin verschilt, dat zij veel *meer* en dit alles *goedkooper* levert. Dit werd in hoofdzaak bereikt door de *verdeeling van arbeid*, die vooraf ging aan de toepassing van machinetechniek ter vervanging van die met gereedschappen. Deze maakte het gebruik van waterkracht, stoom, electriciteit enz. weer mogelijk, waardoor de grootindustrie tot ontwikkeling kwam. Natuurkundige en chemische kennis gaf rationeeler arbeidsmethoden en procédé's aan de hand, en deed nieuwe producten uitvinden, waardoor het vroegere werken met dikwijls geheime en zuiver empirische recepten of aanwijzingen vervangen werd.

In deze ontwikkeling ontstond een groote klasse van fabrieksarbeiders, wier arbeidsverhoudingen grootendeels *gunstiger* waren, dan zij bij vroeger werk kenden. Juist hun betrekkelijke welvaarts-vermeerdering, hun betere ontwikkeling, en hun aaneensluiting maakten hen tot de klasse die met aandrang voor hunne rechten in den staat opkomt. Dat de *afmetingen* der moderne industrie, door de samenvoeging van *groote* kapitalen en door hun reusachtigheid, gevaarlijk zouden zijn, doet eenigszins denken aan het bekende *trust*gevaar.

Dit bestaat toch hierin dat enkele kapitalisten door kunstmatige prijsopdrijving aan alle *gebruikers* een soort schatting kunnen opleggen. Dat het arbeidsvermogen in den boezem der natie erdoor bedreigd zou zijn, is een allervreemdste voorstelling, want dat arbeidsvermogen is eer vergroot en versterkt. Deze betoogtrant past bij het onzuivere beeld dat Dr. Kuyper zich door de latere jaren van de taak der arbeidswetgeving gemaakt heeft. Het is aangewezen door wat hij meent dat de normale arbeidsverhouding in 't verleden was, n.l. van den tamelijk zelfstandigen middeneeuwschen handwerker, wiens arbeid de grondslag der samenleving vormde. Dien denkbeeldigen idealen werkman ziet hij bedreigd. Allereerst door gevaarlijk werk dat van hem bij machines en chemische vondsten wordt gevraagd. Daarnaast door de macht van het groot-kapitaal, waartegenover hij geen goede voorwaarden meer kan bedingen. Tegen die gevaren moet de werkman beschermd worden, en de meest directe taak der arbeidswetgeving is hiernaar te streven. Hoe zonderling en overdreven dit moge voorgesteld

schijnen, te verklaren is het uit de verstelseling der inzichten van Dr. Kuyper, en verduidelijkt wordt het in zijn voorliefde voor het leerlingwezen. Hoe toch kondigt hij dit aan? De bestaande arbeidswetgeving was niet te ontgaan of weer opteheffen. Daarmee moest hij rekening houden omdat daarbij zijne voorstellen zich nu eenmaal moesten aansluiten. Over de wijze waarop hij dit deed, is later te spreken. Hier is 't voldoende de conclusie van den minister vasttestellen: ‘de regeering besloot de bescherming van den arbeid *opnieuw* en *meer volledig* te regelen.’ Doch hoe? ‘*Het liefst had zij daarbij den tot nu toe gevolgden weg verlaten*.’ Zij zou er de voorkeur aan hebben gegeven wel de beperkende regelen in de wet vast te leggen, maar voorts veel van de uitwerking dezer regelen *over te laten aan vertegenwoordigende lichamen op nijverheidsgebied*.’ Hoe dit nieuwe denkbeeld dat in zoo flagranten strijd is met de *ervaring* opgedaan in meerdere landen waar decentralisatie bij de arbeidswetgeving is beproefd b.v. in Zwitserland, bij den minister kon opkomen, is weer uit zijn gedachtenbeeld van een staat naar zijne beginselen verklaarbaar. Dat beeld leeft zoo sterk in hem, dat hij het overal in de werkelijkheid terugziet of wenscht terug te zien. Vandaar dat hij niettegenstaande de ‘ontstentenis van alle zoodanige publiekrechtelijke organisatie’, een eersten stap wenscht gezet te zien op den weg die tot meerdere organisatie in de toekomst zal leiden. Die stap nu is de regeling van het leerlingwezen. Hiermee is dan ook de verklaring gevonden, waarom een hoofdstuk over dit onderwerp de Arbeidswet opent; het moet langzamerhand al het andere vervangen. Bij de bespreking daarvan is de waarde van ‘stap’ en ‘weg’ te beoordeelen.

Geconstateerd dient alleen te worden, hoe de ontwerper der wet stelselinzichten van de maatschappelijke ontwikkeling vooropstuurt, die al zeer weinig meer herinneren aan de practische en methodische wenken voor de arbeidswetgeving in 1874, en waarvoor zijn scherpe en duidelijke woorden, ‘daarvan nu ontken ik de mogelijkheid’, toen tegen van Houten geuit, nog eens bijzondere beteekenis verkrijgen. De aanhef sluit met den volgenden zin, die 't voorgaande nog verduidelijkt: ‘Zoo leert de jeugdige arbeider van zijn eerste intrede in de fabriek of werkplaats af, zich vaak te beschouwen, en ziet hij

zich beschouwd als ééne uit de massa, wier eenig doel is haar arbeidskracht zoo voordeelig mogelijk ten dienste te stellen. Te trachten hierin *verandering* te brengen is *mede* het doel van het thans aangeboden wetsontwerp.' Dat 'mede' geeft te kennen, dat er nog iets meer in de Arbeidswet staat dan het leerling-hoofdstuk. Voor dat meerdere is het echter of de ontwerper betrekkelijk weinig belangstelling heeft gehad, omdat het zich zoo slecht onder stelselbeschouwingen liet brengen. Het was van eenvoudiger practischer aard. Deze zal dan ook blijken niet te passen in 't beeld 'van 't arbeidsvermogen in den boezem der natie tegen de gevaarlijke afmetingen der grootindustrie beschermd.' Toch moet het weinige wat over dien anderen wetsinhoud bij den aanhef wordt geschreven, nog afzonderlijk worden onderzocht.

* * *

7. Methode van regeling door wet of bestuursmaatregel.

Van de bestaande twee wetten 'Arbeidswet en Veiligheidswet' schrijft de inleiding der memorie van toelichting:

'De eigenlijke beschermende bepalingen zijn niet in de wetten omschreven, maar komen voor in algemeene maatregelen van bestuur, krachtens die wetten uitgevaardigd. Dit stelsel van wetgeving was te verdedigen, mocht zelfs het eenig mogelijke geheeten worden, overmits op het standpunt harer ontwerpers destijds gold het zetten van de eerste schrede op een ten onzent nog weinig of niet betreden weg. Thans daarentegen is genoeg ervaring opgedaan om tal van dwingende voorschriften in de wet zelve te kunnen opnemen.'

In dezen zin ontbreekt wat minister Kuyper bij eene aankondiging van het ontwerp in de Eerste Kamer zei, n.l. dat door deze handelwijze aan de wetten haar *generaliseerend karakter* ontnomen werd. Zij dienden zich aan alle details van 't ingewikkeld ekonomisch leven aan te passen. Dit laatste is ongetwijfeld zijne bedoeling geweest, en verklaart waarom van een betrekkelijk eenvoudige vormkwestie een principieel punt is gemaakt.

Een bepaling in een wet of in een Koninklijk Besluit heeft toch dezelfde beteekenis en dezelfde wetskracht. Het eenige

onderscheid is dat bij eventueel gewenschte wijziging dit voor een Kon. Besluit eenvoudiger dan voor een wet gaat. Het generaliseerend karakter zit niet in de plaats waar eene bepaling staat, maar in haar formuleering en inhoud. Zoo bij de ervaring met onze arbeidswetgeving iets gebleken is, dan dit: dat regeling bij Koninklijk Besluit, b.v. voor de lucifersfabrieken, aardewerkindustrie, steenbakkerijen, speetbedrijf enz. in staat stelde om telkens het generaliseerende wetsartikel in een specialiseerende regeling om te zetten. Terecht komt dan ook in de memorie het argument van generaliseeren niet voor. Maar nu het er niet in voorkomt heeft ook de geheele tirade over dat ‘stelsel van wetgeving’ geen zin meer. En meer, het eenig argument dat erin overblijft: n.l., thans is genoeg ervaring opgedaan, is zelfs bedenkelijk. Eén van beiden toch. Of die ervaring leert dat wijziging van eene bepaling of regeling steeds noodig blijft, maar dan is die ervaring niet ‘genoeg’ maar moet zij voortgezet worden. Of wijziging is nog niet noodig gebleken. Hiervan nu leert de werking der arbeidswetgeving, met tal van voorbeelden, dat ook aan slappe of ongecontroleerde dan wel aan geen toepassing het gebrek aan ervaring te wijten is. Uit het voorgaande blijkt twijfel gerechtigd of de hervormer der bestaande arbeidswetgeving zich van hare werking wel rekenschap gegeven heeft, en of hij niet te veel vertrouwd heeft dat de wetsinhoud afgedaan werk was, zonder meer te codificeeren. Dat er voor dien twijfel nog andere en sterkere gronden zijn, blijkt later. In zijn voorliefde voor het onderwerp der leerlingregeling heeft hij de taak van arbeidswetgever op het andere en verdere gebied waar reeds vruchten te plukken waren en nieuwen, stellig resultaat belovenden, arbeid te verrichten was, onderschat en voorbijgezien. Een onjuist inzicht, zelfs in het stelsel der vroegere wetten, zooals dat door de toepassing vervormd is, ontsiert de inleiding en zal blijken een verwarrenden invloed te hebben uitgeoefend. Daaraan toch is het toe te schrijven dat het Arbeidswetontwerp een doolhof is voor ieder, die in de 444 artikelen een weg zoekt om de beteekenis van het voorstel in hoofdtrekken op te sporen. Ofschoon eerst na bespreking van den inhoud over de samenstelling en vorm van 't geheele ontwerp te oordeelen zal zijn, moet er hier reeds op gewezen worden dat de grondoorzaak schuilt in het vooropstellen van een zuiver

theoretisch en bovendien onjuist stelsel. Onjuist is het ook al daarom, wijl in het ontwerp zelf een *overmatig* en bovendien *onsystematisch* gebruik gemaakt wordt van diezelfde van aanvang af veroordeelde regeling bij Koninklijk Besluit. Want ofschoon overhaasting en gemakzucht den wetgever tot *misbruik* van die regeling kunnen brengen, staat toch het feit van hare noodzakelijkheid vast n.l. om tot een juridisch bruikbaar samenstel van maatregelen te komen. Reeds in een vorig opstel is over dit onderwerp geschreven. In alle buitenlandsche arbeidswetten wordt het stelsel aangetroffen, en overal leerde de ervaring dat het wenschelijk en noodzakelijk was. Ook leerde die ervaring op welke *wijze* en *binnen welke grenzen* de regeling toegepast moet worden. Wie zich ertegen richten, zooals zoovele requestranten over het tegenwoordige ontwerp, keeren zich eigenlijk tegen het gebruik van het Kon. Besluit buiten die grenzen, en tegen de wijze waarop het door de administratie misbruikt wordt. Die grenzen nu moeten duidelijk uit de wet blijken, alsook de wijze waarop tot samenstelling, afkondiging en 't in werking stellen wordt overgegaan. Alle bezwaren tegen het stelsel kunnen daarmee opgeheven worden. En juist bij het vaststellen dier grenzen, en door het ontbreken van systematische aanwijzingen voor het samenstellen der bestuursmaatregelen, zal blijken dat het ontwerp achter blijft bij de ervaring, en in alles te kort schiet. Merkwaardig valt daarmee juist te bereiken, wat minister Kuyper wenschte, doch niet te verwezenlijken dacht, dat n.l. ‘vertegenwoordigende lichamen op nijverheidsgebied’ aan de uitwerking dezer regelen medewerken, ja zelfs dat die uitwerking aan hen grootendeels wordt overgelaten. Wat hij daaraan toevoegt om die lichamen op beperkt terrein, en onder de noodige waarborgen met dwingend gezag te doen optreden kon, als hij gewild had, daarin uiting vinden, en ware voor 't overige langs andere wegen te bereiken. En nog meer, voor dat doel ontbreken die vertegenwoordigende lichamen op nijverheidsgebied niet eens, - denkende aan de Kamers van Arbeid - en waren zoo noodig op gemakkelijke wijze verder te organiseeren, daar in het werkelijke maatschappelijke leven de grondslagen daarvoor bleken te bestaan. De stelselgedachte kon veroordeelend over de maatschappelijke feiten heenvliegen, die als klaar voor hare

verwerkelijking lagen, omdat ze niet uit die feiten groeide, maar ze vooraf en bovenaf een stempel van ongeschiktheid gaf.

* * *

8. Verbod van kinderarbeid.

'Van arbeid, die door bepaalde personen niet mag worden verricht', heet hoofdstuk III van de Arbeidswet, dat 12 artikelen bevat. Arbeidsverbod dus dat vrij aanzienlijk schijnt uitgebreid. Doch hierbij moet bedacht worden dat niet alleen de regeling van art. 3, maar ook die van art. 4 der bestaande Arbeidswet is overgenomen. Daartusschen nu bestaat een belangrijk verschil. Verbod van gevaarlijken arbeid of een voorwaardelijk verbieden van enkele soorten arbeid is in wezen een hygiënische maatregel, dienende om de gezondheid voor schade te behoeden. Verbod van kinderarbeid, afgezien van de soort der werkzaamheden, welke die arbeid omvat, beteekent alleen een waarborg te stellen dat kinderen in plaats van opgevoed te worden niet mede moeten helpen loon te verdienen. Het verbod begrenst en maakt het gebied der opvoeding van het kind vrij, daar het zonder dat geen zin hebben zou. Wel behoort de regeling dier opvoeding niet in de arbeidswetgeving thuis, maar zal de begrenzing der beide terreinen goed zijn, d.w.z. zullen zij in elkaar sluiten en in elkaar weerzijds steun vinden, dan moet het verband tusschen beide ook in de arbeidswetgeving duidelijk tot uiting komen. Tot nu toe bestond hiervan niets. Sedert is echter de Leerplichtwet in werking getreden. De vraag is nu of een arbeidsverbod van kinderen zich eenvoudig bij de bepalingen dier wet moet aansluiten zonder meer. Daar de leerplicht een minimum eisch van opvoeding voor het kind stelt, zou dat aansluiten eveneens beteekenen zich met een minimum tevreden te stellen. Verdergaande opvoeding van het arbeiderskind zou er niet door bevorderd worden. In het ontwerp wordt bij dien minimum eisch gebleven. Bovendien geldt nog deze beperking dat voor landbouw, boschbouw, tuinbouw, veehouderij en gedeeltelijk voor het schippers- en visschersbedrijf geen arbeidsverbod de leerplicht aanvult. De eenige vooruitgang op het vroegere verbod van kinderarbeid is dat het voor de veenderij nu wel zal gelden. Juist waar voor den indus-

trieelen arbeid het kinderarbeidsverbod bijna algemeen tot toepassing kwam, lag het zoo voor de hand de uitgesloten bedrijfsgroepen niet meer vrij te laten. Het gebied waar de vroegere wetsbepaling het minst, of eigenlijk niet toegepast werd en waarover in de laatste jaren door de leerplicht dank zij de bemoeiingen der onderwijzers zulke onrustbarende gegevens werden medegedeeld, n.l. de kinderarbeid buiten de schooltijden in klein bedrijf en huisindustrie, wordt in de memorie van toelichting niet genoemd. Dat voortaan het bedrijfshoofd voor wien die arbeid wordt verricht aansprakelijk zal zijn geeft eenige hoop dat naar verbetering gestreefd zal worden. Gevraagd mag worden of niet ter bestrijding van dit ergerlijk kwaad, dat echter zoo nauw met den nood der armste gezinnen samenhangt, aan de onderwijsautoriteiten eenige verplichting tot bestrijding opgelegd kan worden.

Dat de regeering de leeftijdsgrens niet wenscht te verhoogen wordt aldus verdedigd:

'Mochten op zichzelf voor het opnemen van een daartoe strekkend voorschrift goede redenen pleiten, zoo schijnt het toch - waar ingevolge de Leerplichtwet kinderen op twaalfjarigen leeftijd buiten de leerverplichting kunnen vallen - niet raadzaam aan die kinderen de mogelijkheid te ontnemen, om arbeid te verrichten. Wanneer toch een kind van school komt dan zal, wanneer het geen arbeid in den zin der wet mag verrichten, het een tijdlang moeten leegloopen zeker in elk opzicht het gevaarlijkst voor een kind zijn.' Dat zonderlinge argument gold vóor de leerplichtwet ook tegen de bestaande bepaling. Een argument is het eigenlijk niet, maar alleen een aanwijzing dat naast het arbeidsverbod, op den wetgever nog andere plichten rusten, waar de ouders blijkbaar in verzuim zijn. Is het niet noodig om ten behoeve van het kind, dat is van de toekomstige arbeiders, een prikkel en goede aanleiding te scheppen dat het langer en beter onderwijs geniet? Alle onderwijs-autoriteiten zijn het er over eens dat juist van 12-14 jaar de kinderen het meest bevattelijk zijn voor het opnemen van kennis. Niet de tegenzin tegen de school doet de gelukkig meerendeels niet ontaarde ouders de opvoeding met het twaalfde jaar afbreken, maar de kans en noodzaak om door den arbeid van het kind de dikwijls povere gezinsinkomsten te

vermeerderen. Voor een ander soort opvoeding, n.l. in een vak, vindt de regeering het wel noodig scherp verbiedend op te treden. Bij Kon. Besluit zullen vakken worden aangewezen, waarin jeugdige personen, zelfs tot hun 17de jaar, niet mogen arbeiden dan na de leerlingsopvoeding te hebben genoten. Ook dàt zal van de ouders een finantieel offer eischen, en ook dàt aan die vakken arbeidskrachten kunnen ontnemen. Trouwens, zei Dr. Kuyper zelf niet in 1874 dat dit argument internationaal door de ervaring was weersproken? Bij de beoordeeling dier leerlingregeling zal blijken dat nog op andere wijze bevordering van meerdere vakkennis bij toekomstige arbeiders te bereiken is: n.l. door ouders de gelegenheid te ontnemen van de jeugdige arbeidskrachten te veel te profiteeren ten nadeele van hun geheele verdere toekomst. Daartoe zouden bepaalde werkzaamheden voor jeugdige personen te verbieden zijn. En in die richting, n.l. specialiseerende, is het mogelijk om tusschen de leerplichtregeling en het arbeidsverbod enkele jaren speling te laten, behalve misschien daar waar *bij uitzondering* voor het leegloopen gevaar bestaat.

De leerplichtsbepaling geeft geen juist beeld van alle maatregelen die ten bate der opvoeding zijn genomen. Herhalingsonderwijs, avondscholen, ambachts- en teekenscholen bestaan. Hun nuttige invloed wordt bevorderd door het arbeidsverbod ook bij hunne bedoelingen te doen aansluiten. Slechts één enkele poging wordt in 't ontwerp onder 't hoofdstuk der leerlingregeling gedaan, doch die poging is zwak en beperkt. Zwak is zij omdat geen arbeidsverbod onmiddellijk dwingend optreedt, maar slechts aan werkgevers de verplichting opgelegd wordt gelegenheid te verschaffen, en dan nog alleen na 6 uur 's avonds, tot het bijwonen van lessen.

Beperkt is die poging omdat het alleen zal gelden voor theoretisch vakonderwijs binnen den engen kring van 3 K.M. en voor jeugdige personen die juist in dat vak, waarin onderwijs gegeven wordt, werkzaam zijn. Reeds in 1874 werd door Dr. Kuyper het stelsel der ‘halftime’ voor jeugdige personen aanbevolen. De ervaring daarmee in Engeland opgedaan, is schijnbaar ongunstig, daar het stelsel weinig toepassing blijft vinden, maar toch wezenlijk wel gunstig, daar het kinderen beneden de 14 jaar van loonarbeid uitsluit. Het aantal der

half-timers neemt toch steeds af, en dit feit hunner ‘uitsterving’ bewijst hoezeer de ontwikkeling der arbeidswetgeving aanwijst, dat de leeftijdsgrens voor verboden kinderarbeid verhoogd moet worden.

Aansluiting tusschen opvoeding en arbeidsverbod is niet alleen de logische maar ook de ervaringseisch, die een nuttige werking der wetgeving mogelijk maakt. Daaraan beantwoordt het ontwerp al bitter weinig. Voor bijna de helft van allen bedrijfsarbeid past het zich niet eens bij de leerplichtsbepaling aan: voor het tegengaan van arbeid buiten de schooltijden brengt het niet de noodzakelijke samenwerking der autoriteiten; voor al wat er buiten het meest eenvoudige lager onderwijs ter opvoeding van het kind wordt gedaan brengt het geen krachtdadige hulp aan, dan alleen voor een enkel soort vakopleiding, waarvan de ontwikkeling nog in de toekomst ligt en de omvang en resultaten in elk geval nog questieus zijn.

* * *

9. Hygiënische of sociale regeling van arbeidstijden.

Een uitgebreide regeling van arbeidstijden komt voor in Hoofdstuk VI onder den titel ‘Van bescherming van den arbeid door beperking van arbeidsduur.’ Deze benaming drukt reeds de vrees uit voor het beginsel, dat de staat regelend zou optreden tot vaststelling van arbeidstijden. Evenals in de bestaande Arbeidswet, geldende voor zwakke personen, n.l. voor vrouwen en jeugdige kinderen, die beschermd moesten worden tegen ‘ongezonden, gevaarlijken en overmatigen arbeid,’ is het woord bescherming op den voorgrond gebleven. En dit geschiedt, niettegenstaande de ervaring der wetstoepassing duidelijk leerde, hoe hare maatregelen wel degelijk dat belangrijke deel der arbeidsverhouding raakten, dat aangeeft op welke tijden er gearbeid zal worden, m.a.w. een sociale regeling was. Dit geschiedt ook, nu het ontwerp voor volwassenen en b.v. in het bijzonder voor de bakkers een tijdsregeling bevat. Wanneer dit zich beperkte tot den ‘naam’ der wet en der wetsafdeeling zou het van geen beteekenis zijn, maar het uit zich ook in de wijze waarop de regeling wordt voorgesteld. In het begrip ‘bescher-

ming' ligt vooral opgesloten het gevaar voor de gezondheid dat door bijzondere omstandigheden aan den arbeid verbonden is of nog beter en zooals de memorie van toelichting het noemt: het gevaar voor het arbeids*vermogen*. Daartegen nu waakt de hygiëne en stelt de wet ook geheele reeksen van bepalingen vast. Ook in dat kader behoort beperking van arbeidstijd. Het zou met de voorgestelde hygiënische regeling besproken zijn, indien niet door het ontwerp een ongewone beteekenis aan die soort beperking van arbeidstijd was gegeven. Nu is het noodig in 't kort naast elkaar te plaatsen het belangrijke *sociale onderwerp* van arbeidswetgeving, beperking van arbeidsduur, en het *hygiënisch middel* om door korte arbeidstijden gezondheidsgevaren te keeren of in hunne werking te beperken. Bij regeling van arbeidstijden kan het meer of minder gevaarlijke, vermoeiende, inspannende, ongezonde in aanmerking genomen worden. Daarnaast staan echter de bedrijfseischen en ten grondslag ligt naast de technische ontwikkelingsvorm van het bedrijf, de ekonomische verhouding zoowel van het bedrijf als van de arbeiders ten opzichte van winst en loon. Tusschen dit alles bestaat een evenwicht. De wet zal dikwijls zoowel het belang der arbeiders, die meerdere rust en vrije tijd wenschen als dat van het bedrijf, waaraan een normaal arbeidsdag door verhooging van 't ontwikkelingsstadium en door geregelde productie-mogelijkheid ten goede komt, bevorderen door een regel te stellen. Niet alleen zou het uiterst moeilijk zijn om voor verschillende bedrijfssoorten een schaal van ongezondheid en gevaarlijkheid vast te stellen. Daartoe ontbreken de gegevens. Maar bovendien zou *te* spoedig blijken dat die schaal niet tegelijk zou kunnen dienen om voor de bedrijven een afnemenden arbeidsduur vast te stellen. Anders staat het echter ten opzichte van industriën waar sommige arbeiders gevaarlijk en ongezond werk moeten verrichten, van bekende groote schadelijkheid. Gezocht moet worden of dat werk niet zoodanig kan geschieden, dat het gevaar weggenomen is, b.v, door een veranderd procédé, of wel door gebruik te maken van andere stoffen. Indien dit niet mogelijk is en zelfs allerlei hygiënische voorbehoedsmiddelen niet afdoende zijn, kan voorgeschreven worden dat een zelfde persoon dat werk niet langer dan een aan te wijzen tijd mag verrichten. Daarbij is

niet uitgesloten dat daarvòor of daarnà ander werk verricht wordt. Een dergelijke regeling bevat dan ook de Veiligheidswet, toegepast o.a. op de lucifersindustrie. Een duidelijk onderscheid is er dus tusschen de sociale en de hygiënische arbeidsduurbeperking. In de eerste schuilt wel ongetwijfeld een groot hygiënisch belang, doch tegenover de ekonomische elementen, die het overwegend bevat, kan dit geen heerschenden, maar slechts een ondergeschikten invloed uitoefenen opdat de regeling mogelijk en practisch doorvoerbaar zal zijn.

Die regeling zal zich, blijkens de ervaring met de Arbeidswet, dienen te richten naar de feitelijke toestanden om die, voorzoover op dat oogenblik mogelijk is, te verbeteren.

Een zoo ongezond bedrijf b.v. als het glasblazen ontsnapte niet alleen aan 't arbeidsverbod van art. 4 dier wet, maar verbrak zelfs het zoo principieele verbod van nachtarbeid uit art. 5. En op dezelfde wijze ging het met de steenbakkers, voor wie ondanks vermoeienden en zwaren arbeid toch uitzonderingen werden toegestaan.

Beproefd zal worden uit de hygiënisch beschermende vormen, die de arbeidstijdsregeling in dit ontwerp vertoont, de feitelijke regeling die zij voorstellen op te diepen.

Vooral geldt dit de arbeidstijden van volwassenenen, maar in zekeren zin ook die van jongens, meisjes en vrouwen. Het duidelijkst spreekt die hygiënische vorm in de twee artikelen, bepalende dat voor eenige reeksen gevaarlijke bedrijven of bedrijfsdeelen de werktijd door een bestuursmaatregel bepaald *kan* worden op 8, 9 of 10 uur voor mannen en op 7, 8 en 9 uur voor de anderen. Voor een deel zijn die bedrijven duidelijk aangegeven. In dat woord '*kan*' ligt echter opgesloten dat het om zoo te noemen 'facultatief' is. Daarbij is niet bepaald onder welke omstandigheden dat 'kan' tot werkelijkheid zal worden omgezet, en ook niet onder welke der drie meer of minder scherpe regelingen eenig bedrijf zal vallen.

Daar niet verondersteld kan worden dat het de regeering te doen is om over deze schadelijke bedrijven een zóó groote, bedreigende macht uit te oefenen - waar zij b.v. de arbeidstijd in drukkerijën op 7 en 8 uur kan bepalen - moet aangenomen worden dat hier een zuivere theoretische eisch tot

uiting kwam, die niet in een regeling op toestanden is uitgewerkt.

Onder die schadelijke bedrijven zijn b.v. twee belangrijke onderdeelen der textielindustrie begrepen, n.l. kaarderijen en ruwerijen. Ook daarvoor ‘kan’ de arbeidsduur tot 7 à 8 uur beperkt worden. Dat dit echter geenszins de bedoeling is blijkt wel uit een ander artikel waar de bedrijfseischen dier textielindustrie met een buitengewone scherpte in 't oog gehouden zijn. Niet 7 of 9 maar zelfs bij uitzondering 11 uur per dag worden noodig geoordeeld. Zòo gaat het de textielindustrie, en zoo zal het ook de andere bedrijven gaan, wanneer het op toepassing aankomt, totdat alleen overblijft de beperkter arbeidsduur in enkele giftbedrijven. Doch dàar kan 7 uur nog te lang zijn, en dàar was niet beperking van den arbeidstijd, maar beperking van den tijd voor 't gevaarlijke werk het eerst noodige.

* * *

10. Algemeene of speciale regeling van arbeidstijden.

Uitgaande van de bestaande regeling en op den grondslag van hare werking trekt het allereerst de aandacht, dat de samenkoppeling der drie categoriën personen, jongens, meisjes en vrouwen, voor de vaststelling van den arbeidsduur niet gewijzigd is. Juist die samenkoppeling was de oorzaak dat van de werking der arbeidswet zoo uiterst weinig bekend werd. Dat die werking niet voor de drie categoriën dezelfde kan zijn is al te duidelijk. Het was en het blijft van groot belang die werking zoo juist als eenigszins bereikbaar is te leeren kennen. Dan alleen zal blijken òf en voor welke categorie verandering mogelijk, wenschelijk en noodzakelijk is.

Ongetwijfeld zal ook dit leiden tot opheffing der generalisatie en tot specialiseering voor verschillende bedrijven. Doch dan moet allereerst de generaliseering voor de drie arbeiders-categoriën verbroken worden, anders is het onmogelijk verder te komen. Zeer juist schrijft de minister in de memorie van toelichting betreffende den arbeidsduur van mannen: ‘Op den voorgrond behoort te staan de erkenning dat voor de verschillen-

de bedrijven ook verschillende voorschriften zullen gelden.' Doch dit geldt niet alleen voor mannen, maar ook voor alle andere personen. De bedrijfseischen en bijzonderheden, die specialisatie practisch en wenschelijk maken zijn dezelfde. Wel moet er soms in een bedrijf eenheid van arbeidsduur zijn. Voor de textielindustrie, waar vrouwen, meisjes en jongens met mannen werken, wordt de arbeidsduur der laatsten bepaald door die der eersten. Achter de rokken veroverden de Engelsche textiel trades-unions hun tienurendag. Dit sluit echter niet in dat de wet geen onderscheid tusschen de personen zou maken, naar gelang van leeftijd en sekse. Er zijn ook andere bedrijven, waarin jongens of vrouwen slechts bij uitzondering of voor bijzondere werkzaamheden werken en waar een afzonderlijke arbeidsregeling voor hen de bedrijfsorde niet verstoort.

Er is minder onderscheid tusschen de volwassen vrouwelijke en mannelijke arbeiders, dan tusschen deze en de jongens en meisjes. Met behoud van eenheid van arbeidsduur in bedrijven, waar dit onvermijdelijk is, doch dan ook de mannen eronder begrepen, kunnen voor verschillende bedrijfssoorten andere regelingen vastgesteld worden.

Het ontwerp maakt een uitzondering, die echter tegelijkertijd een bewijs is van de noodzakelijkheid der specialiseering, n.l. voor den Zaterdagschen arbeid van de gehuwde vrouw. Deze moet dien dag 2 uur voor haar huishouding beschikbaar hebben. De tijd zal leeren, wàar en hoè deze bepaling tot uitsluiting der gehuwde vrouw van fabrieksarbeid leidt. Misschien zal die maatregel de zoo wenschelijke vrije middag op Zaterdag, die in Engeland heilzaam en geliefd is geworden, bevorderen. Maar een krachtiger aandrang naar dit laatste, anders dan door uitsluiting van de gehuwde vrouw, ware stellig gewenscht, en in verschillende bedrijfstakken zeer goed te verwezenlijken.

Hoe een gespecialiseerde arbeidstijdenregeling steeds samengaat en grootendeels berust op eene onderscheiding naar leeftijden en seksen der arbeiders bewijst de ervaring, zoover die zich in het 'uitzonderingenbesluit' getoond heeft. Daarin wordt zelfs verschil gemaakt tusschen de leeftijden van 12 tot 14 en van 14 tot 16. Toch zijn die bepalingen

slechts negatief; het zijn alle verbeteringen van den regel ten ongunste der nachtrust. Zij specialiseeren slechts aan ééne zijde van het gemiddelde, n.l. ten bate van het bedrijf. Daar, waar feitelijk gunstiger arbeidstijd gewoonte was dan het wetsartikel als normaal aanduidt, is ook een bijzondere regeling mogelijk, d.w.z. aan de andere zijde van 't gemiddelde. Dit zou bijdragen èn tot betere handhaving der wet, èn tot verdergaande bepalingen, juist daar waar deze nuttig kunnen werken. Het wetsontwerp gaat verder dan de tegenwoordig geldende bepaling, doch zonder specialiseering, nòch naar personen, nòch naar bedrijven. Het een-algemeene regelstelsel der bestaande Arbeidswet blijft gehandhaafd. Door het openen der mogelijkheid tot uitzonderingen wordt het geschikt gemaakt voor toepassing, d.w.z. dat de afwijkingen ook nu weer alleen ten gunste van 't bedrijf, nooit in 't belang der arbeiders, kunnen zijn. Duidelijk dient het practische nadeel van deze methode aan 't licht te treden vergeleken bij de bedrijfsgewijze regeling, die geen uitzonderingen behoeft. Eén voordeel is er aan verbonden, n.l. dit, dat het een eenvoudiger en gemakkelijker procédé van wetgeving is. Het kan gevolgd worden vóordat detailkennis bestaat of beschikbaar is. Bij de toepassing toch wordt, dank zij de uitzonderingsmaatregel, de practijk der feiten gevolgd. Daarom is het bij een beginnende wetgeving wel onvermijdelijk. Wanneer daarmee echter ‘voldoende ervaring’ is opgedaan, kan en moet het andere procédé gevolgd worden. Wat toch is het groote nadeel? Dat de administratie zal worden bestormd met aanvragen tot uitzonderingsregelen, juist door die bedrijven in welke de toestanden *onder* den regel liggen, d.w.z. ongunstiger zijn. De verantwoordelijkheid die verzoeken af te wijzen, weegt voor de administratie zonder eenigen twijfel zwaarder dan voor den wetgever. De kans dat toegegeven zal worden aan vermeende eischen der arbeidsgevers, die bijna altijd bij elke arbeidswetgeving dreigen dat de industrie ten onder zal gaan, is daarom grooter. De strijd tusschen het belang der wetsregelen en die der schijnbaar bedreigde industriën blijft bij beslissing door de administratie verborgen in papieren en bureau's, waar de invloed der adviezen van publiek niet verantwoordelijke ambtenaren over-

wegend is. De volksvertegenwoordiging heeft wel een recht van contrôle, doch op de administratie is dit uiteraard zwakker dan haar recht op wetgevend gebied. Komt de beslissing in den strijd tusschen het belang der arbeidswetgeving en dat der industrie daar ter sprake, dan is het oordeel publiek; alle argumenten verkrijgen in het licht der kritiek hunne werkelijke waarde, en indirecte, onverantwoordelijke invloeden zijn buitengesloten. De beslissing zal dan, ook wanneer die ten gunste der industrie uitvalt, een duidelijke uiting zijn van wat door de arbeidswetgeving in een bepaald stadium bereikbaar is. Dan is het mogelijk, dat de arbeiders meespreken en tot uiting brengen wat ook zij voor hun bedrijf mogelijk en voor hun eigen belang wenschelijk achten. Bij een beslissing door de administratie is dit zeer bezwaarlijk te verkrijgen, zelfs indien het gewenscht wordt. Wat is echter voor een bedrijfsgewijze regeling noodig? Zij eischt een ervaringskennis, die op breeden grondslag verzameld moet zijn. Het feit dat de beginnende arbeidswetgeving steeds op de andere wijze is opgezet, belemmert daarenboven den overgang. Zoolang als eenigszins mogelijk wordt natuurlijk vastgehouden aan het bestaande. Vooral geldt dit voor hen die meer naar de artikelen dan naar de werking de wet beoordeelen, en begrijpelijkerwijze worden deze het meest gevonden onder de directe helpers bij het wetgevend werk n.l. onder de ministerieele administraties. Trouwens waar door mij, in tegenstelling met wat de minister neerschreef, gemeend wordt dat nog niet ‘voldoende ervaring’ is opgedaan met de arbeidstijdsregeling der bestaande arbeidswet, en tal van vragen over hare werking nog op beantwoording wachten, is het een onbillijke eisch te vragen dat het oude wetgevend procédé nu reeds worde opgegeven. Dan dient echter ook erkend dat dit zijn grond heeft in onvoldoende ervaring, en moet ernaar gestreefd worden, die ervaring en daarmee een lateren overgang tot de bedrijfsgewijze regeling in een nieuwen wetsvorm te vergemakkelijken. Daartoe nu zou allereerst het verband losgemaakt moeten worden, dat jongens, meisjes en vrouwen in een schema vasthoudt, en de gelegenheid geopend voor verschillende regeling.

Gedeeltelijk schijnt dit reeds in het ontwerp tot uiting te zijn gekomen, n.l. in al de uitzonderingsartikelen, die van uit een

besluit nu in de wet zijn overgenomen. Dit is slechts, zooals bleek, de eenzijdige ervaring, die ondanks den ontwerper in zijn voorstel is doorgedrongen. Het blijkt dat in alles wat buiten die ervaring staat, de splitsing zich nergens vertoont en de ontwerper er niet naar streefde de vroegere lessen in practijk te brengen.

* * *

11. Arbeidstijd en rusttijd.

De arbeidstijd wordt geregeld door vaststelling van begin en einde, van rusttijd en van den duur. Dit kan geschieden in een vast schema, of het kan ruimte overlaten voor het doen van een keuze. Eerste eisch voor wettelijke regeling is, dat duidelijk de weg voor controle is aangewezen. Niet alleen geldt dit, opdat de ambtenaren overtredingen zullen kunnen constateeren, maar ook omdat wanneer controle moeilijk of ondoenbaar is, de overtredingen met gerustheid, en daarom uitgebreid zullen voorkomen m.a.w. de moreele werking der wet gering is. De strijd der Engelsche fabrieksinspecteurs tegen de textielindustrie, ter handhaving van den tienurendag, levert een staalkaart van allerlei listige ontduikingen der wet. Het resultaat ervan is geweest dat de speling in het arbeidsschema steeds minder is geworden en een geheel vastgelegd werktijdsplan de slotsom der ervaring was. Wat kunnen de redenen zijn van deze ervaring af te wijken en toch speling toe te laten? Dat het afwijken van gewoonten, zoowel voor begin, als voor de schaft en het einde van den werkdag; gewoonten zooals die soms jaren en jaren in eenige stad of streek geheerscht hebben, niet zonder moeilijkheden kan geschieden, is begrijpelijk. Die gewoonten zijn wel verschillend, doch in hoofdzaak kunnen twee vormen ervan worden aangewezen. De eerste, de oudste, is deze: dat in 't midden van den dag het vaste etensuur ligt en 's morgens en 's middags gedurende een korter tijd brood gegeten wordt. Te samen geeft dat ongeveer 2 uur rusttijd. Voor een elfurigen arbeidsdag brengt dit het begin op 6 en 't einde op 7 uur, of 't begin op 7 en het einde op 8 uur. De andere vorm, die uit de eerste waarschijnlijk voortgekomen is, ontstond door de rusttijden te bekorten. Het doel was een later begin of een vroeger einde. Juist bij verkorting van den arbeidsduur

tot op 10, 9½ of 9, soms tot 8 uur wordt deze tweede vorm meer wenschelijk en mogelijk, daar de arbeidsperioden dan de 5 uur niet overschrijden. Voordeelen ervan zijn: ten eerste, dat voor fabrieken de bedrijfskosten tot een korter termijn worden teruggebracht, b.v. het onderhoud der vuren, de verwarming en de verlichting; verder voor de arbeiders dat de halve rusturen meer waarde hebben in den morgen of den avond, dan midden op den dag, wanneer zij toch gedwongen zijn die tijden in of nabij de fabriek door te brengen. Het veel voorkomend gebruik om die korte rustpoozen in 't voor- en na-jaar te verschuiven, opdat steeds zooveel mogelijk van het daglicht geprofiteerd wordt en onkosten bespaard, brengt steeds een onregelmatigheid zoowel voor 't bedrijf als voor de arbeiders mede. Een reden te meer, die rustpoozen geheel te doen vervallen. Het is daarom onbetwijfelbaar dat de tweede vorm van de tijdverdeeling - ten minste bij een tienurendag - in alle opzichten de voorkeur verdient; ook voor de wettelijke regeling, daar met dien vorm een vast schema van zelf spreekt. De bestaande regeling laat den werktijd toe tusschen 5 uur v.m. tot 7 uur n.m. met 1 uur rust d.w.z. geeft bij 14 uren 3 uur speling voor 11 werkuren.

Eenige aandrang naar de tijdsverdeeling met korte rustpoozen ligt daar niet in. De nieuw voorgestelde regeling geeft voor 10 werkuren eveneens 3 uur speling tusschen 6 v.m. en 7 n.m. Daarbij wordt 1½ uur, dus ½ uur meer rust voorgeschreven.

Hierin wordt duidelijk al evenmin een streven gelegd naar een vervroegd einde en geen stevigen waarborg gegeven voor scherpe contrôle. Deze toch, zal zich voornamelijk moeten richten op de uren dat het werk begonnen of geeindigd wordt, en bij vrijheid deze te verschuiven, wordt het toch al moeilijk toezicht nog lastiger. Een waarborg tegen misbruik wordt in de bestaande regeling gezocht en ook in de nieuwe weder voorgesteld door de administratieve verplichting om een lijst van de werktijdsregeling op te hangen. De zwakte van dezen maatregel blijkt wel uit het strafbaar stellen van het feit er 2 lijsten op na te houden. Daarmee wordt een ontduikingsmiddel aangegeven, en het is niet te zeggen welke meerderen nog zullen uitgevonden worden. De rusttijdregeling die, hetzij

1½ uur voorschrijft in den middag of anders bij meer dan 8-urigen arbeidsdag, 1 uur 's middags en 1 of 2 halve uren, schijnt eer den eersten en ouderen vorm van arbeidsverdeeling te bevorderen.

Dat de regeling geen vaster schema bevat, en de keuze zoovèr vrijlaat dat zelfs elke 14 dagen een nieuwe regeling gemaakt mag worden, is alleen te verklaren doordat zij voor *allerlei* bedrijven *een algemeene geldigheid* moet hebben en de gewoonte wil sparen. Niettegenstaande zij zoo ruim is moet toch nog de mogelijkheid van uitzondering op alle wijzen, nl. voor begin of einde, voor rusttijd, voor verplichte lijst enz. worden omschreven. Zij geldt bovendien zoowel voor jongens, meisjes als vrouwen. Vooral waar het verbod van arbeid zoo beperkt gehouden is, treft het dat ook niet in de arbeidstijdsregeling voor jongens en meisjes betere waarborgen zijn gelegd opdat door het vrijgeven op bepaalde uren, of door beperking van arbeidsduur, dat is beperking van lichamelijke vermoeienis, de mogelijkheid geopend wordt voor betere opvoeding. Na elf, en zelfs na tien uur arbeid zijn de hersenen voor lessen niet meer bevattelijk. Een jongen of meisje van 12 a 13 jaar kan niet gelijk gesteld worden met een volwassen vrouw. In die bedrijven waar geen inbreuk op de eenheid der arbeidstijden mogelijk is wordt verhooging van de leeftijdsgrens noodig. In andere bedrijven is misschien exploitatie van jeugdige arbeidskrachten op gelukkige wijze te belemmeren door sterker beperking van arbeidsduur, omdat die exploitatie dan niet meer voordeelig is. Juist een dergelijke bepaling zou door hare werking aan 't licht kunnen brengen waar en op welke wijzen de belangen van het toekomstig geslacht met die der industrie tot overeenstemming te brengen zijn en de vaste grondslagen leggen voor een latere gespecialiseerde regeling. Waar het toch zeer moeilijk zal zijn om het gebruik der goedkoopere arbeidskrachten van jongens, meisjes en vrouwen, - wier percentage ten opzichte van dat der mannen dikwijls te groot en bovendien nog toenemend is - ten bate der volwassenen en der arbeidswillige werkeloozen te keeren, moet er in de toekomst hiervoor een regeling komen. De maatschappelijke feiten in verschillende bedrijven wijzen dit reeds duidelijk aan. Eer dit echter noodzakelijk en practisch voor uitvoering geschikt zal blijken is het vooral noodig de tegenwoordige ontwikkeling

der verhoudingen te volgen. Dat daarbij de concurrentie om arbeidsplaatsing tusschen mannen en vrouwen een andere is dan die tusschen volwassenen en kinderen, is reeds onmiddellijk duidelijk. Duitschland en Engeland hebben de regeling om voor jeugdige personen korteren arbeidstijd voor te schrijven reeds ingevoerd. De werking daarvan zal wel niet op een bestendiging uitloopen, maar toch heilzaam zijn, en tot andere betere regelingen voeren. Onze nieuwe Arbeidswet blijft echter achter.

* * *

12. Uitzonderingsbepalingen op de arbeidstijdsregeling. Textielindustrie. Overwerk.

De uitzonderingen op den regel van arbeidsduur en rusttijden, werden in de bestaande wet door een bestuursmaatregel vastgesteld. In het ontwerp nemen ze een geheele reeks artikelen in en blijken voor een deel te zijn beperkt, doch ook deels te zijn uitgebreid. Elk artikel bevat een speciale regeling, waaruit duidelijk - en vooral na lezing der toelichting - blijkt, hoe bijzondere bedrijfseischen zich uiten. De overbrenging in de wet is een vooruitgang. Niet omdat die regeling eenige andere waarde heeft of zij in de wet dan wel in een Kon. Besluit staat, maar omdat nu elke regeling voor zichzelf aan de kritiek en 't oordeel der volksvertegenwoordiging wordt onderworpen. Met overweging van alle argumenten zoowel voor als tegen, zal beslist worden over hare bestendiging. Wat moet daarbij worden overwogen? Vooral of aan de bedrijfseischen niet te veel is toegegeven, of b.v. de nachtarbeid in glasblazerijen nog wel mag worden geduld, en of het late en vroege werk in bloemenbinderijen en in de botvisscherij toetestaan is, en zoo meer. Dan echter dient overwogen te worden of de speciale regeling, die in elk geval beperkt wat vroeger of soms wel tot nu toe geschiedde, ook controleerbaar is. Dit toch beteekent of zij al dan niet practisch resultaat zal hebben. Het mag geen mooi schijnend brevet voor wetsontduiking worden. Voor haringspeeters en botvisschers b.v. is het dat tot nu toe geweest, en ook voor steenbakkerijen leerde de ervaring dat controle zoo goed als ondoenlijk was. Te meer klemt dit nu, omdat de grondslag van alle regelingen veranderd is, daar de arbeidsduur van 11

tot 10 uur wordt teruggebracht. Daarmee toch is de aanleiding tot overtreding vergroot. Eene enkele regeling schijnt uit het kader der overigen te vallen, n.l. die voor de naaisters. Zij mogen inplaats van 5 uur tot 7 uur tusschen 7½ en 7½ of tusschen 8 en 8 10 uur arbeiden, mits boven de 14 jaar zijnde. Deze uitzondering wijst erop hoe voor volwassen vrouwen een andere begrenzing gewenscht wordt. Niet het bedrijf, maar de arbeidsters zelve zijn hier de oorzaak voor de uitzondering. Ongetwijfeld wordt deze oorzaak ook elders gevonden, omdat het de behoefte uit naar een gesloten arbeidsregeling, die zich aanpast aan de levensgewoonten der werksters. Mits daarmee korte arbeidsduur gepaard gaat, zou verzet hiertegen onnut en zelfs schadelijk zijn. Door nauwer aansluiting van begin en einde is een goede oplossing te vinden. De twaalf uren laten echter nog 2 uur speling, waarmede alleen de controle bemoeilijkt wordt d.w.z. overtreding bevorderd.

Ofschoon verschillende aanmerkingen op de 13 uitzonderingsregelingen te maken zijn, dient gezegd dat ze een duidelijk beeld geven van wat voor die bedrijven toe te staan of te veranderen valt. Anders staat het echter met nieuwe uitzonderingen, die in het ontwerp worden voorgesteld. Zij zijn van tweeërlei soort. De minst ingrijpende geeft voor 12 soorten van bedrijven de vrijheid om 5 uur v.m. den arbeid te beginnen, zoodat bij behoud van den tienurigen arbeidsdag 1 uur meer speling gelaten wordt. Die vrijheid is echter door niets verder gebonden. Zij geldt voor jongens, meisjes en vrouwen zonder onderscheid. Niets in de bepalingen of de toelichting duidt aan, waartoe dit noodig is, dan alleen dat in die bedrijven door de mannen gewoonlijk vroegtijdig wordt begonnen. Waarom echter? niet omdat het werk dit eischt, maar omdat in die bedrijven lang gewerkt wordt, b.v. in de scheepsbouw gewoonlijk 's zomers 13 uur. Dat de jeugdige personen of vrouwen niet even lang zullen werken bij zoo vroeg beginnen, kan alleen door scherpe controle worden ontgaan. De bedrijven zullen zonder wetontduiking alleen dan voordeel kunnen hebben van dat vroege begin, indien twee ploegen beschermde personen elkaar afwisselen. Is dit echter het geval, dan moet dat ploegenwerk ook worden geregeld, waarbij dan tevens een kortere arbeidstijd kan worden vastgesteld. De ploegenarbeid gaf en geeft

voortdurend moeilijkheden voor controle en aanleiding tot overtreding, zij het niet voor *alle* jeugdige arbeiders of vrouwen, dan toch voor *sommigen*. Mist toch één uit een ploeg, dan moet de leemte aangevuld worden, en uit de personen van de vorige ploeg is dit zoo gemakkelijk geschied.

Sprekend eischt dan ook deze uitzondering nadere specialiseering, daar zij anders tot voortdurende en niet vasttestellen ontduiking zou voeren. Verklaard wordt dit gebrek doordat de ervaring zich niet deed gelden, want dan zou een zoo algemeene bepaling generaliseerend door zijn eenvoudigheid, maar in wezen slechts overtreding bevorderend, geen plaats gevonden hebben.

Nog meer algemeen, nog vager en schadelijker is de belangrijkste uitzondering. Deze machtigt den minister in een bestuursmaatregel voor sommige fabrieken en werkplaatsen den werkduur op 11 inplaats van op 10 uur te bepalen. Dit beteekent dus een opheffing van den vooruitgang, door de wet voorgesteld, ten bate van enkele inrichtingen. Welke zullen deze zijn? Het wetsontwerp zegt het niet, doch wel de memorie van toelichting. Bedoeld is nl. niets minder dan een groot deel der textiel-industrie. Hoewel die bedoeling bij de redactie van 't wetsartikel steeds voor uitbreiding vatbaar blijft, wordt zij alleen en uitsluitend gerechtvaardigd voor de katoen- en wolspinnerijen. Dat die bedoeling zich *zal* uitbreiden is reeds vooraf duidelijk.[1)] De sprong van den 11-urigen tot den 10-urigen arbeidsdag is een zeer belangrijke. Hoe verder de beperking voortgaat, hoe grooter het verzet wordt, en stellig is dat in niet geringe mate te verwachten bij de toepassing der regeling van het wetsontwerp. Is er nu voor dat verzet een uitlaat te vinden, - en die geeft deze uitzonderingsbepaling, - zonder dat daarbij de volksvertegenwoordiging gekend behoeft te worden, dan kan het niet anders dan dat èn het verzet door de mogelijkheid van een succes op de administratie geprikkeld wordt, èn dat deze zal toegeven. De textiel-industrie is daarvoor reeds een sprekend bewijs. De strijdbaarheid van deze machtige en uitgebreide bedrijfstak is in

1) Ook de wasscherijen requestreerden reeds om gelijke rechten als de Textielindustrie.

alle landen bekend uit de geschiedenis der Engelsche. Zoowel de arbeidswetgeving van een halve eeuw geleden als die van het Frankrijk der laatste jaren heeft het getoond. Haar verzet tegen de beperking van arbeidsduur is begrijpelijkerwijze begonnen bij de indiening van het ontwerp en had bij de regeering reeds een voorloopig succes. De van elders bekende strijd herhaalt zich ook in ons land. Stellig bij geen enkele soort fabrieksarbeiders dan in de textielindustrie is de wensch levendiger naar bekorting van arbeidstijd. De Engelsche Trades Unions van 1848, de vakvereenigingen uit het noorden van Frankrijk, de Crimmitschauer textielarbeiders hebben een harden strijd en met veel toewijding gevoerd om hiertoe te geraken en om daarbij de nadeelen af te weren, waarmee de fabrikanten hen als tegengif voor hun wensch wilden bedenken. Ook de Nederlandsche vereenigde textielarbeiders - b.v. in het bekende adres der christelijke vakvereenigingen, die zelfs aan deze regeering om een 8-urendag vragen - hebben getoond, dat hun die verkorting ter harte gaat. Geen wonder ook. Er bestaat bijna geen eentoniger arbeid, gejaagd door een stukloon, dat telkens weer teruggedrongen wordt, dan bij de steeds sneller aangedreven spinmachines en weefgetouwen. Geraas vermoeit de ooren, het snel bewegen de oogen; warmte mat het lichaam af en stof belemmert de ademhaling. Daartegenover staat echter de wensch der fabrikanten om van de betrekkelijk snel verouderde machines zooveel mogelijk productie te verkrijgen, door ze zoo snel en zoo lang mogelijk te laten loopen. Een onafgebroken dag- en nachtbedrijf bleek onvoordeelig: de nachtproductie was aanzienlijk veel slechter dan die over dag. Productievergrooting werd met beter finantieel resultaat verkregen door uitsluitend overdag een dubbel aantal machines te doen loopen. Doch dan moest die dag zoo lang mogelijk zijn. Toch leerde de ervaring dat er een grens is, waarover de productiviteit der machines niet heengaat, omdat deze toch altijd bediening door menschen vereischen, wier arbeidsvermogen beperkt is. Zelfs wanneer de ervaring *niet* zou aangeven wat zij in Engeland deed - waar b.v. de wekelijksche werktijd sedert 1901 van 56 tot 55 uur werd verminderd zonder dat de productie afnam, - dat de wettelijke 10 urendag of de 60 urige week zonder schade voor de industrie in te voeren

is, dan nòg zou het groote volksbelang van gezonde, krachtige en ontwikkelde arbeiders te hebben in die gewichtige nijverheidstak der textielindustrie overwegend moeten zijn. Dat ook in Duitschland evenals in Engeland en Frankrijk deze maatregel binnen korteren of langeren tijd zal komen, staat vast en waarschijnlijk is het voorstel daartoe al gedaan.

De regeering schijnt dit ook hier te begrijpen, en zegt alleen voor een *dadelijke* invoering terug te schrikken; zij hoopt *geleidelijk* het doel te bereiken. Doch dat verandert niets aan de moeilijkheid. De strijd tusschen de wensch der arbeiders en de tegenstand der industrieelen zal telkens weer elke beslissing even moeielijk maken. Het treft, in de toelichting der regeering zoo uiterst weinig te vinden over de voordeelen die de 10 urendag den arbeiders zou brengen. Gesteld echter dat de geleidelijke invoering der arbeidsduurbeperking in de textielindustrie voor de tegenwoordige politieke en ekonomische verhouding de meest gewenschte wettelijke regeling moet zijn, dan nog is de vorm door het ontwerp aan deze oplossing gegeven door de vaagheid en algemeenheid, waar het juist zoo'n speciaal en in alle details bekend onderwerp betreft, onbegrijpelijk. Zoo ergens dan kon hier onmiddellijk en *in de wet* een duidelijke en scherpe regeling geformuleerd worden. Daarbij ware dan ook met de belangen der jongens en meisjes rekening te houden. Alleen voor de vrouw geschiedt dit, en wel terwijl de algemeene regel voor de gehuwde vrouw een werkduur van 8 uur op Zaterdag vaststelt, zal dit voor de textielindustrie alleen gelden wanneer en zoolang zij een kind onder de zes jaar moet verzorgen, dus ook met teruggang.

De groote uitzondering op den 10 urendag in het ontwerp is daarom niet alleen niet gerechtvaardigd, noch in hare algemeene formuleering, noch in hare bijzondere bedoeling, maar zij is bovendien zoo geregeld dat hare werking de arbeidswetgeving op dit punt ernstig belemmeren zal.

Ten slotte rest de bespreking van een algemeene uitzondering op den verkorten arbeidsduur door wat bekend staat als *overwerk*. Ook de tegenwoordige wet bevat daarvoor een regeling. Elk bedrijf, van welke soort ook, kan nu in plaats van 11, 13 uren werken mits daartoe vergunning is verkregen. De werking hiervan heeft de beste en uitgebreidste ervaring

gebracht om den invloed der arbeidsduurbeperking te leeren kennen. Bij meerdere controle nam het aantal aanvragen toe, maar omgekeerd zal stellig een herhaald overwerk - zij het met vergunning - tot scherpere aandacht der ambtenaren gevoerd hebben. Wat echter het duidelijkst voor den dag kwam was het veelvuldig en periodiek terugkomen van enkele overwerkaanvragen. Die kwamen van de z,g. seizoenbedrijven. Bij het 'algemeene' der arbeidstijdsregeling waren zij niet bedacht. In het uitzonderingsbesluit reeds, maar vooral bij het overwerk deden zij zich kennen. Zoo ergens dan kan hier van 'voldoende ervaring' sprake zijn.

Deze uit zich in het ontwerp door een nieuwe regeling van het overwerk. Behalve met een vergunning kan overgewerkt worden *op eigen initiatief* van den werkgever, mits eene verklaring daarvan aan den ambtenaar verzonden is. Dat het aantal dagen, voor welke dit geldt, beperkt is, doet niets af aan de beteekenis van deze concessie. Oogenschijnlijk onbelangrijk zal zij toch in staat zijn om de geheele arbeidstijdsregeling waardeloos te maken, vooral voor klein- en huisindustrie. De les dat krachtig gecontroleerd overwerk de werking der bestaande arbeidswet ten minste eenigermate heeft bevorderd en aan 't licht gebracht, scheen niet gegeven. Geen onderscheid wordt er gemaakt tusschen seizoenarbeid, overwerk bij nood, en overwerk om voordeel. Het aantal dagen wordt niet beperkt. Geen industriën als in buitenlandsche wetten worden aangewezen, waar één of meer dezer drie vormen van overwerk absoluut verboden zijn, b.v. in Engeland de textielindustrie. Voor giftbedrijven schijnt deze maatregel toch aangewezen. Integendeel wordt de controle uit handen der autoriteiten gegeven, en de kans om zonder gevaar de wet te kunnen overtreden zeer vergroot. Elke overwerkdag, waarop niet tevens door beambten gecontroleerd wordt, zal practisch niet meetellen bij het in de wet aangegeven aantal. Zonderlinger verbetering kon moeilijk zijn voorgesteld, waar in strijd met alle ervaring de wetsband losser inplaats van vaster wordt gemaakt.

(Wordt vervolgd.)

Boeken, Menschen en Stroomingen

F. van der Goes in *De Kroniek*

Eenige opstellen van F. van der Goes in *De Kroniek* zijn me een welkome aanleiding om sommige denkbeelden uitvoeriger voor te dragen. Deze bestrijder heeft zijn meeningen in een toon gehouden waarnaar men gaarne luistert, dien men gaarne overneemt, en waarin het ook mogelijk is alles te zeggen wat men op het hart heeft. Toen ik, nu ongeveer tien jaar geleden, mijn eerst stille, daarna luide toernooien aanving, heb ik het me tot een plicht gemaakt tot niemand het schriftelijk woord anders te richten dan ik het mondeling doen zou als hij tegenwoordig was; en ik heb mij daarover niet te beklagen gehad. Er bestond, als ik zoo schreef, tusschen den toegesprokene en mijzelf indien niet altijd een feitelijke, toch steeds een verbeelde verstandhouding, die mij terughield van iets te zeggen wat door den ander niet verstaan zou worden, terwijl het besef ervan tevens den ander tot verstaan welwillend maakte. Zij die onbekommerd om hun tegenpartijder schreven wat ze dachten, en betoog en twist, scherts en hoon, lof- zoowel als smaad-rede over zijn al of niet luisterend hoofd uitstortten, zij konden toejuiching verwachten van hun talenten als redenaar, - maar waren zij zeker dat de onder die talenten bedolvene hun bedoeling verstond? Hoeveel geringer nog werd die zekerheid als de bewondering voor het oratorische een hulde bleek die men moeielijk missen kon, en men, om bij armoede van argumenten den schijn te redden van onoverwinnelijkheid, behoefte kreeg aan het retorische. Leuzen en frazen moesten dan de plaats vervangen van kennis en denkbeelden, en, ergst van al, de schrijver moest hopen dat de

bedoeling van hun aanwezigheid niet begrepen werd. Schrijven met de hoop niet verstaan te worden, dat is de vloek van een oratorische welsprekendheid, die niet gedragen wordt door kennis en denkbeelden. Zijn zij die zoo schrijven tevens sprekers voor de menigte dan is die vloek bijna onontkombaar. Zij moeten tegenover haar altijd gelijk hebben, altijd onkunde en armoede van gedachte, ook al is ze tijdelijk, verbloemen. Terwille van de zaak die zij voorstaan, de partij die hen uitzendt, is dit bijna plicht. Zij weten daarenboven dat voor frazen en leuzen de menigte altijd gevoelig is. Het redden van den schijn wordt hun hoofdzaak en zij verheffen zich boven hun tegenstander met het ijdel en wapperend armgebaar van een armoede-verhullende retoriek. Van geen soort van welbespraaktheid ben ik zoo afkeerig als van deze. Terwijl ik het goede oratorische prijs, vermijd ik het, uit haat aan het retorische. En meer dan eenige andere welsprekendheid bemin ik die onmiddelijke, die in een gevoel van verstandhouding met den hoorder een waarborg heeft dat al het gezegde erkend en verstaan zal worden als wat het is. Henriëtte Holst en F. van der Goes zijn de twee *Nieuwe-Tijd*-redakteuren die de Inleiding van dit tijdschrift hebben aangevallen; maar terwijl de eerste haar onkunde en haar gebrek aan denkbeelden verbergt in oratorische volzinnen en onder retorische frazen, die ik wel kan afwijzen, maar niet beantwoorden, zegt de laatste zijn opmerkingen in een toon waarin antwoord mogelijk en aanlokkelijk wordt.

* * *

Gij, Verwey, - zegt Van der Goes - zijt bevangen in een illusie, en ik zal u inlichten. Gij beschouwt de dingen zooals ge wenscht dat ze waren. Gij zijt zoozeer ingenomen met de rol die ge zoudt begeeren te vervullen, dat ge de omstandigheden waarin alléén die rol mogelijk ware, fantaseert voor uzelven, - en, wat erger is, betoogenderwijs aan anderen tracht op te dringen. ‘De dichter heeft zijn eigen waarheid, en wie geen barbaar is zal haar gaarne eerbiedigen; doch wederkeerig hebben degenen tot wie hij spreekt de vrijheid hem te verzoeken, dat hij niet buiten de sfeer der poëzie zich

begeve, en hun niet met het proza der redeneering van een waarheid poge te doordringen, welke een produkt is van zijn verbeelding. Wat wij bewonderen in poëzie zijn wij niet gehouden in proza te aanvaarden. Wanneer Verwey er behagen in schept, een wereld in zijn werken te kreëeren waar de poëten voorgaan en de overigen volgen, getrokken door de enkele schoonheid van hun zang, zal menigeen, gelooven we, zoover de werkelijkheid waarin hij verkeert hem rust laat, begeerig luisteren naar het verhaal en zich gevangen geven aan den verhaler. Doch als Verwey een opstel in de wereld zendt waarin hij ons uitlegt dat het zijn "plicht" is voor een orgaan van de intellektueele strooming onzer dagen te zorgen, - immers "dichters beleven in den geest het sterkst, wat de volken beleven, stoffelijk en geestelijk" - dan wordt het een heel ander ding, en, wat op één plan het voortbrengsel kon schijnen van een schoone verbeelding, op dit lagere plan het maaksel van een inbeelding, die eerder leelijk moet heeten. Nog daargelaten, dat wel niets ter wereld een minder verheven bezigheid kan zijn, dan het bepleiten van de rechten der poëzie met de middelen van het proza. Leid ons, zeggen wij tot den dichter, waarheen gij wilt, en, zoo gij kunt, beveel de massa u te volgen, maar in uw mond past geen andere stijl als het lied en in uw handen geen ander wapen als het speeltuig. Weggevoerd of meegesleept te worden, moet als een vreugde zijn genoten, niet opgelegd als een plicht. Wij buigen niet welstaanshalve voor uw rang, wij bukken getroffen door uw grootheid. Verschoon ons daarom van het betoog uwer aanspraken op een hulde, die uwer eerst dan waardig zal zijn wanneer wij u haar bieden als een gering geschenk. En wij vreezen dat onder de dokumenten waarop de historie eenmaal zal uitwijzen welke dichters de voorgangers waren van het volk, iets als een prospektus waarin men zichzelf op de lijst plaatst, beter achtergelaten ware.'

Dit zijn niet alleen vaste en heldere meeningen, maar het is een proza dat even fraai als welsprekend is. En de schoonheid van dit proza berust niet in het oratorische, maar in het bevallige van een aanspraak die den toegesprokene uitlokt tot antwoorden.

Waarde Vriend - zegt hij dus: - gij huldigt het Dichter-

schap, maar verwart het met den dichter; - gij huldigt het Dichterschap, maar op een wijze die ieder dichter zal afwijzen; - gij huldigt het Dichterschap, maar wilt niet dat een dichter het verdedige.

Vindt ge dit werkelijk zulk een weinig verheven bezigheid, het ‘bepleiten van de rechten der poëzie met de middelen van het proza’? Ik wil niet ondeugend genoeg zijn om voortgaande te vragen: gelooft ge werkelijk dat in den mond van den dichter ‘geen andere stijl als het lied en in (zijn) handen geen ander wapen als het speeltuig’ past? Hoezeer ik toch geneigd ben te gelooven aan den ernst van uw uitspraken, kan ik niet nalaten te denken dat, toen ge dit schreeft, uw pen uw ernst te gauw af was. Ware het anders, grieksche tragici en joodsche psalmisten, noorsche skalden, germaansche barden, Dante Calderon en Goethe, ja uw eigen gooische buren zouden voor u oprijzen en over u weeroepen. Wapens en stijlen genoeg hebben dichters in hand en mond gehad en het ziet er niet naar uit of zij om uwentwil hun leven zullen beteren. Maar ik houd me aan uw eersten volzin, die, meen ik, beter uw bedoeling zegt. Gij vindt het weinig verheven de rechten van de poëzie te bepleiten met de middelen van het proza.

Het spijt mij, dat - om er maar één te noemen - Shelley dit deed. En, wat mijzelf betreft: juist Shelley's *Defense of Poetry* heb ik, voordat ik mijn eigenlijken arbeid begon, zóózeer genoten, dat ik ze in onze eigen taal overbracht. Ik kan niet nalaten te bekennen dat ik, tenminste wat dit punt aangaat, geheel en volstrekt met u verschil van meening. Ik vind de *Defense of Poetry* het schoonste prozastuk dat in de laatste honderd jaar geschreven is, en ik weet voor mijzelf geen schooner taak dan de verdediging van het Dichterschap.

Gij begrijpt dat ik me daarmee geen Shelley acht, en ook niet Shelley's werk over wil doen. Ik ben een bescheiden voetknecht in het leger van hen die de Poëzie verdedigen, en ik zie niet in waarom die eer mij niet gegund zou zijn. Wanneer gij dan ook zegt dat ik mijzelf ‘op de lijst’ plaats van dichters die eenmaal de voorgangers van het volk zullen genoemd worden, dan is het omdat gij, ten onrechte, een dichter verwart met het Dichterschap. Het Dichterschap prijs ik, - omdat of hoewel ik een dichter ben. Maar gij noch iemand

heeft het recht den verdediger van het Dichterschap verdacht te maken als zocht hij zichzelf.

Ik moet u, gewaardeerde vijand, roemen, omdat ge bij uw eersten aanval zoo dadelijk de sterkte waarom het gaat, getroffen hebt. Het gaat namelijk om niets anders dan om wat gij door de wijze-zelf van uw lofspraak onbedekt hebt aangevallen: de waarde van het Dichterschap. Gij wenscht geen barbaar te zijn; gij wilt, zoover de werkelijkheid waarin ge verkeert u rust laat, luisteren naar den dichter en zijn verbeeldingen; maar in ruil daarvoor verlangt gij van hem dat hij zijn verbeeldingen niet voor werkelijkheid houde, dat hij zich niet buiten de sfeer der poëzie begeve en zich dus ook niet inlate met uw werkelijkheid, dat hij vooral niet wage u te betoogen dat een dichter iets meer en iets beter is dan gij in hem ziet. O, mijn vijand, al zoudt gij mijn gedichten nooit meer lezen, ik moet u zeggen dat ik nog zeer veel ter verdediging van den Dichter schrijven zal, dat ik hem veel meer en veel beter roemen zal dan gij zult kunnen goedkeuren, en dat ik voor hem een plaats zal vragen, niet buiten de sfeer der poëzie - want waar zou dat wezen? - maar zeer zeker in het midden van uw werkelijkheid.

Ik kan niet anders, mijn Vriend, maar ik zal tegenover u moeten volhouden dat in de poëzie de *ware* werkelijkheid gelegen is.

* * *

Als het er mij om te doen was lofzangen aan te heffen op de Dichtkunst of de Renaissance-verheerlijking van het individueele Dichterschap te laten herleven, dan zou Van der Goes, en terecht, dat opzet niet belangrijk genoeg achten om het te keer te gaan. Maar iets anders is het nu blijkt dat Dichterschap door mij als hoogste vorm van geestelijk leven begrepen wordt en ik er een plaats voor vraag in de toekomstige samenleving.

Wij beleven, in de menschengemeenschap van heden, groote verschuivingen. Evenals tegen het eind van de achtiende eeuw het bedrijf van de burgerijen de voorrechten van adel en geestelijkheid begon op te ruimen, leven wij nu sints tientallen

van jaren in de verwachting dat de voortbrengende arbeid de overmacht van het geërfd bezit breken zal. Wat zal - vragen wij nu - in die toekomst die wij begeeren de plaats van het geestelijk leven zijn? Bestaat er gevaar, dat een strijd, voorloopig gevoerd door vak-bonden, coöperaties en politieke partijen, en uiteraard in hoofdzaak gericht op het verkrijgen van stoffelijke voordeelen, het geestelijke zal doen achterstaan? Zal het beseft blijven dat stoffelijke voorspoed bij geestelijken achterstand eer schade dan winst moet heeten? Zijn wij verantwoord met te zeggen: eerst het stoffelijke, en daarna het geestelijke, - overtuigd als we zijn dat ook tijdelijke, ook kortstondige verachteloozing van het geestelijk leven zich bij volk zoo goed als bij mensch onherstelbaar wreekt?

Tegenover al deze vragen is het mijn overtuiging dat instandhouding en aankweeking van geestelijk leven wenschelijk is en dat een tijdschrift daartoe van dienst kan zijn.

Maar hier hoor ik Van der Goes mij al toeroepen dat de strijd voor het stoffelijke zijn eigen geestelijk leven met zich brengt. En ik wil hem te gemoet komen en zeggen dat ik dat geloof. Ja, ik geloof zelfs veel meer dan dat. Ik geloof namelijk dat de strijd voor de Toekomst van den Arbeid niet enkel een stoffelijke strijd *is*; dat de gedachte van die Toekomst evenzeer een bezielende Idee is als een verwachte werkelijkheid, en dat niemand de daden die noodig zijn om haar te doen worden, volkomen doen zal tenzij hij iets in zich heeft van een dichterlijken droom.

Maar - laat ik er dan op volgen - wáárom weerstaat gij dan, waarde medestrijder, dat de eenen het meest in de afzonderlijke daden, de anderen het meest in den eenen droom leven? Waarom wilt gij niet dat nevens den ekonoom, den staatkundige, de dichter strijdt?

Het geschil tusschen Van der Goes en mij wordt hier op een ander plan gebracht. De vraag is niet, zooals hij het wilde doen voorkomen, de strijdende werkelijkheid of de eene zichzelf verheerlijkende dichter. Jaren geleden, in een opstel *Volk en Katholicisme*, heb ik al uiteengezet dat van een dichterschap tegenóver de gemeenschap mijns inziens geen spraak kon zijn. Maar de vraag is: behoort tot de gemeenschap, tot de gemeenschap waarvoor wij strijden, ook de dichter, ja of neen?

Neen, zegt Van der Goes, de dichter droomt zich een wereld waarin hij voorgaat, en de anderen volgen, getrokken door de enkele schoonheid van zijn zang; hij moet op zijn plaats blijven buiten de werkelijkheid. Ik antwoord: de ekonoom denkt zich een wereld waar hij voorgaat, en de anderen volgen, beheerscht door de juistheid van zijn uitspraken. Ik vraag: waar is het onderscheid? Waarom mogen de menschen wel geleid worden door de wetten van den ekonoom en niet gelokt door de liederen van den dichter? Waarom zijn de wetten van den een meer werkelijkheid dan de liederen van den ander? Waarom wordt de een wel en de ander niet toegelaten tot de werkelijkheid?

Gij kunt hier niet eens, gij ekonoom, aanvoeren dat gij den strijd praktisch voert, of in hoofdzaak stoffelijk. Gij zijt een geestelijk leider. Gij zijt evenals de dichter een geestelijk leider, en de vraag staat geheel, temidden van den strijd die door ons gezamenlijk gevoerd wordt, tusschen twee strijders van geestelijke beteekenis.

Ik werp dezen kamp in uw eigen rangen, zooals hij is aangebonden in uw eigen tijdschriften: een kamp niet over de praktijk, maar over de vraag welke elementen van geestelijk leven op zich zelf en voor die praktijk van beteekenis zijn en welke plaats aan elk van die elementen moet worden toegewezen: welke aan den Ekonoom, welke aan het Dichterschap.

* * *

Eerste symptoom van het geschil dat ons bezig houdt, was, sints zeven jaar, een vraagpunt betreffende de *Nieuwe-Gids*-beweging. In hoeverre - luidt het - was die beweging laatste uitlooper van een groot verleden, en in hoeverre een vroegtijdig verschijnsel van wat we ook nu nog als toekomst zien?

Het eerst werd het in geding gebracht door Herman Gorter, die eenvoudig zei: niets als een laatste uitlooper. Door mij werd daartegen volgehouden dat zij ‘ook de sociale kracht ‘van dezen tijd (had) voorgewerkt’. Het gaat niet aan, en het is enkel een teeken van zwakte, de eerste stelling te herhalen, zonder kennis te nemen van de redenen die de tweede waarschijnlijk maken. Het gaat vooral daarom niet aan, omdat het

geheele streven van *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De XXe Eeuw*, voor zoover het van mij afhing, van die redenen onafscheidelijk was. Toch is dit het eenige wat nu weer Van der Goes, zooals vóór hem Gorter, deed. De dichters en schrijvers van tachtig, woordvoerders van de kleine burgerij, zeide de laatste. En de eerste herhaalt van ‘kleinburgerlijke literatuur’. Hoe deze verbluffende voorstelling de breinen waarin ze huist verwarren moet, kan men zich denken. Revolutionnair is hun dan ook de beweging, en tevens niet revolutionnair: ze was immers gericht tegen ‘de maatschappelijke kringen welke zij met een nieuwe litteraire kunst begiftigde’. Een inderdaad liefhebbend en welmeenend soort revolutionnairen dus. Dezelfde verwarring treft men bij Henriëtte Holst aan: ‘De beweging van '80 was revolutionnair’; - en op dezelfde bladzij: ‘zij was de artistieke uitdrukking, niet van de aspiraties eener nieuwe klasse, tegenovergesteld aan de algemeengangbare, dat is die der heerschende klassen; zij was integendeel een meer verdiepte en verfijnde, meer ideale en waarachtige uitdrukking van de gevoelens en gedachten dier klassen’. Wij zien er meteen uit dat deze schrijfster haar bepaling nog niet verscherpt heeft tot een onderscheiding tusschen burgerlijk en klein-burgerlijk. Van der Goes doet dat wel en geeft zelfs nog een nieuwe en nadere aanduiding. ‘De Tachtiger jaren zagen, in de vorige eeuw, niet slechts de *Nieuwc-Gids*-beweging in de letterkunde, maar ook het verval der liberale partij in de politiek; en tezelfder tijd ongeveer toen de revolutie van de kunst volledig was, zegevierde de kleinburgerlijke staatkunde der anti-revolutionaire partij bij de verkiezingen van '88’.

Let wel, terwijl voor Henriëtte Holst de beweging eene was die verfijnde uitdrukking van de gevoelens van een ‘heerschende’ klasse bedoelde, legt Van der Goes verband tusschen haar en de antirevolutionnairen die, tegelijk met haar triomf, over de heerschende klasse zegevierden. Verzoening evenwel schijnt mogelijk waar we opmerken dat de schrijfster in *De Nieuwe Tijd* aan haar verklaring een andere deed voorafgaan. ‘De nieuwe letterkundige beweging vond haar grond in nieuwe gevoelens en voorstellingen, dieper en intensiever dan van eenig vorig geslacht, die in de maatschappij opkwamen toen Nederland

van klein-burgerlijk kapitalistisch werd....' Niet dus was volgens haar de beweging klein-burgerlijk, maar ze vond haar grond in gevoelens en voorstellingen die opkwamen toen Nederland van kleinburgerlijk kapitalistisch werd....

Ik houd mijn hart vast bij een dergelijken hocus pocus, van gevoelens die - wel of niet klein-burgerlijk - volgens de ééne een verfijnde heerschende-klassen-kunst, volgens den ander een kleinburgerlijke literatuur - en verwant (of niet verwant?) met de anti-revolutionnaire staatkunde - revolutionnair en toch eigenlijk niet revolutionnair - hebben voortgebracht, maar voor beiden klaarblijkelijk uit den booze of toch misschien ook weer niet uit den booze schijnen te zijn geweest.

Waar is in dezen hutspot eigenlijk het klapstuk dat kracht en substantie geeft? - Ik bedoel: waar is de historische beschouwing die, ik zeg niet: dergelijke onvereenigbaarheden vereenigt - want dat is niet mogelijk - maar die iemand het recht geeft bestaande historische beschouwingen aan zijn laars te lappen?

Want dat, en niet anders is het, wat hier, minder vrijmoedig dan vrijpostig, ook door Van der Goes wordt gedaan. Gij, Van der Goes, denk ik bij mijzelf, hebt een naam te verliezen, ook als geschiedschrijver. Indien gij werkelijk van meening zijt dat een klein-burgerlijke literatuur (die van de dichters en schrijvers van '80) een verwant verschijnsel geweest is naast de kleinburgerlijke staatkunde der anti-revolutionnaire partij en dat er tusschen den triomf van de eene en van de andere in 1888 verband bestond, dan moet gij dat aantoonen, ge moet het waarschijnlijk maken, ge moet het ons door de kracht van feiten en redeneeringen doen aannemen. Met minder dan dat kunnen uw vrienden noch uw bewonderaars genoegen nemen. Minder dan dat zou uwer onwaardig zijn.

Het herhalen zonder meer van wat ik brandmerk als een verbluffende voorstelling, was het eerste wat ik Van der Goes te verwijten had. Het tweede was dat hij geen kennis had genomen van de redenen die een andere meening waarschijnlijk maken.

Voor ik die redenen ter sprake breng wil ik mij eerst nog eens afvragen wat het was dat de schrijvers van *De Nieuwe Tijd* vijandig stemde tegen de Nieuwe-Gids-beweging. Gelukkig

bestaat - voor zoover ik weet - daaromtrent geen verschil van meening: de oorzaak was hun haat aan het Individualisme. Sints van 1886-89 onze meest individualistische gedichten verschenen, was het tij gekeerd en ging de stroom tegen het vorige. Wees mijn bondgenoot, had ik dan ook, na zijn aanval in 1898, Gorter toegeroepen. Gorter wilde niet en van dien tijd af is de strijd tegen het Individualisme gevoerd op twee linies en door middel van tweeërlei historische beschouwing.

De eerste bespraken we. De tweede ging uit van de overtuiging dat, ondanks haar op de spits gedreven Individualisme, de Nieuwe-Gids-beweging 'ook de sociale kracht van dezen tijd had voorgewerkt'.

Wanneer ik spreek van de Nieuwe-Gids-beweging bedoel ik altijd die van de eerste jaren. Na 1888 was mijn rol aan het tijdschrift uitgespeeld. De Nieuwe-Gids was voor mij het tijdschrift van die dichters die door hun werk en hun meeningen in verzet kwamen tegen de retoriek van - in één woord gezegd - Bilderdijk. Voor mij was het niet, zooals later voor het publiek, een naturalistisch tijdschrift, evenmin als het een orgaan van schilders was, hoewel we al vroeg met naturalisten en schilders een verbond sloten. Onze poëzie tot inhoud te geven een werkelijk leven, en daardoor zoowel als door onze kritiek de retorica te bannen uit onze letteren, dat was wat wij ons voorstelden. Onze gedichten waren jeugd-gedichten: de invloed van vreemde literaturen was er rijkelijk merkbaar in en onze aandoeningen waren die van een zichzelf overschattend geslacht. Maar één ding was niet van onze jeugd, en niet uit den vreemde, en niet bestemd om voorbij te gaan: het was het streven wezenlijke waarden in de plaats te brengen van traditionneele. Toen de eerste ontgoocheling na de zelf-verheffing haar kracht verloor, kon niets ons beletten daar den draad weer op te nemen waar hij niet afgebroken, maar gevallen was, en voort te weven aan het werk van ons leven: wezenlijke waarden in de plaats te brengen van traditionneele. Wij konden nu zien wat er aan onzen jeugd-arbeid jong, oneigen, vergankelijk geweest was, maar tevens erkenden wij in ons streven dat blijvende.

Wij zagen om ons heen. De geestdrift voor poëzie was uitgeblaakt. In de plaats daarvan laaide een geestdrift voor

maatschappelijke hervormingen. Ook in dien geestdrift herkenden we het - door juist zulken tegenspoed als den onzen gelouterde - streven, wezenlijke waarden in de plaats te brengen van traditionneele.

Dit is de band, het knooppunt, waarop ik wensch dat ge letten zult. Dit te zien gaf me zekerheid dat één streven tot hervorming van de literatuur gedreven had èn tot hervorming van de maatschappij.

Na dien tijd heb ik in *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De XXe Eeuw* een geschiedbeschouwing ontwikkeld waarin de poëzie van Jacques Perk en van de Nieuwe-Gids-dichters als gelijkloopend met de strooming tot vernieuwing van de samenleving wordt voorgesteld, en de natuurlijke verhouding van de letterkundige en de maatschappelijke beweging tot vorige bewegingen van dien aard wordt aangeduid.

Waarom, vraag ik, worden die beschouwing en die aanduiding door Van der Goes en de zijnen stilzwijgend geloochend, maar niet gelogenstraft?

Niet door mij alleen, ook reeds door anderen, ouderen en jongeren, worden ze uitgesproken en verdedigd. Waarom worden ze door hen die tegelijk dichters en schrijvers van de Nieuwe-Gids-beweging èn maatschappelijke hervormers zijn, zelfs niet aangevallen?

Zonder twijfel, dit is een arbeid die niet in een dag of een week voltooid kan worden, maar zij hoeven toch niet op te zien tegen een moeite die in elk geval tot resultaat zal hebben dat zij zich juister bewust worden van de verhouding waarin de twee liefden van hun leven staan tot elkander, juister bewust van de verhouding tusschen maatschappij en literatuur.

Of kunnen zij met een schijn van recht meenen zich daarvan bewust te zijn? Zoozeer bewust dat zij het recht hebben de meeningen van anderen voorbij te zien? Uit hun geschriften is het me niet gebleken. Integendeel, grooter verwarring dan ik daaruit heb aangetoond is moeielijk denkbaar. En die verwarring belemmert de kracht van hun samenwerking met anderen, de kracht van hun werking op anderen, het vertrouwen op hun persoonlijkheid.

* * *

Dat juist Van der Goes, in wien het verbond tusschen literatuur en maatschappelijke hervorming van den beginne belichaamd was, de verhouding tusschen die beide niet vermag in te zien, zou verwonderlijk schijnen als het niet verklaard werd door zijn onkunde.

Uit dit schrijven kan het voldoende blijken dat, sints 1894. mijn bewuste bedoeling geweest is aan het geestelijk leven, in zijn hoogsten vorm het Dichterschap, een plaats te verzekeren in de samenleving waarvoor wij strijden. Maar meer dan uit dit schrijven blijkt het uit elken jaargang van *De XXe Eeuw* en *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift*. Van der Goes heeft daarvan niets opgemerkt.

Levende in zijn kring en in zijn sfeer heeft hij zich nooit afgevraagd wat er omging in de kringen, waaraan hij toch verwant was, die hem toch ten deele tot de hunnen rekenden, die zijn arbeid aanvaardden en op prijs stelden.

Het onderscheid tusschen Van Deyssel en Verwey bespreekt hij; maar dat het allereerst daarin lag dat de eerste de Nieuwe-Gids-beweging een gedane zaak achtte en de tweede in haar een voorloopster zag van den strijd voor maatschappelijke hervorming, - het wordt niet door hem aangeroerd. Verwey's bewondering voor den *revolutionnairen* Potgieter wordt door hem uitgebreid tot den lust een leider van onze huidige burgerij te zijn. Het socialisme, verwijt hij hem herhaaldelijk, hebt gij voorbijgezien.

Neen, waarde Vriend, dit zijn alles beweringen, die gij zult moeten waarmaken, of - terugnemen.

Gij kunt er niet aan ontkomen dat het revolutionnaire van onzen tijd door mij niet enkel in ekonomie en politiek, maar in allerlei, ekonomisch en politisch zeer weinig revolutionnair uitziende schrijvers gevonden wordt, en dat ik in al die schrijvers het nieuwe geestelijk leven, de geestelijke beweging van onzen tijd erken. Gij kunt er niet aan ontkomen, dat ik, niet in den individueelen dichter, maar in het Dichterschap, als hoogste vorm van geestelijk leven, de belichaamde revolutie van onzen tijd begroet, de Toekomst, de Idee van die Schoonheid, waaraan ook voor uw deel *gij* bouwt, de Ekonoom. Gij kunt er niet aan ontkomen, dat, terwijl anderen die eerst de Revolutie in de Literatuur droegen zich opstellen als wel-

voldane bewakers van een schijnbare grootheid, ik, de onvoldane, een bescheiden voetknecht in het leger van hen die de Poëzie verdedigen, mee zal loopen naar de wereld van onze verwachting, om er een plaats te vragen voor *haar* Dichterschap.

ALBERT VERWEY.

Zomeravond
Door
Jac. van Looy.

‘Zoo'n leuk beest als het is,’ zei Geesje's scherpe stem, ingehouden of er een ander uit haar praatte.

Ze zat een eindje van de pomp af op haar hurken, de eene hand had ze met de knokkels op den grond gestut en tilde met de rechter de keukenlamp bij haar kerkschig gezicht, terwijl wat achter haar aan, in de schaduw die van haar kniegedaante wegschoof, het blondere Jannetje, die een voorspeldertje onder de dikke boezem nog meer verhelderde, gedoken zat; met sippe aandacht tusschen haar pofwangetjes tuurde Jannetje ook.

Even nog blonk op het koele stoepje aan den andren kant der hardsteenen gootplaat, het groente-blikje door Geesje daar gelaten en glinsterde verhevener de straalpijp van de pomp, gemetseld in de scheiding der beide huizen en die elk om beurte een week had te poetsen, waar nu de zwarte slinger, niet heelemaal neêrgestuwd, uitstak als een plotseling verstijfde arm.

‘Bè-je onnoozel, ben jij nou bang?’

Op een ‘heilige’ afstand bleven zij daar hurken, boven de rosse opkleuring van het pad, bij de als licht zweetende vuurvorm van Geesje's lamp, starend naar Jannetjes geschrobde klinkerstraatje. Met een zwart baantje aan den grond, zoo een lint om een hoed gaat, verdoezelde de blanke kalkmuur van het achterhuis; balkkopjes stipten in de lage lijst en er groezelde de profieling van een broeiig-open zolderkapelletje onder het blauwe duister der lucht, wazig van sterren.

‘Ik docht al wat is dat, hij slobberde aan de goot.’

‘Hij had zeker dorst omdat 't zoo warrem is geweest,’ lispelde Jannetje, krommig pratend.

De twee blootharige dienstmeisjes fluisterden ieder voor zich heen, bleven hun oogen pijnen. Door het buitene ging het bitse bassen van een hok-hond aan, langen tijd, daarna was er om hen de stilte enkel weêr van ‘puistebijters’ en van ‘uiltjes’.

‘'t Is een kokkert,’ ontboezemde eindelijk Jannetje.

‘'t Is een zeug.’

Jannetje giegelde toen wat eigener en plotseling gaf Geesje dan een snoode tik met het heft-hout van het mes dat ze ter hand had gehouden, tegen het bruin en wit poetelige keitjesvloertje rondom de pomp. Ze verzette haar eenen voet durvig, haar paarsche jurkvouwen aanslepend.

‘Hù’ had Jannetje haar handen om haar knieën geknepen, klaar om te rijzen.

‘Ze prikken als je an ze komt.’

Geesje tilde het licht nog hooger, zoodat van onder de harde ring der kap, de vlammende pit kon stralen naar waar ze mikte. In het midden, beneden het toeë-groenige vierkant van Jannetjes keukendeur was de wreede klaarheid 'n paar oog-kraaltjes ingeschoten. Twee schrik-spikkeltjes piekten schel een spokig masketje uit. Als iets heel vers en oer-ouds, mummie-vaal en haarloos verwezenlijkte het zich voor het doffe drempelhout, middenin een ruige bal die er plantaardig lag neêrgedrukt, stoffige, droge rommel, brokkelig, beschemerd als met vuil op de randen van vogelnesten, in de roostering van het licht.

‘'t Is zuiver een varkenskop, net zoo'n neus en net zulke gaatjes, zie je wel? och, zoo'n leuk beest als het toch is,’ veinsde Geesje; ‘knik nog es, toe!’

Ze rumoerde weêr tegen de vochtige keitjes, deed er de tikken volgen, gauw na elkaâr, en lachte al klinkender, wanneer er het hoekige gezichtje daar dol over haar knikte. Schichtig als oogknippen verdook er het wijzige voorhoofdje bij iederen tik, om telkens weêr, doodsch van angst en blind voor de moordglans der lamp, van onder het stekelkraagje zijn oogstarretjes aan te sturen naar de knieën der meisjes.

‘Toe nou,’ noodde Geesje.

‘Och’, goeielijkte Jannetje.

‘'t Is smerig, ze zitten vol,’ verzekerde Geesje.

Maar toen Geesjes voeten te erg begonnen te knellen in den strakken zit van het hurken, had ze de opgestoken lamp te veel verroerd en oogenblikkelijk was het ronde, doffe hoopje gekeerd geraakt, in de terugkeerende duistering was het gaan schuiven, het zwartige zwijne-snuitje bij de voegen der klinkertjes.

‘Ajasses, daar komt ie an’, griezelde Jannetje overend.

Beneden langs de lijn van het muur-zwart, drentelde het borstelige mormeltje op zijn kriebelige pootjes, waggelend vethammig varken, henen zoo gauw het maar voortkon naar de heul der tuin.

‘'t Is toch niks gedaan,’ smaalde Geesje geheimzinnig.

In de zwoele wildernissen van den nacht was het al verdwenen, geborgen onder de duisters waar het kraakjes maakte als van droge blâren, onder de vormloosheden waar boven uit in de wadem-diepte van den zomernacht, de hoogste sterren twinkelden van de Groote Beer.

Juli 1904.

In schoonheid
Door
Albert Verwey.

I

Dit is een weeke wereld, waar het licht
In neevlen opgelost mijn cel bereikt
En zich om mij verzamelt; ik bewoon
Dit blank heelal zooals een zeeman soms
Op een vergeten eiland eenzaam leeft
En geen geluid hoort dan het zeegedreun
En van geen wereld weet dan die om hem.
Een eigen wereld. En nu denk ik dit.
Als straks, na jaren, zich een vaartuig toont
Dat aan zijn eiland ankert, en misschien
Hij meevaart naar zijn oude en vorig land,
Dan spreekt hij weer met menschen en beweegt
Zich door hun volten, maar houdt om zich toch
Zijn stilte en de eenzaamheid van 't eiland, en
Hij spreekt als een die onbekend daar woont.
Zoo, als na dagen, uren, zich de damp
Verdunt en weg en land en dorp en stad

Verschijnt vol menschen, en hun drom dringt aan
En om mij heen en dwingt mij dat ik spreek,
Dan spreek ik als wie ongeweten woont
In licht en nevel: eigen wereld, waar
Tezaam met mij slechts de elementen zijn.

II

Ik zat op school zoo vaak tegen u aan,
Mijn vriend, - een moede knaap, omdat ik graag
Den dag lang dichtte en in dat saai lokaal
Me een land schiep als een tuin, waarin ik vrij
En vroolijk gaan kon, met als wachter u.
Gij de eenge die bevroedde en graag vergaf
Dat ik een poort sloot, en als wachter gij
Daarbuiten zorg droeg voor den moeden knaap
Die moe maar scheen. Want in mijn paradijs
Zaagt ge mij nauw, maar wist mij, vlug en sterk,
Waagzieker dan van de rumoerge bent
De stoutste en sterkste dien met krachtge vuist
Gij ophieldt en terugsloegt en verdreeft
Als hij op stoornis zon van uw pöeet.
Gij ligt nu lang - zooals ik eenmaal schreef -
‘In de aard van dat warm eiland’, maar somtijds
Spreekt gij met mij in mijn gesloten tuin.

III

Zooals een die een deur sluit en dan stil
Zijn arbeid pleegt, heb tusschen u en mij,
Bewogen wereld, ik een grens gesteld.
En als een duiker die in glazen klok

Daalt door het water en de monsters ziet,
De planten en de steenen van dat rijk,
Dat schoon en vreemd, verrukt en dreigt, - maar hij
Beleeft hun wonder veilig, een bewoner
Der zee, maar in zijn eigen element, -
Zoo leef ik mee, o wereld, en uw vormen
Zijn om me, en 'k adem, maar in eigen sfeer.

IV

Die zachte wet van schoonheid die in mij
Naar woorden streeft, zal eindlijk u en elk,
- Olie op golven - zwichten doen: zij zal
- Wezen van woorden - uw gevoelen lief,
Geest van gedachte in uw gedachten zijn.
Zoo ben ik nu wel eenzaam, maar mijn ziel
Rust vredig, als een zaad, een wortelstok,
Waaruit de groene stengels aanstonds gaan,
En staan, en ranken bladervol, en rijk
Aan bloesems, vruchten, - en dat is mijn wraak.
Schoon en weldadig zal hun wasdom u
Koelen, verheugen, laven, en wanneer
Gij hun een naam vraagt-ruischen ze u misschien
Den eens gehaten, mijnen, en ik zal
Blij lachen, als de godheid van 't geboomt.

V

Leid mij niet af van 't droomen naar dien tijd
Als alles zoo zal zijn als ik het droom.
Ik ben een doodstil peinzer, ik begeer
Noch uw gerucht noch wat gij bijval heet,

Het juichen, noch het prijzen noch den roem.
Maar mijn gepeins is in me als 't brongeruisch
In diepen grond van bergen, rusteloos,
Onvindbaar, toch aanwezig, en een noot
Van frischheid, sterk door alle stilte en hoorbaar
Door al 't geluid dat nacht of dag doortijgt.
Er komt een tijd - ik zeg het stil maar klaar -
Dat gij, gediert uit holen, en gij volk
Dat joelt langs paden, uitgeput, versmacht
Door stof en zon, geen andren toon verstaat,
En boort naar 't nat, laving voor iedereen.
Dan zal mijn straal, opspuitend, breed en hoog,
Storten in dropplen op 't verdorde rijk,
Stroomen in vlagen om 't verdorste volk,
En opziend, zat van vocht, zult ge in den boog
Van zondoorvonkeld sprenklen zien: mijn droom -
En als mijn droom zijt gij, gij en uw tijd.

VI

Mijn Weemoed lachte; ik glimlachte óver haar.
Wij zaten achter half-geloken luik;
En als voorheen sprak zij mij aan: o Vriend,
Nu weet ik wat gij denkt. Uw wang ziet bleek,
Uw oog staat stil; gij zijt een harde strijder.
En nu schuilt ge in uw glimlach en gij denkt
Dat ik een kind bleef. Ja, ge weet het wel.
Wij woonden vroeger in een mooien tuin
En daarna in dit huis, en gij gelooft
Dat gij voortaan wel zijn kunt zonder mij,
U schuilende in uw glimlach, sterk en koel,

Een koning in uw blijdschap, Weemoed-loos.
Maar ik, o Vriend, kind in uw schoonen tuin,
Zusterken in uw huis, ben nu gegroeid
Tot koningin naast u, want mij behoort
De Wereld. En meteen ontsloot ze 't luik,
Ontsloot de deuren, dat de tuin, de stad,
De Wereld, stralend openlag voor Haar,
En met een wijden armzwaai, wijl het goud
Van haren fonkelde als een mantel en
Heel haar gestalte zwol gelijk een zon,
Herhaalde zij: want, zie Vriend, mij behoort
De hééle Wereld. En toen schreide ik stil
En bukte me op den zoom van haar gewaad.

VII

Wanneer de regen stroomde en alle wegen
Door 't vale veld blinkende lijnen waren,
Las ik den dag door, 't lang verhaal, mijn land,
Van uw verleden, en ik zag dáárdoor
De wegen gaan die hand van god of lot
Gebaand hadde en die geest van dichter greep
En groef in woorden tot een grijs tafreel.
Een grijs tafreel waarin de regenstroom
Gedurig neerplaste op het lage land,
Een grijs tafreel waarin de lichte lucht
Gedurig spiegelde in het wegenblank.
Ik was dan heel lang eenzaam. Ik bewoog
Mijn hoofd alleen als ginds van de rivier
Kanonschot om de vesting klonk, of dáár
Een vloot aanvoer op zee, in top de vaan

Van Lumey's Geuzen en de Prinsenvlag.
Ik hoorde 't zingen bij de hagepreek,
Gesnik en schreien toen uit Egmonts romp
De bloedstraal sprong en schorteldoek en hand
Rondom 't schavot zich verfde: een duurzaam rood.
O hoe dat rood brandde in uw grijs, mijn land,
O hoe de vlam gloeide in uw grijze lucht,
Vlam van brandstapels, vlam van Zutfen, Naarden,
Maastricht en Antwerp. Ik genoot dien strijd.
Ik volgde in leger en raadkamer, waar
De Zwijger leefde en dacht en deed en stierf.
Barnevelt, Parma, Maurits, Mondragon,
Vijand en vriend, mits sterk en stout en trouw,
Minde ik om 't zeerst, en meest van al dat volk
Van rustge burgers dat in streek en stad
Door nijvren arbeid, kloek besluit, en stil
Veerkrachtig dulden, 't leed van d'oorlog boog,
Tot het, een wal, stond om hun hartlijk erf.
Hun wil was 't die Europa dwong, door vloten
De wereld won, en wáár hun landstaal klonk,
Den naam van Holland uitstraalde als een zon.
Een zon van ver zag ik het grauw tafreel
Doorbreken, -branden, en toen ging ik uit,
Met in mijn hart hun moed en in mijn hand
Speeltuig van taal, die ik voor iedereen
Schoon klinken deed, een nieuw, en vreemd, geluid.
Want dood was Hollands grootheid, en de roem
Van vroegre vaders helpt de zonen niet.
En weerklank zocht ik, en een oogenblik
Scheen 't of van verre kust en steenrijk oord
Een echo zwol die de aard opnieuw verwon.

Een oogwenk maar. Toen zonk die laatste klank.
Wachtend in stilte op nog een beetren tijd.

Weer wacht ik in mijn stilte. Maar een nieuw,
Een hel geluid klonk als een stroom sints lang,
Een stroom van waatren vloedende over de aard.
Hun ruischen rijst. Onder de lage lucht
Is er een lichten als van vloot op zee,
Lichten als seinen, en ik wacht en kijk.
O, of nog eens, niet als in d'ouden tijd,
Een schoonheid rijze over het lage land.

VIII

Ik dorst mijzelf zijn. Ik heb al te lang
Geboeld om gunst bij die mij nooit verstond.
Zij wou mij week en wreed als menschen zijn
Die altijd plooien, altijd voor zichzelf.
‘Hebt lief elkander’ heette 't, maar alleen
Opdat elk d' ander liefde en voordeel bracht
En geen van d' ander haat beliep en scha.
Breng mij uw haat, uw schade. Ik ben een zoon
Van ouders die gij nooit hebt liefgehad:
Van Nacht die voortbrengt en haar kroost niet kent,
Van Gloed die aanblaast en niet weet waarheen.
Ik werd in donker en ik leef in licht.
Ik voel uw doel niet maar ik volg uw dool.
Uw kronkels zijn van brein en ingewand
Het doembaar teeken en gij dient die twee.
Ik haat ze. Ik haat u. En mijzelf voor 't laatst
Duik ik in Nacht en Gloed naar 't Eeuwige Een.

IX

Gij die met schijn van liefde en menschenmin
Komt tot de schare en zegt: hier is uw heil -
Gij zijt de Vijand. Want gij hebt den knaap
Die zong, verjaagd, tot hij in eenzaam oord
Zichzelf niet meer vertrouwde en meende dat
Een pij, een harig kleed, hem, dichter, zou
Omvormen tot een boetprofeet, - zijn stem,
De klare en schoone die zoo zielsblij klonk,
Hebt gij vergroofd door 't leed: de boetpsalm heeft
En 't marktgeschrei geklonken uit zijn keel.
En als ikzelf hem niet gered had, ik,
Die Prins van Zang ben en de oeroude grot
Bewoonbaar maakte en 't zuilige paleis
Weergalmen deed van snarenspel, ikzelf
Die volken dansen deed en steden stiet
In puin door 't hupplen van mijn rhythmen, ik
Die kathedraal orgel-doorvlaagd en wei
Vol dartlend vee gelijklijk liefheb, - waarlijk,
Hij waar' gestorven, maat-loos, een orkaan,
Een chaos van gemeene menschheid, hij
Mijn zoon, maatvolste en lieflijkste in den rei.

X

Uw wetten zijn die koude en wijze woorden
Waarnaar gij wenscht dat alles leeft. Ik weiger.
Ik heb in mij mijn eenge en eeuwge wet.
En als een plant groeit, stengel, bladers, bloem
En sterken wortel, - onbesnoeid door u -

Zoo groei ik ook. Ik weet dat eeuwen lang
Een volk zoo was, en weer een ander volk,
En weer, en weer een, en ik weet dat gij
Mijn schoone menschdom eindlijk zoo besneedt
En snoeide dat het, stijf en armlijk, schijnt
Te groeien naar uw schaar, niet naar zijn ziel.
Máár 't is een leugen. De eendre schoone groei
Is onbedwingbaar; zegevierend groent
Aldoor versch spruitsel uit mijn rijken boom.
Doch gij zult sterven. Als uw laatste woord
Verklonken is - de boomgaard zucht en geurt,
De zoete vruchten hangen zwaar en veel -
Dan zal ik leven, en mijn aandrift zal
Drijven door alle twijgen: 't menschvolk zal
Meer dan een boomgaard zijn, een woud, een aard,
Een wereld van mijn wording en ik zal
Hun hemel hebben voor mijzelf alleen.

XI

Zooals een kathedraal rijst: wanden, zuilen,
En elke pijler is een woud, en elke
Schaft is een boom die uitbot, en een berg
Van kunstrijk steen staat hij op aardschen berg, -
Zoo is in ons wat gij niet weet: een kunst:
Woud, berg en wereld, die in 't aardsch bestaan
Hooger dan 't aardsch zijn. Weiland en rivier
Vlijen zich onder, stroomen om haar voet.
En zooals een die in die Kerk zijn dag
Verleeft en weet niet van uw drijven, zóó

Is 't ons die daglang stemmen in 't gejuich
Van zaalge vlagen stroomende om 't altaar.

XII

Of als een edelsteen in zee gezonken
Die daar den gloed van hoogre zonnen draagt,
Waarheen wij dalen in doorzichtig rijk,
Zoo hebben we in ons hart den eenen Droom
Die vol van licht uw licht bewaart en bergt.
Wij zijn de wachters van dien diepsten schat,
Wij zijn de dienaars van dat reinst symbool,
Wij zijn de schaamlen die een machtge geest,
Arm en ellendig, van verlaten strand
Omlaag voert in zijn wereld, en omhoog
Met eêlgesteente dat als tros gebloemt
Groeide om de schrijn waar de ééne steen in slaapt.

De kleine Johannes
tweede deel
Door
Frederik van Eeden.

X

Johannes had een eigenaardigheid, die hij zichzelven zeer kwalijk nam. Zijn goede invallen en heldhaftige besluiten kwamen, volgens zijn meening, altijd een weinigje te laat. Hij zou nog wel een goede jongen zijn, dacht hij, als de dingen maar niet zoo snel gebeurden, zoodat hij behoorlijk den tijd had om af te denken, eer hij behoefde te handelen.

Aldus geschiedde het ook nu, terwijl hij reeds rustig tegenover tante Seréna aan de koffietafel zat, bij zichzelf overleggend of het nu nog pas gaf, na de ontroerende gebeurtenis van dezen morgen, als naar gewoonte zijn eerste kadetje te beleggen met zoetemelksche kaas en zijn tweede met Deventer koek, dat het hem plotseling klaar begon te worden, welk een laffe, kleine, trouwelooze jongen hij was geweest, en hoe ieder flink en oprecht mensch in zijn plaats terstond zou zijn opgestaan en met alle kracht van woord en daad zich tegen dit schandelijk vergrijp aan zijn lieven broeder zou hebben verzet.

Ja, natuurlijk! hij had iets behooren te doen, hij had moeten optreden - in plaats van net te doen alsof 't hem niet aanging en stil en zoet met tante weer naar huis te wandelen. Hoe was 't mogelijk, hoe was 't dan toch mogelijk, dat hij dat nu eerst inzag! Hij zou niets hebben bereikt misschien, maar dat was de vraag niet. Ging het niet om zijn dierbaarsten vriend, en had hij die niet lafhartig alleen gelaten? Zat die nu niet in een vuns dievenhok, gebrutaliseerd door lompe dienders, terwijl hij in tantes mooie huis kalm zijn koffie dronk?

Dat ging niet, dat voelde hij nu gansch zeker. En daar

Johannes, zooals wij al reeds bemerkt hebben, niet bevreesd was om iets te doen, als hij maar eerst klaar was met zijn gedachten, - bleven niet alleen koek en kaas, maar zelfs de broodjes en de koffie onaangeroerd. Hij stond plotseling op en zei:

- 'Tante Seréna.'
- 'Wat is er, mijn jongen?'
- 'Ik wil weg!' -

Tante hield haar hoofd achterover, om hem door haar bril goed te kunnen aanzien. Haar gezicht kreeg een zeer pijnlijke uitdrukking.

'Wat meen je?' vroeg zij eindelijk, na een lange pauze, met zachte stem.

- 'Ik wil weg, hier van daan. Ik kan het hier niet uithouden. Ik wil bij mijn vriend zijn.' -
- 'Denk je, dat hij beter voor je zal zorgen dan ik, Johannes?' -
- 'Dat weet ik niet, tante. Maar hij wordt onrechtvaardig behandeld. Hij heeft gelijk.' -
- 'Ik wil mij niet aanmatigen...' zei tante, haperend, 'te zeggen dat hij ongelijk heeft. Daarvoor ben ik niet knap genoeg. Ik ben maar een oude vrouw en heb niet veel gestudeerd, al heb ik veel gedacht en ondervonden. Ik wil graag erkennen, dat ik misschien schuldig was zonder het te weten. Ik deed mijn best, naar mijn beste weten. Maar hoeveel beteren dan ik zijn er, die je vriend groot ongelijk geven, Johannes?' -
- 'Zijn dat ook beteren dan hij?' vroeg Johannes.
- 'Wie zal dat zeggen? Hoelang ken je dien vriend en wie ken je buitendien van de menschen? Maar al had je vriend gelijk, wat baat het mij? en wat zou het voor mij beteekenen? Moet ik op mijn vier-en-zestigste jaar alles weggeven wat ik heb en uit schoonmaken gaan? Zou je meenen dat ik dat doen moest, Johannes?.' -

Johannes werd verlegen. - 'Dat zeg ik niet, lieve tante.' -

- 'Maar wat zeg je dan wel? en wat wensch je dan van me?'

Johannes zweeg.

- 'Kijk, Johannes,' zei tante Seréna, en keek hem nu niet aan, maar staarde strak op haar koffie-blad, terwijl haar stem heelemaal heesch werd, 'ik heb nooit kinderen gehad en alle

menschen, waar ik erg veel van hield, zijn weg of dood. Ik ondervind nu wel veel hartelijkheid van mijn kennissen...op mijn verjaardag had ik vier-en-veertig visites, twee-honderd-elf kaartjes en brieven, en wel vijftig cadeautjes...maar dat is toch voor mij het rechte niet. Het leven van een oud mensch is zoo dor, als er niets jongs bij opgroeit. Ik beklaagde er mij niet over en berustte in God. Maar toen...voor een paar maanden...jij...toen dacht ik dat het een genade voor me was, een bestiering van God...'

Tante haperde zoozeer, en haar stem werd zoo heesch, dat ze maar zweeg, en in haar staande mand begon te schommelen.

Johannes voelde nu een groote teerheid voor haar. Maar het was hem, of hij in een paar oogenblikken veel ouder en wijzer was geworden. ja! of hij zelfs zichtbaar groeide, en langer was dan zooeven. Hij sprak zoo waardig, als hij nog nooit gesproken had.

- 'Lieve tante, ik ben heusch niet ondankbaar. Ik vind u een goed mensch. U bent zoo goed voor mij geweest als haast niemand anders. Maar ik moet toch weg. Mijn geweten zegt dat ik niet blijven moet. Ik zou wel *willen* blijven, ziet u. Maar ik wil toch weg, omdat dat beter is. Als u nou zegt: je *mag* niet, dan kan ik er niets aan doen. Maar dan denk ik toch, dat ik stilletjes wegloop. Het spijt mij heusch als ik er u verdriet mee doe. Maar u zult makkelijk een andere jongen of meisje vinden waar u meer plezier van heeft. Ik moet naar mijn vriend, dat zegt mijn geweten. Zult u zeggen dat het niet mag, tante?'

Tante had haar tapisserie voor den dag gehaald, en hield zich, alsof zij de gekleurde wol vergeleek. Toen kwam er heel langzaam uit:

'Neen, dat zal ik niet zeggen, lieve jongen, als je er ten minste goed over nagedacht hebt.' -

'Ja, dat heb ik,' zei Johannes.

Zijn ongeduld was zoo groot, dat hij terstond wilde gaan hooren waar Markus gebracht was. Daarna zou hij op 'Vredebest' terugkomen.

Met schroom en weerzin betrad hij de hardsteenen trappen van den politie-post, waar de dienders op stoelen buiten zaten

en hem, naar hun gewoonte, niet zeer hoffelijk ontvingen. De brigadier bekeek Johannes, na diens schuchtere vraag, met een schampere uitdrukking van: ‘wat gaat jou dat aan? en waar heb ik je méér gezien?’

Toch kreeg Johannes te weten, dat ‘de arrestant’ weer op ‘vrije voeten was gesteld.’ In welke richting hij die vrije voeten toen bewogen had, dat moest Johannes maar zelf uitvinden.

Aangezien hij geen andere reden voor zijn belangstelling kon opgeven, dan dat de arrestant zijn vriend was, en deze vriendschap zijn aanzien in het oog der politie-macht niet verhoogde, voelde geen der beambten roeping hem verder op 't spoor te helpen. Men vermoedde dat de scharensliep wel de kermissen zou afreizen. Dat was al zijn naricht.

Gejaagd en verslagen kwam Johannes bij tante terug. Daar vond hij beter baat, want de goede tante had reeds uitgevonden dat Markus buiten de gemeente was gebracht en met zijn wagen den Utrechtschen straatweg was opgegaan. Er lag reeds een groote, ouderwetsche tasch klaar, van behaard leder, een soort weitasch, die men om kon hangen, vol met netjes ingepakte boterhammen en harde eieren. En binnen in een vest had tante een zakje genaaid, daarin was een beursje met vijf gouden tientjes.

- ‘Meer wil ik je niet geven, Johannes, want als dat op is, dan zul je wel weten of je heusch voor goed weg wilt blijven, of nog terugkomen. Wees niet beschaamd om terug te komen. Ik zal er je niets van zeggen.’ -

- ‘Ik zal het u eerlijk terug geven, tante, als ik het verdiend heb’ zei Johannes. Dit meende hij zeker oprecht, maar een duidelijke verwachting van die mogelijkheid had hij evenmin als tante.

Nog even liep Johannes den tuin in en zeide zijn dierbare plekjes vaarwel, zijn paadjes en bloemen. Snel en schichtig, om niet gezien te worden, liep hij langs de keuken, waar Daatje, onder vroom gezang, luidruchtig spinazie stond te hakken. Daarna omhelsde hij tante Seréna, voor 't eerst en voor 't laatst, in de vestibule. ‘Koekoek! koekoek!’ klonk het, bij 't slaan van tweeën, honend en triomfantelijk boven van 't trap-portaal. Toen ging de deftige, groene voordeur tusschen hem en tante dicht.

Dat was maar even pijnlijk, spoedig werd het heerlijk in Johannes' hart. Een gevoel van vrijheid, zooals hij nog nooit gekend had. Hij voelde zich haast een man geworden. Hij had zich losgemaakt uit zachte, gevaarlijke strikken, hij ging de wijde wereld in, hij zou zijn lieven broeder terug vinden, hij had een tasch vol broodjes en in zijn vest vijf goudstukjes. Die waren hem maar geleend, hij zou ze verdienen en terug geven.

Het was een stille, dampige Augustusdag en met groote vreugde zag Johannes zijn mooie vaderland in het blanke licht onder den fijn-grijzen hemel. De zwaar-beboomde dijken, het zwarte en witte vee, de bruine schepen in de rimpellooze vlieten. Hij liep flink, overal vragend naar Markus, den scharensliep. Voor een herberg, niet ver buiten de stad, zaten drie heertjes, blijkbaar klerken aan gouvernement of post-bureau, die hun middag-wandelingetje hadden gedaan en hun bittertje dronken.

Johannes vroeg naricht aan den knecht die de borrels bracht, maar kreeg geen bescheid.

Een van de heertjes, die zijn vraag gehoord had, zei tegen zijn kornuiten.

- ‘Goddoome ja, heb jullie die mop gehoord? Die vent is vanmorge in de nieuwe kerk gaan preeke, dwars tegen de domenee in.’ -

- ‘Waffer vent?’ vroeg de andere.

- ‘Jeezes, ken je die niet? Die halve gare met zoo'n zwarte krullebol. Dat lapt-ie 'm wel meer.’

- ‘Verdomme, die is goed. En wat zei de dominee?’

- ‘Nou, die vond 't niks lollig. Want de vent kon et verdomd al net zoo goed als hij. En die slampamper dee et voor niks, dus van zoo'n smerige concurrentie most de domenee niks hebbe, dat snapje!’ -

Luidkeels lachtten de drie vrienden.

- ‘En hoe liep dat af?’ vroeg er een.

- ‘Hij het 'm netjes de kerk uit laten miteren, door de koster en twee tuuten.’

- ‘Dat's verdomme flauw, ze hadden tege mekaer op motten kraaien. De hardste wint et.’

- ‘Kè-je begrijpe! Ja! hij zal me daar z'n standje an wagen! Ze mochten den ander eens kiezen.’ -

- ‘Nou! of je door 'n steek of 'n scharesliep belazerd wordt, dat komt overeen uit.’ -

Johannes overdacht een oogenblik of het nu mooi en goed zou zijn, te doen waar hij neiging toe voelde, en deze menschen aan te vliegen en op hun hoofden te slaan. Maar hij beheerschte zich en stapte dóór, overwegend dat hij zóódoende te veel werk zou krijgen.

Vijf uren stapte hij door, zonder door zijn navragen veel wijzer te worden. Sommigen meenden Markus gezien te hebben, anderen wisten stellig van niet.

Johannes begon te vreezen hem voorbijgegaan te zijn, want nu moest hij hem toch wel hebben ingehaald.

Het begon te schemeren en vóór hem lag een groote rivier, waar hij met een veerpont moest overgezet worden. Aan gene zijde lagen heuvelen met eiken-kreupelhout en hooge paarschbloeiende heide.

De veerman wist zeker, dien dag geen scharensliep te hebben overgezet. Maar in het stadje daar gindsch, een uur van de rivier, begon morgen de kermis. Allicht zou Markus daar dan ook wel komen.

Johannes ging aan den weg zitten, tusschen de donkere heide met de millioenen kleine purperen bloempjes. Prachtig kleurde de ondergaande zon land en nevelen, en het glanzende, glijdende water. Hij was moe maar niet moedeloos, en at zijn brood weltevreden, zeker dat hij Markus vinden zou. De weg was eenzaam en stil geworden. Het was prettig zoo vrij te zijn en zoo alleen en vertrouwd, te huis in het open veld. Liefst bleef hij buiten slapen, in het kreupelhout.

Maar juist toen hij zich neer wou leggen, zag hij een mansfiguur langzaam den weg afslenteren met de handen in de zakken, de hoed achterover. Johannes kwam overend en wachtte tot hij vlakbij was. Toen herkende hij hem.

‘Goeien avond, directeur!’ zei Johannes.

‘Ook genavond broer!’ zei de ander, ‘Wat doe jij hier? ben je verdwaald?’

‘Nee, ik zoek de vrinden. Is Markus bij jelui?’

De man was de directeur van een vlooien-theater, een klein

kereltje met heesche stem en oogen ontstoken van 't fijne werk.

- ‘Markus? Zooveel ik weet niet. Maar ga maar mee, misschien is-t-ie er toch.’
- ‘Zoek je nieuwe kweekelingen?’ vroeg Johannes.
- ‘Heb je er soms? Je weet, voor heele groote 'n stuiver.’

Samen wandelden ze naar het woonwagen-kamp bij de stad. Johannes vond er al de oude bekenden. Daar was de dikke dame die een bord op haar boezem kon zetten en er zóó van eten. Nu at ze echter maar van een kist, als de anderen, omdat er geen publiek was. Daar waren de moeder en dochter die om de beurten de levende zeemeermin voorstelden, omdat één het zoolang niet uithouden kon. Daar was de baas van het rariteiten-kabinet, een arme gebochelde schelm, wiens geheele rijkdom bestond in een opgezette kaaiman, een walrustand en een zes-maands kindje op sterk water. Daar waren de twee wildemannen, die glas konden eten en levende konijnen onder vreeselijk gebrul, en alleen bij donker uit de wagen mochten komen, als de straatjongens weg waren, en die nu, heel weinig wild, zaten te smousjassen met verbazend vuile kaarten bij een flakkerend lantarentje.

Eindelijk bracht de vlooien-temmer Johannes bij Marjon's wagen.

‘Jotte doch!’ riep Lorum, die nog al goed gemutst scheen, en een pijp zat te rooken aan den weg, ‘dar is oenze verliepte joenge herr weroem, dat zal de maissies freude maken.’

Achter de wagen klonk een zacht zingstemmetje, met citherbegeleiding. En Johannes verstond duidelijk het liedje, in den droomerig-stillen avond. Het werd teemend weemoedig gezongen, op een bekende straat-orgel-wijze, maar met een ongewone hartstochtelijkheid:

> ‘Ze hebben m'n leven vermoord
> Ze hebben ons beien gescheien
> Och had ik z'n stem nooit gehoord
> Ik zou zooveel tranen niet schreien -
> Och jo! Och jo!
> Hoe kon je mij begeven?
> Och jo! - Och jo! -
> Och je bedroog mij zoo.’ -

Het was een deuntje, dat Johannes wel dikwijls van kinder-

meisjes meende gehoord te hebben. Maar omdat hij het lieve stemgeluid herkende en ook misschien wel omdat hij vermoedde waarop het toepasselijk was, werd hij er hevig door geroerd.

‘Héda!’ riep Lorum naar achter, ‘'t sjaap is terekt! hoil mar niet!’

Toen kwam Marjon achter den wagen te voorschijn en liep op Johannes toe. Ook ging de wagendeur open, en in de lichte opening zag Johannes Marjon's zuster, in haar nachtjak, met dikke bloote armen.

XI

Na dien eersten nacht met Windekind, in 't duin, had Johannes nog menigmaal in de open lucht geslapen en hij zag er ook nu niet tegen op. Onder de wagen wou hij liggen, op hooi. Hij was moe, en zou wel slapen.

Maar dat ging niet zoo vlot. Avonturen in de menschenwereld bleken hem meer opwindend en aangrijpend dan in Windekind's elven-land. Hij was geheel vervuld van zijn gewichtige en ongewone toestand, en moest opletten op het vreemde menschelijke leven om hem heen. Boven hem stommelden voeten op den wagenbodem, hij zag het volk in de warme groezelige wagens kruipen, alles bij elkaar en door elkaar. Hij moest luisteren naar gepraat, gezang, gelach, gekijf, dat telkens nog hier en daar opleefde. Een eenzame ocarina bleef onvermoeid door-fluiten, toen alles al zweeg.

En het werd koud. Hij had maar een dun manteltje mee van tante, en een paardedek kon niet gemist worden. Hij vond een paar leege haverzakken, maar die waren zoo kort.

Toen alles sliep en hij nog klaar wakker lag te huiveren, en zijn moed reeds een weinig aan 't zinken was, hoorde hij de wagendeur opengaan. Een fluisterstem riep hem. Johannes krabbelde te voorschijn en herkende Marjon's zwarte zuster.

‘Waarom kom je d'r niet in, jochie?’ vroeg ze.

In waarheid was Johannes vooral bang voor de benauwdheid en de vlooien. Maar daar hij deze krenkende reden niet wou opgeven, antwoordde hij, meenende zeer fatsoenlijk en waardig te zijn: ‘Maar dat gaat toch niet, - ik bij jullie.’

Nu is de vormelijkheid in een woonwagen niet zeer streng. In de zeer deftige vindt men wel somtijds een gordijn, waardoor des nachts het woonvertrek in twee slaapkamers wordt omgeschapen, en aldus aan de welvoegelijkheid voldaan. Maar meestal doet men als de vogeltjes die maar éénmaal 's jaars hun pakje verwisselen en dan nog zoetjesaan, en als de muizen, die ook niet ieder een slaapkamertje apart hebben.

- 'Allo kom, jong! ben je mal. Kom jij maar. Jij mag wel, hoor!'

Maar toen Johannes, zeer verlegen en beschroomd, weifelde, voelde hij een dikken, zwaren arm om zijn hals, en een weeke, breede, koude mond op zijn wang.

- 'Kom jij maar, ventje. Wees maar niet bleu, Je bent zeker nog heelemaal groen, he? 't Wordt tijd dat ik je wat wijzer maak.'

Nu was er niets wat Johannes meer had leeren waardeeren dan wijsheid. En wijzer worden was iets waartoe hij de kans niet graag verzuimde. Maar ditmaal kreeg hij zeer duidelijk besef van het bestaan eener niet-begeerlijke wijsheid.

Hij had geen tijd deze wonderlijke ontdekking aandachtig te overwegen. Gelukkig kwam een zeer sterk gevoel van afkeer zijn onvoltooide gedachte te hulp, zoodat hij voor deze maal bijtijds wist wat hij doen moest.

Hij zei, heel luid en ferm: 'nee hoor! ik leg daar best' en kroop weer onder den wagen. Het donkere wijf scheen dat niet lief te vinden, want ze vloekte en zei 'verrek dan!' terwijl ze weer naar binnen ging. Johannes trok zich dat niet zeer aan, hoewel het hem onbillijk voorkwam. Slapen deed hij echter evenmin als te voren, en het gevoel van de aanrakingen van zooeven, en de nare geur van slecht reukwerk die de vrouw mee bracht, bleef hem beklemmend bij.

Zoodra het begon te schemeren ging de wagendeur weer open. Johannes keek terstond weer òp. Marjon kwam op bloote voeten zachtjes naar buiten, met een oude paarsche omslagdoek om haar magere schoudertjes. Ze ging bij Johannes op den grond zitten.

- 'Wat het ze gedaan?' vroeg ze fluisterend.

- 'Wie?' vroeg Johannes terug. Maar dat was verlegenheid, hij wist wel wie zij meende.

- ‘Nou, dat weet je wel. Dacht je dat ik sliep? Het ze je gezoend?’
- ‘Ja?’ knikte Johannes.
- ‘Waar? op je mond?’
- ‘Nee, op m'n wang.’
- ‘Goddank!’ zei Marjon. ‘Zul je 't niet weer laten doen. 't Is een gemeen wijf.’
- ‘Ik kon 't niet helpen,’ zei Johannes.

Marjon keek hem een poos peinzend aan met haar heldere lichtgrijze oogen.
- ‘Durf je stelen?’ vroeg ze toen opeens.
- ‘Neen,’ zei Johannes, ‘ik durf wel, maar 't is slecht.’
- ‘Vast niet!’ zei Marjon met groote stelligheid ‘vast niet! Het hangt 'r maar van af van wie. Van elkaar stelen is gemeen, maar van 't publiek stelen, dat mag. Van 't wijf mag ik niet stelen, net zoo min as van Lorum. Maar jij mag van 't wijf stelen, as je nou maar durfde.’ -
- ‘Mag je dan ook van mij stelen?’ vroeg Johannes.

Marjon keek hem plotseling verwonderd aan en lachtte een lieven lach, toonend haar witte, gelijke tandjes.
- ‘Vroeger wel, maar nou niet meer. Nou hoor je bij me. Maar 't wijf heeft een boel geld en jij niet.’
- ‘Ik heb ook geld. Vijftig gulden. Die kreeg ik van tante.’

Marjon zoog de lucht met haar lippen in, als proefde zij iets heel lekkers. Haar bleek gezichtje straalde van plezier.
- ‘Vijf gouden centjes? Is 't waarachtig? Maar Jo, dan zijn we binnen. Dan smeren we 'n 'em. Vin je 't goed?’ -
- ‘Jawel’ zei Johannes, opkomend. ‘Maar ik wou Markus zoeken.’ -
- ‘Dat is best’ zei Marjon. ‘Dat kan niet beter. Dan zoeken we samen.’
- ‘Gaan we dadelijk?’ vroeg Johannes.
- ‘Neen, domoor, dan werden we ommers dadelijk weer ingepikt. Van avond, tegen den nacht, dan kunnen we een goed end wegkomme. Ik zal je wel waarschuwe.’

Het werd morgen, een klare, koele morgen met heet-frisschen

Augustus-zonneschijn. Overal blonken de bedauwde spinnewebben als fonkelende sterrekransjes op de donkere heidestruiken. In het kamp smeulden nog de vuurtjes van den vorigen avond, en het rook naar houtbrand en honig.

Johannes was tevreden. Er brandde in hem ook een vuurtje met lustigen gloed. Hij voelde dat het goed was te leven en vreugdrijk te strijden. Het was een lange vreemde dag, maar hij had geduld en verheugde zich op het plan om met Marjon te ontvluchten. Het zwarte wijf was weer vriendelijk tegen hem. Hij hielp den ganschen dag mee, in het circus en had geen gelegenheid met Marjon te spreken. Maar ze zagen elkander nu en dan vol stille verstandhouding aan en dat was heerlijk. Iets zoo heerlijks had Johannes nog niet in 't gewone leven ondervonden.

Er was voorstelling dien avond en Marjon deed haar kunsten. Johannes voelde trotsch en gewichtig omdat hij bij den troep hoorde en door het publiek als een paardrijder of kunstemaker werd beschouwd. Hij mocht met hooge laarzen en een zweep bij den ingang van de stal staan. Maar hij kon geen enkele kunst, niet eens met den zweep klappen.

Toen het goed donker was en alles weder sliep, kwam Marjon hem waarschuwen. Hij kon haar gestalte nauwelijks onderscheiden maar hij hoorde aan een zacht geknor dat zij Kees, haar aapje, op den arm droeg. Ze duwde Johannes haar gitaar in de hand en zei zacht: ‘En nou schuive!!’

Haastig en zwijgend stapten ze weg. Marjon gaf de richting aan, eerst de groote straatweg, toen een voetpad langs de rivier, toen bij een veer, een bootje zachtjens losgemaakt en zich stroomaf laten drijven,

- ‘Kop dicht, Jo, en uitkijken!’
- ‘We zulle overvaren worden’ zei Johannes, niet op zijn gemak.
- ‘Ben je bang?’
- ‘Nee, bang niet’ zei Johannes, hoewel de waarheid was dat hij het niet *wilde* zijn ‘maar waar zulle we terecht komen? En hoe zulle we uitwijke, als er een boot komt? We hebbe geen rieme.’
- ‘Ik woù dat er een boot kwam. Dan voere we mee.’
- ‘Waar wou je dan heen, Marjon?’ -

- ‘Wel, natuurlijk over de grens. Anders pakke ze ons toch.’
- ‘En Markus dan!’ -
- ‘Die vinde we later wel, eerst maar wegkomme.’ -

Zwijgend dreven de twee kinderen voort op het zwarte, stille water, dat hier en daar zachtjens borrelde langs een schoeying of ton, in 't voorbij vloeien. Het was een groot geheimzinnig bestaan, de lucht pikdonker en zonder wind, nauwelijks zuchtte het riet even. Keesje piepte klagelijk ontevreden, het was koud.

- ‘Wie is Markus toch, Marjon, weet jij het?’ -
- ‘Dat moet je niet vrage, Jo, je moet hem vertrouwe. Dat doe ik ook.’ -

Daar kwam langzaam-aan een dof-stommelend gerucht uit de verte, en Johannes zag roode en witte lantarens vooruit.

- ‘Een stoomboot’ riep hij. ‘Wat moeten we nou doen?’ -
- ‘Zinge!’ zei Marjon, zonder weifeling.

De boot kwam heel langzaam, achter haar aan zag Johannes een lange rei lichtjes, als een snoer van sterretjes. Het was een sleepboot, met een zware vracht Rijn-schepen achter zich. Zwoegend en steunend scheen zij tegen den machtigen stroom op te sjouwen.

Het schuitje bleef een eind bezijden den sleper, maar de volgende schepen, lang en log, in een wijden bocht achteraan zwaaiend, kwamen al dichter en dichter bij.

Marjon nam haar gitaar en begon te zingen, dat het plotseling fijn en helder dóórklonk in den stillen nacht, door het watergeruisch en stoomer-gestamp. Zij zong een bekende Duitsche wijze, maar met deze woorden:

‘Op donkre, diepe vloeden
ben ik toch heel niet bang -
ik weet wie mij zal hoeden
en sturen levenslang.’

- ‘Bè-jullie sikker, of je leve moe, da-je zonder licht dwars in 't vaarwater ga legge-e-e-e...’ galmde een stem van een der schepen over 't water.

- ‘Help! gooi een lijntje!’ riep Marjon terug.
- ‘Help, help!’ - riep Johannes mee.

Klets! daar kwam een touw aangieren dwars over de schuit. Op goed geluk greep Johannes het beet en palmde zich naar het schip toe. De stuurman die bij het reusachtig groote, hooggebogen roer stond, keek over boord, met een lantaarn in de hand.

- ‘Van waffer bruiloft kom jullie?’ -

Johannes en Marjon klommen in 't schip en Marjon stiet hun bootje af.

- ‘Twee jongens?’ vroeg de stuurman.
- ‘En een aap.’ - Voegde Marjon er bij.

Johannes keek naar haar om. In 't licht der lantaarn zag hij een figuurtje dat hij nauwelijks herkende. Een tengere jongen met een pet op 't kort gesneden haar. Haar blond-zijen haren had ze voor de vlucht geofferd.

Keesje stak zijn kop uit haar buisje en knipoogde heftig in 't schijnsel der lantaarn.

‘O zóó! kermis-volk!’ bromde de schipper. ‘Wat mot er met die boot?’

‘Die weet de weg na huis’ zei Marjon.

XII

Ik zal u nu maar dadelijk vertellen, opdat gij rustig en aandachtig verder zoudt kunnen lezen, dat Johannes en Marjon man en vrouw worden, nog vóór 't einde van 't boek. Maar toen de oude schipper hun een behagelijk slaaphoekje aanwees, in de roef van de lange Rijn-aak, toen hadden zij daar nog niet het minste denkbeeld van. En moede als zij waren, lagen zij beiden spoedig als twee broertjes in diepen slaap, met Keesje, nu warm en tevreden, tusschen hen in.

Toen 't licht werd, scheen de gansche wereld verdwenen. Johannes werd wakker door 't ratelen van ankerkettingen en toen hij naar buiten keek, zag hij niets als een wit, wazig licht aan alle zijden. Geen lucht, geen oevers, alleen vlak onder 't raampje 't gele, vloeiende stroomvocht. Maar hij hoorde

dorpsklokken luiden en zelfs hanen kraaien. De wereld was er dus nog wel, even mooi als altijd, maar weggescholen onder een dikken, witten nevel.

De schepen lagen stil, men kon niet varen. Als men het rijnwater niet zag bruischen om de ankerkettingen, zou men geen windstreek weten. Zoo bleven zij uren in het stille, witte, dikke licht, luisterend naar de gedempte dorpsgeluiden die van den oever kwamen.

De twee kinderen liepen het lange, lange schip op en neer en vermaakten zich zeer. Met den schipper waren zij reeds goede maatjes geworden, vooral toen hij wist dat zij hun reis betalen konden. Zij aten brood met worst en tuurden gespannen in den nevel of zij soms een bootje zagen aankomen met Lorum en het zwarte wijf, om hen te achterhalen. Want zij konden nog niet ver van hun laatste kamp-plaats zijn.

Eindelijk vluchtten de ijler en ijler wordende nevels van voor het blinkende zonnegelaat, en schoon de aarde nog in wielend wit verborgen bleef, begon daar boven heerlijk blauw te stralen.

Nu ving een schoone dag aan voor Johannes.

Zuchtend en kreunend, als met zwaren tegenzin, begon de sleepboot weer zijn vracht stroom-op te sjouwen. De stille zomerdag werd warm, het breede stroomvlak flonkerde in de zon, en aan weerszijden gleden nu traag de oevers voorbij, met grijsgroen riet, met wilgen en popels, frisch en dauwnat uit den nevel dagend.

Johannes lag aan dek te turen naar land en stroom, Marjon zat naast hem, terwijl Keesje zich in 't takel-touw vermeide, onder vergenoegde keelgeluidjes heen en weer springend, nu en dan met ernstigen blik naar voorbijvliegende vogel of insect.

‘Marjon’ zei Johannes ‘hoe wist je gister zoo zeker dat je niet bang hoefde te zijn?’

- ‘D'r wordt op me gepast’ zei Marjon.

- ‘Door wie?’ vroeg Johannes.

- ‘Door vader’.

Johannes keek haar aan, en vroeg zacht:

- ‘Meen je je eigen vader?’

Maar Marjon duidde met een lichte hoofdbeweging naar het groene land, het vloeiend water, de blauwe lucht en de

blinkende zon, en zei, met eigen beteekenis, alsof 't nu gansch duidelijk was:

- 'Nee, ik meen Vader.'
- 'Is dat Vader, waarvan Markus spreekt?'
- 'Ja, natuurlijk' zei Marjon.

Johannes zweeg een tijdlang, turend naar den snellen gang van 't water, en den al trager en trager gang der dingen daarachter, al trager naarmate zij verder af zijn. Zijn hoofd was vol gedachten, elk begeerig om gezegd te zijn. Maar het is heerlijk zoo te liggen schouwen op een voorbijgaand land, in 't heldere licht, en de gedachten zeer rustig te laten komen en met zorg uit te kiezen die met de waardigheid van woordklank zal worden bekleed. Velen zijn te teer en te zwak om deze eer te verdragen, en dat zijn toch de slechtsten niet.

Johannes koos eerst een bijlooper, niet zeer edel, maar sterk genoeg.

- 'Heb je dat uit jezelf?' vroeg hij. Marjon was ook niet snel met antwoorden deze maal.
- 'Uit mezelf? - Nee, Markus heeft het me gezegd. Maar ik wist het zelf ook al. Ik wist het, maar hij zei 'et. Hij het 'et uit me gehaald. Ik onthou alles wat hij zegt. Alles. Al snap ik er niks van.' -
- 'Geeft dat dan wat?' zei Johannes onnadenkend.

Marjon keek hem minachtend aan en zei:

'Wis en bliksems! Je lijkt Kees wel. Die weet ook niet dat-ie meer met een kwartje kan doen as met 'n cent. Toen ik m'n eerste kwartje kreeg, snapte ik er niks van. Maar toen merkte ik dat ik er veel meer noga voor krijgen kon dan voor een cent. Toen ging ik er beter op passen. Zoo bewaar ik nou wat Markus gezegd heeft. Alles.' -

- 'Hou je ook zooveel van hem als ik?' vroeg Johannes.
- 'Méér', zei Marjon.
- 'Dat kan niet.' -

Toen weer een lange pauze. De boot had geen haast, de zon ook niet, - de breede stroom overijlde zich evenmin. Zoo namen ook de kinderen al den tijd bij 't spreken.

- 'Ja maar zie je,' begon Johannes weer. 'Als de menschen van onze vader spreken bedoelen ze God, en God is....'

Wat had Windekind ook weer van God gezegd? De ge-

dachte kwam en vroeg om haar oude woordkleed. Maar Johannes weifelde. Het kleed stond haar niet fraai.

- 'Nou, wat is God...?' vroeg Marjon.

Het oude jurkje moest maar om. Er was geen beter.

- '....een petroleum-lamp, waar de vliegjes aan vastplakken.' -

Marjon floot. Een schril, gebiedend fluitje. Een circus-commando. Keesje, die in de korte scheepsmast aandachtig zijn recht-uitgestoken achterpoot zat te inspecteeren, schrok onmiddellijk op en kwam met plichtmatige haast langs het staaldraad naar beneden glijden.

- 'Hier Kees! - let op!'

Kees gromde bevestigend en was terstond één-en al attentie, want hij was goedgedrild. Nauwelijks dwaalden zijn scherpe bruine oogjes ook maar één oogwenk schichtig af van het gezicht zijner meesteres.

- 'Hier de jongeneer zegt dat-ie weet wat God is....weet jij et?' -

Keesje maakte een snelle schuddende beweging met zijn kop, en liet met een grins al zijn scherpe, witte tandjes zien. Men zou zeggen dat hij lachte, maar zijn oogjes gluurden, ernstig als altijd, van Marjons mond naar haar hand. Er viel niets te lachen, hij moest opletten, dat wist hij. Er moest lekkers volgen, of slaag.

Maar Marjon lachte luid-op.

- 'Hier Kees, braaf hoor!'

Er volgde lekkers, en een maaltijd onder luid gesmek en gesmak boven in de mast.

Het gevolg van dezen hoon was voor Marjon zeer onverwacht. Johannes die voorover op de dekplanken lag met de handen onder de kin, staarde een tijdlang droevig naar de kimme en verborg toen het gezicht in de gevouwen armen, terwijl het scheen of zijn lijf van schreien schokte.

- 'Toe nou Jo, ben je mal. Mot je daarom huilen?' zei Marjon, half verschrikt, en wilde zijn armen wegtrekken van zijn gezicht. Maar Johannes schudde het hoofd.

- 'Stil, laat me denke' zei hij.

Marjon gaf hem wel een kwartier-uurs. Toen sprak ze zacht en hartelijk, als troostend:

- ‘Ik weet wel wat je zegge wou, lieve jong. Daarom spreek ik ook altijd van Vader. Dat begrijp ik 't best. Want zie je, mijn vader heb ik nooit gekend, maar die mot wel veel beter geweest zijn dan andere vaders.’ -

- ‘Waarom?’ vroeg Johannes.

- ‘Omdat ikzelf veel beter ben dan al dat volk om me heen, en dan dat gemeene zwarte wijf, dat een andere vader gehad heeft.’

Dit zei Marjon eenvoudig weg, omdat ze 't zoo meende. Met een bescheiden stemmetje zei ze het, maar voelde toch dat er iets bij moest gezegd worden.

- ‘Niet dat ik zoo erg braaf ben. O jee nee. Maar ik ben toch beter dan die anderen en dat komt van Vader, want mijn moeder was óók maar 'n kermis-mensch. En nou is 't mooiste wat ik zeggen kan “Vader”, en dat zei Markus ook.’ -

Johannes keek haar aan, met nog bedroefde oogen.

- ‘Ja maar, al dat gemeene, en al dat leelijke, en al dat droevige dat Vader dan toch maar laat gebeure....Eerst stuurt-ie ons de wereld in, dom en wel, en hij zegt ons niks. Eu als we dan kwaad doen, omdat we niet beter wete, dan worden we gestraft. Is dat vaderlijk?’

Maar Marjon zei:

- ‘Dacht je van niet? Kees krijgt ook straf om te leeren. En nou ie slim is en goed-geleerd, nou krijgt-ie bijna geen klappen meer. Alleen lekkers? Nie-waar, Kees?’

- ‘Maar heb je me niet verteld, Marjon, hoe je Kees gevonden hebt? Bang en mager, vol schurft en z'n vel kapot van honger en slaag, omdat-ie mishandeld werd door 'n paar fielterige jongens, en hoe-ie nog altijd schichtig is gebleven daarna?’

Marjon knikte en zei. ‘Er zijn fielten en duivelskinderen en er zal ook wel een duivel zijn. Maar ik ben 'n kind van m'n Vader, en niet bang voor hem, wat-ie ook met me doet.’ -

- ‘En als-ie je nou ziek maakt, en door menschen laat mishandelen? En als-ie je nou zonde laat doen en dan huilen van berouw? En als-ie je dan gek maakt?’ -

Keesje was heel zoetjes aan van de mast naar beneden komen kuieren. Voorzichtig en aarzelend tastte hij met zijn zwarte vieze handjes aan Marjons jongens-kleederen. Hij wilde slapen

en was een zachte schoot gewend. Maar zijn meesteres nam hem op en borg hem in haar buisje. Toen gaapte hij lekker als een oud mannetje en sloot de bleeke oogleedjes in slaap met een devoot gezichtje en vroom-opgetrokken wenkbrauwtjes. Marjon zeide:

- 'Als ik Keesje ging mishandelen, zou hij verschrikkelijk te keer gaan, maar hij zou toch bij me blijven.'

- 'Ja, maar dat zou hij ook bij een gemeene schooier doen' zei Johannes.

Marjon schudde haar hoofd weifelend:

- 'Kees is wel dom, veel dommer dan jij en ik, maar toch niet heelemaal dom. Hij weet wel wie 't goed met hem meent. Dat ik hem niet voor m'n plezier mishandel, dat weetie wel. Maar zie je, Jo, dat Vader mij niet zonder reden zal mishandelen dat weet ik zéker, heelemaal zeker.' -

Johannes pakte haar hand en vroeg hartstochteiijk:

- 'Hóe weet je dat? Hóe weet je dat dan?' -

Marjon glimlachte, en zag hem aan met een zachten blik:

- 'Precies zooals ik weet dat jij een goed jong ben, die niet liegt. Dat zie ik an je, door allerlei dingen die ik niet eens uitleggen kan. 't Een bij 't ander. Zoo kan ik ook zien dat Vader 't goed met me meent. An bloeme, an de wolke, aan 't blinkende water. Ik mot er soms van huile, zoo duidelijk.' -

Toen herdacht Johannes hoe hij eenmaal bidden geleerd had, en er kwam meer vrede in zijn rumoerige gedachten. Maar toch kon hij niet nalaten te vragen - omdat hij zoolang met Pluizer had omgegaan:

'En waarom kan dat geen bedrog zijn?'

Keesje werd opeens klaar-wakker en keek verschrikt achterover naar Johannes.

'Och, eend daar je bent,' zei Marjon ongeduldig 'da's nou net alsof je vraagt waarom of de zomer misschien niet de winter kan zijn bijgeval. Dat kan je altijd wel vragen. Ik herken Vader juist daaran dat-ie niet bedriegt. Was Markus er maar, dan kreeg je op je ziel.'

- 'Ja was die der maar' zei Johannes, en zijn ziel scheen ook niet bevreesd voor wat Markus er op geven zou.

Vriendelijker liet toen Marjon volgen:

- ‘Weet je wat Markus zegt, Jo?...Als de duivel voor God gaat staan, doorboort het oprecht vertrouwen zijn hart.’

- ‘Mot ik dan den duivel vertrouwen?’ vroeg Johannes.

- ‘Welnee! hoe kan dat nou? Dat kan niemand. Je moet alleen Vader vertrouwen. Maar al zie je bij ongeluk den duivel voor Vader an, dan hindert dat nog niks, want hij kan met oprecht vertrouwen niks beginne. Dat gaat dwars door hem heen en komt toch bij Vader terecht.’

‘O Marjon! Marjon!’ zei Johannes en klemde zijn handen samen in groote ontroering.

Zij glimlachte blijde en zei:

- ‘Zie je, dat was nou een kwartje uit mijn spaarpotje.’

Het werd werkelijk een recht schoone dag voor Johannes. Hij zag de groote, blonde stapelwolken, de ranke boomen in het wazige zonlicht, de stille huisjes aan den oever, en de geweldige altoos voortglijdende stroom, in breede bochten, goudflonkerend en violet-glanzend, door het vruchtbare groenbewassen land, en omhoog het diepe, diepe blauw - en hij fluisterde ‘Vader, Vader’. Een oogwenk begreep hij plotseling al wat hij zag als heerlijke, prachtige gedachten van zijn Vader, die hem altijd te aanschouwen en nu heel even te begrijpen werden gegeven. Vader zei hem dit alles, als een ontzachlijke vermaning, dat Hij er was, schoon en waarachtig, eeuwig zorgzaam, altijd wachtend en toegankelijk achter het leelijke en bedriegelijke.

- ‘Zul je altijd bij me blijven, Marjon?’ vroeg hij innig.

- ‘Ja Jo, dat wil ik wel. En jij bij mij?’

Toen ging de kleine Johannes stoutmoedig beloven, alsof hij werkelijk kennis had van wat komen zou, en macht over zijn gansche onbekende wezentje.

- ‘Ja, lieve Marjon, ik verlaat je niet meer. Ik beloof je, wij blijven samen. Maar als vrinden, vin je dat goed? geen vrijerij.’

- ‘Goed Jo, zooals je wilt!’ zei Marjon. Daarna werd zij zeer stil. -

XIII

Avond werd het en zij naderden het Duitsche land. De woningen aan den kant zagen niet meer zoo frisch en helderkleurig maar vaal en groezelig. Voor een stadje kwamen zij, dat zag er goor en armoedig uit, met bruinroode muren en grijze huizen, waarop zwarte opschriften in krullige letters.

De schepen ginnen op stroom voor anker liggen en er kwamen tol-beambten. Toen zeide Marjon, weer opfleurend uit het stil gepeins, waarin Johannes' laatste vraag haar gebracht had:

- 'We moeten wat zingen, Jo. Denk er maar om dat de centen van tante gauw op zijn. We moete verdiene.'

- 'Zou dat gaan?' vroeg Johannes.

- 'Makkelijk. Jij mot maar voor de woorden zorgen, dan zorg ik wel voor de muziek. Al is 't nou niet zoo mooi, dat dondert niks. Je zult eens zien hoe het centen regent, al verstaan ze er niks van.'

Marjon kende haar publiek. Het kwam uit zooals zij gezegd had. Toen zij begonnen te zingen luisterden de barsche tolbeambten, en de oude schipper luisterde, en andere scheepslui van naast hen liggende schepen luisterden, en de stokers der sleepbootjes staken hun zwart-besmeurde gezichten uit het luik van de machine-kamers en luisterden ook. Want hun twee jonge stemmen vloten welluidend en mild over het kalm-vloeiende stroomvlak, en er was iets aardigs in die twee tengere broertjes, iets fijns en voornaams, dat heel anders was als bij andere kermisgastjes, en dat terstond werd opgemerkt, ook door een ruw gehoor, al wist men niet waaraan 't lag, en al verstond men van 't gezongene de bedoeling niet, noch zelfs de woorden.

Zij zongen eerst hun oude liedjes. Het Vlinderlied en het weemoedige liedje dat Marjon alleen gemaakt had, en dat Johannes wat minachtend het 'kindermeiden-liedje' noemde, en ook wat Marjon 's avonds in de boot bedacht had. Maar toen zei Marjon:

'Nou mot je wat nieuws maken.' -

Johannes keek hoog ernstig en zei: 'Verzen kun je niet *maken*, die worden geboren, net als kindertjes.'

Marjon werd rood en lachte verlegen, en antwoordde: 'Wat

zeg je malle dingen, Jo. 't Is goed dat het wijf je niet hoort. Die zou je er tusschen nemen.'

Maar na een tijd zwijgens hervatte zij: 'Ik geloof toch dat je kletst, Jo. Als ik liedjes maak, dan komt de muziek wel van zelf, maar dan mot ik ze toch afmaken. Ik moet *maken*, *bedenken*, weet je. - 't Is net,' vervolgde ze, na een pauze 'of er een troep kinderen binnenkomt, allemaal door mekaar en wild en ordeloos, en of ik ze dan net als een schooljuffrouw twee aan twee laat loopen en in de rei, en hun kleeren glad strijk en bloemen in de handen geef, en dan laat marcheeren. Zoo maak ik liedjes, en zoo mot jij verzen maken, - probeer maar.' -

- 'Nou juist,' zei Johannes, 'maar de kindertjes die moeten er dan toch eerst van zelf komen.' -

- 'Zijn die er dan al niet, Jo?'

Johannes dacht na, starend in den breeden koepel des avondhemels, waar zachtjes-aan de bleeke sterren begonnen te glinsteren. Hij dacht na over zijn mooien dag, en wat hij alzoo in 't hoofd had voelen komen.

- 'Trouwens' - zei Marjon tamelijk droog - 'je zult wel motte, of je wilt of niet, om niet te verhongeren.'

Toen ging Johannes, als ware hij van dat uiterste verschrikt, potlood en papier zoeken, - en waarlijk daar kwamen de ordelooze kindertjes binnen en werden door hem in 't gelid gesteld, opgeknapt en met bloemen bedeeld.

Eerst schreef hij dit:

'Wat is de lichte Zonneschijn,
de groote, rustelooze Rijn,
het land met vee en volken,
het stroomgerucht, de vlindervlucht,
de wijde, blauwe zomerlucht
vol witte, stille wolken?

De Vader denkt, en laat zijn droom,
als Zon en hemel, veld en stroom,
mij altijd-door beschouwen -
ik heb dat groot bericht verstaan
en zal zijn heerlijkheid voortaan
met al mijn hart vertrouwen.

Marjon las het en zei langzaam, al knikkend: 'wel goed,

Jo, maar ik ben bang dat ik daar geen liedje van maken kan. Ten minste nou niet. Ik mot meer iets hebben dat drukker leeft en beweegt. Dit mijmert - ik mot iets hebben dat danst. Kun je niet wat van de sterren zeggen? daar heb ik zoo'n plezier in. Of van de rivier, of de zon, of van de herfst?'

- 'Ik zal 't probeeren,' zei Johannes, en hij keek naar de kleine flikkerstipjes op den al donkerder nachthemel.

Toen maakte hij het volgende liedje, waaraan Marjon dadelijk melodie gaf en dat toen samen door hen gezongen werd:

'De stille sterren klommen
ten hemel, één voor één,
hun fijne voetjes glommen
als goud op blauwen steen,

en toen zij boven kwamen
en tuurden van den trans,
toen zongen zij te samen
een lied van louter glans.

Dat ging vlot. Hun jonge stemmen vloeiden en gleden dooréén, slangelend als gladde guirlanden, als twee lenige spelende visschen in helder water, om elkaar fladderend als twee kapellen in zonneschijn. De oude bruine schipper grinnikte en de zwarte gezichten der stokers keken mekaar eens aan. Ze verstonden 't wel niet, maar hielden 't vast voor een lustig minneliedje. Wel drie, vier malen herhaalden de kinderen het gezang. Toen werd het van lieverlee nacht.

Maar Johannes had nog meer te zeggen. De zon en de heerlijke zomerdag, die nu verscheiden was, had een zoet en droevig verlangen nagelaten, en dat wou hij nu opschrijven. Bij de scheepslantaren lag hij plat voorover op 't dek en schreef het volgende:

O zomerlicht, o gouden zon,
ach! dat ik u behouden kon
den langen leegen winter.
Uw mooiste schijn is al geschonden,
Gij zult uw flonkerende ronden
niet lang meer doen,
en allerweegs begint er
te treuren 't groen.

Toen hij 't voorlas begon zijn stem, bij den laatsten regel te beven van tranen.

- ‘Dat 's mooi, Jo,’ zei Marjon. ‘Dat zal ik gauw er in hebben.’

En na een half uur zoeken en beproeven had zij zoete verlangstvolle wijze gevonden, waarmee het moest gezongen worden.

En zij zongen het in het donker, en herhaalden het vorige, totdat een troep straatmuziekanten, van de soort die men blaaspoepen noemt, luidruchtig uit een bierhuis aan den oever kwamen en door een zeer luid en valsch geblazen krijgsmarsch hun teedere stemming verstoorden.

- ‘Stik nou!’ zei Marjon, ‘tegen dat gebalk kunnen we niet op. Maar dat is niks. We hebben er nu al twee, het sterreliedje en het herfstlied. Als 't zoo doorgaat, dan worden we rijk. En van 't Vaderlied zal ik ook wel wat maken, maar 's morgens, niet 's avonds, denk ik. Vandaag hebben we tenminste ons daggeld verdiend en kunnen we tevreeë gaan maffen. Ga je mee, Jo?’

- ‘Marjon!’ zei Johannes peinzend, en een oogenblik toevend eer hij deed wat zij vroeg:

- ‘Weet je wie Pluizer is?’

- ‘Nee!’ zei Marjon bot weg.

- ‘Weet je wat die zeggen zou?’

- ‘Nou?’ vroeg Marjon onverschillig.

- ‘Dat je heelemaal onmogelijk bent.’

- ‘Onmogelijk? Waarom?’ -

- ‘Omdat je niet bestaan kunt, zou hij zeggen. Zulkewezens bestaan niet en kunnen niet bestaan.’

- ‘O, hij bedoelt zeker dat ik alleen moest vloeken en stinken en jenever drinken, is 't niet? Omdat ik een kermismeid ben, he?’

- ‘Ja, zooiets zou hij zeggen. En ook dit van Vader zou hij allemaal geleuter noemen. Wolken zijn waterdamp en zonneschijn zijn trillingen, zegt-ie, en verder niks. Dat iemand er iets mee zou zeggen, is larie.’ -

- ‘Dat zeit-ie dan zeker ook van een boek muziekpapler met noten?’ zei Marjon.

- ‘Dat weet ik niet,’ antwoordde Johannes, ‘maar wel zeit hij dat licht en donker eigenlijk hetzelfde is.’

- ‘O! dan ken ik hem wel. Zeit-ie ook niet dat het hetzelfde is of je op je kop staat of op je voeten?’ -

- ‘Juist, dat is-em’, zei Johannes, verheugd. ‘En wat zeg je daartegen?’

- ‘Dat ie dan voor mijn part op z'n kop mag blijven staan, en verder stikken kan.’

- ‘Is dat genoeg?’ vroeg Johannes eenigszins onzeker.

- ‘Waarachtig!’ zei Marjon zeer stellig. ‘Mot ik hem soms uitleggen dat 't overdag licht is en 's nachts donker? Maar hoe kom je in eens aan die smuigert?’

- ‘Ik weet niet,’ zei Johannes. ‘Ik denk door de blaaspoepen.’

Toen gingen ze in de scheepsroef, waar Keesje reeds heel klein ineengerold zachtjes lag te snurken op de breede bank met lederen kussens, die de beide kinderen tot slaapstee strekte.

XIV.

Den tweeden dag kwamen zij langs den grooten dom, die toen gelukkig nog niet af was, en Johannes deed denken aan een prachtige, ruig-begroeide rots. En toen hij hoorde, dat men hem werkelijk ging afmaken, tot het hoogste spitsje toe, toen werd hij eerbiedig gestemd voor die stoutmoedige menschjes en hun heerlijke schepping. Hij wist toen nog niet dat menschen dikwijls beter doen het bij schoone denkbeelden te laten, omdat volvoerde werken op aarde wel eens nuchterder zijn en minder schoon, dan onvoltooide plannen.

En toen hij eindelijk op den derden avond tusschen de bergen kwam toen werd hij gansch opgetogen. Daar was het een lustige wereld. Aan weerskanten voeren helder verlichte stoombooten over den Rijn, beladen met vroolijke, etende en zingende menschen. Bleekrood weerglansde de vloed in het avondlicht, tusschen de donkere wijnbergen. Muziek klonk op 't water, muziek klonk aan beide oevers. De menschen zaten op terrassen aan 't water, onder loof-prieelen, rondom aardig schijnende lampjes, en dronken goudgelen wijn uit groene glazen. Men hoorde het klinken der glazen en het luid gelach van den oever. En zingend kwamen ze van de bergen af, in hun hemdsmouwen, hun jas aan een haakstok over den schouder

dragend. De avondhemel vlamde in 't westen en rood weergloeide het porfier en wingerdloof der wijn-beplante rotsen. Hoera, hier mocht men vroolijk zijn! Hier leek het waarlijk een leventje van hopsasa!

Johannes en Marjon gingen aan land en zeiden hun lange aak vaarwel. Het deed Johannes weemoedig aan, hun dierbaar schip te verlaten, want hij was nog een sentimenteel kereltje, dat dadelijk met fijne vezeltjes vastgroeide dáár waar hij gelukkig was geweest. En dan dee scheiden pijn.

Nu begonnen zij hun werk om aan de kost te komen. Ook de luie dagen van Keesje waren gedaan. Hij kreeg zijn roode rokje aan en moest in de boomen klimmen en penningen ophalen met een bakje.

En de kinderen moesten hun liedjes zingen, tot Johannes ze heel niet mooi meer, maar gruwelijk vervelend vond.

Maar ze verdienden veel, veel meer dan Markus met scharenslijpen. De dikke, zwaar gesnorde en gebaarde heeren, en de mooi-opgepronkte en geparfumeerde dames die op de hotelterrassen zaten, bekeken hen wel onverdragelijk brutaal, en zeide allerlei grappen die Johannes maar half verstond en waarom zij zelf hard lachten, - maar ze eindigden toch meestal met geven, soms koper- maar soms ook zilvergeld, totdat de gefriseerde kellners in hun zwarte rokken en witte overhemden hen met een snauw verdreven, zeker bevreesd dat hun eigen fooien er kleiner door zouden worden.

Het was Marjon die aangaf wat er gedaan moest worden, die niet verlegen stond, de kellners aandurfde met snedige gezegden en altijd raad schafte. En als ze wat te veel gezongen hadden, dan ging zij met borden werpen en balanceeren. De vreemde taal sprak zij vloeiend als water en zij zocht ook de nachtverblijven.

Het publiek, de domme, trotsche, zelfvoldane menschen, die maar enkel om hun pret schenen te denken, die kwetsten Marjon niet zooals Johannes.

Als hem de tranen in de oogen stonden om hun ploertigheid en grofheid, of hij bitter nijdig werd om hun flauwe grappen, dan lachte Marjon luid-op.

- ‘Maar voel je dat dan niet, Marjon?’ zei Johannes verontwaardigd. ‘Hindert je dat dan niet? Dat ze allemaal

net schijnen te denken dat ze mooie, voorname, gelukkige menschen zijn, heel wat beter dan jij en ik. Terwijl ze toch dom zijn, en leelijk'.

En hij dacht aan de menschen die Wistik hem had laten zien.

- 'Nou maar wat zou dat?' vroeg Marjon vroolijk. 'We leven er ommers van. Als ze maar geven, dan heb ik maling aan hun. Kees is nog veel leelijker. En daar lach je om, net as ik. Waarom lach je dan niet om de poenen?'

Johannes peinsde lang, en antwoordde:

- 'Keesje maakt me nooit kwaad, maar soms, als-ie erg op een mensch lijkt, dan moet ik om hem huile, omdat-ie zoo'n arm, vuil ventje is. Maar die menschen maken me kwaad, omdat ze zich zooveel verbeelden.'

Marjon keek hem met zeer innige blikken aan en zei:

- 'Wat ben je toch een goed joch. Zie-je! menschen - publiek - dat is mij altijd gewezen als ies waar je van halen mot. Daar voel ik nies bij als: centen. Ik heb maling aan ze. Maar jij hebt geen maling en daarom ben je beter. Daarom hou ik van je.'

En ze drukte haar lichtblond hoofd met het glanzig kortgesneden haar schuchter tegen zijn schouder, een weinig angstig denkend aan dat harde woord: 'geen vrijerij.'

De dagen waren vroolijk, om het vrije leven, de aardigheid van het centen verdienen en het mooie nazomer-weer tusschen de bergen. Maar de nachten waren minder vroolijk. O wat al vunze en gore kamertjes en bedjes moesten zij betrekken, omdat het nu eenmaal bij kermislieden niet beter lijden kan. Het stonk er zoo, naar uien en gebakken vet en naar veel erger. De muren naast het hoofdkussen hadden zulke verdachte vlekken, en de dikke dekbedden waren zoo week en warm en onfrisch. Ook zonder werkelijke reden, alleen van verbeelding, kriebelde het Johannes al over 't heele lijf, als hem hun nachtverblijf met veel ophef als een 'zeer zindelijk kamertje' werd aangeprezen.

Marjon nam dit alles veel kalmer op en sliep altijd dadelijk waar Johannes soms uren wakker lag van onrustig onzindelijk voelen en vuilheids-griezel.

- 'Als je er maar niet aan denkt, dan is 't niks,' zei ze, 'al die lui leven er ommers altijd in.' -

En wat Johannes nog meer in Marjon bewonderde was dat zij zoo dapper durfde optreden tegen de Duitsche beambten, dienders, officieren en zich voornaam voelende burgerlui.

Eerlijk gezegd was Johannes bang voor deze soort personen. Een spoor-beambte met zijn barsche snauwende stem, een politiedienaar met zijn volstrekt onverbiddelijke manieren, een met hooge borst en pauwentred voortstappend officier links en rechts op de wereld om hem neerziend, een blozende, luid-zich-schrapende meneer met hoog-opgestreken snorren en rijk-bejuweelde vingers, die hard-op om champagne riep, en zeer met zichzelf ingenomen scheen - die allen deden Marjon aan met spotlust, maar Johannes met een heimelijke vrees. Hij was bang voor al die wezens, als voor gevaarlijke onbekende dieren en kon Marjon's kalme brutaliteit tegenover hen niet begrijpen.

Toen een politie-agent hen eens naar hun passen vroeg, voelde Johannes alsof alles verloren was.

Tegenover de krakende stem, de breede borst met koperen knoopen en de besliste eisch onmiddelijk de papieren te vertoonen, voelde Johannes alsof hij nu de gansche macht van het groote Duitsche rijk vóór zich had, en er bij ontstentenis van het gevraagde geen genade meer voor hem overschoot.

Maar vol bewondering hoorde hij Marjon fluisteren, in 't Hollandsch: ‘Och jongen! laat je niet door die knul bedonderen.’

‘Die knul’ te durven zeggen en dat van zulk een ontzachlijk personage, was in zijn oogen een daad van heldenmoed, en hij schaamde zich diep over eigen lafhartigheid.

En werkelijk wist Marjon, met radde tong en vertoon van geldstukken, den vertegenwoordiger van Duitschlands macht tot zachter toon te bewegen en geheel aan zijn toezicht te ontsnappen.

Maar anders ging het toe, toen Keesje het eens in zijn onberaden apenkopje kreeg, om, zittende op een stoelleuning achter den rug van een niets-vermoedenden luitenant, over diens blinkende epaulet heen naar zijn dikke sigaar te grijpen, waarschijnlijk om ook eens te beproeven welk geheimzinnig genot in zulk een voorwerp verborgen ligt. Keesje miste de sigaar, maar kreeg de hoog-opstaande knevel te pakken en bleef dien in zijn zenuwachtigen schrik, toen hij bemerkte dat hij misdreven had, krampachtig vasthouden.

Een verschrikte, gepijnigde en ten slotte rondom uitgelachen luitenant wordt natuurlijk woedend, en een woedende Duitsche luitenant was almee het vervaarlijkste wat Johannes zich in menschelijke gestalte kon voorstellen. Hij verwachtte dus weinig minder dan een voorspel van het jongste gericht, een einde van alle dingen.

Wat er precies geschiedde kon hij in zijn herinnering niet nauwkeurig uit elkander houden. Er was een algemeene opschudding, een gekletter van ijzeren stoelen en tafeltjes en een geweldig gekrijsch van Keesje, die zich aanstelde als de vermoorde onschuld. Uit des luitenants hoog rood gelaat hoorde Johannes eerst een woord, aanduidend, dat hij van ongedierte werd verdacht. Dit liet hem koud, want hij was juist zoo blij er tot nog toe zonder luizen afgekomen te zijn. Toen zag hij hoe niet het schreeuwende Keesje, maar Marjon zelf, die den aap ijlings naar zich toe trok en wilde vluchten, werd beetgepakt en hard geslagen.

Daar veranderden plotseling zijn gevoelens, alsof in den schouwburg zijner ziel het decor ‘gevangenis’ links en rechts werd weggeschoven om plaats te maken voor ‘berglandschap bij onweer.’

Het volgende oogenblik bevond hij zich op den rug van den langen luitenant en sloeg, sloeg met al zijn macht. Eerst op iets wat te weinig meegaf, een zwarte, blinkende helm, daarna op weeker zaken, ooren en hals vermoedelijk. Tevens voelde hij zich eenige seconden uitermate verrukt en gelukkig.

In een ommezien veranderde deze toestand weder en bespeurde hij zichzelf door een groot aantal grepen als van ijzer bedwongen, daarna op den stoffigen weg vóór het terras neergekwakt. Toen Marjon's stem, haastig:

- ‘Hei je je bezeerd? Kun-je loope? Gauw dan! as de weerga!’ -

Zonder te begrijpen waarom, deed Johannes wat zij zeide. IJlings renden de kinderen den bergwand af, slopen door struikgewas van een parkje, klommen over een paar lage steenen muurtjes en vluchtten in een klein huis aan den oever der rivier, waar een oud vrouwtje met een zwarten hoofddoek om, rustig kippen zat te plukken.

Van arme en geringe lieden hadden Johannes en Marjon

steeds hulpvaardigheid en vriendelijkheid ondervonden en ook nu werden zij niet afgewezen, al moesten zij wel zeggen dat de politie hen wellicht zou komen zoeken.

- ‘Ja, rekels,’ zei het oude vrouwtje met een oolijk gemonkel, ‘dan mot jelui maar tot den nacht in 't varkenshok. Daar zoeken ze niet, want daar stinkt het te veel. Maar pas op als jelui Rike wakker maakt of als die gorilla van jelui met haar gaat vechten.’

Daar zaten de twee dan in het varkenshok, bij de dikke Rike, het zwijn, dat met korte knorretjes, zonder iets anders te verroeren dan zijn ooren, de gasten verwelkomde. Het begon te regenen, en zij zaten doodstil, ook Keesje, die vaag scheen te voelen dat hij schuld had aan dezen treurigen toestand. Marjon fluisterde:

- ‘Wie had gedacht, Jo, dat jij zóó lef had! - Nou was *ik* bang, en jij sloeg 'm op zijn kop. - 't Was mooi hoor! - Mag ik je nou een zoen geven?’

Zwijgend liet Johannes zich dezen dank welgevallen. Toen ging Marjon door:

- ‘Maar we zijn allebei stom geweest. Ik omdat ik niet op Kees lette, om de muziek. En jij, omdat je me verraaie heb.’ -

- ‘Verraaie?’ vroeg Johannes verbaasd.

- ‘Zeker’ zei Marjon ‘door te roepen dat ik een meisje ben.’

- ‘Heb ik dat gedaan?’ vroeg Johannes. Hij was 't glad vergeten.

- ‘Ja’ zei Marjon ‘en nou zijn we weer zuur. - Geheid, hoor! - Dat mag hier niet, je verkleeje. Dat 's nog erger dan een luitenant op z'n kop slaan. We motten er weer van door.’

- ‘Heeft-ie je hard geslagen?’ vroeg Johannes ‘heb je nog pijn?’

- ‘Och!’ zei Marjon luchtig ‘ik heb nog wel eens erger smeer gehad.’

Dien avond, toen 't donker was, werden zij door den zoon van 't oude vrouwtje, den wijngaardenier, uit Rike's gastvrije woning verlost en in een roeibootje over den Rijn gezet.

(Wordt Vervolgd).

‘Maurits Lijnslager’ en z'n Ideaal Burgerschap
Door
J. Koopmans.

(Vervolg en slot van blz. 227).

Niemand zal het vreemd vinden dat in 'n boek als dit, waarin de volksconscientie zich in arbeid en deugd 'n bolwerk opwerpt tegen de druk van de overheersing, een van de zielegalmen 'n beroep op de vrijheidszucht is. Niet alleen Milton, maar ook de Geneefse Calvinist Bandiere, die 'n naneef moet zijn van de Bandiere welke in 'n aanslag van Savoye 't behoud van de stad met z'n leven kocht; de oude Werner, welke Tell tot z'n voorvader moet hebben, en in de bekende kapel woont; de Romeinse Brutus op de weg naar Modena, de vrijheid van onderzoek begerende Galileï; de kosmopolitiese ridder de Braga; zij voelen zich, elk op z'n terrein, in 't politieke, geestelike of godsdienstige, met Lijnslager één. Ondanks het boven alles hoog houden van Holland, richten de volkeren zich samen als broeders naar hun ontworsteling aan vorstenen geestesdruk. Hier geeft de tijdgeest z'n harteklop; hier verheft zich de stem der eeuw tegen de dwingelandij. De Romantiek waait door dit boek. Maar ook, zooals in de werken van de wegbereiders tot de nieuwe stroming in de 19e eeuwse litteratuur, komen hier de richtingen samen, welke, gehoorzamende aan psychologiese wetten, de stand van 't wezen en de waarde van 'n beschaving bepalen. Zeker, de onwil tegen het heden zoekt zich in z'n verzet 'n vast steunpunt in de glorietijd van de Republiek; doch wat de 18e eeuw 'n openbaring was, dat het heil des volken gelegen was in 'n geestelike emancipatie en in 'n verstandelik-zedelike ontwikkeling

van hoofd en hart, zoekt zich hier te verbroederen met de Klopstock-Feithiaanse zwelling van 't gevoelsleven; èn de verstandsèn de gevoelscultus vieren hun hoogtijd in de didakties-pathetiese zedevertogen en in de met ontboezemingen opgeblazen colloquia en college-lessen.

Lijnslager zelf is geknipt naar 'n 17e eeuwse Libertijn, liefst naar 't model van de man der ‘Memoriën en Adviesen’, Cornelis Pieterszoon Hooft, met Spieghel en Vondel als vrienden, en bij wie de Oud-Burgemeester zelf de kroon is op 't hoofd van 't Regentenbewind. Uitvoerig wordt door Lijnslager de Oude, als 't hoofd van 't gezin, in de belangstellende familiekring de historie verteld, zoals wij die uit de uitvoerige mededeling van Wagenaar kennen: hoe de grijze Hooft zich bij 't veranderen van de Wet tegenover de Stadhouder-agent van de Generaliteit op de rechten en vrijheden van de stad Amsterdam beroept. Tranen rijzen op in de ogen van de zoon bij 't horen van de echt-vaderlandse taal tegen de handelingen van iemand, die zich stelde als 'n overheerser in plaats van als 'n verdediger van 'n vrij volk. Zo wordt Maurits de zoon, bijna betreurende, dat hij z'n naam ontleende aan de eertijds beroemde veldoverste, door 't aanschouwen van 't gepleegde geweld 'n volslagen Libertijn, afkerig van elke inmenging der Generaliteit in de zaken der Staten en Stenden, en mede, in de lijn van de Barneveltse fractie, gekant tegen elk schisma in 't kerkelike, welke de autoriteit voor een uitspraak stelt; afkerig van de opwerping van welk theologies vraagpunt ook, welke de hoofden van clerus en leken warm houdt, en tot verwijdering in 't godsdienstige moet leiden. Geschillen als over de predestinatie komen volgens Lijnslagers mening dan ook enkel uit 'n ziekelik brein en uit dweepzucht voort. De gehele zienswijze van de Loevesteinse factie met al z'n konsekwentiën wordt door Lijnslager zonder voorbehoud aanvaard. Hij is de norm van de anti-kerkelike Hollander, die, even trouw aan 't beginsel van de Hervorming als aan z'n aristocraten-trots, niemand wil stellen tussen hem en 't Opperwezen; die in de geestelike niets anders wil zien dan 'n voorganger van de gemeente, welke bij Gods gratie nu en dan op huisbezoek troost en opbeuring mag schenken, maar voor 't overige zich te onthouden heeft van zaken die buiten z'n competentie liggen en in geen geval verwijdering heeft

te zaaien tussen burgers van stad en land. Gewoonweg blijken dezulke niet in staat te zijn even mild als Lijnslager te denken, en hebben dan als ijveraars en dwepers voor deze vierschaar voor goed afgedaan.

Komen er dus bij Lijnslager weinig predikanten over de vloer, aan de andere kant, dienen ze, eenmaal opgeroepen, ter bevestiging van de bovengemelde uitspraak. Ook daar, waar ze op 'n afstand worden gehouden, zoals aan 't sterfbed van Lijnslager de Oude, die zelf wel weet dat hij 'n zondig mens is geweest; en zo God moge weten, dat hij er van overtuigd is, God weet ook dat hij met meer of minder ijver getracht heeft, 't niet te zijn. Ook, waar zehebben afgedaan, omdat ze de huismoeder durven vermanen niet langer het voorbeeld van Maurits. haar echtgenoot, te volgen, die om de drie weken Zondags z'n kinderen en kindskinderen om zich verenigd wil zien, wat volgens de dominee te werelds is en niet kan dienen de dag des Heren op 'n stichtelike wijze te vieren. Gewezen wordt ten overvloede op de hardvochtige werkheiligheid van 'n ouderling in de Diemermeer, welke vrome man bij 'n doorbraak van de polder weigert de koeien van 'n aankloppende boer op z'n stal te zetten, alleen omdat de roepende boer en de bulkende koeien hem storen in 't uur des gebeds. Herinnerd wordt aan de hevigheid waarmee huisbezoekers hun gramschap luchten over hun ambtgenoten; hoe ze zich durven uitlaten over de keus van huisvrienden en aangehuwden; aan hun bemoeizucht met regeringszaken; aan de ontzetting uit hun ambten, hun ballingschap buiten de stad. Gegevens genoeg om te besluiten dat deze tegenstander van de Smouten, Cloppenburghs en Triglands, de partijganger heeft moeten zijn van de Burgh's en de Bickers, de Hoofts en de Huydecopers, en tevens een van de mannen heeft kunnen zijn, die Vondel in z'n strijd tegen de Consistoriën met raad en daad hebben bijgestaan. Loosjes heeft gezorgd, dat deze kenmerk in de beschrijving van de tiepe niet ontbreekt: Vondel pareert van z'n vroegste tijd af als huisvriend van de Lijnslagers; ze steunen hem met hun invloed en hun vermogen, geven hem in z'n ouderdom 'n stoel aan de dis, en 'n ereplaats bij hun familie-partijen.

Dit anti-clericalisme verhindert niet, dat door dit ‘Leven’ de weldadige adem waait van de warmste godsdienstzin. Als

jongeling de wereld ingegaan, vindt Maurits, bij 't verlaten van de vaderlandse kust, behoorlik in 'n pakje gewikkeld, 'n bijbel, die de moederlike zorg aan haar enige zoon tot 'n levensgids heeft meegegeven. Zo dierbaar hem in z'n leven dit aandenken blijft, zo vast prenten zich in z'n gemoed de met papiertjes aangegeven bakens der vroomheid, waarmee de moeder, dag aan dag biddend voor het tijdelik en eeuwig welzijn van haar kind, voor immer de koers van z'n levensschip tracht vast te stellen. De moeder heeft eer van haar werk. De Bijbel blijft z'n bron. Als in de priesterboeken Israëls volk, waardeert ook hij de weldaden alleen als van God genoten, en onder de tegenspoeden buigt hij even deemoedig 't hoofd als onder de lessen van wijsheid, die God, beter dan zij het heil van Z'n schepselen kennend, tot inkeer en betering aan Z'n kinderen richt. Dageliks klinkt dan ook in Lijnslagers huis uit het vreedzaam gezin de lof aan de Schepper; vurig wordt het gebed bij 's harten bekommering aan 't ziekbed en de doodbaar; hartelik de dank na de uitredding uit 't doodsgevaar. Aandoenlik naïef, wensen man en vrouw elkander geluk in 't geen zij aan zegen boven vele huisvrienden genieten, door vóór hun vijftigste jaar hun oudste telg met kinderen gezegend te zien. Op hun 25-jarige bruiloft, na drie panden door de dood te hebben verloren, herdenken zij met een met droefheid gemengde dankbaarheid, hoe goed God voor hen geweest is, met hen in 't leven te sparen, waar 't zoveel vrienden en kennissen niet eens gegeven was, als tijdgenoten van hun huweliksgeluk de getuigen te zijn; hoe vele kennissen uit hun bruiloftstijd hun jubileum kinderloos moeten vieren; hoe anderen zich moeten schamen over verdrietelikheden door de gedragingen van hun kroost. Begrijpelik is 't, dat 't minste voorval dit huisgezin in 'n stemming brengt, waarin het hart onmiddellik contact zoekt met z'n God; begrijpelik ook, dat de weldaden die het, door z'n welgesteldheid en z'n tot goeddoen gekweekte harten, om zich heen verspreidt, vóórdat ze in de handen van de minder bedeelden komen, door hun raadpleging met God, de loutering ondergaan van de devootste vernedering, en nooit anders blijken te zijn dan de uitvloeisels van 'n in 't meedelen zich zalig gevoelend gemoed. De doop- en de gastmalen, de familie- en de herinneringsfeesten zijn dan ook, ofschoon er

de overvloed der weelde heerst, offermalen, waarbij de kalme godsvrucht en de vrome blijmoedigheid de witte gewaden der reinste gevoelens weven; vanwaar we de indruk medenemen, dat de gasten in 't veilig besef van de Goddelike bescherming, ons met de stille vrede op 't gelaat aanstaren, gereed om bij de eerste oproep Gods stem te volgen en heen te gaan uit het oord, waar de Hemel hen, bestraald door zoveel geluk, zo genadig is geweest tot heden te plaatsen. Zó viert in deze reunies het Hollands familieleven z'n hoogtijd: zó culmineert de Hollandse burgerzin en burgerdeugd aan de reine hemel der Godsvrucht!

Op het uitgestrekte veld van dit genoeglik samenleven, gegrond op de standvastige trouw van 'n innig verbonden echtpaar, vormen, tusschen de schaduwen, waarover de wolken en buien van de zorg en de droefheid hangen, de episodes, waarin de ontwakende liefde z'n wederliefde vindt, de groene zonnige plekken, waaruit de bloemen van de teerste min šmetteloos rein haar zuiverste wit ontplooien. Tevens is Maurits' liefdehandel 'n uitgesponnen les voor jongelieden, al was het alleen hierin, om te laten zien hoeveel taai geduld gevergd kan worden, en welke middelen er met wikken en wagen in 't werk te stellen zijn, om in 'n vrijage als deze, de zich telkens opdoende bezwaren te overwinnen: een avontuur dat met z'n hoogten en laagten, z'n gejaagde onrust en z'n blijde vlagen 'n gehele hoogtijds-symfonie vormt. Evenzo moet bij 'thuwelik van de overige kinderen, wier vrijages evenwel gemakkeliker vallen, 'n proeftijd de standvastigheid van de kandidaten uitwijzen; zodat ook hier de Catsiaanse les te trekken is, dat de te plukken vrucht zo hoog mogelik dient te worden gehouden. De hoofdeis, die aan de aanstaande schoonzoon gesteld wordt, is de deugd; verder gelijkheid van stand; het kerkgenootschap is een later bijkomende factor. De schoonzoon De Wael, eerst 'n luchthartig nietsdoend *beau garçon*, ondergaat, voor hij ernstig in aanmerking komt, tot z'n innerlik voordeel, schoon tot z'n uiterlik nadeel, 'n gehele metamorfoze; 'n ongeluk met z'n jachtgeweer, waarbij z'n gelaat geschonden en z'n hand verminkt wordt, brengt hem tot ernstige bezigheid; gelukkig dat z'n Maria - zoals het trouwens dan ook bij

'n gevestigde liefde behoort - hem er even lief om heeft. Evenmin blijkt het Katholicisme op geestelike mismaaktheid te wijzen, of, zo het dit moge doen, op mindering van de innerlike waarde te moeten worden gebracht. Lijnslagers tweede zoon, die op het Noordhollandse Roomse guurtje verlieft, heeft alleen de weerzin van z'n moeder tegen 't afwijkende geloof te bekampen. Bondgenoot is Guurtje zelf, die als Amsterdamse logee, in deze behendig bekonkelde proeftijd, door haar lieftalligheid iedereen in verrukking brengt; en zo ongegrond is later gebleken het vooroordeel van de vrouw des huizes tegen Guurtjes kandidatuur geweest te zijn, dat deze jongste schoondochter, meer dan de oudere, Dina van Theylingen, meer zelfs nog dan haar vleselike dochter, de troost van haar ouderdom wordt, en de stervende moeder aan haar juist het best de zorg voor de laatste levensdagen van haar overblijvende echtvriend meent te kunnen aanbevelen. Zowel de historiese Roomse Vondel als de fictieve Roomse Guurtje blijven tot Lijnslagers laatste ademtocht, de steunsels van 't patriarchale huis.

Karakteristiek algemeen-godsdienstig is wederom de aard van de redenen, die Lijnslager bij z'n echtgenoot aanvoert, om mede haar toestemming tot Willems huwelik met 't Roomse meisje te verlenen. Zij komen hierop neer, dat alle mensen voor God gelijk zijn; dat 't Opperwezen die in z'n goedertierenheid verdraagt dat alle schepselen Hem op allerlei wijzen dienen, - al is 't naar onze mening op 'n verkeerde manier, - zich tegenover z'n kinderen onmogelik partijdig kan gedragen; en dat hij de afgodiese volken, die hem op 'n verre van waardige wijze vereren, met dezelfde zegeningen als de vroomste Christenen begiftigt. Onzinnig is het denkbeeld, te veronderstellen, dat deze God, wanneer de mens uit deze staat in de eeuwigheid is overgebracht, van het zwak en nietig schepsel eerst 'n belijdenis zal afvorderen, en Hij dan, naar de meerdere of mindere mate van rechtzinnigheid, de mens in 't koninkrijk der hemelen, of tot het genot van groter zaligheden dan hij in staat was op aarde te genieten, al of niet toe zal laten. Neen, bij de wijze en oneindig goede God, zal het in de staat van hiernamaals er niet op aan komen, wat geloof wij beleden hebben, maar wel wat daden wij naar het licht dat wij ontvangen hebben, en in de omstandigheden waarin wij ons

geplaatst vonden, hebben bedreven. En daarom zal God het hun zoon niet toerekenen, of hij met 'n Roomse of Protestantse vrouw getrouwd is geweest, maar of hij zich alleszins zo gedragen heeft als de plicht van 'n braaf mens van ons vordert.

Aangezien dezelfde redenen dienst hadden kunnen doen, bijgeval Guurtje aan Mohammed of aan de Manitoe mocht hebben geloofd, en hier dus 'n liberaliteit wordt beleden waaraan de Libertijnen zelf nooit hebben kunnen denken, is het niet onraadzaam, de poolshoogte van de cultuurtijd nader te verifiëren. We hebben grond te vermoeden, dat Loosjes hier, zoals de Gids-mannen van na '37 van de anti-klerikale Vondel en z'n aanhang Thorbeckianen wisten te maken, op zijn beurt in z'n predikanten-schuwende kosmopolities-aangelegde 17de eeuwse patriciërs 'n soort van vergevorderde *toleranten* heeft willen zien, welke in 't kerkelike van de aloude rechtzinnigheid geëmancipeerd, de theologiese vraagstukken toetsten aan de rede, en dat wat buiten de bevatting van 't gewone denkvermogen ging, als ondoorgrondelike hersenballast verwierpen. Hun toch óók was de behoefte voldoende, aan God te geloven en hem, in de hoop op 'n beter leven, in deugd te dienen. Te oppervlakkig om op den duur te bevredigen, was deze leer 'n *modus vivendi* geworden in de Aufklärungs-tijd. Ze had de tijdelike geestdrift tot prikkel. De geloofsverschillen, meende men, zouden nu wegvallen, en 't samenleven zou worden 'n dienen in onderlinge liefde, met de verbroedering der mensheid tot streven. Daardoor toch werd de ontwikkeling der rede en de algemene opheffing door verstandelike opvoeding der massa 'n drang; de rijp gekweekte burgerijen, dacht men, zouden tans met het ware inzicht van het wezen van 't kindschap Gods der volken, zich in broederlike verdraagzaamheid volmaken, voor 'n nog heerliker ontwikkeling in 't verschiet.

Te geloven van 't heden uit, in 'n toenemende ontwikkeling van de verstandelike vermogens der schepselen; aan te nemen, dat de rede volgens 'n geleidelike gang vatbaarder wordt tot het verklaren van steeds nieuwe verborgenheden; - tot het, van 't zelfde heden uit in een tegenovergestelde richting besluiten tot 'n even geleidelik proces van de verstandelike en godsdien-

stige aanleg in 't verleden, - is slechts één stap. Gewoonweg acht Lijnslager, niet ongelijk aan de denkbeelden door Lessing in ‘Die Erziehung des Menschengeschlechts’ uitgewerkt, de volkeren der geschiedenis op verschillende tijden bedeeld met telkens hoger trappen van Goddelike openbaring. Dit anachronisme van Loosjes kan wederom hieruit alleen worden verklaard, dat de ‘Aufklärung’ hier te lande zich zelf heeft overtroffen; en mede, dat deze plooi van denken zich reeds zo vast had gezet, dat men ze reeds meende te kunnen volgen in de contra-klerikalen van na de Hervorming, in de Arminianen en in de Coccejanen, welke evenals de vrijdenkers van omstreeks 1800, in staat zouden zijn geweest, met de opheffing van provinciale grenzen en plaatselike voorrechten, alsmede de emancipatie van de mensenrechten, tevens de lijnen uit te wissen tussen de dogmatiese stellingen en de kerkelike confessies, om 'n burgerlike maatschappij te stichten met 'n zo kosmopolities mogelik geloof en 'n zo opgewekt mogelik gevoel.

Dit universele standpunt herkent men ook in de positie die Loosjes Lijnslager laat innemen ten opzichte van de Roomse kerk. Niets toch is hier te vinden van de vraagstukken die de 17de eeuw in de strijd tussen 't Oude en 't Nieuwe beroeren. De Bijbel te stellen tegenover de Traditie; de Rechtvaardiging van 't geloof tegenover het Opus operatum en de goede werken; het offer op Golgotha tegenover de Mis; de consistoriën tegenover de hiërarchie, dat alles is bij de Lijnslager 'n *schon dagewesene* zaak. Men bekommert zich niet langer om ‘spitsvondigheden; waar 't tans op aankomt, is de kamp tussen de rede en 't geloof. Van zelf is nu 't wondergeloof veroordeeld. ‘Bekrompen verering van mirakelen’ is ‘duister bijgeloof.’ Het standpunt, zoals gezegd, is universeel. 't Rooms zijn staat nu niet tegenover 't Hervormd zijn; 't wangeloof staat tegenover 't verklaard geloof. Vandaar dat men Rooms kan zijn in trappen, met verstandig Rooms zijn en bekrompen Rooms zijn tot uitersten. Van zelf wordt Italië 't toernooiveld, waar ter wille van de triumferende rede allerlei strijdvragen worden opgeworpen. 't Compendium toch zou niet volledig zijn, zonder 'n oordeel over 't mirakel, over processies, over de kloosters, over de kostbare inrichting der kerkgebouwen naast de eenvoud van de stichter van 't Christendom. Norm bij dit alles

is de nuchtere *ratio*, streng gehouden in de hand van Lijnslager, aldoor wijzende op de waarde van z'n wezen: op z'n *verlicht burgerschap* in 'n vrije vaderlandse Republiek.

Op weg van Florence naar Bologna, op 't bergpad van de Monte Juovo, voelen Lijnslager en de schilder Van Dijk de Apennijnen door 'n aardbeving geschokt. De kloosterklokken slaan aan, de paarden steigeren, de verschrikte gids werpt zich ter aarde, kruist zich, en prevelt 'n gebed. Bij het dorp Pietro Mala zien zij het Fuoco di Legna, 'n onverklaarbare vlam hangende boven de bodem; door dezelfde gids wordt dit verschijnsel toegeschreven aan de werking van 'n boze geest. Van Dijk, ‘ofschoon in vele opzichten verlichter’ dan de gids, is niet vrij van ongerustheid; geheel en al kalm blijft Lijnslager, die door ‘de opvoeding zijner ouders verre boven de vooroordelen der middeleeuwen verheven was.’ In het dorp zelf aangekomen, waar in het logement en daarbuiten de gemoederen nog in onrust over de aardschok zijn, wordt Van Dijk, mede nog bekommerd, door Lijnslager in 't verhoor genomen. Ook de Rede heeft z'n Inquisitie. Van Dijk dan meent, dat 'n aardbeving 'n bizonder teken is van Gods toorn. Half verontwaardigd, houdt Lijnslager college. Alle natuurverschijnselen, leraart hij, staan onder 't bestuur van dezelfde goede God, en worden ongeacht de verwoestingen die ze soms aanrichten, door Hem gezonden tot 't welzijn van de gehele wereld. En juist de aardbevingen vallen voor in de overigens meest gezegende streken van de aardbol, welke zonder die bevingen niet zo gezegend zouden kunnen zijn, vermits dezelfde oorzaken die haar onderworpen maken aan de aardschokken, eveneens tot haar vruchtbaarheid medewerken. ‘Als gij dus’, concludeert hij tegen van Dijk, ‘'t geluk hebt van een of ander ontzettend natuurverschijnsel te hebben doorgestaan, laat dan geen angstige bekommering voor 't toekomende uw ziel bezwaren, maar dank God, dat Hij u gespaard heeft in die geweldige beroeringen der natuur, die onafscheidelik zijn van die verblijfplaats welke zijn wijsheid gewild heeft, dat de mensen bewonen zouden, en zo vol is van z'n goedertierenheid en wijsheid’. Ver is het er af, wat z'n vriend beweert, als zou bij onweer en wereldschokken God toornen tegen de zondaars, en zij die

zich zondig voelen hierin redenen moeten zien om zich te verontrusten. Juist is 't voor hem onverklaarbaar, hoe iemand als Van Dijk, die overigens zulke heerlike denkbeelden over het schone heeft, zich zoo bekrompen van begrippen toont. zelfs in z'n beschouwing van het Opperwezen!

De geschiedenis vermeldt dat Anthonie van Dijk 'n zeer wellevend man is geweest. Ook buitengemeen beschaafd en in de omgang gezellig. Aannemelik is 't daarom, want alles heeft z'n grenzen, dat uit plicht van wege de hulp door Lijnslager bij 'n nachtelike aanslag verleend, Van Dijk zich tot zoverre heeft vermand, dat hij op dit bot bescheid al z'n dagen heeft kunnen zwijgen als 'n vis. Misschien ook heeft hij perplex kunnen staan tegenover òf de nieuwe trant van redenering, òf de nieuwe natuurbeschouwing, òf het zich eensklaps openbarende pedantisme van de 18-jarige Hollandse knaap. Doch niets van dit alles. Het lot heeft gewild, dat niet Lijnslager, maar Van Dijk het ongelijk bij heeft moeten passen; en niets is onbarmhartiger dan de wijze waarop Holland hier z'n baten trekt; zelfs 't hartebloed van de vriend is goed genoeg; het antwoord van de Vlaming moet tevens 'n eigen veroordeling zijn: hij wil, is z'n slotwoord, op hun verschil niet verder ingaan; daarvoor zijn ze te goede vrienden. *Hij heeft z'n gevoelen omtrent de godsdienst aangenomen en is vastelik besloten om er bij te volharden. Hij onderzoekt daaromtrent niet*. M.a.w. een goed Katholiek sluit z'n oor voor de Rede. Hij kon, is de les, 'n goed vriend, 'n gezellige makker, 'n deugdzaam burger, 'n oppassend huisvader, en 'n verdraagzaam natuurgenoot zijn, hij staat niettemin nog in 't duister, en z'n bijgeloof staat z'n verstandelike ontwikkeling en z'n godsdienstige vorming in de weg.

Wie nog twijfelen mocht, dat Maurits de palm der overwinning heeft behaald, moge weten dat het Galileï zelf is, die hem de aureool det vrije gedachte brengt. In 't vertrek namelik, waar het gesprek voorviel, had zich 'n oud man te ruste gelegd. 's Morgens vroeg zit de onbekende met 'n krijtje meetkunstige figuren op z'n lei te schrijven. Zo iets trekt brave Hollanders, en Maurits nadert dus de in gedachten verzonken geleerde. 't Gesprek komt op het onderhoud, de vorige avond (in 't Frans) gevoerd. De onbekende had geluisterd. 't Hart

klopt hem in de borst, te horen dat hij met 'n Hollander heeft te doen. ‘O ik wenste dat het God behaagd had, mij in dat land te laten geboren worden!’ Maar de oude heeft nog meer op z'n hart. In 't logement is 't niet veilig; op 'n wandeling kan men vrijer praten. Galileï, want dit is de man, heeft zich de vorige avond ongerust over Lijnslager gemaakt. Hij wil hem waarschuwen. Niet in Italië kan men openhartig z'n mening, altans niet over natuurkundige onderwerpen, zeggen. Wat z'n jonge vriend verkondigde, wordt op deze bodem ketterij genoemd, en zou hem tot gevaar kunnen strekken. Uit achting voor Maurits' vrije vaderland, is hij tot z'n genoegen in staat hem ten minste te waarschuwen, opdat de jongeling in 't vervolg voorzichtiger met z'n woorden kan zijn.

Is Italië het land van 't bijgeloof en de ketterjacht, het staat ook tegenover Holland als 't oord van 't politiek en sociaal verval. En hier zit Loosjes op z'n stokpaard. Gloed zit er in de verheerliking van de Romeinse vrijheid in de dagen der Republiek, en in de verheffing van Nederland, bij monde van de wandelende Brutus op de weg naar Modena. Doch de ridder De Braga is 't, welke 't oog van Maurits vestigt op Italië's tegenwoordige sociale nood. Hij wijst hem op de uitgemergelde verdrukte menigte, welke buigt in 't bijzijn van de groten, maar zucht en jammert in eenzaamheid, met de tranen van gebrek langs de kaken. Zo ver zinkt 'n volk, zegt hij, als domheid en armoede van de massa leerstukken zijn van 'n politiek stelsel. Dan wordt de mensenwaarde uitgeblust, en de onkunde der menigte de staf in de hand van de vorst om ze als 'n lastdier te besturen. Doch zo de toestand van de arme beklaaglik mag zijn, de zogenaamde aanzienlijken zijn nog ongelukkiger. Geen arme zou, bij beter weten, z'n schamele hut voor hun woningen willen ruilen. De meeste hunner houden met moeite zich staande, bejagen ambten, of slijten hun tijd met vruchteloos hopen; begroeten elkander met plichtplegingen, die schoonschijnend, op zich zelve niets, en bij herhaling, vervelend zijn; houden partijen, waarop de duivel der baatzucht de harten bestuurt, en op elkanders goud met gretige ogen staart. Hun maaltijden, waarop zwier en pracht de toon geven, zijn gekunsteld en onnatuurlik, benevens vergulde ellende; hun ongeregeldheden bezorgen hun 'n ongezond lichaam, dat, tot hun geluk, vroegtijdig in 't graf

zinkt; hun jaloezie, nijd en spijt, maakt hun geblankette gezichten bleek van ergernis.

Neen, dan Holland! Daar zijn, weliswaar ook arme mensen; maar elk, die gezond van hersens en van leden is, kan arbeiden, en niemand behoeft het te wezen, tenzij door eigen schuld. Bovendien, in Holland tracht men mensen op te voeden tot mensen, ‘om hun zedelike en verstandelike vermogens te gebruiken, en daardoor nuttig te kunnen wezen aan de Staat.’ Gelukkig is daar ook bijna geen adel; daar heerst de middenstand; en zo zeker waar is 't als tweemaal twee vier is, ‘dat hoe groter de middenstand van 'n volk is - hoe groter de algemeene bloei - en omgekeerd hoe kleiner dezelve, des te dieper deszelfs verval.’

Zo luidt de conclusie, die we zuiver distilleerden uit het didakties gesprek tussen Maurits en de Portugese vrijdenker. Niemand zal er meer aan twijfelen, of we hebben hier het Batavendom bij kop en staart gepakt. Dezelfde burgerlike redeneringen over de betrekkelik rijke arme, en de betrekkelik arme rijke, schoon met 'n vergeeflike achtergrond in Italië gehouden - vinden we in de novellistiek en de volkspoëzie van Loosjes' opvolgers terug. De wereld der aanzienliken is 'n lusteloos volk, dat uit verveling en trots zich allerlei verderfelike uitspanningen getroost. Ze zijn altijd hardvochtig jegens de armen, hebben bleekneuzige en ziekelike kinderen, die hun maag bederven met snoeperijen, en lui en lastig zijn tegenover hun bonnes. De brave Hendriken daarentegen waren fatsoenlike armen, en die ze prezen, de burgers uit de middenstand. Is 't te bevreemden, dat de hogere kringen hier te lande zich met die platte moraal niet konden vereenigen en 'n veel hogere beschaving gaarne aanvaardden uit 'n veel milder en dieper voelende buitenlandse litteratuur?

't Was voor handelsbelangen, dat Lijnslager naar Italië trok; maar de 17de eeuwse jongelingen, - kon Loosjes uit het reisverhaal van de jonge Pieter Cornz. Hooft weten, - kijken soms ook naar andere dingen; en iemand als Lijnslager die smaak heet te hebben voor wetenschap en kunst, mag dan ook 't Beloofde Land van de schilders niet verlaten, vooraleer getoond te hebben notites te kunnen nemen van de Italiaanse

sculptuur en schilderkunst. Men begrijpt nu ook in dit ‘Leven’ de stelling van Van Dijk; hij en de held van 't boek moeten zulke warme vrienden zijn, dat de schilder het zich tot 'n eer rekent, Lijnslager tot cicerone in 't land der Muzen te verstrekken. Alsnu wordt Van Dijk de voornaamste débouché van de hyper-rationalistiese kunstbeschouwing. ‘De kunst moet opvoeden en 't gemoed verheffen.’ Maarhoe? - Door 't terughouden van de kern van de zaak, en 't naar voren dringen van de anekdote. Telkens leiden 't getal, de afmeting, de historie, 't geloof en wat al niet af, vàn de kunst. Op 't slot te Kleef valt hem en Milton 't eerst op, 't jaartal van de stichting; op 't Valkhof eerst de ouderdom en de dikte van de muren. Op de triomfboog te Kleef, vertelt de gids, zijn priesters voorgesteld die als blinde Heidenen aan de Romeinse goden offers brengen. Op 'n andere triomfboog, die van Titus te Rome, wordt bij die gelegenheid herinnerd, ziet men de uit Palestina weggevoerde toonbroden en heilige kandelaars afgebeeld, wat 'n krachtig bewijs is ter bevestiging van de waarheid van de Christelike godsdienst. Te Bosco, bij de beschouwing van de schilder- en beeldhouwwerken van Michel Angelo, in de abdij der Dominicanen, wordt de klem gelegd op 's mans matigheid, de weinige slaap die hij zich getroostte, z'n zuinigheid op z'n tijd. De standbeelden van de heilige Ambrosius en de heilige Theodorus te Milaan, - wordt opgemerkt, - zijn van massief zilver en levensgroot. Het meest staat, bij monde van Maurits, een onbevooroordeelde kunstbeschouwing z'n rationalisties Protestantisme in den weg. Te Genua, waar Rubens - Lijnslager was door Van Dijk schriftelik bij hem aanbevolen, - met Maurits de domkerk van Sint Laurens bezoekt, opent deze, naar aanleiding van de daar bewaarde avondmaalschotel en de asch van Johannes de Doper, 'n zelfde soort dispuut over 't bijgeloof als eertijds met Van Dijk te Pietro Mala. Daar echter gevoeld wordt, dat de hoogte van de kunst haar heiligheid heeft en niets dan stille aandacht gedoogt, zoals in de Galerij der Medicis, wordt daar ter plaatse de wandeling slechts 'n catalogiese opsomming der meesterstukken, aangevuld met van elders ontleende banaliteiten, terwijl met woorden als ‘bewondering’ en ‘verrukking’ de goedkope tol aan de kunst moet worden voldaan. Want hierin kenmerkt zich de armoede van geest, dat 't

hulpmiddel wordt aangegrepen, om de wegens de didaktiese overlading zwaar gedrukte zinnen door opblazing declamatories te doen zwellen. Zowel bij Van Dijk als bij Milton moet de kunstenaar spreken in ontboezeming. ‘Morgen, morgen’, zegt de Vlaming na te Florence eens poolshoogte te hebben genomen, ‘gaan wij naar de galerij, dat zal een nieuwe feestdag voor mijn oog en hart zijn, want schoon ik somtijds los en luchtig spreek, er is in mijn ziel 'n zo onwederstaanbare neiging tot bewondering, tot aanbidding van alles, wat schoon, groot en verheven is, dat m'n ziel eigenlik ongeschikt is, om lang bij het lage en kleine te vertoeven. - Ik zeg u dat, Maurits, opdat gij mij niet zoudt miskennen....Ik trof 'n zeer aandoenlik ogenblik, er zouden juist kinderen gedoopt worden in 't Battistorio, dat de Florentijnen voor 'n soort van feest houden. Er was 'n grote menigte volks op de been. Ik volgde de menigte. Ik zag 't doophuis met 'n heilige eerbied aan en herinnerde mij bij 't gezicht van hetzelve en vooral der drie bronzen deuren, dat de grote Michel Angelo in verrukking over derzelver schoonheid gezegd had: “Zij zijn zo schoon, dat zij zouden verdienen, de deuren van het paradijs te zijn.” Geloof mij Maurits - tranen van verheven ontroering kwamen mij in de oogen. O ik kon u niet uitdrukken, wat ik gevoelde bij de beroemde groep van Herkules, daar hij voorgesteld wordt den Centaur Nessus met 'n knods te verslaan. Dit gehele werk is uit één stuk en vervaardigd door Johan van Bologne. Verbeeld u, hoe stout de stelling der beelden is; de gehele groep rust op 't zijwaarts uitstaand been van de Herkules en op de gebogen voet van de Centaur. Op dat gezicht, schoon de groep nog gunstiger kon geplaatst zijn, ging er 'n rilling door mijn harte; ik werd vermeesterd door 'n edel en verheven gevoel - en ik ben daardoor zeker buiten staat, om heden iets laags of mij zelv' onterends te bedrijven.’

Zo keert dan Loosjes' Van Dijk met lege handen naar huis. In plaats van zich, al ware 't maar op de eenvoudigste wijze - rekenschap te geven van de verkregen indrukken, stapt hij als 'n toneelheld binnen, met enige spaarzame realia op de holle rug van de pathos. Zo gaat het gedegenereerde geslachten, waarvan de laatste telgen niets bezitten dan de trots die ze

aan de roem van hun eerste adellike voorzaat ontlenen. Zo ook hebben de mannen van de burger-republiek van 1798 geen ander fonds dan de weerschijn van de schittering van de 17de eeuw, en zo zij met fiere tred vóór de muziek van de 19de eeuw willen lopen, dan is 't omdat zij zich bewust zijn op hun hoeden pluimen te dragen, die ze getrokken hebben uit de talrijke boeketten, waarmee Clio de graven van de helden onzer Republiek heeft overstelpt.

Zooals, volgens de strekking van 't boek, de *fictie* 't gebrek aan *'t wezen* ontveinst, dekt in 't algemeen de *pathos* 't gebrek aan *psychologie*. Lijnslagers ‘Leven’ wil, zoals gezegd is, laten zien, hoe men, naar de voorstelling van de schrijver, zou moeten leven, als jongeling, man, vriend en burger, en in alle omstandigheden. Inplaats van nu in de gegeven omstandigheden 't gevoelsleven geleidelik uit de stemmingen in phasen te laten ontwikkelen, geeft de schrijver er de voorkeur aan, bij z'n personnen in één slag de aandoeningen op te roepen, welke eerst door de samenwerking van elkander steunende factoren in hoogste instantie aanwezig zouden kunnen zijn. Doel daarbij is, 't bewijs te leveren, hoe hoog 't gevoelsleven bij z'n sujetten ontwikkeld is; de uitwerking op de lezer is, dat hij, zonder kennis van 't proces, plotseling voor 't raadsel der uitbundigste ontboezemingen wordt geplaatst, en al te verrast en onvoorbereid, moet dulden dat de pathetiese golven, zonder enige trilling achter te laten, over z'n hoofd heen rollen. Rollen en stromen doen, zonder medegevoel te wekken, mede de tranen, die de ‘verrukking’ bij 't aanschouwen van natuur en kunst, doet vergieten. Zoveel te meer, waar de schreiende ogen 'n middel tot opvoeding van nog zeer jonge kinderen moeten zijn, die de achting welke aan 'n overleden vorst - *in casu* Frederik Hendrik - zal worden toegedragen, hebben af te meten naar de hoeveelheid gestorte tranen van hun grootvader. Daarom blijven we eveneens koud bij 't lezen van Maurits' ontvangen brief, waarin de ziekte van z'n uitverkorene bericht wordt, en welke tijding z'n denken en z'n spraakvermogen dermate aantast, dat z'n monoloog louter uit onsamenhangende snikken bestaat. Waarlik, het is 'n meisje uit duizenden, de beminnenswaardige toekomstige echtgenoot van deze voortreffelike Hol-

lander; haar schoonheid, door Van Dijk, Milton en vele anderen om 't zeerst geroemd, komt, ook in bestendigheid, die van de engelen nabij; haar echtelike liefde en haar opoffering maken haar tot 'n model van 'n levensgezellin; honderd lieve tafereeltjes, waarvan zij zelf het middelpunt, of haar huisvrouwschap de achtergrond is, versieren het 'Levens'-beeld op welgevallige wijze; doch de waardigheid van de moeder en vrouw, welke Loosjes, ook waar Maria de dagelikse eerbiedige toehoorderes is van Lijnslagers ontvouwing der vaderlandse-, burger- en andere plichten, met prijzenswaardige kiesheid heeft weten hoog te houden, wordt, in de stille genegenheid van de maagd, te kort gedaan tegenover de jammertonen, welke deze held, die de slimheid weet te beschamen en de moordzucht weet te ontwapenen, tegenover zich zelf en z'n welopgevoede reisgenoten, bij voortduring zucht en slaakt.

Zo er 'n omstandigheid is, welke ter verschoning van Lijnslagers geschoktheid van gemoed kan dienen, is het deze, dat hij - in afwijking van z'n liberale kijk op de dingen - de ziekte van z'n aangebedene als 'n boete beschouwt voor 'n tekortkoming in z'n plicht als minnaar, welk verzuim in 't schijnsel van 't wrede strafgericht dat met 'n ernstige ziekte van Maria aan hem voltrokken wordt, voor hem in spookachtige proportiën 'n pijnigend herinneringsbeeld wordt. Op een muziekavondje, hetwelk hij met z'n vriend bij de virtuoos Manichetti doorbracht, heeft hij zich voor 'n ogenblik laten inpalmen door diens schoone dochter Antonia. Aangezien echter Lijnslager gewoon is. z'n kennissen de oorzaak van z'n geregeld zuchten in z'n stille genegenheid voor 'n Rotterdamse juffer te verklaren, heeft Van Dijk den eigen avond z'n vriend, louter door het noemen van de naam Maria, aanstonds tot inkeer gebracht. Tevens meent de schilder in vader Manichetti en de dochter de toeleg te bemerken, om de zoon van de rijke Amsterdammer - volgens 'n beeld, aan diens touwslagerij ontleend - aan 't lijntje te krijgen. Genoeg dus, om zich voor verdere visites te hoeden. Later, in Holland, blijkt het avontuur met Antonia 'n bijna onoverkomelike hinderpaal voor Van Vliet en Maria te zijn, om Maurits in genade aan te nemen; 't kost onze held grote moeite om de Rotterdamse vrienden van z'n

betrekkelike onschuld te overtuigen. Wordt Lijnslager dus de straf kwijt gescholden, zoveel te duurder boet Antonia het vergrijp. Met ongeëvenaarde vindingrijkheid wordt zij tot verheffing van Lijnslager uitgebuit. Zo weinig blijkt de schuld bij hèm gelegen te hebben, en zozeer is 't flirt-avondje 'n staaltje van de altijd intrigues verzinnende Antonia geweest, dat de arme kokette, na 'n avontuurlik leven in desolate toestand in Holland gekomen, ten aanhore van Lijnslager, z'n vrouw en z'n dochter, welke laatste zich tevens spiegelen moge aan heur misslagen, haar ganse zondenregister bloot meent te moeten leggen, om in haar nederigste zelf bewustheid, aller vergiffenis, medelijden en onderstand te kunnen verwerven. Doch tevens - en dit is 'n lof enerzijds en 'n straf anderzijds - blijken de bekoorlikheden en de kunstgaven van Lijnslager zozeer van invloed te zijn geweest op de berekenende Antonia, dat de bedriegster onbewust de dupe van 't spel is geworden en zij van onbevredigde minnesmart bijna in 't kloosterleven haar toevlucht heeft moeten zoeken. Doch waartoe de lezer langer 't duidelik bewijs onthouden, dat in al deze histories, waar 't gemoed medespreekt, de exclamatie wordt genomen voor 't gevoel, en 't wenselik resultaat van 't proces voor de psychologie zelf van 't hart? Kiesheid verbood tot heden, één voorbeeld uit de vele te geven, die tot grondslag de innigste verhouding hebben tussen deze geïdealiseerde mensen; wij vragen de schim van Antonia verschoning, dat wij het tafereel nemen waarin de Florentijnse, spiegel meteen van 't jaloerse hart en 't hartstochtelik temperament, waarmee de Noordelike bewoners de vrouw der zuidelike landen plegen uit te beelden, haar liefdeleed lucht.

Tot mise-en-scène diene, dat Antonia door 't weg blijven van Maurits in ‘razernij’ is vervallen; de oude heer Manichetti schrijft 'n briefje aan Van Dijk, om te vragen, of hij Maurits niet kan sturen, alleen maar om Antonia wat moed te geven; daarmee zal 't meisje wel wat opknappen. Van Dijk wantrouwt 't zaakje, zegt niets, maar neemt eerst de hoogte.

‘In 'n wit nachtgewaad met verstrooide kastanje-bruine haarlokken, die haar achteloos langs de ene schouder afhangen, zat zij achterover in 'n leuningstoel. De gitaar in haar handen

houdende, en dezelve even aantikkende, vergezelde zij dat zacht geluid met enige regels uit 'n smeltend tedere Adagio....

“Zie daar Signore” zei Manichetti; “ziedaar m'n dochter, en oordeel gij zelf, hoe haar toestand is. Zo, zo is ze in haar gepeinzen verzonken, dat zij ons niet eens bemerkt”.

“Antonia, Antonia!” riep Manichetti - en nu sprong ze, als uit 'n droom op.

“Vader! Vader!” riep ze, wat wilt gij?....’

‘Manichetti. Hier is....’

‘Antonia (de gitaar loslatende en opstaande). Wie is daar? (Van Dijk in 't oog krijgende en een weinig terugtredende). Dat is een wreed bedrog, vader....(zich herstellende). Vergeef mij Signore!

Van Dijk. Ik had gehoord Signora! dat gij ongesteld waart.

Antonia. Ongesteld - ja Signore! neen! niet ongesteld - maar....(in verwarring) hoe vaart uw....reisgenoot?

Van Dijk. Mijn vriend Lijnslager is zeer welvarende.

Antonia. Hoe uw vriend zegt gij - uw vriend! - O gij zijt dan wel gelukkig - maar....waarom, waarom komt gij dan alleen? Ware vrienden zijn nooit gescheiden - waarom vergezelt uw vriend u niet. - O ik vrees - ik vrees, hij zal ziek zijn....en gij wilt 't verbergen.

Van Dijk. Neen, Signora! hij is wel - zeer welvarende. -

Antonia. Heeft hij de groetenis aan m'n vader of aan mij verzocht, toen gij hem verliet?

Van Dijk. Hij wist niet, dat ik naar u vertrok. Anders....

Antonia. Hoe anders! anders - zou hij zeker de groete verzocht hebben. Goed, zeer goed - hij wist dan niet, dat gij naar ons heen gingt. - Hij zou immers anders de groete verzocht hebben?

Van Dijk. Ik denk ja, Signora!

Antonia. Hoe zo koel - zo koel - gij denkt ja! och Signore - zeg gij 'et mij - zeg gij 'et mij - gij zijt immers z'n vriend! - gij zult 'et dus wel weten....Is hij nog zo toornig op mij als toen wij hem verlieten?....Gij zwijgt - o is hij nog zo toornig?....

Van Dijk. Neen Signora!

Antonia. O dat zou goed, zeer goed - zijn - maar ik vrees, dat gij mij misleidt - ja, ja - gij bedriegt mij -

Signore Mauritio is nog toornig op de ongelukkige Antonia....Zeg....zeg 'et mij oprecht. Signore! ik heb immers z'n achting en z'n vriendschap verloren.

Van Dijk. Ik geloof geen van beide.

Antonia. O hoe flauw - hoe flauw beantwoordt gij dit weder. - Gij gelooft geen van beide. - O gij zijt immers de vriend van Mauritio - o 'n vriend! Signore, de vriend gelooft niets van z'n vriend - hij weet alles van hem - o mijn vader! mijn vader! ik heb de achting, de vriendschap van Mauritio verloren - voor eeuwig verloren. (Zich neerwerpende in de leuningstoel) arme Antonia! arme Antonia! wat hebt gij gedaan!....De schoonste, de beminnelikste jongeling....(naar Van Dijk snellende met zekere woestheid) o Signore! zeg 'et hem niet....zeg 'et hem niet, Signore! dat gij dit gehoord hebt (Na enige ogenblikken bedenkens) of ja! ja! zeg 'et hem vrij. - Misschien - misschien! dat hij dit horende....(ogenbikkelik met 'n glimlach van toon veranderende.) Houdt gij mij voor geen onnozel dwaas kind....Neen, Signore! (op 'n zeer gedwongen fiere toon) zeg gij aan uw koele Hollandse vriend niets....niets, dan dat 'n Toskaans meisje, dat hij beledigd heeft, hem veracht. als haar gunst onwaardig - zeg hem, dat zij hem vergeet....terugvallende in 'n andere toon) Neen! Signore, neen! zeg dat laatste niet aan Mauritio. - Want vergeten neen! dat kan ik toch niet - o mijn vader! hoe zou ik ook Mauritio kunnen vergeten - Signore!....

De lezer schenke ons de andere helft. Ook 't toneel tussen Antonia en Maurits zelf.

Wie verder belang in haar lot moge stellen, kan het misschien voldoen te vernemen, dat het meisje zich tevreden stelt met 'n af beeldsel van Maurits, door Van Dijk geconterfeit. Wat wij ons in deze episode hebben willen herinneren, is, dat ook hier het mensenleven genomen is van de buitenkant; dat hier niet is getracht, in 't innerlike van de dingen te zien, maar is gegist hoe ze zich naar buiten zouden kunnen vertonen bij geval. Hieraan is 't toe te schrijven, dat bij 't gemis van de zielestemmingen zelve, het woordenweefsel los ligt, en de letters en tekens klankloos dode skeletten zijn. Is 't nodig nog, de

diepste oorzaak bloot te leggen? te wijzen op 't gebrek aan psychologiese zin, eigen aan de hiervoor met grove trekken aangeduide cultuureeuw? Immers, zoo min de mannen der ‘Aufklärung’ hun eigen beschaving in haar eigen factoren wisten te ontbinden, even onmogelik was het hun, onbevooroordeeld de reële levensverschijnselen in kalme analyse te nemen, en in stille ijver de verborgen impulsen in de verschillende richtingen na te speuren. Zózeer hield de taak van hun wereldveroverende Idee hun bezig, dat ze 'et immer blijvend fonds van 's levens werkelikheid verwaarloosden. Dus vielen ze in de oude en telkens weer nieuwe fout van de toekomst te willen verstijlen naar 't Boek-van-Onderricht, met z'n tendenzen van kunst en levensvormen, met z'n beroep op reminiscentiën, met z'n eindeloos opkommanderen van oude beschavingen, en verstorven stemmingen. Niet zij zouden 't zijn, die prediken van de daken en neerleggen in stille boeken de grote dwaling die de eeuwen na zich slepen, zoals de zon het de schaduw doet. Want nochtans blijft 'et 'n dwaling te menen, dat 'et leven van 'n volk, door 't na te laten leven in vormen van vroeger leven, opgevoerd kan worden tot dat peil van geestesbeschaving, waarvan de uiting-van-innerlikleven, bij machtige worsteling, 'n KUNST wordt.

Ook zij, deze mannen van blijde hope en stille deugd, ze stonden buiten de kunst. Evenwel, zo ze geen bewondering vragen, er blijft dan toch over, hun recht te doen. Wij moeten toegeven, dat Loosjes, gegeven de onvastheid van ons volksbestaan in die dagen, voor de Nederlandse natie, in de opbouw van haar geloof en haar hoop, geen beter grondslag heeft kunnen vinden dan de soliede basis van de Gouden Eeuw, en dat dit standpunt tevens hem 't meest geschikte aanknopingspunt heeft moeten toeschijnen voor de beschouwingen over burgerdeugd en godsdienstzin, waarmee het nieuwe volk z'n verloren grootheid zou herwinnen. Z'n grote verdienste is, dat hij dit burgerschap, geconcentreerd in één ‘Leven’, zo eerlik en nauwgezet mogelik heeft trachten uit te beelden. Daarbij heeft hij op alle plichten z'n eigenaardige stempel gedrukt, en de zijne als schrijver en gids, met 'n onvermoeide vlijt, 'n stalen konsekwentie en de uiterste kiesheid betracht. Zodoende kon z'n boek worden wat het metterdaad is geweest: 'n lafenis en

'n toevlucht voor z'n tijdgenoten en voor velen van z'n nageslacht. En wie onzer, zo wij 'n ogenblik willen vergeten dat de fijnste analyse van de reële verschijnselen ons 't hoogste kunstgenot pleegt te geven, waardeert niet in de huiselike tafereeltjes van dankbare tevredenheid en van echtelike liefde het hoge ideaal van ons eigen familieleven? Want dit is het middelpunt van 't veelzijdige ‘Leven’, waarover zich de erekrans spant: het Huisgezin als brandpunt in de Deugden-Spiegel van de nieuwe ‘verlichte’ Maatschappij.

Gedichten
Door
Giza Ritschl.

I

Lieve engelen met zoete stemmen roepen mij
In bonte kleuren met zacht bewegen zweven zij,
Wanneer ik ter neer kniel bij mijn avondgebed
dan staan zij op een rij voor mijn bed.
Een zingt, een lacht, een speelt verblijd,
Een ander weer weent van spijt,
van spijt, omdat hij mij niet kussen mag.
ik slaap dan in met een zachten lach.
doch, in mijn droom zie ik hen weer,
maar dan een voor een, wit en teer.

II

Door een engel werd ik gewekt
toen ik sliep.
Ik was met bloemen bedekt
toen hij riep.
Ik stond op, ik lachte, ik beefde.
In eens werd ook ik een engel want ik zweefde.

Mijne witte vleugelen droegen mij
hoog naar boven.
Toen begon ik net als hij
aan God te gelooven;
En beloven moest ik, bij hem te blijven voor altijd,
Want hij heeft mij uit 't aardsche bevrijd.

III

Moeder, ik zie de dood nadert mij,
want, kijk, zij brengen mij bloemen.

lieve moeder, vandaag scheiden wij,
maar gij moet mijn naam niet noemen.

Want roept gij mij, dan hoor ik U
en dan zou ik niet kunnen rusten.

Lieve moeder, ik verlaat U nu
doch gij moet er in berusten.

Uw lust zij 's nachts naar de sterren te kijken
want zij lichten U van ver.

Lieve moeder, dan ziet gij misschien mijn ziele prijken,
want ook ik word nu een ster.

IV

Op 't kerkhof werd een graf gegraven,
voor wie zal dat wel zijn?

Ach stil, ik hoor paarden draven
nu, in den nacht bij maneschijn.

Mijn hart klopt angstig, ik durf niet kijken,
want o - als hij 't soms is.

Dan moest ik zeker hier bezwijken
van schrik en droefenis.

't Is anders stil hier bij de dooden
in hun tuin met bloemenpracht.

En ik geloof, het is verboden,
te begraven in den nacht.

Doch ach - wie zal de ziel wel wezen,
die ze brengen bij maneschijn?

Ik wil moedig kijken en niet vreezen,
al mocht hij 't ook zijn.

Want dan kon meteen mijn hart genezen,
en mijn ziel zweef met hem mee.

Dan hoefde ik ook niet meer lijden als voordezen
en voorbij was al mijn ach en wee.

Zangspel van vreugde
Door
Maurits Uyldert.

Koor.

Wij willen de blijdschap en kennen geen droefheid!
O lacht dan, lacht dan, lacht dan de stroefheid
van uwe ogen, van uw gezicht!
Zie over de heide, zie over de weien,
de zonne spreidt het blanke licht,
zie hoe de tinten der lucht verglijen,
O, in die vreugde en lichtend verblijen
sluit uwe ogen voor droefenis dicht -

Zang.

En als de nacht komt - de vogels zwijgen,
de sterren glanzen in donkere lucht -
spreken de stemmen der stilte, en neigen
zich zacht de zielen - er ruist geen gerucht.

O, als de nacht komt, komt uit het verre
duistere Al, waar de vrome sterren
stadig in glanzen vervloeien

wondere sprake van grote gerustheid
en uit het innige onzer bewustheid
dank en vermooien ontbloeien.

Want waar de stilte geluideloos spreekt
alles ontluikt en openbreekt
als bloemen in dag onder zon-gelach.

Tegen-zang

Eens heeft de zon in haren wagen
hóóg in de luchten opgedragen
des levens lichte vreugde-dag,
het zonnig blije zang-gelach
dat heeft gespeeld op blanke golven
dat heeft geschitterd, en is bedolven
onder de kerende kerende zee...
De zee heeft gelachen - zij speelde ermee.

Zo speelt het leven met alle geluk -
de golven keren en slaan het stuk.

Wissel-zang
I

Maar droefheid brengt vreugd waar 't leed wordt gedragen
sterk en berustend: want schoner de kracht: -
- dan treuren en schreien, dan stadig te klagen -
het leven heengeven met lachen zacht.

II

Schoon is het leed waar het kracht geeft tot dragen,
kerend in vreugde om 's levens pracht:

't prangende leven geen weg meer te vragen,
maar het te heersen met wil-vasten macht.

Koor
III

O lachend, lachend, blij lachend leven
als klinkende klokken in helderen dag zich
klinkende stukslaand - of zuiverlik zacht zich
wègzingend naar ver - als nevelen even
aanroeren de aard, zo de zielen beroeren:
leven, in smarten zo droevig bevonden
doch lichtend en blij waar de sterken weerstonden
en zonnige vreugd voor wie 't vrede-licht voeren.

Tegen-zang

Zo klagen wij dan in de dagen niet
en wenen in den nacht niet, maar ontvluchten
der mensen wijd-uitjuichend vreugde-lied,
beluistren hen, de eenzamen, die zuchten
om rouw - en in de droefenis gebogen
der godheid van de smart de harten neigen -
erend den dood en 't willoos wanhoops-zwijgen
en 't leven vloeken in zijn doem van Logen.

Geluidloos bloeden onze harten - zacht
beeft luchte-luwte in zwart doods-kille nacht.

Wissel-zang
I

Weent niet in duister,
wekt geen gefluister

van klachten in stille nachten -
Weent niet onder zonne-licht
want daar der mensen wonne ligt
het leven te verwachten.

II

Ach weent niet, dat niet uw tranen vloeien
over de bloemen die lente-zacht bloeien,
over uw wit-stille ziele-vreugd
die eens de smart-ban zal ontgroeien
die als een vuurvlam uit zal sproeien
de vonken van haar kracht en jeugd.

Koor
III

Wat klaagt gij dat de dood vervreemdde
van u een lief en klaar gezicht -
ai, klaagt niet omdat hij ontnam
en sluit de droeve ogen dicht.

Tegen-zang

Ons mensenleven is een stadig klagen
een strijden zonder doel, een bittre droefenis,
het leven is in smarten zwaar: zwak, ongewis
wanken wij allen voort door nacht der dagen.
Goudlachend rezen wij in luwe luchten
maar bogen bleek, moe wenend om dien droom,
en vrezend wachten wij den ruw-geduchten
golf-slag, den zwependen, die in den stroom

van 't sterven medevoert: het bang verwachte,
het doem-zwaar dreigende, zo droef, zo groot -

En of wij speelden, weenden, treurden, lachten:
wij leven stervend in den eew'gen dood.

Koor

O treedt dit leven mee, wij treden tot de Vrede -
stijgende in den nacht naar 't nadrend licht, waar valt
strijder bij strijder in den dood - maar o, hèn zal 't
licht in de Vreugde zijn waarvoor wij lijdend streden -

En volgt het blanke pad, de velden liggen verre
waar 't zaad gestrooid werd voor de vreugde bloeit:
- de tranen van de smart - Wij treden tot de sterren
omhoog, omhóóg naar 't licht dat schittert en dat gloeit.

Laat sterven wie aan 't leven vóór de vreugde ontvallen,
werpt af het wicht der smarten, maakt U vrij!

En lacht waar aarde treurt, want zie, wij allen
beuren de treurnis aan het licht voorbij.

De Toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving: Arbeidswet en Arbeidscontract
Door
J. Molenmaker.

13. Arbeidsduur voor volwassen arbeiders.

Twee regelingen staan in het ontwerp naast elkaar. De eene is van bijzondere, duidelijke en scherp omschreven aard, n.l. de regeling van den arbeidsduur voor de bakkers. De andere is algemeen, onduidelijk en vaag. Zij geldt eigenlijk voor evenzoovele bedrijven als een later uittegeven Koninklijk Besluit bevatten zal. Want de aanduiding, die de wet ervan geeft, zegt niets, dan dat het twee soorten zullen zijn, 1e die waar nachtarbeid voorkomt, 2e de ongezonde bedrijven. De bevoegdheden van de administratie zijn daarmee groot, en hun taak en plicht is onbegrensd.

De inhoud der wetsartikelen kan niet beter aangeduid worden dan als een schema dat den wetgever had kunnen dienen om na te gaan waar en hoe de arbeidstijd voor volwassen arbeiders te beperken is. Het onderzoek is echter naar één of meer bestuursmaatregelen verschoven. Van dat ‘onderzoek’ door de ambtenaren zal de ‘eigenlijke’ regeling geheel moeten afhangen. In de wet staat slechts een hygiënisch *beginsel* uitgedrukt tegen nachtarbeid en tegen schadelijk werk. Om te zorgen dat de administratieve macht niet op groote bezwaren zal stuiten, wordt voor haar een even uitgebreide bevoegdheid gevraagd om de werking van het principe, waar noodig, weer op te heffen. Twee vormen van arbeidstijdregeling worden beoogd, n.l. de elfurige dag en verbod van nachtarbeid. De eerste zal echter een twaalfurendag kunnen zijn, en zal ook niet behoeven te gelden voor werkzaamheden, die een Koninklijk Besluit

kan aanwijzen. Nachtarbeid zal toegestaan worden voor zoowat alle bedrijven, waarin het gewoonte is continue door te werken. Van ernstig ingrijpen om de nachtrust aan andere arbeiders dan de bakkers te bezorgen, kan geen sprake zijn. Vandaar ook dat een regeling is opgenomen, die ten minste een ploegenwisseling verplichtend maakt doch alleen voor nachtarbeid in schadelijke bedrijven.

Ook hierbij is het echter een en al uitzondering, zoodat over de werkelijke beteekenis zoo goed als niets te zeggen valt. Daarvoor moeten de Koninkl. Besluiten worden afgewacht. Het toch al vage schema van arbeidsduurregeling voor kinderen en vrouwen is hier nog waziger geworden. De keuze van begin, einde, rusttijd, enz., zelfs van de begrenzing der nacht laat overal speling en ruimte. Evenmin als voor de ploegenwisseling bij jongens die om 5 uur's morgens beginnen, heeft de wetgever zich voor de ploegenregeling bij den nachtarbeid rekenschap gegeven van de groote moeilijkheden om ontduikingen te controleeren. Reeds bij voorbaat zijn tal van manieren aan te geven, waarop dit geschieden kan. De groote practische vraag, in welke industriën met continue bedrijf een twee- en in welke een drie-ploegenstelsel behoort te zijn, is eenvoudig onaangeroerd gelaten. De wet bevat zelfs geen prikkel om de instelling van drie 8-urige ploegen te bevorderen. Wat na aanneming dezer wet voor gasfabrieken, glasblazerijen, suiker- en aardappelmeel-industrie, papierfabrieken, courantdrukkerijen enz. zal gelden, is bij benadering niet te zeggen; slechts kan ernaar geraden worden. Niet eens kan beoordeeld worden of beide momenten, die voor bekorten arbeidsduur zijn opgesteld n.l. nachtarbeid en schadelijkheid tegelijk in aanmerking kunnen komen De samenkoppeling van die twee bij de opstelling der algemeene regelen is logisch onhoudbaar en leidt practisch tot groote ingewikkeldheid.

Over het onjuiste om hygiënische verdeeling der bedrijven tot grondslag der regeling van arbeidsduur te nemen is reeds genoeg gezegd. Anders staat het echter met den nachtarbeid. Tal van argumenten zijn op te sommen ter verdediging van den wetgever, die den nachtarbeid tot het minimum wil beperken. Doch hoe wordt daarnaar in het ontwerp gestreefd? De nachtarbeid wordt verboden in schadelijke bedrijven, echter met

een geheele reeks uitzonderingen, zóo omvangrijk, dat daardoor het nachtarbeidsverbod zelve een uitzondering wordt. Verder is een prikkel gegeven ter beperking van nachtarbeid, door te bepalen dat de arbeidsduur in bedrijven die 's nachts voortwerken, niet meer dan 11 uur mag zijn. Voor de continuebedrijven heeft de bepaling deze beteekenis, dat elke ploeg van de 12 uren 1 uur rust moet hebben. De keuze van dat uur rust is vrij, behoudens wat weer een Koninklijk Besluit 'kan' - niet 'zal' vaststellen. Is dit eene uur onmogelijk, dan kan aan de wet voldaan worden door een 3-ploegenstelsel of wel door eenige ingewikkelde regeling met plaatsvervangers. Eenvoudig is dus de bepaling niet, hoe algemeen zij ook is opgesteld. Er zijn echter ook bedrijven die zonder continue te werken, toch nachtarbeid kennen, n.l. die, waarvoor het werk juist in de nachtelijke uren verricht moet worden, als, b.v. bij de bakkers. Voorts die, waarin de arbeidsduur zóo lang is, dat, òf voor 4 uur 's morgens begonnen wordt òf na 10 uur 's avonds wordt gewerkt. Dit zijn bedrijven met een meer dan 16-urige arbeidsperiode, of bij 2 uur rust van een meer dan 14-urigen arbeidsdag. Mits binnen die 14 uren blijvende, wordt de wet niet van toepassing. Ook voor deze soorten bedrijven wordt een duidelijke aanwijzing gemist, om zich een oordeel te vormen over de toekomstige wetswerking. Een scherp onderscheid met het algemeene schema, vormen de bepalingen voor de bakkers. Deze geven een bijzondere regeling van den arbeidsduur, waarvan de sociale beteekenis geheel te overzien is. Hoe komt het dat juist dit bedrijf eene uitzondering maakt? Ongetwijfeld is de oorzaak te vinden in de jarenlange agitatie, door de belanghebbenden tot afschaffing van den nachtarbeid gevoerd. Daardoor werd reeds vroeger verkregen dat het ontwerp-Lely verscherpt werd, en deze verscherping ook in dit ontwerp werd overgebracht. Duidelijk blijkt dat de onafgebroken nachtarbeid der bakkersgezellen zal afgeschaft worden. Er is slechts één bepaling die de goede doorvoering bedreigt, n.l. het artikel dat voor bedrijfshoofden zelve den nachtarbeid toestaat. Hoezeer in principe de wet de vrijheid van het individu niet mag belemmeren, is voor dit geval zóo óverduidelijk dat het algemeen belang deze beperking eischt, dat voor de toek*om*st der werke-

lijk goede en nuttige bepalingen, het uitlichten dezer uitzondering te hopen is. Op goede gronden mag dit ook verwacht worden waar de patroons zelf in hun eigen belang er op aandringen. Minder gunstig dan over het nachtarbeidsverbod moet het oordeel luiden over de regeling van den arbeidsduur. De bedoeling is stellig goed, maar, én de keuze tusschen drie stelsels, én de gemakkelijke bijna oncontrôleerbare wijze waarop overwerk wordt toegestaan, in de zóo moeilijk te contrôleeren bakkerswerkplaatsen, doen ernstige twijfel rijzen aan de uitvoerbaarheid. De geheele regeling der arbeidstijden van volwassenen is zóo geformuleerd, dat groote moeilijkheden te verwachten zijn voor de regeering, die hare bedoeling zal willen verwerkelijken. Is eene administratie hier tegen opgewassen? Allereerst tegen de pogingen der industieelen, om haar invoering met alle krachten te weeren? Reeds vroeger is gezegd, dat alleen de wet zelf voldoende kracht bezit om daartegen op te tornen. Voor de administratie is die taak boven hare verantwoordelijkheid. Maar gesteld dat dit bezwaar niet gold, dan nog is het de vraag of eene regeering over voldoende gegevens kan beschikken, om betrekkelijk spoedig aan de opdrachten, die de wet in de verschillende algemeene bestuursmaatregelen geeft, te voldoen. Had zij die gegevens nu reeds, het ontwerp zou er stellig niet zoo schematisch, doch meer practisch uitgezien hebben. Die gegevens zullen dus later pas verzameld moeten worden. En daaruit kan niet anders blijken dan de voorbarige onvoldoendheid van het voorgestelde wetsschema. De regeering vraagt nu eene beslissing over een regeling, wier uitwerking zijzelf onmogelijk kon overzien.

* * *

14. Arbeidsduur voor andere dan industrieele arbeiders.

Het ontwerp, met den breed bedoelden opzet van een wetboek van den arbeid, heeft zich niet tot de industrie beperkt. Hoe omvangrijk de uitbreiding ook is, die aan de bestaande wetgeving tot òver volwassenen en òver het kleinbedrijf wordt gegeven, de voorsteller wilde nog meer in zijn plannen op-

nemen. Toch is het ontwerp niet volledig. De arbeid bij spoor- en tramwegen, alsmede de mijnarbeid blijven in afzonderlijke wetten geregeld, dus buiten het verband. De landbouwbedrijven gingen vrij uit. Kelners, hotel- en restauratiebedienden, apotheek- en gasthuis-, alsmede handels- en kantoorpersoneel moesten vragen om ook op hen een gunstige wetsbepaling toetepassen. De havenarbeiders verkregen wel opname van hun werk in de wet, doch niet voor hun arbeidstijd. Naast de industrie staan alleen veenarbeid, winkel- en loopwerk, alsmede de werkzaamheden voor het andere vervoer dan door spoor- en tramwegen, waarvoor een regeling van arbeidsduur werd ontworpen. Wat is de leidende gedachte bij deze keuze geweest? Wie zou kunnen beweeren dat ook voor de buitengeslotenen een wetsbepaling niet nuttig en zelfs noodzakelijk is? De eenige practische schifting wordt aangegeven door de mogelijkheid en de uitvoerbaarheid van de maatregelen voor eenige dier bedrijven. Daarom mocht terecht verwacht worden in de deugdelijkheid der bepalingen, die het ontwerp bevat, den uitleg te vinden, waarom deze voor andere werkzaamheden nog niet te maken waren, dan wel in deze wet niet pasten. Sluiten deze regelingen zich nu aan bij die welke reeds bestonden? Of vertoonen zij duidelijk dat met beperkt terrein gunstiger resultaten te verwachten zijn? Geen van beide is 't geval. Voor de stoombooten, omnibusdiensten enz. is een bepaling gemaakt, gelijkende op die voor spoor- en tramwegen, doch nog vager. Het onvoldoende daarvan is echter door de spoorweg-enquête duidelijk genoeg gebleken en uit zich b.v. in het onderscheid tusschen diensttijd en arbeidstijd. De geheele regeling houdt nergens verband met een andere bepaling uit het ontwerp.

In de veenderij worden enkele werkzaamheden voor kinderen beneden 15 jaar verboden, terwijl voor kinderen beneden de 17 jaar en voor vrouwen alleen het laad- en loswerk gelijkgesteld wordt met industrieelen arbeid en dus tot 10 uur beperkt. Hierbij is de afzonderlijke regeling van den veenarbeid echter afgebroken.

De voornaamste regeling is ongetwijfeld die voor het winkelpersoneel. Deze is echter alleen aan de orde gesteld en meer niet, want zij is verschoven, nu niet naar een Koninkl. Besluit,

doch naar de gemeenteraden. Het ‘kan’ is daarbij echter behouden en niet in een ‘moet’ veranderd. Feitelijk worden hierdoor aan de gemeenteraden geen verplichtingen, doch ook geen nieuwe bevoegdheden gegeven, want deze bestonden reeds en zijn eer beperkt. Alleen voor de kinderen en de vrouwen is een 11 urendag vastgesteld, die echter wel door een eindgrens, niet door een begin of rusttijd is beperkt, en daarom voor de controle een allerwijdste speling laat. Het loopwerk van kinderen is nog bovendien met industrieelen arbeid gelijk gesteld en dus tot 10 uur beperkt. De gebreken der arbeidsregeling in de industrie herhalen zich hierbij in verscherpte mate. Daarom dragen al deze aanvullende voorstellen het karakter van vrij willekeurig te zijn ingevoegd en van totaal onvoldoende voorbereiding. De veenarbeid is in ons land bekend genoeg door de herhaalde werkstakingen en vertoont veel nauwer verband met de industrie dan de landbouw. Gegevens omtrent werkwijzen en arbeidstijden zijn voldoende verzameld. En toch wordt in dit breed opgezette wetsontwerp niet meer dan een begin van regeling gemaakt. Roept ook niet de dienstregeling bij het vervoerwezen, door de onmacht van de administratie tegenover groote maatschappijen, om duidelijke, principieele, wettelijke beslissingen! De wetsontwerper verschuilt zich achter het bestaande.

Dat de winkelsluiting vooral in de groote steden een actueel onderwerp is, waar de wetgever nuttige diensten kan bewijzen om het geheele winkelpersoneel, de chefs inbegrepen, tegen het publiek te beschermen, behoeft niet door een wetsartikel geconstateerd te worden. De vraag was òf op dit gebied niet een oplossing te vinden ware geweest, die spoedige resultaten gaf. Het komt er toch voor alles op aan, om eensgezindheid te brengen onder de belanghebbenden, en een gezamentlijk besluit met hulp der autoriteiten door te zetten. Anders is het met den overmatigen arbeid van het winkelpersoneel gesteld,die dikwijls ook nà de sluiting voortduurt. Hier moet niet de gemeenteraad of een gezamentlijk besluit den regel aangeven, doch de wetgever b.v. door den arbeid langer dan 1 uur na de sluiting te verbieden. Niet door beide onderwerpen, winkelsluiting en arbeidsduur van 't personeel te verwarren en in één te doen loopen, maar door scherpe aanwijzingen ware hier tot ver-

betering te komen. Eene kategorie van personen, de kelners, hotel- en restauratie-bedienden moet ten slotte nog genoemd worden. Dat hun arbeidstijden door het ontwerp niet zijn geregeld is een sprekende leemte. De schandelijke feiten van lichamelijke overspanning zijn te bekend om ze hier aan te halen. Juist doordat het ontwerp een samenvatting behoorde te zijn van verschillende actueele onderwerpen, mocht dit niet ontbreken. Het bewijst hoe zeer de arbeidswetgever niet met breede lijnen en grootsche plannen alleen tot nuttige resultaten komt. Tal van maatschappelijke feiten roepen om optreden van den staat. Zou een regeerder de kracht en de bekwaamheid hebben om naar tal van zijden tegelijk aan de wenschen te voldoen, dan mag dit echter nooit insluiten dat hij bovenaf schikkingen neemt, maar moet hij zich in de toestanden inleven. Daaruit ontwikkele zich een doelmatige regeling, opdat ten slotte de taak komt verschillende regelingen tot eenheid en systeem te brengen. Gecodificeerde wetten ontwerpen wordt een ijdel spel, wanneer niet de onderdeelen van het samengevoegde elk voor zich deugdelijk zijn. Bij een zóó groot terrein als de Arbeidswet bestrijkt, waardoor het ontwerp in wezen een samenvatting is van wat een bescheiden werker achtereenvolgens in een tiental novellen zou hebben voorgedragen, wordt het moeielijk aan elk onderdeel de aandacht te besteden die het verdient. Toch is het de eenige juiste wijze van beoordeeling door n.l. van uit de details tot het geheel op te klimmen. Hoe mooi systeem er ook in gebracht schijnt, zonder goede onderdeelen blijft het geheel minderwaardig. De uitbreidingen in het ontwerp aan de arbeidstijdsregeling gegeven zijn systeem-loos en geen ernstig wetgevend werk.

* * *

15. Zondagsrust.

In de tegenwoordige arbeidswet is reeds voor kinderen en vrouwen de Zondagsrust voorgeschreven. Dat deze maatregel uitgebreid wordt tot alle arbeiders, is begrijpelijk. Als regel wordt op Zondag in de industrie niet gewerkt, en tot deze beperkt zich het wetsontwerp. Van uitbreiding op andere bedrijven is er geen sprake. Dit blijft bewaard voor een

afzonderlijke wet. Daar draagt echter de zondagsrust een geheel ander karakter dan in de Arbeidswet. Want in deze gaat het in hoofdzaak om het *verschaffen van een vrijen dag*, het meest genoten op den zondag, om welke redenen dan ook. Het verschaffen van zondagsrust door de wet en vooral nu het de volwassenen betreft, behoort zich bezig te houden met die abnormale bedrijven, waar arbeid op dien dag nu eenmaal geëischt wordt. Kinderen en vrouwen konden er gemist worden, maar de mannen niet. Daar moet een schikking en evenwicht komen, tusschen belangen van bedrijf en van arbeiders. Te weinig worden die der laatsten door de industrie erkend. Het is duidelijk dat de vrije zondagen, zij het dan ook niet alle van een jaar, aan den industrieel moeiten, bedrijfsbeperking of kosten zullen opleggen, èn dat hij zich daartegen zal verzetten. Daarbij moet de wet echter ingrijpen en ten bate der arbeiders de zondags-industriën, indien het niet anders kan, eenige lasten doen dragen, Waar en hoe dat zal gebeuren, is juist het onderwerp voor de Arbeidswet. Het ontwerp houdt er zich echter niet mee bezig. Alleen voor de kaasfabrieken was in de bestaande Arbeidswet een regeling getroffen, die gewoon is overgenomen. Wat er in de verschillende continue bedrijven als b.v. de gasfabrieken, suikerindustrie, enz., gebeuren moet, is weer, zooals zooveel in 't ontwerp waarmee de regeering schijnbaar geen weg wist, naar een bestuursmaatregel verschoven. Wat daarin zal staan, is de eigenlijke regeling. Dat de wet die niet bevat, zij het ook in hoofdlijnen, is blijkbaar onmacht.

Waarom gaat het toch? Een doorloopend bedrijf kan òf den Zondag voortwerken òf voor een bepaald aantal uren stop gezet worden. Voor welke bedrijven moet het eerste, voor welke het tweede gelden? Hoe groot zal dat aantal uren van stilstand zijn? Gewoonlijk is dat twaalf of achttien, n.l. van Zondagmorgen 6 tot 's avonds 6 of 12 uur.

Dit beteekent, dat arbeiders, die dan toch in naam den zondag vrij hebben, óf tot zondagmorgen 6 uur gewerkt hebben en dus moeten gaan slapen, óf wel Zondagavond voor een langen werktijd moeten opkomen en dus zorg te dragen hebben zich dien dag niet te vermoeien.

Zondagrust van 12, 18, 24 of 36 uren voor te schrijven, is

iets geheel verschillends voor de vrijheid van den arbeider. Dit nu behoort onder regel te worden gebracht, en deze regel is door de wet vast te stellen. Gedeeltelijk is dit reeds geschied bij de ploegverdeeling voor den nachtarbeid, doch alleen in schadelijke bedrijven en het verband met de zondagsrust wordt daar niet aangegeven.

De vrije zondag, nog beter voorafgegaan door een vrijen zaterdagmiddag om het volle genot van den rustdag te verzekeren, komt in het ontwerp niet tot uiting. Wellicht wordt de bedoeling later in een Koninklijk Besluit verwezenlijkt. De kans is echter minder, zoolang de beslissing tusschen strijdige belangen niet in de wet is aangegeven. Dat het ontwerp die beslissing verbergt, ook hier als op zoo vele plaatsen, en naar den bestuursmaatregel overbrengt, is een groote fout. Allereerst principieel, omdat daardoor naar de uitvoerende macht wordt overgebracht wat tot het gebied van den wetgever behoort. Vooral echter practisch, omdat daarmede de beteekenis, de invloed en de uitvoering eener goede arbeidswetgeving wordt ondermijnd.

* * *

16. Systeem van hygiënische wetgeving.

Bij den overgang van de geldende hygiënische maatregelen in het ontwerp Arbeidswet is niettegenstaande veel goeds dat eraan toegevoegd werd, iets zeer belangrijks verloren gegaan.

De hygiënische fabriekswetgeving is reeds in 1889 bij art. 4, der Arbeidswet en het daaruit voortgekomen Koninklijk Besluit van 1891, begonnen. Vaste grondslagen werden daarna in 1895 met de Veiligheidswet en het Veiligheidsbesluit van 1897 gelegd. In het ontwerp zijn de twee bestuursmaatregelen, herzien en uitgebreid, overgenomen.

Wat verdween was het systeem. Hieronder is meer te verstaan dan enkel logische rangschikking der verschillende maatregelen. Dier inhoud is tot op zekere hoogte van eenvoudigen aard, en wordt door ervaring en wetenschap aangewezen. Waar het voor den wetgever op aankomt is het geven van een deugdelijken rechtsvorm aan de onderscheiden voorschriften. Voor elke nijverheidstak en daarin weer voor elke onderneming

moet duidelijk blijken dat de haar opgelegde verplichtingen door den wetgever zijn beoogd. Er mag voor de ondernemers geen twijfel mogelijk zijn alsof zij het slachtoffer van te groote macht bij regeering of ambtenaren worden. Dit is reeds een eisch van rechtszekerheid, maar tegelijk is het voor practische en krachtige toepassing van de bedoeling der wet noodzakelijk. Want niet alleen de industrieel moet weten hoe zware lasten hem kunnen worden opgelegd, maar ook het uitvoerend gezag en de inspecteurs moeten daarvan geheel op de hoogte zijn en zullen dan ook het zekerst werken wanneer hun taak duidelijk en scherp omschreven is. Niets belemmert wetstoepassing meer dan vaagheid der grens tusschen recht en onrecht. Bovendien komt het bij hygiënische wetgeving er zeer op aan, of de voorschriften naar de letter, dat is bekrompen, dan wel loyaal en met het oog op de bedoeling worden uitgevoerd. Dit nu moet de wetgever zoo veel mogelijk bevorderen, en het beste middel daartoe is een heldere en juist omschreven aanduiding van de verplichtingen, die de industrie te vervullen heeft. Te meer klemt dit omdat de ervaring heeft bewezen hoe hygiënische verbeteringen, mits goed toegepast, de productiviteit en daarmede den vooruitgang der industrie wezenlijk kunnen bevorderen.

De wet zelf kan echter onmogelijk tot in de details van de uiterst gedifferentieerde industrie afdalen. Voor den fabrikant zal het wel steeds de inspecteur zijn, die aanwijst en voorschrijft wat de wet in *zijn* bedrijf eischt. Blijken moet daarom dat diens voorschrift binnen de grenzen zijner wettelijke bevoegdheid blijft. Doch die bevoegdheid moet voor den ambtenaar tevens een duidelijk omschreven *verplichting* zijn. Ook dit kan niet alles in de wet zijn vastgesteld. Voornamelijk niet omdat èn industrie èn hygiënische wetenschap in voortdurende ontwikkeling verkeeren. De practijk der hygiënische wetgeving b.v. in Engeland, Duitschland en bij ons te lande leert hoe, - bij een beperkt aantal deskundige ambtenaren -, telkens verschillende onderzoekingen worden ingesteld, om na te gaan door welke maatregelen een nieuw, - of publiek op den voorgrond gekomen -, gezondheidsgevaar te bestrijden is. Bedrijfsgewijze regeling is onvermijdelijk. Daarvoor nu is de bestuursmaatregel de aangewezen vorm. Deze geeft den

ambtenaar leiding en duidt zijn plicht bij inspectiesbezoeken aan. De bestuursmaatregel ten slotte moet een rechtsgrond in een wetsartikel hebben, waarin duidelijk vermeld is wáár, n.l. voor welke industriesoorten, en over welke onderwerpen, voorschriften opgesteld mogen en moeten worden. Want tevens dient de wet de bevoegdheid die aan de administratieve macht gegeven wordt, binnen deze begrenzing, tot *verplichting* te maken. Daarmee alleen is elke twijfel aan willekeur weg te nemen. Deze hoofdtrekken van het systeem zijn door de ervaring aangewezen.

Toch blijkt dat niet *steeds* naar deze aanwijzingen gehandeld kan worden. Daarom zijn in de wetten waarborgen vastgesteld tegen overschrijding van machtsbevoegdheden. De principieele waarborg blijft steeds een uitspraak van den rechter. Doch deze moet naar stricte interpretatie der wetsartikelen streven. Waar het hier voornamelijk gaat om de bedoeling van den oorspronkelijken wetgever, en bovendien de rechter niet alle hygiënische en technische details kan beoordeelen wordt het noodzakelijk een afzonderlijk beroepsrecht in te stellen. Allereerst tegen het ambtelijk voorschrift, om uit te maken of de inspecteur terecht is opgetreden. Hier moeten regels van administratief recht gelden.

Verder tegen den bestuursmaatregel. Deze heeft in zichzelve wetskracht en dus is de volksvertegenwoordiging het aangewezen college om toe te zien dat het uitvoerend gezag zijn bevoegdheden niet te buitenging. Verschillende regelingen bestaan, als b.v. de Engelsche, of die in ons land voor de Hinderwet en voor de Wet tot weering van schadelijke dieren en plantenziekten, zijn toegepast, om den belanghebbenden gelegenheid te geven zich op den wetgever te beroepen, en dus aan zijn taak te herinneren. Deze waarborgen zijn natuurlijk slechts hulpmiddelen, die nimmer voor den wetgever aanleiding mogen zijn met een onzekerheid van zijne bedoelingen vrede te nemen, waar scherpe aanduiding mogelijk is.

De eerste Arbeidswet bevatte een indirecte hygiënische wetgeving. Zij stelde geen voorschriften op, maar gaf, vrij scherp omschreven, aan de administratie de bevoegdheid voorwaarden aan te wijzen, waaronder arbeid van kinderen en vrouwen toegestaan was. Die arbeid was dus verboden, *tenzij* aan enkele

hygiënische eischen werd voldaan. Dit is een onjuist stelsel, dat tot practische moeilijkheden aanleiding gaf. Verbod van arbeid was eensdeels niet de bedoeling, anderdeels juist in zichzelf een der hygiënische eischen, en mocht niet als een administratieve bestraffing aangewend worden.

Toch bleek het stelsel bruikbaar en van nuttige werking, zoolang de regeering van hare bevoegdheid een matig gebruik maakte. Toen echter krachtens de Arbeidswet maatregelen werden toegepast, waarvoor de latere Veiligheidswet geen bevoegdheid of gelegenheid gaf, rezen de moeilijkheden, b.v. voor de steenfabrieken en de keramische industrie.

De Veiligheidswet had betere grondslagen. Zij bracht de directe bevoegdheid tot het geven van voorschriften, onverschillig of het den arbeid van jeugdigen dan volwassenen gold. Zij noemde echter ook de onderwerpen op, waarvoor bevoegdheden werden gegeven, en wel: 1° uitsluitend aan het uitvoerend gezag, 2° onder aanwijzing van dit gezag aan den inspecteur en 3° aan dezen alleen. Toen die bevoegdheden onvoldoende bleken om hygiënische misstanden te bestrijden, had het voor de hand gelegen aan den wetgever om een uitgebreider macht, ook voor andere onderwerpen, te vragen, door n.l. een wijziging der Veiligheidswet in behandeling te brengen. Dat niet aldus geschied is, maar art. 4 der Arbeidswet tot buiten de oorspronkelijke bedoeling werd gebruikt of liever misbruikt, heeft een verwarrenden invloed uitgeoefend. Daardoor is blijkbaar de meening ontstaan alsof het stelsel der eerste Arbeidswet beter was dan dat der Veiligheidswet. In het ontwerp toch is het laatste grootendeels vervallen, en slechts sporen ervan zijn overgebleven. De regeling uit de Arbeidswet daarentegen is niet alleen aangehouden, maar zelfs uitgebreid doordat de scherpe begrenzingen van bevoegdheid, die haar art. 4 bevat, er uitgelicht zijn. Toch kan er geen twijfel bestaan of het systeem der Veiligheidswet was goed. Het bevat een juist begrip der verhouding tusschen wetsbepaling, bestuursmaatregel en inspecteursvoorschrift. Weliswaar was er verbetering noodig, o.a. in rangschikking en uitbreiding der onderwerpen, waarvoor de wet bevoegdheden verstrekt, maar om dit te verkrijgen is het geheel onnoodig het goede systeem te verbreken. Eer verdiende het versterking

door betere regeling van beroep, en van bekrachtiging der bestuursmaatregelen. Dit blijkt door de bestaande hygiënische maatregelen te vergelijken met die uit het ontwerp. De verbetering en de vooruitgang in tal van artikelen, uit de bestuursmaatregelen overgenomen, bewijst hoezeer deze hygiënische voorschriften veranderlijk zijn, en moeten zijn. Reeds voor hare behandeling duiken weer nieuwe onderwerpen op, om b.v. de caissonarbeid, en het verwerken van zandsteen te noemen, die voorziening eischen en voor welke het ontwerp niets bevat. Zelfs in de nieuwe voorschriften, die voorgesteld worden ligt geen voldoende waarborg om ze in wetsartikelen te bestendigen. Vergelijking tusschen de keramische industrie en de loodwitfabrikage maakt dit duidelijk. Beide bedrijven vereischten een stel afzonderlijke maatregelen. Voor de eerste bestaan deze reeds in een bestuursmaatregel sedert Maart 1903. Bijna 2 jaar ervaring is daarmede opgedaan, en nog vraagt de regeering de ruimste bevoegdheid om in een Koninkl. Besluit vast te stellen wat haar goed dunkt. Zij kiest daarvoor den vorm der oude Arbeidswet, n.l. het arbeidsverbod tot dwangmiddel in handen der administratie, waardoor zwaarder dan met een vonnis de overtreder harer aanwijzingen getroffen kan worden. Voor de loodwitvervaardiging bestonden tot op heden geen bijzondere voorschriften. Het ontwerp bevat er echter een geheele reeks, die in de wet zelf vastgelegd zullen worden.

De ontwerper voelde wel dat de voorgestelde artikelen, hoe groot ook in aantal, practisch onvoldoende zullen blijken of niet in den juisten vorm te zijn vastgesteld. Twee zeer eigenaardige artikelen, die niets minder van den wetgever vragen dan een vrijwel onbeperkte macht voor het uitvoerend gezag om bestuursmaatregelen uit te vaardigen en voor den inspecteur om nadere voorschriften te geven zijn hiervan het bewijs.

Een dergelijke machtsbevoegdheid, zooals alleen de Russische bureaukratie heeft, is minder te vreezen voor de rechtsonzekerheid der industrie, dan wel voor den vooruitgang der hygiënische wetgeving. Zoo'n macht te vragen beteekent toch niets anders dan de onmacht te bekennen van het systeem der voorgestelde wet. Die artikelen zijn niet noodzakelijk, zooals de toelichting het voorstelt. Ze zijn alleen noodzakelijk om de

gebreken van het ontwerp te bedekken. Schijnbaar wordt de goedkeuring der volksvertegenwoordiging gevraagd tot zelfs in de detailleering der voorschriften. Over de banden der mutsen van de arbeidsters en de isoleering van stoombuizen moet geoordeeld worden. Maar over hoogst gewichtige onderwerpen als b.v. glazuurarbeid in de aardewerkindustrie, de ventilatie in fabrieken, verbod van huisarbeid, zal een minister zelfstandig beslissen. Dit is, duidelijk genoeg, niet gedaan om den invloed van de kritiek der Kamerleden te ontgaan. De machtsbevoegdheid wordt alleen gevraagd, omdat de regeering niet klaar is met ontworpen maatregelen. Het oordeel van de Kamers wordt wel gevraagd over alles, waarvoor de regeering meent genoeg te weten om het voorschrift te redigeeren. Scherper dan hierdoor kan het systeemlooze van het ontwerp niet veroordeeld worden. De toevallige kennis der regeeringsambtenaren op het al even toevallige oogenblik der wetsbehandeling beslist of de wet dan wel de minister moet uitmaken wat te doen valt voor eenig hygiënisch onderwerp.

Waarop komt dan ook het regeeringsvoorstel neer?

Verreweg de grootste meerderheid der artikelen kan elk oogenblik krachtens Arbeidswet of Veiligheidswet, in een Koninklijk Besluit gebracht, van toepassing worden. Echter niet die artikelen, die aan het uitvoerend gezag tal van bevoegdheden geven. Onder de hoop mee moeten deze doorglippen, terwijl tegelijkertijd alle begrenzingen en beperkingen der macht van de administratie, zooals Arbeids- en Veiligheidswet deze stelden, vervallen. Dit is toch wel het omgekeerde van codificatie. Deze moet dienen om tusschen verspreide regelingen en afzonderlijke stukjes wet eenheid te brengen, door ze onder één practisch systeem te plaatsen. Het ontwerp heeft geen eigen systeem en breekt al wat daarvan in de bestaande wetten voorkomt af. Daarmede is elke grondslag voor een regelmatigen groei der sociale hygiëne weggenomen.

* * *

17. Rangschikking en inhoud der hygiënische voorschriften.

De hygiënische voorschriften nemen uit haar aard een lange

reeks artikelen in beslag. Dient het systeem om aan te geven waar die artikelen behooren te staan, n.l. in wet of bestuursmaatregel, dan wel dat zij een regeling bevatten die beter aan den uitvoerenden ambtenaar was overgelaten: de volgorde der onderwerpen, zoowel in de wet als in een Kon. Besluit, is daarmede nog niet vastgesteld. Het is duidelijk dat voor een zoo practisch en eenvoudig onderwerp de rangschikking bepaald moet worden: 1° door den aard der voorschriften; 2° door doelmatigheid bij de toepassing. Dient het systeem om aan ieder belanghebbende op eenvoudige wijze te laten zien *dat* een voorschrift hem *rechtens* wordt opgelegd; een goede rangschikking moet hem het opzoeken van wat voor, elk bijzonder geval geldt, vergemakkelijken, tenminste doenbaar maken. Zijn, - zooals een practisch systeem eischt, - in de wet zoowel de verschillende soorten van schadelijke bedrijven als de onderwerpen van hygiënische voorschriften opgenomen, - en is eenmaal de algemeene ervaring gevolgd om voor de schadelijke industriën afzonderlijke regelingen in bestuursmaatregelen op te stellen, dan komt de practische rangschikking voornamelijk neer op de volgorde der onderwerpen. Daarin nu is een hoofdindeeling te maken, die al bijzonder voor de hand ligt, n.l. tusschen gezondheidsvoorschriften en veiligheidsmaatregelen. De Engelsche wet van 1901 - model van codificatie en resultaat van een halve eeuw ervaring - gaat er van uit. Bovendien leert het onderscheid tusschen ziekte en ongeval, b.v. ook bij de verzekeringswetgeving, dat voor practisch gebruik hier een splitsing moet geschieden. In het ontwerp komt dit niet voor.

Ook ligt het voor de hand om eene onderscheiding te maken tusschen eene *algemeene* regeling en de *bijzondere* voorschriften. Bij een ver doorgevoerde uitwerking van de laatsten is toch de eerste niet overbodig. Duidelijk moet blijken aan welke eischen steeds door *alle* bedrijven moet voldaan worden. Daarna volgen dan de bijzondere voorschriften met een scherpe aanwijzing waar zij gelden en welke voor elk geval van kracht zijn. In het ontwerp staan algemeene en bijzondere regelingen geheel door elkaar heen.

Wat kan de reden zijn dat van deze twee soorten van indeeling, zoo logisch en eenvoudig, het ontwerp afwijkt?

De eenige verklaring die ervoor te vinden is lijkt bijna onnoozel, n.l. door een letterlijke, ondoordachte overname uit de bestaande bestuursmaatregelen. Wel is er in de artikeleninhoud hier en daar wat gewijzigd, doch de rangschikking is broksgewijze aangehouden. Zoo zijn er in het ontwerp twee restanten van Arbeidswet en Veiligheidswet overgegaan, die door het vervallen dier wetten alle beteekenis verloren. Ze wekken den *schijn* van een systematische rangschikking, doch verbergen en belemmeren *wezezenlijk* elke goede volgorde. Het eerste 'rudimentaire' stuk is uit de Arbeidswet. Toen deze in 1889 tot stand kwam werd de hygiënische dwang indirect uitgeoefend. De gezondheidsvoorschriften golden daarom alleen voor zoover in de werklokalen kinderen of vrouwen werkten. Na de Veiligheidswet had art. 4 der Arbeidswet tot de oorspronkelijke bedoeling n.l. verbod van ongezonden en verbod van gevaarlijken arbeid beperkt kunnen worden. Toen dit niet geschiedde, werd een stelsel ingevoerd van meer of minder strenge hygiënische voorschriften afhankelijk van de kategoriën personen die in een werklokaal vertoefden, d.w.z. *twee* hygiënische regelingen *naast elkaar*. Dit verkeerde stelsel is in het ontwerp niet alleen klakkeloos overgenomen, maar alsof het van eenige beteekenis was, werd er zelfs een hoofdindeeling van gemaakt. Waarom is dit verkeerd? Dient er ook bij hygiënische voorschriften geen rekening met sekse of leeftijd gehouden te worden? Zelfs al zou dit voor alle soorten voorschriften gelden, wat hoogstens voor een enkele het geval is, beteekent dit niet dat een principieele splitsing der hygiënische wetgeving daardoor gerechtvaardigd is Integendeel, ventilatie, reinheid, stofbestrijding, en eigenlijk de meeste gezondheidseischen zijn dezelfde voor alle personen, en gelden bijna nog meer voor die bedrijven, waar uiteraard geen kinder- of vrouwenarbeid voorkomt. Verkeerd is dan ook het stelsel, omdat: 1° krachtige maatregelen ten behoeve der mannen er door belemmerd worden, 2° de uitvoering zeer sterken hinder ondervindt waar b.v. één leerling de verschillende eischen veranderen kan, 3° de toch al ingewikkelde regeling overmatig verward wordt, en dit alles zonder eenig nut.

Het tweede 'rudimentaire' stuk komt uit de Veiligheidswet en bevat de rangschikking der hygiënische voorschriften zooals

dat in de artt. 6, 7 en 8 is geschied. Die indeeling daar was logisch, en gegrond op het systeem om in art. 6 op te noemen wat buiten de voorschriftsbevoegdheid van den inspecteur diende te liggen, en in art. 7 aan te geven, waarvoor en binnen welke grenzen die bevoegdheid zou gelden. Ofschoon het begrijpelijk is dat het Veiligheidsbesluit de volgorde overnam, was dit toch onnoodig geweest. Een meer logische en practische indeeling had tot breedere uitwerking en toepassing der wet geleid. Bij het laten vallen van de Veiligheidswet, die een goed stuk arbeid was, en het overnemen van het Veiligheidsbesluit, - beschroomde en enge poging tot verwezenlijking van 's wetgevers bedoelingen -, was echter elke reden voor de indeeling der onderwerpen naar 't eerste systeem verdwenen.

Uit dit alles volgt dat de indeeling, zonder grondslag in het onderwerp der regeling te hebben en zonder voor de practische toepassing eenig nut te kunnen geven, een doolhof van bepalingen heeft doen ontstaan, waaraan naast systeem ook nog elke natuurlijke orde ontbreekt. Dit blijkt wel uit de tal van verwijzingen, naar vóor en naar achter, waarvan voorbeelden tot in het vermakelijke toe zijn te geven. Een der sterkste bewijzen echter is het ontbreken eener lijst van schadelijke bedrijven. De geheele practische ervaring wijst erop hoe zeer het noodig is een opsomming te geven der industriën, waarin gezondheidsschade wordt veroorzaakt. Behalve voor de hygiënische regeling is zij voor nog twee belangrijke onderwerpen noodig, n.l. voor de arbeidstijden van volwassenen, en voor de ziekteverzekering. De les bij de ongevallen-verzekering, toen, waarschijnlijk tot scha en schande, voor de gevarenklassificatie leentjebuur gespeeld werd, had reeds voldoende moeten zijn. En niettegenstaande den aandrang der feiten is bij deze hygiënische bepalingen zóó'n lijst niet gegeven. Waarom niet? Zou de hygiënische regeling erdoor bedorven zijn? Het tegendeel is waar, zij vereischte het juist. Tot driemaal toe in 1891, 1897 en 1903 nam de wetgever een aanloop om tot die lijst te komen. Hinderwet en Ongevallenwet beginnen met zoo'n opsomming. Zelfs de eenvoudige poging om tot een rationeele redactie te komen had aanleiding gegeven de bedrijfsopsommigen uit meerdere artikelen bijeen te voegen. De eenige verklaring is deze, - en daarom is het

ontbreken der lijst een bewijs van wanorde -, dat de codificeerende wetgever zonder nadenken heele artikelenreeksen achter elkaar heeft geschreven, zonder hun inhoud te verwerken. Daarbij ging het beste verloren, niets beters werd er bijgevoegd en de doolhof bleef over.

Met dit alles is over den inhoud van *elk* der bepalingen niets gezegd. Kritiek daarop zou een technische en hygiënische bespreking eischen, hier niet op zijn plaats. Er is veel goeds, maar ook veel onpractisch voorgesteld. Alles blijft echter vaag zoolang niet duidelijk staat aangegeven voor welke bedrijven iedere soort bepaling geldt. Nu eens is zoo'n omschrijving vrij scherp b.v. voor een verbod om in werklokalen te schaften, maar dan wanneer zoo algemeen mogelijk als voor waschgelegenheden, of voor stofbestrijding. Bovendien zijn sommige voorschriften, als b.v. voor de vrije luchtruimte, verwarrend nauwkeurig gedetailleerd bij zeer minieme eischen, ook voor de schadelijkste bedrijven. Dan weer zijn zij als b.v. voor overkleeren en waschgelegenheden veel te scherp gesteld om elders dan in uitzonderingsbedrijven toegepast te kunnen worden, zoodat niet minder dan de geheele sigarenindustrie erbuiten blijft. Dit moet wel het gevolg zijn van een artikelsgewijze beschouwing, waardoor geen eenheid van methode en behandeling werd verkregen. Alles draagt duidelijk de kenmerken van peuterwerk, n.l. in dezen zin, dat slechts hier en daar een artikeltje of een onderwerp, dikwijls nog van ondergeschikt belang, bijna woord voor woord is gewogen, terwijl geheele en zeer belangrijke onderwerpen geen aandacht hoegenaamd schijnen gevonden te hebben. Eén daarvan zij hier iets uitvoeriger genoemd, n.l. het medisch toezicht en het arbeidsreglement. De Veiligheidswet had reeds in de artt. 6, 7 en 8 een goede onderscheiding gemaakt door onder de verschillende onderwerpen van hygiënische zorg naast bouw en gebruik der fabrieken en toepassing der machineriën, ook den arbeider zelf te noemen. De werkplaats moet goed gebouwd en ingericht zijn. Een gezond gebruik moet ervan gemaakt worden. Maar ook de arbeider dient geschikt te zijn voor zijn werk. Het is gemakkelijk genoeg hem te verwijten, dat hij al 't goede voor hem gedaan zoo weinig apprecieert, als men hem ook geheel buiten beschou-

wing laat. De arbeider moet mee werken voor de fabriekshygiëne, maar hij moet ook als een medewerker, niet als een bevolen automaat, worden erkend. Allereerst mag niet vergeten worden dat het om *zijn* persoonlijke gezondheid ten slotte gaat. Daaruit zal moeten blijken of de maatregelen hem al dan niet ten nutte komen. Die gezondheid is bewijs en proef voor alle hygiëne. Daarop dient acht geslagen te worden. Nu is de individueele gezondheidstoestand bij een zelfde gevaar zeer verschillend; de een is zeer gevoelig, de ander meer gehard. Gewoonlijk wordt met de laatsten het meest rekening gehouden; de eersten zijn de slachtoffers. Bij de ziekteverzekering komt wel de regeling der verpleging en schadevergoeding aan de orde, maar bij gevaarlijk werk is het beter te voorkòmen dan te genezen. Vandaar de eerste eisch van wetgeving dat er een medische keuring zij voor gevaarlijk werk. In de tweede plaats blijkt uit de ziekten pas, waar de gevaren schuilen. Daarom dienen evenals besmettelijke ziekten, die welke onmiddelijk door het bedrijf veroorzaakt zijn, te worden aangemeld en onderzocht, zooals reeds voor ongevallen is geregeld. In de derde plaats moet den arbeiders geleerd en gewezen worden, waar de gezondheidsgevaren zijn; wat zij te doen hebben of te laten; en hoe zij zich zelf het best beschermen. Ten slotte moeten de arbeiders volledig bekend zijn met de maatregelen te hunnen bate genomen, en, waar hun medewerking geeischt wordt, ook hun oordeel gehoord worden.

Dit alles zijn voor den wetgever geen nieuwe onderwerpen. Steeds is er naar gestreefd den arbeider bekend te doen zijn met de wetsbepaling, in zijn belang gemaakt. Het medisch attest komt in de oudste arbeidswetten voor. Aangifte van beroepsziekten is in Engeland reeds lang bekend en wordt o.a. door de Internationale Vereeniging voor wettelijke Bescherming der arbeiders op den voorgrond voor alle hygiënische bepalingen gesteld. In Frankrijk is door de regeering alle moeite gedaan hygiënische kennis onder de arbeiders te verspreiden en de meeste vakvereenigingen zouden zich bij eenige hulp graag erop toeleggen. Onbekend of nieuw zijn de onderwerpen dus niet, en toch bevat het ontwerp niets meer dan wat de ervaring tot nu toe verkreeg. In de laatste 5 jaar heeft het medisch toezicht op arbeiders zich ontwikkeld. Eerst luci-

fersindustrie, toen loodbedrijven, haringspeetsters enz. werden bedrijven, waar een medisch attest moest worden overgelegd en een periodieke keuring plaats had. Marie Jungius heeft dit in haar brochure 'Een halve maatregel' terecht gekarakteriseerd. Half is het, omdat 1° de mannen zijn buitengesloten, 2° de afkeuring *tijdens* het werk beslist schadevergoeding noodzakelijk maakt, 3° geen regeling is ontworpen voor alle schadelijke bedrijven, maar alleen voor die, waarop tijdelijk meer publieke aandacht is gevestigd. In het ontwerp is die maatregel half *gebleven*, al moet een uitzondering gemaakt worden voor lood*wit* arbeiders. Voor deze is de keuring zoo streng dat er bijna alleen voor dit bedrijf een arts noodig is. Aangifte van beroepsziekten is niet voorgesteld en daarmede het verkrijgen van juistere kennis der bedrijfsgevaren en controle op de goede werking der voorschriften onmogelijk. Wat verder de medewerking der arbeiders betreft gaf reeds art. 8 der Veiligheidswet aan, dat er een fabrieksreglement zou zijn, opgehangen en aan alle arbeiders uitgereikt.

Deze bepaling is nooit toegepast! Waarom? Klaarblijkelijk daar het instellen van een reglement afhing van den inspecteur. Deze was ertoe bevoegd, niet verplicht. Waar het echter hier een zoo belangrijke zaak als de medewerking der arbeiders geldt, moeten er wel gewichtige redenen zijn, waarom de inspecteurs en achter hen natuurlijk de regeering, een wetsartikel onuitgevoerd lieten. Allereerst is het een klaar bewijs hoe de wetgever die zijn taak overdraagt niet alleen dien moet begrenzen, en door waarborgen omgeven, maar tevens ook verplichtend stellen. Ten tweede blijkt dat de taak facultatief opgelegd, te zwaar en te moeilijk voor de inspecteurs was. Bovendien is het een fout van den wetgever wel overleg met het bedrijfshoofd, niet met de arbeiders - b.v. vakvereeniging of Kamer van Arbeid - op te leggen, en geen dwingende kracht aan het reglement te geven. Wat diende in dat reglement te staan? Voorschritten van fabrieksorde? Daarmede had de inspecteur zich niet te bemoeien. De inhoud kon duidelijk slechts van tweederlei aard zijn. Ten eerste was het reglement een middel om de arbeiders bekend te maken met de wettelijke verplichtingen en vooral met de inspecteursvoorschriften, die hen op geen enkele andere wijze bekend

worden. Dit laatste nu is een stellige eisch van recht en tevens van practische controle door de belanghebbenden zelf. Ten tweede moest het reglement het middel zijn om de arbeiders aanwijzingen te doen van de gevaren, die hen dikwijls onbekend omringen. Voor elk bedrijf aldus een reglement op te maken eischt kennis, overleg en tijd, en ontbrak dit den inspecteurs? Dat art. 8 der Veiligheidswet onuitgevoerd bleef lag dus 1° aan onpractischen vorm, 2° aan onvoldoende uitwerking der bedoeling, 3° aan te slap optreden van regeering en ambtenaren. Zonder een der aldus duidelijk gebleken fouten te herstellen wordt het ‘reglements’ artikel met de naamwijziging ‘waarschuwing’ in het ontwerp overgenomen. Hier was met peuterwerk niets te doen en bleef het hoognoodige ongedaan.

* * *

18. Veiligheidsmaatregelen.

Wat van de hygiënische voorschriften is gezegd, geldt ook de reeks veiligheidsmaatregelen, die het ontwerp bevat. Artikelsgewijze is er verbetering van de bestaande bestuursmaatregelen waartenemen. Van een regeling, die niet alleen ‘meer volledig’ is, maar ook ‘opnieuw’ kan geen sprake zijn. Dat beteekent toch, het geheele onderwerp in *breeden zin* onder oogen te zien. Meer dan de bestaande artikelen in de reeds bekrompen opvatting van 't Veiligheidsbesluit, is niet onder de aandacht van den wetgever geweest. Slechts met één gebied daarbuiten, n.l. dat der havenarbeiders was hij gedwongen zich bezig te houden, en wel door den flinken aandrang der vakvereeniging. Niettegenstaande er echter een comité voor ‘klim- en steiger-materieel’ bestaat, heeft de minister de veiligheid der bouwbedrijven buiten zijne bemoeiingen geschoven. Hiervoor was stellig niet met overname van enkele bestaande bepalingen de taak afgeloopen. Het gold hier een soort bouwtoezicht in 't bijzondere belang van de veiligheid der arbeiders, dat van groot nut kon zijn. Hoe groot toch is het percentage der ongevallen dat juist bij bouwwerken voorkomt? Kan deze taak door de gemeenten overgenomen worden? Is de rijkswetgever verant-

woord, die een zoo allerbelangrijkst onderdeel der veiligheidswetgeving van zich afschuift, zonder zijn plicht ten minste aan anderen op te leggen? Reeds de ongevallenverzekering eischt uit finantieele overweging verbeterd toezicht. Niet alleen straf bij onvoldoende zorg voor veiligheid, maar ook preventieve keuring van de materialen. De wet kan stellig het toezicht op veiligheidsmaatregelen opdragen aan speciale beambten, ook kan zij - zooals trouwens de Veiligheidswet wèl, het ontwerp nu niet doet - aan gemeenten bevoegdheid geven om, naast den rijkswetgever, zelf nadere en uitvoeriger voorschriften te geven, maar een terrein, dat reeds vroeger betreden werd, doch waarschijnlijk weinig bearbeid, geheel verlaten, is èn stelselloos èn tegelijk bewijs van onmacht.

Hoezeer voor deze veiligheidsbepalingen materialenkeuring noodig is, blijkt wel uit het voorgestelde ten opzichte van laaden loswerk. Er dient een soortgelijk toezicht te bestaan als voor het stoomwezen, dat onderzoekt, keurt en voldoende macht heeft om onmiddelijke gevaren te keeren. Zoowel op schepen als voor bouwwerken is een veiligheidsaanwijzing op langen termijn zoo goed als niet gegeven. Grootere bevoegdheden bij de ambtenaren zijn daarom onvermijdelijk. Maar des te meer moet de wet zelf door duidelijke voorschriften, scherp en direct aangeven wat de veiligheid eischt, waardoor het doel beter bereikt wordt en tevens machtsoverschrijding wordt tegengegaan.

Op die voorschriften komt dus alles neer, en hiervoor geldt weer dat in wet en bestuursmaatregel naar een behoorlijke rechtsvorm moet gestreefd worden, doordat n.l. de wet aangeeft wat in het Kon. Besluit te detailleeren valt. Hiervan nu is in 't ontwerp niets te bespeuren. Het bevat niet meer dan een schets van hoe de wetgever begonnen is zich een voorstelling te maken van toezicht op het laad- en loswerk. Arbeid, eigenlijk wetgevende arbeid, door zich het onderwerp eigen te maken en de hoofdlijnen te trekken van wat de feiten noodig maken, is er niet in te bespeuren.

De geheele reeks veiligheidsmaatregelen voor fabrieken die het ontwerp opsomt, maken op zich zelf een vrij gunstigen indruk. De vraag rijst echter of hier nu niet *meer* en beter gedetailleerd kon worden dan door zich angstvallig vast te

houden aan het werk van 1897. Zeven jaren ervaring van een vrij groot corps inspectieambtenaren, boekdeelen van voorschriften der Duitsche berufsgenossenschaften, jaargangen van tijdschriften, buitenlandsche inspecteursverslagen enz. hebben een massa kennis opgestapeld. Daardoor was het doenbaar minder generaliseerend, meer bedrijfs- en werktuigsgewijze, met vermijding van woorden als ‘zooveel mogelijk’ een betere, logischer, volledíger opsomming te geven van de veiligheidsmaatregelen, die thans doorvoerbaar zijn. Beter ware het om ook hier systematisch wet en besluit uit elkaar te houden. In de eerste zou dan zijn samen te vatten wat in een besluit voor de verschillende fabrieksonderdeelen, trappen, vloeren, wanden, stoommachines, ketels, werktuigen enz. gedetailleerd kon worden. In het ontwerp is op meer vernuftige dan logische en duidelijke wijze getracht elk artikel zóo algemeen te redigeeren, dat de ambtenaar desnoods er later meer onder thuis kan brengen dan op 't oogenblik te zeggen valt. Dat is geen eerlijke, en door de elasticiteit ook geen doelmatige, maar een peuterige manier van wetgeving. Van breeden blik, evenmin als van inzicht, legt het geheel dezer technische artikelen getuigenis af.

* * *

19. Uitbreiding van gezondheids- en veiligheidsvoorschriften tot kleinbedrijf, ambacht en huisindustrie.

Zonder dat de hygiënische wetgeving in een systeem versterkt, door goede redactie en rangschikking practisch bruikbaar geworden is, of haar gebied volledig bestreken, stelt de regeering vóor, hare toepassing uittebreiden. Hoever zal dit gaan? Verder dan eenige buitenlandsche wet doet, n.l. zoover als mogelijk is. Niet meer alleen de grootindustrie, en alles wat fabriek kan heeten, doch alle werkplaatsen van kleinbedrijf, ambacht en huisindustrie zullen aan de gezondheidsen veiligheidsvoorschriften zijn onderworpen. Stellig kan gezegd worden dat de hygiënische regeeringsbemoeiing met de industrie nog verre van afgeloopen is. Integendeel begint zij pas. Dit neemt niet weg dat de minister zonder

aarzeling de taak op zich wil nemen om nog veel meer tot uitvoering te brengen. De Veiligheidswet beperkte zich in hoofdzaak tot de eigenlijke fabrieken. Toch had zij hare grenzen zoo ruim gesteld dat daaronder ook tal van werkplaatsen vielen, en in elk geval meer dan de eigenlijke grootindustrie. Behalve inrichtingen met meer dan 10 arbeiders waren alle werkplaatsen met krachtwerktuigen opgenomen. Bovendien werden met bijzondere bedoeling ook alle bakkerijen en vlasbedrijven genoemd. Naast de eigenlijke fabrieken stonden dus een zeer groot aantal werkplaatsen onder toezicht. Volgens de officieele opgaven waren het 25.428 inrichtingen met totaal 248.773 arbeidende personen. Er zijn echter in de Nederlandsche industrie 650574 personen werkzaam. Gedeeltelijk bevatte ook de Arbeidswet hygiënische bepalingen voor de kleine inrichtingen doch alleen voor enkele met name genoemde schadelijke bedrijfssoorten. Door het ontwerp worden nu alle werkplaatsen onder de wet gesteld. Het aantal daarvan is niet te schatten maar zal voor 401.801 personen zeker niet minder dan 80.000 zijn. Deze cijfers geven eenig inzicht in den grooten omvang van de uitgebreide taak, vooral wanneer daarbij wordt in 't oog gevat dat de tegenwoordige inspectieambtenaren jaarlijks ongeveer 10.000 inrichtingen bezoeken. Vooropgesteld moet worden dat deze staatszorg is toe te juichen. Juist in kleinbedrijf en ambacht laten de gezondheidstoestanden meer te wenschen over dan in de groot-industrie. Verbetering daarin te brengen zal van uitgebreid nut zijn. Toch zijn daaraan groote moeilijkheden verbonden, die vooraf bekend moeten zijn. Geeischt mag worden dat de regeering deze heeft overwogen en haar maatregelen daarmee in verband inrichtte. Allereerst bewijzen de cijfers dat de taak der inspecteurs enorm wordt uitgebreid. Door aantal en hulppersoneel te vermeerderen is daaraan niet geheel te gemoet te komen. Het groote gevaar toch is dat de aandacht der ambtenaren afgeleid wordt van het voornaamste deel van hun taak. Dit gevaar is niet denkbeeldig. Door de invoering der Veiligheidswet is het toezicht op de Arbeidswet minder verscherpt dan bij de aanzienlijke toename van het aantal ambtenaren te verwachten was. En daarenboven is door de inspectie der bakkerijen blijkbaar zoo weinig arbeid aan de groote fabrieken besteed kunnen worden

dat de eigenlijke invoering der Veiligheidswet minstens 5. jaar vertraagd werd. Waarborgen dient de regeering te geven dat door goede organisatie van het toezicht de hygiëne der grootindustrie in geen geval onder de uitbreiding zal lijden. Bij de bespreking van het toezicht zal blijken dat het ontwerp die waarborgen niet geeft.

Grooter is nog de moeilijkheid, liggende in den aard van het klein bedrijf. Juist om dàar tot belangrijke hygiënische verbeteringen te komen, zullen de eischen niet te laag mogen zijn. Dit beteekent echter dat ze belangrijke kosten zullen veroorzaken, die de ekonomisch zwakke ondernemers niet kunnen dragen. Dan zal dus met mindere eischen vrede genomen of op groote schaal uitstel en uitzondering toegestaan moeten worden. Niet alleen echter de werkgevers maar ook de werkplaatsen van groot- en kleinbedrijf zijn zeer verschillend. Bij de beoordeeling van de draagkracht gaat het niet alleen om sympathie of medelijden met den middenstand. Het is toch een zeer begrijpelijke vraag of het leed dat een zwaardrukkend voorschrift veroorzaakt, niet grooter is dan het nut ermee verkregen. Voor de grootindustrie is die vraag gewoonlijk gauw genoeg beantwoord, maar voor kleinbedrijf en ambacht? De werkplaatsen zijn dikwijls gedeelten van woningen; zijn daaraan verbonden en veelal vereenigd met een winkelnering. De voorschriften brengen den werkgever - in dit geval soms alleen en zelf arbeider - voor bijzondere moeilijkheden. De huiseigenaar heeft te zeggen over veranderingen. Het verlaten van de werkplaats kan verhuizen beteekenen en dit weer soms het opgeven van den ‘stand’ eener zaak. De aard van het kleinbedrijf plaatst de werkplaats tusschen de fabrieks- en de woningshygiëne. Dit alles zal het duidelijk maken hoe een ekonomische onderscheiding bij de hygiënische wetgeving noodzakelijk is. Voorschriften ook voor de kleinste werkplaatsen zijn goed en zelfs op den duur noodzakelijk. Woningwetgeving en fabriekshygiëne dringen er heen. En niet het geringst eischen de treurige toestanden in de huisindustrie de staatszorg. Maar.....de wetgever behoort zich rekenschap van de ekonomische verschillen te geven door het maken van onderscheid. Naast technische specialiseering behoort de ekonomische te staan. Zoowel de aard der werkplaatsen als de sociale

positie der bestuurders vraagt om een andere behandeling en beoordeeling van: *grootindustrie, klein bedrijf* en *huisindustrie*. Dit zijn de drie groote duidelijk gekenmerkte groepen. Duidelijk gekenmerkt zijn ze, maar dit dient ter verontschuldiging van het ontwerp Arbeidswet gezegd te worden, moeilijk is het ze te onderscheiden en scherpe grenzen te trekken. De taak van den Arbeidswetgever is echter eenmaal een moeilijke en de bezwaren te ontgaan is niet het zelfde als ze op te lossen.

De onderscheiding in het ontwerp toont al heel weinig poging om de zaak te vereenvoudigen. 'Werkplaats' heeten alle kleine inrichtingen zonder krachtwerktuig of oven en met minder dan 5 personen. Alle andere inrichtingen worden 'fabriek' genoemd. b.v. de kleinste bakkerijtjes, molens, naaisterateliertjes met 6 à 7 meisjes, enz. Waardoor is deze onnatuurlijke verdeeling geargumenteerd? of m.a.w. om welke overwegende reden wordt hier door absolute willekeur afstand gedaan van eene benadering der rationeele ekonomische verschillen? Werkelijk is hiervoor geen andere verklaring te vinden dan dat men zich zoo gemakkelijk mogelijk van de voorschriften wenschte af te maken. Want niet wordt voor de werkplaatsen verband met de woningwetgeving gezocht, dan in een zeer enkele bepaling betrekking hebbende op onbewoonbaar verklaarde huizen. Ook de huisindustrie wordt slechts in enkele betrekkelijk losse artikelen genoemd, welke hierna afzonderlijk zullen besproken worden. In hoofdzaak zal voor alles wat 'fabriek' heet, het vroegere Veiligheidsbesluit gelden. Voor de werkplaatsen een deel van dit en van het Arbeidsbesluit. Welk deel? Is dit met zorg gekozen? Slechts door een uitvoerig onderzoek in de artikelen is dit na te gaan. Een hoofdindeeling bestaat er niet. Elk voorschrift moet afzonderlijk goed gelezen worden om te kijken of er staat 'fabriek' dan wel 'fabriek of werkplaats.' En uit zoo'n onderzoek blijkt dat de keuze vrij willekeurig is. Ik ten minste kon er geen systeem of geen leidende gedachte in ontdekken.

De groote uitbreiding door het ontwerp voorgesteld kan ten slotte niet anders genoemd worden dan een onoverdachte daad. In plaats van de bestaande regeling te verscherpen en tot beter toepassing te brengen, is zij systeemloos verzwakt en verwaterd, en daarmede hare ontwikkeling belemmerd. En

zoo'n regeling wil het ontwerp laten gelden op een gebied waarvoor zij niet bestemd was en dat heel andere eischen aan den wetgever stelt. Het moet ‘meelijdend gezinde’ ambtenaren tot slappe uitvoering brengen, te meer waar hun arbeidsveld zoo groot is. De medehulp van het woningtoezicht is buitengesloten, en alle kans gegeven dat de hygiëne hier door te groote en niet passende taak in onmogelijkheden tot stilstand wordt gebracht.

* * *

20. Huisindustrie.

De wetgever staat in een geheel andere positie tegenover de huisindustrie dan tegenover klein-bedrijf of ambacht. Wel is de aard der werkplaatsen voor een groot deel gelijk, maar naast deze *technische* overeenkomst staat groot *ekonomisch* verschil. De arbeider in klein-bedrijf of ambacht is zelf patroon en zijn werkzaamheden vertoonen grootendeels een restant van vroegere productievormen, een restant, zij het ook van een grooteren omvang dan theoretische beschouwingen doen vermoeden. De huisindustrie daarentegen is een productievorm, die deels geheel nieuw is, deels haar volle bestaanskracht in dezen tijd bezit. De arbeider is daarin geen patroon, maar in gelijksoortige dikwijls nog afhankelijker ekonomische positie van den werkgever dan in de fabriek. Voor alle industriën, waar wel de arbeidsverdeeling tot massavoortbrenging voerde, doch de techniek geen machineriën in plaats van gereedschappen gebruikte, kon het fabrieksgebouw ontbeerd worden. Dit blijkt uit het feit dat er vrij belangrijke ondernemingen bestaan, waarvoor de arbeiders het werk in eigen woning verrichten. Tegenover het nadeel van minder goede controle op arbeid en grondstoffen, waardoor dan ook de huisindustrie meestal minderwaardige producten vervaardigt, staat het voordeel dat de werkgever belangrijk geringere bedrijfskosten heeft. Daarom kon de arbeidswetgeving, die deze bedrijfskosten verhoogde, van invloed zijn op de uitbreiding der huisindustrie. In haar werden arbeidsduurbeperking, fabriekshygiëne, verzekeringspremie ontgaan. Maar juist echter omdat de voordeelen dier industrie aan enkele ondernemers

ten goede komen, wier draagkracht *wel* toelaat het lot der arbeiders te verbeteren, kan hij door den wetgever daartoe gedwongen worden. Want ontegenzeggelijk is het lot der huisindustriearbeiders door laag loon, lange werktijden en de meest ongunstige arbeidsverhoudingen slechter dan waar ook. Dat de wetgever er toe zou bijdragen de huisindustrie uittebreiden, en daar zou moeten toelaten wat hij in fabrieken ten strengste verbiedt, zooals kinderarbeid, overmatige werkduur, nachtarbeid, schadelijke werklokalen enz. om aldus het lot der arbeiders, ondanks zijne bedoeling, slechter te zien worden, mag zijn aandacht niet ontgaan. Er zijn bovendien nog gronden van publieke hygiëne die hem daartoe moeten drijven. De huisindustrie geeft n.l. een gevaar voor verspreiding van besmetting van uit de armste en vuilste woningen. Ten slotte is het niet alleen de actie der wetgeving, maar ook die der vakvereenigingen, welke de ondernemer in de huisindustrie met succes ontwijkt. Vandaar dat ook de vakvereenigingen b.v. blijkens het jongste 'Heimarbeiterschutz'-congres bij de regeeringen erop aandringen, zich met de huisindustrie te bemoeien. Hoe moet dit nu geschieden? De wetgeving eenvoudig op de huisindustrie van toepassing verklaren is gauw gezegd en in een artikel geredigeerd. Maar daarmee is het doel niet bereikt. Dit doel is den eigenlijken ondernemer te dwingen voor de arbeiders te zorgen. Voor alles dient opgepast te worden, dat de arbeiders niet de dupe worden en de lasten dragen, die voor de patroons bestemd zijn. De moeilijkheden, die, hetzij tot mislukkingen aanleiding waren, hetzij den wetgever noopten het gebied der huisindustrie ongemoeid te laten. zijn deze: 1°. dat de grens tusschen zelfstandig kleinbedrijf en huisindustrie door uiterlijke en technische overeenkomst en door tal van overgangsvormen zeer vaag is en bijna niet te definieeren, 2°. dat de loonarbeidsverhouding in de huisindustrie de schijn aanneemt van een handelscontract. Welke definities de wetgever ook verzint om vast te stellen, wie verantwoordelijk patroon is, de ondernemer weet gewoonlijk zijn verhouding tot den arbeider zoo voortestellen, alsof deze geheel zelfstandig is, en niet in loon- maar in koop-verhouding tot hem staat. Schriftelijke verbintenissen bestaan er niet, en de loonarbeider is meestal om broodswille gedwongen

te erkennen, dat de voorstelling van het verband met zijn werkgever, zooals deze die mondeling geeft, de juiste is. Zelfs de rechtsvorm ‘aanneming van werk’ kan nog geloochend worden, door n.l. te betoogen dat de verkoop van grondstoffen geheel onafhankelijk is van den wederaankoop der vervaardigde producten. Alleen reeds om het loon te kunnen drukken wordt deze voorstelling door sommige ondernemers en sweaters gebruikt. Welke wegen moet daarom de wetgeving voor de huisindustrie inslaan? Een uitvoerig materiaal ligt daarvoor ter beschikking o.a. in de studie van den Oostenrijker Schwiedland, waarop voor ons land door Mr. Veldman in zijn boekje Huisindustrie terecht nog eens de aandacht wordt gevestigd. Ook de conclusies van 't genoemde Heimarbeiterschutzcongres geven scherpe en duidelijke aanwijzingen. Eéne oplossing is moeilijk in eens en gelijk voor verschillende industriën en toestanden aantegeven. Het werk moet echter begonnen worden en zooveel mogelijk van alle zijden tegelijk aangepakt. Worden dan al geen directe resultaten verkregen, de publieke aandacht zal warm blijven, en de ervaring zal leeren, waar succes te verwachten is. Actie van vakvereenigingen, verbruikersbonden, gemeentelijk woningtoezicht dient den wetgever te steunen. Deze kan trachten: 1° door uitvoerige en gedetailleerde enquêtes zooveel mogelijk kennis van toestanden te verzamelen, zooals b.v. voor Oostenrijk en Belgie op uitnemende wijze is geschied. 2° door wel-overlegde definities den ondernemer verantwoordelijk te stellen voor 3° de toepassing der bestaande of voor dit geval in 't bijzonder gewijzigde arbeidstijds- en hygiënische regeling op de huisindustrie. 4° te bevorderen dat de ondernemers meer voordeel hebben bij een fabriek dan bij het huisindustrieele bedrijf, b.v. door voor sommige industriën als sigarenmakers den arbeid in woon- en slaapvertrekken, voorts in kelders of op zolders te verbieden.

Reeds de Arbeidswet van 1889 stelde hare bepalingen op de huisindustrie van toepassing. Wel niet uitdrukkelijk, maar door haar niet uittesluiten. Het eenige wat zij voor den huisarbeid ophief was - het controlemiddel (behalve in de woningen waar ook vreemden kwamen werken.) Practisch echter is de wet niet toegepast, en wel voornamelijk omdat de werkplaatsen in de woonvertrekken voor een groot deel

onbekend waren, ook omdat geen systematische controle was georganiseerd of werd uitgeoefend. En op dit laatste komt het natuurlijk aan. Daarbij werd geen enkele poging gedaan om den eigenlijken patroon verantwoordelijk te stellen. Hij, die onmiddellijk *deed* arbeiden was de huisarbeider zelf en die was strafbaar voor kinderarbeid en het werken na 's avonds zeven uur, alsmede voor den toestand van 't werklokaal, voor zoover daarop eenige bepaling bestond.

Het ontwerp maakt onderscheid tusschen de regeling van de arbeidstijden, en de hygiënische voorschriften. Alleen voor de laatste is de eigenlijke ondernemer verantwoordelijk; voor de eerste blijft het de arbeider zelf, wanneer hij zich door vrouw, kinderen of andere personen laat bijstaan. Hoewel erkend moet worden, dat er eenige grond bestaat om den patroon niet te straffen voor lange arbeidstijden, waarover hij geen controle uitoefent, en voor werk dat buiten zijn directe kennis geschiedt, neemt dit niet weg dat hij toch het voordeel ervan geniet. Want het langdurig werken is meestal veroorzaakt door laag loon of door het onregelmatig uitgeven van grondstoffen. Begrijpelijk is het, dat daarom gevraagd wordt loonsbepalingen in de wet op te nemen, en een minimumloon voor huisindustrie vast te stellen. Waarschijnlijk zal ook dit middel ter bestrijding van misstanden in de huisindustrie eens ter hand genomen worden. Daarvoor is echter een uitgebreide kennis van de feiten en verhoudingen vereischt, die op dit oogenblik niet bestaat, terwijl bovendien controle op dergelijke bepalingen uiterst moeilijk is. Er is echter een tusschenvorm van wetsbepaling mogelijk, door n.l. den werkgever verantwoordelijk te stellen in die gevallen, waarbij duidelijk blijkt dat de arbeider zonder overtreding geen minimum dagloon kon verdienen of aan de eischen van zijn patroon voldoen. Daarmede zou aan den rechter het middel gegeven zijn om den wezenlijk schuldigen aan te wijzen, wat nu door de wet uitgesloten is; het middel dus, om toch de wet te handhaven zonder den arbeider nog meer leed aan te doen.

Voor de hygiënische voorschriften wordt in het ontwerp de ondernemer wel verantwoordelijk gesteld. De moeilijkheid om hem door een juridische definitie aan te wijzen, heeft dus de wetgever toch reeds ter oplossing onder zijn aandacht getrokken.

De poging, in het ontwerp gedaan, geeft nog weinig hoop dat het zal gelukken. Het is de vraag of hier niet een eenvoudige definitie boven een meer ingewikkelde te verkiezen is. Door de eerste wordt aan den rechter overgelaten om voor elk speciaal geval zijn eigen oordeel op overtuiging te doen berusten, terwijl deze bij uitvoeriger definitie aan de woorden der wet is gebonden.

In elk geval bedoelt het ontwerp uitdrukkelijk zoowel de arbeidstijdsbepalingen, als de hygiënische voorschriften op de huisindustrie toe te passen. De eerste zijn van zelfsprekend dezelfde als die voor de fabrieksindustrie gelden. Voor de tweede spreekt dit echter niet van zelf. De bezwaren tegen het regeeringsvoorstel zijn in de vorige paragraaf uitvoerig besproken. Voor de huisindustrie kunnen en moeten de voorschriften strenger zijn dan voor het kleinbedrijf. 1° omdat de ondernemer grooter draagkracht heeft, 2° omdat er ontduiking der onkosten van de wetgeving plaats vindt. Ofschoon de eigenlijke bepalingen niet strenger zijn en een systeemloos verslapte editie der algemeene voorschriften, is er toch één artikel dat voor de huisindustrieele wetgeving van groot belang is. Dit bevat n.l. een principieel verbod voor sommige werkzaamheden in woon- en slaapvertrekken. Wel is ook hier weer de fout gemaakt om zoo'n vrij ingrijpende bepaling zonder begrenzing aan een bestuursmaatregel over te laten, doch de ingeslagen weg is een goede. Wanneer besloten wordt, om ter uitvoering van dit artikel de geheele huisindustrie aan een systematisch onderzoek te onderwerpen, en de resultaten daarvan monographisch te publiceeren, terwijl dan bovendien ook in kelders en op zolders het verbod zal gelden, ter voorkoming dat de huisarbeiders daarheen een toevlucht zoeken, worden uitstekende grondslagen gelegd. Dan moet echter het artikel naar deze bedoeling duidelijk ingericht en geredigeerd worden.

Een andere maatregel door de regeering voorgesteld schrijft den ondernemers voor, registers aan te houden van naam en woonplaats der huisarbeiders. Helaas geldt dit slechts voor de personen, wier arbeidsduur door de wet wordt beperkt, en is bovendien nagelaten tevens de verplichting op te leggen van aangifte voor elke huisindustrieele onderneming.

Vooral dit laatste is het eenige middel om onmiddelijk den

strijd tegen ontduiking der wetsdefinitie van huisarbeid te aanvaarden, en een werkzame controle te organiseeren. De halfheid van dit artikel zal veroorzaken, dat, ondanks veel papieren omslag, toch geen actief toezicht mogelijk wordt.

De huisindustrieele misstanden rechtvaardigen ten volle dat de wetgever hare bemoeiingen ter verbetering onder een hoofd samenvat. Bij de verspreide artikelen uit de wet - dé twee bovengenoemde regelingen staan b.v. in de artikelen 76 en 397, terwijl de definitie van huisarbeid in art. 251 is te vinden - zijn nog meerdere voorschriften te voegen die nu - gedeeltelijk - in het arbeidscontract tot uiting komen.

Zoo is er b.v. een nauw verband tusschen huisindustrie en gedwongen winkelnering, welke laatste ook ter bestrijding van de eerste streng strafbaar gesteld moest worden. De Kamers van Arbeid te Waalwijk en Hilversum deelden voor schoenmakers en tapijtwevers genoeg weerzinwekkende gegevens mede. Stellig zou een nauwere eenheid van alles wat voor de huisindustrie geldt, waarbij dan ook een afzonderlijke reeks hygiënische voorschriften kon gevoegd worden, aan vakvereenigingen, Kamers van Arbeid, gezondheidscommissie en ook aan het directe toezicht een vaster grondslag en duidelijker handleiding geven om het goede uit het regeeringsvoorstel tot eenige en dan nuttige uitvoering te brengen.

* * *

21. Toezicht en hulpmiddelen.

De noodzakelijkheid van een bijzonder toezicht voor de arbeidswetgeving behoeft niet meer betoogd te worden. Des te meer verdient de *organisatic* van dat toezicht de aandacht. De wetgever kan niet alle gewenschte regelingen dringend voorschrijven, maar stuit op een practische grens. Zelfs daarbinnen kost het groote inspanning om de bedoelingen te verwezenlijken en te handhaven. De wetgever moet daarom het uitvoerend gezag in staat stellen de arbeidswetgeving *volledig* tot uitvoering te brengen, op zoo'n manier dat voortdurend blijken kan hoevèr en op welke wijze dit is geschied, en wat voor resultaten zijn bereikt. De inspecteurs zijn dan ook geen buitengewone politieambtenaren, maar voor alles belast met de

studie van de werking der wetsbepalingen. Zij moeten organiseeren om geleidelijk, doch vooral steeds volhoudende, *alle* gemaakte regelingen doortezetten. Tal van weerstanden zullen òpkomen en verscheidene practische moeilijkheden zich voordoen. Tegen een nooit ophoudenden stroom van bezwaren gaat hun opdracht in. En daarbij moeten zij enqueteeren, dat is, zich rekenschap geven van wat zij bereikten, wat nog te verkrijgen is, en welke middelen daartoe noodig zijn. Gold dit reeds bij de tegenwoordige bepalingen, waarvoor, zooals in mijn vroegere studie bleek, zoo niet de personen der inspecteurs, dan toch de instelling 'de arbeidsinspectie' belangrijk te kort is geschoten, veel meer zal dit gelden voor het nieuwe wetsontwerp. En wel om twee gewichtige redenen. Allereerst breidt zich de taak der inspectie op enorme wijze uit. Een wet met 444 artikelen en tientallen van bestuursmaatregelen zullen van toepassing worden op industrie, klein bedrijf, huisarbeid, winkels, loopwerk, havenarbeid enz. Doch daarbij is de vorm der wet zoodanig dat de controle uiterst moeilijk is, en de ambtenaar bovendien overal op twijfel moet stuiten omtrent de juiste wetsuitlegging. Bijna voor elk geval eischt het een studie, om uittemaken, welke bepalingen hij moet toepassen. Het is daarom geen wonder dat de regeering begrijpt tot een '*algeheele reorganisatie*' te moeten overgaan. Van deze reorganisatie nu hangt zeer veel af, n.l. niets minder dan de vraag of er van toepassing der wet - hoe ook in een Staatsblad afgekondigd - sprake zal zijn. Overal toch heeft de ervaring geleerd, hoeveel de ambtenaren kunnen doen of nalaten. De personen kunnen natuurlijk niet besproken worden. Mannen en vrouwen van karakter en zelfstandigheid, van breede kennis en practisch inzicht zijn noodig. Maar ook wordt een goede organisatie vereischt, en die kan wel, ja moet worden besproken. Waar reeds gebleken is hoe de regeering de oplossing van verschillende moeilijke vragen naar een bestuursmaatregel verschuift, brengt het geen *nieuwe* verwondering, dat voor het toezicht gelijkerwijze is gedaan. Had de regeering in de wet aangegeven, hoe zij het toezicht wilde organiseeren, zoo had zij zich daarbij nog eens kort en resumeerend rekenschap moeten geven van haar geheele voorstel. Daarop toch moet de toezichtsorganisatie berus-

ten. De eerste principieele vraag is deze: Wat moet er gedaan worden? en wat is daartoe noodig? of m.a.w. welke taak van inspectie, voorschrift, toezicht, enquête, verslagen, rapporten, en over welke soorten en welk *aantal* verschillende inrichtingen, moet er worden verricht? Verder: hoeveel ambtenaren, van welke opleiding, met welke bevoegdheden, en in welke positie kunnen dat ondernemen? Die vragen te beantwoorden is niet gemakkelijk. Doch er komen nog meerderen, daarbij n.l. op welke wijze zooveel mogelijk partij te trekken is van bestaande colleges en instellingen, en hoe samenwerking daarvan met de arbeidsinspectie is te bevorderen. b.v. met burgemeesters en politie, gezondheidscommissies, agenten, medici en organisaties der ongevallenverzekering, Kamers van Arbeid, enz.

Verder deze zeer urgente vraag hoe de meest belanghebbenden zelve, de arbeiders, er toe gebracht - of toegelaten - kunnen worden om door vakvereenigingen, bureau's van arbeidsrecht of vertrouwenspersonen mede te werken. Dit alles kan maar niet willekeurig worden uitgemaakt, want ook hier dient de wetgever zich te richten naar de ervaring en de ontwikkeling der feiten. Hoewel in deze studie een gedetailleerd plan misplaatst is, dient toch het voorgaande in enkele hoofdpunten te worden toegelicht. Overal is gebleken dat voor sociale wetten de inspectie moet bestaan uit zelfstandige en in al hunne daden en handelingen *publiek verantwoordelijke* personen. Waar ministers, met verschillende inzichten, bovendien steeds afhankelijk zijn van de politiek, moet een wet, die eenmaal is aangenomen, buiten de *kleinere stroomingen* dier politiek blijven, en dienen dus haar leidende uitvoerders meer dan alleen opvolgers van ministrieele bevelen te zijn. Natuurlijk geldt dit binnen bepaalde grenzen, die echter de wet zelfkan aangeven. Zij dienen den minister te gehoorzamen, maar moeten op hun aangewezen terrein zóó kunnen optreden, dat die bevelen uitzonderingen blijven, of m.a.w. de ministers moeten hen vrijlaten, hunne eigen publieke verantwoordelijkheid te dragen voor de taak, die de wet hen oplegt, en waarover zij uitvoerig in een verslag rekenschap hebben te geven. Dit is geen buitengewone positie in onze staatsorganisatie, en bevondien practisch als aangewezen. Een minister kan niet alles doen en niet alles weten. Feitelijk moet hij toch het

advies zijner ambtenaren volgen, die dan voor hem verantwoordelijk zijn. Dat veroorzaakt steeds een politieke verschuilpartij. Beter is het daarom het feitelijke ook waarheid te maken. Hierop is eenigszins uitvoeriger ingegaan, omdat in het ontwerp duidelijk blijkt, dat de minister aan de inspecteurs de hen in Arbeidswet en Veiligheidswet gegeven zelfstandigheid wil *ontnemen*. Hij alleen wil de verantwoordelijke persoon zijn. Op dien grondslag echter, die in flagranten strijd is met alle buitenlandsche ervaring, kan geen goede organisatie bestaan, maar wordt een ambtenaarscorps geschapen dat, hoe groot ook, krachteloos is en ongevoelig voor publiek belang, in 't kort een nieuw stuk bureaukratie. Voor de Drankwet zullen er inspecteurs komen, die minister Kuyper noemde: ‘adviseurs der regeering.’ Zoo ergens dan zijn die voor de arbeidswetgeving noodig, maar ook voor geen andere adviezen dan die getuigen geven van zelfstandig onderzoek en oordeel. Naast *vrijheid* hebben de inspecteurs echter nog twee dingen noodig, en wel een *duidelijk aangewezen taak* met *de macht en middelen om die uit te voeren*. Waar nu de nieuwe arbeidswet de taak der inspectie zoo uitgebreid maakt, is een werkverdeeling noodzakelijk. Dit zelfde is ook elders b.v. in Engeland gebleken en leidde tot de instelling van het hoofdinspecteurschap. Eén hoofdambtenaar moet overzien welke taak te vervullen is, en wie daarvoor de meeste geschiktheid heeft. Tweëerlei soort inspecteurs staan onder zijne bevelen, doch uitsluitend voor zoover hun een taak wordt aangewezen. Enkelen voeren algemeene onderzoekingen uit, anderen zijn voor bepaalde districten aangesteld. Frankrijk heeft, in plaats van den hoofdinspecteur, een opperste arbeidsraad, die echter niet als de eerste aan de verwachtingen heeft voldaan. Voor de uitvoering van hun taak moeten de inspecteurs over technische hulp kunnen beschikken. Want zeer verschillend werk wordt van hen gevraagd.

Er is reeds een groot onderscheid tusschen de sociaal-ekonomische en gedeeltelijk juridische werkzaamheden, om de wetswerking te leiden en te bestudeeren, met die ter invoering van de hygiënische voorschriften. Voor dit laatste verschillen de eigenlijke gezondheidsbepalingen veel van de veiligheidsmaatregelen, waarin weer technisch onderscheid is tusschen

de brandvoorkoming, electrische aanwijzingen en de voorzorgen bij machineriën. Daarbij komen dan nog de bouwbepalingen en die bij laad- en loswerk op schepen. Het is duidelijk, dat bij de uitbreiding der technische wetenschap voor al deze onderdeelen, een enkele persoon niet de autoriteit kan zijn, die hij toch door zijn machtspositie voorstelt. Gedeeltelijk kunnen deskundigen den hoofdinspecteur ter zijde staan om voor alle districtsinspecteurs geldige en gegronde aanwijzingen te geven; voor een ander deel kunnen bevoegde ambtenaren onder deze laatsten werkzaam zijn, terwijl ook voor eenvoudige controledienst ondergeschikten aan hen toegevoegd moeten zijn.

De organisatie die voor dit alles noodig is, werd reeds grootendeels door de ervaring in het tegenwoordige ambtenaarscorps voorbereid. Naast de districtsinspecteurs staan een medisch adviseur, en een electrotechnicus. Onder de inspecteurs staan adjunctinspecteurs en inspectrices, opzichters en opzichteressen. De hoofdinspecteur, - en met dien de eenheid - ontbreekt. De weg voor den wetgever is dus als aangewezen. In plaats van dien op te gaan, gaat hij echter terug.

Door de organisatie van het toezicht uit de wet te lichten wordt de inspectie gemaakt tot een ondergeschikt corps ambtenaren, die alleen tegenover den minister verantwoordelijk zijn. Zelfs in Duitschland waar de ‘gewerbeinspectoren’ het verst in de gewone ambtelijke hierarchie zijn opgegaan, wordt hun taak en macht in een afzonderlijke wet geregeld. Blijkbaar wil bovendien de regeering de voornaamste controle in handen geven der gemeentepolitie. Ofschoon deze en de rijkspolitie stellig hulp moet verleenen is er echter van haar alleen een krachtig optreden te verwachten, wanneer zij medewerken met- en geleid worden door de inspectieambtenaren. Het geheele toezicht, ofschoon dan door het Rijk bekostigd, wordt gedesorganiseerd indien de eigenlijke controleurs niet onder de bevelen der inspecteurs gesteld worden, maar onder die der politieautoriteiten. Een goede inspectie zal toch reeds geld genoeg kosten, dan dat dit besteed worde voor subsidies aan gemeentepolities. Gebruiken deze het werkelijk om één agent te belasten met toezicht op de Arbeidswet, zoo wekt het den schijn of de anderen het niet meer behoeven te doen. Waarom

niet onmiddelijk voor het geld opzichters onder de inspecteurs aangesteld? Dit zou even natuurlijk als logisch zijn. Een andere groote teruggang is de òvergroote uitbreiding aan de administratieve bepalingen gegeven. Dit zoogenaamd hulpmiddel van lijsten, kaarten, registers, verklaring enz. sluit op papier prachtig in elkaar maar is toch alleen bruikbaar als het algemeen is toegepast. En om dit te verkrijgen worden: 1°. de inspecteurs overstelpt met bureauwerkzaamheden en paperassen. 2°. de controleerende ambtenaren verplicht aan overtredingen dezer bepalingen zooveel aandacht te besteden dat er voor de principieele regeling een onevenredig klein deel van hun tijd beschikbaar zal blijven. 3°. de kantonrechters ertoe gebracht de *verzuimen* tegelijk met ernstiger *overtredingen* onder een straftarief der minima te gaan brengen. 4°. de wetsbepalingen zeer onpopulair van wege de soeza die zelfs. bij 't loijaal opvolgen der wets*beginselen* de werkgevers en werkgevertjes, alsmede de gemeentelijke administraties zich zullen moeten getroosten.

Een aanzienlijke hoeveelheid arbeid zal door tal van personen besteed moeten worden om...ten slotte uiterst weinig nut te geven bij de controle, die zeer bezwaarlijk naar *één* systeem in te richten is. Zoo ergens dan is hier de grootst mogelijke eenvoud geboden, en veel van de uitwerking niet aan bestuursmaatregelen of ministerieele besluiten, maar aan de inspecteurs, eigenlijk aan een hoofdinspecteur, over te laten. Deze kan voor elke industrie, voor elke ekonomisch onderscheiden groep bedrijven vaststellen met welke administratie te volstaan is, om 1°. controle mogelijk te maken, 2°. de inspectieambtenaren, en 3°. de werkgevers de minste last te bezorgen en 4°. het verkrijgen van een goed statistisch overzicht te verzekeren. Bij de ingewikkelde regeling van het ontwerp, die in de bestaande wetgeving, hoewel eenvoudiger ingericht, toch door hetzelfde systeem veel tot de impopulariteit der arbeidswetgeving, zoowel bij arbeiders als bij werkgevers, bijdroeg, is aan geen dezer vier eischen voldaan. Eenvoud en eenheid, ziet daar de hoofdvoorwaarden voor een goede organisatie van het toezicht en de hulpmiddelen. Daartoe dient de wet in enkele hoofdlijnen aan te geven dat er een grootendeels zelfstandige inspectiedienst zal bestaan onder de leiding van een persoon, doch met voor

hun taak onafhankelijke districts-inspecteurs, waaraan de deskundige krachten als algemeene inspecteurs, adjuncten en opzichters zijn toegevoegd.

Om de taak der inspectie zooveel mogelijk te verlichten zou voor hygiënische onderwerpen de hulp der gezondheidsdienst, voor veiligheidsmaatregelen die der agenten van de Rijksverzekeringsbank, voor controle die der politie en voor enquête die der gereorganiseerde en algemeen in te stellen Kamers van Arbeid in te roepen zijn. Daarmede zou veel dubbele arbeid vermeden, onderlinge strijd tegengegaan, en voor belanghebbenden vereenvoudiging hunner omgang met de ambtenaren te verkrijgen zijn. Voorts ware aan arbeidsorganisaties het recht te geven om vertrouwenspersonen aan de inspectieambtenaren aan te wijzen, en deze te verplichten - als in Duitschland - om spreekuren te houden.

Wat kunnen de redenen zijn, dat het ontwerp over dit alles zwijgt? In elke arbeidswet moet de regeling van het toezicht noodzakelijk een waarborg geven voor de algeheele toepassing. De rechtszekerheid eischt dat positie, bevoegdheden en verplichtingen der ambtenaren scherp in de wet zijn aangegeven. De samenwerking met en de verhouding tot allerlei bestaande colleges eischt dit even dringend. Mogelijk is dit alleen voor den wetgever, nimmer voor een bestuursmaatregel. Het weinige wat uit het ontwerp is op te maken over de inspectie-organisatie, b.v. ook bij het beroep tegen voorschriften, doet al te zeer vreezen voor verzwakking en verdeeling, waar versterking en eenheid noodig is. Heeft de minister wel een plan, maar wenscht hij dit niet mede te deelen? of is zijn bedoeling een geleidelijke opheffing dezer centrale dienst, die misschien zijne sympathie niet heeft, en wier functies hij over ‘publiekrechtelijke organisaties’, ‘colleges’, ‘commissies’ enz. zou willen verdeelen? In beide gevallen is het een poging tot ontwrichting van wat door de ervaring tot stand kwam, en stellig goede resultaten had.

Van het Kastje naar den Muur
Door
Mr. P. Brooshooft.

Tegen het stelsel van minister Idenburg om Indië in zijn finantieelen nood te hulp te komen met rentelooze voorschotten van Nederland werden in 1903 door de Staten-Generaal allerlei bezwaren ingebracht, neerkomende op de onzekerheid der verhouding die daaruit tusschen Indië en Nederland zou ontstaan, de bestendiging van den band tusschen beider finantiën, de mogelijkheid van het ontstaan eener *blijvende* tegemoetkoming, kortom de vrees dat Nederland er met de door den minister voorgestelde 30 millioen in vijf jaren niet '*af*' zou zijn.

Toen derhalve de minister ten vorigen jare, zijn toch wel deugdelijk overdacht stelsel terstond aan de oppositie ten offer brengende, met een ander voorstel voor den dag kwam, om namelijk Indie slechts te ontslaan van de sedert de laatste leening (1898) weer ontstane 'schuld' aan Nederland, die met 1 April 1905 ongeveer 40 millioen zal bedragen, noemde hij als de voornaamste aanbeveling hiervan, dat nu *wel* een stap werd gedaan tot definitieve scheiding tusschen de beide administraties en dat Nederland nu *wel* zou weten waar de grens was van zijn hulpbetoon. 'Nederland' - zoo schreef de minister - 'zal *eens en vooral* weten welke eischen aan zijne middelen worden gesteld en voor de regeling der staatsfinantiën is elke onzekerheid weggenomen.' En verder: 'Van verwarring tusschen de finantiën van Nederland en Indie, als bij het voorschottenstelsel werd gevreesd, kan hier geen sprake zijn, en evenmin van een steunen door Indie op de Nederlandsche administratie.' En eindelijk: 'Bij het stelsel van

rentelooze voorschotten werd de vermenging van Nederlandsche en Indische finantiën bestendigd (ik zou meenen, dat juist door het feit van voorschieten het bestaan van twee afzonderlijke finantiën scherp wordt geactentueerd P.B.) omdat daarbij door Nederland zou worden geleend ten behoeve van Indie (als ik leen *ten behoeve van X*, worden dan daardoor onze finantiën *vermengd?* P.B.). Daarentegen staat thans op den voorgrond, althans in beginsel, *dat Indië zelf voorziet in hetgeen het noodig heeft*. (Ik cursiveer, P.B.). Bij dit laatste systeem is, om te kunnen spreken van volledige scheiding, nog slechts noodig dat Indië *uit eigen hoofde* (de minister cursiveerde) leene hetgeen het noodig heeft om te voorzien in zijne buitengewone uitgaven. Alzoo niet een leening ten name van het Moederland, gelijk tot dusver, doch een leening ten name van Indië.'

Men begrijpe wel hoe het dus nu moet gaan. Het zoogenaamde cadeau van 40 millioen, of van de daardoor vrijvallende rente van 12 ton, geeft feitelijk aan Indië hoegenaamd geen fondsen voor zijne dringend noodige oeconomische opheffing. Immers die 12 ton worden door de inkomsten niet in 't allerminst gedekt, daar de begrooting sluit met een totaal tekort van 14½ millioen en de vrijvallende f 1,200.000 dus bezwaarlijk een voor bedrijfskapitaal beschikbaar overschot kunnen creëeren. Om dit bedrijfskapitaal te verkrijgen moet Indië weer nieuwe schuld aangaan, waarvan het onderscheid met de door Nederland kwijt gescholdene alleen dit zal zijn, dat aan Nederland de rente feitelijk *niet* werd betaald en nóch schuld nóch rente door het, bij de koloniën belang en van de koloniën 800 millioen weggenomen hebbende, Moederland gerechtelijk kunnen worden opgevorderd, terwijl de vreemde geldschieter bij den eersten den besten niet betaalden rente-termijn zijne aanspraken in rechten zal doen gelden. Maar hoe dit zij, Indië *moet* nieuw kapitaal krijgen, of het gaat te gronde. Dit erkent de minister, wiens geheele gescharrel en woorden-omhaal ten doel hebben om die 'inzinking' te voorkomen, zelf. Welnu, zegt de minister, om dat werkkapitaal te verkrijgen en tevens den wensch der Kamer te vervullen om den finantieelen band met Indië geheel te verbreken, moet Indië nu voortaan *uit eigen hoofde* gaan leenen.

Tóch twijfelde ook de minister, op hetzelfde oogenblik dat hij het neerschreef, of zoo'n eigen leening van Indië bij den vreemden geldschieter wel mogelijk was. Immers hij liet er terstond op volgen:

'De ondergeteekende acht een zoogenaamde zuiver Indische leening, indien zij zonder te zware opofferingen mogelijk blijkt, in het belang zoowel van Nederland als van Indië en het zou hem derhalve groote voldoening geven wanneer in het vervolg langs dien weg in de geldelijke behoeften van Indië zou kunnen worden voorzien, niet het minst omdat daardoor aan het hier ontwikkeld stelsel van hulp (? P.B.) - verschaffing eene toepassing zou kunnen worden gegeven, leidende in de richting van definitieve scheiding tusschen de financiën van Nederland en van Indië. De hier incidenteel aangeroerde vraag of in het vervolg rechtstreeks ten name van Indië, dan wel, gelijk tot dusver, ten name van Nederland zal worden geleend, eischt eerst eene beslissing wanneer in het volgend jaar moet worden overgegaan tot consolideering van de thans ten laste van Indië loopende vlottende schuld.'

Welnu, het ontwerp voor die consolideering, aangeboden 8 Februari j.l., ligt nu vóór mij. Men zou meenen dat de beslissing, die volgens 's ministers eigen woorden van 16 September bij dit ontwerp wordt *geeischt*, nu inderdaad was genomen. Het lijkt er niet naar. De minister weet het nog steeds niet.

Wie zich over zulk een hardnekkige stelselloosheid, of liever moeite om tot een overtuiging te komen, mocht verbazen, bedenke dat de heer Idenburg gedwongen is, steeds het evenwicht te bewaren tusschen de verplichting om (krachtens de, bij zijn optreden voor het christelijk prestige onvermijdelijke maar toch zeer onvoorzichtig geuite, goede voornemens) iets, zij het *schijnbaar*, tegen Indië's inzinking te doen, en den wensch der Kamer om met gezochte voorwendsels af te komen van den plicht om het thans noodlijdende slachtoffer een kleinigheid van de vele geroofde millioenen terug te geven. Een dier bezwaren was, dat men met de quasi geschonkene (immers tóch oninbare) 40 millioen niet van Indië 'af' zou zijn, en daarom werd de minister in zijne toelichting bijna aandoenlijk in zijne betuigingen van liefde voor het ver-

dere selfhelp, het leenen *uit eigen hoofde*, van Indië. Maar nu kon hij moeilijk reeds op 8 Februari 1905 aankomen met de verklaring, dat hij alweer over stag moet gaan, dat eigen leeningen van Indië per slot van rekening onuitvoerbaar zullen zijn en hij de Kamer dus heeft verblijd met een doode musch. Evenmin kan hij tot Indië komen, zeggende: ruim 4 maanden geleden verklaarde ik dat Nederland voortaan de handen van UEd. zal aftrekken en gij voortaan met uw eigen crediet elders moet gaan leenen, maar ik heb thans de eer UEd. mede te deelen dat dit U, volgens mijne latere staatsrechtelijke onderzoekingen, nergens zal gelukken en dat ik dus heelemaal niet meer weet hoe het nu in het vervolg met UEd. zal moeten gaan.

Intusschen ziet het er met die vraag: 'kan Indië uit eigen hoofde leenen' waarlijk ernstig genoeg uit. De bezwaren er tegen ingebracht zijn vele en schijnen mij, althans wanneer men onder 'uit eigen hoofde' verstaat 'zonder waarborg van Nederland' - en anders geeft het weinig praktisch verschil met leenen door Nederland - niet voldoende te worden opgewogen door de argumenten van hen die bevestigend antwoorden. De quaestie is, naar men weet, reeds oud, doch werd vrij volledig en beknopt nog weer eens samengevat bij de behandeling van minister Idenburg's anti-inzinkingsontwerp in de Eerste Kamer.

Het Voorloopig Verslag van het afdeelings-onderzoek in het Hoogerhuis ontkende de mogelijkheid beslist. Het schreef: 'Naar de tegenwoordige staatsrechtelijke organisatie bestaat die mogelijkheid '*niet*'. En deze absolute 'verneinung' motiveerde het in hoofdzaak als volgt: Nederland en Nederlandsch-Indië zijn slechts *geografische* namen, geen juridische persoonlijkheden. Juridische persoonlijkheid heeft slechts *het Koninkrijk der Nederlanden*, omvattende het grondgebied in Europa, *benevens* de koloniën en bezittingen in andere werelddeelen (Art. 1 Grondwet). Dit Koninkrijk voert zijne finantieele huishouding in verschillende afdeelingen, maar die afdeelingen hebben geen juridische zelfstandigheid. Voor de staatsschuld is *altijd* het *geheele* Koninkrijk aansprakelijk; voor den crediteur is het onverschillig, welke autoriteit dat Koninkrijk met

het sluiten der geldleening heeft belast, in welke zijner kassen het geleende geld gevloeid is en door welke administratie hij, ter plaatse bij de geldleening bedongen, de betalingen van rente en aflossing laat verrichten. Er is dus slechts een schuld denkbaar, voor welke het *geheele* Rijk is verbonden. Indië zou slechts eigen schuld kunnen verkrijgen, indien het onafhankelijk werd verklaard. Eene juridische persoonlijkheid, bevoegd tot het sluiten van geldleeningen, bezitten in Nederland wel de zedelijke lichamen op openbaar gezag ingesteld (art. 1690 Burg. Wetboek), als provincieën, gemeenten en waterschappen. Maar Indië heeft zulke politieke lichamen nog niet, en vooral daardoor blijven vele wenschelijke werken achterwege, die overal elders door geldleeningen met korteren of langeren duur worden bekostigd. Het is dus zeer wenschelijk, de organisatie der gewesten etc. te bespoedigen en de werken voor Indie's oeconomische verbetering te doen uitvoeren als *gewestelike* werken en die gewesten daarvoor de noodige leeningen te doen sluiten, hetzij dan al of niet met subsidiën uit de algemeene geldmiddelen of de hulp van het Rijkscrediet.

Dit betoog van het Voorloopig Verslag, dat eigen leeningen van Indië onbestaanbaar zijn, werd in de openbare zitting der Eerste Kamer van 29 December scherp bestreden door de nieuwe Indische specialiteit van den Biesen, die er niets van moet hebben dat men bij de, zelfs ook door hem wel voorziene, aanstaande periodieke moeilijkheden van Indië telkens een beroep zou komen doen op het crediet van Nederland. ‘Java - zei hij - (nu was het niet eens meer Indië) heeft wel degelijk rechtspersoonlijkheid.’ Een beroep op art. 1690 Burg. Wetboek acht hij onzinnig, omdat dit privaatrecht is en de nederlandsche wetgeving niet op Indië van toepassing. Indien men met het privaatrecht te rade ging, zou zelfs Nederland geene leeningen kunnen sluiten, want evenmin als Indië is Nederland een privaat rechtspersoon. Beide ontleenen hunne rchtspersoonlijkheid aan het *publieke* recht, en wel Indië als *op zich zelf staande* persoonlijkheid, daar art. 1 der Grondwet het noemt een kolonie of bezitting van het Moederland, dus niet met het Moederland vereenzelvigt, terwijl art. 2 het, ook wat betreft de verbindbaarheid der Grondwet, van het Moederland afscheidt. Evenmin als men een leening van het Rijk der

Nederlanden zou mogen brengen ten laste van Indië, evenmin mag men een leening van Indië brengen ten laste van het Rijk der Nederlanden. En dat schulden van Indië als zelfstandig lichaam zeer goed bestaanbaar zijn, bleek uit een arrest van den Hoogen Raad van 28 Juni 1844, waarbij een crediteur, die Nederland aansprak ter zake van een vordering op Indië, werd afgewezen wijl Indië wel wordt beheerd door den Staat, maar onder een eigen wetgeving, afzonderlijk beheer zoo van justitie als van geldmiddelen, afzonderlijke begrooting van inkomsten en uitgaven, zoodat dan ook kunnen worden aangegaan verbintenissen waarvoor de koloniën, de koloniale kas en de koloniale regeering aansprakelijk zijn, maar niet de Staat der Nederlanden. Indië en Nederland ontleenen aan het publiek recht ieder een afzonderlijke rechtspersoonlijkheid, en worden zij als die rechtspersoon privaatrechtelijk aangesproken, dan zijn zij ieder op zichzelf verantwoordelijk. In dien zin besliste ook een vonnis van de rechtbank te Amsterdam van 1849, bevestigd door het hof van Noord-Holland in 1851 (snel recht!) en een vonnis der Arnhemsche rechtbank van 12 Juni 1871, waarin o.a. werd overwogen: ‘dat bij de scherpe tegenstelling van art. 1 Grondwet tusschen moederland en koloniën alle denkbeeld, dat de koloniën een integreerend deel van het moederland, het eigenlijk gezegde Koninkrijk der Nederlanden, uitmaken moet wegvallen, en slechts kan gedacht worden aan een politieken band tusschen beide, niet ingrijpende in en buiten invloed op ieders afzonderlijk recht, ten aanzien waarvan zij als aan elkander vreemd moeten beschouwd worden zoolang de wet niet uitdrukkelijk het tegendeel verklaart, hetgeen niet het geval is.’ En wat eindelijk de deur dicht doet - meende de heer van den Biesen - de vraag waarover men het heeft wordt met zooveel woorden beslist door art. 14 der Comptabiliteitswet van 1895, dat zegt: ‘Geldleeningen ten laste of onder waarborg van Nederlandsch Indië worden niet aangegaan dan uit kracht van de wet.’ De wetgever zelf erkent dus uitdrukkelijk Indische leeningen, mits maar de Koningin met de Staten-Generaal ze verordenen.

Deze redeneering van den heer van den Biesen werd op eigenaardige wijze eerst bevestigd, daarna weer bestreden, door den wezenlijken jurist van Nierop. Hij voegde n.l. nog

een aantal argumenten voor Indië's eigen rechtspersoonlijkheid bij die van het Noordbrabantsche lid, maar kwam daarna met tegenovergestelde om te bewijzen dat Indië toch eigenlijk *niet* zelfstandig kan leenen. Zeer zeker - aldus ongeveer zijn betoog - Indië is een rechtspersoon, heeft bijv. een eigen doel, dat voornaamste element van den rechtspersoon. Het is een Staatseenheid, heeft eigen statuten, eigen wetten en een van Nederland geheel afgescheiden eigen bestuur. Het is dus zeer zeker een *persona standi in judicio*, een lichaam dat zelfstandig in rechten kan eischen of zich verweren. Art. 159 Regl. op de rechterlijke organisatie van N.-Indië erkent uitdrukkelijk dat de Regeering van Ned.-Indië, als vertegenwoordigende die overzeesche landen, als gedaagde kan worden aangesproken. Dat Indië overeenkomsten kan aangaan en schulden hebben, blijkt o.a. uit de artikelen Reg. Regl., waarbij den Gouv. Generaal wordt verboden in zulke overeenkomsten deel te hebben of zulke schuldvorderingen te koopen. Schuldbrieven ten laste van Ned.-Indië worden ook erkend in art. 391 Ind. Burg. Wetboek, dat voogden machtigt om daarin het vermogen van minderjarigen te beleggen. Nalatenschappen, waarin geen erfgenamen zijn, vervallen aan den (Indischen) lande, en ook art. 519 Ind. Burg. Wetboek erkent uitdrukkelijk eigendommen van ‘den lande’. Onder Koning Willem I eindelijk zijn herhaaldelijk leeningen gesloten ten laste van Indië, en al heeft men daarmee treurig fiasco gemaakt, er blijkt in ieder geval uit dat Indië werd beschouwd als rechtspersoon.

Maar....daarmede is nog niet gezegd dat wij het vermogen van dien rechtspersoon door leening mogen verbinden. Art. 14 Comptabiliteitswet is ten deze niet afdoende; uit de geschiedenis van dat artikel blijkt zonneklaar dat het niet ten doel had, den wetgever de bevoegdheid te geven ten laste uitsluitend van Ned. Indië, zonder aansprakelijkheid van den Staat, te leenen - dit zou geen zin hebben, want de comptabiliteitswet is geen grondwet en de gewone wetgever zou dit dus ook kunnen doen *zonder* dat de comptabiliteitswet het verklaarde - maar alleen een verbod om zulks te doen zonder tusschenkomst van den wetgever, en wel om te voorkomen eene herhaling der beruchte leeningswetten ten laste van Indië van Koning Willem I, buiten den wetgever om. Andere

artikelen der comptabiliteitswet, zooals art. 17 en 18, noemen de indische goederen, gouvernements producten enz. steeds eigendom van den 'Staat', daarmeê blijkens het verband bedoelende den Staat der Nederlanden. De heer van Hall zeide in 1850, meer kernachtig dan netjes: 'een Indische schuld is nonsens.' *Grondwettige* bezwaren tegen een Indische leening ziet de heer van Nierop echter niet, maar in ieder geval zal de minister, vóór er toe te kunnen overgaan, door verschillende wetswijzigingen een meer reëele scheiding tusschen de nederlandsche en indische financiën moeten tot stand brengen. Zonder zulk een werkelijke scheiding, waardoor Indië niet voor den vorm maar in wezenlijkheid zich zal kunnen verbinden, is het niet wel mogelijk een koloniale leening aan den man te brengen tegen aannemelijken prijs. Want zóóveel is zeker, dat men geene schuldbrieven kan uitgeven zoo de rechtsbevoegdheid van den schuldenaar volgens onze staatsorganisatie niet boven allen twijfel is verheven.

Ook de heer van Leeuwen betwijfelde de praktische uitvoerbaarheid van koloniale leeningen met uitsluiting der aansprakelijkheid van den Staat der Nederlanden.

Wat antwoordde nu de minister van koloniën op deze zeer ernstige bezwaren tegen de zelfstandige Indische leeningen, waarmede toch zijn nu laatstelijk aangenomen stelsel staat of valt? Niet veel anders, dan dat hij debat daarover vooralsnog liever vermeed, wijl hij 'nog niet met een belijnd plan bij de volksvertegenwoordiging (kon) komen.' Dat art. 14 der comptabiliteitenwet, door te bepalen *hoe* koloniale leeningen moeten worden gesloten, a priori de mogelijkheid van koloniale leeningen vaststelt, trachtte hij terloops te affirmeeren door het voorkomen in de *West*-indische regeeringsreglementen van een gelijkluidend artikel, op grond waarvan in 1874, 1895, 1896 en 1903 koloniale west-indische leeningen zijn gesloten. Mr. van Houten toonde echter terstond aan, dat deze vergelijking niet opgaat, aangezien Suriname en Curaçao een veel grooter mate van zelfstandigheid hebben dan Ned. Indië, ja zelfs wanneer zij geen subsidie noodig hebben volkomen zelfbeheer bezitten, zoodat een leening van Suriname of Curaçao geenerlei precedent kan opleveren voor eene

O.-Indische leening. De minister gaf dit in zijn antwoord terstond toe, en liet verder het vraagstuk der mogelijkheid van zelfstandige Indische leeningen rusten.

En thans, nu hij voor den dag komt met een *staats*leening. dus *niet* met de steeds in uitzicht gestelde *indische*, laat hij het alweer rusten! Dat hij een staatsleening voorstelt, verklaart hij door de hoogere kosten van een koloniale leening en met het feit dat, blijkens de boven geschetste debatten in de Eerste Kamer, 'de juridische mogelijkheid om door Indië eene leening op eigen naam te doen afsluiten nog steeds door sommigen wordt in twijfel getrokken'. 'De Regeering', zoo vervolgt de minister, 'acht het raadzaam met het te dezen aanzien bestaand verschil van inzicht rekening te houden, en wenscht nader te overwegen of niet door wetswijziging de gebleken twijfel zal zijn op te heffen, alvorens tot de uitgifte van eene koloniale leening over te gaan. De juridische grondslag van een zoo belangrijke finantieele operatie mag niet aanvechtbaar zijn'.

Accoord van Putten! Maar dit hadt U moeten bedenken vóórdat U bij de Kamer kwaamt met een nieuw stelsel om Indië te helpen, dat met dezen 'juridischen grondslag' ten nauwste samenhangt. Den 16den September 1904 heeft U, bij Uw cadeautje van 40 tóch oninbare millioenen, duidelijk gezegd dat Nederland hiermeê af zou zijn en dat Indië voortaan wat het noodig had *uit eigen hoofde* zou moeten leenen. Wel heeft u toen, zonderling genoeg, de vraag of dit laatste mogelijk is terstond weer 'incidenteel' genoemd, maar in ieder geval hebt gij toen beloofd, dit incident te zullen beslissen 'wanneer in het volgend jaar moet worden overgegaan tot consolideering van de thans ten laste van Indië loopende vlottende schuld.'

Welnu, die consolideering ligt thans in ontwerp vóór ons, maar de beslissing ontbreekt. Duidelijker bewijs, dat de minister met zijne koloniale politiek verlegen zit, is niet mogelijk. Toen hij in 1904, na zonder slag of stoot zijn (althans eenige contanten aan Indië brengend) renteloos voorschot aan de chicanes der Kamers te hebben prijs gegeven, voor den dag kwam met een stelsel dat berust op zelfstandige Indische leening, had hij van te voren moeten weten of dit stelsel 'juridisch

mogelijk' was. Want deze mogelijkheid is niet een 'incidenteele' vraag, maar zeer zeker de *hoofdvraag*. Immers wanneer *Nederland* voor Indië moet *blijven* leenen, dan komt het *niet*, zooals de minister om de pil te doen slikken liet doorschemeren, met deze 40 millioen van Indië af, zal integendeel steeds leeningen en renten voor zijne rekening moeten nemen, die het bij de calamiteuze toestanden van overzee *nooit* terugziet. En wanneer het zich hiertoe niet laat vinden en tevens Indië staatsrechtelijk of feitelijk buiten de mogelijkheid blijkt om zelf te leenen, dan wordt Indië *niet*, zooals het ontwerp heette te bedoelen, geholpen, maar dan gaat Indië regelrecht naar den kelder.

Alzoo worden Nederland en Indië beide, hetzij dan één of deelbaar, van het kastje naar den muur gezonden.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Bollands *Zuivere rede*

Een belangrijke arbeid is die waarin professor Bolland zes jaar Hegel-studie heeft saamgevat.

Kant had den menschegeest verdedigd en begrensd. Tegelijk oefende in Duitschland invloed de God van Spinoza, het Wezen van al het geschapene. Hegel vereenzelvigde Spinoza's God en Kant's menschegeest: hij vergoddelijkte den menschegeest tot het Wezen van al het geschapene.

En nu kan men, zooals ikzelf het in alle nederigheid te doen waag, ervoor uitkomen, dat men in Kant den menschegeest en in Spinoza het wezen van al het geschapene genaderd is, en dat Hegel daaraan niets heeft kunnen veranderen, - toch blijft over dat Hegels opzet ondoenlijk was zonder een geestesvrijheid en geestes-grootheid, zonder een moed en een majesteit, die ons tegelijk vervullen met kracht en met eerbied.

Kracht evenwel van bewusten menschegeest en eerbied, niet voor het wezen dat hij ons wou nabijbrengen, maar voor Hegel zelf. Zijn ideaal is de titan, de half-god, - niet de mensch van Kant, noch de god van Spinoza. Zijn werk is de torenbouw, die van Babel, - niet de aarde van Kant, noch de hemel van Spinoza. Zijn doel is overheersching, niet bestuur dat vrede brengt.

Het is minder belangrijk nategaan *hoe* hij zijn opzet uitvoerde. Eenmaal gesteld dat het wezen van al het bestaande tevens de waarheid is van den menschegeest, dat het wezen van al het bestaande de Idee is, niet de Idee van éénen menschegeest, maar de Idee op zichzelf, - dit eenmaal gesteld moest dat wat de wet van alle idee is, van namelijk te zijn

op zichzelf, en als uiting van zichzelf, en aan haar uiting begrepen voor zichzelf, - moest deze wet de wet van alles zijn en zich in alles waarmaken.

Deze waarmaking te toonen, te openbaren, was het levenswerk van Hegel.

Bolland vond in hem zijn redder, zijn Heiland. Begaafd met een ongewone kracht van begrips-bepaling en tegelijk met een gemoed dat naar verlossing streefde, kon hij een tijdlang vrede hebben met Von Hartmann's Wereldleed zich uitlevend in de verenkeling van het bestaande, maar vond hij toch ten slotte tusschen dit onbewuste wereldleven en zijn werkenden geest de verzoening onmogelijk. Verzoening van dien geest met het leven zocht hij, en vond die in de Idee van Hegel.

De Goddelijke Idee, eeuwig werkdadig, werkelijkheid van alle werkelijkheid, zich aan haar verschijning begrijpende, en als menschegeest bewustwordend, deze was voortaan de godheid waarvoor hij sterven wou en Hegel de Heiland die haar hem had geopenbaard.

Men moet hierbij opmerken dat Hegel, zooals hij in zijn heele leer op verzoening uitging, ja gaarne aan de vormen en stellingen van de christelijke verzoeningsleer zijn denkbeelden onderschoof, wel degelijk een soort godsdienstige wijding beoogde. Evenals de dichters en kunstenaars van onzen tijd, was ook Bolland niet vreemd aan dergelijke bedoelingen, en niets kon meer in zijn flank vallen dan een Apostel te zijn van den man in wien hij een Heiland zag.

Merkwaardig is het hoe hij erin geslaagd is al de begripsverscheidenheden van zijn Meester niet alleen natevoelen, maar te verstaan, te verbinden en in zijn nederlandsch overtedenken en uittespreken. Zijn volzinnen zijn niet die van hem in wien de idee van de Idee voor het eerst bloed en vleesch is geworden, maar in hun schoolschen ernst ontleenen zij èn aan de deugdelijkheid van hun taal èn aan de bevredigdheid van zijn gemoed een zuiverheid, een tucht en een wijding die soms niet zonder grootschheid is.

Er zijn in zijn hollandsch woorden die Hegel hem benijd zou hebben.

Jammer is het dat de overtuiging in alles het ware te leeraren, twee gebreken met zich brengt. Ten eerste: minachting

voor de meening van anderen. Ten tweede: het blijven schommelen in een *juste milieu* dat in de praktijk overeenkomt met voorliefde voor het middelmatige. Indien anderer meening op Bollands vergoelijking mag rekenen, zeker niet die van hen die een uiterste vertegenwoordigen. Toch zijn in een tijd als den onzen, een tijd van hevig verzet tegen hevige begeerten, geen meeningen minder eerbiedwaardig dan die noch in verzet noch in begeerte zijn. Bepaalt Bolland zich tot het leeraren van Hegel, dan is hij een kracht van geestelijke beteekenis. Stelt hij zich op tusschen de strijdende partijen van onze dagen, dan is hij de verdediger van den stilstand.

Mij komt het voor dat hij hierdoor zichzelf en zijn zaak schade doet.

Wanneer de Wijsheid zich in den strijd mengt, dan kan dat; mits ze bereid is den strijd meetevoeren. Komt ze alleen om hem aftekeuren, dan beloopt ze de minachting van de strijdenden, en - wat erger is - raakt in tweespalt met zichzelf.

Arthur van Schendel: *Een zwerver verliefd*

I

‘Toen Tamalone een knaap was van dertien jaren, bleek en bescheiden, was hij het meest geliefde kind van zijn vader, die hem altoos bij zich verlangde, hem 's morgens medenam naar het hof van den baljuw en hem zijn boek liet dragen. En thuis na het avondeten las hij hem voor, dicht bij hem gezeten. De jongen luisterde dan met oogen neergeslagen naar de geschiedenissen van de heiligen, van de koningen en de oorlogen en zat nog langen tijd daarna zwijgend voor zich te staren. Maar zelden sprak hij een woord.’

Deze Tamalone leerde als knaap zingen van een priester, in ‘zijn kapel, achter het gasthuis, bij de rivier,’ doch spoedig verloor hij den lust erin. Hij liep toen langs de straten en zat 's avonds in taveernen, totdat zijn vader hem in de leer deed bij een zilversmid. Het duurde niet lang of hij had van

zijn werk een afkeer, en nadat hij eens een dievegge tegen de knechts van den schout verdedigd had en daarvoor gegeeseld was en in het blok had gelegen, wou het tusschen hem en zijn vader niet meer goed worden. Hij kwam nog slechts ongeregeld thuis, leidde met vrienden in de herbergen een vroolijk leventje en bestal ook zijn vader soms. Eindelijk, op een kouden avond, terwijl zijn vader bij het vuur zat en hij het zwijgen tusschen zich en zijn ouders niet kon uithouden, liep hij weg, voor goed. Hij was daarna in het gasthuis en in de achterbuurten, en soms op de vlucht buiten de stad, voor de schouts die hem en zijn vrienden in het oog hielden. Eindelijk ontmoette hem vader Mahy, de priester die hem zingen geleerd had: die nam hem mee, eerst naar zijn huis, en toen naar het klooster van Sint Franciscus, ‘waar de prior hem in beproeving ontving.’ Maanden lang werkte hij daar en deed zijn best een vroom man te worden. ‘Ten leste echter kwijnde zijn ijver en op zonnige morgens talmde hij langer in den hof, op een bank in het bloesemend lommer, met andere broeders, die praatten en hun werk vergaten in glimlachende genoegelijkheid, of drentelde geheel alleen door den boomgaard, zooals hij 't liefste deed, terwijl met vreemde onverwachtheid hem de lieve verbeeldingen uit zijn jongensjaren weer verschenen. Wanneer de overste of de poortier hem vond, hem berispte en bestrafte, ondervond hij diezelfde schaamte en vrees als in de dagen toen zijn vader hem gestreng behandelde. En onder 't werk, wanneer de wrok tegen het onrechtvaardig gezag was geweken, werd 't hem al klaarder bewust, dat hij in heel zijn leven niet gelukkig was geweest, behalve vroeger als hij alleen door de straten liep en in zijn fantasieën verwonderlijke dingen zag gebeuren. Hij zuchtte bij de gedachte wat er gekomen was van zijn innig voornemen om vroom te leven, zijn schoonste gevoelen was maar een vergankelijk iets geweest, en hij glimlachte over zichzelven.

Omtrent den tijd, dat de aartsbisschop een bezoek zou brengen, gingen er heimelijke geruchten in het klooster; de broeders, die des morgens altijd luierden en praatten, werden achterdochtig en keken gedurig rondom zich. Eén van hen, Simon was zijn naam, vertelde Tamalone eindelijk wat er ophanden was: zij werden van ketterijen verdacht, er was een

geschrift gevonden met leerstellingen van de catharisten en zij hadden besloten liever te vluchten dan het oordeel van den aartsbisschop te wachten en de penitentiën, die volgen zouden om het huis te zuiveren - bijna in alle kloosters waren oproerige denkbeelden ontdekt, men strafte gestreng. Tamalone zelf had gevaarlijke woorden gesproken, zeide Simon, en zij rieden hem met hen mede te gaan. Hij herinnerde zich niet waarin hij gezondigd had, maar het enkele geheimzinnige woord van een vlucht in donker bekoorde hem zoodanig, dat zijn wangen gloeiden en hij in ontroering telkens dacht aan de uitgestrektheid der velden ginder buiten den muur, aan de tallooze menschen die hij weerzien zou in de stad.

Denzelfden avond nog klauterden zij stillekens één voor één een venstertje uit en liepen achter elkaar zwijgend door een weiland in de richting der stad, waar de lucht rossig was gelijk de weerschijn van een brand. Tamalone kwam achteraan in de donkere rij van pijen en floot een deuntje dat schriel welluidend was in den teederen avond; hij was zoo zorgeloos wat een toeval hem weer brengen zou. Toen zij binnen de stadspoort waren gekomen gaven zij elkander de hand, een iegelijk ging zijns weegs en Tamalone voerde Simon naar een herberg mee, dien hij wist in een achterstraat.

Sedert dien tijd had hij nooit meer een woning. Hij verliet de stad waar hij geboren was, vroolijk en onbezorgd waar 't henen ging; slechts de bochtige nauwe straatjes waar hij als knaap had gedoold keerden somtijds in zijn herinnering weer, en ook een enkele maal het gelaat van zijn vader met starre oogen. Wel vermeed hij de eerste maanden de menschen nog, want in de droomen uit zachtzinnig verlangen gerezen zweefde een vage hoop, dat hij wonderen zou beleven van passie en geluk. Doch de tevredenheid, welke hij genoot op zijn reizen over verlaten wegen, wanneer hij enkele dagen in een dorp of konvent had vertoefd, deed hem begrijpen dat zijn vrijheid zijn eenigst geluk zou wezen. En de oude verbeeldingen van schoone vrouwen en 't geluk dat zij schenken, van prinselijke grootheid en daden die de wereld zouden verbazen, werden allengs een simpel welbehagen gelijk in een schouwspel dat men gadeslaat; het wekt geen verwachtingen en 't genot is maar tijdelijk. En hij werd spraakzaam en gemoedelijk.

Hij zwierf in vele streken, het liefst op het land; onder den ruimen hemel voort te gaan was zijn grootste vreugd. De burgers in de steden kenden hem als een vriendelijke eerzame broeder, die tallooze verhalen wist en hen aan 't lachen kon maken, zoodat zij hem gaarne zagen; maar sommigen ook zeiden kwade dingen van hem, dat hij een bedriegelijke sluwerd was en een dief. Zelden echter bleef hij lang in de steden, hij trok zich van de menschen en hun zorgen luttel aan, en het leek hem of ook de lieden hem eerst met bevreemding aanzagen, wanneer hij weer eenige dagen in hun buurt was teruggekeerd; er was er geen die ooit aan hem dacht. - Tamalone wist, dat zelfs broeder Simon, zijn vriend die in Pisa woonde, waar hij wel eens kwam, hem vergat wanneer hij vertrok. Maar hij bleef argeloos en blijgezind en voelde in zijn avontuurlijke vrijheid zich immer een gelukkig man. Het duister verlangen van weleer naar hartstochtelijke daden en ontroeringen kwam maar zeldzaam in zijn gemoed, de vreugde van 't zonlicht en de wolken aan den hemel en van de beelden, die enkel beelden bleven, was zijn eenig bezit, hij wist dat er geen toekomst was.'

II

Het lotgeval van Tamalone was het volgende: -

Rogier, een aanvoerder in het leger van een byzantijnschen keizer die in strijd was met den Paus en italiaansche steden, trok een stad binnen, en in zijn gevolg kwam Tamalone. Deze Rogier werd verliefd op de jongste dochter van zijn vijand Lugina, maar moest na den geheimzinnigen dood van haar éénen broer en het sneuvelen van een tweeden bij een straatgevecht, ontboden door zijn keizer de stad verlaten, waar Mevena, zoo heette het meisje, achterbleef. Tamalone had meelij met Mevena, en terwille van haar nam hij op zich aan Rogier te boodschappen dat haar vader en broers die hem voor den moordenaar van haar broeder hielden, hem wraak hadden gezworen en van zins waren haar naar Bologna te zenden, waar Rogier niet komen kon. De aanvoerder die na een ongelukkigen overval met den rest van zijn ruiterij gevlucht was, en in zijn

tent ziek lag, ontving Tanalone verrukt en verzocht hem terug te gaan en Mevena te halen. Tamalone deed dat en bracht het meisje bij haar minnaar die met haar leefde totdat er een oproep van zijn keizer kwam. Hij verzocht toen den monnik zijn geliefde te brengen naar zijn slot Siremonte waar ze zijn terugkomst kon afwachten. Tamalone beloofde het, maar toen Rogier weg was wenschte Mevena hem te volgen en zich te vestigen in Pisa waar zij dicht bij het leger was. Aan het eind van den derden dag bereikten zij die stad, waar de monnik het meisje en zichzelf inkwartierde bij zijn vriend Simon, die thans een winkel had in scheepsproviand, en saamwoonde met zijn broeder Josse en diens zoon, pastei-bakkers. Uit Pisa schreef Tamalone een brief aan Rogier, met het verzoek van Mevena of zij een oogenblik in het kamp mocht komen om hem te zien. Rogier verlangde wel naar Mevena, maar ook toen het kasteel waarvoor hij lag genomen was, dorst hij niet gaan, omdat de koning, zijn veldheer, hem geen verlof gaf, en zoo schreef hij haar een lieven brief dat zij twee, drie maanden wachten moest, dat hij dan kwam. Tamalone die in het geheim van Lugina geld had aangenomen tegen de belofte Rogier te zullen vermoorden, maar daar geen het minste plan op had, kleedde zich als een edelman en bleef bij Mevena. Hij wist al lang dat hij haar liefhad, maar ook dat zijn verbeelding hem ten slotte liever was dan de werkelijkheid. Bij hun eerste vlucht uit Bologna was het al over hem gekomen dat hij een genegenheid voor haar te bedwingen had; terwijl zij sliep had hij haar zacht gekust en zich toen weer te slapen gelegd. In het kamp waar Carolus de brigadier blij was dat het meisje zijn meester gezond kwam maken, en Walid, de hoofdman van de oostersche ruiters, zich tegen haar toelating verzette omdat hij een bijgeloovigen angst had voor een vrouw en voor den ring met een bloedsteen dien zij de eerste maal Rogier door Tamalone gezonden had, - deze Walid werd hem een vriend omdat zij beiden in hun hart denzelfden wensch hadden. Toen Mevena bleef en Rogier nu minder lust in den oorlog had werd ook Carolus weemoedig, die altijd voor zijn meester roem en rijkdommen gehoopt had en nu vreesde dat hij weekelijk werd. Carolus, de monnik en Walid zaten dan samen in den avond

en alle drie peinsden ‘wat één zelfde teedere vrouw in hun leven beduiden mocht.’ In de vertrouwelijkheid van de reis naar Pisa waren hem allerlei gedachten door het hoofd gegaan en had hij genoten en geleden. Hij wist ook dat zij hem beminnelijk vond. Eens op een avond zag hij dat Mevena een kind moest krijgen, en hij nam het besluit heen te gaan. Maar toen hij het haar den anderen morgen zeggen wou was zij zoo vroolijk, ‘dat hij wel terug moest glimlachen en haar niet te leur wou stellen.’ Tegen dat het kind kwam zond hij een bode met een brief aan Rogier die met het leger voor Capraia lag. De bode bracht antwoord dat de keizer Rogier niet vergunnen wou heen te gaan en dat hij later schrijven zou. Voor Mevena verzwegen zij 't. Het kind kwam en ‘na een poos, toen het weder milder werd begon het Mevena te bevreemden waarom Rogier niet gekomen was. Zij sprak er over met haar vrienden en hoorde wat Rogier geantwoord had; - dan vroeg ze of de krijg nog lang zou duren en hoe ver Capraia was, maar Tamalone met zijn muts in de hand om naar buiten te gaan, antwoordde gemelijk dat hij 't niet wist.’ Het eind was dat hij, Mevena en het kind op weg gingen. In het kamp liep hij gevaar door Montefeltro, een groot heer die hem voor dief schold, gehangen te worden; maar Rogier werd door de liefde van Mevena geheel verteederd en ging naar den keizer om te vragen of hij vertrekken mocht. ‘De keizer zat voor het open raam (van het landhuis) te lezen in een zeer groot boek, zijn hoofd leunde in zijn handen gebogen voorover, zijn haren hingen langs zijn wangen en naast hem stond een schaal met fruit. Aan een andere tafel zat Theodoro de wijze te lezen. De een noch de ander verroerde zich. In de koele kamer werd slechts het ruischen der blaêren voor het venster gehoord en Rogier wachtte met de muts in de hand. Eindelijk richtte de keizer zijn hoofd op en keerde zich om, zijn baard was grijs en sierlijk gekruld; hij hief zijn hand hoog op zooals een gemoedelijk man doet wanneer hij vroolijk is en vroeg: Wel, overste, is de burcht verrast? Rogier schudde zijn hoofd en zeide dat hij gekomen was om verlof te vragen en het leger te verlaten, immers daar hij gezworen had een lieve vrouw, die hij beminde, naar zijn kasteel van Siremonte te voeren - maar terwijl hij sprak voelde hij dat hij laf was en een onwaar-

dig man om aldus voor een wensch van Mevena het recht van den keizer te verzaken. En hij schaamde zich. De vorst intusschen zat vriendelijk te luisteren met zijn hand aan zijn baard en Theodoro, de oude man, zag bij wijlen op van zijn boek, maar las dan ongestoord weer verder. Toen Rogier zweeg antwoordde de keizer knikkend dat hij wel wist hoe Lugina bedrogen was en dat diens dochter in het kamp was gekomen met een gauwdief. Maar Rogier kon met haar niet trouwen, tenzij hij in het verbond der pauselijke edelen ging en niet in Siremonte wilde wonen, in het gebied van den heer van Romano, die meer geducht was in 't land dan de keizer zelf. Rogier haalde zijn schouders op en wilde antwoorden, doch de vorst sprak verder, dat hij hem als stadhouder over Toscane wilde stellen wanneer de burcht was gevallen en zeide hem, indien hij de vrouw zoozeer beminde, te wachten tot de oorlog voorbij was en Lugina onderdanig werd. Dit zeide de keizer vertrouwelijk met zijn hand op Rogier's schouder; dan richtte hij zich tot zijn volle grootte op en voegde er bij: Vergeet niet, dat gij mij trouw hebt gezworen en als ge ondanks mijn raad uw wil doet, zijt ge mijn vijand, - en reikte zijn hand, die 't zegel des rijks aan een vinger droeg; - Rogier boog en kuste haar terwijl de sterrewijze hem toeknikte. De arts trad toen binnen door een knaap gevolgd, die een schaal droeg met gekruiden drank. En daar de keizer weder naar zijn tafel ging, groette messer Rogier en vertrok.' - Het gevolg van dit bezoek was dat Mevena terug naar Pisa moest. Toen enkele dagen later het kasteel zich had overgegeven, schreef Rogier aan haar vader en verzocht hem terwille van zijn dochter bij den keizer terug te keeren. Maar Lugina antwoordde niet, er kwam alleen een brief van den heer van Romano die hem gebood de dochter van Lugina heen te zenden. Rogier, nu stadhouder van Toscane, dacht dat Siremonte een zeer oud huis was, somber, en waar hij niet meer zou kunnen leven. Ook de machtige markgraaf van Lancia, dien hij in zijn vertrouwen nam, lachte kalmpjes, en ried hem bedaard en overtuigend, van het meisje aftezien. - Tamalone, ontsnapt aan de woede van Montefeltro, vluchtte naar Lucca, waar hij zijn intrek nam bij 'een oudbekende, Marco genaamd, een bezadigd man die metalen mengde en

studeerde.' Eens op een avond daar thuiskomend vond hij in de werkplaats Lugina die hem vriendschappelijk de hand schudde. 'Des anderen daags vond hij Lugina reeds buiten de herberg op hem wachtend in de straat onder den hoogen dom. De edelman liep hem lachend te gemoet, de grillige zomerkoelte speelde in zijn paarsen mantel; hij nam den monnik bij den arm en vertrouwelijk naast elkander gaande wandelden zij de stadspoort uit.' 'Eindelijk sprak Lugina en vertelde hoe hij ook zijn dochter nog te wreken had. De monnik antwoordde, dat hij wist wat er gebeurd was, ook had hij Rogier wel gevonden, maar hij had zijn belofte nog niet kunnen uitvoeren. Toen hoorde hij verbaasd, dat Lugina zelf met alle vier zijn zoons zijn vijand gevolgd had van kamp tot kamp, dat hij wist waar Rogier, die stadhouder geworden was, was met het meisje, en dat ook haar broeders daar waren op dit oogenblik....Tamalone bleef staan, zijn oogen waren wijd open en in zijn starre verbazing zag hij den ouden man, met fel gelaat, die plotseling een dolk in de hand hield en naar hem stiet, maar even plotseling bukte hij, greep zijn aanvaller bij de beenen en wierp hem op den grond.' Tamalone liep snel naar de stad waar Rogier was, om hem te waarschuwen. Hij ging naar het paleis en vond er Walid. Die begroette hem lachend en vriendelijk en vertelde hem, op een wandeling door de straten, 'dat Mevena reeds lang vertrokken was, naar Pisa, dacht hij; dat de meester sedert dien tijd stil en treurig was geweest, en dat Carolus en hijzelf bemerkt hadden, dat er geheime moordenaars omzwierven, zoodat zij hem voortdurend hadden bewaakt. Maar zij waren blijde, dat de meester nu voor goed had besloten het meisje niet meer te zien; zoo zij hem den bloedsteen nog konden ontrooven was alle gevaar voorbij. Rogier zou een dochter van den grooten markgraaf Lancia tot vrouw nemen en gelukkig en aanzienlijk worden.' Het meisje met haar kind moest niet terugkomen want het lot had geopenbaard dat een vrouw hem onheil zou brengen. En Walid gaf te verstaan dat Tamalone Mevena huwen moest. Den volgenden dag ging Tamalone naar Pisa en deed zijn verhaal aan Simon, Josse en Baldo. Mevena, die bij haar kind was, hoorde het door het open venster. En hoewel zij dat niet dadelijk merken liet, dacht ze aan niets

anders en vluchtte, zoodra zij kon, te voet met haar kind naar het leger, waar Rogier was. Tamalone volgde haar; het was een tocht van vier dagen. Onderweg zag hij door het gebladerte Lugina. Dadelijk daarna kwam Mevena en naderde. ‘Gelukkig dat ik je vind,’ zei hij. ‘Je moet niet naar het kamp gaan, zonder mij.’ ‘Ik ben er al geweest,’ zeide ze. Zij had Rogier op haar knieën gesmeekt, maar hij had niets gezegd en zij was weer heengegaan. Zij wilde niet weer naar Pisa, maar ging naar haar vader. Tamalone liep in de richting van het kamp en vond Rogier op een steen zitten aan het water. Hij sprong op hem toe, zij worstelden en na eenigen tijd voelde hij zijn hand in het water, en den arm van Rogier slap worden. Ginder liep nog Mevena in het donker. Tamalone ging terug en sliep in tusschen de boomen. Toen hij wakker werd zag hij een muts zooals de oosterlingen droegen die onder Rogier dienden. Wat verder hoorde hij een schreiend geluidje: het was het kind dat naast Mevena op den grond lag: er lagen nog een paar doode krijgslieden en in de verte klonk verward geschreeuw. Carolus en Walid en de soldaten hadden hun aanvoerder dood gevonden en zij hadden zijn dood geweten aan Lugina. Mevena was dood en op haar borst lag de bloedsteen. Terwijl hij geknield lag kwam Walid achter hem en zei goedhartig dat hij hem helpen zou. Zij groeven een graf, en toen kwamen ook Carolus en de soldaten. Tamalone nam het kind in zijn arm en ging ermee heen en dacht dat het *zijn* liefde was waardoor al dit ongeluk was gebeurd.

III

Als Tamalone gegeeseld is en in het blok gesloten omdat hij een oude dievegge geholpen heeft om te vluchten, voelt hij eerst zijn woede en zijn pijnen, maar dan vervult hem een onnoemelijke onverschilligheid, ‘en gelijk hoog aan den hemel, langzaam en onbereikbaar, een vogel gestadig verder vliegt tot hij in 't licht verdwijnt, zoo voelde hij duidelijk, dat hij een lief vertrouwen verloor; hij sloot zijn oogen en zijn spieren ontspanden zich.’

Toen hij, twee dagen later, aan zijn vader die hem ver-

trouwelijk onder den arm nam en vroeg wat er gebeurd was, openhartig de oorzaak van zijn straf vertelde, en deze hem daarna losliet en wantrouwend aankeek, was 't hetzelfde: hij liep met een kreet hard weg.

En evenzoo was het dien laatsten avond, toen hij wenschte dat zijn vader toch iets zeggen zou, maar zijn vader voor het vuur te dutten zat.

Het moest hem duidelijk worden dat hij, om het met het leven te vinden, het alleen in zijn eigen gemijmer beminnen moest, maar niet in daden, die, hoe goed ook bedoeld, hem altijd gevaar brachten. Daarom was het geen wonder dat de afzondering van het klooster nu zijn eerste liefde had. Maar niet voor lang, want er was in hem verscheidenheid van gemijmer, en het was zelfs buiten vraag dat hij voor zijn gemijmer allereerst behoefte aan zinnelijke dingen had. De landen en de steden, de menschen en de eenzaamheden, de kwinkslag en de verteedering, kleuren, luchten en zonsondergangen, het vrije en vroolijke en donkere en sidderende leven van natuur en menigte, - dat alles lokte hem, wel niet meer als in zijn jongenstijd tot roem en daden, maar *zooals een schouwspel dat men gadeslaat*.

In die wereld die hem zoo lokte waren de menschen niet meer dan de dingen: hij mocht ze wel, maar hij wist te goed dat hij en zij elkander vreemd bleven: zelfs zijn vriend Simon vergat hem als hij vertrokken was. Hij genoot hun gezelschap, en, als het noodig was voor zijn onderhoud, nam hij wat zij op hem voor hadden.

Maar het lotgeval van zijn leven werd nu dit dat er een gemijmer in hem ontstond dat de sterkte kreeg van een opwelling.

Toen hij de boodschap overbracht van Mevena, toen hij haar zelf naar Rogier leidde, toen hij haar naar Pisa bracht, en naar het kamp, en tot op het uiterste oogenblik van haar gaan naar haar vader, kon hij, ondanks al zijn lijden en liefhebben, zich wijsmaken dat dit gemijmer was, dat die vrouw uit zijn leven gaan zou zooals zij erin gekomen was, - maar een voorgevoel zei het hem eindelijk en het werd werkelijkheid; toen hij Rogier zag zitten aan den rand van het water brak de opwelling zich baan: hij doodde hem, hij doodde Mevena.

De onheilbrengende opwelling, teruggehouden, gebonden tot gemijmer, maar noodlottig onweerhoudbaar, dat is de ziel van Tamalone.

Let wel dat het onheilbrengende niet noodzakelijk ligt in den aard van de opwelling, maar in het feit. Hoe goed ook in zichzelf, voor hem brengt de opwelling onvermijdelijk onheil mee. Zoo ervoer hij het, zoo gelooft hij het, en dat hij het gelooft zal misschien een van de oorzaken zijn waardoor hij het opnieuw ervaart.

Het noodlot van dit onheil voelt hij dus niet als een macht in hem, maar als een macht buiten hem.

Tamalone is een van hen die onder een wolk leven, onder een dreiging, onder een onafwendbaarheid die vroeg of laat verwoestend in zijn leven treedt.

Acht jaar geleden heeft Arthur van Schendel een schets geschreven die, naar haar held, *Drogon* heet. Drogon is een man die, ook als hij het niet wil, het slechte doet, *en daartoe*, *naar voorteekens en volksgeloof*, *geboren schijnt*. De schrijver zelf cursiveert als Drogons meening '*dat de voorteekens en de vrees van het volk hem slecht gemaakt hadden*'. Ook hier dus wordt het noodlot van de onheilbrengende opwelling gezocht buiten den dader. Een reden te meer, komt het mij voor, om aan te nemen dat het gevoel van dit noodlot het wezen van Tamalone is en de idee van dat noodlot door den schrijver in *Een Zwerver Verliefd* belichaamd werd.

Het ligt voor de hand dat als een schrijver in zijn tweede werk een zelfde idee uitspreekt als in zijn eerste, wij de beide uitingen vergelijken, in de hoop niet enkel door hun overeenkomst de idee, maar door hun verschil haar ontwikkeling gewaar te worden.

Dat verschil is opmerkelijk. Het bestaat namelijk daarin dat, terwijl Drogon de door de verderfbrengende opwelling beheerschte is en hij zelden en kort een behoedende macht er tegenover kan stellen, Tamalone in spoedig-geleerde en onafgebroken zelfbeheersching aan de opwelling ontkomt, tot aan het ééne noodlottige oogenblik.

De woeste Drogon, en de mijmerende Tamalone, denkt men; - en nu er sprake is van ontwikkeling: de woeste Drogon, getemd tot den mijmerenden Tamalone.

Men voelt wel dat deze ontwikkeling, behalve dat zij verklaard kan worden als de natuurlijke voortgang van hartstochtelijke jeugd tot mannelijke bezonkenheid, ook als ontwikkeling van de idee die den dichter aandreef, beteekenis heeft.

Die idee was het buiten den mensch bestaande maar door hem werkende noodlot, zich uitende in zijn opwelling. Maar zie nu hoe in den jeugdheld die opwelling, en het onheil dat eruit volgt, hoe ook door het noodlot gewild, aan hemzelf te wijten blijft, - terwijl in den held van 's dichters rijperen leeftijd de opwelling onvoorziens, in haar gevolg onbegrepen, geheel verschijnt als de handeling van het Noodlot dat onontkombaar is.

De idee van het Noodlot, eerst onzuiver door de bijmenging van klaarblijkelijke menscheschuld, - nu, zooveel doenlijk was, daarvan ontdaan, zich openbarende als die ze is.

Deze ontwikkeling, van een onvolkomen tot een volkomen uiting, is het die ik door een vergelijking van Van Schendels jeugdwerk en zijn laatsten arbeid, wil doen bewonderen, om de volkomenheid van de idee in *Een Zwerver Verliefd* allereerst te prijzen, voor ik op de volkomenheid van de bewerking wijs.

IV

Drogon, die de vrouw van zijn broer begeert en bezit en door die daad de oorzaak is van haar dood en zijn eigenen, blijft schuldig, al maakt de schrijver het ons voelbaar dat hij een werktuig van het noodlot is; - Tamalone, na maanden van leed en bedwongen liefde Rogier doodend en daardoor den dood bewerkend van Mevena, moge zichzelf aanklagen: wij klagen het noodlot aan.

De lezer begrijpt wel dat hier geen vraagstuk is van zedelijke belangrijkheid, maar een van kunstbelang. Eenmaal gesteld een den mensch door zijn opwelling tot verderf brengend noodlot, is de vraag: door welken mensch zal dat noodlot zijn vermogen machtiger toonen: door een die, met hevige hartstochten, makkelijk in het verderf is te storten of door een die in bewuste en zichzelf genietende vrijheid van het toegeven aan zijn opwelling heeft afgezien?

Het moge waar zijn dat de overgang van den eenen mensch tot den anderen een moment in het leven van den schrijver is, niet met dat leven hebben wij te maken maar met den kunstenaar, met den dichter, die beide wezens geschapen heeft.

En dan is het antwoord duidelijk: door den mijmeraar Tamalone toont het noodlot zijn vermogen machtiger dan door den heftigen Drogon.

Een scherpzinnig beoordeelaar kon het verderf van Drogon toeschrijven aan de *onveranderbaarheid* van zijn eigenschappen: dit lag ten deele daaraan dat hij naar de indrukken die zij op hem maken en niet naar het beeld dat zij in hem achterlaten de geschriften pleegt te waardeeren, maar ten deele ook hieraan dat Van Schendel een held koos in wien zijn idee zich niet zuiver openbaren kon.

Drogon maakt inderdaad den *indruk* dat het zijn eigenschappen zijn die hem in den dood drijven, maar op dien indruk kan alleen vertrouwd worden door wie den grondtrek van zijn wezen niet in zich zag nablijven: het jammerlijke *raadsel van het ongeluk*.

In Drogon is dat ‘Raadsel des Ongeluks’ - in het begin van het boek gesteld, en het woord is van Van Schendel - op onvolkomen wijs gedicht geworden, zooals ze het volkomen in Tamalone werd.

Geboren met een raadselachtig teeken: de rechterwang ruig van roode haren, in het geloof van het volk met een vloek belast, is Drogon allereerst mensch van een innerlijk, een verborgen leven. Hij hield van de menschen het meest als hij niet bij ze was. Geheel in tegenspraak daarmee brengt hij een keer uit de bergen een kind mee, wier moeder gestorven was, en hecht zich daaraan. Dit is de opwelling, de zijn gewone natuur te buiten gaande opwelling van den eenzelvige, juist als bij Tamalone. En juist als bij Tamalone met ongelukkigen afloop: na een jaar wordt het kind door een hooikar overreden.

Men ziet hier al dadelijk de idee van Van Schendel in werking. Alleen vertoont ze zich in Tamalone zuiver, in Drogon onzuiver. In Tamalone namelijk wordt de inderdaad goede opwelling onmiddelijk oorzaak van ongeluk; bij Drogon sterft het kind door een toeval, meer dan een jaar na de opwelling. Drogon wijt zichzelf dat toeval: hij heeft zich na den dood

van zijn moeder drie maanden afgezonderd. Maar als dáárin de oorzaak van den dood van het kind ligt, dan ligt die niet in de opwelling, maar juist in de, hem eigene, eenzelvigheid. En *dat* bedoelt Drogon niet: juist uit leed over den droevigen afloop van zijn opwelling wordt hij *nog* eenzelviger en haat en mishandelt de menschen die hij tegenkomt.

Drogon bestrijdt niet, zooals Tamalone, de opwelling die het noodlot hem aan wil doen met ingetogenheid, maar hij bestrijdt opwelling met opwelling. Hij bemint de vrouw van zijn broer, Ermgarde; om te ontkomen aan dien hartstocht werpt hij zich in dweperijen van een zoeker te zijn naar den Ring van Jezus.

Vooral waar die dweperijen zich alleen in woorden uiten, is het spoedig duidelijk dat de noodlots-gedachte overbodig wordt. De toch al sterke hartstocht, in vlam geblazen door de leer van den kluizenaar dat nemen van het begeerde nooit kwaad kan zijn, behoeft nauwelijks door de hem verlangende Ermgarde te worden aangewakkerd om verterend te zijn. Het is niet eens waar wat Ermgarde zegt, dat hij alleen niet te zwak is om kwaad te doen, want hij heeft het niet gedaan: de kluizenaar en zij deden. Noch het nootlot noch Drogon waren ten slotte de schuldigen, maar de omstandigheden. Hij was hun speelbal en, omdat hij toch niet zonder schuld was, moet men zeggen dat zijn schuld in zijn zwakte lag.

Als dan ook, wanneer Drogon berouw krijgt en zich terugtrekt om op reis te gaan, Ermgarde uit woede en vrees zich een dolk door den hals steekt, dan voelt men daarin wel de schuld van Drogon, maar tevens dat veel van haar daad, zoo niet het meeste, op rekening komt van haarzelf.

En als, even later, bij het aanstormen van het volk om het kasteel, Ursula, zijn trouwe zuster, hem naar de hal voert en hem wil wapenen, en hij, op een bankje geklommen, bij enkele aanraking van het zwaard van zijn voorvader dat aan een zijden koord blijft schommelen, zwikt, achterover stort en sterft, - dan is dat wel een wonder, en bedoeld zal wel wezen dat wij in dezen geheimnisvollen dood het oordeel hebben te erkennen van het noodlot, maar dat noodlot zelf werkt dan nu niet meer naar de idee die zich in Van Schendels werk een uiting zoekt, niet namelijk *door de opwelling van Drogon heen* en tusschen zijn opwelling en de wonderlijkheid van zijn dood wordt door ons niet een onmiddelijk verband gelegd.

Toch - en dit bewijst dat wij onze stelling van een door zijn opwelling den mensch verdervend noodlot als idee van Van Schendel mogen volhouden - toch is Van Schendels bedoeling klaarblijkelijk geen andere dan dat in de door het zwaard uitgeoefende macht de werking van een noodlot zich openbaart. Niet de onveranderbaarheid van zijn eigenschappen, die dan nog voor zijn hartstocht gelden mocht, maar het wonder van die aanraking voert hem den dood in. De aanraking zelf evenwel is, evenals de voorafgegane dood van Ermgarde, gevolg van zijn opwelling.

Niet onmiddelijk dus, maar middelijk en afgeleid, niet zuiver maar onzuiver, vertoont zich het verband tusschen noodlot en opwelling. Evenals in het begin bij den dood van het kind, vertoont zich aan het eind bij zijn eigen dood onzuiver de idee die zich zuiver in Tamalone toont. In het midden van het boek daarentegen: in het verloop van zijn hartstocht voor Ermgarde, verdwijnt die idee zoo goed als geheel om plaats te maken voor de *onveranderbaarheid* van Drogons eigenschappen.

V

L. van Deyssel - want hij is de beoordeelaar dien ik straks bedoelde - heeft sommige fouten en deugden van *Drogon* indertijd fijn en voortreffelijk aangeduid. Maar hij kon dat niet anders dan mogelijk was voor iemand die zoowel voor zijn kunst als voor zijn kritiek alleen over een zeldzaam talent van gewaarworden en aanvoelen beschikte, maar niet over het vermogen een idee in zich te laten rijpen, een verbeelding in zich te laten uitbloeien. Vóór 1890 bracht dit talent de groote nieuwheid in ons leven en onze letteren: tegenover verzen en proza oefenden wij het, en oog en oor, zin en zenuw, genoten en onderscheidden de indrukken, en wij weigerden naar andere aanraking den aard en de waarde van een kunstwerk te bepalen dan naar deze zinnelijke beroering. Tegelijk werd ook onze kunst niets anders: indruk van zintuigen, stemming ontstaande uit aanvoeling van de werkelijkheid, hartstocht ontstaan uit beroeringen van de zinnelijkheid. Maar na 1890 kwam er verandering. Het bleek dat nevens de

zinnelijkheid ook de geestelijkheid haar eischen heeft. Poëzie en Proza zochten zich te toonen als geestelijke geheelen, die zonder twijfel - hoe zouden ze? - de schoone zinnelijkheid niet mochten ontberen, maar die *alleen* door zintuigelijke aanvoeling niet konden worden verstaan. Het kon niet anders of tegenover het opkomen van een dergelijke kunst moest een kritiek achterblijven die nu eenmaal geen vermogen in zich had het geestelijke zoozeer in zich optenemen en te waardeeren als ze het tot toen toe het zinnelijke gedaan had. Van Deyssel verfijnde, verfijnde tot etherisch en doorzichtig wordens toe zijn orgaan van gewaarwording, in de hoop dat het hem toch eindelijk wel het allerinnigste, ook van het geestelijk wezen, openbaren zou, maar zelfs met de strakste aandacht en de teederste bewustmaking kon hij er niet anders door nabijkomen dan, nu in zijn meest verfijnde schakeeringen, het zinnelijke, maar het geestelijke nooit. Zijn kritiek en zijn werk geven getuigenis van dit streven, dat wanhopig was; beide bewijzen dat door verfijning van het zinnelijke het geestelijke niet valt te naderen.

Ik maak hier deze opmerking omdat de arbeid van Arthur van Schendel er een van geestelijke schoonheid is. Niet uit zinnelijk schoonheidsgevoel, maar uit de schoonheid van idee en verbeelding zijn *Drogon* zoowel als *Een Zwerver Verliefd* voortgekomen. Niet naar den indruk, maar naar de idee en verbeelding die ze in ons opwekken, is het mogelijk ze geheel te verstaan.

Deze bespreking bedoelt niets anders dan de idee en de verbeelding van *Een Zwerver Verliefd* in den lezer teweeg te brengen, en te doen voelen dat alleen voor wie het in idee en verbeelding leest de zinnelijkheid van dat werk waarde krijgt. Ze is een proeve van de kritiek die tegenover deze na het naturalisme gekomen kunst noodig is.

De reden waarom kunst zoowel als kritiek in Nederland in de laatste jaren achtergebleven zijn, ligt toch naar mijn meening daarin dat terwijl naturalistische en inpressionistische voortbrenging en werkwijze in roman, tooneel en dagblad zijn doorgedrongen, de kritiek niet het hare gedaan heeft om tegenover dit wezenlijk-overleefde de beteekenis van de geestelijke kunst, in die jaren ontstaan, aantetoonen.

Sints tien jaar toch, ja sints zestien jaar, is het Naturalisme overleefd, is het Impressionisme geraakt tot zijn fijnste en vaagste verwording en is alle europeesche schoonheidskracht erop gericht in geestelijke geheelen zich anders en heerlijker te verwerklijken. Bij ons is het onvermoeide pogen van enkelen niet in staat geweest de menigte, neen nauwelijks de besten, terug te houden van navolging of verfijning, en ze te doen luisteren naar een kritiek die het overleefde als het minderwaardige kennen doet, en gehoor vraagt voor een kunst van nieuwe, van geestelijke beteekenis.

Bij Duitschland zoowel als bij Frankrijk is Nederland achtergebleven.

Terwijl in die landen, sints 1890, onomwonden met Naturalisme en Impressionnisme gebroken is, en een geestelijke kunst is gaan heerschen over verbeeldingen en meeningen, is het eerste hier alleen in naam gebeurd, is in waarheid doorgegaan met het navolgen en verfijnen van het verouderde, zijn roman, tooneel en pers in steeds toenemende mate ons volk blijven overstroomen met minderwaardigheid, en vindt het nieuwe en betere noch de eraan toekomende beoordeeling, noch zelfs een bescheiden plaats in de waardeering van onze tijdgenooten.

Ik verheug er me in dat ik dit alles zeggen kan naar aanleiding van een boekje, dat zeer zeker niet wereldveroverend is, maar dat de idee van het nieuwe kunstwerk zoo volledig en volkomen openbaart.

Men hoeft *Een Zwerver Verliefd* maar eenmaal te lezen om te zien dat men erin te doen heeft met een tafreel van *innerlijk* leven, en dat het als zoodanig hemelsbreed verschilt van werken die met alle middelen van indruk en aanvoeling uiterlijk leven probeeren weer te geven.

Niet als het best denkbare in zijn soort, maar als ontwijfelbaar van die soort, verschijnt het ons, en het is daarom de meest welkome aanleiding om zonder persoonsvergoding de soort te doen erkennen en bewonderen.

Wie schrijft, gij verbeeldinglooze naturalisten, wie schrijft, gij idee-looze sensitivisten, een werkje zoo levens-vol en zoo wezenlijk, hoewel zoo onwerkelijk in zijn voorkomen?

Versta me wel, ik beweer niet dat die onwerkelijkheid van voorkomen een deugd is. Ik prijs onverdeeld die werken van

bewonderde tijdgenooten die, werkelijk in hun verschijning, tevens een droom in zich houden, een leven en een geestelijkheid. Maar hoevelen zijn het er? En hierop wil ik u doen achtgeven dat ook bij wie werkelijkheid beelden het wezenlijke niet ligt in dat voorkomen, maar in hun innerlijk bestaan.

Deze schrijver, Arthur van Schendel, waar hij ook de vormen van zijn schepping gevonden heeft, en hoe vreemd ze u mogen aandoen, hij óók heeft dat levende, dat wezen-volle, dien droom en dat geestesbeeld waardoor het voortreffelijke blijvend is, en dat juist, wil ik u doen opmerken, kunt ge door enkel uiterlijke aanvoeling en gewaarwording niet nabijkomen.

Ge moet het doen worden in u, het doen rijpen, het zich opnieuw doen voortbrengen en als een bewoner van uw eigen verbeelding moet het door u worden gezien en gewaardeerd.

VI

Wie de idee van *Een Zwerver Verliefd* in zich heeft opgenomen, en dan nog eens den eersten volzin leest, bemerkt daaraan een zekeren aangenomen eenvoud van sierlijke schrijfmanier, en tevens de oorzaak daarvan. Wanneer ge een idee, een verbeelding in u hebt, leeft ge *in gebondenheid* en die gebondenheid, dat is de macht van de idee, van de verbeelding over u, dwingt u tot den stijl waarin uw innerlijk zich uit.

Dit is meteen de reden waarom verzen, zoo ze levend zijn, *in wezen* verschillen van proza: zij zijn de uiting van *die* innerlijke gebondenheid die alleen in maten wordt weergegeven: zij veronderstellen een ander innerlijk.

Daarom, omdat verzen niet anders dan uit innerlijke gebondenheid kunnen voortkomen, is een proza dat zoo ontstaat verwant aan verzen. En het proza van *Een Zwerver Verliefd* is dat: indien ge ooit van een gedicht in proza spreken wilt, noem dan dit boekje zoo.

Het voortreffelijke van dit gedicht in proza is nu dat alles er natuurlijk en zonder eenige gewrongenheid in gezegd is: de heele idee, en die idee op de wijze van een kunstwerk, dat is in volkomen zinnelijke verschijning.

Het spreekt vanzelf dat er om een boekje als dit te schrijven,

veel studie noodig was; maar dat doet er niets toe. Ook als op de een of andere plaats gebrek aan studie blijken zou doet dat er niets toe; want de beschreven omgevingen en voorvallen staan hier niet als waar gebeurd, maar als verbeelding en de vraag is maar of de schrijver ze, na al of niet studie, in zijn verbeelding zoo gevonden heeft. Daarop alleen, op de zekerheid dat hij ze zoo in zijn verbeelding gevonden heeft, berust de gewisheid van zijn toon, van zijn volzinnen, van zijn indeeling en saamstelling. Die saamstelling is eigenlijk niet saam-stelling, ze is uit-elkaar-stelling; want ook het geheel was, toen hij schrijven ging, aanwezig in zijn verbeelding.

Wanneer men het verhaal nu leest krijgt men in de woorden de bemiddelaars tusschen de verbeelding van den dichter en zijn eigene. Wat hij zag en zeide, lezen wij en zien het. En wij hebben niets anders te doen dan zien, niet denken, maar zien in onszelf wat voor wonderlijk gebeuren de woorden daar aan doen gaan.

Toen ik het de eerste maal las wist ik niet wat ik van Tamalone denken moest. En dit was - begreep ik later - juist zooals het hoorde: Tamalone weet namelijk, gedurende zijn heele lotgeval, zijn eigen bedoeling niet. Hij kende zich alleen als mijmeraar, in zijn mijmering gaande naar alle zijden, iedere mogelijkheid openhoudend, alleen niet die van de hem onheilbrengende opwelling; en toch werd juist die opwelling zijn groote werkelijkheid. Het leek nog eer mogelijk dat hij een kleine gemeenheid doen zou, - hij bezag de menschen toch ook niet anders dan als voorwerpen, hij bestal zijn vader wel, hij nam geld aan van Lugina, hij maakte toch meermalen den indruk een verdacht persoon te zijn, - zou hij ook niet tot een kleine, ja tot een groote gemeenheid, in staat zijn tegen Mevena, tegen Rogier?

Bij de tweede lezing zag ik hoe de mijmering over zijn liefde hem bond, hoe al zijn doen vast en natuurlijk en gevaarloos is, tot het ééne gevaar zich opdoet: het aanzwellen van de mijmering tot opwelling bij de laatste ontmoeting met Rogier.

Dat niets ook maar een oogenblik dit einde vermoeden doet, terwijl het toch in het avontuur met de dievegge vooraan in het verhaal stilletjes ligt afgeschaduwd, dat is een bewijs hoe

goed Van Schendel de reflectie over zijn held heeft weten weg te houden, hoe hij hem alleen in zijn verbeelding heeft laten leven naar zijn eigen, hemzelf raadselachtigen, aard.

Niet eenige bedenking van den schrijver, maar het innerlijke leven van de verbeelding wordt ons in de geschiedenis van Tamalone aangedaan en daarom is ze kunst van deze hooge, deze onmiddelijke soort.

De verschijning van dat leven is geheel zinnelijk. Men gaat het boek door als door een onafgebroken reeks van schoone en beminnelijke tafreelen, tafreelen van allerlei aard: landschappen en steden, binnenhuizen en werkplaatsen, kampen en bergwegen, met veel of met weinig menschen, en grauw of kleurig. En er is in al deze voorstellingen geen feil of gedwongenheid: zij zijn gezegd zooals ze gezien werden en wij zien ze zooals ze zijn gezegd.

Het is naar den aard van Tamalone, den mijmeraar, die alles, leven en menschen, zag *zooals een schouwspel dat men gadeslaat*, - het is naar zijn aard dat ook voor ons alles die dekoratieve werking houdt en dat dus dat wat we zien altijd als het ware de begeleidende muziek voor het oog is van wat de personen in dit spel voelen en denken.

Als een mijmeraar voor wie het landschap altijd het zinnebeeld van zijn stemming is, die niets anders zien kan, en altijd zoo ziet als hij op het oogenblik voelt, zoo gaat Tamalone, zoo gaan wij, door Van Schendels gedroomd middeneeuwsch Italië, ziende rondom ons heen wat we voelen in ons zelf.

Een doen opdoemen van het geheel in zijn zinnelijke verschijning kan niets anders zijn dan een hernieuwde lezing. En zoo moet het ook. De idee van een werk geheel uitgesproken is niet anders dan het werk zelf. Het geestelijke zinnelijk. Niet anders dan door de lezing ook kan men in al haar zinnelijke schakeeringen de volheid van de idee zich bewust maken. In het leven dat beeft door licht en schaduw voelt zich de gestalte verstaan.

ALBERT VERWEY.

[Deel 2]

Grenzen van leven
Door
Albert Verwey.

Het leven is er een van uiterlijke voorwerpen en het is moeielijk te zeggen waar het innerlijke leven van die voorwerpen ophoudt en waar het begint. Als ik in mijn kamer zit en zelf leef en met alles wat om mij heen is meeleef, dan leef ik zeker meer dan mijn vulkachel die in dit seizoen - het is begin Juni - zwart en koud staat; - maar - ik leef op het oogenblik ook niet zoo zeer bizonder, en ik vraag me af: of het wel zoo zeker is? -

Mijn kanarievogel leeft ongetwijfeld veel meer dan ik. Hij zingt het hoogste lied uit, eet en drinkt, en pluist zich, en glanst als puur goud in den zonnestraal die opzettelijk lang bij zijn kooi blijft. Bij hem vergeleken ben ik een schaduwzoekend, vegeteerend wezen, dat stil zit en peinst en het met zijn eigen onverteerde gedachten stellen moet. In het graf kan het niet veel anders zijn. - En zie mijn cactus eens: in één week zendt hij drie vuurroode bloemen naar buiten die kant en klaar hun stamper tusschen een geheele schoof van geelmelige draden gestrekt houden, en bevredigd, flap! hun ziedende bladen sluiten over die bevruchting. Dat noem ik leven: in het heden en voor de toekomst. Wat is er in mij dat daartegen op zou bloeien?

Gij antwoordt me dat dit ook op hun wijs levende wezens zijn, en dat er nog wel een onderscheid is tusschen een kanarie en een vulkachel. Dat is ook zoo, maar welke van de werkingen van dit groote heelal dat we meeleven, noemt gij eigenlijk leven? -

Als ik mijn poes bezie die nu in haar mand een viertal jongen zoogt, dan verbaas ik me het meest erover dat de cirkelsector van 270° dien zij beslaat, door de kleinen zoo juist tot een volledigen cirkel voltooid wordt. Daar is het uiterlijke beeld van de volkomenheid, tegelijk - zonder twijfel - met het innerlijke gevoel ervan.

Een door Floris Verster gevoelig geteekende gemberpot, die mij bekend is, is eigenlijk ook niets anders dan zulk een ademende cirkel, en ik ben zeker dat hij daar ook zijn gevoel van volkomenheid door heeft willen uitspreken, niet anders dan mijn poes het doet.

Wat wilt ge nu: waar is het leven nu hooger? bij de poes of bij den kunstenaar?

Ik geef toe, ook de poes hoort nog tot het zoogenaamd levende. Maar gij die het leven tot longen en spieren, of tenminste tot vezels en vaten beperken wilt, - waarom zoudt ge het van kleuren en schaduwen uitsluiten?

Ik verzeker u: het bad van licht dat de zon, bedekt door een wolk, uitstort achter het schaduwgordijn dat ze met behulp van die wolk geweven heeft, - dat stortbad van licht, waarin ginds in de verte, de visschersvloot van Katwijk schommelt, en zeilt of voor haar ankers rijdt, dat druipende leven dat als een gouden gelukshaven achter onzen noordwijkschen schemer gloort, - het is toch stellig levender, hooger levend, dan gij, dan wij, met onzen half-duisteren geest in ons omvensterd studeervertrek.

En, weet gij, de glimlichtjes op de richeltjes en uitstekjes van mijn duitschen vulkachel gaan naar geen andere wet dan de stralen van dat zonnewak.

Levende vormen? De onze, die van dieren, die van planten; - ja, zoo kunt ge doorgaan, want de lijnen die de golf, die de wind, die het grasje, in het zand ritst, en bootst, sliert of uitholt - ze zijn geen andere dan de onze, - ze volgen dezelfde wetten van beweging, van leven, van schoonheid zelfs.

Och, wat is er eigenlijk in mijn kamer, van wat gij dood noemt, dat niet naar die eigenste onvergankelijke wetten van leven en schoonheid, gegroeid, gevormd, gemaakt, geworden is, - 'tzij met of zonder merkbare meêwerking, in de wrijving van den tijd, door goden- of menschenhand.

Ziet ge die *doode* blaren, dien *dooden* lap, bij dien *dooden* spiegel daar?

Hoe angstig bruin, hoe schrijnend geel, hoe lijkachtig ontstellend heeft de schemering zich opgericht: hoe klein en schuw maakt ons die spiegeling.

Ik zie dat ik weer een schildering van Verster beschrijf. Wat ik zeggen wou was enkel: wil uw grenzen van leven niet te nauw trekken. Alles leeft, voor wie het ziet, voor wie het voelt.

Kroisos
Tragedie in vijf bedrijven
Door
Nico van Suchtelen.

Personen:

KROISOS, Koning van Lydië.
ATYS, zijn zoon.
ARYANIS, vrouw van Atys.
NINOS, Kroisos' veldheer.
ADRESTOS, gastvriend van Kroisos.
SOLON, gastvriend van Kroisos.
KUROS, Koning der Perzen.
ARSAMA, bevelhebber van Kroisos' voetvolk.
Een Lydisch priester.
Een Magiër.
Een Mysisch jager.
Perzische soldaten.
Lydische vrouwen,}Stommen.
Lydische edelen,}Stommen.
Mysische jagers,}Stommen.
Perzische soldaten,}Stommen.
Schatbewaarder van Kroisos,}Stommen.

Eerste bedrijf

[Terras op de burgt van Kroisos. Aan den voet van den Tmolos, waarop de burgt gebouwd is, breidt zich Sardes uit; over de stad heen ziet men de vlakte van den Hermos en den Paktolos (die ook door de stad stroomt). Terzijde het Gyges-meer waarin de Hermos uitmondt en aan welks oever de reusachtige graftomben der Lydische Koningen verrijzen. Het is vallende avond, Kroisos en Solon wandelen op het terras heen en weder. Aanwezig zijn verder Ninos, Aryanis, eenige edellieden en slaven].

KROISOS.
Van nieuwe zege werd mij heden weer bericht.
Het anker heeft mijn vloot nog niet een maand gelicht
Of triomfantlijk keert zij tot mijn haven weder,
Nog rijker uitgerust en tot den strijd gereeder
Dan toen zij henenvoer. Bezwaard van oorlogsbuit,
Van kostbaarheên en vee, van slaven en van vrouwen,
Nadert zij langzaam, maar 't gerucht ging haar vooruit
En sprak bij monde van wien ik het best vertrouwen
Kan, Atys zelf, die mij zoo ganschlijk onverwacht
De tijding van zijn strijd en overwinning bracht.
Zooals een leeuw die door zijn wijd-beheerschte landen
Langzaam zijn prooi voortsleept, zoo nadert thans mijn vloot;
Doch weldra zullen overal langs Lydiëns stranden
De welkomstvuren opslaan en een morgenrood
Van nieuwen luister over deze stad doen gloren,
Van eene heerschappij door niets meer te verstoren,
En van een macht zoo hoog dat geen haar ooit verneêrt.

SOLON.
Nog weinig hebt ge, Kroisos, van 't geluk geleerd.

KROISOS.
Wat is geluk! Ik heb mijzelf geleerd te leven,
En met mijzelf mijn volk tot zulk een macht verheven.

SOLON.
Wat is uw wil?

KROISOS.
Geen wil dien 'k niet tot daad herschiep,
Geen daad die 'k niet uit eigen wil ten leven riep.
(Zwijgen).
Ge kent mijn schatten?

SOLON.
Al wat er in uw gewelven
Begraven ligt; geen pharâo had ooit rijker graf.

KROISON.
Niet voor de mummies mijner vadren, voor mij zelven,
Solon, en voor wie na mij heerschen zal, - geen graf
Van roerelooze schatten, neen, van levend goud
En met het levend bloed betaald van duizend helden -
Heb ik dien tempel van mijn glorie opgebouwd

SOLON.
Geen goud verzekert u de kans der oorlogsvelden,
De gunst des lots die men het meest van noode heeft...

KROISOS.
Is in de macht van 't goud dat in mijn kelders leeft
En wacht den dag waarop 't mij weer een kans kan koopen.

SOLON.
Een vloot kan ondergaan, een leger overloopen...

KROISON.
Solon!...ik heb van u veel wonderlijks gehoord,
Hoe ge van volk tot volk rondreist en ieder oord
Vervuld laat van uw roem...

NINOS.
Waar zijn dan toch die landen
Die gij bedwongen hebt? Heeft ooit een zwaard uw handen
Vermoeid?

KROISQS.
Maar sterker dan geweld en wapenkracht
Was Solon's wijsheid die in een warlenden nacht
Van onrecht zijner stad is als een zon verschenen
En bracht der wetten licht.

NINOS.
En dook weer heimlijk henen
En zocht zijn veiligheid nog buiten de eigen wet.
En niet zijn zwaard, een eed heeft hij tot wacht gezet
Over 't beteugeld volk, beteugeld door wat woorden.

SOLON.
Door een tyran dien het niet licht weer zal vermoorden.

(Zwijgen).

KROISOS.
Zoo ver de wereld wijkt, zegt men, hebt gij gedwaald
Om des aanschouwens wil...Veel hebt ge mij verhaald
Van vreemde volkeren, van schoone en rijke streken,
En waarlijk, nimmer nog hoorde ik zoo gaarne spreken
Een veel-bereisden gast; want ieder woord was mij
Als ongevraagde lof - ge ziet mij van terzij

Glimlachend aan, en zwijgt - Solon, zoo zal ik vragen?
Zaagt gij een land dat zich met Lydië kan wagen
Te meten in rijkdom en gouden vruchtbaarbeid?
Waar rijst een heerschappij, waar straalt een majesteit
Zoo hoog, zoo hel als de onze die haar sterke handen
Gansch Azië overspreidt van de bezonde stranden
Der Grieken tot den verren grens van 't Perzenrijk?
Hier staat der wereld macht en schoonheid als te prijk
Voor alle volkeren en blinkt hun roem tot logen;
Kent gij één vorst voor wien meer vorsten nederbogen
Om vrede en vriendschap dan voor mij, der Lyden Heer?
Zoo zeg mij, Solon, wien ge uit al die macht en eer
Bij menschen hebben, den gelukkigsten zoudt roemen....

ARYANIS.
Die keuze valt niet zwaar.

NINOS.
Een glorie is het noemen
Van Kroisos' grooten naam.

ARYANIS.
En toch, hij spreekt geen woord.

NINOS.
Onnoozel of hij nooit van Kroisos had gehoord
Peinst hij, als gansch verdiept....

KROISOS.
Ge zwijgt?

SOLON.
Tellos de Athener!
O Koning, want een stam van kindren als nog geen er
Bezat, zoo sterk en schoon, leefde òm hem en hij had
Hen allen bij zich tot het einde; en toen zijn stad
Tegen Eleusis vocht heeft hij als held gestreden
En dreef den vijand heen, en sneuvelde. Nog heden
Eert gansch Athene hem, die zulk een schoonen dood
Gewon op 't slagveld, als een trouwe kampgenoot.

KROISOS.
Verstond ik wel? Maar ja, gij groote wereldwijzen
Verwaarloost al te zeer wat andren zalig prijzen.
Doch zulk een zijt gij niet die in een rotsspelonk
Verborgen leeft - zooals een vleermuis in den tronk
Van een verrotten boom lichtschuw terneergedoken -
In suf en triest gepeins en ganschelijk verstoken
Van alle vreugde om dezer aarde weelde en pracht.
Gij weet wat de eenvoud weegt, maar ook de zware macht
Des rijkdoms heeft uw geest geschat en afgewogen....

NINOS.
't Gewicht was valsch....

ARYANIS.

Zijn oud gezicht heeft hem bedrogen...

KROISOS.
Zoo vraag ik nogmaals: Wien noemt ge mij na dien man,
Dien Tellos, als den meest gelukkigen?

SOLON.
Hoe kan
Eén mensch, o Kroisos, wat de godheid slechts kan weten
Voorbarig naar zijn klein en sterflijk oordeel meten.
Ik weèt niet of één mensch het hoogst geluk ooit vond
Op aard, noch waar, noch hoe. Want de eeuwen wentlen rond,
En als een waterval zie ik de zware tijden
Stormen en overslaan en bruisend verder glijden
Tot in een eindeloos en ongekend verschiet.
De mensch-geslachten rijzen en vergaan in 't niet
Als molme blaren die de winterlijke winden
Verstuiven en de vorst tot asch verkreukt. Waar vinden
Wij wat niet godd'lijk is en toch standvastig bleef?
Kroisos!

KROISOS.
Een waarheid spreekt ge, Solon, maar vergeef
Zoo ik u kwets, dit wist ik lang; niet wat de godheid
Slechts weèt vroeg ik, maar wat gij Solon dènkt; een zotheid
Waar' het te wanen dat....

NINOS.
Bij Herkules!

KROISOS.
Ninos!
(tot Solon). Ge weet hoe ik het meen; wien noemt ge na Tellos?

SOLON.
Biton en Kleobis, o Heer, want zij bezaten
Al wat hen noodig was in vrede, en bovenmate
Was ook hun lichaamskracht, zoodat zij menig keer
Den kampprijs wonnen....

KROISOS.
Ei, dien wonnen er toch meer.

NINOS.
En zelfs in Lydië!

ARYANIS.
En zelfs in Kroisos' woning,
Want Atys won bij 't laatste spel den prijs....

SOLON.
Mijn Koning,
Er is een deugd die elken roem nog overstraalt....

KKOISOS.
Wij luistren, Solon.

SOLON.

Zóó werd mij van hen verhaald:
Eens, bij der Hera feest, - dan weem'len de landauwen
Van Argos' volk en rijen schoon-bekranste vrouwen
Tijgen er zingend heen, - toen wilde ook naar 't altaar
Dier knapen moeder, doch - de wagen stond reeds klaar -
De stieren kwamen niet, de tijd verging,...toen spanden

Haar zonen zich in 't juk en trokken met hun handen
Den wagen veertig stadiën tot Hera's hof,
En daar eerst doken ze uit. De mannen riepen lof
Om zooveel lichaamskracht, maar alle vrouwen prezen
't Gelukkigst haar wie zulk een liefde werd bewezen
Van zulke zonen. Zij, vol trots en vreugde, trad
Tot Hera's beeld en voor haar trouwe kindren bad
Zij dat de godheid hen het hoogst geluk mocht geven.
Na 't offermaal legden zich beide knapen even
Ter ruste, en ziet, toen zond hen een genadig god
Den zachten dood....

ARYANIS.
Den dood?

SOLON.
Sterven is 't zaligst lot.

ARYANIS.
Voor wie het leven sloeg met zijn schrikk'lijkste plagen,
Met krankheid en...maar neen, zelfs kranker blikken vragen
Niet om den dood zoolang nog één verlangen leeft.
Wat is er heerlijker dan wat zich zelven heeft
Tot trooster voor zijn smart?...

SOLON.
O Kind'ren, dat de dooden
Toch tot u spraken! Ziet, wien is er niet ontvloden
Wat hem het liefst eens was; wie onder menschen had
Standvastig tot het eind wat hij aan vreugd bezat?
Groot is der goden nijd, standvastigheid gedogen
Zij nimmer; want zooals de dauw wordt opgezogen
Door 't heldere gestraal der morgenlijke zon,
Zoo wordt ook telken dag wat ons de Moira spon
Ontheven; iedre dag - en hoeveel duizend dagen
Telt niet ons leven - laat een ander lot ons dragen,
En wat van 't oude blijft weet geen; het wisselt al
Van stond tot stond....En gij, o Kroisos....

NINOS.
Heer, zoo zal
Een vorst wiens zware hand, maar amper opgeheven,
Reeds de aarde ontroeren kan, wiens een'ge wil het leven
En ook den dood van zooveel volkeren beheerscht,
Nu dulden dat zijn macht versmaad wordt om den eerstbesten
die maar een kudde kindren kan verwekken,
Of om twee brave knapen die een wagen trekken
Als koeien en....

ARYANIS.
(in extase wijzend naar de vlakte en de stad waar overal vreugdevuren ontstoken zijn).
Ninos! Zwijgt mannen, Solon, ziet,
De vlakten en de stad in vlammen, Kroisos! ziet
Hoe duizend branden laaien en met fel gewemel
De hooge duisternis beschieten, heel de hemel
Trilt van hun flikkring en de nacht kaatst vlaag op vlaag
Van fonklend licht gelijk een regen naar omlaag
Tot waar 't het zwarte meer opvangt en wijd in 't ronde
Weer uitwerpt of in doffe diepten houdt verslonden.
Ziet hoe dier vuren vreugde op Sardes' muren blinkt,
Ziet hoe in purpren gloed de witte stad verziukt
En vol gudst van den schijn dier tooverlijke glanzen
Die als een vuurfeest op haar blanke daken dansen
En zwieren tuim'lend voort zooals een dronken rij
Bachanten heel het land van wondre razernij
En vreugd vervult. En zoo bacheert thans door de straten
Van Sardes Kroisos' roem!....

SOLON.
(tot Kroisos). Hoe dronken, hoe verwaten,
En of u Bachos met zijn thirsos had geraakt,
Roept gij u zelven heil! Maar weet, niet lang meer blaakt
Dier vlammen pracht en slaat hun ijle gloed naar boven;
Eens stort het vuur ineen en walm en rook verdooven
Zijn laatsten zwarten gloor die laag en lager zinkt.
En zoo kan ook uw macht, o Kroisos, en al blinkt
Uw naam de sterren blind, vergaan en onderduiken
Voor altijd in des noodlots nacht.

NINOS.
Zijn woorden ruiken
Nog naar de mummies die hij pas verlaten heeft....

ARYANIS.
Heil Kroisos! welk een pracht; het diepe Sardes leeft
Van vuur en ademt vuur, van al zijn verre daken
Laaien de vlammen op, gansch Sardes zie ik blaken
Van vreugd....

SOLON.
Maar ziet het meer, dat huivert in den nacht
En van ontzetting schudt...zoo donker is de macht
Der Moira, Kroisos...Hoort,...hoort ge die vogels krijten?
(een zwerm kraanvogels trekt schreeuwend over de stad heen).

NINOS.
Bij Zeus! hij toovert!

ARYANIS.
Wee! een bliksem zag ik splijten
Door 't blauwe wolkgebergt....

SOLON.
Kroisos, Kroisos! hoor mij,
De Moira spreekt; wee wee Kroisos! uw heerschappij
Zal vallen....

ARYANIS.
Wee Kroisos!

NINOS.
(trekt zijn zwaard). Maar eerst zal Solon vallen....

SOLON.
O Kroisos, gij, de grootste en machtigste van allen
Die Zeus gezegend heeft....Voorbij....

NINOS.
(treedt op Solon toe). Zoo was 't genoeg!

KROISOS.
(treedt Ninos in den weg).
Ninos!...een gastvriend?

ARYANTS.
Hoort den donder!
(opnieuw bliksemt het van links, allen zwijgen ontzet, alleen Kroisos glimlacht).

KROISOS.
(tot Solon). Morgenvroeg
Wilt ge, mijn wijsgeer dus vertrekken....

SOLON.
Of nog heden....
Ik deerde u, vorst....

KROISOS.
Wie deert Kroisos! Zoo ga in vrede
Mijn vriend, bij vroege zon; maar thans, totdat de maan
Verzonk viert ge met ons nog feest....

NINOS.
Zoo zal hij gaan....
En ongestraft!....

KROISOS.
(wenkt zijn schatbewaarder).
Sakas! ge hebt gehoord dat morgen
Mijn gastvriend weer vertrekt; ik draag u op te zorgen
Voor al wat hij behoeft op zijnen verren tocht
Naar Babylon; een wacht heb ik reeds uitgezocht
Van welvertrouwden die hem veilig zal geleiden
Tot waar de groote stad van uit des Euphraats weiden

Ten hemel torent....Gij Sakas! vergeet het niet
Wat ge in mijn schatkamers het allerkostbaarst ziet
Van gouden sieraad, 't rijkst gedreven en beslagen,
Te staplen tot een gastgeschenk in Solon's wagen.
Want zoo hij nu 't geluk versmaadt en macht bespot
Licht wordt het anders eens....
(tot Solon). gij zelf zegt hoe het lot
Wisselt bij iedren dag....

SOLON.
Mijn Koning! dat de goden
Aan u betoonen dat Solon lichtvaardig sprak,
Helaas....
(Een stoet van krijgers en edellieden, Atys aan 't hoofd treed op).

ARYANIS.
Ik hoor muziek! daar komen de genooden....
O pracht!....Atys, mijn held!

SOLON.
Helaas de Moira brak
Het rag waar uw geluk aan hing....

DE GASTEN.
Heil, heil den Koning!

NINOS.
Heil Atys!

KROISOS.
Welkom vrienden!
(tot Solon). Ja de donkre nacht
Zakt over Sardes ook, maar tot mijn lichte woning
Reikt zijn bedreiging niet....
(tot de anderen). Komt allen, 't feestmaal wacht. -

Tweede bedrijf

[Open zuilenhal in het paleis, uitkomend op den binnenhof. Kroisos alleen.]

KROISOS.
Ik weet niet wat mij droeft; een weemoed woelt en waast
Rondom mijn warren geest, er is een floers gehangen
Voor mijn verzwakt gezicht; verbijsterd en verdwaasd
Staar ik in duisternis en ringsom rijzen bange
Geheimen....O dat vreemd en raadselig geluid
Dat als een ver gemurmel ruischt en weer verloren
Beeft in onvatbaarheên. O Zeus wat dit beduidt
Dat mijn vermoeide hersenen en duiz'lige ooren
Begrijpen noch verstaan....En hoe van overal
Opdoemt en loert, en lijkt te dwalen door de hal
Als een nev'lende schaar van bloedverzotte dooden....
O Zeus! zondt gij der smart rouw-roepende voorboden
In mijn gezegend huis?....
....Aryanis!

ARYANIS.
Kroisos!
Vergeef, ik stoorde u?....

KROISOS.
Gij?....

ARYANIS.
Het was toch of uw oogen
Mijn oogen schuwden....

KROISOS.
Neen, Aryanis....

ARYANIS.
Kroisos!
Wat is het vadertje....waarom ik u gebogen
En met verschrikt gelaat de hal zie ommegaan?
Sinds Solon ging werdt ge zoo vreemd....

KROISOS.
Ik zal voortaan
Voor u, mijn dochterken, die somberheid verjagen....

ARYANIS.
Voor mij alleen?

KROISOS.
Ik heb een gansche weerld te dragen...

ARYANIS.
Maar toch reeds lang, Kroisos, hoe valt dit nu zoo zwaar?

KROISOS.
Ik droeg en wist het niet....

ARYANIS.
Kroisos, en is het waar
Wat men verhaalt van rampen-spellende geruchten?
Ik zelve zag een zwerm van vogels krijschend vluchten
Over Sardes dien dag dat gij den vreemdeling
Adrestos van zijn bloedschuld vrede en reiniging
Geschonken hebt.

KROISOS.
Dat was het leger zijner zonden
Aryanis.

ARYANIS.
Ik weet, ge hebt zijn ziel ontbonden
Van den duldloozen vloek dien hij onschuldig droeg.
Nog heugt mij hoe hij kwam en weenende uwe knieën
Omvatte en als een vrouw de borst weeklagend sloeg
En zich het haar ontrukte alsof hem de Erynieën
Tot waanzin folterden. Nu zijn die handen rein;

Met kostlijke offers en met rood-geplengden wijn
Hebt ge den vloek verzoend; nu is zijn ziel genezen
En als een wonder is de glans in hem herrezen
Van zijn verloren kracht en trotsche heldendeugd.
Hoe werd dat droef gelaat verblijd en welk een vreugd
En moed ontstraalt den blik van zijn ontduisterde oogen....
Nog gister toen hij saam met Atys ging getogen....

KROISOS.
Atys?....waarheen....

ARYANIS.
Ik denk ter jacht....

KROISOS.
En elken strijd
Verbood ik hem....

ARYANIS.
Hij ging ter jacht, Kroisos, hoe zijt
Ge dan vertoornd? Is ook diè vreugde hem ontnomen?

KROISOS.
Aryanis, hoe hard moet u mijn wil voorkomen,
Maar ik heb Atys lief meer dan hijzelf zijn roem;
Ik weet wat hem het beste is....

ARYANIS.
Vadertje, zoo noem
Dan toch de reden....O Kroisos, waant ge mijn liefde
Te ontveinzen dat gij vreest om hèm?....en wat u griefde
Is niet zijn roekeloos en overmoedig hart,
Maar vrees om het geheim van een verborgen smart....

KROISOS.
O dat een droom....

ARYANIS.
Wij zullen 't samen lichter dragen
Nietwaar....

KROISOS.
Zal dan mijn dochterken zich niet beklagen
Wanneer 'k haar vredigheid en argelooze rust
Opschuw?

ARYANIS.
Voor hèm te zorgen is een dieper lust
Dan de ongestoorde vreugd van een gewaand bezitten
Voor altijd....

KROISOS.
Wie! wie waant voor altoos te bezitten!....
Maar 'k heb dit leed gekeerd!....

ARYANIS.
Kroisos! uw droom, Kroisos!
Maar zeg 't dan toch, uw droom Kroisos! er breken los
Furiën in mijn ziel....Kroisos, moet Atys sterven?
Waarom....

KROISOS.
Wee wee! Waarom? Wee wee, de Moira heeft
Gewild....Vrouw zie mij aan, uw bloode blikken zwerven
Zoo zoekend....hij is hier niet, Atys...maar hij leèft!....

ARYANIS.
Wee Atys!

KROISOS.

Stil Aryanis! heeft hem verslagen
Kronions bliksemhand? heeft hem Apollon's schicht
Heimlijk geraakt? Zwijg, zwijg!....

ARYANIS.

Hoe zal ik 't leven dragen
En hoor niet meer zijn lach, zie niet zijn zoet gezicht!
(gerucht buiten).

KROISOS.

Aryanis!

ARYANIS.

Kroisos!....vrees niets....

KROISOS.
Ik hoor het komen....

ARYANIS.
Wàt....wij zijn dwaas, 't is niets....
(treedt aan 't boogvenster).
Atys!....ik lach om droomen
Kroisos! Atys is daàr. Zie hoe hij sterk en schoon
Voor de andren aanschrijdt als een jonge godenzoon
Die ter verdelging uittrekt....Maar wie zijn die mannen?
Het lijken jagers....en Adrestos, de verbannen
Voortvlucht'ge gast is bij hem....ook Ninos...en meer
Van uw gevolg....Zie Kroisos, zie, zij nadren....

SLAAF.
(Treedt binnen).
Heer!
Mysische mannen die tot Kroisos komen smeeken
Om kort gehoor....

ARYANIS.
Kroisos? wilt ge niet met hen spreken?

KROISOS.
Zoo brengt hen hier.
(slaaf af).

ARYANIS.
Niet waar, ge hebt gezorgd voor hem;
Zal niets hem deeren?

KROISOS.
Niets....

ARYANIS.
Ge weifelt, en uw stem
Beeft of een wrokkend kind....
(Een stoet van jagers, begeleid door Atys, Ninos, Adrestos e.a. komt binnen.)

KROISOS.
Weest welkom in mijn woning
Gij mannen! Spreekt vrij uit wat u tot uwen Koning
En zijn bescherming voert; is Mysië in gevaar?

JAGER.
Een groote ramp, o vorst, kwam over ons....

KROISOS.
Van waar?
Dreigt er een inval? Heeft een vijand u verslagen?

JAGER.
Niet om uw legers, Kroisos, komen wij u vragen....
Eén enkel wildzwijn is 't dat ons dit onheil bracht

KROISOS.
Een zwijn?

JAGER.
Kroisos, een beest van matelooze kracht;
Een monster dat de koorn-bestroomde velden teistert,
En door zijn woeste wildheid mensch en dier verbijstert.
Geen macht die het verdrijft noch zelfs kan wederstaan
Wanneer 't van uit zijn bergen stormt en een orkaan
Van razernij uitschudt over de leege landen

Die het bespringt....O Heer, gebed noch offeranden
Bedaren deze plaag en hulploos staan wij hier.

KROISOS.
Waar huist dit monster?

JAGER.
Heer, wij weten 't niet; maar schier
Geen veld in Mysië dat het niet heeft geschonden;
Geen oogst bleef ongeschaad; geen weide waar wij konden
In veiligheid het vee doen grazen. Bange rouw
Bedrukt het volk om menig argloos kind of vrouw
Die de ever onverwachts besprong en met zijn tanden
Verscheurde; en wie het waagden 't ondier aan te randen
Geen hunner heeft zijn roekeloosheid overleefd.
Wij hielden jacht op jacht, maar hand noch wapen heeft
Den demon ooit gedeerd, wij spanden onze netten
Om de akkers, iedren heuvel hielden wij bezet en
Dag in dag uit lagen we op wacht....Dan weer doorzochten
Wij woud en bergen en hun dicht volgroeide krochten;
En menigmaal ook joegen wij het ondier op
En dreven 't naar het laagland waar de dolle honden
Het hitsten en huilend rondom den zwaren kop
Zwermden en buitelden totdat zij gansch door wonden
Verscheurd rondkropen langs den opgewoelden grond.
Hoevelen onzer droeg 't niet op zijn houwers rond
En wroette 't uit het lijf de klotsende ingewanden!
Wij smeeken, red ons, Kroisos!

JAGERS.
Kroisos! sta ons bij!

KROISOS.
Vrienden, wat ik vermag om u en uwe landen
Te helpen zal ik doen....

ATYS.
Mijn vader, zend dan mij
Naar Mysië....

KROISOS.
Atys!....Mannen ik wil....

ARYANIS.
Mijn vader,
Waarom toch niet....

KROISOS.
Geen woord!
(tot de jagers). Gaat heen, ik zal u nader
Doen weten wat mijn raad tot uwe hulp besloot;
Uw jammer treft mij....maar....

ARYANIS.
Is Atys niet een groot,
Een machtig jager?....O geen wild zal hem ontkomen....
Zoo gaat getroost.

JAGERS.
Kroisos!

KROISOS.
Ge hebt mijn woord vernomen;
Ik zal u helpen, weest gerust op mijn besluit.

ATYS.
Vader, zoo ge niet wilt dat ik mijn jonge leven
Vervloek....

ARYANIS.
O vadertje wij smeeken spreek het uit,
Waàrom verboodt ge hem....

ATYS.
Wat heb ik dan misdreven
Dat al wat mannen eert, mijn een'ge roem en deugd
Mij wordt ontnomen? O, mijn makkers zie ik tijgen
Ten strijd of ten toernooi, maar mij is zelfs de vreugd
Der jacht ontzegd. Waarom?....en waarom blijftge zwijgen!
Wat is 't waarvoor ik zulk een schande heb verdiend?
Maar àllen zwijgen, niemand weet het, vrouw noch vriend
Weet het of wil 't mij zeggen waarom ik zoo zware
Straffen werkeloos duld....Zoo ik een lafaard ware!....
Maar wie zag ooit mijn oog verbleeken in den strijd;
Wie zag mij vluchten of wie heeft in al den tijd
Dat ik met Ninos vocht in de opgestane landen
Van Kappadokië mijn ongegrepen handen
Zien beven ook maar eenen enklen oogenblik!
Wie sloeg het Skytenvolk terug!....en heb niet ik
Het eerst uw standaard uit hun hooge burgt gestoken?
Wie heeft den overmoed der Ioniërs gebroken?
En thans ben ik beroofd, geen boog of zwaard, geen speer
Vind ik en wie ik smeek om meelij ziet terneer
En mompelt schucht'ren uitvlucht. Kroisos heeft verboden
Dat 't eigen kind zijn ouden wapenroem verjongt.
Eens, als het overwinnend leger uittrok, klonk 't
Rustloos gejubel mij van alle kanten tegen;
Nu schuilen waar ik ga de vrouwen langs de wegen
Bijeen en wijzen fluisterend mij na, een held
Voorheen, en thans gevang'ne, slaaf! Geen kind meer telt
Atys onder de groote en mannelijke namen;
Hoelang nog duurt het of mijn naam wordt tot een spot

In kinderliedjes en ik, Atys, moet mij schamen
Voor vrouw en slaaf en kind!

KROISOS.
Atys! zoo heeft het lot
Gewild, niet ik....mijn zoon, ik heb nog meer geleden
Voòr mijn bevel dan gij er na, maar wat ik deed,
Scheen het een kwaad, een grooter werd er door vermeden.
Uw veldheersrang en roem ontnam ik u, maar weet
Een schooner, waarder goed werd u daardoor gegeven...

ATYS.
Aryanis?....

ARYANIS.
Mij was dit schooner gift....

KROISOS.
Het leven!
Drie vreemde nachten nadat Solon uit dit huis
Vertrok bleef ik slaaploos....den vierden zond mij Zeus
Zijn sombersten gezant, den droefsten zijner droomen,
Die mij ten hoofde stond en sprak terwijl ik star
En roerloos lag van wat er over mij moest komen....
Een onnoemelijk leed....O Zeus! die mij een nar
Gemaakt hebt voor de menschheid om wat trotsche woorden
Mijner verblindheid!....

ADRESTOS.
Wat heeft dan uw droom voorzeid?

KROISOS.
Atys....

ARYANIS.
Wat is 't!....

KROISOS.
Hem zou een ijzren speer vermoorden

ARYANIS.
Atys!....O vadertje met welk een dankbaarheid
Vult mij uw groote liefde die dit onheil keerde.

ATYS.
Helaas, en den geredden voor altoos onteerde!

KROISOS.
Helaas!

ARYANIS.
Neen neen! hoe goed, hoe voorzorgsvol en wijs
Was Kroisos' hard bevel. Geen strijd kan hem nu deeren;
Geen ijzer blinkt meer in dit vredelijk paleis,
En waar hij gaat, hij zal behouden wederkeeren.

KROISOS.
Zelfs waar in hal of slaapvertrek een wapen hing
Als nutloos sieraad liet ik 't van de wanden rukken
Opdat geen toeval ooit een speer of dolk of kling
Zou vallen doen....

ARYANIS.
Ook zoo zal 't Atys nog gelukken
Roemrijk te leven....Is het dan alleen de krijg
Die mannen groot maakt?

KROISOS.
Atys! o mijn zoon!

ATYS.
Ik nijg
Mij, vader, voor uw wil....

KROISOS.
Meer niet? is u het leven
Niet meer waard?

ATYS.
Neen.

ARYANIS.
O dank voor wat uw liefde deed,
Vergeef hem die zijn groote smart slechts voelt....

KROISOS.
Vergeven
Zal Atys mij wiens vaderliefde hem zoo wreed
Het liefste schenden moest, zijn jongen roem....

ATYS.
Mijn vader!
Sprak niet uw droom van eenen speer?....Heeft dan dit zwijn
Ook handen? mannen! waarmee 't werpen kan....o vader
Laat mij hen helpen....Zie, ik wil u dankbaar zijn
En mijn verloren leven langer niet beklagen....
Den strijd verboodt gij....maar steekt er gevaar in 't jagen?
Nietwaar....het was geen dier....het was een ijzren speer
Waarmede 't noodlot dreigt....

ARYANIS.
Ja, ja!

ADRESTOS.
Vergeef mij, Heer!
Ik zie uw weifeling, bedenk wat gij gaat spreken!
Het is het eenigst dat hem blijft, het eenigst wat
Den glans behouden zal die anders moet verbleeken,
Den roem der dapperheid dien hij tot nu bezat....

KROISOS.
Mijn vriend....

ARYANIS.
Het is geen strijd, maar jacht....

ATYS.
Wat kan mij schaden!
Geen leeuwenklauw, geen tand van everzwijn of beer
Zal mij verwonden, 'k werd onkwetsbaar bij genade
Van Kroisos' droom; welk dier voerde ooit een ijzren speer?....

KROISOS.

Geen scherts!....Ik weet niet meer....
(tot Adrestos)
Gij zult mijn kind beschermen,
Adrestos, ga met hem....
(tot de jager)s Van hier, eer ik dit woord
Herroep!

JAGERS.
Kroisos heb dank!

KROISOS.
En Zeus zal zich ontfermen
Wanneer ik zondigde....

ATYS.
(tot Adrestos die zwijgend neerziet)
Ge hebt het toch gehoord?

ADRESTOS.
O Kroisos, op mijn waakzaamheid kunt ge vertrouwen,
Zoolang Adrestos leeft blijft Atys u behouwen!

Derde bedrijf

[Groote zaal in 't paleis. Kroisos, gezeten op zijnen troon verleent audiëntie aan de gezanten zijner onderworpen landen. Overal staan rijke geschenken uitgestald. Naast den troon Ninos en Aryanis.]

KROISOS.
Ik groet u allen zeer, gezanten mijner staten!
Voor heden zij 't genoeg, mijn oogen zijn vermoeid
Van zooveel pracht, ik bid u mij alleen te laten.
O vloed van vreugdigheid die thans mijn hart doorgloeit!
Schoon ook mijn blik al beeft en duizelt bij 't aanschouwen
Uwer geschenken, 't schoonst geschenk is mij 't vertrouwen
Op de bestendigheid mijns rijks; en dat bracht mij
Uw feestelijke komst; 't Is feest, het is hoogtij
In 't witte Sardes, die de macht van zooveel landen
Vermaagschapt en versmelt. Zeus dank! die in mijn handen
Hun heerschappijen bond.
Milete mijnen groet!
Nu zal de rijke rust des vredes, en voorgoed,
De haat en de ijverzucht in vreugde en eendracht keeren.
Zeus dank! die mij een staat zoo schoon schonk te beheeren,
Zoo veler volkren bloei en grootsch gewassen pracht
Vanaf de zee tot waar de Halys ruischt der macht
Mijns scepters onderwierp. Wel mij die mijn vijanden
Thans trouwste vrienden zie! -
Gij Grieken dier eilanden,

Vanwaar als wijn des levens vreugd, gistende stroom,
Vloeit over 't vastland uit, die zonbegloeid een zoom
Van flonkerend smaragd kringen langs groene wade
Van Aziëns vlakte en woud; mocht ons toch Zeus'genade
Den bond bestendigen....Groet mij uw zonnig land....

En gij....o niet vergeefs vraagt gij een onderpand
Van Kroisos' vriendentrouw, gij dapp'ren die kloekmoedig
Streedt tegen de overmacht....Vreest langer niet, want spoedig
Steunt u mijn sterker zwaard, keert tot uw dorpen weer
En wacht mijn hulp....Ninos! gij zelve voert het heer
Zoodra 't getij gedoogt....opdat mijn volkren weten
Dat Kroisos nimmer zijn beloften heeft vergeten -....
Ik groet u..
(Kroisos wenkt, de gezanten trekken langzaam weg.)

ARYANIS.
Ach hoe schoon! de hallen worden stil,
En als een avondwolk die wiegt in duizend kleuren
Zoo deint hun stoet weer heen....Hoe machtig is uw wil
O Kroisos en hoe schoon uw macht....
Uw oogen treuren
Noch immer sints dien dag dat Atys met hen toog;
Is het om hem dat u weer bange voorgevoelen
Bedrukken? Neen? Wat is 't dat uw gestalte boog....

KROISOS.
Aryanis!

ARYANIS.
Ik zie 't weer in uw blikken woelen
Van onrust; ach die blik waaruit uw goedheid mij
Toch daaglijks tegenblonk! Waarom, Kroisos, zien wij
Niet meer dien zachten gloed, dier zonnen milde glanzen?
Wat zal ik doen?....zal ik wat zingen....wil ik dansen?
Ge zijt vermoeid....

KROISOS.
Ninos! zijn de eilanden mij trouw,
En kan Milete niet....

NINOS.
Bij Herkules, hoe zou
Eén hunner zulk een bond ooit wagen te verbreken!....
Wat ziet ge?....

KROISOS.
't Nevelt! Ziet ge 't ginds niet door de bleeke
Schemering donkren!....Wee! werd Kroisos dwaas?....weer tergt

Mij dit visioen....weer golft die mist die mij verbergt
Wat ik wil zien....
(Staat op en werpt zijn dolk naar de verschijning.)

ARYANIS.
Kroisos!

NINOS.
Wat is 't?

KROISOS.
(Zinkt op den troon terug).
Verdwenen!

NINOS.
't Was schaduw van den dag die vloeit in schemer henen.

KROISOS.
Daar loert het weer!....daar staart dat star en strak gelaat,
Felle furie! mij aan....een gruwelijke daad
Broeit in haar valen blik.....O sloegen eindlijk open
Die lippen! brak toch los die stijf-verstomde grijns
En spuwde haren vloek; dan wist ik, wist....wat loopen
Daar schuiflend schimmen rond?....'k wil wèten....wee! ik deins
Voor 't eigen denken, wee! 'k ben bang.....Ninos!....Verdwenen....
Kroisos werd bang!....

ARYANIS.
Ik hoor 't ver door de hallen weenen....

NINOS.
O Heer, welk heerschershoofd was niet van zorgen zwaar?
Wie droeg een wereldkroon en voelde nimmer zwichten
Zijn ziel voor zulk een last en weifelde?....Ja waar'
Hij sterk als Zeus, nog zou der koninklijke plichten
Geweldig wicht hem bukken en als onbewust
Ontrusten. Zit niet Zeus zelf in versomberd zwijgen
Gezonderd van de vreugde en luid-lachende lust
Der goden peinzend neer? En nev'len overnijgen
Zijn donker hoofd zooals een heir van wolken dromt
Hoog om den kruin des bergs totdat de storm opkomt
En schuwt en vaagt ze uiteen....

ARYANIS.
(Zich aan Kroisos, voeten zettend.)
Of zachtkens aangeschreden
Zet zich aan zijnen voet Athene en bidt en vleit....
Dan glimlacht Zeus en houdt zijn zware hand geleid
Op 't blondbestroomde hoofd, lief dochterkens gebeden
Verklaren zijn gelaat dat als een zon opgloeit
Uit wijkend wolkenwaas zoo 't lachen overvloeit.

KROISOS.
Lief-dochterken!

ARYANIS.
Kroisos, gij glimlacht? Och maar even....
Om mijnentwil....uw ziel is zorgelijk gebleven....

NINOS.
Maar zorg is nutteloos. Wien redde uit een gevaar
Voorzorgelijk gepeins! Kon Zeus Titanen vellen
Door denken? Sloeg hij zoo de tuimelende schaar,
Den steil-gestegen storm der reuzige rebellen
Ruglings ten hemel uit?....

KROISOS.
Om niets!....en Kroisos vreest....
Door eenen waan laat ik mijn redeloozen geest
Zich warren in een web van zelfgesponnen zorgen,....
Wat welt er in mijn ziel....raadselig, diep-verborgen?....
O bron van wreeden ernst, zooals in 't dorre land
Het koele water vloeit onder het gloeiend zand....

NINOS.
Of woelen in dit hoofd dat wolken overduistren
Uw heerschersplannen om, nog rustloos, ongewrocht
Tot durige schepping; nog kon Kroisos hen niet kluistren
In 't vast gareel zijns wils?....Beraamt ge een nieuwen tocht?
O Heer zoo zoudt gij thans voor 't eerst een vijand duchten!
Of denkt ge aan 't wassend rijk der Perzen die de luchten
Van strijdgalm schudden; vreest ge zijn zoo jonge kracht?
Forsch moet zijn groei zijn eer 't uw rijk gelijke in macht.
Hoe moet u ganschlijk dan der goden gunst verlaten.

ARYANIS.
Den psalter! Ninos, want geen woord schijnt meer te baten.
Ik zing u beide een lied van overgroot geluk.
Atys heeft het gemaakt Kroisos....Ei Ninos, buk
Toch naar den psalter....dank....want Kroisos wil het hooren
Niet waar....een melodie die ruiselt als het koren
In de avondwind....

KROISOS.
Thans niet Aryanis....
[tot Ninos] het rijk
Van Kuros vreezen? Waar wacht ooit een reuzeneik
Zijn scha van heesterkens die in zijn schäuw opschoten?
Hun hoogst gereikte top wuift waar de laagste loten
Ontspruiten zijnen stam; in machtige majesteit
Houdt hij zijn twijgen wijd over hen uitgespreid....

ARYANIS.
[Den psalter neerwerpend]
Het was van Atys!

KROISOS.
Zwijg! ik kan zijn naam niet dragen.
Wee mij!

ARYANIS.
Zoo was 't uw droom Kroisos? Kroisos, wat vragen
Uw redelooze blikken....

KROISOS.
Wee! het is te laat.

ARYANIS.
Wat is te laat....hij leeft, Atys, en weldra staat
Hij levend voor ons en de hal is wild van 't juichen.
De jagers komen en dragen den borstelruigen
Ver tot voor uwen troon....mijn Atys velde 't beest....
Maar....zoo een ander trof....daarvoor ben ik bevreesd.

KROISOS.
O dat ik hem liet gaan!....weer nevelt het, weer wenken
Vreemde gestalten....

NINOS.
Heer! de domme dieren drenken
Zich in den heldren stroom die voor hun voeten vloeit;
Gij laat het leven laafloos langs u gaan? Hoe moeit
Ge u thans met wanklen toekomst; gij wiens sterk vertrouwen
Op het geluk u schiep zoo sterke heerschappij!

KROISOS.
O Zeus! waarom zoo wreed; mijn kind, mijn kind, wee mij!

ARYANIS.
Hij leeft,....er is toch geen gevaar....

KROISOS.
Ik zie flambouwen
Als bij een doodengang, en lijkzang waart rondom;
Het is te laat,....mijn zoon!....

NINOS.
Maar er is niets....

KROISOS.
Waarom!
O roekeloos,....o dwaas!

ARYANIS.
Kroisos, niets kan hen deren;
Het is een jacht, geen krijg. Zij zullen veilig keeren
Zoodra zij 't monster vonden, er is geen gevaar.

Atys is roekeloos, meent ge....ja, dat is waar;
Doch hebt ge zelf dan niet Adrestos opgedragen
Voor hem te waken zoo hij onbesuisd mocht wagen?

NINOS.
Adrestos is vertrouwd; zoolang Adrestos leeft
Is Atys veilig.

KROISOS.
Hoort! hoort toch hoe de lucht beeft
Van rouw. Wee wee! ik hoor 't dof ruischend binnenstroomen.
Een wilde woeling bruist er rond voor in het huis

En stuwt de donkre hallen door....Het is gekomen,
Zij komen, wee!

ARYANIS.
Zij zijn 't,....zij komen,....groote Zeus!
Dood! hoor ik dood?
(Gedempt rumoer op 't binnenplein en in het paleis; een Mysisch jager treedt binnen en werpt zich voor Kroisos troon neder).

JAGER.
Kroisos, Kroisos, genade!

KROISOS.
Wat is....geschied....een Mysiër....

JAGER.
Kroisos, genade!

KROISOS.
Is dit mijn troon?....Ninos! wee wee, zijn dit de zuilen
Van mijn paleis?....Wat hoor ik door het duister huilen?...
O Zeus, die nimmer spot....geef mij nu kracht, ik voel
Uw noodlot komen, geef mij kracht....ik wil nu koel
Van zinnen zijn....weest stil Aryanis!....ik luister....
Nog niet?....

ARYANIS.
Kroisos, rouwklacht wemelt van uit het duister....

KROISOS.
Spreek dan!

JAGER.
Ik kan het niet....Kroisos....Atys is dood!

Een onzer viel, en 't zwijn stort op hem en den rood-
Bebloeden kop begraaft het in zijn ingewanden
En wroet er schuimend rond. Toen trad, in beide handen
Een lans, Atys vooruit: doelloos schoot de een voorbij,
Maar de andre trof, de lange schaft zwiepte in de zij
Van 't monster; waggelend spande 't zijn laatste krachten
En stortte schuddend voor....Atys ontweek....wij dachten
Dat hij ontweek....maar wee, in 't glibberige bloed
Gleed hij....daar lag het lijk....en struikelde, zijn voet
Haakte, hij viel....Het beest hield reeds den kop gebogen
Ten laatsten stoot....daar komt Adrestos aangevlogen
En in zijn hand drilt hij de zware, ijzren speer....
En werpt....Wee, om den schaft kromp Atys....

KROISOS.
Wee! niet meer!
(Mysische jagers dragen het lijk van Atys binnen op een bedekte baar. Achter hen Adrestos die langzaam Kroisos nadert.)

ARYANIS.
Slaat open!....Atys! wee, hoe zal ik dit nu dragen!

O dat eèn slag, eèn vloek ons allen had verslagen!
Atys....Atys is dood....

ADRESTOS.
Doodt mij! Kroisos, waarom
Hebt ge eens mijn zond'ge ziel gereinigd, wee waarom
Mij niet verstooten toen ik eens aan uwe knieën
Kwam smeeken; wee, waarom de hitsende Erynieën
Verzoend? Wee, voor hoelang! Doodt mij Kroisos, doodt mij!
Erbarmen!
(tot de jagers). Ziet ge 't niet? Kroisos beveelt....Doodt mij!

ARYANIS.
Atys!

ADRESTOS.
Heb ik 't gewild? Heb ik 't gewild dit leven
Te dulden? maar ik moèst....O Kroisos, dood mij, richt
Den moordnaar van uw kind!....

ARYANIS.
Wat is er mij gebleven
Van zijnen lach, zijn woord, den glans van zijn gezicht!

ADRESTOS.
Zal ik van 's levens vloek dan nimmer vrede vinden,
Noch 't leven van mijn vloek? Kroisos, mijn liefste vrinden
Heb ik gedood....Kroisos, ik heb uw kind gedood!

ARYANIS.
Hoe is zijn mond zoo bleek, zijn blanke borst zoo rood.

KROISOS.
Adrestos....

ADRESTOS.
Doodt mij!

KROISOS.
Zeus Katharsios! die zuivert
Van zonden onze ziel, die wascht het roode bloed
Van onze handen af....O steun mij die nu huivert
En weifelt als in doodsvrees....Steun mij, Zeus! behoedt
Mijn zwakte; O machtige, die onze onmacht bevrijdt
Van der furieën vloek! laat mij nu niet begeven
Mijn kracht, dat ik niet hem dien 'k zelve eens heb ontheven
Van schuld thans offer aan mijn wreede troostloosheid!

ADRESTOS.
Wee mijn verdoemde ziel!....mijn voeten volgt de drom
Der Eumeniden, bloed stroomt ov'ral waar ik kom....
Stroomen van bloed,....rouwklacht doorwiekt de zware luchten....
Lijkzang ruischt waar ik ga,....geluk en vrede vluchten
Voor mijn vervloekt gezicht....O doodt mij!....neem den last
Des levens van mij....Ik doodde Atys....ik....uw gast....

KROISOS.
Zeus, Zeus Epistios! die schut het nooit te schenden
't Goddelijk gastrecht, Gij om wiens heiligen wil
Wij openen ons huis voor wie zich tot ons wenden
Om bijstand, leed-bevracht; o help mijn ziel! verstil
Dier droefheid blinde drift; dat ik niet schennend breke
Uw schoonst gebod!....

ADRESTOS.
Atys! zal geen dit leven wreken
Dat ik vermoordde....Atys!....

ARYANIS.
Atys, Atys is dood!....

ADRESTOS.
(in waanzin)
Redt mij! zij komen, de Eumeniden! 'k zie hun groot-
Stormende schimmen, wee!

KROISOS.
Ge hebt mijn kind verslagen,
Mijn gastvriend....

ADRESTOS.
Doodt mij!

KROISOS.
Wee, ik kan het niet meer dragen
Zijn moordenaar te zien....van hier, van hier!....ik wil
Uw schuldloos leven niet....Adrestos, heen! mijn wil
Is wankel....O gij hebt geen schuld, maar de eeuwge goden
Slechts hebben schuld, hun wet en gruwlijke geboden
Richten het machteloos en stomp-verblinde volk
Der menschen....Heen....van hier!....

ADRESTOS.
Waarheen, waarheen!....weer kringen
Visioenen om mijn hoofd....er zuigt een wilde kolk
Mij naar omlaag....wee wee! hun slangen-hoofden dringen
Al dichter....en mijn voet verzinkt, een zwarte afgrond
Welft onder mij; Wee wee, gif sist hen uit den mond,
Zij grijpen me aan, Kroisos!....en uit hun nagels vloeien
Stralen van schuimend vuur....o vuur dat ik voel schroeien
Door mijn bedorven bloed! Megaira, felle, booze!
Tissiphone, wee wee! wee wee! genadelooze
Alekto!....Redt mij!....

KROISOS.
Ga! ik spreek u vrij van schuld;
Hoe zoude uw dood mijn zware droefenis verlichten!
Over het noodlot dat grondloos, nimmer onthuld
Werkt naar zijn wreede wet heb ik geen recht te richten.
Wie bracht niet willoos leed op andrer schuldloos hoofd....
Er is geen schuld....geen wraak past ons die zoò beroofd

Van wil, zoò machtloos zijn....

ADRESTOS.
Doodt mij!....Ninos, erbarmen!

ARYANIS.
Atys, en nimmermeer zullen me uw streelende armen
Omvangen?....Ah....zijn dolk....!
(Terwijl Aryanis zich over Atys bukt glijdt een dolk uit zijn gordel. Adrestos springt toe en tracht het wapen te grijpen, Aryanis weerhoudt hem. Beiden worstelen).

ADRESTOS.
Aryanis!

ARYANIS.
Laat los!
Ninos! ik kan niet meer!....

NINOS.
Grijpt hem! boeit hem de handen!

ARYANIS.
Hij heeft den dolk!...Wee wee! ik kan niet meer....

ADRESTOS.
(zich losrukkend).
Atys! ik zie uw schim over de vale landen
Des Hades' dolen....ongewroken....Wee....ik kom....
Wee, de Eumeniden....wee!
(Adrestos doodt zich en stort op 't lijk van Atys neer).

ARYANIS.
Atys!

KROISOS.
Zeus, Zeus! Waarom!....

Vierde bedrijf

[Tooneel als in 't eerste bedrijf. Er hangt een ijle mist. Naarmate deze mist optrekt ziet men àl duidelijker in de Hermos-vlakte en langs het meer de legerplaats der Perzen. Kroisos alleen.]

KROISOS.
Sardes! mijn trotsche stad, die onder mijn paleis
Ver langs des Tmolos' voet verschemert en te rusten
Lijkt in zijn wacht; en o landauwen nu nog grijs
Bewaasd van morgenmist en dampen die de kusten
Van 't Gyges-meer omvloein, maar die in 't dage-licht
Met uwen diepen glans den omkreits houdt betogen;
En Hermos, witte stroom, die waar ik mij ook richt
Uw blanke omarming rond de velden hebt gebogen:
En gij mijn blinkend meer, waarom geweldig kringt

De koninklijke rij dier tomben waar mijn vadren
Bedolven liggen....O mijn rijk dat nu verzinkt,
Mijn heerlijk rijk waarvan ik de ondergang zie nadren!

Lydië dat ik veertien jaren heb behoed;
Ik heb u groot gemaakt, in slag op slag verslagen
Uw vijanden; ik heb bevochten voet voor voet
Uw macht en rijkdom en uw roem ten top gedragen
Voor alle volkeren; mijn schoon en kostlijk land,
Bedekt van vruchtbaarheid, van wijn en zoete olijven
En door een zee bespoeld waarop van alle kant
Der aarde schatten tot uw havens komen drijven
En gij uw eigen kunst draagt over de aarde heen,
O land van dadenlust en koene koopvaardijen,
Van rijk en grootsch bedrijf, welks kunst'ge weverijen
Der versten vorsten burgten met hun pracht bekleên;
Hoe werdt ge thans verwoest, hoe zijn uw rijpe velden
Door 't Perzenheir verplet, wat rest nog van uw pracht?
Te gronde ging uw macht, gesneuveld zijn uw helden.
O Zeus! hebt ge mij nog geen leeds genoeg gebracht
Door Atys' dood?....maar neen, mijn volk was nog gebleven.
Mijn volk moet ondergaan om wat ik heb misdreven,
Ik, Kroisos, die een god gelijkend hier ten troon
Zat over gansch een weerld, de machtigste onder menschen;
Ik dwaas die sprak des lots wanklooze wijsheid hoon
En toch geen meester was over mijn ijdle wenschen
Naar grooter luister en steeds wijder heerschappij;
Hoe is nu al mijn praal en ijdelheid voorbij!
Alsof een verre branding....hoor ik hen niet komen?
Ik zie mijn stad verwoest, mijn burgt reeds ingenomen;
De torens storten neer tot aan des heuvels voet,
Den Paktolos doorvloeit een roode stroom van bloed....

De nevel wijkt....ik zie hun witte tenten kranzen;
Heden zal ik voor 't laatst de legerplaats bespiên;
Hun harnassen, hun blanke speeren en het glanzen
Dier sikkel-wiel'ge wagens zal ik niet meer zien....
Twee weken heb ik dagelijks hier toegekeken
Hoe Kuros' leger zich al nauw en nauwer sloot

Rondom mijn veste en hoe 't naar alle hemelstreken
Den uitweg heeft versperd....
....de vale mist wordt rood....
Het brandt....ik hoor gekrijsch de leege stad doorstroomen....
O Zeus! mijn Sardes valt....ik hoor een krijgsgedruis
Uit verre straten dreunen en àl nader komen....
Mijn rijk verzinkt....
(Luid rumoer in het paleis).
Wee mij'....Ik ben bereid, o Zeus!
(Een ordelooze bende vrouwen, waaronder de dochters van Kroisos met hunne slavinnen en Aryanis, stormt binnen).

VROUWEN.
Kroisos zij komen....hoor, de stad loopt vol geruchten
Van wapens en getier, van alle kanten vluchten
Er horden Lyden door de nevelende stad,
Burgers en krijgers, half-ontwapend....van het plat
Der vrouw-vertrekken zagen wij hun luide benden
Voorbij ons jagen en zich straks weer-omme wenden
Zooals een raadloos beest van overal bestookt....
De Perzen komen!....ziet hoe 't in de verte al rookt
En opvlamt....Kroisos ziet ge uw stad, uw Sardes branden?....
De Perzen zijn 't....Wee wee! wij zijn in Kuros' handen!
Luistert hoe hun gesehreeuw van uit de verte klinkt
En aangroeit tot een vloed waar alles in verzinkt
Als in een wervelkolk van angst en razernijen....
Wee wee! de Perzen....

ARYANIS.
Neen 't zijn de geslagen rijen
Van Ninos....Kroisos!....

KROISOS.
O mijn kinderen!....

ARYANIS.
Een drom
Van burgers en van slaven uit het heiligdom
Astarte's....en de priesters....onze goden vluchten....

VROUWEN.
Wij zijn verloren....Zie toch hoe die brand de luchten
Van vlammen en van rood-laaienden smook doorvloeit....
Het vuur wast....Sardes brandt en almaar dichter loeit
Onze verwoesting....
(Nieuwe bende vluchtelingen, vrouwen, tempelslaven, die beelden en kostbaarheden dragen, priester).

VROUWEN.
Wee!

KROISOS.
Mijn kinderen!

VROUWEN.
Verloren!....
Het offerdier ontsnapt....geen god wil ons verhooren!

PRIESTER.
Wee Kroisos! vijfde vorst uit der Mermnaden rij,
Wee, aan wiens schuldloos hoofd de schande wordt gewroken
Van Gyges' gruweldaad; uw glorie is voorbij,
De al-oude vloek vervuld die eens werd uitgesproken
Over 't geslacht dat door der Herakliden moord
Lydië heeft beheerscht. Wee Kroisos, die uw handen
Rein hield als geen. Wee, wee, die door geen daad of woord
Ooit zondigde, wiens wil en wijsheid deze landen
Gewrocht heeft tot een lusthof voor uw volken, gij,
Grootmoedigste en rechtvaardigste, edelste aller vorsten!
Een god heeft u vervloekt; verloopen is 't getij
En boeten zult ge 't bloed dat uit Kandaules' borsten
Onschuldig stroomde....O Heer, wat baat uw hooge deugd;
Een god heeft u vervloekt; mijn offers en gebeden,
Zij zijn versmaad....Kroisos, rechtvaardigheid noch deugd
Wenden het werken van een god-vervloekt verleden.

KROISOS.
Gij dwaas, gij, noodlots nar, orakelende zot!
Nu eerst erkent ge? eerst nu voorspelt ge mij mijn lot?
Kent ge thans ook het rijk dat Kroisos zou verwoesten
Zoo hij den Halys met zijn legers overschreed?
En kent ge 't muildier waarvoor Aziëns vorsten moesten
Vernederd worden? den bastaard die Kuros heet?
Wie uwer durft zich priester van die godheid noemen
Die over ons beschikt naar een onbuigbaar recht;
Wat weet gij van haar wet, wien durft ge te verdoemen
Onwaard'gen zelf, gij zwendlaars die in slecht
Gespeelde rollen uw onwetendheid verhelen
Wilt en u zelf dan nog voor haar profeten houdt....
Orakelend gespuis dat mij nog kondt ontstelen
Drieduizend offerdieren en ontelbaar goud,
En zelfs die simple spreuken niet vermocht te klaren
Die als een waarschuwing uit der Pythia mond
Apollon tot mij richtte....Wee, eerst als het zware

Verdriet ons hart bevrijdde en van zijn waan ontbond,
Wordt zijn verstand verlicht en schouwen wij de waarheid....
Te laat....het noodlot is er, en mijn ondergang
Zoo zeker als die zon haar hoog-rijzende klaarheid
Straks over Sardes giet....Gij zot laat toch uw zang
Voor 't laatst die vrouwen nog een minnaar profeteeren,
Een Pers of Meed....ge zult het zwetsen gauw verleeren...:
Maar ik, O Zeus! ik roep mijzelf driedubb'len vloek.
Wee mijner ijdelheid! en wee mijn hoogverwaten
En roembegeerig hart; wee wee mijn god-verlaten
En eigendunkelijken wil; driedubb'len vloek
Over mijn blinde schuld!....
(Ninos, omringd door krijgers en andere vluchtelingen treedt op).

VROUWEN.
Kroisos! redt ons, zij komen.

NINOS.
De Perzen zijn in stad, de muren zijn genomen.

PRIESTER.
Die muur waar rond omheen Meles den Leo droeg.
Opdat, naar 't godd'lijk woord, geen vijand hem betreden
Noch ooit verov'ren kon?....

NINOS.
Maar dezen morgen vroeg
Toen 't nog niet lichtte en alles sluimerde beneden
De wallen vond een Marder 't lang vergeten pad
Dat voert ter steilsten tinne en dat men nimmer had
Bewaakt....

PRIESTER.
En waar men Leo ook niet rond kon dragen....

NINOS.
Daar wrongen zij zich door de dichtgegroeide hagen
En struikgewassen heen en klommen naar omhoog,
Voordat eèn wachter 't merkte was een wijde boog
Der wallen reeds bezet en lag de toegang open
Voor den geweld'gen zwerm die nader kwam gekropen
En zonder slag of stoot den steilen wand beklom.
Wij snelden toe maar stuitten op den dichten drom
Die er geschaard stond en zijn ordelijke rijen
Vooruitdrong....en zoo streden we op den breeden muur
Man tegen man, beneden ons, ter wederzijde
Stapelden de gevallenen....Welhaast een uur
Wist ik te wederstaan; maar als de hooge vloeden
Van eenen winterlijken, zwaar gezwollen stroom

De dammen brekend over 't laagland komen woeden
En slepen in hun stuwing mede èn huis en boom;
Zoo onweerstaanbaar zwol de storm dier blanke zwermen...
Wij zijn verslagen zoo geen god zich wil ontfermen.
(Verwijderd, maar steeds sterker wordend tumult, allen verdringen zich voor een boog die uitzicht geeft over het ingenomen kwartier der stad).

VROUWEN.
Daar komen zij....de brand wordt breeder....ziet, een stoet
Van kopren Perzen stuwt de markt op....hoort het juichen...
Een chaos van geluid en glans....Eén woeste gloed
Bespookt het gansche plein....Ik zie de balken buigen,
Het dak stort in....daar slaat de toren naar beneên
En splijt, één slag, het steigerend gewoel uiteen.
Maar 't stort alweder vol....Zwart wemelen de daken,
Met speeren, pijlen, steenen, brandend huisgerij
Werpt men omlaag....Daar, langs den Paktolos, zij braken
Zich door en vluchten....Wee....

NINOS.
Chrysantas' ruiterij!

VROUWEN.
Wee! zij zijn achterhaald! Verloren....maar zij keeren....

NINOS.
Dit is geen stelling om de ruiters af te weren....
Daar nadert Arsama en valt hen in den rug
Het is gedaan....

VROUWEN.
Wee wee! hij dringt hen van de brug
Het water in....het kluwen kantelt en terneder
Stroomen de menschen....Wee! het is voorbij....alweder
Is heel de plek bestormd van eenen nieuwen drom
Die golvend stilstaat....Wee!....weer wendt de stoet zich om....
En spat vluchtend uiteen....de holle straten galmen
Van kermen en geschreeuw....Overal zie ik 't walmen
Van Sardes' brand....

NINOS.
Kroisos!

VROUWEN.
Wee wee!....

KROISOS.
Ik ben bereid....
Uw laatste plicht, Ninos! verdedig deze vrouwen.
In Mithra's heiligdom zijn zij in veiligheid,
Voert hen daarhenen met de macht die nog behouwen

Bleef uit die slachting....Snel....geen haar wordt hen gedeerd
In eenen tempel waar men Kuros' god vereert.

NINOS.
En gij?

KROISOS.
Ik blijf.

NINOS.
Mijn vorst.

KROISOS.
Ge hebt toch mijn bevelen
Gehoord; ik blijf en gij brengt naar den tempel al
Wat nog te redden valt, mijn dochters, hun gespelen
En wie ge op uwen weg nog tegenkomt; Ik zal....

ARYANIS.
Wij blijven hier, Kroisos!

KROISOS.
Mijn kinderen!

VROUWEN.
O Vader
Wij blijven hier!

KROISOS.
Het zij; zoo weest ook gij bereid.

ARYANIS.
Wij zijn bereid.

NINOS.
Blijft hier, tot ik beneên vergader
Al wie nog strijden kan tot dezen laatsten strijd.
Nog is de steile burgt van Kroisos niet genomen!
(Ninos met zijn krijgers af).

VROUWEN.
Tot aan den Tmolos is Chrysantas' volk gekomen....
Wij zijn belegerd....

KROISOS.
O mijn Sardes, o mijn rijk!....

ARYANIS.
Gij hieft ons hoog, Kroisos, wij vallen tegelijk.

Vijfde bedrijf

[Binnenhof van 't paleis, op den achtergrond een hooge brandstapel in 't midden waarvan Kroisos, zwaar geketend, op zijnen troon zit. Voor hem liggen eenige gesneuvelden waaronder Ninos. Rondom, eveneens gebonden, zitten de nog levende vrouwen en slaven, aan de vier hoeken Aryanis en drie andere ongebonden, met brandende fakkels in de hand. Overal kostbaarheden en met wijn gevulde offerschalen. Tegenover den stapel een zware, gesloten poort. Door een galerij op den achtergrond kan men nog een gedeelte van de stad zien. De morgen begint te lichten).

KROISOS.
Solon!....

ARYANIS.
O nacht van wee die voor onze oogen wijkt;
O morgen die uw stralen over de aarde strijkt
Om nieuwe droefnis met uw zuiverheid te omblinken!
Des levens hoogste glans zal hier tot asch verzinken.
De vaste heerschappij wier gouden keten wond
Om Aziëns volkeren en hen tesamen bond
Tot eèn geweldigheid werd als een rag verbroken,
En zelf van ketenen gebukt en neergedoken
Verwacht haar drager wat zijn noodlot brengen zal;
Hoe kwam zoo groote macht en heerlijkheid ten val!
O Hoofd waarop zoo veler landen kronen blonken
Hoe zijt ge thans ontbloot van al uw waardigheid;
O Handen die zoo rijke zegeningen schonken,
Hoe machtloos ligt ge thans in uw gebondenheid.
Mijn vader dien ik zelf deze ijzers heb omhangen,
Wel viel 't vervullen van dit laatst bevel mij zwaar;
Maar....zoo nu Kuros komt vindt hij u reeds gevangen,
Vrijwillig, in de macht der godheid. Een altaar
Hebt gij haar opgericht, een offer zult gij branden
Zoo schoon en heilig, van zoo groote ootmoedigheid
Als nimmer nog eens menschen boetedoende handen
Tot haar verzoening brachten....Ziet wij zijn bereid;
Zoodra eèn Pers de burgt betreedt zal hij aanschouwen
Hoe Kroisos sterft en al wat hem nog bleef behouwen
Op aarde en wat hij 't meest van alles liefhad tot

Een offer heeft gewijd aan zijn onbuigbaar lot!
(Luid en toenemend rumoer aan de poort).
Gij vrouwen weest gereed wanneer ik u het teeken
Geef met uw fakkelen den stapel aan te steken....
Reeds wijkt de poort....en splijt....zij zijn 't!....
(Aryanis steekt een takkebos aan, de andere vrouwen volgen baar voorbeeld).
Het is gedaan
Het rijshout brandt....O Zeus!

VROUWEN.
Zeus! neem ons offer aan!
(Een bende Perzen, door Arsama aangevoerd, stormt binnen en blijft verschrikt voor in den hof staan).

PERZEN.
De Koning!

ARSAMA.
Kroisos?....Ja hij is 't, de held der Lyden
Voor wien gij eens op 't veld van Pteria moest vlieden
Totdat ons Kuros zelf ter hulpe kwam....Kroisos!....
Hij antwoordt niet....

PERZEN.
Hij is met ketens vastgebonden
Op zijnen troon....Hij leeft niet meer....Daar ligt Ninos
Bij de and're dooden, dood, de borst bedekt van wonden....
Arsama's dolkgreep zie ik blinken uit zijn zij
De vrouwen leven! Wee!

ARSAMA.
Wat staat ge er werkloos bij,
Snijdt los, haalt hen er af; pakt aan, voor zij verbranden!
Grijpt Kroisos levend zooals Knros ons beval!....
Geen durft?

PERZEN.
Hij leeft....hij heft de zwaar-geboeide handen!

KROISOS.
Solon!

PERZEN.
Wien roept hij aan?

ARSAMA.
Zoekt Kuros....snel! roept al
Wat helpen kan hierheen, haalt water....ziet van boven
Dansen al vlammen....Kuros zal ons niet gelooven....

PERZEN.
Een tempelschat!....

ARSAMA.
Maar bluscht dan eerst!

PERZEN.

Het louter goud
Ligt er gestapeld....ziet....gedrevene bokalen
Gevuld met offerwijn....

ARSAMA.
Pakt aan! het groene hout
Vlamt reeds en sist, pakt aan....

PERZEN.
Daar valt wat van te halen....

ARSAMA.
Het vuur breekt door en schuifelt langzaam naar omhoog!
(Kuros, met groot gevolg komt den binnenhof oprijden Kuros en zijn paard geheel in 't goud geharnast, de ruiters van zijn gevolg in koper.)

PERZEN.
Kuros, de gouden god!....terzijde....een helle boog
Van licht en wapenglans straalt om zijn leden henen....
De weerschijn van den brand....nooit heeft hij zoo geschenen
Op 't slagveld....Kuros heil!....een wonder!....Heil den Heer
Van Azië....Kuros!

ARSAMA.
Terneer, hij komt, terneer!

PERZEN.
Heil Kuros!

KUROS.
Kroisos?....wee gij roovers, wee verwaten
Plundraars! wie gaf u recht de hand aan hem te slaan?
Heb ik u niet gezegd hem ongedeerd te laten?....
Arsama! gij hier? gij, wie heeft dien moord begaan?
Wie dorst hier Kuros' naam voor eeuwig te besmetten?
Arsama!....bluscht het vuur, redt hen....en zoo er een'
Hunner niet leeft....

ARSAMA.
O Heer, wij konden 't niet beletten,
De stapel brandde reeds....

KUROS.
Maar bluscht!....is er geen een
Die durft....zoo zal ik zelf....
(Springt van zijn paard en treedt op den brandstapel toe, soldaten volgen en trachten thans het vuur te blusschen).

PERS.
Het rijs valt naar beneden!

KUROS.
Doof uit!

PERZEN.
(Vergeefsch pogend het vuur meester te worden).
Geen mensch vermag die vlammen uit te treden!
(Kuros nadert den stapel en wil een der stammen aangrijpen; Aryanis rijst op en weert hem af.

ARYANIS.
Terug! dit altaar is den hoogsten god gewijd;
Terug o Kuros, want, wie deze gloeîende stammen
Uiteenwerpt heft zijn hand tegen de majesteit

Van Zeus zelf en zijn hoog geheiligde offervlammen!

KUROS.
Wat Zeus!....slaat neer het vuur....ik wil dit niet....slaat neer!

PERZEN.
Het is te laat....het vloeit al verder....meer, nog meer!
Brengt water, zand....de rook verschroeit ons....wij verstikken....
Ruk weg dien balk....geen span kan ik hem meer verwrikken....
't Is tooverij! een God heeft hem geoordeeld....Hoort....
Hij roept!....

KROISOS.
Kuros, Kuros!

PERZEN.
Hij leeft; 't is Kroisos....hoort!

KROISOS.
O Zeus! ik roep u aan, verhoor mij, laat mij sterven,
Geef mij dit laatst geluk te sterven naar mijn wil;
Het leven dat mij eens verblindde leerde ik derven,
Mijn hoogmoed zwijgt, O Zeus, mijn ijdel hart werd stil....

PERZEN.
Hij wankelt....

KUROS.
Kroisos!

PERZEN.
Wee! de vlammentongen rijzen
En woelen flakkrend om zijn voeten....

KUROS.
Kroisos!

KROISOS.
(zwak) Heer!
Zoo gij grootmoedig zijt en mij nog wilt bewijzen
Grootste genade....ik smeek, zoo legt mijn keet'nen neer
In Delphi's tempel....

PERZEN.
Zijn geheven handen zakken
Omlaag....rondom den troon vatten de dorre takken
Al vlam....

KUROS.
Dooft uit, dooft uit!
(Het wordt plotseling donker, een zware onweerswolk trekt over de stad.)

PERZEN.
Wee! het wordt nacht....de nacht!
Een teeken! 't vuur staat stil, geen vlam beweegt....de nacht
Wentelt terug....een wolk komt over Sardes drijven

Een teeken....boven ons zie ik het hangen blijven
Als onweer....wee ons, wee,....de bliksems schieten los....
De rook kruipt langs den grond, het vuur stort in....

KUROS.
Kroisos!

KROISOS.
(Tracht op te staan).
Solon!

PERZEN.
Hij sterft....wee ons...een wolkbreuk, zware stralen
Breken de lucht....Een vloed komt over Sardes dalen....
Wee ons! vlucht in 't paleis voor ons die storm verdrinkt!
(De bui bedaart weer plotseling en trekt af, de lucht klaart op).

KUROS.
Zijn god heeft hem gered....Blijft mannen....ziet weer blinkt
Ginder het morgenblauw, de wolken grommen henen;
Reeds is het onweer van den horizont verdwenen,
De regen mindert....en het smeulend vuur verdooft;
Zij zijn gered....

ARSAMA.
Weer heft hij 't diep-gezonken hoofd!

KROISOS.
Kuros!

KUROS.
O Kroisos, moet ik u dan zóo begroeten;
Den machtigsten vijand die mij ooit wederstond?
Zóo moest ge uw onberaden roekeloosheid boeten
Waarmee ge tegen mij dien grooten tocht begont!
Wàt heeft u zóo misleid? Wat zoekt gij in mijn landen
Dat gij niet zelve reeds in overdaad bezat;
Gij die 't onmeet'lijk rijke Phrygië en de stranden
Der Joniërs beheerschte!....

KROISOS.
En was een mensch ooit zat
Van roem? O godheid die ook dit hart hield bevangen
Van uw onzeggelijk en mateloos verlangen
Dat ieder leven stuwt....Ik was een spelend kind;
Ik wist niet wat mijn macht bedoelde, glans-verblind
Hield ik voor eigen werk het wonder-machtig leven
Dat door uw wil mijn menschenziel werd uitgedreven
Tot een verwerklijking uwer geweldigheid.
Mijn eigen roem, niet uw groote noodwendigheid,
Mijn God, heb ik gezocht. Ik nar die om der menschen
Ledige praal ten slaaf werd van mijn leed'ger wenschen
Wiens wil om kinderlijk geluk onwaardig vroeg;
Thans weet ik dat ik slechts uw grooten wil voldroeg.
En 't lot dat mijn verblindheid voegt heb ik gevonden;

Dit is Kroisos! uw knecht! geketend en gebonden
O mijn Noodwendigheid, geef ik mij in uw macht;
Ik ben een mensch!
Kuros! mijn Heer....beveel, ik wacht!....

KUROS.
Gelijk een waterval zie ik de zware tijden
Stuwen en overslaan en bruisend verder glijden
Tot in een eindeloos en ongekend verschiet....
Wat wacht gij van mijn wil!....de godheid richt, ik niet....
(Kuros wenkt Arsama en eenige soldaten Kroisos en de andere geketenden te bevrijden. Kroisos daalt van den brandstapel neder en wordt voor Kuros geleid).

KROISOS.
Ik ben niet waardig meer der wereld kroon te dragen,
Ik wist mijn waarheid niet. Zoo neemt mijn heerschappij;
Een sterker zon kwam thans over mijn volkren dagen,
Verblonken in mijn glans; Kuros! een nieuw getij
Breekt aan, de wereld wacht een nieuw-geboren leven;
Kuros! haar Noodlot werd in uwe hand gegeven!
Zoo neemt mijn landen, neemt dit heerelijke rijk
Dat ik zelf heb verwoest....ik buig mij voor u neder
Aziëns Heer!....

KUROS.
Staat op! Kroisos, wij zijn gelijk
Omdat wij menschen zijn....een korte pooze en weder
Is heel mijn heerlijkheid verzwolgen in dien nacht
Waarin het eeuwig Zijn en Niet-zijn samen strijden!
Meer dan een wereldrijk heeft mij uw val gebracht:
Wil en Gelatenheid om wat wendlooze tijden
Wentelen op mijn ziel, tot ieder lot bereid
Te wrochten tot het einde in evenwichtigheid.
(Heft Kroisos op en reikt hem zijn gouden zwaard over. Een Medisch Magiër, voorafgegaan door twee slaven die een klein vuuraltaar dragen, treedt op en nadert Kuros.)

MAGIËR.
Mithra! wiens heilig licht weer daagt en van de toppen
Der bergen over nachtverzonken landen glanst,
O dageraad die rond de wit-gekruinde koppen
Als een robijnen kroon van schitteringen kranst,
Gij die de nacht bedwingt waarin duizend demonen
Tegen der godheid schepping stormen en hun kwaad

De macht van Ormuz blindt zooals de zandcyclonen
In een woestijn de zon met hun vaalgrauw gewaad
Omhangen en bekleên; die nacht waarin de spoken
En roovers rondgaan en der menschen stal en huis
Van schrik vervullen; wolf en jakhals, al 't gespuis
Der hel is tot der weerld verwoesting losgebroken;
O hoog-gezegend licht dat deze nacht verwon,
Geweld'ge God voor wien Ahriman's horden vluchten!
Opnieuw is de aarde ontwaakt, een nieuwe dag begon,
En 't luide leven vult opnieuw de zuivre luchten;
Mithra! uw rijk breekt aan en Ormus' schepping staat
Levend, geweldig, in uw grooten dageraad.

De kleine Johannes
Tweede deel
Door
Frederik van Eeden.

XV.

Op een vroegen morgen, zonnig en stil, kwamen zij aan een klein badplaatsje tusschen de bergen. Het was nog geen zeven uur. Een lichte nevel hing om de donkergroene toppen, en dauw schitterde op het mooie groen-fluweelen grasveld en op de gloeiend roode geraniums, de witte purper-gesterde anjers en de bruin-groene zoet-riekende reseda van het park. De muziek speelde al lustig en de zwierig gekleede dames en heeren wandelden op een marmer-bevloerden wandelbaan, na het drinken van het zoute warme water uit de bron, plichtmatig zooals hun dat was bevolen, om gezond te worden.

Marjon zocht zulke plaatsjes, want daar viel 't meeste te verdienen. Er waren ook al een paar concurrenten. Een sterke man en zijn dochtertje, beiden gekleed in rose tricot en zwart fluweelen broekjes met pailletten, maar och! zoo stoffig, gelapt en verschoten. Het meisje was veel jonger dan Marjon en had een suffig brutaal gezichtje. Ze liep op haar handen, zoodat haar beentjes boven haar zwarte kroeskopje bengelden.

Johannes vond die ontmoeting niet plezierig. Marjon en hij behoorden tot de voornamen onder 't kermisvolk. Hun buisjes en petten zagen nu juist ook niet zoo frisch en welgeborsteld. Maar wat zij aan hadden was heel, ook hun schoenen, Johannes had zijn jongeheeren-pakje nog, en Marjon droeg een fluweelen stal-jongensbuisje van het circus. Met den sjofelen Hercules en zijn dochtertje lieten ze zich niet in.

Bij Marjon was dit alleen spijtigheid om de concurrentie,

bij Johannes was het trots, dat voelde hij wel. Hij had meelijden met dien groven man met zijn wreed gezicht en met dat arme versufte acrobaten-kind. Maar dat hij zelf nu hun vak-genoot en gelijke was, tegenover al die deftige badgasten, dit kon hij niet zetten.

Het maakte hem verdrietig, hij wou niet zingen en liep droomend tusschen de bloemen, met vage verzen en een diepe weemoed in zijn geest. Hij dacht aan zijn vaderlijk huis en den moestuin, aan de duinen, aan den herfstdag toen hij bij den tuinman van Robinetta's buiten kwam, aan Windekind, aan Markus, aan den bloemtuin van tante Seréna.

De bloemen keken hem aan met hun wijde, ernstige oogjes. De anjers, de gestraalde stijve Zinnia's, de geel-vlammige zonnebloemen. Ze waren blijkbaar allen vol diep mede-gevoel, alsof zij tegen elkaar fluisterden: ‘Kijk! den armen kleinen Johannes! Weet je nog hoe hij onze gast was in het elven- en bloemenrijk? Zoo blij en jong! Nu is hij droevig en verlaten, een schamele kermisjongen, die moet zingen voor zijn brood. Is 't niet vreeselijk?’

En de blanke purperhartige anjers wiegelden meewarig heen en weer, en de groote zonnebloemen lieten het hoofd hangen en staarden strak omlaag met blikken vol ontzetting.

De zon scheen zoo stil en prachtig, de spitse reseda-tuiltjes geurden zoo zoet, en toen Johannes voor een bed vol smachtendblauwe lobelia's kwam, die allemaal blinkende dauwtranen in hun oogjes schenen te hebben, uit louter medelijden, toen kreeg hij zelf ook zoozeer met den kleinen Johannes te doen, dat hij op een bank ging zitten schreien. En alsof daar in het achter groene heesters verborgen muziektentje, de dikke kapelmeester en zijn muzikanten, met goud-omboorde platte petten, den toestand begrepen, speelden zij zeer gevoelvol een weemoedige volkswijze. Marjon echter, die om de zaken bleef denken, was druk aan 't jongleeren met bordjes, appels en eieren, op de marmeren esplanade.

Johannes zag dat, en schaamde zich wel een weinig. Hij beproefde verzen te maken en begon aldus:

Ach roode geranium welvertrouwd,
Ach lieve lobelia blauw,
Waarom of gij mij dan zoo droevig beschouwt?

Voor wien draagt uw gezicht in 't morgenlicht,
die schitter-tranen van dauw?

Ach kent gij mij nog?....

Maar verder kwam hij niet, omdat hij het te kwaad kreeg, en ook geen papier bij zich had.

Daar kwam Marjon aan:

- 'Wat zit je daar nou te klungelen, Jo, en mij laat je maar sappelen. Als aanstonds de boteram komt, dàn kan je zeker wel meedoen.'

Zij sprak wat bits, en geen wonder dat Johannes ook wat gemelijk antwoordde:

- 'Ik denk niet altijd om geld en eten zooals jij.' -

Dat raakte harder dan hij dacht, en de zon fonkelde nu niet enkel op de dauw in de lobelia's, maar ook op heldere droppen in twee blanke meisjes-oogen. Marjon werd echter niet boos, maar zeide zacht:

'Maakte je verzen?'

Johannes knikte zwijgend.

- 'Neem me niet kwalijk, Jo, mag ik es hooren?'

En Johannes begon:

'Ach roode geranium wel vertrouwd,
Ach lieve lobelia blauw,
Waarom of gij mij dan zoo innig beschouwt?
Waarom toont uw gezicht, in 't morgenlicht,
die schittertranen van dauw?

Och, weet je 't dan nog - van den ouden tijd...

Weer bleef hij steken, en zweeg, met droeven blik voor zich starend.

- 'Zul je 't afmaken, Jo?' zei Marjon, met een stil respect. 'Blijf jij maar hier, dan zal ik ze nog wel wat vóórdraaien alléén, hoor!'

En zij ging weer naar de hoofsche pantoffel-parade, met Keesje en haar bordjes, haar appels en haar eieren.

Toen keek Johannes op en zag plotseling vóór zich iets zoo bekoorlijks en liefelijks, dat hij eene geheel onbekende ge-

waarwording voelde. Het was hem alsof hij tot nog toe in een kamer had gewoond met beschilderde muren, waarop boomen en bergen en watervallen en blauwe luchten waren afgebeeld - en alsof nu plotseling die muren verdwenen en hij de echte blauwe hemel, en echte bosschen en rivieren om zich zag.

Het zonnige, bloemrijke parkje van de badplaats was begrensd door steile porfierrotsen. Aan den voet, bij 't donkerheldere water van een kleinen stroom, waren ze dicht-begroeid met schaduwend laag-hout. Daar kwam een smal paadje uit van de bergen, en op dat paadje liepen twee kinderen naar beneden, hand in hand, met fijne stemmetjes in druk gesprek.

Het waren twee meisjes van omstreeks 9 en 10 jaar. Ze hadden zwart-fluweelen jurkjes aan, om 't midden met gekleurd lint bijeengehouden, bij de eene rood, bij de andere ivoorkleurig. Ieder had keurig nette glad-sluitende kousen van gelijke kleur als haar gordel, en fijne lage schoenen. Ze waren beiden blootshoofds en hadden dik, goudblond haar, dat in zware glanzige kronkels neerviel over 't zwart-fluweel.

De muzikanten - alsof zij 't al-weder wisten - speelden nu een liefelijk danswijsje, en de twee meisjes bewogen met speelsche vroolijkheid hun slanke beentjes op de maat. Eén-twee-drie, één-twee-drie, - de pas van drieën, zooals kinderen zeggen, met de beide handen inééngestrengeld. En wat Johannes ondervond toen hij dat hoorde en zag, dat zal ik maar niet beproeven u te beschrijven, want dat heeft hijzelf ook nooit kunnen doen.

Denkt maar dat het iets zeer heerlijks was en ook iets geheimzinnigs, want het deed hem aan het elven-land van Windekind denken en hij begreep volstrekt niet waarom.

Voor 't eerst scheen het hem alsof er iets uit dat heerlijke land, het land van Windekind en van vader Pan, in het gewone menschenleven was overgebracht. Dat waren die twee meisjes, en op het bergpad hun slanke voetjes, die zij bewogen op de maat der muziek.

De kinderen liepen toen al pratend, hand in hand, door het park, nu en dan even hardloopend, soms met helder gelach, ook wel stilstaand bij bloem of kapel, tot zij tusschen de wandelaars kwamen en in een groot hotel verdwenen. Johannes

was hen gevolgd, zich verwonderend waarover zij het zoo druk zouden hebben, vol aandacht voor al hun aardige maniertjes, stemgeluidjes en bevallige gebaren, voor hun fraaie kleeding, hun schoone haren en ranke gestalte.

Toen hij bij Marjon terug kwam, moest hij wel opmerken hoe veel minder mooi deze was, met haar schrale figuur en bleek gelaat, haar groote handen en voeten en kort gesneden wit-blond haar. Johannes zeide niets van zijn ontmoeting, maar was zeer stil en ingetrokken. Ook Marjon was daardoor lang zoo vroolijk niet als gewoonlijk.

Toen zij dien namiddag weder de ronde deden door het plaatsje, en geld trachtten te verzamelen bij de families, die vóór de hotels en in de tuinprieeltjes koffie en koek gebruikten naar Duitschen trant, toen voelde Johannes zich zeer zenuwachtig worden in de buurt van het groote hotel, waar de twee meisjes waren binnen gegaan. Zijn hart klopte hevig en hij kon niet meer zingen.

En jawel, toen zij naderbij kwamen, hoorde hij dezelfde twee vogel-stemmetjes die hem den ganschen dag nog in de ooren klonken, vroolijk opjubelen. Dat gold niet den kleinen Johannes, maar Keesje. Voor 't eerst werd Johannes duchtig op hem jaloersch,

Een welluidende stem riep zacht en vermanend twee namen: ‘Olga! - Frieda!’

Maar Johannes was te zeer bedremmeld en aangedaan om goed waar te nemen wat hij zag. Zij waren het, de twee lieve kinderen, die hij 's morgens voor 't eerst gezien had en ze kwamen vlak bij hem en spraken tot Keesje. Hun moeder riep hen terug en toen vraagden en vleiden de kinderen met uitbundige smeekstemmetjes of die allerliefste aap toch wat naderbij mocht komen, en of ze hem koek mochten geven en of hij kunsten mocht doen.

Het was Johannes alsof hij in een nevel ging, of alles rondom hem wazig en onduidelijk was. Juist zoo voelde hij, toen hij in Robinetta's huis stond tegenover de vijandige menschen. Maar toen was het angstig en vreeselijk, en nu blij en heerlijk. Vaag hoorde hij het roezige stemmen-gerucht en het gerammel van koppen en schotels en eetgerei. Hij voelde de aanraking der zachte meisjeshandjes en werd voor

het tafeltje gebracht vanwaar de vermanende stem geklonken had. Daar zat een dame en een heer. Keesje kreeg lekkers.

‘Kun je zingen?’ vroeg een stem in 't Duitsch. Johannes bedacht toen eerst dat de twee meisjes Engelsch hadden gesproken, Marjon stemde haar gitaar, en porde hem ferm met den steel er van in de zij, omdat zij vond dat hij weer zoo erg verbouwereerd deed. Toen zongen zij het laatste liedje dat Johannes dien morgen had afgemaakt en dat Marjon sedert al op muziek had gebracht.

Ach roode geranium wel-vertrouwd,
Ach lieve lobelia blauw,
Waarom of gij mij toch zoo droevig beschouwt?
Voor wien draagt uw gezicht, in 't morgenlicht
die schittertranen van dauw?

Ach weet je dan nog van den ouden tijd
toen de teedere nachtegaal zong,
toen de elven dansten op 't mostapijt
En het maanlicht zoo stil, en de hemel zoo wijd
en de wereld zoo vreemd en jong?

Ach roode geranium wel-vertrouwd,
Ach lieve lobelia blauw,
de zon is verdonkerd, de lucht is vergrauwd,
de nachtwind wordt kil en de wereld oud
en de herfst komt zoo gauw, zoo gauw.

Johannes had nu weer helder gezongen. Het brok in zijn keel was plotseling weggegaan, toen het er op aan kwam.

Toen hoorde hij den heer zeggen, met groote verbazing: ‘Ze zingen Hollandsch’. En zij moesten hun lied herhalen.

Johannes zong met volle toewijding, zooals nog nooit te voren. Al zijn droefheid en zijn vaag verlangen zong hij nu uit. Marjon begeleidde hem bescheidenlijk, met zachte gitaargrepen en tweede stem. Maar de muziek was toch geheel van haar.

De uitwerking op de familie aan het tafeltje was ook geheel anders dan die zij tot nog toe hadden teweeggebracht. De deftige mevrouw uitte een langgerekt ‘Ah!’ met een zacht hoog stemgeluid, en bekeek het tweetal nauwkeurig, door

een lorgnet met langen steel van schildpad. De heer zeide, in 't Hollandsch: ‘Uitstekend! - voortreffelijk! - zeer bizonder! werkelijk zeer bizonder.’ De meisjes klapten in de handjes en riepen om 't hardst ‘bravo! bravo!’

Johannes voelde zijn gezicht gloeien van plezier en voldoening.

- ‘Kom eens wat dichterbij, jongelui!’ zei toen de deftige mevrouw, haar langgesteelde lorgnet in den schoot leggend. Zij sprak nu ook Hollandsch, maar met een vreemd accent, dat Johannes zeer voornaam klonk.

- ‘Vertel eens,’ zeide ze vriendelijk. ‘waar komen jelui vandaan, en hoe kom je aan dat mooie liedje?’

‘Wij komen van Holland, mevrouw!’ zei Johannes, nog een beetje verward, ‘en dat liedje hebben we zelf gemaakt.’ -

- ‘Zelf gemaakt?’ zeide de dame, met minzame verbazing, terwijl ze den heer naast haar eens aankeek. ‘De woorden? Of de muziek?

- ‘Allebei’ zei Johannes. ‘Ik de woorden, en mijn vriend de muziek.’

- ‘Wel! wel! wel!’ zeide de mevrouw, glimlachend om zijn aardige zelfvoldoening.

Toen mochten zij beiden aan het tafeltje zitten en kregen ook koffie met gebak. Johannes voelde zich verheerlijkt en gelukkig. Maar zijn twee lieve meisjes hadden alleen oog voor Keesje, die ze voorzichtig probeerden te aaien. Als Kees zijn kop wat te snel omdraaide en wat te scherp uit zijn felle bruine oogjes keek, trokken ze schuw hun blanke handjes terug, met vroolijke angstkreetjes. Hoe jaloersch was Johannes op Keesje. Marjon had de ernstige, onverschillige gelaatsuitdrukking, die haar eigen was in gewonen doen.

- ‘Vertel ons nu nog eens wat méér’ - zeide de voorname dame. ‘Jelui zijn toch stellig geen ordinaire landloopers, is het wel?’

Johannas keek haar in het fijne gezicht met de van bijziendheid lichtelijk toegeknepen oogen. Het scheen hem of hij nog nooit zulk een edele en mooie dame gezien had. Zij was nog lang niet oud, misschien dertig jaar en zeer fraai gekleed, met een wolk van kant om schouders en polsen, paarlen om den hals en een menigte schitterende armbanden en vingerringen. Fijne geuren omringden haar en toen Johannes

zoo vertrouwelijk door haar werd aangezien en toegesproken, werd hij geheel bekoord en bedwelmd en begon in blijde opgewondenheid te vertellen, volgens haar verzoek, over zichzelf en zijn leven, over den dood van zijn vader, over tante Seréna, over zijn ontmoeting en ontsnapping met Marjon. Maar hij was toch nog bezonnen genoeg om niet over Windekind en Pluizer en zijn eerste ontmoeting met Markus te beginnen.

Het gezelschap luisterde aandachtig. Marjon keek even lusteloos en suf, en bemoeide zich met Keesje.

- 'Hoe uiterst interessant!' zeide de moeder van de meisjes. En ze richtte zich tot den heer naast haar. 'Vindt u niet, mijnheer van Lieverlee? zéér interessant.'
- 'Ja mevrouw, dit is echt. Zeer bizonder! Een vondst. Hoe heet je, mijn jongen?'
- 'Johannes, meneer!'
- 'Zóó, toch niet de kleine Johannes, de vriend van Windekind?'

Johannes bloosde en stotterde zeer verlegen: - 'Jawel, mijnheer!'

Plotseling gaf Keesje een leelijke schreeuw, zoodat de heer en dame zenuwachtig opschrikten. Vermoedelijk had Marjon hem in den staart geknepen, wat zij toch anders zelden deed.

XVI

Zie, dat komt er nu van, als men niet doet wat ik zoo uitdrukkelijk verzocht. Mijnheer van Lieverlee wist zeer goed dat ik er den kleinen Johannes niet over aangesproken wilde hebben en nu geschiedde het toch, en zooals gij hooren zult met bedenkelijke gevolgen.

Mijnheer van Lieverlee was niet meer dan een jaar of zes ouder dan Johannes. Hij had groote blauwe oogen, een bleek-blank gezicht met een paar zachte blosjes, een schraal en klein, vlassig, dubbel puntbaardje, en een dikke geelblonde kuif, die kunstiglijk over zijn voorhoofd was gekapt. Een dasspeld met flonkerend-blauwe safieren schitterde op zijn breede donker-violette das, een hooge sneeuwwitte boord reikte van zijn modieuze jaskraag tot over zijn nekhaar, en

zijn rijk beringde handen rustten op de fraai besneden ivoren knop van een ebbenhouten wandelstok. Vóór hem op tafel lag een fijne, licht grijze vilthoed en zijn broek was van dezelfde kleur.

Na Johannes' bekentenis zwegen allen eenige oogenblikken. Toen haalde mijnheer van Lieverlee een fraai zakboek voor den dag, waarop een sierlijk monogram stond, in kleine diamanten, maakte eenige aanteekeningen, en zei tot de dame:

- 'Wij kunnen wel met zekerheid zeggen, dat dit niet toevallig is. Zijn karma is blijkbaar gunstig. Dat hij juist hier terecht komt bij ons, die zijn geschiedenis kennen en zijn ziel begrijpen, is het werk van de eerste rangs intelligenties die hem geleiden. We moeten den wenk verstaan.'

- 'Het is zeker een belangrijk geval om over te denken,' zei de mevrouw weifelend. 'Waar wonen jelui?'

- 'Daargints over 't spoor, in 't volks-logement,' zei Marjon.

Mevrouw keek wat stroef en zeide: 'Nu jongens, gaat dan nu maar naar huis. Hier heb jelui elk drie mark. En Johannes wil je dat liedje eens voor mij opschrijven? Er was werkelijk een allerliefste weemoed in. Zeer sympathiek'. -

- 'Ja, mevrouw, ik zal 't doen. En mag ik het u dan zelf komen brengen?'

- 'Zeker! zeker!' zeide mevrouw, maar tevens bekeek zij nauwkeurig zijn kleederen door haar lorgnet.

Toen zij vertrokken en uit 't gezicht waren, liep Marjon terstond terug naar de achterzijde van 't hotel en begon met het daar bezige personeel praatjes te maken, zoolang tot zij iemand vond, die wat wist van het gezin met de deftige mevrouw en de twee lieve meisjes.

- 'Meen jelui de gravin?' vroeg een verwaande oberkellner met schamperen nadruk. 'Is u soms van de familie?'

- 'Nu, waarom niet?' zei Marjon met veel zelfvertrouwen. 'Er zijn wel gravinnen met oberkellners weggeloopen.'

De kok en de kamermeisjes lachten. 'Scheer je weg, rakker!' zei de kellner.

'Wat voor landslui zijn het?' vroeg Marjon door.

- 'Die? die hebben geen vaderland. De graaf was een Pool en zij is uit Amerika. Nu woont ze in Holland.' -

- 'Weduwe of gescheiden?' vroeg een van de kamermeisjes.

- ‘Gescheiden natuurlijk! dat 's veel voornamer.’
- ‘En die jonge Hollander, is dat familie van haar?’ -
- ‘Och wat! dat is een reis-vriend. Die heeft ze hier ontmoet.’

- ‘Willen we maar doorreize, Jo?’ vroeg Marjon toen zij samen tot hun avondmaal grauw brood en kaas zaten te eten, in hetzelfde benauwde en rookerige kamertje, waar ook de sjofele Hercules zat met zijn dochtertje, thans in schamel burgerpak gekleed en elk met een glas bier voor zich.
- ‘Ik zou mijn liedje brengen’ zei Johannes.
- ‘Stuur ze dat maar, Jo, ik heb het niet op dat volk.’

Johannes zweeg en at. Maar heimelijk werd zijn gevoel voor Marjon niet inniger en daalde zijn meening over haar. Zij was jaloersch of niet gevoelig voor het mooie en edele onder menschen. Zij had ook zoolang onder vuil en ruw volk geleefd. O, de twee lieve meisjes, dat waren edeler en fijner schepseltjes. En innig en zachtkens herhaalde Johannes bij zichzelf hun namen: ‘Olga! - Frieda!’

Daar kwam zoowaar een goud-gegaloneerd klein jonkske, uit het groote hotel, met een briefje, zoo geurig, dat het vunzige kamertje er gansch naar rook en de bier-drinkers verwonderd den neus opsnoven.

Het was van den heer van Lieverlee die Johannes verzocht bij hem te komen - maar zonder den aap.

- ‘Ga jij maar’, zei Marjon. ‘Kees mag niet mee omdat hij er een andere odeur op nahoud. Zeg maar dat ik die van Kees verkies.’ -

Mijnheer van Lieverlee dronk sterke, zwarte koffie uit kleine metalen kopjes en rookte een turksche pijp met barnsteenen mondstuk. Het water gorgelde bij iederen trek. Hij had zwarte zijden kousen en verlakte schoentjes aan en liet Johannes naast hem op de breede sofa plaats nemen.

Toen hield hij, na een wijle zwijgens, de volgende toespraak: ‘Ziezoo, Johannes, ga nu rustig zitten en tracht je - zoolang we praten - in de opperste ziele-sfeer te houden.’ Hierna liet mijnheer van Lieverlee eenigen tijd lang zijn pijp borrelen. ‘Ben je er?’

Johannes was er niet heel zeker van, maar knikte toch maar, veel te benieuwd naar wat er verder zou komen.

‘Ik kan jou dat vragen, Johannes, omdat wij elkaar terstond begrijpen. - Jij en ik...weet je! jij en ik, wij kenden elkander al eer dat wij in dit lichaam waren. Nu behoeven we geen kennis te maken als de gewone banale menschen. Wij kunnen terstond doen als Windekind en jij. Wij leeren elkaar niet kennen, maar wij herkennen elkaar.’

Aandachtig hoorde Johannes deze belangrijke en buitengewone tijdingen. Hij zag den spreker eerbiedig aan en trachtte hem inderdaad te herkennen, doch niet met succes.

‘Je zult je alreeds verwonderd hebben dat ik je lotgevallen wist. Nu is dat niet zoo wonderbaarlijk, want er is iemand aan wien je ze schijnt verteld te hebben. Weet je wien ik meen?’

Johannes wist wel wien hij meende.

- ‘Dat had je eigenlijk niet moeten doen, Johannes. Toen ik het hoorde, zei ik dadelijk dat het jammer was. De wereld is daar te grof en te oppervlakkig voor. De menschen begrijpen er toch niets van. Je moet het heel teedere en bizondere niet laten ontwijden en beduimelen door de vuile vingers van het onverschillige publiek, de domme menigte. Begrijp je?’

Johannes knikte. De pijp gorgelde, en mijnheer van Lieverlee dronk een teugje koffie. Toen hernam hij, met levendiger toon en zwevende gebaren van zijn lange, blanke handen:

‘De sluier van Maja, Johannes, omnevelt den blik van al wat geschapen is, van al wat nog ademt en verlangt, van al wat nog geniet en lijdt. Wij moeten ons daarvan bevrijden. - Wil je ook koffie?’

- ‘Alstublieft, mijnheer,’ zei Johannes.

- ‘'n Sigaret? - Of rook je nog niet?’

- ‘Neen, mijnheer!’ -

- ‘'t Is waar, Windekind hield niet van tabaksrook. Maar ik doe dat ook niet zooals het gewone volk, om de lol, om het lekkere. Neen, ik laat dit doen door mijn laagste bestanddeelen, de achtste en negende geledingen, de Kama-Rupa. Mijn hoogere gedeelten, het vierde en vijfde, blijven daarbuiten, precies zooals een heer van het balcon van zijn landhuis zijn vee ziet grazen. De koeien doen niets als het gras

filtreeren, vreten en wat er op volgt. De heer maakt er een gedicht van of een schilderij.'

Een pauze, met pijpgegorgel.

- 'Welnu - zooals ik zei. - we moeten de paarlen onzer hoogere stemmingen en sensaties niet voor de zwijnen gooien. Wij, Johannes, jij en ik, die al veel incarnaties achter ons hebben, wij zijn oude zielen, we hebben den sluier al zoo lang gedragen dat-ie begint te slijten. We kijken er doorheen. - Nu moeten wij ons niet te veel inlaten met die jonge, groene nieuwelingen die er pas inzitten. We zouden zakken, achteruitgaan, onze kostelijkste veroveringen weer verliezen.' -

Dat alles scheen Johannes zeer juist toe, en ook zeer streelend. Nu was 't ook duidelijk waarom hij nog maar zoo slecht met de menschen op kon schieten. Hij was een bejaarde ziel tusschen onmondigen.

- 'Wij, Johannes' begon van Lieverlee weer, 'behooren, om zoo te zeggen, tot de levens-veteranen. Wij dragen de litteekens van tallooze incarnaties, de strepen van veeljarige - of laat ik liever zeggen, veel-eeuwige dienst. Wij moeten onzen rang ophouden, onze waardigheid en ons prestige niet te grabbelen gooien. Dit doe je, als je al je intieme aandoeningen aan de groote klok hangt. En daar heb jij, geloof ik, nog altijd een kinderachtige en heel gevaarlijke neiging toe.'

Johannes dacht aan zijn vele misslagen en onbezonnenheden, aan zijn dom uitflappen van zijn wijsheid op school en van Windekind's naam voor de menschen, en hij tuurde beschaamd in zijn ledig koffie-kopje.

- 'Enfin! - ditmaal moest het blijkbaar gebeuren om jou mij te doen vinden. Mij - en gravin Dolores. Want je moet weten dat je een paar zielen hebt gevonden van de opperste fijnheid. Juist wat je noodig hebt.'

- 'Ja, wat is zij voornaam, en wat zijn haar kinderen lief' zei Johannes met ijverig instemmen.

- 'Niet omdat zij een gravin is' zeide van Lieverlee met een verachtelijk gebaar. 'Voor ons beteekenen die titels niets. Mijn geslacht is misschien meer gedistingeerd dan het hare. Maar zij is onze ziels-zuster, een mengeling van opperste gloedroode passie, en lelie-blanke veluw-puurheid.'

Bij deze mooie woorden die van Lieverlee met veel zorg en nadruk uitsprak, voelde Johannes dat hij zelf een kleur kreeg van verlegenheid. Hoe durfde iemand zóómaar zulke woorden zeggen of 't niets was.

- 'Is u een dichter?' vroeg hij schuchter.

- 'Zeker ben ik dat. Maar dat ben jij ook, mijn jongen, wist je dat niet? - Welnu, laat *ik* het je dan zeggen. Kijk, nu ben je het leelijke jonge eendje, dat voor 't eerst een zwaan ontmoet. Weet je wel? - Vrees niet, Johannes, vrees niet, broeder zwaan! Hef je gelen snavel maar op, ik zal je niet dooden, maar omarmen.' -

Johannes hief zijn gelen snavel op, maar in plaats van hem te omarmen haalde van Lieverlee het met diamanten bezette zakboekje te voorschijn en begon er haastig in te schrijven. Daarop zei hij glimlachend, terwijl hij boek en potlood opborg: 'goede invallen moet je vasthouden. Die zijn kostbaar.'

- 'Welnu dan,' hervatte hij, onder hevig geborrel zijn pijp weer aanzuigend, 'je kon werkelijk bij niemand beter terecht zijn gekomen, om je groote doel te bereiken, dan bij ons. Wij weten de verklaring van al die zonderlinge lotgevallen met Pluizer en Windekind, en wij kunnen je den onfeilbaren weg wijzen naar wat je zocht. Wij gaan namelijk samen.'

Was dit nu geen heuchelijk nieuws voor Johannes? Hoe dom van Marjon om niet mee te willen. Vol aandacht luisterde hij verder.

- 'Luister goed. Johannes, dan zal ik je vertellen, wat al die wezens zijn, die je ontmoet hebben, ik zal je hun macht ontraadselen, en je zeggen wat ons verder te doen staat.'

Daar ging de deur open en gravin Dolores trad binnen, met haar kinderen. Zij zag er oogverblindend uit, met blooten hals en armen, waarop prachtige juweelen flonkerden. De kinderen waren in 't wit. De groote table-d'hote was afgeloopen en nu kwamen zij bij van Lieverlee zijn arabische koffie drinken.

- 'Ah!' zeide zij, terwijl ze Johannes lorgneerde, 'heeft u bezoek? - Wij storen toch niet? Maar u kunt zulke delicieuze koffie zetten. Die hotel-koffie kan ik niet verdragen.' -

- 'Waar is de aap? Waar is de aap?' riepen de twee kinderen en liepen op Johannes toe.

Johannes stond bedremmeld op. De twee bevallige kinderen

omringden hem, hij rook de fijne geur van hun weelderig haar, van hun kostbare kleederen. Hij voelde hun warmen adem, hun zachte handjes. Hij was geheel en al bekoord, overweldigd door heerlijke aandoeningen. De meisjes vleiden hem flemend aan, aldoor naar den aap vragend, tot weer het zacht-vermanend: ‘Olga! - Frieda!’ weerklonk.

Toen gingen zij naast Johannes op de sofa zitten, ieder aan een kant. De moeder stak een sigaret op.

- ‘Vervolg nu uw gesprek’ zeide ze ‘dat ik wat leeren kan’ toen in 't Engelsch: ‘Zul jelui niet lastig zijn, meisjes, en stil luisteren, dan mag je hier blijven.’

Van Lieverlee was opgestaan, had zijn turksche pijp verlaten, vatte met de linkerhand de lapè: van zijn pandeloos diné-rokje, en gesticuleerde met de rechter voor Johannes en de gravin.

- ‘Ik zou hem juist uitleggen wie Windekind, Weterik...of hoe heet-ie - Wistarik, en Pluizer zijn, mevrouw. U kent toch die figuren uit Johannes' leven?’

- ‘Ik...ik rappeleer me niet recht’ zeide mevrouw, ‘maar dat is niets, - zeg het maar. Let niet op mij. Ik tel niet mee. Ik ben maar een dom schepsel.’

- ‘Och, waren de menschen maar eerst aan uw domheid toe. - Windekind, Wistarik en Pluizer dan, Johannes, zijn niets anders - niets anders dan dewa's of elementalen, door een opperste wilsuiting gematerialiseerd. Het zijn gepersonifieerde of liever gepersonaliseerde natuurkrachten, plasmatisch opdoemend uit de kristalheldere oer-eenheid. Windekind is de harmonische poëzie, of wel de poëtische harmonie, de oorspronkelijke ontluiking of wel de ontluikende oorspronkelijkheid van ons planetarische oer-bewustzijn. Wisterik daarentegen of Pluizer is daarvan de demonische antithese, de eeuwig-sceptische negatie of negatieve sceptiek. Zij zijn als eb en vloed, als de heen- en weergaande slinger, als winter en zomer, elkaar eeuwig bestrijdende, steeds vermoordende en altijd wederombarende levens-energieën, de onmisbare, elkaar uitsluitende en toch weder elkaar aanvullende oer-principen van dualistisch monisme of van monistisch dualisme.’ -

- ‘Hoe interessant!’ zeide de gravin, en zich met veel belangstelling tot Johannes wendende: ‘en heb je die elementalen werkelijk ontmoet?’

- ‘Ik - ik - ik...geloof het wel’ stamelde Johannes.

- ‘Maar, van Lieverlee, dan is hij waarschijnlijk een sensitief, dunkt u niet?’

- ‘Van den tweeden graad, mevrouw. Ongetwijfeld. Misschien komt hij wel tot den eersten, met studie en goede cultuur.’ -

- ‘Maar zou het dan niet goed zijn als wij hem introduceerden in de Plejaden?’

En zich minzaam tot Johannes wendend zei ze: ‘Wij hebben een kring, weet je, tot beoefening der hoogere wetenschappen en tot gemeenschappelijke verbetering van ons Karma.’ -

- ‘Een ideale gemeenschap met een gemeenschappelijk ideaal’ vulde van Lieverlee aan.

Dat klonk Johannes zeer verlokkelijk. Zouden Frieda en Olga daar ook bij hooren? Hij zei echter, zoo beleefd en bescheiden mogelijk:

- ‘Maar mevrouw, zou ik daar wel op mijn plaats zijn?’

Zijn manier beviel de gravin. Zij glimlachte allerliefst en zeide:

- ‘Welzeker! mijn jongen, voor de hoogere wetenschap bestaan er geen standen.’

En toen tot van Lieverlee in 't Engelsch, met de eigenaardige koele hoogheid van Engelschen, die meenen dat de toehoorder hun taal niet verstaat: ‘Hij is werkelijk niet kwaad. Niet zóó vulgair.’ -

Maar Johannes had Engelsch geleerd op school. En omdat hij nog maar een kleine man was, zonder veel zelf-gevoel, was hij gevleid inplaats van gekrenkt. Hij zeide, nu ook in 't Engelsch: ‘Ik ben nog niet goed, maar ik wil graag mijn best doen om het te worden.’

Dit woord viel alweder in goede aarde, bij moeder en dochters. Johannes kreeg het glorierijke gevoel, dat hij veroveringen maakte, hij, de kleine Johannes, kort te voren scharenslijpersjongen, thans straatliedjeszanger, in een wereld van opperst verfijnde zielen, bij een schoone, juweel-schitterende gravin en haar twee allerbekoorlijkste dochtertjes. En dat niet door afkomst of protectie, maar door zijn eigen persoonlijke macht. Als hij nú Wistik weer eens zag, wat zou hij tegen hem opbluffen.

Toen viel hem - het moet tot zijn eer gezegd - plotseling iets anders in.

- ‘Maar mijn kameraad, mevrouw, mag die mee?’

Mevrouw keek wat ontstemd en vroeg:

- ‘Wie is die kameraad? Hoe kom je daaraan?’ -

Wie Johannes toen gehoord had, zou niet gezegd hebben dat hij kort te voren minder goed van zijn vriendinnetje had gedacht. Met innige warmte verdedigde hij haar, beschreef haar natuurlijke goedheid en haar buitengewone begaafdheden, ja zinspeelde zelfs op haar vermoedelijk grafelijke afkomst - tot hij eindelijk het hart der gravin Dolores verteederde. Maar in zijn vuur sprak hij beurtelings van ‘hij’ en van ‘zij’, zoodat een der meisjes, oplettend zooals kinderen zijn, op eens vroeg: ‘Waarom zeg je “zij”? Is het een meisje?’

Toen viel Johannes door de mand. Het kon hier ook geen kwaad, dacht hij, bij zulke edele menschen. Heviger blozend dan ooit zeide hij, ‘ja, 't is eigenlijk een meisje. Ze is verkleed om niet gepakt te worden.’

Van Lieverlee keek Johannes strak en zeer bedenkelijk aan, zonder iets te zeggen, de meisjes zeiden: ‘hoe leuk!’ met ernstige belangstelling. Mevrouw lachte wat nerveus.

- ‘O! o! - dat is romantisch. Bijna pikant. - Nu, laat zij dan ook maar komen, maar zonder travesti, alsjeblieft.’ -

- ‘En de aap, mamie? Komt de aap ook?’ vroeg Olga, de oudste.

- ‘O heerlijk! heerlijk!’ riep Frieda, in de handen klappend.

- ‘Neen, kinderen, daar is geen denken aan. Dat begrijp je goed. Johannes, de aap kan niet mee. Dat zou een zeer slechten invloed hebben, niet waar van Lieverlee?’ -

Van Lieverlee schudde krachtig het hoofd en zei met plechtig afwijzend handgebaar.

- ‘Dat zou eenvoudig vernietigend op alle hoogere invloeden werken. We moeten zorgvuldig lagere en onreine fluïden buiten sluiten. De aap, Johannes, heeft in 't algemeen een zeer lage en ongunstige aura of medianimieke sfeer, zooals je al uit zijn fatale geur kunt bemerken.’ -

- ‘Ik zou ziek worden,’ zeide de gravin, met haar zakdoekje reeds voor den neus, van 't enkele denkbeeld.

Zoo wandelde dan dien avond Johannes naar huis met een

hoofd vol trotsch geluk en schitterende beelden, - maar tevens belast met een opdracht, een boodschap aan Marjon, die hem al meer en meer bezwaarde, naarmate hij het weidsch hotel verder achter zich liet en het kleine volks-logement naderde.

XVII

Nu denkt gij zeker dat het dien avond nog heftig toeging in het vunze hokje, en dat zich een tooneel met veel tranen en gekijf afspeelde tusschen Marjon en Johannes. Maar dan denkt ge deze maal toch mis.

Nog eer hij te huis kwam, was de taak hem reeds te machtig geworden. Toen hij Marjon zag zitten met haar stille, stuursche gezicht, zooals ze blijkbaar den ganschen avond gezeten had, eenzelvig en lusteloos, verdween ook al zijn opgewonden blijdschap en daarmee de neiging tot meedeelen en uitspreken. Hij zou toch geen weerklank en belangstelling vinden, dat wist hij wel van te voren. En welke kans had hij, Marjon er toe over te halen Keesje te laten varen voor de Plejaden, zoolang hij zelfs niet het kleinste vonkje van zijn vurige bewondering voor al het schoone en belangrijke wat hij ondervonden had, aan haar kon overbrengen?

Hij zei dus niets, en daar Marjon niets vroeg, werd het een zeer vreedzaam en rustig slapen gaan, echter voor Johannes niet vlot. Hij lag lang wakker, peinzende over de heerlijke verovering die hij in de wereld gemaakt had en de beklemmende moeilijkheid, waarin hem dit bracht. Marjon zou niet meegaan, dat is zeker, en moest hij haar dan weer verlaten? Of moest hij al dat moois, het mooiste wat hij op de wereld nog gevonden had, weer laten varen?

Gij moet echter ook niet denken, dat Johannes zulk een groote verwachting had van hetgeen hem door mijnheer van Lieverlee was voorgespiegeld. Hoewel met begrijpelijken eerbied opziend tot iemand, die zooveel jaren ouder was, er zoo zwierig en voornaam uitzag en zoo bereisd, veel-belezen en wel-bespraakt zich voordeed, was Johannes toch slim genoeg om te zien dat hier niet alles goud was wat er blonk.

Maar zijn twee dierbare meisjes en haar schoone moeder trokken hem met onbedwingbare macht. Als er iets in de wereld goed en schoon was, dan was het hier. Mocht hij dat verlaten, zoolang hij 't kon aanhangen? Had de algoede Vader hem ooit schooner schepsels laten zien, en mocht hij wel eenige trouw heiliger achten dan de trouw aan den Vader, waarvan hem Markus geleerd had - en die zich toch alleen liet kennen door de schoonheid van zijn scheppingen?

Den volgenden dag bevond hij zich met zijn gedachten niets verder. Marjon vroeg nog altijd niets en liet ook Johannes geen gelegenheid tot vertellen.

Keesje slurpte met veel gerucht en behagen zoete melk-koffie uit Marjon's schoteltje, het restant zorgvuldig uitvegend met vlakke hand, dewelke werd afgelikt onder snelle blikken naar méér - zoo gerust en tevreden, alsof er geen Plejaden en geen hoogere wetenschappen bestonden.

Kon Johannes nu mede uittrekken op hun dagelijks werk? Hij voelde er zich niet toe in staat en daar zij gisteren toch zes mark extra hadden gekregen, zeide hij dat hij wandelen ging, alleen, om te denken. - ‘Misschien kom ik met een nieuw vers thuis,’ zei hij er bij, maar hij had daar niet veel verwachting van. Hij zou al blij zijn als hij uit zijn groote beklemming mocht komen, en een uitweg vinden. Hij ging raad zoeken in de bergen. Was hier ook nog niet een ongeschonden stukje natuur, zooals in de duinen van zijn vaderland bij de zee?

Op Marjon's bleek gezichtje stond de droefheid duidelijk, omdat hij zonder haar wou zijn. Nu brak haar koppigheid, en zou zij hem wel willen uitvragen. Maar zij hield zich groot en zei: ‘Ga je gooi, verdwaal maar niet.’

Johannes ging het bergpad op, waar hij de twee meisjes 't eerst gezien had. Het was een stille en schoone Septemberdag, een weinig nevelig. De varenkruiden waren al bruin geworden hier en daar onder 't kreupelhout, de zwarte braambeziën glommen langs zijn pad tusschen hun roodgerande bladeren, nat van dauw. Wat al spinnewebben tusschen 't loof! Er was een ernstig zwijgen overal, maar toen Johannes verder

klom in de berg-vallei, hoorde hij het water gestadig ruischen, en op de kleine bergweiden, de open plekken tusschen 't bosch, zag hij vele stroompjes glinsteren onder 't gras, met druk gegorgel en gemurmel.

Nog verder, waar 't bosch dichter werd en de bergen eenzamer, hoorde hij nu en dan 't gerucht van een wegvluchtend hert en zag ook wel een fijn reeënkopje met de verschrikte oogen en groote ooren van den woudrand naar hem toegericht.

Eindelijk kwam hij op een smal paadje vlak langs een kleine beek. Links en rechts waren donkere rotsen, glinsterend van vocht en fraai begroeid met grillige korstmossen, kleine rozetvormige varens en het fijne, sierlijke venus-haar, dat zacht trilde in den stofregen van 't vallend beekwater. Hooger op begon het overhangend kreupelhout en doornig braam-struweel, slechts nu en dan werden de hoogere bergwanden zichtbaar met de knoestige wortelvoeten van zware dennen en beuken.

Er kwam geen einde aan dat paadje. Het wond zich aldoor op den bodem van 't ravijn, het beekje volgend, soms met een paar steenen overgaand, en weer voortgezet aan den anderen oever. En het werd al stiller tusschen de bergen, de blauwe lucht omhoog kwam nog maar zelden te zien, en het zonlicht drong nog maar schemerig door 't loof van lijsterbes en hazelaar. Hooge vingerhoedskruiden, met roode of gele klokjes-reien, keken met hun giftige blikken als dreigend, uit de schaduwige diepten van het struikgewas, op den kleinen Johannes neer.

Waar was hij? Hij voelde een ontroering, half angstig, half heerlijk. Hier was 't als in Windekind's wonderland.

Hij liep maar door, al maar door, niet begrijpend hoe het zoo lang kon duren eer er verandering kwam. Hij werd moe en nu gansch angstig.

Vaag en onbestemd begon er nu een geluid in de groote stilte te ontstaan. 't Scheen eerst of het brommen en ruischen was van zijn bloed, en 't kloppen van zijn hartpols in de ooren. Maar het werd al duidelijker en sterker. Een geruisch, gestadig en gelijkmatig, daartusschen door een somber dreunen, als aanhoudende donder of zeebranding - en ook een hooger toon, nu en dan bij vlagen aangalmend, als klokgelui bij harden wind.

En hoor! dat was een zwaar geluid als een schot, dat de grond deed sidderen.

Johannes liep gejaagd door en keek rond. Maar er was geen wind, alle looverkens, alle halmen waren doodstil. Het watergeruisch alleen, het watergeruisch werd sterker.

Toen zag hij voor zich een kleine waterval, die maakte het ruischen. De beek vloot over een rotsmuur heen en kletterde neer tusschen de varens. Het pad scheen dood te loopen, zich te verliezen in 't donker.

Achter de waterval, door 't blanke vocht als door een gordijn verborgen, was een grot en daarin ging het pad verder.

En nu hoorde Johannes duidelijk de geluiden als uit de aarde voortkomen. Het diepe dreunen, de korte donderslagen nu en dan, en het klokgegalm, onophoudelijk en regelmatig.

Hij zat neer aan den weg in groote aandoening, hijgend van 't snelle gaan, en staarde door den watersluier in de koele, donkere grot. Zoo zat hij lang, luisterend, weifelend, niet wetend of hij zich verder zou wagen of omkeeren.

En langzamerhand, langzamerhand begon een groote raadselige droefheid hem te bevangen. Hij zag ook hoe de nevel stil opsteeg uit het dal en een dichte grauwe wolkmassa het blijde zonlicht zwijgend onderkroop.

Toen hoorde hij naast zich een klein geluidje, een zacht droevig zuchten, een klein zacht jammeren, een radeloos snikken.

En op den rotssteen naast hem zag hij zijn vriendje Wistik zitten. Hij keek hem recht op 't kale kruintje, met de dunne grijze haartjes. Want 't arme ventje had zijn roode mutsje afgenomen en hield dat met beide handjes voor zijn gezicht. En daarin snikte en snotterde hij, alsof zijn hartje breken moest. zoodat de tranen tappelings van zijn lang puntbaardje op den bodem dropen.

- ‘Wistik!’ - riep Johannes vol deernis en ontroering. ‘Wat is er dan, mijn vriendje, mijn goeie mannetje, wat is er dan?’ -

Maar Wistik schudde het hoofd en kon niets uitbrengen van 't schreien.

Eindelijk vermande hij zich, nam zijn mutsje van 't gelaat en zette het, kletsnat van de tranen, op zijn hoofd. Toen gleed hij, met bedwongen hikken en snikken, van zijn zitplaats af

en stapte op de steenen in de beek. Daar greep hij met beide handjes den schitterenden sluier van vallend water, maakte er een breede scheur in, wendde zijn behuild gezichtje om en wenkte Johannes zwijgend hem te volgen.

Deze ging in de donkere spleet, en kwam droog binnen, terwijl Wistik het water vaneen hield. Geen spatje was op zijn hoofd. Toen gingen zij verder in den spelonk. Wistik vooraan, want die was gewend in duister en kende den weg. Johannes volgde, hem bij zijn rokje houdend.

Het was volslagen donker en zoo bleef het langen tijd, terwijl zij voortgingen op effen, harden weg, merkbaar benedenwaarts.

Rondom werden nu de sombere geluiden sterker en sterker. Het gedreun, de donderslagen, het klokgegalm. - Dit alles overstemde nu het watergeruisch.

Daar scheen licht in de verte. Een grauwe schemering, vaal als mistig morgenlicht. De dag scheen binnen en deed de natte steenen glimmen met blanken schijn. Een geweldig donderend geraas drong nu dóór in den rotsgang. Ook het loeien en gieren van stormwind kwam te hooren.

Toen stonden zij buiten, in een somberen dag. Rondom was niets te zien als een woestenij van geweldige rotsklompen, grijs en door water verweerd, geen plant, geen grashalm groeide er tusschen.

Vlak vóór hen brulde en raasde een woedende zee met hooge brandingsgolven. Telkens zag Johannes het witte schuim hoog opstuiven, groote lillende vlokken werden er afgerukt, en door den storm van rots op rots gejaagd.

Langs den hemel joegen zwartgrauwe wolken, als verrafelde lappen, zich vervormend in vliegende vaart. Ze scheerden dicht over de kokende zee, en de witte damp, die van de zware brekers afstoof, scheen hen bijna te bereiken. Als de branding op de rotsen sloeg, sidderde de bodem, en de wind huilde, gierde en floot tusschen de spleten en kloven als het gillen van een mensch in vertwijfeling of het janken van een hond tegen de maan.

Als de donkere wolk-vachten even scheurden kwam een angstig-bleeke avondhemel te zien.

Benauwd door den hevigen wind, verblind door 't schuim,

school Johannes met Wistik in de luwte van een rots en overzag het barre land.

Het scheen avond. Boven de zee, maar aan de uiterste linkerhoek, waar Johannes het nimmer zag, was het zonlicht merkbaar. En één oogenblik zag men het zonnegelaat zelf, droevig en bloedrood, niet ver meer van de kim. Als gloeiende koperen schoren stonden stralen-pijlers onder haar, door de wolkgaten, op zee.

En aan de andere zijde, heel hoog, kwam nu en dan aan den bleeken hemel het nog veel bleekere maangelaat, doodelijk bleek, hopeloos droevig, roerloos en gelaten, tusschen de verwoede wolken-benden te voorschijn.

In onbeschrijfelijke beklemming zag Johannes zijn vriendje aan:

- 'Wistik! - wat is dit toch? - waar zijn wij? - wat gebeurt er? - Wistik?' -

Maar Wistik schudde het hoofd, hief zijn gezwollen oogjes op en zijn gesloten vuistjes ten hemel, in stomme smart.

Boven het geraas van wind en zee klonken nog de zware geluiden, als kanonschoten of ontploffingen, en het galmen eener klok. Johannes zag om. Achter hem stond het gebergte, zwart en dreigend, den hemelhoogen kop trotsch vóórhoudend aan de razende wolkendriften, zoodat ze zich mijlenhoog opstuwden tot een zwarte gebalde massa. Daarin bliksemde het telkens met blauwigen glans, en dan klonken de vreeselijke donderslagen. En als een der hoogste toppen vrij kwam uit zijn nevelmantel, zag Johannes die in vuur staan, met gestadigen oranje gloed, die aldoor sterker en witter werd.

Het klokkengelui kwam van de gansche landzijde, onbestemd, alsof honderdduizend kathedralen hun klokken in ééne maat lieten luiden.

Toen gingen Wistik en Johannes op weg, land-inwaarts, klouterend over de ruwe steenen, elkaar vasthoudend in den wilden wind. De zee donderde nog heviger en de wind gierde als in de uiterste razernij, als een krankzinnig gevangene die aan zijn tralies rukt.

- 'Het baat niet!' jammerde Wistik 'het baat niet. Hij is dood! - dood! - dood!' -

Toen hoorde Johannes den wind spreken, zooals hij vroeger bloemen en dieren had hooren spreken.

- ‘Hij zal leven!’ schreeuwde de Wind, ‘ik wil niet dat hij sterft.’ -

En de Zee sprak: ‘Ik zal ze vernielen die hem bedreigen. Ik zal zijn vijanden verslinden. Ik zal de bergen tot gruis slaan en alle dieren verzwelgen.’

Toen sprak het Gebergte: ‘Het is te laat. De tijden zijn vervuld. Hij is gestorven.’

Nu hoorde Johannes wat de klokken galmden. Zij riepen over de gansche aarde en in den donkeren hemel:

‘Pan is gestorven! Pan is gestorven!’

En de bleeke Maan sprak, zacht en klagelijk: ‘Wee, arme aarde, waar is uw schoonheid? Nu zullen wij weenen, weenen, weenen.’

Eindelijk sprak ook de Zon: ‘Het eeuwige keert niet. Een nieuwe dag volgt. Berust.’ -

En eensklaps werd het stil, blakstil. De wind legde zich plotseling. De lucht werd zoo bewegingloos, dat de iriseerende schuimbellen heen en weder zweefden, als in onzekerheid waar neer te strijken.

Een ontzettend zwijgen drukte het gansche, doodsche land.

Alleen de woeste zee kon zoo spoedig niet tot bedaren komen, en donderde noch in zware deining op de kust.

Maar toen ook werd zij stil en vlak, zoo vlak dat maan en zon in ongebogen beeld weerkaatsten, als op kwikzilver.

De donder boven de vulkaan verstomde en alles wachtte. Maar de klokken galmden dóór, luid en duidelijk: ‘Pan is dood! Pan is dood!’

Nu vormden de wolken een donkere, wollige laag, een zacht, zwart rouwfloers boven de bergen. Daaruit viel loodrecht een fijne regen neer, als schreide de hemel stille tranen.

Boven de zee was de lucht helder, en maan en avondster stonden blank aan groenachtig bleeken hemel. De roode zon. gloeiend in wolkelooze sfeer, naderde de kimme. Toen Johannes van de zon zich afwendde en naar 't gebergte zag, nu door grijzen regen besluierd, omcirkelde een ontzachlijke dubbele regenboog met zijn luide kleuren het vale land.

Daar naderde, uit een diepe vallei die de bergen als een zwaardhouw kliefde en aan wier wanden Johannes donkere

wouden meende te onderscheiden - een lange, trage stoet.

Vreemde, schaduwige gestalten fladderden en zwierden als groote nachtvlinders voorop en vlogen geruischloos en spokig bezijden.

Dan kwamen reusachtige dieren met zwaren, voorzichtigen tred, olifanten met zwaaiende trompen, op-en-neer deinende bonkige hoofden en schuifelende huid, - neushoorns met neergebogen kop en flikkerend kwaad-aardige oogen, - snuivende nijlpaarden, met hun waterige, wreede blikken, vadsige grimmige ondieren, met flabbige vleeschbuiken op dunne pootpilaartjes, - de slangen kwamen aanglijden, kleinen en grooten, in zig-zag over de aarde, als een wriemelende vloed, - kudden herten, en antelopen en gazellen, allen angstig en schichtig en elkaar verdringend, - troepen buffels en runderen, stuwend en hortend - leeuwen en tijgers, nu eens sluipend, dan weer met slanke sprongen boven den woelenden trein uit, als opgejaagde vischjes springen boven golvend water - en om den stoet heen duizende en duizende vogels, sommigen met zwaren langzamen vleugelslag, telkens nederstrijkend op de rotsen ter zijde, anderen zonder ophouden heen en wéér, op en néér zwierend en zwenkend - eindelijk myriaden insecten, kevers en vliegen en bijen en vlinders, als groote wolken, grijs en blank en veelkleurig, rusteloos in beweging.

En al wat geluid kon geven in deze menigte klaagde op zijne wijze. Luidst klonk het benauwde, gesmoorde loeien der runderen, het huilen en janken der wolven en hyena's, het schrille, trillende ‘oeloeloe’ der uilen.

Het geheel was als één massa van droef geluid, een hoog jammergeklag en wee-geroep, boven een gestadig somber gonzen en brommen uitstijgend.

- ‘Dit is nog maar de voorhoede’ zeide Wistik, wiens wanhoop een weinig bedaarde door 't gezicht van dit levendige schouwspel. ‘Dit zijn nog maar de dieren. Nu komen de diergeesten.’

In een groote ruimte, eerbiedig door alle dieren geschuwd, kwamen toen een schaar zeldzame en wonderbare gestalten. Ze hadden allen dier-vormen, maar grooter en beter voltooid. Ook zagen zij veel schranderder en trotscher - en bewogen zich niet door poot of vleugel, maar zwevend als schimmen,

terwijl hun oogen en koppen licht schenen te stralen, als de zee in donkere nachten.

‘Kom naderbij’ zei Wistik. ‘Zij kennen ons.’

En werkelijk was het Johannes alsof de dier-geesten hem groetten, ernstig en droevig. Maar alleen de hem bekende dieren, uit zijn vaderland. En het trof hem dat het de schoonste en grootste waren, die toch niet als de hoogste door den mensch worden geteld.

‘O zie Wistik! zijn dat de vlindergeesten? Wat zijn die schoon en groot.’

Het waren heerlijke wezens, groot als een huis, met stralende oogen, zuivere lijf- en wiekversiering in schitterende kleuren. Maar ze sleepten nu allen hun vleugels alsof ze nat waren, en zagen Johannes ernstig en zwijgend aan.

- ‘Zijn er ook plantengeesten, Wistik?’ -

- ‘O ja! Johannes, maar ze zijn zeer groot en vaag en vluchtig, zie maar, daar zweven ze.’

En Wistik wees hem de ijle, nevelige gestalten die Johannes allereerst had gezien, vóór den stoet.

- ‘Nu komt hij! Nu komt hij! Ach! ach! ach!’ riep Wistik, nam zijn mutsje af en begon opnieuw te schreien.

Met zacht en droef klaaggezang, omstuwd door schreiende nimfjes, die elkanders schouders met de armen omstrengeld hielden en wier verwelkte bloemkransen en lange haren dropen van regen, kwam de groote baar van ruwe stammen, waarop vader Pan lag bedolven onder klimop, papaver en violen. Jonge, bultig-gespierde fauns droegen hem, hun rood gelaat verwrongen van bedwongen snikken onder 't torschen. Een drom ernstige kentauren reed achteraan, kop op de borst, stom en sleepvoetend, nu en dan met de grove vuisten hun tronk en flanken slaande, dat het klonk als trommen.

Een eekhoorntje lag op Pan's ruige borst ineengerold, als wilde 't hem niet verlaten, een roodborstje zat bij zijn oor en kweelde, kweelde zonder ophouden, weemoedig en geduldig, in de vage hoop, dat hij nog hooren zou. Maar het groote, goedige gelaat met den breeden glimlach bleef onbewegelijk.

Toen Johannes dat zag, en zijn goeden vader Pan herkende, barstte hij ook uit in tranen, die bleven vloeien zonder ophouden.

‘Nu komen de monsters, fluisterde Wistik. ‘De monsters der voorwereld.’

Hu! dat was een ijsbaarlijk schouwspel. Gedrochten en draken, grooter dan tien olifanten, met verschrikkelijke hoorns en tanden en gedoornde pantsers, geweldig lange halzen, waarop een kleine kop met groote, domme oogen en scherpe tanden, en vale, grijsgroene en zwarte kleuren, soms heftig rood of smaragd-groen-gespikkeld op de dikgeplooide, knobbelige of slijmig-gladde huid - die trokken nu voorbij, met logge sprongen of slepend lijf, meestal stom - soms met grof, wijdklinkend kort-uitgestooten gejank. En zonderlinge beesten als reusachtige vleermuizen met haak-bek en gekromde klauwen, zwierven met hun zwart-en-gele vlerken door de lucht, in plompe, klapperende vlucht.

Als eindelijk de gansche schare aan het wijde rotsenstrand was gekomen, cirkelden op het spiegelblanke zeevlak duizende en duizende kleine en groote kringen dooreen, zoover men kon zien, de snelle dolfijnen sprongen in sierlijke bogen uit en in het water, de spitse rugvinnen van haaien en bruinvisschen sneden lijnrecht en vliedend-snel het effen oppervlak, wijd uiteenloopende voren achterlatend, en bruisend stuwden geweldige zwart-glinsterende walvischkoppen het water voor zich uit, witte damp-stralen opspuitend met een geblaas als ontsnappenden stoom.

De zon raakte den horizon, de regen staakte, de nevelen trokken weg, zoodat meerdere sterren zichtbaar werden. Boven den krater in 't gebergte stond een donkere rookpluim, daaronder gloeide het vuur nu wit-ziedend, zonder gedruisch.

Toen werd al het levende geraas zwakker en zwakker, - tot niet meer dan een dof jammeren en zuchten hoorbaar was. Eindelijk gansche stilte.

Pan's doodbaar stond aan den oever der zee, al het levende rondom.

De roode zonnestralen beschenen het groote lijk, de boomstammen waarop het rustte, en de donkere hoopen welkend loof en bloemen. Maar ook schoten ze fonkelend omhoog naar het verheven gebergte, en brandden daar machtig op het strenge basalt.

Wistik staarde met groote wijd-open oogen en een bleek

ontdaan gezichtje naar den rood-glanzenden bergtop en riep met gesmoorde stem.

- ‘Knielen! Johannes, knielen! Zij komt. Onze heilige Moeder komt.’ -

Bevend van ontzag schouwde Johannes op.

Wat hij zag kon hij aanvankelijk niet duiden. Was het een wolk, blauwig wit? Maar hoe was die niet rood in het avondgloeien? Was het een gletscher? Maar zie! het blauw-en-witte kwam afdalen, als een sneeuw-lawine. Scherp blauw-lichtend afgeteekend op de roode bergwanden.

Toen scheen hem dat de dalende dampwolk zich deelde. Het linker deel, het grootste, was donkerder, blauw en blauwig groen. Het rechter deel glanzend wit.

Nu zag hij duidelijk. Het waren twee gestalten in blinkende. zelf-lichtende gewaden. Hun licht werd door den avond-zonneglans niet verdoofd. Groen straalde het gewaad der grootste, maar om haar hoofd was een aureool van hemelsblauw licht. De andere had wit-glanzende kleederen.

Zij waren zoo groot en ontzachlijk, dat zij van de bergen zweefden in een oogwenk, als een duif van een beukentop neerstrijkt op den akker.

Toen zij bij den doodsbaar stonden, zag Johannes de grootste in 't gelaat, en toen wist hij dat het hem vertrouwd en dierbaar was als een moeder. Het was zijn moeder, moeder Aarde.

Zij schouwde op den doode, en zegende hem, zij schouwde op al het levende en peinsde, toen schouwde zij in het zonnegelaat, eer het verdween, en glimlachte.

Zich omwendend naar de vulkaan, wenkte zij. De wand des kraters spleet met donderend gekraak en de ziedende lavastroom schoot neer als een bliksem.

Daarna werd alles nacht en damp en duisternis voor Johannes. Hij zag de lijkbaar in vuur, verteerd tot brandstapel, en de dikke, zwarte rook hem omwalmen.

Maar hij zag ook, laatst van alles, de wit-blinkende gestalte, die naast moeder Aarde ging, hoog uitstralen boven nacht en smook. Hij zag hem tot zich naderen en zijn glinsterend gezicht over zich heen buigen totdat het den ganschen hemel innam. Toen herkende hij zijnen Geleider.

Een Rapport over Armenzorg uit de Zestiende Eeuw
Door
J. Prinsen Jlz.

Ook op de armenzorg heeft het Humanisme, waaronder ik het feit versta, dat tegen het einde der middeleeuwen de menschheid van West-Europa teekenen begint te vertoonen van den overgang van kind tot volwassen man, teekenen, die zich in de eerste plaats openbaarden in het min of meer kunnen begrijpen van den waren geest der beschaving van vorige geslachten, zijn invloed doen gevoelen. Geven en weldoen kende men in de middeleeuwen evenzeer als thans, maar minder dan thans vroeg men zich telkens af, of er voldoende reden was voor weldadigheid, minder dan thans ging men na, wat de weldaad uitwerkte. De oude traditie van het Christendom met zijn goede werken en zijn belooning hiernamaals, van het Christendom, dat begonnen was met een communistische broederschap, had tal van liefdadige instellingen doen verrijzen, deed dagelijks burger of huisman in zijn beurs tasten, wanneer een troep havelooze zwervers zich bij zijn woning aanmeldde. Maar het was niet enkel het geloof en het goede hart dat geven gebood, ook angst en vrees voor een bende vaak gewetenlooze schooiers dwong hem er toe. Het rijke Holland vooral, met zijn soms welvarende landbouwbevolking, was een prooi van talrijke avonturiers, wien men gaf, ja, ook wel omdat geven zaliger is dan te ontvangen, maar, zegt Jan van Hout, de Leidsche gemeente-secretaris uit de tweede helft der zestiende eeuw, ‘achte het meeste paert geschiet te zijn uyt ontzich ende vreese, die zij (de landbouwers n.l.) voor hemluyden mochten hebben van, indien zij dezelve niet naer haeren

zin genouch en hadden medegedeylt, in goeden off perzoonen beschadicht te werden.' Vrouwen, dochters en meiden konden ze zien verkrachten, hun vee kon spoorloos verdwijnen, huis en schuren konden ze in vlammen zien opgaan.

Bovendien moest menig klooster 'jaerlicx uyt haer goeden ende incompsten deur oude instichtingen van eenyge goidt-vruchtige persoonen een groote penninck tot onderhoudt van den bedelende menschen onder de naem van aelmissen verstrecken ende tot verscheyden dagen uytdeelen', en maar al te vaak ontbrak hierbij zoo goed als alle contrôle, zoowel op de uitdeelers als op degenen, wien de gaven ten deel vielen.

De beroepsbedelarij had in de middeleeuwen veel meer omvang dan thans; ze maakte als het ware deel uit van het geloof. Antwoordt Jacob van Maerlant niet op Martyn's vrage, wat 'sekerst es int behout', rijkdom of armoede, dat er menschen gevonden worden,

> 'Die den aertscen goede ontgaen,
> Ende die aermoede anevaen
> Bi helegen engiene.
> Si laten hem blouwen ende slaen,
> Tormenteren ende vaen,
> Omme die helle tontfliene?'

'Aermoede es die pat, die dor den hemel maect een gat.' Dezelfde Jan van Hout memoreert, hoe 'de graeumonicken ende andere bytende off biddende orden, wezende den grontslach ende 't fundament, daer alle bedelrye op stont gegryffyt, vastgegrondet ende gebouwet,' in verschillende steden de pogingen van de regeering om misdadige bedelarij uit te roeien met kracht hadden tegengewerkt. 'La cour des miracles' van Hugo is geen fantasie, behoeft niet de vrucht te zijn van een hartstochtelijke liefde voor wonderlijke vormen en kleuren; de Romantiek kon hier rustig gebruik maken van de schilderachtige beschrijvingen en uit tal van officieele stukken, door vorsten en magistraten uitgegeven ter beteugeling van een kwaad, waartegenover het middeleeuwsch gezag zoo goed als machteloos bleek te staan.

Het Humanisme kenmerkt zich door de begeerte om oorzaak en gevolg te leeren onderscheiden, den grond der dingen te

leeren kennen, door een geest van ordenen en organiseeren, en deze zijn het geweest, die ook den ongebreidelden stortvloed van middeleeuwsche liefdadigheid trachtten te dwingen binnen de vaste dammen van rechtvaardigheid en orde, die datgene, wat eertijds vaak een maatschappelijk kwaad kon genoemd worden, trachtten te maken tot steun en redding van den minder fortuinlijken natuurgenoot. Vandaar dat er in de zestiende eeuw stelsels van armenzorg zijn ontworpen en verdedigd, en soms in den vorm van wettelijke voorschriften eenigen invloed hebben doen gevoelen, die volkomen in strijd zijn met het oude beginsel, dat den arme geheel overlevert aan de lang niet altijd zuivere neigingen tot liefdadigheid van zijnen broeder in Christus; vandaar dat de oude Romeinsche idee, volgens welke de zorg voor de armen een taak van de regeering is, gelouterd weer krachtig op den voorgrond treedt; vandaar dat er in de 16de eeuw op dit gebied meeningen verkondigd zijn, die de huidige bestrijders van kindervoeding en -kleeding en van tal van andere sociale hervormingen, die voor de deur staan, de haren te berge zouden doen rijzen.

Ook de wegwijzers in zake armenzorg uit de dagen van onze puberteit hadden blijkbaar een te frisschen en natuurlijken kijk op het geval, ze zagen te scherp en juist den weg, die moest ingeslagen worden en vertelden dat naïvelijk langs hun neus weg, in allen ernst meenende, dat hun plannen als wijze raad dankbaar zouden worden aanvaard. Gelukkig waren er nog wel mannen van de practijk, die zulke dwaze droomers hardhandig of met een zacht lijntje van hun àpropos wisten te brengen en zoo de oude basis voor het gezag van Kerk en Staat nog voor eenige eeuwen wisten te beschermen.

In den loop van dit jaar verschijnt in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap een uitvoerig uitgewerkt plan van armenzorg, waarvan de ontwerper, zooals ik aldaar heb trachten aan te toonen, zeer waarschijnlijk de hierboven reeds geciteerde Jan van Hout is.

Uit dit merkwaardig document, dat zeer de aandacht verdient ook buiten den kring der historici, wensch ik hier een en ander mee te deelen, dat tot bewijs van het bovenstaande dienen kan.

1577 was aangebroken. Leiden kwam de ellende, tijdens het beleg geleden, te boven en dit uitte zich o.a. ook hierdoor, dat de vroedschap naar middelen zocht om de bedelarij aan banden te leggen, die juist in deze streken in de laatste jaren welig had kunnen tieren, te meer, daar ‘den gueden aert en de genegentheyt van den borgeren alhyer tot het onderhoudt van den armen, ende de toestendicheyt van alle bedelrie van die van de overheyt alle bedelaren van de vreemde landen, zoo van Arthois, Henegouwen ende andere, mitten oorloge bedurven zynde, zoe van Brabant, Gelderlandt, Overijssel ende andere dorre ende onvruchtbare landen herwaerts hadden doen trecken ende rechts gelyck alle de rivieren haeren loop nemen naer de zee, alhyer binnen deser stede eene zee van bedelaeren ende dienvolghende van potbueven, lantloopers, hueren, dieven, knevelaers ende moorders (hadden) gemaeckt.’

Het tijdstip was naar het oordeel der vroedschap goed gekozen, immers tijdens het tweede beleg was een gansche schare bedelaars door de pest opgeruimd, tal van rabouwen waren door den oorlog, dat is door de hoop op buit, thans van Leiden afgelokt, den oorlog, ‘die, gelijck een zeylsteen ijzer ende stael tot hem treckt, hueren ende buven mede naer hem nemt,’ en bovendien was de macht der monniken, die gedurende de middeleeuwen de leiding van de publieke liefdadigheid voor een deel in handen hadden, voor goed gefnuikt.

Deze overwegingen hadden er ‘Burgermeesteren ende Gerechte’ van Leiden toe gebracht, om aan eenige gecommitteerden op te dragen een ontwerp op te stellen van een plan van armenzorg, volgens hetwelk het mogelijk zou worden ‘haere goede arme onderdanen ende schamele gemeente, die van titelycke goeden ende daer beneffens van gelove (= crediet) ende zulcx tmiddel van te mogen leven ende henen comen zijn gebloet ende onvoorzien’, tegen honger en gebrek te vrijwaren. En aangezien ‘Burgermeesteren ende Gerechte’ niet op eigen gezag durfden beslissen, - ze waren dus blijkbaar overtuigd van het diep ingrijpende van het ontwerp - was op 25 Februari 1577 de vroedschap bijeengeroepen om bedoeld rapport te hooren en er haar meening over uit te spreken.

Een hoogst belangrijk deel van het rapport is reeds de eerste helft, waarin de opsteller uiteenzet, welke soorten van

armen er zijn en de oorzaken hunner armoede aanwijst: De ware armen krijgen niet, waar ze recht op hebben, de aalmoezen komen ten goede aan ‘licht ende arch gespuys’, dat het leven niet waard is. Dit gespuis bestaat in de eerste plaats uit menschen, die van hun jeugd af met den bedelzak geloopen hebben; nimmer hebben ze eenig handwerk of ambacht geleerd, en zoo kregen ze langzamerhand ‘een zueticheyt ende lust’ in het bedelen. Dikwijls zijn ze beter bij kas, dan degenen, wien ze dagelijks met groote onbeschaamdheid een aalmoes afsmeeken, en hun erven kunnen zich soms in ‘een grooten penning’ verheugen, hoewel de cellebroeders (dit waren menschen, die zich met de verpleging voornamelijk van hen, die aan de pest leden, bezighielden) en de vrouwen, die voor het afleggen zorgden, vaak een deel wisten te verdonkeremanen.

De tweede kategorie vormen de lui, die in hun jeugd goed zijn opgevoed en best in staat zouden zijn den kost te verdienen, maar door een ongeregeld leven kregen ze zoo zeer liefhebberij in leegloopen en bedelen, dat ‘zy mette coortse scheenen te werden geplaecht, als zij mer van twercken hoorden spreecken.’

Ten derde behooren tot hen, bij wie het bedelen misdaad is, de menschen, die ‘met een zonderlinge vlyt arbeyden’ en ‘een schyn van deucht’ aannemen, maar ‘gelijck de cueyen, die veel melcx geven ende tzelve mit die voet weder omme stooten’, gaan ze ‘zonder eenich achterdencken op den couden winter te hebben 'tdaegelicxe gewin verslampampen in tavernen, cooten ende herbergen, ick swijge van bordelen en hoerhuysen’, en als de winter dan gekomen is, gaan ze om aalmoezen, ‘die zy meenen, ja vastelicken laeten voorstaen, dat men hemluyden des winters schuldich es ende moet uytkeren’.

In felle verontwaardiging gaat dan de ontwerper van het plan over tot een algemeene schets in zijn teekenachtige taal:

‘Dese achtelooze menschen, wiens lichamen men tot noch toe onder den naem van aelmissen mit overvloet van spijs ende dranck weeldich ende dertel heeft gemaeckt, zijn tot noch toe onder den anderen voorts gehuwelict ende getrout, ende zoo men seyt, dat gelijck zeer gaerne zijns gelijck ende hac zijns gemack zouct, hebben hem aen eenyge loye scheucken

(= lichtekooien), lichte deernen, dertele hueren, leckere teven, oorloosde dieffeggen ende achteloze meeren (= vrouwspersonen), die zij voor haerluyder partuyr hebben cunnen bejegenen, mitten bant des huwelicx laeten verknopen, die dan die kinderkens, die zy zulcx te zamen teelden, van jongs aen tot hylen ende gylen (= heelen? en brutaal bedelen) wenden ende opvueden, de welcke zoo drae zij mer gaen consten, de lichtvaerdicheyt, vadsicheyt ende loyheyt, die zy haer ouders uyten borsten gezogen hebben, gewillichlicken ende meesterlicken naervolgen. In zulcker vugen werdt de gemeente alhyer vervolt van menschen, daer van in tyden en wylen gheen dienst, nut noch profyt en staet te verwachten, mer groote commer, benautheyt ende bezwaernisse, ende die onze naercomelingen inde toecomende tijt rechts zoo wel zullen dienen, te passe comen, als heurluyder bedelende ouders tegenwoirdelicken onsluyden doen'.

Wel hebben enkelen, die in eerlijke verborgen armoe leven ook soms iets van de algemeene weldadigheid genoten, maar eer door derden de huiszitten-meesteren voldoende op de hoogte waren gebracht van den toestand van deze 'arme eenvoudighe harten', die liever van ellende omkomen dan te vragen, hadden de onbeschaamde leegloopers het vet al van den ketel, hadden ze door bedreiging dikwijls, de huiszittenmeesters het geld al afgedwongen. Aan het brood, dat ze krijgen, steken ze den mond niet, ze mesten er hun varkens mee of verkoopen het voor een kleinigheid aan de jagers, die het voor de honden gooien.

Men voelt het aan de keuze der schilderachtige woorden van de enkele aanhalingen, die ik meende mij te mogen veroorloven, dat de opsteller van ons rapport alles behalve een dor ambtenaartje was; hij blijkt een man te zijn, die het leven kende en liefhad, er behagen in schepte de naakte werkelijkheid in rake woorden te verklanken. Van Jan van Hout, dien we steeds meer naar voren zien komen als een kunstenaar van den echten Hollandschen stempel, die naast den ouden Pieter Breughel staan kan, behoeft ons dit trouwens niet te verwonderen. Naast het proza van Coornhert en Marnix heeft zelfs dit officieel stuk onbetwistbaar letterkundige waarde en beteekenis voor de geschiedenis van onzen prozastijl.

In de litteratuur van de 15de en 16de eeuw vindt men de door Van Hout geschilderde toestanden volkomen zuiver weerkaatst. Is het niet, of we de Aernoutsbroeders hooren, die onder het patronaat van Sinte Reyn-uyt of Sinte Noy-werc de wereld rondtrekken. In de ‘ghenoechlijcke Twee-spraeck van den ouden ende langhe Aernout’ vraagt ‘De Meester’ naar Aernouts' handwerk en het antwoord luidt:

‘'t Is af te rapen, die mijn bijten -
Tot dat de Zonne onder gaet.
Als dan doe ick weder aen mijn ghewaet
Ende gae loopen reehtevoort
Tot aen des Huysmans poort,
Hopende van hem te crijghen yet.
Maer ist dat den hondt mijn dan siet,
Soo gaet hij groot gheruchte maken
En ick weere mijn met een tuynstake.’

Hoe betaalt ge uw gelag? vraagt de Meester.

‘Ick salt u segghen soo ick best mach;
Broodt bejaegh ick met een grooten hoop;
Ick gheve dat weder goede coop,
Soo hebbe ich 't gheldt in mijnen handen.’

Hy zoekt ruzie met Clays, die hem den kop stuk slaat; er wordt pays gemaakt en die wordt bezegeld met

‘Ses volle kannen biers te vooren.
Ick drinck dan wijn-coop van mynen hoofde
Ende mettet geldt van mijnen broode
Betael ick dan mijn slaep-huyr.’

De mis hoort hy in het bosch,

‘Daer loop ick in; dat is mijn kereke.
Aldaer hoor ick zinghen den Lewercke,
Oock den Koeckoeck ende den Nachtegale snel.
Ick verstae die Vogelkens alsoo wel,
Als ghy doet uwen Prochiaen.’

Men ziet het, wie aan de aanschouwelijkheid van het rapport niet genoeg heeft, vindt in de ‘Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refreynen’ en in onze middeleeuw-

sche kluchten stoffe te over om zijne verbeelding hulp te bieden, wanneer hij zich deze bandelooze schare van jolige schurken recht levendig voor oogen stellen wil. We kunnen ze met namen noemen de waardige sujetten, Schuyfman en Sloef, Roel en Heyn, die ter illustratie tusschen den tekst van ons rapport zijn te voegen.

Slaan met roeden, het uit de stad drijven van dergelijk gespuis, dat aan geen plaats gebonden was, het verbod om tavernen te bezoeken, dit alles schijnt al bijzonder weinig geholpen te hebben. Trouwens een plakkaat van Karel V staat bij een dergelijk verbod aan de bedelaars ook bijzonder gemoedelijk toe, ‘dat sy somtyds voor recreatie eenen Pot Biers met haeren Huysvrouwen sullen mogen drincken sonder hem nochthans droncken te drincken’.

De oorzaken der armoede komen thans aan de beurt. Twee stipten we er al aan: de vrees voor den moedwil der rabouwen vooral op het platte land en het onbekookt uitdeelen van aalmoezen door de kloosters krachtens erflatingen enz. Laat ik om eenig denkbeeld te geven van den omvang van dit laatste kwaad, er hier enkel maar op wijzen, dat Pieter de la Court in zijn ‘Welvaren der Stad Leyden’ het feit in herinnering brengt, dat alleen aan de abdij van Rijnsburg tweeduizend personen driemaal 's weeks hun ‘onderhoud’ kwamen halen.

De derde oorzaak is: de lakennering. Door velen. zegt het rapport, wordt ze nog beschouwd als een schoone parel en kleinood ‘ende rechts of tgeheele welvaren van de stede daer aen gelegen was’; de opsteller heeft ‘ter contrarie (in) dezelve oirzaecke ende vuetsel van tvoorgeroerde onnutt gespuys’ leeren zien. In het kort komt zijn hoogst merkwaardig betoog hierop neer: De vroedschap bepaalt de loonen der werklieden als ‘velledelers, velledragers, vellewassers, kempsters, spinsters, spuelders, wevers, vullers ende diergelycke schamele ambachtsluyden’; de meeste leden der vroedschap zijn zelf drapenierders of zijn bij den lakenhandel betrokken, vandaar hongerloonen, vandaar dat de menschen liever gaan bedelen dan werken in de lakennering.

De ambachtslui worden in het werk genomen door rijke burgers ‘diemen van oudts drapenierders heeft genompt, deze alleenlicken voor hem nemende ende het ooge hebbende om-

me hem zelven rijck, machtich ende geweldich te maecken ende zulcx in achtinge ende oeverheydt te comen, gelyck het geheel regement deser stede tot de veranderinge toe bij zyn Princelycke Excellentie, onlang naer het denckwaerdige twede ontset deser stede gedaen, in haer subjectie es geweest, en hebben noyt (gelyck gemeenlycken den aert van alle gierige menschen es) haere schamele arbeytsluyden zulcken eerlicken loon cunnen noch begeeren te geven off toe te vuegen, dat zy hem daer op eerlicken hadden connen ontdraegen, mer hadden de zelve schamele luyden van oudts zulcken specie van een slavernye ende dienstbaer juck om den hals ende opten schouderen geleyt, dat zij hem mosten te vreeden houden mit zoodaenigen soberen loon, als hem by die van de oeverheydt (indertijt deur tbenaerstigen ende tvervolgh van den drapenierders, wezende al te zaemen van eenerley affcompste ende geslacht ende zulcx in den anderen gebonden mit huwelick, machschap, gezwaegerschap ende vrundtschap) es toegevuecht geweest, zonder dat zyluyden (als alle andere ambachten, neeringen ende hanteringen) den goeden luyden zoo goetcoop ende zoo duyr te dienste mochten staen als zy mitten zelven consten verdragen, ja, dat meer es, stont noch in monde (= macht) van waerdeyns of eenyge van hemluyden van haer zober ende cleyn loontgen eyt zouden hebben off niet.' Dit laatste ziet op een uitgebreid boetenstelsel, waarover men de keurboeken nog kan nazien.

Het natuurlijk gevolg van dergelijke toestanden was, zegt het rapport, dat men begon met des Zondags te bedelen, en had men er eenmaal den smaak van weg, was eenmaal de schaamte overwonnen, dan sprak het van zelf, dat men de voorkeur gaf aan een lui, lekker leventje boven uitgezogen te worden door den weverpatroon.

Men lette wel op, deze eenvoudige, klare voorstelling van den stand van zaken komt niet uit den mond van een of andere oppositie, zooals we ons die tegenwoordig zouden kunnen denken. Jan van Hout staat zelf aan de zijde der 'verdrukkers' en hij stelt er prijs op, dit in den vorm van een verontschuldiging te verklaren: men verdenke hem niet van haat of nijd; hij heeft onder de drapenierders zijn beste vrienden, die hij geenszins tegen zich wil verbitteren; zijn

vader, grootvader en overgrootvader behoorden zelf tot de lakenfabrikanten en de laatste spruit uit een der aanzienlijkste geslachten van Leidsche wevers. Ons vertrouwen in de volkomen juistheid van zijn voorstelling kan hierdoor dus slechts toenemen.

Trouwens wat de ontwerper van ons rapport vertelt, is eigenlijk niets nieuws: zijn groote verdienste is alleen in zijn tijd, in de vroedschap het kwaad met ronde woorden zoo helder en duidelijk te hebben geformuleerd. Van 1372, 1435, 1477 zijn de uittochten der wevers uit Leiden, een andere vorm van onze werkstakingen, bekend. Als de plebs van den Mons sacer trokken zij de stad uit naar Gouda of elders om op die wijze de werkgevers en de vroedschap tot hooger loon te dwingen. En ook de geschiedenis der Vlaamsche lakennering is vol van dergelijke feiten.

Zoo zien we dus reeds in de middeleeuwen in volle zwaarte op de werklieden in één tak van nijverheid den last drukken, die in later tijd de verpletterende rotsblok dreigt te worden, waaronder het maatschappelijk leven wordt vernietigd, de macht van het groot kapitaal.

En nu wordt onze kijk op die zoo zeer verachte schare landloopers ook geheel anders, nu wordt het begrijpelijk, dat er menige Tijl Uilenspiegel, menige Lamme Goedzak, ja, wie weet, zelfs een enkele Villon in zorgelooze losbandigheid meezwierf onder dit zoogenaamde uitvaagsel en zonder gewetensbezwaar zich toeeigende, wat onder zijn bereik kwam; dat menig vrije, nobele borst, menige goedhartige zwakkeling, die onder andere maatschappelijke omstandigheden misschien een zorgzaam huisvader ware geworden, de voorkeur gaf aan een gevaarvol avontuurlijk vagabondeeren boven uitgezogen te worden door den drapenierder. Zien we hier niet duidelijk den wortel van het kwaad voor alle tijden aangewezen, ook voor den onzen, die bij veel uiterlijk verschil toch zooveel innerlijke overeenkomst met die oude dagen biedt. Hier helpt geen slaan met roeden, zelfs al ziet men een pot bier op zijn tijd door de vingers.

Ons rapport komt nu tot het eigenlijke plan van armenzorg. Het verdeelt ‘die men armen nompt’ in vier groepen: de

weezen, leprozen of lazarissen, ‘oude onmachtige menschen’ en huisarmen.

Er bestonden in de middeleeuwen voor deze verschillende takken van armenzorg verscheidene gasthuizen en gestichten, die, voor zoover is na te gaan, meestal door particulieren waren opgericht en onder toezicht van de regeering stonden.

Voor oude lieden waren er drie gasthuizen. Het rapport stelt voor hiervan één algemeen gesticht te maken; daartoe worde aangewezen het St. Kathrijnen gasthuis; alle bezittingen van de beide overige zullen daarop overgaan en er zij één reglement. Om in de onkosten van de verbouwing en betere inrichting te voorzien, zal er een loterij gehouden worden en om meer ‘trecx ende geloop van volck’ daarbij te veroorzaken, zal de verloting op den derden October plaats hebben, den dag, waarop voortaan ter herinnering aan het beleg een jaarmarkt gehouden wordt.

Een dergelijk middel om aan geld te komen voor stedelijke ondernemingen was in die dagen lang niet ongewoon. Het rapport herinnert er aan, hoe Delft zich door zoo'n loterij een rente van tweeduizend gulden 's jaars bezorgde, en dat nog wel in tijden ‘datter zoo veele loterijen loop hadden.’

Het Oudeliedenhuis kome met het gesticht voor de leprozen en weezen onder één hoofd; dit wordt aldus met een voor den tijd teekenend zinnetje uitgedrukt: ‘dat men tot de regeringe ende tbewint van tvoorz. *gemeen gasthuys* (dat men zulcx voortsaen zoude mogen nommen omme de naem van St. Cathryn, wezende een overblijfsel van de oude papisterie, wech te nemen) mitsgaders van den armen wezen ende leprozen zoude moghen stellen eenen oversten off superintendent, die opsicht ende overgebieden (blijvende doch onderworpen den Burgermeesteren ende Gerechte) opten zelve drye huysen zoude hebben.’

De bedoeling van deze centralisatie is bezuiniging en, door eenheid, betere orde te verkrijgen. Wat het eene huis te kort mocht komen, worde uit den overvloed van het andere aangevuld; bij afzonderlijk beheer zij er één gemeenschappelijke ‘beurse’; de verschillende ambtenaren zouden zooveel mogelijk om het jaar van het eene huis naar het andere worden verplaatst. Het doel van dien maatregel wordt niet genoemd.

Zag Van Hout misschien in, dat een dergelijke afwisseling van bezigheden hardheid en willekeur, die de sleur bij deze ambtenaren allicht doet ontstaan, eenigszins kon verzachten?

De ‘meesteren mitsgaders haeren rentmeesteren’ van ieder huis doen jaerlijks in tegenwoordigheid van één burgermeester, twee schepenen en den superintendent rekening en verantwoording, Wanneer de inkomsten der huizen onvoldoende bleken voor de uitgaven, zoodat de meesteren uit hun eigen zak hebben moeten bijpassen, dan zijn de burgemeesters verplicht binnen een maand na de sluiting der rekening dit bedrag aan de meesteren terug te betalen uit de *stadskas* of uit de opbrengst van een ‘*hoofdelinge zetting*’ onder de burgers. Een predikant komt Zondagsmorgens in het gasthuis, 's middags in het leprozenhuis om deze armen ‘als hem buyten de gemeente onthoudende, mit ende uyt den woorde Gods te leeren, troosten, vermanen ende straffen.’

Ook voor de huisarmen bestonden drie stichtingen, ook deze zal men tot ‘één ontfang ende éénen uytgeven brengen’. Daarbij voege men de opbrengsten van de gilden en de boetegelden, die de stad toekomen. Ook hier zij weer één hoofd, de aalmoezenier, ‘zynde een man van sorte, aenzien ende qualite’. Onder hem staan acht huiszittenmeesters, die ieder een ban of quartier van de stad onder hun beheer en toezicht krijgen. Ieder huiszittenmeester heeft tot zijn beschikking de ‘heeren van gebuyrten’. Deze werden door ‘die van den Gerechte’ uit een drietal, opgemaakt door een groep buren, gekozen en hadden te zorgen voor vrede en eenigheid in hunne wijk en tusschen de gebuurten onderling. Een gebuurte telle voortaan niet meer dan vierentwintig en niet minder dan zestien huizen. De heeren van de gebuurten zullen verplicht zijn de meest volledige inlichtingen te verschaffen over toestand, levenswandel enz. van degenen uit hun wijk, welke voor bedeeling in aanmerking komen. Ze hebben toe te zien, of deze zich ‘mit eenyge neeringe, ambacht off eerlycke hanteringe generen ende onderhouden off niet ende zunderlinge te versorgen, dat craemvrouwen, crancken, weduwen ende schamele lieden mit kinderkens verlast, behoorlijcke hantreyckinge tot haer notige onderhout mach gewerden, zonder int minste te gedoogen, datter aen eenyge onnutte, loye.

wercknoye persoonen, heur leden clouck ende machtich zynde, de aelmissen werden verstreckt.'

De huiszittenmeester zorgt voor het ophalen der aalmoezen tijdens de predicatien en gaat eenmaal per maand met een 'besloten busse' langs de huizen. Of zal men de collecte in de kerk geheel afschaffen, omdat ze predikant en hoorders hindert en ook 'om datter alsnoch veele persoonen, de pauselycke ende andere religien toegedaen zijnde, hem van den predicatien onthouden'? Een wekelijksche inzameling langs de huizen, zou misschien meer opbrengen.

In de kas der huisarmen zullen ook de gelden komen, die met het doel van uitdeelingen bij oude stichtingen aan kloosters en abdijen waren vermaakt. Een commissie worde ingesteld om te onderzoeken 'wat elck abdie, convent, clooster ende gemeente van outs gehouden es geweest aan den armen te verdeelen'. Daarna zal men aan de Heeren Staten 's lands verzoeken het bedrag te ontvangen 'van den verloopen jaeren, daer van gheen verdeelinge en es gedaen geweest ende vorder voor de toecomende jaeren te hebben verzeeckeringe van zeeckere landen, gronden, rente ende innecomen uyt de gheene, die best ende naest gelegen zouden zijn,' Zoo noodig komt er ook voor de behoeften der huisarmen aanvulling uit de stadskas of uit een extra-belasting.

Een hoogst gewichtig voorstel is ook dat van werkverschaffing aan de bedelaars. Daarvoor zal twee à drieduizend gulden worden uitgetrokken. Ieder, die voorgeeft geen werk te kunnen vinden, wordt aan het werk gezet. Er worden 'linde lakenen, netten off yet diergelyck' gemaakt en men zal door eenige vrijdommen speldenmakers naar Leiden lokken, met de bedoeling om hun ambacht ook door de armen te laten uitoefenen, daar dit werk 'elck eenen leechlicken ende zonder lang leeren can gedoen.' Vrees voor concurrentie bestaat er dus niet, behoeft er ook niet te bestaan in die dagen, toen de prijzen van de meeste voortbrengselen der industrie door de gilden of het stedelijk bestuur werden vastgesteld; en wat de armen maakten, zou natuurlijk niet onder die prijzen worden verkocht. Wie met opzet het hem opgedragen werk bederft, worde gestraft met verbanning.

Bedelen wordt voortaan met geeseling bedreigd. Die be-

hoefte heeft, wende zich tot den huiszittenmeester met vermelding van afkomst, ouderdom, beroep, aantal kinderen enz. Voor dergelijke aanmeldingen houdt de huiszittenmeester eenmaal 's weeks zitting. Wie zich tegenover hem onbehoorlijk gedraagt, hem misleidt, bedreigt of ‘andere cluchten of ongeoorloofde zaecken’ gebruikt, wordt gestraft met den dood, een brandmerk, geeseling of bannissement.

En als nu de ‘zaecken in der vugen als boven mit eenen yver werden aengevangen ende beleyt’, dan twijfelt de ontwerper er niet aan, of ‘de waere armen en zullen van allmissen mit minder quetze van de gemeente behoorlicken ende genouchsaem werden gehantreyckt ende voorzien, ende dese stede en zal mit eenen van eenen grooten hoop loy ende onnut gespuys gehelicken werden verlost ende ontledicht, die zulcx oock gedwongen zullen wezen, òf naer andere steden ende landen, daer men de bedelrye liever zal willen toestaen te vertrecken, òf, twelck te wenschen es, van haer loyheyt af te staen, een geregelt ende tuchtich leven aen te vanghen, hem tot naersticheyt, arbeyden ende wercken te begeven ende zulcx buyten der gueder luyden schade, van haer handwerck in tzweet heurs aensichts te moeten leven.’

Wanneer we het ontwerp thans in zijn geheel overzien, dan treft ons vóór alles dit hoofdbeginsel; De geheele armenzorg komt onder toezicht en beheer van de stedelijke regeering, die aan een éénhoofdig bestuur over de beide takken van armenzorg de beschikking geeft over de opbrengsten der publieke liefdadigheid en de fondsen, voortkomende uit oude stichtingen, vermeerderd met de opbrengsten van legaten, vroeger aan kloosters vermaakt met een liefdadig doel, de baten voortvloeiende uit de gilden en de boeten, aangevuld door stedelijke belasting.

Zou men de groote beteekenis van dit beginsel en van wat uit de consequente toepassing ervan noodzakelijk voor heel het maatschappelijk leven voortvloeit in Van Houts dagen hebben gevoeld? Zou men hebben ingezien, dat op den duur het gezag der kerk over de schare staat of valt met het al of niet in handen hebben van de armenzorg en allerlei andere stoffelijke belangen; dat door de toepassing van het voorgestelde systeem de basis werd gelegd voor practische uitvoering van sociale be-

ginselen, die volkomen in strijd waren met de maatschappelijke verhoudingen, die gedurende de middeleeuwen hadden bestaan; dat de eerlijke, arbeidzame arme bij de invoering van het nieuwe stelsel voortaan fier en zonder schaamte als een recht van de gemeenschap zou komen eischen, wat hem tot heden vaak onder de meest vernederende omstandigheden door zijn meerderen in 'stand' als gunst werd toegereikt; dat men aan de heerschende klasse de zoete egoïstische streeling ging ontfutselen, die er ligt in het zich kunnen beroemen op nobele daden van naastenliefde?

Ik vermoed, dat de Leidsche vroedschap, dit alles eer vaag gevoeld, dan wel bewust geweten zal hebben. We staan hier voor een dier merkwaardige naïveteiten, waarbij we het gezond verstand volkomen helder en logisch een stelsel zien opbouwen, zonder dat het egoïsme nog heeft meegesproken.

Voor de vroedschap ging de strijd vermoedelijk in hoofdzaak om een ander beginsel. In verband met de tijdsomstandigheden zie ik voor alles in het ontwerp een anticlericale strekking. Men bedenke, welk tijdperk in de geschiedenis van ons lieve vaderland gaat aanbreken. De eene kerkelijke overheersching had men vernietigd, maar de andere maakt zich gereed hare plaats in te nemen, de zege te bevechten, ook over armenzorg. Wat in de dagen van het Bestand in het groot zou worden vertoond, begon hier juist in Leiden reeds in het jaar na de indiening van het ontwerp, in 1578 in het klein: de strijd over de vraag, of de stedelijke magistraat het bewind in kerkelijke zaken toekwam, de strijd, waarin de predikant Caspar Coolhaes aan de zijde der regeering zou staan en zijn ambt zou verliezen, Coolhaes, gesteund juist door Jan van Hout, die Coornhert zou oproepen als pleiter tegen de aanmatigingen van de nieuwbakken priesters.

En Jan van Hout was een man prikkelbaar bij kritiek over regeeringsdaden door heerschzuchtige dienaren des goddelijken woords. Was hij het niet, die toen de predikant Taling in zijn preek uitvoer tegen de regeering, omdat er op de noodmunt tijdens het beleg gestaan had 'Haec libertatis ergo' in plaats van 'Haec religionis ergo', 'zittende nevens den Burgemeester Van der Werf in het Heerengestoelte, een geladen pistool uyt den zak trok, zeggende tot den Burgemeester, wil

ik hem 'er aflichten? meenende van den predikstoel; tgeen den Burgemeester wijsselyk schutte en zeyde, wat zoud gij beginnen, wat onrust zoudt gij aanrechten' (Penon, Bijdr. II, 113).

Het ontwerp, zooals dat daar ligt, bevat zoo goed als alles, wat ook thans meer dan ooit bij velen tot de vrome wenschen van een ideale armenzorg behoort; het beginsel van centralisatie in één lichaam, het beginsel, dat de zorg voor de armen niet afhankelijk gesteld moet worden van het toevallig daarvoor aanwezige geld, dat het noodige er eenvoudig moet zijn; het beginsel, dat één persoon over zeer weinige bedeelden het toezicht behoort te hebben, vinden we ze niet warm verdedigd in de hedendaagsche geschriften over armenzorg, zelfs van zeer verschillende richting?

Maar van het grondidee van Van Hout staan we in de practijk verder dan ooit, omdat men scherper dan ooit voelt, waar het om gaat. 'De zorg voor de armen is een zedelijke, geen burgerlijke plicht, zoodat de nakoming ervan niet op den weg van den staat ligt.' Dat is nog altijd het beginsel, waarop onze armenzorg rust. Mr. Heemskerk Az. verklaarde in April 1870 in de Kamer: 'Niemand betwist, dat de kerkelijke en private armenverzorging de ware is en dat de staat of de gemeente als zoodanig geen eigenlijke liefdadigheid kan uitoefenen.' En hoewel thans, vijfendertig jaar later, veel veranderd is en menigeen tot de zestiende-eeuwsche denkbeelden zal zijn terug gekeerd, wordt de ergste nood toch nog bijna uitsluitend door particuliere hulp gelenigd, tiert de kerkelijke liefdadigheid welig naast de zorg van allerlei private vereenigingen en stuit menigmaal een poging om dan toch tenminste vrijwillig een centraal bureau voor al die vereenigingen in ééne gemeente te stichten, op onwil en particuliere belangen af. In een provinciestadje als Nijmegen zijn bij het gemeentebestuur eenentwintig verschillende vereenigingen van armenzorg bekend.

Om tot ons rapport terug te keeren: de Vroedschap stemde het voorstel over het St. Kathrijnen gasthuis af en liet wat de huisarmen betreft de beslissing over aan Burgermeesteren ende Gerechte. Toch zijn er nog wel sporen van het ontwerp in de Leidsche armenzorg gedurende de eerste jaren na 1577 merk-

baar: In 1596 is het St. Kathrijnen gasthuis verbouwd en verbeterd, ook ingericht voor krankzinnigen. De kosten van verbouwing zijn bestreden uit de opbrengst van een loterij en om deze te doen slagen schreef Jan van Hout zijn merkwaardig loterijspel.

In het keurboek van 1583 wordt bedelarij verboden. In bijzondere gevallen kan toestemming verleend worden; wie te Leiden werk kwam zoeken, kon een verlofbriefje krijgen voor drie dagen; vreemdelingen, die een 'ongeveinsd' lichaamsgebrek hadden, mochten drie maanden bedelen.

De leiding van de armenzorg is in handen van huiszittenmeesteren en *diaconen van de kercke*, dewelcke mit gemeener goetduncken ende advys van die van den Gerechte, mitsgaders van de *kerckenraet* t'samengevoucht ende een gemacckt zyn ende voortsaen mit eenen name de aelmoeseniers zullen werden genaemt.' Zij hebben het toezicht over de volledige armenzorg, inrichtingen voor weezen, zieken, ouden van dagen, kraamvrouwen en huisarmen. Voor de behoeftige kraamvrouwen hebben vier 'goe-moeders of diakonessen' te zorgen. Bij collecten in de stad gaan de *predikanten* mede rond. De Engelschen, Lutherschen en Mennonieten onderhouden hun armen uit hun eigen inzamelingen. Over de Katholieken trof ik niets aan. Als er des winters brood en turf wordt uitgereikt, worden deze zaken door de huiszittenmeesters 'welcke tot dien einde rondom door de geheele stad gaan en bezien, wie hetzelve van noode mocht hebben, aan een ieder zonder eenig onderscheidt uitgereikt.' De nieuwe kerk had haar eerste overwinning op het terrein der armenzorg dus reeds behaald.

De beginselen in ons rapport uitgedrukt zijn in 1577 niet nieuw; merkwaardigerwijze trachtte de stad, die slechts eenige jaren te voren al de ellende van het Spaansche oorlogsgeweld had te doorstaan, vrede, orde en welvaart binnen de weer oplevende veste te stichten door toepassing van de ideeën van een Spaanschen denker.

Johannes Ludovicus Vives, in 1492 te Valencia geboren, was, nadat hij misschien reeds in zijn vaderland wat Grieksch had geleerd, op zijn zeventiende jaar naar de Parijsche Hoogeschool getogen. Ook daar vond hij op dat tijdstip nog niet, wat hij zocht. In 1518 kwam hij te Leuven met Erasmus in

aanraking; door en met hem leerde hij voor zoover de middelen het in die dagen toelieten, de beteekenis der klassieke oudheid kennen. Erasmus, Wolsey, Thomas Morus werden zijn intiemen; bij Hendrik VIII stond hij vóór de echtscheidingskwestie in aanzien. Deze man, wien van zijn hooger standpunt liefde, eendracht en vrede zoo eenvoudig en gemakkelijk te bereiken toeschenen, die over al deze zaken in naïef geloof aan het goede, brieven schreef, overvloeiende van ernstige wijsheid en leering, aan de kerkelijke en wereldlijke vorsten zijner dagen, welke elkaar en hunne onderdanen in blinde heerschzucht en afgunst het leven verbitterden, voelde zich in 1526, opgewekt door de aansporing van dominus Pratensis, een der hoofdmannen uit den Brugschen raad, geroepen een boekje samen te stellen over de verzorging der armen. *De subventione pauperum*, dat in hetzelfde jaar te Brugge verscheen, opgedragen aan den raad dier stad, toen reeds eenige jaren de woonplaats van den schrijver.

Men heeft vier eeuwen lang heel wat kwaads van het humanisme verteld: Het is het heidendom, dat herleeft te midden van een christelijke maatschappij, de godsdienst van den vorm en van de zinnen, die in de plaats treedt van het zoeken naar de idée, het is l'aristocratie de l'esprit, l'indifferenza del contenuto, il s'agit d'effacer, d'abolir, d'anéantir mille ou douze cents ans d'histoire, et l'érudition en paraît le meilleur ou le plus sûr moyen; maar dit boekje ‘De subventione pauperum’ is een der vele bewijzen, dat de kern van dat humanisme, 't welk voortleeft tot op den huidigen dag, reeds vroeg aan de besten niet alleen het juiste begrip gaf van de hoogte van wetenschap, kunst en wijsgeerig denken bij vorige geslachten, maar bovenal een hoogere wijding aan hun christelijk geloof, een klaren, logischen kijk op, een reiner begrip van al het menschelijke schonk, hen bezielde tot een alomvattende liefde voor de menschheid, die tot daden dwong.

Vives wordt gedreven zoowel door de klassieke gedachte, dat niets van het menschelijke den mensch vreemd mag blijven, als door zijn geloof, dat naar de leer van Christus een onverbrekelijke band de menschen onder elkaar vereenigt.

Wanneer de magistraat alleen voor de rijken zorgt en de armen veracht, handelt zij als de geneesheer, die zich om de

kwalen van handen en voeten niet bekommert, omdat ze ver van het hart zijn, en zoo iets gebeurt niet zonder groot nadeel voor den geheelen mensch. Dit begrip van de groote eenheid van het maatschappelijk leven is de grondslag, waarop Vives zijn denkbeelden over armenzorg, die we vijftig jaar later geheel door het Leidsche rapport vinden nagevolgd, heeft gebouwd. Alle gestichten behooren te staan onder het toezicht van de wereldlijke macht, van haar gaat de armenzorg uit. Er worden armverzorgers, censores, aangesteld, die zich nauwkeurig op de hoogte stellen van den toestand van ieder der behoeftigen. Voor de krankzinnigen een zachte menschlievende behandeling, genezing zoo deze mogelijk is. De kinderen der armen trekke de staat aan zich en hij zorge op scholen, van staatswege ingericht, voor een goede opvoeding door beschaafde onderwijzers naar de beginselen der ware christelijke vroomheid en plichtsbetrachting. Alle armen moeten werken voor den kost, zelfs de blinden. De geestelijkheid houde niet langer de gelden achter, die haar zijn vermaakt tot uitdeeling onder de behoeftigen; deze gelden behooren te komen onder het beheer van de wereldlijke macht. De inkomsten worden aangevuld door inzameling en belasting.

Men ziet, hoe Vives ten volle beseft, dat de armoede is een maatschappelijk verschijnsel, dat de gemeenschap in haar geheel behoort te bestrijden. Onze eeuw leert zoeken naar dieper ingrijpende geneesmiddelen, om de kwaal meer blijvend te genezen, maar de hoofdrichting waarin ook thans nog gezocht wordt, wijst reeds Vives aan.

Ook bij Vives vindt men een zeer realistische schildering van de zwervende benden, die de menschheid voortdurend bedreigen met pest en scabies gallica. Ook hij behandelt de oorzaken van de armoede. Bovenaan staat de zonde; door den zondeval is mensch en maatschappij onvolmaakt, kwamen hoogmoed en zelfzucht, haat en afgunst, wreedheid en verkwisting, en die brachten armoede. Daar naast staan ziekte en oorlog, brand en overstrooming. Maar hij bespreekt evenzeer de oorzaken, die de gegoeden van het weldoen afhouden: trots, weelde, gierigheid. Men wil liever voor zijn samengeschraapte schatten missen laten zingen, dan ze te verdeelen onder de armen. Een dief is degene, die zijn geld verdoet aan spel

en vrouwen, die het ophoopt in zijn koffers, die het verkwist aan feesten en kostbare kleeding. Zonder gemeenschappelijke weldadigheid bestaat er geen Christendom. En de bewijzen voor zijn meening put hij voortdurend in rijken overvloed zoowel uit Plato en Homerus, Seneca en Cicero, als uit Paulus en Mattheus.

Vives heeft tijdens zijn leven eenig succes van zijn werk gehad. Het zaad is opgekomen, al kan men, wanneer men zijn blik verder richt dan de zestiende eeuw, verklaren, dat ook hier een deel op een plaats gevallen is, waar het geen diepte van aarde had en spoedig is verdord.

In Brugge werd een stelsel van armenzorg ingevoerd, waarop de invloed van 'De subventione pauperum' zeer merkbaar is. In 1527 al werd van uit Noord-Nederland een soort van enquête ingesteld naar de werking ervan, 'op dat tselve in Hollant mede t'effect gestelt mach worden' en gedurende de eerstkomende jaren werd en ter dagvaart en in de vroedschappen van verschillende steden rijpelijk over gedelibereerd.

Intusschen maakten de Yperlingen het de wereld gemakkelijk om hun wijze voorzorg zonder buitengewone onkosten te doorgronden. Ze gaven in 1531 een beschrijving van hun stelsel, waaraan inmiddels de theologische faculteit te Parijs haar goedkeuring had gehecht, in het licht. Dat men in het Noorden vol belangstelling was voor de zaak, blijkt uit het feit, dat reeds in hetzelfde jaar een Hollandsche vertaling te Utrecht ter perse ging.

Lijnrecht in strijd met het plan van Vives verklaart de Ypersche magistraat, dat zij in geen enkel opzicht afbreuk wil doen aan eenige kerkelijke of geestelijke instelling van armenzorg. Dat men de ideeën van Vives echter niet had miskend, blijkt ook uit een verslag over de Vlaamsche toestanden van Andreas Hyperius aan den raad van Marburg, waarin deze als ooggetuige verhaalt, hoe hij te Brugge o.a. gezien heeft een inrichting van onderwijs voor blinden, waar deze allerlei kunsten aanleeren, allerlei ambachten uitoefenen, als weven, biezenvlechten enz. Tot zelfs Zamora, Valladolid en Salamanca namen het Ypersche stelsel over en de invloed van den Spanjaard Vives is hieraan niet vreemd geweest.

Aan het wikken en wegen in het Noorden werd een eind

gemaakt door het plakkaat van Karel V van Nov. 1531, dat in hoofdzaak de regeling van Yperen voor al de Nederlandsche gewesten, die onder den Keizer behoorden van kracht maakte: bedelarij werd verboden behalve aan de bedelorden, armverzorgers moesten in steden en dorpen worden aangesteld, armfondsen moesten uit inzamelingen worden opgericht, registers van armen moesten worden aangelegd, onverzorgde kinderen zouden op scholen worden geplaatst. Ziedaar de voornaamste bepalingen, waarbij klaarblijkelijk het wereldlijk gezag op den voorgrond treedt. In de practijk kwam er dikwijls van al die nuttige voorschriften weinig terecht; in het Noorden, waar zelfs in de middeleeuwen en zelfs te Utrecht het wereldlijk gezag over de armenzorg soms te beslissen had, meer dan in het Zuiden, waar de geestelijkheid reeds vóór Vives den invloed van de magistraat op de verzorging der armen had geweerd en men ook na hem aan de wereldlijke macht het recht ontzegde voorschriften over de weldadigheid vast te stellen. In de zestiende eeuw ontstaat daar een gansche literatuur van strijdschriften voor en tegen het Ypersche stelsel. Toch behield dit in België de overhand gedurende de geheele zestiende eeuw, zelfs tot in de zeventiende.

Een plakkaat van de Staten van Holland van Maart 1575 bekrachtigt in het Noorden de volkomen suprematie van het wereldlijk gezag over armenzorg en in 1598 werd te Amsterdam door de vroedschap een regeling aangenomen, die zeer veel overeenkomt met de denkbeelden van Vives.

Ziedaar in vluchtige schets de lijn, die voor de geschiedenis der armenzorg in de Nederlanden het begin der zestiende eeuw verbindt met het einde. Men zal mij toegeven, dat het Leidsche ontwerp, met zijn strak doorvoeren van de beginselen van Vives, daarin een gewichtige plaats inneemt. Zoowel in het Noorden als in het Zuiden hebben die beginselen geen blijvende vrucht gedragen. Maar een deel van het zaad heeft zijn levenskracht behouden en belooft vrucht voor de toekomst.

Wat zal de nieuwe Renaissance van het oude humanistische idee terecht brengen?

Gevangen bij Julius Caesar
Door
Chap

Ja, dat zag er raar uit en prettig was het niet: Jaantje en ik gevangen bij Julius Caesar, en op een groote kamer gezet met weinig licht door een matglazen raam, en niets dan boekekasten tegen den muur, met groene gordijnen. Voor een jongen van even tien, die pas van Romeinsche keizers gehoord heeft, is zoo iets wel om bang van te zijn. En dat was ik dan ook, en toen Julius Caesar ons gezegd had, dat we zoet moesten wezen en vooral niet de kamer uitgaan, dacht ik er niet aan om op te spelen.

Julius Caesar zag er merkwaardig uit. Heelemaal wit, net als een gipsen beeld, met een langen mantel om, sandalen aan de voeten en een krans op het hoofd; ook wat dikkig, en een beetje gebogen; hij slofte als een oude heer en sprak volstrekt niet onvrindlijk. Toch had hij den schrik er bij me in, en als hij in de kamer kwam, bewoog ik geen vin, maar die Jaantje.....

Ja, Jaantje was nog maar acht en had nog nooit van een Romeinschen keizer gehoord. Maar zij was altijd kloek van daad, schoon met woorden schriel, en als Julius Caesar bij ons kwam, stond zij er even kalm bij alsof hij maar een gewoon mensch was, en niet baas over de heele wereld; en zij trok een lange neus tegen hem, zoodra hij zich maar omdraaide. ‘Ouwe sok,’ zei ze, als hij weg ging.

Wij hadden dan een kamer, groot en met weinig licht en boekekasten tegen alle muren. En Jaantje en ik snuffelden achter de groene gordijnen en vonden daar allerlei rollen

perkament. Wat daar in stond, weet ik niet meer, maar er hing iets geheimzinnigs in 't vertrek en ik begreep maar niet wat Jaantje toch uitspookte. Telkens kroop ze alleen achter een gordijn, en ik hoorde dan geen ritselen van perkament, maar dikwijls klonk het alsof in een kamer naast de onze iemand rondliep en lachte, maar als ik dan naar het gordijn ging, kwam Jaantje er uit, met een gezicht zoo triomfantelijk dat ze zeker kattekwaad had gedaan, maar ze wou nooit iets zeggen en ik vergat altijd haar achter het gordijn te volgen.

Op een ochtend kwam Julius Caesar weer binnen sjokken, wit en dik; hij deed zijn best er erg boos uit te zien, maar hij sprak goedaardig met veel hoesten er onder door, want hij was verschrikkelijk verkouden, en hij zei:

'Kinderen! - ucche, ucche -! ik kom jullie zeggen - ucche ucche! - dat je erg stout bent.'

Ik stond stom en stijf als een steen. Ook Jaantje zei niets, maar was blijkbaar geheel op haar gemak.

'Ucche, ucche,' kuchte Julius Caesar weer, 'ze zeggen, dat er hier naast rondgeloopen wordt en dat kan niemand anders doen dan jullie.' Met doodsangst in het oog zag ik Jaantje aan, maar die keek even rustig naar Julius Caesar als te voren.

Caesar keerde zich om, hoestte eens goed uit, spoog op den grond, draaide zich weer tot ons en ging voort:

'Ik geloof het niet; jullie bent brave kinderen, niet waar, en je wilt den ouden Julius geen verdriet doen. Maar denk er om, op die kamer mag niemand komen, en als je het ooit doet, dan...'

En hij lichtte zijn hand op en wou in de lucht slaan, maar alweer kwam de hoest, en alweer moest hij zich omdraaien, zoo benauwd kreeg hij het. Jaantje maakte dadelijk een neus, en Caesar zag nog even om en zei:

'Nu, kinderen, je weet het.'

En hij sjokte weg, zeggend: ''t zijn toch goeje kinderen; ucche, ucche! 't zijn toch goeje kinderen!'

Net was hij de deur uit of Jaantje nam mij bij de hand en fluisterde: 'kom mee!'

Ik begreep er niets van dan dat er iets broeide, maar ik liet me meetrekken en ze bracht me naar het gordijn, waarachter ik haar zoo dikwijls had zien wegsluipen.

‘Julius Caesar,’ fluisterde ik, ‘heb je niet gehoord wat ie zei?’

‘Ach, die oude sok,’ zei Jaantje, ‘die is veel te dom. Kom maar mee.’ En wij kropen samen achter het gordijn. Daar was niets anders dan een witte muur, en hoe het eigenlijk gebeurde, heb ik nooit begrepen, maar Jaantje duwde tegen den wand en in eens kwam er een gat in; wij liepen de andere kamer binnen en onmiddellijk ging de muur weer achter ons toe.

Dat was nog eens een kamer. Mooi niet, maar wel tienmaal zoo groot als de onze. Waarom wij er niet in mochten komen, weet ik niet, want ik zag er niets bijzonders. Kaal zag zij er uit en leeg, met ook al weer kasten en groene gordijnen tegen den muur, maar de ramen hadden helder glas en het was er heerlijk licht.

Dat was dan een heele verrassing, maar wat ging die stoute Jaantje doen? Terwijl ik beteuterd en angstig rondkeek, begon ze me daar in eens te loopen en te dansen, de heele kamer op en neer, en ze stampte op den grond zoo hard ze maar kon. 't Was een geweld van belang en ik wist niet waar ik me bergen moest.

Jaantje sprong en stampte maar door en in eens hoorde ik zware voetstappen in een gang, die in de kamer uitkwam; ik werd doodsbang, maar Jaantje liep naar me toe, en

‘'t Is niets,’ zei ze, ‘hij is 't maar, die ouwe kous.’

En ze trok me gauw achter een groot gordijn, vlak tegenover den gang. Wij konden door het doek heenzien en Julius Caesar kwam aanstappen, wit en dik weer, maar nu stijf en streng en hij keek en liep recht voor zich uit, recht op ons af.

Ik kon niet schreeuwen van angst, maar mijn hart bonsde geweldig en ik nam Jaantjes beide handen beet, dat ze ten minste geen neus kon maken.

Caesar dan kwam binnen, wit en dik, stijf en streng, langzaam en statig en recht op ons gordijn af, en vlak daarvoor bleef hij staan om uit te hijgen.

Zeg nu zelf, was ooit een jongetje van even tien in grooter gevaar? Hij stond vlak voor ons en wij zagen hèm, zag *hij* òns dan niet? Mijn mond zweeg van angst maar in mijn hart klonk het:

‘O lieve Julius Caesar, wees toch niet boos; ik zal het nooit weer doen en ik zal Jaantje alles van de Batavieren vertellen

en zeggen dat Claudius Civilis een slechte man was om zoo tegen de Romeinen op te staan en ik zal het nooit weer doen, heusch niet.'

Zoo smeekte ik terwijl ik Jaantjes handen vasthield, maar zij stak haar tong uit.

Maar in eens draaide Julius Caesar zich om en begon weer vervaarlijk te hoesten en toen dat was afgeloopen, liep hij van ons vandaan en zei: 'Ucche, ucche, daar heb ik nu toch zelf die voetstappen ook gehoord en nu moet ik toch eens even zien of dat die kinderen ook zijn, of misschien een kat of een hond.'

Langzaam stapte hij de zaal door. Lieve God, wat duurde dat lang! En 't moest nu toch wel uitkomen, want zeker zou hij ieder gordijn optillen. Ik kneep Jaantje zoo hard dat zij zich losrukte en me een klap gaf.

Julius Caesar bleef even staan en ging toen weer voort den kant van den gang uit. Keek hij dan de gordijnen niet na? Maar hij hoestte al weer en zei: 'Ucche, ucche, ik heb 't wel gezegd, 't zijn toch goeje kinderen. Ucche, ucche, 't zijn toch goeje kinderen!'

Vlak bij den gang hield hij nog eens stil en zag om: 't was of hij naar òns gordijn keek. Maar alweer draaide hij zich en ik zag hem den gang ingaan, wit en dik, kucchend en sloffend. En nog voor hij den hoek omsloeg, trok Jaantje het gordijn half open, maakte een extra lange neus en toen was hij juist weg.

'Zie je wel,' zei Jaantje, 'wat een ouwe sok!'

En wij slopen weer naar den muur en Jaantje drukte, en zoowaar, al weer ging de wand van zelf open en nauwlijks waren wij er doorheen of hij was weer dicht en wij zaten veilig en wel in onze eigen kamer.

Ja, dat is nu alles wel raar, maar ik heb ook nooit gehoord, dat het in een droom zoo bijster ordelijk toegaat.

De Toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving: Arbeidswet en Arbeidscontract
Door
J. Molenmaker.

22. De leerlingregeling.

Het werk door Dr. Kuyper aan het ontwerp Arbeidswet besteed, was - zooals bij aandachtige studie blijkt - tweeledig.

Minstens met voorliefde gaf hij zijne belangstelling aan de leerlingregeling. Wat bleef er van zijne sympathie en werkkracht voor het overige over? Blijkbaar niet veel meer dan de hoofdindeeling te zien geeft. Want al het verdere draagt te zeer de sporen van vluchtig en niet overdacht werk. Het bewijs er voor is te vinden in de tegenstelling van hoofdstuk II met de andere wetsdeelen. Tegenstelling beteekent nog meer dan gebrek aan verband. Verband had er moeten bestaan met het arbeidsverbod en de arbeidstijdsregeling voor jeugdige personen, maar het ontbreekt. Tegenstelling is er tusschen genoemde bepalingen uit de hoofdstukken IV en VI met die van de leerlingregeling. Want zooals in de memorie van toelichting tusschen en in de regels te lezen staat, wordt met de leerlingbepalingen een organisatie beoogd, die al het andere overbodig zal maken.

Wel niet direct maar op den duur. Het is maar een klein begin, doch de ontwerper stelt zich voor er een nieuwen grondslag in te leggen, waaruit geheel andere en betere arbeidsverhoudingen zullen opgroeien. En ofschoon hij wel begreep dat zijn eerste ‘stap’ nog verre van duidelijk de richting van den nieuwen ‘weg’ doet kennen, heeft hij de illusie van dit doel niet opgegeven. Geen illusie zou het zijn, indien zijn gedachte van een organisch maatschappelijk leven,

ook bij de productie vormgevend op de feiten werken kon; want de feiten roepen altijd om organiseerende gedachten.

Een illusie is het echter juist, omdat zijn denkbeelden het niet doen en een onjuiste onware inkleeding geven aan een verhouding, die zich duidelijk naar andere organisatievormen ontwikkelt. En daarom ook is die illusie, tot wet gemaakt, een belemmering voor den vooruitgang. Door dit aan te toonen is meteen Dr. Kuyper's onmacht verklaard om den geheelen gecodificeerden inhoud der arbeidswetgeving een passenden en practischen vorm te geven. Niemand kan toch met hoofd en hart tegen zijn eigen illusie ingaan. En beide zijn noodig, n.l. scherp intellect ter herkenning van den maatschappelijken groei en sympathie voor die ontwikkeling - om goed werk te verrichten. Wat is voor onzen tijd het leerlingvraagstuk? Jeugdige personen, die het toekomstige volk zijn, moeten geschikt gemaakt worden voor de taak, die de gemeenschap van hen eens zal vragen. Het komt er niet op aan, hen eenige op zich zelf waardevolle bekwaamheden bij te brengen, maar juist die welke later noodig zullen zijn. Ontegenzeggelijk schiet onze maatschappij hierin voor de kinderen der arbeiders, - die toekomstige werkers ter voorbrenging van al onze maatschappelijke behoeften, te kort. Waarin echter? In een viertal rubrieken is dit samen te vatten.

1°. *De algemeene ontwikkeling*, die ook van de arbeiders geschikte staatsburgers zal maken, met een voldoende kennis om hunne eigen belangen en die der gemeenschap naar eigen inzicht behoorlijk te behartigen. Daartoe is noodig dat de jeugd niet te vroeg om loon en uit nood arbeid moet verrichten, op een tijd, dat zij het meest vatbaar is voor het opnemen van kennis. Naast en aanvullend op de leerplicht moet hiervoor het in 't ontwerp zoo armelijk bedachte arbeidsverbod zorgen.

2°. *De vakontwikkeling*, die natuurlijk ingericht moet zijn naar de behoeften der ontwikkelingsvormen van de voortbrenging. Voor industriën met ver doorgevoerde arbeidsverdeeling en machinetechniek zijn deze geheel anders dan voor de ambachten. De snelle groei van het groot-bedrijf ten koste der ambachten, maakte bijzondere vakbekwaamheden niet overbodig. De industrie zelf zorgde niet voor het aan-

kweeken van volleerde vaklieden. Ook kwamen nieuwe vormen van het ambacht op, b.v. op electrisch gebied en bij de machinetechniek, welker aanleering onvoldoende geschiedde. Ofschoon de grootindustrie tal van soorten der voor haar noodige arbeiders zonder moeite of bezwaar in enkele handgrepen kon opleiden, was dit voor de ambachten niet het geval. Om te zorgen dat op den duur deze verwaarloozing niet fataal zal worden, moet op het ambachtsonderwijs, - in breeden zin opgevat -, de aandacht gevestigd worden. En dit is ook van vele zijden en vrij algemeen geschied. Tweeerlei openbaart zich een streven om in de behoeften te voorzien. Eerst door speciale ambachtsscholen, - soms in de primitieve vormen van vakcursussen, teekenscholen enz. - die bijna overal van groote deelname en bloei getuigen. Daarnaast, - zooals b.v. door de Drentsche vereeniging van ambachtsonderwijs, - door te bevorderen dat tusschen ouders en patroons leerlingcontracten worden gesloten, om in de werkplaats zelf voor de vakopleiding te zorgen. Op dit laatste gebied beweegt zich de poging van den minister. Die leerlingcontracten wil hij aanmoedigen door twee middelen. Voor bepaalde bedrijven zullen ze verplicht zijn, met anders verbod van arbeid door jeugdige personen. Een geheel toezicht erop, met uitloving van diploma's na afgelegde examens zal verder georganiseerd worden. Het is onnoodig de details dezer organisatie na te gaan. Er blijkt uit dat de regeering aan het leerlingcontract de voorkeur geeft boven de schoolopleiding. Geen wonder dat de ambachtsscholen unaniem in verzet kwamen. Deze voorkeur is dan ook geheel ongerechtigd en in strijd met feitelijke toestanden. Er zijn streken waar het ambacht nog gedeeltelijk bloeit, en waar gelokaliseerde scholen practisch bezwaarlijk zijn. In steden echter zijn eensdeels de ambachtspatroons òf te zeer in hun zaak bezet dan dat zij zich met opleiding van leerlingen kunnen belasten en dit zijn de bekwaamsten, òf als kleine minder bekwame baasjes, uitsluitend daartoe bereid om geringe inkomsten te versterken. Zij doen dit door leergeld of door van den arbeid der leerlingen te profiteeren. Voor de leerlingen zelve zullen daarom scholen, waar zij, onder betere leiding meer, ook theoretisch leeren, en waar niets van den tijd behoeft verloren te gaan b.v. met huiselijke diensten (die

het ontwerp veroorlooft) stellig de voorkeur verdienen. Daarbij komt dat de nieuwere ambachtsvormen in 't geheel niet bij de ‘kleine baasjes’ geleerd kunnen worden. De wetgever heeft dus wel optepassen het ambachtsonderwijs op scholen niet te belemmeren. Om het te bevorderen is steun en geen met straf dwingende regeling noodig. Stellig kan ook het vakonderwijs in de werkplaatsen ter aanvulling der ambachtsscholen aangemoedigd worden, en het aangaan van leerlingcontracten bevorderd. Het is echter zeer de vraag of dit geschiedt door een strenge met strafdreigende organisatie. Zoo ergens dan was hier het aanvullend en zoo noodig het bindend burgerlijk recht op zijn plaats. Waar bovendien deze soort van vakonderwijs geen groote toekomst kan hebben is het in 't leven roepen van commissie's een hopeloos en noodeloos veroorzaken van moeite en last.

3°. *Leerlingaanvoer*. In sommige bedrijven geschiedt het aankweeken van leerlingen door een merkwaardigen drang, die uit den aard der werkzaamheden zelve volgt, maar die niet in het kader van een leerlingscontract past. De volwassen arbeiders hebben, zooals b.v. in de weverijen een hulp noodig om meerdere getouwen te kunnen bedienen, of als b.v. bij het sigaren maken om met betrekkelijk laag stukloon een behoorlijke verdienste te halen. De jeugdige werkkrachten kunnen ook aangenomen worden om goedkooper werk tegen minder loon te verrichten, als b.v. in drukkerijen. Toch is hier van eigenlijke exploitatie geen sprake, daar wel degelijk een vak wordt aangeleerd.
Het leerlingvraagstuk dat in deze bedrijven bestaat, beduidt niet dat de opleiding ontbreekt, maar dat er bij die opleiding geen rekening gehouden wordt met de toekomstige belangen der arbeiders. Een groote aanvoer van leerlingen kan tijdelijk voor patroons of voor arbeiders voordeelig zijn, maar op den duur ontstaat een toestand dat er een te groot aanbod van volwassen vakmannen is. Daardoor worden de loonen gedrukt. De leerlingen worden dus opgebracht in een vak waarin hen later geen voldoende inkomsten gewaarborgd zijn. In ons land is op deze wijze het leerlingvraagstuk voor diamantindustrie, typografen en sigarenmakers bekend. In de weverij kan een voortdurende uitbreiding der bedrijven, welke gelijken

tred houdt met den aanvoer van ‘hulpen’, de kwestie minder urgent maken, doch bij een tijdelijken stilstand der bedrijfsvergrooting zou zij onmiddellijk aan 't licht komen. Is de leerlingaanvoer te groot, dan dalen de loonen, oude arbeiders worden uitgestoten, of wel de jeugdige personen op lager loonpeil gehouden, ondanks hun bekwaamheid hen voor hooger geschikt maakt.
Het is duidelijk dat vakbelang der arbeiders een regeling wenschelijk maakt, die den leerlingaanvoer belemmert. Daar tegenover is het in 't patroonsbelang, en tijdelijk in dat van den individueelen arbeider, dien aanvoer te vergrooten. Het leerlingvraagstuk in dezen zin is daarom vooral een strijdonderwerp der vakvereeniging. Dit sluit niet uit dat ook de wetgever er zich mede kan bemoeien. Het is ook een *algemeen* belang, dat werkelijk bekwame werklieden op passende wijze over verschillende bedrijfstakken verdeeld zijn, en niet in het één tekort, in 't ander te veel voorkomen; tevens dat op behoorlijke opleiding ook een behoorlijke verdienste volgt. De ervaring, met bepalingen in deze richting uit de Duitsche Gewerbeordnung leert, dat het uiterst moeilijk is voor elk bedrijf aan te geven, welk percentage jeugdige werkkrachten of leerlingen er mag arbeiden. De beste oplossing wordt verkregen door dergelijke bepalingen zooals die voorkomen in collectieve arbeidersovereenkomsten tusschen de gezamentlijke arbeiders en patroons. Voor ons land is dit bekend in de diamantindustrie. In Duitschland bestaat de regeling b.v. in typografische- en boekbindersbedrijven. In de Sociale Praxis van 15 Dec. 1904 schreef Bernh. Schildbach een klein artikel over dit onderwerp, waarin hij op grond der *ervaring* in Duitschland deze zijde der leerlingregeling duidelijk naar voren brengt. Merkwaardig in strijd met de poging van den minister zijn b.v. de conclusies: ‘Bei unserem heutigen Stand der Gewerbe mit ihren vielverzweigten Teil- und Spezial-arbeiten, Branchen und Unterbranchen, eine Unterweisung der Lehrlinge in alle Fächern des Gewerbes fordern, *ist ein fast undurchführbares Verlangen*. Diese Zerklüftung besteht nicht nur in der Groszindustrie, die Signatur ändert sich fortgesetzt zu Gunsten der Teil- und Spezialarbeit auch im Kleingewerbe’. ‘*Eine generelle und systematische Behandlung ist von*

vornherein zu verwerfen'. 'Die Gesetzgebung würde am wirksamsten die so nötige Ordnung in das Lehrlingswesen bringen, *durch Anerkennung der bestehenden tariflichen Bestimmungen*, und wo diese fehlen durch Festlegung von Vorschriften durch noch zu schaffen paritätische Organe'.
Deze laatste gevolgtrekking, die inderdaad logisch volgt uit een ernstige beschouwing der maatschappelijke feiten, wijst uit, dat dit belangrijke - wellicht het belangrijkste - onderdeel der leerlingregeling nog niet rijp is om met dwang en straf te worden behandeld. Ook hier is 'aanvullend recht' op zijn plaats, en kan door de Kamers van Arbeid een nuttige functie worden vervuld. Noch Arbeidswet nòch Arbeidscontract laten zich met deze kwestie in.

4º. *Kinderexploitatie*. Naast de hiervoor genoemde bedrijven zijn er talrijke, waarin het patroonsbelang medebrengt de duurdere werkkracht van volwassenen door die van jeugdige personen te vervangen, doch waarin geen sprake van vakopleiding kan zijn. Verschillende werkzaamheden, die alleen oefening eischen om ze ongelooflijk vlug te verrichten, geschieden tegen uiterst lage loonen door jongens en meisjes. Volwassenen houden alleen toezicht. Voortdurend verwisselt de werkgever zijn personeel. Nieuwe jonge kinderen komen, en de ouderen, die te veel zouden moeten verdienen, gaan. Daar mag met recht sprake zijn van kinderexploitatie. Allereerst om het afmattende werk, dat door stukloon en aandrijving wordt voortgejaagd, doch ook en vooral omdat de geheele toekomst der kinderen wordt opgeofferd, die later het groote leger der vakloozen zullen aanvullen. Hoe komt echter de werkgever, die dit al te ergerlijk bedrijf gewoonlijk tracht te verontschuldigen, èn door de lage prijzen van zijn artikel in de concurrentie, èn door de soepele vingertjes die het werk eischt, - hoe komt deze werkgever aan personeel? De eenvoudige verklaring is deze: dat het kinderloon in die bedrijven hooger is dan in andere, waar tevens een vakopleiding bestaat. Voor die een of twee gulden in de week offeren de ouders hunne kinderen op, en tot hunne verontschuldiging dient gezegd dat zij de nood, die hen hiertoe drijft, niet met dergelijke drogredenen als vele werkgevers trachten te bedekken.
Van leerlingregeling is hier natuurlijk in het bedrijf geen

sprake, maar tot het leerlingvraagstuk behoort deze misstand wel. Onbekend is zij aan de regeering ook niet. Hier is geen organisatie van commissie's, geen aanvullend of bindend privaatrecht van noode. De gewone artikelen van arbeidsverbod en arbeidsduurbeperkingen kunnen voldoende zorg dragen, dat de kinderen niet geëxploiteerd maar behoorlijk opgevoed worden. Doch wel voor een geliefkoosd idee van de ambachtsleerlingen, maar niet voor deze ergerlijke exploitatie stelt de regeering een arbeidsverbod in.
De maatschappelijke feiten en de overal aanschouwelijke ervaring wijzen duidelijk uit, hoe de leerlingregeling van Dr. Kuyper een illusie is, en hoofdstuk II een belemmering zal zijn voor goede wetgevende maatregelen.

* * *

23. Samenstelling en redactie van het ontwerp Arbeidswet.

Een goede organische opbouw van bij elkaar behoorende artikelen in afdeelingen en hoofdstukken en deze weer logisch samengesteld tot het geheel der wet, is voor het ontwerp reeds onmogelijk door den ongelijksoortigen en onvolledigen inhoud. Voor de hygiënische bepalingen werd bij de bespreking er reeds op gewezen hoe de indeeling naar leeftijd en sekse onpractisch verwarrend werkte en onjuist was gekozen. Diezelfde indeeling geldt voor de arbeidsduurbeperking met meer reden al belooft zij meer dan zij werkelijk geeft. Tusschen die twee is een geheel hoofdstuk V ingevoegd met den vagen titel '*Bijzondere* bepalingen', terwijl hoofdstuk I den naam draagt '*Algemeene* bepalingen'. Naast een speciaal hoofdstuk VIII voor de strafbepalingen komt er dan nog een met no. IX als *slot*bepalingen. Karakterisecrend zijn deze titels niet. Vooral het plaatsen van no. V in het midden der wet is zeer onlogisch. Wat toch bevat het? Er zijn vier paragrafen, waarvan *1* bij de vorige hoofdstukken, *2* en *4* bij de hulpmiddelen voor het toezicht in VII plaats behoorden te vinden, daar zij over administratiefverplichte aangiften handelen. Er blijft dus over § 3, handelende over het 'oprichten van fabrieken.' Als preventief toezicht op de naleving der hygiënische bepalingen

behoort het onder hoofdstuk IV gebracht. Van '*bijzonderen* aard' zit er niets in. Op zich zelf is die geheele paragraaf een herhaling van drie artikelen uit de Veiligheidswet. De regeling daarin vervat, hoe onpractisch, omslachtig en tijdroovend voor het toezicht zij is gebleken te zijn, wordt onveranderd en onverwerkt weer aanbevolen. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze artikelen een ingewikkeld verband brachten met de Hinderwet, welker verbetering niet alleen niet nagestreefd, maar in dit ontwerp geheel is verwaarloosd. Met dit enkele voorbeeld is de voosheid, de uiterlijk gewichtige maar leege schijn der hoofdindeeling op kenmerkende wijze aangetoond. Het duidelijkst echter blijkt de slechte juridische en logische structuur van het geheele ontwerp uit hoofdstuk I, dat in zijn 19 artikelen naar den vorm geen enkele *algemeene bepaling*, maar *definities* bevat. Uiteraard zijn definities noodzakelijk om enkele gebruikelijke woorden en begrippen der wet een scherp omschreven vorm te geven. Daarnaast staan artikelen, die aanwijzen op welk gebied de wet van toepassing is, die dus grenzen trekken zoowel voor algemeene reeksen bepalingen als voor bijzondere, aanteduiden, uitzonderingen. Dit zijn geen eigenlijke definities, omdat zij geen betrekking hebben op woorden of begrippen uit de wet. Logisch behooren zij van de definities onderscheiden te worden. In hoofdstuk I zijn deze twee soorten bepalingen met elkaar verward, dooreengehaald, en onlogisch samengekoppeld. Het noodzakelijke en fatale gevolg is, dat de wet onder eenig woord of begrip heel iets anders gaat verstaan, dan in den dagelijkschen omgang gebruikelijk en aan de taal eigen is. Dit maakt ten slotte de latere artikelen uitsluitend leesbaar door zich telkens de verschillende 'onderstellingen' en 'aannamen' van den wetgever in 't geheugen terug te roepen. Niets is echter moeilijker te onthouden dan een uiteraard onlogische begripsformatie. Het schijnt wel of de ontwerper gemeend heeft dat de vorm der wet alleen juridisch leesbaar moet zijn, en dat aan redelijke eischen voldaan is, indien rechters en advokaten er een weg in zullen kunnen vinden. Maar ook voor hen is die weg niet zonder doodloopende zijtakken en hindernissen. Een arbeidswet, die zóozeer ingrijpt in het dagelijksch leven is echter in de eerste plaats voor het volk en voor alle belanghebbenden bestemd.

Dit in 't oog houdende, is naar duidelijkheid en eenvoudigheid te streven. Hoe kan dit nu geschieden? Zooveel mogelijk moet getracht worden alle omschrijvingen in de eigenlijke voorschriften te vermijden, en de woorden en begrippen een beteekenis te geven die geheel aansluit bij de gebruikelijke opvatting. Om geschillen daarover te vermijden en te berechten kunnen de moeilijkste gedefinieerd worden, en wel zóo dat de gewone beteekenis wordt *omschreven* en *begrensd*. Dit nu is in het ontwerp alles behalve stelselmatig geschied. Tal van omschrijvingen staan in de artikelen, en verschillende vrij vage of voor meerdere uitleggingen vatbare begrippen als bedrijf, werklokaal, arbeidswerktuig, gereedschap enz. zijn ongedefinieerd gebleven. En de gegeven definities zijn voor een groot deel een bespotting van dat woord.

De wetsartikelen, die zullen aanduiden waar de wet van toepassing is kunnen bij een eenvoudig stel voorschriften gemakkelijk vooraan geplaatst worden. In dit ontwerp echter, waar van aard en karakter verschillende regelingen zijn samengevoegd, kon het niet anders of die terreinbegrenzingen moesten ook in de hoofdstukken en zelfs in de artikelen voorkomen. Inderdaad is dit veelvuldig het geval. Eisch van logica en practische bruikbaarheid is: dit stelselmatig te doen b.v. steeds aan elk hoofdstuk of elk artikel de terreinbegrenzing te laten voorafgaan, opdat de lezer aan deze methode gewent. Doch wat op systeem hierbij gelijkt, ontbreekt in het ontwerp totaal. Eerst in hoofdstuk I, dan bij 't begin der andere hoofdstukken, soms aan 't begin, weleens aan 't eind, en verschillende malen in afzonderlijke aanhangsels der artikelen; ten slotte in artikelen van hoofdstuk V en IX, onder allerlei redacties en vormen komen de begrenzingen voor. Wat bij logische samenstelling eenvoudig zou zijn, om n.l. bij elk voorschrift de juiste bedoeling en toepassing te vinden, wordt daardoor een verward snuffelen. Door deze inzichtslooze werkwijze is het begrijpelijk, dat ook de redactie van de wet verre van duidelijk is. Maar dit wordt nog vermeerderd door het gebruik van subtiele taalonderscheidingen. Het verschil tusschen ‘en’ en ‘of’ in een artikel, de plaats van een komma of kommapunt, moet verschillende malen beslissend zijn voor een juiste lezing, niettegenstaande met enkele toegevoegde woorden alle twijfel op te heffen zou

zijn. Het gebruik van meerdere negaties achter elkaar in één zin schudt den aandachtigen lezer telkens heen en weer bij 't opsporen van de beteekenis der zwaar loopende zinnen.

Dit alles te samen maakt het ontwerp arbeidswet tot een model van slecht wetgevend werk. Het schijnt zoo dikwijls of het voor den ontwerper der arbeidswetgeving er slechts op aan komt hoe '*ver*' hij gaat, n.l. welke verplichtingen hij den werkgever oplegt, en welke toestandsverbeteringen hij den arbeider *belooft*. Doch dit is slechts schijn. Het min of meerdere van dat 'verder' gaan is grootendeels bepaald door de politieke constellatie en niet door den wil van een enkeling. Het nut daarvan hangt geheel af van de practische toepassing. Wil eenmaal een meerderheid een bepaalde toestandsverbetering in de arbeidsverhoudingen, dan is het de taak van den wetgever, dien stand van zaken met politiek inzicht uittemaken. Daarna begint zijn eigenlijke taak, om de verbetering in zoo'n vorm uittedrukken, dat de verwezenlijking geleidelijk, spoedig en goed kan geschieden. Dit nu is geen gemakkelijk werk. En doenbaar is het alleen door waarheidsliefde en practischen zin. Waarheidsliefde om in de wet niet meer te formuleeren dan het plan is, en waarvoor de kans bestaat, het door tezetten. Practische zin, om met veel kennis en ijver de maatschappelijke feiten in de details te bestudeeren, en zich daarnaar te voegen, zonder een oogenblik de ernstige hoofdbedoeling uit het oog te verliezen. De geheele Nederlandsche politiek was, en is niet gunstig voor zulk een taak. Van Dr. Kuyper werd echter verwacht, dat hij haar niettegenstaande de moeilijkheden zou aankunnen. Zijn latere stelselinzichten hebben hem geen oog gelaten voor wat te doen was en gedaan kon worden, en zijn 'Arbeidswet' is uit politiek standpunt misschien goed gezien, maar naar eenvoudig practisch en feitelijk oordeel een groote teleurstelling voor de ontwikkeling der Nederlandsche arbeidswetgeving.

* * *

24. Juridisch burgerlijk recht of Arbeidsrecht.

Een groot deel van het eens door Dr. Kuyper beoogde Wetboek van den Arbeid, moest hij aan den minister van

justitie ter bewerking afstaan. In Mr. Loeff komt een geheel andere persoonlijkheid naar voren. De bekwame jurist eischte van den arbeiderswetgever de regeling van het arbeidscontract voor zich op. Niet maatschappelijke maar wetenschappelijk juridische inzichten beheerschen het ontwerp. Meer bij politieke tegenstanders als Drucker, Cort van der Linden, en tal van Duitsche en Fransche zeer vooruitstrevende geleerden, die echter mede vakjuristen zijn, dan wel bij den calvinistischfilosofischen theoloog, die de premier van zijn kabinet is, sluit zich Mr. Loeff aan. Hij behoort niet tot de mannen, die ‘ter wille van doctrinaire reden, de oogen sluiten voor de rechtmatige eischen van het maatschappelijk verkeer’. Wel echter behoort hij tot de geleerden, die zoo zeer doordrongen zijn van gewicht en waarde hunner rechtswetenschap, dat het ingaan tegen de daar gehuldigde leer hen onaangenaam aandoet, zoodat zij van een ‘juridisch geweten’ spreken.

Daaruit verklaart zich èn het gesplitst houden der beide ontwerpen Arbeidswet en Arbeidscontract èn de groote tegenstelling die tusschen beide is op te merken, zoodat er van eenige aansluiting geen spoor wordt gevonden. Wat is dat eigenaardig juridisch wetenschappelijk inzicht, dat de samenstelling van 't Arbeidscontract beheerscht? - en dat niet minder dan Dr. Kuyper's stelselinzichten een goede ontwikkeling der arbeidswetgeving belemmert. Naast het staatsrecht, dienende om den geordenden Staat van vrije burgers in het algemeen belang te handhaven, staat het burgerlijk recht om tusschen vrije en gelijke burgers hunne onderlinge geschillen, die echter buiten het algemeen belang omgaan, te beslechten. Het staatsrecht uit zich als een *straf*recht, terwijl het burgerlijk recht de vorm verkrijgt van *schadevergoedings*recht. Straf en schadevergoeding zijn echter niet de kenmerken, maar de middelen om het beoogde doel te bereiken. Een overeenkomst tusschen twee vrije en gelijke burgers gaat den staat niet aan, dan zoover hij een rechter aanwijst om bij een geschil uitspraak te doen, nl. wie, - en voor hoeveel een - der partijen schadeloos gesteld moet worden voor het verbreken der afspraak. Dit recht berust op den grondslag der *gelijkheid*. Waar die gelijkheid voor bijzondere gevallen tot een fictie gemaakt kan worden, brengt het ‘bindend’ recht hulp, doordat

men ‘het sluiten van zoodanige contracten met genoegzame waarborgen omkleedt aan de zijde der zwakkere partij, waardoor deze de gelijke wordt harer wederpartij,’ Hiermede is bedoeld dat niet door list of misbruik der omstandigheden een geheime contractbepaling het recht op een billijke schadevergoeding opheft. In met name genoemde gevallen moet *toch* de schadeloosstelling geschieden, en deze vormen het ‘bindend’ recht. Dit, als uitzondering bedoeld, zal nu ook voor die overeenkomst gelden, die arbeidscontract heet.

De verbintenis, die de arbeider met zijn werkgever aangaat, is volgens het bestaande staatsrecht er een tusschen *gelijke* burgers. Zoo ergens dan is echter hier die gelijkheid een fictie. Eischt nu een juridisch systeem van burgerlijk recht, dat ook het arbeidscontract een deel ervan vormt, wegens ‘het blijvend en duurzaam hoofdkarakter van zoodanige overeenkomst, dat juist daarin ligt dat het is eene overeenkomst’, dan kan het niet anders of de ekonomische ongelijkheid der partijen moet als een uitzondering op den regel der gelijkheid worden beschouwd. Dit is echter ‘een den aard der dingen geweld aandoen.’ De ekonomische ongelijkheid der partijen is geen toevallige bijzonderheid. Ook kan zij niet zóo omschreven worden alsof het arbeidscontract ‘eenige onmiskenbare bijzondere eigenschappen vertoont van sociale beteekenis’ zoodat(!) ‘de ontwerper eener regeling bij elken stap, dien hij doet, zich behoort te herinneren, dat de arbeidsovereenkomst *in de eerste plaats* is eene *sociale* overeenkomst.’

Uit deze aanhaling blijkt al, dat iets wat ‘in de eerste plaats sociaal’ is, en dus op ekonomische ongelijkheid *berust*, niet als een op gelijkheid gebouwd recht kan worden behandeld. Die tegenspraak is het gevolg van de ontkenning dezer waarheid: *dat arbeidswetgeving de uiting is van een afzonderlijk arbeidsrecht*. Zoowel van het gewone staatsrecht, als van het burgerlijk recht verschilt dit in karakter; het neemt eene plaats in daartusschen; zoodat zoowel straf als schadevergoeding die middelen zijn, die het arbeidsrecht tot doorvoering kunnen brengen. Dat arbeidsrecht berust deels op 't algemeen, doch vooral ook op *particulier* belang van een *groep* of *klasse* burgers. Grondslag is niet staatsorde, nòch burgerlijke gelijkheid, maar de onbeperkte ekonomische afhankelijkheid

der bezitlooze loonarbeiders van hunne werkgevers. Arbeidsrecht is niet zoo oud als het Romeinsche recht. Het bestond met de gilden en verging. Het is nu weer opkomende, nu ‘de werklieden door de Overheid onder hare bijzondere hoede behooren te worden genomen.’ Practisch wordt dit door minister Loeff ontkend. De fout van zijn wetsontwerp is niet, dat hij het systeem van burgerlijk recht voor het speciale onderwerp, het arbeidscontract, uitwerkt. Dit was op zichzelf goed en noodig. De fout is, dat hij tegelijk als arbeidswetgever wil optreden, dat hij ook een sociale regeling ontwerpt, en dit doet door burgerlijk- en arbeidsrecht met elkaar te vermengen. Beide lijden daardoor schade. Er zijn tal van arbeidsovereenkomsten, voor welke de gelijkheid der partijen geen fictie is, en die een rechtsregeling behoeven. Er zijn ook maatschappelijke toestanden, onrechtvaardige arbeidsverhoudingen, die om inmoeiing van den Staat roepen. Tweeerlei taak, die gescheiden opgevat en uitgevoerd moet worden, omdat de regeling voor het een en het ander op verschillenden grondslag berust. Door dit niet te doen ontstaat verwarring. Allereerst deze tegenstelling, dat een algemeene regeling noodzakelijk schijnt, terwijl de feitelijke toestanden bijzondere aanwijzing vereischen.

Verder dat de maatschappelijke misstanden voortdurend om steun voor de arbeiders en vrijheidsbeperking der werkgevers vragen, terwijl de rechtsgelijkheid ertoebrengt aan de laatsten macht in anderen vorm terug te geven dan hun ontnomen wordt. Ten slotte, dat de wetgever voortdurend aan de grens van het burgerlijk recht vertoeft, zoodat er dikwijls geen wezenlijk onderscheid meer is, maar alleen een schijnverschil met publiek recht, waardoor de schadevergoeding geheel het karakter van straf krijgt, en alleen daarvan in quantiteit verschilt.

Dat het regeeringsontwerp arbeidsrecht bevat, is buiten twijfel. Toelichting, en onderwerpen als boete, reglement, staangeld en looninhoudingen door het Truck-misbruik wijzen dit uit. Dat het echter tegelijk een burgerlijke verbintenis b.v. voor fabrieksdirecteuren, ingenieurs, handelsreizigers, dienstboden enz. regelt, is even duidelijk. De gebreken der algemeene regeling komen aan 't licht door de uitzonderingen, b.v. voor zeelieden, spoorwegpersoneel, gemeentearbeiders, en door afwijking van het bindend recht ten bate der hooger dan

f 4. - daags loontrekkenden. Die uitzonderingen zijn gemaakt '*eenvoudig* omdat de exceptioneele aard dezer overeenkomsten haar ongeschikt maken om in de algemeene regeling te worden ondergebracht.' Doch dit argument geldt 'eenvoudig' ook voor velerlei andere arbeidsverhoudingen. En door de uitzonderingen wordt toch ook het door minister Loeff zoo gevreesde veroorzaakt, 'dat aan de wettelijke regeling vanaf haar geboorte het odium kleve van te zijn een exceptioneele regeling voor bepaalde groepen of klassen van personen.' Dit is echter juist een zeer kenmerkende eigenschap en verre van een 'odium' der arbeidswetgeving.

Dat het Arbeidscontract bedoelde 'den ekonomischen strijd onzer dagen, voor een deel althans, zijne bittere scherpte te ontnemen' vormt een schrille tegenstelling met de agitatie en bezwaren, die zich bij de arbeiders openbaarden. De meening van den minister dat deze 'haar oorsprong ontleenen aan de troebele bron van den klassenstrijd', is moeilijk vol te houden. De arbeiders zijn toch volkomen gerechtigd na te gaan, welke voor- en nadeelen het ontwerp hen belooft en die tegen elkaar te wegen. Het is voor hen eisch van practisch handelen. Hun agitatie en bezwaren kwamen juist op tegen de voordeelen, die - van wege de rechtsgelijkheid - aan de werkgevers werden toegezegd, b.v. bij boete en staangeld. Het gedeeltelijk toegeven hieraan bewijst de rechtmatigheid hunner grieven. De oorzaak schuilt echter in den 'gelijkheidsgrondslag', waarop de sociale regeling zich omzette in het tegendeel harer bedoeling, n.l. tot een reden ter verscherping en meerdere verbittering van den ekonomischen strijd.

Hoezeer het publiek recht genaderd wordt, blijkt wel hieruit, dat de minister door toezegging van latere strafbepalingen in het strafwetboek goed moet maken, wat aan zijn voorstel te kort komt, terwijl b.v. het staangeld geen schadevergoeding meer is, maar een straf in geld, om den overtreder der regeling te treffen.

Behalve de beperking der 'arbeidswetgeving' uit het ontwerp - de 'burgerlijke regeling' wordt in deze studie niet besproken - tot een schadevergoedingsrecht, heeft minister Loeff nog een andere belemmering opgesteld. Het arbeidscontract is niet alleen civiel recht, maar bovendien wordt het

in het Burgelijk Wetboek ingepast. Dit zou op zichzelf geen bezwaar zijn. Daardoor ontstaan echter architectonische eischen die de structuur van het ontwerp belemmeren en b.v. de opname van de tariefovereenkomst of het collectieve arbeidscontract verhinderen. Dit is een groot nadeel en het eenige voordeel wat er tegenover staat is van zuiver juridischen aard, omdat van een wetenschappelijk standpunt gezien het arbeidscontract in dat wetboek thuis behoort.

Het verschil tusschen arbeidsrecht en burgerlijkrecht bestaat niet in den vorm, maar in karakter. Arbeidsrecht staat evenver van het staatsrecht af. Omdat het nu eens door straf, dan weer door 't middel van schadevergoeding, ingevoerd *kan* worden, behoort het niet tot straf- of privaatrecht. Daarom vormt het ‘juridisch geweten’ een belemmering voor de ontwikkeling van rechtsvormen, die het niet kent en aanvaarden wil, en daarom kan het Arbeidscontract nòch den strengen juridischen denker, van wege de ongelijkheid, nòch den voorstander van sociale wetgeving, van wege de gelijkheid der rechtsbedeeling, voldoen.

* * *

25. Rechtsvormen bij het beginnen en eindigen van loonarbeid. Individueele of collectieve arbeidsovereenkomst.

Juridisch is elke dienstbetrekking op een arbeidsovereenkomst tusschen den arbeider en zijn patroon gebaseerd. Feitelijk is dit echter een ‘begrip’, dat bij den loonarbeid niet duidelijk in het besef der partijen leeft. Het bedoelt de samenvatting te zijn van rechten en plichten, zooals die weerzijds worden toegekend en op zich genomen, dus m.a.w. uitdrukking te geven aan de arbeidsverhoudingen. Deze zijn het die regeling behoeven, al wordt het uitgedrukt alsof dit voor het begrip ‘arbeidscontract’ het geval was. Die arbeidsverhoudingen nu zijn van zeer verschillenden aard, hoezeer het daarachter gedachte ‘contract’, logisch gezien, overal hetzelfde rechtskarakter heeft. Het is slechts een juridisch middel om het doel, verbeterde en rechtmatige arbeidersverhoudingen, te bereiken. En niet de aard van het middel, maar het karakter van het

te bereiken doel moet den wetgever steeds voor oogen staan. De practijk der ekonomische feiten heeft een ander middel dan het *individueele*, n.l. het *collectieve* arbeidscontract aangewezen om tot betere arbeidsverhoudingen te geraken. De verklaring daarvoor is bijna àl te eenvoudig. Het vakvereenigingswezen, en de moderne idee van solidariteit tusschen personen, die een gelijk maatschappelijk belang tot elkaar brengt, openbaart zich bijna elken dag.

Wordt het zich meer en meer ontwikkelende beeld van de arbeidsverhoudingen bij de tegenwoordige wijze van voortbrenging beschouwd, dan blijkt dit andere eigenschappen te vertoonen, dan de overige dienstbetrekkingen. Minister Loeff was reeds genoodzaakt voortdurend of voor bijzondere gevallen onderscheid te maken, b.v. voor arbeiders met meer of minder dan f 4. - dagloon, voor vrije of inwonende arbeiders, voor meerderjarigen of minderjarigen en gehuwde vrouwen. Bij het lezen der artikelen van zijn wetsontwerp blijkt echter bovendien, hoe achter de algemeene redactie der aanwijzingen telkens andere arbeidsverhoudingen verscholen zijn. Al worden ze niet met name genoemd, men voelt en gist welke bedoeld zijn, en ziet meteen in, dat de algemeenheid de goede formuleering belemmerde, omdat telkens aan bijzondere gevallen gedacht werd, en de woorden er omtrekkend rekening mede hielden. Alle soorten van arbeidsverhoudingen te toetsen aan het ontwerp zou niet mogelijk zijn. Als de meest typische vorm van die, ten welks bate het wetsontwerp is bedoeld, neem ik de arbeidsverhoudingen der industriearbeiders. Ook voor andere groepen dan deze beoogt het ontwerp meer te zijn dan een zuivere rechtsbedeeling, doch het voornaamste stuk arbeidswetgeving, dat er in schuilt, gaat de industrie aan. Hoe begint en hoe eindigt daarin de loonarbeid? Dit zijn de twee grenzen van de arbeidsverhoudingen en deze stellen in staat het wezen er van te omschrijven. De arbeider zoekt werk en de patroon meerdere werklieden. Als regel is er onder de werkloozen een reserve en kan de patroon rustig afwachten wat er op zijne bekendmaking der behoefte aan werkkrachten volgt. In uitzonderingsgevallen zijn wervers noodig of andere hulpmiddelen. De loonarbeid begint meestal op een vastgesteld loon. Gedeeltelijk wordt dit door vraag

en aanbod beheerscht, doch ook slechts gedeeltelijk en bij uitzonderingen. Voor een ander deel geldt van het loon wat bijna als regel van de arbeidsverhoudingen in eenig bedrijf of vak geldt, dat die bekend zijn en door patroon, of door het gebruik in gemeente of streek, vrijwel normaal zijn vastgesteld. Het beginnen van den loonarbeid beteekent dan die voorwaarden te aanvaarden. Doch dit is bijna ook regel, dat het onder voorbehoud geschiedt van iets beters te kunnen verwerven. Stelt de patroon de voorwaarden vast voor vele arbeiders te gelijk dan formuleert hij deze dikwijls in een reglement.

Dit reglement bevat gewoonlijk niet de volledige arbeidsvoorwaarden. Waar het voor den patroon op aankomt zijn de eigen rechten en de plichten der arbeiders. Diens rechten en zijn eigen plichten komen soms in enkele artikelen tot uiting maar zijn geen hoofdzaak of ontbreken. *Aldus is het reglement de collectieve arbeidsovereenkomst*, grootendeels alleen van patroonskant geformuleerd. En waar het geschreven reglement ontbreekt, zijn het de mondelinge bevelen en de gewoonten van het bedrijf, die de plaats ervan innemen. Slechts bij uitzondering of bij grillige werkgevers, lost het collectieve contract zich weer op in de individueele overeenkomst.

Ter verbetering van de, onder voorbehoud aangenomen, arbeidsvoorwaarden begint de vakactie in al hare verschijningsen ontwikkelingsvormen. Concessies, of voorwaarden bij hervatting van den arbeid na staking - dan wel uitsluiting - zijn in wezen het complement van de collectieve arbeidsovereenkomst, die in het al dan niet geformuleerde reglement is vervat. En bij vrij hooge ontwikkeling van de vakvereeniging komt in de *tariefovercenkomst* de samenstelling tot stand van wat door patroons en arbeiders betreffende de arbeidsverhoudingen in overleg en voor vaste termijnen wordt gecontracteerd. Al is echter deze zuiverste en hoogste vorm van het moderne arbeidscontract nog weinig bereikt, zoo neemt dit niet weg dat het toch steeds een *collectief karakter* draagt. Het individueele contract, waarin het ‘naar het begrip’ desnoods opgelost kan worden, is in zijn directen vorm slechts van toepassing op oudere productievormen, dan wel op dienstbetrekkingen, die grootendeels buiten sociale staatsbemoeiing staan. Hoe kan de wetgever zich met deze feitelijke ontwikkeling inlaten? Hij

kan slechts het een of het ander, haar tegenwerken, dan wel bevorderen. In het middel is hij beperkt, doordat hier straffen misplaatst zijn, waar de maatschappelijke toestanden niet toelaten een vasten vorm der arbeidsovereenkomst dwingend voorteschrijven. De wetgever stelt alleen vast welke schadevergoedingen voor eenig persoon bij afwijking van het contract betaald moeten worden. Vanwege dat recht op de schadevergoeding, verwacht hij van de partijen dat zij zich zullen houden aan de regelen, die hij voor 't aangaan en ontbinden der overeenkomst aangeeft. Noodig is daarom dat de wetgever de verschillende ontwikkelingsvormen van het arbeidscontract als wettig erkent, en voor individueele schadevergoedingen aanneemt, dat het contract, in welken vorm ook, voor elk der contractanten afzonderlijk geldt. Het regeeringsontwerp doet dit echter niet. Hoewel het collectieve contract van patroonszijde n.l. het reglement, volle kracht verkrijgt, geldt dit niet voor de na staking vastgestelde bepalingen, en ook niet voor eenige tariefovereenkomst. Door het individueel contract als grondslag te nemen schijnt de gelijkheid der partijen rechtens geheel doorgevoerd, maar naar ekonomische feiten beoordeeld, veroorzaakt dit ongelijkheid. De patroons zijn uitteraard gekant tegen de vakvereeniging. Zoo lang zij kunnen, houden zij èn werkstaking èn tariefovereenkomsten tegen. *Zij* erkennen liefst alleen een individueel verband met hunne arbeiders. De wet die dit ook doet rechtvaardigt deze houding, en bij geschillen kunnen de patroons zich voor hun handelwijze op hare bepalingen beroepen. Door den geheelen opzet belemmert dus het ontwerp de ontwikkeling der opkomende rechtsvormen, al ‘zegt’ minister Loeff dat hij die wenschelijk en nuttig acht. Daarom ook was het bijna ondoenbaar bij dien opzet bindende regelen voor de arbeidsovereenkomst op te stellen, die niet òf een ‘odium’ van klassebevoordeeling zouden dragen òf meer dan schijnbaar n.l. feitelijk de ontwikkeling der arbeidsverhoudingen zouden tegenhouden. Oorspronkelijk bevatte dan ook het ontwerp maatregelen, later gewijzigd en gematigd, als b.v. voor de dienstopzegging, staangeld en boete, die duidelijk den patroon steun gaven in zijn verzet tegen gezamentlijke actie der arbeiders voor betere arbeidsverhoudingen. Hoe juist en nuttig zij kon-

den zijn voor een ‘werkelijke’ individueele overeenkomst, zoo schadelijk waren zij het voor het feitelijke collectieve contract, dat slechts schijnbaar, dat is in 't juridisch begrip, persoonlijk is. Werkstaking en lock-out, de stuitende vormen waarin de botsing van tegenstrijdige belangen zich vertoont, en in de tegenwoordige maatschappelijke ontwikkeling nog moet vertoonen, vormen een wezenlijk verschijnsel bij de vaststelling der arbeidsverhouding, dat slechts door struisvogelpolitiek is te ontgaan. Dit doet het ontwerp, en daarmede ontgaat het ook de collectieve overeenkomst, die slechts op de mogelijkheid van werkstaking - en de reactie daarvan - n.l. de uitsluiting berust en kan berusten. Dat het collectieve contract als een zeldzame uitzonderingsvorm wordt beschouwd is onjuist. Het is geen uitzondering maar juist het typische en feitelijke. Daarin lagen grondslagen voor verschillende onderwerpen der arbeidswetgeving - als b.v. de leerlingovereenkomsten, bemoeiingen der Kamers van Arbeid bij geslechting van geschillen, en ten slotte een wettelijke regeling der werkstakingen, die misschien op dit oogenblik nog niet, maar op den duur toch stellig uitgewerkt zullen moeten worden. De voorstelling van den minister alsof hij bij de onrijpheid van het onderwerp zijn ontwerp neutraal hield is onjuist. Want die neutraliteit is een ontkenning van feitelijke rechtsvormen, waardoor zij niet ongemoeid maar wezenlijk geschaad worden. Hier was geen neutraliteit mogelijk. Of de patroonsopvatting, of die der arbeiders moest gekozen worden. Doordat de eerste met het ‘juridisch begrip’ overeenkwam werd de patroon gesteund, en de maatschappelijke ontwikkeling tegen gehouden.

* * *

26. Bedrijfsorde door reglement en boete.

Het moderne productiebedrijf is een organisatie, waarin regel en orde moeten zijn, een staatje op zich zelf. De eerste vorm, die het aanneemt is als de absolute monarchie. De werkgever stelt zoowel de wet als hij overtredingen daarvan bestraft, grootendeels ten bate van het bedrijf, maar begrijpelijkerwijze ook niet zonder eenige willekeur. De arbeiders, die bijna geen belang bij de onderneming hebben, zijn deze

verhouding langzamerhand gaan gevoelen als uitermate drukkend en onrechtvaardig. Het heeft wel niet aan verlichte despoten, maar ook niet aan tyrannen ontbroken. Vooral door vakactie, maar ook van arbeidswetgeving verwacht de arbeider verbetering. Waarin moet deze bestaan? Binnen de tegenwoordige maatschappelijke toestanden zijn te noemen: 1°. publiciteit, of bekendheid en stabiliteit van wet en regels. 2°. onafhankelijke en onbaatzuchtige rechtspraak. 3°. recht om geheel of gedeeltelijk invloed op de vaststelling der geldende regels en verordeningen uit te oefenen. Door geen dezer drie eischen is nog de absolute monarchie verbroken, of het recht van den werkgever tot ontslag aangetast. Binnen deze grenzen moet stellig de tegenwoordige wetgever blijven, al zal de vakactie er op uit zijn verder te gaan, door niet alleen recht op invloed, maar het meerdere recht van zelf wetgever te zijn, en de patroonsverplichting tot aanname van uitsluitend georganiseerde arbeiders te vergen. De drie genoemde punten omvatten slechts wat reeds in de fictie der vrije individueele arbeidsovereenkomst ligt opgesloten en dus bij hare regeling kan worden vastgesteld. Wat geeft nu het regeeringsontwerp? Het reglement wordt evenmin als het *schriftelijk* arbeidscontract verplicht gesteld, doch aan het één zoowel als het ander worden eenige voorrechten verbonden. Verschillende zeer gewichtige ‘bindende’ bepalingen kunnen n.l. alleen opgeheven worden door reglement of schriftelijk contract. Het sterkste voorbeeld is de aanspraak op loon bij ziekte of bij het stilliggen van den arbeid. Om dus de invoering van een reglement te bevorderen offert de wetgever de voordeelen op, die hij den arbeider rechtens toekent. Dit is buiten de bedoeling van het reglement, en de publiciteit daarvan wordt op die wijze te duur betaald. Wanneer de werkgever een reglement vaststelt is hij tot volledige bekendmaking verplicht, ook van eventueele wijziging. Daarnaast echter staat geen andere plicht van den patroon omschreven. Het bedrijfsreglement wordt dus aan een zoodanige bevoorrechte positie verbonden - o.a. geeft het recht om boeten te heffen - dat de invoering vrij algemeen zal zijn. Het schriftelijk individueele contract wordt echter belemmerd, tegenover het reglement. Elke bepaling uit dit laatste geldt wèl

vòor eenig deel van het contract als dit mondeling, niet wanneer het schriftelijk is aangegaan. Om zijn reglement de grootste wetskracht te geven zal dus de werkgever schriftelijke overeenkomsten - en daarmede o.a. ook voor leerlingen - vermijden.

Welke middelen heeft de werkgever om het reglement te handhaven? De kroon op zijn strafrecht is natuurlijk het ontslag. Zonder schadevergoeding kan hij dit onmiddellijk toepassen bij ‘onbehoorlijke gedragingen jegens’ hem. Van de andere straffen wordt alleen zijn recht boete te geven beperkt. Wat is de boete in het bedrijf? Dit moet scherp vast staan, waar er bijna geen onderwerp is dat tot zooveel ontevredenheid aanleiding geeft als juist dit. Allereerst is het een werkelijke straf wegens overtreding van de bedrijfsorde. Verder is het een prikkel om de productie der arbeiders zoo hoog mogelijk op te voeren. Ten slotte is het een vergoeding voor schade, den patroon willens of onwillens berokkend. Het ontwerp onderscheidt of verbiedt geen dezer vormen, hoewel de tweede en derde, voor een deel, uiteraard onrechtvaardig zijn. Voor vergrooting der productie, die den werkgever tot voordeel strekt is het premiestelsel als aangewezen. En de schade die niet van den arbeider afhangt is een bedrijfsrisico, dat de ondernemer zelf behoort te dragen. Tot overmaat mogen de boete's te samen een vrij hoog bedrag van het weekloon vormen, aleer de arbeider het problematische recht verkrijgt ze door middel van den kantonrechter terug te vorderen. Een onbaatzuchtige rechtspraak wordt schijnbaar bevorderd doordat de boete's niet ten voordeele van patroon of ondergeschikten mogen komen. Waarvoor ze dan wel te bestemmen zijn, zegt het ontwerp niet, nòch wordt ook maar eenig controlemiddel hierop aangewezen. Practisch beduidt dan ook deze beperking niets. Een onpartijdige rechtspraak over de reglementsbepalingen, en ook een controle op de samenstelling daarvan, is met geen enkel woord aangeduid. In de regeling van reglement en boete's is dan ook nergens een poging te bespeuren om den ekonomischen druk op de arbeiders in eenig grooter bedrijf te verlichten, eer het tegendeel. De patroon die zijn gezag doet berusten op het bekende ‘baas in eigen fabriek’ is het beeld dat deze regee-

ring wenscht te handhaven. Hoe weinig verband er gezocht is met de bestaande wetgeving en het ontwerp Arbeidswet blijkt wel hieruit, dat het contracts-reglement en de ‘waarschuwing’ twee gescheiden dingen zullen moeten zijn. Ook blijkt het uit een tweetal artikelen, die over zondagsrust, hygiëne en veiligheid handelen, alsmede over herhalings- en vakonderwijs van jeugdige personen, waarin door niets te zien is dat hiervoor ook strenge voorschriften bestaan. De positie van leerlingen, die door de Arbeidswet slechts bij uitzondering zal worden vastgesteld, is in algemeenen zin niet aangegeven, daar zij op gelijken voet als volwassenen behandeld kunnen worden.

Nòch een afzonderlijk goed stuk arbeidswetgeving, noch een oordeelkundige aansluiting door schadevergoedings-bedreiging bij de ontworpen strafbepalingen is voor de genoemde onderwerpen verkregen. Daarvoor was noodig geweest: 1°. het verplichte reglement, aansluitende bij dat uit de hygiënische wetgeving. 2°. rechtspraak voor geschillen over het reglement, aansluitende bij de organisatie der Kamers van Arbeid. 3°. vaststelling der onderwerpen, die het reglement wel, en die het niet mag bevatten. 4°. opsomming en scherpe onderscheiding der straffen. die niet als het omgekeerde van premie of als schadevergoeding te beschouwen zijn.

* * *

27. De vormen van het loon.

Meer nog dan arbeidsduur zijn *hoogte* en *vorm* van het loon een direct arbeidersbelang. Ter verbetering daarvan ontwikkelt zich steeds de eerste vakactie. Verhooging van 't loon wordt het meest nagestreefd en verlaging het scherpst gevoeld. En toch is het een onderwerp waarvoor de arbeidswetgever het langste terugschrikt. Is hij als regeeringscollege zelf werkgever dan kunnen in besteksvoorwaarden minimum loonbepalingen worden opgenomen, maar om deze aan particuliere patroons opteleggen, houdt de vrees industriën te benadeelen hem van elke inmoeiing terug. Aan de vakactie wordt het terrein bijna geheel overgelaten. De groote verscheidenheid der loonen voor industriesoorten en individueele bekwaamheid alsmede de perio-

dieke stijging en daling maken regeling bijzonder moeilijk. Het recht op loon voor gepresteerden arbeid dient echter vast te staan, en daarom kan de wetgever niet nalaten aantegeven, wat als loon moet worden aangemerkt. Daaronder is duidelijk alles te verstaan wat de werkgever op zich genomen heeft in eenigen vorm, welke ook, ten bate van den arbeider uittekeeren. Dit nu is niet alleen het geld hem periodiek betaald, maar alle uitgaven, die de werkgever voor de arbeiders doet, zooals premie, aandeel in winst, verzekering bij ziekte, ongeval, invaliditeit, en andere stichtingen of fondsen. Dikwijls worden daarvoor van het nominale loon bijdragen ingehouden, zooals dat ook gebeuren kan voor boete's, staangeld, verschaffing van gereedschappen, kleeding, woning, gebruiksartikelen enz., ofschoon meermalen de vorm gekozen wordt van schenkingen. De moderne industrieele onderneming heeft een organisatie geschapen van ‘arbeiterwohlfahrtseinrichtungen’. De Duitsche werkgeversvereeniging heeft op het nut, zooal niet de bedoeling, hiervan voor het patroonsbelang een eigenaardig licht laten vallen. Gewoonlijk praalt uit al de stichtingen een uiterlijke schijn van humaniteit en nobele bedoeling der werkgevers, maar het practische resultaat is veelal dat de vakactie erdoor wordt belemmerd. Eenerzijds geven die organisaties een voorbeeld en bewijs te gelijk der noodzakelijke regeling van verschillende belangen der loonarbeiders, doch daar tegenover staat dat de werkgever, die een deel van het loonbedrag omzet in nuttige stichtingen zijn overwicht vergroot en meerdere middelen verkrijgt om invloed op zijne arbeiders uit te oefenen. Dit neemt echter niet weg, dat in wezen het aandeel der arbeiders een loonvorm is. Het duidelijkst blijkt dit uit dat deel der arbeidswetgeving, dat de verzekering regelt. De noodzakelijkheid van staatsbemoeiing bracht van zelf het probleem naar voren, wie de premie's zou betalen, en wie zeggingskracht zouden verkrijgen. Geen regeling was mogelijk dan door den arbeider een recht te geven op uitkeering, en den patroon de geheel of gedeeltelijke plicht tot premiebetaling.

Het recht op het geldloon van den arbeider stond natuurlijk a priori vast, doch een gewone rechtsbedeeling eischte dat ook van het indirecte loon werd aangewezen, wie er over te zeggen had en eigendom kon doen gelden, patroon of arbeiders.

Moeilijk zou het zijn hier een scheiding te maken tusschen zuiver burgerlijk- en arbeidsrecht, want de veronderstelde gelijkheid van het eerste, wordt door het zoeken naar een minder ongelijk evenwicht van het laatste geheel onzichtbaar. Er doet zich een eigenaardig, in wezen onlogisch verschijnsel voor. Feitelijk is het loon op eenvoudige wijze te splitsen in een directen geldvorm vermeerderd met indirecte voordeelen, b.v. woning, voedsel, uitkeeringen bij ziekten, vrije dagen, etc. Waarom zou nu een werkgever dat indirecte loon nu eens in de nominale geldloonberekening opnemen, dan weer het als een toegift voorstellen? Hem kan dit natuurlijk gelijk zijn. Den arbeider echter niet, want zijn rechtsgevoel eischt dat hij over zijn nominaal loon volledig en vrij kan beschikken. De verklaring voor de velerlei wijzen waarop het indirecte loon is geregeld, kan deels uit gebruiken, uit een normalen plaatselijken loonstandaard en uit de historische ontwikkeling ervan worden gegeven; anderdeels echter berusten zij op een levend volksrecht, dat verschillende werkgevers in schijn handhaven, maar wezenlijk ontduiken. De groeiende arbeidersbeweging en ook de arbeidswetgeving, zal ten slotte het volle loon met alle indirecte vormen als het recht van den werkman opeischen. Zooals de Engelsche Trades-Unions en Cooperative Societies onder eigen beheer hebben wat b.v. de Duitsche industrieelen onder hun toezicht en als hun eigendom wisten te behouden, moeten op den duur vrije en ontwikkelde arbeiders zelf de organisaties beheeren, voor welker totstandkoming de werkgevers een deel van de bedrijfswinst afstonden. Op dit standpunt kan zich echter de wetgever *nog niet* stellen. Wat kan hij dan wel regelen? Duidelijk heeft hij die vormen van het loon, die als een inbreuk op de vrijheid der arbeiders worden gevoeld, voor onrecht te verklaren. Ook kan dit veilig geschieden zoolang het als schadevergoedingsrecht wordt vastgesteld. Is toch een deel van het loon als woning, voedsel, grond of wat ook gegeven, den arbeider van nut, zoo bestaat er geen reden zich te beklagen, maar wordt het uitbuiting dan moet de wet het ook als onrechtmatig brandmerken.

In het ontwerp wordt voor alle soorten van indirect loon een middenweg gezocht tusschen toestaan en verbod. Stond er op verbod straf zoo was er grond om niet met het kwade

het goede weg te werpen. Voor de privaatrechtelijke regeling bestaat die grond niet. Het goede kan, ondanks het onrechtmatig verklaard wordt, blijven bestaan, zooals ook veel van het kwade helaas zal doen. De juridische gelijkheidsidee voerde op een zijweg die niet tot het doel leidt. Een zeer belangrijk vraagstuk betreft het recht om bedrijfsfondsen opterichten en de arbeiders tot deelname te dwingen. Dit recht wordt den ondernemer zonder eenige weifeling gegeven. Medewerking of toestemming der arbeiders is onnoodig. Wel zullen voorwaarden worden opgesteld, waaraan de fondsen hebben te voldoen n.l. in een bestuursmaatregel. Er zal dus een Kon. Besluit komen met de bedoeling een regeling te geven van de fabrieksfondsen. Daargelaten dat van controle hierop en van de uitvoering door de schadevergoedingsregeling uiterst weinig te verwachten is, betreft dit een onderwerp van zoo uitgebreid belang dat hier éer een afzonderlijke wet dan een bestuursmaatregel behoorde te worden ontworpen. En dan geen wet als onderdeel van het Burgerl. Wetboek, maar één die niet strafbedreiging een goed toezicht waarborgt. Onvoldoende is dus in het ontwerp de indirecte loonvorm geregeld, die een onderdeel van het nominale geldloon is. Tot twee vijfden van het loon kan uit andere prestaties dan geld bestaan, Maar bovendien moeten de bepalingen er rekening mee houden dat de maatschappelijke ontwikkeling vrijheid vraagt voor de arbeiders om de bedrijfsorganisaties, die ten hunnen bate zijn opgericht, over te nemen. Hoewel de ‘begripsgelijkheid’ van het individueele contract dit eischt, is er in 't ontwerp geheel geen rekening mede gehouden. Een overzicht van de loonvormen, die toegestaan zullen zijn, geeft aan dat de ekonomische overmacht van den werkgever om zich met het particulier leven zijner arbeiders in te laten, alleen in de allergrofste vormen is beperkt, maar wezenlijk gehandhaafd blijft.

* * *

28. Uitbetaling van het loon.

Het recht op het loon kan desnoods burgerrechtelijk worden geformuleerd, al zal het in wezen toch arbeidsrecht blijven, maar de uitbetaling dient op andere wijze gewaarborgd te

worden. De arbeider die loon te innen heeft, is niet een gewoon schuldeischer. Niet-betaling, of uitstel daarvan, brengt hem gewoonlijk in onmiddellijke verlegenheid. Maar dit is niet het maatschappelijk euvel, waarin de arbeidswetgeving verandering heeft te brengen. Niet het *volle* loon wordt als regel geweigerd, maar er wordt een *deel* daarvan ingehouden, of op andere wijze uitgekeerd dan de arbeider wenscht. Ook geschiedt het wel op plaatsen, waar de arbeider onder ongewenscht toezicht of dwang komt. Te onderscheiden zijn hier vooral enkele misbruiken, die tot groote ontevredenheid aanleiding geven. 1°. uitbetaling in kroegen of winkels. 2°. de gedwongen winkelnering uitgebreider door 't vreemde woord Truck aangegeven. 3°, frauduleuse loonberekeningen. De onrechtmatigheid hiervan is zoo groot, dat zij alleen geduld worden door de armoedigste arbeiders uit vrees voor honger.

Tegen ook maar eenigszins onafhankelijke werklieden zal zich geen patroon deze drie vormen van uitbuiting veroorloven. En toch komen zij veelvuldig voor. De feiten zijn òverbekend, en niet te rechtvaardigen is de houding der regeering, die een geneesmiddel voorstelt, waarvan de patienten geen gebruik kunnen maken, dan hoogstens bij uitzondering. In verschillende landen, zelfs in het voor arbeidswetgeving achterlijke België zijn afzonderlijke Truckwetten en 15 jaar geleden werd reeds in ons land een strafwet-ontwerp ingediend. Voor uitbetaling in kroegen is een strafbepaling beloofd, maar ook frauduleuse loonberekening die door nood aanvaard wordt, dient strafbaar te zijn.

Hier is vooral te denken aan de moderne loonvorm bij uitnemendheid, het stukloon. Wat in de jongste mijnwerkersstaking in het Ruhrgebied bekend werd als het ‘nullen’ is nog wel niet direct frauduleus te noemen, maar het nadert toch de grens. En in velerlei industriën bestaat het gebruik om bij kleine verzuimen een groote hoeveelheid arbeid eenvoudig bij de loonberekening niet mee te tellen. Het stukloon eischt dat de patroon den arbeider rekenschap geeft van de wijze waarop het uitgekeerde loon is vastgesteld. Voor boete's is dit in het ontwerp schriftelijk geeischt, maar dit voorschrift diende uitgebreid te worden. En er is alleszins reden verder te gaan door hier niet met schadevergoeding, doch met straf

de regeling doortezetten. Het is toch werkelijk niet te veel gevergd, dat ook voor de arbeiders zal gelden wat bij elke andere overeenkomst van zelf geschiedt, n.l. de behoorlijke wederzijds controleerbare afrekening. Hiermede ware meteen een betere grondslag gegeven voor de afhoudingen, wegens de hiervoor genoemde indirecte loonvormen. Waar het arbeidscontract zoo algemeen is geregeld, kon een dergelijke bepaling geen plaats vinden, doch het is een bewijs te meer hoe de gekozen vorm de bepalingen, die noodig zijn, niet toelaat, en dus onjuist is.

Een der allervoornaamste loonkortingen dient hier afzonderlijk besproken te worden, n.l, die voor het ‘staangeld.’ Dit is het bekende middel voor verschillende industriën om te beletten dat arbeiders wegloopen wanneer zij betere loonen elders kunnen verdienen. Gedurende de tijden - b.v. 's winters - wanneer voldoende werkkrachten zich voor een standaardloon aanbieden, wordt een deel ingehouden om weer te worden uitgekeerd wanneer de kansen van hooger loon voorbij zijn. Het is dus een middel om de loonen kunstmatig lager te houden dan de vraag naar werkkrachten eischt, zoodat feitelijk den arbeider te kort wordt gedaan. Verder wordt het staangeld ook gebruikt om het gevaar van werkstaking te verminderen. Onbetwijfelbaar is dit een looninhouding tegen den beslisten wensch der arbeiders, en waaraan zij zich slechts *nood*-gedwongen onderwerpen. Tegenover de groote voordeelen, die het den werkgevers brengt, staat voor de arbeiders niets dan nadeel. In het ontwerp wordt het recht van den werkgever om staangeld te heffen erkend, zij het ook beperkt. Ten eerste mag het - in den gewijzigden wetsvorm - niet meer dan *2* weken loon bedragen, terwijl het op de postspaarbank moet worden gedeponeerd.

Tegen deze bepaling was voornamelijk de agitatie der arbeiders gericht. Dit wijst er reeds op hoe het staangeld - ofschoon de werkgever op dit oogenblik het veel uitgebreider kan toepassen - gehaat is. En stellig is het ook een van de grievendste uitingen der ekonomische ongelijkheid. De minister verdedigt zijn voorstel door te betoogen dat op de patroons wèl, op de arbeiders als regel niet schadevergoeding te verhalen is; en omdat het voor de patroons noodzakelijk is zich

tegen de verbreking van de dienstbetrekking zonder opzegging te kunnen verzetten, dus als straf. Ongetwijfeld is het in verschillende bedrijven schadelijk wanneer arbeiders zonder opzeggingstermijn van patroon verwisselen. Daargelaten dat de industrieelen ook hiertegen wel andere hulpmiddelen hebben dan dat zij steun van de wet behoeven, rechtvaardigt dit niet de grootere beteekenis die het staangeld door de algemeene formuleering verkrijgt. Toegegeven moet worden, dat zonder regeling van de werkstaking, moeilijk voor deze een uitzondering te maken is. Dat het regeeringsontwerp door de staangeldbepaling de vakactie der arbeiders belemmert zal stellig practisch van minder beteekenis blijken dan de belemmering die het door zijn juridisch onjuisten vorm voor de geheele arbeidswetgeving kan worden. Als rechtsbedeeling beschouwd, steekt het wetgevend werk van minister Loeff zeer gunstig af bij het ontwerp Arbeidswet. Indeeling en redactie is logisch en eenvoudig. Het bevat voor de feitelijk individueele dienstbetrekking verschillende zeer goede en nuttige bepalingen. In elk artikel en in de toelichtingen bewijst de ontwerper met hoeveel zorg, uitgebreide kennis, en ervaring der buitenlandsche wetsbepalingen zijn arbeid werd verricht. Definities en terreinbegrenzingen zijn scherp doordacht. Maar de arbeidswetgeving, die bedoeld werd en overal achter de juridische constructie staat, sluit zich nòch bij de bestaande bepalingen aan, nòch bij de ekonomische feiten van het maatschappelijk leven, omdat het arbeidsrecht er niet zelfstandig in tot uiting komt.

* * *

29. Rechtspraak voor de arbeidswetgeving.

Waar het arbeidsrecht niet door gewoonten of maatschappelijke evolutie geldigheid kan krijgen, doch blijkens de geheele arbeids*wetgeving* staatszorg vereischt, moet er op de bestaande arbeidsverhoudingen aandrang uitgeoefend worden om door verbetering tot regeling te komen. Die aandrang is in het uiterste geval straf, kan ook bestaan in het geven van wettelijke erkenning maar zal vooral erop gericht moeten zijn in de gemeenschap organisaties te doen opgroeien, die door eigen invloed het arbeidsrecht handhaven. De vakvereenigingen

schenen langen tijd het arbeiderslot te kunnen opvoeren en zijne belangen over het geheele gebied te behartigen. De opkomende patroonsvereenigingen en vooral de trusts maken echter den ekonomischen strijd meer en meer van zoo groote uitgebreidheid en diepte dat het algemeen belang en dus de staat gedwongen wordt zich met reusachtige stakingen en lock-outs te bemoeien. Daaruit blijkt hoe die organisaties eigenlijk slechts spontane lichamen zijn, wier verdere groei en ontwikkeling leiding en hulp behoeft. De toenadering tusschen de vakorganisaties en de arbeidswetgeving openbaart zich het duidelijkst bij de rechtspraak voor die arbeidswetgeving. De drieerlei vormen van rechtspraak in den burgerlijken staat, door strafrechter, burger- en administratieven rechter zijn eigenlijk geen van drieën zonder wijziging voor het arbeidsrecht toetepassen. De ervaring leerde hoe de strafbedreiging alleen uitwerking had, wanneer tusschen rechter en maatschappelijke toestanden een georganiseerd toezicht werd geplaatst, dat meer een sociaal, verzoenend karakter droeg, dan aan de politie toetekennen is. Voor de schadevergoedingsregeling is ook de gewone rechter stellig niet bij machte om hare bedoeling te verwezenlijken, en evenmin is het bij administratieve beslissingen, b.v. over den uitleg der verzekeringswetten voldoende een staatsorgaan daarvoor aan te wijzen. De verklaring ligt in het eigenaardig karakter van het arbeidsrecht, waarvoor nog geen algemeen geldige rechtsregels te geven zijn omdat het in opkomst is. Veel meer dan bij het strafrecht door de instelling van een jury of de gezworenen, moet bij alle uitspraken blijken, hoe het opkomende nieuwe arbeidsrecht voor de velerlei zeer ingewikkelde verhoudingen zich openbaart in de personen, die daarbij onmiddellijk betrokken zijn. Geen abstract, geheel doorgewerkt of volledig georganiseerd, maar een in het volk levend en zich ontwikkelend recht heeft de wetgever voor zich. Zijn pogingen tot formuleering eischen controle, toezicht en beproeving aan de ekonomische gemeenschap zelf. En op dezelfde wijze is de arbeidsrechtspraak duidelijk overal een zoeken en tasten om passende vormen te vinden. De door juristen meestal veroordeelde leekenrechter, die zich desondanks in onze Kamers van Arbeid en Beroepsraden en b.v. in de vreemde ‘Gewerbege-

richte, Kaufmannsgerichte, Conseils de prudhommes etc. vertoont, is daarvan een uiting. In die organisaties komt de aanraking tot stand met vakvereenigingen en patroonsverbonden, zooals b.v. ook in arbeidersvertegenwoordigers en vertrouwenspersonen bij het inspectoraat. Het is nu nog moeilijk de juiste en practische vormen te onderscheiden van die, welke de ervaring veroordeelt. Maar de richting staat vast. Geen eigen uitgedachte organisaties met ingewikkelde samenstelling en kiesrecht. Geen halve weifelende proeven, maar instellingen op de grondslagen, zooals die zich in de ekonomische verschijnselen reeds vertoonen, zijn noodig. En door loyale samenwerking met de vakvereenigingen en patroonsverbonden moet met inzicht en vastheid van bedoeling naar goede oplossingen gezocht worden. De twee regeeringsontwerpen geven hiervan geen blijk. Integendeel wordt eer teruggegaan van wat tot nu toe tot stand kwam. De allerongelukkigst geconstrueerde Kamers van Arbeid en Beroepsraden genieten geen sympathie. Het schijnt eer of het op hunne totale mislukking aangelegd is. In de Arbeidswet wordt het toezicht meer gedesorganiseerd dan versterkt, en het Arbeidscontract zal zonder toezicht, zonder dat eenig college over de werking zal kunnen oordeelen, berecht worden met massa's kleine zaakjes door den kantonrechter, een geheel geisoleerden 'functionaris, die in geenerlei contact met collega's staat. In de antirevolutionnaire, ook in de katholieke staatsbeginselen met hunne voorliefde voor het oude gildenwezen ligt deze juiste zienswijze opgesloten, dat de regeling der arbeidsverhoudingen een regeling is van maatschappelijke organisaties, die onder den band van het ééne gemeenschapsbelang, de bijzondere belangen van de verschillende groepen burgers vertegenwoordigen, doen gelden, verdedigen en behartigen. Nu echter de organisaties, die zich reeds vertoonen andere zijn dan die welke de klerikale leiders zich tot illusie stelden, is de voorliefde omgeslagen in afkeer en wordt de zoo noodzakelijke bevordering tot een belemmering, die hunnen voorstellen van arbeidswetgeving de innerlijke kracht ontneemt.

* * *

30. Slot.

Doel van mijn studie, die ik met enkele zinnen wensch te beeindigen, was het onderzoeken van de richting waarin zich onze arbeidswetgeving moet ontwikkelen. Daartoe leenden zich de twee besproken wetsontwerpen, daar deze te samen een groot deel omvatten van de verschillende regelingen, die aan het arbeidsrecht vorm geven. Die ontwerpen hebben bovendien door de huidige politieke verhoudingen groote kans wet te worden, en zijn daardoor de naaste toekomst. Mijn taak was dus duidelijk aangewezen. Ik moest trachten aan te geven de feitelijke ontwikkelingslijn der sedert 1874 begonnen arbeidswetgeving. Daarna diende ik deze te vergelijken met de regeeringsvoorstellen. Te beoordeelen had ik of de twee ontwerpen de lijn der ekonomische en logische ontwikkeling volgden, dan wel daarvan afweken of haar onderbraken. De moeilijkheid die zich hierbij voordeed, was voornamelijk deze: dat het terrein der ontwerpen zoo breed en algemeen was begrensd. Wel vormen ze niet één enkel, alle regelingen omvattend, wetboek van den arbeid, maar elk voor zich hield zich met tal van verschillende onderwerpen bezig. Daarom moest ik allereerst die onderwerpen splitsen, en het terrein gaan verdeelen. Behalve de verzekeringswetgeving moest zoowat alles, wat om den arbeidswetgever roept, ter sprake komen. Ik kon dit niet samenvatten. Voor een politiek oordeel was dat gewenscht. Voor mijn doel van feitelijk en practisch onderzoek was dit onmogelijk. Elk onderdeel bemoeit zich met maatschappelijke toestanden, die door hunne eigenaardigheden verschillend zijn, en moest dus afzonderlijk bezien worden. Niettegenstaande ik naar zoo eng mogelijke samenvatting streefde, en aanhalingen zoowel als bewijzen uit de rijke litteratuur vermeed, werd toch dit opstel omvangrijk. Uiteraard is in elke paragraaf de conclusie opgenomen, waartoe mijn analyse leidde. Mij rest alleen nog in dit slot te doen uitkomen, dat de tijd voor een dergelijk codificeerend pogen, als de regeeringsontwerpen te zien geven, nog niet is gekomen.

Getracht is om voor dat pogen de verklaring te geven van uit de politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke inzichten der ontwerpers. De geheele politieke toestand moedigt dat streven ook aan, omdat de door clericale ‘antithese’ gesplitste

coalities tegen elkaar opbieden in sociaal wetgevend werk, maar door de conservatieve leden van het ‘bloc’ wel gedwongen zijn niet al te ver te gaan. Dat bevordert het geven van een breed toonende schijn, die betrekkelijk weinig feitelijke regeling omvat. Getracht is echter ook aan te toonen dat het pogen naar codificatie of breede wetgeving zich niet aanpast aan de eischen, die elk onderwerp door zijn ekonomisch karakter stelt. Voor goede arbeidswetgeving moet naar eenvoud en waarheid gestreefd worden, omdat de taak uit zichzelf reeds moeilijk en ingewikkeld is. Dit legt den ontwerper de verplichting op zijn werk te beperken. Naar een werkplan, dat uit het wezen der arbeidswetgeving en bij de uitgebreide kennis die erover bestaat, niet moeilijk op te maken is, moet stukje voor stukje onder handen worden genomen. Dan alleen is degelijk en goed werk te leveren, waarop later voortgegaan kan worden.

Het kan dan ook niet anders of de twee ontwerpen zullen, wet geworden, uiteenvallen in de verschillende regelingen die zij bevatten. Het goede eruit zal door den drang der maatschappelijke ontwikkeling tot toepassing komen. En het vele onpractische zal, ofschoon niet zonder opoffering van veel onnutten arbeid, belemmering van opbouwend streven, en zelfs niet zonder strijd, toch op den duur wegvallen. Door het vertrouwen daarop heb ik den vermoeienden arbeid van de detailbespreking verkozen boven de gemakkelijkere en aangenamere beoordeeling van sociale beginselen. Niet door schijnbaren eenvoud was het inzicht te verkrijgen, dat werkelijke eenvoud van voorstelling der ekonomische verhoudingen de allereerste eisch is voor de naaste en betere toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving.

Niet de rechte man op de rechte plaats
Door
Mr. P. Brooshooft.

Eenige voldoening geeft mij het feit, dat ik in de dagen van Mei en Juni *niet* heb meegedaan aan de rage der van Heutsz-vereering. Den 26sten Juli schreef ik aan de Semarangsche *Locomotief*, dat de hooge verwachtingen omtrent dezen landvoogd slechts *words* waren en nogmaals *words*, dat zijn optreden zonder aan de regeering den eisch te stellen van het voorzien in de fondsen voor noodige hervormingen (wat ik *wist* dat hij niet had gedaan) geen blijk was van flink karakter, dat hij niet was de Ueber-Mensch dien men in hem zag, dat hij zelf wel wist met één te gaan vermeerderen de rij der landvoogden die, met min of meer kunstige variatiën, het thema der indische verwording moeten uitwerken en voortspelen, dat hij van de toestanden niet voldoende op de hoogte is, allerminst van de oeconomische belangen en daarmeê verband houdende koloniale vraagstukken, dat mij dan ook zijne benoeming een sprong in het duister scheen en wij, bij leven en welzijn, over vijf jaren elkaar nader zouden spreken over de juistheid van dit oordeel.

Eerder dan mij lief is krijgen wij reeds de proef op de som. Ik spreek niet van de beuzelingen der pajongs en hormatbewijzen, hoewel het zich bezig houden met zulke nietigheden, in zulk een kritieken tijd voor Indië, in een nieuwen landvoogd reeds een veeg teeken is. Evenmin heb ik het oog op de bezuiniging van kaarsstompjes, waardoor de heer v.H. de ontredderde finantiën denkt te kunnen oplappen. Dat alles is gemors met likkepotten, die den patiënt wel is waar geen goed doen doch althans geen edele deelen beschadigen. *Wel* echter is van dit bedenkelijk karakter een door de *Locomotief*

meêgedeelde circulaire van den Dir. van finantiën, waarbij deze, op last van den landvoogd, aan de hoofden van gewestelijk bestuur vraagt, of er niet een *uitvoerrecht op coprah* zou kunnen worden ingevoerd.

De landvoogd toont zich door deze vraag een vreemdeling zoowel in de belastingleer als in de tegenwoordige richting onzer koloniale politiek. Uitvoerrechten zijn dáárom, als rationeele belasting, sinds lang veroordeeld, wijl zij óf den inlandschen producent óf het getroffene inlandsche artikel in de concurrentie met andere landen op de buitenlandsche markt benadeelen. Dit kwaad wordt alleen tot engere grenzen teruggebracht wanneer het met uitvoerrecht getroffene land nagenoeg het monopolie van het artikel bezit, dus op de buitenlandsche markt weinig concurrentie heeft te vreezen[1)], maar ook dán nog doet een uitvoerrecht meestal kwaad, wijl het wegens den verhoogden prijs de vraag naar het artikel in het buitenland vermindert. Bovendien drukt het onbillijk, daar het bijv. van iemand die ½ pikol coprah bezit en uitvoert hetzelfde percentage der waarde heft als van den vermogende die 50 pikols uitvoert, m.a.w. zondigt tegen het thans schier algemeen aangenomen beginsel om de groote vermogens relatief zwaarder te treffen dan de kleine. Dan veroorzaakt het in den regel een dubbelbelasting, daar het artikel reeds in anderen vorm wordt getroffen, de coprah bijv. door huurrecht, erfpachtsrecht of landrente van den grond, en wat den Chineeschen of Arabischen opkooper betreft (die echter de schade zeker zal afwentelen op den inlander) door bedrijfsbelasting. Eindelijk geeft een uitvoerrecht natuurlijk, als ieder tolrecht, belemmeringen van handel en vervoer door formaliteiten.

Het uitvoerrecht is dan ook in de moderne staatshuishouding als belasting vrijwel verlaten. Wij kennen allen den strijd, dien de produkten voor de europeesche markt in Indië op bovenstaande gronden voor afschaffing van het op hen drukkende uitvoerrecht hebben gevoerd. Suiker won dien strijd in 1898, koffie en indigo in 1901. Slechts huiden, tabak, vogelnestjes en tin worden er thans nog door getroffen (hetgeen wat de drie eerste artikelen betreft zoo spoedig mogelijk moest

1) Hetgeen voor de Ned.-Indische coprah geenszins het geval is, daar de Straits, Ceylon, Manilla en verschillende eilanden in den Stillen Oceaan krachtig concurreeren.

eindigen), terwijl sedert een Cremerwetje van 1899 z.g. ‘bosch-producten,’ d.z. in 't wild en zonder toedoen van cultuur of kapitaal gevondene voortbrengselen als damar, getak, gom, hars, rotan etc. op de b u i t e n b e z i t t i n g e n (om deze streken althans iets in de algemeene landskosten te doen bijdragen) door een uitvoerrecht worden getroffen.

Geheel iets anders is het echter, een geregelde cultuur van inlanders, zoowel op Java als de buitenbezittingen (althans indien met juistheid is vermeld dat de circulaire werd gericht tot de residenten van alle copra-produceerende gewesten), aan het, ook in theorie veroordeelde, recht te willen gaan onderwerpen. Terwijl de regeering niet weet wat zij zal doen om toch maar iets van de door jaren lange uitbuiting vernietigde oeconomische kracht aan de bevolking terug te geven, de directeur van O.E.N. daartoe op bevel van den vorigen G.G. als een vliegende Hollander over Java stoof, de minister in Nederland daartoe een viertal bekwame mannen aan 't werk zette om met snelheid een rapport uit te brengen - komt opeens de nieuwe Gouv. Gen., die slechts een militair verleden heeft, aandragen met een plan om nagenoeg de eenige nog krachtig bloeiende inlandsche cultuur met eene algemeen veroordeelde belasting te gaan treffen!

Van zulk een gebrek aan zelfkennis, takt en bescheidenheid kan ik mij werkelijk bijna geen voorstelling maken. In Bantam - en in iedere coprah produccerende streek is het, mutatis mutandis, hetzelfde - heb ik gezien welk een krachtige oeconomische steun de daar zeer aangemoedigde klappercultuur en coprah-bereiding voor de bevolking is. Niet alleen hebben tal van kleine luiden klapperboomen op hunne erven, maar voor die cultuur zijn ook allengs groote uitgestrektheden gronds door de regeering in huur gegeven, waarvoor de huurder geen kapitalist behoeft te zijn, daar men de eerste zes jaren *niets* betaalt, het zevende jaar van den huurschat, het achtste , en zoo pas in het elfde het volle bedrag, terwijl de huurtijd 20 jaar langer duurt dan voor andere gronden, dus 40 jaren. De cultuur is heel gemakkelijk, men laat de tusschen lijnen opgehangen klappernoten van zelf uitloopen en zet ze dan, rondom gesteund door een weinig opgehoogde aarde, op den grond, waarin het uitloopende boompje wortel

schiet. Dit is althans de manier in Zuid-Bantam, waar de klapper veel wordt aangeplant op heuvels en lage berggronden, en daardoor krijgt men korte doch dikke en krachtige boomen, die grooter vruchten geven en veel gemakkelijker zijn te plukken dan de zeer hooge stammen, die in den regel worden gezien. Na vijf of zes jaren, soms reeds vroeger, begint een klapper te dragen en van zijn 10de jaar af kan men rekenen dat een goede boom op zijn minst 100 vruchten per jaar geeft, terwijl hij 50, 60, 70 jaar oud kan worden. Door elkaar kan men, matig berekend, zeggen dat een klappernoot den kleinen man *2* centen opbrengt. Dit komt ongeveer overeen met den prijs van de coprah, die door den opkoopenden Chinees of Arabier wordt betaald met f 6 à f 7 de pikol, terwijl voor het verkrijgen van een pikol droge coprah ongeveer 300 klappers noodig zijn. De man, die 20 klapperboomen bezit, trekt daarvan dus een jaarlijksch inkomen van ruim veertig gulden, gezwegen nog van hetgeen wordt vervaardigd van de bladeren. De klappercultuur is dus in Bantam, naast de padi en visscherij, een hoofdbron van inkomsten en kan het nog meer worden doordat het artikel in Europa steeds meer de aandacht trekt, uit de olie plantenboter wordt gemaakt, die met roomboter schijnt te gaan concurreeren, verder zeep, en uit het vet kaarsen, terwijl de ontvette coprah (ampas) ook in Europa meer en meer in trek komt als veevoeder.

Nu weet ik wel dat, zooals Mr. van Deventer op blz. 32 van zijn bekend oeconomisch overzicht terecht in 't licht stelt, de kleine inlander ook weer van deze cultuur bij lange niet de welvaart geniet die zij hem zou kunnen schenken, doordat de boomen dikwijls aan den geldschieter zijn verpand en deze dus feitelijk de vruchten plukt, maar die op ieder gebied zich openbarende oeconomische onmondigheid van den inlander doet hier nu niet ter zake. De verpanding der klapperboomen is vooreerst, althans in Bantam, verre van algemeen, maar ten tweede moet iedere belasting van het produkt bijdragen om de schuld, die daartoe aanleiding geeft, sneller te doen intreden of minder snel te doen aflossen. Van bijomstandigheden ontdaan, zou het zuivere praktische gevolg van een uitvoerrecht op coprah van bijv. 4 procent der waarde zijn, dat de opkooper, die het moet betalen, het afwentelt op

den inlander door hem, in plaats van f 6, voor een pikol coprah slechts f 5.75, of wellicht, met leugenachtige voorstelling der zwaarte van het recht, slechts f 5.50 te geven.

Hoe het dus ook ga, de kleine man zal de schade dragen. En zoo iets durft de heer van Heutsz den residenten voorstellen in een tijd, dat de algemeene en diepe ergernis over de verwaarloozing des inlanders en zijner uitbuiting door zware belastingen (20 à 25 procent van een gemiddeld beneden de f 100 blijvend jaarlijksch inkomen) eindelijk, na langen strijd, de toongevers in Nederland heeft doordrongen van den plicht om een minder gewetenlooze koloniale politiek te gaan volgen, den inlander te gaan steunen en zoo mogelijk ontlasten, in plaats van hem maar aan de vernielende elementen over te laten en steeds zwaarder te treffen.

Ik ben niet bang dat de poging van Generaal van Heutsz (de militaire titel is meer geeigend dan de civiele) om nieuwe belasting op een inlandsche cultuur in te voeren zal gelukken. Wat de buitenbezittingen betreft, is coprah niet genoemd in de Cremer-wet van 30 Dec. 1899 (Stbl. 1900 no. 10), die den Gouv. Generaal machtigt een uitvoerrecht te heffen van zekere met name vermelde boschproducten. Evenmin kan de Gouv. Generaal eenig recht ontleenen aan art. 6 der tariefwet van Ind. Staatsblad 1873 no. 35, dat slechts geldt voor enkele bepaald genoemde afdeelingen der buitenbezittingen. Voor Java heeft de Gouv. Generaal heelemaal geen eigenmachtig belastingrecht. Ook al mocht dus een resident antwoorden, dat hij tegen een uitvoerrecht op coprah geen bezwaar zou zien (wat ik van *alle* residenten, zoowel op Java als de buitenbezittingen, betwijfel) zal de wetgevende macht in Nederland stem in het kapittel hebben, en er kan eenvoudig geen sprake van zijn dat zulk een anachronisme, hetzij bij den minister van koloniën hetzij bij eene der beide kamers van de Staten-Generaal, instemming zou vinden.

Dat echter de heer van Heutsz het denkbeeld heeft kunnen opvatten en een stap doen om het te verwezenlijken, stempelt hem reeds als den man die op den troon, waar men hem te kwader ure, alleen wijl hij een krachtig en verstandig Atjehbeleid had gevoerd, heeft neergeplakt, niet op zijn plaats zit.

Boeken, Menschen en Stroomingen

W.L. Penning Jr.: *Kamermuziek*

Er is niets vreemds in dat dichters hun lot en leven tot onderwerp van hun verdichting nemen, maar de wijze waarop dit gebeuren kan is zóó verschillend dat in het eene geval alleen hun lot en leven, in het andere alleen hun verdichting aanwezig schijnt. Er is een zien van zijn lotgevallen, alsof ze van een ander waren, en een invoegen van hun verloop in een min of meer verdichte historie, en er is een voelen ervan, zoo hevig, en zoo onontwijkbaar, dat men niets kan spreken dan onder hun druk. In het eerste geval is de stof voorwerp dat door den dichter behandeld wordt, in het tweede onderwerp dat naar uiting dringt: voorwerpelijke (objectieve) en onderwerpelijke (subjectieve) kunst was dientengevolge de veelal gemaakte onderscheiding. En in deze onderscheiding geloof ik, dat zich, meer dan zijn jongere tijdgenooten, Penning beweegt.

Men behoeft zijn *Benjamins Vertellingen* maar te vergelijken met *Kamermuziek*, dat nu onlangs verschenen is: het eerste is nauwkeurig het eene: velerlei eigen lotgeval, vrij in een verdichting ingevoegd, het tweede nauwkeurig het andere: het eigen lotgeval zoo hevig naar uiting dringend dat van verdichtings-vrijheid geen sprake meer schijnt te zijn.

En als men enkel *Kamermuziek* neemt, dan bemerkt men nog stelliger hoezeer die onderscheiding in Pennings wezen ligt, want hier waar zijn eigen lot hem dwingt het aan het woord te laten geschiedt dat nooit zonder strijd, nooit zonder beklag van de verdichting, die zich eerst verzet dan zoo

De waarheid is dat aan Penning de vrije verdichting veel liever is dan de gedwongen ontboezeming.

Het is dan ook nauwelijks met zijn zin dat de bundel bij het eerste inzien, door portret en door rangschikking van de gedichten, hem, den blinden, kennen doet; en alleen de overweging dat het al of niet vrijwillig van zichzelf ontworpen beeld inderdaad de heele inhoud van het boek is, deed hem erin berusten. Hoe noode, en hoe weerstrevend, dat valt wel op te maken uit de slot-verzen die hij niet kon nalaten aan het werk toe te voegen. 'Doch niet tentoongesteld en liefst geen martelaar' is daarin de bede, waarmee hij de werking van zijn zelf-openbaring bezweren wil.

Goede Vriend! gij bedacht niet dat gij door het toevoegen van dien trek uw beeld voltooide. Juist dat er in uw zelftentoonstelling niets is van die persoonlijke onbescheidenheid die een indruk wil maken op den voorbijganger, maar dat zij zoo ongewilde, zoo bittere ernst is, en buiten u om als het ware, tot stand gekomen: juist dat maakt uw nederige beeld van zooveel beteekenis, - en van dit feit is uw slotwoord de onnoodige en onbedoelde, maar daarom niet minder nadrukkelijke verzekering.

Het is de eerste trek van Pennings wezen: nederigheid, bescheidenheid. Want die deugden bestaan niet daarin, dat men zijn kracht niet kent, of ook maar een oogenblik zijn trots verzaakt; maar zij bestaan hierin dat men aan het kleine zijn liefde gunt.

Strevend naar het groote, met den jeugdmoed die alles hopen durft, heeft hij het kleine leeren liethebben, heeft hij zich leeren achterstellen, heeft hij genoegen weten te nemen met van het leven zóó weinig, dat bij poozen de dood-zelf hem rijker scheen en zeker begeerlijker, en heeft hij eindelijk ook zijn doodsverlangen weten te doen wijken uit liefde tot dat kleine en hulpbehoevende, dat hem, den hulpbehoevenden nog noodig had.

Dit zijn de diepten van een leven die onthuld worden. Maar zij hebben een niet grootsche, doch vaste en kalme schoonheid. En daarin, in hun schoonheid, ligt de rechtvaardiging van hun uiting, en hun opheffing tot het meer-dan-persoonlijke. Geloof niet, zegt Penning, dat ik, sprekende van mijzelf, nu

nog ten overvloede door mijn portret vóór den bundel, u winnen wil voor mijn persoonlijkheid: heeft mijn portret u mijn redelooze drift vertoond?

Wat is er leelijker dan redelooze drift, nietwaar? En als met een zwarte veeg wil hij door dit woord voorkomen dat hij anders of beter gezien wordt dan die hij is. Maar het is ons niet te doen om dien persoon, dien hij niet vleien wil: het is ons te doen om het meer dan enkel persoonlijke schepsel dat hij al of niet vrijwillig geschapen heeft, en dááraan wordt ook door dit zelfbeklag een waardevolle trek verdiept.

Zelf-beschuldiging, dat is de trek die hem nevens zijn nederigheid eigen is, en op tallooze wijzen wordt hij in den bundel aangeduid en uitgewerkt.

De gedachte aan de gedichten waar dit gebeurt doet me terugdenken aan wat ik het eerst zei: dat telkens als hij zijn eigen lot zeggen wil, de verdichting zich verzet en zich wreekt. Zij doet dit herhaaldelijk, om te beginnen al op voor de hand liggende wijze, als zij zuiver-persoonlijke gevoelens op een verbeelden gevangene overdraagt, en in een geheele reeks kleine gedichten dit gevangen-zijn dramatiseert. Maar dan ook als de zelfbeschuldiging van den teergevoeligen dichter hem, afziende van haar werkelijke aanleiding, grijpen doet naar fantasieën waarin ze zich bespiegelt en verbeeldt. Zoo ontstonden, onder meer, twee van zijn beste stukken: ‘Op de Dorpskermis’ en ‘De Kostbare Viool’. Het eerste is de arme moeder, die een kind op de kermis onthaalt onder den indruk van hoe ze een jaar te voren, aan haar eigen nu pas gestorven kind, de kermispret ontzegde omdat zijn vader toen juist gestorven was. Het andere is het verhaal van den man die in een storm, door het redden van zijn viool zijn broer verdrinken deed en in nachtelijk gezang zijn rampzalige daad beklaagt. Beide de beeldwording van een zichzelf beschuldigende gewetensfijnheid in een dichter die het persoonlijkste liefst in verdichting toont.

Er is een kracht in Penning, aan dien verdichtingslust verwant, en die dan ook tegenover de nederigheid en zelf-aanklaging die hem eigen zijn, voortdurend tot uiting dringt, en dat is zijn blijheid.

Hij is, men mag wel zeggen door gestel en aanleg, een blijde natuur. En die blijheid uit zich niet enkel in de leven-

digheid en helderheid, de opgewektheid eigenlijk, van zijn maten, waarin ze zoo goed als aldoor haar onmiddelijke weergave en verklanking vindt, maar ook in den lust zijn voorraad van droevige stemmingen om te zetten in bevallige en zingbare liederen. ‘Liederkrans’ is er een poging toe, en ‘Mans Minnelied’ heet een andere reeks.

Als men Pennings werk van deze zijde zien gaat, is het wel duidelijk dat de vrije dichter zich nooit geheel bij hem verdringen laat, dat die boven den droeven en donkeren drang van zijn innerlijk altijd weer uitdrijft en bevalligheid en klaarheid hem ten slotte toch meer blijven dan de huivering-wekkenke golvingen van het woordwordend onbewuste. Daardoor ontgaat hem grootschheid, die vooral over ons komt als het onbewuste doorbreekt en ongesluierd voor ons staat, maar de deugden van zelf-bezit, zelf-kennis en kunstenaars-beperking zijn er hem te meer eigen om.

Door die voortdurende vaste en fijne bewustheid is er in zijn werk ook veel bespiegelends, overdenkends en opmerkends, en van daaruit is hem de overgang mogelijk tot een gedichtensoort, waarin de verdichting het weer van de gemoedsgebondenheid geheel winnen gaat. ‘Pelgrimstocht’ is het uitvoerige en zeer deugdzame gedicht dat Penning zeker met een innig genoegen nog aan den bundel toevoegde. Het is een brief aan een vriendin, waarin naar huiselijke aanleiding allerlei wordt ter sprake gebracht. Het is niet de bewogen en ongebroken vrije verdichting van *Benjamins Vertellingen;* maar een klein en eigenaardig leven van tegenwoordig, een menschen-paar op een eiland aan onze kust, door bezoek en geschenk, door vriendschap en herinneringen aan den dichter verbonden is hem onderwerp van beschrijving en aanleiding tot toespraak. Het verleden, tegenwoordig in de werken op hun boekenhanger, het hedendaagsche van wereldgebeurtenissen, maatschappelijke veranderingen en dagelijksche voorvallen, met hen saam en om hen heen gezien, zijn als een geestelijke stoffeering; zee, land en lucht beleven we om en over hen. Met een zeer fijne pen is dit in waarheid groote tafreel geteekend: het is miniatuur-kunst, maar voortreffelijke, en die van persoonlijk en zelfs grillig spreken tot vrije verbeelding een overgang geeft.

In dezen bundel wordt die overgang niet voortgezet. Wel in het elders verschenen St. Jansgedicht, dat ook nog zwaar van menig onderdeel toch door voller en gemoedelijker haal dichter heentrekt naar de *Vertellingen*. Gunnen wij Penning, en hopen wij voor hem, de herleving van die vrij dichtende breedheid die hem het liefst is en die hij noode onder den droevigen drang van zijn levenslot verliet.

Stijn Streuvels' *Minnehandel*

Aan Stijn Streuvels' *Minnehandel* kan ik niet denken zonder, aldoor, een opgetogen bewondering. Hoe heeft hij het klaargespeeld, denk ik dan, - hoe heeft hij het klaargespeeld om in éénen haal al de mogelijkheden van zijn innerlijk tot zulk een luchtige en schilderende spraak te brengen? Want dat is het wonder van de bereiktheid waarvoor mijn genieten niet weet van uitscheiden: al wat hij eerst verdeeld in een groot aantal kleinere verhalen gedaan heeft, is hier in één verhaal gewaagd en volbracht.

Het schrijven van Streuvels heeft dit eigenaardige: dat het eigenlijk *altijd* een waag is. Vraag of hij u de allereerste bladzijden voorleest van *Lenteleven*. Wat geeft hij u? De streek van zijn stem, en verder van zijn innerlijken voorraad wat hij noodig acht om die stem gelegenheid te geven zich te ontplooien; en wat gemakkelijk mee moet indien die stem zich ontplooien *zal*. Welnu, de hoogste en tevens breedste streek van zijn stem is *Minnehandel*, en de grootste rijkdom van zijn innerlijk is makkelijk meêgegaan.

De toonaarden van zijn stem, die zijn het wezenlijke van al zijn verhalen. Zij zijn met elk verhaal anders en zij onthullen elken keer andere, met hen overeenkomstige, voorstellingen en gedachten. Zij zijn de ziel van den zanger die Stijn Streuvels is, zijn altijd wisselende ziel, en al het andere is haar hulpmiddel, maar op dezelfde wijze als altijd de ziel voor hulpmiddel het lichaam heeft, dat wil zeggen één ermee, en erzonder niet zichzelf.

Er is in hem blinde hartstocht, en die hevig; redelooze ijverzucht; speelsche fantasie; kunstliefde; menschelijke teerheid en medelijden; jongensachtige joligheid en kinderspel. Er is

in hem een idealistische en idealizeerende trek door alles heen, en een opmerkzaamheid voor de enkeldingen die evenzeer zuiver in het zien als gul in het genieten is; alleen nooit stelselmatig. Stelselmatig is hij veeleer in het ideëele: allegorie en symboliek verlokken hem. Er is in zijn wezen een breedheid, die bewijst dat hij met innerlijke pijn, maar met uiterlijke rust die botsingen beheerscht. En tevens heeft hij over al zijn begeerten een blik die vast, bijna koel, bijna scherp, maar liefhebbend, maar lijdend is. Daarneven evenwel een teerheid, een ontroering, een kuischheid van zintuigen, die glimlacht en schreit en speelt.

Ik herinner mij uit zijn werken beelden, en groepen, en trekken, die mij, eens gehoord, eens gelezen, altijd zichtbaar blijven, en die woord voor woord wat ik gezegd heb waarmaken. De verwoede strijd van de twee honden; de boerenzoon die tezelfder tijd twee boerendochters vraagt; de beschrijvingen van het kamertje en het speldewerk in *Wit Leven*, van den bloemigen morgen in *Sint Jan;* klaarblijkelijk en volgens eigen bekentenis op oude schilderijen geinspireerde boerengelagen, en daarbij een weelde van oude liederen; en zoo menig verhaal van aandoenlijk lotgeval en speelzieke jeugd. Hoe kleurig en tastbaar ook, is het bij deze en bij alle verhalen duidelijk dat zij om wat anders dan om dit voorkomen gemaakt zijn, dat de droom van een dichter erover, erdoor, erachter drijft, en dat als zich een streven losmaakt en opdringt het eer een met zekere opzettelijkheid gevolgde gedachte is dan een opzettelijk beschreven uiterlijkheid. Een Doodendans, als waarin de oude moeder met het blinde kleinkind op zolder gesloten wordt spookt met makabere bespiegeling, een voorstelling van een kasteel-heer, laatsten afstammeling van aloude eigenrechting, vertoont een bijna allegorische bedachtheid. En hoe zijn dichterlijkheid en menschelijkheid, speelschheid en ernst al dooreen gemengd in een vertelling als van Horieneke, hoe bloemt en blankt daar ook al de teerheid reeds van den kuisch-vingerigen schilder. In menig van zijn verhalen is als een behoefte om wreed te zijn, en meer dan het spel van zijn verbeelding dat het lugubere drinkgelag van de bezeten heksen schiep, heerscht haast van het begin af het gevoel van de overmacht die het leven heeft over de levenden. Deze noodlots-overmacht, en de

zekerheid dat geen ontkomen is, geeft aan zijn geest misschien die vastheid en doordringendheid die sterker worden moest toen hij aan een groot werk ging. Zij is het die *Langs de Wegen* schreef: in den zwaren diepen nooit even verhelden toon het leven van den knecht, van zijn verlaten van de hoeve die hem betrekkelijke bescherming gaf, tot zijn dwalen door het land en zijn deerniswaardigen terugkeer.

Toen hij dit boek geschreven had was hij gereed voor *Minnehandel*.

Hier is dezelfde onvermijdelijkheid; maar niet door den onatbreekbaren gang naar het einde sleurt ze in het grauwe haar slachtoffer, doch midden in het stralende koude, in het bloeiende lichte leven heerscht zij over het levens-begin.

De toon van *Minnehandel* is die van den hoogen open hemel, waar de zon straalt of de sterren schijnen, waaronder de winden waaien en de landen breed uitliggen, in sneeuw of in zomergraan, en de hoeven rusten in wintersche eenzaamheid of leven met vruchtbeladen boogaards.

De mensch in dit boek is Max Vanneste, die heerlijk leeft, alles begeert, - ook dien vreemden naijver heeft op het andere bij de keus van het eene, - aarzelend vóór zijn keus, en erna door een sterkere kracht dan zijn eigene van zijn keus weggeduwd en afgescheept met wat hij niet heeft gevraagd. De kern van zijn alles-begeerende, naijverige wezen onthult zich hier als aarzeling, - maar tevens wordt te verstaan gegeven dat een andere macht dan hij over zijn keus beschikt.

Zoo gezien is het boek als een pleidooi: de aarzeling die verontschuldigd wordt.

Aarzeling die instinktief was, maar ook verklaarbaar zou zijn door de omstandigheden, - zwakheid, in den vader Vanneste, die een buurman onderkruipt, zijn hoeve pacht voor Max zelf, - gemeenheid, in Pauwels, die onder valsch voorgeven van rijkdom Vanneste tot zijn laagheid overhaalt, - dat is het leven van de menschen op dat land, onder dien hemel. Armoede is er het geringste kwaad. De vrouwen zijn er machteloos.

Maar dat alles leeft, leeft onder den hemel van alle seizoenen.

'Joel' heet het eerste hoofdstuk, en dat is het massiefste. Het massiefst is er de koepel van den hemel, het massiefst

het leven op de aarde. Blij en gelukkig gaan er Max en Anneke door den winternacht, door de besneeuwde velden, naar de hoeve van Pauwels, waar de jeugd ‘kerjoel’ viert. Warm en vast is daar de vreugd, breed en gestadig de opeenvolging van genoegens, vermaken, liederen.

‘Maagdekensminne’ is het tweede. Wat voor Max een voorbijgang was, speelsche aanfleur van een wiekslag als nog dikwijls zijn jeugdig gemoed beroerde, was een greep in het hart van het meisje, en bewegen bleef dat hart, als omvat door een hand. Maar te arm om terug te vragen noemde moeder hen, en met één slag gesloten was voor haar die wereld waar Max verder zijn loop in nam.

Het derde hoofdstuk is ‘Het Zomerlief.’ Als de wind ontwaakt, de bolle wind van het voorjaar, dan kiest elke jonkman zich zijn zomerlief en viert met haar in herbergen en tusschen kramen het zomerfeest. Max kiest Klara, de tweede dochter van boer Pauwels. ‘Daar zijn er drie’, zingt hij, ‘die ik gaarne zie: Liza, Trinette en Rosalie.’ Maar onder die verbeelde namen ziet hij toch telkens maar ééne gestalte: Klara. Toch denkt hij niet aan trouwen, toch spelen allerlei andere meisjes meê door zijn feestdag: Pharaïlde die hem maar die hij niet wil, Elsje het jonge zusje van Klara, die jaloersch is op haar ouderen. En Sanne en Leentje en wie al niet dagen nog op in zijn gedachten. Maar Klara is het zomerlief, zooals het bleeke, nu droevige, winterlief Anneke was. Aan den avond van den dag na het feest, als hij moe is en naar bed wil gaan, wordt hij geroepen bij Anneke's vader, boer Meijer. Die had al lang achteruitgeboerd: goede menschen en slecht geluk. Nu was het weer een zeug die niet biggen wou. Het beest zou er mee heengaan als het niet geholpen werd en Max was beroemd om zijn vaardigheid. Terwijl hij zijn lastig werk deed zat Anneke naast hem, zorgde voor licht en olie en kokend water. Weenend zat ze in het zwijnskot toen hij weg, den nacht door, ging.

Dit hoofdstuk had de breedste bewogenheid: de wind van het voorjaar is er doorgegaan, en ook wel al de levenswind. Wat nu komt is ‘De Wondertijd’. Want wat er nu is, is de wezenlijke verliefdheid: het oogenblik dat zich uit de aarzeling, uit de genietende begeerte naar vele zijden, een vastheid

opdoet: Klara. ‘Dat was in den stillen zomerzondag dat zij gingen door de eenzame vossenwegelkes, diep gekloofd tusschen de haverstukken en groene hagen en er vlogen veel vogels in de lucht. Dat was hier de zomer van hun jeugd, de velden die ze kenden met de hoven daarin en ze noemden de dochters en zonen die daar woonden en bespraken al 't geen er mede omging: hoe ze thuis zaten, ievers te wandelen of leute en minninge mieken in 't een of ander dorp waar de orgels draaiden. Op hun wegen ontmoetten zij er anderen die twee en twee gelijk zij, dichte bijeen wandelden zonder spreken; ze groetten elkaar met stille woord en loechen met de oogen in 't voorbijgaan preusch omdat ze voor de eerste maal alleen bij elkaar gezien waren. En dan weer verder, voetje voor voetje, zaagt gij ze gaan, rondkijkend of nederwaard in eigen genot van 't samenzijn zonder meer; en hunne handen speelden al elken kant van den wegel met de bellekes van de haverstalen of ze zochten eene roode kollebloem die ze op malkaars borst vestten’. Toen hij eindelijk moed vatte en naar Pauwels ging, zei die hem dat de oudste peerden eerst van stal gingen. ‘Klotielde is de oudste. Klotielde of niemand’. Dat was het einde van den ‘Wondertijd’.

Wat volgt is ‘Het Levensbedrijf’. - Is de aarzeling in Max Vanneste, of wordt ze hem aangedaan? De vraag doet zich hier op omdat de eene en de andere mogelijkheid ons gelijkelijk zichtbaar wordt. Als Max op het Joelfeest gekomen is met Anneke en hij om zijn pand te lossen een meisje kiezen moet om met haar ‘in 't bosselken gaan wandelen’, dan staat hij als de boerin gevraagd heeft: ‘Wie zal uw gezellinne zijn?’ ‘een oogenblik bedremmeld - 't scheen hem of werd de keus nu ineens zoo gewichtig, en, omdat ze allen 't oog op Anneke hielden, of omdat hij 't nu anders wilde, of voor de aardigheid: - Klotilde! riep hij ineens.’ Hij wist niet waarom hij haar gekozen had, 't meest misschien ‘om Sef Kannaert te duivelen die er zoo weeldig nevens zat, heel den avond.’ Hij wist niet dat hier, uit zijn begeerte, uit zijn naijver, maar zeker uit zijn aarzeling, maar zeker uit hemzelven iets gekozen had, en dat die keus, gewild of niet, de keus voor zijn leven was. Uit hemzelven, of door hemzelven? De angst om zich te binden, de begeerte naar veel meisjes, naar alle meisjes, is een trek

die telkens in de gesprekken van de jongelieden in dit boek wederkomt. Aarzeling van hun natuur - aarzeling hun door wat anders aangedaan? De vraag blijft gesteld, omdat het duidelijk wordt, hoe langer hoe meer duidelijk dat er een macht buiten die jeugd bestaat, een macht die hen bedreigt, die hen overvalt, die hen beheerscht. Het levensbedrijf. Pauwels heeft het hem gezegd: 'menschen spreken met menschen.' Als er getrouwd moet worden, dan moeten eerst de ouders er zijn, en dan de boerderij, en dan de vrouw die bij de doening past; - en niet omgekeerd. Ze ondervinden het allen, hij en Klara en Klotilde en Sef Kannaert die trouwen met Klotilde wou, en al de meisjes die verlaten worden voor rijkeren en al de jonkmans die hun keus moeten richten naar het bezit van de ouderen, naar hun belangen, hun gewoonten of hun gril. En dat was wel een dwang, maar voor Max niet een dwang enkel: als de kogel door de kerk is voelt hij zich nog wel een wijl mistroostig, maar dan raadt hij 'al wat het weerd was voor hem, een gedaagde, werkzame boerin te hebben die gemeenstig verstand had om een hof te bestieren. En 't geen hem al dat hoofdgebreek gemaakt had en verdriet, scheen hem nu belachelijk: hij durfde niet meer gebaren dat hij tegen zijn gading trouwde of ongelukkig mocht zijn omdat zijn eigen keus misvallen was.' Aarzeling, en niets anders; maar de vraag blijft: met hem geboren of door de omstandigheden hem aangedaan? - De vraag wordt niet opgelost en dat moet ze ook niet, want de eenheid van dit boek ligt in deze vraagbaarheid. Werd ze opgelost dan zou het in twee helften uiteenvallen: met hem geboren, maar dan kon die heele macht van het levensbedrijf buiten spel blijven; hem aangedaan, maar wat bleef er dan over als zijn eigen natuur? Het wezen van Max is die vraag: vanwaar die aarzeling? *Hij* laat zich gaan: hij leeft, en beleeft, en voelt, en overdenkt, wat in hem opwelt, wat hem wordt aangedaan. Hij verliest, het eene doende of gedreven tot het andere, niets van zijn waardigheid. Maar dezelfde vraag die zijn wezen is leeft ook in de anderen, en elk van hen doet in onbegrepen aarzeling wat hij niet wou. Als Pauwels, de slimme en harde, eigenmachtig schijnt te beslissen en zijn doel na te streven, dan doet hij het niet als zichzelf: hij doet het als zijn vader, die ook zoo deed, en uit

den noodzaak van zijn schijnbezit. Als Vanneste, de goede boer, naar den notaris gaat om Meijer te onderkruipen, dan is het eruit eer hij het wilde en anders dan hij het begrepen had. En voor het levensbedrijf, zoo gereedgemaakt, staat Max met Klotilde, rondgeleid in zijn aanstaande woning door dezelfde Anneke waarmee hij eens liep door den winternacht, naast haar in het kamertje waar zij hem heeft bemind en beschreid.

'In de Wonnegaarde' heet het laatste hoofdstuk, waar wij al de personen voor het laatst tezamen zien. Het is de boomgaard van Pauwels, en het bruiloftsfeest. De oude boeren zijn er, allen die we uit het boek kennen of die erin genoemd werden Zij zijn de kenners van het levensbedrijf en bespreken het. Max begrijpt hen nu en is half een van hen, maar toch heeft hij als uit een andere wereld nog zoo menige jongere om hem heen tot wie hij overreikt, en naast hem zijn nieuwe, nog ietwat vreemde leven: Klotilde. Daar is Pharaïlde, het 'felle, vleeschelijke vrouwmensch' dat hem nazat met brieven, die hij achteloos gaf te lezen aan Anneke. Zij zal rijk worden, want Peet Mullie is oud en zal haar zijn hof nu wel overdoen. Daar is Klara natuurlijk, die hem toch wezenlijk heeft liefgehad, en nog - maar die nu zijn zuster wordt. Daar is Elsje, spelend, het dartele, jaloersche ding, met den jongen Vincke, den zoon van den rijken paardenboer. En diens drie groote dochters loopen rond tusschen de bewonderende boerenzonen. Daar is Marie, zijn zuster, die door Fons Kraeynest voor zoo een rijke dochter is in den steek gelaten en nu Fleter, den soldaat, uit Brussel heeft doen komen, maar die ervoor bedankt door de omstandigheden geduwd te worden. Daar is ook Anneke. En nu danst hij met deze en dan met gene, en er is een soort verzoening in elk tweegesprek waarmee weer een vergezicht in zijn jeugd gesloten wordt. - Eer de dag eindigt zijn drie nieuwe huwelijken voorbereid. Marie heeft zichzelf geduwd: in de armen van Peetje Mullie, den rijken, zeventigjarigen, uitgepieterden boer. Arme Pharaïlde! Klara is gevraagd door Philemon. Als de feestvierders 's avonds over het stille land naar huis gingen, hoorden zij orgelmuziek van den eenzelvige, die altijd bij zijn moeder bleef. Hij is in het boek de eenige die niet gezocht heeft. Nu, daar zijn

moeder dood is gebruikt hij geen omwegen. Hij is in goeden doen: hij vraagt wie hij de beste vindt: Klara. Was hij maar iets vroeger gekomen, denkt ze, dan had hij Klotilde. En Anneke? Is gevraagd door Alberik. De dichterlijke schoolmeester die om het dorp dwaalde, en liederen dichtte, en aan Marie poëtische brieven zond, die ze ten geschenke gaf, alweer aan Anneke. Zulke brieven te krijgen, dacht het kind, maar dan van Max natuurlijk. Het is een stille verklaring van den schrijver die deze twee dichterlijke figuren, deze door het levensbedrijf opzijde gezetten en terzijde gelatenen, vereenigd door den maannacht naar huis laat gaan; het is of hij zeggen wil: vóór en na uw levensbedrijf is er een maannacht waarin de ziel haar liefde vindt. Het boek begint en eindigt met de liefde van Anneke. Ook deze krijgt niet wien ze gewenscht heeft. Ook deze kan zich de vraag stellen waar de onmacht van haarzelf begon en waar de macht van het andere. Maar bij haar is het duidelijk dat de schoonheid behouden bleef. Als Max haar een liedje zong om te zeggen dat hij haar liefhad, dan zag zij daar niet als hij een liedje in. Zij geloofde dat het de reine waarheid was. En de maker van liederen werd voor haar de werkelijke minnaar die haar niet verlaten zou. Dit is die dichterlijke trek van Stijn Streuvels, waarvan ik gesproken heb. Die draagt en bezielt het boek: die is de eenheid en de oplossing van de vraag die in woorden onbeantwoord blijft. In de schoonheid wordt alle tegenstrijdigheid opgeheven en verheerlijkt. Zorgenvol mogen boer en vrouw Vanneste huiswaarts gaan, zorgenvol om den nieuwen last dien hij zich uit hoogmoed en terwille van het toekomstige geslacht, heeft opgeladen. Ernstig en bevreemd mogen Max en Klotilde hun eersten nacht slapen in het kamertje van Anneke. Maar als een lichtende streep gaan Anneke en haar dichter den nacht door en we denken niet aan hun nacht maar aan hun licht. Dat licht is het dat, over het heele boek heengespreid, het schoon en niet-pijnlijk maakt. Uit dat licht en niet uit opmerkingsgave of denkkracht is het wezenlijke van dit boek voortgekomen.

Toch hebben opmerkingsgave en denkkracht aan het tot standbrengen van *Minnehandel* ruimschoots hun deel gehad. Denkkracht: men ziet ze al in den breeden bouw van zes

hoofdstukken. ‘Het abele verloop der vrije jongenschap met al de landelijke leute van 't lustige jonge leven’ - zoo luidt de ondertitel die Streuvels zijn werk gegeven heeft. Niet een knoop, maar een verloop. En hoezeer elke schred van dit verloop vast en noodzakelijk, en zichtbaar is, werd bij onzen overblik duidelijk. Niet het minst blijkt bovendien die denkkracht uit de bevredigende zekerheid, waarmee al de gestalten uit het verhaal, door het heele boek bijgehouden, op het laatst zijn tezaamgebracht. En wat opmerkingsgave aangaat: het boek is behalve het verloop dat wij in den geest volgden, een aanschouwbaar tafreel van menschelijk leven. De natuur, de menschen, de middeneeuwsche wereld waarin zij leven, alles wordt ons kleurig en grijpbaar voorgevoerd. Het joelfeest, de werkzaamheden op land en in hoeven, de ommegang en kermis, de gebruiken en liederen van allerlei aard doen mee en maken de bladzijden vol en levend. Bizonder bekoorlijk komt de kunst die er voor dergelijke schildering noodig is, nog eens uit in de bewegelijke bevalligheid van het laatste hoofdstuk. Daar voelt men de zachte en zinnige hand van den volrijpten kunstenaar, en er zou over Stijn Streuvels' stijl, zooals die zich toont in de behandeling van zijn voorstellingen, een opstel te schrijven zijn, dat ik nu niet wil aanvangen.

Mij is het voldoende dat ik hierin de opgetogenheid waarmee het geheel mij aandeed heb geuit en verklaard.

ALBERT WERWEY.

Santos en Lypra
Door
T. van der Schaaf.

Wat men hoorde was uren lang niets dan razen, razen van golven, golven, die doldronken wegholden met de willige boot.

En kalm stond in z'n hooge huisje op het middendek de kapitein, rondkijkend, als een goedig vader zich verwonderend, dat z'n speelsche kinderen niet moe werden.

In de verte, verder dan de horizon, dieper in zee, loeide een storm, doch de koers van de boot was naar de kust, naar een kalme veilige haven, nog onzichtbaar.

De koers van de boot was naar 't Oosten, en in 't Westen loeide de storm....

Het water fonkelde en glansde in den vollen zomerdag, zoover men zien kon.

De passagiers van de boot waren vele: mannen en vrouwen. De meesten zaten onder de zonnetent, die was uitgespannen boven het vlakke dek.

Van allen verwijderd stond, leunende over de verschansing, een jonge man, Santos.

Hij keek lang naar het water, met strakken blik, of hij dacht het te zullen dwingen om stil te zijn, rustig wegvloeiende.

Maar het water wilde alles doen deelen in z'n bedwelmend spel; overmoedig van licht en kracht stoof het samen, bruiste op tot een heuvel, en wierp z'n wilde droppels als een krachtige regenvlaag om Santos heen.

Santos boog zich verschrikt achterover.

Spottend bruiste het water, bruut-uitgelaten.

Santos veegde zich het gezicht af met een zakdoek en staarde toen opnieuw naar beneden.

Onder de wilde, speelsche golven zag hij rustig vloeien de zee, vloeide ze rustig in één breeden, breeden stroom. En die onzichtbare, die hij tòch zag, gebood hem, en het was hem een genot naar haar gebieden te luisteren. Ze gebood hem machtig te zijn zooals zij.

En hij vertrouwde haar toe, jubelend-trotsch, dat hijzelf had een bewustzijn van groote macht.

Ze vroeg hem of hij sterk was en een hartstochtelijk ‘ja’ welde in hem op.

Koel beschouwde ze met hem z'n leven.

Ver van haar, aan de rivier Mirja, lag de Mirjastad, een jonge stad, in enkele jaren groot en gewichtig geworden door de energie van haar bewoners, winnende aldoor aan rijkdom en aanzien. Santos was er geboren en woonde er.

De onzichtbare zei, dat het goed was, daar te wonen.

In een kring van geestvolle menschen was hij welkom. Dat was goed.

Vanaf z'n kindertijd had hij groote gebouwen zien worden en waren er bruggen gelegd over de Mirja en een spoorweg over de uitgestrekte, dorre vlakte, van de eene zijde der stad tot de zee. Aan de andere zijde der stad was een bergland.

Santos had al vroeg het bouwvak gekozen tot z'n bestemming, en al vroeg had hijzelf mee gebouwen ontworpen en mee bruggen gelegd.

Toen hij nog kind was, lag reeds het plan als een droom over de stad om eens ook het bergland met een spoorweg te doorsnijden.

En door het snelle aanwassen van bevolking, beteekenis en macht was die droom tot een helder belijnd, stout toekomstbeeld geworden.

Als droom was ook eerst de gedachte in Santos gekomen, dat aan hem eens de bouw van dien spoorweg toevertrouwd zou worden.

En toen hij zich eer verworven had in z'n vak en zich zeker ging voelen van z'n goed geluk, werd hem die droom tot een zekerheid in z'n toekomst.

Zoo was er harmonie in het leven der machtige, groeiende

Mirjastad en het zijne. Dat was goed.....

Een heftige windvlaag rukte aan uit het Westen en deed Santos' kleeren fladderen. Zou 't stormen daar in het Westen? Zou 't hevig stormen? Zou de zee daar uitgehold zijn tot prachtige kolken, waarin de levende, hooge bergen zich woest en gretig neerstorten? En zou hij de boot nog bereiken, die storm?

Santos' tot strak denken gespannen gezicht werd levendig, en een vonk van genotzucht lichtte in z'n oogen. Maar de haven was niet ver meer, de storm komt te laat....

Plotseling wendt de boot zich om, en snijdt zich een weg naar het Westen. De passagiers weten eerst niet wat gebeurt, begrijpen niet, voelen het teisteren van den wind en het slingeren van de boot en vluchten naar de kajuiten, of klemmen zich vast in de luwte van de verschansing.

Dan hooren ze, dat de stuurman een drenkeling heeft ontdekt, drijvend op een vlot. Men moet zich wagen in de richting van den storm om hem te redden; de boot is sterk en de dag nog lang. En de boot vecht tegen de golven, dringt het Westen in, den storm tegemoet.

De storm, sneller dan zij, grijpt reeds het doek van de zonnetent, scheurt het af van de ijzeren staven en zwiept het omhoog tot een reuzenvlag.

De stokers voeden de machine onophoudelijk met kolen; de machine werkt met geweldige kracht.

Men hoort haar stampen en de kolen knetteren, en de golven razen al luider en luider, als zou het worden een strijd op leven en dood.

Doch de drenkeling wordt spoedig bereikt en aan boord geheschen met een touw.

De drenkeling is een klein, mager, bleek mannetje, en als hij, door bootslieden tegen den wind beschut, op het dek staat, lijkt het of hij bezwijken zal onder 't gewicht van z'n doornatte kleeren.

Hij rilt, de sterke bootslieden staan om hem heen, de balsturige golven heffen haar toppen over de verschansing en de vraag rijst uit ze op, of dit armzalig wezen de moeite van zulk een strijd wel waard is.

Niemand begrijpt hoe hij zich nog heeft kunnen vasthouden aan het vlot!

Santos herkende den drenkeling en riep hem luid, verrast toe: ‘Hé, Gef-loek, hoe is het mogelijk, dat jij hier komt!’

Santos was opgewonden van den storm en in z'n verbazing, dat het Gef-loek was, die daar stond, bedacht hij niet, dat hij sprak tot iemand, die pas met den dood had geworsteld.

Maar Gef-loek staarde hem verwezen aan; z'n toestand vroeg luid om medelijden. En iedereen had medelijden met hem, ook Santos. Men bracht hem in een warme kajuit; Santos zocht in z'n koffers droge kleeren voor hem, en vernam daarna, dat Gef-loek op reis was naar de Mirjastad, evenals hijzelf.

De boot had zich weer omgewend en liet zich nu door den storm zelf terugjagen naar de veilige haven. Donker en woest was nu overal het water, onder donkere woeste wolken; een breed, breed strijdlied begeleidde het vluchtende vaartuig. Maar bij den ingang der haven werd het water kalmer, en triest; z'n geluid klonk zwak en droomerig na het stormgeweld.

Het deed Santos leed, den storm te moeten verlaten. Nu voelde hij eerst, hoe hij genoten had, toen de boot zich voortstuwde tegen de al-hooger-rijzende golven in.

En nu, om hem te beroeren in deze trieste kalmte, wemelden voor z'n oogen de voorstellingen van al 't luid-mooie, dat hij in z'n leven gezien had: sneeuwbergen en zomersche meren en rotsen in zee....

Een droomgezicht vormde zich in z'n brein: hij stond op een rotspunt, en ver, ver beneden hem was een land, betooverend van kleuren, waaruit de geur in trillende luchtkolommen, als heel dunne rook, naar hem opsteeg. Hij aarzelde even om zich los te laten, zich aan die lucht toe te vertrouwen, - toen deed hij een sprong, - en zweefde!

Santos schudde de vreemde voorstellingen van zich weg, om te gaan denken aan iets dat bestond: de Mirjastad en z'n reis daarheen. En de torens en daken der Mirjastad blonken voor z'n oogen in maanlicht, hij zag ze zoo duidelijk en toch leken ze zoo geheimzinnig....

Santos voelde wel wat dat alles beduiden moest.

In de diepe zee lag veilig z'n ernstig toekomstplan: z'n

verleden stemde hem trotsch-tevreden, maar in den korten tijd tusschen het verleden en de toekomst moest hij genieten van het roekelooze, zooals hij daareven genoten had van den storm.

De trein stoof midden door de groote woestenij tusschen de zee en de Mirjastad, en in een der wagens lag Santos achterover geleund starend naar buiten.

Wijd uitgestrekt ten slaap lag de grauwe, sombere aardmassa aan beide zijden.

Stoppels van taaie struiken en magere kruiden, sober gekleurd, staken zich op hier en daar in het leege veld. En het geheel was matig glooiend, als bestond het uit trage, zware golven, die niet meer bewogen.

De legende zei. dat hier demonen leefden.

De legende verhaalde: Er was eens een ijverig boerenvolk, weggedreven van z'n grond en zoekend om een nieuw vaderland. Die boeren wisten van deze streken en besloten zich hier te gaan vestigen, doch eerst moesten de demonen verjaagd worden, die den grond met dorheid vloekten, en van wie alles kwaads te vreezen was.

De boeren namen wapens op en trokken, vereend tot een stoere, wakkere bende, naar het vreemde land. En ze juichten toen ze 't bereikten, blij met de ruimte en de vrijheid, die de wijd-open vlakte hun bood.

Toen ze ophielden met juichen was er doodsche stilte om hen heen, die duurde tot den avond. Met den avond deden de demonen hun geluiden hooren: hun krijschend huilen of schelle lach-klanken.

Strijdlustig zwierven de boeren rond, zoekend naar alle kanten.

Het loopen viel hun moeilijk over den oneffen grond, en netten lagen uitgespannen, onzichtbaar in den donker. Men struikelde, men viel, men worstelde zich los uit touwen en struiken om opnieuw te zwerven en te zoeken. De boeren waren moedig en sterk. Doch de demonen namen hun voedsel weg, haalden hun tenten omver, spotlachten om al hun pogingen, - want ze vreesden geen stoerheid, geen dapperheid, geen wapenen!

Meestal waren ze onzichtbaar, en als er zich één duidelijk vertoonde, dan was 't om voor aller oogen omhoog te zweven met een suizend geluid, - de wind jaagde hem een wolk van zand na, en als de wind stilde en de wolk daalde, was de demon verdwenen.

En eindelijk, verzwakt door moeite en teleurstelling, zonder voedsel, zonder dek, gaven de boeren den strijd op en verlieten de woeste vlakte.

Veel later ontstond de Mirjastad in de breede geul van vruchtbaar bouwland ten Oosten van deze vlakte, ten Westen van de bergen, en door de rivier Mirja in tweeën gespleten.

Langs deze kronkelende rivier Mirja, die naar het Zuiden vloeide, voerden vaartuigen de rijkdommen van den landbouw naar de Mirjastad, en van hier drongen al verder het Noorden in, de groote fabrieken, die den buit beheerschten.

In den nacht stoomde de trein, die Santos droeg, de Mirjastad binnen, en den avond van den volgenden dag werden de lichten vroeg aangestoken in het hotel Den Desem, een der grootste hotels van de stad, waar Santos' vrienden bijeen zouden komen om met Santos zelf diens terugkomst te vieren.

Santos' vrienden hielden van feesten.

Maar Santos, met een wijde, oude hoed diep over de oogen getrokken, haastte zich dienzelfden avond door de onaanzienlijke wijken der stad.

Voor een herberg bleef hij staan, luisterde, en toen hij vele stemmen hoorde, ging hij naar binnen.

Er was daar een druk gezelschap bijeen, bestaande uit meest jonge, grofgekleede mannen met groote, zwartgegroefde werkhanden en ruw-roodbruine gezichten.

Behendig drong Santos zich door de menigte heen naar een klein spreekgestoelte, waarnaast iemand ijverig zat te krabbelen in een schrift.

Daargekomen fluisterde Santos den naam van den ander: ‘Gef-loek.’

De bleeke, kleine man kreeg een schok, en opkijkende riep hij verbaasd uit: ‘Santos!’

‘Je ziet er slecht uit, Gef-loek’, sprak Santos zacht, met spottend medelijden.

‘'t Is een verre reis naar hier’, antwoordde de ander.

‘En je bent maar een zwak mannetje.

Het vlamde even in Gef-loek's zachte, blauwe oogen.

‘Er is tweeërlei kracht’, sprak hij. ‘Die van het lichaam mag wel zwak zijn, als de ziel maar sterk is. En een ziel is sterk, als er idealen zijn.’

‘Je bent een dweper, Gef-loek,’ zei Santos, nog met z'n spotlach. ‘En je bent moe. Ga naar mijn huis en zoek daar een bed.’

De blauwe oogen toornden. Toen haalde Gef-loek de schouders op. ‘Spot liever niet met mij,’ sprak hij kalm. ‘Je weet, Santos, dat ik hier iets ernstigs te doen heb vanavond.’

‘Och neen,’ zei Santos. ‘Daar kan immers niets van komen, Gef-loek. Kijk maar!’ Hij wendde zich veelbeteekenend naar het gezelschap, dat de oogen onverschillig langs den bleeken man liet glijden en ze daarna vol belangstelling vestigde op hem, geboeid door z'n levenslustig-gloeiende oogen.

En een gemompel van teleurstelling gonsde door de zaal, toen men vernam, dat niet hij, maar de bleeke man zou spreken.

‘Arme jongen,’ fluisterde Santos. ‘Verloren heb je nu al, voor je begonnen bent. Ze verlangen mij te hooren, niet jou!’

Doch vastbesloten en snel betrad nu Gef-loek het spreekgestoelte en sprak. Hij sprak over het al-oude: vrijheid, gelijkheid, broederschap; hij zei er van dat het niet nieuw was, niet jong meer, en tòch nieuw en tòch jong, omdat een ideaal, een wáár ideaal nimmer verouderen kan....

En de bleeke man werd rood, toen hij sprak over de jeugd van deze krachtige menschen hier, die nog vóór zich hadden een lang leven van arbeid, lichamelijke arbeid, zwaar en hard, om het dagelijksch brood, - en anderen arbeid: die van den gezonden geest, een strijd om meer ruimte en meer licht, om een waardiger bestaan hier op aarde, in ruil voor den zwaren arbeid....

Men luisterde zwakjes, flauw-nieuwsgierig. Men dronk brandewijn en rookte slechte sigaren.

‘Genoeg zoo, Gef-loek, je wordt ziek hier in deze benauwde lucht,’ fluisterde Santos hem toe. Maar Gef-loek bleef doorspreken en Santos wachtte met z'n spottenden glimlach geduldig op het einde.

Nadat Gef-loek drie kwartier gesproken had, kon hij niet meer en nam pauze, doch spoedig zou hij z'n rede hervatten, want hij had nog veel te zeggen. Maar zoodra Gef-loek zich stilhield, begon Santos z'n meer krachtige en meer klankrijke stem te doen hooren.

Men was zeer verrast, en door de verrassing ontstond een gedruisch in de zaal.

Doch de stem sprak onbewogen door, en spoedig zweeg alles en klonk alleen in de zaal die eene stem.

En de doodstilte onder de hoorders duurde voort; - de onverschillige oogen glansden op....

Santos sprak van den rooden wijn, die dezen avond gedronken zou worden in het hotel Den Desem, waar andere jonge mannen een feest gingen vieren.

Hij sprak met minachting van den brandewijn hier in deze buurten, en roemde de champagne daar.

Hij sprak van de nauwheid, de bedomptheid hier en van de ruimte en de schoonheid daar.

Hij sprak, - en de begeerte wakkerde aan, de loome. hangende gestalten richtten zich op. Hij deelde z'n opgewonden lust aan de anderen mee, en de anderen werden z'n willige volgers.

Het zou een prachtig avontuur zijn, te dringen in het verrukkelijk binnenste van een ongenaakbaar-voornaam hotel, - in een zaal vol heerlijkheden, - om zoo eenmaal in z'n eentonig leven het beste der aarde te genieten!

Als een echo van Santos' opgewonden rede, fluisterden, mompelden, kreten nu de ruwe mannen.

Enkelen gingen ongemerkt heen, doch de overblijvenden waren allen besloten; velen stonden vol ongeduld op, en Santos eindigde haastig z'n rede om zich in hun midden te begeven.

In de leegte, achter het spreekgestoelte, zat Gef-loek, ontsteld en machteloos, en toen Santos nog even een blik op hem wierp, vluchtte hij weg als van een melaatschheid.

Een wonderlijke drom waren Santos en de jonge mannen, die zich snel en stil bewogen door donkere straten, naar het hotel Den Desem. Hun tocht gaf hun geen moeite, zelfs bij den ingang van het hotel niet: Santos' tegenwoordigheid stelde

de bedienden volkomen gerust. Aan vreemde dingen was men zoo wel gewoon, men zag vaak wonderlijke gedaanten en groepen op zulk een feestavond van de vernuftigsten onder de stedelingen.

De vrienden zaten rookende bijeen in een hoek van de groote zaal en wachtten op Santos.

Verrast sprongen ze op, toen ze de vele voetstappen op de trap hoorden, - de deur ging open, en bij den troep, die onderdrukt-opgewonden naar binnen schoof, ontdekten ze verbaasd Santos!

Doch dit stelde hen tevens even gerust, en hield hen aarzelend op hun plaats; - het was dus Santos, die dit deed gebeuren, - maar wat wilde hij hier met deze menschen?

Santos gaf een wenk aan z'n metgezellen om de lieden daar in dien hoek met rust te laten, en de mannen deden z'n zin. Ze verspreidden zich over de zaal, plaatsten zich driest aan de tafels en praatten schor-vroolijk, schonken zich wijn in en vulden spoedig de zaal met luid gejoel.

Santos dronk mee, noemde de schitterend-lichte zaal een Walhalla, niet voor blanke engelen, maar voor donkere duivels nu....

Een ruwe schaterlach klonk, de mannen werkten in fabrieken nabij rook en vuil, donkere duivels waren ze, dat was waar....

Santos richtte geen woord tot z'n vrienden, - al wat voor hun oogen gebeurde was sprekend genoeg; Santos wilde dat vanavond alles behooren zou aan deze menschen....

Een blik van hem, - die even z'n vrienden vroeg om mee te doen aan dit vreemde feest, stuitte op hun beleedigde, koele gezichten; - ze ergerden zich hevig aan de ruwe, onbeschaamde luidruchtigheid, die nog steeg en hun gemompel van verzet overstemde; ze voelden zich machteloos tegenover deze woeste bende en gingen stil heen, in bedwongen woede tegen Santos, die van dit alles de schuld was....

Er kwam spoedig in de feestvierende mannen een brute voldoening: ze hadden het onbereikbare veroverd! - en er ging branden in hen een lust om zich met alle zintuigen dronken te genieten, om alles te drinken, alles te zien, van alles de klanken te hooren, alles te grijpen, te bezitten....

De zaal, heel hoog, en heel ruim, was aan een kant open en leidde daar langs een breede trap naar een grooten, schemerigen tuin. Matblank en dof waren de wanden, omrand door breede draperieën van donkerblauwe zijde; gelijke draperiën rondden de vierkante opening tot een poort.

Matblank en dof was ook de zoldering, waarover schermen boven de koperen lichtkronen blauwe tinten deden schijnen; - en evenzoo de rand van den vloer, door een regelmatiggebogen lijn gescheiden van de licht-bruine midden.

In blauw schijnsel stond nabij den tuin een schoon, marmeren beeld: eene godin, die een lauwerkrans opheft en peinzend ziet naar de onzichtbare dapperen vóór haar.

Van lichtbruin hout waren de meeste meubels; alleen armstoelen en sofa's, verschillend van grootte en vorm, hadden wit-lederen bekleedsels.

En deze stonden, evenals de tafels, op kleine tapijten, die hier en daar over den vloer verspreid lagen.

In den tuin groeiden veel varens en groote, grijpende vingerplanten. Dwars er door heen stroomde een kleine beek en aan beide oevers was een welige bloei van lang gras en kleurige kruiden. Een forsche bloem met lila klokjes, uitstekende boven alle, was door haar zusters nabij die beek, lang als koningin geëerd; nu hing ze geknakt naar omlaag en niemand wist nog welke van de vele andere bloemen de nieuwe koningin zou worden. Vol hoop en ijdelheid streefden ze alle naar omhoog, en droomden van een wonderbaarlijke hoogte....

Dat was het geheim van den stillen wasdom langs de beek.

Spookachtig grepen de knokige wortels van een stevigen spar in een woeste, zandige hoogte, waarboven z'n schuin opgeschoten stam met het donkere loof zich eenzaam verhief.

Op een kleine, lage grasvlakte sliep een zware kastanjeboom, en in den versten hoek van den tuin bloeiden witte lelies.

Het hotel Den Desem, met alles wat daarin was, en met dezen tuin, behoorde aan enkele van Santos' rijke vrienden en aan hemzelf.

Niemand betrad het tot heden, dan de menschen, die zij er toelieten....

De vrienden hadden, voor ze heengingen, de bedienden gelast om zich met hen terug te trekken uit de zaal, doch

Santos riep ze weer daar, wilde, dat ze wijn en sigaren zouden aanbrengen als altijd. En ze durfden niet weigeren.

Toen Santos flesschen zag breken, en wijn uit-vloeien over een tapijt, - en toen hij zag, hoe lompe gestalten in slordige kleeren leunden tegen de blauwe draperieën, hoe het beeld wankelde door een stoot, - en toen hij hoorde, hoe de wanden gehoorzaam echo's terugkaatsten van grove, schorre stemklanken, kwam er even iets als een vraag in hem op; doch voor hij nog die vraag goed verstond, sprak hij zichzelf, overredend, toe: voor dezen éénen avond behoort dit alles aan mij alleen!

Hij voelde de zwaarte van den wijn, hij lachte hard en sprak luid, en onderwijl bevredigde hij de kleine onrust in hem door in zichzelf eentonig te herhalen: voor dezen éénen avond behoort dit alles aan mij!

De mannen werden baldadig, dolzinnig. Ze wierpen wijn op den vloer, tegen de zoldering, en een groote, fijne, zware schotel van porselein werd omklemd door de bevende vingers van een hunner, die den inhoud, de bruine amandels, over z'n makkers uitstrooide en daarna den schotel met een forsche beweging over hun hoofden deed heen-scheren. Als een prachtige vogel met verlamde vleugels viel hij neer en lag gebroken.

Men juichte, men joelde. Men liep zingend door den tuin en men vocht.

Plotseling klonk het zacht-doordringend geluid eener viool in de nabijheid.

‘Beppo’, fluisterde Santos, verrast, verheugd.

Beppo, die speelde, was een kunstenaar, een der vrienden. die heengegaan waren, doch hij alleen was teruggekomen en had zich verscholen in een klein nevenzaaltje, waar hij gewoon was te spelen.

In hem was geen oogenblik verontwaardiging geweest, enkel trieste verwondering.

Hij had niet ingestemd met de booze woorden der anderen, en wenschte Santos toe te spreken in een lied van vragen, van teleurstelling, van vriendschap.

Niemand behalve Santos verstond het lied, men schreeuwde spottend de weeke tonen na, men luisterde niet.

Santos kwam bij den speler en vroeg gekscherend: ‘Is dat nu een feestlied, Beppo?’

En dringend smeekte hij toen: ‘Speel een feestlied, Beppo, hoor ze daar lachen en schreeuwen, geef ze iets vroolijks, Beppo!’

Met een ontstemd en beslist ‘Neen’, lei Beppo de viool neer.

Daarna zagen ze elkaar aan; in Santos' oogen was eene gedachte, die hij tot den ander wou doen doordringen, maar Beppo begreep hem niet.

Totdat hij opeens voelde hoe het woeste lawaai in de zaal hem onduldbaar werd; toen de kunstenaar in hem toornde en hem dwong!

Hij nam een fluit uit de doos, die hij naast zich had liggen en speelde een feestlied, het feestlied, bestemd voor dezen avond: eene nog onbekende melodie, kort geleden als een reeks blije lachklanken in hem gevallen....

En dit jubelen stilde de brute wanklanken, overstemde het gonzen, dat bleef....

Sambo was met z'n makkers en Santos meegegaan naar het feesthotel; hij, steeds lusteloos-stil, had dien avond een lust gevoeld, sterk als die der anderen. En hij had genoten, genoten van het licht, van de kleurenpracht, van den wijn.

Doch toen de wijn hem spoedig naar 't hoofd steeg, had hij geleden, was de oude wonde, die altijd pijn deed, wreed gaan schrijnen; die oude wonde, dat was z'n zwakheid naast de taaie kracht der anderen. Stil, stil was hij verdwenen naar andere, donkere, kleine nevenzalen, en hij had de droeve viool gehoord, dicht bij hem, en weer had hij genoten.

Z'n moe-e lichaam had hij uitgestrekt op den grond en gewenscht, bijna onbewust gewenscht, nù te sterven.

Toen de viool zweeg, had een troosteloos gevoel van leegheid en kou hem weer doen opstaan en zoekend rondslenteren. Zwaar was opnieuw 't bewustzijn van z'n zwakheid op hem gevallen.

En, zich veilig onbespied wetend, had hij een dolk te voorschijn gehaald, een vriend, dien hij steeds bij zich droeg, en die hem zou kunnen redden van 't leven, als hij dat wenschte.

Maar de daad, de daad was grooter, kloeker dan hij, en na

een lange aarzeling liet hij, huilend om z'n lafheid, het wapen langs zich neerglijden....

Beppo speelde z'n jubellied en glimlachte. De ruwe indringers wisten het niet, zelfs Santos wist het niet, - dat het schoonste van dezen avond voor hen verborgen bleef....

Z'n vrouw, eene zeldzaam mooie, begaafde vrouw, had onder zijn jubellied op het feest willen verschijnen als godin der jeugd....

Zelden ontmoette men haar anders dan in streng-gesloten kleederen en gesluierd. Alleen in gezelschappen waar men in haar man den kunstenaar verstond en roemde, gaf zij haar schoonheid te aanschouwen.

Zoo was ze nu hier gekomen, onbewust van Santos' plan, en ze had in een kleinen salon, die tot haar kleedkamer was ingericht, rustig het feest afgewacht. Bij het hooren der grove stemmen vermoedde ze wel, dat er onraad was en ze wou vluchten, doch bang was ze gebleven, vreezend in haar vlucht een der ruwe indringers te ontmoeten. Later was Beppo bij haar gekomen en had haar verteld van Santos' wandaad en van z'n eigen plan om toch te spelen.

Zoo was ook zij gebleven, verborgen in den verstverwijderden hoek van het hotel, vertrouwend, dat ze zich daar veilig kon voelen.

Ze hoorde met minachtende hoogheid het juichen en tieren aan; droomend volgde ze Beppo's vioolspel, tot ze eindelijk bij z'n feestlied was opgestaan, de teleurstelling van 't mislukte feest vergetend en zich voelend in haar rol van godin der jeugd....

Zij was omhuld van een wazige, witte stof, als van een wolk.

In 't avonddonker der kamer, alleen door een schemerlamp getemperd, leek ze neergedaald uit een oord van licht....

Een ronde, rozige arm hief zich op en fijne, blanke vingers lagen over de hooge leuning van een stoel.

Een mooie, kleine, onbedekte voet schoof zich te voorschijn op 't tapijt.

De wolk gaf fantastische vormen aan haar slanke gestalte, en uit de wolk opluikende als een bloem, met den naakten, blanken hals tot stengel, was haar prachtige hoofd, met de

levendige oogen en den lachenden mond, met het kinderlijklichtblonde haar....

Zoo zou men haar, eerbiedig-bewonderend, hebben toegejuicht en welkom geheeten....

Nu was het stil, doodstil om haar, en achter de zware, damasten portière stond een bleek, ellendig wezen, worstelend met z'n smart, z'n lafheid....

Een goede engel had Sambo hierheen geleid. En niet wetend schoof hij het damast weg en zag Beppo's vrouw.

Hij zag haar en hij hoorde de muziek, die het uitjubelde.

En Sambo weende, weende van blijdschap en moed! Dat hij iets zóó moois gezien had en den moed had om te sterven.

En in z'n gespannen verbeelding zag hij een Walhalla, een Eden in de toekomst, - en het saaie zwoegersleven achter hem brokkelde weg. En in die vervoering nam hij den dolk en stiet er zich mee in 't hart.

Er werd een kreet gehoord, in de feestzaal en in den tuin.

Die rondslenterden hielden stil en die aan de tafels opgewonden-fluisterende gesprekken voerden, of dommelig van den wijn over stoelen hingen, stonden op. Men was verschrikt, niet verwonderd.

Het was of men een sein gehoord had van iets noodlottigs, dat men vreezend verwachtte. Allen snelden naar den hoek van 't hotel, vanwaar 't geluid had geklonken. Alleen Beppo, die niets gehoord had en niets hoorde dan z'n spel, speelde door.

En men vond, - een vrouw in licht gewaad, - een man, een der hunnen in bloed. Men beschouwde hem, men raakte hem aan, terugbevende voor de ijselijke waarheid: hij was dood!

En de vrouw, bleek en stom, staarde naar de ruwe mannen, zonder te bewegen. Een beangste, sidderende vrouw was ze; doodelijk verschrikt had ze daareven den kreet geuit, doch nu overwon trots haar vrees, en ze stond als een koningin, fier en ongenaakbaar.

Het afschuwelijke, langzaam-vloeiende bloed, de nabijheid van den dood, bracht een stommen ernst in de zin-lustige gezichten der mannen. Zich afwendend van den doode, richtten

ze vragende blikken op de vrouw, blank en fijn in het zonderlinge wolk-weefsel, dat haar omhulde.

Ze sprak niet. Ze staarde nog altijd met trotsche oogen, die niet schenen te weten wat om haar heen was.

En de muziek jubelde klaar, hoog op. In de, door den wijn benevelde hersens ontstond nu de schuwe gedachte, dat hier alles betooverd was. En niemand durfde in de nabij-e doodstilte z'n stem te laten klinken.

Maar Beppo's vrouw verbrak die betoovering. Ze bemerkte Santos onder de aanwezigen en een lichte beweging trok over haar gezicht, merkbaar haalde ze adem.

Het was haar een geruststelling, dat Santos zich in haar nabijheid bevond, doch tevens richtte ze op hem een blik, die hem verwijtend vroeg: 'waarom?'

Er ontstond nu een gemompel. Men zag, dat ze een mensch was. Een geheimzinnige arm scheen allen los te laten; de gestalten, de gezichten bewogen.

Men sprak van moord en men naderde de vrouw....Het oogenblik was nabij, dat men haar heftig rekenschap zou vragen.

Plotseling brak de muziek af. Beppo had eindelijk bemerkt, dat de zaal leeg was; een vaag, verschrikkelijk vermoeden schokte hem, een groote angst besprong hem: z'n vrouw, z'n vrouw, die hij alleen en onbeschermd had gelaten!

Met een kreet van smart, dat hij in z'n gedroom àlles vergeten kon, snelde hij de belendende vertrekken door en kwam in den kleinen salon. Hij was niet verbaasd daar de menigte te vinden, en, niets begrijpende, niets vragende, had hij maar ééne gedachte: hij moest z'n vrouw redden, wegvoeren van hier.

En zonder te spreken, in een koorts om snel, snel te handelen, nam hij haar op, en droeg haar vlug het huis door, den tuin door...

Verrast zag men het aan, hoe de witte wolk, het vreemde menschenpaar in den donker verdween.

Enkelen hadden een poging willen doen om de vlucht te beletten, doch Santos stond voor hen, somber, met afgewenden blik, schijnbaar niet wetend, dat hij verhinderde....

Alle betoovering was weg, het lijk alleen bleef.

Een van Sambo's naaste vrienden haalde bedaard den dolk uit het lichaam.

‘'t Is z'n eigen dolk’, sprak hij. ‘Ik wist dat-ie em had’.

Niemand antwoordde. Men voelde zich langzamerhand nuchter worden van alle opwinding en men dacht aan den komenden dag van algeheele ontnuchtering, - men dacht er aan met een gebrom van verwensching en vrees.

En in die enge, egoiste vrees troffen onverschillig-dwalende blikken Sambo's lijk, dat daar lag met gesloten oogen en open mond....De mannen drongen zich dicht om Santos heen, en hun donkere, wantrouwende blikken geboden hem uitkomst te zoeken. - Hij, die verantwoordelijk was voor alles van dezen nacht! Als een slag had de plotseling-vreeselijke ernst Santos' opgewonden hersens verdoofd; hij staarde op den dooden man en trachtte vergeefs te omvatten wat hij zag; z'n gedachten wilden niet verder dan het stollende bloed, dat al langzamer voortkroop en hem nog steeds vervulde met afkeer en somberheid. Het om-hem-heendringen der mannen benauwde hem.

Doch met kracht zette hij zich aan tot gezond denken. Er moest gehandeld worden, nu en altijd! Haastig stelde hij voor, den doode te laten zinken op de plaats waar de beek, die door den tuin liep, uitkwam in de flinkstroomende Mirja. Zelf hief hij reeds het boveneinde van 't lijk op.

Anderen hielpen en stil ging het in optocht door den tuin. Een der mannen nam bezorgd het tapijt mee, dat bevlekt was met bloed.

Nog vóór het eerste morgenlicht, zonk het lijk neer in 't water, dat zich snel effende na de storing, en daarna mysterieus, met onbewogen oppervlakte langs de mannen heenvloeide.

En bijna allen rilden ze een oogenblik, omdat het water verschrikkelijk was in z'n groote rust.

Toch zouden ook zij rustig voortleven na den droeven dood van een hunner.

De klok van een stadstoren sloeg drie en schrikte de talmende mannen op. Ze begonnen bij groepjes heen te gaan, maar kwamen nog even terug om te raadplegen over 't geen men doen zou na de feiten van dezen nacht. En er werd besloten, dat alles een geheim zou blijven. Waarom niet? Santos stond in voor z'n vrienden; die zouden de praatzieke stad niet op een nieuwtje vergasten.

En wie was er van hen, die niet zou kunnen zwijgen? Sommigen der mannen waren halfdronken van den wijn, doch de groote nuchterheid van den komenden dag hield allen gevangen en deed hen stil de buurt hunner woningen opzoeken.

Alleen Semgaart, die zich onderscheidde door z'n kloeke gestalte en z'n heldere, drieste oogen, ging terug naar Santos, toen deze nabij de rivier was gaan slapen. Vast sliep hij niet en de tred, zacht en sluipend over 't gras, maakte hem wakker. Hij sprong op.

De andere zei met zachte, kalme stem - en er was een diepte van woestheid, die zich verborg: ‘Santos, je hebt ons meegenomen naar je feest, ga nu met ons werken in een van de fabrieken. Dat is recht.’

Hij stond uitdagend voor Santos; een klein, wreed genot flikkerde in z'n oogen.

Hij wist zich sterk, meester van den langen arbeid in zijn fabriek, arbeid, die anderen krom maakte en hem niet. Meester van z'n omgeving, die ontzag had voor hem.

Daarstraks in de feestzaal, bij het beschouwen van Santos' slanke, mooie lichaam, was bij hem ontwaakt de bloeddorst van het dier, met de fijnere wreedheid van den mensch. Hij wenschte, dat de arbeid, het leven in de fabrieken Santos grijpen zou met klauwen, die pijnigen, wonden, vernielen....

Uitdagend wachtte hij een antwoord, gereed om te dwingen, met minachting, met spot, met dreiging of ruwe kracht.

Santos wist z'n vrienden den eerstkomenden tijd voor hem verloren. Nog had hij zich niet in het leven der volgende dagen ingedacht, alleen een vagen tegenzin had hij gevoeld bij het besef, dat hij in die volgende dagen, eenzaam en verstooten in 't midden van z'n stad, dezen eenen nacht zwaar zou boeten. Hij had willen slapen na de vermoeienis en niet denken, maar triest was het om hem geweest.

Nu kwam het voorstel van Semgaart als een licht! Zulk een nieuw, vreemd leven redde hem van de komende verlatenheid en ook....Het bracht hem strijd! strijd met een sterk, boosaardig wezen, dat z'n vijand wou zijn! Een diepte van trotsche blijdschap verborg hij toen hij spottend antwoordde: ‘Goed, ik zal dan recht doen en meegaan.’

Santos had zich gewillig laten meevoeren naar een der verste fabrieken, wel een uur verwijderd van de straten der stad en gelegen aan een breede, rechte, gegraven zijtak van de Mirja, een groot gebouw van massieve, nog onberookte muren, waarin kleine, bestoven vensters. Een der machtige kasteelen van den arbeid, met een reeks kleinere bijgebouwen terzij, en waarboven norsch de schoorsteenen uitstaken, hoog als torens.

In deze fabriek, waar Semgaart werkte, vond ook Santos door diens hulp een plaats, en gewillig onderwierp hij zich aan het eentonige en vuile en zware van den arbeid binnen die massieve muren, waar de inhoud der onophoudelijk-aandrijvende graanschepen werd uitgestort en verwerkt.

Hij woonde in Semgaart's huis en Semgaart eerbiedigde hem daar als een gast.

Als een god voelde zich Santos, - overmoedig van krachtsbewustzijn; - zonder uiting van afkeer kromde hij zich uren lang tot werken, zonder uiting van woede zag hij het leedgenot flikkeren in de oogen van Semgaart, wist hij het wreede wachten van dezen op den tijd, dat de trots van z'n ziel of de kracht van z'n lichaam bezwijken zou, en hij zich uitgeput, overwonnen zou voelen naast hem, taai-gespierden, ongevoeligen reus.

's Avonds na den dag-arbeid ging Santos naar de nabij-e rivier en gaf zich met graagte over aan de golven, liet zich zachtjes meedrijven, rustend, elken keer genietend van het zichzelf-terugvinden in de bevrij-ing van zwoele lucht en stof.

En iederen dag dompelde hij opnieuw in de grauwe werkplaatsen, waar het onophoudelijk gesnor der raderen van nabij klonk, z'n levendigen geest, z'n blanke lichaam, z'n fier-mooie gestalte. Maar het was hoogmoed van Santos, zich te voelen als een god. Als hij een god geweest was, dan zou hij gevreesd hebben.....

Want een god, alwetend, zou niet wagen te strijden tegen den onzichtbaren, machtigen dood, die is in de massa van lange, eentonige urenreeksen; - een god zou zoeken om te verslaan den donkeren Man met de zeis, die in den menschenhof de levens afsnijdt.

Er waren in de fabriek sterke, ruwe mannen, doch van die allen was Semgaart de eenige, dien ze een mooien kerel

noemden, die z'n leden vlug en z'n oogen helder gehouden had. Hij kon urenlang zware vrachten dragen en daarna rustigjes grappen maken. Hij kon zich een roes drinken 's nachts en den volgenden morgen tot z'n werk keeren, zonder een spoor daarvan op 't gezicht. Hij kon soms z'n meerderen trotseeren zonder kwade gevolgen, want men vreesde hem: er lichtte soms in z'n oogen een wilde driestheid, uitende het leven van sterken diermensch.

Eenzaam en hardnekkig leefde Santos voort in z'n nieuw bestaan. De overige werklieden, die hem kenden van den feestnacht en hem nu zóó zagen, fluisterden, dat hij zich in de fabriek verborg, om de straf voor wandaden te ontgaan.

Doch tegenover niemand liet Santos zich uit, wie hij was, wat hij wilde.

En de geheimzinnigheid, die hem omgaf, beschermde hem tegen lompe nieuwsgierigheid: onwillekeurig ontzag men hem en liet hem in z'n zwijgen.

Een der mannen, die hem in dronkenschap uitschold, had hij getrapt, en anderen, die het zagen, bleven op een afstand.

Maar sedert dien trap haatten ze hem alllen, als had de beleediging hun allen gegolden, - of misschien werden ze zich toen bewust van een haat, die al langer bestond.....

Semgaart had geloofd, dat Santos, die een weekeling was met z'n blanke vleesch en z'n vrouwengezicht, niet lang den hem opgedrongen arbeid zou volhouden; langzamerhand kwam echter de overtuiging in hem, dat Santos niet zou heengaan voor hij z'n levenskracht voelde verlammen, - en dit verheugde hem.

Hij geloofde, hij wist bij instinct, dat Santos leed onder het harde leven, en hij genoot van dat weten.

Hij geloofde, dat z'n eigen opgewekt humeur, z'n vroolijkheid, z'n onvermoeidheid, Santos moesten tergen, en dat versterkte z'n opgewektheid, dat gaf hem dol-vroolijke buien, en in z'n vrijen tijd balanceerde hij soms met zware gewichten.

Spottend noemde hij Santos ‘de blanke ridder’ en de anderen grinnikten, al durfden ze niet instemmen met den spot.

Semgaart's vrouw en slavin heette Donita. Hij kuste haar

en sloeg haar soms, - hij was aan haar gehecht, omdat ze mooi was en jong nog en altijd lief, geduldig-vrouwelijk jegens hem. Want ze had hem lief, was dankbaar als hij haar kuste, vreesde hem als hij ruw was.

Ze was trotsch op hem en die trots maakte haar liefde sterk en trouw.

Ze minachtte haar zuster, die zich gedwee onderwierp aan een man, die een lafaard was, oudachtig en leelijk. En ze minachtte zichzelf niet omdat ze zich onderwierp aan Semgaart, dien ze stelde boven alle mannen, welke ze kende, daar hij mooier was en sterker en driester.

Ze begreep niet waarom haar man Santos in huis nam, een vreemde, dien hij evenmin kende als zij. Ze had nog nimmer een man gezien als Santos. Eerst hield ze hem voor nog een jongen en toen hij dat merkte, lachte hij erom, - lachte met een zachte stemmeklank, en toch luid en vroolijk, als behaagde hem haar naifheid, die in hem niet den man zag. En toen ze hem verwonderd aankeek en z'n spottende oogen ontmoette, kleurde ze, beschaamd en spijtig over haar vergissen. En een zonderlinge spotglimlach, die op z'n gezicht bleef, beleedigde haar. Ze zou er over geklaagd hebben aan Semgaart, als ze niet bedacht had, hoe die haar misschien ruw zou uitlachen, om haar geraaktheid. Doch, als om te vergoeden, dat hij haar beleedigd had, was Santos beleefd en vriendelijk jegens haar. Hij kon soms iets zachts en vragends in toon en houding hebben, als een kind.

En als ze dan opkeek, trof het haar, hoe ook z'n blik op haar rustte als die van een groot kind. Mooie, vleiende oogen had hij!

En het wekte in haar soms een moederlijk gevoel voor hem, waar ze zelf om moest lachen. Dan sprak ze vrijmoedig tegen hem, bewees hem kleine vrouwendiensten, die hij dankbaar aannam, of toonde belangstelling in z'n hard arbeidsleven. Meelijend vroeg ze hem dan, of 't hem niet te zwaar was, die arbeid in de fabriek....

Hij antwoordde slechts met een praatje, met woorden die niets zeiden, en die enkel maar deden opzien naar z'n oogen, die enkel maar zeiden, dat hij 't goed van haar vond, een beetje vriendelijk te zijn.

Z'n bij buien ernstige stemming, die ze vervelend vond, omdat hij dan niets zei en op niets lette, wou ze eens doen wegdrijven met wat dwaze gekheid, doch toen trof haar een trots-weerstrevende blik, die haar verschrikte en krenkte.

En hij, haar schrik ziende, veranderde plotseling en vroeg haar met een goedig lachje om maar niet boos te zijn.

Half spottend, half meenens, voegde hij er bij: ‘U bent hier mijn eenige vriendin, heusch, ik wil u niet graag boos zien.’

En toen ze zich spoedig daarna verzoende, spotlachte hij weer, fijn en plagerig.

Ook als hij dagen lang er niet aan dacht, met haar te praten en zoo voornaam deed met z'n oogen en z'n blanke handen, was ze beleedigd. Eens, toen hij achteloos met z'n vingers langs de gordijnen streek en onderwijl naar buiten staarde, zei ze hem bits en boos, niet te willen, dat hij haar gordijnen bedierf. Maar wat was het toen toch plotseling, dat uit z'n oogen op haar neerschoot?

Even snel was het weg, staarde hij weer met koele, onverschillige oogen haar voorbij, en nam kalm de hand weg van 't gordijn, terwijl zij verward naar meer woorden zocht.

Minachting was het, wat hij haar zoo toeslingerde! Maar dat verdroeg ze niet, allerminst van een man; geen enkele man minachtte haar, integendeel! Alleen Semgaart soms, omdat ze maar een zwakke vrouw was en hij zoo sterk. En dat ze het dan wel duldde, dat het haar dan een heel intiem genot gaf, 't was om haar vrouwelijk zelfbewustzijn, dat Semgaart, al was hij de sterkste van de mannen, toch haar, zwakke vrouw noodig had, en dat hij, straks goedig en beschaamd na z'n woeste buien, haar smeeken zou, op z'n onhandige, grommelende, ruwe mannenmanier, zoodat het nòg klonk of hij knorde.

Maar ze wist dan, dat het een vragen was, om maar weer goed te zijn, en dat was haar genoeg. Want dat was al veel als men zich een kleine, zwakke vrouw weet en de man een man is als Semgaart.

Doch ze weerstond dien zacht-vragenden, soms schelmschen kinderblik van Santos niet, altijd wekte het in haar dat moedergevoel, en, nog half verstoord, verstelde ze reeds weer z'n kleeren.

Nu ja, ze vond hem wel aardig, aardiger dan de anderen,

ondanks z'n aanmatiging en z'n hoogmoed, die hij wel afleeren zou. Het kwam niet bij haar op, hem te vergelijken met Semgaart, Semgaart met z'n ontzaglijke, vereelte vuisten en z'n oogen stout en woest, - zoo mannelijk van uitdrukking, vond Donita. Zij, als Semgaart's vrouw, had toch waarlijk wel een beetje het recht, Santos te beschouwen als een jongen; haar eerste vergissing was toch zoo groot niet geweest!

Doch eindelijk beloofde ze zich woedend, hem voorgoed te straffen met haar onverschilligheid. Eén enkele maal daarna vroegen z'n oogen haar om niet boos te blijven, vleiend, met een tintje van spot - doch daarna niet meer. Hij lette niet meer op haar, toonde zich koud als een standbeeld voor haar booze uitvallen of haar zwijgen.

Ze besteedde geen zorg meer aan z'n kleeren, zette hem eten voor, waarvan hij een afkeer had - hij bleef ongevoelig.

Zooals hij zich dan bewoog in haar nabijheid, zonder haar met een blik te roeren, in de stilte van hun beider zwijgen, leek z'n gestalte te rijzen, te verbreeden. Hij was zoo niet meer de dwaze, groote, prettige jongen, die haar beviel, hij was een vreemde man, die haar ergerde.

Vergeefs poogde ze den kinderblik in hem weer te vinden en ze begreep niet meer hoe z'n stem zoo'n bekoorlijk-vleiende klank kon hebben. Vreemd, dat ze zich aan dat alles gehecht had en 't nu zoo miste!

En eindelijk schreide ze er om, strijdend tusschen haar trots, en haar wensch om hem weer te zien, zooals hij was.

En toen hij bleef volharden, kalm, koelbloedig, alsof 't hem niets kostte, alsof hij haar nooit vleiend z'n ‘eenige vriendin hier’ had genoemd, toen beproefde zij de toenadering. Ze deed het voorzichtig, door enkel een wenk te geven.

En hij veranderde niet! Nooit had ze hem gezien met een gezicht zoo bleek en trotsch als toen.

Had hij haar niet begrepen? Of wilde hij zich niet verzoenen? Want het was toch zoo duidelijk geweest, hij mòest het gezien en gehoord hebben. ‘Drie peren, - de grootste is voor Semgaart, de lekkerste voor mij-’ had ze schertsend gezegd, tot zichzelf, maar luid genoeg om door hem verstaan te worden. De derde peer had ze aan den stengel gehouden en heen en weer gebengeld, - en ze had een blik op hèm

aan haar woorden toegevoegd. Doch hij merkte niets of hield zich zoo. Kalm had ze een der peren opgegeten, inwendig trillend van boosheid.

Maar de twijfel, of hij misschien heusch niets begrepen had, verzachtte haar. Een tweede poging echter tot toenadering, - ze durfde 't niet beproeven.

Ze sloeg hem gade, dag aan dag, nieuwsgierig, doodelijk nieuwsgierig naar 't geen er omging in dien vreemden jongen. Onaangenaam, hatelijk leek hij haar zoo, met z'n voornaamheid, z'n ernst, z'n geslotenheid. Hij was wel een knap mensch, - hij had eigenlijk meer van een vrouw dan van een man, - vond ook Donita. In z'n ruwe werkbuis paste hij niet; Donita vroeg zich af, waarom hij niet op een kantoor was gaan zitten, inplaats van hier in de fabriek te werken? Hij leek in haar oogen op de kantoormenschen, die zij kende.

Hij was haar eigenlijk onverschillig zoo, ze kon er naar verlangen, dat hij heen ging.

Maar ze verlangde meer nog naar z'n vroegere manier van doen.

Ze verlangde reeds, vanaf haar huwelijk, naar een kind, een jongen, die tot haar op zou zien en haar met een zachte stem vleien zou - dat alles dan met een aardigen, schelmschen glimlach. Natuurlijk, Semgaart was haar man en haar meester, zelfs nog al schertste hij met haar, en als ze nu zoo'n kind had....

Als zoo'n kind was Santos bij oogenblikken geweest en 't had haar te meer verrast, te meer vroolijk gemaakt, omdat hij zoo bespottelijk groot was....

Ze geloofde eindelijk, dat het harde werkleven hem z'n levenslust ontnam. En ze beklaagde hem, - en minachtte hem tevens. Want ze was de vrouw van Semgaart, die reeds als knaap, veel jonger dan Santos, datzelfde leven best verdroeg.

Toen hoorde ze van het geval met den dronken kameraad, die Santos beleedigd had en door dezen getrapt was. En niemand had beproefd het te verhinderen of te wreken, - ofschoon men hem niet meer mocht lijden, ofschoon men ontstemd gemompeld had.

En ze voelde, dat er iets geheimzinnigs moest zijn, dat hem beschermde.

Ze wist niets van den feestnacht. Geruchten hadden omgespookt, doch ze waren tot haar niet doorgedrongen. Sambo's lijk was lang na z'n dood teruggevonden in de rivier Mirja, geheel onkenbaar, zelfs z'n wonde werd niet meer opgemerkt, en daar hij reeds lang had omgegaan met de gedachte aan zelfmoord, beschouwde men hem als zich te hebben verdronken.

In Donita ontstond nu het wonderlijk vermoeden, dat Santos een kracht had, die ze niet wist, en die anderen vrees inboezemde. En dat vermoeden werd door haar aangekweekt, omdat het haar bekoorde, hem zooveel sterker en machtiger te denken dan hij er uitzag.

Haar denken aan hem roofde ongemerkt een groot deel van haar bestaan, ze bespiedde hem, dag aan dag.

Wat er in haar gebeurde de weken die volgden, ik weet het niet. Donita zelf wist het, doch ze had het nooit kunnen zeggen. Ik weet dat er iets in haar groeide, veranderde. En het was al hoog gegroeid, toen ze op een avond naar de rivier ging, omzichtig den weg afspiedend, opdat niemand haar zien zou, wetend dat Semgaart niet thuiskwam vóór middernacht, en haar dus niet zou missen dezen avond. Wetend, dat ze dus vrij was! Alles zweeg in haar; en van maar weinig dingen was ze zich bewust. Een machtige onbekende alleen waakte, en dreef haar langs den schemerigen weg naar de rivier.

Ze zei aan de vrouw van Semgaart, niet te willen gelooven, dat Santos zich daar elken avond ging baden; en dat ze enkel zich daarvan wou gaan overtuigen, omdat ze nieuwsgierig was. En haar geweten zei niet, dat ze een rol speelde tegenover zichzelf.

Ze kwam aan de rivier en zag het water in z'n akelig avondleven. Een traag-zich-rimpelend oppervlak, een zwarte of bleeke glinstering hier en daar, een vluggere rimpeling, die er soms over toog als een rilling van koude of angst.

Een rat woelde in den oever en verbrak met licht ritselen de stilte. Bij het hooren naderen van Donita, plofte zij zich naar beneden en vluchtte zwemmend weg.

Kleine voorwerpen, nauw zichtbaar, dreven mee in den langzamen stroom.

Donita huiverde van dat alles, - van de vage, akelige gedachte, die ze om zich heen voelde. De gedachte drong tot

haar door, en werd plotseling helder in haar bewustzijn....

Het was een booze geest, die haar influisterde om zich neer te laten in het water, en ontsteld, bang liep ze weg, den oever langs.

Zonder aarzelen, met de dofheid van slaap over haar voelen, liep ze al maar voort, regelmatig-snel, alleen soms iets langzamer om rond te kunnen zien.

De oever werd langzamerhand struikachtig en moeilijk, maar ze wilde niet teruggaan. Ze vroeg zich niet af waarom niet, maar ze wilde niet teruggaan.

Doch toen de struiken al dichter werden, kwam een vage angst tot haar, dat die haar eindelijk misschien keeren zouden. Maar ze moest toch ook Santos eindelijk vinden, hij kon aan haar blik niet ontkomen zijn, en er was geen andere weg, dien hij nemen kon, dan deze!

En eerst nu ze zich wondde aan gezicht en handen, werd ze zich haar leugen bewust: dat ze zichzelf gezegd had niet te gelooven aan Santos' avondtochten naar de rivier. Als ze niet geloofde, zou ze zeker terug gegaan zijn van dit pad, maar er was immers geen twijfel in haar!

Ze ontstelde een oogenblik van den leugen; daarna, onder 't gestadig verder dringen, onder 't eentonige wegschuiven van twijgen, verloor zich die aandoening in de rust van al de andere.

En even vóor haar brandde eindelijk een licht, dat ze niet zag: het licht van een lantaarn. Ze zag niets, niets dan de naast-bije struiken.

Ze naderde, naderde onbesuisd en plotseling ontdekte ze het licht, het flauwe lantaarnlicht, vlak bij haar, en het leek haar verschrikkelijk, helsch.....

De angst weerhield een uiting van schrik, bevend stond ze stil; een wilde radeloosheid drukte zich even in haar oogen uit.....

Santos was daar, doch hij lag slapend op den grond.

En haar eerste groote angst ontspande zich in een onzekeren lach.

Hij had niets gehoord in z'n slaap en zij stond verscholen achter de struiken. Als hij plotseling de oogen opende, kon hij haar toch niet zien! En zij, ze zag hem, ze kon hem beschouwen, rustig, zoo lang ze wilde.

Ze had in lang niet haar blik vrij op hem gericht, om 't ontmoeten van z'n oogen te vermijden.

Blij was ze, dat ze hem gevonden had!

Ook in den slaap nu drukte z'n gezicht trots en minachting uit, doch die uitdrukking stootte haar niet meer af.

Het was haar of ze nu weer datzelfde kinderlijk-vragende in z'n gezicht terugvond, en toch zag hij er niet meer uit zooals eerst, hij was bleeker en somber geworden.

Het warme moedergevoel kwam weer over haar, - in stille wenschen nu, om hem zacht toe te spreken.

En een zinnenspel weefde zich in haar ziel. - Hij zou glimlachen bij haar zachte woorden, vertrouwelijk zou hij haar oogen zoeken en met vleiende stem zou hij haar iets vertellen en vragen, altijd iets vragen....

Ze had haar oogen afgewend om 't zich zóó even te kunnen voorstellen, en toen ze hem opnieuw beschouwde, schokte haar een bloedstroom, die opsteeg naar haar hoofd.

Hij was immers een man, een man, en hij zou haar niet meer vragend vleien als een schelmsche jongen, - een pijnlijk schaamtegevoel welde in haar op, - hij was mooi, - en sterk ook, omdat hij lijden kon, zonder klagen!

Ze staarde lang naar hem, zooals hij daar slapend lag, en dringend voelde ze in zich den wensch opkomen, om hem heel nabij haar te hebben, en om te zien hoe z'n oogen eigenlijk waren.

Zooals ze nu hier was, zoo zou ze den nacht willen waken en in den morgen hem wekken met een kus. Als hij dan geroerd was, en blij met haar liefde....

Dan zou hij de struiken voor haar wegschuiven onder 't loopen, en als hij zich wondde zou hij 't niet zeggen. Ze zou het bloed aan z'n handen zien, en hem haar zakdoek geven. Lachend zou hij een hand verbinden met den doek....

De gedachte aan de werkelijkheid brak haar zinnespel af. Ze moest naar huis, vóór middernacht, - ze moest aan Semgaart denken. Ze moest!

En op den terugweg voelde ze zich beschaamd, beleedigd, als door een ruw spotlachen, waartegen ze niets vermocht.

- Dat ze nu terug moest keeren naar huis, - dat ze niet zou durven wegblijven tot na middernacht, - dat ze er aan denken moest, hoc anders Semgaart zou willen weten

waar ze geweest was, - en woedend zou worden, - misschien haar slaan zou....

Een blinde woede bruiste in haar op tegen Semgaart, omdat hij haar man was en haar dwong op dit oogenblik naar hem terug te keeren.

Ze voelde zich diep vernederd, - het drukte, het wondde haar, - van pijn knielde ze een oogenblik op den grond en kreunde, kreunde zacht en-hopeloos.

Maar toen kwam ze in opstand. Een stem van zelfbewustzijn troostte en sterkte haar, ze richtte zich op, vervolgde haar weg en overwon snel de ellende in haar ziel.

- Ba, wat had ze ook te vreezen van Semgaart? Niet zij verdiende spot, hij zou uitgelachen worden!

Een listig plan, haar ingegeven door woede en begeerte, vestigde zich in haar hersens.

Dat plan wilde, dat ze Semgaart bedriegen zou, - en het beviel haar, ook dàarom: ze had behoefte om zich te wreken voor deze vernedering.

Het plan was stoutmoedig, roekeloos, het voerde haar naar een vage, donkere toekomst, doch in haar was ontwaakt de macht van een vrouw om zich te ontdoen van alle vrees.

Het plan wilde, dat ze zich zou geven aan Santos, dien ze niet kende, van wien ze niet wist of hij ook maar één druppeltje genegenheid zou hebben voor haar. Moe, doodmoe werd ze van 't denken aan die toekomst, van de onrustige beweging in haar bloed. Doch de slaap zou haar moeheid wegnemen....

En als het haar zwak maakte, dat denken, de volgende dagen, dan zou ze niet meer denken; - en evenwel zou ze haar plan doorvoeren.

Het was even vóór Donita's avondtocht, dat Santos begon te verlangen naar het einde van z'n leven in de fabriek.

Weken lang had hij zich een held gevoeld, met de kracht tot den stillen strijd van een mooi-blanken god te midden van donkere menschen, een strijd, die geen voldoening en geen doel had dan het zijn alleen. Nu, met het langzaam koelen van z'n hartstocht voor dien strijd, voelde hij zich weer volkomen mensch worden, nu leek hem dit streven hier ijl, en z'n bestaan, bleek en doelloos, ergerde hem.

Hij kon niet meer met zoo hooge kalmte aanzien, hoe Semgaart daar snorkte in z'n zelfbewustheid, en hem minachtte als z'n mindere, en genoot van den last, die hèm drukte.

Hij moest haten, hij moest Semgaart doen weten, dat hij niet zoo machteloos was, als deze van hem dacht; hij moest Semgaart overwinnen en dan dit leven eindigen.

Levendige gedachten verdrongen de starre, trotsche rust uit z'n ziel.

Op een avond verscheen hij plotseling te midden der andere werklieden in een herberg. Er was een brute uitdrukking op z'n gezicht en hij, die altijd zweeg, toonde zich nu vol leven, zooals den eersten keer, toen men hem had ontmoet.

Hij viel gemakkelijk in den toon der ruwe mannen, hij droeg grove werkkleeren, hij scheen zich geheel gelijk te voelen aan hen. En als altijd lieten ze hem begaan, wantrouwend, aarzelend hem te bespotten, te beleedigen, zooals ze 't wel zouden wenschen, omdat ze voelden, dat hij toch een andere was dan zij.

Niemand wist of vermoedde wat hij wilde, ook Semgaart niet, die half dommelend met de beenen onder een tafel, lag te rooken. Maar z'n achtelooze houding was onwaar; hij bespiedde Santos scherp.

En soms zochten Santos' oogen met fel-vijandige uitdrukking de zijne.

Die blik was dan een uitdagen, een waarschuwen dat nu eerst hun strijd begon.

- Santos was vroolijk en geestig, en de anderen lieten zich door hem meesleepen, ondanks hunzelf, lachten om z'n geestigheden, sehonken aandacht aan z'n vertellen.

- Ze weerstonden hem niet. Hij brak plotseling en onverwacht een jeneverflesch, zoodat het vocht wegvloeide, en hij stilde het stormpje, dat opstak met de kalmbeheerschende woorden: ‘Het is omdat ik nog praten wil, vóór jullie dronken bent!’

- Midden onder z'n vertellen tastte hij soms plotseling kleine, dwaze gewoonten van sommigen schertsend aan, en deed de anderen lachen om dingen, die ze nog nooit belachelijk vonden.....

En dan was nevens 't lachen, 't wantrouwen weer zicht-

baar: - of hij 't laten zou bij onschuldige plagerij en 't niet wagen, verder te gaan....

In z'n overmoed zocht Santos van tijd tot tijd de oogen van Semgaart en daagde hem uit.

Traag drongen vermoedens in Semgaart omtrent het doel van Santos' handelen, - diens sprekende blikken verhelderden z'n brein; hij begreep, dat Santos de lieden voor zich wilde winnen, om.....

Eerst een paar avonden later, bij een duidelijken aanval, voelde hij 't wapen, waarmee Santos hem slaan wou. Men was weer samen in de herberg. Santos sprak er over, hoe Semgaart dien dag drie groote zakken steenkool tegelijk had opgebeurd en weggedragen. En hij vertelde met een lachje: ‘Ik heb een olifant gekend, die tien zulke zakken op z'n rug nam en wegdroeg. Maar Semgaart doet het graag en voor niemendal en die olifant was een koppige jongen, die eerst suikergoed moest hebben voor hij 't deed.’

Men aarzelde, men lachte hier en daar. Maar Semgaart was beleedigd, hij vloekte binnensmonds van verbazing en ergernis, dat Santos z'n kameraden kon doen lachen om hem.

Santos had z'n vijand wakker gemaakt, en Semgaart zou hem toonen wie hier den meesten bijval had!

Ruw spottend, met z'n zware stem 't gegons overheerschend sprak hij: ‘Weet jullie, waar hij 't moois vandaan haalt, dat hij hier verkoopt? Elken avond zoekt hij de waterwijven in de rivier op, en die omhelzen graag een blanken ridder als hij is.’

Een brutaal, luid, algemeen lachen vulde de herberg, het was de welkome uiting van den afkeer, dien men Santos toedroeg. Ieder wist, dat hij zich geregeld in de rivier baadde, en het was een genot hem te kunnen sarren met dit eindelijk losbrekende, beleedigende lachen.

Santos voelde, dat hij verloren had. Het weinigje, door hem veroverd, viel onder deze uitbarsting uiteen.

Het was een slag en hij moest dien dragen. Doch het sarrende lachen prikkelde hem, dat duldde, dat verdroeg hij niet.

En hij vatte het eenige middel aan, waarmee hij 't misschien kon bedwingen. Hij bezat misschien nog de macht hen te kunnen kwetsen!

Snijdend en nadrukkelijk-luid riep hij:

‘In de rivier zijn geen vrouwen. Of het moest zijn een enkele, die daarheen gevlucht was, omdat een man, een lafaard haar sloeg.’

Hij wist, dat er onder het gezelschap veel ruwe lieden waren, die hun vrouwen sloegen. En door de klemmende kracht van z'n stem en z'n woorden bedaarde het lachen snel, men mompelde nog en niemand gaf een verstaanbaar antwoord.

Toen ging Santos heen, en niemand dan hijzelf was zich helder bewust van de nederlaag, die hij geleden had.

Buiten in den avondschemer, stil en oneindig, voelde hij het liefde-mysterie der natuur hem zacht aanraken.

Het was de eeuwige Moeder, en ze sprak tot hem, tot den mensch, die klaagt over z'n mensch-zijn, - ze sprak den innigen troost: dat al wat van hem was, ook van haar en dat al het hare, ook 't zijne was....

Hij voelde zich klein, wraakzuchtig en machteloos.

Hij zou het laatste gedeelte van z'n leven van zich willen afschudden, maar dat kon hij niet, hij voelde zich zelfs gedwongen om nog langer in de fabriek te blijven, z'n trots liet hem niet toe, dadelijk na deze nederlaag heen te gaan.

Lang kon hij 't hier niet meer uithouden, doch hij peinsde, hoe zich in korten tijd nog te wreken op Semgaart.

Donita's plan was het listige plan eener slavin.

Op een avond, plotseling, zei ze droomerig tot Semgaart, dat ze Santos een mooi man vond, dat hij oogen had als niemand anders. Semgaart's woede dreigde haar, en ze zweeg gedwee.

Dit was de eerste schok, die Semgaart's zelfbewustheid trof. Hij stond voor een feit, dat hem evenzeer verblufte, als 't hem woedend maakte: Donita, zijn vrouw had een anderen man in de oogen gezien en bewonderd!

Hij naderde haar dicht en doorboorde haar met z'n oogen, als om haar te doen beven en te dwingen. Zij keek hem aan, verschrikt, verwonderd, als wist ze niet, dat ze iets van beteekenis gezegd had.

Dat bedaarde hem. Hij bleef wrevelig en uit z'n humeur, doch onthield zich van ruwheid en verwijten.

Zij verdroeg z'n wrevel, zacht en gedwee....

Den anderen dag was hij vriendelijk voor haar, meer dan gewoonlijk, hij wist zelf niet waarom.

Hij soesde nog over Donita's onverwachte woorden, - over haar gevoelens ten opzichte van Santos en het bracht hem in een twijfel, die kwelde. Vaag en donker mengde zich daarmee het bewustzijn, dat ze hem toebehoorde, en dat hij haar kon dwingen....Maar waarom dwong hij haar dan nu niet om meer te zeggen, te verklaren?

Er was iets, dat hem belette terug te komen op het onderwerp, al soesde hij er over. Twee dagen verliepen.

Toen, weer plotseling, vroeg Donita, - en haar oogen zagen hem driest aan -: ‘Waarom heb je hem hier in huis genomen? Waarom houden we hem hier? Wat doet hij in de fabriek? Hij past hier niet!’

Ze zei dat alles snel, gejaagd, als was er een denkbeeld, dat haar ophitste.

Dit gaf hem den tweeden schok en een straal van zekerheid brak z'n twijfel.

En hij vermocht niets! Waarom greep hij haar niet aan? Waarom sloeg hij haar nu niet? Waarom dwong hij haar niet om nooit, nooit meer zooiets te zeggen? Waarom toonde hij haar niet, dat ze zijn eigendom was en niets anders?

Als een gewond dier voelde hij zich en de pijn verlamde hem, de eerste seconde.

Daarna, - de gedachte, dat hij haar dwingen kon lag vast in z'n ziel, doch een aarzeling belette hem te handelen.

Zou hij ruw zijn of goedig?

Dwingen, dwingen, hoe?

Hij beefde, hij was zwak. Donita's aanhankelijke liefde was hem een behoefte, was hem onmisbaar.

En die liefde stond nu op 't spel, - die liefde had hij misschien al verloren....

Woest zag hij haar aan. En zij smeekte met haar oogen, als begreep ze z'n blik niet.

Toen geloofde en hoopte hij dat hij haar nog niet verloren had. Ruw viel hij uit: ‘Wat gaat het je aan, of er hier een meer of minder in de fabriek is?’

Weifeling tusschen bedaardheid en geweld beheerschte dien

uitval. Zij bleef zwijgen. En de volgende dagen sprak ze heel weinig. Ze was neerslachtig, ze liep in gepeins, ze lette weinig op haar man.

Eens schudde hij haar bij den arm, woedend om haar stilzwijgen. Toen zag ze hem verschrikt aan, en onwillekeurig was er duidelijke afkeer in haar blik.

Die blik maakte hem machteloos, en hij ging weg met een vloek.

Donita kwelde hem. Hij had nooit vermoed dat iemand, dat een vrouw hem zou kunnen kwellen.

Maar ze kwelde hem, ze maakte hem radeloos.

Hij sprak niet, hij handelde niet, uit angst alles te bederven, haar geheel te verliezen.

Op een dag kuste hij haar met hartstocht, maar zij bleef koud, ze verdroeg het enkel, - gedwee als een offer. Dat had hem vernederd, gepijnigd....En nog roerde hij 't onderwerp niet aan, en vroeg haar geen rekenschap.

En na die dagen van kwelling, eindelijk, zei ze met dien ongewoon-driesten blik: ‘Zorg, dat hij hier weggaat uit de fabriek. Hij zal mij gek maken met z'n oogen. Zorg, dat hij hier weggaat.’

Hij hijgde en antwoordde eerst niet. Eindelijk bromde hij met somberen nadruk: ‘'t Is goed.’

Toen opeens vatte ze hem bij z'n arm en zag hem dreigend aan. ‘Doe hem geen kwaad’, zei ze. ‘Zorg, dat hij van hier gaat, - je hebt hem ook hier gebracht, maar ik zou je haten, vreeselijk zou ik je haten, als je hem kwaad deedt.’

En toen, met vleiende stem, met haar lieve vrouwenoogen hem aanziende, zei ze nogeens: ‘Toe, Semgaart, zorg, dat hij hier weggaat!’

Het was de oplossing. Zij had 't gevonden, niet hij. Maar een andere was er niet.

Hij was nu Donita's slaaf geworden. Haar wil was 't, dat hij Santos niet dooden zou, en hij ging gehoorzamen.

In haar laatsten, vleienden blik was de belofte, dat ze weer dezelfde van voorheen zou worden, als Santos weg was, en dat bewoog hem te doen, wat ze wenschte.

Santos weg uit de fabriek. - Hij herinnerde zich, hoe Santos er gekomen was, enkel door hem en om hem.

Hij had Santos getart, - als hij hem nu te kennen gaf, dat

hij er genoeg van had, dat hij hem niet meer nabij zich duldde, waarschijnlijk zou Santos tevreden zijn en heengaan.

Flauw voelde hij, dat het vernederend voor hem was, zoo te moeten doen, - hij verdrong echter dat gevoel zooveel mogelijk door grommelend te vloeken, op zichzelf en op anderen; - en hij deed toch Donita's zin.

Het had Santos verrast, dat Semgaart's blikken langzamerhand meer afkeer en haat, dan hoon en minachting uitdrukten, en toen hij begreep, dat Semgaart geplaagd werd door jaloerschheid, voelde hij lust om luid te gaan lachen. Hij dacht er niet aan, dat Donita hem ernstig zou liefhebben; Semgaart leek hem plotseling een reusachtige, bespottelijke dwaas en z'n eigen strijd hier, waaraan hij kracht en inspanning gegeven had, leek hem evenzoo een reusachtige, bespottelijke dwaasheid te worden.

Hij moest luid lachen, als hij bedacht, hoe hij zich na de harde weken klein en overwonnen gemeend had, en nu, zonder eenige moeite, toch nog overwinnen zou.

Doch schaamte-wrevel verdreef z'n brooddronken stemming, en toen Semgaart tot hem kwam met z'n mokkend vragen, was hij enkel blij, omdat hij eindelijk z'n vrijheid terugkreeg.

Toen de fabriek achter hem lag, begreep Santos niet meer, hoe hij zoo lang had kunnen leven zonder kleuren, zonder schoonheid. Z'n ziel, z'n gedachten vluchtten weg, licht als vogels, naar z'n wereld, naar z'n thuis, naar de menschen die z'n leven rijk maakten door hun schoonheid, hun geest. Hij liet zich bedwelmen op z'n reis, op z'n wandeling recht naar de stad, door de late-namiddagluchten: de grijs-witte ronde wolkentoppen in een zacht diep-blauw boven den Oosterhorizon, - de lichte, stralende Westerlucht met de vuurroode streepen en kleine aschkleurige dons-wolkjes.

Hij spotte met z'n moeheid, hij liep snel, in z'n vurig verlangen naar de stad, naar z'n vrienden. Hun woede zou nu wel bekoeld zijn, hij zou alles opbiechten en alles ging weer worden, zooals het geweest was!

Een arm menschenkind hield hem staande in z'n geluksdroomen.

Het was Donita, die hem gevolgd was en hem eindelijk

bereikte; ze stond nu hijgend naast hem: z'n lichte, vluggé tred had haar tot al te snel loopen gedwongen, haar knieën knikten, haar gezicht gloeide.

'Laat me meegaan, Santos, ik hou van je, je weet wel, dat ik van je hou', smeekte ze.

'Neen', mompelde hij, verschrikt en zacht, doch zij hoorde 't niet. Haar gezicht hief ze naar hem op, als in een driftig verlangen hem te kussen.

'Ik hou van je, ik zou je toch volgen, al stoot je me weg', zei ze, dof en vastberaden.

'Ik wil het niet,' prevelde hij, half tot zich-zelf, met afkeer, - en bewogen tevens.

'Santos, Santos', vleide ze, als geloofde ze 't niet.

'Ga terug', drong hij. 'Ik wil het niet'.

Zij glimlachte zelfbewust en zei nog eens: 'Ik volg je toch, ik ben niet hier gekomen om terug te gaan'.

'Je zult teruggaan, ik wil niet, dat je met me gaat', drong hij weer, en nu onverbiddelijk, toornig.

'Ik zal op een afstand blijven, ik zal je niet storen,' vleide ze. 'Wees niet boos, Santos.'

Haar volharden deed z'n afkeer groeien en hij zag haar aan, als wilde hij haar met zijn minachting wegdrijven.

Doch Donita bleef. Haar gezicht liet den glimlach wegglijden en lijdenstrekken vertoonden zich. De vreeselijke eenzaamheid van een komenden nacht zonder thuis, zonder hoop ontzette haar. En haar lijden greep Santos aan; z'n afkeer en hardheid, die haar zoo deden lijden, wondden nu ook hemzelf.

'Donita, ga terug', begon hij opnieuw, doch op zachteren toon, - en toen ze niet antwoordde, herhaalde hij nog eens, even zacht: 'Ik wil niet, dat je mij volgt, Donita'.

Zij staarde naar den grond en zweeg.

Eenige minuten stonden ze, beide zonder een woord te spreken. Eensklaps zei hij somber, vastbesloten: 'Er is een andere vrouw, die me lief heeft, Donita. Wil je haar zien?'

'Waarom?' vroeg ze, met donkeren gloed.

Santos haalde de schouders op. 'Goedenavond, Donita!' groette hij snel, en ze zag hem ontglippen, afspringend van den weg in een kreupelbosch. Dáár zou ze hem niet kunnen volgen, - zelfs met haar blik niet!

Wanhoop en hartstocht deden haar z'n naam krijten. Hij zag om.

‘Kom terug’, riep ze smeekend.

Hij aarzelde. Toen op zachten toon beloofde hij:

‘Ik zal nog eenmaal terug komen, - met die vrouw, waarvan ik sprak. Maar ze woont niet in de Mirjastad; eerst over een week zal ik met haar hier zijn. Onthoud goed, over een week en 's avonds.’

‘Zul je komen?’ vroeg ze wantrouwend, angstig.

‘Niet alleen,’ herhaalde hij, met nadruk.

En hij liep snel weg; z'n zonnige stemming was in somberheid veranderd, en 't zwaarst woog de eerste oogenblikken bij hem de teleurstelling, dat hij 't weerzien van z'n vrienden nu nog een week moest uitstellen.

Donita bleef een tijdlang staan op de plaats waar ze was, hulpeloos in de koude leegte, die haar overbleef. In haar zwakheid en eenzaamheid was 't haar een oogenblik nog een troost, dat ze haar thuis had en haar man. Doch gedurende den terugweg richtten zich al haar gedachten op Santos en de vreemde, die hij zou meebrengen. Langzaam, langzaam, mompelend, peinzend, naderde ze de huizenreeks der fabriekswerkers, en haar moed en haar hoop, bijna verstikt daareven, bleken nog te smeulen.

Naïf en listig berekende zij, dat Santos met een vrouw nooit door het kreupelbosch zou kunnen teruggaan, - en op den gewonen weg zou ze hem kunnen volgen!

Zonderling van hem om zoo terug te komen! Wie en hoe zou die vreemde zijn?

Naïf minachtte zij die vrouw, die hem liefhad, zooals hij zei. Om te kunnen hopen, moest ze haar medeminnares minachten, en ze wilde hopen.

(Wordt vervolgd).

Omkijk
Door
W.L. Penning Jr.

Aan F.H.E.

I.
Lichte nachten

Hoor hoe weêr 't voorjaar luchtmuziek bestelt
Bij lied-ontluiking in mijn lichte nachten!
Nu menig slaper droomt van booze machten
En aller lente in stormen openzwelt,
Vier 'k eigen lente als nabloei uitgesproten
In blijvend frissche, in dorenlooze loten.

Zoo wild als op de Aprilpoort Maart rameit
Met dreunende' orgeltoon uit hemel-longen,
Zoo luimig wordt Verbeelding weêr besprongen,
Door bonte Erin'rings-overmacht gevleid:
Haar vlucht zoekt een tehuis; kome iets dier schare
In 's dichters bloemenestjes tot bedaren!

Geur, nestgebloemte! en daaruit zing uw lied,
Verleden mijn! naar 't oord niet meer het mijne;
Doch eer uw klanken voor mijzelf verkwijnen,
Dring dóór tot een die zeeën overziet,
Lok hem zijn eiland af, en voer ons samen
In stad en huis ontwend aan onze namen.

En ons ontsluit zich weêr een glazen deur
Die breede marmergang en tuin laat buren;
Vol lachertjes ginds in de laan aan 't gluren,
Hangt middagstilte om najaarsglans en kleur;

Stil reikt mijn tuingenoot me een korfjen over,
Toont stok en naald, en piekt omhoog in 't loover.

De piek, gedaald, lost vrucht in 't bladerbed
Dat sierlijk afhangt over 't mij vertrouwde,
Keert naar 't gewelf waar ik maar g r o e n aanschouwde,
Dankt scherper blik een welgemikten zet,
En daalt en rijst totdat ze ons mandje vulde
Uit overvloed daar nog geen mensch van smulde....

- Geen mensch! fluit schelms een spreeuw alweêr op tak;
En wijnkleur-oogst in zedig groen verduist'rend,
- Kom! haast mijn vriend; en gauwdiefachtig fluist'rend,
Ontsnappen wij van onder gastvrij dak
Naar kleiner hof: Poort dicht? fluks klimmen we over -
't Prieel ontwaakt: Wie daar? - 'Wij (lacht een roover);
Wij, met NIEUW BLOED! met moerbei-pluk, komaan -
Warm uit den boom.....'

- En bij zijn teed're omarming
Sprak moeders oogopslag van Zielsverwarming;
- 'Een zoon gelijk!' zóo prees hem lach en traan;
En stond ook namens o p g e r o e p e n leven
Mijn vriend niet reeds als b r o e d e r ingeschreven?

Wiens hand mijn vader laafde in 't smartlijkst uur,
Wiens hart mij diende, volle veertig jaren
Mij gunsten wijdde of 't gunsten kwam te ervaren,
Wiens humor rijpte in eigen zon-natuur,
Dien vraag 'k bij lustige omkijk in gedachten
Gehoor voor 't kluislied mijner stille nachten.

II.
Frankenland

Schijn-omkijk maakt me een jaar of vijftig jonger,
Jonger het pad ook hier een kwart-uur gaans;

Oud Frankenland herrijst; frank bekje zong er,
Zingt me er opnieuw uit iepen dubbel-laans.
Verbeelding brak de bruggen af ter linker.
Ter rechter slechtte ze alle huis en straat,
De stadswijk is geweest: aan kalk noch klinker
Herinnert meer een ruimte zonder maat;
Zoo docht ze althans den kinderlijken jongen
Die nog in de'ouden niet heeft uitgezongen,

Toen nog geen hamerslag op kelderkisten
Maar zeis-geklop weerklonk aan 't laan-begin,
Nam kermis-keur waarbij 'k geen weigroen miste,
W o h l s c h l ä g e r 's paardenspel den veldhoek in;
Leuk heugt me ook als vergeefs den doorgang stuitend
Een schutting om tentoongesteld vet vee,
En ginds - harddraverij! haar baan besluitend
Waar geen kanaal nog 't eind der laan doorsneê
En verderop tot zwemkom zich verwijdde,
Volgroeidheid sterkend waar 'k me als knaap vermeide.

Een zijlaan in of 't veld door, dijken over,
Grienden en kreken volgend naar de Maas,
Wat stemde ons wel 't pleizierigst - schat van loover?
Van zon? van sneeuw? van ijs? van stormgeblaas?
Fiksch, zorgloos platzak, liepen we en ravotte'n
Stoeigraag en weetgraag; over 't hoogste hek,
De breedste sloot, vloog pet of buis; dan spotte'n
Met klim of sprong droog pak en breekb're nek;
Nooit ziek of moê, nooit netjes (dan bij 't heengaan)
Groeide onze jeugd, minde ik hier ook 't alleengaan.

Frank'landsche heirbaan tusschen *Nicuwe haven*
En hooi- of weiland rijk aan houtverschiet,
Eerwaardig vriendlijk schonkt ge uw lommergave,
En 't oeverpad sloeg 'k in om 't roeierslied.
Aan de overzij een houtzaagmolen, tuinen;
Een stadsvest groen van wal, zwaar van geboomt'
Waarachter oude bouw, van tint warmbruine,
Oer-rook'rig schuilt, fluweelig gluren koomt

Naar torenhooge molens - van wier wagen
Wij 't meel trap-op zijn bergplaats in zien dragen.

III.
Vluchthaven

De kerstnacht vlagt van alle schepen
Behalve hier langs laan en veld;
Met pak en zak vertrokken manschap
Heeft roer en zeilen rust besteld,

Een lange rust; het tuig geborgen,
Slaapt romp bij romp den winterslaap;
's Nachts komt aan boord een waker - slápen,
En daarvan droomen doe 'k als knaap.

En 'k droom van 't scheepsvolk thuis bij 't kerstvuur
In 't echte land van Vriezebaard;
En over hun verlaten schepen
Wiekt ganzeveêr in wilde vaart.

- ‘Kerst-ganzen!’ prevelt, van 't gesnater
Ten halve ontwaakt, de grage knaap;
En droomt alweêr van vloot en haven,
Vreemd dag en nacht in diepen slaap.

IV.
Van stapel loopen

- ‘De stutten weg, en 't schip toont nog geen trek...,
Bouwde ik *De Watervrees?*...Toe jongens, d r i l l e n !....’
Rumoerig klaut'ren ze op, en rennen ze over 't dek...
Daar kraakt - ‘Op zij!’ - daar raakt de reus aan 't trillen,
Daar schuift, daar schuurt, daar glijdt hij - 't Volkje aan boord rolt om,
Het vet vlamt achter 't schip, en jubel stijgt rondom!

Als glad-weg onder heerlijke Hoera's
En driewerf zwaai van hoeden en van petten
Zoo'n klant van stapel loopt in onze Maas,[1)]
Dan hebben we al den tijd weer 't deksel op te zetten
En nog een praatboom buitendien,
Eer 't schip na boog-loop zich in vrije rust laat zien.

Maar wordt op kleiner werf een stouter stuk bestaan,
Scheeps-afloop ondernomen in de Haven,[2)]
Dan, nieuwling-kijker! zwaait gij zelf haast van de baan -
Een vloedgolf heeft uw vreugd, schrik uw Hoera begraven:
Dank zij een balkentroon, voelt ge onder dollen spot
U opgesjord, gered, en staat druipnat voor zot.

De bark, schuins op een noodkrib afgerecht,
Maar dwars door 't rijshout diep den oever ingedreven,
Heeft bliksemsnel haar proefvaart afgelegd,
Kopje-onder haast gespeeld, fier weer den kop geheven;
En 't havennat, dat hoog den weg kwam overstroomd,
Danst af naar 't steil gevaart' - stug nu 't van zeeschuim droomt.

SINT-JAN laast ge op zijn kiel, leest ge in zijn spiegel nu;
S i n t - J a n d e S t a d s p a t r o o n zag 't volk en wat het hoopte....
U, nieuwling-kijker! doopte wel wat ruw
Maar doopte afdoende een vroom naar Hem gedoopte
Zóó fraaie oostinjevaarder als ge ooit tuigen zaagt;
En *doopling* blijft de naam dien ge ook in d r o o g pak draagt.

V.
Stads-lente
1.
Landing

Met volle schepen komt ze zeilen,
En diepgang peilen,

En schat van graan
Uitschof'len weêr in pakhuisholten;
Zie heel een vloot om havenvolte
Op stroom vóór anker gaan!

Vraag, óvervraag nu Meivracht landde,
Naar rappe handen
Aan krachtig lijf!
- Vertrouwd met vreemde vlag en talen,
Stuwt onze Maas door haar kanalen
Vertier in elk bedrijf.

Hoe vroeg het werk al zij begonnen,
Ziet de avondzonne
Geen ploeg ontslaan;
Weêr lichters vol? Ze dienen ledig!
Nood-spieren spannend, druk maar vredig
Looft de arbeid lichte maan:

Hoe sprookjesachtig in zulke uren
Die zwijgfiguren
Langs plank en trap
In nauw omsluitende arbeidswade,
't Hoofd en de nek zwaar-zaks beladen,
Vast op met doffen stap;

Vlugvoets laat brug van tweelingplanken,
Die steunpunt danken
Aan trap en ton,
Beurtgangers met geleêgde balen
Van 't zolder-ruim naar 't schuit-ruim dalen
Waaruit hun klim begon.

Ras opgeschept, glad afgestreken,
Ruischt almaar 't bleeke
Glans-kor'lig goud
Uit de ijz'ren maat het blanke linnen -,
Dra uit de berg- de werkplaats binnen
Die stookt of bakt of brouwt.

De molenkap, naar 'n zuchtje aan 't kruien,
Verneemt druk luien
Voor zakken graan,
Gekropt om ze óp door 't luik te halen
Dat klikklakt, leêg het touw laat dalen,
En zwaar 't weêr óp laat gaan.

Liet windgebrek hier zoldervrachten
Op maalbeurt wachten,
Dra rap van draai
Na volle zeilen, na gezwichte,
Gaan leêge hekken dienst verrichten
Storm tartende in hun zwaai.

Gezellig spreekt uit nachtlijk donker
Omhoog 't geflonker
Der mulders-lamp,
Pink-oogende achter 't zwoegend zwermen
Dier wilde wieken, reuzen-armen
In rustloos blijden kamp.

't Werk giert door 't ruim, lijkt onvertrouwbaar -
Blijkt onweerhou'baar - -
Loopt door de vang - - -
Een al te kostbaar vuurwerk stichtend
Dat, kruis met as en al ontwrichtend,
Spot met de waterslang.

Op eens - daar slaan aan 't noeste leven
Nog trouw gebleven
De wieken rond.....
En halen, uit den brand daarboven
Neêr-raatlend in den vurige' oven,
Den donder uit den grond.

Of, speelscher in den storm aan 't staken,
Een roê zoekt daken -
Ploft er doorheen!
Bang stoof de menigte uit elkander

Maar 't huis verheft zijn vlaggestander -
Geplant in vloer en veen.[3)]

Goê stad, nu weêr de zaken vlotten
Trekt ge u ten slotte
Geen mikmak aan;
Braaf wordt gebluscht, gebouwd, gegoten.[4)]
Vlug gearbeid, voor pleizier gespoten,[5)]
Gehandeld om 't bestaan.

De beursman lacht gehaast maar oolijk;
De stad kijkt vroolijk
Op dat geluid;
En de avond wordt met zang weêr eigen;
En doende alle and're zangstem zwijgen,
Munt Scandinavië uit:

Zoo'n groepje Denen, Zweden, Noren,
Stil aan te hooren
Langs stille kaai,
Maakt u de stoep tot muzendrempel,
Maakt de open lucht tot wandeltempel,
Zoo rein doen zij! zoo fraai!

Ver over zee zijn hun gedachten;
Hun groet, hun klachten
Gaan bergen op,
Pijnbosschen door; hun zang is droomen
Van stille meeren, klaterstroomen....
Sneeuw - zien ze op zomertop;

En and'ren weêr zien eilandtuinen,
Of kust met duinen
Als Hollands kust,
Laag land als 't onze ook, maar hun e i g e n ....
De stemmen sterven weg, en zwijgen
Beluistert nog haar rust.

Hoor morgen tijdig ankers lichten;

Zie boegspriet richten,
Sinds dageraad
Het zeil deed zwellen naar verlangen;
Gezorgd heeft de afscheidsnacht voor zangen,
Voor ballast onze *Plaat*.

En bodems die de gaande praaiden,
En binnen zwaaiden
Tot zinkens diep,
Ontluiken onder lossers handen
Die d' oogst van afgelegen stranden
Uit werkeloosheid riep.

*

Stads-lente is over zee gekomen;
Naar Meieboomen
En milde zon
Voert ze op uit scheeps- en koopkwartieren;
- Naar Godes hart zal lente vieren,
Dien 't brood smaakt dat hij won!

2.
Bruiloftsvoorspel

Als vogels 't nestje bouwen, bloemen
Bij wildzang roemen
Op warmte en glans,
En welvaart volgt op winternooden,
Gaan van 't Stadhuis de trouwgeboden,
En wis'len werk en dans.

Wijd open nu gaan lage deuren;
Versiersters beuren
De groene kroon
Met Kupidootje en toebehooren;
De pijl zal zóó dat hart doorboren

Grootvader, op een krukje staande,
Las 't door betraanden
Schildpadden bril -
Daar eens zijn Hulp door keek; - ‘Haar oogen,’
Prijst hij de Bruid, die meêbewogen
Hem toelacht troostend stil.

't Is vol als mud, maar allen zitten;
En 't versch gewitte
Vierkant vertrek
Met donk're binten, kleine ruiten
En roode tegels, vangt van buiten
Nog Meiglans bij 't gesprek.

Mooi zitten nieuw-gematte stoelen;
En knus zich voelen
In proper pak,
Dat gunnen ook geleende banken
Bij 't smullen onder slingerranken,
Bij scherts en pijp tabak;

Groots dampt vooral de groengemaakte;
En 't bruidspaar smaakte
De omkranste kop;
't Omkranste glas werd aangestooten - -
T i e n - u u r - k l o k roept de feestgenooten
In frissche straten op;

Dat hoort erbij; en zingend vlasten
De bruiloftgasten
Op bruiloftstoet,
Al deed zich 't hart aan 't lied van trouwe
En riddereed en maagdenrouwe,
En *Zeelands Huis* te goed.

Voorop ons paar; daarna verkleeden;
En tripp'lend treden.

Het mansvolk argloos medetrekkend
Benijden ze de bruid;

Haar doekzwaai geeft meer zwier aan 't zingen,
Aan 't juichend springen
'Met klak op zij'
Als troepjes volk mekaar ontmoeten,
En kleppermans *Twaalf uur!* begroeten
Met *Hei, 't was in de Mei!*

Hoera's besluiten 't rondedansje;
En buitenkansje
Dat volkszang redt,
Harmonika! is uw bespeling;
Al waarborgt vaste maat geen streeling,
Bevriend stelt zij de wet.

Ook laat zich B l i n d e K l a a s wel roepen;
Vereende troepen
Leidt zijn viool;
Hemzelf geleidt een kreupel vrouwtje:
- 'Geen *hopsa* dans ik, (kucht het oudje),
Maar deuntjes ken 'k van school,

En deuntjes ken 'k van Vrijheidsboomen;
Het goud zou stroomen,
Maar - dankje wel! -
Het stroomde bloed, en leêg stond de oven;
Geen mensch die bidt om brood van Boven
Haalt d' oorlog uit de Hel;

Twee broêrs hing 'k ân - NAP nam ze 't leven....
- Speel jij 'reis even
Mijn hart dat zucht....
Dat zong mijn moêrtje ook, maar met snikken!'
En de arme speelman, zonder kikken,
Strijkt willig - klacht of klucht.

Eendrachtig klinken stem en snaren.

Straks, geen bedaren
Kent oud gebruik
Eer bruggehos de wip doet zwiepen....
Kijk hoe zich ‘Slaapmuts!’ uit laat sliepen,
Boos bij 't ontsloten luik.

Maar Fiedelman roept ‘Keeltje smeren!’
En woelig keeren
Ze in 't groene huis
Waar moeder weêr wat geeft te brokken,
En vader lafenis doet klokken
Tot valreep-glaasje inkluis.

Los worden ook de stroefste tongen,
Ruim alle longen,
De voetstamp kras;
- ‘Ho! (sussen de ouders) Ord'lijk, vrinden!
Als ze ons in 't Hofje lastig vinden,
Bromt gauw 't Bestuur: *verkas!*’.

Meu, bij 'n gordijnkier, meent dat buren
Om 't hoekje gluren
Van de ouwe pomp
Zoo mooi blank-steens in manestralen -
Weêr ziet ze schaduw rijzen, dalen,
En 't puntje van een klomp;

En over 't bleekveld komt en luistert,
Nu onverduisterd,
Een vrouwspersoon,
Nog een....Geen zorg! 't lawaai bedaarde -
Ziezoo: *De boom stond in der aarde*,
Mooizoo: *En bloeide schoon*.

Zielslente omstrengelt die daar zingen;
Als bij seringen
En Meieboom
Zien ze in den tuin van 't schoone en reine
Malkaer als meê-verrukte kleinen....
Liefkozend poost een d r o o m . - -

Weg joelt weêr 't al' langs gracht en straten,
Nooit gansch verlaten
Van Schie tot Maas;
Het brandersketelvuur stelt eischen,
En die laat mouten laat ook treisen.
Hoor kloppers alweêr baas!

Juist met zijn kneppelslag aan 't porren,
Roept de altoos schorre
Bram Duimpjekwijt,
Wien pret en plaagzucht snaaks omringen:
'Kom onderknecht, de helm mocht springen!
Kom pomper, ouwe tijd!'

(Eén helmsprong, óver kookt de ketel;
Wie lacht vermetel
En schuwt geen brand
Al luidde een uiterste beschikking:[6)]
'Mijn stad, bekom van brandverschrikking!
't Blijft telkens bij één pand.'

En *ouwe tijd*, o meesterknechten,
Is uw gerechte
Vermaningswoord
Aan 't volk om *krek op slag* te komen;
Uw avondzegen, trouw vernomen
Bij 't sluiten van de poort.

En onderknecht en pomper beiden,
In drukke tijden
Ook *vierde man*,
Herhalen 't *Ouwe tijd* half slapend -
En de *Ouwetijers* keeren gapend
Eer droomzucht plagen kan.)

Aan niets dacht onze schaar van dart'len,
Aan tegenspart'len
Denkt ze evenmin
Nu vroolijk omgevlogen uren

Hun slotsom uit den Toren sturen,
En *Duimpje* spot: ‘Ruk in!’

De lucht wordt bleek; de stad kijkt nuchter,
Elk lietje schuchter,
Manlui verliefd;
Na dank aan 't Hofjen opgebroken,
Wordt thuisgebracht, zacht afgesproken,
En eerlijk nog gediefd!

- Zoo leevren Bloeimaand's korte nachten
Dienstbaren krachten
Toch weêr wat blijds;
En zij die weidscher nestje bouwden,
Zoet slapen ze in, als Ondertrouwden
In touw gaan - *Ouwetijds!*

*

Stads-lente is van 't Stadhuis gekomen;
Naar Meieboomen
En milde zon
Voert ze op uit werk- en danskwartieren;
- Naar Godes hart zal Lente vieren,
Dien 't brood smaakt dat hij won!

VI
Adam en Eva

‘Hier die Torentjes - Hoofdpoort;
Hoofdpoort uit - hier 't pad,
Kijk! langs grazend vee naar 't Hoofd,
Toen nog los van Stad;
Zóó (had me op zijn mooie kaart[7])
Vader uitgeduid)
Zag vóór derd'alf eeuw de plek
Nu *Plantage* eruit.’

Voort ter plek, verbeeldde ik mij
Ginds die oude Poort,
Hier - maar 'k had een plof in 't gras,
Naast me een lach gehoord:
‘Langs je neus!’ riep 't aardig kind....
Snel uit bolstergroen
Raapte ik blij' wat glanzig bruins -
‘Hebben?’ plaagde ik toen;

Toen - ontstond me een liefste plek;
Wat er groeide en zong,
Bloeit en klinkt nog in mij na;
Immer was 'k er jong.
Meermaal daags moest ik er langs,
Heel veel jaren lang;
Tusschen muren zag 'k natuur,
Hoorde ik vrijen zang.

Daarheen nu van ver mijn groet!
Waar - nog kloek omlaand
En met smaak omgeveld - veel
Aan mijn déstijds maant,
Geurt en kleurt verrassend weidsch
De openbare hof;
Al wat oogen heeft en hart,
Geve er ZOCHER lof.[8)]

Op een lange rechte strook -
Tusschen rondom gracht,
Niet zóó nietig of één dronk
Dien haar duister bracht
Leschte ons *Jaapje de Engelschman*[9)]
Eens voor al den dorst -
Op dat smaldeel schiep wat breeds
Haarlem's Tuinbouw-vorst.

't Schoone dat zijn kunst hier vond
Vlocht ze in eigen plan;
Waar 't kastanjeboomen gold,

Won 't mannin en man;
Eve en Adam schalden 't uit:
- ‘Samen heerschappij
Over 't speel- en bankenplein,
Ruimte ook krijgen wij!’

Buurpraat hadden ze aangekweekt
Sedert prille jeugd,
Naar omhelzing uitgezien
Met verlegen vreugd;
Overbuigend kruin naar kruin
Was allengs gestoeid,
Beider bloesemtros en loof
In elkaar gegroeid;

Sterker armen vaster steeds
Trouw om de'ander heen,
Ruischte omhoog het reuzenpaar
Overweeld'rig één;
Tusschen de oude stammen door,
Frisch gewelfde poort,
Loonde een kijk uit schaduwrust
Diep in 't lachend oord.

Toen 'k die schilderij begreep,
Klonk uit nood de bijl....
Had dan 't zwerk geen bliksemstraal
Voor vermolmdheid veil?
- Van den wortel tot den top
Leek één boom gezond:
Onafscheid'lijk zonk het paar,
Spleet het saam den grond!

Waar fontein-nat thans in 't licht
Der legende danst,
Raapte ik eens de wilde vrucht
Die zoo vlammig glanst;
Eva's lokaas? Adam's gunst?
Hun kastanje dank,

Kuste een stoeiend kinderpaar
Achter boom en bank.

Weet ik, die den n a a m onthield,
't Liefje als vóór mij zie,
Of haar levenszon nog rijst?
Of ze op stramme knie
Harer kind'ren kind'ren sust?
Dan of ze eenzaam wacht
Op den Schaker zonder blos,
En die spreekt noch lacht?

Of gedenkt zij met een lach
Die nog aardig klinkt,
Met een frisch bewaard gemoed
Dat uit de oogen blinkt,
Aan ons teeder-vroolijk spel
Bij m a n n i n e n m a n,
De Eva-boom en de Adam-boom -
't Ouwe trouwe span?

*

'Hier die Torentjes - Hoofdpoort;
Hoofdpoort uit - hier 't pad,
Kijk! langs grazend vee
Naar 't Hoofd....' duidlijk hoor ik dat,
Zie 'k nog vaders vingertop
Wijzen op die kaart
Naar dat voorland van mijn lust -
Heil mijn eerste gaard!

VII
Een gedenkteeken herdacht

Het was een dorstige avond
En 'k was nog vrijgezel,
Dat waren ook de vrienden,

En geestdrift schonk wat snel;
Geest gloeide in elke ontmoeting,
Al ofte niet voltooid
Met eenig lijk op tafel -
Lijk o n d e r tafel nooit!

Ditmaal daar zeker jonkman,
Van meest nabij bekend
Aan klikker dezes, doorsloeg,
En 't wolkruim ingerend
En op zijn Duitsch van stuur was,
En al zijn Hollandsch kwijt,
Klonk 't hoflijk: ‘Overstemt hem!’
Klonk 't buldrend: ‘Meer dan tijd!’

‘Zang!’ donderde onze gastheer,
En borg met overleg -
De dreunzang diende als demper -
Veel doode flesschen weg;
Voor hospita's bange ooren
Was aardig opgespeeld;
Voor hospita's booze oogen
Het lijkental verheeld?

Wat zwierig werd gescheiden
En koers naar honk gezet;
Tot in de Breedemarktsteeg
Galmde iet onvast mijn tred -
Zacht langs de Wacht, bedacht ik
En zwenkte een beetje raar,
En min of meer beneveld,
‘Ho!’ zei 'k, de hand in 't haar....

Het waren wilde haren
Die 'k snel te pakken had
Wijl daar een schaar naar hapte,
Uitschietend op mijn pad
En knippend in mijn linker
Naar 't hoekhuis draaiend oor;

- Zie 't Slagveld! wees de knipschaar,
En kijkend stond ik schoor.

De rest van een Gedenkpaal,
En op den brokkelmuur
Naast de' ouden trapjesgevel[10)]
Een Leeuw als waakfiguur,
Die staren over 't Marktplein
Naar de opkomst van de maan,
En heffen bij mijn wank'len
Hun steenen klaagzang aan:

- 'Hier is met J o n k e r f r a n s e r s
Een bloedig stuk gespeeld;
Hier liggen tachtig strijders,
Doorpriemd en diep verheeld;
Onopgemerkt verjaarde
Vandaag weêr 't jammerfeit,
Maar let op Middernachtslag -
En 't schouwspel is bereid.'

Om zie ik naar mijn Toren
Die de oudheid heeft gezien
In vleeschlijke gedaanten,
Haar schimmen vaak nadien,
En elken marktdag kraampjes
Met mispels en met snoep,
En zeker snoepziek knaapje
Hier bij zijn Paal op stoep;

Of - 't hoekhuis uitgedarteld,
En door des kappers woord
Tot ridderlijke aanschouwing
Van 't slagveld aangespoord -
Hier op zijn Paal als ruiter,
Ruiter te paard, het kind
Zoo kaal aan 't staal ontkomen
Als 't kaarsbloempje aan den wind.

Den rug weêr naar mijn Toren -
Wiens klokkespel en slag,
Den grijzen trapjesgevel
Omgalmend nacht en dag,
Er eens mijn voorzaat wekte
En deed ter ruste gaan -
Daar hoor 'k den Middernachtslag,
Daar zie 'k in 't licht der maan,

Daar zie 'k mijn schaduw zwaaien.....
En hoor de barre taal:
'Je roer recht, of de Wacht in!....'
En alles - Leeuw en Paal
En muur en trapjesgevel,
En overleevringsplek
Met Hermandadsche spoken -
Zwaait om mij heen als gek.

Stil tusschen Wacht en Raadhuis
Bij opgekomen maan
Ben 'k weêr zoo recht als mooglijk,
Vrij recht, mijns weegs gegaan.
Geen steen den and'ren morgen
Getuigde uit vroeger eeuw;
Geslecht waart ge al vóór jaren,
Paal, gevel, muur en Leeuw!

Dien morgen zwoer 'k bij haarpijn,
Ontgoocheld en beschaamd,
Te zorgen voor 't Herdenkstuk
Dat sloopers had betaamd;
De jaren kwamen, gingen;
Nu is de tijd vervuld;
En dorstend naar wat dwaasheid,
Voldoe 'k brutaal mijn schuld.

VIII.
In het land van belofte
1.
Stem uit een ouden gevelsteen

Van onder die groene boompjes
Het veld in der Broedren vroom,
Naar 't pad waar de Kloosterheere
Ter Vest in het Broederhuis koom';

Van onder die groene boompjes
Langs dezen gevelsteen,
Loert menigeen watertandend
Naar 't Land van Belofte heen.

Van onder die groene boompjes
Heb ik het niet verder gebracht
Dan tot de gebeelde Druiven,
Des levens verheelde vracht;

Van onder die groene boompjes
Gesukkeld in vleesch en gebeent,
Sta 'k hier met den Trossenverbeelder
Als meêdragend makker versteend.

Van onder die groene boompjes
Oû kloosterbuurt ingetreên,
Wat loert gij, o druivenlezer!
Naar deze verbeelding heen?

Van onder die groene boompjes
Het veld met zijn dwaalgangen in,
Draag het groen uit der jeugd in uw herte
Naar 't Klooster der eeuwige Min.

2.
Stem uit de verte

Lange Kerkstraat ten eind bij de boompjes,
Broersveld in naar 't Heerenpad heen,
Hoorde ik eenmaal den Gevelsteen zingen
Die sedert om het hoekje verdween;

Steenbezitter, weerstâ de Vandalen!
En off'rend hun schijntje van goud,
Ruil (voor DERDE STEM) teek'ning of kiekje
Van wat ge uw Museum vertrouwt!

En, veld! daar men vaart groef en dempte -
Buurt, waarachter de Lijnbaan nog loopt
Daar aanschouwlijk een H u y g e n s van dichtte? -
Zijn uw tallooze Gangen gedoopt?

IX
De Kethelpoort uit

Langs 't weiland dier Konijnenbuurt
Waar soms SPINOZA toefde,[11)]
En in 't bevriende huis aan 't werk
Geen schilderij dan 't drijvend zwerk
En 't grazend vee behoefde;

Het veld waar later 't loeiend rund
Noch 't blatend schaap te kijk kwam,
Als wapenglans en kleurendrom
Bij marschmuziek en slaande trom
Uit wolken stofs te prijk kwam;

En eens - gesmokkeld binnen 't hek
Ondanks of dank een wachter -

Mijn blauwgekield bestaan verdween,
Wijl v ó ó r 't 'Geef - - Vuur!' echt meenens scheen....
En 'k om geen sloot dacht - à c h t e r ;

Langs 't nu gewezen s c h u t t e r s v e l d ,
Om vaderlandsche feesten
Bij 't o u d 'r e -, bij het j o n g geslacht
Om neuzendreigend balspel geacht,
Zocht ik al heel vroeg g e e s t e n .

Dien kant uit met een kindervriend
Onlangs op weg getogen,
Was 'k r e c h t s door zijn vertellerswoord -,
L i n k s door een klankenspel bekoord
Van zonderling vermogen;

Zóó zeer dat op een mooien dag,
Dwars tegen de ouderwetten,
En bang voor roovers, dollen stier
En 's Hemels straf, mijn kleinheid hier
Den voet in 't groote zette'.

Vreemd fluisterde om mij heen al 't groen,
't Licht en de schaduw leefden,
Een vogel riep me, 't vee keek me aan,
De v e r r e klok deê 't h a r t ook slaan, -
Steelsch ging 'k nog voort, maar beefde;

- Verdwaald? neen, Zon van *Vredelust!*
Wijdstralend half gerezen,
Uw glorie wees mij 't goede pad;
Dank witte verf en kunstig lat,
Rein glansde en grootsch uw wezen.

Noô wende ik mij en hield naar *links;*
't Gesloten hek genaderd,
De handjes om een spijl geklemd

Vernam 'k uit klokjes zoet gestemd
Den zwerfgeest door 't gebladert'!

Toen 'k hier mijn hart had opgehaald,
En 't koeltje moê kwam zijgen
In schaduwschemer groen met goud,
Heeft r e c h t s het baasje zich verstout
Een toegang dóór te hijgen:

Dicht bij die Zon weêr open hek....
't Huis dat ik zag, zag mij niet?
Eolus zwierf zijn windharp dóór - -
En met een g e e s t in ieder oor
Kwam 'k thuis, en 't mondje lei niet!

D a m - l a a n ! gesloopt zij, met die Plaats[12)]
Waar tooverklokjes zongen,
Ook 't huur-plekje onder lommerschat,
Dat moederlief - oud, krank en mat -
Verfrischte en hielp verjongen.

Fraaie aanloop bleef ge op *Spieringshoek*
Waar met oranjeboomen
En Kettingbrug mij 't Huis voldeê,[13)]
Toen 'k met Professor X (*in spe*)
In 't Meigras lag te droomen.

Aan elf-rank hadden we ons gelaafd,
Eén peen-bos opgeknabbeld;
Meer gunde een dubb'le schatkist niet;
En keilen zag ons 't Polder-riet
Dat met de biezen babbelt. -

Hoe 't onder weegbree schuilend pad
Voor *Steenen Heul* aan de eene -,
Voor *Diefhoek* pleite aan de andre zij',
Terug nu: *Torendijk* voorbij
Naar 't land van *Spangen* henen!

Huis ter Rivier, haal over, hei!....[14)]
U, *Starrenburgsche* meezen,
Nog dank voor najaarsmorgenlied!
Ach, deerde u onze Knip al niet,
Geen boer heeft ons geprezen;

Nog zie 'k zijn omgewoelden ‘barg’,
't Berijpte landschap tevens,
Zie *Spangen*, klim zijn bouwval op,
Stort me als VAN SCHAFFLAAR van den top:
- ‘PERROL! sterf, vloek mijns levens!....’

‘Weg, ROODE HAND!...’ Van 't U d d 'l e r m e e r -
Zegge Overschiesche Plassen
Waar zich *De Tempel* in bekijkt -
Komt RALPH DE SCHEPER...
Ons - beslijkt,
Bebloed, door O l t m a n 's Kunst verrijkt -
Monsieur! ons mist uw klasse.[15)]

X
Het slot van Spangen[16)]

Verbrand, verwoest, ineengestort,
Hoog overgroeid in 't wilde,
Hief *Spangen* nog een enk'len top,
Een torenvoet een poortstuk op,
Of 't omgewoelde graf uit de asch nog beend'ren tilde.

Zoo vaak halfvrije Zaterdag
Ons hier liet oorlog vieren,
Zag 'k uit dien heuvel van 't verleên
Dwars door een hellend muurbrok heen
Een kromgegroeiden stam de vrije takken zwieren.

Hoor boven 't knapen-krijgsgetier
Den leeuwrik; smaak den vrede
Dier grazige eenzaamheid rondom;
En daar mijn blijde jeugd in klom,
En omkeek uit het puin, die boom - ziedaar mijn Heden.

XVII van Lentemaand 1905.

Eindnoten:

1) Van de gewezen werf DE NIJVERHEID.
2) Van de gewezen werf DE LELIE.
3) Op een dusdanige planting zonder ongevallen mocht zich in de eerste helft der negentiende eeuw een klein woonhuis beroemen aan de Noordvest bij de Schie.
4) In een toen nieuwerwetsche, dat wil zeggen i j z e r e n as van zekeren molen, draaide volgens bakers en kinderen een dood man meê, die bij de gieting levend in de metaalbrei zou gestort zijn.
   Dit inhetvoorbijgaandje ontslaat uw' verslaggever van het laatste overblijfsel eener haast levenslange griezeling.
5) In mijn jongen tijd, die weinig vermaken aanbood, maar des te meer vermaak gaf, behoorde tot het allerprettigste het probeeren van de brandspuit in voor- en najaar. Onder het tartende, in eindeloozen koorzang herhaalde: *Je durreft niet! Van arremoe!* stond ieder onzer bloot aan een onverhoedschen aanval van den kant der spuitgasten; en ik weet niet wat ontzaglijker was, - het vluchtalarm, het gejubel om de getroffenen, of onze eigene glorie als we ontsnapten, zonder een drogen draad meer aan het lijf.
6) Toegeschreven aan de Heilige Lidwina.
7) Als ik 't niet erg mis heb, droeg deze het jaartal 1584, en hield daardoor hare heugenis in mij steeds verband met den dood des Z w i j g e r s .
8) Blijkens den vijf en vijftigsten brief der H i s t o r i e v a n M e j u f f r o u w S a r a B u r g e r h a r t kreeg de hier bedoelde hof reeds vóór zijn herschepping een pluimpje in het Schiedam niet vergodende schrijven van Anna Willis aan Saartje; naar haar smaak waren ook de gebouwen. En haar beiden mannelijken rcisgenooten scheen de jenever in een branderij uit beleefdheid gedronken, niet te mishagen, al bleek de uitwerking verschillend.
   Voor bovenstaanden wenk op zijn pas naar dien in mijn jongenstijd gelezen roman, gevoel ik mij na hernieuwde maar nu dieper gaande kennismaking levendig verplicht aan een jeugdige mede-gewezen stadgenoote.
   Met haar inlichting als maanbriefje had deze lieve pleitbezorgster mij ook het boek zelf weten in huis te spelen als schuldeischer: had ik een lezing met oordeel des onderscheids niet onbegrijpelijk verzuimd? en had ik, opgeklopt door Huet's O u d e r o m a n s , geen spoedige afdoening beloofd in dagen toen me die nog makkelijk was?
   Met behulp van een levende stem, als onder bijboeting van rente aan Wolff en Deken's dubbei-schim, kocht mijn eindelijke aandacht mij vrij van blaam; doch mijn late hulde staat beschaamd, en hoeveel eerder had ik kunnen genieten van winst voor het leven!
   En verkeken, o minzaam warende geest van mejuffrouw Willis! verkeken blijft voor uw eerbiedigen dienaar alle kans om uw weêrgroete uit te lokken - in zijn PLANTAGE.
9) Een oud kereltje, om zijn goedhartige boert vooral bij de kleinen geliefd, doch wiens droge lever zijn vermakelijke figunr noodlottig deed ondergaan. Zijn bijnaam ontstond uit zijn voorliefde voor matrozen-engelsch in zwaai-uren; overigens bleef hij onzichtbaar.
10) Dit pand, ook bewoond geweest door een van 's dichters voorzaten, en waarin laatstelijk - tot aan de afbraak vóór nu ruim een halve eeuw - een kapperszaak was gevestigd, besloeg (tegenover de *oude* sedert nieuw opgebouwde *Wacht*) den hoek van Boterstraat en Breede Marktsteeg. Weinig dacht de brave doove kapper, die mij bij zijn kunstbewerking in het luistergraag kinder-oor knipte, dat zijn geheimzinnige meêdeeling onder bloedstorting den grondslag legde

voor een treffend *epos*. Onder zijn gebruikelijken kneukelslag op mijne hersentjes, na het afnemen van het ‘doodlaken’, sprong ik op als onder een ridderslag; nog een paar sprongetjes, en deftig - de vreemd wijd geworden pet ten achterste voren op het kaalkopje - bereed ik den ontkopten paal naast den kapperswinkel. Dat is mijn *Pegasus* geweest!
Of wijlen mijn éénige zegsman in zake het Gedenkteeken goed v e r s t a a n had, hoor ik wel eens uitmaken.

11) In ‘de lange Boogart’ bij verwanten van Spinoza's Amsterdamschen vriend S i m o n J o o s t e n d e V r i e s.
(Zie: Dr. K.O. Meinsma, Spinoza en zijn kring, blz. 227 en 228).
12) *Ons Genoegen*.
13) Bij gelegenheid van een jongens-strooptocht, kort voor de slooping ondernomen, ondanks *Hier liggen voetangels en klemmen* en *Wat u voor schietgeweer*. De zwarte waarschuwingen op witte beeren aan weerskanten van het later vaak open hek.
14) Overzetplek aan de Schie, en gewezen tol van het kasteel *Huis ten Riviere* vlak bij de stad; een aardig stuk bouwval is hiervan nog over.
Het even later aangeduide slot *De Starrenburg* verdween een tachtig jaar geleden; de naam, nog op de landhekken te zien, bleef aan de boerderij verbonden.
15) De S c h a a p h e r d e r op school in onze zakken gevonden, was verbeurd verklaard.
R i d d e r t j e s l e g g e n uit wraak leidde tot een onderhoud, waarbij de taaie toen algemeene *sixpence*-wandelstok op mijn ribbetjes brak; h e e l bleven de zes weken middag- en avondschool-blijvens. De meester was niet kwaad, maar had een kwade tering.
16) De overblijfselen nu al lang met den grond gelijk gemaakt; zoekers naar de plek gedenken er onder de Slot-heeren ook Marnix van Sint-Aldegonde.

Over den Gibbs'schen Phasenregel
Door
J.J. van Laar.

1.

Wel geheel anders is het aspect, door de Scheikunde van den tegenwoordigen tijd geboden, dan dat van een twintigtal jaren, en meer, geleden.

Hoe langer hoe meer is toch de Scheikunde bezig zich te ontdoen van de windselen, waarin ze een eeuw lang lag besloten, en waardoor ze weinig meer dan een louter beschrijvende wetenschap was, evenals de Botanie en de Zoölogie vóor *Darwin*.

Vreemd wordt men te moede, wanneer men die oude Leerboeken over Chemie nog weer eens inziet. Ik bedoel nu alleen nog maar de werken van tusschen 1860 en 1880. Zelfs de besten - en kon het anders? - bevatten, behalve ook thans nog altijd geldige classificatie volgens structuurformules en volgens het periodiek systeem, meestal niet veel meer dan een opgave van allerlei bereidingsmethoden, en een droge opsomming van eenige, meest onsamenhangende, natuurkundige en scheikundige eigenschappen. Men zou kunnen zeggen, dat het zeer wetenschappelijke kookboeken waren. Wel woei daarin een frisschere wind dan in de kookboeken tout-court van vóor 1860. Immers het periodiek systeem, de wetten van *Berthollet*, de hypothese van *Avogadro*, de kinetische gastheorie, eenige thermochemische grondbegrippen, en ook soms eenige - embryon gebleven - thermodynamische begrippen kwamen daarin voor; verder vond men de onderzoekingen van *Kékulé*, van *Lothar Meyer*, en van anderen vermeld. Maar veel samenhang was er niet, en de Chemie bleef in hoofdzaak een descriptieve wetenschap.

Eerst omstreeks 1880 is de Scheikunde begonnen een exacte wetenschap te worden, evenals de Natuurkunde dat reeds een halve eeuw geleden was. En tusschen 1880 en 1900 ligt het voornaamste besloten, dat de Chemie die algeheele transformatie deed ondergaan.

In de allereerste plaats de meer consequente toepassing en doorvoering van de grondbegrippen der Thermodynamica, zooals vooral *Gibbs*, de groote Amerikaansche geleerde, dit heeft gedaan. Veel, zeer veel is de Chemie aan *Gibbs* verschuldigd, want deze was vrijwel de eerste, die de Thermodynamica in zoo voleindigden vorm speciaal voor de toepassing op chemische problemen geschikt maakte. Want de betrekkingen, zooals de oudere, klassieke Thermodynamica die gaf, waren daartoe niet voldoende. Het entropie-begrip van *Clausius*, waarmede werd gewerkt, en de formule van *Clausius-Clapeyron*, die voor sommige systemen de betrekking tusschen temperatuur en druk bij evenwicht weergaf, waren niet in staat de groote veelheid der verschijnselen te omvatten. Daarom is dan ook de zeer respectabele arbeid van *Horstmann* slechts een schrede geweest naar den beteren toestand.

Wat echter *Helmholtz* en *Kirchhof* te dien opzichte hebben gedaan, mag niet worden voorbijgezien. Van den laatste hebben wij o.a. de bekende betrekking tusschen dampspanning en verdunningswarmte; van den eerste de *Vrije Energie*, een veel beter werkbegrip dan de oorspronkelijke entropie; en de formule, die de warmteontwikkeling in een galvanisch element in verband bracht met de verandering van de electromotorische kracht met de temperatuur.

Nog altijd wordt in de theoretische Chemie met succes de vrije Energie van *Helmholtz* gebruikt, en eerst in den allerlaatsten tijd is dit begrip door het nog betere van den *Thermodynamischen Potentiaal* van *Gibbs* langzamerhand verdrongen. Maar de vrije Energie is toch nog altijd een zeer bruikbaar begrip, en door de invoering daarvan heeft *Helmholtz* zich voor de zooveelste maal een der geniaalste menschen der 19e eeuw betoond. Ook de genoemde formule was van de allergrootste beteekenis, en knoopt onmiddelijk aan het latere werk van *Gibbs* aan; door die formule werd een eind gemaakt aan het jarenlang bestaan hebbend thermochemisch misverstand, als zou

de warmteontwikkeling *alleen* een maat zijn voor de richting en grootte van chemische, electrische en andere verschijnselen.

2. Dit is zoo ongeveer de Voorgeschiedenis.

Nu moet men niet denken, dat het werk van *Gibbs:* 'Over het evenwicht van heterogene stoffen' (1876-1878) dadelijk ingang vond. Vooreerst was het daartoe voor den gewonen chemicus veel te geleerd. Ja, zelfs een geroutineerd mathematischphysicus had er moeite mede, en zoo bleef het ontzaggelijke terrein - door *Gibbs* in dat beroemde stuk, een goede 300 blz. groot, voor het eerst blootgelegd - nog langen tijd onontgonnen.

Onze beroemde landgenoot *van der Waals* was wel de eerste, die er omstreeks 1885 de groote waarde van inzag, en zijn leerlingen met den hoofdinhoud ervan begon bekend te maken. Het meerendeel der latere publicatiën van dezen geleerde zijn voortzettingen en uitbreidingen van het door *Gibbs* gegevene. Iets later (1887-1888) kwam in Duitschland *Max Planck*, die de ideeën van *Gibbs* zelfstandig bewerkte en voor het bevattingsvermogen van den mathematisch en physisch ontwikkelden chemicus meer geschikt maakte. Ook *Duhem* in Frankrijk deed omstreeks denzelfden tijd iets dergelijks. Maar zijne expositie en bewerking van de theorie was verward, omslachtig en ondoordringbaar, en veel meer dan *Gibbs* draagt *Duhem* er de schuld van, dat de theorie van den thermodynamischen potentiaal - toch zoo eenvoudig in zijn wezen - voor den chemicus een ware vogelverschrikker werd - en zoo bleef het terrein jaren lang braak liggen.

Daarbij kwam, dat het oorspronkelijke stuk van *Gibbs* vrij wel ontoegankelijk, en alleen in de stoffige Akademie-verslagen van Connecticut te vinden was. Daaraan kwam eerst in 1892 een eind, toen *Ostwald* door zijn duitsche vertaling het stuk, en nog een paar andere daarmede in verband staande stukken, algemeen toegankelijk maakte. Toch waren het nog altijd maar een luttel aantal geleerden, die met de *Gibbs*'sche methode vertrouwd raakten. De vertaling van *Ostwald* werd wel gekocht, maar niet gelezen. In ons land waren het wellicht een vijftal geleerden, in Duitschland een tweetal, in Frankrijk zeker niet meer, en dan misschien nog een of twee elders in de wereld - dat was alles. Eerst in den allerlaatsten tijd zijn

daar enkele leerlingen van een tweetal Nederlandsche Universiteiten bijgekomen, en zijn er teekenen merkbaar, dat de thermodynamische potentiaal eindelijk meer algemeen als werkmethode zal gebruikt worden.

Deze stand van zaken werd en wordt nog altijd in de hand gewerkt door de veelal onvoldoende mathematische kennis van den gewonen chemicus. Vooral in het buitenland is dit in hooge mate het geval. Nederland maakt te dien opzichte een gunstige uitzondering, wat tenminste een paar groote Universiteiten betreft. Maar de oudere generatie staat daar buiten. Alleen de jongere vanaf omstreeks 1890 heeft in toenemende mate van de uitstekende opleiding aan die Universiteiten geprofiteerd.

Nu hebben velen - afgeschrikt door *Gibbs* zelf, en later in nog sterkere mate door *Duhem* en anderen - een geheel verkeerd denkbeeld van de noodige wiskundige kennis, om de nieuwere thermodynamische inzichten in zich te kunnen opnemen en ze toe te passen. Inderdaad zijn daartoe slechts de eerste beginselen van de differentiaalrekening noodig. Maar ook hier geldt het spreekwoord: Wee den wolf, die in een kwaad daglicht staat.

3.

Was het wel te verwonderen dat - nu de zaken zóo stonden - de omstreeks 1885 door *van 't Hoff* ingevoerde, veel eenvoudiger, maar wetenschappelijk helaas niet gerechtvaardigde theorie van den *osmotischen druk*, en de daarop hoofdzakelijk gebazeerde theorie van de *verdunde oplossingen* toen en later bij de chemici algemeen ingang vond?

De geheele latere, thans zoo bloeiende z.g. *physische* Chemie is het werk van *van 't Hoff*, en na hem van *Arrhenius*, *Nernst*, *Ostwald* en nog een paar anderen.

O, alles was nu zoo roerend eenvoudig geworden; overal liet men ‘zu unseren Füszen das allerliebste Futter sprieszen’. Maar de Nemesis kwam ook hier. Spoedig begon men nl. in te zien, dat die eenvoud en dat landelijke herderspel in werkelijkheid niet bestonden. Want zoodra men niet met uiterst verdunde oplossingen te doen had - en de meeste in de Natuur en in de praktijk voorkomende oplossingen zijn alles behalve verdund - dan falen al die eenvoudige grenswetten,

en dan heeft men aan dien osmotischen druk niets meer. Ik weid hierover te dezer plaatse niet verder uit, maar verwijs den belangstellenden lezer naar een tweetal onlangs door mij in het Chemisch Weekblad (van 7 Jan. en 4 Maart) gepubliceerde, bevattelijk geschreven opstellen. [Over niet-verdunde oplossingen, en Over tastbare en ontastbare begrippen].

Genoeg, de nieuwe theorie van den osmotischen druk en de verdunde oplossingen heeft althans dit groote voordeel gehad, dat ze oudere en jongere chemici langzamerhand heeft rijp gemaakt voor de assimilatie van de vroeger voor hen onverteerbare thermodynamische begrippen van *Gibbs*, *van der Waals*, *Planck* e.a. Op elementaire en algemeen bevattelijke wijze zijn die chemici er door in een vroeger voor hen geheel vreemden gedachtenspheer ingeleid geworden.

En zoo heeft de door *van 't Hoff* geschapen physische Chemie veel gedaan, dat niet licht te hoog kan worden geschat. Op elk gebied der Scheikunde is de invloed der physische Chemie merkbaar. Men denke o.a. slechts aan de analytische Chemie, die door het geheel nieuwe licht, dat over den aard der verschillende reacties is opgegaan, als gemetamorphozeerd is; aan de Ionentheorie in het algemeen; aan hetgeen in verdunde zoutoplossingen alzoo gebeuren kan; aan de verschijnselen van neutralizatie, hydrolyse en praecipitatie; aan de reactiesnelheden; aan de bekende verklaring van de werkingswijze der galvanische elementen door *Nernst;* enz. enz., te veel om op te noemen. Voeg daarbij, wat als pioniersarbeid op velerlei gebied is te beschouwen, en ge hebt een zeker nog lang niet volledig beeld van het vele., dat de physische Chemie heeft tot stand gebracht, en waardoor de Scheikunde een machtigen stap voorwaarts heeft gedaan. Dat alles danken wij aan *van 't Hoff*, en aan zijn latere medestanders. Het ‘Zeitschrift für physikalische Chemie’, van 1887 tot ongeveer 1900, geeft een volledig beeld van de werkzaamheid der nieuwere Scheikunde in hare bloeiperiode.

Maar de osmotische druk en de verdunde oplossingen hebben hun tijd gehad. Want niet langer mogen thans de chemici worden afgeleid van de *algemeene* theorie, die alleen in staat is hun blijvend te geven, wat noodig is voor den verderen opbouw hunner Wetenschap.

Wij leven thans in de volheid der Tijden, en het werk van *Gibbs* en *van der Waals* moet thans door ieder ernstig en wetenschappelijk chemicus worden ter hand genomen. Langere onthouding zal niet langer, wat de verdere vooruitgang der Scheikunde betreft, straffeloos kunnen geschieden. Want met onmacht zal ieder worden geslagen, die nog langer het onafwijsbare zal trachten te ontgaan.

4.

Wat, zoo hoor ik den lezer reeds vragen, heeft dit alles nu te maken met den *phasenregel* van *Gibbs*, waarover in dit opstel zou gesproken worden?

Het antwoord hierop is kort: de phasenleer is een *stuk* van den arbeid van *Gibbs*. Men zou zijn thermodynamische theorieën in twee deelen kunnen splitsen: in een qualitatief en een quantitatief gedeelte. Het laatste is natuurlijk het belangrijkst; daarover hadden wij het hoofdzakelijk in de voorgaande regelen. Door het invoeren van de z.g. *chemische potentialen*, die voor verschillende gevallen onder aanname van een toestandsvergelijking (bv. die van *van der Waals*) kunnen berekend worden - *van der Waals* heeft o.a. in die richting veel gewerkt - kan men de meest ingewikkelde verschijnselen van evenwicht tusschen vaste lichamen, vloeistoffen en gassen, bij enkelvoudige stoffen of bij mengsels, waarbij al of niet chemische reacties tusschen de verschillende stoffen kunnen optreden, door berekening kwantitatief vervolgen. Men kan daardoor b.v. den loop van kooklijnen, damplijnen, smeltlijnen, oplosbaarheidslijnen, enz. in zeer verschillende gevallen in alle bijzonderheden nagaan.

Maar er is ook een ander gedeelte, dat in het hoogst ingewikkelde samenstel van stoffen en verbindingen alleen *kwalitatief* den weg tracht te vinden. Waarin wordt nagegaan, *welke* stoffen, *welke* verbindingen, en in *welke* aggregatietoestanden, bij verschillende temperaturen en drukken naast elkander kunnen bestaan en in verschillende gevallen zullen optreden. Dat den loop van bovengenoemde damplijnen, smeltlijnen, enz. slechts in *hoofdvorm* wenscht te kennen, zonder zich in de eerste plaats te bekommeren om numerieke nauwkeurigheid en details, die slechts door berekening kunnen worden vastgesteld. Dat slechts de *algemeene* begrenzing der verschil-

lende velden of gebieden, binnen welke bepaalde stoffen of verbindingen kunnen optreden, tracht vast te stellen.

Men voelt, dat dit kwalitatieve gedeelte de meeste aanrakingspunten biedt met de oudere Scheikunde, en met de physische Chemie. Het is dan ook mijne overtuiging, dat het genoemde gedeelte bij uitstek de leiding der nieuwere Chemie zal op zich nemen, en dat het kwantitatieve gedeelte, waar alles door *berekening* verder wordt nagegaan, eerst secondair een rol zal spelen, en altijd meer tot de mathematische Physica dan tot de eigenlijke Chemie zal behooren. Toch zal ook hier het gaandeweg ineenvloeien der beide zustergebieden het ideaal behooren te zijn, waarnaar wij hebben te streven.

Dit kwalitatieve gedeelte nu wordt gemeenlijk aangeduid met den naam van *Phasenleer*. De z.g. *Gibbs*'sche *phasenregel* is daarvan slechts een onderdeel, maar toch een belangrijk onderdeel.

Door *Gibbs* zelf is de kwalitatieve phasenleer na het opstellen van zijn bekenden regel meer aangeduid dan uitgewerkt. Het is dan ook een ander, wiens naam voor altijd aan de Phasenleer is verbonden, en wel die van onzen bekenden landgenoot *Bakhuis Roozeboom*. Aan hem hebben wij de kennis van het thans vrij compleete gebouw te danken, hetwelk met een en twee stoffen kan opgetrokken worden. Het gebied is in alle richtingen door hem bewerkt, en het resultaat van een ongeveer twintigjarigen onafgebroken arbeid (1885-1905) is door hem in de beide thans verschenen deelen van zijn ‘Leerboek over de heterogene evenwichten, van het standpunt der phasenleer beschouwd’ (in het Hoogduitsch geschreven) neergelegd.

Wij gaan er thans toe over den lezer eenig denkbeeld te geven van wat men onder *phasen* en *phasenregel* verstaat.

Vooraf echter nog de misschien niet geheel overbodige waarschuwing, ook dit gedeelte der Scheikunde, hoe belangrijk overigens, in het gebied zijner werkzaamheid niet te overschatten. De oudere Chemie, dat is de Chemie der verschillende stoffen afzonderlijk en in hun verband met andere stoffen beschouwd, blijft hare rechten behouden. Ook de physiche Chemie, die de gevonden verhoudingen nader in het licht der theorie bestudeert, zal hare werkzaamheid niet behoeven in te boeten. Maar *beide* deelen der Chemie, tot een nieuwere chemische

Wetenschap samengevloeid, zullen niet meer, zooals in vroegeren tijd het geval was, kunnen voortwerken zonder telkens rekening of voeling te houden met wat de Phasenleer in kwalitatieven zin, en de Thermodycamica in kwantitatieven zin hebben geleerd en nog zullen leeren.

Zóo moet men zich de Chemie der toekomst denken. Eéne Wetenschap, maar waarvan de verschillende onderdeelen door verschillend aangelegde geleerden worden beoefend; zonder daarom toch de uitkomsten van het onderzoek op ander gebied uit het oog te verliezen. Eendrachtiglijk moet door allen worden samengewerkt tot opbouw der nieuwere Chemie. Geen verschillende, elkaar bestrijdende en vijandig gezinde richtingen, maar in verdeeling van arbeid één streven naar één Einddoel, de voortdurende ontwikkeling der chemische Wetenschap.

5.

Wij zullen nu de vraag beantwoorden, wat men onder een *phase* heeft te verstaan.

Ieder weet, dat bv. water in drie verschillende toestanden kan voorkomen, den *vasten*, den *vloeibaren* en den *gasvormigen* toestand. Men noemt dit de aggregatietoestanden der stof. *Alle* stoffen zullen bij genoegzaam lage temperatuur ten slotte in den vasten toestand moeten overgaan; bij genoegzaam hooge temperatuur in den gasvormigen toestand - zoo althans geen scheikundige verandering tusschenbeide komt.

Die aggregatietoestanden nu geven even zoovele *phasen* aan, die bij een stof kunnen optreden. Maar het begrip *phase* is ruimer dan dat van aggregatietoestand. Want er zijn voorbeelden, dat er *twee* vloeistoflagen naast elkaar kunnen aanwezig zijn, bv. bij aether en water. Men heeft dan bij de gewone temperatuur een laag, die bijna geheel uit water bestaat, waarin een wenig aether is opgelost; en een laag, bestaande uit aether, met een weinig water daarin opgelost. Die twee vloeistoflagen nu worden óok phasen van het stofmengsel genoemd. En het zelfde zal ook bij vaste lichamen voorkomen. Zoo kan koolstof in twee gekristallizeerde modificatiën voorkomen, als grafiet en als diamant; zwavel als rhombische en als monokline zwavel; etc. etc. Al deze modificatiën zijn weer *phasen* der stof.

Phasen zijn dus vormen der stof, die zelfstandig naast elkaar kunnen bestaan. Twee gasvormige phasen kunnen natuurlijk nooit naast elkaar aanwezig zijn, want deze zouden zich onmiddellijk door diffusie tot één gasvormige phase vermengen. Maar wel twee vloeistofphasen, twee of meer vaste phasen, één gasvormige of dampphase. Hierdoor kunnen natuurlijk allerlei combinaties voorkomen, maar het *aantal*, dat onder gegeven voorwaarden naast elkaar kan aanwezig zijn - kan 'coëxisteeren', zooals men het noemt - is altijd beperkt, en gegeven door een eenvoudigen regel: den phasenregel van *Gibbs*.

Eerst een paar Voorbeelden.

Vloeibaar water en damp (dus 2 phasen) kunnen coëxisteeren vanaf het gewone vriespunt van water tot aan de kritische temperatuur. Bij elke temperatuur heeft de damp een bepaalden druk (dampdruk, druk van den verzadigden damp), en hiermede correspondeert natuurlijk een bepaalde dichtheid. Omgekeerd bestaat er bij elken druk een bepaalde temperatuur, waarbij het water en de damp naast elkaar kunnen aanwezig zijn (het kookpunt).

Vloeibaar water en ijs. De druk kan thans aanmerkelijk stijgen (tot duizende atmospheren), zonder dat de temperatuur waarbij het water en het ijs met elkaar in evenwicht zijn, m.a.w. kunnen coëxisteeren (het vries- of smeltpunt), merkbaar lager wordt dan het gewone vriespunt bij den druk van den atmospheer.

IJs en waterdamp. Dit evenwicht is geheel te vergelijken met dat van vloeibaar water en damp. Met dit verschil alleen, dat de temperaturen, waarbij dit evenwicht mogelijk is, beneden het vriespunt liggen. De bijbehoorende dampdrukken zijn lager dan die bij het smeltpunt, en naderen tot *o*, wanneer de temperatuur tot het absolute nulpunt nadert.

Dit zijn dus evenwichten van één stof in *twee* phasen. Ze zijn gekenmerkt door een *evenwichtsbetrekking* tusschen *druk* en *temperatuur*. Het volume (d.w.z. de dichtheid) van elk der phasen is dan verder door de resp. toestandsvergelijkingen dezer phasen gegeven, die immers een betrekking tusschen *p* (druk), T (temperatuur) en *v* (volumen) aangeven.

Men kan natuurlijk ook één stof in één phase hebben, b.v.

alleen vloeibaar water, of alleen damp, of alleen ijs. (Maar dan is bezwaarlijk nog van phasen ‘evenwicht’ te spreken.) Temperatuur en druk kunnen nu willekeurig gekozen worden, alleen de dichtheid zal telkens door de toestandsvergelijking bepaald zijn.

Belangrijker is het geval, dat men van één stof *drie* phasen naast elkaar heeft. Water, ijs en damp b.v. kunnen *gelijktijdig* coëxisteeren. Maar dit kan slechts bij één zeer bepaalde temperatuur en druk.

Het boven gezegde nu kan gemakkelijk door een eenvoudige wiskunstige redeneering worden bewezen.

Hebben wij nl. van één stof slechts één phase, dan is er natuurlijk geen evenwichtsbetrekking, en zijn er van de drie veranderlijken T, p en v, die door de toestandsvergelijking gebonden zijn, *twee* willekeurig, d.w.z. ‘onafhankelijk’ veranderlijk, b.v. T en p, terwijl dan verder v bepaald is. Het aantal *vrijheden*, zooals men het noemt, is dus in dit geval *twee*.

Komt één stof in *twee* phasen voor, dan is er één evenwichtsbetrekking tusschen die beide phasen, waardoor b.v. T en p aan elkaar gebonden zijn. (de beide waarden van v zijn dan verder weer door de toestandsvergelijkingen gegeven). Men kan dus òf alleen T, òf alleen p willekeurig aannemen. Door de genoemde evenwichtsbetrekking behoort daarbij dan een bepaalde evenwichtswaarde voor p (de dampdruk, of druk van den verzadigden damp) of T (het kookpunt). Er is derhalve slechts één vrijheid.

Is één stof in *drie* phasen A, B en C aanwezig, dan is er één evenwichtsbetrekking tusschen A en B, en één tusschen B en C. (A en C zijn dan natuurlijk vanzelf in evenwicht.) Dit geeft twee betrekkingen tusschen T en p, en men weet dat deze grootheden dan geheel bepaald zijn. Geen van beiden kan meer wilekeurig worden aangenomen. Het aantal vrijheden is dus *nul*. [In een graphische p, T - voorstelling spreekt men van een *tripel* punt].

Nu vond *Gibbs*, dat algemeen de regel geldt:

$F = n + 2 - r$,

d.w.z. het aantal vrijheden is twee meer dan het verschil tusschen het aantal stoffen n en het aantal phasen r.

Heeft men dus één stof, dan is, daar dan $n = 1$ is, $F = 3 - r$,

en men heeft 2 vrijheden bij 1 phase, 1 vrijheid voor 2 phasen en *o* vrijheden voor 3 phasen.

Maar men ziet tevens uit de laatste formule, dat bij één stof onmogelijk vier of meer phasen naast elkaar zouden kunnen coëxisteeren. Want dan zou F negatief worden. Stel b.v. eens, er konden bij één stof 4 phasen tegelijk naast elkaar aanwezig zijn - bv. bij zwavel: vloeibare zwavel A, zwaveldamp B, en de beide vaste modificaties C en D - dan zou er bij volledig evenwicht tusschen al deze phasen noodzakelijk een betrekking moeten bestaan voor het evenwicht tusschen A en B, een voor dat tusschen B en C, en een voor dat tusschen C en D. Dat zijn dus drie betrekkingen tusschen de twee veranderlijken *p* en T. En daar *p* en T slechts zóo kunnen gekozen worden, dat ze aan twee willekeurig gekozene uit de drie betrekkingen voldoen, zoo zullen deze waarden van *p* en T in het algemeen *niet* aan de 3e betrekking voldoen.

Wat zal daarvan nu het gevolg wezen? Dit, dat een der phasen zal *verdwijnen*, en overgaan in een of meer der anderen, al naar de gegeven omstandigheden.

6.

Nemen wij nu eens het geval van *twee* stoffen, bv. *water* en *zout*.

Denkt men zich het zout niet vluchtig, dan kunnen wij dus bij de gewone temperatuur de volgende phasen hebben: *a*. de vloeibare oplossing van het zout in het water, *b*. waterdamp, *c*. ijs, *d*. vast zout. De boven neergeschreven phasenregel van *Gibbs* geeft thans, daar $n = 2$ is, $F = 4 - r$, zoodat hoogstens *vier* phasen mogelijk zijn. Bij de twee veranderlijken *p* en T komt thans de samenstelling der vloeibare phase *x*, waardoor wordt aangegeven dat *x* gram-moleculen van het zout zijn opgelost in $1 - x$ gram-moleculen water.

Nemen wij eerst weer één phase, dan is $r = 1$, dus $F = 3$, en heeft men voor die phasen drie vrijheden, d.w.z. drie onafhankelijk veranderlijken, *p*, T en *x*. (De laatste veranderlijke *x* vervalt natuurlijk, als men niet de vloeibare oplossing heeft gekozen).

Bij *twee phasen*, bv. oplossing en damp, oplossing en ijs, oplossing en vast zout, is $r = 2$, derhalve $F = 2$, en heeft men twee vrijheden. Er is dan nl. altijd één betrekking tusschen

p, T en *x*, bv. die de gelijkheid uitdrukt van de moleculaire potentialen van het water in de oplossing en van den waterdamp; of van het zout in de oplossing en het vaste zout; enz.

Neemt men *oplossing* en *damp*, dan kan men T en *x* willekeurig kiezen, en correspondeert daarmede vanwege de bovenbedoelde betrekking een bepaalde waarde van den dampdruk *p*. Deze is dus niet langer, zooals bij één stof, van de temperatuur alleen athankelijk, maar ook van de samenstelling der oplossing. Wij weten, dat de druk in het algemeen *verlaagd* wordt, wanneer men aan het water meer zout toevoegt. Omgekeerd zal bij gegeven *p* en *x* het kookpunt T bepaald zijn. Dit is dan in het algemeen *hooger*, naarmate *x* toeneemt.

Nemen wij *oplossing* en *ijs*, dan kan men bv. *p* en *x* willekeurig aannemen, en is T (het vriespunt) volkomen bepaald. Dit punt hangt dus alweer niet alleen van *p* af, zooals bij één stof, maar ook van de samenstelling *x*. Nadere beschouwing leert, dat het vriespunt in het algemeen door zouttoevoeging *verlaagd* wordt.

Eindelijk zal bij *oplossing* en *zout* bij gegeven *p* en T, *x* geheel bepaald zijn. Is bv. *p* gelijk aan den druk van den atmospheer, dan zal de hoeveelheid zout, die in de oplossing aanwezig kan zijn (dat is dus de samenstelling der z.g. *verzadigde* zoutoplossing), opdat vast zout *naast* de oplossing kan bestaan (of daaruit kan neerslaan), alleen van de temperatuur afhankelijk wezen.

Het behoeft zeker geen betoog, dat bij damp en ijs alles hetzelfde blijft als bij één stof. Immers wij veronderstelden, dat de gasvormige en de vaste phase enkelvoudig waren, en geen mengsels van de beide stoffen.

De combinaties damp en zout, ijs en zout komen niet in aanmerking, omdat hier nergens in twee phasen *dezelfde* stof voorkomt, zoodat evenwicht onmogelijk is. Waterdamp en zout bv. is volmaakt hetzelfde als damp alleen of zout alleen, d.w.z. één phase. Er bestaat tusschen beiden niet het minste verband.

Beschouwen wij nu eens het geval van *drie* phasen, bv. oplossing, damp en ijs, oplossing, damp en vast zout, oplossing, ijs en zout. (Damp, ijs en zout is weer uitgesloten, want hier is het zout een andere stof dan waterdamp of ijs, zoodat het zout met geen van beide laatsten in evenwicht kan zijn). In

het algemeen zullen er dan twee betrekkingen tusschen *p*, T en *x* zijn, bv. bij oplossing, damp en zout een betrekking tusschen de moleculaire potentialen van den waterdamp en het water in de oplossing, en een betrekking tusschen de moleculaire potentialen van het vaste zout en van het zout in de oplossing. Daardoor zal er slechts één der drie veranderlijken onafhankelijk kunnen worden aangenomen, en zullen de beide anderen volkomen bepaald wezen. Neemt men T als die onafhankelijk veranderlijke, dan is de samenstelling der verzadigde zoutoplossing bepaald, en ook de dampdruk *p*.

Uit den phasenregel F = 4 - *r* volgt F = 1, hetgeen met het gezegde wederom overeenstemt.

Eindelijk kunnen *vier* phasen tegelijk voorkomen. Maar dan is F = *o*, en is er geen enkele vrijheid meer; d.w.z. bij een bepaalde temperatuur, dampdruk en samenstelling der oplossing kan men gelijktijdig naast oplossing en damp ook ijs en vast zout hebben. Dit punt wordt het *kryohydratische* punt genoemd. Voor water en keukenzout ligt het bij - 21°C, voor water en chloorkalium bij - 11°, voor water en salpeter bij - 3° C.

7.

Ingewikkelder, maar in wezen geheel hetzelfde wordt dit alles, wanneer ook de tweede, in het water opgeloste stof vluchtig is, zoodat ook de damp de beide stoffen kan bevatten. Er komt dan naast T, *p* en *x* nog de samenstelling *x′* van den damp als vierde veranderlijke bij. Maar ook de vaste phasen kunnen een van beide of beide de twee stoffen bevatten. Men heeft dan zg. vaste oplossingen of mengkristallen, bv. bij mengsels van kaliumnitraat en zivernitraat. Uit de gesmolten massa kunnen zich nu òf kristallen afzetten, die meer kalium- dan zilvernitraat, òf die welke meer zilver- dan kaliumnitraat. bevatten. Beide soorten van kristallen kunnen weer naast elkaar in het z.g. *eutektische* punt [is een der beide stoffen water, dan spreekt men van kryohydratisch punt (zie boven)] aanwezig zijn. Eindelijk kan zich de complicatie voordoen van twee vloeistoflagen, bv. bij mengsels van water en aether, water en phenol, etc. Maar in al die gevallen, hoe ingewikkeld en samengesteld ook, blijft de phasenregel van *Gibbs* onveranderd gelden. En dat zal ook het geval zijn,

wanneer men niet met *binaire* stelsels, d.w.z. stelsels uit twee stoffen bestaande, maar met *ternaire* stelsels (bv. twee zouten in water opgelost, waarbij zich behalve de afzonderlijke zouten ook dubbelzouten in vasten toestand kunnen afscheiden), enz. te doen heeft. Altijd blijft F = n + 2 - r, zoodat men bij ieder afzonderlijk geval onmiddellijk kan uitrekenen hoeveel phasen hoogstens mogelijk, en hoeveel vrijheden er telkens zullen zijn.

De lezer begrijpt van hoe groot nut dit wezen kan, doordat het groote aantal combinaties, dat in een of ander geval mogelijk is, door den phasenregel dikwijls aanmerkelijk wordt beperkt, en men dus beter dan vroeger kan overzien wat in elk bijzonder geval kan verwacht worden, en wat niet. En wij komen er tevens den aard der betrekkingen door te weten, die er tusschen de verschillende veranderlijken zullen bestaan, waardoor de onderlinge afhankelijkheid dezer bij het te onderzoeken stelsel optredende veranderlijken er beter door naar voren treedt.

Wij hebben boven den phasenregel voor een paar bijzondere gevallen bewezen, wanneer n bv. = 1 of 2 is. Maar het is niet moeilijk het algemeene bewijs te geven.

Stel, wij hebben n stoffen in r phasen. Dan denken wij ons eerst, dat elk der r phasen *alle* n stoffen bevat. Voor het phasenevenwicht moeten dan voor elk dier n stoffen de moleculaire potentialen in elk der r phasen gelijk zijn. Daardoor ontstaan r - 1 onderling onafhankelijke betrekkingen voor elk der n stoffen, dus in het geheel n (r - 1) = nr - n betrekkingen. Maar het aantal veranderlijken is twee, nl. p en T, vermeerderd met het aantal 'concentratien' x, y, z, enz. Nu zijn in elke phase n stoffen aanwezig, dus zijn daarin n - 1 concentraties (voor drie stoffen zal men bv. hebben x, y en 1 - x - y, als men de verhoudingsgetallen x, y, enz. alle op de eenheid als totale hoeveelheid betrekt). Voor r phasen heeft men dus r(n - 1) = nr - r concontraties. Derhalve bestaan er nr - n onderling onafhankelijke betrekkingen tusschen nr - r + 2 veranderlijken. Van deze laatsten kunnen er dus (nr - r + 2) - (nr - n) = n - r + 2 willekeurig worden aangenomen, d.w.z. er zullen evenzoovele vrijheden zijn.

Ontbreekt er in een of meer phasen een of meer der n stoffen, dan zal voor elke stof, die bv. in r' phasen ontbreekt,

het aantal betrekkingen met *r'* afnemen, maar ook het aantal veranderlijken (concentraties) met dit zelfde aantal.

En kunnen zich in een of meer phasen scheikundige verbindingen (waartoe ook hydraten e.d. gerekend worden) uit de bestaande stoffen vormen, dan zal in elk. dier phasen die verbinding, of het nieuwe stelsel, tot een zeker bedrag gedissocieerd zijn in de samenstellende stoffen, of in het oude stelsel, en er dus telkens een nieuwe veranderlijke, nl. de *dissociatiegraad* dezer verbinding bijkomen; maar ook telkens een nieuwe betrekking, nl. die welke de gelijkheid uitdrukt van de moleculaire potentialen der verbinding en van de samenstellende stoffen, of van het nieuwe en het oude stelsel.

Uitzonderingen op den phasenregel zijn er geene. Wat men zou kunnen meenen dat uitzonderingen zijn, kunnen altijd bij nadere beschouwing tot *schijnbare* uitzonderingen worden teruggebracht. Zoo moet men bv. nooit vergeten, dat de *druk* in vele gevallen buiten beschouwing blijft, bv. bij smeltverschijnselen, bij oplosbaarheidsvraagstukken, e.a. Dat komt omdat de invloed van den druk op het evenwicht bij *vloeibare* en *vaste* phasen meestal uiterst gering is, en in de praktijk geheel onmerkbaar. Men onderstelt in die gevallen den druk standvastig, bv. gelijk aan dien van den atmospheer, zoodat het aantal vrijheden van het stelsel *schijnbaar* met één vermindert. Maar dat dit slechts schijnbaar is, blijkt daaruit, dat men dien druk toch wel degelijk kan doen veranderen. Verhoogt men den druk tot bv. 1000 atm., dan zal het smeltpunt of de oplosbaarheid zeer zeker verandering ondergaan. Hierop moet men natuurlijk altijd letten.

8.

Wij komen nu tot een uiterst belangrijk vraagpunt, nl. dat der *componenten*.

Het gemakkelijkste is natuurlijk elke *stof* een *component* te noemen. Een stelsel uit twee stoffen bestaande, zou men dus ook een stelsel van twee componenten kunnen noemen.

Maar hierbij ontstaan moeilijkheden. In de eerste plaats zijn de stoffen niet altijd enkelvoudig. Zoo is het van algemeene bekendheid, dat het vloeibare water bij de gewone temperatuur niet alleen uit moleculen H_2O bestaat, maar voor □ uit moleculen $(H_2O)_2$ en slechts voor □ uit moleculen H_2O. Bij

temperatuursverhooging neemt het aantal dubbelmoleculen sterk af, zoodat bij ongeveer 230° alle moleculen enkelvoudig zijn geworden. Het water is dan, zooals men zegt, *normaal* geworden. In gewone omstandigheden is het een ‘anomale’ of ‘associatieve’ stof, omdat de moleculen zich ‘associeeren’ tot meer complexe moleculen, hier tot dubbelmoleculen. IJs bestaat waarschijnlijk geheel uit dubbelmoleculen, waterdamp geheel uit enkelvoudige moleculen.

Moet men nu die dubbel- en enkelvoudige moleculen, d.w.z. de molecuul*soorten* afzonderlijk rekenen, en het water als zoodanig niet als één, maar als twee componenten beschouwen? Het antwoord kan niet twijfelachtig wezen. Immers alleen dan zou men die afzonderlijke molecuulsoorten als afzonderlijke componenten mogen beschouwen, *indien het mogelijk ware de aantallen daarvan willekeurig aantenemen*. Maar dit is niet mogelijk. Want heeft men b.v. 100 dubbelmoleculen water, en zijn deze bij een bepaalde temperatuur voor □ ontleed, dan zijn er 80 dubbelmoleculen en 2 × 20 = 40 enkelvoudige moleculen. En nu staat het geheel buiten onze macht bij die zelfde temperatuur b.v. 70 dubbelmoleculen en 50 enkelvoudige tot een heel bijzonder soort water onder elkaar te mengen. Altijd zal bij een dissociatiegraad □ het aantal dubbelmoleculen □ zijn van het oorspronkelijke aantal, daarentegen het aantal enkelvoudige moleculen 2 × □ = □, d.w.z. de *helft* van dat dér dubbelmoleculen, en nooit als bij 70 en 50, 5/7 van dat aantal.

Wij moeten derhalve het water als één component blijven beschouwen, ondanks zijn samengesteldheid. De phasenregel verandert er alweer niet door. Want men krijgt nu één betrekking meer, nl. die tusschen de moleculaire potentialen der dubbel- en enkelvoudige moleculen; maar ook één veranderlijke meer, nl. de zooeven genoemde dissociatiegraad, die door de bedoelde betrekking bepaald is. Alles blijft dus weer het zelfde.

En dit geldt ook t.o. der opgeloste stof. Is deze een *electrolyt*, en gedeeltelijk in tegengesteld geladen Ionen geplitst, dan beschouwt men alweer niet de neutrale zoutdeeltjes en de Ionen afzonderlijk als componenten, maar het geheele zout als zoodanig. Er komt weer een nieuwe veranderlijke bij, nl. de dissociatiegraad van het opgeloste zout, maar deze is door een

additioneele betrekking - welke uitdrukt, dat de moleculaire potentiaal van het neutrale zout gelijk is aan de som der moleculaire potentialen der Ionen - geheel bepaald. Ook hier kunnen er nimmer willekeurige, niet-aequivalente hoeveelheden der beide Ionen in de oplossing aanwezig zijn.

Kunnen zich uit het opgeloste zout en het water een of meer hydraten vormen, dan worden ook deze laatsten *niet* als componenten beschouwd. Want daar het hydraat in evenwicht staat met de ontledingsproducten watervrij zout en water, zoo is de daardoor optredende dissociatiegraad weer gedekt door de betrekking iusschen de moleculaire potentialen. Het geheele systeem kan men zich in alle omstandigheden opgebouwd denken uit wisselende hoeveelheden anhydrisch zout en water. En het zijn deze laatste stoffen, welke als afzonderlijke componenten te beschouwen zijn, omdat er nooit een evenwichtsbetrekking denkbaar is tusschen geheel verschillende stoffen. Wel tusschen dezelfde stoffen als bv. tusschen vast zout en het *zout* in de oplossing, of tusschen ijs en het *water* in de oplossing, of eindelijk tusschen het hydraat eenerzijds en de ontledingsproducten zout en water anderzijds.

Zoo onderzocht *Schreinemakers* onlangs. de kalium- en ammoniumchromaten in oplossing. Hierbij vormen zich meerdere vaste zouten, maar ook in vasten toestand chroomzuuranhydrid en kalihydraat. Wat moet men nu in dit geval als componenten aannemen?

Nemen wij als voorbeeld de *kaliumchromaten*. Als vaste phasen kunnen zich dan afscheiden CrO_3 (chroomzuuranhydrid), $KOH + 2\ H_2O$ (kalihydraat), K_2CrO_4 (kaliummonochromaat), $K_2Cr_2O_7$ (dichromaat), $K_2Cr_3O_{10}$ (trichromaat) en $K_2Cr_4O_{13}$ (tetrachromaat). Al deze chromaten kan men zich ten slotte opgebouwd denken uit wisselende hoeveelheden CrO_3 en K_2O, nl. K_2CrO_4 uit $K_2O + 2CrO_3$; $K_2Cr_2O_7$ uit $K_2O + 2CrO_3$; enz. En het kalihydraat kan men zich uit K_2O en H_2O opgebouwd denken: $2\ KOH=K_2O + H_2O$.

Wat er *in* de oplossing alzoo aanwezig zal zijn, daarvan kan men zich nauwelijks een denkbeeld vormen. Vooreerst al de genoemde zouten, de verschillende chroomzuren, het chroomzuuranhydrid, kalihydraat, kali. Dan de Ionen $K^{\cdot}$, $H^{\cdot}$, OH', $CrO_4\square$, $Cr_2O_7\square$, enz. Het is om van te duizelen, en geen wiskundige

zal bij machte wezen dit gecompliceerde samenstel te ontwarren, en de hoeveelheden van al die molecuulsoorten te bepalen. Maar dat is ook niet noodig. Neemt men als componenten van het te onderzoeken stelsel aan K_2O, CrO_3 en H_2O, dan kunnen al de genoemde verbindingen en ontledingsproducten daaruit geconstrueerd worden. De samenstelling der oplossing, hoe gecompliceerd ook, kan altijd worden aangegeven als bestaande uit zooveel molecuulprocenten K_2O, zooveel CrO_3 en zooveel H_2O. Wat er werkelijk aanwezig is, men kan het kwalitatief zoo ongeveer gissen, maar kwantitatief is deze vraag vooralsnog niet te beantwoorden.

Het beschouwde stelsel is *ternair*, zoodat $n = 3$ is, en de phasenregel geeft $F = 5 - r$. Er zouden dus hoogstens 5 phasen naast elkaar in evenwicht kunnen zijn. *Schreinemakers* vond nu, dat er behalve vloeibare oplossing en damp achtereenvolgens kunnen aanwezig zijn als vaste phasen: kalihydraat, kaliummonochromaat, bi-, tri-, tetrachromaat en anhydrisch chroomzuur, al naar de samenstelling der oplossing. Hier is dus overal $r = 3$, zoodat er nog 2 vrijheden overblijven, bv. T en het gehalte der oplossing aan kali. Het chroomzuurgehalte en de dampdruk zijn dan geheel bepaald. Is het chroomzuurgehalte grooter dan het vereischte, dan slaat er vaste phase neer, zoolang tot dit gehalte het door het evenwicht bepaalde is geworden.

Bij elke temperatuur zullen verder bij een zeer bepaald kali- en chroomzuurgehalte ook *twee* vaste phasen naast oplossing en damp kunnen aanwezig zijn, bv. monochromaat + dichromaat, dichromaat + trichromaat, enz. Dan is $r = 4$, en er blijft derhalve slechts één vrijheid, bv. T over. Dampdruk en de beide gehalten zijn dan telkens door de evenwichtsvoorwaarden geheel bepaald.

Eindelijk zouden er bij een bepaalde temperatuur 5 phasen mogelijk zijn. Dan is bv. ijs die 5e phase, en er is dan geen enkele vrijheid meer: temperatuur, druk en de beide gehalten zijn volkomen bepaald.

Laat men in het onderzochte geval de dampphase buiten beschouwing, dan wordt r een eenheid minder, dus F een eenheid grooter. Die nieuwe vrijheid is dan de uitwendige druk, welke in de plaats van den dampdruk komt. Maar aan-

gezien men dien druk in dergelijke gevallen meestal standvastig onderstelt, nl. gelijk aan dien van den dampkring, zoo blijft het aantal vrijheden schijnbaar onveranderd. Feitelijk is het aantal met één vermeerderd, want men kan ook dien druk veranderen (zie ook § 7).

Een ander Voorbeeld: De *koolzure kalk*.

Een klassiek voorbeeld, want hieraan werd voor het eerst door *Debray* het thans zoo gewone dissociatieverschijnsel bestudeerd. Zooals nl. bekend is, splitst zich dat zout bij verhitting in watervrije kalk en gasvormig koolzuur. Er bestaat hier één betrekking tusschen. de moleculaire potentialen, en er zijn twee veranderlijken T en *p*. Het is derhalve duidelijk, dat er van deze laatsten slechts één onafhankelijk veranderlijk is, bv. T, en dat de koolzuurdruk dan geheel bepaald zal zijn. Die is nl. door genoemde betrekking afhankelijk van de temperatuur, en neemt met deze toe.

Als componenten van het stelsel zijn nu te beschouwen CaO en CO_2. Want deze kan men in wisselende hoeveelheden willekeurig samenbrengen, en de verbinding $CaCO_3$ kan daaruit worden opgebouwd. Hier is alzoo $n = 2$, en de phasenregel geeft $F = 4 - r$. Daar er drie phasen zijn, vast CaO, vast $CaCO_3$ en gasvormig CO_2, zoo is $F = 1$, en ook hieruit volgt dus, dat als bv. T gegeven is, de druk geheel bepaald zal wezen.

Ten slotte een laatste voorbeeld: het *salmiak*.

Dit splitst zich bij verwarming in ammoniak en zoutzuur, beide gasvormig. En daar deze producten alweer in willekeurige verhouding kunnen gemengd worden, zoo is ook hier het aantal componenten = 2, nl. NH_3 en HCl, en nog eens vindt men $F = 4 - r$. Maar er zijn nu slechts twee phasen: één vaste, het salmiak, en één gasvormige, het gasmengsel, zoodat $F = 2$ wordt. D.w.z. men kan b.v. de temperatuur en de samenstelling van het gasmengsel willekeurig aannemen, en dan zal de druk geheel bepaald zijn.

Neemt men in dit laatste voorbeeld *aequivalente* hoeveelheden ammoniak en zoutzuur in het gasmengsel aan, of wat op hetzelfde neerkomt, begint men met vast salmiak, en laat dit zich vrijwillig dissocieeren, dan vervalt één veranderlijke, nl. de samenstelling van het gasmengsel. Maar aangezien het

stelsel dan niet meer als binair is op te vatten, maar als een stelsel uit één component, nl. NH_4Cl, zoo is $F = 3 - r$. En bij twee phasen blijft derhalve $F = l$, d.w.z. bij gegeven temperatuur blijft de druk bepaald.

Dergelijke bijzondere stelsels zijn dus schijnbaar een graad lager dan het willekeurige stelsel, waarvan ze een bijzonder geval zijn. Zoo zijn er ook ternaire stelsels, die zich in bijzondere gevallen als binair gedragen, enz. Men zou dan van een *quasi-binair* stelsel kunnen spreken. Maar men doet beter zich aan de algemeene formuleering te houden, en bv. in het bijzondere geval van *aequivalente* hoeveelheden NH_3 en HCl te blijven spreken van een binair stelsel. Men houdt dan als veranderlijken T, p en de samenstelling der gasphase, waarbij dan $F = 4 - r = 2$ blijft. De temperatuur en de samenstelling van het gasmengsel kunnen dan willekeurig gedacht worden. Een van al die oneindig vele mengsels is het aequivalente. Zoodoende vermijdt men verwarring, en er blijft eenheid in de opvatting van het stelsel.

Handelt men zóo, dan kan met volkomen zekerheid gezegd worden: De phasenregel van *Gibbs* laat *geen enkele uitzondering* toe en al de door sommigen opgeworpen uitzonderingen zijn slechts *schijnbare* excepties, voortkomende òf uit een verkeerde opvatting aangaande het aantal componenten, òf uit het uit het oog verliezen van het algemeen geval, wanneer men *toevallig* met zeer bijzondere gevallen te doen heeft. Dikwijls wordt daarbij verzuimd den *aard* van dat bijzondere als een *vrijheid* te beschouwen, *waarover men reeds beschikt heeft*.

Let men hierop steeds nauwgezet, dan zal de verwarring, welke men nog een enkele maal op dit gebied ontmoet, ophouden te bestaan.

9.

Evenwel, er blijven altijd nog een paar moeilijkheden. Moet men bv. de zg. *optische antipoden* als verschillende componenten beschouwen, of niet?

Wat optische antipoden zijn, is bekend genoeg. Linksdraaiend en rechtsdraaiend wijnsteenzuur bv. Deze lichamen komen in alle physische en chemische eigenschappen overeen, behalve in die eene, dat het eene lichaam het polarizatievlak van het licht naar *links* draait, wanneer een gepolarizeerde

lichtstraal een oplossing van het zuur in water doorloopt; het andere lichaam daarentegen *in gelijke mate* naar *rechts*. Dit verschijnsel moet naar alle waarschijnlijkheid op een verschil in rangschikking van de atomen in het molecuul worden teruggebracht. *Van 't Hoff* bracht het in verband met een of meer 'asymetrische' koolstofatomen, zoodat de moleculen der beide 'actieve' modificatien van dezelfde verbinding zich als elkaars spiegelbeeld verhouden, d.w.z. symetrisch zijn.

Beipe antipoden kunnen in *vasten* toestand tot een *gelijk* bedrag, nl. 1 molecuul rechtsdraaiend + 1 molecuul linksdraaiend wijnsteenzuur (+ nog 2 moleculen kristalwater), vereenigd voorkomen, nl. in het inactieve druivenzuur. Aan de latijnsche naam van dit zuur (acidum racemicum) is voor die verbindingen de naam *racemische* verbindingen ontleend.

Daar het gebleken is, dat bv. het rechts-wijnsteenzuur bij verhitting in linksdraaiend kan overgaan, totdat een inactief mengsel van even groote hoeveelheden der beide modificatien verkregen is, moet men hier eigenlijk één component aannemen en niet twee. Want wanneer men *ongelijke* hoeveelheden der beide actieve isomeren in water oplost, is dit *geen* evenwichtstoestand. Deze is eerst bereikt, wanneer even groote aantallen rechts- en linksdraaiende moleculen in de oplossing aanwezig zijn. Verhitting is daartoe niet eens altijd noodig; wanneer men sommige actieve stoffen bij de gewone temperatuur eenige jaren laat staan, worden ze vanzelf door de langzame transformatie van rechts in links of omgekeerd ten slotte inactief.

Men heeft dus evenals bij water, waarvan zich de dubbelmoleculen in twee enkelvoudige moleculen kunnen splitsen, zonder dat men het in zijn macht heeft de dubbelmoleculen en de enkelvoudige moleculen *afzonderlijk* aftescheiden, en in *willekeurige* verhouding te mengen; of evenals bij een zout, dat zich in aequivalente hoeveelheden positieve en negatieve Ionen splitst, en waar nooit willekeurige hoeveelheden van die Ionen naast elkaar kunnen aanwezig zijn - slechts één component aantenemen, nl. het inactieve mengsel van links- en rechtsdraaiende verbinding, of wil men het anders, de racemische verbinding, waaruit de beide modificaties door splitsing kunnen ontstaan. Want ook in de *oplossing* zullen wel een zeker aantal racemische moleculen aanwezig zijn, al is hun

aantal ook, tengevolge der zeer ver gevorderde dissociatie, uiterst gering.

Heeft men dus een oplossing van wijnsteenzuur in water, dan is $n = 2$ en F weer = 4 - r. Bij 3 phasen, bv. (water)damp, vloeibare oplossing, vaste phase [bv. een mengsel (conglomeraat) van aequivalente hoeveelheden links- en rechtsdraaiend zuur, of beter het racemaat], heeft men dus slechts éene vrijheid, bv. T. De dampdruk is dan volkomen bepaald, alsmede de samenstelling der oplossing, d.w.z. het gehalte aan wijnsteenzuur - op geheel de zelfde wijze als bij opgelost keukenzout bv.

Dat er niettemin *tijdelijk* in de oplossing meer links dan rechts kan aanwezig zijn, doet niets ter zake, want deze toestand is geen evenwichtstoestand.

Maar om *praktische* redenen kunnen wij toch wel degelijk links- en rechtsdraaiend zuur als afzonderlijke componenten beschouwen, evenals NH_3 en HCl bij salmiak, omdat - al is er geen evenwicht - dit evenwicht zich toch zóo langzaam instelt (het kan, zooals wij reeds opmerkten, bij gewone temperaturen jaren duren), dat men de beide stoffen praktisch als afzonderlijke componenten kan beschouwen, die men in *willekeurige* hoeveelheden kan vermengen. Handelt men aldus, dan wordt bij oplossing van wijnsteenzuur in water $n = 3$ en F = = 5 - r. Bij damp, oplossing en één vaste phase (bv. linksdraaiend zuur) is dan F = 2, en de beide onafhankelijk veranderlijken zijn de temperatuur en het gehalte der vloeibare oplossing aan linkswijnsteenzuur bv. De dampdruk en het gehalte aan rechtsdraaiend zuur zijn dan volkomen bepaald.

Bakhuis Roozeboom heeft zich uitvoerig met de studie dezer optische antipoden bezig gehouden, en veel verschijnselen, die vroeger duister en onverklaard waren, in helder licht gesteld.

Iets dergelijks als bij de optische isomeren doet zich voor bij het gewone acetaldehyd, dat zich tot paraldehyd kan polymerizeeren. En daar dit laatste zich weer kan splitsen in drie moleculen acetaldehyd, zoo zou men hier eigenlijk weer met slechts één component te doen hebben, òf de eene modificatie, òf de andere, evenals bij water en bij zout. Maar aangezien men het ook hier in zijn macht heeft de beide aldehyden tengevolge van den *langzamen* overgang in elkaar in zuiveren toestand

af te scheiden, en in *willekeurige* hoeveelheden te vermengen, handelt men wederom praktisch beter - al is er geen evenwicht - twee componenten aantenemen en niet één. (Ook deze verhoudingen zijn uitvoerig door *Bakhuis Roozeboom* toegelicht.)

10.

Er is nog een laatste moeilijkheid, nl. die welke zich bij *suspensies* vertoont.

Een suspensie is een onvolkomen mengsel, zooals men dit ook vindt bij melk, waar de vetdeeltjes niet in de wei zijn opgelost, maar in zeer kleine bolletjes daarin zwevende. Ook bij aetherische olieën, in water of andere stoffen opgelost, komen dergelijke suspensies menigvuldig voor.

Nu is er wel eens beweerd, dat suspensies *geleidclijk* in ware oplossingen kunnen overgaan, wanneer men de zwevende deeltjes maar kleiner en kleiner maakt (*Lobry de Bruyn*). Maar men zij met deze beschouwingen omzichtig. Een suspensie kan wel op een oplossing gaan gelijken, wanneer de verdeeling der zwevende deeltjes ver genoeg wordt voortgezet, maar een oplossing wordt het daarom nog niet. Want - en hier zit de moeilijkheid: men kan de mechanische verkleining dier zwevende deeltjes nooit zoóver drijven, dat deze ophouden een *afzonderlijke phase* te vormen. Want het feit, *dat er een suspensie bestaat*, en *geen oplossing*, staat in verband met de geringe oplosbaarheid der beschouwde stof in het omringende medium, zoodat een *groot deel* zich als vaste (bij z.g. colloïdale metaalsuspensies) of als tweede vloeibare phase afzondert. En die nieuwe phase moet noodzakelijk uit een zeker aantal moleculen bestaan, wil zij *praktisch* als een afzonderlijke phase kunnen optreden. D.w.z. er moeten toch altijd nog *grens*verschijnselen, als oppervlaktespanning e.d., kunnen bestaan. En die grensverschijnselen zijn alleen mogelijk bij een zekere uitgebreidheid der phase. Het aantal moleculen kan daarin betrekkelijk dus wel zeer gering zijn - absoluut toch nog altijd zeer groot! - maar nooit beneden een zeker aantal komen, waarbij de phase als zoodanig niet meer bestaanbaar zou zijn, en waarbij dat te kleine moleculencomplex toch dadelijk weer tot een grooter complex zou aangroeien tengevolge van neerslag uit de oplossing.

Nu is het waar, dat de *grootte* der molecuulcomplexen in

de nieuwe phase (door veranderde oppervlaktetoestanden), naar *Ostwald* heeft aangetoond, en zooals ook theoretisch is in te zien, van invloed is op het evenwicht. D.w.z. dat er bij *kleine* complexen bv. meer moleculen kunnen worden opgelost dan bij groote, zoodat een *gedeelte* van de gesuspendeerde moleculen in de oplossing kunnen overgaan. Maar nooit allen! Dit zou alleen mogelijk zijn, wanneer men door mechanische of andere middelen de zwevende stof zóo fijn kon verdeelen, dat deze zich in afzonderlijke moleculen zou splitsen. Maar dan zou uit de gevormde homogene oplossing zich *onmiddelijk* de kunstmatig opgeloste stof weer afscheiden in den vorm van grootere of kleinere molecuulcomplexen, droppeltjes of zwevende vaste deeltjes, zóo groot dat ze een afzonderlijke phase vormden - en men zou weer van voren af aan met het verdeelen kunnen beginnen.

In onmiddelijk verband met de zooeven beschouwde moeilijkheid staat een andere, nl. die der phasen zelf.

Water en damp zijn bv. twee verschillende phasen. Maar beschouwt men dit vraagstuk nauwkeuriger, dan blijkt het, naar *van der Waals* duidelijk heeft gemaakt, dat die twee phasen eigenlijk eén doorloopende phase vormen, waarvan de dichtheden in de grenslaag snel, doch altijd *continu* in elkaar overgaan. Die grenslaag is echter praktisch als *begrensd* te beschouwen, en als uiterst dun, zoodat aan weerszijden daarvan de dichtheden weer als standvastig mogen worden ondersteld: aan de eene zijde de grootere dichtheid der vloeistofphase, aan de andere zijde de veel geringere dichtheid der dampphase.

Nadert men echter de kritische temperatuur, dan neemt de uitgebreidheid dier z.g. grenslaag hoe langer hoe meer toe, en *bij* de kritische temperatuur zal de grenslaag geheel verdwenen zijn, of wil men liever, zich over de geheele uitgebreidheid der thans homogene phase uitstrekken. Men heeft dan met een z.g. '*kritische*' phase te doen. Maar men kan vragen, waar begint de grenslaag zoo dun te worden, dat men *praktisch* twee verschillende phasen kan aannemen? Het antwoordt hierop luidt nog al geruststellend, want reeds in de onmiddelijke nabijheid van de kritische temperatuur is het verschil in de dichtheden, waartoe de beide phasen eigenlijk

eerst oneindig ver van de grenslaag naderen, tamelijk groot, en geschiedt de ineenvloeiing aan de grens voor het oog bijna plotseling. D.w.z. de grenslaag is in dit geval praktisch reeds zeer dun.

En nu kan men in het algemeen spreken van twee *verschillende* phasen, wanneer men ver genoeg aan weerszijden van de grenslaag zich verwijdert, om een voor iedere phase practisch constante dichtheid aan te treffen, zoodat zij als verschillende individuen kunnen worden beschouwd. De overgangslaag zelf wordt dan altijd buiten beschouwing gelaten.

11.

Nu wij den lezer - voor zoover ons dit op de elementaire wijze, waarop wij al deze moeilijke dingen moesten behandelen, gelukt is - eenig denkbeeld hebben gegeven van de *Gibbs*'sche phasenleer, zal hij vanzelt reeds het nut van die beschouwingen hebben ingezien. Beter dan vroeger toch is men in staat aan de hand van dien phasenregel als leidend beginsel het samengestelde weefsel te ontwarren van de verschillende mogelijke combinatiën, die in een gegeven stelsel van stoffen naast elkaar denkbaar zijn.

Maar ook als classificatiemiddel kan de phasenregel nut stichten. Men kan bv. al die systemen in één klasse bij elkaar voegen, die - hoe verschillend overigens ook - in sommige hoofdzaken met elkaar overeenstemmen.

Zoo kan men bv. letten op het aantal stoffen of componenten, waaruit het stelsel is opgebouwd, en spreken van stelsels van *één* component, van *twee* componenten (binaire stelsels), van *drie* componenten (*ternaire* stelsels), etc.

En anderzijds kan men het aantal vrijheden in het oog vatten, en spreken van *invariante* systemen, d.w.z. stelsels, waarbij het aantal vrijheden = *o* is, en alle veranderlijken geheel bepaald zijn, zooals bv. bij het stelsel water-damp-ijs; van *monovariante* stelsels, waarbij dat = 1 is (water-damp bv.); van *bivariante* stelsels, waar het aantal vrijheden = 2 is, zooals bv. bij vloeibaar water alleen, of oplossing en damp; enz. enz.

En zoo blijkt uit alles, dat de phasenleer in den laatsten tijd een machtig hulpmiddel is geworden, om de dikwijls zoo gecompliceerde verhoudingen te ontwarren en uiteen te houden, al mag nooit uit het oog worden verloren, dat daarmede de

taak van de eigenlijke Scheikunde, in den gewonen zin des woords, volstrekt niet wordt verkleind. Immers, de phasenleer werkt ten slotte altijd met het materiaal, dat de gewone Scheikunde heeft aangebracht. Voor dat de phasenleer een stelsel nader kan bestudeeren, moet - het zij nogmaals gezegd - *eerst* bekend zijn, *welke* stoffen en verbindingen met elkaar in wisselwerking treden. De gewone chemische kennis der verschillende stoffen en van hunne verbindingen blijft dus een uitgebreid arbeidsveld voor de Scheikunde, al beperkt zich de Chemie niet meer zooals in vroeger tijd tot dit beschrijvende gedeelte alleen. De Chemie is evenals de Biologie op weg een exacte wetenschap te worden, en men zou de Phasenleer en de physische Chemie de *Physiologie* der Scheikunde kunnen noemen.

23 Maart 1905.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Het leven van Nicolaas Beets

> Het leven van Nicolaas Beets, beschreven door P.D. Chantepie de la Saussaye, met een volledige lijst zijner geschriften bijeengebracht door Mr. D. Beets en Mej. A. Beets. Haarlem. De Erven Bohn. 1904. Herinneringen aan Nicolaas Beets in Woord en Beeld naar aanleiding van de tentoonstelling in 's Gravenhage 21-28 Maart 1904 door Dr. Joh. Dyserinck. Geillustreerd door Henri A. Fuik. Uitgave R.J. Fuik, den Haag 1904.

- Het is inderdaad wel een aardig leven dat de heer Beets geleid heeft!

- Hoe is het godsmogelijk dat iemand het uit heeft kunnen houden!

Ziedaar de twee eenigszins tegenstrijdige gedachten die als slag en weerslag in me opkwamen, toen ik het gezegde leven had overzien.

De heer Chantepie de la Saussaye is van oordeel dat tijdelijke oorzaken ons weerhouden Beets recht te doen; maar daarin vergist hij zich, tenzij hij met die oorzaken zijn boek bedoelt. Dat is - hij zal het mij toegeven - niet bewonderend en niet geschikt om te doen bewonderen; maar een boek is de heele wereld niet, wij vergeten het, zien naar Beets zelf en ondervinden geen enkel bezwaar om te genieten wat hij gegeven heeft, en om hem den breeden leunstoel toe te kennen waarop hij ongetwijfeld aanspraak heeft.

Ik geloof ook niet dat er veel aan te doen zal zijn. De

rez-de-chausseé zal hij in het huis van onze negentiende eeuwsche letteren moeten blijven innemen. De hoogere verdiepingen houden wij dan over voor anderen.

* * *

Het zou geheel verkeerd zijn te denken dat Beets zijn roem bij de menigte niet aan zeer wezenlijke deugden te danken had. Het knaapje dat, tien jaar oud, te school in de haarlemsche Zoetestraat zat op te letten hoe de huisvrouw van meester Koning, Grietje en Jetje aan hand en schort, tegen half twaalf haar man een kopje koffie bracht, en thuis zijn vader hielp bij het proeflezen van diens 'Woordenboek der Droogerijen' nietigheden, zoo ge wilt, maar lijnen die een leven helpen teekenen - dit knaapje kon vier jaar later, toen hij de latijnsche school bezocht, den indruk maken dat hij altijd een goed humeur had, zonder vertoon en zonder dat het hem moeite kostte, en dat hij nooit haatdragend was. 'Hij was altijd joviaal en droeg altijd een kiel' zegt de medeleerling die dit boekstaafde. Hij voegt eraan toe: 'Hij was bijna de eenige die nooit kwaad werd, nooit de bink stak, nooit rookte, nooit schaatsen reed.' Hij moet een flinke gezonde jongen geweest zijn, met opmerkingsgave, verstand en opgewektheid, - niet luidruchtig, niet droomerig en geen waaghals.

Hij had dat soort genoegelijke en hartelijke houden van de dingen, dat het wezenlijke in zijn schets van den hollandschen jongen is, het soort houden waarmee men aan het omringende leven oprecht deelneemt, maar er ook wel een beetje boven staat. Het is namelijk die genegenheid die de dingen wel in zich opneemt, maar ze niet te zeer ondergaat, integendeel ze bekijkt en er zich mee vermaakt. En datzelfde gevoel had hij ook tegenover de menschen. Hij hield hartelijk van ze, maar met bewustzijn, met oog voor hun eigenaardigheden, en dat hij zoo blij was kwam, behalve door zijn gezondheid en de goede omstandigheden, ook door dit vrije geestes-spel. Hij was daardoor de meerdere en hij was, zoo onschuldig mogelijk, zijn eigen *maître de plaisir*.

Dit ambt vervulde hij, ook bij het schrijven van de *Camera*. Die is geen satire - Beets dacht er niet aan - maar ze is,

welnu ze is juist wat de titel zegt: een Camera Obscura ten pleiziere van Nicolaas Beets. De familie en vrienden in Haarlem en elders moesten het zich laten welgevallen.

Ik ben al te ver gegaan, want vóór hij dit proza schreef, dichtte hij. Gedichten zijn door hem geschreven en uitgegeven vóórdat hij zestien was, en als een van die door Beets' levensbeschrijver gesmade *inedita* haal ik den brief tevoorschijn waarmee de vijftienjarige zijn eerste bijdrage voor de Muzenalmanak, van Immerzeel, begeleidde. Dat was een flinke knaap die zoo schrijven kon. Van schroom is er alleen het woord, maar niet alleen in woorden is er de meest kordate en de meest vrijmoedige eerzucht. Zijn leus schijnt te zijn: streven naar roem, en daarvoor uitkomen zooveel als het met de voorzichtigheid bestaanbaar is. ‘Op mijnen zeer vroegen leeftijd is het zeker een gewaagde stap, maar (ik ontveinze het niet, noch schame mij zulks te bekennen) door mijne Eerzucht aangespoord, en in de overtuiging dat ik 'er niets bij verliezen kan, ben ik 'er na lang wijffelen toe besloten.’ En verder: ‘Wanneer noch het een noch het ander (van twee toegezonden gedichten namelijk) den toets konde doorstaan, en beide door UEd. het gezelschap der schoone dichtstukken, welke uwen almanak altijd versieren, onwaardig geacht wierden, zoude ik mij troosten met de gedachte aan de woorden van den onsterfelijken zanger der Hollandsche Natie: Het streven zelfs is grootsch, in 't worstelperk der Eer.’ Beminnelijk, die boudheid, saam met zulk een openhartigheid. Het gedicht dat Immerzeel plaatste, en dat later als eerste in de volledige uitgave werd opgenomen, is de lijkklacht *Bij den Dood van Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk, geb. Schweikhart † 10 April 1830*. Er blijkt uit dat hij tal van dichterlijke figuren, zooals hij ze ook bij Bilderdijk kon aantreffen, verheven vond, maar tevens dat hij de flinkheid had om door twaalf strofen van vier rijmende regels te trachten dien indruk van verhevenheid op anderen overtebrengen. De indruk zelf was die van een kind, want er stak in die figuren volstrekt niets, maar het vermogen die strofen ordelijk te bouwen en de bedoeling die hij ermee had te handhaven, was dat van een talentvol redenaar. Het was duidelijk dat er in dien knaap een uitmuntend schrijver school, en als hij verzen schreef zou het maar de vraag zijn

wat hij aan gemoed en geest achtereenvolgens onder woorden bracht.

Dit nu, het hebben van een gemoed en een geest die belangrijk waren, bleek al spoedig in de nu volgende gedichten.

Daar was, een jaar later in den Muzen-almanak het *Veld-* (later *Maartsch*) *Viooltje*. Er is daarin iets van den echten jongen Beets: wat de wind doet: 'Dikke doode takken Breken door zijn kracht;' en ter tegenstelling van het viooltje aan trotscher bloemen: 'In een minder rang Heeft men zooveel noten Niet op zijnen zang'. Klaarblijkelijk is, in die eerste verzen al, een echte jeugdige natuur, heel anders dan Bilderdijk, den mokkenden, den verstandelijken, die Bilderdijks rhetorsvermogen met hem voelt te deelen, maar er niet aan onderworpen wenscht te zijn. Ook tegenover Bilderdijk handhaaft Beets zijn vrijheid en onafhankelijkheid.

Al heel spoedig nemen de gemoedelijkheid en de geest die den jongen eigen zijn een tint aan. Hij heeft al iets van den dominee, maar voorloopig weinig, en dat weinige mag hij nog niet toegeven. Wat nu indruk op hem maakt is de nieuwere engelsche poëzie, eerst die van Scott, dan die van Byron.

De groote beteekenis van dien indruk is dat, terwijl Bilderdijk hem zijn geestes-vorm, de kracht, de orde en de klaarheid van de te schrijven gedachte geopenbaard had, Scott en veel meer nog Byron zijn gemoed bewogen en in strooming brachten.

Alles deed mee: de behoefte van den, nu aanstonds, jongeling, om een uitweg te vinden voor wat in hem omging, en zijn verlangen naar dadelijken roem. Scott laat hem nog betrekkelijk kalm, al geeft hij hem gelegenheid om menige gevoelsschakeering onder woorden te brengen, maar Byron doet hem, wat nooit iemand hem meer gedaan heeft, hij overweldigt hem. En dit was wat hij noodig had. Hij wil in krachtige, klare, ordelijke rede zijn gemoed en zijn geest tot uiting brengen. Dat is zijn diepste wezen: noch in zijn jeugd noch later valt daaraan te twijfelen. Doch daartoe moest een gemiddelde gevonden worden tusschen de lenigheid van het natuurlijk spreken en het indrukwekkende van het afgemeten vers. Byron, die een bewonderaar was van Pope, en tevens, na een bal en onderwijl zijn kamerdienaar hem uitkleedde de

wildste fantasieën, beschrijvingen en toespraken in vrij familiare verzen op het papier wierp, was juist de man die hem dit geven kon. Hij kon dwepen met den Lord, zooals wie niet?, en, jeugdig student, zijn Zwarten Tijd beleven, maar de gezonde hollandsche jongen en aanstaande dominee wist wel dat dit maar larie was. De eerzuchtige jonge dichter vooral wist wel hoever hij ging.

José was niets anders dan Byroniaansche taal tot een verhaal gedraaid. Of liever: het was het hollandsch van Beets lenig gemaakt door zijn vertalen van Byron.

Men kan er zich werkelijk niet te sterk van doordringen - Beets heeft het zelf gezegd en zijn levensbeschrijver heeft er met nadruk op gewezen - dat alles bij Beets ondergeschikt is aan de taalbehandeling. Hij heeft het ongeloofelijk vroeg gemerkt, en heeft het eigenlijk nooit vergeten, dat hij geboren was met een vermogen, van zijn eigen wezen uit, de taal te hanteeren, te vormen, te doen werken op anderen. En zoodra hij gerijpt was zou hij de prediker zijn die door het mondeling en schriftelijk woord zijn omgeving en lezers bezig, en op een afstand, hield.

Voorloopig was Beets nog niet rijp, maar het allereerste wat hem te doen stond was hem duidelijk: de taal zoo te behandelen dat hij de aandacht op zich vestigde, dat hij beroemd werd. Daarna kon men verder zien.

Met Immerzeel had hij de betrekking aangehouden. Zijn eerzucht en zijn openhartigheid waren hem daarin bijgebleven, ‘To take care of their fame’ - erkende hij - was datgene wat jonge poëten te doen hadden. Groot was dan ook zijn vreugde toen Immerzeels oordeel over José in handschrift, gunstig was. ‘En gij hebt hebt ook mijn Jose “met genoegen” gelezen, en het komt u voor dat ik dien “gerust” in 't licht zou kunnen geven, waarlijk dat doet mij een oprecht genoegen.’ - Maar nu dan ook geen uitstel meer. ‘Gij weet niet, mijnheer Immerzeel! welke luchtkasteelen ik reeds op de uitgave van dat gedicht gebouwd heb en hoe vurig ik derhalve verlang het voor 't licht te zien komen.’ ‘Ook heb ik geen plan vooreerst een bundel *verscheiden gedichten* uit te geven; Jose moet mij daartoe juist den weg banen, ik wensch bij mijn Landgenooten vooreerst enkel als Autheur van Jose be-

kend te staan.' En verder: 'Over een paar maanden word ik 20 jaar; mijne Eerzucht - want waartoe 't ontveinsd? - prikkelt mij nog voor die tijd een dichtstuk in de wereld te hebben, dat misschien eenigen opgang zou kunnen maken, mijn poëtischen Carrière in 't groot te hebben geopend.' Hebt ge ooit zulk een tuk 'Autheur' gezien? Zonder twijfel is er in dezen stormloop op den roem iets dat niet alledaagsch is: iets, bij uitstek, als ik het zoo noemen mag, paganistisch. Maar gezonde kracht steekt erin en ik voor mij, hoewel dien ijver niet benijdend, prijs dat hij zoo zonder hulsel is.

Hij bleef niet zonder belooning: de student Beets is het troetelkind van den roem geweest.

Hoofdzaak was voor hem, in Leiden, dan ook niet de studie, maar de kring waarin hij getroeteld werd. Daar was Hasebroek, aan wiens gedicht bij den dood van Bilderdijk Immerzeel de voorkeur boven een van Beets gegeven had: mededinger dien hij verlangde van nabij te zien en dien hij zich te vriend maakte. Daar was Kneppelhout, de voorname, de fransch-sprekende, fransch-schrijvende student, die in Leiden woonde, maar buiten de studenten leefde, en voor afwisseling naar Parijs ging waar hij persoonlijke kennis had aan Hugo, de Lamartine en Janin. Van den omgang met dezen en anderen heeft vooral Dr. Dyserinck aardige bizonderheden, uit brieven en geschriften, meegedeeld.

Maar behalve de leidsche kring was al heel gauw de amsterdamsche van beteekenis. Den 8en Mei 1834 schrijft Drost aan Potgieter dat de heer Beets 'voor den *Vriend* gewonnen' is. Het is een verzuim van den heer de la Saussaye dat hij Beets' medewerking aan *De Vriend des Vaderlands* buiten bespreking gelaten heeft. Het feit van die medewerking was lang bekend, en de lijst van Beets' werken, achter zijn eigen boek gedrukt, brengt ons de nauwkeurige opgaaf van al wat Beets tot dit tijdschrift heeft bijgedragen. Wist hij niet dat die vermeerdering van onze kennis belangrijk was? Èn voor de geschiedenis van Beets leven èn voor die van de toenmalige letterkundige voorvallen?

Ik heb tegen den schrijver van dit. *Leven* menige grief: als daar zijn, dat hij ons in plaats van de kleurige, grijpbare berichten altijd zijn eigen grauwe verrafelde gedachten geeft,

en dat hij daardoor telkens, als het ware, tusschen ons en Beets in gaat staan. Maar dit mogen eigenschappen van zijn geest zijn en niemand is gehouden te doen wat niet in zijn vermogen ligt. In ieders vermogen evenwel ligt het zich de kennis eigen te maken die hij tot behandeling van zijn onderwerp noodig heeft. Het komt mij voor dat de heer de la Saussaye in kennis van de toenmalige letterkunde is te kort geschoten. Wat bedoelden de dichters van die dagen? Wat hadden zij gemeen, waarover streden zij? Het antwoord op die vragen geeft de heele geschiedenis van Beets als dichter en letterkundige, en tegelijk beschrijft het de wisselwerking tusschen hem en zijn tijdgenooten. Dacht de schrijver dat de heele scheiding tusschen Beets en Potgieter daarin bestaan had dat de een den ander een onaangenaam mensch vond en de ander den een een zemelknooper? Zoo eenvoudig zijn toch niet de geestelijke splitsingen.

Ik nam het denkbeeld: kennis van de letterkunde, nu vrij hoog op. Maar ik ben niet zeker dat de levensbeschrijver de kleine feiten van het tijdperk waar hij zijn dichter in te volgen heeft, goed kende. Hij deelt uit den grooten voorraad dien hij toch onder de oogen moet gehad hebben zoo weinig mee dat verband houdt met het belangrijke van dat tijdperk. En nu hij de gelegenheid heeft ons in te lichten omtrent iets belangrijks noemt hij het zelfs niet.

Uit de bewoordingen die Drost gebruikt, blijkt al dat hij op den toen pas negentien-jarigen Beets prijs stelde. Uit de lijst achter het *Leven* zien we nu tevens dat Beets aan zijn verwachtingen beantwoord heeft. Niet alleen de enkele met letter of naam geteekende gedichten heeft hij aan den *Vriend* bijgedragen, maar ook een vol dozijn boekbesprekingen.

Drost was de eigenlijke leider van de jeugdige medewerking aan dit tijdschrift. In het begin van het jaar had hij zich nog beklaagd bij Potgieter dat hij niet genoeg geholpen werd. Men kan dus denken dat Beets' steun hem een aanwinst was.

Maar, hiervan afgezien, was er nog een reden waarom die hulp met name voor Drost iets beteekende. Er bestond toch tusschen hem en Beets een verwantschap, die niet bestond tusschen hem en Potgieter. Ik bedoel niet allereerst dat zij beiden aanstaande predikanten waren, maar dat zij Bilderdijk

liefhadden. Zonder gewicht was het eerste zeker niet, want stellig niet zonder oorzaak had Drost kort tevoren aan Potgieter geschreven: ‘Met leedwezen zag ik wederom zekere vooringenomenheid tegen geestelijken stand en kerkelijke betrekking bij u doorstralen;’ doch het tweede raakte meer onmiddelijk hun samenwerking. Als Drost Potgieter toevoegde: ‘Het verwonderde mij, u, bij wien ik nimmer een onjuist gehoord, gesproken of geschreven woord dacht te vinden ditmaal zoo duchtig in de war te zien,’ dan betrof zijn berisping een oordeel over gedichten van Bilderdijk, die Potgieter niet en hij wel bewonderde. En tegen zulke oordeelen vond hij in Beets een medestander.

Wij zien dus nu Beets aan het werk als den natuurlijken bondgenoot, niet zoozeer van Potgieter als van Drost. En al behoeft men niet te denken aan het opzettelijk handhaven van zekere voorkeuren, het is een feit dat hij zijn eerste recensie (over Withuys) stelt onder de hoede van Vondel *en Bilderdijk*, en dat hij waarschuwt tegen de wildheden van den romantischen stijl.

In wezen was dit, niet de geheele Drost, maar één van de zijden die Drost gelden liet tegenover Potgieter.

Misschien bevreemdt het dat Beets zich zoo uitliet, nu nog wel, terwijl juist zijn *José* verscheen; maar komt het niet geheel overeen met wat wij van hem weten? Het is niet mijn bedoeling hier een overzicht te geven van zijn verdere besprekingen; de waarheid is dat hij er den eens aangeslagen toon niet in verloochent. Hij heeft zich door Byron laten overweldigen, maar de bewonderaar van Bilderdijk en de vormer van een klare en evenwichtige, hoewel gemoedelijke en geestige hollandsche uiting bleef in hem hoofdpersoon. Het is volkomen waar - zooals hijzelf later zei en zijn levensbeschrijver ons overbrengt - dat hij in 1834 Byron al te boven was, al is het even waar dat hij nog twee byroniaansche verhalen - *Kuser* en *Guy de Vlaming* - schrijven zou. Zij waren de voorraad dien Byron in hem had opgewoeld, maar dien hij behandelde, zooals hij zijn taal behandelde, met een hollandschen aard en een door Bilderdijk geschoold verstand. Wat hij zich voornam was zijn gemoed en zijn opmerkingsgave tot uiting te brengen: daarvoor onderging hij de romantiek die zijn taal lenig

maakte en wenschte hij haar, hoe langs zoo meer, natuurlijk; maar in de vormen van zijn gedichten bleef hij de leerling van Bilderdijk.

Dit was geheel iets anders dan Potgieter doen ging, die in de Romantiek de mogelijkheid zag van nieuwe vormen en verwantschap zocht tusschen dat nieuwere en de schoonheden van de zeventiende eeuw.

Ik geloof, op grond van het voorafgegane, dat Potgieter en Beets elkanders natuurlijke tegenstanders waren en dat zij van 1834 af in wedijver met elkaar geleefd hebben. Zonder dat dit nog werd uitgesproken vond de jeugdige dichter bij zijn stormloop op dichterlijke vermaardheid in Amsterdam een sterkte die zich niet overgaf. *José*, dat overal in den lande bewonderd werd, droeg niet de goedkeuring weg van Potgieter, en ook niet van Bakhuizen en Drost.

Wedijver met Amsterdam zoek ik ook in het schrijven van de *Camera*. Potgieter heette bij Drost *de humoristische schrijver*, hij arbeidde toen Beets in hun kring kwam aan *Het Noorden*, waarvan het eerste deel in 1836 verschijnen zou. De vernieuwing van het proza gold daar, onder den invloed van Geel, voor nog belangrijker dan die van de dichtkunst. Het waren gelukkige jaren toen Beets de opstellen schreef voor zijn *Camera Obscura*. Hij kon hopen dat niet alleen de omgeving die er in geportretteerd was maar ook de Gidsbent van zijn meerderheid overtuigd zou zijn.

Bij den tweeden druk, in 1841, kwam Potgieters antwoord: *Kopieerlust des Dagelijkschen Levens*.

* * *

De Heer de la Saussaye heeft zich veel moeite gegeven om te betoogen dat Beets niet hoogmoedig was. Beets zelf is indertijd, in een gedichtje aan Mr. van Hasselt tegen die beschuldiging opgekomen. Ze luidde dat hij vooral hoogmoedig zou geweest zijn op maatschappelijke voordeelen: huwelijk en verkeer.

Het komt mij voor dat men, liever dan vóór of tegen die beschuldiging te strijden, haar verklaren moet.

In *De Komeet* van 20 Feb[i] 1836 wordt door een klaarblij-

kelijk met Beets bekend en hem genegen schrijver over *Kuser* gehandeld. (*De Komeet* was een blad dat ophield te bestaan toen *De Gids* werd opgericht, omdat zijn schrijvers aan dat tijdschrift gingen meewerken). In die bespreking leest men het volgende: ‘in de hoogere standen, waar men tegen Hollandsche poëzie nog zooveel vooroordeel heeft, werd *Jose* n i e t miskend. Daar heeft de bekendheid met de buitenlandsche dichters allergunstigst gewerkt op het lot van een jongeling, die door prijzen aangemoedigd en niet bedorven, later onze letterkunde met nog zoovele schoone vruchten verrijkt heeft.’

Wat dunkt u, als de hoogere standen die Beets in zich opnamen - de zinspeling op zijn verloving met een freule van Foreest is duidelijk - op deze wijze tegenover de miskenners van *José* gesteld werden, wie schiep dan de aanleiding tot de beschuldiging dat Beets zijn standsverheffing te zeer op prijs stelde?

Uit brieven aan Kneppelhout heeft Dr. Dyserinck merkwaardige zinsneden aangehaald die bewijzen *hoe* voortreffelijk Beets den kring vond waarin hij door zijn verloving was opgenomen, en hoe hoog hij hem schatte boven zijn vorige omgevingen. ‘Zoo ver’ was hij daar, schreef hij, ‘van dat flauwhartige en futile 't welk mij in mijne omgevingen reeds zoo lang heeft tegengestaan’. Men bedenke dat deze drie-en-twintigjarige den omgang van Drost, Potgieter en Bakhuizen genoten had. En vroeger al: ‘Ziet gij, mijn wareld is *hier;* Nijenburg is mijn wareld; mijn *lieve* Aleide, mijne *goede* aanstaande schoonmoeder. Ziedaar voor wie ik leef, schrijf en denk. Voorts voor u en die u gelijken. Hoe weinigen zijn zij? Bernard [Gewin], Hasebroek, wie meer? - Mijn toekomst is de wijngaard des Heeren. Mijn roem niet van deze aarde. Dit, mijn waarde, zijn geen phrases! dit is waarheid. Ik gevoel dagelijks de jammeren van het *te vroeg*. Ik ben te vroeg begonnen. Ik ben blasé. Al wat een ander prikkelt is voor mij *abgeschmackt*. De loopbaan der letteren heeft mij niets zoets, niets nieuws meer aan te bieden.’

Dit was na *Guy de Vlaming*, na wat hij zijn ‘zwarten tijd’ noemde. Tusschen dezen brief en den eerst-aangehaalden ligt een tijdsverloop van twee jaren. Men kan dus aannemen dat

er sprake is van een stemming die aanhield, van een houding die zich kennen deed.

En nu wil ik dit geen hoogmoed noemen, maar ik vraag me af: wat moet Potgieter erin hebben gezien?

Bedenk nog eens dat niemand ooit met doller drift op dichterroem kan zijn uitgetogen dan deze jonkman.

Naast Beets' brieven aan Immerzeel leg ik nu den eersten dien Potgieter aan dien redacteur geschreven heeft. Hij is uit Antwerpen van 21 Juni 1828. Hij verzocht er om een ronde beoordeeling en antwoord op de vraag of hij gerechtigd is in den kring van de andere dichters te worden opgenomen. Dan schrijft hij verder: 'Hoe aangenaam 't mij toch zoude zijn mij in dien kring geplaatst te zien, ik vrees altijd dat een vreemdeling (zoo hij onze taal kent) regt heeft, om laag over ons publiek, laag over onzen kunstsmaak te oordeelen, als hij in den Muz. Alm. stukjes aantreft, waaraan de geest van Vondels of Bilderdijks Muze geheel vreemd is. Dit is, WelEdel Heer! aan u als uitgever niet te wijten, maar het is heilige pligt voor den Inzender daarvoor naar de inspraak van zijn gemoed te waken.' Dit is nog de van zijn taak niet bewuste Potgieter; de vriend van Willems en die ook aan Bilderdijk zich nog niet onttrekken durft, maar één ding is duidelijk: juist zooals hem als knaap bij het graf van De Ruyter niet de roem maar de deugden van het voorgeslacht begeerenswaardig leken, zoo heeft hij ook nu niet het verlangen beroemd te worden, maar den eerbied voor zijn 'heilige pligt'.

Dit was het verschil tusschen Beets en Potgieter: de een zorgde voor zichzelf, de ander voor de literatuur.

De brief dien ik van Beets het laatst aanhaalde eindigt met de zinsnede: 'Ik heb eenige heerlijke, onwaardeerbare harten innig aan mijne Poëzie, en door mijne Poëzie aan mijzelven verbonden. Het is genoeg. Ik dank God voor de heerlijke gave. De menschen *en masse*, het publiek kan ik voor niets danken.' Dit was een zelfgenoegzaamheid waarvan Potgieter niets begrijpen kon. Hij zou ze verfoeielijk hebben gevonden. Als Beets hem ooit het minste ervan ge□oond heeft, dan heeft hij er niets in kunnen zien dan bekrompenheid en hoogmoed.

* * *

Ik ben Beets' levensbeschrijver dankbaar voor wat hij uit een brief van Januari 1837 heeft meegedeeld. In de eerste plaats de karakteristiek van Potgieter: ‘altijd aanvallende en bestrijdende brengt hij u gedurig in 't nauw en vangt u voor uw eigen strikken, helpt u er zelf weer uit, brengt u tot malle consequenties van uw opinie en eindigt dikwijls met haar ook te omhelzen en op beter grondslagen te vestigen.’ Leerlingen van Dr. Doorenbos weten bij ervaring iets van deze socratische gesprekvoering. - Maar dan ten tweede wat Beets over Potgieters verhouding tot *De Gids* vermeldt: ‘het mengelwerk is voor 't grootste gedeelte van hem. Redacteur is hij evenwel niet. Ik geloof eigenlijk dat er geen redacteur is.’ Er blijkt hieruit dat Beets die toch de laatste jaren een zoo trouw medewerker van de *Vriend* geweest was, door Potgieter en Bakhuizen niet in vertrouwen genomen werd. Weliswaar gebeurde dit ook met Heye niet, maar Heye ging op ‘in zijn praktijk en invitaties’: Beets daarentegen wenschte niets liever dan in de schrijverswereld vooraan te staan. Dit lezende kan men gerust zeggen dat er niet is geweest een vriendschap die later, toen Beets predikant te Heemstee was, verkoelde, maar een verhouding die, voor het uiterlijk vriendschappelijk, in wezen bedachtzaam was.

Potgieter *vertrouwde* Beets niet, en als men iemand niet vertrouwt, dan wil dat zeggen dat men hem verdenkt van bedoelingen, die anders zijn dan zijn voorgeven. Was er in dit geval reden voor?

Stel eens tegenover elkaar den eerzuchtigen jongen man van de brieven aan Immerzeel, en den aanstaanden proponent van den brief aan Kneppelhout: ‘Mijn toekomst is de wijngaard des Heeren. Mijn roem niet van deze aarde.’ Binnen drie jaren heeft dit kontrast zich ontplooid in Beets, en terwijl het aanwezig is schrijft hij *Guy de Vlaming* en de *Camera*.

Wat bedoelde Beets met zijn ‘wijngaard des Heeren’, terwijl hij harder dan ooit werkte in den wijngaard van de literatuur? Wat bedoelde hij met zijn roem niet van deze aarde, terwijl hij zich zelf-behagelijk neerliet in aardsche welvaart en deftigheid?

Was het niet in dezen zelfden tijd dat een vertaling van zijn *José* ‘in fransch keukenproza’ naar de Lamartine zou

gezonden worden om, bij dien, zijn dan toch aardschen roem te vermeerderen? -

Dit laatste zal Potgieter wel niet geweten hebben, maar hij moet in Beets van het begin af - hij die achterdochtig was op het stuk van dominees - den heiden hebben geroken die zich achter den christen verborg.

Mevrouw Bosboom vertelt dat Potgieter tusschen '38 en '40 eens een bezoek op Heiloo bracht aan de Hasebroeks, maar dat hij ‘als Lodewijk XIV, dien dag inamusable’ was. Als oorzaak geeft zij op: ‘Nijenburg en Beets’, en ‘dat de *vrouwe* van N. naar zijn zin teveel de *hooge vrouwe* was’. Alles overziend kan men zich de gevoelens denken waarmee Potgieter, die zich op zijn gemak tusschen de Zweedsche uitgaande wereld bewogen had, hier op een Zondagmiddag zat ingepend. Hij plaagde mevrouw Bosboom nog lang met ‘de ongezonde Heilosche lucht’.

Komt het ons nu toe te zeggen wie van hen beiden gelijk had? Het is een feit dat Beets wereldsch was en belust op wereldsche voordeelen. Het is ook een feit dat hij dominee worden moest, en dat de heiligheid van dat ambt, voor ieder die het ernstig opneemt, de verloochening van dat wereldsche tot noodzaak maakt. Het trachten naar die verloochening, het gelooven aan die verloochening, het zich streelen met die verloochening, moet wel heel lang een plooi van huichelarij geven aan het innerlijk nog wereldsche hart. Niet de Christen, maar de predikant, moet terwille van anderen voorwenden wat nog niet aanwezig is. Dit is de huichelarij van het ambt, en vandaar dat Potgieter er bang van was. En zonder twijfel is ook die huichelarij grooter naarmate het hart meer aan het wereldsche hangt.

Beets zou niet de man geweest zijn die hij geworden is als er niet een oprechte ernst in hem geleefd had. Hij heeft getracht een goed en oprecht mensch te zijn en niet te jagen naar uiterlijke voordeelen. Maar niemand maakt ongedaan wat hij onbewust uit jeugdige aandrift heeft teweeggebracht, Hij had ernaar gestreefd *de* dichter te worden van Nederland. Hij had van dat dichterschap vóór alles den roem begeerd. Hij had door dat dichterschap toegang gekregen tot kringen die hem anders gesloten waren en heeft de kleindochter van

Van der Palm getrouwd, van Nederlands grooten officieelen redenaar. Hij mocht zich wenden of keeren hoe hij wou, hij was in den kring geraakt waarin hij leven zou, en waarvan hij de idealen vervullen moest: *de* dichter en *de* officieele redenaar van Nederland worden naar de in dien kring geldige opvatting.

Tegelijkertijd bleef in Amsterdam Potgieter, het hoofd van die revolutionnaire Gids-beweging, waartoe Beets zich had aangetrokken gevoeld, waarin hij even een rol speelde, en die hem spoedig daarop had losgelaten.

* * *

Ondanks dat Beets in 1840 zich geheel ging wijden aan het predikambt, nam hij in datzelfde jaar toch het redacteurschap van de Muzeń-almanak op zich. Hij was met Immerzeel - niettegenstaande hij ironisch over hem deed - altijd heel goed gebleven. Toen hij hem in 1838 zijn *Ebella* zond voegde hij er het vriend-houdend P.S. aan toe: 'Ik geloof gij gelukkiger vers van mij hebt getroffen dan Tesselschade'. Potgieters jaarboekje Tesselschade zou na 1840 niet meer verschijnen; de Muzen-almanak verscheen onder Beets. Maar, hoewel tusschen de beide dichters later nog een pennestrijd ontstond naar aanleiding van de dichteres Albertine Kehrer, zullen zij verder hun eigen wegen gaan.

Overzien wij de poëzie van Beets, dan erkennen wij dat hoe langer hoe meer de natuur die we in het begin van dit opstel beschreven naar voren drong. Zij bewoog zich in de vormen van Bilderdijk, maar een gemoed en een geest kwamen er in tot uiting die hem geheel van Bilderdijk deden afwijken. Door die natuur, die het beste was wat hij had, kon hij zelfs aan Bilderdijk worden tegenovergesteld. Maar in de poëzie is een nieuwe natuur in oude vormen nooit half zoo belangrijk als het scheppen van een nieuwen vorm. Een poging tot het laatste was zijn beoefening van het romantisch verhaal geweest, maar dit gebeurde uit den eenen hem geweld aandoenden indruk van Byron; na zijn *Ada* heeft hij ermee opgehouden. Toch was daarin iets schoons: er was het verlangen in naar een nieuwe, een de grenzen van zijn omgeving doorbrekende schoonheid.

Hier raak ik aan het tragische dat ik in Beets heb opgemerkt. Inderdaad een leven dat velerlei aardigs had! En - hoe is het godsmogelijk dat hij het heeft uitgehouden! De schoonste gedichten die Beets geschreven heeft zijn, mijns inziens, *Zangdrift*, *Lente*, *In den Herfst* en *Onvermogen*. Deze vier heb ik indertijd in een bloemlezing van Nederlandsche Dichters opgenomen. Zij hebben alle den toon van zijn jeugdgedichten - van de vertalingen tot *Najaarsmijmering* - maar zij zijn oneindig veel beter, zij redeneeren niet, zij zijn niet vormeloos, en wat zij uitdrukken is het verlangen naar een schoonheid die maar niet komen wil.

Onder hen, onder den hemel van hun ziele-streek, staat het aardeleven van Beets' bewonderde dichterschap.

Gevoelens, voorstellingen en gedachten, menschelijk, maar van zijn tijdperk, die vullen zijn gemoedelijke en duidelijke gedichten.

Een verbeelding, een droom, die zich verklankt, die zich gestalten schept, - er is bij hem geen sprake van.

In 1833 drukte Beets een vertaling van een gedichtje van Casimir Delavigne. *De Gondclier* heet het. In 1837 gaf Potgieter in de Gids zijn vertaling van hetzelfde, onder denzelfden naam. Het was een wenk, een betuiging en een verkondiging.

‘Luister, lieve Gondelier!
Wilt ge me overvoeren?
'k Zal dees zilvren halsboot hier,
U ten loon ontsnoeren;
Zie, de steen is overschoon!’
Maar de knaap was meer gewoon,
Spotte met haar bede:
‘Schaaplief, houd uw halsboot maar;
Die ik in mijn gondel vaar,
Breng me iets beters mede.’

‘Nu, zoo zij mijn luit besnaard,
Bloem der jongelingen!
En ik wil in de overvaart
U een liedje zingen!

Wijs en toon zijn overschoon!’
Maar de knaap was meer gewoon,
Spotte met haar smeeken:
‘Kindlief, neen! vermoei u niet;
Denkt ge dat ik met een lied
Mij bevredigd reken?’

‘Nu zoo neem dit bidsnoer dan,’
Sprak zij meer verlegen;
‘'k Houd het van een heilig man,
Met zijn achtbren zegen;
‘Zie het kruis is overschoon!’
Maar de knaap was meer gewoon;
Barscher nog en stroever,
Sprak hij met een wreeden lach:
‘Die niets beters toonen mag,
Laat ik aan den oever.’

Echter heeft de knaap de spaan
Vlug ter hand genomen,
En de kleine tocht ging aan,
Door de blauwe stroomen.
Echter vloog de gondel voort,
Met de lieve vracht aan boord,
Aan des roeiers zijde;
Echter scheen zijn hart voldaan
En hij zag haar vriendlijk aan,
Ongefronst en blijde.

Zoo nu knaap of meisje vraagt
Wat den guit bekeerd had,
En wat loon hem heeft behaagd,
Die zooveel begeerd had?
Hoor uw oordeel van zijn smaak:
Als een eerbre blos de kaak
Van de maagd ontgloeide,
Telde 't mondje hem zijn loon,
Meerder was hij nooit gewoon,
Vroeg hij niet, maar roeide!

Wat volgt is van Potgieter:

‘Wil,’ sprak 't meisje, jong en schoon,
‘Mij naar den Rialto roeien,
En dit halssnoer wordt uw loon:
Zie, hoe hel die steenen gloeien!’
Doch de gondelier sprak weer:
Neen, blijf zelf dien schat bewaren,
‘Wilt gij in mijn bootje varen,
Dan, Gianetta! eisch ik meer!’

‘Wil ik dan,’ dus nam zij 't woord,
‘'t Lied van wie van liefde klagen
Voor u zingen? - laat me aan boord,
Toon en wijs zal u behagen!’
Doch de gondelier sprak weer:
‘Waant gij, dat men slechts voor zangen
In mijn gondel wordt ontvangen?
Neen, Gianetta! ik eisch meer!’

En zij bood haar rozenkrans:
‘'k Liet hem door den Bisschop wijen,
't Krusifiks weerkaatst van glans,
Non bij non zal 't u benijen!’
Doch de gondelier sprak weer:
‘Zou ik om dat vrome teeken
Met mijn boot van wal gaan steken?
Neen, Gianetta! ik cisch meer!’

Toch zag straks de waterbaan
's Jonglings roeispaan opgeheven, -
Lachend staarde hij haar aan,
Wat had hem die maagd gegeven?
Blozend sloeg zij de oogen neer, -
Toen ze aan d'oever van hem scheidde,
Dankte zij niet voor 't geleide,
Hield hij woord en vroeg niet meer!

Wat heeft Beets in het gedicht gezien en wat Potgieter? - Beets een verhaaltje; wat merkwaardig daaruit blijkt dat hij het afmaakt. Potgieter een beeld en een lied. - Beets tracht zijn verhaaltje aantrekkelijk te maken door natuurlijke en dramatische voorstelling: hij laat, in de tweede stroof, het meisje verlegen worden, en met de oogen van den natuurlij-

ken verhaler is dit zeer goed gezien. Potgieter doet al wat hij kan om de dingen die ter sprake komen te doen leven *voor de verbeelding:* hij wijst op het gloeien van de steenen, hij omschrijft wat het meisje zingen zal als ‘'t lied van wie van liefde klagen’, en - verre van te vertellen en te redeneeren - laat hij u uit het blozen van het meisje en het zwijgen van beiden *raden* wat er is gebeurd. Beets verhaalt en doet dat duidelijk (het versje is jong en nog geen goed staal van hoe hij het later kon), maar dat hij het in verzen doet, lijkt haast bijkomstig. Hij gebruikt zijn strofen niet anders dan alle dichterlijke vertellers sints Bilderdijk het gedaan hebben: van hemzelf is daarin alleen de taalbehandeling: een woord als ‘ongefronsd’. Potgieter daarentegen zingt. Hij heeft klaarblijkelijk gevoeld dat in het fransche versje een geluid school, dat door hollandsche rhythmiek kon worden weergegeven, en luister nu eens goed aan welke hollandsche rhythmiek zijn verzen herinneren. Mij tenminste, aan de Hooftiaansche. Ik hoor er een echo van *Galathea* in.

Onder den invloed van Potgieter heeft Beets een tijdlang getracht kleur te brengen in zijn verzen, maar dat bleef enkel uiterlijk. Hij moest zijn klare rustige zuivere geluid hebben, zijn ordelijken bouw, zijn bedachtzame en gemoedelijke taalbehandeling, alles ter heldere mededeeling van wat hij voelde en dacht en opmerkte. De verbeelding van een herleefde zeventiende-eeuwsche schoonheid, de droom van Potgieter, was noodig om het hollandsch weer te bezielen met zang en gloed.

Beets werd de prediker, en de negentiende-eeuwsche Hollander die verzen schreef. Potgieter werd de kunstenaar die het sints eeuwen vergeten speeltuig weer klinken deed.

Beets vormt zich een leven waarin hij het meest zichzelf, het meest op zijn gemak kan zijn, en wat hij dan schrijft is der groote meerderheid van de Nederlanders welkom. Potgieter is de slaaf van zijn droom, die hem boeit, die hem drijft, die hem lijden en genieten doet, die hem dwingt zinger en beelder van zijn schoonheid te zijn. Hij verlangt naar de schoonheid niet, hij heeft haar.

Beets heeft op allerlei wijzen uitmuntend werk gedaan: leuke liedekens, stichtelijk proza, kiesche opstellen over letterkunde, uitgaven van vroegere dichters, die modellen zijn: zijn

houding heeft bovendien een zich zelden vergetende waardigheid.

Maar de poëzie van dien tijd, die ook den ‘vreemdeling (zoo hij onze taal kent)’ tot bewondering nopen zal, is van Potgieter. Beets, wiens ‘roem niet van de aarde’ was, is gestorven beladen met wereldsche onderscheidingen. Potgieter ontving zijn eerste toen hij op zijn sterfbed lag. ‘Te laat’ had hij het recht te antwoorden en het antwoord dat men in een teeken van *zijn* afgunst zou willen veranderen, blijft wat het is: een stigma op het voorhoofd van ‘wereldsche’ machthebbers.

Het boek dat de heer de la Saussaye over Beets geschreven heeft is een ernstige arbeid, waartegen ik mijn grieven niet herhalen zal, en die voor den geschiedschrijver van de negentiende eeuw van wezenlijk nut zal zijn. Maar de hoofdstukken over den predikant en godgeleerde zijn er het beste in, en het is óók een teeken dat het leven van dezen dichter, naar den wensch van dien dichter-zelf, door een theoloog geschreven werd.

Wij mogen dankbaar zijn dat ook van andere zijde, zooals nu door den heer Dyserinck, bouwstoffen tot de geschiedenis van Beets en zijn tijd worden aangedragen.

Mijn doel was, in dit opstel, gebruikmakend van wat gegeven werd en van wat ik zelf eraan kon toevoegen, door te dringen tot Beets, den dichter en letterkundige, en in het bizonder hem te doen kennen in zijn verhouding en in zijn tegenstelling tot Everhardus Johannes Potgieter.

Boekbeoordeelingen

Jan Luyken en z'n Nieuw-Lichterschap herdacht.

De nieuwlichter Jan Luyken door Dr. C.B. Hylkema. (Gids, Oct. 1904). *Stichtelijke Verzen van Jan Luyken*, bijeengebracht en ingeleid door Dr. C.B. Hylkema. Zaandam, C. Huig, 1904.

Wie Jan Luyken's werken ter hand neemt, wordt bladzij aan bladzij er aan herinnerd, hoe bijbelvast ons voorgeslacht is geweest. De rijkdom aan beelden, figuren, parallellen, waarin de betrekkingen met het onzienlike zijn uitgedrukt, dwingt eerbied af. Van vroeger wisten wij reeds, dat God een Vuur, een Licht, een Geest kan zijn; het Goddelik woord is 'n bron en het niet verzadende brood; het Koninkrijk der Hemelen 'n mosterdzaad, 'n parel of 'n schat. Vondel herinnert er ons aan, dat God de ‘innevloeiende Geest’ is, waarin de Ouden zich hun Pan hadden gedacht, die naar zijn mening, evenals de D e u s I g n o t u s van Athene, zeer zinrijk de ware God verbloemde[1]. Bij Luyken echter wordt, bij alle verscheidenheid en veelheid in z'n beeldspraak, z'n mystieke aanduiding al te ongewoon. We vinden er behagen in, Jezus te horen vergelijken met 'n Bruidegom, waaraan de Zielebruid, getooid met de schitterende gewaden van ootmoed en zachtmoedigheid, zich wenst over te geven; we kunnen, tot op zekere hoogte er vrede mee hebben, dat de betrekkingen tussen God, Christus en de Ziel aan Vuur- en Licht-beelden worden ontleend. Doch de opperste Godheid met termen als ‘het Al’ en ‘de Allekracht’ aan te duiden, zoals Luyken doet, kan niet nalaten, bij velen van z'n lezers

1) Zie de ‘Opdracht’ van z'n L e e u w e n d a l e r s .

verwarring te stichten, en dit is te meer te betreuren, daar Luyken om z'n mystieke diepzinnigheid al zo vaak met schuine oogen is aangezien.

Ofschoon op goede gronden mag worden aangenomen, dat Luykens schim in de ongunst van de wereld zou weten te berusten, gebiedt toch de rechtvaardigheid tegenover de geschiedenis, hem, zo al niet de blijvende plaats te geven die hem rechtens toekomt, dan toch hem van de plek te verwijderen, waar hij te kwader ure neergezet, de perspectief van de historie kan schaden. Men weet, dat noch de linker-, noch de rechterzijde van Luyken gediend is geweest. Van links zag men hem niet goed genoeg, van rechts zag men daarentegen *te* goed. Zomin het oog van de 'Aufklärung' vermocht het dogma te omvatten, zo min kon het doordringen in de nevel van de mystiek. Volgens haar prakties-rationalisties oordeel was Luyken 'n ziekê; en terwijl het haar tot ere zou hebben gestrekt, het onbekende zielsverschijnsel aan 'n nauwkeurige diagnose te onderwerpen en met de studie op het experiment de psychiatrie der vaderlandse cultuur te verrijken, wierpen de snijmeesters van de liberale school de met de vreemde pestilentie bezochte lijder onachtzaam in de barak van de hopelozen, om hem van hier uit in 't graf van de vergetelheid te laten verzinken. Men kent de jeremiaden over de 'latere' Luyken met z'n 'ziekelik' gemoedsleven. Gelukkig heeft Dr. Kalff in z'n 'Literatuur en Tooneel in de XVIIe eeuw' onbevangen over hem geoordeeld en van de latere Luyken weten te zeggen, dat hij verzen heeft gezongen, 'zooals zij na Hooft en Vondel niet meer waren gehoord.' Hoe weinig ook, zeggen deze woorden toch iets, en kunnen, gesproken door 'n man als Dr. Kalff, de weifelaar moed geven, die het mocht ondernemen, nader met deze vermaarde landsman kennis te maken.

Wie zich daarentegen rekenschap wil geven van de verhouding waarin de mystieker Jan Luyken gedacht moet worden tegenover de orthodoxie, heeft vóór alles in 't oog te houden het wezen van 't Calvinisme, en te letten op de voorwaarden, waarop haar beginsel de afwijkende nuancen in het godsdienstig leven van de natie kon dulden. Als vrucht van de Hervorming had het met de dissenderende kerken en sekten gemeen de verwerping van de Roomse vereenzelviging van 't Christendom en de Kerk, en de wederopvatting van het Christendom als het Geloof in God de Vader, de Schepper van hemel en aarde. Daardoor komt de nieuwe leer niet, zoals Rome, transcedent tegenover de natuur te staan. Zij ziet in 't Christendom 'n godsdienstig-zedelike stuwkracht

die, de grens tussen het bovennatuurlike en 't natuurlike opheffende, de natuurlike wereld invloeit en 't zondige er uit verbant. De uitwerking van het beginsel liet het nieuwe geloof over aan de zich consoliderende kerken. Luther, die niet over 't dualisme tussen 't wereldlike en 't geestelike kon heen komen, ging het minst ver, en beperkte zich tot 'n zedelike vernieuwing uitsluitend op het terrein van 't gemoed. Calvijn echter stelt alles onder 't christelik beginsel: huis en school, staat en maatschappij, wetenschap en kunst. Zijn reformatie staat dus niet *tegen* de Schepping, zoals Rome doet; ook laat ze de Schepping niet *onberoerd*, zoals Luther doet; zij wil de wereld beheersen door 'n godsdienstige en sociaal-politieke hervorming, en zijn Bijbel wordt, wel verre van alleen de Lutherse bron van heilswaarheid te zijn, tevens de absolute en alles regelende levensnorm.

Niet, dat het Calvinisme nu de *ware* Kerk beweerde te zijn. Van die waarheid was zoveel te moeieliker sprake, omdat het kerkbegrip zoveel anders was geworden, en 't onfeilbaar Roomse instituut had plaats gemaakt voor 'n vergadering van gelovigen in Christus. De praktijk bewees dan ook, wat eigen ruimte van hart, bij vager grenzen, erkende. Nooit hebben de Protestanten de zaligheid aan hun eigen Kerk durven binden; zij hebben de dwalingen geduld, de vervolgingen voor ongeoorloofd gehouden; ze hebben aan God alleen de souvereiniteit over de consientiën toebetrouwd.

Hoezeer ook de meest reformatoriese, deelde de Calvinistiese Kerk mede in de ongunst der tijden. Ook zij kwam tot stilstand in haar ontwikkelingsproces. Het subjectief beginsel werd allengs geslagen in de banden van 't dogma, en door de heerschappij van 'n verstijvende leer, verloor de jeugdige polslag van 't godsdienstig leven in kracht. Daarbij kwam, dat de emancipatie-bewegingen, die naast de godsdienstige reformatie zich lieten gelden, haar veel te machtig werden. In de wetenschap en kunst handhaafden zich de oude tradities, de antieke wereldbeschouwing, de traditionele kunstvormen met het oude dualisme. Weldra sloeg de vervreemding om in antagonisme, en zo kwam het, dat het Calvinisme, ofschoon theoreties bekwaam, het ganse heelal te vervullen, zich opsloot binnen haar bolwerk van leerstellingen en kerkvormen, haar taak bepaalde tot het aanleren en verdedigen van de oude dogmatiek, en allengs onder 't kweken van 'n dood formalisme, de beoefening van de godsdienstwetenschap maakte tot 'n ijdel dialekties spel.

Toen kwam tegen de schoolse dressuur de reactie! Niet hier alleen,

maar overal. 't Sterkst echter in die landen, waar de Reformatie het krachtigst bleef voortleven. Wars van theologiese strijd, zocht het gemoed troost in vrome oefening en in heiliging van het leven. Men keerde tot zich zelve in, of sloot zich aan bij gelijkgezinden ter onderlinge bemoediging en versterking. Men vergaderde samen tot onderlinge lezing en leiding, hield kleine kerken *in* de Kerk, buiten kerkorde en synode, herders en gemeenten, om. Men deed, zoals men had gedaan als de eerste Christenen onder de Heidenen; als de Montanisten, Novatianen en Donatisten in de oudste Christenkerk; en tans openbaarde zich dezelfde opvatting van godsdienstig leven in allerlei vormen, in independenten en baptisten, hernhutters en kwakers, maar vooral in methodisten en piëtisten.

De heersende Kerk, die naar buiten haar universeel karakter niet vermocht te laten gelden, wilde altans in haar eigen gebied noch de kwetsing van haar levensprinciep, noch de verbrokkeling van haar herderlike arbeid dulden. Het piëtisties terugtrekken der Labadisten in eigen afzondering vooral, achtte zij onbestaanbaar met de ware Reformatie, welke het leven zoals het was, uit Gods hand wenste te aanvaarden. Niet dit was de eis, zich aan 't openbare leven te onttrekken, maar dit, dat leven allereerst te hervormen naar de eisen van Gods woord! Niet dit was de strijd der Kerk, om, ieder voor zich, land en luiden, staat en maatschappij, aan eigen lot over te laten, en zich, aan alles onttrekkend, af te sluiten, of scheep te gaan naar verre streken! Het verleden der Kerk sprak van 'n strijd van en gans ander karakter! Afzondering was juist een miskennen van de waarheid, dat God de wereld heeft liefgehad! Niet het bestrijden en verwerpen van de wereld was de leus, integendeel, zij sprak van 'n overwinnen van de wereld door middel van 'n al haar poriën indringend krachtig vernieuwend geloof!

Deze redeneringen hadden juist tot gevolg, dat de separatisten zich nog dieper terugtrokken. Zij trachtten elke strijd te vermijden. Niet tegenover de Kerk als zodanig stonden zij. De toetreding tot hun oefeningen had enkel 'n antidogmaties streven tot richtsnoer. Rechtgelovigheid telde bij hen niet. Tevens was bij hen de vroomheid des harten zozeer de hoofdzaak, dat zij in de afwijkingen in 't leerstellige of verschil van opvatting in dezen, onmogelik voor zich 'n scheidsmuur konden zien. Wat hen bond, was 'n intuïtief gevoel, hetzelfde te willen: het geven van vertroosting aan 'n onbevredigde ziel. Vandaar de moeilikheid, om van hun inwendige vernieuwing,

waarvan hier sprake is, een algemeen kenmerk aan te wijzen. Zelfs hun asceties terugtrekken, en hun wereldverachting zijn reeds gevaarlik als maatstaf. Voor zich zelf kan ascetisme 'n maatregel tot eigen beproeving zijn; daar waar de bekering gemist wordt, is het 'n bedriegelik kenmerk, en daarom, als regel toe te passen op de inwendige zuivering, feilbaar. Ook in de zelfbelijdenissen der piëtisten tast men dikwijls in 't diepste duister. Maken de werken van Jan Luyken op de algemene regel 'n uitzondering? Heeft zich werkelik in hem 'n nieuw leven geopenbaard, in voor hem nieuw-geworden vormen? Of heeft hij getracht uit de oude vormen het nieuwe leven te voorschijn te roepen? Niemand kan in het diepste binnenste van 'n ander lezen. Doch zo in rekening mag worden gebracht de telkens zich weer opdringende drang om telkens weer hetzelfde te willen zeggen; zo mede mag worden geteld z'n duidelik zichtbaar streven, om wat zich in z'n openbaringen als reëel bestaande voordoet, mede als werkelikheid in 'n systeem te brengen; dan geven z'n noeste vlijt en z'n eigenaardige geijkte terminologie het vermoeden aan de hand, dat hier 'n man aan het woord is, die uit kracht van 'n inwendig proces een voor hem nieuw geworden wereld aanschouwt, en die z'n allengs zich verfijnend contemplatief leven heeft afgeleid uit de bron van z'n Nieuw-Lichterschap.

Het Nieuw-Lichterschap, hoe vleiend ook voor 't zelfgevoel, stelt iemand op verbazende lasten. Men stelle zich voor, dat voor iemand, door 't vermogen van 'n nieuwe en ongekende lichtbron, in eens het gehele gelaat van de wereld verandert; dat de dingen van de zienlike, en niet minder die van de onzienlike wereld, niet meer die dingen zelf blijken te zijn, maar door het verlies der oude kenmerken en 't aannemen van nieuwe eigenschappen in niets meer op het oude gelijken, ja zelfs nieuwe namen behoeven; maar, omdat door de dwang van de gemeenschap, waarmee de enkeling rekening heeft te houden, de oude namen moeten worden aanvaard, de oude namen de nieuwe begrippen moeten dekken en daardoor voor de omstanders 'n gewijzigde betekenis verkrijgen. Door z'n taal wordt de Nieuw-Lichter voor de buitenwereld 'n vreemdeling. De buitenwereld ziet niet de worsteling van 't nieuwe begrip om gestalte te worden in de oude formule. Wat ze in haar verbazing wel ziet, zijn de zwellingen, golvingen, trekkingen en weeën, waarmee de oude vormen de gisting en de wording van het jonge leven vertonen, en die dikwels zo sterk blijken te zijn, dat die oude wereld, welke de drukte van de jeugd niet meer kan velen, dit

nieuwe leven achteloos voorbijgaat en minachtend doodzwijgt. Of wel, ze hangt de bezadigde wijsheid uit, en noemt de nieuwe mensen dwepers, en ‘lijdende’ aan hallucinaties....

Voor hem die 't nieuwe Licht krijgt, wordt alles nieuw. Ook nieuw z'n betrekkingen tot de buitenwereld, en tot God; zoals in die nieuwe verhouding ook de betrekkingen tussen de overige schepselen tot de Godheid anders worden. Daardoor worden ook de vormen, waarin de mensen elkander tot nu toe gewoon waren te verstaan in 't leerstellige en 't kosmologiese, voor de buitenwacht woorden met 'n zwevende betekenis. Door de nieuwe openbaring verplaatst zich het oogpunt. Niet langer is nu *de* Christus *de* Godsopenbaring; evenmin is het de Schepping. Alle openbaringen zijn in de individuele openbaring van de Nieuw-Lichter, nieuw geworden. Al 't geopenbaarde krijgt er z'n nieuwe betekenis door. Al wat *is*, is in hem, door individuel aanschouwen, nieuw ontstaan. Al 't objectieve, is door subjectief zien, persoonlike waarheid opnieuw. Het ‘Er zij licht!’ herhaalt zich spelenderwijs in de Mens. Eén grote Lichtbron spiegelt zich, uit krachtigen drang, in dartel zelfbehagen, in 't Creatuur. Dit alleen is de realiteit, de continuerende Openbaring. De vormen zijn schaduw en schijn. Op dit reëel doorleefde proces der nieuwe geboorte bouwt de Nieuw-Lichter z'n eigen wereldstelsel, en blij-ijverig over de bevoorrechting, die hem bij genade is ten deel gevallen, schept hij uit de volle aandrang van z'n overvloed z'n eigen gestalten, heeft in z'n rijkdom geen andere wereld meer van node, en trekt zich achter het weefsel van z'n eigen gepeinzen in het verborgene terug. Een school stichten kan hij niet. Niemand meer dan hij is overtuigd, dat het dogma slechts door individuëel zien waarheid kan worden, en dat wat voor de predikende ketter het licht is, voor de luisterende scholier niets dan 'n dode leer kan zijn. Wat hem meer aantrekt, is z'n isolement. 't Liefst zou hij de wereld, als 'n bolster van schijn en schaduw, van zich stoten; alleen in de wijze erkenning, dat niets bestaat zonder een bepaalde zin en strekking te hebben, kan hij op den duur met die wereld vrede vinden. Alleen hinderen hem de mensenkinderen, die opzichtig tonen het reële alleen in de schaduwwereld te zien, en die hun wereldse bezittingen en hun beperkte zinnen uitsluitend stellen in de dienst van de ijdele vertoningen van 'n tijdelik en betekenisloos bestaan. Aan hen keren zij de rug toe, en om hen is het, dat zij in hun geschriften de protest-mannen worden tegen de wereld der zonden en de eredienst van het vlees.

Eigenaardig is het, dat deze ommekeer in 't geestelik leven zich 'n gestalte zoekt te geven in 'n ‘Nieuw Licht’. Dit woord schijnt de gewone vorm te zijn, waarin helderzienden hun nieuwe blik op de dingen aanduiden. Ook de Apostelen worden inwendig verlicht, en denken zich zichtbare tekenen in de vorm van vurige tongen; een sterk licht slaat Paulus met blindheid voor de zichtbare dingen; de mystieken der ME. spreken in dergelijke bewoordingen, en ook de kunst is niet in gebreke gebleven de profeten en godsmannen met 'n stralend aureool te omkransen, of wel hen, zowel op het kunstige doek als op de eenvoudige houtsnee, af te beelden als geplaatst in 'n buitengewone verlichting. Wie de Geest had, stond als badend in 't licht. Met deze voorstelling zou zich dan laten rijmen de sterke behoefte van deze Licht-mensen om gestalten te scheppen, als om wat hun reëel-bovenzinnelik is, grenzen te geven in de omtrekken van hun schaduwen. Tevens zou hieruit verklaard kunnen worden de drang, om al de Godsopenbaringen, ook die in Christus, en daarmee het raadsel der schepping, binnen de grenzen te trekken van 'n Licht-theorie, waar in uit 'n Oer-bron een scheppende Geest theïsties de wereld doorvloeit, en 'n Goddelik vermogen, niet langer in plaats en in werking trancendent gedacht, als een 't ganse universum doortintelend en in liefde scheppend levensvuur, tot in 't kleinste als in 't grootste, als in 'n heerlik spel, z'n openbaringen zoekt, en in 't stoffelike en onstoffelike z'n bovenzinnelike realiteit tracht te vertolken. Op deze kosmologiese Licht-theorie herleid, zou Christus' Mens-zijn en Christus' Middelaarschap 'n metafysiese betrekking tussen 'n even metafysiese Vader en de Creatuur verbloemen; zouden de kruisdood en de opstanding terug te brengen zijn tot 'n geheel andere werkelikheid; zouden de woorden van de Schrift door middel van 'n mysties-allegoriese interpretatie moeten wijzen op veel hoger en veel onzienliker verhoudingen. Dergelijke aanschouwingen, welke Luykenswerken ons helpen in herinnering brengen, zijn ook door de ME. mystieken, met meerder of minder helderheid en volledigheid, in geschrifte gebracht, en de Anabaptisten, hun anarchistiese nakomelingen, hebben Bijbel en Openbaring, naar welgevallen en met de meeste willekeur, ten dele geknecht of verstoten. Daarom zijn dan ook de Nieuwlichters niet tot 'n bepaalde periode te brengen, of tot 'n bepaalde kerk of sekte; ze kunnen Katholiek en Gereformeerd, ze kunnen Oud-Christenen en moderne Boedhisten zijn. Ze zijn enkelingen, van alle tijden en van alle oorden. Geen Kerk, of ze kan ze dulden; aan 't leerstellige raken ze niet; ze be-

trachten het goede, en vrezen God in handel en wandel. Ze konden, ja, de betekenis van de scheppingsvormen minachtend verkleinen door hun aanhoudend beroep op een metafysiese realiteit; ze konden zelfs de geschreven Openbaring veronachtzamen en misduiden, bewerende dat eerst de gave van 't inwendig toebedeelde licht de ogen kon ontsluiten voor de inhoud van de Bijbel en 't verstaan van Gods wil. Doch daartegenover stond de erkenning, dat alvorens de Goddelike wil kon worden begrepen, de vormen waarin het Goddelik woord was neergelegd, altans eerst moesten worden gekend; en dat de gehele schaduw- en schijnwereld, de Menswording en de kruisdood incluis, toch ook z'n diepe betekenis had als 'n afdruksel van 'n hogere orde van dingen. Zo gaven zij dan ook om de wille van het nieuwe leven dat de dogma's besloten, aan de gemeenschap - voorlopig als de waarheid, - de vormen van de oude leer, altijd zich voorbehoudende hun individuële rechten als Nieuw-Lichters en het recht op de erkenning van 'n uitsluitend bovenzinnelike werkelikheid. Wat tevens de Kerken ten goede kwam, was, dat zij voor haar rechten niet vroegen 'n subjektieve kritiek. Twijfelzucht baardé de nieuwe Geboorte geenszins. Ze eiste 'n reformatoriese herschepping in de reformatoren zelf; ze wilde als 't hoogst gezag in zake van religie, eigen inzicht. Modernen naar de geest waren de Nieuwe mensen allerminst. Hun theïsme spitste zich op 'n onuitputtelike Licht-bron, waarvan de overborrelende kracht, het eeuwig vuur, steeds actief doorvloeiend, onophoudelik vormen baarde; het denkbeeld van 'n rustige passiviteit, waarin het pantheïsme zich de evenwichtige wereld denkt, is hun vreemd.

Onder de mystieken is een sterk op de voorgrond tredend tiepe de bekende B ö h m e , Philosophus Teutonicus bijgenaamd, voor wie in z'n *Aurora*, *oder die Morgenröte im Aufgang*, verschenen in 1634, de dageraad opgaat. Zeer sterk spreekt in hem z'n individualisties zien. De geschreven mededelingen van God staan bij hem ver achter bij z'n rechtstreekse ingeving, en z'n bijbel-uitleg is 'n kritiek op de meerdere of mindere geloofwaardigheid van de apostoliese geschriften. Zelfs schrijft hij in z'n '*Mysterium magnum*' 'n uitlegging van het eerste boek van Mozes. Natuurlik wordt z'n schijnwereld, vol van verstorven bestaansvormen, niets anders dan 'n afschaduwing van 'n ganse onzienlike wereld. Het scheppingsverhaal krijgt 'n veel diepere achtergrond. Alle vroegere openbaringen zijn in de zijne vernieuwd geworden, en verliezen dus hun buitengewone zin. Alle betrekkingen

tussen God en de Creatuur met het Middelaarschap als medium, worden, door 't proces van z'n Inwendige Boodschap heen, nieuw, en worden volgens de psychologies-physiologiese wijze waarop de nieuwe dingen in de nieuwe mens werkelikheid worden, getrokken binnen de terminologie van het 'Licht'. Heel 't scheppingswerk lost zich op in het Licht. Er ontstaat 'n nieuwe kosmogonie. De '*signatura rerum*' wordt 'n metafysiese natuurfilosofie. Het te voorschijn komen van de natuurlike wereld uit het Goddelik wezen, de afval van de wereld van dit wezen, en de vereeniging met dit wezen, altijd weer met de Creatuur en de Verlossings-geschiedenis als zichtbaar teken, zijn het onderwerp van deze wereldbeschouwing. Verwant met Böhme, en z'n stelsel bepeinzend, noemt de geschiedenis de 'Engelsbroeders' in Holland; verwant met hem, is, zoals voldoende door Dr. Hylkema wordt aangetoond, ook de Amsterdamse etser en dichter Jan Luyken. Luyken's '*God en de Wereld*' wijst op de zichtbare dingen, welke als schaduwen de dingen der bovenzinnelike wereld in zich besluiten. Z'n emblemata in '*Jezus en de Ziel*' herinneren aan de '*Vierzig Frage von der Seele* en '*Der Weg zu Christo*', en behandelen in mystieke taal de bovenzinnelike betrekking tussen de dolende ziel en Christus, de verzoening tussen de afvallende mensheid en de genade-brengende God. Zo zeker heeft hij de diepzinnigste beschouwingen aan Böhme ontleend, dat zelfs de vraag recht van bestaan heeft gekregen, of het Luyken zelf is gelukt zich de volkomen hereniging van 't schepsel met de Godheid in z'n volkomenste faze in te denken.[1)] Wat Dr. Hylkema, die in deze mystieker bij voorkeur 'n pantheïst zou zien, opmerkt omtrent Luykens verwerping van de Verlossing der ziel uitsluitend door de zoendood van Christus, is juist naar den aard van de zaak; bij elke Nieuw-Lichter treedt op de voorgrond dat de vereniging van de wedergeboren mens met z'n Oorsprong geschiedt door 'n inwendige begenadiging, waarbij al wat aan 't vlees en aan de wereld herinnert, vrijwillig wordt verzaakt, en de vrij geworden ziel, aangetrokken door de 'Wijsheid Gods,' ongehinderd zich met de Godheid verbindt. De

1) Leerzaam is hiervoor het K o r t B e r i c h t a a n d e n L e e z e r bij *Jezus en de Ziel*. O.m. dit: 'indien gij hier wat hoogs vind, gelijk 'er in der waarheid aan sommige plaatsen wat hoogs is, zo en meend niet dat ik het zelve ervaren heb. O neen! Maar ik neem het....voor dierbaare waarheid aan, en begeere dat het in mij, en in alle Menschen wezentlijk mag volbragt worden.....' Dit raakt niet alleen het vermaarde slot: *Van 't eeuwige Vaderland en deszelfs Vreugde*, maar ook het IIIe Zinnebeeld: Van de inwendige en uitwendige dingen.

bemiddelende ‘Wijsheid Gods’ wordt dan in Christus gepersonifiëerd; de inwendige wil om de wereld te verzaken - de eigenlike bekering - is de Godswil; terwijl de vereniging met God, onder het beeld van 'n innige versmelting van de ziel met haar Bruidegom, naast de voorstelling van 'n volmaakte oplossing van de geest in de Godheid, er op wijst, welk moeielik raadsel het Drieëenheidsdogma aan de natuurfilosofie van het ‘Licht’ ter oplossing heeft gegeven, en op welk 'n eigenaardige wijze zij de bezwaren van haar leer, zonder tot het transcedente Verlossings-werk te willen afdalen, aan 'n noodwendig dualisme tussen God en de wereld heeft ten offer gebracht. Ook in Luyken kan men duidelik genoeg bemerken, dat hij getracht heeft, de oorspronkelike tegenstelling tussen God en de wereld, waaruit dan alles moet worden afgeleid, in de Godheid zelf te verplaatsen, en dat, om Christus heen als tiepe, de Godheid de wereld, de liefde de zonde, het licht de duisternis, in 't kort, het positieve het negatieve behoeft, om in openbaring bewust te worden.

Aan hem die, - zoals Dr. Hylkema doet, - over de door 't mysticisme vertroebelde wateren van Luykens litteratuur de magneetstaaf van 'n modern positivisme beweegt, zal het niet moeielik vallen, woorden en uitdrukkingen bijeen te garen, welke geplaatst in het kader van een of ander wijsgerig stelsel, daarin geen slecht figuur maken, en aanleiding zouden kunnen geven tot het vermoeden, dat Luyken werkelik een buiten het Christendom staande wijsbegeerte heeft beoefend of wel zich verwant heeft gevoeld met de panthcïstiese denker. Spinoza. Waarom niet? Schelling heeft in Böhme een van z'n voorvaderen gezien, en wat nog meer zegt, de alle vormen verbrekende anarchisten vinden hun broeders in de onvervalste Anabaptisten terug. Doch alles heeft z'n grenzen. Woorden als A l l e k r a c h t en E e u w i g V u u r, welke de bedoeling hebben de Godheid als Scheppingskracht te omschrijven, mogen niet dienen als 'n *schibboleth* van vrijgeesterij, vooruitstrevendheid, en een 't modernisme naderend heidens pantheïsme. Hoogstens kan Luyken aan Spinoza's speculaties eenige vormen hebben ontleend tot het verzinneliken van z'n stemmingen. Grotendeels zijn al z'n vormen en voorstellingen overgenomen uit de oude dogmatiek, en zijn z'n godsdienstige bespiegelingen voor 't meerendeel van z'n zuiver christelik-orthodoxe inhoud. Daarbij is de grondtoon van z'n toegepaste moraal de ascese, en hoort men in z'n werken onophoudelijk de verzuchtingen van de ziel in haar wor-

steling tegen de macht van het vlees; onophoudelik hoort men haar getuigen, dat ze niet langer God willende bedroeven door 't aanhangen van de wereld, voortaan zich tooien wil met ootmoed en zachtmoedigheid, om haar liefelike Bruidegom te kunnen behagen, en met hem vereend te kunnen zijn. Wij voor ons zien Luyken anders dan Dr. Hylkema doet. Luyk en ziet, ons bedunkens, al 't geopenbaarde in het licht van 'n individuële openbaring; aanvaardt de Creatuur in al z'n historiese vormen als wisselmunt tussen de zichtbare en de onzienlike wereld, doch denkt zich achter de schijn- en schaduwwereld van al 't bestaande en in 't geschrevene geopenbaarde - 't laatste behoudens correctief, - 'n subjectief uitgewerkte metafysiese wereld met de enigwaarachtige realiteit, waarin het door langdurig inwendig schouwen mogelik zal zijn in 't eigenlike Wezen door te dringen van de alles doorvloeiende Licht- en Liefdebron. Naar de spits van deze vereenzelviging van de ziel met die Lichtbron smacht zij met het levendigste begeren.

In een dergelijke theologiese dubbeltaal, - Dr. Hylkema kan het weten, - hebben weleer ook mysties-allegories aangelegde Dopers hun zielebruiloft met Jezus geparafraseerd.

Het zou een werk van volumen worden, om aan te tonen hoe elke figuurlike uitbeelding gedekt zou kunnen worden door de Bijbel, en hoe dus, met andere woorden te spreken, door een figuurlike uitbeelding de Bijbelstof kan worden verdiept. Deze wijze van werken is dan ook het geheim van Luykens populariteit geweest bij ons door en door Bijbels geoefend vaderlands publiek; een populariteit, die door de gelijkenis van Luykens emblematiek met de Catsiaanse, de roem van vader Cats naar de kroon steekt. Ook in Luykens zinnebeelden is schering en inslag het dualisme in 't menselik leven van de wieg tot het graf, en er zijn ganse bundels, waarin dat dualisme zo duidelik in beeld wordt gebracht, dat de beroemde prentjes de teksten welke de beelden ten overvloede moeten toelichten, overbodig maken; en zo dikwijls wordt de grenslijn tussen het goddelike en het dierlike in de mens getrokken, dat op de keper beschouwd, de ene helft van Luykens arbeid herhaalt wat de andere helft reeds heeft verkondigd. De ziel is strijk en zet een eenvoudig en subtiel menselik wezen; het lichaam 'n goed doorvoede, weelderig gekleede praalhans, die daardoor reeds voor 't nauwe hemelpoortje moet blijven staan, waardoor de ziel met 't grootste gemak ten hemel opgaat; nu eens torst de arme ziel het overmoedig lijf; dan weer worstelen ze samen, of hangen heel

zinrijk tijdens hun aards bestaan aan 'n weegschaal, waarvan de ene arm belast is met het tijdelike, maar voor vergankelikheid vatbare wereldse goed, en de andere arm omlaag wordt getrokken door de steeds zwaarwichtiger wordende zinnebeelden van 't Geloof en de Hoop; of, vlak voor 't hemelpoortje ligt de Aarde waarop de reizigers stuiten, die wat te gemakkelik uitgevallen blijken om die wereld op zij te zetten; of wel, de menigte grijpt naar het wereld-ei, zonder op de Oorsprong van 't ei te letten, terwijl het enkele ei, cenmaal genoten, als 'n ijdele schaal achterblijft; of, ten slotte, de grote hoop die zich het dunne kleed van de wereld heeft geweven, scheurt zich aan de doornen van 't levenspad, terwijl een enkele die zich het blinkende harnas van de deugd heeft gesmeed, zich ongehinderd een baan breekt;[1] - alle zovele bewijzen, dat de wereld zelf van generlei waarde is, doch dat die zielen, welke voordeel weten te garen uit het onderricht der oude getuigen en zich naarstig spiegelen aan de aloudheid, zich de wereld op ware wijze ten nutte weten te maken, en - naar Gods bedoeling - uit haar vergankelikheid op dezelfde wijze het eeuwige Leven weten te telen, als de boer uit de verachtelike mest z'n koren weet te winnen en er z'n brood uit weet te kneden. Ja, deze rij van figuren hebben, bij de navraag welke plaats Luyken in het zo rijk geschakeerde christendom van de 17de eeuw toekomt, het onwaardeerbare vermogen het nageslacht in te leiden in des schrijvers voorstellingen omtrent God en de wereld, het leven en de dood, en aan belangstellenden, ook ondanks de subtiele draden, waarmee het Bijbels geloof is vastgeknoopt aan z'n metafysiese wereld, een voldoend materiaal te leveren voor het gebouw van zijn Protestantse rechtgelovigheid.

Een uit vele is:

De Brug.

Voorzichtigheid heeft ondernomen
Aldus een middel op te slaan,
Om over 't watertje te komen,
Waar voor men aârs moest blijven staan.
Zo is aan 't menschlijke leeven,
Dat wand'len moet door deze tijd,

1) De Onwaardige Wereld, door J. Luyken. Uitgaaf van 1749.

Uit gunst van hem die 't al moet geeven
Een heilzaam middel toebereid;
Een overgang van dezer aarde,
Tot in het zalig Hemelrijk;
De Menschheid Christi, hoog van waarde,
Bij wien geen waarden is gelijk
Maar 't pad; om daar op uit te komen,
Is doornig, homp'lig, hard en smal,
En eist een onophoud'lijk schroomen
Om niet te komen tot den val.
Doch veele, die 't zo naauw niet mikken,
Gaan liever over 't ruime veld,
Op dat ze haar uitspoor niet bestikken,
En alles dat na vrijheid held.
Zo komt men dan ten langen leste,
Het toebereide middel mis,
Gescheiden van het alderbeste,
Voor 't water daar geen Brug en is.
Dan zal men onderstaan te waaden,
Maar 't heeft een diepe, diepe grond,
Die zich geduurig wil verzaaden.
Met hem die 't waaden onderstond.
O diepe grond, van Dood en Helle;
Wij moeten gang op beter stelle.

Jezus zeide tot hem: Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven. Niemant en komt tot den Vader, dan door mij. (Johannes XIV:6)[1].

Talrijke bewijzen geven de *Zeedelijke en Stichtelijke Gezangen* van Luykens rechtgeaard geloof in de Menschwording, het Lijden en de Kruisdood van Jezus, en in één van die liederen waant men, het lezende, met Luyken mee aan te zitten aan de avondmaalsdis van ‘oefenende’ Dopers.[2]

1. Als nu het zalig uurtje was vervuld,
Een eynde van de schaduwende stande:
Dat Jezus, het Lam Gods, voor aller menschen schuld,
Zou sterven, tot een ware offerhande.

1) Uit De Bijkorf des Gemoeds door J. Luyken. Uitgaaf van 1735.
2) Vrucht van de geboorte en 't Lijden Christi in 't Avontmaal. (Uitgaaf v. 1698).

2. Toen was men op 't regte Paasch-lam genood,
   Waar door de mensche eyndeloos zou leven:
   Men at 'er 't gezeegende Hemelsche brood,
   Dat God de Vader aan ons heeft gegeven.

3. Men deelden een Beeker van Heylige wijn,
   Die uyt de ware wijn-stok was gevlooten,
   Dat moest ons een drinken ter zaligheyd zijn,
   Een bloed dat door de waereld wierd vergooten.

4. Gelijk als een Schaapje ter slagting moest gaan,
   En stom is voor de gene die het scheeren,
   Zo heeft ook het Lam Gods zijn mond niet opgedaan,
   Gedult en lydzaamheyd was zijn verweeren.

5. Na bloedzweet, na Roestraam, na Doornenkroon,
   Na spot, en smaat, na kruysdragt en schande,
   Zo hing hij zoo bloedig aan 't Kruyce ten toon,
   Zie daar het eynd van alle offerhande.

6. Ach! bloedroode Jezus, aan 't bittere Kruys,
   Zoo deerelyk om ons aller zonden,
   Op dat gij 't verloorene bragt wederom t'huys
   Dat kosten u die striemen en die wonden.

7. d'Ouwden, die aaten het Manna in der woestijn,
   Maar het Manna dat de honger zou geneezen,
   Dat moest die geslagte zoete Jezus zijn,
   In vlees en bloed van God'lijk Heemels weezen.

8. Hoogwaardigen Altaar, hoogwaardige spijs,
   Hoogwaardige Heere die ons noode,
   Maakt gij ons een honger, en regten mond na eys,
   Op dat uw' Hemels lichaam ons vergoode.

Van Luyken wordt gezegd dat hij z'n bezoekers altijd gesticht liet vertrekken, vooral omdat hij met lage woorden hoge dingen wist te zeggen. Voor ons, die tans de aandacht van de lezer hebben te richten op de bovenzinnelike wereld, van welke de betrekkingen tussen Vader,

Middelaar en Mens, zoals de aangehaalde verzen ze weergeven, slechts de afschaduwingen zijn, kan het volgende fragment ons een denkbeeld geven van de rijkdom die er in de eenvoud kan besloten liggen, terwijl het ons tevens tot 'n overgang kan dienen tot oriëntering in de hem genadiglik geopenbaarde bovenaardse realiteit.

'Indien gij,' nemen wij over uit de zinrijke *Voorreden* op de *Bijkorf des Gemoeds*, een verzameling van honderd emblemata,

Indien gij langs de kant van 't water quam getreeden,
Aan welkers groene boord' een schoonen Ap'laar stond,
Wiens klaare schaduw gij heel duid'lijk zag beneden,
En dat de rype vrucht bekoorden uwen mond;
Wat zoud gij daartoe doen? zoud gij de hand uitryken,
Slechts voor uw voeten neêr, en rusten in de plas?
Gij liet die dwaasheid wel, maar zoud straks opwaarts kijken,
Heel wel bewust, dat *daar het ware wezen* was.
Daar zoud' uw hand, uw mond, uw smaak en maag het vinden,
Waarom 't de rechte lust des levens is te doen;
Maar die zich d'eerste greep, met haast woud' ondervinden,
Vond immers niet met al, om hand of mond te voên;
Zo tasten zij dan, al, die deze Wereld lieven,
Na schijn en schaduwen, en tasten daarom mis;
Maar die haar oog en hand naar boven toe verhieven,
Die vinden 't Wezen: God; en tasten daarom wis.

't Is hem geopenbaard, Luyken, dat 'waare wezen', en groote blijdschap is er in hem, te weten de weg, om dat 'Wezen' in z'n diepe verborgenheid te lezen kennen:[1)]

't Geen ik niet wist te zijn
In hemel of op aard,
Dat is in mij,
Door God geopenbaart:
Nu kan mijn blijde geest het al versmaan,
De schoolgeleertheyd vind het niet
Schoon zij zo gauw met duysent oogen siet:
't Is een geheym, 't is een verborgentheyd,

1) *Van Gods wijsheyd in het herte*. - In de, *Zeedelijke en Stichtelijke Gezangen*.

Die in de liefde Godts begraaven leyd.

Een grondeloos berouw
Van 't kwaad, door ons gedaan,
Opregt en trouw
De waereld te versmaan,
Gehoorzaam zijn naa maate onzer kragt,
In alles wat de Godheyd leert,
En door zijn Zoon met regt van ons begeert:
Dat is de weg die ons daar heenen leyd,
Om eens te vinden dees verborgentheyd.

In dezelfde bundel der *Zeedelijke en Stichtelijke Gezangen* - het hele boekje is eigenlik 'n Luyken-cursus, - wordt in een van de liederen, *Van 't Tijdelijk*, *en eeuwig Vuur en Licht* genoemd deze metaphysiese betrekking tussen God, Middelaar en schepsel uitgewerkt. Een beeld van deze onzienlijke dingen geeft het Zonnelicht dat gehouden wordt te vloeien uit 'n Vurige Kracht, die zelf zijnde van 'n vernietigende vermogen, in haar openbaring 'n liefelike en liefdewekkende weldaad voor 't geschapene wordt. Aan dit zichtbaar en duidelik schaduwbeeld beantwoordt nu de Goddelike tweeheid zelf, welke als Vader 'n ‘Verteerend Vuur’ is, maar die zich openbaart in 'n Liefde-Licht, en van welke Christus op aarde zelf, - ‘'t eeuwig licht in 't vlees gekomen’ - een der openbaringsvormen is. Aan dit dualisties ‘toorne-vuur’ en ‘liefde-schijnsel’ beantwoordt het dualisme in 't schepsel, ziel en lichaam, reinheid en zonde. De mens wordt, vlees en zonde zijnde, vernietigd door het toornende vuur; de van 't vlees gezuiverde ziel daarentegen wordt opgelost in het liefelike licht dat uitvloeit uit de Vuur-Kracht. Ziedaar dan in dit ‘Licht’ de ware ongeboren Jezus, door middel waarvan alle Creatuur dat niet in 't verderf wil vallen, z'n toevlucht moet nemen; en tot wie geen schepsel kan komen dan door verzaking van vlees en wereld, door afstand van alle ijdelheid en een zich neerbuigen in ootmoed en zachtmoedigheid.
- - -

16. Maar dat een yder ziel zich wacht
Voor d' *oorsprong* van het *lichte* weesen,
Dat 's d' eeuwige *gestrenge macht:*
Te schuwen en te vreesen.

18. De Vader is *verteerend vuur;*
Dies moet men zich voor zonden wachten;
Want anders word men van natuur,
Tot brandhout zijner krachten.

19. De Sonne is het *eeuwig goed*,
Een eeuwig kind van 't eeuwig baaren,
Een eeuwig *licht*, van eeuw'ge gloed
Een eeuwig liefde paaren.

20. Dit is den Vader, en den Soon,
Van eeuwigheid een eenig weesen,
De *bron van kracht*, de *vloed van 't schoon*,
In eeuwigheyd gepreesen.

21. Des Vaders eeuw'ge *toorne-vuur*
Ontvlamt om 't eeuwig *licht* te baaren:
Hij 's liefde in des Soons natuur;
Daar moet men zich bewaaren.

25. Dus kennen wij geen zaligheyd
Als in het weesen van den Soone
Dat God den Vader heeft bereyd,
Om eeuwig in te woonen.

Deze waarheid nu, dat wie de Zoon heeft, het eeuwig Leven heeft, en dat, om tot de Zoon te komen, in de mens zelf het boze moet afsterven, is op allerlei wijzen uitgewerkt in Luikens *Jezus en de Ziel*. Vóóraf gaat de uitbanning van de wereld, de vrijwording van de zonde;[1] 'den H. Geest werd u niet eer gegeven, eer dat gij den ingebooren Zoon Gods zijt. Alles dat Christus de Zoone heeft van den Vader, dat zelve hebben wij ook; wanneer wij in den Zoone zijn, dan geeft ons God den Heiligen Geest: buiten deze geboorte kunt gij ook den H. Geest wel ontvangen, maar het blijft u niet bij; het is ons, gelijk een mensch die van schaamte rood word, en daarna weder bleek.....' Daarna, in het Tweede Deel van de bundel, 'is het oog der Zielen vrij en ontbonden en schouwd alleen die dingen

1) Van de algemeene Goddelijke Zonneschijn Xe Zinnebeeld.

aan, die hooger zijn dan de zichtbare en het vernuft ver overtreffen,' wijl het 'boven de verstandelijke kracht, open gelooken is in de werkelijkheid der liefhebbende kracht.'[1] Totdat in het Derde Deel, de Ziel, niet genoeg hebbende aan de gaven en de openbaringen haar geschied, zich met de Geliefde verenigt, 'vallende in de ongemetenheid Gods, als een druppel waters in de grootheid der Zee,' en 'met God doorvloeid, gelijk een sterre, die van nature duister zijnde, met de klaarheid der zonne doorvloeid word.'[2]

Het grote beginsel in dit alles is de worsteling in 't aardse leven zelf, in 't hart van de mens. Christus is *in* ons, en in ons ook de passie, de marteling, de kruisdood. Hij is geen Christen, 'die zich alleen met het lijden, sterven en de voldoening van Christus troost, en hem dat zelve als een genaden geschenk toerekent....' Maar hij is een Christen, 'in wien Christus woond, leefd, en is, in wien hij is opgestaan en leevendig geworden, en de slange in des boozen wille dagelijks den kop vertreed, en de zondelijke lust des vlees dood'.[3] Daarom heeft de mens, door middel van de H. Geest, voor zich zelf de sleutel van de Hemel, het Paradijs en de Hel in de hand. 'Tussen ieder is een geboorte; links is de Duivel, in z'n hand hebbende macht, ere, wellust en vreugde, en den wortel daar in is de dood en v u u r . Aan de andere zij is God, die in z'n hand heeft: kruis, vervolging, smaad en elende, en den wortel daarvan is ook een vuur, en in het vuur een licht, en in het licht die kracht, en in de kracht dat Paradijs....'.[4] De ziel in Christus, aan wereld en zonde ontworsteld, verlaat het lichaam, dat in de aarde vergaat, totdat op de Laatste-Oordeelsdag het weer 't verschoonde Zielen-kleed wordt.[5] Dit Zielenkleed, gegroeid uit Christus' geestelijk lijf, o.i. 'de hemelse wezentheid, die de eeuwige diepte vervuld', is 'het nieuw geestelijk lichaam in God, dat den tijd deczes levens, in 't aardse grove lichaam verborgen steekt, gelijk het goud in eenen steen'.[6] De schoonheid van dit nieuwe kreatuur, 'doorluchtig als kristal,' kan niet met woorden uitgesproken worden, 'maar God kan het, dien hij wil, door 't opendoen

1) Van het waaken des Geestes, XIVe Zinnebeeld.
2) Van de vereeniging met God, XXIXe Zinnebeeld.
3) Hoe dat wij Christus wezentlijk in ons moeten hebben, XXe Zinnebeeld.
4) Van het Paradijs, enz. XVIIe Zinnebeeld.
5) *De onwaardige Wereld*. Op figuur XXVIII.
6) Van de wedergeboorte of nieuwe Creatuur, XVIe Zinnebeeld.

der geestelijke oogen' laten zien.[1] Alleen voor deze helder-zienden zijn ook zichtbaar de met geen mensen-tongen te schilderen wonderen van 't Deugden-Paradijs.[2] Deze heerlikheid na den Oordeels-dag, is voor Luyken en de zijnen het voorland; Christus is de weg, en de opgang de Wedergeboorte en de nieuwe Groei. Wat deert hun langer de ondergang der anderen, die ondanks de lering van Gods woord, en 't onderricht dat er uit de dingen der wereld is te trekken, in hun kwaden wil volharden?

Voorwaar,

Een ander mag zijn duure tijd besteeden,
Om 't logge lijf met sierlijkheid te kleeden,
Op dat het dier in een gemaakten schijn,
Het schoonste kind en aangezien zouw zijn.
Terwijl de Ziel, die eeuwig blijft in 't leven,
Met duisternis ellendig is omgeeven,
En voor het beeld der Godheid, *na de dood*,
Het slangen beeld moet draagen, al te snood.
Wij willen maar d'inwendigheid versieren,
En vlees en bloed, dat dier, zo hoog niet vieren;
Dien ezel mag onwaardig heenen gaan;
Men mag hem vrij bespotten en versmaên,
Wij willen niet op zijn gevallen passen:
Als 't nieuwe beeld maar aan de ziel mag wassen,
En worden tot een tempel toebereid
Daar God in woond met zijne Majesteit.[3]

Het heeft zijn bekoring eigen overtuiging te toetsen aan de afwijkende meningen van anderen. Herinneren wij dus ten slotte wat Dr. Hylkema meende van Jan Luyken te moeten getuigen, om daarna kortelik de eindbalans op te maken. Doch laten we niet alles nemen.

'Luyken.' zegt hij, - blijkt een geheel ander man geweest te zijn 'dan waarvoor hij altijd gehouden is, niet een vrome in den gewonen zin van het woord, maar een *vrijgeest* en revolutionair, een geest-

1) Op het XIVe Zinnebeeld.
2) Op het XXXIXe Zinnebeeld.
3) Van de inwendige geestelijke schoonheid, in J e z u s e n d e Z i e l, XXXIIe Zinnebeeld.

verwant van niemand minder dan den *atheïst* en *ongodist* Spinoza. Over God en Christus, hemel en hel, zonde en verzoening, bijbel en openbaring had hij denkbeelden, die een totale omkeering van de kerkelijke dogmatiek beteekenden. *God* was niet een wezen boven en buiten de wereld der zinnen, maar die wereld zelve, zoodat hij ook genoemd kan worden *het Eeuwig Al*, *het Eeuwig Eén*, *de Allekracht*. *Hemel* en *hel* duidden geen plaatsen aan, maar gemoedstoestanden. De *zonde* was niet een zelfstandige macht tegenover de godheid maar bloot de afwezigheid van het goddelijk licht in de *ziel*. De *zondevergeving* was niet een daad Gods buiten den mensch,....maar een daad van den mensch zelf in zijn eigen hart....*Heiland der Wereld* was niet de zoon van Jozef en Maria, maar de uitvloeiende liefdekracht, de lichtessentie, die aan de gansche schepping leven en beweging schonk en in het minste zonnestofje, dus ook in den diepst gezonken mensch *wezentlijk* aanwezig was. Deze lichtvloeiïng was genaamd *de Zoon* en *Jezus*, en niet alleen in den Nazarener was zij openbaar geworden, iedere mensch gelijkelijk wilde zij vervullen: zoodat de geheele *Nieuw-Testamentische heilsgeschiedenis* niet was dan een symbolische uitbeelding van wat er geschieden moest binnen in den mensch, en de *mirakelen*, de *opstanding*, de *hemelvaart* geen uiterlijk waarneembare gebeurtenissen waren geweest, maar inwendige zielsprocessen.'[1)]

Kortom, Luyken is bij Dr. Hylkema net zo min 'n christen als Spinoza. De hoofdgrieven tegen Spinoza zijn ook de vier hoofdgrieven tegen Luyken: 1° hij verwarde God en Natuur met elkander; 2° hij ontnam aan de wonderen, waarop de zekerheid der Goddelijke Openbaring was gegrondvest, hun gezag en waarde; 3° hij achtte Christus verschijning in het Vleesch en zijn Voldoening niet noodzakelijk voor 's menschen behoud; 4° hij lochende Jezus' lichamelike opstanding en plaatselike hemelvaart.

Op deze, onzuiver in de richting van 't Spinozisme getrokken conclusiën, kan tans niet nader worden ingegaan. Luykens subtiele geest eist nauwkeuriger distillatie. Wat er in de conclusiën waars is, achten wij door 't bovenstaande overzicht voldoende verklaard. Calvinist, in de brede zin van 't woord, kon Luyken niet zijn, wegens z'n strenge onthouding van de door hem verachte wereld. Spinozist was hij nog

1) Inleiding op S t i c h t e l i j k e V e r z e n . II en III.

minder, wegens z'n handhaving van 't strengste dualisme in de Godheid ‘Allekracht’ en in de gevallen Adam. Doch alle Creaturen, alle Open-baringen in Creatuur, de uitgeboorten van 't Goddelik Wezen, waren bij hem schaduwvormen. Vandaar hun betrekkelik gezag. Niet als historie lochende hij ze, noch ontzegde hij ze hun recht en hun bedoeling; - maar moest hem, die doorgedrongen was tot een hem bevredigende en in heerlike verblijding zichtbare metaphysiese ‘wezentlijke’ wereld, niet telkens hinderen het gapen van 'n kortzichtige mensheid aan de bedriegelike schijn?

Dit bepaalt zijn arbeid, uitdrukkende z'n Geloof en z'n leven, en welke hem altijd zal kenschetsen als een buitengewoon vermaard verschijnsel aan de vaderlandse Protestantse hemel.

J. KOOPMANS.

P.H. van Moerkerken Jr. *De Satire in de Nederlandsche kunst der Middeleeuwen*. (Utrechtse dissertatie) S.L. van Looy, Amsterdam 1904.

Bij velen bestaat de mening dat onze Middeleeuwse litteratuurgeschiedenis ongeveer ‘af’ is: nieuwe vondsten kunnen wel hier en daar aanvullen, maar die behoeven slechts ingelast te worden in het goed gekonstrueerde geheel. Dit is alleen waar, als de geschiedenis der letterkunde zich tot de ‘feiten’ bepaalt: de rangschikking van de overgeleverde werken, het bestuderen van hun oorsprong, van de schrijvers en hun levensbiezonderheden.

Voor een werkelik histories begrijpen is meer nodig. Onder de jongeren openbaart zich de neiging om het verband op te sporen tussen de litteratuur en de mens, tussen de litteratuur en het leven Dit is de grote waarde van Koopmans' te weinig gewaardeerde Maerlant- en Vondelstudieën, met hun diep begrijpen, hun fijne analyse. Zodra wij aan de litteratuur-geschiedenis de eis gaan stellen, dat ze ons individuën laat zien, dat ze de letterkunde laat worden tot uiting van leven, dan ontdekken we de grote leemten in onze kennis.

Een behoorlik chronologies verband is toch wel de eerste vereiste voor histories inzicht. En hoeveel ontbreekt daaraan in onze M.E. letterkunde! De traditionele indeling in Karel-romans, Artur-romans,

Klassieke romans, Oosterse romans is al een sprekend voorbeeld. Voor de Franse letterkunde mag dit van belang zijn als spiegel van verschillende beschavingsperioden, bij ons is de vraag veel gewichtiger: wanneer werd deze romantiese stof bekend, en in welke kringen; welke waarde hadden zulke ridderidealen voor de lezer, en voor de bewerker?

De Middeleeuwse maatschappij was voor alles een standenmaatschappij. Hoe stond de volkslitteratuur tegen die van de hogere standen? Welke waarde had de klooster-litteratuur - natuurlik de Latijnse niet uitgesloten - voor het geestelike leven, ook van de andere standen? De verwaarlozing van zulke vragen maakt dat de litteratuurgeschiedenis ons van sommige tijdperken, bv. van de 15de eeuw, geen beeld vermag te geven van het geestelik en maatschappelik leven. Busken Huet typeerde de uitersten al in de tegenstelling: Dirk Potter - Thomas à Kempis; na hem bleef men het meest ongelijksoortige Dietse proza in één hokje rangschikken, omdat...het geen verzen waren.

Een derde punt, door onze litterair-historici te vaak over het hoofd gezien, is het verband van de litteratuur met het geestelike leven, ook in zijn andere uitingen. Dit geldt niet alleen voor religieuse en dogmatiese opvattingen, zonder welke de mens niet als geheel gezien kan worden, maar ook voor de beeldende kunst. Een eeuw spreekt ook in zijn bouw- en schilderkunst.

De naïeve Kerstlegenden vinden hun aanvulling in schilderij en houtsnede; de teerheid van de Vlaamse primitieven is dezelfde die ons in sommige Maria-liederen en mirakelen treft. Maar ook waar met realistiese humor het uiterlike leven uitgebeeld wordt, zullen de woordkunst en de plastiek zich beurtelings van het terrein meester maken, zodat studie van de een kan dienen om de ander beter te begrijpen.

Op dit gebied levert het bovengenoemde proefschrift een belangrijke bijdrage. Het is uitgelokt door het boek van L. Maeterlinck *Le genre satirique dans la peinture flamande*[1] maar in verschillende opzichten is het degeliker en meer doorwerkt. Maeterlinck gaat uit van de kunst, Van Moerkerken van de litteratuur, maar beider doel is blijkbaar, het verband tussen deze uitingen in het licht te stellen.

De schrijver neemt het begrip ‘satire’ niet te eng, en zijn overzicht omvat drie eeuwen; geen wonder dat hij over een rijke, uiteraard

1) Vgl. *Taal en Letteren* XIII, 289.

enigszins bonte stof beschikte. Hij gevoelde dan ook de moelelikheid van een indeling, en als hij deze moeielikheid niet geheel heeft kunnen overwinnen, dan is het voor een deel aan de stof te wijten. Moest de stof chronologies ingedeeld worden, of naar het onderwerp? Voor een histories beeld, voor het nagaan van historiese ontwikkeling, was het eerste standpunt noodzakelik. Toch week de schr. in de middelste hoofdstukken, vooral over de Duivel en de Dood - in navolging van Lenient's trilogie (blz. 121) - daarvan af, met het gevolg dat het laatste hoofdstuk, de overgang tot de nieuwe tijd, er onder geleden heeft, doordat allerlei dat in dit tijdperk chronologies thuis hoorde, al in vorige hoofdstukken behandeld is. Maar evenals bij andere godsdienstige opvattingen, maakt de continuïteit en de internationaliteit van de Middeleeuwse begrippen een chronologiese scheiding moeielik of onmogelik.

Een andere moeielikheid van de kompositie was: hoe moet de parallel tussen kunst en litteratuur getrokken worden: in doorlopende vergelijking, of in evenwijdig lopende hoofdstukken, zoveel mogelik naar tijdsorde? Maar al is de schrijver in dit opzicht niet overal even gelukkig geweest - dit is gemakkeliker te kritiseren dan te verbeteren - de kwestie van samenvatting is ten slotte van minder belang. Immers, dit proefschrift is bedoeld als ‘een bijdrage voor de kennis van het uiterlijk en innerlijk leven onzer voorvaderen’; het wil zo. volledig mogelik waardevol materiaal verschaffen.

Na een heldere inleiding over het begrip ‘satire’ volgen hoofdstukken over Maerlant, Boendale en Jan de Weert (II); over de Reinaert (III), de Liederen, Boerden en Sproken (IV) en over het Drama en de Feesten (V). Nieuwe feiten zijn hier natuurlik niet te verwachten; de schrijver geeft een goed geschreven samenvatting van de satiriese elementen die hij bij zijn omvangrijke lektuur aantrof. Dit is te meer te waarderen, omdat Maeterlinck in dit opzicht zeer oppervlakkig te werk gegaan was.

Aan het slot van het vijfde hoofdstuk staat de waarschuwing om bij de eenzijdige zwartkleurige schildering die de satire van de maatschappij geeft, niet uit het oog te verliezen dat er ook een lichtzijde is. Jammer dat deze rijke gedachte niet, wat meer uitgewerkt, een plaats gevonden heeft in de inleiding, of in de eindbeschouwing.

Dan komen twee hoofdstukken, die tot de belangrijkste van dit boek behoren, al vallen ze half buiten het kader. Over elk van deze onderwerpen zou een afzonderlik boek te schrijven zijn; daarom mag hier

geen volledigheid geëist worden. De inleiding van Hoofdstuk VI: *De Duivel en het Laatste Oordeel* is allesbehalve een overbodige uitweiding; ik zou zelfs de betekenis van de duivel in het volksgeloof uitvoeriger geschetst wensen. Voor het goed begrip van de populaire uitbeeldingen is dit immers nodig. Wanneer de schr. b.v. zegt: 'Wij zullen zien hoe de koning der duisternis allengs daalt tot de rol van nar' (blz. 124), dan geloof ik dat hij voorstellingen na elkaar wil plaatsen, die naast elkaar stonden, ook in latere tijden. Ik kan mij evengoed een 13de-eeuws kroeggezelschap denken dat de duivel op allerlei wijzen bespottelik maakt, als een 15de-eeuws convent, waar zijn naam alleen, een siddering van angst en ontzag teweegbrengt. Zou dat ook niet uit de afbeeldingen blijken?

Bij hoofdstuk VII: *De Dood en de Doodendansen* is de twijfel nog meer gewettigd of dit wel onder het begrip 'satire' valt. Maar nu dit onderwerp eenmaal behandeld wordt, had de schr. wat dieper op de waarde van de doodsgedachte voor de Middeleeuwse vroomheid in moeten gaan. De belangrijke dissertatie van Vos over *De leer der vier uitersten* zou daarbij goede diensten bewezen hebben. De gedachte van S. Bernardus (blz. 4) was door Van Vliederhoven's *Vier uitersten* onder de vijftiende-eeuwse devoten gemeen-goed geworden. Wanneer Van Moerkerken deze gedachten eerst in de rederijkerstijd terugvindt (blz. 150, 174), dan ontbreekt er een belangrijke schakel.

Dit brengt ons op een leemte, die ons te meer verwondert, omdat de schrijver een zo algemene belezenheid toont. De stichtelike prozalitteratuur is grotendeels aan zijn aandacht ontsnapt, of te laat onderzocht. Is dit een nawerking van de vroegere stiefmoederlike behandeling? Daardoor missen we een interessant hoofdstuk: *De satire in de ascetiese litteratuur*. Wanneer de 'toornende satire' ontstaat 'door het ideaal te plaatsen tegenover de onvolkomenheid der aardsche dingen' (blz. 1), dan lag het voor de hand die satire ook bij de veertiende-eeuwse boetprediker en asceet te gaan zoeken. We behoeven niet eens Ruusbroec's werken zelf op te slaan[1]; Van Vloten's *Prozastukken* leren ons hem al kennen als satiricus. Onverbiddelik geselt hij de 'herderlike traagheid' en de 'ontaarding der kloosterlingen', maar zelfs in zijn moraliserende vergelijkingen schuilt telkens satire. Van de 'rike vreck' heet het: 'Hi vercrijcht oec wel brieven,

1) De plaatsen waar Ruusbroec tegen de gebreken van zijn tijd optreedt, vindt men ook genoemd in Van Otterloo's *Johannes Ruysbroeck*, Cap. VIII.

dat hi is gheabsolveert van veghevier ende van sonden, ende hierop is hi stout, ende wroet seer ende maect grote hoepen van eertschen goeden, als die molle pleghen. Ende als hijs minst waent, so comt die duvel ende scepten wter eerden, dat is sijn siel wt sijn live ende wt al den eertschen goede'. Is het niet of we die gravende duivel in een rand-tekening van een handschrift zien? Daarnaast staan als tijdgenoten Jan van Leeuwen, de 'goede coc', en de ongenoemde leek, wier vlijmende satire ook de maatschappelike en kerkelike gebreken van hun eeuw gold.[1)] Behalve deze schrijvers komen verschillende stichtelike traktaten in aanmerking, vertalingen van Duitse mystici en Franse moralisten. Dat ze niet alle oorspronkelik zijn, kan de uitsluiting niet wettigen, want dergelijke satire was veelal internationaal geldig. Ik denk b.v. aan *Des coninx summe*, waaraan Van Vloten o.a. de beschrijving van 'de kroeg' ontleende, aan het gemoraliseerde *Scaecspel*, en verschillende andere traktaten, waarin de menselike zwakheden en gebreken met scherpte blootgelegd worden.

De beste gedeelten van dit boek, en waarschijnlik ook met enige voorliefde behandeld, zijn aan schilderkunst en skulptuur gewijd; de duivel-afbeeldingen, het leerrijke overzicht van de dodendansen, en het gehele hoofdstuk VIII: *De Satire in de Beeldende Kunst*. Daarin worden twee soorten van onderwerpen besproken: de satirieke voorstellingen uit het leven der burgerij, en de fantastiese wereld van wonderlike wezens, die o.a. de randen van handschtiften opvrolikt. Met deze laatste voorstellingen bevinden we ons meer op het gebied van het komiese dan van de satire, al is de begrenzing moeielik. Soms zoekt de schrijver iets satirieks in een afbeelding die m.i. louter bestemd was om de lachlust op te wekken. De Middeleeuwers hadden soms eigenaardige opvattingen over de verenigbaarheid van diepe ernst en platte scherts - getuige het drama, de preek en de stichtelike lektuur[2)]. Maar een te veel is hier beter dan een te weinig: de schr.

1) Zie *Twee Christen-Demokraten uit de Veertiende Eeuw* in de XXste Eeuw 1903. Van de ongenoemde leek is het citaat dat Van Moerkerken op blz. 225, noot, verkeerdelik aan de dertiende-eeuwse ketter Gwilhelmus Cornelius toeschrijft.

2) Vgl. DR. G. VISSER *Humor en Godsdienst in de Middeleeuwen* (*Theol. Tijdschr.* XXXVII, 481), waar de litteratuur over dit onderwerp opgegeven is. De satire blijft daar buiten beschouwing; de beeldende kunst wordt een enkele maal te hulp geroepen om toe te lichten, o.a. op blz. 487, waar een afbeelding genoemd wordt van het exempel *Van den clerc die den duvel scriven sach*, door Van Moerkerken op blz. 150 genoemd.

kan met voldoening terugzien op de rijke oogst, in deze afdeling bijeengebracht. Ook hier blijkt dat zijn boek met glans de vergelijking met Maeterlinck's studie doorstaan kan.

Minder geslaagd lijkt mij het laatste hoofdstuk. De satire van De Roovere staat niet op zich zelf: zijn stem is een van de vele die uit rederijkerskringen opgaan in deze heftig bewogen tijd. De schrijver had dus de sociale stroming in de rederijkers-kritiek scherper kunnen tekenen, als hij ook op andere refereinen gelet had, b.v. die in het *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk.* XXI, uit een verzameling van 1524 overgenomen zijn, met welsprekende stelregels als: ‘Rapen moet wel sijn een ghesonde spijs’, ‘Die rijcke heet die wel gheborene’, ‘Die duerste huerperden staen dikwil stille’, ‘D'onnosele scaepkens worden meest ghescoren’, enz.

Zouden ook de vele refereinen die onder de naam van Anna Bijns doorgaan, wel alle van haar afkomstig zijn? Van Moerkerken neemt dit stilzwijgend aan, zelfs bij het referein van de over de hekel springende nonnetjes, en van zuster Kalle (blz. 232, noot), waar twijfel alleszins gewettigd is.

Van de satire bij Erasmus krijgen we een verdienstelik overzicht, al hangt het wel wat in de lucht. Komt dat misschien doordat naast de humanisten-satire de Geuzen-satire als pendant ontbreekt? Maar elke grensscheiding tussen historiese perioden is willekeurig, en er moest toch ergens afgebroken worden. Terecht is aan Breughel, die nog zo geheel Middeleeuwer was, al was hij een tijdgenoot van de Geuzen, een plaats in dit hoofdstuk ingeruimd. Of de plaats niet wat bescheiden is voor de man, die genoemd wordt ‘un artiste génial, doublé d'un poète et d'un philosophe’?

De brede behandeling bij Maeterlinck zal daarvan wel de oorzaak zijn. Mogen we van Dr. Van Moerkerken verwachten dat hij later zijn eigen indrukken van deze kunstenaar zal geven, gezien in het licht van de rederijkers-kritiek uit die dagen? Hij heeft zich door dit proefschrift als een nauwgezet werker, een scherp en smaakvol beoordeelaar doen kennen, en is dus beter dan een ander in staat om de leemten van zijn werk aan te vullen. Met deze studie heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd voor onze kennis van de Middeleeuwen.

Assen, Febr. 1905.

C.G.N. DE VOOYS.

De reis van Nehemia
Door
T.J. de Boer.

Non mihi vita brevis.

Nehemia Vegelin van Claerbergen. Alleen genealogische werken noemen hem. Dien naam uit zijn vergetelheid op te roepen heeft den schijn van dichterlijke vrijheid. Maar al is mijn held zelf gelegenheids-dichter geweest, ik wensch hem hier niet grooter voor te stellen dan hij was. Hij vertegenwoordigt meer zijn familie, zijn stand en zijn tijd dan zich zelf. Het meeste heeft hij geërfd, weinig zelf gewonnen en nagelaten. Meer genoten dan gearbeid. En toch trekt zijn lot mij aan. Want hij heeft het iets meer bewust ondergaan dan de velen die het deelden. In zijn zwak bestaan zijn enkele oogenblikken van helder geluk. Hij heeft ook die droeve dagen gekend, die de waarheid van het leven doen zien.

Het kleinste water spiegelt nog de droeve blijde oneindigheid des hemels. Als het maar helder is.

* * *

De jongste van vijf zonen werd 9 December 1691 op Heremastate te Joure in Friesland geboren[1]. Zijn vader Hessel woonde daar als grietman van Haskerland. Terzelfder plaatse leefde de oude tante Aurelia van Hillema, die als meter optrad. 't Was de stervende geest van de zeventiende eeuw, die in

1) De bizonderheden van deze reisschets dank ik bijna alle aan stukken in het archief der familie Van Eysinga te Leeuwarden, dat op de meest verplichtende wijze voor mij werd opengesteld.

haar persoon naast de wieg stond. Een vrome weduwe, zuchtend over de verdorvenheid der tijden, en veel in 't Oude Testament lezend. Nu las zij het Boek Nehemia en ontleende daaraan den naam, hopend dat haar peetekind des Heeren volk zou vertroosten en de vervallen muren van Jeruzalem weer opbouwen.

Nehemia was een zwak, droomerig kind, waarvoor het leven laat en langzaam openging. De vader was ziekelijk, de moeder sukkelend. Nog geen vijf jaar was hij oud, toen de laatste stierf. Hij bleef overgelaten aan de zorg van tante Aurelia. Vroolijk was het om haar niet. Slechts eenmaal in 't jaar, als ze jarig was, ging het in haar huis menschelijker toe dan gewoonlijk. Heel de familie - geboren poëten waren ze allen - kwam dan met verzen aandragen, en tante op haar beurt met den heerlijksten visch uit het Sneekermeer en den besten Rijnschen wijn. Daarbij kon ze dan soms vertellen uit haar jeugd, toen zij, bevallige en naar het scheen rijke erfdochter, in den Haag langs Vijver en Voorhout ging wandelen en menig in- en uitlandsch edelman zijn oog op haar liet rusten. Doch later waren de teleurstellingen van 't leven gekomen en toen de verlossing van 's werelds ijdelheden.....

In 1708 stierf de tante. Haar huis met eenig land had zij aan Nehemia vermaakt. Het scheen wel zijn noodlot daar te blijven wonen als rentenierend landjonker met geen anderen horizon dan de lage weiden en veenplassen van Utingeradeel, Haskerland en Doniawerstal.

Oppasser van zijn ziekelijken vader, die sedert 1707 alleen nog maar de substituut was van den oudsten zoon, zag Nehemia zijn lichamelijke en geestelijke opvoeding verwaarloosd. Zelfs paardrijden leerde hij niet. En de latijnsche school van de Joure kon hem niet ver brengen. In de huisbibliotheek waren echter behalve theologische en juridische ook historische en aardrijkskundige werken. Vooral reisbeschrijvingen verslond hij. Italië, Griekenland, het Oosten ging voor hem open. Hij las van geleerden, die daarheen waren gegaan, om uit ruines, opschriften en gedenkpenningen de gansche oudheid weer op te bouwen, in heel anderen zin dan tante Aurelia bedoelde. Dat verstond hij nu. Zou hij eraan mee kunnen doen, hij die tot geen geregelde studie kon komen?

Dagen en nachten soms zat hij aan 't ziekbed van den vader, brieven en gedichten schrijvend en mijmerend over 's werelds nietigheid, tot waanzinnig wordens toe. Hoe benijdde hij zijn oudere broers! Een, Egbert, reeds jong gestorven; Philip Frederik, de ritmeester, bekend als geleerde en dichter, in 1708 op 24-jarigen leeftijd al Gedeputeerde te velde in den Spaanschen Successieoorlog; Assuerus, officier met goede vooruitzichten; Johan, evenals de oudste broer akademisch gevormd, sedert 1708 rentmeester van de geestelijke goederen in de Meierij van den Bosch, nu meestal bij vrienden en verwanten in 't leger het leven leidend van vroolijken Frans! En hij, Nehemia, las de profetieën van den Bijbel, waarin tante Aurelia tot de oorlogen van de laatste dagen toe had voorzegd gevonden. Hem scheen dat alles duister en moeilijk op Europeesche tijden toe te passen. Veel beter gelukte dit met de voorspellingen van den grooten Nostradamus. Die spraken immers van Frankrijk, Spanje, Italië, Duitschland en Engeland, met het Oosten als achtergrond, van dezelfde landen dus, die thans nog worstelden om het evenwicht. Daarin verdiepte Nehemia zich. In slapelooze nachten bepeinsde hij stand en loop der sterren, verlangend naar nieuwe openbaringen....

Na den Utrechtschen vrede kwam er meer gezelligheid thuis. Broeder Philip had zijn zegezang daarop aldus besloten:

> En gij, mijn Vriezen, die van ouds af her het blijk
> Van uwe dapperheid uit handvest en kronijk
> Kunt toonen, niet ontaard van uwe aloude daden,
> Verwisselt voor olijf nu zo veel lauwer bladen!
> Ik zelf zal, weergekeert tot eigen erf en hof,
> Uw heldedaân alom verbreiden en u lof,
> o Landgenooten, steets in mijn gedigten sprengen,
> Zo lang het Vlie zijn kruik met d'Oceaan zal mengen.[1)]

Philip was weergekeerd. En Nehemia mocht nu iets van de wereld zien. In 1713 Maastricht, Aken en Luik en in 't volgende jaar Holland, om er bij den doortocht van den

1) Deze vertaling bevindt zich in het familie-archief Van Eysinga. Het oorspronkelijk latijnsche gedicht is gedrukt te Leeuwarden 1713.

nieuwen Koning van Engeland uit Hanover te zijn. Nog aangenamer vond hij het echter dat, in 1714, de geleerde Brenkman een week op Heremastate kwam doorbrengen. Uitbundig prijst hij het 'zoet' gezelschap van den man, die vier jaar in Italië en Frankrijk heeft geleefd en die te Florence de oudste handschriften van het corpus iuris heeft vergeleken. Daarheen gaan ook zijn idealen.

Toen in 1715 zijn vader na een steenoperatie te Leiden gestorven was, stond Nehemia voor de beroepskeuze. Als jongste zoon had hij thuis geen toekomst. Op meer dan twee grietmansplaatsen kon de familie in geen geval rekenen. Zoo blijven voortleven kon hij niet. De traditie van zijn geslacht stond in hem op. De oudste stamvader, van wien men iets meer dan den naam wist, was Georg Vegelin (1481-1533) te Constanz, hervormingsgezind humanist, krijgsman en latijnsch dichter, geschiedschrijver van zijn vaderstad, wien de familielegende 24 kinderen gaf, met namen als Charitas, Spes, Fides Gratia en Veritas voor de dochters, Gotfried, Hilfgodt en Friedsam voor de zoons. Dan volgde Ernst, in Constanz geboren, als student, later als vormsnijder en boekdrukker, te Leipzig, wegens zijn Calvinisme daar gevangen en verdreven, dan in de Palts als kapitein en landschrijver zijn geluk beproevend. Een kleinzoon van deze is de eerste Nederlandsche Vegelin, Nehemia's grootvader Philip Ernst. Uit de Palts afkomstig, dichter en geleerde, beoefenaar o.a. van natuurwetenschap en astrologie, zwierf hij als krijgs- en staatsman door verschillende landen, tot hij in 1641 door zijn Keurvorst bij Willem Frederik van Nassau werd aanbevolen. Bijna tot zijn dood (1693) was hij secretaris en hofmeester aan het Friesche Hof.

Wat Nehemia nu geërfd had, militaire eigenschappen bezat hij niet. Na den Utrechtschen vrede was er ook geen behoefte aan officieren. Er werden zelfs velen ontslagen, die het land afliepen om politieke baantjes. Voor Nehemia zou er wel zulk een postje zijn, doch eerst wilde hij zijn studiën voltooien. Hij ging naar Leiden, waar hij, in 1718, tot doctor der beide rechten werd gepromoveerd. Wat hij in dien tijd van zijn leven wenschte of zich voorstelde, blijkt misschien uit het slot van

zijn Trouwzang[1)] op het huwelijk van zijn neef Johan Assuerus Schorer, Raadsheer in den Edelen Hove van Vlaanderen etc.

> U stamboom groey en bloey van telgen waer in 't weesen
> Der vader speelt en 't beelt der moeder is te leesen,
> Die t' sijner tijt gekleet in 't Raedsheerlijk gewaedt,
> Eens pijlers werden aen den grondvest onser staet.

't Is het regentenideaal van zijn tijd.

Van Nehemia als student weet ik weinig. Uit enkele brieven en opmerkingen blijkt dat hij weetgierig was - hij woonde colleges bij, waar natuurkundige proeven werden gedaan - dat hij zich veel met de nieuwe letteren bezig hield en dat zijn geest allengs uit de plooi kwam. Hij werd een modern mensch. Zijn oudere broers gingen door met bij voorkeur Grieksche en Latijnsche verzen te schrijven, Nehemia maakte ze Nederlandsch, Fransch en Italiaansch, later ook Spaansch.

In afwachting van een ambt wenschte hij de lang begeerde buitenlandsche reis te doen. Zooals reeds veelvuldig in de 17e eeuw het geval was, maar nu meer en meer regel werd, gingen jonge edellieden en regentenzonen naar Parijs. Hij wilde echter verder en behalve Frankrijk minstens ook Spanje en Italië zien.

In Augustus 1718 ging hij met zijn Leidschen akademievriend Johan Aegidius van Egmond van de Nienburg op reis. Beide hadden ze de beste aanbevelingen voor staatslieden en geleerden op verschillende plaatsen.[2)]

1) Gedrukt te Leiden 1718.

2) De op reis geschreven brieven en het later vervaardigd verhaal, de eerste grootendeels, het laatste geheel in 't Fransch, zijn de bronnen voor 't volgende. Waar tegenstrijdigheid is, volg ik de brieven, die den eersten indruk geven. Het is mij hier meer om den gemoedstoestand van den reiziger, dan om wat buiten hem was en voorviel te doen. De brieven geven een bijdrage tot de psychologie van dien tijd. In het *Journal,* evenals in de toen gedrukte reisbeschrijvingen van anderen, staan meer geleerde beschrijvingen.
In 1757-58 werden te Leiden uitgegeven 'Reizen door een gedeelte van Europa, Klein Asien, verscheide Eilanden van de Archipel, Syrien, Palestina enz. in den beginne van deze eeuw gedaan door Johan Aegidius van Egmond van der Nyenburg en Johannes Heyman. Alles uit beider eigenhandige nagelaten schriften opgemaakt etc. door Joh. Wilh. Heyman, med. doct.' 2 dln. Dit werk heeft met de reis van onze vrienden niets te maken. De tocht naar het Oosten wordt daarin beschreven geheel volgens de brieven van Heyman aan Cuper, die zich in originali op de Kon. Bibl. bevinden.

* * *

't Begin is Parijs, dat hem spoedig voor zich gewonnen heeft. Wel is er aanvankelijk eenige teleurstelling. Gewoon aan onze schilderachtige grachten met gevels, drukken hem de eentonige massas van paleizen uit den tijd van Lodewijk XIV, het een niet verschillend van het ander. De groote zonnige grasperken om de landhuizen doen hem naar meer getemperd licht en boomschaduw verlangen. Alles lijkt hem vreemd, zonder persoonlijke, intieme betrekking. Menschen en dingen vervagen nog in hun algemeenheid. Ook de inrichting der huizen - hij komt het eerst bij oudere menschen - bevalt hem niet. Iemand die een groote en kostbare verzameling Chineesch porcelein bezit, heeft het als boeken opgestapeld inplaats van het, zooals de Hollandsche, dames zouden doen, onder den schouw te plaatsen en er de hoeken van de kamer gezellig mee te vullen.

Doch spoedig werd het anders, toen hij nader kennis maakte met het Parijsche leven van de Régence, dat reeds in volle reactie was tegen den grooten tijd van Lodewijk XIV. Alles werd verfijnd, moest aardig, bovenal aangenaam zijn. Van het grandiooze had men zich afgewend, gemak en vermaak werden de wachtwoorden van dezen tijd, in het leven en in de kunst. Alles werd bevallig, onsymmetrisch afgerond, zonder daarbij het evenwicht te verliezen. Men had een afkeer gekregen van rechte lijnen en hoeken en van zware, diepe schaduwen. Er was een behoefte aan zacht vroolijk licht en heldere kleuren, aan kleine, maar aardige, schitterende dingen, snuisterijen, bibelots. Geen innerlijke gloed verlangde men, maar uitwendige glans. Verguld brons werd er op de meubels en goud op de kleeren gelegd. 't Was een tijd van oppervlakkige vreugd. Nergens een groote hartstocht. Doch geheel verloochenen kan de menschelijke natuur zich niet. Nu niemand zich opwond voor groote levensvragen, zocht men afleiding in de grillen van mode en spel. Voor John Law met zijn

Bank en zijn Compagnie van het Westen interesseerde zich iedereen.

Nehemia vond bij dit leven elken dag meer zijn rekening. Hoe ijverig hij ook met de familie in Friesland brieven wisselde, weldra was hij geheel Parijzenaar. Uiterlijk en innerlijk. De zware pruik van den kapper in de Leidsche Breestraat, stijl-Lodewijk XIV, had hij tegen een gemakkelijker exemplaar van de nieuwe mode verwisseld. Ook zijn hart trok hij gemakkelijk van Holland af, Met eenige ironie begint hij over ‘echte’ Hollanders te spreken. Dankbaar was hij zijn broer voor diens sollicitatiën te zijnen behoeve, maar blij tevens dat ze mislukten. En zonder eenige emotie vernam hij, dat een hem toegedachte vriendin gestorven, een andere getrouwd was. De Parijsche wind, zegt hij, dooft zulke kleine vlammetjes uit.

Hij wordt hier op en top een man van de wereld. Des morgens rijdt hij een of twee uur paard, wat hij hier geleerd heeft. Alleen makke paarden natuurlijk. Dan volgt hij in een privaat college lessen over historie en kunst. In de laatste beheerscht de bouwkunst alles. De geschiedenis wordt beoefend met behulp van prenten en penningen, waarvan hij zelf reeds bezig is een verzameling te vormen. Een heerlijke tijd toch, want nooit was de toegang tot de wetenschap zoo gemakkelijk geweest. In den vorm van een aardig prentje, van een mooie medaille had men het groote verleden bij de hand. Welk een gemak was dit ook voor het geheugen!

Het allermeest echter genoot Nehemia van de Parijsche gezelligheid. Als man van de wereld niet zuinig op zijn tijd, wist hij toch de kostbare uren der geleerden zoo goed te schatten, dat hij van de aanbevelingen van prof. Brenkman een bescheiden gebruik maakte. In andere kringen kwam hij meer. Aan alle vermaken van den winter en van het carneval nam hij deel. 's Avonds was hij in de komedie of opera of in gezelschap, waar in den regel gespeeld werd. Geheel betooverd door de Parijsche dames. Overal werd hij toegelaten. Zoo was hij b.v. meer dan eens bij Mad. de Berry, dochter van den Regent, die de caprice had, de heeren des Zondagsmorgens bij haar toilet te ontvangen.

Trots den strijd tusschen den Regent en het Parlement, trots den uitbrekenden oorlog tegen Spanje vermaakte men zich te

Parijs. Niets werd er tragisch genomen. Aan een werkelijken oorlog geloofde men eigenlijk niet. Dat stond alles maar op het papier. En ernstig en heftig sprak men alleen over de papieren van John Law.

Een aardige illustratie van de Parijsche stemming in den winter 1718/19 is wat Nehemia ons meedeelt over de familie de Saint Martin, die in Holland relaties en bezittingen had en waar hij verkeerde.

Nadat de geschillen tusschen Regent en Parlement - karakteristiek voor dien tijd begonnen over het hoofddeksel van den president, een vraag van etikette dus - nadat die geschillen langen tijd niets dan een papieren oorlog waren geweest, had de Regent, in Sept. 1718, drie heeren uit het Parlement laten gevangen nemen en buiten Parijs voeren. Een er van was de Saint Martin. Dat die heeren terechtgesteld zouden worden, niemand geloofde 't in ernst. Allerminst trok mevr. de Saint Martin zich de zaak aan. Zij amuseerde zich alsof er niets gebeurd was, uitgaande en ontvangende.

Wat gebeurt echter?

Op een avond dat met andere heeren ook Nehemia bij haar soupeert, verschijnt geheel onverwacht de verbannen echtgenoot, maar niet als een Agamemnon of Odysseus. Mevrouw was evenals de anderen, schrijft Nehemia, zeer aangenaam verrast, het geval gaf allen groot genoegen en ik heb mij in Parijs nooit meer vermaakt dan dien avond.

Toen Nehemia zich te Parijs bevond, was Hollands invloed er nog merkbaar. In de café's lagen de Hollandsche gazetten. Aanzienlijke dames speelden gaarne in de soliede Hollandsche loterij. Maar ook ernstige staatslieden rekenden met het land, dat een voorname geldmarkt was en een middelpunt van de Europeesche diplomatie. In het geschil met Spanje vreesde men de vredelievende onzijdigheid van Holland. Men verdacht het zelfs van heulen met Spanje en verheugde zich zeer, toen het eindelijk tot de quadruple alliantie toetrad.

Toch bleef het niet verborgen dat de Engelsche invloed te Parijs met den dag toenam. Alleen de predikant van het Hollandsch gezantschap, M. Barbe, zoon van een Leeuwarder bakker, een jolig man, maar die aan anderen boete en bekeering preekte, had meer toeloop dan zijn collega van de

Engelsche ambassade. Aan het Hof echter stond, evenals John Law, de Engelsche gezant de Stairs in de gunst.

Tijdens zijn verblijf te Parijs had Nehemia het geluk de officieele entrée van drie gezanten te zien: den Hollandschen, den Keizerlijken en den Engelschen. Pompeus waren ze alle, naardat de tijd het eischte. Maar - en hier was de uiterlijke praal met de werkelijke verhoudingen in overeenstemming - die van den Engelschen gezant was verreweg het schitterendst. En wat aan zijn entrée een bizonder karakter verleende was dit, dat vele te Parijs aanwezige aanzienlijke Engelschen zich, op eigen kosten, bij den stoet aansloten. Terecht vindt Nehemia dit kenmerkend. Gemakkelijker dan de Hollander, die zijn geld voor zich houdt, geeft de Engelschman het uit voor de glorie van zijn natie.

* * *

Niet zonder spijt verlaat Nehemia, einde Maart 1719, Parijs, om de reis door Frankrijk naar Spanje voort te zetten. Wel heeft de Regent in navolging van Engeland aan Spanje den oorlog verklaard, wel raden familie en vrienden den tocht af, maar zijn ‘curiosité’ wint het. Er is een geschikte gelegenheid. Juist is te Parijs de heer Van de Colster, die als gezant van onze Staten naar Spanje gaat om daar den industrieridder van Ripperda te vervangen. Bij hem sluiten de vrienden later, te Bajonne, zich aan. Mochten al de Staten, wat hun op goede gronden zeer onwaarschijnlijk voorkomt, aan den oorlog meedoen, welnu, met den gezant zal men wel veilig door en uit het land komen. Zij trekken dus de Pyreneën over. Nehemia rijdt te paard.

Te Pamplona komen ze in 't echte Spanje. De menschen zien er daar nog uit als op oude portretten, die hij heeft gezien. Voor nieuwe modes zijn ze ontoegankelijk, zelfbewust, ongenaakbaar. In hun zwarte mantels gehuld, lijken ze wel Benedictijnen. Links dragen ze een degen van 4½ voet, rechts een dolk die, als 't noodig is, gebruikt wordt. Voor 't overige is de ontvangst bij den stadhouder goed. Ook het publiek laat iets van zijn terughouding varen, denkend dat zij officieren zijn, die den koning hun diensten gaan aanbieden.

In een door muilezels getrokken kales wordt de reis naar Madrid vervolgd. 't Is mooi lenteweer, de fijne lucht vol geuren van rosmarijn. De wijn is er overal beter dan dien men in Holland voor Spaansch verslijt. Alleen over de menschen valt soms te klagen. 't Is geraden pistolen en degens in orde te houden, want hier en daar zwerven bandieten rond. Vreeslijk ergert Nehemia zich op een pleisterplaats - St. Truvenigo - over de indolentie van het volk. In zijn logies was een schoorsteenbrand uitgebroken, die er dreigend begon uit te zien. Meer dan honderd Spanjaarden stonden het geval kalm aan te kijken en wandelden dan verder, zonder dat hun mantels uit de plooi kwamen, even deftig en langzaam als de muilezels voor de kales.

Over deze Spaansche opvatting van het leven is Nehemia niet spoedig uitgepraat. Het volk voert niets uit. In den tijd van de siesta zou men alle Spaansche forten kunnen nemen. Van één dag arbeid leeft men een week. Wie nog een duit op zak heeft, lummelt in de schaduw. Hun eigen land kennen die menschen niet. Een goede kaart is er niet te krijgen, waarom Nehemia op de zijne zooveel mogelijk verbeteringen aanbrengt. Toch meent men dat alles hier onverbeterlijk is. Met echt Spaansche trots is iemand zoo vrij te beweren, dat de koning van Engeland niet waard was als page aan zijn provinciaal hof te dienen, terwijl die zich verbeeldde, aan zijn koning de wet voor te schrijven. Nehemia vindt dat zulk een man beneden zijn verontwaardiging staat. Hij ziet de werkelijkheid dat men in Spanje het niet buiten vreemdelingen kan stellen. Is niet Alberoni, de eerste minister, een Italiaan, en moet niet onze baron van Ripperda de nijverheid op de been helpen? Er is nog veel te doen, maar alles stuit af op onwil en gemakzucht. Hollandsche aard, die de natuur aan zich onderwerpt, is hier onbekend. Voor 20 jaar reeds wilden de Hollanders de Taag bevaarbaar maken tot Toledo toe, maar het volk vond dat, als God dit zoo gewild had, dan had hij het met één woord wel kunnen doen. Zelfs in den Koninklijken Raad werd het plan als misdadig afgewezen.

Een verblijf van tien weken te Madrid, met uitstapjes in de omgeving, is slechts gedeeltelijk bevredigend. Wel is het leven er in den laatsten tijd, onder Philips V, veraangenaamd.

Fransche modes vinden ingang, uiterlijk ten minste. Ook hooger kultuur. Zoo heeft de Koning voor een bibliotheek gezorgd. Maar de bibliothecarissen zijn dom. Zij spreken alleen Spaansch, een enkele monnik daarbij een beetje Latijn. De hoofdbibliothecaris van het Escuriaal laat stukken zilver zien, in allen ernst bewerend dat het sikkels uit den tijd van Koning Salomo zijn. Nehemia weet wel beter.

Zijn 'curiosité' vindt ook hier wel iets. De studie van taal en letteren - het onderscheid tusschen de Fransche en de Spaansche poëzie heeft hij heel goed gevoeld - en de kennismaking met een vreemden regeeringsvorm zijn zeker interessant. Maar de tijd is te kort om het vreemde leven als eigen te voelen en mee te leven. Vooral om het gereserveerde van het Spaansche karakter. Onze gezant van de Colster schijnt ook niet de geschikte man om het hart van den Spanjaard te winnen. Hij kent de taal niet.[1)] Hij is hier gekomen om in het belang van den vrede te werken, maar geen mensch stoort zich aan hem.

Het grootste verdriet van Nehemia is een ander: de Fransche gezelligheid ontbreekt te Madrid. Vooral het verkeer met de schoone sekse is er zeer moeilijk.

Maar op eens, onverwacht, komt toch de idylle. Een uitstapje naar Aranjuez, begin Juni, bij heerlijk weer. In gezelschap van een Fransche en een Spaansche gaan onze vrienden op weg. Aranjuez is, volgens de enthoesiaste beschrijving in de brieven, het mooiste dat Spanje heeft. Na het wonder van koninklijke kunst, strak en koud, dat Escuriaal heet, hier het wonder van de natuur, warm en vriendelijk. Weiden, die aan Holland herinneren, bosschen in het anders boomlooze land, alleën van olmen en linden, water niet het minst. Overal springen er fonteintjes, het water van de Taag spreidend over het frissche groen. Maar het allermooist is een natuurlijke waterval, die met kracht neerstort op de kleine blanke kiezel-

1) Vermakelijk is het verhaal van de eerste ontmoeting te Pamplona. Provinciale en stedelijke regeeringspersonen maakten hun opwachting bij den gezant. Na een Spaansch compliment gingen ze allen zitten. Diepste stilte een kwartier lang. Toen, na diepe buigingen, gingen de bezoekers heen. Van de Colster had geen woord gezegd.

steenen. De muziek daarvan overstemt elk ander geluid in den omtrek. De kunst verdwijnt, alles is hier natuur.

Zoo is Nehemia ten minste eén dag in Spanje gelukkig geweest. Maar den volgenden dag is hij alweer in de Baedekerstemming. Dan rekent hij uit, dat de aanleg van Aranjuez zeker niet meer dan tien millioen heeft gekost tegen Versailles wel twee honderd millioen, en dat, als men er nu eens honderd millioen aan had besteed, het dubbel zoo mooi zou zijn als Versailles. En als hij dan in Toledo komt, zwelgt hij weer naar gewoonte in gepassioneerde beschrijving van al de kostbaarheden, die hij er aantreft in kerken en kloosters en paleizen....

Een vreemd land ten slotte, vindt hij, dat Spanje. Als op de grens nog van middeneeuwen en nieuwen tijd. Van beide laat hij ons iets zien. Nog in de middeneeuwen denken we te zijn, als hij ons van de opvoering van mysterie of zinnespel vertelt. We zijn te Madrid.

'Er werden dien avond twee stukken gegeven. Het eerste was de historie van Tobias. Men had een dubbel tooneel opgeslagen, de eene helft verbeeldde Jeruzalem, de andere Babylon. Tobias, als oud patriarch gekleed, verscheen op het tooneel van Jeruzalem. Hij sprak met een Koning van Medië over het bestaan van éen God, Schepper van hemel en aarde. Hij verklaarde hem Zijn almacht, Zijn eeuwige besluiten en de geheimenissen der Openbaring. Bij dit laatste onderwerp begint de Koning, die tot nog toe aandachtig heeft geluisterd, met Tobias te spotten en zijn leer belachelijk te maken. Deze bidt daarom tot God om de oogen van den ongeloovige te openen en diens hart te vermurwen. Een ter zijde staande dienaar van den Koning volgt met harlekijnachtige gebaren de vrome houding van Tobias en brengt het publiek aan 't lachen. Iemand die zich hierover ergert, geeft dien aap een oorveeg, zoo goed raak, dat hij ter aarde tuimelt. Groot applaus van de toeschouwers en de Koning van Medië verdwijnt. In zijn plaats komen nu op de toekomstige echtgenoote van den jongen Tobias, Zara, met haar vader en moeder. De beide tooneelen worden vereenigd. De oude blinde Tobias wordt door zijn zoon genezen, het heele gezelschap is vroolijk, en het stuk eindigt met de bruiloft van den jongen Tobias en Zara, die

wordt voorgesteld door een jonge Portugeesche, als *fille de bel air* gekleed.

Daarop volgde een ander spel. Op het tooneel verschenen de Wereld, het Jodendom, het Heidendom, het Christendom en de Onschuld, voorgesteld door meisjes in antiek kostuum. Langen tijd disputeerden zij over de leeringen van haar godsdienst. De Waarheid en de Ondeugd mengden zich daarin en grepen partij, de eerste voor het Christendom, de andere voor het Paganisme. Eindelijk gaf de Ondeugd het op, aan de winnende Waarheid het tooneel latend. Nu verschenen Mozes, Job, David en Ezechiel als getuigen van de komst van Christus. Hen volgde Johannes de Dooper in een mooi kleed, waarop de militaire orden van St. Jago, Calatrava en Alcantara. Men zag er ook de apostelen hun rol spelen, alle in een tooneelpakje gestoken.'

Op den terugtocht naar Frankrijk bemerken we iets van de worsteling met den nieuwen tijd.

'Bezijden den gewonen weg ligt Guadelaxara. Wat ons vooral bewoog om die stad te zien was de sedert kort daar opgerichte lakenfabriek onder het bestuur van den heer van Ripperda.

Ziehier in 't kort de geschiedenis.

De heer van Ripperda, die op verzoek door Hunne Hoog Mogenden van zijn gezantschap teruggeroepen was, reisde naar Holland om er mondeling verslag van zijn zending te doen. Terwijl hij daar was, begaf hij zich o.a. naar Leiden, waar hij 300 spinners en wevers won om zich in Spanje te vestigen. Ze moesten zich voor 3 jaar verbinden, op straffe van gedeeltelijk verlies van hun loon. 't Waren allen Roomsch-Katholieken.

In 't jaar 1718 vertrokken deze lieden uit Holland en kwamen na 2 of 3 maanden reizens in Spanje aan, nadat ze veel ongemak vooral op zee hadden verduurd. Als verblijfplaats wees men hun een vlek aan, Barca la Siega genaamd, dat aan de oevers van de Taag zeer aangenaam gelegen is. Maar hetzij dat de lucht er te ijl was, of de wijn te krachtig, in 6 à 7 maanden kwamen er 60 à 70 mannen en vrouwen om.

Hierop bracht men de overgeblevenen naar Guadelaxara, waar men hen liet wonen in groote gebouwen, verbeurd ver-

klaard omdat de aanzienlijke eigenaars ervan aanhangers van de partij van Karel III waren geweest. Zoo heb ik daar dan met eigen oogen die eenvoudige wevers hun bedrijf zien uitoefenen in prachtige zalen, gebeeldhouwd en rijkverguld, waar te voren hertogen en grandes van Spanje hun verblijf hielden.

De onderdirecteur der fabriek was zeer in zijn schik, landgenooten te ontmoeten, en hij verontschuldigde zich dat hij ons niet op zijn Hollandsch kon ontvangen. Toch onthaalde hij ons zoo goed mogelijk. Wij mochten alles zien en de noodige inlichtingen van hem ontvangen.

Er waren vele wevers, die mijn reisgenoot, den heer van de Nienburg, kenden, zelfs waren er bij die onder hem te Leiden hadden geschutterd. Over 't algemeen was men weinig tevreden, zooals wij van den onder-directeur en anderen vernamen. De werklieden konden zich niet vinden in de zeden van het land, zich niet aan spijs en drank gewennen en de hitte slecht verdragen. 't Gezelschap was reeds op de helft verminderd. Die gelegenheid vonden, redden zich door de vlucht, ofschoon zij, wanneer ze gevangen werden, als deserteurs werden behandeld. Men hield hun geen woord ten opzichte van den vrijdom van accijns en belasting en van betaling voor zon- en feestdagen. Het was de wensch der Spanjaarden, het handwerk van de Hollanders te leeren, maar omdat deze dit niet wilden, kwam het dikwijls tot feitelijkheden. Wanneer nu een Hollander een Spanjaard braaf had afgerost en daarvoor in 't cachot gezet was, dan liepen zijn kameraden te hoop om hem te ontzetten. Dit gaf aanleiding tot nog ernstiger kloppartij met een afloop van bebloede koppen. Een van de drie verplichte jaren was nu verstreken, maar men twijfelde niet, of bij het eindigen van den termijn zou de geheele fabriek vervallen. Zij had niet het succes, dat men er zich van had voorgesteld. Het geleverde werk was wel fijn genoeg en deugdelijk, maar, tengevolge van de weinige werkdagen, te duur. De Koning vond er zijn rekening niet bij. De uit Holland gezonden lakens waren even goed en toch goedkooper. Daarom kleedde men nu maar de Waalsche lijfwacht en andere troepen van het Koninklijk huis met het laken van deze fabriek.

De heer Van Ripperda, die het oppertoezicht heeft, komt

van tijd tot tijd eens zien. De koning geeft hem jaarlijks daarvoor 2000 pistolen, die hij met zijn harem te Madrid verteert.'

* * *

Van Juli tot December 1719 reizen de beide vrienden door Zuid-Frankrijk, zeer, zeer op hun gemak. Dit is voor Nehemia de mooiste tijd van de reis en de gelukkigste van heel zijn leven geweest. Ik geef hem hier zelf het woord.

'De heerlijke zomer van 1719 is in Zuid-Frankrijk dubbel schoon. Dit is wel het meest gezegend land op aarde. Nergens heb ik met al mijn zinnen, met lichaam en ziel, zóo genoten als hier. In Friesland met zijn koude nevels gaat men mijmeren en zich verdiepen in den geest. In Spanje, waar de lucht wel helder is en warm, moet men zich voor het sobere en ongezellige van de levenswijs schadeloos stellen met verbeeldingen en geestverrukkingen, die den Spanjaard gemakkelijker vallen dan mij. Den volgenden winter zal ik in Italië aan antiquiteiten, aan schatten van geleerdheid en kunst mijn hart mogen ophalen. Hier echter leef ik mee al het gezellige leven van stad en land. Wat is Bordeaux al een prettige stad; nergens wordt de vreemdeling zoo goed onthaald. Overal vroolijk lachende gezichten en er komt geen eind aan muziek en zang en dans. Over dag houden we ons in de schaduw, 's avonds zijn we in gezelschap of in de Italiaansche komedie, of we wandelen en nemen een bad in de Garonne: zoo iets delicieus kent men bij ons thuis niet. Van andere genietingen nog te zwijgen. De meisjes zijn hier van een levendige gratie en zingen en dansen van nature. Het is hier ook heusch niet zoo gevaarlijk om een schoone nymph te zien baden als dat in den tijd van de metamorphosen het geval was. Indien ten minste iedereen bij dit schouwspel het lot van Aktaeon moest deelen, dan zouden bijna alle mannen van Bordeaux gehorend rondloopen.

In de omgeving van Toulouse heb ik den wijnoogst meegemaakt. Dat is eerst leven, hier wordt de arbeid een genot en een bron van vreugd. De menschen van nature al vroolijk en spraakzaam, zijn het nu meer dan ooit. Niemand blijft in deze dagen thuis. Allen zingen, dansen, schertsen, vermaken zich

bij den arbeid. Elk is zonder zorg, 't is een voortdurende kermis voor oud en jong, rijk en arm. En met vreemdelingen is men familiaar, vooral met Engelschen en Hollanders die hier komen om den goeden wijn te koopen. Dat hier dicht bij de oorlog tegen Spanje in gang is, daarvan weet het volkje niets. Kranten worden er niet gelezen. Wij zijn hier in 't paradijs.

Niet minder verrukkelijk is Montpellier. Dat is Parijs in 't klein. Ik ben te Agen in 't huis van den geleerden Scaliger geweest, maar hier is veel meer, hier is de geest van Rabelais, erfelijk. In de Universiteit van Montpellier wordt de roodlakensche in zeven plooien neervallende mantel van den grooten man bewaard. Bewaard niet alleen, maar ook gebruikt. Bij promoties in de medicijnen wordt namelijk die mantel den jongen doctor omgehangen. Dat geeft relief aan de plechtigheid en een geheime kracht van gezondmaking deelt zich daarbij aan den gepromoveerde mede. Geen wonder dus dat Montpellier het middelpunt is van alle genoegens van Languedoc en dat hier veel meer verkeer is dan in de eigenlijke hoofdplaats Toulouse.

Nadat wij te Nimes de genoegens van de jacht hadden gesmaakt, zijn we te Avignon gekomen. Van daaruit heb ik een bedevaart naar Vaucluse ondernomen, want Petrarca is mijn dichter. Een eenzame stilte daar, de lucht trilt er nog van de sonnetten aan Laura. Geen beter plaats voor een droomend dichter in de nabijheid van de geliefde. Tusschen steile rotsen, op een waarvan Petrarca zijn huis liet bouwen, bevindt zich de diepe bron, waaruit met klaterend geweld het zuiverste water springt: de oorsprong van de Sorgues. Dit is het eenige geluid, dat de stilte van de rotsen breekt. De gewone reizigers komen hier niet. Ik voel er een ruimte tusschen de wereld en mijzelf. Ik ben als Petrarca op den berg geklommen, omdat ik dat mooi vind. Een geleerd architekt of antiquair behoeft me nu niets uit te leggen. Als ik maar mijn Laura hier had, of liever nog mijn Aminta, dan....

Doch laat me nu mijn verder reisplan opmaken. Vóor het Carneval moet ik in Venetië zijn. Op mijn gemak trek ik door Italië, dan naar Alexandrië en Cairo, het Heilige Land en Konstantinopel. Van daar over land naar Weenen, langs de voornaamste Duitsche hoven, Zweden, Schotland, Engeland.

Als aanhangsel dan nog over Frankrijk naar Zwitserland, en langs den Rijn terug. Zijn dat geen mooie plannen, in de eenzaamheid van Vaucluse ontworpen? Petrarca is er toch ook niet heel zijn leven gebleven. Nog op den ouden dag schreef deze in zijn Virgilius: *placet experiri*. En zoo gaat het mij. De boeken kunnen mij geen begrip van de wereld geven, ik moet zelf zien en onderzoeken. Op reis dient men alles te probeeren.

Helaas, te Arles komt de teleurstelling, 19 November 1719. Een Zondagmorgen. Ik ga naar den boekhandelaar Godion op de Groote Markt en vraag een plaatsbeschrijving van de stad. Tevens informeer ik of er nieuwsbladen zijn. Hij geeft mij een gazet, gedrukt te Lyon naar het Hollandsch origineel van 29 October. Onder het nieuws uit den Haag lees ik dat de Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden mij benoemd hebben tot Raadsheer in den Souvereinen Hove van Brabant. Zeer aangenaam en eervol natuurlijk! Vroeg of laat moet het toch tot zoo iets komen. Maar ik zou graag nog wat reizen. In elk geval gaan we nu op ons gemak naar Marseille. Daar kan ik eerst brieven uit Holland ontvangen. Een week nog.

In Salon heb ik het graf van Nostradamus bezocht. De levenden zijn mij liever met hun vroolijk gebaar, maar soms, in den droom, komen de sombere dooden en trekken mij onweerstaanbaar met zich mee.

Een onvergelijkelijk gezicht is het, als men op een half uur afstands Marseille genaderd is. Van de hoogte ziet men eenerzijds zoover het oog reikt de Middellandsche zee, met booten en schepen van allerlei vorm op de zachtbewogen blauwe golven, ter andere zijde een door bergen omzoomde vlakte, bedekt met duizenden van villa's, en aan het eind daarvan oprijzend het prachtig Marseille met zijn torens en kerken, poorten en arsenalen. Ik kan niet nalaten - voor het laatst misschien - toevend van het oogenblik te genieten.’

* * *

Er komt nu verandering van tooneel.

In Marseille vond Nehemia brieven, die hem uitnoodigden dadelijk naar huis te reizen. Maar hij biedt weerstand. Het

beloofde land Italië moet hij toch zien. Hij zal er nu heengaan, zooals anderen het doen, als toerist, als archaeoloog, als verzamelaar, niet, zooals hij gaarne gewenscht had, om er een of twee jaar het leven van het volk mede te leven.

Allerlei omstandigheden, niet altijd buiten zijn wil, bewerkten toch dat hij vier maanden in Italië kon zijn. De tocht erheen werd met gemak ondernomen: zoo was hij b.v. eenige dagen de gast van den vorst van Monaco. Hij deed de reis over Genua, Venetië, Rome, Napels, Florence en Turijn naar Zwitserland. Hij heeft nog veel kunnen zien en geeft soms interessante beschrijvingen. Zijn geld, te veel volgens het oordeel van den oudsten broer, geeft hij uit voor boeken en handschriften, prenten en medailles, en allerlei bagatellen. Te Mantua steekt hij zich in een zwart fluweelen Italiaansch kostuum, en te Venetië beleeft hij al de genoegens van het carneval. Hij heeft schik in zich zelf en zijn eigen dwaasheid. Door madame Rosalba laat hij zijn portret schilderen in miniatuur, voor 15 Hollandsche dukaten. Met dit portret houdt hij stille gesprekken. Telkens als er gelegenheid is voor een aangenaam uitstapje, belooft hij aan zijn beeltenis, dat dit nu het laatste zal zijn. En die illusie herhaalt zich.

Maar dan hooren we spoedig klaagzangen over de gedwongen versnelling van de reis. Er komen mysterieuse brieven uit het vaderland, waarop hij in een soms onverstaanbaar Friesch antwoordt.[1)] De teerling is echter geworpen. Hij gaat Rome zien, waarvan hij enthousiast is en bij 't scheiden waarvan hij zich troost met de filosofische opmerking dat, had hij er langer mogen blijven, het weggaan nog moeilijker zou zijn geweest. Zóo reist hij indolent verder, tot Napels, het non plus ultra van zijn tocht.

En hier, nu hij de terugreis vóor zich ziet, is het of plotseling de Hollander in hem opstaat. Voor het eerst vernemen wij dat hij een dogmatisch-godsdienstig gesprek voert. En dat wel met een religieuse: de prinses de Castiglione, zuster van den onderkoning van Navarre. Hij prijst haar den eenvoud van zijn gereformeerd geloof aan, maar weet toch ook haar devotie

1) Sedert den Spaanschen Successieoorlog hadden sommige Friezen de gewoonte, geheimen in het Friesch mede te deelen.

te waardeeren. Hij is het geheel met haar eens, als zij meer zachtheid en liefde onder de Christenen wenscht en zich afkeerig toont van alle anathemas en vervolgingen.

Over Rome, waar hij het geluk heeft op Palmpaasch uit de eigen handen van den Paus een gezegende palmtak te ontvangen, zet Nehemia de thuisreis voort, het bittere van zijn toestand hier en daar verzoetend met een dronk als van den edelen 'Est est est' van Montefiascone. Zijn vriend van de Nienburg is te Rome gebleven om nog een reis naar het Oosten te doen.

Slechts kort toeft hij in Florence. En weer komt zijn Hollandsche aard boven. Na kerken en kloosters en wat er kostelijks in te zien is te hebben opgenoemd, gaat hij aldus voort: 'Het is onmogelijk de waarde van dat alles te berekenen. Het zijn millioenen. Maar een dood kapitaal. Zeker zou het voordeeliger voor de republiek zijn, indien al dat geld den handel werd gebruikt.'

Einde April 1720 is Nehemia te Genève, in een land dat hij wel christelijker vindt dan Italië, maar daarom nog niet prettiger. Toch heeft dit een verrassing voor hem. Eigenlijk niet geheel onverwacht. Er waren wel eens geruchten tot Friesland doorgedrongen, reeds in de zestiger jaren der vorige eeuw en dan weer tijdens den Successieoorlog, dat er in het Zwitsersche Kanton Freiburg Fegelis woonden, en dat daar het stamland van de familie was. Van Genève ging Nehemia thans op onderzoek uit. En hij was zoo gelukkig de familie in welstand te vinden. Aan bijna geheel Freiburg bleek hij geparenteerd te zijn. Met alle eer werd hij ontvangen, door twee leden van den Senaat met den griffier officieel begroet. Daar werd wat gefeest en gaarne vergat men dat in den Spaanschen Successieoorlog de neven als vijanden tegenover elkaar hadden gestaan. Ook 't verschil in geloof was geen bezwaar meer. Ten zeerste waardeerde Nehemia het dat een der neven, een pater jezuiet, door zijn leerlingen voor hem een schoolkomedie liet opvoeren.

Met deze ontdekking van de bakermat van het geslacht was de familie in Friesland, evenals onze reiziger zelf, zeer ingenomen. Was het geen voldoening voor onze Nederlanders af te stammen van even echte republikeinen als zij zelf waren?

Doch Nehemia, die in zijn op neven en nichten veroverde vrije uurtjes genealogiën afschreef, bemerkte in zijn blijdschap niet dat men iets voor hem verzweeg, wat hij eerst later vernam. De Zwitsersche Fegelis hadden namelijk een familietraditie, volgens welke zij afstamden van een der eerste Bourgondische geslachten: de Oiselets.

* * *

Na een bijna tweejarige reis is Nehemia, Juni 1720, in Holland terug. Hij heeft heimwee in 't vaderland en is in gedachten bij zijn vriend van de Nienburg. Eigenlijk bestaat er maar een gelegenheidsvriendschap tusschen die beiden. Maar hoe blij is hij nu, als er een brief uit het Oosten komt. En hoeveel liever zou hij bij dien vriend op Lesbos zitten, in de schaduw van een groot verleden, verzen zeggend en genietend van wijn en liefde.

Hij heeft nu in den Haag zijn ambt aanvaard. Van 1720 tot 1739 heeft hij er zitting in het Souvereine Hof van Brabant, en hij ligt hier in de Kloosterkerk begraven. Volgens de uitdrukking van een tijdgenoot heeft hij zich ‘te veel geappliceerd.’ Hij deed in elk geval wat een eenigszins ontwikkeld lid van een College in dien tijd placht te doen: hij schreef een register op de akten en resolutiën van het Hof van de vroegste tijden af enz. Dat alles, evenals zijn gedichten en reisbeschrijvingen, met een goed verzorgde geleerdenhand, de letters wat klein, maar van een behagelijke breedte en ronding, meest een voor een geteekend. Ook ging hij voort met allerlei te verzamelen. Zijn huis werd een klein museum.

Buitenslands is hij misschien niet weer geweest. Wel was hij correspondent van de in Engeland verschijnende *Postboy*. Van andere betrekkingen is mij niet gebleken.

Des zomers toerde hij naar Gelderland of Friesland en 's winters door 't bosch of naar zee. Het grootste wintervermaak was echter het Woensdagavondgezelschap, waar eenige van de voornaamste mannen der republiek, volgens rooster bij de leden aan huis, saamkwamen. De raadpensionaris van der Heym behoorde ertoe. Het getal leden was twaalf en soms kwamen er Amsterdamsche burgemeesters, Friesche grietmannen en anderen als gasten. Het gezelschap stond in den

reuk van anti-prinsgezind te zijn, maar zeker was de gezelligheid er de hoofdzaak. Een goed souper met een stevig glas besloot den avond. Nehemia was de gelegenheidsdichter.

Tegen het einde van 1739 verliet hij zijn Haagschen kring. Hij voelde zich daar niet meer thuis. Een val van een trapje in zijn bibliotheek was er de oorzaak van, beweerde de huisknecht. Maar de kwaal zat dieper. Wat hij zich zelf wel eens halfluid had gezegd, het moest er nu uit, hoorbaar ook voor anderen. Hij kon zich niet langer stil houden tusschen al die kleine menschen en dingen. Zijn collegas in den Raad had hij al openlijk de waarheid gezegd en daarop bij de Statengeneraal zijn ontslag aangevraagd. Wat was dit toch voor een tijd, en wie vatte er zijn taak groot en ernstig op!? Van der Heym was er wel het type van: aangenaam in den gezelligen omgang, maar ongeschikt waar het op daden aankwam. En zoo waren ze allen en doelloos het bestaan in zulk een omgeving.

Eerst dacht hij nu zich terug te trekken in zijn bibliotheek, met zijn precieuze verzamelingen. Zijn liefhebberijen, zijn studiën. Het had hem soms een ideaal geschenen, zooals indertijd Petrarca, over een foliant met mooie miniatuurtjes in te sluimeren. Maar zelfs zijn boeken bekoorden hem niet langer. 't Was of ze van de planken hem aangrijnsden. Zou hij ze niet op den haard werpen om er zich bij te warmen? Ja, en daar stond alles om hem heen wat hij op reis en hier in den Haag verzameld had. Aardige meubels: brandhout! Porcelein: hoe zou 't klinken, als hij 't liet vallen? Popperig zilverwerk: voor kinderen om er mee te spelen, niet voor hem. Neen, hij zou een nieuw, een groot en vrij leven beginnen op den vaderiandschen grond, in Friesland. De droomen van zijn jeugd werden wakker: vergezichten over waters en weiden. Daar rees de dorpstoren op en het ouderlijk dak. En hij zag zijn broers bezig land in te polderen en nieuwe kultures in te voeren....

In schoone droomen van gezonder arbeid wiegt hij zich ter rust. Zouden ze werkelijkheid worden?

Het verlangen naar den Frieschen grond werd een sonnet, een der laatste dagen.

Toen zijn broer kwam om hem te halen, was het te laat. Nehemia was al op de lange reis waarvan niemand terugkeert.

Gedichten
Door
Is. P. de Vooys.

Maartzon

Bij arbeid der gedachte
klonk zachte
en vleiende zang,
toen wind verjoeg tot vluchten
de grauwe luchten,
en onverwachte
zonstraal trachtte
te lokken mijn oogen uit boekendwang.

In ongekend verlangen
ontvangen,
doorspeelt mij dit lied:
De zwartste wolk omzoomen
de tooverstroomen,
die angsten hangen
aan gouden stangen
van licht dat uit eeuwige ruimten schiet.

De morrende smarten,
die tarten
een sluim'rende droom

beangsten wank'le schreden
door 't enge heden.
Zie! zonneharten
doorgloeien smarten
als lentesap stijf overwinterden boom.

Daad en droom

Mijn wil is sterk en buigzaam
als jonge boom,
maar wolk zoo week en volgzaam
zijn lust en droom.

De wil zoekt wereldleven
van werk en daden,
zijn kracht een taak te geven,
stug, vastberaden.
Maar lust mint eenzaamheden
van veld en lucht,
schreit om gemeenzaamheden
in lach en zucht.

Diep wort'len taaie plichten
door vasten grond,
dat stam in 't groeiend richten
recht stevig stond;
en zooals lentebladen
aan tak ontspruiten,
kunnen der dagen daden
zich spreidend uiten.
Geen zengend zonneschroeien
of nachtenvorst,

geen striemend stormenloeien
dien stam ontschorst,
Daaruit de knoppen loopen
elk voorjaar weer,
tot eens de dood zal sloopen
het stugst verweer.

Om dadenboom blijft drijven
vormlooze lucht,
die winden bont beschrijven
met wolkenvlucht.
Zij weten niet waarhenen
hun stroom zich richt;
met regenval zij weenen,
omlachen 't licht.
Zij werpen schauw op landen,
op bosch en zee,
vervluchten, als verbranden
de zon hen dee.
Dan weer zij zwoel bedreigen
met bonkig zwart
het gouden zonlichtzijgen
uit hemelhart.

De lust is als hun zwerven
zoo maatloos vrij,
om daarmee te verwerven
een droomenblij,
om daarmee ook te lijden
de diepste pijn,
die beiden eeuwig wijden
wie dichter zijn.

Wel is zoo sterk en buigzaam
mijn wil als boom,
maar zwervend blij en lijdzaam
wolkt lust in droom.

Eenzaam

In toonloos bruin van ruige hei,
omzoomd door sparregroen,
diep onder 't hemelblauw, vervuld
van 't milde zongoud, spruit
teer berkenrijs, dat lijkt op mij.
't Licht zou van vreugd mij zingen doen,
maar 'k leef in tijd, die zang niet duldt
en ziel in dorte omsluit.

Verstijfd of dood schijnt heel het land
in matelooze rust.
Geen werker ploegt of zaait in grond
en nergens graast er vee.
Doch vogels schuwen niet het zand;
hun blije vliegenslust
verlicht mijn stap en lokt mijn mond
tot zang met hun zang mee.

Het gouden geel van wielewaal
langs stille boschrand rucht,
sprongswijs mij 't pad vooruit.
Zijn zang zweeft weg, maar zoete roep
drijft mij dat ik hem innehaal,
den spotter, die me ontvlucht;
tot ik uit vert hem nog beduid
mijn vreugd in wederroep.

Dan wipt en springt een eksterpaar
op glans der witte pennen,
van boom tot boom langs d'effen weg.
Ik jaag hen lachend vroolijk na
tot ik, hen volgend, afdwaal naar
de zwoele schauw der dennen,
waar 'k mij op naaldbed nederleg
en sla hun spelen ga.

Die vogellust in heidezon
gedenk ik, 't avonduur
nu 'k moe, mij voel verlaten
en droef verènkeld leven.
Een hei, die niemand nog ontgon
leek wereld, die 'k doorgluur.
Ruischt zang langs kaalste straten?
die mij van vreugd doet beven?

Zwitserland

Stemloos wenken hemelmachten
naar de hooge,
blinkend lichte toppen
van het bergenland.
IJle lucht en kille nachten
d'eenzaam moeden stijger wachten.
Hooger nog dan hij, gevlogen
boven witste wolkenkoppen,
d'aadlaar zweeft: onzicht'bre band
met een nest op rotsenwand
heeft zijn vlucht weer neergebogen.

Stout en fier zijn geesteskrachten,
die het levenslijf doorkloppen,

en langs diepste kloven brachten
hoog in 't doode gletscherland.

Zinkt daar een, het hoogst voor oogen,
in zijn eigen kracht bedrogen,
neer op eeuw'gen sneeuwenrand?

In de dicht beboomde dalen
tikt door 't klaat'ren
van verborgen beeken
eenzaam molenrad.
Klokjes duiden 't vee voor dwalen,
echo's bijlslag dof herhalen.
Waar, aan tuimelval der waat'ren
tegen steengebrok, ontweken
witte nevels, voert een pad
over brug, door stroom bespat,
dat uit licht zich kleuren breken.

Of in avond 't bosch doorstralen
oogen, die wel vuur geleken?
draken, die naar oud verhalen
waken over grot en schat!

Nymphen scheem'ren, satyrs schaat'ren
niet als eertijds, aan ons laat'ren
die de droomenfee vergat.

Om de vlakke winterweiden,
half verdronken,
wort'len langs de slooten
els en wilgenstam.

Regens breed en kil zich spreiden
onder striemend windgeleide.
Somber staan besnoeide stronken
bonkig zonder tak of looten.
De eenzaamheid de stem me ontnam,
tot een reisherinring kwam
en heeft neveldwang ontsloten.

Lentezon doorspeel nu 't wijde
Hollandsch wolkrijk, goud begoten;
toover daarin beide blijde,
dal doorkloofd en bergenkam.

Sneeuwkop komt dan opgeblonken;
't wonderdal droom ik doorklonken;
ziel ontvonkt tot zang en vlam.

Santos en Lypra
Door
T. van der Schaaf.

De vrouw, die Santos liefhad, heette Lypra en ze woonde in een eenzaam huis, dicht bij de zee.

Eerst zal ik haar liefdesgeschiedenis vertellen.

Lypra was het eenig kind van rijke menschen in de Mirjastad. Bij haar intrede in de wereld trachtten bewonderaars haar te bedwelmen met hun hulde, doch zij was koel en fier, en bewoog nauwelijks haar gezicht tot een spotglimlach voor die bewonderaars.

Een groote zekerheid richtte haar bij 't zoeken van haar vrienden, en ze vond de menschen uit den kring, waartoe ook Santos behoorde, den uitgezochtsten kring van de Mirjastad.

En zij was daar welkom om haar schoonheid en gratie....

Doch toen ze daar als vreemdelinge werd welkom geheeten, was Santos afwezig uit de stad, en toen hij kort daarna terugkwam, had ze zich al weer teruggetrokken uit het leven van feesten en gezelligheid. Haar moeder, reeds langen tijd weduwe, was ziek geworden, en Lypra was toen geheel verdwenen, uit de oogen harer vrienden, in de droefheid van haar thuis.

En Santos hoorde van haar spreken, van haar schoonheid en gratie, haar begaafdheid en rijkdom van kleeding, doch hij zag haar niet.

Eens op een feest, waar Beppo z'n viool zou bespelen, hoorde hij zeggen, dat Lypra's moeder eindelijk gestorven was. En men fluisterde over Lypra's rouw, voorzichtig, eerbiedig; men dacht zich Lypra in zwaar rouwgewaad, met bleek gezicht en droeve oogen, - men fluisterde over haar houding, haar

trekken, haar weeldezucht, haar fierheid, - en niemand durfde zich een duidelijk beeld vormen, niemand wist hoe ze was, hoe ze zijn zou, - niemand kende haar.

Aller nieuwsgierigheid hield het gefluister eentonig slepende....

Maar een geruisch, als van een licht kleed, deed het ophouden; Lypra zelf trad binnen. Ze bleef staan, op kleinen afstand der feestgasten, die haar aanstaarden, ontzet van haar verschijnen in een kleed van roomkleurige kanten en lichtblauwe zijde, ontzet van haar verschijnen, nu, op een feest!

Lypra boog, en haar buigen werd beantwoord met een beweging der gasten, die leek op een huivering. Ze wachtte even, - maar er was geen weifeling, en geen schrik of verwondering in haar gezicht, dat met een hoogen, rustigen glimlach het gezelschap aanzag.

Alleen haar glimlach verflauwde, en haar gezicht toonde een uitdrukking nu van trotschen ernst.

Toen sprak ze, - en haar stem ontroerde de toegesprokenen, zooals een eens gehoorde, zeldzame klank ontroert, - ze zei gekomen te zijn, omdat ze verlangde naar Beppo's muziek, naar wat licht en wat moois, - naar de menschen, die ze haar vrienden noemde.

Zijzelf was mooier dan alles om haar heen. Enkel edele en roerend-teere lijnen beheerschten den vorm van haar lichaam, - de blonde haarlokken waren als golfjes uit een tooverzee van goudigen gloed.

En zoo klein en fijn zag men de aderen zich blauw afteekenen, en bewegen soms, onder de blanke, doorschijnende huid, zoo vaag tintte een heel zacht rood het volkomene blank, zoo onmerkbaar bijna bleekte en donkerde dat rood in haar ovale gelaat....

Een oneindigheid van mooi was ze.

Elk deel van haar schoonheid was een rijk geheel, en altijd ontdekte men een nieuwe lijn, een vreemde, verrassende tint of uitdrukking, als men haar beschouwde.

En mysterieus-grijs lichtten onder de gebogen wimpers en de fijne wenkbrauwteekening de ernstige oogen, die getuigden de oneindigheid van een zieleleven.

Lypra was welkom in den kring van deze menschen, die dorstten naar schoonheid.

En toch huiverden ze nog, na Lypra's verklaring, en aarzelden met een antwoord.

Eindelijk zei er een: ‘Lypra durft wáár zijn, - er behoort wèl moed toe, om zóó waar te zijn!’

En er werd gemompeld: ‘Er zijn maar enkelen, die 't durven; het is sterk, het is mooi!’

Sommigen schonken Lypra reeds sympathie in een blik, maar wendden dan snel de oogen van haar af, als vertrouwden ze zichzelf niet.

Doch Lypra was welkom! Men beijverde zich haar een plaats te geven; men sprak tot haar, kiesch vermijdend de sombere nabijheid van den dood, - en ook de luchtige vroolijkheid van een feest.

Maar de eerste huivering ging niet geheel over, en Lypra voelde zich, te midden der vrienden van tevoren, als in een gezelschap van eerbiedige, wellevende vreemden.

Santos zag ze dien avond voor 't eerst, en hij kwam haar begroeten, - met een aarzeling.

Lypra zàg hem, en het was haar of ze hem herkende, - ze ontroerde van die herkenning.

Toen allen zwegen en de muziek alleen sprak, beschouwde ze Santos, lang en diep.

En later verscheen ze op alle feesten, waar ze wist, dat ook Santos zijn zou.

Fier en rustig bleef ze in al haar bewegingen, toen ze zich helder bewust werd van 't nieuwe leven in haar, dat liefde was.

Ook daarna vermeed ze Santos niet, zelfs haar oogen vermeden hem niet, haar oogen, vol zieleklaarheid, beschouwden hem vaak opnieuw, lang en diep, en als z'n blik den haren ontmoette, dan wendde ze zich traag af, - met kalm gezicht.

Doch in hèm ging het bloed onrustig woelen, toen hij merkte, dat ze hem zoo lang en zoo vaak aanzag. Wel wantrouwde hij 't vermoeden van haar liefde: ze was hem te vreemd, en te hoog-onbereikbaar, dan dat hij durfde gelooven, dat ze hem liefhad.

Haar blikken bleven klaar en zonder leugen, zóó klaar, dat ze hem deden duizelen en hij er niet in lezen kon....

Als hij dacht, dat ze 't niet merkte, trachtte hij haar stil te doorgronden met z'n oogen.

Vaak merkte ze 't wel, al meende hij van niet, en dan beantwoordde ze hem met een spotlachje, dat hij niet begreep.

De twijfel had hem zoo nog lang kunnen kwellen, doch een goedig toeval bracht hem op een van die feestavonden met haar samen, in een stil vertrek. Een plotseling verlangen om alleen te zijn had haar het drukke gezelschap doen ontwijken; hij had pas gedanst met een behaagziek vrouwtje, dat hem wrevelig maakte, en zocht in afzondering z'n feeststemming terug.

Hij vond haar peinzend aan een venster en verschrikt bleef hij staan.

Zij had even naar hem omgezien, en wendde zich daarna weer naar buiten. Het zachte avondlicht liet toe, dat hij haar profiel nauwkeurig onderscheidde, en hij nam den moed te blijven staan en haar te beschouwen.

Haar schoonheid gaf hem dien moed. Die zóó mooi was, dacht hij, had niet het recht verstoord te zijn, als men haar beschouwde. Maar het was niet om haar te beschouwen, dat hij staan bleef, het was om haar te doorgronden.

't Was op dat oogenblik een duldelooze drang in hem, om te weten wat in haar omging. Als in een opwinding of droom zichzelf vergetend, bleef hij op haar staren, ook nog toen ze weer naar hem keek, - hij naderde zelfs een paar stappen.

Toen weifelde hij. - Wat ging hij doen? Had hij zijn gedachten, zijn bewustzijn wel?

Maar zij, verheven oprecht, gaf hem het antwoord op de vraag, die hij niet uitspreken durfde.

‘Santos, het is waar, het is heusch waar.’

Lypra zei het met een glimlachje, haast van medelijden, - en ze zag hem aan met dien vollen blik, die deed duizelen van klaarheid.

Santos was onthutst van verrassing. Plotseling voelde hij zich laf, klein, weifelend, dwaas, zooals hij zocht naar een gedachte, naar woorden. Wat hij voelde, hij wist niet, of het afkeer was, of bewondering zonder grens, of een wonderlijke liefde, die hij nooit gekend of vermoed had.

Maar zij stond daar zoo rustig, zij leek zoo klaar zich be-

wust; waarom ging ze niet door met spreken en redde hem uit zijn verwarring? Het zou een genot zijn te luisteren, als zij, geheimzinnige, zich onthullen ging....

‘Kan je mij liefhebben, Lypra, als je je moeder niet hebt liefgehad?’

Santos schrok van de koelbloedigheid van z'n vraag. En z'n oogen vroegen zachter, eerbiediger: ‘Zeg mij, toe zeg mij, wie je bent, Lypra!’

Zij had z'n verwarring aangezien met haar glimlach, en ze was bleek geworden.

Het vage, zachte rood was van de blanke, teere huid, van het fijne aderenweefsel weggestroomd naar een onzichtbare diepte. Misschien was daar smart....

Zachtjes kwam het weer, zachtjes kleurde, verwarmde het opnieuw....Misschien was die vernieuwing een gril van haar schoonheid....

In haar oogen was niets, niets dan het al, het ontzaglijke, mysterieuse al van haar ziel. Ze verstond Santos' vragen en ze vertelde: ‘Den dag na m'n moeder's dood droeg ik een van m'n oude, mooie, zonnige japonnen; ik had ze in lang niet gedragen, om m'n moeder in haar ziekte geen pijn te doen; - de kleur en de luchtigheid waren me zoo goed, want ik vierde m'n vrijheid. - Ken je Ora, Santos?’

‘Neen.’

‘Ora is m'n beste vriendin. Ora zag mij en hulde me in een zwaren rouwsluier en dwong me, dien om te houden. Ik wilde niet, maar Ora overwint me soms. Ora is geduldig en goed. Ze omvatte me en troonde me mee naar den tuin, waar niemand was. En zoo liepen we samen, zij met den eenen arm om m'n middel en dan met de hand aan den sluier, dat die gesloten bleef. Ze drong me om naar haar te luisteren. Ze herinnerde me, hoe ik aan m'n moeder's hand in den tuin had geloopen, hoe ik me als zwak, klein meisje tegen haar aangevleid had. Ze herinnerde me aan m'n moeder's lach en haar droefheid. Ora zei, dat ik m'n moeder wel had liefgehad. Dat ik in haar ziekte bij haar gewaakt had, dag en nacht. Dat ik geen hulp wou hebben om haar te verplegen; alleen zij, Ora, had me soms afgelost, als ik slapen moest. Dat ik, toen m'n moeder dood was, haar lang had aangestaard, - maar ik was niet

ontroerd, - alleen heb ik m'n lippen op haar wang gedrukt, en de kou was ijselijk, maar ik huiverde niet.

Het was alles waar, volkomen waar, wat Ora zei, maar ik had me van dien rouwsluier moeten ontdoen; ik wist het niet, Ora praatte m'n bewustzijn in slaap, in een zoeten slaap vol droomen, - ik wist het niet, maar ik heb gehuicheld tot den volgenden dag. Ik rouwde niet, ik vierde m'n vrijheid. Want wat was dat voor een dwaasheid geweest in m'n leven? Er was een krachtige wil en een streven in me: ik ben me bewust geworden, ik weet dat m'n bestemming is, mooi te zijn, en alleen dat. M'n heele bestaan, alles wat van mij is, behoort aan dat streven. - Maar m'n moeder wist het niet, geloofde het niet, en dacht, dat ik háár nog toebehoorde, zooals eens, toen ik in onbewustheid haar beschouwde als m'n naaste, m'n eenigste. Ze dacht, dat haar kussen, haar teederheid me meer waard waren, dan al 't andere. En ik minachtte het genot van die zinnestreeling. Waarom was er toen die nauwe verwantschap tusschen haar en mij? Ze was aanhankelijk en zwak, ze werd oud, leunde op mij en poogde me te houden in haar levenskring, waaruit zachtjes-aan alle ziel, alle streven heenging.

Nu ben ik vrij van alle verwantschap en ik behoor niemand dan mezelf.'

'En Ora dan?'

'Ora heeft, vóór ze me zag, me een lied hooren spelen. Ik kan soms in klanken weergeven, wat me treft als mooi. Dat is m'n beste gave. En Ora is van me gaan houden om die gave, en om alles wat ik mooi heb. En ik hou van haar om haar liefde daarvoor.'

'En alle anderen. Hou je van geen van de anderen?'

Lypra lachte spottend. - 'Onnoozele!' voegde ze hem toe. 'Ik hou immers van Santos. Ik ben een vrouw; ik heb naar je verlangd. Nu heb ik je gevonden.'

Lypra zweeg en Santos wist niet meer te vragen. Hij had wel gewild, dat ze nog langer gesproken had. Zij had hem zichzelf doen vergeten, hij was meegesleept en bekoord door iets vreemds, iets zeldzaams; - en nu weer vrijgelaten met niets dan de oneindigheid vóór zich, was hij verward en onbevredigd.

In het stilzwijgen dat volgde, hield hij zich luisterend naar de dansmuziek en het getree van voeten, in de zaal nevens hem....

Hier hing het stille, trieste avondlicht over een menschenziel; flauw, flauw en teer, doomde een blauw, een rood, een geel, een donkere goudgloed op uit het diepe - en de kleuren stegen majestueus omhoog, en sluierden zich weg in den nevel. 't Was een hersenschim, een niets, een wanhopige greep in de oneindigheid vóór hem....

Nu keerde Lypra zich geheel naar hem toe, met om haar mond een vragenden glimlach. Waarvoor die doodstilte? Waarom zei hij niets?

Nu hief hij langzaam den blik naar haar op. Roerend van schoonheid en oprechtheid was ze, - en in zijn oogen was een zwaar donker van somberheid, dat elke andere uitdrukking bedekte.

Eindelijk vond hij woorden. ‘Van alle vrouwen die ik ken, ben je de mooiste, de edelste; ik moest wel dood zijn, als ik je niet liefhad.’

‘Spreek niet meer, Santos,’ vroeg Lypra dringend, ‘laten we weggaan.’

Hij weerstreefde niet, en samen gingen ze terug naar de menschen, in de lichte zaal.

En de deining van schouders en heupen naast hem, de speelsche aanraking van haar loshangend kleed, de gloeiing van het bewegende, blonde haar, de verlevendiging van haar schoonheid, dicht bij hem, nam z'n somberheid weg. Bij 't openen van de wijde deur, toen ze werd opgenomen in een lichtzee, fluisterde hij haar opgetogen toe, dat ze mooi was....

Enkele dagen later ontmoette hij haar weer en had hij den moed om haar rechterhand te vatten en den glanzigen nagel van een der vingers te kussen. - ‘M'n bruidje’, noemde hij haar, en z'n stem was zacht en bewogen.

- ‘Ik ben je bruid wel, Santos, maar ben je m'n bruidegom?’

- ‘Lypra, ik noem je immers m'n bruid,’ antwoordde hij zacht.

Zij toonde haar spotlachje. Maar toen zei ze ernstig: ‘Ik

ga al gauw weg, Santos, ik ga wonen in een groot huis, aan zee, met Ora'.

Santos vroeg niet waarom, hij vroeg alleen, of het ver was.

'Het is ver,' antwoordde ze. 'En het is goed daar, het is er goed om te groeien en te scheppen. Ik ga er melodieën scheppen, grootscher en zuiverder dan hier. En Santos zal er soms komen, om me te zien en naar me te luisteren. En als je niet komt, zal ik je opzoeken, overal, waar je bent, en als je me niet tot je toelaat, zal ik op je drempel m'n muziek gaan spelen. Want jij moet ze toch eerst hooren, voor de wereld ze hoort?'

Lypra verliet de Mirjastad. Het huis, waar ze ging wonen, was op een plaats, waar de zee diep in het land drong en bij vloed aan kwam zetten als een veroveraar. De kust was er steil en rotsig, doch laag, en bij hooge vloeden maar weinig hooger dan de golven. Naar beide zijden liep die kust omhoog en boog zich met groote, dreigende rotsen verder in zee.

Alleen dat kleine, vlakkere gedeelte bood aan de schepen een ree, en een zonderling, misschien een menschenvriend, had daar het huis doen bouwen, op een paar duizend meter afstand van de zee. Het was voorzien van groote broodovens; vruchtboomen waren er naast geplant, en de schepelingen, die, beducht voor storm, met hun vaartuig hier de wijk namen, genoten onbekrompen gastvrijheid bij dien zonderling.

Nu was het huis oud en aan drie zijden bijna geheel verscholen in hoog opgeschoten planten; alleen aan de zeezijde was het van den grond af zichtbaar. Een hooge, zware muur van grove, afgebrokkelde steen, gedeeltelijk met groen overdekt, rees daar recht omhoog, en aan z'n voet strekte zich een naakte vlakte uit, die in stommen eerbied leidde naar de machtige nabuur, wier geluid er altijd overheen ruischte.

De muur liep uit in een kleinen, stompen gevel, welke naar links was geschoven, en had aan den anderen kant, op de helft der hoogte, een groot, rond venster, waaromheen slingers van klimop en kamperfoelie zich hechtten. Het huis was, na den dood van den zonderling, eenigen tijd onbewoond geweest; Ora nam nu diens taak over, noodde de schepelingen, die

landden, in het huis, en verschafte hun levensmiddelen, als ze die noodig hadden.

Zoo kwamen daar af en toe menschen, uit alle landen, van alle soorten en ze bleven eenige uren, of een dag, of soms, doch maar zelden, iets langer; ze lieten een flauw beeld van hun bestaan achter, en ze waren weg, weg voor altijd. Ze kwamen er, uit de wereld, zooals de wolken kwamen van onder den horizon; - na het heendrijven der wolken leek het blauw van een onbewogen hemel blauwer, en na het weggaan der bezoekers was het alleen-zijn met de kleuren en klanken der natuur meer bekorend.

En in de daar heerschende geluiden van het onbewuste: het ruischen van de zee, het krachtige loeien van den wind in de boomen, of het gesuizel in de wilde-aren-velden, hoorde Lypra haar naam, altijd haar naam, soms in heiligen, zuiveverenden toorn, soms in roerende liefde: dat zij was, zij, zij, nabij de godheid, de godheid....

De geluiden van het onbewuste waren troebel van zinlijke weekheid en van smart.

Doch ze droegen haar, haar bewuste ziel, naar den onmetelijken lach der volkomene klaarheid.....

O, te zuiveren, te zuiveren de gedachte van allen troebel en te veroveren, langzaam te veroveren de gave, om die gedachte te uiten in melodie!

Santos kwam soms Lypra bezoeken en vertelde haar dan z'n leven met een oprechtheid en nauwkeurigheid als van een biecht; en hij zag somber en vragend haar leven aan, - of hij kuste haar eerbiedig, ontroerd van bewondering, en z'n kussen waren enkel een altijd nieuwe hulde, die hij haar bewees.

Zij kuste hem nooit. Alleen haar oogen drongen zacht en vleiend tot hem door, als bedoelden ze een liefkozen.

En in hun samenzijn had zij haar glimlach van klaarheid en hij de schaduw van weifelen. Doch toen hij, na z'n leven in de fabriek, haar kwam vragen, om met hem terug te gaan en hem te helpen, jegens Donita z'n belofte te vervullen, toen hij haar drong, met al z'n overredingskracht, met een afwisselen van vleien en heftigheid, van smeeken en dwingen, toen kwam er over háár eindelijk een schaduw.

- Waarom had hij die vrouw, die Donita, beloofd terug te komen met haar? Waren dan de gevolgen van z'n dwaasheden niet voor hem alleen?

Maar Santos sprak van Donita's wanhoopskreet, den avond van zijn weggaan. Als hij haar in dien wanhoop gelaten had, misschien was ze hem dan gevolgd, zonder hem ooit terug te kunnen vinden, misschien zwierf ze dan nu om, in kou en regen, worstelend met honger en angst. En de gedachte was hem ingegeven, dat Donita, als ze Lypra gezien had naast hem, niet meer hopen zou op z'n liefde, en als ze niet meer hoopte, zou ze leeren berusten. En hij wenschte, dat ze berusten zou, hij wilde niet, dat er een schepsel in de wereld ging rondzwerven, hopend op z'n liefde, die hij nooit geven kon, misschien smeekend er om, als om een aalmoes....

Maar Lypra's gezicht donkerde; ze wierp hem trotsche blikken toe, die hem waarschuwden voor de kracht van haar wil.

Santos smeekte: ‘Heb dan medelijden, zooals ik, met een schepsel, dat lijdt....’

- ‘Ze is te ver van mij. Er is smart, de zee spreekt van smart, alle geluiden spreken soms van smart. Ik zelf heb, zonder dat ik 't wilde, klanken, melodieën doen hooren, die de smart uitdrukten, - en in die klanken rijst soms een jubelen van wording. Smart-ontroering woelt me te ruw in 't hart, maar ze geeft wel een zachte verrassing, want na de smart is er vrede, en in die vrede is wording. - Ik heb die smartklanken met hun teere jubeling wel liefgehad; nu zijn ze ver van me weg, een flauwe herinnering doet me ze nog kennen en ik moet nog verder me er van verwijderen; weet je Santos, het niets boven ons is blauw, maar als je er lang naar staart, dan zie je een wit weefsel, dat het blauwe verbleekt en het is een heerlijk streven: dat naar het echte blauw....’

Santos haalde de schouders op. En hij begon weer:

‘Lypra, het is zoo weinig, wat ik je vraag. Korter nog dan een week doe je afstand van je leven hier. Welke heilige eeden verbinden je toch aan deze plaats, en houden je uit de wereld terug? En bovendien, van alles, wat je bekend is en wat je ontvlucht bent, zie je niets terug dan in de verte de torens en enkele daken van de Mirjastad. Het is niets,

Lypra, het is niets en ik smeek er je om. Ik geloof, dat je me liefhebt, maar hoe kun je dan zooiets weigeren?'

Ze liepen samen langs de kust en een sterke wind joeg op uit zee.

Lypra antwoordde verstoord, met een trilling in haar stem: 'Ik weet niet, wat ik in je liefheb, Santos, maar onze levens moeten gescheiden zijn.'

Doch Santos poogde opnieuw te overreden en zij schudde zwijgend het hoofd.

Hij zag, dat ze moe was van den wind en hij zocht een plekje, om te gaan zitten. Ze zette zich neer en nam ongeduldig haar hoed weg van 't hoofd, omdat de wind niet ophield te trachten, haar dien ruw te ontscheuren.

Santos bleef staan en zag neer op haar hoogrood gezichtje en fladderende haren. Even luisterden ze beiden naar den wind en de golven. Maar hij verbrak spoedig het stilzwijgen en vervolgde z'n eentonige pleitrede.

Nog schudde ze haar hoofd, maar het leek of ze zich van de wilde lokken in haar gezicht wilde bevrij-en.

En eindelijk scheen hem z'n alleenspraak te vervelen, plotseling brak hij af. Hij boog zich naar haar over en fluisterde haar met bedwongen heftigheid eenige woorden toe....

Zij ontroerde, ze beefde. Hij had gewonnen, - hij had klaarheid gevonden, nu zij zich verloor in gewaarwordingen van triestheid en weifeling. Wat hij haar toefluisterde, was waar. Hij zei, dat ze wèl verlangde z'n wensch te doen en dat ze niet oprecht was. Hij zei, dat haar liefde haar drong tot toegeven en dat het dwaasheid van haar was, niet te willen. En schamper vroeg hij haar, of het mooi was, zichzelf en een ander te kwellen....

Nu zag ze hem aan, nu was ze weer fier en waar, zonder weifelen, zonder vaagheid. Ze antwoordde somber: 'Je hebt gelijk, Santos, ik verlang ja te zeggen, omdat ik je liefheb. 't Is je gelukt me je leven nabij te tooveren; die Donita is niet meer zoo ver van me, ik moet aan haar denken, ze beweegt me met haar smart. Als ik je liet gaan, zou ik nog lang berouw en spijt te overwinnen hebben, ik zou niet kunnen scheppen, want al wat ik hoorde zou daarvan troebel zijn. M'n liefde dwingt me dus om mee te gaan.'

Over haar oogen kwam een floers van vocht, haar gezicht was wonderlijk zacht van ontroering. En de woeste wind sloeg er tegen, in een verraderlijk aanwakkeren en verschrikte haar.

Die windvlaag misleidde Santos en gaf hem een zoeten droom. De droom van een aandoenlijk-teer vrouwenkopje, dat verlangde te rusten aan z'n borst en dat hij mocht beschermen en kussen. Maar toen hij zich onwillekeurig naar Lypra overboog, verkilde z'n teedere warmte en een strakheid trok over z'n bewogen trekken. Haar koele hoogheid kwam weer, en ontnam hem z'n droom; hij weerhield een schaamtegloed, die wou opstijgen, en staarde op het gloeiende gouden haar, dat hij uitspreidde over z'n arm....Totdat ze hem ook dat ontnam, en opstond, om terug te gaan naar huis. Onderweg sprak ze veel, opgewonden en dwepend.

- Het was goed, dat dit gekomen was. Ze had niet meer gedacht, dat ze nog vatbaar zou kunnen zijn voor een ontroering en een onrust als deze. Ze had niet meer gedacht, dat de liefde haar bloed zou kunnen bewegen, maar toen haar weigeren hem ontstemde, had ze 't voelen beven en kloppen. Nu was het voorbij, maar ze wist, dat ze nog te strijden had en dat was goed. Want ze moest vrij worden, geheel vrij van wat stoorde....

'O Santos, Santos, je moogt me niet anders wenschen dan ik ben; eenmaal zal je in verrukking zijn over mij, eenmaal zal ik je in m'n muziek een zuiverheid, een heerlijk mooi voortooveren, - ik weet, dat je m'n muziek verstaan zult!

Toen ik je 't eerst zag, vond ik in je oogen een wonderlijke sympathie en ik wist, dat onze zielen elkaar verwant waren. Toen is in mij liefde gegroeid en een oogenblik heb ik m'n bloed in me voelen woelen en bewegen, maar daarna luisterde ik naar een nieuw verrassend lied, waarin m'n ziel die liefde zocht uit te drukken. Ik heb er dagen naar geluisterd, ik heb het voorzichtig gespeeld. Het was troebel en vol geheimzinnigheid en ik wist, dat het m'n taak was, het te zuiveren en te volmaken. Ik minachtte de bekoring van dat geheimzinnige, ik heb alles ontleed en gezuiverd, tot het goed was. Santos je moet m'n ziel leeren liefhebben, zooals ik de jouwe liefheb.'

Lypra sprak alleen. En Santos luisterde en geloofde. Ze

was prachtig, haar oogen dweepten, haar tred was licht, alsof ze niet den grond raakte, alsof er een floers was, dat zich spreidde, waar ze haar voet neerzette.

Zij was om te aanschouwen, lang, zonder ophouden, zoodat haar beeld nooit meer vervagen kon; om eerbiedig en licht aan te raken, met ingehouden adem. Het was haar ziel, die zich uitdrukte in tint en vorm, er was niets aan haar om lief te hebben, dan haar ziel. Hij had haar ziel lief....

Santos was zich vaag bewust van een dofheid, een slaap, die hem gevangen hield. Hij zweeg, hij luisterde. Zij vervolgde:

'Het is veel, als wij menschen doen denken aan goden. Maar ziekte en pijn en ouderdom kunnen ons schenden, en het voedsel, dat we noodig hebben, vernedert ons. Het eenige, waarmee we de volkomene mooiheid zeker bereiken, is onze ziel.'

Santos antwoordde niet. En z'n stilzwijgen, als zij wachtte op antwoord, verflauwde langzaam haar dweepgloed. En langzaam kwam ze weer tot de lange kalmte, die, als een lichte, doorschijnende sluier, majestueus heenlag over haar bestaan. Een week, een vreemde vrouw: Donita, - de torens en daken van de Mirjastad, misschien in avondgloed, misschien vaag en grijs, - en daarna, daarna opnieuw, het onbewogene, het goede leven....

In die week van stil wachten, in den roes van hoop en moed, waarin Donita ze doorleefde, waren haar heldere, koele gedachten als spoken.

Santos, Santos moest haar wel bespotten. - Hij week van haar terug en zag op haar neer met minachtend gezicht....Hij stond daar trotsch en mooi, mooi als niemand anders.

En zij, Donita, was ze krankzinnig? ze vroeg, ze smeekte hem, haar te kussen. - En hij verroerde zich niet, met z'n minachtenden blik....

En wat was dat voor een dwaasheid, dat hij komen zou met een vreemde vrouw! En was dat alleen om haar, Donita? Was zij 't geweest, die hem in wanhoop gesmeekt had, terug te komen? En had ze niet duidelijk op z'n gezicht een grooten tegenzin gezien?

Uit medelijden, uit medelijden deed hij nu deze wonderlijke

reis met die vrouw. En in deze week zou hij wel vaak de wenkbrauwen fronsen, omdat hij terugkeeren moest! Hij was zoo, zoo bijzonder opgewekt, toen hij heenging. Hij was geen arme zwerver, die z'n loon in de fabriek betreurde, hij was een wonderlijk mensch, die grillen had, maar zeker machtig en rijk en voornaam!

Hij zou nu wel spotten met de menschen in de fabriek; wel, hij spotte met z'n eigen vereelte handen, hij was jong en vroolijk....

Maar hij fronste de wenkbrauwen, omdat hij terugkeeren moest volgens z'n belofte, - of hij lachte er om, als hij dacht aan haar zeggen, dat ze van hem hield....

Want, want....was ze wel mooi genoeg voor hem?....o god, - misschien lachte hij er om, dat ze zich mooi geloofde....

Vage, wilde vizioenen troostten en sterkten haar, vizioenen, hoe ze hem bekoren, veroveren zou, als ze hem volgde....

Tegen den avond, dat Santos komen moest, wapende Donita zich met haar trots en wantrouwen. Want die vrouw kwam met hem en tegenover die twee: Santos, in gezelschap met eene vrouw, voelde ze zich volkomen haarzelf: listig en voorzichtig.

Die twee zouden komen en haar afwachten. Misschien zich stil vermaken met haar vernedering, en dat verbergen onder een vriendelijke edelmoedigheid.

Maar ze zou zoo dwaas niet zijn, bij hen te komen. Ze zou zich niet laten bespotten!

Alleen, - maar niemand, niemand zou het weten, - als ze kalm den tijd had afgewacht, - dan sloeg ze wel een doek om, die haar bedekte en onkenbaar maakte. Dan ging ze uit en verschool zich, nabij de plek, waar Santos haar verlaten had, tusschen de struiken. Daar zou ze dan wachten; vandaar uit zou ze die twee wel zien. Maar niemand, niemand zou er iets van weten.

En daarna, - als ze weg gingen zou ze hèm volgen. Iedereen zou weten, dat ze een weggeloopen vrouw was. Ze rilde. Een bedelares zou ze worden. Ze rilde. Maar als ze 't niet deed, zou ze nooit Santos weer zien....

Ze rilde....

's Avonds school Donita achter de struiken en niemand, niemand zag haar. Santos en Lypra liepen dicht in haar nabijheid, langzaam, heel langzaam heen en weer....

Het noodlot was neergeploft op Donita's ziel. Het noodlot: dat Santos, nu zùlk een andere hem liefhad, haar wel altijd onverschillig moest blijven. En haar hoop en haar moed zonken weg, en niets bleef haar dan een groot, een niet te dulden wee. Een oogenblik was het, alsof ze zou neerzijgen in dat wee, als in een wijd, akelig graf; daarna, als bij instinct, richtte ze zich op en wrong zich uit de struiken, om weg te gaan, om niets meer te zien, niets meer te denken.

Ze vluchtte, ze wilde zich redden. Het was lang geleden, dat ze iets gewild, iets gehoopt had, dat ze zich gevleid had met een groot geluk in de toekomst, - ze wist nu niet recht meer, ze wilde zich redden.

Op den terugweg zocht ze de rivier op. - Niemand wist het. - Maar hier kon ze den dood vinden. Ze bleef staan en weifelde. Maar ze durfde niet. Neen, ze durfde niet.

Eenzelfde instinct, eenzelfde schuwheid als van daareven, deed haar van het water vluchten.

Ze kwam aan de huisjesrij der fabriekswerkers. Of ze nog lijden zou, wist ze niet, of er wel ooit weer eenig geluk voor haar komen zou, wist ze niet. Maar ze kwam, na een dolle vlucht, na een gevaarlijke tocht, op een veilige plaats.

En ze mompelde, dat gelukkig niemand, niemand 't wist. Santos ook niet. Nu ze niet gekomen was, zou Santos misschien gaan gelooven, dat hij gedroomd had, den vorigen keer, toen ze hem zei, dat ze hem liefhad.

O, dat was nog waard om te lachen, dat niemand iets wist....

In huis gekomen, plotseling doelloos en stil in het leege huis, wierp ze zich als een blok op den grond, bonsde het hoofd tegen den houten vloer, en uitte een geluid, half een snik, half een zucht. Maar haar bewustzijn van groote smart verdoofde snel, en daarna ging ze nog wat mijmeren. Zie, dat was nou 't lot van een mensch, dat alle geluk weggaat en ellende er voor in de plaats komt. En dat niemand 't weet....

Ze bleef liggen, spoedig luisterend of ze Semgaart hoorde thuiskomen. Want dan zou ze zich oprichten.

Santos en Lypra wachtten tot het donker was. Toen zag zij hem eindelijk verwonderd en vragend aan.

‘Ze is 'r wel geweest’, antwoordde hij zacht en geheimzinnig; hij glimlachte flauw en keek veelbeteekenend naar de struiken rondom hen.

Ze begrepen beide. ‘Laten we dan heengaan’, zei Lypra.

Maar Santos deed, of hij 't niet hoorde en zei:

‘'t Is een wreede rol, Lypra, die ik je heb laten spelen. Verwijt je mij niets?’

Doch hij ontstemde Lypra, en ze riep spottend: ‘Hoe zwak en week ben je toch, Santos! Als een half blinde, wien het licht pijn deed, riep om donkerheid, zou je de zon blinddoeken, niet waar? Hoe goed, dat je geen god bent, Santos!’

En koeler en met nadruk ging ze door: ‘Als ik je iets verweet, zou het zijn, dat je me hebt doen deelen in je dwaasheid. Maar ik verwijt je niets.’

Nog was ze ontstemd: er was een disharmonie in hun samenzijn hier, na reeds vele, lange dagen van samenzijn. Ze verlangde terug naar haar huis, haar leven, - naar het worden van een heerlijk lied.

En in den nacht ging ze terug, vliegensvlug met den spoortrein, zich reeds alleen en tevreden voelend, nabij de vreemde meereizigers, die haar aanstaarden.

Santos ging niet dadelijk naar de Mirjastad; hij toefde in de stille velden, terzij van de fabrieken en woningen langs de Mirja, zich overgevende aan 't knagend gevoel van een lijden te weten, òm hem, dóór hem....

Een koele nachtwind sloop over den grond, waarop hij zich had uitgestrekt, deed hem huiveren en langzaam verstijven in ijskoude; harde aardkluiten van den oneffen grond deden hem pijn aan hoofd en leden.

Maar hij vluchtte niet naar de Mirjastad; in naif-ootmoedig schuldgevoel verdroeg hij de kwellingen der onbewuste natuur, alsof God ze hem zond ter verzoening.

Lypra vond een heerlijk lied, een jubellied zonder troebelen.

En de zee huilde uit al haar gapingen, die leken reuzenmonden van levende wezens.

In de verte glinsterden als dreigende tandenrijen de witte schuimvlokken.

Lypra wandelde langs de rotsenkust en genoot. Onvermoeid klom ze de hellingen op, om de plek te bereiken, waar de steilste, dolste rotsen zich opstaken.

Over de golventoppen lag een verblindend licht, een fonkelen van edelgesteente. De zee praalde, razend van jalousie.

Lypra wenschte de rotsen nog steiler en doller, ze wenschte, dat haar voet de kracht had, een der gevaarten te doen neerstorten in de zee.

En in fantasie zag ze het water opspatten in gouden vonken.

In fantasie zag ze de stomme, sterke rotsen leven en vechten met de levende, razende golven. En boven 't geweldige rumoer weerklonk hààr lachen, een luid, onbedwingbaar gelukslachen.

Honende blikken had ze voor den hemel, vanwaar een menigte kleine, weeke wolkjes doezelig op haar neerzag en.

Te traag en te loom was haar de bewogen zee, te star waren de rotsen, ze weerstreefden haar fantasie, die ze al doller, al doller wenschte.

De wind, de wind poogde mee om verdoovende klanken te doen hooren en verblindend licht te doen zien....

Toen, eindelijk kwam terug de rustige gedachte; de gelukslach verstomde en Lypra zette zich neer op de rotsen, omklemde met de handen haar brandend hoofd en bedwong haar fantasie.

En de gouden vonken losten zich op in de reëele, parelende droppels, die langzaam afliepen van de lagere rotsen. Lypra liet zich willig terugvoeren tot de hooge stemming, de onbewogen klaarheid van haar lied. Ze wenschte niets meer van de zee, niets meer van de rotsen; ze wenschte niet meer het juichend lachen van haar geluk te hooren, ze wenschte niets meer dan het lied alleen.

Moe sleepte ze zich naar huis en sliep een langen, verkwikkenden slaap.

En den volgenden morgen ontwaakte ze, frisch en krachtig, tot de ééne gedachte: het lied, het lied!

Ze moest er aan werken en ze verlangde er aan te werken, lang, zonder storing. Uit het venster ziende, werd ze een wijde, onbewolkte hemel gewaar, en tusschen de stille boomen was blauwe nevel: het begin van een mooien dag zag ze aan en dat bracht over haar gezicht, nauw merkbaar, een schaduw.

En, omdat geen ontstemming haar storen mocht, wendde ze zich af van het venster en ging naar de binnenste kamer van het groote huis, waar ze lampen aanstak, die met roodachtig schijnsel 't vertrek verlichtten. En weer, nauw merkbaar, tooverde dat roodige licht nu op haar gezicht een uitdrukking van goedkeuren.

Toen Ora hier de lampen zag branden, sloot ze uit 't geheele huis het daglicht weg, om alles te hullen in hetzelfde roode schijnsel.

En toen ze daarna voorzichtig en zwijgend binnentrad, ontdekte Lypra door de open deur haar listige zorg en dankte met een blik.

Ora ging stil zitten werken aan vrouwenkleeren, in de nabijheid van Lypra, die dagen lang, zonder storing, werkte aan het lied.

Zalig was het om zóó te leven.

De lampen schonken aldoor eenzelfde licht. Moeheid was slapen en nacht, ontwaken was frischheid, werken, scheppen!

Lypra kreeg in die dagen de lampen lief, en alles wat om haar heen, met haar woonde in 't zachte rood.

En het lied wèrd. Ora luisterde, dan eens de handen stil gevouwen in haar schoot, en den blik gericht op Lypra en dan weer naaiende, met behoedzaam-zacht bewegen.

Lypra speelde het lied na dagen van oefening, met de oogen achteloos-starend, de lang gespannen gedachte vrij. Haar vingers bewogen zich vrijwillig en los over de toetsen, haar gedachte volgde als vanzelf het leven van het lied.

En als ze ophield met spelen, ging ze mijmeren en vertelde haar gemijmer aan Ora:

Al de melodieën die ze vroeger gespeeld had, waren niets dan een gedachte, een hulde aan dit lied. Het zou misschien goed geweest zijn te sterven in deze volle bevrediging van haar eerste volkomen spel....

‘Ora, want nu alweer heb ik een wensch. Ik wensch, dat

Santos het lied hoort en verstaat en mooi vindt. Jou sympathie is ook goed en ik hou van je Ora, maar die van Santos zal liefde zijn. Want mijn lied is toch het lied van een vrouw en Santos is een man....'

Nu werd langzamerhand haar leven een wachten op Santos. En Ora begon er van te spreken, dat het tijd werd, terug te keeren tot 't leven met de zon en de buitenwereld.

Maar Lypra wilde nog niet en bekende aan Ora haar groote, plotselinge afkeer van een onbewolkten hemel en van het bleeke daglicht. Ora lachte er flauwtjes om en bleef zeggen, dat het tijd werd.

Eindelijk stemde Lypra er in toe om naar buiten te gaan, den eersten dag dat het stormde. Ora vroeg zich bezorgd af, of Lypra soms ziek was. Nooit had eenig weder, eenig aanzien der natuur haar vroeger ontroerd, alles had ze steeds aanschouwd met haar zelfden, kalmen blik. En het verwonderde Ora, dat een storm nu iets anders voor haar kon zijn, dan een stil-heldere dag.

Santos kwam niet, en het wachten, eentonig in het afgesloten huis, werd benauwend.

Eenmaal naderde Lypra haar vriendin zoo zacht en vertrouwelijk, als nog nooit gebeurd was en vroeg ze:

'Wat zullen we doen Ora, als we nog langer moeten wachten?'

Ontroerd en verward antwoordde Ora: 'Begin aan een nieuw lied, het is immers heerlijk te kunnen scheppen?'

Maar Lypra zei met een licht hoofdschudden: 'Ik kan niet meer scheppen. Alles wat ik hoor is minder mooi en klaar dan mijn lied.'

En vaak daarna ontmoette Ora in Lypra's oogen een uitdrukking van angst, en dringender werd in die oogen de stille vraag: 'Wat zullen we doen, Ora?'

De naald ging gestadig en gelijkmatig door Ora's werk, doch in haar hoofd woelden onrustige gedachten. 't Was aan haar, meende ze, om een uitkomst te zoeken. En toen zeiets vond, deelde ze 't bescheiden aan Lypra mee.

'Lypra, voor ik je kende en bewonderde, heb ik veel sprookjes gelezen, die ik mooi vond. Ik zal ze je vertellen.'

Lypra was bereid om te luisteren en Ora vertelde. En als

vanzelf gleden Lypra's vingers opnieuw over de toetsen en deed ze een klankenreeks hooren van haar lied. Ora zweeg en zag met vreugde hoe Lypra haar ouden glimlach terugvond in 't bewustzijn, dat haar melodieën verheven klankten boven 't sprookjesgeruisch. Na 't wegsterven van Lypra's spel, vertelde Ora weer en verwonderde zich, dat ze zoo rijk was aan sprookjes.

En deze wekten Lypra voortdurend tot 't opnieuw spelen van klankenreeksen uit haar lied.

Maar eenmaal kwam de vraag terug, angstiger nu: ‘Wat zullen we doen Ora, als Santos geweest is?’

Ora herhaalde ontroerd, doch met sterk vertrouwen hetzelfde antwoord: ‘Scheppen!’

Den morgen, na den nacht van ontbering, wandelde Santos naar de Mirjastad en zocht er z'n oude vertrekken op. De vrouw, die hem opendeed, z'n oude hospita, kreeg het op haar zenuwen, toen ze hem zag, zóó zeker had ze gedacht, dat hij zich nooit meer vertoonen zou.

In z'n kamers was alles gelijk gebleven, alleen een oude, leelijke huishond zat nu vrijmoedig op een der stoelen voor het raam. Z'n meesteres ging haastig met hem weg, doch toen ze terugkwam, liep het dier haar op den voet achterna en nestelde zich opnieuw in het vertrek. Hij gromde tegen Santos en zag hem aan met ingehouden nijd.

Doch de vrouw bracht Santos met nog bevende handen een ontbijt; ze was blij hem levend weer te zien en schaamde zich over haar eerste ontsteltenis, als over een lompheid.

Santos wachtte tot den avond met z'n vrienden te bezoeken: hij gruwde van een weerzien bij nuchter daglicht, wanneer de gordijnen van de ramen waren weggetrokken en de strakke, steile gevels in rij aan den overkant toekeken, - hij had noodig een intiem lampelicht, waarbij oude gevoelens levendig zouden worden en prettig opvlammen! Doch toen hij dien avond op weg ging, vond hij huis na huis donker en gesloten, totdat eindelijk, bij een van z'n vrienden, het licht scheen door de witte, neergelaten gordijnen van alle ramen, en schaduwen zich afteekenden en bewogen in dat wit.

Toen hij stilstond hoorde hij vele, bekende stemmen; nadenkend en weifelend plaatste hij zich tegen den deurpost. De

straat was stil en leeg en hij was vrij om te wachten, zoolang hij wenschte.

Dat het nu juist bij Edwold zijn moest, dat men bijeen was!

Edwold was een oud vriend, z'n studievriend en vakgenoot. Nog hoorde hij 't zeggen van dezen uit vroeger jaren, vaak met een loomen zucht herhaald: ‘Je bent zoo knap, Santos!’

Later was er een keer gekomen; Edwold had z'n zuchten gestaakt, en met ernst, met volhardings-woede z'n werk aangepakt. Naijver was toen gaan knagen aan hun vriendschap....

Een huiverige gedachte drong zich aan Santos op. Edwold scheen een partij te geven, - was dat soms uit vreugde over zijn wegblijven? dacht Edwold soms, dat Santos niet meer terug zou komen?

Doch het was niet goed, om hier weifelend te blijven staan en zich hersenschimmen te vormen, nu hij z'n vrienden alle gevonden had.

Hij belde. De knecht die. opendeed, kende hem niet en plaatste zich breed voor hem, als om hem den weg te versperren. - Z'n naam?

Doch Santos vertrouwde hem z'n naam niet toe, hij wilde niet, dat z'n naam het eerst tot z'n vrienden kwam, als een bleeke schim van hemzelf.

De bekende stemmen klonken nabij; verlangen en onzekerheid doorvoeren hem als ééne ontroering. De knecht gaapte hem aan, nieuwsgierig en onbeschaamd, en hij verborg z'n ontroering. Vastberaden en snel schoof hij den man voorbij, en liep hij de trap op, doch opende toen zacht en behoedzaam de deur, waarachter de stemmen klonken.

Een oogenblik was er een nevelig iets, dat zich spreidde tusschen hem en 't gezelschap; daarna zag hij duidelijk z'n vrienden. En Edwold droeg een rooden koningsmantel en een zonderlinge, witte helm!

Men was hevig verbaasd en verlegen door Santos' komst, doch verontwaardigd toonde zich niemand. Men zag elkander aan en Edwold staarde met een onbeweeglijk gezicht voor zich uit. Randan, Santos' trouwste en innigste vriend, trok zich terug in een hoek, het hoofd steunend op de ellebogen en neerzinkende in zwarte gedachten. Aarzelend en hakkelend

klonken van hier en daar een paar woorden, ten antwoord op Santos' groet en spottende verklaring, dat hij kwam om zich aan hen over te leveren en dat hij hoopte op hun goede gezindheid.

Z'n houding was niet die van een smeekende. Hij kwam hier om te geven al de warmte van z'n vriendschap, al z'n geest; hij wilde wel rekenschap geven van z'n dwaasheden, maar hij kwam allereerst om z'n oud recht te doen gelden: het recht op hun vriendschap!

Onwillekeurig was hij een stoel genaderd, en hij legde z'n hand op de leuning, met een vragende beweging. Men wenkte toestemmend en hij ging zitten.

Allen bewogen zich onrustig, alleen Edwold bleef stokstijf in z'n rooden mantel staan. Santos glimlachte spottend: Edwold zag er zoo dwaas uit in z'n koningstooi, Edwold, die niets zoozeer miste dan gratie!

Maar de algemeene verlegenheid verontrustte hem; het pijnlijke zwijgen gaf hem een vermoeden van iets ernstigs, iets dreigends, dat hij niet wist.

Er moest een einde komen aan dit dwaze zwijgen, Santos moest weten....

Een machtig vijand had hij in de Mirjastad. - Waarom had hij daaraan niet gedacht, al den tijd, dat hij afwezig was?

Dadelijk na z'n verdwijnen, toen de geruchten van den feestnacht door de stad liepen, was die vijand wakker geworden. Hij was machtig, hij had veel invloed in de Mirjastad, hij had geld en strooide daar mild mee rond, om z'n doel te bereiken.

En reeds spoedig vernam men, dat het plan van den spoorweg door het bergland, dat bestemd was nog een paar jaar op uitvoering te wachten, plotseling zou worden doorgezet. Reeds was aan Edwold de leiding van het werk opgedragen. Men had gespoord naar Santos, maar Santos was nergens te vinden, en de wonderlijke geruchten, die er over hem liepen, waren hem nadeelig. Edwold was gekozen en daarmee had de vijand z'n doel bereikt. - Waarom had Santos een zoo machtig en gevaarlijk vijand onbewaakt laten handelen?

Het waren vrienden, die Santos het nieuws meedeelden, en ze deden dit. met gedempte stemmen en verlegen gezichten. Men vermoedde dat het een groote slag was: Santos die zoo

lang gehoopt, en met den eersten roem van z'n bekwaamheid zoo vast gerekend had op deze taak! Het leek hun, of z'n lichte toekomst zich plotseling verdonkerde, en men vond, dat het was een al te zware straf voor z'n onzinnige feestnacht en wonderlijk verdwijnen.

Santos wist niet, dat z'n eerzucht zóó groot was. Hij voelde, hoe hem het bloed uit het hoofd wegvloeide, hoe een zwakheid, een duizeling hem vermeesterde, hoe hij een hevige pijn moest doorstaan. En hij verloor een oogenblik zichzelf, in een machteloos staren op een iets, een donker, beverig iets....Ziek van pijn was hij een oogenblik.

Doch de pijn week, hij veranderde, hij kwam terug tot de koele, hooge, bewuste gedachte. Het noodlot was sterker dan hij en had hem neergeslagen, - welnu? reeds voelde hij z'n krachten terug, niets was in hem gebroken, veerkrachtig kon hij zich oprichten.

- Edwold liet eindelijk z'n stokstijve houding varen en verklaarde ontstemd, dat niemand wist, of Santos wel gekozen zou zijn, als hij, in plaats van te verdwijnen, in de stad gebleven was. Hij beschouwde z'n benoeming niet als een toevallig buitenkansje; had hij niet met al z'n krachten gewerkt en jarenlang?

Niemand sprak hem tegen. Men zou hem daarmee geweldig gekrenkt hebben en niemand wenschte dit. Edwold was gewoonlijk een goedige jongen en schatrijk; velen der vrienden leefden met behulp van zijn geld.

Alleen Randan mompelde iets uit z'n hoek, doch toen men naar hem keek, haalde hij de schouders op, met een bitter lachje.

Edwold's gezicht helderde op, nu hij de gevoelens, die hem op 't hart brandden, geuit had, en ook was hij zeer tevreden, dat ze geen tegenspraak vonden.

Santos, achterover geleund in z'n stoel, sloeg de anderen gade. Edwold's woorden roerden hem niet; alleen diens schitterende dosch ontlokte hem opnieuw een spotlach.

Z'n stem, toen hij begon te spreken, was zacht en rustig.

‘Edwold, omdat hij koning is, moet edelmoedig zijn. Hij moet mij een hand geven, als een pand van onze oude en onze nieuwe vriendschap.’

Edwold naderde hem, in schijn bruusk en onverschillig, doch

toen hij de toegestoken hand drukte, was er oprechte hartelijkheid in z'n blik. Hij voelde zich volkomen verzoend.

Meesmuilend, langs den mantel neerziende, zei hij: ‘Och, dat hebben ze me omgehangen om me uit te lachen vanavond, er zijn zulke dwaze kinderen onder ons kringetje.’

Van alle kanten werden nu Santos handen toegestoken, men bracht toasten op hem uit en de oude vroolijkheid heerschte opnieuw; alles, wat voorbij was, werd vergeten om te genieten, en wat komen zou, bestond uit enkel goeds!

Randan was stil verdwenen. Santos zocht hem ongemerkt en vond hem in de eenzaamheid van een donkere, leege gang. En toen Santos hem vragend aanzag, bromde hij: ‘Kom, laat me met vree en ga pret maken met de anderen, als je dat kunt, Santos!’

Maar Santos schudde het hoofd en ging niet weg, voor de ander z'n donkere gedachten uitte.

En Randan zei eindelijk somber: ‘Het is jammer, het is immers zoo jammer, Santos! En ik heb drie weken lang alle dagen naar je gezocht, - overal ben ik geweest, - ik verwenschte in 't laatst alles wat ik tegenkwam, - ik zocht als een razende, - god weet, waar je je verscholen hebt, - ik had je moeten vinden, - ik vond je nergens! - Santos want dat werk had voor jòu moeten zijn; nu is 't te laat!’

Santos haalde de schouders op. ‘Edwold is knap, Edwold heeft veel gewerkt,’ merkte hij kalmeerend aan.

Doch Randan antwoordde driftig: ‘Huichel nu niet, Santos. je eerzucht is groot genoeg, en je spijt al evenzoo. Je bènt niet vroolijk, je kùnt niet vroolijk zijn!’

Santos worstelde tegen de somberheid, die Randan poogde tot hem te doen dóórdringen.

‘Kwel me niet met je zwarte gedachten,’ riep hij opgewonden. ‘En denk zelf liever niet, want als je denkt, geloof je te weten, en dat is toch immers maar gekheid. Als je verstandig was, zou je niet denken, maar vroolijk zijn, zooals ik het ben.’

Doch dit uitvallen voelde Randan als onverdiende hardheid, en uit zijn blik sprak verontwaardiging.

Toen veranderde Santos en zei met warmte:

‘Randan, heb je drie weken om me gezocht? Randan! die drie

weken zijn me heusch meer waard, dan wat macht en wat roem.'

'Idealisme', gromde Randan.

'Kniesoor', noemde Santos hem, 'zacht-schertsend.

Randan draalde nog even, daarna uitte hij een dof: 'Goedenavond', en ging heen.

En Santos voegde zich met een zucht weer bij de anderen.

Daar was levenslust, geestdrift, bezieling, en tot middelpunt van dat alles diende de spoorweg. Alle vakgenooten trokken met Edwold mee aan den arbeid, Beppo zou hen vergezellen met z'n muziek, een paar schilders gingen in het bergland treffende gezichten zoeken voor hun doek, een schrijver hoopte er frissche stof te vinden voor z'n schetsen.

En het bergland zou spoedig het vereenigingspunt zijn, waar al de anderen, die in de Mirjastad bleven, hun vrijen tijd gingen doorbrengen, om den omgang levendig te houden.

Edwold liet zich uitlachen en hoorde geduldig spotternijen aan over z'n koningstooi en z'n veldheerschap in de naaste toekomst; Edwold bleef alleen kalm, voelde voortdurend heel het gewicht van z'n taak, en woog en berekende z'n krachten.

Santos nam deel aan de gesprekken, aan de toasten, aan het gelach en gejoel, - en Santos beklaagde zich, dat de stad zoo eenzaam worden zou, als zoovelen van hen er uit trokken, - en spoedig besloot hij om mee te gaan, als - als een niets, als vriend, als helper.

Hij zou voor Antinas, de schrijver, de schetsen van fouten zuiveren, hij zou voor de schilders de bergen doorkruisen en hen dan tot gids dienen, hij zou voor Beppo de viool stemmen en voor Edwold een staf snijden en den koningsmantel en helm bewaren, hij zou als een schildwacht de gevaren waarnemen, die er dreigden....

Santos huiverde even van het tooverachtige, roode schijnsel, toen hij uit helderlichten dag in Lypra's huis kwam.

Hij kwam uit de opgewekte, nuchtere beweging van den beginnenden arbeid aan den spoorweg, uit de opgewondenheid der gesprekken met z'n vrienden, en hij onderdrukte met moeite z'n onrust, z'n levendige stemming.

Lypra herkende z'n stap, die den gang langs klonk en stond

onwillekeurig op. Er was een neiging in haar, een vage begeerte om een andere te zijn, dan ze was.

Doch de ééne hooge voldoening, de ééne blije gedachte: dat Santos haar lied zou hooren, verdrong het vage en vreemde in haar, en toen Santos haar vond, was ze volkomen zichzelf.

Ze had geleden, ze was weggezonken, verdwaald in weeke, zwakke gevoelens, - een God alleen kon weten, waarom dat zoo zijn moest, - zij wilde daaraan niet denken, - en Santos' komst deed haar oprijzen nu, tot de bewustheid van haarzelf en haar lied, - nu, nu was het goed....

Santos groette haar, eerbiedig, op een afstand, - hij wilde, hij kon haar niet naderen, niet aanraken bij dit licht, waarin hij zich voelde als een vreemdeling, een indringer.

Zij wachtte eerst af, dat hij haar, zooals anders de hand of het voorhoofd zou kussen, doch toen hij 't niet deed, naderde zij hem en stak hem glimlachend haar hand toe.

- Hij sprak in korte, afgebroken zinnen, hij deed onhandig en bijna ruw, - haar stem was vast en zacht, haar stem was melodisch en beheerschte de eentonige dingen, die ze zei.

Hij hoorde van den laatsten tijd, doorleefd in dit roode licht, aldoor in dit roode licht, dat ze gekozen had voor de wording van het lied, - hij hoorde van het lied zelf, - doch dat ze geleden had de laatste dagen, hoorde hij niet. Toch voelde ze zich vol-oprecht, haar oogen verborgen niets in hun glimlach, - dat andere bestond nu niet, dat was niet van haar, - een God wist, hoe het in haar kwam, - zij wilde er niet aan denken, nu niet.

Ora dekte een tafel voor Santos en noodde hem, er aan plaats te nemen. En hij gebruikte van het eten en drinken dat ze hem bood, - tegelijk gretig en ontstemd, - in een ruwe oprechtheid, dat hij honger had, en een wrevelig bewustzijn van zich vreemd-voelen.

Lypra was zoo mooi, zoo tooverachtig mooi in dit licht!

Terwijl hij at en dronk, zag hij soms op naar haar en bewonderde. Maar in z'n wrevel bedacht hij, dat hij haar liever zag buiten, in den helderen dag, - met hem wandelend langs de rotsenkust, - overgegeven aan storm of regen, donkerheid of zonneschittering.

Hij huiverde van de lange, lange dagen, die ze doorleefd

had, aldoor in ditzelfde licht; de wensch kwam bij hem op, haar te overreden, met hem naar buiten te gaan en deze tooverij te laten varen, - maar ze zou hem uitlachen, zij voelde zich hier zoo wel en ze had geen ander verlangen, dan haar lied te spelen.

Hij zweeg en drong de gevoelens, die bij hem opkwamen, terug met de etensbrokken en den wijn. Lypra volgde hem in al z'n bewegingen, met een lachje, bijna van medelijden.

Waarom deed hij die moeite, zichzelf te ontvluchten? Waarom deed hij zich ruw voor, waar z'n ziel teer en fijn was als de hare?

Waarom liep hij niet weg van dat eten en drinken om haar te vragen, niet langer te wachten, met hem het lied te doen hooren? Hij wist toch, zij had hem toch gezegd, hoe ze 't mooi vond, - en wat mooi was voor haar, dat was toch ook mooi voor hem?

Santos luisterde naar het lied, eens en nog eens en nog eens. Het lied vermeesterde hem, hij gaf zich er aan over....

En de schoonheid van het lied was één met Lypra's schoonheid, hij naderde haar dicht, hij behoorde haar....

- Doch er kwam stoornis. Z'n drift en levendigheid sprongen opnieuw in hem op. Zij eindigde. Hij werd somber, hij streed. Hij had dagen willen blijven, om te luisteren naar het lied en te staren naar Lypra, - en een kwellend ongeduld dreef hem, om spoedig weg te gaan.

Reeds was hij ver van de stemming, die het lied weergaf.

En zij verbleekte, toen ze raadde, dat hij maar heel kort meer blijven zou.

Hij zei haastig en snel: ‘Het is een wondermooi lied, Lypra. Geef het mij mee; kunst behoort aan de wereld.’

- Hij herinnerde zich dat het mooi was, hij hóórde 't niet meer, hij léefde er niet meer in; kunst noemde hij het; dat was iets anders dan leven!

Strak als een beeld stond ze voor hem; de gedachte van haar lied, hààr gedachte, hààr zijn, werd onbereikbaar, alsof de slaap haar dichtbij was. Ze rilde van 't bewustzijn, dat het hoogtepunt van hun sympathie nu geweest was. Verlangen, verlangen greep haar aan, doch de maandenlange hoogheid bleef

haar nog in houding, in gezicht, en beheerschte haar woorden.

Minachtend zei ze: ‘Goed, neem het maar mee, het zal niet meer mijn lied zijn, mijn lied is hier, in dit licht, zooals het voor mij alleen leeft, maar neem het mee en geef de menschen iets moois.’

Haar minachting was als een bestraffing gericht op Santos.

Santos gloeide, hij was prikkelbaar in z'n onrust en voelde zich gekrenkt, - maar hij zweeg in 't besef, dat zij onaantastbaar-hoog was.

Ironisch antwoordde hij: ‘Goed, ik zal mijn taak volbrengen.’

Hij ontweek haar met z'n blik vol ontstemming. En zij dwaalde, ze zonk diep in ellende.

- Waarom zag hij haar niet aan? Een blik van hem zou misschien haar kunnen redden. Maar hij wilde haar z'n ontstemming, z'n banale denken aan beweging en menschen sparen. Zorgvuldig borg hij de bladen met 't geschreven lied in zijn kleeren, hij sprak van heengaan en groette.

Toen dwaalden even z'n oogen naar haar toe, - maar die blik redde haar niet, - een vluchtige, koel-eerbiedige blik was het.

Hij merkte misschien dat ze vreemd was, - maar hij ging heen.

En zij liet hem gaan en bleef alleen, met haar vreemd, machteloos verlangen.

Ze streed niet meer, ze staarde in stille wanhoop naar haar leven, haar smart.

Ze was zichzelf niet meer, haar hooge geluk was voorbij, - het lied was geen leven meer, het was kunst!

En aan Santos dacht ze en ze voelde, dat het onzinnig was, wat ze dacht, het was haar, of ze haar schoonheid en gratie verliezen moest in heftig, in woest bewegen. Ze sprong op om zich te gaan zien in een spiegel. Het was waar, het was waar, wat ze vreesde. Vaal zag ze er uit en haar oogen, wie zou niet rillen van zulke donker-gloeiende oogen? Haar mond vertrok zich, - en die lippen, die lippen, die vaalheid, ze kon het niet meer zien, dat alles....

‘Toe! luister, Lypra, ik zal voor je vertellen of voor je lezen, toe, luister dan....’

Ora's zachte stem troostte Lypra in de verschrikkelijke leegte om haar.

‘Goed, ik luister’, antwoordde ze lusteloos. Maar nog vóór Ora begon, schrikte ze op. Vastberaden ging ze 't vertrek uit, Ora wenkend te volgen. En samen gingen ze naar de kamer, die uitzag op den tuin; daar schoof Lypra de gordijnen weg van de ramen, Ora blies het licht uit en het bleeke, koudheldere daglicht viel naar binnen. Lypra's gezicht verroerde er niet van; de verandering, die ze schuw vermeden had als een schrikbeeld, liet haar nu onverschillig.

Ora las voor uit een boek, maar Lypra luisterde niet en staarde het venster uit. Ze hoorde slechts 't geluid van de zachte stem, die haar kalmte gaf en troostte.

Ze gingen vanaf dien dag weer samen wandelen, en geheel leven als voorheen. Lypra's gezicht was vaak somber, en toch voerde ze opgewekte gesprekken met Ora, en toch lachte ze luid en vroolijk soms.

Na een paar dagen zei ze: ‘Ora, het is toch waar, ik zal wel opnieuw een melodie vinden.’

En haar somberheid trok weg bij 't werken aan een nieuw lied. Haar spel klonk schril en brak af soms, in een akelige valschheid van tonen, - doch Lypra speelde met opgewonden lachjes en schittering in de oogen.

Ora hoorde haar spelen en beschouwde haar zwijgend, maar haar blik toonde duidelijk angst voor een ziekte. Lypra raadde dien angst en werd er door geprikkeld tot drift, doch ze bedwong zich en zei verklarend:

‘Het is nog niets, het is nog geen melodie, ik zal er lang aan moeten werken, want het is ongewoon en moeilijk, het zal zwaar troebel zijn, maar het zal worden, want ik hoor het!’

Lypra voelde, dat Ora zich gestadig bleef verwonderen over haar.

O, waarom gingen menschengedachten zoo traag, zoo traag, waarom bleef Ora zich zoo lang verwonderen?

Voor háár was in één oogenblik de oplossing geweest: dat was, toen ze gloeide van liefde voor het nieuwe lied. Ze moest scheppen, na het eene lied het andere, na het lied van klaarheid en jubeling, een lied, troebel van smart en liefde-ver-

langen! En ze gaf zich aan de smart, aan het liefde-verlangen, zooals ze zich gegeven had aan den onbewogen gelukslach. Pijn woelde nu in haar, melodie kwam in de wilde klanken, en 't was tòch heerlijk en goed, en ze weende blij de ontroering uit: dat zóó een menschenleven zijn kon!

Maar de smart en het verlangen waren soms sterker dan de drang om te scheppen; dan kon ze alleen maar klagen, stil in zichzelf, waarom ze dit moest lijden. - Waarom ze niet gestreefd had naar Santos' liefde, zooals ze die nù zou wenschen?

En ze ging weer zichzelf beschouwen in den spiegel, en dan schrijnde haar 't zien van haar oogen, die niets meer konden dan gloeien van heftig, zinlijk verlangen, - van haar gesloten mond, die deed denken aan een diepte van donkerheid en onreinheid....

En de ontbering lag als een vaalheid over haar tint....

Haar instinct zei haar, dat Santos nooit met mannen-hartstocht haar begeeren zou; hij had haar vereerd om haar hooge gratie; atkeer en medelijden zou hij hebben met haar schrille lijden, - bevredigen zou hij haar nooit....

- Waarom had zij met haar schoonheid niet gestreefd de vrouw te worden, die Santos begeeren zou?

Het was niet de bestemming van haar tweede lied, om onder te gaan in zwakheid en klagen.

Het wèrd, en 't was nabij haar als een sterke, een goede en trouwe, het droeg mèt haar de gevoelens van smart en verlangen, het beurde haar op als ze zich martelde met vragen, het kwam tot haar als een steun als ze moe was, het deed haar rust vinden in slaap.

Ora's angst voor een ziekte ging langzaam over in 't besef van een verandering, die haar teleurstelde. Berusting volgde bij haar spoedig, doch ze kon niet deelen in Lypra's liefde voor dit tweede lied, zooals ze gedeeld had in die, voor 't eerste. Ze had den droom liefgehad, dat Lypra altijd blijven zou de fier-verhevene, die ze was, - en het kostte haar veel, dat ze dien droom nu moest laten varen.

Lypra was ontvlucht aan de leegte, de dood, toen ze pijn en lijden gretig nam tot voedsel.

En ze zou blijven leven, - maar de dagen waren zoo lang, en als ze werd vrij gelaten door de aandoeningen van haar lied en haar leven met z'n smart en geluk voor haar vervaagde, dan zocht ze, dan vroeg ze de dingen om zich heen, naar een weinig genot, naar iets, dat haar bevredigen kon, een uur, of iets langer, of iets korter.

Maar 't was moeilijk voor haar, om 't te vinden; in huis, in de nabijheid van Ora vond ze 't niet: Ora was teleurgesteld en miskende de werkelijkheid ter wille van een droom; dat bracht haar in opstand en ze onttrok zich aan de rustigvriendelijke stemming, die uitging van Ora en die haar vroeger bekoord had. Al wat Ora schonk, behoorde aan de andere, aan de gestorven Lypra, niet aan haar.

En buiten - de zee, de rotsenkust en het veld waren even arm en eenzaam als zijzelf. Doch ze vond eens, wat ze zocht, in de rust van een stillen zomeravond, toen ze ver was gaan wandelen, en te midden van een moerassig veld, rustte aan den kant van een bochtigen, eenzamen weg, die het sneed.

De plekken grasgrond, oprijzende uit de waterplassen, waren dof in het flauwende licht, en de effene plassen glansden en droegen de kleuren van den avondhemel.

Lypra wist wel, dat er veel slapende was in haar, maar 't was toch alles goed nu....

Er was geen kleinheid of grootheid van geluk. De zee was ontzaglijk wijd en deze plassen hadden een wonder-groote kalmte, alles was oneindig....

't Goede, 't geluk dat ze hier vond, zou niet langer duren dan 't rood in de avondtinten bleef, maar 't rood leek niet te bewegen.

Het zou wel bewegen, - alles bewoog; en 't zou wel heengaan, - alles ging heen, maar 't was zoo stil nu, dat ze aan bewegen niet hoefde te denken.

Santos, - waarom zou ze niet denken aan Santos? Santos was ergens in de nabijheid van de Mirjastad, misschien was er iets, iets geheimzinnigs in de natuur, dat hem een groet overbracht nu van haar. Hij zou niet weten, waarom dat was, hij zou er over peinzen.

En Ora was thuis nu en alleen. Ze voelde zich misschien altijd alleen, nu de andere Lypra er niet meer was, - en

misschien leed ze daaronder. Er wàs lijden, - en wie zou het lijden nu ook niet leeren kennen?

Maar er was ook geluk. Ze had vroeger een ander geluk gekend, dat sterke, jarenlange geluk; - het rood zou nu aanstonds weggaan uit de tinten, maar ze kon het behouden in de herinnering aan dezen avond, en herinnering was sterk en lang. Niets was weinig, alles was veel....

Zoo soezend genoot Lypra dankbaar een sober genot, dat zich spreidde als een waas over haar leege ziel. Dat genot was ook ijl en vluchtig....Want toen er een haarlok langs haar schouders gleed, en ze met haar hand de zachtheid er van voelde en neerzag op het warme, donkere goud, toen ontwaakte de storende wensch, dat Santos hier was, om dien haarlok te kussen.

Maar die wensch ging weer slapen, - het rood was nog helder in de avondtinten.

Ze was hier niet eerder geweest, - ze kende dit moeras niet; deze donkere weg, die zich kronkelde naar beide zijden, leek wel een reuzenslang, een goedig monster dat haar z'n rug leende om een zonsondergang te zien.

Het was zoo stil, dat het rood verbleekte, zonder dat Lypra 't zich bewust werd. Maar onbewust was er een overgang naar droefgeestigheid in haar mijmeren.

- Zou er dood zijn voor menschen? Neen, er kon geen dood zijn. Maar als 't leven oneindig was, zou 't bewustzijn van een mensch wel altijd 't geluk kunnen omvatten? Zou 't er nooit moe van worden en 't geluk loslaten?....

Lypra merkte in de verte iets, dat bewoog. Midden de enkele, bleeke sterren was een valsch lichtje, dat langzaam verschoof.

Het was een licht aan den mast van een schip; over den vaag zichtbaren romp gingen menschen heen en weer.

Lypra schrikte op uit haar mijmeren en zag, hoe de omgeving niets bekorends meer voor haar had. Een huiverige gedachte kwam bij haar op: ze had gewaakt bij de rust van een slapende en nu was die rust stil veranderd in geheimzinnig leven! Een verscheidenheid van zwart kleurde de waterplassen, er waren inktzwarte vlekken en doffe lange schaduwen en

plekken waar het zwart als een dunne, doorschijnende sluier over een zilverigen glans heenlag. Omhoog schoven zich heel langzaam een paar groote, donkere wolken voort, in de bleeke lucht met de enkele sterren; ze waren opgekomen uit het Westen en Noorden, waar de lucht grauw was en zonder sterren, tot ver boven den horizon.

Het was nu tijd, om naar huis te gaan, maar Lypra verlangde niet naar huis, en ze was, na haar ééne huivering, vrij van allen angst voor donkerheid.

Ze liet zich leiden door de kinderlijk-weerspannige gedachte, dat ze nog niet naar huis wilde, nu nog niet, nu nog niet! Ze ging achterover liggen, het hoofd rustende op haar arm en de oogen dicht.

Het was haar, of men haar dwingen wou, om heen te gaan en ze herhaalde eentonig in zichzelf: neen, ik wil niet, ik ben vrij en de donkerheid maakt mij niet bang!

Ze voelde zich weemoedig worden, maar die weemoed was zacht en liefkozend.

Toen brak schokkend het besef door, in haar soezende hersens, dat ze geen kind meer was, - dat ze een vrouw was, en steunloos voelde ze zich plotseling wegzinken in een groot wee van eenzaamheid. Het lied, ze moest terug naar de aandoeningen van haar lied, - zich laten dragen door melodie, - ze spande even haar vermoeide brein in, om het lied bij zich op te wekken, - maar de drang was niet sterk genoeg in haar, en kon haar niet redden. Ze voelde nu geen brandend verlangen naar Santos' liefde; week en onbestemd was haar verlangen, het was heimwee, een ongekend heimwee naar menschen.

- Eenmaal, eenmaal zou 't haar toch vermeesterd hebben, dit heimwee; dreigend had het de laatste dagen om haar heen gezweefd, - maar zij had zich afgewend en gedaan, of ze niet vreesde.

Tranen gleden zacht langs haar gezicht op den grond. Een zenuwachtig lachje doortrilde haar: het was iets zoo heel vreemds, die tranen! Ze voelden warm en zacht en beefden op haar wangen. En nu klonk nevens haar een onbekende melodie, beginnend met heldere, gevoelvolle tonen, en dan verminderend tot weifelen, vragen, - wegstervend in vaag-

heid en mijmering. De melodie herhaalde zich en klonk Lypra als het droefgeestig vermoeden van een liefdevollen blinde, die haar zocht en haar niet zien, niet vinden, niet helpen kon.

Ze was alleen. Zooals ze hier lag, zoo was ze alleen. Het gaf haar even een schrijnend genot, er aan te denken, hoe juist en hoe waar het was, híèr te zijn, en zóó.

- Een heel blanke, mooie vrouw, alleen op een avond, in een donker moeras, en niemand, niemand te weten, die oprecht haar liefde te geven had. Was het niet wonderlijk, heel wonderlijk?

Maar 't moeras en de bewolkte lucht met de enkele, nuchtere sterren begrepen er niets van, begrepen niet, waarom dat wonderlijk was. Die begrepen niet, wat het was, dat blanke gezicht, dat slanke lichaam, uitgestrekt op den grond, en dat gloeiende, gouden haar. De natuur om haar was zóó grenzeloos onwetend, of zóó hoog-wijs, dat ze niets had, voor een mensch als zij, dan bevreemding. Zelfs met de bewustheid van haar alleen-zijn, was ze alleen!

- De melodie zong hoog het droefgeestig vermoeden, wijl tranen langzaam haar oogen vulden en weggleden.

De blinde dwaalde onmachtig over hooge rotsen en zij lag hopeloos in een afgrond, - zoo tooverde haar fantasie....En nu was die afgrond in een bergland, waar Santos zich bevond, en Santos bukte zich over haar heen, met zachte oogen en 't gezicht warm van teederheid en verlangen....

Onwaar, ònwaar was haar fantasie, - Lypra verzette zich en vormde naast Santos een andere vrouw, een vrouw, blank en fijn als zij, maar die ze kende bij instinct als de vrouw van een mannendroom.

Het verleden met Santos ging ver van haar weg en het nu was eenzaamheid....De tonenreeks klankte aldoor. Haar fantasie tooverde opnieuw, - en toen was het, of ze zich niet meer zoo hopeloos weggezonken voelde.

Ruwe, onbekende menschen kwamen haar naderen langs den donkeren weg, zoo droomde ze, en bleven naast haar staan. Ze deden een licht over haar heen schijnen en beschouwden haar; zij hield zich slapende om hen niet te storen. Dan namen ze haar op en droegen haar eerbiedig; - ze bewon-

derden haar: 't was hun zoo nieuw, dat blanke en fijne en 't gaf hun genot, naar haar te zien.

En het ontstemde haar niet, dat ze haar aanraakten en haar meevoerden als een eigendom naar hun woning, - ze vond iets van bevrediging in de gedachte, dat ze nog genot kon geven met haar mooiheid, aan menschen, die een blankheid en fijnheid, als de hare, niet kenden.

Eindelijk richtte ze zich op, om naar huis te gaan. Ze bleef denken aan de onbekende menschen, en deze namen andere vormen aan en weer andere; ze schenen langzamerhand het ruwe, het grauwe te verliezen, maar het bleven vreemden, die haar bewonderend omgaven en haar wenschten te behouden.

Boven haar zagen de sterren koud toe, de donkerheid omhulde haar vizioenen en zij staarde strak voor zich uit, den geheelen weg langs naar huis. Ora was daar en wachtte. Maar ze zei niets tegen Ora, niets dan een vluchtig: goedennacht! en zelfs dat eene klonk haar valsch in de ooren. Ze had niets meer te zeggen aan Ora, aan de vriendin van haar vroeger ik, niets, niets meer.

Op een middag, toen er een hevige wind woei, en de lucht met woest weer dreigde, ankerde aan het vlakke gedeelte der kust een vaartuig, en de reizigers, die er zich op bevonden, stapten aan wal. Het waren rijke, levenslustige, on-vormelijke menschen, die leefden om te genieten, en zich nu aan het genot van een gevaarlijke zeereis waagden. Met een achtelooze vrijpostigheid en losheid meldden ze zich aan als bezoekers bij de hun onbekende bewoonsters van het groote, zonderlinge huis; die bewoonsters bleken gastvrij en de vreemdelingen brachten een groot gedeelte van den dag bij haar door.

En, omdat ze geen haast hadden, besloten ze een paar dagen met hun vaartuig te blijven liggen om de hooge, nabije rotsenkust op te nemen.

Ook die dagen kwamen ze met de twee vrouwen in aanraking. En na dezen vluchtigen omgang vertrok Lypra met dit gezelschap, zichzelf betuigend in bittere ironie, dat ze overal kon werken aan haar lied van smart en verlangen.

Ze nam afscheid van Ora, die naar oude vrienden terug zou gaan.

(Wordt vervolgd.)

Stem van generzijds
Door
Frederik van Eeden.

Het was zoo licht toen ik moest scheiden,
de spreeuwen kweelden luide en teer,
en een onnoemelijk verblijden
vervulde veld en atmosfeer.

Een plechtig en verblindend wonder
verrees, - als waar 't voor 't eerst, - de zon,
en bloem op bloem ontsloot zich onder
haar zegen, naar zij kracht gewon.

De wereld scheen verbaasd te ontwaken
als vond haar 't licht voor d'eerste maal,
'k zag zwaluwen hun nestjes maken,
en zwieren in den morgenstraal.

Ik zag de kiewiet om zijn jongen
klapwieken met bezorgd gerucht -
ik hoorde hoe de meerlen zongen
hun welkom in de luwe lucht.

De wind bestreek de fonkel-vlieten,
de golfjes plapperden in 't lisch,

't ging àl van 't zoete licht genieten
en blonk van dauw en ruischte frisch. -

Ik was niet angstig om te sterven,
maar 't zag zoo luisterrijk op aard,
als had al 't schoon, dat ik ging derven,
zich in één uiterst uur vergaard.

Genoten goed, dat ging begeven,
had ik u wel genoeg bemind?
Verheven weelden van het leven
nam ik u dankbaar, als een kind?

Wist ik mijn korte levenswijding
te vieren als een heilig feest?
Is mij 't ontwaren tot verblijding,
't bepeinzen tot een lust geweest?

Als vaagde ik zwarte spinneraggen
van oud en kostbaar schilderij,
zag 'k onontgonnen vreugden lachen
voor 't eerst van duistre spinsels vrij. -

O angst, o waan, o booze krankte
der menschen! die ons elk besmet,
die den hartstochtelijken dank te
bewijzen onzen God ons let,

die ons doet weiflen en doet ijzen
en wroegen, klaaglijk en gebukt,
waar 't leeuw'rikje in zijn luchtpaleizen
omhoogvaart, juub'lend en verrukt -

Hoor gij, die nog in 't licht moogt wonen,
dit woord uit 't eeuwig droomrijk aan:
verdrijf die schimmige demonen
die voor Gods lieflijk aanzicht staan!

Hard drukt de spijt om noodloos lijden,
om glorie, door een waan gemist....

D'aard was zoo licht, toen ik moest scheiden,
en zooveel schooner dan ik wist -

Blanko-politiek
Door
Mr. P.J. Troelstra.

Dat de politieke toestand van Nederland er erg fleurig uitziet, valt moeilijk te beweren.

Hij wordt getypeerd door de dubbele blank uit het dominospel. Een vervelende steen: mèt andere telt hij voor niets en als je hem alleen overhoudt, verlies je 't zelfs tegen dubbele zes bij de tegenpartij.

Blanko-politiek rechts en blanko-politiek links.

Rechts blanko-politiek, ondanks de beroemde antithese - ondanks ‘Christendom’ en ‘Paganisme’, ‘Openbaring en Rede’, ‘Gezag’ en ‘Vrijheid’, van al welke tegenstellingen niets is overgebleven dan een hol krijgsgeschreeuw, dat verschillende politieke groepen tegen elkaar opdrijft ter verovering of verdediging van het Regeerkasteel.

Blanko-politiek, een wit blad papier, geplakt over Dortschen Statenbijbel en Brevier, over Institutiones en Syllabus, over Seinpost en Vrije Universiteit, over Nieuwe Kerk en Doleantie, over onze gansche historie, over onze toekomst - een wit blad papier, waarop geschreven: Hoû wat je hebt’ en ‘Het vleesch is beter dan de botten’.

Blanko-politiek, brutaal beginselverloochenend, weggooiend zelfs den *schijn* van politieke convenance, grijpend in opgewekte macht-appetijt naar het uiterlijke regeeringsgeweld, het water om den mond loopend van vuige begeerte naar macht, eer, heerschappij....

En dat alles niet gezien alleen bij de ouden, bij Kuyper

die zijn ‘oude plunje’ in een hoek wierp; bij Lohman, den stijven individualist van voorheen, den slangenmensch van thans, voor dwangwetten en reaktie tegen 't oplevende proletariaat Kuypers wetgevend dilettantisme slikkend, de drankwet accepteerend, een Canossa-gang makend naar de Vrije Universiteit.

Neen, het jonge groen der Christelijke boomen, te weelderig uitgeloopen in de luwe voorjaarsdagen van April 1903, reeds aangetast door den worm der begeerte, verkleurd, verlept, neerhangend met diepe rimpels als van ouderdom langs de stammen!

Een Aalberse, in het *Centrum* de ouderen bezwerend in de partijen van Groen en van Schaepman, om toch niet te twisten over een standbeeld, dat de diepste, bloedigste herinneringen aan onze historie wakker roept - om toch Calvinisme en Katholicisme niet tegen elkaar te stellen; en dat op dezen grond: ‘Het Regeerkasteel is gewonnen. Dit dient behouden’.

Een Talma, die in 1901 de Patrimonium-mannen toeriep, dat ‘de hooge oomes het nu maar moesten weten’, want dat hij en de zijnen niet ‘als schelvisch aan de markt’ wenschten te worden gebracht....thans zelf ‘hooge oome’ geworden en schelvisch ter markt brengend, onder den krijgskreet, die gansch de anti-revolutionaire partij in één gelid doet *stil* staan: *Rechts richt u!*

Zeker, van de Katholieken zijn wij gewend, dat zij, geen kans ziende, hier ooit den Syllabus in praktijk te brengen, dezen en daarmede de beginselen, waarop zij zich in hun program beroepen, voortdurend verloochenen. Van hen weten wij, dat zij elke regeering zullen steunen, die konservatief is of altans konservatief werkt. Voor dezen is de politiek sinds lang ‘Real-politik’; de tariefverhooging is haar meer waard dan een gezantschap bij den Paus; de ‘scheiding van Kerk en Staat’ op het anti-revolutionaire program, geen bezwaar, met die partij samen te gaan; de Christelijk-historische neigingen naar een Hervormde Staatskerk en hun afkeer van papistische afgoderijen geen beletsel voor innige, vreedzame samenwerking.

Ook dat de groep Lohman-de Visser, die reeds lang op het altaar van Sociaal Behoud haar specifiek ‘christelijk’ karakter offerde, in opportunisme ondergaat, zoolang Kuyper de de-

mokratie blijft beletten, de koalitiegelederen te splijten - ook dàt is nog te begrijpen, de kleinheid dier groep en hare verkleuring naar een zuiver, grauw, ongekleurd 'nationaal' konservatisme in aanmerking genomen.

Maar dat 'de Partij van Groen', de groep van het 'stoere Calvinisme', de partij der Doleantie, de fel gesystematiseerde strooming van 'Ons Program' op hare Deputatenvergadering elke aktie voor haar *eigen* beginsel, voor het Calvinisme, voor eigen verder dóórdringen in ons staats- en volksleven opoffert aan het streven, om de zittende leden der rechterzijde op hunne zetels te behouden - dat de partij van het 'in het isolement ligt onze kracht' *elk* isolement verwerpt, juist nu zij krachtiger dan ooit is geworden - dat teekent het bankroet van het Christelijk 'beginsel' zoo scherp mogelijk, dàt brengt een lucht van ontbinding in deze uiterlijk zoo levensvolle volksgroepen. Door dit besluit wordt het begin van het einde der anti-revolutionnarie partij aangeduid: zij heeft in een koalitie-ministerie onder Kuyper, in een 'Christendom onder geloofsverdeeldheid' den climax bereikt....voortaan gaat het diminuendo, smorzando, tot de groote finale komt.

De reden hiervan is niet ver te zoeken.

Het is zeer zeker mogelijk, bij een ekonomisch achterlijk, politiek slecht ontwikkeld, aan een breede strook 'kleurlooze middenstof' laboreerend volk als het onze, door-en-door vertheologiseerd, tot zelfs in zijne vrijdenkers en socialisten toe, met de Christelijke leuze verwarring te wekken, stemming te maken, sociale eenheden in het volk te splitsen, ekonomische groepen op theologische gronden tegen zich zelf te verdeelen.

Het is mogelijk, zich zelf en anderen wijs te maken, dat de Calvinistische opvatting van een godsbegrip, zich openbarend in- en opeischend alle gebieden der levens, ook voor de politiek praktische beteekenis moet hebben - op dien grondslag systemen op te bouwen - deze door een deel van het volk te doen aanvaarden - het land met propagandisten van die systemen te bezaaien - door medewerking met andere partijen aan de regeering te komen, gedragen door de verwachting der volgelingen, dat nu die systemen van het papieren program zullen overgaan in de wetgeving.

Maar dan is ook de tijd gekomen, waarop het debat over

de juistheid dier opvatting, met hare in de Schrift, de natuur en de historie te vinden ‘eeuwige ordinantiën Gods’ niet meer uitsluitend wordt gevoerd tusschen hare politieke en wetenschappelijke vóór- of tegenstanders; doch waarop zich een nieuwe debater vertoont: de realiteit der dingen zelve.

Deze Realiteit is thans vier jaren bezig, de innerlijke voosheid en onwaarheid eener ‘Christelijke’ politiek aan te toonen en den grondslag der Calvinistische politiek te ondermijnen. Bij de *speetwet* nam reeds, in de toelichting en verdediging der regeering en harer vrienden zelve, ‘het bedrijf’ de plaats in van de Christelijke ‘ordinantiën’ omtrent vrouwenarbeid; aan de *arbeidswet* werd niet de ‘ordinantie’ omtrent ‘de eere van den mensch als beelddrager Gods’, doch het nuchtere, kapitalistisch-gedachte, paganistische ‘behoud van het arbeidsvermogen der natie’ ten grondslag gelegd. Over de *verplichte ziekteverzekering* stak in calvinistische en christelijk-historische kringen een storm op, wegens het staatssocialistisch karakter van dien staatsdwang, dien men zich slechts van revolutionaire sociaaldemokraten of van een absoluten overweldiger, doch niet van een christelijke regeering kon voorstellen. Wil de Regeering zich tegen de aanvallen van die zijde verdedigen, zij zal het op sociaal-ekonomische gronden moeten doen. In het *arbeidskontrakt*-ontwerp vindt men inbreuken op de ouderlijke macht en op de ‘souvereiniteit in eigen kring’ van het gezin, die men in Cort van der Linden's kinderwetten op ‘christelijke’ motieven afkeurde en die al weer hunne rechtvaardiging vinden in de eigenaardigheden van het tegenwoordige produktiestelsel. Bij de *houding ten opzichte der Kroon* plaatste zich dit Ministerie vierkant op den bodem der ‘volkssouvereiniteit’, steeds voor zoo onchristelijk uitgescholden, toen het zijn advies aan de Koningin ter ontbinding der Eerste Kamer motiveerde met een beroep op de uitspraak der kiezers in 1901 en 1904. Die ontbinding zelve werd door de *Nederlander* ‘een revolutionaire daad’ genoemd. En bij het gebeurde met de Staten van Overijsel, toen dr. Kuyper op reis over het al of niet toestaan der gevraagde ‘machtiging van de Koningin’ besliste en de handteekening der Koningin slechts *pro forma* vroeg, op een tijdstip, toen van eigen souvereine beslissing geen sprake meer kon zijn - bij dat ongegêneerde omspringen

met het koningschap, bracht hij de liberale opvatting van dat instituut op brutaler wijze in praktijk, dan men dit nog ooit van liberale regeeringen heeft opgemerkt. In zake de *eedskwestie* werd een vrijz. dem. amendement tot afschaffing van den verplichten eed van burgemeesters door één Christen (Schokking) beklaagd als poging tot afbrokkeling van den muur der Christelijke beginselen en door een ander (Lohman) aanvaard als een uitvloeisel van Jezus' eigen woord 'Uw ja zij ja en uw neen zij neen'. Een liberale *militaire strafwet* werd onveranderd door de Christelijke regeering overgenomen en leidde bij de behandeling tot een dispuut over de beteekenis der doodstraf onder de Christenen; de aandrang van anti-revolutionairen tot invoering van de doodstraf in ons strafrecht, stuitte af op den onwil van den Christelijken minister van justitie. Bij de behandeling der *drankwet* moest de zedelijke beteekenis van het ontwerp tegen een deel der Christenen eenige malen door sociaal-demokraten gered worden en bij het *loterijwetje* was het een vrijzinnig-demokraat, die dit wettelijk gewurm aan onze zedelijke verbetering wat steviger trachtte te maken dan het volgens het regeeringsvoorstel was. De immoraliteit der *beursspeculatiën*, de *zwendel* met naamlooze vennootschappen ten slotte, wekte, evenals onchristelijke *moordpartijen op Sumatra*, de verontwaardiging, niet der Christelijke partijen, doch der sociaal-demokraten op.

Het fiasko der Christelijke politiek was dus volkomen - zij stuitte af op de realiteit van het ekonomisch systeem, dat de 'Christenen' onder de bezittende klassen, als alle burgerlijke partijen, juist willen handhaven.

En zóó komt het, dat er voor de Christelijke partijen niets overblijft dan een blanko-politiek tot behoud van de verkregen voordeelen, tot verweer tegen die burgerlijke groepen, die thans op hunne beurt de Staatsmacht weer gaarne in handen zouden willen nemen.

Bij de liberalen ligt het 'blanko' er dubbel dik op. Hunne pogingen, om de ontreddering, waarin zij tijdens de laatste begrootingsdebatten verkeerden, door middel eener liberale concentratie te vervangen, hebben die ontreddering des te duidelijker aan het licht gebracht. Teekenend wordt dit ge-

zegd door het orgaan van den blanko-politikus zelven, de *Zutphensche Ct*., die schrijft: ‘Iedere fractie wil haar eigen zin doordrijven, niemand geeft iets toe. Terwijl de overzijde in volkomen eendracht zorgvuldig hare taktiek voorbereidt, iedere stem verzet tegen het verder voortzetten der coalitie tijdig stilte opleggende, schreeuwen de vrijzinnigen overluid hunne veeten uit, doende alsof niet het clericalisme, maar de naaste vrijzinnige fractie de vijand is. En, erger dan dat, in eigen boezem wroet het verraad, daar Mr. van Houten, stokende wat hij kan, zijn rol van vredesengel, waarin hij het Manifest der 75 onderteekende, openlijk verwisseld heeft voor het Mephisto-emplooi, het vuur der tweedracht aanblazende en opstokende, waar hij kan, en predikende, dat Borgesius minstens even gevaarlijk is als Kuyper...Zooals het nu gaat, brengt men de kiezers in de war, verliest hun vertrouwen, haalt den moed er uit, desorganiseert het kiezersleger op het oogenblik van den algemeenen aanval en bereikt niets, dan dat men zichzelven belachelijk maakt, den naam “vrijzinnig” in discrediet brengt en de macht van den vijand versterkt.’

Waar zóó alles tegen elkander staat, is - het ligt voor de hand - moeilijk een positieve leuze te vinden, om de heterogene elementen te verbinden. *Tegen* verhooging van invoerrechten en *tegen* vernietiging of verslechtering der staatsschool - dàt gaat; maar aangezien de tijd van den vrijhandel als heerschend politiek beginsel reeds lang voorbij is en de schoolstrijd, na de capitulatie der linkerzijde in 1889 en 1901, evenmin de politiek beheerscht, zijn deze beide onderwerpen slechts incidenten in de politiek en leveren zij geen fundament van positieve aktie, waarop een strijd over de gansche linie, waarop een hervormende, voortschrijdende staatkunde mogelijk zou zijn.

Dat de Christelijke ‘antithese’ leugen en bedrog is, geven de liberalen volmondig toe. Toch, door zich zonder aanvaarding van één gemeenschappelijk positief beginsel ‘tegen Kuyper’ te scharen, slechts een ver*werende* houding aan te nemen, aanvaarden zij zijne antithese. Geeft hij als parool bij de verkiezingen uit: ‘godsdienst het fundament der politiek’, zij zijn zoo welwillend, hem onmiddellijk het tegen-parool te geven: ‘geen vermenging van politiek en godsdienst’. Zij bevestigen daarmede zijne bewering, dat de strijd werkelijk

loopt over den invloed, dien men den godsdienst in de staatkunde toekent: zij laten zich zóó en daar plaatsen, waar hij hen hebben wil. Zij kunnen, als 'vrijzinnigen' aan ons volk geene eigen antithese schenken; zij zijn in dat opzicht tot even groote onvruchtbaarheid gedoemd als Kuyper, ja zij zijn er erger aan toe, daar Kuyper altans over een pakkende schijn-leuze beschikt en de liberalen, ook in dat opzicht, naakt en bloot den strijd moeten ingaan.

'Wat?' zullen de heeren zeggen, 'wij geen eigen leuze? Maar lees dan het manifest der "vrije" liberalen, onderteekend door de bloem van industrie, handel en officieele wetenschap. Wordt daarin niet gesproken van "maatschappelijke vrijheid", "politieke vrijheid" en van "vrijheid"? Driemaal het woord "vrijheid". Is dat niet, volgens den heer Tydeman, een positieve, opbouwende leuze? Is dat niet de herleving van het echte, oorspronkelijk liberale beginsel?

En als ge dan verder ziet, bij de concentratie-liberalen, die nieuwste schepping van Borgesius, waardoor hij Treub en Ferf, Nolting en Van Gijn met eenzelfde blanko-broederband heeft weten te omstrengelen - is ook dáár, naast de afwerendanti-klerikale, geen eigen, positieve, scheppende leuze voorhanden? Telt ge dan het blanko-artikel voor niets, dat blankoartikel, dat gij in de Kamer hebt gezegd te willen aanvaarden, als uw eigen pogingen om het algemeen kiesrecht in de Grondwet te plaatsen, mislukt mochten zijn?'

Laat ons, ten antwoord hierop, eerst het oud-liberale manifest wat nader beschouwen.

Dat 'de staat, naar den eisch van strikte onpartijdigheid aan alle burgers zonder onderscheid de ruimst mogelijke vrijheid verzekere,' is niet slechts een liberaal, doch ook een *anti-revolutionair* beginsel. De anti-revolutionairen beweren juist, dat het, in zake de bijzondere school, door de liberalen niet is toegepast.

De 'gezonde werking onzer constitutioneel-monarchale instellingen,' zoo heet het verder, waarborgt het best de staatkundige vrijheid. Ten opzichte van het kiesrecht brengt die 'gezonde werking' mede: 'geleidelijke uitbreiding van kiesbevoegdheid naar gelang van toenemend geestelijke ontwikkeling en stoffelijke onafhankelijkheid der burgers.' Ieder

gevoelt, dat hier Van Houten aan het woord is, wiens wet juist bedoelt, naarmate van toeneming in ‘maatschappelijken welstand’ steeds nieuwe lagen den toegang tot het kiesrecht mogelijk te maken. Deze opvatting van ‘staatkundige vrijheid,’ beteekent dus, handhaving der wet-Van Houten, blijvende uitsluiting van minstens twee-derde der arbeiders, door het produktie-systeem beneden peil gehouden, *onthouding der staatkundige vrijheid* aan de kleinste helft der meerderjarige mannen en aan alle vrouwen.

En waarop komt in de praktijk de ‘maatschappelijke vrijheid’ neer, die deze heeren onmisbare voorwaarde achten voor volkswelvaart en beschaving? Op bevordering enz. van het partikulier initiatief, op ‘ontwikkeling der zelfstandige kracht van alle staatsburgers.’ Eerst in laatste instantie komen ‘staatsdwang en staatsbemoeiïng.’

In verband hiermede wordt opgekomen tegen ‘kosten en ambtenaarsbemoeiïng, met de daaraan verknochte toeneming van strafvervolgingen,’ die ‘binnen redelijke grenzen moeten worden gehouden en teruggebracht.’

Wie voelt hierin niet de reaktie tegen de sociale wetgeving der laatste jaren, een teruggaan naar de Manchester-leer? Wie weet niet, dat *deze* opvatting van ‘maatschappelijke vrijheid’ allereerst den patroons en bezitters ten goede komt en de arbeiders in hun ekonomische zwakheid hulpeloos laat staan tegenover de overmacht hunner uitbuiters?

Geen wonder dan ook, dat *de Nederlander* verklaarde, dit principieele deel van het manifest volkomen te kunnen onderschrijven. Het zou dan ook hoogstens een grondslag kunnen zijn van konservatieve concentratie, indien de heeren het slechts als zoodanig lieten gelden. Maar dat doen zij niet; integendeel trachten zij dit vrijheidsbeginsel als iets specifiek liberaals tegen de regeeringspartijen uit te spelen. Voor hen is het een punt van konservatief-liberale concentratie, waarvan het op den voorgrond stellen noodig is geworden, om de verschuiving van de konservatieven ter linkerzijde naar rechts, die Kuyper in 1901 de zege verschafte en die na diens bicepspolitiek in April 1903 nog grootere verhoudingen dreigt aan te nemen, tegen te gaan.

Hadden de oud-liberalen, in plaats van zich in hun manifest

te wenden tegen de huidige regeeringsmeerderheid, front gemaakt tegen de demokratie en een meer ingrijpende sociale hervorming, dan zouden zij mede den weg hebben gebaand naar een nieuwe antithese, vruchtbaarder dan de bestaande, die van behoud en vooruitgang, konservatisme en demokratie. Thans sturen zij, ondanks hun isolement, aan op een liberale concentratie-regeering, die, evenals het Kabinet-Pierson van 1897 tot 1901, beurtelings op de konservatieve en demokratische groepen van links en rechts zal moeten steunen, een kabinet zonder eigen kleur en welks beteekenis voor de liberale partij louter deze is, dat zij deze weer eens een tijdlang doet deelen in de voordeelen, die het bezit der staatsmacht verschaft.

Voor zulk een kabinet is de man, die thans de liberale concentratie aanvoert, als geknipt. Kan de partij van den heer Borgesius, bij gemis aan eigen levensdrang, aan een scheppend beginsel, niet de veer zijn, welks spanning het uurwerk onzer politiek drijft of, bij gemis aan zwaarte, niet het gewicht, dat de raderen in beweging brengt - in haar aanvoerder is typisch de rol belichaamd, die zij nog kan vervullen: die van slinger, zwevend van links naar rechts, van Roëll naar Van der Zwaag. Dat juist deze partij de uitvinding van het blanko-artikel - ‘de schoonste uitvinding dezer eeuw’ volgens den blanko-concentrator Roodhuizen - op haar geweten heeft, behoeft niemand te verwonderen. Hare konservatieve elementen missen den moed, konservatief -, hare demokratische dien, om demokratisch te zijn; zij bevat uitnemende juridische, administratieve en technische, doch geene politieke krachten; zij is noch liberaal, noch sociaal, noch - zooals Cort van der Linden het eens uitdrukte - ‘liberaal-sociaal’, daar het haar, bij gemis aan homogeniteit, niet is gelukt, in een nieuw systéem de synthese dezer beide begrippen te belichamen. Zij kan hoogstens, in het overgangstijdperk naar het socialistische régime, waarin wij leven, voor beide tegenovergestelde richtingen kruiërsdiensten verrichten en bij de gratie van beide peuteren aan onze wetgeving op een manier, die beide niet bevalt. De politiek, waartoe deze richting hare voorstanders doemt, is die soort, welke ‘den Charakter verdirbt’. Toch dient erkend, dat zij niet willekeurig en kunstmatig gemaakt, doch door de uitleving van het liberale en de prille jeugd van het socialistische

systeem gemotiveerd, door de politieke verwording onzer bourgeoisie en de te langzame wording der nieuwe kracht, van het proletariaat, een tijdelijke historische noodzakelijkheid is.

De politieke verwording onzer bourgeoisie is door mij in het kort besproken in mijne begrootingsrede van 7 December 1904[1)], waarnaar ik mij voor dit punt veroorloof te verwijzen. Hoe ver zij gevorderd, in hoe wijden kring zij doorgevreten is, blijkt uit de houding, door de vrijzinnig-demokraten vlak tegen de verkiezingen aangenomen. Deze partij, wanhopig over de blamage, die het demokratische liberalisme trof onder en door het concentratie-kabinet Borgesius-Pierson-De Beaufort, heeft zich terecht daarvan losgescheurd, toen het liep tegen de verkiezingen van 1901 en de Liberale Unie had geweigerd, de grondwetsherziening tot invoering van algemeen kiesrecht urgent te verklaren. Deze daad heeft hare belooning gevonden in een krachtiger, frisscher optreden der vrijz.-dem. kamerfraktie gedurende de verloopen periode; zij is door mij begroet als een begin van zuivering der politieke atmosfeer, als een stap naar een nieuwe, voor den politieken vooruitgang van ons volk vruchtbaarder partijgroepeering, die van de burgerlijke demokratie links tegen ‘het konservatisme van alle gading’ rechts. De sociaaldemokratie, die ook bij zulk eene partijgroepeering hare zelfstandigheid zou moeten bewaren, zal daarbij als van zelf, zonder eenig kompromis met de burgerlijke partijen, door den aard van hun streven, gewoonlijk de burgerlijke demokraten tegen de konservatieven kunnen steunen en voortstuwen - er zal dan eindelijk een positief, reëel beginsel ten grondslag gelegd zijn aan den politieken strijd in ons land - de verdeelende, verbrokkelende, verlammende invloed der Kuyperiaansche anti-these zal dan zijn gebroken. Dat Kuyper zelf trouwens het tijdelijk karakter der huidige partijverdeeling volkomen begrijpt en tot die nieuwe groepeering zal medewerken, zoodra deze ‘profijtelijk’, dat is: door het onvermijdelijk fiasko der koalitiepolitiek geboden is, bleek wel uit hetgeen hij daaromtrent bij de jongste begrootingsdebatten liet verluiden.

1) Door den brochurenhandel der S.D.A.P. uitgegeven onder den titel: ‘Nederland in het Koalitiemoeras’.

Om het zoover te brengen, is echter bij de besliste demokraten iets anders noodig, dan dat zij hunne taktiek richten op het najagen eener stembus-overwinning, die alleen mogelijk is door verdoezeling der demokratische leuze en door een verbond, dat èn in zijn wezen, èn in zijn gevolgen, neerkomt op het vastleggen der aktie van algemeen kiesrecht aan het ketting der 'vrijzinnige' politiek.

Ter bereiking van het door mij geschetste doel is noodig, dat de demokratische vrijzinnigen Kuyper's antithese niet aanvaarden, doch door de demokratische vervangen. Niet vervanging van koalitie-ministers door 'vrijzinnige-concentratie-ministers' is de weg naar dit doel; doch een zuivere, door de groote massa te begrijpen, principieele aktie voor het algemeen kiesrecht, als grondslag en hoofdzaak der politiek, als noodzakelijke voorwaarde van betere wetten en klaarder politieke verhoudingen. Dit hebben de vrijzinnig-demokraten in 1901 ingezien; dit verliezen zij weer uit het oog in 1905; ook bij hen blijkt de demokratie slechts één punt op het program, niet het hoofdbeginsel van hun streven te zijn. Zoo blijkt, uit hun slapheid, hun meegaan met de Unie-politiek, ook in deze kringen de verwording sterker doorgedrongen dan menigeen vermoedde; zoo is ook deze partij weer teruggezonken in het vrijzinnige koalitie-moeras; zoo zullen wij haar, bij een (voor haar niet te hopen!) overwinning der linkerzijde gedoemd zien tot dezelfde ondankbare en onmogelijke rol, die Kerdijk en de zijnen van 1897 tot 1901 met toenemende afkeer hebben moeten vervullen.

Of meent misschien deze of gene werkelijk, dat het blankoartikel wèl een demokratische leuze is? Maar wordt dit door Borgesius-zelf niet uitdrukkelijk ontkend? Zegt Mr. Levy niet, dat het doel van het blanko-artikel juist is, de kiesrechtkwestie te *verschuiven?* Worden de *tegenstanders* van algemeen kiesrecht, met het oog op holheid van het blanko-artikel, niet uitgenoodigd, zich ervóór te verklaren? Worden de oud-liberalen niet opgeroepen, met deze blanko-politiek mede op te trekken tegen Kuyper? Verklaart de heer Roodhuizen niet in een door den heer Goeman Borgesius gepresideerde vergadering te Den Haag, dat de blanko-mannen overal die 'vrijzinnigen' moeten steunen, 'die de meeste kans hebben', óók tegenstan-

ders van het blanko-artikel, en wordt die verklaring niet met algemeen applaus begroet?

Wat zal er, eerstens, terecht komen van het blanko-artikel, als dit (tegen het einde der zittingsperiode) moet worden doorgedreven door een vrijzinnige meerderheid, die voor een deel zelfs uit *tegenstanders* van dat artikel bestaat? Zal een liberale regeering, uit dit blanko-gemodder voortgekomen, de grondwetsherziening durven en kunnen opnemen in haar program? En zoo het blanko-artikel - *des neen!* - al in de grondwet mocht komen, welke waarborg is er, dat een volgende Kamer daarvan gebruik zal maken, om het algemeen kiesrecht in te voeren?

Deze vraag is ook door Mr. Veegens gesteld in een debat met één der blanko-slachtoffers Mr. Limburg. Zult gij bij uwe blanko-grondwetsherziening een nieuw voorloopig kiesreglement invoeren? vroeg de heer Veegens. ‘Zoo neen, dan is er alle kans, dat gij een kat in den zak koopt.’

De ervaren politikus had gelijk. Is het vrijzinnige kiezerskorps te konservatief, om *in de grondwet* het algemeen kiesrecht in te voeren, zal dan hetzelfde kiezerskorps *onmiddellijk na* een blanko-grondwetsherziening, waarbij *uitdrukkelijk* de kiesrechtkwestie buiten debat wordt geplaatst, opeens demokratisch genoeg zijn, om in de kieswet het algemeen kiesrecht op te nemen? En dat, terwijl ééne der partijen, die reeds een algemeen-kiesrechtvoorstel heeft ingediend, daarop is teruggekomen; de propaganda daarvoor heeft opgeofferd aan een politieke kansberekening van het oogenblik; de gelederen der demokratie heeft gedésorganiseerd; het anti-klerikalisme als hoogste wit van alle vooruitstrevendheid heeft aanvaard en aldus hare aanhangers heeft afgelokt van den rechten weg naar de demokratie?

Welnu, een Kiesreglement *mogen* de vrijzinnigen niet aan hun blanko-artikel vastknoopen; dat verbiedt de concentratie, die immers juist de kiesrechtkwestie, bij een kiesreglement aan de orde, tot later, nà de grondwetsherziening, wil verschuiven!

Zoo ziet men, dat het blanko-artikel, noch in zijn wezen, noch in zijne gevolgen als een eigen, positieve leuze kan worden aangemerkt. Dat het niet anders is dan een onwezenlijk vereenigingspunt tegen Kuyper, dan een anti-klerikaal ver-

bindingsmiddel van partijen, die geen positief beginsel gemeen hebben en slechts homogeen zijn in een paar incidenteele punten van praktische politiek en in de zucht, om de regeering in handen te hebben. Blanko-politiek in naam en inderdaad - de leugen der vrijzinnigheid, naakt aan den dag tredend - het uitgesproken bankroet van het liberalisme in al zijne schakeeringen!

Door de gore nevelen dezer rechts-en-linksche blanko-politiek, door de onwezenlijkheid der van beide zijden aanvaarde burgerlijke antithese heen, komt aanschrijden, met doffen stap, nog klein maar aanzwellend, op een afstand de partij der arbeiders. Zij brengt een nieuwe antithese, geweldig van realiteit, niet uit theologische hersenschimmen, niet uit philosophische stelsels voortgekomen; doch uit den wezenlijken aard der dingen, uit de diepste diepten van menschelijk werken en zijn opgedoemd. De antithese van kapitaal en arbeid; van: uitbuiting der massa door en ten behoeve van enkelen en: de aarde geëxploiteerd door en ten bate der menschheid; van bourgeoisie en proletariaat. Daar komt de nieuwe kracht, die ons verlossen moet van dit vooze en vunze gescharrel der burgerlijke politiek; daar komt de nieuwe partij, de eenige, die kan tot stand brengen, waar heel ons volk naar zucht: een werkelijke meerderheidspartij, die zonder koalitie of concentratie, dus krachtens een eigen, nieuw beginsel regeeren kan. Daarvoor staat ons borg hare antithesezelve, die aan den eenen kant de groote massa des volks, aan den anderen kant de kleinere groep der bezitters rangeert.

Nog is de tijd voor haar heerschappij niet daar. Voor haar geen azen op ministerzetels, geen grijpen naar de vruchten der regeermacht, geen voorbarig aanvaarden van den schijn van invloed, terwijl de grondslag van wezenlijk overwicht nog ontbreekt. Voor haar nog het aanwerven harer troepen, het formeeren der gelederen, het vormen van de krachten *in* het volk, die, losgemaakt uit den leugen der burgerlijke antithese, *haar* ideaal zullen verwezenlijken; de opgroeiende vormen van een nieuw produktiestelsel zullen organiseeren, verder ontwikkelen, sanktioneeren door een politiek en juridisch stelsel, dat aan de maatschappelijke voortbrenging vrije ontwikkeling laat.

En, voorloopig, voor haar het ekonomisch, politiek, intellektueel en moreel versterken der eigen kracht van de klasse, door de historie aangewezen, om het komende tijdperk der Europeesche politiek te leiden en door te voeren. Hare vakbeweging te verdedigen tegen aanvallen van klerikalen en liberalen; hare koöperatie dienstbaar te maken aan den strijd dier klasse; haar politieken invloed te versterken en telkens aan te wenden tot verkrijging van die verbeteringen in den toestand der arbeiders, die op of met de burgerlijke partijen zijn te veroveren.

Het eerste werk dat deze partij heeft te doen is: de vestiging der demokratie, door het algemeen kiesrecht. Daarom doet zij, wat trouwens haar eigen wezen van haar eischt, en heft bij deze verkiezingen het vaandel van het algemeen kiesrecht omhoog, blijvende in de lijn van haar gansche optreden in en buiten de Kamer; drijvende onverpoosd de wig in Christelijke koalitie en vrijzinnige concentratie en werkende met toenemende kracht aan de totstandkoming dier antithese, welke de hare zal moeten voorafgaan, de antithese van konservatisme en demokratie!

15 Mei, 1905.

Ik Herhaal: NIET De Rechte Man
Door
Mr. P. Brooshooft.

Janus Cunctator, Jan de talmer, de draler, de wikker en weger, de kat uit den boom kijker, is een der kwade geesten van Nederland. Altijd vergoêlijken, altijd doezelen, nooit eens een ongerechte daad door elkaar schudden en uitkloppen als een oud, vunzig karpet, vooral nooit spoed maken, altijd waarschuwen tegen overhaasting - langzaam, jongen, dan breekt het lijntje niet - tienmaal denken vóór eens te spreken....ziedaar Jan's huisapotheek voor het behoud van de ware wijsheid en den netten toon in de samenleving.

Niet het minst doet Jan de draler zich gelden in onze journalistiek. Ik geloof dat er geen enkele pers in Europa is - hier wordt natuurlijk bedoeld de presentabele - die zoozeer een snel of heftig woord vreest als de nederlandsche.

Een typisch staaltje van dezen Jan gaf weer de *Nieuwe Courant* van 28 April j.l., die mij 'heel erg oppervlakkig en heel erg onrechtvaardig' noemde wijl ik den Gouv.-Gen. van Heutsz, naar aanleiding van het door hem opgeworpen denkbeeld om een uitvoerrecht op coprah te heffen, heb durven aanduiden als '*niet* de rechte man op de rechte plaats' ('*De Beweging*' van April 1905).

En tóch is deze mijne qualificatie tot in de puntjes juist en beslist *niet* voorbarig.

Dat de heer Plemp van Duiveland, dien ik overigens, schoon bijna zijn politieke tegenvoeter (ik verwacht genezing der zieke maatschappij uitsluitend van het socialisme), beschouw als een der bekwaamste en sympathiekste nederlandsche jour-

nalisten, hierover anders denkt, ligt waarschijnlijk in de fout dat hij de rondvraag aan de residenten over een uitvoerrecht op coprah bekijkt als een ding op zichzelf, zonder verband met al wat er aan vastzit. En toch gold nimmer zoo beslist: ‘il faut juger les écrits d'après leurs dates’. Hier mag niet, zooals de heer Plemp doet, vergoêlijkend worden gesproken van een ‘eenvoudig tasten in de verkeerde richting’, alsof juist onlangs eens iets ware ontdekt als een mindere welvaart van Indië, in 't bijzonder van den inlander, en het leggen van een nieuwe belasting op dien inlander zou mogen worden beschouwd als een, nu ja wel verkeerd, maar toch, wegens de nog weinige bekendheid van het vraagstuk, welbedoeld tasten naar verbetering. Hoe zou de heer Plemp denken over een architect, wien door een gemeentebestuur werd opgedragen plannen te ontwerpen tot verbetering der algemeen bekende slechte brandveiligheid van een comediegebouw, en die, in plaats van met bekwaamheid het maken van zulk een ontwerp ter hand te nemen, een dag of wat na zijne benoeming kwam aandragen met het voorstel om een der beste uitgangen nog bovendien toetespijkeren? Zou hij ook *dan* een wraken van dezen persoon als den rechten man op de rechte plaats ‘heel erg oppervlakkig en heel onrechtvaardig’ noemen? Ik betwijfel het. Maar dan moet hij ook zijne terechtwijzing aan mijn adres terugnemen. Want de Gouv. Gen. van Heutsz verkeert tegenover Indië in geen ander geval. Toen in 1884 het tweemanschap Sprenger van Rees van den premier-minister Heemskerk het mandaat aannam ‘*bezuiniging en desnoods versterking van middelen in Indië*, en krachtens die opdracht de reeds zoo karig toegemeten bestuursmiddelen tot bevordering van des inlanders welvaart (met name de formatie v.d. waterstaat en de bevloeiings- en waterkeeringswerken) nog aanmerkelijk inkromp, daarentegen de belastingen op den reeds zoo schaamteloos geëxploiteerden inlander nog belangrijk opdreef (landrente in 1883: f 18.367.000, in 1888: f 19,700.000; bedrijfsbelasting in 1883: f 2.737.000, in 1888: f 3.134.000 etc. etc.), toen kon nog worden beweerd dat de achteruitgang van des inlanders welvaart, speciaal ook de schromelijke wanverhouding tusschen 's mans doorslag-inkomen en doorslag-belastingcijfer, niet voldoende bekend, althans niet officieel gecon-

stateerd was. Toch heb ik reeds toen, in mijne nogal bekend geraakte en naar ik weet ook door vele staatslieden gelezene '*Memorie over den toestand van Indië*', den laakbaren toeleg van dat tweemanschap scherp in 't licht gesteld. Het herhalen van een brokstuk mijner 'eindbeschouwing' over dat ergerlijk tijdperk onzer indisch-finantieele politiek, dat aan het reeds zoo ontredderde schip nog een fikschen deuk heeft gegeven, kan hier zijn nut hebben, om den heer Plemp van Duiveland te doen gevoelen, vooreerst dat reeds de toenmalige belastingen werkelijk de spuigaten uitliepen, en ten tweede waarom het onmiddellijk inhakken op zulk een grof machtsmisbruik voor mij een onweerstaanbare drang is. Na alle belastingen op Java afzonderlijk te hebben behandeld en hare geleidelijke opdrijving en onevenredigen druk op den kleinen man te hebben uiteengezet, schreef ik dan in 1887 op blz. 187 en 188 der genoemde Memorie:

> 'Wanneer wij het gegeven overzicht van wat in de laatste jaren met de Indische belastingen is voorgevallen samenvatten, dan is onze hoofdindruk tweeërlei.
> In de eerste plaats treft het ons, dat in deze kolonie nagenoeg *al*, wat belastbaar kan worden genoemd, belast, en het geldelijk rendement van die belastingen tot het uiterste opgedreven is. Ik behoef daarover niets verder te zeggen. Twee getuigenissen mogen hier echter nog hare plaats vinden. De onlangs overleden heer A.J.W. van Delden schreef in zijn verslag van eene reis naar Japan, dat onder de inlanders op Java de volgende stekelige zegswijze over de belastingheffing door het Ned. Indisch gouvernement in zwang is gekomen: "het ontbreekt er nog slechts aan, dat de tepels van de borsten der menschen worden belast." En de tegenwoordige Minister van Koloniën, Mr. L.W.C. Keuchenius, legde in de zitting der Tweede Kamer van 22 Nov. 1887 de volgende verklaring af: "Onlangs, mijnheer de voorzitter, ben ik in de gelegenheid geweest een inlander te spreken, die zich in Nederland ophield, en toen ik hem vroeg naar den toestand van Indië zeide hij mij omtrent hetgeen tegenwoordig al niet aan belastingen moest worden opgebracht: "Ah, toean, boekan patoet!" dat beteekent zooveel als: "Het loopt de spuigaten uit, mijnheer, zooals wij moeten betalen."
>
> De tweede indruk, die door vorenstaande mededeelingen bij den belangstellenden lezer zal zijn achtergelaten, betreft niet de *cijfers*, maar de *praktijk* onzer belastingen.

Voor de bevolking zelve is zeer zeker het "*hoeveel*" van het grootste belang. Voor ons Nederlanders echter, die den naam van het gezin, waartoe wij onder de volkeren behooren, zoo gaarne geëerd en eer*waardig* zagen, is van het meeste gewicht de vraag: *hoe?*
En het antwoord daarop kan niet anders zijn, dan diep beschamend. Schier nimmer is gevraagd naar het welzijn, het belang, de *rechten* zelfs van het volk. *Altijd* heeft voorop gestaan de overweging: waar ligt het meeste voordeel voor de schatkist? Kon dit niet door loffelijke middelen worden verkregen, dan geschiedde het door *niet* loffelijke. En dat alles ging onder het masker van deugd en plichtsbetrachting. Drogredenen waren steeds voorhanden om, hetgeen voor de bevolking slecht of kwellend was, te doen voorkomen als goed of heilzaam. Onoprechtheid is ambtenaren en regeering in merg en been getrokken. Men gaf "wenken" om eene belasting niet optedrijven, maar gedoogde tegelijkertijd dat zij jaren lang met groote sprongen naar boven ging. Men handhaafde of hernieuwde instellingen, wier heillooze werking gedurende tal van jaren onloochenbaar was gebleken - en in circulaires of missiven toonde men aan, dat zij het beste waren wat de bevolking kon wenschen. Papieren drogredenen werden gegeven voor gezonde wetten. Niemand was er de dupe van, allerminst zij die ze schreven. Tóch lieten zij niet af - want het waardeloos papier keerde als goud terug tot de schatkist.

Welke gewaarwording is het, die bij het dagelijksch aanschouwen eener dergelijke ontaarding van landsbestuur het bloed naar de slapen drijft? Is het liefde voor den inlander? Ik betwijfel het. Bij mij althans is de deugd der menschenmin niet genoeg ontwikkeld, om voor deze Oostersche volken, met hunne lage en bekrompen zedeleer, veel genegenheid te gevoelen.
Maar ik, en velen met mij, gelooven dat er een Recht is, staande boven alle volken, machtig en heerlijk beeld van wat *blijft*, te midden van wat *vergaat*. De liefde voor dat Recht maakt den mensch beter, verzoent hem in zekeren zin met zichzelf. Wien die liefde is ingeschapen, wie haar meer en meer in zich tracht te ontwikkelen, die bemint met hartstocht, die kan het voorwerp zijner vereering niet zien verguizen zonder den drang te gevoelen het te verdedigen.
Ziedaar, mijns inziens, de verklaring van het meermalen opgemerkte verschijnsel, dat tegen Indische regeeringsdaden zoo heftig en hartstochtelijk wordt te velde getrokken. Want maar al te dikwijls zijn die daden eene volslagen miskenning van het Recht, met zijne onafscheidelijke wachters: e e r l i j k h e i d en g o e d e t r o u w .

Dat zoovele overigens weldenkende mannen, zoovele ministers,

> volksvertegenwoordigers, landvoogden, hooge regeeringspersonen, in kalmte des gemoeds jaren lang konden voortgaan met te handelen t e g e n recht en loyauteit, schrijf ik toe, vooreerst aan de verleiding om eigen grootheid te stellen boven strikte deugd, ten tweede en hoofdzakelijk aan een dwaalbegrip, waarin het geweten van vele staatslieden verward geraakt: dat de wetten der zedeleer andere zouden zijn voor den Staat, andere voor den mensch. Ziedaar eene nuttigheids-théorie, die de grootste ongerechtigheden toelaat, ja wettigt. En maar al te veel beheerscht zij de staatkundige wereld. De m e n s c h Sprenger van Eijk zou zichzelf minachten, zijn naam geschandvlekt rekenen, wanneer hij, als particulier bezitter, door veile handlangers den arme zijn laatsten penning deed nemen. Tóch handelde de m i n i s t e r Sprenger van Eijk niet anders, toen hij de belastingen voor duizenden opdreef, tot zij have en goed, ja hun dagelijksch voedsel, voor de opbrengst moesten verpanden.'

Ziedaar wat ik schreef bijna twintig jaren geleden. Wie de nederlandsche koloniale politiek à tort et à travers wil verdedigen, kon daarop toenmaals nog antwoorden: nu ja, dat zijn beschouwingen van een sanguinischen indischen journalist; ernstige staatslieden behoeven zich daarom niet te bekommeren.

Thans echter is voor dezen ambtenaars-dooddoener de pas afgesneden. Wij, journalisten, vragen nu niet meer dat men ons zal gelooven wanneer wij, op grond van eigen aanschouwing of der mededeelingen van zendelingen en andere geloofwaardige mannen in Java's binnenland, beweren dat het gros der inlanders gedurende een deel des jaars niet genoeg te eten heeft en dat ook andere verschijnselen spreken van een zeer onbevredigenden welstand. Wij wijzen thans slechts op het meest onbedriegelijke teeken, dat het den inlander slecht gaat, een naar ik meen vroeger niet voorgekomen verschijnsel: de Regeering zelve heeft den minderen welstand des inlanders ondubbelzinnig erkend. In 1902 benoemde zij namelijk de, door haar breed opgezet onderzoek (ruim 500 vragen zijn door haar aan de ambtenaren van Binn. Bestuur ter beantwoording gesteld) reeds vermaard gewordene 'mindere welstands-commissie', en deelde dit als volgt op blz. 6 van het Kon. Verslag van 1903 meê: 'Als gevolg van het met den Gouv. Gen. gepleegd overleg omtrent de wenschelijkheid van een onderzoek naar de oorzaken van *de* mindere welvaart der inlandsche bevolking, is bij Gouv. Besl. van 15 Oct. 1902 no. 31 op Java en

Madoera met uitzondering van de Vorstenlanden en de partikuliere landerijen een dergelijke enquête (hier werd gedoeld op een even te voren vermeld onderzoek naar "den zeer ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking in de residentie Semarang") bevolen onder leiding van een hoofdcommissie bestaande uit 11 leden, onder praesidiaat van den resident van Pekalongan H.E. Steinmetz.'

Het woordje '*de*' is door mij onderstreept, om te doen uitkomen dat de regeering zelve de mindere welvaart der bevolking aanneemt als een voldongen feit. Hoe gemakkelijk had zij kunnen schrijven: naar aanleiding van enkele rapporten, verschijnselen, artikelen in de pers etc. is bij de Regeering twijfel gerezen *of* de algemeene oeconomische welstand der inlandsche bevolking niet te wenschen overliet en heeft zij daarom....volge de benoeming eener commissie. Zulk een slag om den arm heeft echter de regeering niet aangedurfd, omdat zij begreep daarmede vooral tegenover de ambtenaren, voor wie de armoede des inlanders een niet minder vaststaand feit is dan het vallen van regen in den westmoeson, een gek figuur te zullen slaan. Daarom heeft zij kordaat door den zuren appel gebeten, de mindere welvaart als een *feit* voorop gesteld, en meegedeeld dat zij een onderzoek ging instellen naar de 'oorzaken'.

Sedert zijn op deze officieele erkenning nog zeer duidelijk de puntjes en accentjes gezet. Minister Idenburg constateerde reeds een paar maanden na zijn optreden, in de kamerzitting van 20 Nov. 1902, de noodzakelijkheid om, met finantieele hulp van Nederland, 'Indië voor verdere *inzinking* te behoeden.' Die berg heeft, naar men weet, de allerjammerlijkste muis gebaard, dat Nederland zelfs geen cent loslaat van de fictieve schuld die het, na honderden millioenen van Indië te hebben genomen, in 1883 en 1898 op Indië heeft gelegd en waarvoor het ± 4 miljoen 's jaars op de Indische begrooting in debet stelt, maar alleen laat glippen ± 40 miljoen, die het thans weer van Indië zou hebben te eischen wegens geleidelijke voorziening in de jaarlijksche tekorten, doch die het, bij de ontwijfelbare voortduring der indische deficitten, nooit zou hebben kunnen innen, zoodat de z.g. 'hulp' ten slotte hierop neerkomt, dat Indië voortaan voor zijne tekorten zal moeten

leenen op de geldmarkt, die precies op tijd hare rente en aflossing zal eischen, hetgeen Nederland, wil het zijne koloniën niet te gronde richten, nóch feitelijk nóch moraliter ooit zou kunnen doen. Doch de door minister Idenburg voor citroenen verkochte knollen zijn thans niet aan de orde; ik heb hier slechts noodig de deugdelijke constateering van het feit, dat oeconomische onwelstand der bevolking thans het hoofd-moment is der indische politiek. Behalve dan de mislukte anti-inzinkings-pogingen van den minister en door de mindere welstandscommissie, zijn hiervoor nog sprekende bewijzen de Kamerdebatten over de indische begrootingen in de 3 laatste jaren, de vliegreis die de regeering, kort vóór het begrootings-debat voor 1905, over Java liet maken door den directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, om te onderzoeken wat de Regeering zou kunnen doen tot het openen van nieuwe of verbeteren van bestaande welvaartsbronnen voor den inlander, en ten slotte - lest best - de benoeming van de heeren v. Deventer, Fock en Kielstra om alvast een kort overzicht van den oeconomischen toestand te geven, liefst met middelen om daarin verbetering te brengen, een en ander ten gebruike voor den minister bij het begrootingsdebat voor 1905. Vooral het hieruit voortgevloeide rapport-van Deventer (samengesteld met behulp van ambtelijke bescheiden en van bekwaam-praktische indische ambtenaren met verlof) heeft voor een juiste beoordeeling der zaak waarde, omdat Mr. van Deventer, na uiterst nauwkeurige en m.i. te matige berekening (hij stelt nl. de waarde van een nacht of dag dessadienst op slechts 5 centen), ook den zwaren belastingdruk op den inlander aantoont als een hoofdoorzaak van 's mans achteruitgaanden oeconomischen toestand, zijnde - ik herhaal: na de matigste berekening - ruim 18 percent van zijn gemiddeld inkomen. En men bedenke wel dat hier sprake is van een inkomen dat, wegens zijne geringheid, in iederen beschaafden westerschen staat althans van alle *directe* belasting zou zijn vrijgesteld, terwijl juist de *directe* belastingen, landrente, hoofdgeld en bedrijfsbelasting, voor den Javaan het grootste contingent leveren. ‘Het zorgwekkende - zoo zegt v.D. in zijne slotbeschouwing - in den oeconomischen toestand op Java is juist hierin gelegen dat, *terwijl de inlandsche bevolking tot*

aan, *om niet te zeggen tot over*, *de uiterste grens van haar vermogen op schatting wordt gesteld*, de overheid nochtans niet te beschikken heeft over de middelen, noodig om de volkswelvaart naar behooren te bevorderen en dus een beteren toestand voortebereiden. Dat inderdaad de bevordering der volkswelvaart zeer veel te wenschen overlaat, viel in de voorafgaande bladzijden bij de behandeling van schier elk onderdeel van regeeringszorg te boekstaven.'

Na dit alles meen ik mij te kunnen ontslagen rekenen van verder bewijs, dat het *kritieke* punt waarover Indië thans moet heenkomen is: de slechte oeconomische toestand der bevolking, en daaronder ook zeer bepaald het redelijke grenzen te buiten gaande belastingcijfer, dat van hare schamele inkomsten wordt geëischt.

Wanneer nu in zulk een tijdperk een nieuwe Gouv. Generaal wordt benoemd en ons van alle zijden voorgeschetterd als *de* man dien Indië thans noodig heeft, een man van karakter ook zooals de laatste decenniën er misschien geen hebben opgeleverd, mag men dan niet als een paal boven water deze waarheid tot uitgangspunt voor de nieuwe bestuursrichting stellen, dat zulk een Uebermensch door zijne exceptioneele gaven en geestkracht iets zal tot stand brengen om de inlandsche bevolking uit haar oeconomisch verval op te heffen, dat hij althans dáárop in 't bijzonder zich zal toeleggen? Of vindt de heer Plemp v. Duiveland voor de benoeming van een buitengewoon bekwaam en energiek krijgsman tot landvoogd voldoende rechtvaardiging in het feit, dat de tegenwoordige internationale verwikkelingen wel eens gevaarlijk zouden kunnen worden voor onze koloniale heerschappij? Ik ben overtuigd, dat hij op dit enge standpunt niet staat. Wat heeft de inlander, zou ik vragen, aan een hollandschen meester, die hem oeconomisch te gronde richt; wat heeft Holland aan eene kolonie, die door haar oeconomisch verval tot ons zal komen in de verhouding van een straatarme, steeds bedelende en klagende verre bloedverwante? Maar bovendien, zóó ver is het met de internationale bedreiging van Indië nog niet, dat wij alleen dáárvoor een soldaat op den Buitenzorgschen troon zouden moeten plaatsen. En eindelijk: 's heeren Plemps' philippica van 28 April ademt geheel den geest der erkenning

ook van des landvoogds aansprakelijkheid voor de *oeconomische* redding van Indië. Immers hij zou anders niet spreken van een ‘tasten in de verkeerde richting’. Hiermeè meen ik voldoende te hebben geprotesteerd tegen de oppervlakkige bemerking, die ik na het verschijnen van mijn artikel in ‘*De Beweging*’ soms hoorde: van Heutsz zou reeds dáárom alleen de rechte man op de rechte plaats zijn, omdat wij in dezen kritieken tijd (*wal* is eigenlijk militairement zoo kritiek?) een energiek krijgsman aan het hoofd der zaken in Indië moeten hebben.

Dus: een bijzonder man was noodig voor den, door de regeering zelf volmondig erkenden, bijzonder slechten oeconomischen toestand. Mag ik den heer Plemp hier eens herinneren aan een lyrische uitbarsting bij het bezoek van v. Heutsz aan Nederland, in zijn eigen blad van 21 Juli 1904? ‘Moge de frissche wind’ - zoo zong deze troubadour - ‘met van Heutsz' komst in Java's wondertuin de takken der boomen schudden, schuren en nieuwe groeikracht er aan geven!’ Ik erken, wanneer men zich bezondigd heeft aan zulke luitzangen, dat dan het kort daarop vernemen der nuchtere waarheid, dat deze frissche Aeölus niet eens bekwaam is voor het hem aangewezen werk, min of meer wrevelig moet stemmen en den heer Plemp op 28 April kon brengen tot het kantje van den netten toon, waarop de nederlandsche pers zoo prat gaat (de heer Blom van *Het Vaderland* beknorde mij reeds wijl ik in de *XXste Eeuw* met hem te Indisch had gepolemiseerd; ik hoop, dat hij wat beterschap in mij ziet). Om echter bij de zaak te blijven - bijna met schaamte moet ik erkennen, naïef genoeg te zijn geweest om, bij de algemeene fanfares op van Heutsz' energie en karakter, ook zelf te meenen, dat men nu uit de mijngroeven onzer moderne zelfzuchtige karakterloosheid eens een man had opgediept, die het wonder zou vervullen van in het paleis te Buitenzorg te gaan zitten, *niet* om het aanzien en het vette inkomen, maar om Indië te helpen. Met zóó'n devotie werd in die tijden de naam Joannes Benedictus van Heutsz uitgeörgeld, dat ik werkelijk dacht: deze Coevordenaar moet toch wel iets heel bijzonders zijn, en op zijn minst minister Idenburg, die ieder jaar problemen tracht op te lossen tegen de indische inzinking, door rapporten, geheime

memories, weet ik wat, hebben overtuigd dat hij de man was om met krachtige vuist dat vervloekte inzinken nu eindelijk eens tegen te houden. Daarvoor moest hij dan natuurlijk van den minister de middelen hebben bedongen. Ik wist, dat van Heutsz niet afkeerig was van staats-mijn-exploitatie. Wie weet, dacht ik, wellicht wil hij een schare van mijningenieurs doen uitzwermen om vindplaatsen op te sporen, de veelbelovende doen exploreeren en de met bijna zekerheid goede door den Staat doen exploiteeren. Nieuwe Billitons, Banka's, Koninklijke en Dordtsche petroleumbronnen, alle rendeerende en springende voor de uitgeputte schatkist, vervulden mijne droomen; daarbij dan een krachtig ter hand nemen van bevloeïing en waterkeering, landbouwcrediet op degelijker schaal dan de onnoozele en door de bevolking zelve niet gewilde desaloemboengs, beter onderwijs voor den inlander, afdoender bestrijding van veeen gewasziekten....wel zoo'n energieke van Heutsz zal het schijnbaar reddelooze schip misschien nog weer vlot brengen! Doch dan moet Idenburg hem wederkeerig hebben beloofd, de Kamers om zoo te zeggen te superdiaboliseeren met den wondernaam van Heutz, om hun de niet weinige miljoenen, voor zoo'n program noodig, te ontwringen, een deel dus van van Deventers zoo logische eereschuld uittebetalen.

Een mijner eerste vragen aan den, toen nog slechts Luit.-generaal, van Heutsz, bij de interview die hij mij welwillend in het Hotel des Indes toestond, was dan ook: Excellentie, welke voorwaarden heeft U de nederlandsche regeering gesteld omtrent het verschaffen der noodige miljoenen, om de door u wenschelijk geachte hervormingen tot stand te brengen?

Nu, na van Heutsz aan 't werk te hebben gezien, met zijn coprah-plan als nieuwe inlanders-belasting, en zijne afgeschafte pajongs, hormat, paperassen en dwangarbeiders op erven als ‘hervormingen’, kan ik mij voorstellen hoe hij om deze vraag in zijn vuistje heeft moeten lachen en mij, ‘o nestor der indische journalisten’, moest aanzien voor een broekie, nog niet droog achter de ooren, dat van een nieuwen gouverneurgeneraal nog iets verwacht als *wezenlijke* hoogheid van karakter, onzelfzuchtige bedoeling om zich voor Indie's welzijn moeite te geven! Ja, van Heutsz moet mij belachelijk hebben gevonden, en nu ik zie hoe hij inderdaad een mensch is als al

de andere - in verhouding n.l. tot de hem roepende taak - zal ik hierdoor wellicht wat al te kribbig tegen hem zijn uitgevallen. Hoe 't zij - hij hield zich als officieel persoon goed. Met kalmte antwoordde hij: ‘Voorwaarden over het geld, mijnheer, heb ik niet gesteld. Daarvoor moet de Regeering zorgen.’

Daarvoor moet de regeering zorgen! De regeering, die sedert 70 jaren niet anders heeft gedaan dan Indie plukken, die nog geen enkel deugdelijk bewijs heeft gegeven, zelfs in dezen kritieken tijd, de stelselmatig te gronde gerichte kolonie krachtig te willen bijspringen. Aan zulk eene regeering had de buitengewone man geen enkele voorwaarde te stellen voor het verschaffen van den nervus rerum tot hetgeen hij voor Indie noodig mocht achten! Zou hij wellicht geen enkel plan van hervorming in zich omdragen? Ik trachtte er naar te visschen, maar vernam zoo goed als niets dan eenige gedachtenwisseling met den minister over den rechtstoestand der inlandsche christenen en de superioriteit van Amboneesche soldaten (christenen) boven de overige inlanders. Oeconomische quaesties werden door Z.E. niet aangeroerd of ontweken.

Ik vermoedde na deze interview reeds, dat van Heutsz niet de groote man was waarvoor men hem hield. Kranig militair, slim en taktvol politieke ‘aanraker’ met de Atjehsche hoofden, energiek en moedig aanvoerder, daarmee uit. Heelemaal niet op de hoogte van de thans overwegende oeconomische vraagstukken, geen lust ook om daarvan studie te maken, geen edelmoedige eerzucht om voortaan ons bestuur allereerst ten zegen te doen strekken van de millioenen inboorlingen, wien wij ons als heerschers hebben opgedrongen. Geen man van karakter kan, volgens mijne overtuiging, thans het gouverneur-generaalschap aannemen, zonder in 't belang van den inlander aan regeering en kamers zeer ernstige finantieele voorwaarden te stellen. De heer van Heutsz heeft aan zoo iets zelfs niet gedacht. *Ergo?*....

Mijn oordeel over den nieuwen landvoogd was dan ook, toen deze naar Indië vertrok, gevestigd. Maar wat ik nimmer had kunnen denken was, dat zijn eerste hervormingsplan van eenig gewicht (wij mogen de pajongs, dwangarbeiders enz. laten rusten) zou zijn: een *nieuwe* belasting te leggen op den inlander, nog wel op diens eenigen tak van landbouw

die zich in werkelijken bloei mag verheugen[1]. Na al het voorgaande zal ik den heer Plemp van Duiveland zeker niet meer behoeven duidelijk te maken, hoezeer het opkomen zelfs van dit denkbeeld, laat staan het op papier zetten en aan de residenten ter overweging geven, vloekt met alles wat in de laatste jaren is geschied, met de geheele tegenwoordige koloniale politiek, met de waarheden thans door ieder, die Indië wil gered zien, als een soort evangelie beleden; hoe het dus bewijst dat de nieuwe Gouv.-generaal van den huidigen stand der koloniale quaestie ten eenemale niet op de hoogte is, of willens en wetens tegen het beste deel er van inbotst. Kan zoo iemand worden genoemd de rechte man op de rechte plaats?

Kom, heer Plemp, laat eens voor een keer Jan den wikker en weger in den steek en ga meê met mij, die haast heeft om te ontmaskeren het onzuivere spel, waarvan Indië weer den inzet zal betalen. Gebruik uwe ooren om te hooren en uwe oogen om te zien. Begrijp en erken, dat wij hebben een christelijk minister van koloniën, die terstond bij zijn optreden van Indië schier even aandoenlijk zong ‘het kan niet wachten, geen dag en geen uur’ als zijn kabinetsleider van den werkman toen hij dien nog noodig had, maar evenals gene zijn troetelkind steenen voor brood geeft. Erken dan tevens, dat de benoeming tot Gouv.-generaal van den oeconomisch volkomen onbevoegden Luit.-generaal van Heutsz, die zeer waarschijnlijk verband houdt met een bekende Ned.-Indische familie-regeering, een even lakenswaardige is geweest als andere van dit kabinet. Wanneer dan, na een jaar of vier, vijf, de boel in Indië geheel spaak loopt, en Nederland, zoo het de oeconomisch dan geheel vervallen kolonie wil behouden, tóch zal moeten opdokken, en zwaar ook, dan zult gij, geachte nederlandsche confrater, althans de voldoening smaken, met mij bijtijds te hebben gewaarschuwd.

1) Sedert is uit de indische berichten gebleken, dat hij ook in een aanschrijving de europeesche ambtenaren ernstig heeft vermaand de bedrijfsbelasting zooveel mogelijk op te voeren, - wellicht een nog bedenkelijker feit dan de coprahcirculaire. P.B.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Albert Rehm: *De tuin der muzen*

Albert Rehm is een goed dichter. Iemand wien het niet om woorden te doen is, maar wiens gedachten het werkelijke van zijn leven inhouden. Teleurstelling is er in zijn *Tuin der Muzen* alleen voor wie zich aan verzen van uiterlijke gladheid gewend hebben, en die nu hier niet vinden; - of ook wel voor hen die sommige wijzen van zijn voor den dichter niet geschikt achten. Student, Don Juan, en Dichter, - zoo voor sommige braven de vereeniging bevreemdend is, ze is toch - zelfs voor hen, bij eenig nadenken - juist zoo goed als iedere andere: dat het wóórd aan den dichter is, bewijst immers dat iedere gestalte, iedere zijnswijs die hij u voor wil voeren, onder de wet van *zijn* schoonheid staat.

Deze student en Don Juan heeft trouwens, behalve zijn gevoel voor het hollandsch landschap, teerder en dieper ontroeringen, die hem, is het eenmaal de tijd daarvoor, levensernst genoeg zullen aanbrengen.

In het eerste gedicht, *Stanzen* aan Holland, is het al dadelijk aangenaam aan den toon te voelen dat de dichter iets wezenlijks zeggen wil. Hoe gemakkelijk gebeurt het dat, bij het schrijven van zulk een lofdicht, van het eerste woord af de maker u ontgaat en meer gebaar geeft dan gevoel of beeld. Hier is dat niet zoo. Eenvoudig en rustig als de aanhef is, wint hij u, doordat hij tegelijk het karakter van het te bezingen land en van het bezingende lied teekent, tusschen beide een verband legt, naar beide uw belangstelling wekt. En zoo wordt in de drie volgende stanzen met de liefde voor het land de lievenswaardigheid ervan aangeduid, waarna in het vol-

gende achtiental de schoonheid van seizoenen en uren wordt overzien.

Men zou wenschen dat zulk een gedicht, breeder opgevat, uitdijde tot een groot werk waarin al de tafreelen van het hollandsche leven, boeiend en bekorend, hun plaats vonden. De dichter van deze Stanzen is misschien de man die het maken kan.

Wat ik nu nog zijn fout noem is een zekere kortademigheid. Niet zoozeer komt die daardoor uit dat hij korte gedichten schrijft, want, ten eerste is *dit* gedicht toch al vrij lang, en ten tweede kunnen zeer goede kleine gedichten ook niet zonder een langen en diepen adem worden tot stand gebracht; maar ze blijkt uit tekortkomingen in de voltooiing. Zoo is de voorlaatste regel van de tweede strofe stellig geen vers en als ik de voorlaatste lees van de negende (Ervan de vangsters, die spoedig loom van hoofd) dan wordt het gedicht mij even tuitelig als de zoo juist beschreven hooiwagen, zoodat ik gevaar loop er af te vallen.

Dit is kortademigheid - of noem het hoe ge wilt. Het is geheel iets anders dan de vrijheden die Albert Rehm in zijn jambische verzen invoert en die tekortkomingen schijnen voor den oppervlakkige. Dat invoegen nu en dan van een stomme lettergreep, van een anderen maatslag soms, is geen zwakheid. Dat doet het gevoel in zijn kracht en het oor blijft een levendige waarschuwer als het te wild wil zijn. Daaraan, zoowel als aan de vrije behandeling van het vers zonder dat zijn aantal lettergrepen nog vergroot wordt, dankten we lenigheid als in het volgende: de beschrijving van een zomer-ochtend.

> Dan wordt het opstaan wen de zon te gloren
> Staat op de kim nog en de weide waast
> Van rijzende dauw waardoor fantastisch boren
> Van een gehucht de boomen, veroaasd,
> Onwerklijk, als in een woestijn verloren
> Wat eenzame palmen die verrukt, verbaasd,
> Aanschouwt van ver een moede karavaan,
> Om juichend hen dan tegemoet te gaan.

Van de nu volgende *Liederen* heet de eerste reeks *Onder*

Eros' Vleugelen. Er geldt voor deze gedichten bizonder wat ik tot nu toe gezegd heb. Allereerst hun wezenlijkheid. De historische Don Juan, idealistisch of wereldsch, moge hier door spelen, de hoofdzaak is een zeer eigen en zeer wezenlijk leven, dat in zijn schoonheid genoten en gegrepen wordt. Ik denk aan ‘Op Rendez-vous’ en aan ‘Oogen’. In elk verschijnt een mensch, niet een zooals men algemeen voor dichterlijk pleegt te houden, maar een die in de voorstelling van dezen dichter dichterlijk *blijkt te zijn*. Zie het middengedeelte uit het eerste:

Komen moet ze! gespied, getuurd.
   Was 't niet of daar iemand sprak?
Ach, niets dan een regenvlaag die guurt
   Stuursch langs een ruischenden tak.
En koortsig, verkleumd, maar hooggestemd
Hervat ik de wandling, nat op 't hemd.

De regen spikkelt, waast de nevel;
   't Duister zinkt te met;
Droevig hangt mijn vochtige knevel;
   Uit is mijn sigaret.
De schoonste verwachtingen stil verdampen.
   Ik ga, komt zij niet ras!
Van boosheid zou ik wel willen stampen;
   Maar trap misschien in een plas.
Daarom voorzichtig schoon verstoord,
Houd ik mijn kregelheid nog gesmoord.

Het voortreffelijkste is hierin niet de karakteristiek, hoewel die goed is, maar de kunst, liever nog het juiste gevoel, waarmee het geheele heen-en-weer-gewandel in de maat, de heele verscheidenheid van opwelling en overweging in de rhytmiek, ieder naar voren komend trekje in de rijmen is te voorschijn gebracht en vastgehouden. Zie hoe potsierlijk dat ‘hooggestemd’ daar aan het eind van dien heldhaftigen regel staat en hoe slecht-beloond door zijn armzalige rijm. Hoe gedwee is het vallen van zijn verzen, als zijn moed - na zijn

knevel - valt. ‘De schoonste verwachtingen stil verdampen’ is, niets als karakteristiek, alles als toonvol vers.

Men ziet wel dat een weergave van tegelijk innerlijk en uiterlijk die met de middelen van het proza niet bereikt kan worden, geheel in het vermogen ligt van het vers. De dichter die dit voelt weet tevens dat hij de middelen van het vers zuiver moet houden en ze tot hun hoogste kracht brengen. Hij moet niet goed vinden dat de schijn wordt aangenomen alsof proza en vers eigenlijk hetzelfde zijn. Hij moet ervan bewust blijven dat in maat en rijm schrijven kinderspel en mallewerk zou wezen, als er niet iets door kon worden uitgesproken dat op geen andere wijs uitgesproken worden *kan*. Dat iets is de geheele menschelijke verbeeldingswereld, dat wil zeggen, ons meest eigenlijke, ons leven in zijn wezenlijkheid.

Het gevaar dat de dichter zijn vers in proza zal doen overgaan, dreigt vooral als het gedicht verhalend wordt. Dat is het geval met ‘Oogen’, en daarin wordt dan ook - hoewel niet meer dan eens - Albert Rehm verraden door zijn kortademigheid.

Het gedicht is, door zijn gegeven, in de hollandsche dichtkunst nieuw, en dat is de reden waarom ik het in zijn geheel overneem.

't Is om mij donker en stil waar 'k zit gebogen
Vaag winterhuivrig naar 't blauwvlammig vuur.
Daar buiten 't raam daalt ook zoo vroeg de droge
Starkoude avond uit besterd azuur,

Dat van der zon reis blinkt slechts 't laatste gloren
Weemoedig rood door Westens boomverschiet.
't Is eiglijk tijd lustloos de stem te hooren
Die zingt in ons van jarenoud verdriet.

Wat ging al onder aan de kim der jaren,
Nietwaar, o zon, die goedig wederkomt,
Die vriendlijk koestert nog wen grijs de haren,
Het denken dof, de schoone wil verstompt.

Ja, vriend...doch zeg hoe kunnen meisjesoogen
Mij plots toestaren uit uw ondergang,
Groot-open, schoone, zachte meisjesoogen?
Laat dàt mij ontraadslen in dees scheemring lang.

Ik weet het al! 't Was een theateravond,
't Publiek goedlachsch en rij aan rij gevuld,
En op 't tooneel wat Duitsche geest ons stavend
Hoe kleine kunst soms heel een avond vult.

Wat oolig spel en vlugge ensceneering,
Humor van Bierbaum en van Liliencron,
Met Duitsch gedarteld door 'n koket en teer ding,
Sierlijk van voet, kusvangerig van koon.

Juist ging een scherts! Nog onder 't gelach ik boog me,
Nieuwsgierig wie mijn buurlui op de rij,
Voorover, toen vlakbij vol glansde in 't oog me
Van twee zachtbruine de leuke spotternij.

Het schenen schalksche en toch ook teergetinte,
Bedeesd haast vragend: ‘immers entre nous?’
'k Glimlachte stil weerom: ‘ja, dag lief kind,’ en
Dook toen terug weer in het druk gedoe.

Doch telkens wen een speler handig flapte
Een woord zijn neus langs dat als om bijval vroeg,
Maakte ik gebruik dat het publiek woest klapte,
Den blik te zoeken waarvan 'k nog niet genoeg.

't Schouwspel was uit; de laatste buiging onder
't Reeds half gezonken scherm en men drong weg
In lange rij als over een smallen vonder.
Haar zag ik niet: *ze was dus al eerder weg!*

Ik greep mijn jas en wilde juist mij voegen
Tusschen de dalenden op de groote trap,
Toen....zie daar stond ze en haar oogen loechen
Zoo vreemd, in ernst haast en toch als uit een grap.

Bij haar de dame die naast haar had gezeten
Wachtend ter zijde, verschikkend haar japon
Met een getalm dat er meer van scheen te weten.
En nu - komt de gelijkenis, mijn zon!

Terwijl 'k bleef staan haar in de oogen starend,
Scheen daarin te laaien een verborgen vuur
Al stille krachten harer ziel vergarend
Eéns groot te leven, ééns, een korten duur.

Slechts kort; want als het stil, weemoedig krimpen
Van uw laatst licht o zon, zag ik dien glans
Bleekend verkillen tot een harden glimp en
Zie, nòg stond ze daar...maar een gewoonling thans!

De loopend gedrukte halve regel is proza; al de rest is vers, goed, hoewel niet glad, en niet zoo gaaf en rijp als het later worden moet. Er is in Rehm's opzet: om namelijk in de volle onbezorgde stem zijn indrukken en gedachten te voegen en intevlijen iets heel moois; ik merkte al op dat een zekere vrijheid van metrum hem daarbij helpt tot lenigheid. Ik moet nu eraan toevoegen dat dit met volle onbezorgde kracht zingen of spreken een gevaar oplevert, immers zoodra dat wat aan indrukken en gedachten gezegd zal worden niet een volkomen beheerscht materiaal is. Dat wil zeggen: niet alleen het verbeeldings- en gedachten-leven van den dichter, maar ook zijn taal. Hij moet zeker zijn, als hij zich onbezorgd en met kracht aan zijn toon wil wijden, dat hij dit kan, dat dus al het overige zijn zorg niet noodig heeft.

Dit is wat men meesterschap noemt: het niet door zorg voor taal en voorstelling belemmerd worden in een eens aangeslagen toon.

Dergelijke kleine belemmeringen komen in het laatstaangehaalde gedicht voor. Nu ontstaan door de behoefte aan een rijm, dan door den noodzaak van de bepaalde regellengte, storen zij den loop van het vers niet, maar verzwakken zijn zekerheid. Zelfs als de dichter zijn zwakheden-zelf weet te doen lijken op willekeurige afwijkingen van het geijkte (familjare wendingen, afkortingen, omzettingen) dan is het gevoel van

aangename vrijheid dat hij erdoor opwekt verkregen ten koste van die hoogere deugd: de dichterlijke noodzakelijkheid.

Er is een grens tusschen makkelijkheid en zwakheid van beweging. Albert Rehm zweeft erop, stort ook soms erover heen.

Als we nu naar de tweede afdeeling van zijn liederen overgaan - *Verschillende* heet ze - dan is er in het eerste gedichtje 'Nu' nauwelijks een enkele kleine zwakheid (regel 3 van de vierde strofe), maar lezen we het tweede ('Meilied') dan is het erger: het slot, waar het juist op aankomt, is door taalomzetting en ongeoorloofde afkorting volstrekt onverstaanbaar. En iets dergelijks is het geval met 'Roode Dahlias', door een omzetting, rijmshalve, in den voorlaatsten regel.

Ik wijs op die onvolkomenheden om hun schrijver het geloof te ontnemen dat ze niet gezien worden. Hij kent ze namelijk net zoo goed als ik, maar denkt dat zij in de algemeene deugd van zijn werk zoek raken. Dat is niet zoo: het zijn duidelijke zwakheden die hij ter wille van zijn deugd overwinnen moet. Zijn indrukken zijn het trouwens waard dat hij ook aan hun juiste zegging moeite besteedt. Zoo is er in 'Idyllisch' iets meegekomen, een beven en dansen van het zonlicht, met daarin een heel tafreel van vormenrijke en omdartelde en bevaren aarde, dat, als indruk, even groot als zeldzaam is.

Weinig indruk, maar een redeneerende bedoeling die het mat houdt, is in het lange gedicht *Don Solitario*. In den lageren toon is het nog moeielijker de ongelijkheden van de afzonderlijke gedachten te delgen: behalve veel krachtelooze zijn er harde, onuitspreekbare verzen.

Een klein getal *Sonnetten* wordt gevolgd door een afdeeling: *Satyrisch-Epigrammatisch*. Het is voor een Hollander van onzen tijd mogelijk zich tusschen Brederoo, Heine en Baudelaire te bewegen en dan altijd nog zichzelf te zijn. Gedichten als 'Laura', 'Het Gezelschap' en, uit een vroegere afdeeling, 'Na de Markt', - bewijzen het, evenals het langere 'Zij' dat bovendien in onze verskunst een familiariteit terugbrengt waarmee onze ouders beter dan wij vertrouwd waren. Alleen geeft onze wereldsche jeugd een wranger bijsmaak aan haar schertsend rijm.

Hooger werk, hoewel verwant hieraan, is *Kandaules*, een ballade.

Het is een lachend-droeve sage
Nog waarschuwend uit der Herakliden
Heroën-eeuwen met stem zoo vage,
Waarschuwend hoe eens hem geschiedde,
Die toonde, in der liefde waan,
Wat nimmer zagen twee te zamen,
En daardoor schonk glimlachende Faam en
Onsterflijkheid zijn vreemde naam:
Kandaules.

Uitmuntend. De strofe is goed gewerkt, één in haar lijn, duidelijk in haar deelen, eigenaardig den toon aangevend van het tot lachen zoowel als schreien stemmende onderwerp, en de naam Kandaules is de als vanzelfsprekend aangepaste slotklank, op zichzelf al een vondst, waaromheen het heele gedicht kan zijn gebouwd.

De lezer kent het verhaal van Herodotus, hoe Kandaules, Koning van Sardes, uit ijdelheid op de schoonheid van zijn vrouw, aan zijn veldheer Gyges de gelegenheid gaf haar ontkleed te zien. Zij merkte het en dwong Gyges dat hij Kandaules vermoordde.

Het zou gelukkig zijn als alle strofen van dit gedicht even voortreffelijk waren als de eerste. Waar dit niet zoo is vlei ik mij met de gedachte dat wat niet is nog komen kan. Waarom zou de dichter een werk als dit, dat zooveel vastigheid heeft in zijn fabel, dat krachtige en flinke partijen heeft, dat door beeldende trekken nu en dan uitmunt, maar waarin de zwakte van zijn hand, het bezwijken van zijn adem soms merkbaar wordt, - waarom zou hij het niet nog eens kunnen opnemen en verbeteren?

Behalve dat hij een dichter is steekt er in Albert Rehm een zeer goed werkman met woorden. Laat hij trachten wat met vernieuwde zorg en inspanning te bereiken is.

Ik geef hem tevens in overweging aan de saamtrekking van klinkers de voorkeur te geven boven het hiaat: het naast elkaar laten staan. De eerste is in het europeesche vers met recht ingeburgerd: ze maakt de volzin-lijn vloeiender en doet telkens een lettergreep uitwinnen. De Duitschers hebben hiaat, maar hun streven is saamtrekking en afkorting. Bovendien,

als zij het houden dan is daar een reden voor: hun slot-e namelijk is niet zoo dof als de onze, heeft inderdaad nog een eigen klank, en als men hem staan laat heeft men daar ook de bekoring van. De bekoring van een dergelijken tusschenklank, die doet gevoelen dat men voor iedere, ook zich zacht uitsprekende persoonlijkheid eerbied heeft, een fijn gevoel voor karakter en voor verschillen dus. Als wij, vroeger, onder den indruk van sommige doffe engelsche rijmen, die fijnheid overnamen, dan was dit een bizondere kostelijkheid, een sieraad, dat alleen op de juiste plaats mocht worden aangehecht. Toen die stoutheid door een veelgelezen dichter werd overgenomen, maar tegelijkertijd onder duitschen invloed het hiaat als regel werd toegelaten, was dit een achteruitgang in onze versificatie, die daarmee tegen alle europeesche, en zelfs de richting van de duitsche, inging. Na dien tijd treft men samentrekking en hiaat gelijkelijk aan, - ook zoo dat het laatste als regel gesteld en de eerste door een afzonderlijk teeken, een boogje, gekenmerkt wordt. - maar in alle gevallen is het duidelijk dat òf onbewust òf zonder genoegzaam oordeel des onderscheids gehandeld is.

De samentrekking is regel, in alle moderne talen, en om goede redenen: zuiverder lijn en winst van lettergrepen; - waar ze niet is - in het duitsch - bestaat toch een streven ze op den duur tot stand te brengen. Hiaat is uitzondering, die naar het oordeel van den kunstenaar kan worden aangebracht. Doet hij het, dan moet de wenschelijkheid of voortreffelijkheid ervan, evenwel in het oog vallen, zoodat teeken niet noodig is.

Eenige minder belangrijke *Verschillende Fragmenten* voorbijgaand heb ik dan den tuin van Albert Rehm doorloopen. Den *Tuin der Muzen*, zegt ge? Maak hem zóó, jonge vriend, dat de Muzen er hun hof in zien.

Dr. G. Kalff: *Dichters van den ouden tijd*

De *Dichters van den Ouden Tijd*, een keus uit hun werken, door Dr. Kalff met een *Voorrede* uitgegeven, is een boekje waarmee men zich geruimen tijd aangenaam bezighoudt. Men

leest, men geniet de gedichten, men ziet wat gekozen en bedenkt erbij wat niet gekozen werd, men maakt opmerkingen bij zichzelf omtrent spelling, woordverklaring, aanwijzingen de voordracht betreffende, en ten slotte heeft men er vrede mee dat ook op deze wijs een bloemlezing wordt saamgesteld.

Waarom ook niet? Boekjes als deze kunnen op honderd manieren gemaakt werden, anders naarmate hun maker anders is en nog eens anders naarmate hij iets anders met hen bedoelt.

Dat wil zeggen: er is één manier, èn er zijn vele manieren.

De eene manier is dat men uit het werk van de dichters kiest wat men hun beste vindt, en zegt: ziedaar - immers in hoofdzaak - mijn dichters. Maar zegt men: hier hebt ge van deze dichters eenige gedichten, waarvan dit mij bevalt om die, en dat door mij gekozen is om gene reden, dan - ja, dan is het aantal manieren *legio*.

Dr. Kalff zegt dit laatste, en niet het eerste. Zijn keus is zoozeer persoonlijk, zoozeer tijdelijk, zoozeer afhankelijk van omstandigheden, dat het niet gemakkelijk zou geweest zijn de beweegredenen die hij ervoor had, te raden, en hij het onontbeerlijke gedaan heeft door ze in de voorrede mee te deelen.

Ik heb ernaar gestreefd, zegt hij, ‘met deze bloemlezing een zoo groot mogelijk deel van ons verdeeld volk te bereiken.’ Verder: ‘er is poëzie die eenmaal niet of slechts ten halve kan worden genoten door een Roomsch-Katholiek, een Kalvinist of ander orthodox-geloovig Christen.’ En: ‘de vroegere begrippen omtrent fatsoen en kieschheid verschillen eenmaal van de hedendaagsche.’

Dit is al een drievoudig stel van redenen, die geen van allen voor de hand lagen. Ten eerste: de verzen moeten, op zichzelf of gezamenlijk, dat in zich hebben wat een zoo groot mogelijk aantal Nederlanders aangenaam is. Ten tweede: zij mogen niet iets in zich hebben dat of den Katholiek, of den Kalvinist, of eenigen anderen orthodox-geloovigen Christen ónaangenaam is. Ten derde: zij mogen niet onfatsoenlijk zijn.

Stel u eens goed voor wat dit zeggen wil! Gedichten, schoone gedichten voor te lezen die een zoo groot mogelijk aantal Nederlanders aangenaam zijn. Acharm! ik vrees dat, als de gedichten schoon zijn, het zoo groot mogelijk aantal nog altijd heel klein zal zijn. Maar stel u nu voor dat ge nederlandsche

gedichten moet voorlezen die Katholiek, Protestant noch anderen orthodox-geloovigen Christen ónaangenaam zijn! o Brave voorvaders, waarlijk, daar hebt ge het met uw gedichten niet op aangelegd. En toch wordt het ontzien van orthodox-geloovige Joden - immers ook geen onbeteekenend aantal - ons nog niet eens door Dr. Kalff opgelegd, en hij vraagt óók nog geen eerbied voor andere dan *orthodox*-geloovigen. Gelooft ge werkelijk, lezer, dat de taak doenlijk is? Zeg: ja; want nog is de regeling waaraan ge u onderwerpen moet, en waar Dr. Kalff zich aan onderworpen héeft, niet afgeloopen: Stel u voor dat wanneer ge deze voor een zoo groot mogelijk aantal Nederlanders aangename en voor Katholieken, Kalvinisten en andere orthodoxgeloovige Christenen niet onaangename gedichten gekozen hebt - stel u voor dat ge dàn nog, alvorens ze voor te dragen, onderzoeken moet of zij ook fatsoenlijk zijn.

o Tijden! o Zeden! - want weet wel dat noch onze roomsche, noch onze calvinistische, noch onze andere orthodox-geloovige - (wie waren dat?) Christen-voorvaders, zoozeer als wij fatsoenlijk zijn geweest. Fatsoenlijk enkel? neen, kiesch en fatsoenlijk, lezer! en met dien laatsten eisch geloof ik dat ge vernietigd zijt.

Dr. Kalff heeft er niet tegen op gezien. Zijn boekje is inderdaad alles wat hij geëischt heeft: aangenaam (voor etc.), niet onaangenaam (voor etc.) èn kiesch en fatsoenlijk.

We zullen straks zien dat Dr. Kalff, verre van deze eischen bezwarend of voldoende te vinden, er voor zichzelf nog een aan heeft toegevoegd: een paar gedichten worden door hem afgedrukt ten einde zijn bizondere meening betreffende de wijze waarop ze moeten worden voorgedragen meetedeelen. De bloemlezing wordt daar dus tevens proeve van *exegese*. Voorloopig diene de aankondiging daarvan alleen om u over uw verbazing heen en zoo tot de stemming van rustige beschouwing terug te brengen, die tot een aandachtig overzicht van het boekje noodig is.

Zou het toch misschien mogelijk zijn onder al deze voorwaarden een keus te doen van *schoone* gedichten? Ik spreek het niet tegen: onze oude Hollanders hadden schoonheden in soorten. Maar niemand zal kunnen betwijfelen dat zéér veel moest worden uitgesloten.

Het bundeltje opent met Brederoo: ik kan u op mijn ziel en zaligheid bevestigen dat er geen één minnelied en geen één drinklied van hem is toegelaten. Een *Lied*, het is waar, waarin van Cupido gezongen wordt, maar dat toch minder *amoureus* dan didactisch is. En een twee-gesprek tusschen *Een Oud Bestevaertje met een Jong Meisje*, maar dat meer tot het kluchtige behoort. Verder vier tafreeltjes uit klucht of blijspel en twee geestelijke liederen. Van al Bredero's lyrische schoonheden - niets.

Ik geloof dat men Dr. Kalff onrecht zou doen als men meende dat deze keus door kieschheids-gevoel bepaald was. Het tweegesprek o.a. is zeker veel minder 'kiesch' dan een groot aantal van de amoureuse liedekens. - Waar dan wèl door? Oprecht gezegd, mijn eerste indruk was dat de bedoeling was geweest vooral niets van het bizonder-mooie optenemen; maar, hoewel dat een gevolg bleek, de wezenlijke bedoeling was het niet. De wezenlijke bedoeling was, om de woorden van Dr. Kalff te spreken, gedichten optenemen die aan een zoo groot mogelijk deel van ons volk aangenaam zouden zijn. Het boertige, het vrome, het aardige, - ziedaar wat ongetwijfeld dit veelhoofdige monster wel-gevallig is.

Dirk Raphaels Camphuysen: vroom en stichtelijk; Jacob Cats: een kiesche keus, maar die gelukkig daarom niet minder leesbaar hoefde te zijn. Johannes Stalpert van der Wiele: Roomsch-Katholiek; door J.A. Alberdingk Thijm als derde lyrische dichter van Nederland in den bond gebracht van Hooft en Starter. Jacobus Revius, de calvinistische dichter, als vierde man door J. van Vloten eraan toegevoegd. Huygens: natuurlijk niet zijn ondeugendheden tegen het Mis-offer. Hooft en Vondel, - we verademen: zelfs voor een vrij groot aantal Nederlanders is uit deze een fraaie keus te doen. Hooft wordt er niet vromer om, en Vondel niet minder vroom. Dullaert, - een keus waar ik niets op heb aan te merken, maar ik vrees, ik vrees, dat alleen de élite van het zoo groot mogelijke deel tot sommige schoonheden door zal dringen. Jan Six: een goed brokje verzen: wijsgeerig en stichtelijk. Jan Luyken: de vrome Luyken, en hier trof het gelukkig dat de keus voor de velen een eerherstel van den zanger kon insluiten. Jan Baptista Wellekens: zeer bizonder het huiselijkste van dien welluidenden dichter.

Poot eindelijk: dacht ik het niet? *Op de Dood van mijn Dochtertje* wel; maar niet *Endymion*.

Ge ziet, lezer, de ernst waarmee we ons overzicht begonnen, heeft niet geleden. Bij menig dichter, we geven het gewillig toe, kon een zeer goede - een even ernstige als bevallige - keus gedaan worden, onder de voorwaarden die Dr. Kalff zich had opgelegd. Dit is het wezenlijk bekorende van het boekje: het brengt ons in de goede werkplaatsen, het kan zelfs aan het zoo groot mogelijk aantal een stemming van wijding bijbrengen, die hun grovere smaken veredelt. En, ik geloof, grooteren lof zal de samensteller van dit boekje niet begeeren dan dat de aanwezigheid van deze wijding wordt erkend.

Is dus onze scherts misplaatst geweest? Ik geloof het niet. Ze diende om zoo scherp mogelijk het onderscheid te verlichten tusschen dat wat onze dichters zijn in zichzelf, en tot wat ze gemaakt worden in een bloemlezing voor de menigte.

Ook al zouden, met inachtneming van alle noodige voorschriften, honderd zulke boekjes zijn saamtestellen, die alle hun schoons brachten en dus alle goed werk deden, - wij zullen de samenstellers niet laken, maar wij zullen door scherts of scherpte ze wakker houden en zien laten: let er op, uw dichters zijn nog iets méér. Zéér veel, juist van het schoonste, van het schoonste van Brederoo, Hooft, Vondel, Luyken, Poot is hier *moeten* worden uitgesloten. Het is goed, ook na die uitsluiting bleef er veel voortreffelijks, maar vergeet het niet: Brederoo en Poot, om het nu maar bij die twee te laten, kent ge door het hier gegevene beslist *niet*.

Dit feit rechtvaardigt een spot die doet opschrikken. Onrechtvaardig zou die spot alleen geweest zijn als ons meelezen nu ook niet oprecht een meegenieten was geweest.

Wij hebben sints twintig jaar gedaan wat we konden - inderdaad al wat we konden - om de hooge schoonheid van onze oude dichters erkend te zien. Dat was niet omdat ze niet werden gelezen: bloemlezingen zijn er altijd geweest; maar het was omdat er gelezen werd met stichtelijkheid, met verdraagzaamheid, met kieschheid en fatsoenlijkheid. Inderdaad met den smaak en de neigingen van het grootste aantal. Zie wel toe dat ge, in de meening iets te doen voor die dichters,

niet inderdaad weer iets toegeeft aan de menigte. De menigte is er altijd: zij is altijd gereed, zij heeft altijd honger, zij ligt altijd op de loer of er niet nog iets is dat haar past, iets dat net zoo is als zijzelf. Maak haar niet wijs dat Breeroo enkel een kluchtige snaak was, die op zijn tijd naar de kerk ging, laat haar niet gelooven dat de oude Hollanders verdraagzaam waren of dat Poot niet een losbol was of dat Vondel niet op hun kieschheid gespuwd zou hebben. Maak haar dat niet wijs, want dan zijn wij weer juist waar wij waren en de zon van de poëzie, die in de werken van die dichters is opgegaan, moet van boven af schijnen en niet bijgeval in hún lantaren staan.

Ziedaar luidheid genoeg voor een raad die toch goedgemeend is en vooral niet kwetsen wil. Wij hebben maar een geschil over de middelen, onze eigen, misschien onbelangrijke, tijdelijke middelen: wij bedoelen gelijkelijk onze dichters te doen schoonvinden.

Ik sprak zooeven van een vierde beweegreden die Dr. Kalff voor het opnemen van sommige gedichten gehad had. Hij noemde er twee, Vondels *Kinder-lijck* en *Wiltzangh*, die hij opnam ‘omdat ze, op *deze* wijze afgedrukt en geïnterpungeerd, beter in hun volle schoonheid kunnen worden genoten.’ Het zijn er inderdaad drie: ook *Huyg de Groots Verlossing;* en wat als een doelmatig interpungeeren wordt voorgesteld is het door middel van aanhalingsteekens vastleggen van nieuwe lezingen. In elk geval van lezingen die niet ieder zoo behoeft aan te nemen.

De bloemlezing wordt daardoor middel voor den filoloog om zijn tekst-uitleg ingang te verschaffen.

Een bloemlezing voor de menigte is daar een ongeschikte plaats voor: hoe zal de onbevoegde lezer weten dat die nieuwe lezing maar een gissing is? Hoe zal hij weten dat die lezingen door niets worden gewaarborgd?

De Hollandsche dichters maakten weinig gebruik van aanhalingsteekens. Maar weet ge wat daaruit volgt? Dat zij hun bedoeling zoo doorzichtig maakten dat een aandachtig lezer ze zonder aanhalingsteekens verstond.

Ik zeg dit niet als een gissing maar als een zekerheid. Ons heele stel leesteekens is langzamerhand hulpmiddel geworden van het (afgetrokken) redeverband; maar dichters werken niet

met het redeverband, zij werken met de stem die gevoel èn redeverband in zich draagt. Wie aandachtig naar de stem van den dichter luistert hoort er vanzelf de rusten in, en de wendingen, en de buigingen, de stijgingen en zinkingen. De middelen die hij daartoe heeft zijn, behalve de woorden en hun verband tot volzinnen, de verdeeling in verzen, de insnijdingen in de verzen, de rijmen en maten en alles wat hoort tot het klankenspel. Neiging om de leesteekens, die voor hem van een andere orde geworden zijn, te vermijden heeft de dichter altijd: er zijn nieuwere dichters die met geen of zeer vereenvoudigde teekens hun verzen uitgeven. Maar hiervan kunt ge zeker zijn: hoe minder zulke dichters gebruik maken van leesteekens, des te zorgvoller geven ze acht erop dat hun vers voor den aandachtigen hoorder al zijn wendingen onthult.

Vondel, en niet hij alleen onder de zeventiende-eeuwers, gebruikte zijn leesteekens veel meer dan wij als stem-rusten, en als hij ze niet gebruikte, luister dan maar naar zijn stem.

Dit is de reden waarom ik er, in het algemeen, niet vóór ben verzen van oude dichters door teekens te verduidelijken. Dikwijls kan het gebeuren en dan is er volstrekt geen bezwaar tegen, maar de mogelijkheid bestaat dat een streng redeverband wordt opgelegd waar de dichter aan een vaag gevoelsverband de voorkeur gaf. De mogelijkheid bestaat ook dat een verkeerd redeverband wordt vastgelegd en den gevoelsindruk van den lezer bederft.

De drie door Dr. Kalff klaarblijkelijk als vanzelfsprekende lezingen door aanhalingsteekens aangeduid, geven mij het ongezocht bewijs daarvan.

De eerste is die van *Kinderlijck*. Dr. Kalff drukte dat *wat de interpunctie aangaat* als volgt:

> Constantijntje,
> 't zalig kijndje
> Cherubijntje,
> van omhoog
> d'ijdelheden
> hier beneden
> uitlacht met een lodderoog.

‘Moeder,’ zeit hij,
‘waarom schreit gij,
waarom greit gij
op mijn lijk?
Boven, leef ik,
boven, zweef ik,
engeltje van 't hemelrijk.

En ik blink er
en ik drink er
tgeen de Schinker
alles goeds
schenkt de zielen
die daar krielen,
dertel van veel overvloeds’.

Leer dan reizen
met gepeizen
naar paleizen,
uit het slik
dezer wereld
die zoo dwerrelt:
eeuwig gaat vóór oogenblik.

De bedoeling is dat, naar de meening van Dr. Kalff, de aanhalingsteekens achter de derde strofe gesloten moeten worden, en dat de vierde, de moraal van het gedicht, niet door het kind maar door den dichter wordt gezegd.

Weet Dr. Kalff dit wel zoo zeker?

Ik geef toe, voor een gewoon menschenverstand is er in het gedicht veel waardoor deze lezing zeker *schijnt;* maar toch vraag ik: is Dr. Kalff er héél zeker van?

Het gedicht gold bij vroegere uitgevers voor een voorbeeld van eenvoud en makkelijkheid. Zij drukten het af zonder aanhalingsteekens en zonder te kennen te geven dat de lezer zich vergissen kon. Toen Van Vloten de spelling modernizeerde en ook aanhalingen beteekende, sloot hij de teekens achter ‘oogenblik’. Toen ik zelf voor *Een Inleiding tot Vondel* het geval te overwegen kreeg deed ik het ook.

Weet Dr. Kalff héél zeker dat zijn nieuwe lezing de ware is?

Laat ons zien waardoor die lezing aannemelijk *schijnen* kan. De oorzaak ligt voor de hand: tusschen de derde strofe die de hemelsche zaligheid schildert en de vierde die de moraal trekt voor den aardebewoner, is een groot onderscheid. Het onderscheid is zoo groot dat men zich afvraagt: en spreekt zóó moraliseerend datzelfde in zijn zaligheid juichende kind? - Ge zult me toegeven: van deze vraag tot het antwoord: neen, zoo moraliseerend spreekt het kind niet! is de afstand niet bizonder groot.

Dr. Kalff wil niet aannemen dat het kind die laatste strofe zegt; die moraal, geeft hij te kennen, zegt de dichter zelf.

Ik herhaal mijn vraag: zijt ge er zeker van? -

De bouw van het gedicht is duidelijk: hij is, in de eerste strofe, de *introductie*, de inleiding tot de voorstelling, het kind dat uit den hemel neerziet op de aarde; in de tweede strofe het kind dat zich tot de moeder wendt, en zijn troost; in de derde de uitweiding over de hemelsche zaligheid; in de vierde de les die de moeder daaruit trekken moet.

In de tweede het kind kinderlijk, omdat het de moeder troosten moet, in de derde het kind opgetogen, in de vierde - *ziet* de moeder die haar hoofd van het lijkje heeft opgelicht, *ziet* zij daarginds de paleizen schemeren en *hoort* zij, als uit de verte, de stem van haar lieveling die haar vermaant?

Wat meent ge, als naar de bedoeling van den dichter, haar kind voor de moeder veranderde in godsgezant, zijn trillende kinderstem in den verrukten engeletoon, in de uit den diepen hemel schallende vermaning eindelijk, hebben wij dan het recht te zeggen: neen, zoo spreekt geen kind?

En als, in zijn eigen opgetogenheid, die dichter, schrijvende wat hij zag, en daarna wat hij hoorde, zelf niet meer wist: was het de stem van zijn kind uit den hemel, was het de stem van zijn ziel binnen in hem die schalde door de eeuwigheid, - weten wij het dan wel?

Ik wil hier niet een eigenmachtig oordeel geven. Het gedicht is: het kind dat zijn moeder troosten komt. Meent ge dat in den laatsten oproep uw verbeelding het kind verliest en wilt ge niet *zijn* roepen uit den hemel maar de zielskreet van den dichter erin verstaan, het is mij wel: Vondel heeft

niets daaromtrent voorgeschreven. Maar bedenk dan wel dat uw lezing, zoo verstandig als ze schijnen mag, minder in de reden ligt dan de gangbare. Het kind is aan 't woord en niet de dichter, het kind troost de moeder en niet de dichter: het kind, van uit den hemel troostend, was de natuurlijke oplossing voor Vondel toen hij het verdriet van zijn vrouw bij dat lijkje zag. De ‘volle schoonheid’ geeft, naar mijn meening tenminste, uw lezing niet.

Want, gesteld eens dat werkelijk de dichter met de derde strofe het kind verdwijnen liet, en zelf in de vierde voor zijn vrouw de moraal sprak, - ik weet niet wat Vondel wilde en geef geen oordeel -, dan zal hij dat toch alleen gekund hebben in den eenmaal zóó hoog door het kind opgevoerden toon. Mijn oor zegt het me onbedriegelijk en een kind kan het begrijpen, - wanneer in een zoo hooggestemd gedicht, op het hoogtepunt van dat gedicht, de stem van een verbeelde gestalte door den dichter wordt overgenomen, dan moet hij aanvangen op de hoogte waar die stem staakte, op straffe van een breuk te slaan in de harmonie. Welnu, lees daar die woorden eens en bedenk erbij dat hier niet onze uitgemergelde hedendaagsche ei, maar de zeventiende-eeuwsch-amsterdamsche gesproken wordt, die op de ai in palaizen rijmde: ge zult moeten toegeven dat ge met die woorden op de hoogte *blijft;* en dat, mocht het waar zijn dat niet langer het kind maar de dichter aan het spreken is, dit gebeurt zonder vermindering van toongewicht.

Gelooft ge dat de lezer dit voelen zal, als gij aanhalingsteekens sluit en hem dus de slotstrofe als *stellig* de door den dichter bijgevoegde moraal beschouwen doet? Weet ge wat het gevolg zal zijn? Hij zal dadelijk zijn toon luchtiger maken, nuchterder, het slot zal er uitkomen als een voegzame mededeeling.

Hier hebt ge de reden waarom ik, bij het gebruik van aanhalingsteekens, er de voorkeur aan gaf ze te sluiten achter ‘oogenblik’. De tóón mag niet minder worden. Als het onzeker is of de stem van het kind of die van den dichter klinkt, in wezen zijn zij toch dezelfde, en *voor de voordracht* komt het er op aan dat de eene onmiddelijk voortkomt uit de andere. *Voor de voordracht* is van belang het gevoel van de toon-

waarden, en niet een verstandelijk inzicht dat ten slotte nog bestrijdbaar is.

Wij dringen gaandeweg door tot het beginsel dat ons verdeelt en verdeelen zal. Dr. Kalff wil, evenals in de keus van de gedichten zijn persoonlijke en tijdelijke maatschappij- en beschavings-deugden, zoo in de lezing zijn verstandelijk-filologische aan de dichterlijke vóór doen gaan. Ik kan dat niet goedkeuren. Ik ben nog altijd van meening dat in gedichten de poëzie de hoofdzaak is.

Een tweede door Dr. Kalff voorgestelde lezing is die van *Wildzang*.

Wat zong het vroolijk vogelkijn,
Dat in den boomgaard zat?

‘Hoe heerlijk blinkt de zonneschijn
Van rijkdom en van schat;
Hoe ruischt de koelte in 't eikenhout,
En versch gesproten lof!
Hoe straalt de boterbloem als goud!’

Wat heeft de wildzang stof.
Wat is een dier zijn vrijheid waard!
Wat mist het aan zijn wensch,
Terwijl de vrek zijn potgeld spaart?
O slaaf! o arme mensch!
Waar groeien eiken t'Amsterdam,
O kommerzieke beurs,
Daar nooit genoegen binnenkwam?
Wat mist die plaats al geurs!

‘Wij vogels vliegen warm gedost,
Gerust van tak in tak;
De hemel schaft ons drank en kost,
De hemel is ons dak.
Wij zaaien noch wij maaien niet:
Wij teren op den boer;
Als 't koren in zijn aren schiet,
Bestelt al 't land ons voêr.

Wij minnen zonder haat en nijd
En dansen om de bruid;
Onz' bruiloft bindt zich aan geen tijd,
Zij duurt ons leven uit!'

Wie nu een vogel worden wil,
Die trekke pluimen aan,
Vermij de straat en straatgeschil
En kieze een ruimer baan.

Dit is nauwkeurig dezelfde vorm van gedicht als *Kinder-lijk:* eenige regels ter inleiding van de fantasie-gestalte die zingen zal, haar zang, en ten besluite een moraal. Hier is het bovendien duidelijk dat de moraal gesproken wordt door den dichter. Ziet ge wel, zou Dr. Kalff mij kunnen toevoegen, uit de zekerheid hier besluit ik nog vrijmoediger tot de zekerheid *daar*. En - met volle recht, zal ik hem antwoorden, tenzij ge besluiten wilt tot het omgekeerde. Zie namelijk eens hoe *duidelijk* hier blijkt dat de dichter spreekt. Dat is juist wat ik al heb opgemerkt: hoe minder teekens een dichter gebruikt, hoe duidelijker hij zijn bedoeling door toon en maat zal te kennen geven. Hier doet hij het, en niemand die het niet merken zal. In *Kinder-lijk* deed hij het ook, zegt ge, en in al die eeuwen heeft niemand het opgemerkt.

De grondvorm intusschen - afgezien van de vraag *wie* de moraal spreekt - is in beide gedichten dezelfde. Inleiding, lied, moraal. Wat doet nu Dr. Kalff? Alweer niet tevreden met de lezing die zich door toon en gang van het gedicht den eenvoudige opdringt, en die nu zelfs zijn filologisch gemoed kon goedkeuren, grijpt en haakt hij het eene brok wel, het andere niet, tusschen aanhalingsteekens en - de volle schoonheid van het gedicht zal ons nu weer eerst recht helder worden.

Het mocht wat! - Hier is de zaak oneindig duidelijker. Het bevreemdt Dr. Kalff dat de vogels-zelf zingen zouden 'Wat heeft de wildzang stof!' en 'Wat is een dier zijn vrijheid waard (w.z. kostbaar)!' Het bevreemdt hem, maar waarom? Dit is toch wel al te geleerd voorgeschreven: Vondel mag zijn vogels dit niet laten zingen en dat wel. Tegen het spreken

van de moraal door het kind mocht een schijn van bezwaar bestaan, maar wat is er tegen dat de vogels hun zang en hun vrijheid, hun onbezorgdheid en hun geboomte roemen boven vrekken en slaven en amsterdamsche Beurs? Zij doen immers in het heele gezang niets anders. Is het wèlaangehaalde: ‘Wij vogels vliegen warm gedost’ niet het onmiddelijke vervolg en de noodzakelijke tegenstelling van het voorafgegane? Waarom dan dat voorafgegane uit hun lied gelicht?

Ik weet niet, maar ik kan in deze voorstelling, die zich koelbloedig als een zekerheid voordoet, niets anders zien dan de lust in afwijkende lezingen. Vondel wordt hier slachtoffer van geleerde neigingen.

In *Huyg de Groots Verlossing* wordt de waarschijnlijkheid zekerheid.

> Geweld van wallen, dubble gracht,
> Ontruste honden, wacht bij wacht,
> Beslage poorten, ijzre boomen,
> Geknars van slotwerk, breede stroomen,
> En de onvermurwde kastelein
> Verzekerden op Loevestein
> Den grooten Huigen, buiten duchten
> Van in der eeuwigheid te ontvluchten -
> Ten waar' zijn schrandre gemalin
> En drukgenoot en kruisheldin
> Een eerlijke uitkoomst had gevonden
> En hem van 't lang verdriet ontbonden.
> Zij sprak: ‘mijn lief, mijn levenslicht,
> (De tranen stonden in 't gezicht)
> Zal dees spelonk uw glans versmoren,
> En is uw' deugd dit graf beschoren?
> Helaas! maar 't is vergeefs gesuft:
> Hier helpt geen kermen maar vernuft.’
> - ‘Mijn geest die zal wat groots bezoeken.’
> Terstond verandert hij in boeken!

Zonder blikken of blozen wordt aan het woord bezoeken een noot toegevoegd: Beproeven (De Groot spreekt). *De Groot spreekt!* Als de aanhalingsteekens alleen het te kennen gaven

zou men het niet gelooven. In onmiskenbare woorden wordt het ons meegedeeld: De Groot spreekt.

Of Vondel ons al nadrukkelijk verzekerd heeft dat ‘zijn schrandre gemalin’ ‘een eerlijke uitkoomst’ gevonden heeft, het mag niet zoo wezen: de geest van De Groot heeft het onderstaan. Of Vondel al schrijft: *zij* sprak, en of er al geen enkele, neen niet de minste aanleiding is om te gelooven dat zij met spreken heeft opgehouden en haar man aan het woord komt - neen, hoewel het tegendeel duidelijk blijkt, - Dr. Kalff weet het beter en wij moeten op zijn gezag, en zonder nadere uitleg, aanvaarden: De Groot spreekt.

En op deze wijze vertoont zich ons ‘de volle schoonheid’.

Neen, op deze wijze vertoonen zich de filologische lief hebberijen, waardoor Vondel gevild en geschonden wordt in een bloemlezing voor de menigte. Hoe heeft Dr. Kalff kunnen meenen dat iemand ze als Vondeliaansche schoonheid aanvaarden zou?

Toen ik zooeven het *Kinder-lijk* afschreef kon ik de kleine wijzigingen die Dr. Kalff in sommige woorden had aangebracht, niet uit mijn pen krijgen. Niet alleen toch dat hij Schenker inplaats van Schinker schreef - dit deed o.a. Jeronimo de Vries ook, en men moet iets over hebben voor het zoo groot mogelijke deel - maar hij had dartel voor dertel en, 't ergst van al, kindje inplaats van kijndje.

Ik wil niet graag den schijn van vitten hebben en ik weet te goed dat wijziging van de spelling in oude gedichten, en het heele bezorgen van dergelijke herdrukken een moeielijk en gevaarlijk werk is. Alle rente van menschelijke feilbaarheid moge daarbij vooruit gekapitaliseerd en kwijtgescholden zijn. De hemel telde de zuchten die ikzelf geloosd heb als mijn eigen fouten mij werden voorgelegd of bewust werden. Zeker waren ze ongemengd met bitterheid bij de gedachte aan de kastijdende vrienden die mij op hunne wijs liefhadden. Zoo deemoedig evenwel als ik van hen de bestraffing wegens leemten in mijn taalkennis of -kunde aannam, zoo eerlijk reken ik op hun dankbaarheid als ik de vergrijpen aanwijs die, in hen, *mij* pijnlijk zijn.

Het komt mij voor dat de gemiddelde Nederlander voor wie Dr. Kalff zijn herdrukken bestemd heeft, een al te dik oor

bezit. Ik kan natuurlijk niet alles geteld hebben, maar een half dozijn verzen met een voet te weinig heb ik toch zeker wel aangetroffen. Hoe kwam dat? Er was methode in. In bijna alle gevallen kwam het doordat een verlenging als van volk tot vollek, melk tot mellek, voor dien Nederlander ongeschikt werd geacht, of voor 't minst onnoodig. De man hoort het niet. Zelfs als het vers maar twee voeten heeft en er komt zulk een ongelukkige verlenging in voor, daar gaat ze, afgesnoeid. De Nederlander mocht het eens mal vinden en hooren doet hij het niet. ‘'s Volleks haat’ in Vondels *Geuzevesper* is op die wijs tot ‘'s Volks haat’ teruggebracht. Na de voeten de rijmen: behalve kijndje en Schinker noem ik nog vleysch en leid in een versje van Van der Wiele, die door hun ongewoonheid het ‘oor’ niet durfden beleedigen. Grooter is het aantal woorden die als dertel in dartel hun a in e, hun e in a, hun o in u, hun lange in korte o ja in a moesten laten omzetten, alles voor het vervloekte oor van dien kieschen, fatsoenlijken, roomsch-katholieken, calvinistischen of anderen orthodox-geloovigen Christen-Nederlander. En o, mijn marteling! dan die hiaten! - ‘Hier en daar’ zegt Dr. Kalff, ‘heb ik de taalvormen met voorzichtige hand gewijzigd om ze gemakkelijker verstaanbaar te maken.’ Ach, was u er maar afgebleven. Ik heb er waarlijk geen onderzoek naar ingesteld, maar waar was het goed voor dat zelfs onschuldige n's die zulk een aangename vloeiing in het hollandsche vers gaande houden, werden weggestreken en de verbaasde eind- en beginklinkers tegen elkaar bleven staan?

Waar was het goed voor? Ja, het schijnt goed, of althans niet belangrijk voor onzen voor-omschrevenen landgenoot. Het is dan ook een kleinigheid. Het zijn allemaal kleinigheden. Het betreft máár de poëzie, máár de kunst. Wat zou het er ook toe doen of de Edelingen in Vondels rei knielden voor de *kleene* voeten van het Christuskind.

> Wij edelingen, blij van geest
> Ter kerke gaan op 't hooge feest
> Den eerstgeboren Heiland groeten
> En knielen voor de *kleene* voeten
> Van 't kind waarvoor Herodes vreest.

Zet gerust *kleine* zegt Dr. Kalff. Dat is gebruiklijker en mijn lezers hebben ooren als potlepels. Zoo kan hij ook rustig *Toen* voor *Doe* zetten, en *loof* voor *lof* en *soms* voor *som* (wat nog tegen de beteekenis ook is), en *durft* voor *dar* of *durf* al wordt het vers er onuitspreekbaar door, en...en...en...

Ik mag zoo niet doorgaan. Ik begon mijn bespreking zoo berustend: en ik berust ook wel; maar - ge weet wat Vondel zegt: - maar wat op 's harten grond leit, dat welt me na de keel.

Het vertoeven te midden van goede hollandsche gedichten blijft, ook terwijl men zijn opmerkingen maakt, bekorend. Het samenstellen van zulk een keus is altijd een goed werk: we moeten den samenstellers niet te hard vallen als ze doen wat hun lezers welgevallig is. Integendeel zou ik willen dat nog meer zulke boekjes werden uitgegeven. Er zijn nog veel andere verzen die ge een publiek kunt voorleggen. Er zijn ook nog dichters die schoons gemaakt hebben.

Dr. Kalff noemde Oudaen. Wat vindt ge hiervan?

Op een mooi-weertje door W.v. Diest

Geen regen voelt men plassen,
Geen bui en roert den grond,
Het windje waait van passen
En houdt het zeiltje rond:
't Gaat na belieft
Dubbelt ondieft;
De zon natuurlijk blakert,
De jonge vracht
In 't vroolijk jacht
Zich in de warmte bakert.

Daar moet men 't zeiltje natten,
De gieter bij de hand,
De wind zel beter vatten;
Maar ziet, de losse kwant
Speelt, al van 't jok,
Zijn vrijsters rok
En beste kraag, vol water;
Met stemmigheid:

‘Wel wat bescheid?
Wat spul is dit?’ ontgaat'er;

‘Dit is mij een holbolge
En averechtsche reis:’
Een zoentje moet er volgen
Dat maakt het weder peis:
Een liedjes-boek
Dan uit den hoek
Gehaald wordt, en men tijt er
Aan 't zoet gekweel,
Of strijkt de veel
Of slaat er op een cijther.

Of, om de kust te kennen,
Langt men een wisse kaart,
(Want die in 't nat moet mennen
En heeft geen spoor in de aard)
Wiens passer staat,
Zijn juiste maat
Nettom op een-en-dartig:
De stierman walt,
Hij wordt gepralt,
Bejouwt, belacht hem hartig!

Maar al dit vedel-strijken
Beweegt Van Diest gansch niet;
En in de kaart te kijken
Hem zijne tijd verbiedt:
Met kool hij prent,
Op 't parkement,
Speeljachtje, volk, en kusten,
En Maas of Merw';
Dit moet in verw'
Of hij en kan niet rusten.

Niet voor de velen, meent ge? Goed, laat ik dan nog dit klinkdicht van Joan van Broekhuizen eraan toevoegen, voor de weinigen.

In over-rijnsche lucht bij daken onbekend,
In treurige eenzaamheid, en starrelooze nachten,
Begraven onder sneeuw, verdwijn ik in gedachten
En wind van zuchten die mijn min naar d'Amstel zendt.
Bij rookrig lampenlicht mijns levens frissche lent
Haar kraamkoets timmert en gelegt van leide klachten,
Die 't leed in 't kwijnend hart met nieuwe teelt bekrachten,
En tobt den tragen tijd met arbeid aan zijn end.
Maar o mijn wellust, o mijn licht, mijn lieve leven,
Hoe zou zich op de vlucht met lossen teugel geven
't Balsturig ongeval dat uw genade sart;
Kon zich uws bijzijns mijn herbore ziel verbogen!
Gij bracht met zoeten zwenk van die vermogende oogen
Een zomer in het land, een hemel in mijn hart.

En over de verzen heen van dezen laatsten zeventiendeeeuwschen minnezanger reik ik Dr. Kalff die indertijd de werken van den eersten, van Brederoo, hielp uitgeven, de hand.

[Deel 3]

De beteekenis van Marx' Waardetheorie
Door
Is. P. de Vooys.

Over Waarde door R. Kuyper. De Nieuwe Tijd 1902-1903.
Theorie der Waarde door Christiaan Cornelissen H.J.W. Becht 1903.

De waardetheorie is geen geestelijk uitspanningsoord, waar op aangenaam ingerichte terrassen der beschouwing en langs geleidelijke paadjes van gangbare begrippen een wijd uitzicht over ekonomische gegevens kan genoten worden. Zij gelijkt eer op rommelige en sombere werkplaatsen, doorrammeld van aldoor hooger schreeuwende en kloppende metaalgeluiden, waar groote ijzerconstructies worden samengesteld. Slechts vakmannen voelen zich daar thuis en vinden weg en bedoeling in de verschillende, verspreid gelegen en bewerkte onderdeelen. Een leek voelt zich verdwaald te midden van de groote onoog lijke brokstukken, die een verwarrenden indruk op hem moeten maken. Verwarring is daar echter niet. Dat blijkt wel als later de stukken in elkaar gepast, geschroefd en geklonken zijn om, hoog boven rivieren, of in breede ijloverdakte hallen, van de macht der menschelijke berekening stilzwijgend getuigenis te geven. Niet als een geleider door de geestelijke werkplaatsen der waardetheorie wensch ik mij aan te bieden, maar voor de beteekenis van den arbeid die daar verricht wordt, vraag ik de aandacht. Want zooals in de fabrieken vervaardigd wordt, wat het moderne leven voor zijn groote gebouwen en zijn verkeerswegen noodig heeft, zoo worden uit de waardetheorie ekonomische stelsels opgebouwd, die door

hun wetenschappelijke beteekenis de bestemming in zich dragen om een nieuwere gemeenschap langs veilige banen en naar goed ingerichte levensvormen te geleiden. Na Smith en Ricardo was het in de werkplaatsen stil geworden. De door hen gelegde en gebouwde werken schenen voldoende, - later zelfs overbodig, - totdat Marx er weer leven bracht. De bestrijders van zijn methode meer nog dan haar aanhangers legden daarna de hand aan 't werk, en vooral in den laatsten tijd heerscht er een ijverige drukte, waarvan ook de bovenaangehaalde geschriften getuigen. Er is drukte, er is zelfs strijd en concurrentie om het beste werk te leveren, en de arbeidsmethoden te verbeteren. Dat alles wordt slechts begrepen door de beteekenis van het werk, waaraan zooveel ijver, berekening en geest besteed is. Die beteekenis is voor alles gelegen in de bedoeling dat het werk *wetenschap* zal zijn. Dat is het eerste en meest directe doel. Daarmede toch schijnt niet alleen aan de analyse der huidige maatschappelijke werkelijkheid, maar tevens aan de conclusies voor de gemeenschapstoekomst een onaantastbare stelligheid gewaarborgd, zoodat de practisch handelende mensch zich naar verworven kennis richten kan. Het wetenschappelijke der waardetheorie staat dus voorop. Zoo dacht zich Marx zijn werk, toen hij de ruimte binnentrad, waar Smith en Ricardo met voorgangers en tijdgenooten hadden gearbeid. En aan zijn werk dankt de tegenwoordige sociaaldemokratie de zekerheidsovertuiging harer toekomstverwachting zooals die zich uit in het trotsche zelfgevoel, ‘van utopie tot wetenschap’ te zijn gegroeid. Zoo voelden ook de ekonomische bestrijders van het Marxisme hun taak om aan te toonen dat zijn waardetheorie onjuist was. En zóó ten slotte wisten de beide schrijvers, de communist Cornelissen en de Marxist Kuijper, dat uitsluitend door de wetenschappelijkheid hunner waardetheorie, een maatschappelijke dat is politieke overtuiging gestut kan zijn. Toch staat achter dien wetenschappelijken strijd het maatschappelijk belang, om te weten hoe te handelen en hoe partij te kiezen; staat ook die andere, zwaardere, meer massale strijd van socialistische arbeiders tegen het kapitalisme, waarin zich de arbeidersbeweging onzer dagen het scherpst vertoont. *Dat* belang en *die* strijd dringen zich meer aan de geesten en harten der tijdgenooten op, dan een

zuiver wetenschappelijke vraag zou kunnen doen. Daaraan kunnen de ekonomen, wier studie zich op de waardetheorie richtte, niet ontkomen. De strijders op dat terrein van wetenschap zien en voelen zich dan ook omstuwd door de keur hunner politieke aanhangers en tegenstanders, door hen toegejuicht en aangemoedigd, of half uitgelachen en uitgejouwd.

De groote practische en feitelijke belangrijkheid van het socialisme geeft daarom aan den arbeid in de werkplaatsen der waardetheorie een scherper, een meer omlijnd, een dieper ingrijpend karakter, dan hij om der wille van de wetenschap alleen zou hebben. Maar door deze alleen toch, uitsluitend door hare wetenschappelijkheid, krijgt de waardetheorie hare beteekenis. De trekken van het ontworpen beeld kan de maatschappelijke belangstelling wel verdiepen, doch niet wijzigen. Kan dus de strijd niet gaan *om het socialisme* hoezeer dat bij den uitslag schijnt te kunnen winnen of verliezen, toch centraliseert het gevecht zich om *den socialist*, den socialist der vorige eeuw bij uitnemendheid, om Marx. Hij was het die met helaas niet altijd sterken arm, doch wel steeds met sterken wil en geest in de half verlaten en verwaarloosde werklokalen der klassieke ekonomie opnieuw de werktuigen der begrippen in beweging stelde. En om wat hij deed, hetzij aftebreken, hetzij te herstellen of te verbeteren, hetzij door iets geheel nieuws te vervangen, werken nog steeds en voortdurend de theoretici der ekonomie.

Meetewerken of zelfs partij te kiezen eischt een omvangrijker werk dan in deze bespreking bedoeld wordt.

De aangehaalde schrijvers beoogden het wel, en naar aanleiding hunner pogingen wensch ik te doen uitkomen wat de wetenschappelijke beteekenis is van de waardetheorie, en daardoor van hunne geschriften.

Bij den wetenschappelijken strijd is en behoort de gemeenschap stellig een belangstellend toeschouwer te zijn, maar de eigenlijke strijd is meer en beter dan het gedrang en gestomp van het publiek er omheen, wat ik' wil trachten op zoo'n afstand te houden, dat het eigenlijk tournooi den lezer niet ontgaat.

* * *

In de ekonomie vertoont zich als in elke wetenschap, en vooral bij het begin harer ontwikkeling, de tegenstelling tusschen theorie en practijk, tusschen de engere wetenschap en de techniek, dat is ten slotte tusschen het weten om te WETEN, en het weten om te KUNNEN. Welke van die beide is de eerste? welke heeft de voorrang in den menschelijken geest? Het handelen schijnt het eerste, omdat daden noodzakelijk zijn voor alle leven. En om doelmatig te kunnen handelen is *kennis* vereischt. Maar hoe zou de mensch die kennis verkregen hebben, indien niet in hem de onbetembare drang had geheerscht, de onlesbare dorst had geprikkeld om het geheele leven te begrijpen en te doorzien. De geschiedenis der menschelijke beschaving en wetenschap leert hoe beide drijfkrachten tot het verkrijgen van kennis innig vermengd en in wisselwerking op elkaar, tot de ontwikkeling gevoerd hebben. Hoezeer wetenschap en techniek bij den geweldigen opgroei uit elkaar schenen te wijken om afzonderlijk te bestaan en zich te ontplooien, blijft toch die eerste tegenstelling zich handhaven. Tot in de allereenvoudigste techniek ligt een theorie, en tot in het meest abstracte onderdeel van wetenschap een practijk besloten. En zou het ook anders kunnen? waar in den menschelijken geest de drang om te doorgronden steeds samenwoont met de zucht om zich maatschappelijk en met - of zelfs zonder - zich, de gemeenschap in het reëele bestaan te versterken. Toch is er bij de ontwikkeling van de wetenschap, evenals in alle natuurleven een voortdurend streven merkbaar naar differentiatie, naar uiteenlegging van wat onderling tegengesteld is. Zoo ook bij die der ekonomie. De eerste kennis van het samenlevingsbestaan was van eenvoudigen aard, vooral omdat de mensch zelf zoo'n belangrijke factor in dit verschijnsel vormde. Niets toch moest hem eenvoudiger en beter te kennen schijnen dan de mensch, die voor zijn onderhoud zorgt. Dat was immers hij zelf in zijn gewoon dagelijksch leven, met kleine verscheidenheden herhaald in telkens andere menschen. Wat *hij wou;* wat *hij deed;* wat *hij kreeg;* ziet daar de eenvoudige verklaringsgronden voor de wijze waarop de menschelijke samenleving bestond. Weten het beste te willen; weten practisch te handelen; weten hoe het meeste te verkrijgen; dit was de

maatschappelijke kennis, die toch ook wetenschap, maar vooral een techniek, een huishoud*kunde*, een wirthschafts*lehre* was. Gaande van uit het individu tot de gemeenschap, tot den staat of het volk, was er voor de techniek van het regeeren, om n.l. maatregelen te nemen ter verhooging der volkswelvaart, meerdere kennis noodig dan de enkele persoon behoefde.

En ofschoon op dit gebied reeds verschillende stelsels in hunne ontwikkeling duidelijk een strenger wetenschappelijk, een theoretisch, karakter vertoonden, bleef hunne bedoeling toch voor alles regeer*kunde*, staathuishoud*kunde*, volkswirthschafts*lehre* te zijn. Haar uitganspunt werd door haar doel bepaald, dat was: de welvaart van het volk. In het element der gemeenschap, dat is in het individu, werd de oorsprong van het geheele bestaansleven der natie gezien en gezocht. Van uit het subject, van uit de motieven zijner handelingen, die voor alle menschen gelijksoortig zijn moesten, zou de samenlevingsleer afleiden, hoe de ontwikkeling gesteund diende te worden. Deze methode om al het maatschappelijk geschieden *doelbewust* te zien, dat is de verschijnselen teleologisch op te vatten, lag zoozeer in den technischen aard der ekonomie, dat slechts uiterst langzaam andere zienswijzen konden binnendringen, of m.a.w. de maatschappelijke samenleving opgevat *kon* worden als een natuurverschijnsel, waarvan de samenhang, in een verband van oorzaak en gevolg, zuiver om het weten, gezocht werd. Deze methode van studie, in de natuurwetenschap reeds zooveel eer met succes gebruikt, - de causale, - komt schroomvallig in de ekonomie tot toepassing. Ook in de klassieke ekonomie, waaraan zij de beteekenis van wetenschap begon te geven, is zij slechts een variatie van de teleologische methode.

De veronderstelling van Smith, dat de menschen, ekonomisch gezien, slechts hun eigen belang zoeken, waarop hij verder causaal kan afleiden hoe hunne handelingen zich in het maatschappelijk leven vertoonen, is van teleologischen grondslag. Met de steeds meer terrein winnende causale methode gaat ook de differentiatie, het uiteenwijken der wetenschap en der techniek voort. Juist daarom is het, dat de ekonomen ná Smith gevoelden niet meer een kunde of een leer te verkondigen, maar een wetenschap, hoe zeer daaruit de practici, n.l. de

regeerders, kennis voor hun werk konden leeren. En toch werd al heel spoedig na Ricardo hun wetenschap tot een techniekvoorschrift gemaakt, te goed bekend onder den naam der Manchester-'leer'. Het practisch onvoldoende van deze leer deed de fout of liever de eenzijdigheid der klassieke ekonomie kennen. Deze had toch den samenhang der kapitalistische maatschappij als een natuurnoodwendigheid beschouwd, en de wetten harer causaliteit als onverbrekelijke natuurwetten gedecreteerd. Uit deze eenzijdigheid is de opkomst der z.g. 'historische school' te verklaren. Haar *taak* werd om naast de bekende verschijnselen van het rondom zich vertoonende maatschappelijk leven tal van feiten uit het verleden te verzamelen, die deden zien hoe de tegenwoordige samenlevingsvorm zich uit andere heeft ontwikkeld, en nog steeds voortgroeit. Haar *methode* was niet meer de teleologische, maar een zuiver causale. Doch zij zocht die causaliteit niet tusschen de gelijktijdige maatschappelijke verschijnselen, maar tusschen een reeks gelijksoortige verschijnselen in den loop van jaren en eeuwen. De wet der *ontwikkeling*, niet die van *den samenhang*, de *historische* niet de *mechanische*, causaliteit werd bestudeerd. En zoo zij al naar het onderling verband van de feiten uit een zelfden tijd zocht, dan was dit niet in het heden, maar in vroegere tijden, waarbij nog te dikwijls en - begrijpelijker wijze door de belangstelling voor het vroeger leven, - van uit het individueele belang, dus teleologisch, werd gezien. Marx, wien het bij zijn onderzoek vóor alles ging om het verband tusschen de maatschappelijke ekonomische verschijnselen van zijn eigen tijd, was de eerste die de ekonomie streng causaal, zoowel mechanisch als historisch, heeft opgevat. Zijn werkmethode is als een synthese van die der klassieke ekonomen, en die der 'historische school', waardoor hij beider resultaten niet alleen samenvoegde, maar elk voor zich verdiepte.

Dit maakt 'Das Kapital' tot zoo'n geducht werk als een zwaar bewapend en naar verschillende zijden versterkt fort. Dit maakt vooral dat zijn arbeid een herleving, een uitbreiding, een verdieping der ekonomie heeft voorbereid en in gang gezet.

* * *

Toen de wetenschap de banden met de techniek had losgemaakt en hare beoefenaars niet meer in de toepassing, doch vooral in het zoeken naar kennis hun ‘kunnen’ toonden, was zij daarom nog niet vrij van innerlijke tegenstrijdigheid. Alle kennis en alle weten bevat tweëerlei uiting van den menschelijken geestesdrang om de omgeving te begrijpen. Naast de lust, de *verhouding* der verschillende verschijnselen te doorzien en te kennen, staat de behoefte om zich van hun onderling verband een juiste *voorstelling* te maken. Om de verhouding der verschijnselen op te sporen worden deze vergeleken en gemeten, opdat de heerschende regelmaat ontdekt worde, en gezocht aan welke wetten zij gehoorzamen. Dit streven uit zich in de *inductieve methode*. Om zich een juiste voorstelling der verschijnselen te maken wordt een beeld ontworpen, opgebouwd uit begrippen en grondvoorstellingen en wordt daarop nagegaan of dit beeld van hypothesen en theoriën aan de werkelijkheid der verschijnselen beantwoordt. *Deductief* heet deze studie. Zooals wetenschap en techniek, theorie en practijk gescheiden zijn, doch niet buiten elkaar kunnen bestaan zonder te verstijven en te vervallen, zóo zijn zuivere inductie of deductie op zich zelf bijna waardeloos; zij moeten elkaar steeds aanvullen. De wetenschap gaat met voorlichting en leering de techniek telkens op nieuwe wegen vooraf, doch uit de toepassing worden haar zonder ophouden nieuwe problemen tot onderzoek toegevoerd. Gelijkerwijze is geen enkele opbouw eener voorstelling van de verschijnselen mogelijk zonder hunne verhoudingen te kennen, en openen theorie of hypothese ongekende terreinen van mogelijkheid om de feiten te leeren waarnemen. De twee elementen van den wetensdrang oefenen evenals de zucht tot *begrijpen* en de lust tot *kunnen* een voortdurenden opwekkenden en ontwikkelenden invloed op elkaar uit. Zóo ten minste kon, zóo ten minste behoorde het te zijn. Feitelijk is er te dikwijls strijd, soms zelfs een heftige en fanatieke strijd om de erkenning der heerschappij van het een of het ander. Voor de keuze tusschen verschillende, elk voor zich even waardevolle, werkmethoden zou dit onbegrijpelijk zijn, indien er niet een andere reden tot vijandigheid bestond.

De ontwikkeling der wetenschap is nu eenmaal niet een

geleidelijke. Soms hier met deze werkwijze, dan weer op een ander gebied en met afwijkende methode, wordt op eens een groote en nieuwe schat ontdekt, die het meerendeel der werkers tot zich trekt, en ook daarom spoedig en volledig aan het licht wordt gebracht. Dit succes geeft dan aan het toegepaste procédé een voorrang. Eenzijdige voorkeur bij de beoefenaars is daarvan het gevolg, tot na eenigen tijd die voorkeur weer wordt bestreden. Vooral geldt dit een succes door deductie. De deductie toch ontwerpt een voorstelling, die ook buiten haar terrein van wetenschap een macht over de menschen uitoefent, en door wier bekoring zij soms oogen en ooren sluiten voor het licht der verschijnselen en de taal der feiten. Volgt hierop een reactie, wanneer eenmaal de dwang eener gangbare theorie is gebroken, dan wordt *te* scherp het uitbeeldende werk der wetenschap veroordeeld en verwaarloosd. Daarom was het niet te verwonderen dat bij het verval der klassieke ekonomie, waarin de deductie triomfen gevierd had, de historische school bij het onderzoek der feiten uit het verleden aan de inductieve methode een meer dan passende voorkeur gaf, doordat zij zich om opbouw en afleiding van begrippen weinig bekommerde, maar naar regelmaat en orde in de geschiedkundige ekonomische feiten zocht. Daarom was het evenmin te verwonderen dat de deductie voor Marx eerste en krachtigste opgaaf werd bij de taak, die hij zich stelde. Er is verband tusschen den strijd: inductie of deductie en het verschil van teleologische of causale methode. Dat verband wordt opgehelderd door de vraag of er dan geen principieel onderscheid, geen voorrang van het een boven het ander bestaat? Het gaat niet hierom of de mensch onderzoeker, beoefenaar van wetenschap werd alleen door de lust, de noodzakelijkheid zelfs, om zijne levensomstandigheden te verbeteren, dan wel alleen door de zucht naar begrijpen. Het gaat om de vraag wat voor den mensch de meerdere macht is, aan wie hij het liefst zich gewonnen geeft, de drang naar een aangenamer leven of die naar het begrijpen en het inzicht van zijn eigen leven en van de wereld daaromheen?

Geen van beide krachten, die in hem wonen, behoeft hij te ontkennen of op te geven, hoe hij ook oordeelt. Beide liggen in zijn natuur en werken samen. Maar terwijl het eene een

soort instinct is, dat hij prijst en ontwikkelt zooveel als in zijn vermogen is, moet het andere hem gelden als een macht van zelfbewustzijn, waardoor pas werkelijk het leven waarde verkrijgt. Voor het menschelijk kunnen, de techniek, is het van het grootste belang de orde, de regelmaat, de verhouding, de maat der feiten te kennen. Voor haar moet zich alle verklaring, alle kennis richten naar een doel, en schijnt dus de teleologische beschouwing als aangewezen. Maar voor de wetenslust komt het het er op aan één groot beeld te ontwerpen, een schepping van den menschelijken geest, die door haar overeenkomst met de realiteit bewijst dat de mensch het bestaan doorgrond heeft. Voor dien drang is er geen ander doel dan een groot mechanisme te begrijpen en voor den geest te verlevendigen. Niet nuttigheid maar alleen samenhang van oorzaak en gevolg, kan als verklarend schema aanvaard worden. Voor zuivere wetenschap zal de fantasie, de opperste der menschelijke begaafdheden, die in kunst het leven met het hoogste licht der schoonheid omgloriet, het werk trachten te voltooien, waarheen alle kennis streven gaat. Doch wetenschap is de mindere van kunst, en wel daar het scheppingswerk der fantasie afhankelijk gesteld moet worden van de feiten, en deze vooraf nooit geheel in dien arbeid kunnen opgaan. Die feiten corrigeeren telkens wat de verbeelding verwerkt. Zij breken en brokkelen onmiddellijk de stoute lijnen af, of ondergraven soms den geheelen opbouw, tot die ineenstort. Maar daarom is die uitbeeldende wetenschap niet zonder hooge beteekenis, mits het betrekkelijke van haar monistisch streven voordurend wordt in 't oog gehouden. Uit niets blijkt haar waarde meer dan uit het historisch bewezen feit, dat zij zich uit haar aard van te zoeken naar waarheid wel soms van technische bedoelingen schijnt af te wenden, en bovendien door de practijk der feiten telkens moet omvergehaald worden, maar dat *alleen zij* toch instaat is om het nuttig kunnen der menschen meer te verrijken dan dit uit zichzelf vermag en bovendien voor ontwikkeling der beschaving behoeft.

De suprematie der causale methode in de natuurwetenschap en het verdrijven daaruit van elke doelleer, gaat niet steeds samen met huldiging van de deductie in theoriën. Het schijnt zelfs alsof de vrees voor een materialistische levensbeschouwing,

de vrees namelijk dat deze door deductief werkende wetenschap bevorderd zou worden, vele geleerden met schroom vervult, en in onzen tijd elk monistisch streven opgegeven is. Toch bestaat het en moet het blijven bestaan, zoo een sterke en krachtige wetenschap zich verder zal ontwikkelen. Voor de wetenschappelijkheid en vooruitgang der ekonomie was het een overwinning dat Marx door causaliteit en deductie zijn werk liet leiden en vormen.

* * *

Wetenschap zoekt de verschijnselen, die het leven van den mensch omringen en beïnvloeden, te doorgronden.

Met den naam wereld wordt het geheele complex dier verschijnselen aangeduid, waarvan ook de mensch zelf een deel vormt. Meer nog dan de natuur in engeren zin, heeft de samenleving, dat zijn alle buiten het enkele individu staande menschen, invloed op zijn bestaan. Geen wonder dat de resultaten der wetenschap zoo 'n groot aandeel hebben aan de gedachten die het enkele individu over het eigen leven en over de wereld vormt. Levens- en wereldbeschouwing zijn innig verbonden -, en moeten wel voortdurend in aanraking blijven, met het streven der wetenschap. Filosofische en theologische stelsels, die in wezen niet anders dan cosmologiën zijn, moeten dan ook hun aandacht wijden aan de grondslagen waarop onderzoekers werken en hunne kennisresultaten opbouwen. Die aandacht lokt dikwijls een scherp veroordeelen uit. Het recht eener vrije wetenschap te bepleiten schijnt bijna verouderd, maar blijft toch voortdurend nog noodig. Daarmede is niet gezegd dat kritiek op de grondslagen der wetenschap, die vooral van pas is wanneer deze zich oordeelen aanmatigt buiten haar gebied, niet gerechtvaardigd zou zijn. Doch dit behoeft meestal slechts wanneer één levensbeschouwing, in strijd met een haar vijandige, zich met den naam van wetenschap tooit, en niet voor haar ware wezen uitkomt. Materialisme tegen idealisme is een tegenstelling die buiten de wetenschap omgaat, of juister gezegd daaraan vooraf. De strijd, die daarin zich vertoont, komt juist uit bij de filosofische kritiek op het allereerste begin der menschelijke kennis. De materie is het groote onderwerp, dat

de wetenschap te doorzoeken heeft, en daarom kan haar niet verweten worden dat zij zich naar het stoffelijke richt. Maar de wijze waarop zij dat doet wordt bepaald door den opzet bij het begin van den arbeid. Zij nadert de feiten met het menschelijk geestesinstrument van het kenvermogen, en de eerste aanraking beslist reeds over de resultaten. Slechts door op dàt oogenblik binnen de grenzen van het kenvermogen te blijven, verwerft zij zich het recht tot de vrijheid. En die vrijheid is geen andere dan haar terrein en haar methoden van onderzoek zoo te kiezen als voor haar doel gewenscht is. Kant 's ervaringskritiek heeft zuiver en scherp de lijnen getrokken, waar binnen het menschelijk weten uit zijn aard beperkt is. Geen weten kan bestaan, waar geen ervaring voorafgaat. De rede loopt steeds gevaar zich in dialectischen schijn te verliezen, zoodra zij den vasten bodem der ervaring verlaat. Daarmede is aan de inductieve methode de zekere gang gewaarborgd, terwijl de causaliteit den onverbrekelijken samenhang der feiten vormt, omdat zij in de rede haar uitgang en bestaan heeft. Doch hierdoor is de deductie niet veroordeeld. Zij moet in de feiten steeds haar punt van terugkeer vinden, zoo zij niet in een ledig ruim zal verloren gaan. Doch juist die terugkeer tot de feiten is de dialectische beweging door Hegel ontleed. En in deze vindt de deductieve methode der wetenschap haar filosofischen grondslag. Daarmede is ook aan het gebruik van hypothesen en theoriën, zooals die in de natuurwetenschap zoo vaak en met zulke groote resultaten zijn toegepast, een verduidelijking, maar tevens een kritiek gegeven. Zoowel Kant als Hegel zijn voor de wetenschap van een beteekenis geweest, die in 't bijzonder voor den laatsten nog niet volledig genoeg erkend wordt. Vooral geldt dit die wetenschappen, binnen wier gebied de weg der inductie moeilijk begaanbaar en zeer dikwijls versperd is. De gelegenheid tot een directe waarneming der feiten en tot het experiment, welke beide de natuurwetenschappen zoo ver brachten, ontbreken daar te vaak, terwijl er geen wegwijzer bestaat, om in dat gebrek te voorzien. De deductie brengt dan hulp, waarvan de latere ontwikkeling der wetenschap verschillende voorbeelden, als b.v. in Darwin, te zien geeft.

Dit verschil in practische bruikbaarheid is dikwijls onbewust

verborgen achter de persoonlijke neiging van den onderzoeker. Zooals in alle kunst het individueele van den artiest aan zijn werk richting geeft, zoo doorbreken ook in wetenschap de persoonseigenaardigheden van den geleerde, den voortdurenden samenhang tusschen zijn en veler anderen werk. De lust in het verzamelen van nuttige kennis en van verhoudingen tusschen enkele in 't oog gevatte verschijnselen dringt tot de geduldige waarneming en tot daaruit opklimmende inductie. Doch de geweldige neiging om een geheele omgeving te doorzien roept om deductieven opbouw eener voorstelling. Zoowel de noodzakelijkheid der deductieve methode voor de ekonomie, als de persoonlijkheid van Marx verklaren hare toepassing bij zijn onderzoek. Die persoonlijkheid deed ook zijn methode niet den naam van deductie maar van dialectiek dragen. Vooral geleerden, opgevoed en geoefend in de waarneming en in langzame, zekere inductie hebben daarvoor een schrik gekregen. Zij zien in die dialectiek de grondoorzaak voor al Marx' vermeende verwarringen. Eigenlijk verstaan zij daaronder iets als sophisme in de kleedij van filosofie en wetenschap opgepronkt. Niets is toch minder juist. In wezen is de dialectiek de tot haar diepsten oorsprong teruggebrachte deductie, n.l. de begripsafleiding, niet pas begonnen op een door waarneming verkregen bodem en slechts als hulpmiddel der inductie te werk gesteld, doch aangevangen bij het geesteswerk dat aan alle waarneming voorafgaat, en die waarneming gebruikende om niet aftedwalen. Want de feiten zijn in de dialectische methode een hulpmiddel voor het uit den geest opgebouwd systeem, een hulpmiddel dat noodzakelijk is, omdat slechts in de werkelijkheid de rede tot zelfverkeering in waarheid komt.

Deze methode van wetenschap, die van Hegel, is Marx eigen gebleven ondanks en door de kritiek heen, die hij op Hegel's filosofie begon. Met die kritiek is hij aangevangen, en dit verklaart geheel de wijze waarop hij later zijn werk naderde en aanvaardde. Kritiek op Hegel's *rechtsfilosofie*, ziet daar oorzaak en verklaring van zijn *ekonomischen* arbeid. Geen ekonoom van oorsprong en neiging, maar filosoof en door zijn filosofie tot ekonomie gebracht, moet hij gezien worden om zijn wetenschappelijke beteekenis te begrijpen. Strijder was

hij ook, leider van strijd zelfs, en die werd te gelijk geboren uit zijn innigen en diep geestelijken haat tegen het vervallen maatschappelijk leven van zijn tijd.

Ontvlieden kon hij het, ontvlieden deed hij het, door zich aan te sluiten bij frisscher en nieuw opkomend leven der arbeiders, maar daarnaast ook door te zoeken naar taak van zuivere, fiere en forsche wetenschap, dat is naar nieuwe geestelijke leiding. Hegel's rechtsfilosofie was practisch een aanbeveling van het conservatisme, tot behoud en bestendiging van de machten in het maatschappelijk leven, waartegen een revolutionnaire beweging met Marx' volle sympathie zich vergeefs gekeerd had. Daarom zocht hij in die filosofie naar een grondfout. Dat hij die niet vond in de methode geeft een bewijs hoe sterk hij aanhanger van Hegel was geweest en gebleven, en hoe diens filosofie zijn geest had doorwerkt.

Hij zocht de fout natuurlijk daar, waar hij hinder van de Hegel'sche conclusie's had gevoeld, n.l. bij de bestendiging van naar zijn meening fatale eigendomsverhoudingen door de rechtsbeginselen. Het door Hegel afgeleide en getoonde verband tusschen die rechtsbeginselen en de eigendomsverhoudingen was voor hem onaantastbaar. De methode om dat verband uit redelijke begrippen af te leiden bleef hij als juist erkennen. Wilde hij dus de conclusie's niet aanvaarden, dan moest hij een fout opsporen in den keten der begripsafleidingen. Hoe die te ontdekken? Daartoe lag het voor de hand die begripsketen te doorloopen in een volgorde omgekeerd aan die van Hegel's rechtsfilosofie. In plaats van uit het redelijk afgeleid recht af te dalen naar maatschappelijke verschijnselen, wilde hij van evenzeer redelijk afgeleide begrippen der ekonomische handelingen opklimmen tot staatsorganisatie, politiek en recht. Bij die omkeering der volgorde van de begripsketen, zou de fout der onjuiste conclusie voor de eigendomsverhoudingen vermeden zijn, en de correctie van Hegel's geestelijk beeld voor 't verband tusschen recht en maatschappelijke verhoudingen zijn aangebracht.

Deze studiewijze drong zich meer en meer aan hem op, en eischte dus onderzoek der ekonomische feiten, met andere woorden studie der ekonomie.

En hoezeer dit eerst hulpmiddel scheen om verder te kunnen

opklimmen, werd het meer en meer doel. ‘Lohnarbeit und Kapital’ geeft duidelijk aan hoe Marx meende zijn onderzoek tot deze ekonomische tegenstelling te kunnen beperken. Maar het voerde hem tot een ‘Kritik der Politischen Ekonomie’ waarin hij toch nog duidelijk, evenals in ‘Das Elend der Philosophie’ zijn verder dan deze studie gaande bedoeling uitsprak. Totdat zijn verblijf in Engeland, zijn werken in de klassieke ekonomie, zijn waarnemen der industrieele ontwikkeling hem krachtig aangreep, en hij een levenstaak ging zien in den opbouw van een groot ekonomisch werk, dat geen middel meer was, maar op zich zelf zou staan als een stuk van zijn geest, als een groote uitbeelding der voorstelling die hij zich van de maatschappelijke voortbrengingsvorm, het kapitalisme, had gemaakt.

Van filosoof en strijder werd Marx geleerde, onderzoeker. Wel kon hij den filosoof en den strijder niet uitbannen, maar de wetenschap zou hen beheerschen. Terwijl hij zag in den maatschappelijken strijd zijn plan niet te kunnen verwezenlijken; terwijl hij Commune en Internationale zag ondergaan, rees voor zijn geest langzaam een gebouw op in ‘Das Kapital’. Geen arbeid en geen onderzoek waren hem te veel, geen hoeveelheid van ekonomische gegevens voldoende, om dien bouw te voltooien. De voorgevel stond en, worstelende met ziekten, ontwierp hij plan op plan ter uitvoering van vleugels en achtergevel. Doch de afwerking zou hij niet beleven. Aan vrienden moest hij met een berustend ‘maak er iets van’ overlaten om uit verspreid materiaal, uit tal van uiteenwijkende, telkens herziene, verbeterde en weer veroordeelde projecten te toonen of beter te doen vermoeden wat zijn bedoeling geweest was. Engels wist een 2e en 3e deel op te trekken naast het front, maar de steunende rug van 't 4e deel komt slechts fragmentarisch aan 't licht in de Theoriën over de meerwaarde, die Kautsky dezer dagen doet verschijnen. Niet bedorven door Hegel's dialectiek, maar juist als een bewijs van hare macht voor en over de wetenschap, is Marx' ekonomie een uitgang voor nieuw inzicht en onderzoek.

* * *

Het terrein der ekonomie is aangewezen en beperkt door de verschijnselen van voortbrenging, ruilen en verbruik, die te samen aangeven in welke vormen de samenleving voor het stoffelijk bestaan en de toekomst van hare leden zorgt. In deze omschrijving schijnt het alsof zich daarbij een wil en een doel uit, en deze veronderstelling ligt ook voor de hand. Toch belemmert zij het wetenschappelijk onderzoek dier verschijnselen. De menschelijke wil en het begrip eener doelwerking liggen buiten een door de causaliteit aangegeven orde in de natuur. Zij bestaan voor den mensch in zijn ethisch bewustzijn, maar werken storend zoodra hij ze, om tot kennis te geraken, in een causaliteitsketen invoegt. Vooral geldt dit op ekonomisch gebied, waar het voortdurend menschelijke handelingen zijn, wier verband opgespoord dient te worden. De wil die zich in die handelingen uit, streeft niet *alleen* naar stoffelijke voordeelen en belangen. Dat Smith aan zijn ‘Inquiry’ de veronderstelling ten grondslag legde van een ‘economical man’, een wezen, dat slechts zijn eigen practisch voordeel zocht, maakte de meening aannemelijk alsof de gelijkenis van Smith's maatschappij van ‘economical men’ met de werkelijkheid *het* feitelijke bewijs van 't egoïsme, van het ethisch materialisme, was. En de moralist Smith, evenals later ook Comte, heeft zich gehaast die meening te wraken als zijn bedoeling. Marx nam een breederen grondslag aan dan in den wil van het individu. Ook hij moest de inconstante factor van menschelijke neigingen elimineeren. Hij deed dit niet als Smith door een constant deel daarin aan te nemen en de rest weg te denken. Verondersteld werd dat het geheele samenstel der productieverhoudingen in de maatschappij onafhankelijk was van den menschelijken wil. Geen ‘economical man’, maar een begrip buiten het individu gelegen, wat in geschiedsbeschouwing bij Taine het ‘milieu’ heette, hier productie-verhouding, is aldus opgesteld. Wat is hierbij geschied? Het is goed dit zuiver uit te spreken. Want evenals de klassieke ekonomie een bewijs scheen voor het ethisch materialisme, zoo werd en wordt geconcludeerd uit de geslaagdheid van Marx' uitbeelding van het kapitalisme tot de juistheid der stelling dat de mensch in zijn handelingen en daarmede ook in zijn geestelijk leven een product is van de productie-verhoudingen, of m.a.w.

tot de juistheid van het historisch materialisme. Het oordeel daarover ligt op filosofisch terrein. In wezen is het een kritisch tegenbeeld, het omgekeerde, van Hegel's rechtsfilosofie, doch slechts met een begin van afleiding, een schema, een ingeving, in 't kort een schim tegenover een stuk leven. Waar het hierom gaat, is de vraag: of Marx' wetenschap een bewijs voor 't historisch materialisme is? Het begrip ‘productie-verhouding’ omvat juist het geheele terrein van onderzoek. 't Is geen direct duidelijk elementair grondbegrip. Integendeel is het slechts een korte omschrijving van de geheele taak. Of anders uitgedrukt: de vooropstelling van ‘productie-verhouding’ beteekent dat het geheel der verschijnselen die te onderzoeken zijn, overal in elkaar sluit, en dat dus ergens een begin voor oorzaaks- en gevolgketen moet gezocht worden. Daar waar dat begin als een opening gemaakt wordt, kan het onderzoek slechts één zijde uitgaan. De andere zijde wordt afgesloten door een begrip dat het geheele nog te doorloopen terrein ineens aanduidt. Het wezen daarvan kan zich door - doch slechts na afloop van - dit onderzoek openbaren, niet echter het verband met iets anders dat niet bij het onderzoek betrokken was. Wordt de menschelijke wil uit de waarnemingssfeer weggedacht, zoo zal men dien ook niet in de conclusies kunnen vinden. Het is dezelfde eenvoudige kwestie die zich bij het bestaan van moleculen, atomen, wereldether, ionen enz. voordoet. Deze begrippen in een vatbare voorstelling aanschouwelijk gemaakt, zijn noodig om een terrein van onderzoek voor de deductieve methode te ontsluiten; ze zijn de bouwsteenen der deductie door de menschelijke fantasie verschaft. In het beeld door den opbouw dier elementen ontstaan, moeten zij daarom noodzakelijk voorkomen. Slechts ongeschoold denken ziet daarin een bewijs van hun bestaan, m.a.w. van de realiteit van de eigen voorstelling, dat is van een zelf uitgedacht hulpmiddel. Maar even noodig en nuttig als dit voor de natuurwetenschap is geweest, is het ook Marx' voorstelling van een productie-verhouding, die noodzakelijk onafhankelijk van den menschelijken wil moest gedacht worden. Daarin belichaamt zich zijn invoering in de ekonomie van de absolute causaliteit, omdat zij door dat begrip vreemd is aan alle doelwerking en toch tegelijk de tegenwoordige verschijnselen in historisch

licht stelt. Evenals alle andere soorten materialisme vertoont dat der Marxistische sociaal-demokratie twee karakters. Het eene, het wetenschappelijke, maakt slechts een terrein van onderzoek vrij voor het opsporen van een causalen samenhang door deductie. Het andere is een filosofisch stelsel parasiteerende op den arbeid der onderzoekers. Maar in geen van beide vormen is het een grondslag voor wetenschap, alleen in de eerste een hulpmiddel, een ‘Leitfaden’ om een weg te vinden en daarna te houden.

Is het historisch materialisme geen grondslag voor Marx' ekonomie, doch geeft het slechts een keuze en afbakening van het terrein, zoo rijst de vraag wat dan wel het fundament is dat hij op aldus begrensden bouwgrond, legde. Dat dit zoo en niet anders is blijkt wel uit zijn verder leven en werk. Niet het historisch materialisme propageerde hij en bouwde hij uit, maar wel zijn ekonomie. De keuze van bouwgrond is dikwijls moeilijk en eischt veel zorg en overleg. Maar éénmaal geschied, gaan de gedachten van den bouwmeester er overheen naar zijn plannen en zijn materiaal. Zoo deed Marx. Reeds in de Kritik der Politischen Ekonomie, maar vooral in 't eerste deel van Das Kapital wierp hij zich met alle kracht op het scheppen van een stevigen grondslag, dat was de waarde-theorie. Dit zijn de kolommen en gewelven, waarop zijn gebouw rust en die de stevigheid en duurzaamheid ervan bepalen. Dit is vooral het onderdeel van al zijn arbeid, dat de wetenschappelijkheid en daarom de grootste beteekenis ervan verduidelijkt.

* * *

Het begrip ‘productie-verhouding’ is een element voor het filosofisch historisch materialisme, maar voor de ekonomie geen uitgangspunt. Integendeel is het uitsluitend einddoel. Het onderzoek alleen moet en kan aan dat begrip inhoud geven. Te verkrijgen is die inhoud door waarneming der verschijnselen, n.l. door die te vergelijken en te meten. Daarbij blijken de feiten niet gezien te worden in een onderling onbewegelijk verband. Wat zich uit de waarneming het eerst verduidelijkt is juist de beweging, dat is voor de ekonomie de

ruil. In elke causale methode van studie moet voor die beweging een oorzaak aangegeven worden, en zooals in de natuur het begrip kracht voor wetenschap noodzakelijk is, zoo is het in ekonomie het begrip waarde. Beide hebben dit gemeen dat zij niet direct waargenomen kunnen worden; dat kan alleen hun resultaat: de beweging voor kracht of de ruil voor waarde. In 't gewone dagelijksch leven, waarin de begrippen elk oogenblik gebruikt worden, en waarin zij ook ongetwijfeld zijn geboren, krijgen ze voor de individuen beteekenis door de herhaalde waarneming van beweging of van ruil, maar hun oorsprong moet gevonden worden in persoonsuitingen. De kracht door iemand uitgeoefend, de waarde door een persoon aan eenig bezit gehecht, maakten opeens duidelijk wat met die woorden werd bedoeld.

Bij nauwkeuriger analyse blijkt echter dat een persoon pas dàn kracht uitoefent, wanneer beweging van arm of been daaraan voorafgegaan is zooals ook slechts door verandering van bezit, dat is door ruil, iemand de waarde van dat bezit leert kennen. Voor wetenschappelijke zuivering der uitgangs-begrippen is daarom nòch de oorsprong in persoonsuitingen, nòch een enkele vergelijking van verschijnselen voldoende. Vergelijking van verschijnselen niet, om de eenvoudige reden dat de begrippen kracht en waarde geen verschijnselen zijn, wijl ze niet waargenomen kunnen worden. Die begrippen blijken niet voor zich zelf, maar uitsluitend te bestaan voor de menschelijke rede, en te ontspringen door de verschijnselen in den geest te beschouwen. De inductie doet ze nooit zuiver verkrijgen. De wetenschap die zich van een op die wijze afgeleid grondbegrip bediende, zou reeds bij het begin van het onderzoek onzekerheid invoeren. Marx heeft dit, - en hoe zou hij in de klassieke filosofie geschoold ook anders kunnen - direct ingezien. Zijn afleiding van het begrip waarde is geen andere dan die van Hegel in § 77 zijner rechtsfilosofie. Zooals kracht niet anders is dan de *uitgedachte* oorzaak van beweging, zoo is waarde uitsluitend dat, wat twee geruilde goederen *in de gedachte* gemeenzaam is, dat wil zeggen de voor het denken noodzakelijke oorzaak van ruil, die den kooper evenveel terug doet ontvangen als hij gaf, den verkooper evenveel geven als hij terugontvangt. Maar

met deze analyse is nog niet meer verkregen dan zuivering, niet meer dan het ontdoen van de bijmengselen der oppervlakkige beschouwing. Want de ruilbeweging staat tusschen voortbrenging en verbruik, zooals de mechanische beweging staat tusschen den overgang in elkaar van verschillende energievormen. Voortbrenging en verbruik zijn de twee hoofdvormen van 't maatschappelijke stoffelijk leven, die voortdurend in elkaar overgaan, en dit openbaart zich in ruilverhoudingen. Deze ruilverhoudingen zijn de natuurverschijnselen van het menschelijk samenleven op wier geheimen het waardebegrip, tot een theorie uitgewerkt, de sleutel moet worden. Niet zonder bedoeling is hier de vergelijking met de physica aangehouden, om duidelijk het wetenschappelijke van het onderzoek te doen uitkomen. Voortzetting van die vergelijking zou echter onnoodig verwarrend en vermoeiend zijn. Daar productie slechts geschiedt om consumptie mogelijk te maken, doch de consumptie niet verder gaat dan tot wat door de productie kan worden verschaft, liggen daarom voor uitwerking van het waardebegrip twee wegen open, hetzij naar toepassing op de voortbrenging, hetzij naar afleiding uit het verbruik. Vandaar dat in de ekonomie zich twee soorten van waardetheoriën vertoonen. Eenerzijds Marx, anderzijds de voorstanders van de grensnuttigheids-theoriën, als v. Böhm Bawerck, Menger, Jevons, Walras etc., werkten deze twee soorten uit, wier onderlingen strijd door Kuyper en Cornelissen in hun geschriften kritisch behandeld is en aanleiding tot deze bespreking was. Welke der wegen moet ingeslagen worden om het begrip ‘waarde’ als een drijvende oorzaak te leeren kennen voor de maatschappelijke ruilverhoudingen, opdat zóodoende de tegenwoordige productievorm worde begrepen? De *arbeidstheorie* zoekt in de *voortbrenging* het ontstaan der waarde op, en neemt aan dat het leggen van arbeid in eenig product dit tot ruil geschikt maakt en dus de ruilbeweging veroorzaakt. De grensnuttigheidstheorie daartegenover verklaart de ruil van goederen uit de consumptie door het nut dat deze goederen voor verschillende personen hebben, welk nut vraag naar goederen uit persoonlijke verlangens doet ontstaan. Beide afleidingen zijn uit den aard der ekonomische verschijnselen mogelijk. Welke der twee belooft echter de beste resultaten om een verklaring der maatschappelijke feiten, dat is der ruil-

verhoudingen te geven? Zóo gesteld wordt de keuze tusschen de twee theoriën er eene van practische bruikbaarheid, en zal de onderzoeker al naarmate hij meer de productie dan wel de consumptie wenscht te beschouwen de eene of de andere toepassen. Doch dit is een keuze, die vooral de technische beteekenis der ekonomie op den voorgrond brengt en b.v. voor den industrieel de arbeidstheorie, voor den koopman de grensnuttigheidsleer verkieslijk maakt. Zóo ook zou het te verklaren zijn, dat de leider der opkomende internationale arbeidersbeweging, die stellig voorkeur had voor het aandeel der werklieden in het ekonomisch leven, tot een arbeidstheorie aangetrokken werd. Maar de keuze is op deze wijze niet zuiver wetenschappelijk gesteld. Dan moet de vraag gelden, welke theorie niet alleen de beste kennis en verklaring der verschillende en onderscheidene ruilverhoudingen geeft, maar vooral welke theorie tot het ontwerpen van één groote algemeene voorstelling van het ekonomisch leven in staat stelt. Aan welke eischen moet zoo'n voorstelling, - noem haar in vergelijking met de natuurwetenschap hypothese - voldoen? Weliswaar komt het voornamelijk aan op deze voorwaarden: dat zij niet door de feiten wordt weersproken, en dat zij gelijkenis vertoont met de werkelijkheid zooals die in haar licht wordt waargenomen, maar de hoofdeisch is toch architectonisch, n.l. dat haar opbouw in alles logisch is en streng voldoet aan de wet door den aard van de menschelijke rede gesteld. De enkele kennis is blind en moge zij ook voor practische doeleinden bruikbaar zijn, zij zal genoodzaakt zijn voor verdere ontwikkeling een weg te zoeken, waarop zij leiding behoeft. Het inzicht dat daartoe noodig is, ontstaat eerst in de voorstelling van den samenhang der verschijnselen, maar zal deze voorstelling den menschelijken geest bevredigen, zoo moet zij geen innerlijke fout van onlogischen sophistischen begripsbouw bevatten.

Daarom vooral was het van zoo overwegend belang het fundeerende begrip der waarde zuiver van onbegrepen bijmengselen op te stellen. Het dient toch ter analyse van de verschijnselen, en mag daarom niets daarvan bevatten. Deed het dit wel dat zou het een verschijnsel verklaren door het bekend te veronderstellen. Dat geschiedt wanneer in het waardebegrip de nuttigheid wordt inbegrepen, door haar uit

de vraag naar goederen af te leiden, zooals de ‘Grenznützler’ dat doen. De vraag naar goederen is juist een deel van de ruilverhouding, die verklaard moet worden. Vandaar is het een gemakkelijk werk van redeneerkunst om de vraag naar goederen uit een waardebegrip, dat niets anders is dan juist die vraag naar goederen, te verklaren. Het is wel eenvoudig, omdat daarmede uitgegaan wordt van het subjectieve waardebegrip uit het dagelijksch leven, dat ontstaat bij de wisseling van bezit over eenig goed. Zuiver wordt het terrein wanneer Marx voor de afleiding der waarde, als het begrip eener achter de ruiling gedachte oorzaak van het ruilproces, direct gebruikswaarde van ruilwaarde afscheidt. Hierdoor is het mogelijk zich af te vragen hoe deze laatste, van de gebruiksnuttigheid losgemaakte, ruilwaarde tot uiting komt in de verschillende vormen van waarde zooals door de algemeen gangbare opvattingen van dat woord worden aangegeven. Hierdoor schijnt verwarring te ontstaan. Met de gebruikswaarde toch is de geheele invloed van den aandrang der consumptie op de productie, en dus op den overgang van productie in consumptie door de ruil, *schijnbaar* afgesneden. Tusschen de waarde en haar gewonen uitingsvorm in de ruil, n.l. de geldprijs, moet een verband nog gelegd worden. En dit geschiedt later met verschillende overgangsbegrippen, die voor het gewone gezond verstand eenvoudig niet bestaan.

Dat gebruik van uitsluitend voor het wetenschappelijk onderzoek dienende begrippen kan alleen aan ongeschoolde denkers overbodig schijnen, maar om tot ontwikkeling van zuivere voorstellingen te geraken is het nu eenmaal den moeilijken doch onvermijdbaren weg. Daardoor alleen toch wordt het mogelijk de goochelarijen der redeneerkunst, die in de filosofie als antimoniën bekend zijn, te ontmaskeren. In de nacht der begripsverwarring zijn goede en valsche theoriën even grauw. *Schijnbaar* is het bovendien dat door de logisch noodzakelijke afscheiding der gebruikswaarde, de geheele invloed van het verbruik op de vormen die de waarde in het ruilproces verkrijgt, afgesneden is. Inderdaad is dit niet het geval. Want de door splitsing ontstane zwakte wordt geheel ondervangen in één begrip, dat den invloed der consumptie op de waardevormen bij de ruiling te samen vat. Marx

wendt zijn waardebegrip naar het voortbrengen van ruilgoederen en neemt aan, dat de oorzaak van het feit, dat zij ruilwaardig zijn, uitsluitend gezocht moet worden in den arbeid, die eraan besteed is. Daarom begrijpt hij dat evengoed als het persoonlijk element uit de navraag moest worden gelicht, ook uit het begrip arbeid alles weggenomen diende te worden wat met een individueelen wil of gril samenhing. Niet de *reëele* arbeid van dien of dien persoon, maar het *begrip* arbeid, gedacht als een gemiddelde van aller arbeid, en dan bovendien alleen nog de arbeid, die voor de gemeenschap *noodzakelijk* is, stelde hij op als oorzaak van de waarde. Daardoor zijn beide, voortbrenging en verbruik, gelijkelijk in de aldus geformuleerde waarde uitgedrukt. Van hieruit waren twee mogelijkheden om zijn waardetheorie te ontwikkelen, en hier ook pas behoorde de splitsing in een arbeidstheorie en nuttigheidstheorie te beginnen. Eenerzijds kon gevraagd worden in welke ruilverhoudingen en op welke wijze n.l. door welke nuttigheid, zich de noodzakelijkheid van arbeid voor de gemeenschap doet gevoelen, m.a.w. hoe de waarde op de wereldmarkt tot uiting komt. Anderzijds kon gevraagd worden hoe in het productieproces de waarde tot de reëele vormen komt, die zich in de ruil vertoonen. Het laatste deed Marx, en onderving alle vragen die uit het eerste voortvloeiden door de opstelling van het begrip der maatschappelijke noodzakelijkheid van den doorsnee-arbeid, waartoe zijn waarde was herleid. Bleven die vragen daarmede onbeantwoord? Natuurlijk niet, maar zoo onmogelijk als het is twee heeren te dienen, even onmogelijk is het tegelijkertijd twee wegen uit te gaan. De onverbrekelijke samenhang der verschijnselen maakt het echter van zelfsprekend dat het inslaan van den eenen weg ten slotte uitloopt in het terugkeeren langs den anderen. Wanneer een deductie, welke ook, haar weg heeft afgeloopen en daarmede haar werk verricht, moet zij, om goed te zijn, sluiten, dat is, tot het aanvangspunt terugkeeren. Bij die afsluiting wordt dan het in den beginne opgestelde begrip opgelost en geheel verklaard door het volledige werk van begin tot einde. Zoo deed Marx, en terecht, door over elken wetenschappelijken arbeid de heerschappij van de rede te erkennen, die zich dan in logika en consekwentie uit. Hij had stellig ook zijn deductie

andersom kunnen opstellen. Daar hij dit niet deed is het onmogelijk te beoordeelen of zijn werk daardoor gewonnen zou hebben.

Waar de ekonomie voor Marx zich niet om de zuiverheid van 't uitgangspunt had bekommerd, en ook al daarom niet consekwent de deductie naar haar aard uitvoerde, maar nu eens uit den arbeid, dan weer uit vraag en aanbod afleidingen maakte, ligt het voor de hand dat ekonomen, die niet tot Marx grondafleiding doorgingen, of haar met den naam dialectiek gemakkelijk veroordeeld dachten, de mogelijkheid eener synthese der twee waarde-theorien moesten veronderstellen en daarheen streefden. Te meer geldt dit, waar toch de vroegere ekonomie, ondanks bovengenoemde inconsekwentie, instaat was geweest veel kennis te verzamelen en samenhang van feiten te verklaren. In werken van voorgangers als b.v. Hodgskin, Thompson, Edmonds etc. behalve de bekende klassleken en Rodbertus, vond Marx veel materiaal, dat hem dienstig werd. Kernachtig komt deze verhouding uit in zijn oordeel over de physiokraten:

Sie behandeln das Problem in komplizirter Form, bevor sie es in seiner elementarischen Form gelöst hatten, *wie der geschichtliche Gang aller Wissenschaften durch eine Masse Kreuz- und Querzüge erst zu ihren wirklichen Ausgangspunkten führt. Im Unterschied von anderen Baumeistern, zeichnet die Wissenschaft nicht nur Luftschlösser, sondern führt einzelne wohnliche Stockwerke des Gebäudes auf, bevor sie seinen Grundstein legt*.

Waartoe zou echter een synthese van twee theoriën noodig zijn? Het ligt voor de hand te veronderstellen dat zij in wezen één moesten zijn. Hoe ook elk een andere richting uitging, zouden zij bij de ontmoeting moeten samensluiten. Ware een theorie *de* waarheid, het zou niet anders kunnen. Maar de wetenschappelijke theorie is slechts een voorstelling, die de waarheid poogt te naderen, doch haar niet zal en kan omvatten. Slechts een afschijn van het eeuwige licht straalt door den bouw, die de menschelijke rede kan ontwerpen. Daarom zullen de twee theoriën, elk van een eigen kant komende, niet in elkaar zich oplossen, maar naast elkaar heengaan. Dit is niet alleen der ekonomie eigen, maar bijna elke natuurwetenschap. Staan niet telkens theorie naast theorie? De physika bouwde een mecha-

nische voorstelling der wereld op uit moleculen, die slechts mathematische punten, centra van krachten waren, terwijl de chemie een theorie ontwierp waarin de moleculen, uit atomen samengesteld, met te meten lengte en te wegen gewicht moesten gedacht worden. En in de evolutieleer staan Neo-Lamarckianen als Butler, Roux, Eimer etc. tegenover Weismann, von Nägeli en zoovele anderen, waar de eersten uitsluitend uit de aanpassing van het organisch leven aan de omstandigheden, de laatsten alleen uit de natuurlijke selectie, de evolutie, dat is het oorzakelijk verband tusschen alle levende wezens, afleiden.

Bij die tegenstelling van theoriën en den strijd die om den voorrang van de eene boven de andere wordt gevoerd, blijkt het den onpartijdigen toeschouwer hoe elk haar eigen voordeelen heeft. Deze kan één bepaalde soort verschijnselen, gene weer andere beter en aannemelijker in een causaal verband voorstellen. Is dit eenmaal aan 't licht gebracht, waartoe natuurlijk de strijders zich steeds beijveren, dan ontbreekt het ook niet aan pogingen om de voordeelen van beide theoriën te vereenigen. Hoe nu moet dit streven beoordeeld worden? Dat het daarbij gaat om technische belangen, om directe kennis en haar nuttige toepassing, is buitengesloten. Daarvoor kan nu eens deze dan de andere theorie gebruikt worden. Het gaat dus alleen om éénheid van inzicht, om éénheid van voorstelling, en de drang daarheen ligt noodzakelijk in den menschelijken geest, die niet het een tegelijk met het ander voor waar kan aannemen, *dan alleen door het verdiepte inzicht dat de waarheid en onwaarheid van beide het kenmerk van alle menschelijk denken is*.

Leidt het streven ertoe ééne theorie te verbeteren, te wijzigen en aan te vullen, dan is het zonder voorbehoud te erkennen als een vooruitgang. Daarbij echter moet dit de onplooibare eisch zijn, dat die verbetering niet kunstmatig verkregen wordt door logica en consekwentie der theorie geweld aan te doen, dat wil zeggen door haar architectonischen grondslag en constructie te verzwakken. Daarmee ware meer verloren dan gewonnen. Dan is alleen mogelijk een geheel nieuwe theorie te ontwerpen, op eigen grondslagen en naar eigen plan, waardoor de oude nog slechts als een bouwval worde beschouwd

en wel bewonderd maar langzaam in de vergetelheid kan verdwijnen. Nategaan hoever verbetering of vervanging ten opzichte van Marx' waardetheorie beproefd is, vormt het slot van deze bespreking.

* * *

De Marxist R. Kuijper, die ‘het marxistisch systeem èn tegen de kritiek der burgerlijke economen èn tegen die van Bernstein en zijn trawanten volkomen bestand’ acht, maakte hierbij echter een uitzondering voor ‘enkele ondergeschikte punten.’ Daaronder rekent hij de waardetheorie ‘die bedenkelijke leemten vertoont, die moeten weggenomen worden, wil het marxistisch systeem zich tegenover de burgerlijke kritiek *staande* houden.’ Niet alleen blijkt het ‘ondergeschikte punt’ niets minder dan de grondslag van 't systeem n.l. de waardetheorie te zijn, maar bovendien zijn die leemten van een eigenaardig karakter waar de ‘marxistische motiveering voor de waarde wet’ foutief genoemd wordt en het ‘arbeidswaardeprincipe’ opgegeven moet worden. Ernstige studie van de theoriën o.a. van v. Böhm Bawerck brachten hem tot het inzicht dat niet die burgerlijke ekonomen, maar Marx ‘het waardeprobleem geweld aan doet.’ Begrijpelijk is het dat hij daarop een ernstige poging onderneemt om aan Marx' theorie weer de kracht terug te geven, die hij meent dat de grenswaardeleer haar ontnomen heeft. Want, zegt hij: ‘omtrent het wezen en de ontwikkelingswetten van het kapitalisme, mag niet de minste twijfel bestaan, de geheele taktiek der sociaal-demokratie is erop gebaseerd. Men heeft maar niet af te wachten of de ervaring-met-het-kapitalisme opgedaan de juistheid van de op de waardehypothese gebaseerde analyse komt bevestigen. Neen *vóór alle ervaring omtrent het kapitalisme moet de juistheid der analyse vast staan, wil niet de geheele sociaal-demokratische actie in de lucht hangen*.’ Vooral in dezen zin karakteriseert zich Kuijper's streven. Want bij de onderscheiding die hij maakt tusschen wat hij noemt het uitbuitings- en het waardeprobleem, erkent hij ten opzichte van het eerste Marx' superioriteit, omdat daarmede niet als in 't waardeprobleem enkel ruilverhoudingen verklaard, maar vooral een inzicht in het maatschappelijk wezen wordt gegeven. Maar hij ziet dat ‘uitbuitings-

probleem' op het 'waardeprobleem rusten.' Heeft Marx het daarin mis dan wankelt ook de zekerheid in het andere. Er is voor hem geen eenvoudige keuze als ekonomisch werker tusschen een arbeidswaarde- en een grensnuttigheidstheorie. Ware dit het geval hij zou zonder aarzeling de laatste kiezen, die meer en gemakkelijker de ruilverschijnselen verklaart. Maar ten behoeve van Marx' werk in 't uitbuitingsprobleem moet hij zijn waardetheorie tot beteren steun maken. Hoezeer zich hier ook Kuijper's inzicht verwart in de onderscheiding tusschen de technische toepassing der wetenschap - hier ten bate der sociaal-demokratische arbeidersbeweging - en de hooge eisch dier wetenschap zelf; hoezeer hij zelfs de eerste op den voorgrond plaatst, is het toch in wezen zijn wetenschappelijk geweten dat hem tot de kritiek drijft. Daarvoor is de eerlijkheid en de waarheidsliefde borg, waarmede hij het mes der kritiek - bij alle voorzichtigheid om niemand te kwetsen - onmeedoogenloos tot in het hart van het Marxisme doet insnijden. Doch juist omdat het hem voor alles om het weten, om de juistheid ging, was het noodig geweest zich van de beteekenis van het woord en begrip 'wetenschappelijk' rekening te geven. Dat hij dit niet deed, is de grondoorzaak voor het onlogisch pogen, waarvan zijn geschrift de uiting is. De vóor gecursiveerde zin maakt dit duidelijk. Daaruit is te zien hoe Kuijper zich een juistheid en zekerheid denkt, die aan de ervaring voorafgaat. Zóo moet hij ook het historisch materialisme, blijkens verschillende zijner uitingen, hebben opgevat. Doch een dergelijke zekerheid bestaat niet en kan niet bestaan. Waaruit zou zij moeten voortkomen? Ontdekking? Openbaring? Alleen uit- en na, niet vóor de ervaring kan er sprake zijn van de zekerheid die in natuurwetten ligt. De verwarring komt voort uit het niet doorzien van den aard der gedachtenconstructie, - dialektisch of deductief - die voor ongeschoold denken den schijn van zekerheid wekt. Ware Kuyper daarop dieper ingegaan dan zou hij niet Marx' groote wetenschappelijke verdienste miskend hebben, door van zijne eerste afleiding van het waardebegrip te zeggen, dat hij daarmede 'geen schijn van een bewijs' gegeven heeft en dat 'het fundament van zijne analyse volkomen in de lucht hangt'. Integendeel heeft Marx' geschoold denken hem doen inzien dat hier een fundament te leggen was, waaraan alle

ervaring vreemd moest zijn, zoo hij niet later in zijn afleiding die bekend veronderstelde, maar in werkelijkheid onbekende en te verklaren, verschijnselen mede zou invoeren.

Daarom is ook Kuyper's poging om voor dat waardebegrip een ‘bewijs’ te geven op zich zelf reeds een fout, n.l. een denkfout. Ziet dan ook wat hij doet. Hij maakt een constructie van begrippen, waarin - hoe zou het anders kunnen - een waardebegrip, echter onbewust, ligt opgesloten en schuift dat onder Marx' gebouw, waarvan hij de fundeering heeft weggetrokken. Hij hangt aan de bovenverdiepingen zelve, de grondpeilers op, die hij naar beneden laat dalen. Want waarmee zou een grondbegrip te ‘bewijzen’ zijn? En het waardebegrip, dat hij in zijn constructie verborgen, mede onder Marx' stelsel schuift is dat der ‘Grenznützler’. Wat is dat waardebegrip? Want hierop komt het eigenlijk aan, daar Kuyper dit voor dat van Marx in de plaats stelt, omdat nu eenmaal een waardebegrip *het* element voor elke ekonomische deductie moet zijn en er geen ander denkbaar is. Hij zegt er zelf van: ‘De grenswaardeleer bepaalt de *ruilverhouding* der waren (door het opsporen van limieten) en vindt zoo de ruilwaarde.’ Inderdaad is het hier kort en juist uitgedrukt. Maar het beteekent dat uit de ruilverhouding iets gevonden wordt wat er te voren in verstopt is. Het begrip ruilverhouding bevat n.l. reeds het begrip waarde als haar logisch noodzakelijk te denken oorzaak. Daardoor wordt Marx' waardebegrip om het zoo te noemen omgezet in het ongezuiverde, het ‘naieve’, zooals dat in het dagelijksch leven geboren en gevormd wordt en dat van de geheele ruilverhouding die te verklaren is als iets bekends uitgaat. Van daar dat met scherpzinnigheid van redeneeren dit waardebegrip tot ‘gladde’ verklaringen in staat stelt, en de eenvoud daarvan veel voordeel heeft boven de meer abstracte voorstellingen waartoe Marx komt.

Cornelissen, die door de practijk zijner vroegere werkzaamheden eer een anti-Marxist genoemd kan worden, heeft zich geen oogenblik beschroomd of bevreesd gevoeld om op Marx' arbeid de scherpste kritiek uit te oefenen. Hij beijvert zich dan ook nergens om diens theorie door nieuwe elementen te versterken, maar bouwt een geheel eigen stelsel op, waarin hij,

een synthese beproeft van de twee theoriën die uit de productie en uit de consumptie afgeleid waren. Niet minder dan tegen Marx richt zich zijn kritiek tegen andere ekonomen, zoodat hij schijnbaar een geheel onathankelijke positie tegenover hem inneemt. Smith, Ricardo, Marx, Rodbertus, v. Böhm Bawerck en anderen zijn voor hem allen gelijk d.w.z. hun werken schijnen hem even onvoldoende. Hij gevoelt zijn communistische overtuigingen niet gedeerd door de aanmerkingen, die op de argumentaties en afleidingen in Das Kapital worden gemaakt. Integendeel zegt hij: ‘men vraagt zich af hoe het mogelijk geweest is, dat het eerste deel van Marx' Kapital een tijdlang als de bijbel der kommunistisch-socialistische beweging is kunnen worden beschouwd. Het feit toch dat niet de menschelijke arbeid alléen, maar dat mèt dezen ook de *natuurgaven*, natuurstof en natuurkrachten, te beschouwen zijn als de factoren, onder welker gezamenlijke actie de menschelijke rijkdom tot stand komt, - dit feit is het klemmendste motief tot veroordeeling der privaat-kapitalistische rechtsorde in de maatschappij.’

Er spreekt alleen reeds uit het woord ‘motief’ een geheel andere geest dan uit Kuyper's studie. Niet de zekerheid en juistheid eener analyse wordt bevochten of verdedigd, doch met scherpzinnigheid worden verschillende beschouwingen en overwegingen van ekonomische verschijnselen naast elkaar geplaatst, vergeleken, beoordeeld en de schrijver schroomt niet, - neen verwijt juist de burgerlijke ekonomen hun schroom - om de ‘noodzakelijke konsekwenties te trekken uit hunne theoriën’. Hij ziet dus vooral in de ekonomische wetenschap het opsporen der ‘motieven’ voor het practisch maatschappelijke optreden, of m.a.w. hij stelt vooral de techniek ervan op den voorgrond. En niettegenstaande nergens in zijn boek zoo scherp als bij Kuyper uitkomt, dat hij werkt aan een theorie voor een practisch socialisme, en integendeel een logische behandeling der onderwerpen vooropstaat, wint de laatste het verreweg in zijne opvatting dat het onderzoek in de eerste plaats gaat om zuiver wetenschappelijk oordeel. Zijn bij Kuyper practijk en theorie, hoe nauw ook verbonden, zoodanig gescheiden gehouden dat het te winnen inzicht voor het socialisme wel zijn ijver aanvuurt, maar niet

zijn oordeel overheerscht, bij Cornelissen vloeien theorie en toepassing ineen, omdat niet meer in de ééne slechts causaal geoordeeld mag worden, terwijl ethisch handelen voor het ander past, maar omdat hij het 'motief' in zijn wetenschappelijk onderzoek laat meespreken.

En toch heeft Cornelissen zich ruimschoots rekening gegeven van wat onder wetenschap en in 't bijzonder onder ekonomie is te verstaan. Hij beschouwt de ekonomie als een onderdeel van de sociologie en meent dat 'de wetten die het materiëele welzijn der menschen beheerschen, niet wetenschappelijk kunnen worden ontwikkeld, wanneer uitsluitend de materiëele zijde van het maatschappelijk leven mocht worden voor oogen gehouden'. Voor de sociologie is echter de ekonomie van groote beteekenis, omdat 'het geheel der materiëele bestaansverhoudingen innig saamgeweven is met heel de geschiedenis van ons menschelijk geslacht'. De schrijver deelt 'de steeds meer doordringende materialistische geschiedsopvatting in den zin der evolutionistische filosofie'. Hoezeer hij erkent dat de ekonomische wetenschap slechts te doen heeft met 'tendentiëele wetten', d.w.z. met betrekkelijke juistheid, meent hij dat een wetenschappelijk karakter haar niet te ontzeggen valt, en wel omdat onder wetenschap te verstaan is: 'de opsporing der algemeene wetten uit de bijzondere feiten en verder de rangschikking en coördinatie dier wetten.' Daarmede is feitelijk gezegd dat slechts de inductieve methode erkend wordt. En dat meent de schrijver ook. Want de geheele objectivistische richting in de ekonomie 'die van Quesnay uitgaat, over Ricardo naar Rodbertus stroomt, en uitvloeit in het komplete ekonomische systeem van Marx' noemt hij 'een leer van abstracties', die ondanks 'de capaciteit tot *het analyseeren van de werkelijke bestaande toestanden, die we in Karl Marx b.v. tot zulk een buitengewone hoogte zien ontwikkeld*,' 'den naam van wetenschappelijk veelal niet verdient'. Nog duidelijker wordt alle deductie veroordeeld door het uitspreken van de gedachte 'dat toch de ekonomie zich erop toegelegd hadde de reëele feiten van het maatschappelijk leven te bestudeeren en te analyseeren'. Wel aanvaardt Cornelissen ten slotte de deductieve methode als een hulpmiddel. Zij kan niet uitgesloten worden 'bij het onderzoek van zoo gecompliceerde verschijn-

selen als ons juist het maatschappelijk leven bij elke schrede biedt'. Wat is echter zijn deductie? 'De algemeene kennis, welke wij bezitten van de menschelijke natuur en van de wetten welke de wereld buiten ons beheerschen, kan en moet ons vaak haar hulp bieden bij de verklaring van bepaalde sociale verschijnselen; deze hulp aanvaardend besluiten wij dan, langs deductieven weg, van het algemeene tot het bijzondere.'

Wanneer dit goed gelezen wordt, en erbij betreurd, niet de armoe van de taal, zooals het de schrijver later bij de ontleding van het begrip waarde doet, maar juist haar weelde aan woorden[1)], die tot deze gladheid gelegenheid geeft, staat er niets anders dan: wanneer geen weg geweten wordt komt het z.g. 'gezond verstand' te hulp, of m.a.w. wordt maar raak geredeneerd. Dit toch beteekent het gebruik van willekeurige analogiën, dat met de deductie niets te maken heeft. Marx had daarvoor de treffende uitdrukking 'Vulgärekonomie'. Bij deze vooropstelling der inductie is het duidelijk, dat Marx' afleiding van 't begrip 'waarde' door Cornelissen absoluut wordt veroordeeld. De afleiding is geen inductie uit de waardevormen zooals die zich in de ruilverhoudingen vertoonen. Dat was juist wat Marx voor alles vermeed. Terecht wordt Marx afleiding aan den invloed van Hegel toegeschreven, ze was precies dezelfde als van dien. Noodlottig kon die invloed alleen toeschijnen aan wie er niets van begrijpt. En Cornelissen wou niet begrijpen, omdat hij de deductie al had veroordeeld. Daarmee had Marx' waardebegrip afgedaan, en was het onnoodig te zoeken of er iets in zat wat er met opzet buitengesloten was. Ook de grensnuttigheidstheoriën worden door hem om diezelfde fatale deductie veroordeeld. Dat de deductie's de maatschappelijke verschijnselen niet geheel kunnen verklaren, moet steeds aangetoond worden en dit is de blijvende taak der inductie. Maar dit kan alleen zuiver geschieden door de feiten *in het verband der theorie* samen te brengen, en niet in een ander verband, want door de vaagheid der, - meest statistische, - waarneming van maatschappelijke feiten, is het niet moeilijk om z.g. te weerleggen door

1) Dat zelfde blijkt ook uit het gebruik van zeer vage begrippen aanduidende woorden als 'tendens', 'factor' enz.

enkel verwarring te stichten. Cornelissen bestrijdt echter de waardetheoriën niet inductief, maar door het onlogische van hare constructie aan te toonen, dat is binnen hare deductie. Dit nu kan alleen door die constructie van uit haar grondslag te kennen. Neemt men die grondslag zonder meer weg, dan is het niet moeilijk om haar in tegenstrijdigheden te doen uiteenvallen. Zoo ook heeft Cornelissen geen zuivere inductieve kritiek op Marx uitgeoefend. Dit was bovendien alleen mogelijke geweest door erkenning van de deductieve en logische beteekenis van zijn stelsel.[1)]

Daarom moet en kan de kritiek om niets anders gaan dan om den grondslag, dat is, om het waardebegrip.

Geeft Cornelissen, die nòch de noodzakelijkheid bleek in te zien van de causale beperking der ekonomische verschijnselen tot buiten de afhankelijkheid van den menschelijken wil, nòch de deductieve methode erkende als de wetenschappelijke drang naar een voorstelling, die voor zich reeds waarde heeft maar bovendien de eenig mogelijke wetenschappelijke gids der inductie kan zijn, geeft Cornelissen na zijn kritiek een inductieve studieweg voor de ekonomie aan? Hij stelt voorop in zijn werk ‘definities’ van verschillende waardevormen, onder wier invloed de ruilverhoudingen geschieden. Doch deze definities zijn niets anders dan grondbegrippen, waarvan hij door dezelfde veroordeelde deductie afleidingen maakt. Feitelijk ondervangt hij Marx' éene waardebegrip, door *zes* waardebegrippen die hij ‘objectieve en subjectieve’ ‘gebruikswaarde’ ‘productiewaarde’ en ‘ruilwaarde’ noemt. Hiermede nu is het redeneeren zeer gemakkelijk gemaakt. Het geheele onderzoek gaat juist naar het verband tusschen de verschijnselen, die door deze woorden zijn aangeduid. Door nu de verschijnselen beurtelings uit het een of het ander te verklaren legt de redeneering in die ver-

1) Ook bij het oordeel over de juistheid der kritiek als b.v. door v. Böhm Bawerck op Marx toegepast, waarin betoogd wordt dat Marx er niet in slaagt om enkele verschijnselen - denk aan zeldzaamheidswaarden, of de gemiddelde profijtvoet etc. aannemelijk en eenvoudig te verklaren, dient vooraf nauwkeurig te worden nagegaan, aan wiens zijde de begripsverwarring voorkomt, bij Marx of bij den kritikus opdat niet twee uit verschillende grondbegrippen afgeleidde en dus ongelijksoortige dingen met elkaar worden vergeleken, dan wel een reëel verschijnsel als concurrent van een abstract begrip wordt voorgesteld.

schijnselen het verband, dat daaruit dan glorieus te voorschijn kan treden.

Daarmede is de wetenschap een bemiddelaarster geworden die met behulp van ekonomische begrippen en woorden de oorspronkelijke analyse van het ‘gezond’ verstand prijst boven die van de oordeelende rede en vertoont als een wetenschappelijk resultaat. Dit wordt dan door ander gezond verstand herkend en vertrouwelijk aanvaard. Hoeveel scherpzinnigheid bij dien hocus-pocus overgang wordt aan den dag gelegd; hoeveel kennis van subjectieve waarneming der maatschappij daarbij voorgedragen is, zooals werkelijk Cornelissen toont, van wetenschappelijken vooruitgang kan daarbij geen sprake zijn. Alleen op Marx' grondslag is het mogelijk het waardebegrip, die ‘gedankliche Thatsache’ als de noodzakelijke voorwaarde voor een causaal bestudeeren der maatschappelijke voortbrengingsvormen, zuiver te houden van mooischijnende verklaringen, die wel de veelheid en de verhouding der verschijnselen kennen doen, maar in haar wezen geen inzicht kunnen geven.

Zonder dit op deze wijze in te zien, heeft Kuyper het gevoeld, doordat hij de grenswaardeleer ‘als in een labyrinth van allerlei op elkaar inwerkende factoren ziet verdwalen,’ en daarboven Marx' superioriteit niettegenstaande al zijn opmerkingen en niet om der wille van partijbelangen, maar om den indruk zijner persoonlijkheid, voortdurend blijft aanvaarden.

* * *

Marx' waardetheorie is nooit ‘af’ geworden. Daarom alleen reeds is het onmogelijk een juist oordeel te vormen over zijne bedoeling. Waarom werd zijn werk niet voltooid? Waarom bleef Marx steeds aan 't verzamelen van feiten, steeds ziften, steeds kritisch tegen al zijn projecten? Want in 't oog gehouden moet worden dat het 2e en 3e deel van Das Kapital uit nagelaten plannen bestaan, en dat Marx ze nooit zóo voor een deel van zijn systeem zou hebben uitgegeven. De verklaring ligt in de reuzentaak om in dien bijna nooit ophoudenden stroom van variëteit en qualiteit der ekonomische feiten, de peilers op te trekken en daarboven door te werken aan de bruggen,

van waaruit alles begrijpelijk zou zijn te overzien. Niet één mensch bouwt een wetenschap en velen moeten voortwerken aan wat voorgangers achterlaten. Het waardevolle daarin mag niet meer vernietigd worden, al zullen de volgelingen niet alles aanvaarden kunnen en naar eigen inzichten moeten voortwerken.

Wat is dat waardevolle in Marx' waardetheorie, dat hem maakt tot den ekonoom, die nieuw en krachtig leven aan zijn sluimerende wetenschap hergaf? Eén compleet systeem is zij niet geweest. Bouwval was zij reeds van den beginne, niet als een verlaten oud kasteel, maar als één dat onvoltooid moest blijven toen de kasteelheer-bouwmeester stierf. Is het zijn filosofisch schema van 't historisch-materialisme, dat Engels systematischer maar niet voller zou uitwerken? Daarvan bevat zijn hoofdwerk al zeer weinig en de waardetheorie valt er buiten. Is het haar aanwijzing voor de strijdende sociaaldemokratische arbeiders? Die kunnen, - en wellicht zullen - het met eenvoudiger, gladder en daarom technisch practischer theoriën doen, om verhoudingen tusschen industrie, handel, vervoer, landbouw en loonarbeid te doorzien. Mag zelfs niet gevraagd worden of zij het niet steeds gedaan hebben, en of zij wel ooit iets begrepen hebben van de afwijzing der moraal door Marx uit het gebied zijner onderzoekingen?[1)] Stellig zullen ook de leiders der arbeiders en ook zij die voor de menigten practische inzichten op eenvoudige wijze uiteen moeten zetten, er groot belang bij hebben dat de wetenschap van productie-ruil en consumptieverhoudingen zich ontwikkelt. Doch dan alleen *omdat* het wetenschap is, *omdat* het een zuiver streven is naar het maken der meest juiste voorstelling van de werkelijkheid, die voor de menschelijke rede bereikbaar is. Afgezien van de schatkamers van met scherp keurend oordeel verzamelde ekonomische feiten, die Das Kapital alleen reeds tot een boek maken van historische beteekenis, is Marx een der uitnemendste bevorderaars van wetenschap door het diepe

1) Zouden zij niet de voorkeur geven aan Rodbertus, door Marx afgewezen, waar hij den arbeider een ‘recht’ op het volle product van zijn ‘waarde’ vormenden arbeid toekent, omdat dit een toepassing van de moraal op het ekonomisch onderzoek beteekent?

inzicht in deze twee eischen: een causale opvatting van feiten, en een geestelijke opbouw die instaat stelt om de causaal opgevatte verschijnselen methodisch waar te nemen. Zijn waardetheorie is en bleef, ondanks heftige kritiek en velerlei misvattingen, een voorbeeld van wetenschappelijke denkkracht. Ware het niet om de practische beteekenis, die eraan gehecht wordt, zoo zou misschien Das Kapital juist om de hoogte der methode een halfvergeten boek geworden zijn, zooals het lot van de Principiën der Mechanik van Heinrich Herz schijnt te zijn.

Om de maatschappelijke invloedsloosheid van Herz' werk dat zijn zielekracht opverbruikte, doet het mij goed die arbeid van den voorbereider der jongste vooruitgang op electrisch gebied, een arbeid die enkel en alleen ter geestelijke bevrediging werd ondernomen, en die de begripszuiverheid tot den hoogst mogelijken graad opvoerde, te vergelijken met Marx' ekonomie. Met zwakke lichamen hebben beide gewerkt om aan een geheele wetenschap, die zij op onzuivere grondslagen gevestigd wisten, opnieuw te gaan bouwen, nadat een nieuwe fundeering was gelegd. En dat was geen opbouw als een kopie, maar alle denkarbeid van vele voorgangers moest bij elk constructiedeel opnieuw doorgedacht en gezuiverd worden. Ontstond er een wonderkasteel? Neen; alle bekende materialen kwamen opnieuw zich opstapelen, nu in het juiste verband. De toeschouwers echter, aan wie het oude verband bekend was, en die dàt eenvoudiger wisten, zonder zich ooit om logische eischen van wetenschap te bekommeren, konden het niet anders dan verward en ingewikkeld noemen. En niet eens werden de practische resultaten beter. Maar de wetenschap heeft in den arbeid van Herz en ook van Marx hoogtij gevierd. Herz was gelukkiger dan Marx. Zijn werk was voltooid en bij den drukker toen hij stierf, terwijl Marx de halfverwerkte manuskripten op zijn schrijftafel achterliet. De hooge waarde van den geestelijken arbeid, die in de ruilverhouding zoo'n geringe ‘werkelijke waarde’ of prijs kan realiseeren, is onverwoestbaar. Zij vindt telkens hare ‘Reproduktion’ wanneer een onbevooroordeelde en inzicht zoekende lezer zich in hunne boeken verdiept, om ten slotte voor de toekomst te blijken een ‘Akkumulation’ van beter ‘kapitaal’, dan welks wezen Marx doorzocht.

Verzen
Van
M.S. Roetman.

Reisje

Ik zag drie steden één zomerdag,
een felle klaart' op hun straten lag,
hun glanz'ge dingen, hun luid gewiel
borg, bonte prentjes, ik in mijn ziel...

Ik zag een bosch, een strand, een zee,
ik zag een zon die nam de aarde mee
aan zijn gouden mond tot de scheemring viel:
een zachte klankrij toog door mijn ziel.

Des avonds heb ik me neergeleid
en heeft mijn denken wild naar je geschreid.

Avond

De gouden zonneboot
ligt stil in 't west...
Tegen hel koperrood
de boomen geëtst
staan, al 't getak en blad
wonderlijk fijn...
De aard lijkt een teere schat
in hemelschrijn.

Plas

Omhuifd van schovend riet gekroond van pluimen,
bleeken herfsthemel in zich, wijde kom,
porc'leinblauw langs den oever grillig krom
lijnend, naar 't midden - ronslig zonder schuimen -
gollefjesvlaag die windje bijna stom
er speelt. Wat eenden zoeken in het ruime
gezellig plekje, achter heel hooge pluimen
van zeer klein halmeneiland zwemmend om.

Ze strijken zich 't geveert en vleugelkleppen
om 't zoele weder na veel windgetuit,
reikend hun witte borst het water uit,
en wen een duikt kruift als van inktpaars donkert
op 't gepolijste waar de zon in flonkert
diep, en statige wolken stil zich reppen.

Sloot en Schuitje

In lijst van weiland donker-klare sloot
waar helgroen woninkje kijkt naar beneden
en even groen komt dubbelend gegleden
in zwartfluweelen midden kleine boot.

Zilvere kralen, rissen naar beneden
druppen bij zacht piependen riemenstoot,
vast op den bodem staan melkkannen roodkoopre,
die roeit is in blauw buis gekleede.

't Nat rimpelt na waar vlug vaartuigje vlood,
molligt in speling met de spanen mede
die blinken bij den ophef rustig-breede
in 't eêle blank dat najaarszonne strooit.
Gelijk een spiegel lacht vol lieflijkheden
drinkt het begeerig blijen kleurenvrede.

Bedelmensch

De winterzon sterreft in huizenstad:
paars-rose schijnsel bleekt aan steile puien
van staatsiewoning en bordeel...'k hoor luien
spellige klok tusschen rij-wagens rad,
romlend op brug, rateldruk over keien.
Droeft weg in scheemring nu, grachtijs daar blad
smeurig van kool gesmete' is, stoepleun glad
gepoetst, gelend in groezel gevelrijen.

In vale, dunne waai-rok bedelmensch,
haar blik gebogen naar de starre straat
aldoor, aldoor...stil strompelend ze gaat...
staart in verdorde ziel ze die dorst wensche'
eens veel en niks kreeg? Schuifelend de wind
veegt steenen: stroo en wielend stof-ie vindt.

Heldere Avond

Oudzomerdag liep guur en grijs
naar avond: achter wolkenglijen
was een droevig, droevig schreien
    van herfstverbeien,
in harten grijpende weemoedwijs.

De boomen hoorden 't van den wind,
die was gekomen langs de grachten
en blies wild in de blaarkes zachte,
    vallend bij vrachten...
mijn ziel in den dag stond een dolend kind.

Toen stak een lamp in 't westen aan
de zon, de wolken wijdden, wijdden...
en stil goud licht dat de armen breidde
    om 't doodverzeide,
boog als een moeder naar mijn gaan.

Een Moede

Wanneer ik sterf, moog Aardleven verschijnen
mijn vliende ziel, een bleeke moegebogen
gedaante: willig sluiten zich mijn oogen,
wijl 'k oude wonden weet die bleven schrijnen
en denk hoe 'k altijd zoekend ben getogen;
smart in haar smalle hand hield staag de mijne
daar 'k heb gesmacht naar vreugde's gouden wijn en
zingende zonneglansen zomerhooge...

O Leven, dat een lange grauwt mij leek,
ik angstroep niet als vóór peilloozen nacht
uw licht mijn starren blikken ga verscheien
en gauw de Dood uw broze banden breek'...
al moet ik in een diepe weening zacht
met eindeloozen weemoed om u schreien.

Septemberdag

Gunt nu luidruchte Herfst in zegemoed
stervenden Zomer nog wat stille dagen?
Zilvere vlag hing uit na felle vlagen
toen deze morgen aarde kwam temoet,
en middag heeft een kleed diepblauw geslagen
om strate' en park daar 't gele wondebloed
glanzende drupt, warm beefde zonnegloed
boven 't leeg plein waarrond ligusterhagen.

Als 't avondt staan van jonge iepen tegen
matgouë kim de stammetjes glad-bruine,
het ijle loover lijkt gebroken kant;
Zacht koeltje plukt den geur van kleine tuinen
waar bloemen in perk of gebogen rand,
verwilderd en geknakt van zwaren regen.

Santos en Lypra
Door
T. van der Schaaf.

Santos was met eenige zijner vrienden, nog in den nanacht, samen in het hotel Den Desem. En ze zouden niet aan heengaan denken, vóór ze gestoord werden door 't banale dagrumoer; voor hen was de volle vrijheid, om over elk uur van dag en nacht te beschikken naar welgevallen: ze waren alle slechts dichters of dwepers of menschen zonder bestemming, en ze werkten niet....

Santos had veel gezwegen, gedurende de laatste uren, en rookende had hij geluisterd en getuurd naar de rookwolken, die zich boven hem vergaarden.

Na den avond, waarop hij voor 't eerst z'n vrienden had weergezien, omgaf hem als een aureool de teleurstelling, die hem getroffen, en de fiere gelatenheid, waarmee hij die gedragen had. Hij schitterde; men lauwerde hem als een held.

- Een pijnigend en onbluschbaar vuur van eerzucht voelde hij in zich branden, na dien avond van wilskracht en berusting, maar hij bewaakte de vlammen, opdat niemand ze zou zien. Ze waren verborgen soms, in spotternijen, die hij uitzond en de lachende gezichten zijner vrienden verschrikten soms van z'n spot, maar toch raadden ze niet, dat er zulk een vuur hem kwelde.

Z'n eerzucht had hem den dronken wensch doen voeden, om in z'n rol van toeschouwer toch te heerschen, toch de ziel van den arbeid te zijn.

Maar de arbeid was reeds begonnen, de arbeid ging z'n gang, en hij was niets, beteekende niets, hij was enkel de

bewonderde vriend van z'n vrienden, en zelfs die bewondering gold eigenlijk een ander dan hem, was voor den Santos, die berustte, niet voor hem, die brandde van eerzucht.

En nadat hij dien eersten wensch had laten varen, vulde hij z'n leven een tijdlang met het bittere genot van zich ongelukkig te weten en vertrouwd met z'n ongeluk. Er was hem werk aangeboden door het bestuur der Mirjastad, doch hij had geweigerd, omdat hij in z'n bitterheid niets wilde aannemen, dat minder gewichtig was dan de spoorweg-aanleg. Bovendien had hij beloofd, mee de bergen in te gaan....

Nu dezen nacht liet hij zich wikkelen in netten van hulde, fijn en zacht als dons; hij voelde wel hoe z'n geest indommelde, maar waarom zou hij heengaan? Hij bezat de vrijheid van dichters en dwepers en nietsdoeners, de vrijheid om 's nachts te droomen en 's daags te rusten in gezonden slaap, of zich te ontspannen in liefhebberijen als zwemmen, paardrijden, drinken en spelen.

- Eindelijk ging men zich vervelen in 't hotel Den Desem; gapingen ontstonden in de gesprekken, en in die gapingen hoorde men 't doffe geratel van zware wagens, of 't gedruisch van voetstappen, 't gegons van stemmen, - het was zeer laat geworden, het was volle dag!

Het werd nu langzamerhand leeg in de zaal; ook Santos verliet de rookwolken, waarop hij zoo lang en met aandacht getuurd had.

Op straat gekomen, voelde hij zich moe, afgemat en toch niet te moe en afgemat om op te merken, hoe onaangenaam-helder het daglicht was, en hoe akelig-blauw het schijnsel, dat door de gordijnen der pas verlaten zaal naar buiten scheen. Ook voelde hij geen slaap, hij had zelfs geen verlangen naar rust, hij had al zooveel uren gerust, toen hij, achterover in een armstoel, naar den rook lag te turen.

Hij liep op eenigen afstand een der zware wagens na, even traag als de paarden, die hun last voortsleepten.

Zoo kwam hij op het terrein, waar de nieuwe arbeid begonnen werd. Dit terrein doorsneed als een breede weg van verwoesting het bouwland, dat leidde van de stad naar de eerste nabije heuveltoppen.

Tenten, houten gebouwen en vrachtwagens, hoopen aarde,

ijzer en hout stonden er dooreen; een groot aantal menschen bewogen er zich vlug en juist, met norsche attentheid of verrichtten, stiller en loomer, het zware gravers-werk.

Santos liep midden de versperringen door, bleef staan nabij de gravers, en staarde naar hun arbeid, als in diepe gedachten. Doch hij raakte ze nauw aan, de gedachten; z'n hoofd was leeg en lusteloos; ze gaven hem enkel een vaag besef van triestheid. Hij ging heen en weer loopen, luchtig en achteloos van houding, onwillekeurig zich verbergend.

Het was vroeg in den morgen. De dag was nog eindeloos lang. En hij voelde dat het een zware, moeilijke dag zou worden voor hem. Het zou verstandig zijn te gaan slapen, maar hij had geen slaap. En langzamerhand drongen ze zich sterker aan hem op, de gedachten vol melancolie, om z'n leege brein te vullen.

- Traag ging het werk der gravers; moeilijk stompten ze de aarde los, eén voor eén wierpen ze de aardkluiten van zich af - licht en ijl en vloeibaar wenschte hij alles; lenig en buigzaam, zooals de gedachte-beelden zijn, zoo wenschte hij de machtige, massieve aarde....

Iemand tikte hem op den schouder en stoorde hem. Het was Edwold. Toen Santos hem aankeek, glimlachte hij, goed geluimd, en gaf z'n verwondering te kennen over Santos' vroeg verschijnen hier, maar z'n gezicht trok zich dadelijk daarna tot gewichtigen ernst.

Santos haalde enkel de schouders op; de ander vervolgde quasi-somber:

‘De pret is uit, Santos, als het werken begint.’

Edwold hield den laatsten tijd veel van een goedmoedig praatje. Santos kwam op uit z'n onverschilligheid en verklaarde spottend: ‘De wereld is wel zwaarmoedig, als de gelukkigen zoo klagen. Verwacht niet, dat een ongeluksvogel als ik je zal gaan troosten!’

Dit klonk onvriendelijk, doch Edwold ergerde zich niet spoedig den laatsten tijd. Samen wandelden ze eenige passen op, toen verliet Santos hem, om te gaan paardrijden.

Hij reed in galop rond, onder het groene gebladerte van een bosch en trachtte te verjagen 't bewustzijn dat hij leed.

Waarom leed hij? Maar het deed er niet toe, waarom. Het was niets dan een stemming, hij zag een schaduw op het nu van z'n leven, die alles verdonkerde, alle kleur vergrijsde. Dat was zijn leed. En hij kon het niet ontvluchten met galoppeeren, hij kon het niet verduwen met spot. Zoolang die schaduw bleef over het nu, zoolang zou hij lijden.

- Hij had genoten, gister bij een rijwedstrijd, waar hij paarden mende en gejuich hem in de ooren klonk. En later nog, op denzelfden dag, bij 't beschouwen van den spoorwegarbeid, in gesprek met Edwold en eenige anderen, had hij genoten van zijn eigen fijnen spot, waarmee hij Edwold verlegen maakte, en de anderen deed glimlachen, - van z'n kalmte ook, waarmee hij geheerscht had over z'n neiging om te vernielen, al wat daar gebeurde en werd, zonder en buiten hem.

Maar wat gaf hem 't genot van gister?

Hij werd teruggevoerd nu, door z'n herinnering, naar tijden in z'n vorig leven, tijden van geregeld, hem vervullend, bezielend werk. Waarom was hij zoo dwaas geweest, af te wijzen wat men hem aangeboden had? Nu had hij heimwee en berouw. Nu wist hij niets anders dan Edwold te verzoeken, als het verlangen naar werk hem tot handelen dwong. Edwold was van z'n vrienden de eenige, die hem aan werk kon helpen. En die kon hem zelfs afwijzen, omdat hij zoo laat en zoo onverwacht vroeg. - Maar Edwold zou gestreeld zijn, als hij Santos een dienst kon bewijzen, en daarom zou hij 't misschien niet nalaten. Het was een zware, moeilijke dag voor Santos.

Het paard werd moe van 't draven en liet ontmoedigd den kop hangen; ook aan Santos verveelde de rit; hij steeg af en bond het paard vast aan een boom, in een eenzamen hoek van het bosch. Zelf ging hij, in de nabijheid, op den groenbegroeiden grond liggen en beproefde eindelijk te slapen. Hij onderdrukte z'n gedachten, schoof met moeite z'n triestheid weg, en 't gelukte hem te vergeten, te slapen.

Toen hij wakker werd, was het ver in den namiddag; stil was het heldere daglicht weggetrokken tot boven de boomenkruinen; daar beglansde het mild en zacht 't blauwe gewelf.

Om hem heen sliepen de bloemen, en op kleinen afstand zag hij de boomen vaag belijnd. Hij stond op en voelde dat

hij honger had, doch dat was niet het ergste van 't geen hij voelde. Het nu van z'n leven stond hem weer voor den geest, even leeg en onverkwikkelijk als vóór den slaap.

- Hij moest werk zoeken. Hij moest stellig werk zoeken. Hij moest Edwold vragen om werk! Was hij soms den slaap nog niet geheel kwijt? 't Leek hem alles zoo eenvoudig nu.

Hij bond z'n paard los, besteeg het, en reed langzaam door de paden van het bosch terug naar de stad. Hij ontweek de meer bezochte lanen, en ontmoette maar één man, eveneens te paard, en die éene was juist de man, dien hij noodig had: Edwold!

'Ik zocht om je,' riep Edwold hem toe. 'Den heelen dag, na vanmorgen, heeft niemand je gezien, nu zijn we gaan zoeken.'

- Edwold, die voorgaf zooveel belang in hem te stellen, zou hem geen verzoek kunnen weigeren. Alles was eenvoudig en er kwam bezielend leven in het nu....

'Ik ben gaan kniezen hier en ik heb geslapen,' bekende Santos. 'Het is niets. Maar het is niet goed voor een mensch om leeg te loopen....'

Edwold staarde hem verbaasd aan, en Santos ging voort: 'Je moet mij werk geven, Edwold. Vertrouw mij iets toe. Ik zal je ijverige dienaar zijn.'

Dit laatste droeg den ouden spot-toon, doch haastig deed hij er op volgen: 'Ik spot niet.'

Edwold zweeg nadenkend. Hij werd gewichtiger, ernstiger nog dan dezen morgen. Hij deed geen andere gedachten raden dan die van gewichtigheid en ernst.

Hij antwoordde na rijp beraad: 'Ik zal je vooruit zenden met een aantal menschen, om het werk in de bergen te beginnen, als je dat wilt.'

'Alles is goed,' verklaarde Santos, vast-besloten.

Er was in het uitgestrekte, verlatene bergland, waardoorheen men den spoorweg ging graven, een vruchtbaar dal, bewoond door menschen, een koninkrijkje.

Die menschen waren afstammelingen van dezelfde groote kolonie landverhuizers, waaruit ook de Mirjastad en vele andere steden. waren ontstaan: een gedeelte had zich indertijd afge-

scheiden en achter de verre bergen dit vruchtbare dal gevonden.

De meeste huizen waren er van hout en riet, doch enkele, die stonden midden de grootste huizengroepen, waren gebouwen van grauwe rotssteen, met breede stoepen, uit rotssteen gehouwen, en omgeven van tuinen vol vruchtboomen en hoogopschietende bloemstruiken. Bloeiende, doornige hagen kronkelden zich door de huizengroepen, vormden scheidingen tusschen het eene houten huis en het andere, omgaven met meer dichtheid en stevigheid de tuinen om de huizen van rotssteen, - en uit de huizengroepen slingerden ze zich doelloos voort langs beken, die uit de bosschen kwamen en zich verloren in kleine plassen, midden in bouwland of weide.

Doch om den wijden koningshof stonden, in dubbele rijen, hooge, statige populieren, dicht aaneen, en ze hadden smalle kruinen van altijd fier-rijzende takken.

Alleen voor het front van het koningshuis weken de boomen vaneen en vormden een breede, open gang naar het trotsche, stuursche gebouw, steunende op omvangrijke pilaren.

De koning was oud, de koningin was dood. Het was lang stil geweest aan het hof; sedert den dood der koningin vierde men er geen feesten, doch nu zou er spoedig opnieuw drukte en schittering zijn, want de kroonprins was een jonge man geworden, en hij had een verloofde: Hohinde.

Hohinde woonde in een der huizen van rotssteen; bedienden slopen onder de vruchtboomen van haar tuin, om naar haar bevelen te luisteren, als ze daar wandelde. Haar ouders behoorden tot de rijksten en voornaamsten van het koninkrijkje, daarom mocht Hohinde koningin worden.

Met haar bruine oogen, die listig konden bespieden en gluren, had ze al zoo lang uitgezien naar de schittering van het koningschap, - reeds van af den tijd, toen ze nog een kind was en in een zeegroen kleedje danste met den kroonprins. Begeerig had ze toen den koninginnenaam vastgehecht aan haar toekomst-leven en omzichtig had ze over dat toekomst-leven gewaakt. De meisjes van haar leeftijd, rijk en voornaam als zij, waren door haar gewantrouwd en bespied, gehaat in jalousie, geminacht in haar eindelijke overwinning; - en dat alles onder een mom van vriendschap....

Vijf koninginnen telde men, van 't ontstaan van 't konink-

rijkje af; vijf schoone, stralende vrouwen, geboren onder de rijksten en voornaamsten van 't land. Als koude winterzonnen waren ze voorbij de menschen gereden, van den kroningsdag tot haar laatste ziekte....

De kroonprins was een droomerig, bleek wezen, dat scheen te zoeken naar krachtige armen, of naar kloeke hersens, of naar vleugels, naar al datgene, waarmee men iets doen, iets worden kan. Want hij deed niets en was niets. Hij had ook Hohinde niet gekozen tot z'n bruid; dat had z'n vader voor hem gedaan, onder invloed van Hohinde's eigen familie.

Hij schuwde den rijken tuin om z'n huis, vol kleuren en trotsch leven, en vond als z'n eenig waar tehuis, een sober, triest tehuis, een dorre, eenzame plek in het bergland.

Daar ontmoette hij voor jaren een arm meisje, dat bezemstruiken zocht en ruikers maakte van viooltjes. Ze heette Ferie, en ze had vurige oogen, die gloeiden en veel bewogen, een wreeden mond, stil en gesloten, in een mooi, fijn gezichtje.

Doch mager was ze, haar huid had een ruwe, bruine kleur, het haar leek een wilde, ruige bos van zwarte, dunne draden.

- Ze waren beide nieuwsgierig, toen ze elkaar ontmoetten en zij vertelde het eerst wie ze was. Ze verlangde er naar, over zichzelf te vertellen. Een verstootene was ze, en wraakzuchtig om het onrecht, dat men haar aandeed. Ze was warm en oprecht, ze had noodig zich uit te storten, - maar ze was ook sterk en wreed. Ze was zoo naïf in haar verwondering over haar eigen armoede, over haar eentonig leven, haar verstootenheid. Ze had geen moeder, geen zusters of broers, alleen een oude vader, die leefde van de giften van een rijken buurman. Zij droeg de oude kleeren af van de dochters van dien buurman en stond in alle weer op de markt, om ruikers en bezems te verkoopen. Ze was vroeger wel geslagen door haar vader, maar ze was nu net een duivelin, als ze dat wilde, en dan was hij bang voor haar. En ze vertelde met een gloeiing in de oogen, dat ze zich op de dochters van dien rijken buurman zou wreken, eenmaal, en ze zou 't zoo graag doen! - maar op dien man zelf was ze niet boos: hij was een mooie, statige man en als hij maar eens, wanneer ze hem later in een rijtuig voorbij reed, verschrikt voor haar uit den weg ging, dan zou ze tevreden zijn.

En toen vertelde hij haar, dat hij de kroonprins was....

Hij had niets anders te vertellen. Doch hij staarde in de gloeiende oogen, in het bruine gezicht met den fijnen neus en hij werd verliefd op Ferie. En voor haar verrezen uit z'n weinige woorden fantastische beelden van de macht en de glans van het koningschap.

In stilte zochten ze elkaar daarna op en verloofden zich. Als de koning dood was, zouden ze hun verloving bekend maken en trouwen, en Ferie zou koningin worden!

Zij koningin! Als een groote verzachting daalde die toekomstdroom op haar mistroostige gedachtenzee en haar ontberinglijdend lichaam.

Ze vergat de kleine wraakplannen tegenover de dochters van den rijken buurman, ze vergat haar kleine wenschen naar mooie kleeren en een rijtuig: alle zoete gedachten losten zich op in den toekomstdroom.

De kroonprins had haar in stilte een paard gegeven, en dat bereed ze, als ze vrij was, in het eenzame bergland, waar niemand haar zag.

Het graasde daar 's zomers in een klein bosch, waar Ferie het steeds na den rit vastbond, met een lang touw, aan een boom. 's Winters was het in den stal van den kroonprins.

Op die tochten, als ze draafde en galoppeerde, zag ze haar koningschap in een roes van eerzucht en geluk.

Woest en machtig zou het zijn: ze zag zichzelf soms rijden over de rotssteenen huizen, - de groote, prachtige tuinen moesten zich openen voor haar, en alle menschen juichten haar naam: Ferie! koningin Ferie!

Zóó zou haar koningschap zijn!

Ferie haatte snel en hevig, ze haatte, als de wind haar deed rillen op de markt en de menschen gingen haar voorbij, zonder op haar te letten; ze haatte, als de bezemstruiken haar schramden en ze dan dacht aan den duren drank, waaraan haar oude, verstompte vader zich te goed deed; ze haatte, als de ruikers verwelkt waren in haar mand en de koopers ze niet meer wilden hebben. En die haat lokte opnieuw wraakplannen in haar brein, doch steeds losten ze zich op in het eene, groote wraakplan: machtig te zijn, toegejuicht te worden, van alle de eerste te zijn!

Ferie had in het bergland vrienden: jonge mannen, die er het vee hoedden of hout hakten. En met één hunner was ze meer bevriend dan met de anderen, die eene wist ook 't geheim van het paard, dat 's zomers in het bosch graasde en 's winters huisvesting had in den stal van den kroonprins.

Faar heette hij. Ferie geloofde niet, dat ze van iemand zooveel hield als van Faar. Ze nam hem op in haar toekomstdroom; als ze op haar paard reed en zich trotsch en gelukkig voelde, dan noemde ze soms zijn naam.

Faar begreep en geloofde niet, dat zij koningin zou worden en spotte er soms mee. Daarom sprak Ferie er weinig met hem over, doch glimlachte met voldoening, als ze bedacht, hoe verslagen hij zijn zou, als ze toch plotseling koningin werd.

Eindelijk kreeg de koning een zware ziekte en Ferie waagde het, om met haar prachtig, zwart paard, in de nabijheid van het dal te komen. Ze ontweek den breeden weg, die naar beneden kronkelde, ze ontweek ook de veehoeders en houthakkers en zag vanaf een eenzame rotspunt in het dal, met haar gloeiende oogen.

Nu was al haar haat zeker weg! Nu voelde ze zich reeds koningin, - en waarom zou ze de menschen kwaad doen, wanneer die haar eer wilden bewijzen?

De volgende dag was het marktdag en ze had nog geen ruikers, maar haar vader lag thuis dronken op den vloer en als hij z'n roes uitgeslapen had, zou hij zich weer een roes drinken, net zoolang tot de flesschen leeg waren. In zoo'n tijd van dronkenschap lette hij er niet op, wat zij deed, en ze had nog geld genoeg om van te leven. Ze kreeg wel eens geld van den kroonprins, als ze dat hebben wou, maar ze had er bijna nooit van durven gebruiken, uit vrees, dat haar geheim bekend zou worden, - en dan zou het met haar toekomst gedaan zijn. Het stond haar niet helder voor den geest, wat er dan gebeuren kon, doch iets zou er gedaan worden, om haar toekomst te bederven, dat wist ze zeker.

Doch nu was ze haar toekomst zoo nabij!

Ze wendde zich om en draafde de bergen in, verder dan ze in maanden geweest was. Toen zag ze vóor zich iets vreemds.

In de altijd eenzame streek was nu beweging. Menschen bukten en richtten zich op, witte tenten waren uitgespannen

en blonken in de zon. Wat deden die menschen daar? Waarvoor kwamen ze de bergen in?

Ferie voelde haar trotsche blijdschap bedaren en peinsde. Ze had wel vaak gehoord, en ze had er met aandacht naar geluisterd, hoe soms, in een land waar vrede was, een vijand kwam binnendringen en de menschen verjoeg of doodde, om zich zelf meester te maken van zulk een land. Behoedzaam naderde ze het gewoel en bemerkte meer tenten en meer menschen, ze hoorde luide stemmen, ze hoorde gestamp en geklop en gedreun, ze hoorde de opgewekte geluiden van den arbeid aan den spoorweg die reeds tot hier was gevorderd.

Maar voor Ferie waren die geluiden uitingen van een kracht, die bedreigde. Deze menschen kwamen als de vijand in de verhalen, met onbekende macht en wapenen, voorzichtig en verraderlijk! Ze wilden zich meester maken van haar land, - de koning zou geen koning meer zijn, - en juist nù kwamen ze, nu zij bijna koningin was!

Ferie raakte heftig in opstand. Zou ze zóó lang voor niets gewacht hebben? Zouden vreemden haar nu verhinderen, koningin te worden? - Als morgen deze menschen in het dal drongen en zich meester maakten van alles, - en wanneer ze dan den koning wegjoegen, - dan zou zij haar heele leven arm en gering blijven, zooals ze nu was!

Het mocht niet, het zou niet! Ferie werd zeer ernstig en peinsde. Daarna reed ze rustig op de voorste mannen toe en vertoonde zich aan hen, zwijgend en fier. Ze wilde hen doen begrijpen, dat zij koningin was. En omdat ze zich koningin voelde, had ze den moed, om zoo den vijand te naderen.

Men staarde haar verbaasd aan en men zei dingen, die ze niet verstond, want de taal der dalbewoners was een andere dan die, welke gesproken werd aan de overzijde der bergen. Maar wel voelde ze, dat men haar al te brutaal-nieuwsgierig aangaapte, wel verstond ze het spotlachen van enkelen.

Ferie klemde de lippen opeen en reed verder, naar een andere groep menschen. Ook daar nam men haar met groote verbazing op, maar ze vertelde toen, dat ze de koningin was van het dal daarginds en ook koningin van de bergen, en dat ze bevel gaf, om de tenten weg te pakken en heen te gaan. Men verstond haar niet, men ging onderling over haar

praten en spoedig werd haar verzocht, uit den weg te gaan voor een zwaarbeladen kar, die kwam aanrijden.

Ferie bleef staan, en herhaalde haar bevel, gebiedend met den vinger de richting aanwijzend, die ze wilde, dat men gaan zou.

Lachend schudde een der mannen het hoofd en trachtte het paard bij den teugel terzij te leiden, maar Ferie verzette zich en het paard steigerde.

Toen werden de mannen ernstig en spraken er over, hoe haar 't best te verwijderen.

- Zoo overlegde de vijand, die aanstonds wapens ging halen, om misschien haar te dooden!

Ferie keek nog donker van woede, omdat men haar uitgelachen had, maar ze zweeg en dacht na. Ze wilde niet minder listig zijn, dan de vijand!

Spoedig reed ze weg, in kalmen draf; ze begreep dat de vijand niet gehoorzamen zou aan haar bevelen en ze wilde zien, hulp te krijgen, om hem te verjagen.

Nog te paard, kwam ze bij eenige veehoeders en houthakkers: haar vrienden. Het was de eerste maal, dat dezen haar te paard zagen, - en op welk een paard!

En toch niet geheel onverwacht zagen ze haar zoo. Ze spraken er nooit over met Ferie, maar ze wisten wel, dat haar door den kroonprins een paard geschonken was en Faar had eens in vertrouwen gezegd: ‘Ze meent dat ze koningin zal worden.’ Dit was niet, omdat Faar een geheim niet bewaren kon, maar hij was soms vervuld van zorg over Ferie's toekomst en kon dan niet nalaten met z'n beste vrienden over haar te spreken, al uitte hij ook z'n bange voorgevoelens niet. Niemand had er ook ooit aan gedacht, misbruik te maken van het geheim.

Zoo schitterend en moedig zag Ferie er nu uit en zoo wonderlijk was het, dat ze te paard in hun midden kwam, dat de vrienden wel moesten denken aan belangrijke dingen, die gebeurd waren of moesten gebeuren.

Ferie vertelde van de menschen in het bergland, die geen ander doel konden hebben, dan hun land te vermeesteren. En de anderen geloofden haar: ook zij konden zich niet voorstellen, dat er menschen met goede bedoelingen in het een-

zame bergland zouden komen, maar ze aarzelden toch, toen Ferie hun dringend vroeg, met haar mee te gaan, om den vijand met geweld te verdrijven.

Ferie toonde zich verstoord over hun aarzelen. Ze begreep niet, hoe iemand kon aarzelen den vijand te verjagen, die het land bedreigde. Het moest!

En ze sprak zoo vurig en beslist, dat ze groote bewondering wekte, - eigenlijk had men haar altijd bewonderd, men wist niet waarom. En wat jarenlang een geheim geweest was, daar sprak ze nu over, vertrouwelijk en met zoo groote zekerheid, dat men haar geloofde. Alleen Faar zag er verschrikt en ontstemd uit en geloofde er niets van.

- De koning zou spoedig sterven en als hij stierf, dan trouwde zij met den krooonprins....

En weer vroeg ze haar vrienden om met haar mee te gaan den volgenden morgen, - als koningin vroeg ze het hun en ze gaven eindelijk toe, het leek hun dapper en goed, te doen wat Ferie zei en ze beloofden haar, dat ze gereed zouden zijn, gewapend met pijlbundels, bogen en bijlen.

Faar had geen lust, maar hij wilde niet, dat Ferie hem voor minder dapper zou houden dan de anderen en daarom beloofde ook hij.

Laat ging Ferie naar huis dien avond, sluipend langs den kant van den donkeren weg, om de enkele menschen, die nog rondzwierven, te ontwijken, want die menschen waren meest bedelaars en landloopers en konden een tenger meisje, als zij was, gemakkelijk meesleepen en mishandelen. Ze kwam eindelijk in haar huis, waar een benauwende dranklucht hing en waar ze een venster opende, om de koude, frissche nachtlucht binnen te laten. Ze rilde en bracht een slechten nacht door.

Doch den volgenden morgen vroeg, vond ze op een bekende plaats een brief van den kroonprins, waarin stond, dat de koning stervende was. En buiten het dal gekomen, omringden haar spoedig de vrienden, volgens afspraak, gewapend. Ferie zelf toonde hun een dolk: dat was de koninginnedolk, bezet met edelgesteente. Deze had de kroonprins haar heimelijk laten zien, en Ferie had hem niet meer willen missen.

Behalve Ferie waren allen te voet en het duurde uren, voor men de tenten en het gewoel der vreemde menschen zag.

Toen draafde Ferie plotseling vooruit, om nog eens den indringers toe te roepen, dat ze weg zouden gaan. ‘Ferie’, riep Faar haar angstig na, doch Ferie was koningin en had geen vrees.

Woedend schoot ze den eersten pijl af, op het voorste menschengroepje, toen men haar weer brutaal aanstaarde en ze trof doel. Het waren vergiftigde pijlen, die men meegenomen had, en toen de verschrikte werkers zich verzameld hadden om den getroffene, viel hij neer om te sterven. En meer pijlen scheerden langs hen heen, vele troffen doel.

Groote schrik en verwarring ontstond; in haastige vlucht weken de aangevallenen terug naar de verder verwijderde kameraden, en brachten ook daar schrik en verwarring. De snelle pijlen waren het eenig antwoord op de vragen, die men deed; onder de allengs grootere menschengroep, die zich bijeenvoegde, dacht men aan verdediging, maar men had geen wapens en de pijlen wachtten niet; van de getroffenen stortten er velen neer. Men vluchtte en men werd achtervolgd. Men vluchtte wanhopig en razend snel, de achtervolgers gaven niet op.

Er moesten dooden vallen, veel dooden, om den vijand machteloos te maken van vrees en schrik!

Ferie klapte opgewonden in haar handen. ‘Het gaat goed zoo, goed!’ riep ze juichend. En haar metgezellen waren haar gevangenen. Ze waren gevangen in haar strijdlust en wreedheid: Ferie, met haar jarenlang gevoed verlangen was machtiger, veel machtiger dan de anderen, die dag aan dag hun arbeid verrichtten, zonder andere wenschen, dan die duurden een week, een maand. Ze zouden ook, onder den invloed van haar krachtige oogen, zich een roes hebben gedronken, of brand hebben gesticht in een donkeren nacht, of door woeste geluiden de slapende menschen in een der huizengroepen van het dal hebben opgeschrikt. Dat alles zouden ze gedaan hebben op den wensch van Ferie, het arme bloemenmeisje. En wat zouden ze niet doen onder den invloed van deze Ferie, een fiere, schitterende koningin!

Eindelijk vond Ferie, dat het genoeg was. Ze bedacht, dat ook in het dal haar een taak wachtte, dat ze ook dáár misschien moest strijden om haar koningschap. De koning was stervende, hij kon nu dood zijn!

Vol ongeduld reed ze naast haar makkers terug en telde de dooden met voldoening. De vermoeidheid benam den mannen de lust om snel te loopen: daarom besloot Ferie alleen vooruit te gaan.

Faar echter wilde haar tegenhouden, en toen ze verstoord het hoofd schudde, vroeg hij, of hij achter haar op het paard mocht gaan zitten. Maar Ferie lachte hem uit: Faar kon slecht paardrijden, en ook, wat begreep hij van haar plannen?

Met een luiden, helderen groet aan hem, draafde ze heen. Weer, zooals vroeger, hield de snelheid van den rit evenwicht met de uitgelatenheid van haar gedachten - en zóó reed ze onbezonnen tot den breeden weg, die naar het dal kronkelde. Daar bleef ze weifelend staan.

Zou ze nu nog eens daar terug komen als arm bloemenmeisje? - zou ze nog eens een nacht doorbrengen in het drankhol van haar ouden, stompzinnigen vader?

Ferie richtte zich moedig op en overlegde niet meer. Ze dacht niet aan het gevaar, dat haar dreigde, als ze onvoorzichtig was; ze dacht niet meer aan de zekerheid van haar toekomst, als ze nog even, nog een dag misschien, wou wachten.

Ze holde den weg langs naar beneden, de eerste huizengroep, waar ze tot nu toe gewoond had, voorbij, recht naar de tweede, grootere, met de vele rotssteenen huizen, te midden waarvan de koning woonde. Ze stapte af voor de breede pilaren, gaf het paard aan een verbaasden dienaar en trad binnen. Toen men haar niet wou doorlaten, toonde ze den koninginnedolk en niemand durfde van verrassing haar meer terughouden, schoon ook niemand haar een deur opende.

De koning was nog niet dood, toen ze kwam. Ze trad in een zaal, waar de aanzienlijksten van het land bijeen waren, in een gedrukt stilzwijgen.

Als de koning stierf, zouden terstond de klokken gaan luiden, en Ferie begreep dus, dat de koning nog leefde. Ze zou dan wachten, tot de koning stierf.

- Men wilde in de zaal de stilte niet verbreken, anders zou men haar terstond hebben laten wegjagen. Aller blikken gleden langs haar heen, verontwaardigd, en meer nog koud minachtend, omdat ze een bedelaarster leek.

Haar dolk schrikte de bedienden af, die last kregen, haar-

tot heengaan te bewegen. En fluisterend overlegde men nu wat te doen met de indringster, zonder stoornis te brengen in het hooge sterfhuis.

Er werd een muur van gewapende mannen gesteld tusschen Ferie en de overige aanwezigen. En Ferie zag het onverschillig aan. Ze bleef kalm wachten, totdat eindelijk de klokken gingen luiden; de eerste zware dreun ontroerde haar, en onwillekeurig ging ze een paar stappen vooruit.

Maar een der mannen wondde haar aan den arm, zoodat het bloed over den grond drupte en haar mouw verfde.

Toen riep ze luid den naam van den kroonprins, die nu koning geworden was.

Hij kwam snel uit het doodsvertrek, en Ferie bemerkende, bloedend te midden van gewapende menschen, beefde hij van ontsteltenis. Doch Ferie riep hem dringend toe, haar door die menschen heen te leiden, en hij gehoorzaamde. Zoo kwamen ze gearmd te staan voor de aanzienlijksten van 't land. Na een korte stilte, brak een verontwaardigd gemompel los onder dezen. Toen sprak een hunner kalmeerend:

‘De jonge koning is in verwarring door den dood van z'n vader. Hohinde is immers z'n verloofde!’

- Doch reeds hadden bedienden het wonderlijk nieuws verspreid, dat er een vreemd meisje in huis was gedrongen, met den koninginnedolk bij zich, en reeds waren een troep menschen bijeengekomen voor de pilaren. En tot dezen drong snel nu het gerucht door, dat die vreemde gearmd stond met den jongen koning en dat ze door hem Ferie genoemd werd.

En zoo kwam het, dat een luid gejuich dóórklonk tot in de zaal, waar men zich verzette tegen de plotselinge verbintenis van den jongen koning en men verstond daar:

Leve koningin Ferie!

Misschien hadden de menschen, die zoo juichten, zelf nog niet eerder geweten, dat ze niet van Hohinde hielden, doch nu wisten ze het allen: de nieuwe onbekende was hun een welkome verrassing!

De aanzienlijken durfden zich niet meer verzetten, en weken stil uit het sterfhuis. Ferie's gezicht gloeide onder de juichkreten.

Nog denzelfden avond, in groote haast, trouwde de jonge koning met Ferie.

En het eerst zag men haar buiten het koningshuis, op den begrafenisdag van den gestorvene, in rouwgewaad.

De volgende dagen reed ze veel uit, om zich te laten zien, en in 't geheele kleine land was de nieuwe koningin welkom.

Men fluisterde wel, dat ze als arm bloemenmeisje op de markt had gestaan, maar juist een groote bekoring had zij, die zich zoo plotseling had weten te verheffen.

Op een avond reed ze naar haar vader's huis. Ze wilde hem aanbieden, voortaan te leven van een jaargeld, dat zij hem zou schenken. Meer had ze hem niet te zeggen, maar ze meende, dat ze dit moest doen. Ze vond hem echter dood op den vloer liggen, met een flesch naast zich. En Ferie ontroerde van blijden trots: omdat alles vluchtte, of stierf, wat haar in den weg stond.

Ze verwonderde zich, dat Faar haar niet kwam opzoeken. Maar ze zou hem wel eens ontmoeten en hem influisteren, dat ze voor hem Ferie bleef, niet koningin Ferie, maar Ferie alleen. En schalksch zou ze met haar haarbos z'n wang aanraken en hem uitlachen....

- Na eenige dagen hoorde ze, dat er vreemde mannen, bij groepen, heen en meer liepen rondom het dal. Ze waren een klein leger, daar heen gezonden, om de werkers aan den spoorweg te beschermen tegen de aanvallen der dalbewoners. Doch niemand in het dal wist dit.

Ferie leefde voort in den roes van onbeteugelden moed. Daarom begaf ze zich onbeschermd naar het bergland, om te zien wat de vreemdelingen wilden. Nieuwsgierigen en beangstigden volgden haar op een afstand; het benedeneinde van den naar omhoog kronkelenden weg liep volmenschen, - doch Ferie was op haar paard al bijna bovenaan en zag reeds, hoe de mannen samenkwamen op de plek, waarheen zij zich richtte.

Ze hoorde niet naar de stemmen van beneden, die haar waarschuwden om niet verder te gaan. Ze was koningin en ze wou weten, wie die menschen waren. Zou de geheimzinnige vijand soms toch genaderd zijn?

Na een stilte van huivering en vrees onder degenen, die haar nastaarden, brak daar plotseling de bewondering voor haar los in luid gejuich: ‘Leve koningin Ferie!’

En wonderlijk! de mannen daarboven, toen ze dat gejuich hoorden, herhaalden na een kort gefluister denzelfden kreet: ‘Leve koningin Ferie!’

Zoo galmde haar naam tegelijk over de bergen en beneden in 't dal. En zijzelf stond, naïf-blij als een kind en mooi en schitterend als een koningin, op den top van den weg, in het gezicht der mannen op de bergen en van de dalbewoners.

Ze bleef daar eenige oogenblikken onbeweeglijk staan, om te genieten van deze, nog ongekende hulde.

Een man, in deftige uniform gekleed, kwam naar haar toe, boog en sprak tot haar, in een taal, die ze niet verstond. Ze lachte en haalde de schouders op.

Ze genoot, - al wantrouwde ze ook de vreemdelingen, die haar eer bewezen.

De geheele dag was haar een feestdag. Maar den volgenden peinsde ze, wat ze zou doen tegenover die menschen, die haar vereerden en die ze toch wantrouwde. Daarbij vleide ze zich met de gedachte, hoe heerlijk het wezen zou, zoo in waarheid koningin te blijven van het dal en de bergen.

Als ze door vriendschap de menschen daarboven eens aan zich verbinden kon? Als ze hen eens ruim deed toekomen van 't geen er in overvloed was in het dal?

Ferie meende iets goeds gevonden te hebben en zorgde, dat haar plan ten uitvoer werd gebracht.

De vreemdelingen lieten zich de gaven, de massa's vruchten en bloemen uit het dal, welgevallen en bleven koningin Ferie eer bewijzen. Dit was een list van den overste van 't leger, om een strijd en noodeloos bloedvergieten te voorkomen. En langzamerhand, meer en meer vertrouwd rakend met haar macht en hoogheid, wantrouwde Ferie niet meer.

Na den aanval en de vervolging door Ferie en haar vrienden, kwamen de vluchtenden tot rust in een der vele, uit ongeschaafd hout en tentdoek verrezene, pleisterplaatsen aan den reeds bewerkten weg; de gewonden werden neergelegd op matrassen en omgeven door hun vrienden.

De gezonden waren stil, ontzet en hulpeloos, of kloek beraden tot het doen van 't geen noodig was, doch van velen onder de gewonden klonken klachten en vloeken; een paar

hunner voerden met luide, trillende stem gesprekken en schrijnden zichzelf met gedachten aan hun naasten; zij hadden de oogen wijd open, beelden stonden hen verrassend-helder voor den geest, - en zij deden de omstanders huiveren van het nabij-grijnzende doodsspook.

Van Santos' vrienden waren alleen Randan en Beppo getroffen; Beppo lag zwaar gewond door een bijlslag en had hevige koortsen, hij riep om z'n viool, klaagde bitter en smartelijk en hield velen bezig door z'n woeste, gevaarlijke buien.

Maar Randan lag stil en bleek, doodziek van het vergif, hem door een pijl, die maar even wondde, in het lichaam gedrongen.

Hij lag met gesloten oogen, zoo stil, dat de meesten der vrienden reeds afscheid van hem genomen hadden, om naar Beppo te gaan, - maar Santos' hand had hij vastgehouden met krampigen druk en Santos was alleen bij hem gebleven. Randan sloeg nu de oogen op en wierp een vreeselijken blik op Santos, een blik waarin angst en afschuw voor den dood opdriftten.

'Doe dat weg,' sprak hij schor en wees met inspanning naar het tentdoek boven z'n hoofd.

Santos nam het doek af en rukte de latten, die 't vrije gezicht naar omhoog belemmerden, weg.

En Randan keek woest en begeerig naar de lucht, een staalgrijze lucht, met scheuren en gaten, waar prachtige bergenrijen van een lichter grijs zichtbaar werden. En een schrilhelder namiddaglicht vloeide uit langs het overvloedige, wilde wolkenland.

Randan trachtte een vuist op te heffen en toen die machteloos op het dek bleef liggen, persten hem tranen in de oogen van onduldbaar leed.

Schor sprak hij daarna met Santos over het afschuwelijk onrecht, dat dit was, dit - het was wreed, onduldbaar....

Hij zweeg, z'n machteloos-begeerende oogen weken van de verre luchten en werden dof.

En zachter, maar toch met een ijzige beslistheid nog om de lippen, herhaalde hij dat het onrecht was, onrecht....

Toen hij kort daarna stierf, met Santos' hand nog vastgekleefd aan de zijne, Santos' hand, die, krachtig geklemd om

z'n verlammende vingers, hem van diep meevoelen moest doordringen, toen meende Santos dat een laatste schreeuw, de wanluidende schreeuw van een beest, verstikte in de stollende gelaatstrekken.

Het zou een visioen zijn, er volgden meer visioenen. Hij zag de aarde leelijk worden, opblinkende in een schel, pijnigend licht.

Hij zag moedige, sombere menschen vrijwillig opgaan in vlammen, die, vóór ze vernielden, de gezichten dier menschen verlichtten en verheerlijkten.

En hij wenschte wel, al het geliefde en bewonderde van de aarde te kunnen wegnemen, alle plantengroei, alle water, alle bergen. Dan zouden eenzaam en somber alleen staan de menschenhuizen en onder deze de grootsche gebouwen....

En hij wenschte dat er gevloekt zou worden in de wijdste kerken, de offers van menschen-kunst aan de Godheid....

Hij bleef nabij den doode en voelde, dat het goed was, te kunnen haten en vloeken. En toen hij eindelijk heenging, welde in hem op een groot medelijden met den vriend, alsof hij dien voor altijd alleen liet in een hel van bitterheid....

Met het leger, dat kwam om het dal te omsingelen, kwamen ook vrouwen, ernstige, zachte vrouwen, om de zieken te verplegen en om orde te scheppen in de pleisterplaats. Ze kwamen om het levende te behouden, om de hopeloos-gewonden rustig en zacht te doen sterven, - maar de dooden zouden met meer innigen rouw begraven zijn, als zij er niet waren geweest.

Zij rukten de levenden weg van de dooden, zij trokken alles naar zich toe, de zieken die haar dankbaar waren, de gezonden die haar liefkregen....

Op de versche graven werden houten paaltjes geplaatst, met de namen der gestorvenen er ingesneden, doch op Randan's graf werd het paaltje spoedig na diens dood gemist. Santos had het er op een avond afgenomen, toen hij, wandelend over het pas ontstane kerkhof, den naam van den vriend las en nog even de aandoening, die hem bewogen had bij diens laatste smart, hervoelde.

Maar als er nog iets meer op het graf had gestaan, dan zou hij dat niet weggenomen hebben, want na dat ééne

oogenblik, wenschte hij den doode vrede toe in z'n graf....

En met die gedachte terugglijdend in het egoisme van levende, die behoort aan het levende, ging hij peinzen over z'n eigen, nieuwe liefde.

Ook hij had eene der vrouwen, die de zieken verpleegden, liefgekregen. En hij peinsde er over, wie ze was, die hij liefhad. En hij zag haar in den schemer wandelen over 't kerkhof....

Zij ging en ze raakte den grond aan, zij drukte den grond met haar voet, heel zacht, heel warm. En er was een geheimzinnige, onzichtbare trilling, die leidde van de aardeplek, die ze aanraakte, naar hem.

Zij was bij de zieken....

En zij lachte den mannen, die daar lagen, de hoop in, de hoop, die dan als een frissche, roerende Meiwind woei, uit haar gezicht, naar den zieke.

En zij neuriede zacht, als ze meende, alleen te zijn.

Zij begon met een hoogen toon aan te raken, - en een zomertuin ontsloot zich voor hem, die luisterde. En in dien tuin waren blozende, lachende kinderen.

Hij naderde haar en ze zweeg. Ze zag hem aan en een schaduw van zorgen was op haar voorhoofd; vragende onbewustheid sprak uit haar blik.

Hij voelde een gloed, die wou doorbreken in z'n wangen en zweeg, evenals zij. Zij lette niet meer op hem en ging weg.

Ze naderde hem dicht in 't voorbijgaan, - en hij genoot een zoete ontroering, - hij zag haar na en het deed hem pijn, dat ze heenging.

Ze had slanke handen, die hij zag schuiven langs doode dingen, - die verdwenen in mollige dekens, welke ze uitspreidde en die ongedeerd te voorschijn kwamen, - zoo teer en fijn.

Hij had eens gezien, hoe ze iemand een van die slanke handen in de zijne gaf, - een der gewonden, welke, van z'n wonde genezen, haar verliet.

Hij had de beweging van die hand toen zoo gretig gevolgd, en het was hem geweest, alsof dat bewegen, die zachte druk, hem iets openbaarde van haar.

Van haar oogen wist hij maar weinig, omdat ze hem al

meer en meer ontweken. Hij wenschte veel en lang in die oogen te zien!

Santos peinsde over den zomertuin, die zich opende als zij neuriede. Reinheid en goedheid waren er in dien zomertuin....

Reinheid en goedheid behoorden daar, omdat 't geluk daar was. Ze waren zelf misschien wel werksters aan dat geluk....

Buiten den zomertuin lag alles, wat tot nu toe voor hem bestaan had. Hij dacht aan z'n verleden. Hij dacht aan 't vele dat hij had liefgehad en bewonderd en met vuur verlangd. En hij voelde zich vrij en gelukkig in het bewustzijn dat nu alleen die zomertuin bekoring voor hem had, - en een machtige bekoring! Hij had nog nooit zulk een onvermengd geluk zoo helder voor oogen gehad.

Hij durfde nog niet gaan spreken over z'n liefde met haar, die hij liefhad, - nog lang niet.

Haar oogen ontmoetten de zijne nu in 't geheel niet meer. Ze ontweken hem nu altijd. Doch hij geloofde aan z'n geluk. En hij wachtte.

Er was zooveel ernst en weemoed in haar gezicht, als ze alleen was en peinsde. En hij bespiedde haar vaak. Hij wachtte dat haar gezicht eens blijdschap zou uitdrukken onder dat peinzen. Wanneer ze hem liefhad, moest ze toch ook wel eens aan geluk denken, zooals hij?

En ze had hem lief. Als ze hem niet liefhad, zou ze hem niet ontwijken, altijd weer. Maar waarom, waarom dacht ze dan nooit aan geluk?

Hij kreeg langzamerhand den moed, om met haar te spreken. Hij sprak nog niet van z'n liefde, maar zij moest wel voelen, dat hij met z'n woorden liefde bedoelde. En eindelijk, eindelijk, op een avond, dat hij haar opzocht, toen ze alleen in haar kamertje was, sprak hij van z'n liefde.

Hij geloofde aan z'n geluk, doch haar weemoeds-ernst maakte ook hem diep ernstig.

‘Ik heb je lief,’ zei hij, ‘maar waarom ben je zoo triest?’

‘Ik heb een verloofde,’ antwoordde ze rustig, zonder op te zien.

Hij schrok, doch toen hij haar beschouwde, bleef hij gelooven. Zij vervolgde snel:

‘Ik had moeten weggaan, ik had ook willen weggaan, maar

ik voelde, dat je mij zoudt volgen; daarom ben ik gebleven.'

'Als je hadt willen weggaan, dan heb je mij ook lief,' zei hij, kalm.

'Ik weet het niet en ik mag niet,' antwoordde ze zacht. 'M'n liefde is voor hem, dien ik trouw beloofd heb. Ik zal je m'n liefde vertellen. We hebben elkander van kind af gekend. Heel langzaam is onze liefde gekomen. We woonden in eenzelfde dorp en reisden samen naar een school in een stad en leerden samen. Toen we groot waren, wisten we eerst, dat we elkaar liefhadden. Hij woont ook nu nog in dat dorp en we zullen er weer samen wonen. Voor hem alléén is het daar eenzaam, alleen zou hij daar niet kunnen leven, de menschen zijn er ruw en onwetend, de natuur is er eentonig. Maar voor ons samen zal het daar een mooi, vredig leven zijn, - wij samen hebben ons gehecht aan de natuur daar, en aan de menschen, en wij samen kunnen ons nuttig maken voor die menschen. Hij meent, dat hij dan later wel iets goeds zou kunnen schrijven over dat alles daar, als hij 't heel rustig en zoo diep als hij 't wenscht, beschouwd heeft. En de menschen in dat dorp achten hem als een goed en een wijs man. Het is ook zoo gemakkelijk nietwaar, om wijzer te zijn dan ruwe, onwetende menschen. Hij weet ook wel, dat hij nergens geëerd zou zijn dan daar. De wereld is zoo rijk aan menschen met meer geest dan hij. Maar dáár kan hij nuttig zijn en daar kan hij later wel iets goeds schrijven, meent hij. - Santos, nu weet je m'n toekomstplan.'

'Dat was je toekomstplan,' zei hij met klem. 'Maar nu je mij liefhebt, bestaat het niet meer.'

'Santos', zei ze ernstig zonder op te zien, 'ik had hem lief, toen ik hem trouw beloofde. En als ik daar terug kom en ik vind hem weer eenzaam te midden van die anderen, dan zal ik hem weer liefhebben. Ik hèb hem lief, maar m'n liefde is dáár. Ik geloof, - het is misschien waar, dat ik jou overal anders zou moeten liefhebben, maar dáár niet.'

'Als je mij nu liefhebt, dan heb ik recht op je liefde, meer dan die andere,' uitte Santos onbewogen.

'Santos', zei ze met nadruk, - en ze richtte haar hoofd op, maar staarde toen langs hem heen, - 'hìj zal sterven, als ik hem alleen laat, jij niet. Zijn liefde is lang en vult z'n

geheele leven, jij hebt een ander verleden, jou liefde is zoo kort en zoo snel, jij zult leven!'

En toen Santos zweeg, voegde ze er peinzend aan toe: 'Dáár zou het hem te eenzaam zijn. En overal anders, zou hij zich voelen als een verdwaalde. Hij zou sterven.'

Doch met volle overtuiging sprak Santos opnieuw: 'Je kunt hem niet meer liefhebben, nu je mij liefhebt. Als je tot hem terugkeerde, dan zou je toch mij zien en je zou voelen dat je toch mij behoort.'

'Neen', antwoordde ze met zekerheid. 'Ik zal je dáár niet zien.'

Ze staarde nog altijd langs hem heen. En hij vroeg haar, waarom ze dat deed. Ze antwoordde oprecht: 'Als ik je nu aanzag Santos, dàn zou ik je daar zien. En dat mag ik niet, daarom mag ik je niet aanzien.'

Toen keek hij naar haar, met een glimlach van kalme voldoening. Want ze mòest hem eens aanzien, al wist hij niet wanneer. En dan behoorde ze hem toe.

Zij wilde, dat hij zou heengaan, doch hij ging haar van z'n liefde vertellen. Hij sprak snel en toch met een stem, die moest ontroeren. Ze moest weten wat z'n liefde voor haar was!

'M'n liefde is niet zoo kort als je meent.

- Ja, ik heb wel meer liefgehad. Eerst had ik een meisje lief, een kind nog, een vroolijk kind. We zochten elkaar op om samen te lachen en te praten over toekomstdingen, waarvan we niets wisten.

Wat later zag ik een vrouw, een vrouw, - ze was veel, veel mooier, dan jij bent. Weet je hoe een vrouw veel mooier kan zijn dan jij? Maar goed, ik zal 't wel zeggen. Ik had haar lief, of ik wenschte haar te bezitten. Ze gaf me genot. En toen ik verzadigd was van dat genot, sliep ik. En toen ik wakker werd....Kan je je dat wakker worden voorstellen? Ik kromp van pijn. Weet je waarom? Ik dacht aan jou. Ik had je nooit gezien. Maar ik weet, dat jij 't bent, aan wie ik toen dacht. Ik zag je oogen en die oogen waren 't die me pijn deden, gruwelijke pijn.

Maar die pijn maakte me beter. En toen ik beter was heb ik vrede gevoeld. Ik zou toen in vrede alles gedragen hebben, alle lasten en alle kwellingen. Maar ik ben er niet

mee beproefd geworden. En toen God me niet beproefde en me vrij liet, heb ik weer het leven genoten. Ik heb weer liefgehad. Wat zou je van me denken, als ik zooveel jaren niet geleefd had? Dan zou je m'n liefde niet zoo kunnen gelooven. Dan was ik een arme stumper, die een weinig levensgenot zocht. Nu ben ik rijk en ik geef alles graag weg voor jou. Dat is de liefste vleierij, die ik voor je heb: dat je me arm gemaakt hebt. En in m'n armoede wil je me nu alleen laten?'

'Hij zal sterven, als ik hem alleen laat,' herhaalde ze zacht en bewogen.

'Je hebt hem alreeds alleen gelaten, nu je mij liefhebt,' zei Santos.

Toen, een oogenblik wilde ze hem aanzien, wilde ze hem met een blik doen begrijpen de groote waarheid van haar liefde, dáár, voor den eenzame. Ze wilde hem doen begrijpen, de ernst van hun lange liefde en van hun toekomst.

- Maar tegelijk voelde ze, dat Santos' beeld nooit, nooit meer zou weggaan uit haar ziel, als ze hem nù aanzag, nu ze hem diep ontroerd wist, van 't spreken over z'n liefde.

En ze zag hem niet aan. Er trilde even een glimlach van blijdschap om haar mond.

- Santos hield nog vast aan 't geloof in z'n geluk, maar hij voelde zich ontstemd door haar volhouden en z'n stem werd hard, z'n woorden klonken verwijtend.

- Wat hij verteld had was niets dan verleden, zij alleen was z'n toekomst.

En ze mocht hem het geluk niet weigeren. Zij was rein, maar ze moest wel begrijpen, dat hij niet zooveel slechts had gezien, dat hij nu blind was voor reinheid. Ze moest wel begrijpen, dat hij haar niet zóó lief zou hebben, als hij haar reinheid niet liefhad.

En hij vroeg haar om geluk. Hij smeekte haar dringend om geluk. En toen ze geen antwoord gaf, smeekte hij, in hevigen angst. Het ging nu om een lang, heerlijk leven in den zomertuin!

Zij schudde haar hoofd. Ze uitte een zacht, maar een vastbesloten 'neen'. En ze fluisterde: 'Je bent rijk, Santos, ook zonder mij.'

Z'n geluk werd een zwarte nacht. Doch een stem in hem spotte nog met z'n wanhoop en zei hem, dat ze moèst eindigen met toe te geven.

En luider en woedender werd die stem in hem.

- Reinheid en goedheid waren in den zomertuin. Maar daarbuiten heerschte het recht van den sterkste.

Hij nam plotseling haar hoofd tusschen z'n handen, om haar zoo te dwingen, hem aan te zien.

'Je behoort mij toch toe,' fluisterde hij hartstochtelijk.

Maar zij sloot de oogen. Bleek was haar gezicht en kalm. Het ontroerde haar niet, dat Santos haar aanraakte, ze was alleen zoo moe van de smart, die hij over haar gebracht had en ze vreesde, dat hij niet zou willen heengaan. En ze herhaalde, nog eens, dwepend: 'M'n verloofde is een goed man. Als ik weer dáár ben, zal ik hem liefhebben.'

Langzaam liet Santos haar los en schoof achteruit, alsof hij week voor een onzichtbaar iets. Een onbekende gedaante stelde zich vóór hem. Vaag zag hij een donkeren romp en iets duidelijker het blanke van gezicht en handen. Kilheid ging van de gedaante uit en trachtte het vuur in z'n oogen te dooven. Hij huiverde, als van een spook. Het was de eerste keer, dat zulk een wezen zich stelde tusschen hem en z'n willen. Dicht bij hem stond de vrouw, van wie hij gezegd had, dat ze hem toebehoorde, doch hij naderde haar niet meer. Z'n heftige smart werd nu een kalm lijden.

Wat hij zag, moest het beeld zijn van den eenzame, dien ze trouw beloofd had en die sterven zou, als ze hem alleen liet. Hij kende dien man niet. Diepen wrevel voelde hij in zich tegen dien man. En kilheid ging van diens beeld uit, om het vuur in hem te dooven. Hij huiverde.

Wat ging hij eigenlijk doen? Zich opofferen voor een vreemde? Hij zou zich misschien kunnen opofferen voor iemand, die hem heel dierbaar was. Hij haalde z'n schouders op voor den vreemde, die nergens anders zou kunnen leven dan in z'n dorp....

Maar hij zag 't blanke van een gezicht en van handen en onduidelijk de omtrekken van een donkeren romp. Een mensch zag hij. Voor 't eerst in z'n leven, kreeg hij zulk een wonderen indruk bij 't zien van een mensch.

Hij voelde niet het zachte en weeke van medelijden, evenmin de hooge kracht en zaligheid van den martelaar. Koelheid en kalmte beheerschten hem en zoo beschouwde hij den vreemden mensch.

Hij zag hem nu niet meer in den vorm van een nabij spook, hij zag den eenzame, in de verte, wandelen in de stille omstreken van z'n dorp. - Zij had gelijk. Een heel ander leven wachtte haar daar in die stilte; daar kon veel blijven slapen en daar kon haar oude liefde rustig voortbloeien.

- Maar hij zou zich niet opgeofferd hebben voor dat alles.

Hij voelde zich echter langzamerhand vrij worden van leed. Helder strekte het bestaan van den eenzame zich voor hem uit en dat maakte hem vrij van leed.

Daarom kon hij eindelijk heengaan, zooals zij 't wilde.

Daarom kon hij afstand doen van den zomertuin.

Nog nooit had hij zich zoo diep-ernstig gevoeld als nu. In een ontzaglijke diepte was hij weggezonken. Hol klonken de geluiden van z'n voetstappen; de omgeving leek hem versteend in een rust van jaren.

Hij was zich klaar bewust, dat hij afstand deed van den zomertuin, hij was zich evenzoo bewust, eenige minuten te leven in een vreemde, gloedlooze wereld. Maar hij ging heen en hij wist, dat hij niet zou trachten, de vrouw, die hij nu verliet, ooit weer te zien.

Beppo lag weken lang ziek. Men had reeds vaak aan z'n bed gestaan, plechtig stil, angstig wachtend, dat het einde komen zou. Maar na elken keer beterde hij een weinig en langzamerhand week bij de vrienden, die aan z'n bed kwamen, de bange eerbied, de gedachte aan den dood.

Men rekende er langzamerhand op, dat hij wel beteren zou.

Eerst was z'n vrouw uit de Mirjastad overgekomen, om hem op te passen, doch ze was moeder en had haar kinderen in de stad moeten overlaten, aan vreemden. En Beppo had niet gewild, dat ze bij hem blijven zou; hij vond het niet goed voor haar, om hier te zijn: aan de zieken besteedde men veel zorg, doch de gezonden moesten zich behelpen met tochtige slaapplaatsen en ongerieflijke vertrekjes.

Hij had haar gedrongen weg te gaan: veel liever dan haar bij zich te zien, wist hij allen, die hem lief waren, bijeen in hun weelderig tehuis in de stad, - zoo had hij haar gezegd. Hij werd hier toch immers ook door anderen wel goed verzorgd?

- Maar hij mocht niet beteren, eindelijk moest hij toch sterven. Kort voor z'n dood, had hij er een duidelijk besef van, dat die dood aanstaande was en hij klaagde z'n smart aan de vrienden, die bij hem waren. Het was de eenvoudige, roerende smart van een man, die weet, dat hij z'n vrouw en kinderen niet zal weerzien. Iedereen begreep, en iedereen zweeg. Beppo lette niet op z'n vrienden, hij riep om z'n vrouw, hij sprak met z'n vrouw: Meedas. Wanhopig beduidde hij haar, dat ze niet zoo moest schreien, dat ze moest denken aan de kinderen, - en hij klaagde zacht dat het zoo'n pijn deed, zoo'n pijn....En hij martelde zich met een hopeloos gevraag: waarom, waarom....Kreunend, afbrokkelend uitte hij zich, totdat hij iets kalmer werd en zweeg.

Even daarna wenschte hij alle dingen, die hem hier behoorden, bij zich te hebben: portretten en andere kleinigheden. En men bracht hem alles, wat er te vinden was. in z'n kleeren, aan den wand van het vertrek.

Men hief hem op in z'n kussens en men schreide, toen hij al die kleine, dierbare dingen bekeek, één voor één.

Er waren kleedingstukken van z'n vrouw bij, voorwerpen van zijde of kant. En eindelijk ontvouwde hij over z'n dekens een lang, wit kleed van heel fijn gaas en echte kanten. Dat was niet van z'n vrouw. Dat was een geschenk, 't welk hij eens op een avond, na z'n spel, van een vorst had gekregen, reeds vóor hij trouwde. Niemand had het nog ooit gedragen.

Hij had zich beloofd, het te laten dragen door de mooiste vrouw, die hij zou ontmoeten en, tot nog toe, had hij niet geweten, wie de mooiste van beide was: z'n vrouw of - Lypra.

Daarom had het kleed lang, vergeten, in een kist gelegen.

Toen hij het nu ontvouwde, deed hij dat met vingers, die beefden van ontroering, over de droefheid van z'n vrouw, als ze na enkele dagen dit moois zou bezitten, spottend met haar wee.

Doch, met het kleed, uitgespreid over een donkere deken,

ontvouwde hij een fijn, gracieus leven naast z'n smart, - onbewogen naast z'n smart.

Het kleed, het lange, slanke vrouwenkleed, zich verwijdend naar de weelderige strooken op den onderkant, - de lijnen die het begrensden, eerst zacht gebogen, dan sneller uiteengaande om ruimte, ruimte te omvatten, - de lichte witte stof en die lijnen voerden Beppo's gedachten naar wat wijd was en heerlijk, - hij dacht aan de zee, aan den hemel, aan een zonnig land, een volle stem, - aan vogelgroepen, scherende langs de lucht. Aan maanlicht, maanlicht en sterren....

Toen hoorde hij een verheven lied. Hij hoorde het lied als kunstenaar, hij hoorde het volkomen, hij hoorde het met grooten, diepen eerbied en in een roes van zaligheid. Het was Lypra's lied van klaarheid, dat hij hoorde....

Hij was dankbaar, dat hij verlost was uit z'n droef-hopelooze stemming.

En 't was de macht van Lypra's melodieën, die hem vrij maakte! Zij, de kunstenares, die het goddelijke, de scheppingskracht in zich had, redde hem! Nu zou hij tot z'n dood blijven staren op het mooie, het onzegbaar mooie!

Hij glimlachte, bij het voelen komen van een vreemde, heldere bewustheid.

'Geef dit kleed, - geef het aan Lypra,' drong hij. 'Zeg dat ik haar dank voor haar lied....'

- 'Zij is de mooiste,' mompelde hij. Toen kwam er een floers voor z'n blik, alsof het mooie en heldere te veel voor hem geweest was. Verward bewogen zich nu achter dat floers de beelden van z'n gedachte. Doch z'n glimlach, flauw van lichaamszwakte, bleef; met een stem, eentonig en zangerig, sprak hij, alsof hij tot zichzelf sprak:

'Meedas, ik ben Meedas zooveel schuldig, - zooveel geluk. Ik weet niet, of het wreed is, dat ik haar dìt niet geef. Maar ik beloofde het aan de mooiste en Lypra is de mooiste. - Lypra is tòch al zoo rijk, zoo oneindig rijk. En als ik sterf, blijft Meedas over en ze zal zich arm voelen. - Als ik haar nu dit kleed gaf? Maar dan zal het weer zoolang blijven liggen in een kist, want Meedas zal rouw dragen over mij. En Lypra, Lypra zal nooit rouw dragen, al verliest ze ook de menschen die haar liefhebben, al blijft ze eenzaam over,

al is er niemand meer die haar ziet. - Ik zie haar, alleen, hoog op een rots, een witte rots, en daaromheen zijn een menigte rotsen, naakt en wit. En daar, daar gaat ze zich toch tooien met dit kleed, - en ze zal er zich over verheugen met haar trotschen glimlach, dat het mooi is.

Wat is ze rijk! Wat is ze rijk! Zoo rijk als een godin. - De lucht is ijl en stil om haar heen....'

Beppo zweeg en sloot de oogen van duizeling.

'Dat witte doet pijn,' fluisterde hij, nauw hoorbaar. 'Maar dat lied is milder, dat doet geen pijn. Ik kan niet meer zien, ik kan enkel luisteren.'

In de stilte, die volgde, verloor hij even het lied. 'Meedas, arm vrouwtje,' fluisterde hij week, doch op flauwen toon, alsof hij zich iets herinnerde, dat weemoedig was.

En hij luisterde opnieuw, met de oogen stijf toegesloten. En hij sprak weer, moeilijk en afgebroken nu.

'Ik zie weer. Het - valt - mij te zwaar, dat - zien, - maar toch zie ik.

Het is een maanlicht-nacht, - het is zoel, - het is zomer. Straks, - gauw komt - de morgen. De hemel is blauw, - de sterren, - straks komt een wonder! - Als ik dat zien zal....Als jullie m'n vrienden bent, moet je dit begrijpen. - Je hebt mij altijd begrepen. - Ik ben dichter. Geef Lypra dit, - dit, - en vertel haar van het - wonder. Lypra moet van de witte rotsen gaan, en wandelen in een zomernacht. Dan zal ze het wonder - zien! Een zuster is ze, Lypra. - Een dichter. - Een dichter is die nooit lijdt, - niet als hij sterven gaat, - die stil is, - stil en gelukkig. - Ik wacht op het wonder, als de lucht, - de blauwe lucht met de sterren, - als de zon komt....'

De vrienden dachten, dat hij in een droom had gesproken, een zalige droom, dien ze niet wilden verstoren. - Maar na dien droom zou hij toch nog iets zeggen van Meedas en z'n kinderen, - en die laatste woorden konden ze dan geven, als eerste troost aan de getroffen vrouw. En toen ze vreesden dat hij niet meer zou spreken, wachtten ze nog op een smartuitdrukking in z'n gezicht, op het bewegen van z'n lippen, tot Meedas' naam.

Beppo sloeg weer de oogen op, ze hadden de uitdrukking

van heldere bewustheid terug, - en hij leek nog even gelukkig, even ver met zijn gedachten van Meedas en z'n kinderen.

Toen boog een der vrienden, Antinas, de schrijver, zich over hem heen en vroeg dringend: ‘Beppo, wat moeten we zeggen aan Meedas, aan je vrouw?’ Verwijt drong hij met z'n oogen tot den stervende door.

‘Laat hem in vrede sterven’, fluisterden anderen.

Toen Beppo hem aanstaarde zonder z'n gezicht te bewegen, vroeg Antinas, dringender nog en met heftiger verwijt in z'n oogen: ‘We zullen haar groeten van je! Zeg ja, Beppo!’

Beppo bewoog zich en z'n gèzicht drukte pijn uit. Het duidelijk verwijt in den blik van z'n vriend wondde hem.

‘Laat hem met rust’, herhaalden zachte stemmen.

Doch bij Antinas overwon de toorn het medelijden. Met gloeiend gezicht en woedende oogen boog hij over den stervende heen. Deze sloot de oogen. Met geweld trokken de anderen toen Antinas achteruit.

En de oogen openden zich opnieuw. Beppo zag allen met sombere gezichten om hem heen staan.

Hij zag nog helder, z'n geest leefde nog, maar voor de vrienden was hij dood. Hij bleef hen aanstaren, vragende met z'n blik. Geen smart en geen zaligheid was er meer in uitgedrukt, hij rustte van z'n aandoeningen en hij was verwonderd.

En plotseling kwam tegelijk in vele der vrienden ééne gedachte op en snel werd die geuit, snel, vóór het te laat was, werd die aan den stervende meegegeven....

Men had teruggedacht aan Beppo's vioolspel en 't-genot, dat hij daarmee aan allen geschonken had.

‘Je bent een goed en groot dichter geweest, Beppo!’ riep men hem toe, ten afscheid.

Beppo knikte kalm. En hij sloot de oogen, hij zou nu spoedig van allen weggaan.

(Slot volgt.)

Uit Stefan Georges Vorspiel zum Teppich des Leben
Vertaald door
Albert Verwey.

(I)

Ik vorschte bleek van ijver naar den schat,
Naar strofen en een diepst verdriet daarin,
Dof en onzeker rolde een vormbegin -
Tot voor mijn deur, heel naakt, een engel trad.

En mij die moe was droeg hij armenvol
Van rijkste bloemen, en zijn vingers schenen
Amandelbloesems, blozend er doorhenen
Rozen, en om zijn hals 't van rozen zwol.

Er blonk geen kroon op zijn gelokte haren,
En aan de mijne scheen zijn stem gelijk:
Het schoone leven zendt me u minnelijk.
Hij glimlachte, en wijl dit zijn woorden waren

Ontvielen hem de lelies, de mimosen.
Toen, daar ik bukte om ze op te rapen, knielde
Hij ook, zoodat ik gelukzaalge hielde
't Heele gezicht gebaad in koele rozen.

(II)

Geef mij de aanblazing groot en priesterlijk,
Geef mij dien gloed weer die mij jeugdig make,
Of, ach, nog eens de wiekslag openbrake
Die, kind, mij droeg waar wierook nam de wijk.

Mij lust niet aadmen dan in geur van u,
Sluit gij geheel mij in uw heiligdom.
Een kruimel van uw disch daar smeek ik om.
Diep uit mijn donkren kerker smeek ik nu.

Maar Hij: wat op mijn oor zoo stormig slaat
Zijn onontwarbre en tegenstrijdge wenschen;
Voldoen aan 't kostelijk begeer van menschen
Is niet mijn ambt, en wat ik vrij hun laat

Neemt geen in dwang zich: wete 't elk, ook gij.
Doch ik omving zijn knieën met mijn armen,
En mijn verlangen deed mij luide kermen:
'k Laat u niet gaan, 't en zij gij zegent mij.

(VII)

Ik zal uw bootsman zijn, uw gids, uw vriend.
Eén ding is: strijd, dat u niet langer dient,
Ook niet met Wijzen: van een bergtop zal
Uw oog aanschouwen wat gebeurt in 't dal.

Breede menigt ziet ge bezig draven,
Luide is hun bedrijvige gewemel:
Speurt de dingen door, gebruikt hun gaven
En de wereld is uw vreugdenhemel.

Ginder volgen stoeten vroom in walmen
Achter bleeken man op een wit paard,
Met bedwongen gloed weerklinkt hun psalmen:
Kruis, gij blijft nog lang het licht van de aard.

Kleine schaar alleen gaat stille banen,
Trotsch dat geen gewoel hun loop omstuw',
En als wachtwoord leest gij op hun vanen:
Hellas, eeuwig minnen we u.

(VIII)

Gij spraakt mij nimmer nog van zonde en zeden.
‘Gij die mijn jongren zijt, van edel bloed,
Bekent en keurt het eedle in 't vast gemoed;
Ook woordloos ben ik richter van uw schreden.

Zoo wensch ik me u: voriger leer gebouw
Eert ge als een sprookje, wijl in 't middagbranden
Gij klaar vooruit gaat, ziende in de eigen landen,
Wetend van oordeel, schaamte noch berouw.

Gij woonde lang in kleine keurgemeente,
Liefhebbend onophoudlijk zonder maat;
Het noodlot droegt ge en gaaft het klacht noch haat,
Maar wraak den vijand tot op 't dood gebeente.

En bij de daden, vrij van straf of loon,
Waar stralend ge u op roemt voor meêbevrijden,
Schoon ze ook naar waan van 't volk ten hemel schreiden,
Waarschuwde alleen mijn glimlach: zoon, o zoon!’

(XII)

Wij die als vorsten nemen en versmaân
En werelden uit de oude hengsels heffen,
Wij zouden ziek en zwak te zijn beseffen,
En van ons wanen 't hoogste kwijttegaan?

Die trouwste priesters van de liefde zijn,
Wij zouden, 't hoofd verhuld, haar klagend zoeken,
De oogen wijd-open wild van helle-pijn -
En de eens gevonden schat meteen weer vloeken,

Daar hij gekroond, vereerd, genoten en
Den zinnen was ontvlucht vaal en bedorven,
Al onze goden schuim en schaduwen! -
'Dan ware uw hart verbloedend dra gestorven

Als ik de spreuk niet kende die het laaft:
Omdat elk beeld waarmee ge eer 't scheidde u eende,
Geen waarde en grootheid heeft dan die gij 't gaaft,
Schrei' niet tezeer ge om wat gij zelf verleende.'

(XIII)

Sints gij, beminden, in die sprookjesdagen,
Door licht bewolkte zonnige oeverlanden
Langs witte paden werdt geleid, uw handen
Blij van het lelies, koren, druiven dragen,

Is de Eene liefde u heerlijk en onsterflijk.
Wie ooit naar dwaas verdraaid geboomt wou voeren
Of in den damp op bodemlosse moeren
Of 't kreupelhout in, duister en verderflijk,

Gij voelde een schuwheid als voor de ongebonden
Beweging van het wild balsturig drijven,
Voor valsche maten van oneedle lijven
Of monsters die wanstaltge leden wonden.

Uw vroege liefde bleef voor 't licht, voor schoonen
Landbodem, zachten berg en slanke pijnen,
Voor reine kleuren en voor klare lijnen,
En voor 't gefluister uit de bloemekronen.

(XIV)

Nu kwaamt ge omlaag en liet uw hooge huis
Voor straat waar vele vrienden u omgeven.
In 't midden van hen zoekt gij u een kluis
En ziet in 't rond als in een ander leven.

Uw bergespitsen schermen u niet meer,
Maar zooals eerst, in zuiverste gewaden,
Gaat ge en steunt op uws naasten arm u weer
En blijft als toen een man van vreemde paden

Den velen - die gij immer mijden mocht.
Er is geen goeds in als zij u omvangen,
Het ware een dwaasheid zoo gij met hen vocht.
Zij zijn te vreemd aan uw begeerte en gangen.

Toch breekt meermaals uit hen een eedle gloed
En leert u dat hun bond niet kan ontwijden.
Dan spreek: uw smart is mijne, in broedergroet
Reik mij uw handen, dat wij samen lijden.

(XV)

Wanneer uw geest teruggaat naar dat jaar
Begrijpt hij nauwlijks welke sterrenmijlen
U scheidden van de streek waar menschen wijlen
- Verbaasd bezagen ze u en dan elkaar -

Toen gij de tempels van uw Orde schiep,
Die warmer gloed dan de aardsche bleeke gaven,
En alles stom was in verdoemden haven
En iedre droom in gouden hemel sliep.

Daarna voerde u door rotsen ruig en ruw
Vertrouwlijk pad een vruchtbeladen zomer,
De heuvels lachten naar den blijden komer,
Gezichten groetten wen ook stil en schuw.

Nu zijn het weiden met gebloemt omboord,
Op dunne stelen zware en baardige aren,
Gezang van maaiers die de seizen haren,
De aarde rondom u wie ook gij behoort.

(XVII)

Als uit den ether neer mag hij nu spreken
Die 't donker overblonk met nieuwen luister,
Verlossing vond van 't broeiend levensduister,
Die lang verborgen zeker uit deed breken

Herscheppende over de aarde nieuwe glanzen,
En door zijn ambt zijn broeders kwam verkonden
Waar ware roem alleenig wordt gevonden,
En hun 't geheim ontsloot van andre dansen.

Hun meer dan vorsten zal elk eer betuigen
Naar wien in blijde huldging opwaarts schouwen
Edele jongren en gewijde vrouwen
- De heerschers waarvoor eenmaal volken buigen.

Zoo stijgt alleen den goden offerwadem
Als hem van heilge jongren 't zingend prijzen,
Die over zijne treden hooger rijzen,
In hunnen adem veel van zijnen adem.

(XVIII)

Er zullen eenmaal in uw kloven speuren
Of van uw stem daar nog een naklank woont.
'Is dit het oord van zuchten, klagen, treuren!
O kleine diepte' en een tweede hoont:

'Zijn dit de heuveltoppen zoo geprezen
Met hun geluksblik in een fabelland?
Zijn dit de golven die verdervend rezen?
We reiken met den vinger tot aan 't zand.'

Een ander wendt onwillig zich terzij:
'Verbazen deed hij ons en somtijds vreezen,
Wat zijn die menschedagen lang voorbij!
Hoe zouden we om hun vruchten blijde wezen.'

Zoo mogen u dan hoogste meesters baten:
Grieken: die reinste godendienaars zijn,
Der geesten vorst in nevelige staten,
Valclusa's kluiznaar en de Florentijn.

(XIX)

Tot wien dan u zal zij de blikken wenden,
De vurig zoekende wie geen dan gij
De hoogten wees waar haar 't geluk verbei
Dat deze bonte dagen nimmer zenden.

Gij geeft den droom: zij zweeft de poorten door,
Juichende mengling toe gehoopter stralen;
Ten goden disch glijdt zij door godenzalen,
Vervulling glanst: verlossing schalt er 't koor.

Wat onbereikbaar scheen schijnt haar gewonnen,
In de' afgrond blikt zij met den adelaar,
Naar lust beheerscht der kleinre sterren schaar
En tegen stort zij vaderlijken zonnen.

- Wil nu der dronkne rasse vlucht gij teuglen! -
En neder buigt ge u uit uw wolkenstad,
En hult die siddrend is en vreugde-zat,
Genaadge geest, met slaap-droppende vleuglen.

(XXII)

Zoo zal ik altijd wachten en versmachten?
Mijn reis wordt zwaar, van schaduw nog geen zweem
‘Gij zoudt gepijnigd zijn door 't zelfde trachten,
Ook als ik thans u zeide: kom en neem.

Want gij wordt groot in strijden die u stalen,
Gij weet dat steeds een zachte balsem uit
Mijn mond op wonden die u bloên zal dalen,
Doch dat er geen leeft die voorgoed ze sluit.’

En die vereerend aan mijn knieën zaten,
Die met mijn vingerwenk ik richting gaf,
Die, aan mijn borst het hoofd, hun zorg vergaten?
‘Jongren beminnen maar zijn zwak en laf.’

Zoo streef ik tot aan 't eind alleen? beklijven
Geenen bij wie ik rust, geen oogenblik?
‘Gij maakt dat ik van meelij beef: er blijven
U geenen over: enkel gij en ik.’

De duivelstuin
Door
Joh. S. Brandts Buys.

Voor Ina-Ellen als ze groter is.

Laat ons hier binnengaan kindje want het is hier mooi, en nog niet somber nu zooals later in het jaar, als het herfst wordt. Dan is het donker onder de zwaar bebladerde tammekastanje-bomen die, ongesnoeid, hun takken neer laten hangen tot op de bodem die doorsìepeld is en zacht afglooit naar de donkere vijver. Maar nu, in de vroege zomer, is de vijver nog lìcht en er is nog wat zon door het dichte blad, en op de grond waar onder de kastanjes niets kan groeien, bewegen de lichtplekken. En ze bloeien nu ook de bomen, met fijne dunne sierlike pluimen.

- Dùivelstuin heet het het hier.

Weet je hoe het aan die naam komt?

Toen vroeger - dat is voor èeuwen - deze streek welvarender was dan nu, en het gehucht hier, nog een dòrp met eigen kerk, heeft op deze plek het huis gestaan van de priester. Van dat hùis kun je nu niets meer zien; maar ginds, - daar achter die kleine hoeve, over de vijver zie je in de verte nog even, rood, het dak, - wijzen ze nog bouwvallen van waar de kerk moet hebben gestaan.

Daar was eens een priester, een oud man, die in z'n jeugd veel gereisd had, en die nu hier woonde. En hij had zich van z'n reizen, mèt veel andere dingen, tamme kastanjes meegebracht, en die hier geplant in z'n grote tuin; en nu hij oud geworden was waren er drie bomen uit gegroeid en die gaven trouw vrucht. En het waren de eerste die hier in deze streken

gegroeid hebben; want voor dien tijd waren er wel in het Zuiden in Spànje, maar hier in het Nòorden geen.

Hij leefde hier moeder-ziel-alleen; maar hij had een knecht die hem daags kwam bedienen en als tuinder de grote tuin in orde hield.

Nu geviel het, - het was late herfst en de bomen hadden maar weinig blad meer, maar het was mooi, stil-zonnig weer, - dat die knecht in de tuin werkte en de laatste kastanjes bijèen harkte, want die had de storm van die nacht afgewaaid. Dat was een heel werk en gezoek. Want omdat de bomen in die tijd goed gesnoeid en onderhouden werden, en er van-op-zij zon genoeg was - het waren de enige hoge bomen op dat plekje - was het er grazig onder, en in dat hoge gras, nu al verdord, waren de kastanjes bijna niet te vinden. Maar eindelik was hij toch klaar, en hij wou net gaan staan uitrusten, handen over elkaar op het eind van de harksteel en daarop z'n kin, toen hij, opziende, een vreemdeling bemerkte die hij niet eerder gezien had maar die al een poos naar hem moest hebben staan kijken. Het leek een fijn en voornaam heer; alleen was z'n neus wat rood; maar dat gebeurt voorname heren wel meer, en dus lètte hij daar zo niet op. De duivel - want die was het - kwam toevallig daarlangs, en had niet begrepen wàt de tuinder daar harkte en raapte. Want hij kwam niet verder naar het Zuiden dan de Alpen, en hij kènde dus nog geen kastanjes. En nieuwsgierig als hij is, was hij blijven staan en kijken, en vroeg nu: ‘hé tuinder! wat doe je daar?’

‘Wel, ik hark kastanjes’ zei de tuinder.

‘Kastanjes? - Wat zijn dat, kastanjes?’

‘Hier, proeft u maar eens’ zei de knecht, en gaf hem een handjevol, want hij was gul en bovendien hoorden ze hem tòch niet. ‘Ja wel, maar u kunt ze niet met bast en al eten, u moet ze eerst pellen, en ik vind ze gekookt of geroosterd ook lekkerder, maar zo rauw mag ik ze toch ook wel; maar noten smaken fijner.’

Nu, de duivel vond de smaak oòk nog zo kwaad niet; maar hij had er toch nog niet het zijne van. En dus vroeg hij verder: waar die boomen dan toch eigenlijk vandaan kwamen, en of ze hard groeiden, en hoe of de bloemen waren, en zó voort.

Maar de tuinder die jong en 'n schalk was, en wie al dat gevraag begon te vervelen, dacht: weet je wàt, je kunt toch niet nagaan of wat ik je zeg waar is, en spelde hem dus allerlei wonderliks op de mouw: Z'n meester had 'n paar van die noten meegebracht van 'n heel verre reis, hij dacht wel uit Indië; en in één jaar waren ze zo hoog opgegroeid; en hoe het er swinters mee ging wist hij niet want hij was er nog pas een jaar, maar hij dacht dat dan bovengronds alles afstierf - het hout zou dan wel goed zijn voor brandhout - en de volgende lente de boom weer uit de wortel opgroeide; en de bloemen waren langgespoord, en zwart, en met rode vlekken getekend, en de meeldraden dun, en gekruld. ‘Maar in ieder geval’ zei hij ‘ben ik blij dat ze er nu allemaal af zijn, want dat uitharken dat is een duivels werk met dat gras.’

De duivel z'n neus glom van plezier toen hij hem zo zijn naam hoorde noemen, want hij is een handig patroon en weet de mensen bij een woord of een naam vast te houden. En hij dacht bij zich zelf: nu zal hij nog wel vlòeken ook; - dat kan zo goed worden. ‘Och wat’ sprak hij ‘zó druk zul je je het daarmee óok wel niet gemaakt hebben; en wat zou het ook geven? het is tòch niet te zien of er tussen het gras liggen.’

Nu was onze tuinman bij al z'n ondeugden toch ijverig in z'n werk, en hij kon niet velen dat anderen van hem dachten dat hij lui was, en dus vloekte-d-ie: ‘bi God nee! ik hou er niet van met m'n werk te knoeien’, en, terwijl hij dacht aan wat hij de vreemdeling had diets gemaakt, lachend: ‘het zou er hier het volgende jaar ook mooi gaan uitzien als hier maar overal in het gras van die bomen uit die noten opsloegen; 'n mooie wildernis!’

Zó, dacht de duivel, baasje, durf jij daarop vlòeken - en z'n neus glom nog harder - jou krijg ik nog wel!, en mèt bedacht hij een slim plan. Hij sprak eerst nog wat langer met de knecht over dat werk en zei toen eindelijk: ‘nou d'r zullen d'r toch nog heel wat tusschen het gras liggen.’

‘Bij mijn arme ziel’ vloekte de tuinder, ‘je zult knap wezen als je er nog vijfentwintig uithaalt!’

Daar hàd de duivel het woord waaraan hij hem kon vast-

houden! ‘Top’ zei-d-ie ‘wedden!; ik haal ze er uit en nog heel wat meer ook.’

‘Goed, vooruit! aangenomen!’ zei de knecht ‘om wàt wed je?’

‘Je hebt het zelf al gezegd,’ zei de vreemde en grijnsde vals, ‘om je arme zièl; als ik het win krijg ik die, en als jij wint kun je van me krijgen wat je maar wilt.’

De tuinder huiverde, want hij begreep nu wie hij voor had; maar hij had het nu eenmaal zelf gezegd, en kon dus niet goed meer terug, en hij meende ook zeker van z'n zaak te zijn. Dus sloeg hij manhaft toe in de hand die de ander hem voorhield en zei oòk ‘top!’

Toen ging de duivel dadelik ijverig aan het harken, en het duurde niet lang of het koude zweet brak de tuinder uit. Eerst kwam er één kastanje, toen nòg een, toen drie te gelijk; en nòg meer. En hij dorst niet meer tellen maar begreep dat hij verloren was, want het was nog pas begonnen; en aldoor méer kanstanjes nog. Honderd waren er nu zeker al wel; - en het ging hoe langer hoe gauwer; hònderden en hònderden nu. Maar terwijl de duivel vol leedvermaak àl nog maar meer kastanjes voor den dag krauwde - hij was al lang over de duizend heen en had er dus gerust kunnen uitscheien, en z'n neus glom harder dan ooit - was de tuinman tenslotte iets kalmer geworden, en dacht na of er niet nog een manier zou zijn om de, al te hete, dans te ontspringen. Want hij had vaak horen zeggen dat de duivel - als alle leugenaars - bij al z'n slimheid altijd toch nog iets vergeet, en daardoor wel is te verschalken. En toen hij eindelik uitgeharkt en buiten adem was, en schamper spottend vroeg: ‘nou; zijn de vijfentwintig er, of soms nièt?’ toen zei hij slim: ‘jawel, je hebt ze er wel uitgeharkt; maar ik zou nou ook wel eens willen weten, hoe ze er ìn gekomen zijn.’

‘Wat gaat joù dat aan’ zei de duivel, en hij werd boos - want hij vond dat eigenlik kwade trouw en 'n geniepige poging om er uit te draaien, en kwade trouw kon hij, tegenover zìch, niet uitstaan - ‘ik heb niet gewed dat er nog meer dan vijfentwintig ìnlagen, maar alleen dat ik er meer ùitharken zou.’

Dat wàs zo, al had de tuinman het ook niet zo begrepen, en daar was dus niets tegen te doen. Maar zó gauw gaf hij

het nog niet op, en dàt was te begrijpen. ‘Jawel’ zei hij ‘alles goed en wel, maar we hebben in ieder geval om kastanjes gewed, en ik moet dus eerst weten dat dat wel kastanjes zìjn; ik heb niets geen zin me door jou knollen voor citroenen, of joost-mag-weten-wàt voor kastanjes te laten verkopen.’

‘Bewijs jij dat het er géen zijn’ zei de duivel boos en grof, want het gespartel van z'n prooi begon hem te vervelen, en hij had hem wel dadelik willen meepakken want hij had die dag nog niets gevangen.

‘Best!’ zei de tuinder - en hij dacht: uitstel heb ik al vast - dat zàl ik je wel bewijzen.’

‘Nou toedan’ zei de duivel ‘ga je gang’, want hij dacht bij zichzelf: dat kun je tòch niet.

‘Jawel! maar daar is tìjd voor nodig.’

‘Nou, voor mijn part, maar ik heb geen zin te wachten tot je klaar met bedenken bent. En met terugkomen wacht ik ook niet lang. Tot morgen dus.’

‘Nu’ sprak de tuinder die al iets bedacht had, ‘geef me tot overmorgen tijd; na den eten.’

‘Vooruit dan maar, - we zullen na die tijd nog lang genoeg plezier van elkaar hebben,’ grijnsde de duivel en verdween.

Nu wist de knecht dat z'n meester hem de volgende of overvolgende dag weer kastanjes zou laten koken om die te eten bij het middagmaal. En hij nam zich voor geen kastanjes te nemen dan die de duivel geharkt had. Als de vrome grijsaard die duivelsvruchten at zou er wel iets bizonders gebeuren, en dan was er meteen bewijs dat het geen èchte, werkelike kastanjes waren.

Zo gezegd, zo gedaan.

Mooi was dat eigenlik niet van hem. Want inplaats hem z'n zonde te belijden en om raad te vragen - wat het wijste zou geweest zijn - liet hij z'n oude meester het gevaar lopen van vergiftigd te worden door de duivelkastanjes, of misschien van nòg erger dingen. Maar 'n mensch dòet al wat om z'n arme ziel te redden; en hij geloofde bovendien niet dat zijn heer schade lijden zou ervan; zòver zou het niet komen; vóordien zou wel blijken dat die vruchten maar waren nagemaakt.

Maar er gebeurde in het geheel niets. De duivel had erg z'n best gedaan om z'n kastanjes zoo goed mògelik te maken; en z'n ingeboren lust tot kwaaddoen had hij zó klein gehouden, dat hij er zelfs niet eens vergif in geknoeid had.

Zo was dit dus mislukt. En die avond huilde de knecht wanhopig, want de volgende dag zou de duivel terugkomen, en bàd lang, wat hij anders niet vaak deed. Eindelik, toen het al licht werd, viel hij afgetobd in slaap en droomde gruwelik. En in die droom zag hij aldoor geweldige en vreemde bomen, en achter de stam kwam de Boze uitkijken, maar nu onvermomd, en grijnsde. Nat van zweet werd hij tenlaatse wakker. Maar terwijl hij zich suf en loom aankleedde en rillend z'n droom overdacht, viel hem plotseling iets in: en zó blij was hij over die gedachte, dat van vreugd zijn hart in hem loech, en hij het kamertje rondsprong en danste; en pas toen hij moe gesprongen was bedacht hij dat hij God en zijn Beschermheilige nog niet gedankt had voor de uitkomst. Dat deed hij nu ook vurig, en nam zich voor van nu aan minder slecht te zijn, en het vloeken en zweren te laten.

Toen hij dan, na de noen achter in de tuin op de duivel wachtte, was de tuinder vrij gerust, alleen klopte z'n hart luider dan anders. Nu, de duivel liet zich niet lang wachten, en hij likte zijn baard toen hij z'n prooi terugzag, waarvan hij nu meende zeker te zijn.

'Hèb je het bewijs nou?' vroeg hij gulzig.

'Nog niet,' zei de ander, 'en je zult er nog 'n poosje op dienen te wachten ook.'

'Dat kun je begrijpen!' zei de duivel; 'het bewijs! en gauw ook, of je gaat mee.'

'Tut, tut; stòp wat; àl te heet gestookt is gauw aangebrand! Je zult in ieder geval tot de volgende oogstmaand geduld moeten hebben. Want kijk eens hier. Die kastanjes van jou,' en hij wees er met z'n voet naar, 'zien er ècht genoeg uit; maar als ze werkelijk echt zìjn, dan moeten er, als je ze poot, ook werkelik kastanjebomen uit groeien. En we zullen dan toch in ieder geval eerst eens zien tot jou bomen bloèien.'

De duivel mopperde wel tegen, want hij had hem liever dadelik meegenomen, maar hij dorst de zaak niet met geweld

behandelen uit vrees van later in allerlei moeilikheden te komen met betrekking tot zijn feitelik rècht op des tuinders ziel. Dus gaf hij ten laatste toe en grijnsde: ‘nu vooruit maar! Uitstel is nog geen afstel, en als gezegd: we zullen nog lang genoeg plezier van elkander hebben. Komende oogstmaand dus. Ik zal zorgen dat beneden alles voor je ontvangst inorde is.’

Toen nam de tuinder een stok en ging heel achter in de tuin, waar z'n meester, die maar moeilik meer lopen kon, nooit kwam, en er was daar een wijde kale ruimte. En hij stak dertien gaten in de grond, op een rij, wijd uiteen. En in elk ervan deed hij een van de duivelkastanjes - de gewone had hij te voren zorgvuldig weggeruimd. En de duivel liep achter hem aan en keek hem op de vingers en trapte de gaten netjes dicht.

Daarna verdween hij, en terwijl hij naar huis vloog dacht hij: je zult van dit jaar alvast angst genoeg uitstaan - 'n mooie oefenschool voor de hel! En het volgende jaar krijg ik je toch.

De volgende lente was zacht, en kwam heel vroeg.

Maar de oude priester was ziek en kon niet in de tuin komen om naar het voorjaar te zien. En dat was misschien maar goed ook. Want er gebeurden dat jaar vreemde dingen in de tuin.

In het eerst, toen de kastanjes van de duivel pas uitliepen was de knecht bang en vreesde dat het tot z'n straf gewone kastanjebomen zouden worden; want ze zagen er net zo uit: de Boze had goed onthouden hoe die andere kastanjes er hadden uitgezien. Maar hij had ook goed in z'n lange oor geknoopt wat hem van dat najaar over het snelle groèien van die bomen gezegd was; en groèien dat hij z'n kastanjes liet, groèien! In een week waren ze wel een el hoog, en je hoefde niet eens zoo heel scherp te kijken om het groeien te zien. En de tuinder zàg scherp, en lachte in z'n vuistje. Maar voor de rest was er over de tuin niet veel te lachen; daar was dat jaar geen inorde houden aan. Andere jaren was hij vanzelf vol van Gods-planten en van Heiligen-bloemen geweest, van wilde en gekweekte, en die gewoonlik ver uiteen groeien, sommige in duinen, of op hoge hei, en andere in lage grazige weiden,

of weer in veen-bossen. Maar hier in de tuin waar de grond geheiligd was doordat die goede oude er leefde, kwamen ze àllen toch. Maar nù wilde geen ènkele er groeien. Bijna vòor het jaar kwam was dat al te merken, want er waren geen Kerst-rozen. En geen van àllen kwam: geen Jezusgras en geen Drievuldigheids-bloempje; en geen St-Pieterskruid, en geen St-Teunisbloem, en geen St-Janskruid dat anders de duivel wegjaagt ook. En de Engeltjes bleven weg, en het Engeltjes-èten en de Engel-wortel en het Engel-zoèt. En er was geen Bedstro-van-Onze-Lieve-Vrouw; en geen Maagde-palm, en geen Maria-tranen, en geen Mariadistel, en geen Heilige-Vrouwenkruid. Zelfs het Rozenkransje en het Zegel-van-Salomo ontbraken. Van wie de bloeitijd nog niet geweest was zòuden niet bloeien ook; want hunne planten waren nergens te vinden. Maar wie er wel waren, dat waren de bloemen die de duivel lief zijn en naar hem heten, of naar dieren hem gewijd. Vroeg in het voorjaar zag de tuin geel van paarde-klauw. En ze volgden allemaal; of zouden nog volgen als hunne bloeitijd kwàm. Wòlfs-poot en bòksbaard, luis-mèlde en luizen-bòom, slange-bloèm en slangewòrtel en slange-kòp, vlò-kruid en zèug-distel, hèksen-kruid en dùivels-melk; en dan bòks-doorn en wòlfs-kers en al hun ruige donkere zware giftige verwanten: dolappel en gifbes en nachtschade en bilzenkruid. En Jùdas-penning zou er gaan bloeien. En hèidense planten ook: heidens-wormkruid, en op alle vruchtbomen had zich vogellijm ingezogen dat aan oude noorse duivels heilig is. En er was veel Venus-haar, mooi als z'n vervloekte meesteres. En in de vijver groeide geen St-Anthonieskruid meer; maar wèl serpents-tongen en duivel-knop en het kruid van de oudheidense Nymfen; en erlàngs was de blauwe Gods-genade verdwenen; maar er was overvloedig luize-kruid en stinkende duivels-klauw opgeslagen. - En niets hielp, hóeveel moeite de knecht ook deed om die boze planten uit te roeien.

Op de open ruimte tegenover de geweldig groeiende duivelsbomen stond een Madonna-lelie; maar die kwijnde want er was duivels-naaigaren omgeward. Maar daar niet ver vandaan, alléén ongerept in die heksen-sabbath-en-duivels-feest, stond een Passie-bloem, en bloeide met één enkele bloem, maar die

groter en schoner dan ooit. En toen een morgen, de tuinder de plant begoot, zag hij dat die bloem 's nachts twee bloedige tranen had geweend.

Voór in Oogst-maand, - de eerste had hij waarlijk vergeten, en er was oorlog en hij had het dus ook druk gehad met zijn oogst - kwam de duivel om naar z'n kastanjebomen te zien en te zorgen dat ze in blòei kwamen. Want, uit wat de tuinder zei, had hij opgemaakt dat ze van dìe maand bloeien moesten, en er dus maar alvast knoppen aan laten komen; maar hij wist toch niet hoe die bloemen er precìes moesten uitzien, en dàt wou hij dus van de andere kastanjes afkijken.

Toen hij bij de bomen kwam, zag hij dat de zijnen er nèt zo uitzagen als die andere; maar tot z'n schrik merkte hij dat die al gebloeid hàdden, en hadden vrùcht gezet. En hij begreep dat hij zou moeten voortmaken omdat anders het spel verloren was. Dus ging hij op z'n gemak onder de middelste boom zitten, en kneep z'n ogen toe om beter te kunnen nadenken. Maar toen hij ze weer open deed en rondkeek zag hij ineens, recht tegenover zich, die Passie-bloem staan, en die was hem nog niet eerder opgevallen. Eerst schròk hij, en toen werd hij boos; en hij begon er op handen en voeten om heen te lopen en er aan te snuffelen. Want hij was wel weer vermomd als een fijn heer, maar omdat dat zo van nature z'n houding was, verviel hij er uit gewoonte vanzelf in, ook al wàs hij in vermomming, wanneer hij zich maar onbespied wist. Maar afbijten of aftrekken dorst hij ze toch niet, en hij ging dus tenlaatste maar weer onder een van z'n boomen zitten, maar nu onder de uiterste - om wat verder af te zijn, - en dacht na. Hij herinnerde zich nog nauwkeurig hoe de knecht indertijd de bloemen beschreven had, en eindelik was hij klaar gedacht en zag helder voor z'n ogen hoe ze er dan uitzien moesten. Dus liet hij drie dagen lang de knoppen aldoor groter worden, en de morgen daàrover liet hij z'n bloemen opengaan. En zo stond hij dan nu bij het krieken van de dag ernaar te kijken en was erg over zichzelf en zijn werk voldaan. Maar z'n ijdelheid en z'n spotzucht hadden hem parten gespeeld; want toen hij om die

Passie-bloem heendraaide, was hij op het denkbeeld gekomen, dat hij eigenlijk óók wel een bloem met z'n attributen hebben kon. En zó had die voorstelling hem vastgegrepen, dat hij, onbewust, die kastanje-bloem van zijn kentekenen voorzag. En dat kòn gemakkelik ook. Want de rode vlek die de zwarte bloembladen tekende werd een paarde-hoef; en de sporen die de bloem hebben moest werden gekromd tot duivelshoornen, en van de gekrulde behaarde meeldraden had hij louter duivelsstaartjes gemaakt. Maar nu stond hij daar, en wachtte vol verlangen tot zijn prooi kwam.

Nu had de tuinder best gemèrkt hoe de vorige dagen die bloemknoppen waren gezwollen, en begrepen dat ze dìe morgenvroeg zouden opengaan, en dat zich de Vijand dan ook wel niet langer zou laten wachten. Maar z'n geweten was nu zuiverder dan een jaar te voren, en hij was zeker van z'n zaak; en dus wandelde hij met gerust gemoed en dood op z'n gemak naar het einde van de tuin waar de duivel stond te trillen van ongeduld. En toen hij hem daar zoo begerig zag staan, gereed hem elk oogenblik vast te pakken, kon hij zich niet goedhouden maar stak z'n tong tegen hem uit, zoo lang hij maar kon. Maar de duivel vond het nù niet meer de moeite waard daarover uittevallen, en dacht alleen bij zich zelf: aàp van 'n jongen; dàt zal ik je oòk nog wel afleren! Toen knikte hij gewild-vriendelik en vroeg: ‘nu?’

‘Wàt, nu?’ vroeg de knecht.

‘Nou, hoe bevallen je m'n kastanjes?’

‘Kastanjes? Ik zìe hier geen kastanjes. Daar ginds achter me daar staan die drie van verleden jaar, - je weet wel - maar hìer zie ik er geen.’

‘Nou, je staat er toch dicht genoeg bij, zou ik denken,’ zei de duivel wie die koelbloedigheid toch een beetje ongerust maakte, ‘en er zijn er genoeg ook.’

‘Noem je dàt kastanjes man? - och kom laat naar je kijken!’

‘Wel als dat geen kastànjes zijn, wat zijn het dàn?’

‘Ja, dacht je soms dat ík joù dat vertellen kon? Ik wou liever dat jíj het mìj zei, want jíj hebt ze laten groeien en niet ìk.’

Zoo praatten ze nog een poos heenenweer, de tuinder aldoor dóodkalm en de duivel hoe langer hoe driftiger. Maar die

begon ook te begrijpen dat ze op die manier niet tot een besluit kwamen. En hij was dus blij toen de knecht voorsloeg, dat zijn meester zou zeggen wat dat voor bomen waren. Want hij wist dat die een eerlik man was en niet liegen zou, zelfs niet tegen de duivel en om een arme ziel te redden. Hij stemde dus dadelik toe, en bleef alleen achter terwijl de ander heenging om de oude te halen. En hij moest nogal lang wachten óok, want de grijsaard liep nog altijd héel moeilik, al was hij nu, met het volle warme zomerweer minder ziek dan van het voorjaar. En terwijl hij zoo wachtte werd hij nog al maar bozer, en bedacht allerlei uitgezochte pijnigingen die hij de knecht zou laten ondergaan omdat hij hem had trachten te bedriegen; want hij was nog altijd vast overtuigd dat hij wìnnen zou, en de ander alleen om een paar oogenblikken uitstel te krijgen zo had gepraat.

Eindelik zag hij de twee in de verte aankomen; de oude aan de arm van de tuinder en geleund op z'n stokje. En toen ze dichter bij gekomen waren stond hij op en groette, beleefd als dat een man van de wereld past. Maar vòorstellen deed hij zich toch maar liever nìet. En juist wou hij - hij moest toch iets zeggen en gewoonlik was hij ook niet om woorden verlegen, maar dit geval was iets bizonders - over het prachtige zonneweer beginnen, toen de tuinder hem voorkwàm en naar de duivelsbomen wijzend, zonder meer zei: ‘Meester, wat zìjn dat voor bomen?’

En z'n meester zag, de hand aan de wenkbrauwen tegen het sterke zomer-licht, zacht en verwonderd naar die geweldige bomen die hij daar te voren niet geweten had. En hij ademde de vreemde, en al te zoete geur in die er van uitging. Toen ging hij zwijgend en langzaam naar een tak die neergebogen was onder last van bloeisel en brak een van de bloemen af, en bracht die dicht bij zijn oude ogen.

En de duivel vroeg begerig: ‘Is het geen kastànje?’

Maar de oude schudde van neen; en toen rilde hij plotseling en liet de bloem vallen alsof zij hem gebrand had, en riep zich bekruisend: ‘God behoede ons! Duìvelsbloemen zijn het.’

Dàt was de duivel te kras. En hij schoot, z'n eigen gedaante aangenomen, hals-over-kop de grond in waar hij stond. Maar in z'n schrik had hij niet goed uitgekeken, en er zat daar,

zowat een el diep; een groot blok steen in de grond, en daar stootte hij zijn hoofd gruwelik op. En het duurde een poosje eer hij erlangsheen gevroet was en wegkwam. En al die tijd stak z'n onderste helft boven de aarde uit woedend slaande met de staart, en trok krampachtig met de poten.

Toen hij nu ontsteld, en met bebloede kop en lege handen, beneden aankwam, werd hij daar allesbehalve vriendelik ontvangen door z'n grootmoeder, die door het venster naar hem had uitgekeken want hij had vantevoren op z'n vangst gepocht. En na het verhaal van zijn avontuur werd ze nog bozer en schold: ‘domkop!, had je dan tenminste niet kunnen wachten om te kijken wat er verder gebeurde?’ Maar nu werd hij boos en snauwde haar toe: ‘Ik zou jouzelf wel eens hebben willen zien durven blijven staan kijken toen hij dat kruis sloeg.’ En toen zag hij om, want van de steenen ketel waar tegen hij had staan leunen werd de deksel afgestoten - die had maar schuin gestaan - en er kwam een akelig bleek hoofd uit waar het vel, uitgekookt, in plooien opzat - als je je handen in te heet water gewassen hebt wordt het een beetje zo, maar natuurlik was dàt veel erger. - Dat was een schoolmeester en die lag daar al duizend jaar in gesmolten ijzer; maar hij was zo verhard in de zonde dat hij daar in het geheel niet van verbrandde, maar alleen kòokte, en nòg niet goed gaar werd. En hij wou net iets gaan zeggen, toen de duivel woedend brulde: ‘bliksemse schoolvos, heb je de mensen indertijd bòven niet hard genoeg getreiterd, en wou je mìj nu hier nog het leven zuur maken!’; en toen smeet hij hem de deksel met een kwak op z'n hoofd en stookte het vuur zó hard dat het ijzer van rood-, wìt-gloeiend werd. En dat was goed ook, want de schoolmeester had hem juist boosaardig naar de ontleding van dìe zin willen vragen.

- Op aarde was toen de duivel wegschoot, een storm opgegaan en een vlàm, en die hadden zijn bomen gegrepen en tot as verbrand; en uit de bloemen werden giftige wespen en die vlogen, rondgewerveld als een stofwolk om de priester en om zijn verschrikt neergeknielde knecht; en toen weg. Maar al de duivelskruiden in de tuin, en in de vijver en er langs zagen zwart en verschroeid, als in de herfst na de eerste

winterse vriesnacht de bloemen doen. En weinige dagen later zou er niets meer van over wezen.

Toen, berouwvol, vertelde de knecht wat er was gebeurd, en z'n meester vergaf hem, want hij zag dat z'n berouw oprecht was.

En de tuinder dàcht er zelfs niet aan zijn winst op te eisen.

Het volgende voorjaar groeide de tuin, als vroeger, van zelve vol van Heiligen-planten en van Gods-bloemen. Maar onder de aarde, want daar is helse macht sterker, bleven nog lang de wortels van de duivelsbomen voortwoekeren, en waren een boos onkruid; en pas na veel gebeden stierven die af. Doch op de plaats waar de duivel de grond was ingeschoten, wilde toch nooit meer iets groeien, en daar is toen later die grote blauwe steen opgelegd, - kijk, dàar! - want de mensen vreesden dat hij door die plek misschien terùgkomen zou.

En zo is het hier Dùivelstuin blijven heten, en het volk was bang voor die naam, en schuwde de plaats, en de tuin is verwilderd en volgegroeid met van die kastanjebomen. Maar ik geloof dat ze niet wijs doen bang te zijn, want de duivel zal hier na wat hem is overkomen, wel niet meer terugkeren.

'04.

Kleine gedichten
Door
Henri Bakels.

Meeuwen

't Is alsof de lage lucht
Vol is van die meeuwenvlucht.
Zie ze door elkander schar'len,
Boven 't donkre water dwar'len.
D'een schiet d'ander ver voorbij,
Andre dwalen af ter zij. -
Boven is nu deez' dan gene,
Op haar plaats blijft er niet eene.
Straks ziet men ze onverwacht
Dalen in de nauwe gracht.
En ze zwemmen rustig om
Als wat eenden in een kom,
Blijven als een scheepje drijven
Met haar slanke éénmast lijven.
Maar de traagste is niet neer,
Of de vlugste glipt alweer.
't Blijft een eindeloos gewemel
In den valen najaarshemel. -
't Lijkt wel op het dwaalsch gezwier
Van verstoven scheurpapier.

Wintermorgen

De maag're boomen staan nu naakt en koud.
De lucht blinkt alzijds door het open hout,

Slechts hier en daar ligt op de heesterblaren
Een lange droppel in de zon te staren.
Zoo groot en dicht nabij, wil naar den schijn,
Die zon met d'aard eens zeer gemeenzaam zijn.
Geschimmeld ligt de hardgevroren akker.
Is alles dood, de wind ook niet meer wakker?
Hij ademt zelfs geen halmpj' of takje aan,
Maar laat d' omgeving als gebeeldhouwd staan.
Daar springt een vogel heen, van tak op tak;
Nog een; nog meer! Het zijn de kraaien, mak.
Die bonte guiten zitten daar te loeren,
Wat ik op dit tooneel wel uit kom voeren.

Galop der Bereden Politie

Ik zag twee ruiters rijden,
Twee ruiters op hun paard.
De beenen langs de zijden,
Daarneven hing. het zwaard.
De helmen in het midden,
Die gingen hoog noch laag.
De helmen in het midden,
Die gingen al te traag.
Toen kwamen er twee knapen,
Twee knapen van de straat;
Die schoten met een wapen,
Dat geenen kogel laat.
De ruiters gaven sporen,
De paarden zetten aan;
Ik zag den kop naar voren,
De pooten vlugger gaan.
De helmen in het midden,
Die dansten hoog en laag.
De helmen in het midden,
Die dansten, o, zoo graag.

Aan Een Meisje

Aan u, zachtzinnige, rechtschapene, deze luttele regelen. - Onderscheidene dingen kunnen een en dezelfde stemming

wekken, zoodat ik vaak, dingen waarnemende, die niets meer met u gemeen hebben, dan dat ze mij op dezelfde wijze - al zij het dan ook in mindere mate - beroeren, als gij dit doet, u gedachtig moet zijn.

Een statig, plechtig kerkgezang kan mij aan u doen denken; ja, zelfs naar u doen verlangen, als herinnerde ik mij, dat gij het verhevene en reine daarvan altijd met u voert.

Een rijke zomerdag vol zon en hemelblauw wekt de gedachte aan uw onaantastbaar schoon gelaat, dat rijker is van aanzien, dan het loutere goud van een korenveld en vriendelijker dan een glunderende klaverwei.

Ja waarlijk, zoo licht en graag raken mijne gedachten met u bezig, dat ik, bij het zien van den kop van een bedwongen, prachtig rijpaard, moet denken aan uwe ingetogen fierheid, die uw gelaat zoo lustiglijk versiert en die toch uwe gedweeheid en bescheidenheid niet vóórkomt, want deze beide schoone eigenschappen merken ten levendigste uw gezicht.

O, het is schoon in eene vrouw, zooals gij, terug te kunnen treden, wanneer gij zelf voelt te gaan blinken; het is schoon in eene vrouw, zooals gij, niet bewonderd te willen zijn, maar te willen vereeren.

En gij zijt nog onbedorven genoeg om licht te kunnen eeren.

Dat nooit het schaamtelooze der wereld u de frissche ongeschonden oogen krenke, want ik zoude mij te veel over de wereld schamen. -

Gij zijt thans nog een meisje; zult gij als vrouw ook zoo onschuldig blijven? Zoo onschuldig als een dorpsstraatje schijnt, waar nog geen blijkteekens van nieuwe lossere zeden vindbaar zijn?

Zullen die losse lokken blijven hangen tegen zachtgebogen wangen en die mooie wimpers blijven staan tegen kuische oogen aan? Zullen die lippen, zonder breken, van een stille blijdschap blijven spreken?

Of zult gij de lokken, die nu nog zoo onbezonnen hangen, eenmaal, om Uw gelaat beter te toonen, listig uit Uw gezicht vegen?

Zullen eenmaal die wimpers knippen, omdat gij Uwe oogen niet eerlijk bloot kunt geven?

Zal die mond zich mettertijd verscherpen tot een nare, bitse spleet? Neen! dat kan niet zoo zijn, zoo min als een schoone jonge linde kan vergroeien tot een knotwilg.

Zooveel had ik U slechts te schrijven: men kan soms gelukkig zijn, wanneer men slechts enkele woorden van verrukking mag uiten.

Aan een Geneesheer
Met een exemplaar van Gorters Mei.

Gij, die U daaglijks wijdt, en U met scherpen zin
Beraadt, om menschelijk Leven te besparen,
En 't lichaam, broos, voor slooping te bewaren,
Neem hier maar Leven uit: het blijft er eeuwig in.

Gevelsteen voor het Vredespaleis

Hier tronen zachte zin
En mannelijke rede.
Men beidt uit deze min
Een prins: den Wereldvrede.

Groot in Kleinheid
Aan Natuurkundigen.

Mool'cuul, Atoom, of Electroon,
Hoe klein gij 't Al doet spatten,
Het laatste wezen blijft te groot,
Dan dat gij 't kondt omvatten.

Tijden

't Verleden draagt den zoeten geur van oude tijden
De Toekomst steeds met kleurige beloften lacht.

Wat merkt het Heden dan, zoo geur- en kleurloos, beide?
Het pittige gevoel van stoere wezenskracht!

Schandgeld
Door
Mr. P. Brooshooft.

De hoofdvraag der Indische politiek is in den laatsten tijd: zal Nederland al dan niet Indië helpen aan het noodige geld om zich uit zijn verval opteheffen?

Op de balans der begrooting komt jaarlijks ongeveer te kort 14 à 15 millioen. Bezuinigingen van eenig belang zijn niet mogelijk. Men kan wat knabbelen aan hooge traktementen - hetgeen trouwens ook onder dezen G.G. zeker niet zal gebeuren - men kan, zooals de heer van Kol, terecht wraak roepen over de afschuwelijk hooge militaire uitgaven, niet minder dan ± 49 millioen bedragende op een begrooting van ruim 161 millioen, maar de fatale noodzakeiijkheid om de eenmaal aanvaarde souvereiniteit over de bevolkingen en vorsten van onzen Indischen archipel te handhaven - zonder hetwelk wij trouwens wel terstond, van af de uithoeken des archipels naar Batavia, onze matten kunnen oprollen - zal, vooral onder dezen vecht-gouverneur, de militaire uitgaven in de eerste jaren veeleer opdrijven dan verminderen, getuige de krachtige aktie in Z.-O. Borneo, de aanvangende expeditie naar Boni, de verwikkelingen die dreigen met Badoeng en bondgenooten. De inlander, vooral op Java, kreunt onder den belastingdruk, gemiddeld 18% van een jaarlijksch inkomen van ± f 90; dezen nog op te drijven kan alleen opkomen bij iemand die geen tijd of neiging heeft gehad om de ontwikkeling der tegenwoordige oeconomische verhoudingen te bestudeeren, of wel echt soldatesk zegt: 't kan me niet verd...., ik marcheer over hun corpus heen. De behoeften van inlander

zoowel als Europeaan, aan bevloeiïng en waterkeering, personeel van waterstaat, posterijen en andere bestuurstakken, politie, verkeersmiddelen, handels-communicatie, openbare gezondheid, drinkwater-voorziening, genees- en verloskundige hulp, veterinairen-dienst en zooveel meer - ik grijp maar voor de vuist - zijn zoo uiterst krap, ik mag wel zeggen volkomen onvoldoende vervuld, dat ook de uitgaven daarvoor veeleer belangrijke verhooging eischen dan bekrimping toelaten. Bijna ieder is het er over eens, dat de levensstandaard van den inlander moet worden verhoogd, hetzij door zijn landbouw te ontwikkelen hetzij door zijne nijverheid uittebreiden, voor welk laatste de directeur van O.E.N., Abendanon, na een onderzoekingsreis, op zijn zuinigst 5 millioen noodig achtte.

Dit alles staat vrij wel vast, en sinds jaren is men bezig te zinnen op het zachtste lijntje om Nederland, dat volgens Mr. N.P. van den Berg's beroemd *Debet en Credit* van 1831-1877, na aftrek van contraposten, uit Indië trok 650 millioen gulden, *zonder* berekening van rente (*met* rente zou het milliard worden overschreden), overtehalen op zijn beurt een weinig aftescchuiven nu Indië in nood zit. Sedert van Deventer's artikel in de Augustus-*G*ids van 1899 heet deze puzzle de ‘eereschuld’. Ieder wil haar op zijn manier oplossen. Van Deventer zelf aanvankelijk door aan Indië het na 1867 (comptabiliteitswet en moderne administratie) genotene, ad 151 millioen, terug te geven; daarna (*Gids van* Nov, 1902) door den z.g. ‘rentepost’ (jaarlijksche rente en aflossing voor eene in 1883 en 1898 nog op het uitgezogen Indië gelegde *schuld*) van de begrooting te schrappen en tevens aan Indië 100 millioen te leenen, voorloopig ten zijnen laste, doch met overname door Nederland zoo Indië na 10 jaren nog insolvent bleek; en eindelijk (*Indisch Genootschap* van 1 Nov. 1904, officieel verslag blz. 175) door ook deze laatste vlag geheel te strijken voor het modderschuitje van minister Idenburg - wiens schijnhulp v. Deventer tot mijn leedwezen noemt ‘gegrond op beginselen die, hoe men overigens ook moge denken over hunne toepassing, ongetwijfeld oeconomisch gezond zijn en zoowel met de rechtvaardigheid als met Indië's belang strooken’ - en dus zijn in 1899 zoo prachtig opgezet pleidooi voor de eereschuld feitelijk te decapiteeren, om slechts over te houden de

romp-Kielstra: schrapping van den rentepost (wat ik op zichzelf natuurlijk voortreffelijk vind). Van Kol vraagt, met mij, *contanten* van Nederland, en wel bestudeerde aanwending daarvan om Indië's welvaart te doen opbloeien en den zwaar belasten inlander wat te verlichten, benevens enorme inkrimping der uitgaven voor leger en vloot, wat ik, als boven gezegd, bij onze historisch ontwikkelde stelling in den 'gordel', zeer moeilijk acht. De heer Idenburg erkende, als kamerkandidaat in 1901, dat de indische schuld van f 100.000.000, na het nog sinds 1867 door Nederland genoten bedrag van 1½ × die som, een 'onrechtvaardigheid' is; maar tegen het voorstel van Kol in 1903 om die onrechtvaardigheid te herstellen (den rentepost te doen vervallen) verzette hij zich als minister, omdat van een 'plicht tot afrekening of restitutie' voor Nederland z.i. geen sprake kon zijn! Wel echter erkende hij een *zedelijken* plicht van Nederland om Indië te helpen als het in nood verkeert, wilde daarom aanvankelijk 30 millioen renteloos voorschieten, kwam in 1903 met ruim een paar millioen daarvan voor den dag, wierp ze in 1904 geheel over boord, en liet, als algeheele en definitieve afdoening van zaken, Nederland een nieuwe pretensie van 40 millioen op Indië kwijtschelden, die toch nooit ofte nimmer zou kunnen zijn betaald!

Zoo liefhebbert ieder op zijne manier in de vergoeding van hetgeen Nederland aan Indië heeft onttrokken. Maar de vrijmoedigste wijze om er meê omtespringen is zeker wel de sedert eenige maanden opgeleefde, om n.l. de onttrekking eenvoudig te *ontkennen*. Nederland heeft Indië *niets* ontnomen verklaart die nieuwe conservatieve school. Over deze enormiteit nu wensch ik een woordje te zeggen.

Zij werd, meen ik, het eerst, in ieder geval met veel eloquentie, uitgesproken door Mr. J.H. Ketjen, toenmaals hier aanwezig Bataviasch advokaat, in de reeds genoemde vergadering van het Indisch Genootschap op 1 Nov. 1904, waar Mr. C.Th. van Deventer inleidde het onderwerp *Java's opheffing*.

'Het treft mij' - zoo opponeerde de heer Ketjen - 'dat de heer van Deventer den tegenwoordigen economisch-onvoldoenden staat, waarin de inlandsche bevolking verkeert, steeds

zonder bedenken toeschrijft aan het ten eigen bate onttrekken van de batige sloten aan de kolonie door het moederland gedurende de jaren '31-'77. Hij stelde dit in het licht, ofschoon indirect, dezen avond hier; hij deed het vroeger elders, hij deed het in zijn nog zeer recent 'Overzicht van den economischen toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera.' Daar staat in het hoofdstuk 'Slotbeschouwingen' op pagina 255: 'De onbevredigende staat van zaken, die thans voor bijna elk onderdeel der volkswelvaart valt waar te nemen, vindt dus zijn voorname oorzaak in de exploitatie, waaraan datzelfde Java in vroegere jaren van de zijde van het moederland heeft blootgestaan.'

'Nu zou ik den spreker willen vragen of hij mij wil aanwijzen het verband, het gewone logische verband van oorzaak en gevolg, dat er bestaat tusschen die exploitatie van *toen* en de inzinking, of zooals hij het noemen wil, van *nu*. Wel zegt hij dat men die beschikbare millioenen, in plaats van er Nederlandsche Staatsschuld mee te delgen, ten bate van Indië zelf had moeten aanwenden, waardoor tal van maatregelen zouden zijn uitgevoerd die thans worden nagelaten uit geldgebrek, maar ik geloof dat die praemisse niet zuiver is gesteld. Zou men het bestaande cultuurstelsel hebben uitgevonden en, wat meer zegt, bestendigd ondanks art. 56 van het R.R., indien het niet bedoeld was ten bate van het moederland? Zou men het hebben gehandhaafd alleen om saldos te verkrijgen voor werken in Indië, waarvan destijds de behoefte niet zoo op den voorgrond trad of althans niet erkend werd? Ik geloof, mijnheer de voorzitter, dat men blijkens de ideën, die bij de grondwetsherziening van '48 zich baan braken, gevoegelijk kan aannemen van *niet*, evenmin als men, naar ik meen, ook heden ten dage dat cultuurstelsel zou willen doen herleven, en dan *wel* ten bate van Indië.

Welnu, dan volgt daaruit dat zonder de behoefte van het moederland aan overschotten voor zijn schulddelging er in het geheel geen overschotten zouden zijn geweest, omdat er geen cultuurstelsel meer zou hebben bestaan. Als factor in de bewijsvoering voor het ongunstige van den tegenwoordigen toestand kunnen we dus het toeeigenen van die batige sloten m.i. zonder bezwaar passeeren.'

En iets later resumeerde de heer Ketjen zijne logica als volgt:

‘Gegeven dat er geen saldo's zouden zijn geweest zonder cultuurstelsel, niet voor Nederland en niet voor Indië; gegeven dat die saldo's, nu ze er wèl zijn geweest, uit hun aard slechts gedurende hun eigen tijd van invloed konden zijn op den oeconomischen toestand der bevolking;

en gegeven dat het vraagstuk slechts naar voren dringt in oeconomischen zin, niet in zijn ethische en politieke beteekenis;

zou dan met deze gegevens de spreker mij willen uitduiden, welk het verband is tusschen wat hij noemt de *vroegere* exploitatie door het moederland en den *tegenwoordigen* onbevredigenden staat van zaken?’

Vóór het antwoord van Mr. van Deventer te vermelden en, daar het m.i. niet afdoende was, aantevullen, wil ik even meedeelen dat de hoofdredacteur van de *Indische Gids*, de oud-directeur van openbare werken de Meijier, in het Januarinummer van zijn tijdschrift de discussie Ketjen-van Deventer resumeert en van de repliek des laatsten schreef:

‘Dit antwoord handelt wel over het besteden der onttrokken millioenen, maar niet over het feitelijk nadeel door die onttrekking aan het tegenwoordige geslacht toegebracht, terwijl wij er verder uit moeten besluiten dat hetgeen Mr. Ketjen zeide over den gelijksoortigen invloed van de door particulieren verworven kapitalen voor geen tegenspraak vatbaar was.’

Tevens herinnerde de heer de Meijier, dat hij reeds in zijn Nov.-aflevering 1904 ongeveer hetzelfde had gezegd. Aldaar besprak hij van Deventer's bekend overzicht van den oeconomischen toestand der inlandsche bevolking, en schreef o. a,:

‘Op blz. 257 wordt (door v.D.) het bezwaar besproken, dat de kolonie door het aanwenden van het Europeesch kapitaal finantieel wordt gedraineerd. Behalve voor de verzamelingsarbeid kan gezegd worden, dat de ondernemers door intensieve cultuur meer uit den grond haalden dan aan de inlanders zelf mogelijk zou zijn geweest, terwijl door de ondernemingen en transporten meer inkomsten aan deze laatsten werden verschaft. Hoewel deze quaestie al evenmin a priori duidelijk is, want door de aanraking met het buitenland hebben de inlanders ook meer noodig, zoo willen wij (de Meijier) dit

voor het oogenblik laten rusten. Alleen zij er op gewezen, dat toen indertijd ons land in geldnood zat en Van den Bosch op zijn (het valt niet te ontkennen) geniaal denkbeeld kwam, precies dezelfde redeneering kon gelden. Men zoude waardvolle Europeesche stapelproducten uit den grond halen, waar de inlanders, aan zichzelf overgelaten, slechts een armelijke voeding of in het geheel nlets daaraan wisten te onttrekken. Of de vruchten van eene dergelijke toepassing van het intellect destijds door den Staat of later door particulieren werden genoten, maakt voor de economie op Java niets uit. Doch wordt dat toegegeven, dan valt ook de theorie van de eereschuld.'

Tot zoover de heer de Meijier. Wat betreft de onvolledigheid van Van Deventer's antwoord heeft hij m.i. gelijk[1]. Ik laat dat antwoord hier volgen:

'De heer Ketjen vraagt: hoe bewijst gij mij het verband dat bestaat tusschen den tegenwoordigen toestand en de exploitatie, waaraan Indië van de zijde van Nederland vroeger heeft bloot gestaan? Mij dunkt dat het niet moeilijk is dit verband aantewijzen. Indien Nederland zich de besproken millioenen niet had toegeeigend, indien het die had aangewend tot ontwikkeling van den economischen toestand van Java, dan zou men reeds jaren geleden, om bij dit eene onderwerp te blijven, spoorwegen hebben kunnen bouwen met indisch geld en zou Indië op dit oogenblik niet hebben te dragen het aandeel van 100 millioen in de nederlandsche schuld, die is moeten worden aangegaan om Indië in de gelegenheid te stellen zijn spoorwegen te betalen.

'Het is altijd mijn groote grief geweest, en ik heb daarvan ook nu weder blijk gegeven, dat, terwijl met indisch geld de nederlandsche spoorwegen zijn betaald, de indische spoorwegen zijn gebouwd met geld dat Indië in Nederland heeft moeten leenen. Ten gevolge van dat leenen is op Indië gelegd de last om jaarlijks ongeveer 4 millioen aan rente en aflossing

1) Eerst na het verzenden van het bovenstaande naar de drukkerij viel mijn aandacht op een korte repliek van v. Deventer in de *Indische Gids* van Februari 1905, waarin ook hij opmerkt dat de benadeeling van Java door het cultuurstelsel ligt in het niet of onvoldoend betalen van den arbeider, en dat de eisch om het debat op 1 Nov. niet al te zeer te rekken oorzaak was, dat hij den heer Ketjen niet uitvoeriger antwoordde.

te betalen, en die millioenen zijn het juist die Indië noodig heeft om zijn onderwijs te verbeteren en in de lasten eenige verlichting aantebrengen. Ik behoef niet nogmaals te zeggen, dat indien die 4 millioen sedert een reeks van jaren, zoolang de spoorwegen op Java bestaan, in den vorm van baten aan de indische middelen waren toegevoegd, Indië heel wat had kunnen doen wat nu nog gedaan moet worden, zoodat Indië er dán zeker veel beter had voorgestaan dan het er nu voor staat.

'Maar,' zegt de heer Ketjen, 'gij verliest het historisch verband uit het oog, die baten zijn verkregen ten gevolge van het kultuurstelsel, en dat kultuurstelsel zou nooit zijn ingevoerd indien het moederland geen behoefte had gehad aan baten. Ik wil voor het oogenblik eens aannemen dat die opvatting juist is, maar dan moet ik dien geachten spreker toch op één ding attent maken, dat is dat hij bij de besprekingen der eereschuld-theorie een belangrijk moment over het hoofd heeft gezien, en wel dit dat bij die eereschuld-theorie de kritieke periode niet begint bij 1831, maar bij het jaar 1867. En waarom? Omdat naar mijne meening het jaar 1867 beschouwd moet worden als dat waarin een keerpunt in de oeconomische geschiedenis van Nederlandsch Indië is gekomen door de invoering van de Indische comptabiliteitswet; daardoor is toen in Indië tot stand gekomen wat men in academische taal noemt: een rechtsstaat. Men is tot eene andere inrichting van den Staat gekomen; vroeger besliste veelal slechts het *gezag*, sedert dien tijd is men meer en meer waarde gaan toekennen aan de *wet*. Men heeft eene geheel andere inrichting zien tot stand komen, men heeft erkend dat zorg moest worden gedragen voor het inlandsch onderwijs; de rechterlijke macht is geheel gereorganiseerd, spoorwegen zijn gebouwd, havenwerken aangelegd, in één woord men heeft begrepen dat het belang van de ingezetenen de hoogste wet in den Staat moest zijn. Uit dat begrip vloeide voort, dat hetgeen de ingezetenen opbrachten ook in het belang van die ingezetenen moest worden besteed. Daarom heb ik altijd gezegd, laat ons met hetgeen vóór 1867 ligt niet al te zeer ons hoofd breken, maar van dat jaar af herstellen wat misdaan is, want waarlijk indien van 1867 af datgene was gedaan wat gedaan

had *moeten* worden, dan zou juist bereikt zijn wat nu aan Indië ontbreekt, want dan zouden wij met de 151 millioenen, die ook na 1867 nog als laatste vruchten van het kultuurstelsel ons in den schoot zijn geworpen, en dus niet met geleend geld, een en ander kunnen hebben tot stand gebracht en zou aldus die drukkende rentelast niet op Indië zijn gelegd.'

Naar men ziet antwoordde Mr. van Deventer, althans voor de jaren 1831-1867, *niet* op de schijn-krachtige tegenwerping: indien het cultuur-stelsel *niet* was ingevoerd, dan zouden de indische millioenen niet zijn verdiend, en de 498 millioen, in dat tijdvak door Nederland uit Indië genaast, hebben Indië dus niet benadeeld, zijn niet aan Indië ontroofd. Ook voor de 151 millioen, *na* 1867 van Indië genomen, ontweek de heer van Deventer meer de quaestie dan haar optelossen. Er was, zei hij, toen een geregelden, wettelijken toestand, en deze had moeten meebrengen dat hetgeen de ingezetenen opbrachten ook in het belang van die ingezetenen moest worden besteed. Maar de kern van Mr. Ketjen's betoog, dat, zoo het kultuurstelsel niet had bestaan, ook die 151 millioen niet door de inlanders zouden zijn opgebracht en Nederland, door ze eerst te scheppen daarna tot zich te nemen, den inlander en Indië dus feitelijk *niet* heeft beroofd, liet v. Deventer onaangeroerd.

Ik schrijf dit toe aan de noodwendigheid om zich in een dispuut-genootschap bij de repliek te beperken,[1)] want anders had een man, zoo bekwaam en strijdvaardig als de heer v. Deventer, het 'nego majorem' van Mr. Ketjen en den conservatieven oud-ambtenaar de Meijier wel lam geslagen. Ik voor mij althans verbaas mij, tot welke drogredenen kan voeren de zucht van behoudende heeren om hetgeen een staatsmacht, ook de meest onrechtvaardige, soms misdoet goed te pleiten. Het is waarlijk of de heeren Ketjen en de Meijier nooit een letter over het cultuurstelsel hebben gelezen, of geschriften en boeken daarover van Pierson, S. van Deventer, van Soest, van der Lith, Veth voor hen niet bestaan. De heeren stellen het voor alsof, zoo het cultuurstelsel *niet* ware ingevoerd, de Javaan dezelfde man zou zijn geweest en gebleven als nu, na 70 jarige werking van dat stelsel. Laat ik hen dan even herinneren dat, om te beginnen, hun uitgangs-

1) Eerst na het verzenden van het bovenstaande naar de drukkerij viel mijn aandacht op een korte repliek van v. Deventer in de *Indische Gids* van Februari 1905, waarin ook hij opmerkt dat de benadeeling van Java door het cultuurstelsel ligt in het niet of onvoldoend betalen van den arbeider, en dat de eisch om het debat op 1 Nov. niet al te zeer te rekken oorzaak was, dat hij den heer Ketjen niet uitvoeriger antwoordde.

punt onjuist is, dat de inlanders ‘aan zichzelf overgelaten, slechts een armelijke voeding of in het geheel niets aan den grond wisten te onttrekken.’ Heeft graaf van den Bosch, met zijn ‘het valt niet te ontkennen geniaal denkbeeld’, de koffie, na een soort Mozes-gebed, als manna uit den hemel op Indië doen neerregenen? Het is er verre van daan. Reeds een paar eeuwen vroeger bestond de koffiecultuur op Java, en Raffles maakte die cultuur voor de bevolking vrij, verhuurde er haar desnoods grond voor, en liet haar de keuze tusschen levering aan het gouvernement of aan anderen. Na het Engelsch tusschenbestuur bleef de verhuur van tuinen bestaan, tot een prijs van ⅓ à ½ van het product, of waar op eigen bezeten grond werd geteeld betaalde de planter □ van het gewas aan landrente. Dit was wel een verbazende belasting, maar tegen prijzen van f 40 à f 45 de pikol in Nederland, stel f 25 van den opkooper in Indië (zoo de concurrentie ware vrijgelaten) was er dan toch nog f 15 en meer per pikol te verdienen. Het Gouvernement trachtte echter, ook vóór v.d. Bosch, deze winst grootendeels in eigen zak te steken door het oprichten van particuliere pakhuizen te verbieden, d.i. den particulieren opkoop te nekken, en zelf voor de koffie waarmee de planter dan geen weg wist slechts f 8, f 9 en nog minder per pikol te betalen. Dit was reeds vermomde staatscultuur tegen slecht loon. Van den Bosch voerde alleen verplichte levering aan den Staat in, tegen een omslachtige prijsberekening die aanvankelijk neerkwam op f 10 per pikol, en breidde de, *ook* reeds gedeeltelijk bestaande, verplichte *cultuur* aanmerkelijk uit. De aan den planter (na een cultuur van ± 5 jaar) uitbetaalde prijs per pikol daalde later nog aanmerkelijk, tot f 9.50, f 9, en het laagst tot f 8.33. Na 1856 werd hij berekend tegen den marktprijs in Nederland, met een *maximum* van f 13. Na 1867 werd dat maximum regel, Fransen van de Putte bracht in 1874 den inkoopsprijs (onjuist plantloon genoemd) op f 14, en Keuchenius in 1889 op de nog thans betaalde f 15 per pikol.

Wanneer men het aantal dagen, die de planter hiervoor gemiddeld moest werken, deelt op het ten slotte aan het gouv. pakhuis ontvangen bedrag voor luttele geoogste katties, dan kwam men in vele streken tot 5, 2 en nog minder centen per

dag. Ik heb het indertijd, volgens de nauwkeurige officieele cijfers (die de regeering zeer zeker niet opzettelijk te ongunstig voor de bevolking zal hebben gemaakt), voor het gemiddelde der jaren 1883-85, waaronder twee met zeer rijken koffieoogst, 1883 en 1884, uitgerekend, door het aantal kultuurplichtige huisgezinnen in ieder koffiegewest te deelen op de hoeveelheden ingeleverde koffie en de uitkomst te vermenigvuldigen met den toen geldenden prijs van f 14. Ik verkreeg daardoor het gemiddeld per dienstplichtige ontvangen bedrag en deelde dit door het, volgens gedocumenteerde aantooning laag gestelde, cijfer van 75 dagdiensten per jaar. Per cultuurplichtig huisgezin kreeg ik aldus de volgende gemiddelde dagloonen:

in Bantam	0.02½
in Krawang	0.05□
in Preanger	0.23½
in Cheribon	0.04□
in Tegal	0.40 1/7
in Pekalongan	0.17□
in Semarang	0.17⅓
in Japara	0.07□
in Soerabaia	0.30¼
in Pasoeroean	1.69⅓
in Probolingo	0.39½
in Bezoekie	0.17½
in Banjoema	0.04 1/9
in Bagelen	0.11□
in Kedoe	0.16¼
in Madioen	0.28⅔
in Kediri	0.14⅓

Deze loonen werden, naar gezegd, verdiend in een gemiddeld gunstig jaar. In ongunstige jaren daalden zij voor vele huisgezinnen tot 1 cent, of bij misoogst, (want het gouv. liet de risico geheel voor den kleinen man) tot o.

Nu moet men bedenken dat tot dezen veeltijds zoo slecht beloonden arbeid de bevolking werd *gedwongen;* dat zij daartoe werd geringeloord door wijziging van systemen, stokpaardjes

van autoriteiten, werkwijze Heijting, van Gorkom, Holle, Ples, en hoevele anderen; dat voor de koffie al het andere moest zwichten, de beste berggronden aan den rijstbouw werden onttrokken, het aan de economische ontwikkeling in den weg staande communaal bezit stelselmatig werd uitgebreid, desahoofden op de tand gereden en daardoor de cultuurplichtigen op allerlei wijzen verongelijkt en getiranniseerd werden.

Stellen we nu tegenover dezen toestand het door de heeren Ketjen en de Meijier bedoelde verloop, dat n.l. geen dwangcultuur ware ingevoerd (ik bepaal mij tot de verreweg belangrijkste, de koffie).

Wij zouden dan hebben gekregen eene bevolking die, bij de toen nog in overvloed aanwezige uitstekende gronden ook in de bergen, een zeer vruchtbaren eigen landbouw had kunnen drijven en een deel der haar overblijvende dagen had kunnen besteden aan het werken op partikuliere of door het Gouvernement zelf gedreven koffie-ondernemingen (want ook staatsexploitatie met betaalden arbeid werd door Comm.-Generaal overwogen, doch minder voordeelig en secuur gevonden dan het uitbuiten van den inlandschen planter), waarbij een gemiddeld loon van 20 cents per dag (in den pluktijd verdienen plukkers op part. ondernemingen wel 40 à 50 c. per dag) toch zeker als minimum mag worden gesteld. Zoo zou zij hebben geleefd in *on*gunstige koffiestreken. In de gunstigste, als de Preanger, Pasoeroean, Probolinggo, Soerabaia, Madioen en Tegal, zou zij vrij koffie hebben geplant en daarvoor, na aftrek van tuinhuur of ⅔ landrente, minstens f 15 gemiddel p. pikol hebben gemaakt, tegenover den tot 1856 onder de f 10 gebleven en daarna geleidelijk tot f 13, f 14 en f 15 (1889) gestegen inkoopsprijs der dwangcultuur.

Gaan wij nu eens globaal na - want nauwkeurige berekening is niet mogelijk en in dit verband ook niet noodig - hoeveel geld op deze wijze door het cultuurstelsel aan den inlander is onttrokken. Ik neem het gemiddelde der in 1883-85 bij de cultuur ingedeelde dienstplichtigen; er zijn er veel meer, er zijn er later veel minder geweest, maar 1883-85 kunnen strekken als gemiddelde. Wij krijgen dan 11 gewesten (de 17 bovengenoemde, met uitzondering der zes beste koffieresidenties) waar de bevolking in den regel de koffie-cultuur,

als niet voldoende loonend voor menschen zonder kapitaal, niet zou hebben gedreven, schoon europeesche of staats-ondernemingen, met massalen oogst en installatien, in velen daarvan nog goede winst konden maken. De daar bij de dwangcultuur ingedeelde huisgezinnen bedroegen gemiddeld 440.000. Voor meerdere opbrengst van dezer sawahs en tegalans wegens betere gronden, meer aanmoediging om zich op den eigen akkerbouw toeteleggen, wil ik slechts stellen f 10 p. jaar en per gezin, of f 4.400.000. De 75 dagen, die de mannen thans bij de koffie-cultuur hebben gewerkt, zouden zij door loonwerk op ondernemingen, kleinen handel of nering, nijverheid, vischvangst als anderszins, zeer matig gesteld, toch hebben verdiend gemiddeld 15 c. per dag. Bij de dwangcultuur, hebben zij gemiddeld verdiend 10 8/11, stel 11 cents per dag. Een verschil van 4 c. per dag, of f 3 per 75 dagen, mag men dus minstens aannemen. Op de 440.000 gezinnen maakt dat ruim f 1.300.000 per jaar. Een nadeelig verschil door het cultuurstelsel dus van f 5.700.000 per jaar. Voor de 46 jaren van 1831-77 (de latere geef ik cadeau) maakt dit een verlies aan verdienste der bevolking van ruim 262 millioen.

Dan hebben wij de 207.000 gezinnen, in de zes *goede* koffieresidenties gemiddeld bij de dwangcultuur ingedeeld geweest. De prijs dien zij bij vrije cultuur en verkoop voor hunne koffie hadden kunnen maken was, naar wij zagen, minstens f 15 per pikol. Zij ontvingen echter van 1831-1856, of 25 jaar lang, gemiddeld slechts f 9, of f 6 p.p. minder; van 1856-'74, of 18 jaar lang, gemiddeld f 13, of f 2 minder; van 1874-1889, of 15 jaar lang, f 14, of f 1 minder. Gemiddeld leverden zij over die 6 rendenties per huisgezin 2.9 pikols per jaar. Zij ontvingen dus door de dwangcultuur *minder* dan zij bij vrije cultuur zouden hebben gehad:

6 × 2,9 × 25	= f 435
2 × 2,9 × 18	= f 104
1 × 2,9 × 15	= f 43
	———
	f 582

Een schade dus in die 58 jaren van f 582 per gezin, of op de 207.000 gezinnen f 120.474.000.

Dit bedrag opgeteld bij dat van de *niet*-koffieplanters, ad 262 millioen, krijgen wij eene, ten gevolge van de Gouv.

koffiecultuur door de bevolking rechtstreeks geleden, *finantiëele* schade van 382 millioen guldens.

Wat betreft schade aan verdriet, honger, verbroken levensgeluk door dwingelandij, deze is niet te berekenen. Ik houd mij aan het *financiëel* verlies. Voor dit geld had de Javaan, bij eenige bestuursleiding, een groot deel van het oeconomisch weerstandsvermogen kunnen verkrijgen, dat hij thans zoo volkomen mist. En die bestuursleiding zou niet hebben ontbroken. Men houde toch wel in het oog dat hier, volgens de eigen casus-positie der heeren Ketjen en de Meijier, worden besproken de toestanden die zouden hebben bestaan indien de Regeering *geen* stelsel van exploitatie des inlanders had ingevoerd, en aangezien een bestuur over een ander ras niet denkbaar is met de handen over elkaar zittende, maar indien het niet uitbuit zeker de leiding zal nemen tot het verhoogen der oeconomische welvaart, zou het verbeteren van 's Javaans akkerbouw, het aanmoedigen, desnoods met zachten dwang gelasten, van koffie-cultuur met vrijen verkoop in *goede* streken, het opbloeien van zijn vischvangst, het openen van nieuwe bestaansbronnen, als nijverheid, teelt van vruchtboomen, klappers, scheepsbouw, *naast* den arbeid op staats- of particuliere ondernemingen, zeker door het Gouvernement zijn ter hand genomen. Hiermede is tevens afgesneden de eventueele nieuwe tegenwerping der heeren Ketjen en de Meijier, geheel in hunnen betoogtrant liggende: dat is alles mooi en wel, maar de inlander *zou* niet, naast zijn akkerbouw, nog geld op andere wijze hebben trachten te verdienen; indien hij genoeg heeft om te eten legt hij het bijltje er bij neer. Dit geliefkoosde thema van indische industrieelen, die den Javaan taakwerk geven dat hem tegenstaat en dan zeggen: als de kerel 15 of 20 centen heeft verdiend, scheidt hij er uit, is reeds thans niet waar. Ieder die den inlander onbevooroordeeld bestudeert zal getuigen dat hij graag veel wil werken om veel geld te verdienen, mits niet een of andere, door den werkgever meestal onbegrepen, reden, als rancune, onaangenaam toezicht, baloorigheid etc., hem van het werk afkeerig maakt. Is dus de luie inlander reeds thans veelal een legende, zeer zeker zou die gemeenplaats niet meer opgaan indien hij, in stede van 60 à 70 jaren geringeloord en

uitgebuit, gedurende dien tijd door het Gouvernement was onderwezen in oeconomische strijdvaardigheid, vrijmaking van uitzuigende Chinezen door coöperatie en onderling crediet, en dergelijke normale ontwikkeling van goed bestuurde volken.

De boven ruw becijferde kleine 400 millioen moet men dus - naast de moreele ondermijning - beschouwen als een rechtstreeks alleen door de Gouv. koffiecultuur aan ongeveer 1/7 van Java's bevolking toegebrachte finantieele schade, terwijl zij tevens de Regeering, slechts op uitzuigen bedacht, tijd, lust en geschiktheid heeft benomen om het overige deel des volks op te voeden en tot grooter welstand te brengen. Ik herhaal dat men niet moet aankomen met haarkloverijen als: uwe berekening is 10, 20, 50 millioen te hoog. *Dat* het werken tegen loonen van 1, 2, 5 cents per dag en het betalen van f 9 voor een pikol koffie die zonder dwang-levering minstens f 15 zou hebben opgebracht, gedurende vele tientallen van jaren en voor vele honderd duizenden menschen, de bevolking voor een aanzienlijk aantal millioenen rechtstreeks heeft benadeeld, *kan* niet worden tegengesproken, en of dit nu 50 millioen meer of minder bedraagt doet tot het betoog niet af. Maar met het bovenstaande is nog slechts benaderd de schade, aan de bevolking toegebracht door de *koffiecultuur*. Welke cijfers zou men krijgen indien ook de overige gedwongen cultures werden in rekening gebracht, de suiker, indigo, tabak, thee, peper, kaneel en cochenille, die alle de bevolking in grondderving, kosteloozen of slecht betaalden arbeid, verhindering van winstwerk en oeconomische ontwikkeling, gruwzame lasten oplegden? Niemand kan het met juistheid berekenen, maar zeer zeker zouden de door Mr. N.P. van den Berg becijferde 690 millioen worden bereikt.

En in deze onthouding aan den arbeider van zijn loon of van vergoeding voor winstderving ligt ook - ik wil er de heeren Ketjen en de Meijier nog even op wijzen, - hunne dwaling waar zij de drainage door het cultuurstelsel vergelijken met die door de partikuliere grootindustrie. Deze laatste doet den inlander zeer zeker in menig opzicht onrecht, maar wat betreft de medeneming der door het intellect verkregen winst naar Europa verschilt zij van het cultuurstelsel in dit cardinale punt, dat die winst *niet* is verkregen door honderd duizenden inlan-

ders nagenoeg zonder loon te laten werken of iets ver beneden de waarde aftedwingen (slechts lage grondhuur van suikerfabrieken, met steun der desahoofden, zou ten deze eenigszins in aanmerking kunnen komen). De loonen die zij betaalt zijn veelal niet hoog, maar toch gemiddeld 20 à 25 cents per dag, een weelde-revenu in vergelijking der 2 of 3 centen die honderd duizenden cultuurplichtigen jaren lang van het Gouvernement genoten. De drainage door het cultuurstelsel is dus onvergelijkelijk laaghartiger en nadeeliger voor den inlander geweest, dan die der tegenwoordige partikuliere industrie.

De aan den inlander door het cultuurstelsel rechtstreeks ontroofde millioenen (want iedere te weinig aan den inlander betaalde cent ging als overschot naar Nederland) kunnen dus slechts tegen beter weten in of door algeheele onkunde worden ontkend. Ik achtte het van belang, deze rechtstreeksche toeeigening door het ‘Moederland’ tegenover het alles goed pleitend behoud nogeens in 't licht te stellen, omdat ik het niet eens ben met den heer van Deventer, dat wij omtrent hetgeen vóór 1867 is gebeurd maar liever een hand voor de oogen moeten houden. Integendeel, dat eerste tijdperk, als het meest schaamtelooze, drukt op de geheele jammerlijke geschiedenis den stempel van intense laaghartigheid en zet juist hierdoor klem bij aan den eisch om althans *iets* goed te maken, door restitutie van hetgeen is weggenomen in het latere tijdperk, toen men zoogenaamd betere manieren had geleerd. De zeer bepaalde roof, van 1831 tot 1867 aan den tot bloedens toe geknevelden indischen werkman gepleegd, mag niet in het vergeetboek geraken. Steeds weer, bij alle pogingen van het behoud om hem wegtemoffelen onder een hoop begripsverwarring, moet er op worden gewezen dat zijn opbrengst was een schandgeld, een woekerwinst op den armste, een verachtelijk bezit, dat door den rechtschapen tot erfgenaam benoemden partikulier zou worden verworpen met dezelfde minachting als het legaat eener mevrouw Mont Athos, maar door het Koninkrijk der Nederlanden niet slechts zonder schaamte werd aanvaard, maar ook thans nog met grimmigen bek wordt vastgehouden, als het veroverde stuk vleesch door het met onteigening bedreigde roofdier.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Ch.M. van Deventer:
Hollandsche bellettrie van den dag

Als de schrijvers en dichters die Van Deventer besproken heeft, ieder voor zich mochten meenen reden te hebben verstoord op hem te zijn - want wij dichters en schrijvers *zijn* zoo: spoedig beleedigde koningen, stuk voor stuk gebelgd als wij niet genoeg gevierd worden - dan zou onze gekrenktheid onmiddelijk verdwijnen als wij bij elkander kwamen en ons over die verschillende besprekingen tegenover elkander uitlieten. Uit pure goedheid van hart, of uit lust om niet de minst-beleedigde te lijken, zou de een den ander opmerkzaam maken op wat de beoordeelaar over *hem* dan toch wel waardeerends of scherpzinnigs geschreven had, en wij zouden niet huiswaarts gaan zonder, door twee oorzaken, billijker en vriendelijker tegenover dien beoordeelaar te zijn gestemd.

De eerste oorzaak zou zijn dat elk door den ander op het scherpzinnige of waardeerende in de hem-betreffende bespreking opmerkzaam zou zijn gemaakt. Maar de tweede, het inzicht dat onze bespreking er een uit vele, een uit zeer vele is, en dat waar men als slachtoffer geneigd zou zijn te haten, men als toeschouwer bereid is te billijken en goedtekeuren.

Alles bij elkaar, erkennen we, vertoonen deze opstellen een mate en een veelzijdigheid van waardeering en scherpzinnigheid als zelden bij een schrijver van dagblad-artikelen wordt aangetroffen. En wanneer wij daar bij bedenken dat die artikelen in een *indisch* dagblad verschenen en hun schrijver de ongenade van tropische omstandigheden getrotseerd en zijn

kennis en smaak er voor over gehad heeft om de van velerlei europeesch geestesleven verstoken zielen onder die keerkringen inteleiden in de wereld van onze geschriften, dan wordt ons gevoel van lofprijzing verwarmd tot een aandoening van dankbaarheid.

Ch.M. Van Deventer heeft, terwille van het indisch publiek, zijn kennis van letterkundige toestanden en een eigenaardig talent van denken en schrijven, in dienst gesteld van de letterkundige beweging in het moederland. En wanneer wij op onze beurt het resultaat van die bemoeiing tot onderwerp van onze bespreking maken, dan komt het er op aan, dat resultaat te zien *als zoodanig* en *in zijn geheel*.

* * *

Als ik mij Van Deventer duidelijk voor wil stellen, zie ik hem als student in een bedaagde kamerjapon, een goudsche pijp in den mond, voor een dik boek gezeten. Dat boek bevatte de werken van Aristoteles, waarvan de eerste zin (als ik het wel heb) behelsde dat de mensch geboren is met den lust om te weten.

Zulk een aristotelische mensch was Van Deventer, doch het merkwaardige is dat hij zijn meeste en beste niet over Aristoteles, maar over Plato geschreven heeft. Hij richtte zijn weetlust - zeker ook op de wetenschap, doch ook daarop het liefst waar ze een beginsel van intuïtiviteit vertoonde en in het laboratorium van Van 't Hoff was hij een deelnemend meêwerker - maar bij voorkeur op de idee en de kunst. Na zijn geschriften over Plato hebben hem geene, geloof ik, meer aan het hart gelegen dan deze over de dichters en schrijvers die in zijn nabijheid of tegelijk met hem zijn opgegroeid.

Twintig jaar geleden is de hollandsche poëzie geheel en al in grieksche sfeer geweest. Van Deventer heeft toen, Plato bestudeerende, vooral den dichter en kunstenaar in hem gezien. Hij erkende in hem de hoogste en fijnste werkingen van het menschelijk denken, en tevens de kunstrijkste ordening en uitbeelding. Doch hij trachtte niet den indruk daarvan weertegeven door de verbeelding - nauwelijks waagde hij zich aan gedeeltelijke vertalingen - maar hij maakte ze begrijpe-

lijk. Volkomen bewust van wat hij deed, ontblootte hij het grondplan van de dialogen, er al de deelen van aanwijzend, en alleen door een toegevoegde mededeeling maakte hij er ons opmerkzaam op dat er nu nog iets overschoot en dat dit de schoonheid was. Zulk een onderzoek en zulk een bescheidenheid mochten jeugdigen schoonheid-minnaars te weinig lijken, - de waarheid is nochtans dat na zooveel jaren de toen verschenen opstellen als een waardevolle afdeeling van onzen toenmaligen arbeid weer naar voren moeten worden gebracht.

Het was een soort van geestelijke scheikunde die Van Deventer oefende. Hij ontleedde de geestelijke voortbrengsels in hun elementen en toonde u die.

Na de werken van Plato en zooveel andere Hellenen onderzocht te hebben, ging hij naar Indië en beproefde zijn kunst aan de letterkundige geschriften, die hem uit Holland werden toegezonden.

* * *

Ch.M. Van Deventer, die ook de muziek zeer lief heeft - een paralel tusschen Bach en Plato hoort tot zijn literarische kunststukken - liep altijd te neuriën en lachte altijd achter zijn bril. De geaardheid die hieruit blijkt, moet men niet geringschatten, nu het er om te doen is zijn dagbladartikelen te verstaan. Die hebben namelijk een luchtigheid die herinnert aan dat neuriën en zijn de uiting van een genoegen dat innerlijk is. Soms konden die lachende oogen doen denken dat zij u uitlachten, maar dat was het niet: zij lachten niet om iets wat zij zagen - zij zagen niet eens bizonder scherp, geloof ik - maar zij lachten om wat *gij* zeker niet zaagt: een genoegelijke gedachte van Van Deventer. Datzelfde genoegen in zijn gedachten vertolkt zich in de luchtigheid van zijn stijl.

Er komt nog iets bij: het scheppen van een persoonlijkheid en het bearbeiden van een stijl-uiting.

Van Deventer zou niet de Grieken-vriend geweest zijn die hij was, als hij *dit* niet begrepen had: dat een aanleg niets is, maar alles de persoonlijkheid die dien aanleg ontgint en tot alzijdig leven brengt. Het weet-begeerige, ontledende,

begrijpen-doende wezen dat hij in zich droeg, moest ten slotte niet alleen tegenover een studie-onderwerp, hoe omvangrijk dan ook, zich laten gelden, maar het moest dat doen tegenover alles, menschen en dingen, boeken en daden, tot in den dagelijkschen omgang toe. Niemand die zoozeer als hij de kunst verstaat te vragen, vraagstukken ter sprake te brengen, anderer kennis uittelokken en hun desnoods een klein examen aftenemen, zonder dat zij gewaar worden hoezeer hij aan hen zijn kracht beproeft. Achterna kunnen zij dan denken welke fouten ze gemaakt hebben, en over welk belangwekkend onderwerp zij door vraag en opmerking tot beter inzicht kwamen.

Het spreekt vanzelf dat deze gesprekvoering niet te bereiken is zonder een wezenlijke vriendelijkheid, een gemoedstoestand die voelbaar maakt dat de weetlust zuiver is en zonder bijoogmerk. En de ontleding moet niet te geleerd en het begrijpendoen van schoolmeesterachtig verbeteren gescheiden zijn door een sluier van bevalligheid.

Dit wat betreft de persoonlijkheid die Van Deventer zich langzamerhand geschapen heeft. Maar voor het uitbeelden van die persoonlijkheid in geschrifte was er meer noodig: een stijl-uiting, en de bearbeiding daarvan.

Toen Van Deventer begon te schrijven was nevens de poëzie ook het proza aan het veranderen. Het streven was juist het aan het woord brengen van het persoonlijke, de bizondere eigenaardigheid. Vandaar dat, toen hij zijn stijl geoefend had aan Plato, en vooral aan Herodotus, wiens *Muzen* hij geheel vertaalde, zijn doel werd, het, in al haar schakeeringen, tot uiting laten komen van die boven-omschreven persoonlijkheid.

Zijn stijl werd de gesprektoon, voortdurend levendig, vóór alles duidelijk, vatbaar voor het stellen van de vraagstukken die zijn lektuur hem aan de hand deed, gereed en open om ze van alle kanten te beschouwen, bereid om hun beteekenis voor elk goedwillig verstand bloot-teleggen. Zóó te schrijven was een werk dat arbeid eischte, want *als* inderdaad het meest eigenlijke van zijn persoonlijkheid: de lust tot neuriën en de genoegelijke glimlach, zou bewaard blijven in zijn volzinnen, dan moest al dat verstandelijke beheerscht en gehanteerd worden als was het een spel.

De gemoedelijke eigenschappen van Van Deventer zijn

trouwhartigheid en bedwang van eerzucht: met deze beide is hij bij uitstek de man om in gezelschap of dagblad aan het woord te zijn en te doen luisteren. Wie die zijn opstellen gelezen heeft zal niet toegeven dat zij luchtig en genoegelijk niet enkel, maar ook vertrouwenwekkend en niet kwetsend zijn. Scherts en anekdote dienen hem daarenboven tot verlevendiging van zijn mededeeling, en alles bij elkaar genomen is het waarlijk geen wonder zoo de eerst afzonderlijk verschenen artikelen, in twee deelen saamgevat, op menigeen den indruk maken tot het beste te hooren wat de nederlandsche letterkundige kritiek in de laatste jaren heeft voortgebracht.

* * *

Van Deventer heeft, als neef van Cd. Busken Huet, in diezelfde indische maatschappij waar de oom zich ophield, de beoordeelende pen gevoerd. Wie lust heeft, moge in geest en stijl van beiden de verwantschap trachten aantewijzen. Maar er was tusschen hen een groot onderscheid. Terwijl de oudere er zijn bitterste stemmingen gevoed voelde en tegen zijn tijdgenooten in gestadig verzet leefde, heeft de jongere er zich vriendschappelijk neergelaten en van het zijne meegedeeld.

Van Deventer hoort tot hen die in de amsterdamsche jaren, die van een dichterlijke en letterkundige opleving, hun schoonste ervaring gezien hebben, en bleven zien. Het Paradijs van die jeugd is hem door geen later vergoed geworden. Daarvan te spreken, daarheen te wijzen, werd de vreugd van zijn rijperen leeftijd; en dat hij dit zoo volhardend en met zooveel opgewektheid doen kon, dankt hij aan de gezellige en verstandelijke eigenschappen, die twintig jaar geleden niet de belangrijkste werden geacht.

Inderdaad moet men bij Van Deventer een voor-tijd aannemen, een tijd waarin hij Eliot en Thackeray las - de werken van den laatste werden vertaald door zijn vader - en aan Fielding smulde. De romans van die schrijvers veronderstelden een verstandelijk samenstel en speelden in een wereld van uitvoerige gezelligheid. Hun zeer vele betrekkelijke verdiensten gaven aan een arbeidzaam menschenverstand - om van het aandoenlijk gemoed niet te spreken - een geheel

ander voedsel, zetten het een geheel anderen maaltijd voor (als ik me zoo mag uitdrukken) dan Shelley en Zola en Flaubert met de volstrektheid van hun ééne voortreffelijkheid. Ook in den vreugd-roes dien de laatsten hem gaven, vergat hij de genoegens niet die hem waren toegekomen van de anderen. En toen de roes over was, kwam de herinnering terug aan deugden, die hem nu toeschenen te lang miskend te zijn.

Liefde en bewondering voor den lateren, herdenkende waardeering van den vroegeren tijd kwamen in hem tezamen, en deze dubbele genegenheid gaf hem een houding en een eigenheid.

Geen wonder was het dus dat hij in zijn eerste bespreking - die de *Lidewyde* en de *Josephine* van Huet betrof - opkwam voor het goed recht van het historische, van *dit* historische. Geen wonder ook dat hij, in menige latere beoordeeling, het nieuwere en nieuwste tegen den achtergrond van dit historische doet uitkomen of afsteken.

Kennis van zaken, ontleding van de werken in hun saamstellende bestanddeelen, liefde en bewondering voor den Nieuwe-Gids-tijd, herdenkende waardeering van een daaraan voorafgegaan tijdperk, - dit zijn de grondlijnen die in zijn artikelen het weefsel van zijn stijl bijeenhouden en de wezenstrekken van zijn persoonlijkheid. Binnen dit karakter drukt het leven van die persoonlijkheid zich uit.

* * *

Er zijn menschen die het Heden hebben liefgehad, en die, op een zekeren leeftijd gekomen, dan ook verder van niets willen weten. Er zijn andere die, in hun liefde voor het Heden, het Verleden niet hebben vergeten, en ouder geworden, beide tegen elkaar afwegen met beklag, en bewondering.

De eerste zijn de ware behoudzieken. Zij meenen dat het leven stil staat nu *zij* het genoten hebben. De laatste werken op de Toekomst door het Verleden terug te verlangen dat zij schoon vinden, maar aangedaan met de heerlijkheid die ze in het Heden hebben liefgehad.

Van Deventer is een van hen. Er is in zijn reiken naar twee polen een bewegend beginsel dat levenwekkend werken

zal. En evenals, naar mijn meening, zijn *Platonische* en *Helleensche Studiën* door den onderzoeker van het nederlandsche geestesleven omstreeks 1880, op hun tijd weer zullen worden aan het licht gebracht, zullen deze twee deelen *Hollandsche Bellettrie van den Dag*, ter verklaring van onze tegenwoordige letteren niet kunnen worden gemist.

Boekbeoordeelingen

Vondels Lyriek. Bloemlezing, met een Voorwoord van Van Elring. L.J. Veen, Amsterdam.

De uitgever Veen heeft het aangedurfd twee honderd van Vondels kleinere gedichten in hedendaagsche spelling te koop te stellen. Het is een aangenaam boek dat door vorm en druk trekken zal, en waarin menig schoon gedicht den lezer opnieuw bekoren of, indien hij het niet kent, verrassen moet. De bezorger van de bloemlezing - hij noemt zich Van Elring - zegt in een *Voorwoord:* 'Waar het rijm of de klank [door nieuwe spelling] schade zou lijden, behield ik de oude: dat weet de lezer dus.' Na aandachtige lezing kan ik bevestigen dat dit waar is wat het rijm, en daarenboven wat de maat betreft. Er is in dit boek geen sprake van dat het vers geen vers of het rijm geen rijm zou zijn. Omtrent den klank wenschte ik dat mijn bevinding even gunstig was.

De heer Van Elring deelt mee, dat hij voor lezing en rangschikking van de gedichten doorgaans Van Vloten geraadpleegd heeft. Dat is goed en ik zal zelfs meer zeggen: wie gedichten van Vondel in hedendaagsche spelling geeft, kan niet wijzer doen dan Van Vlotens uitgaaf tot grondslag te nemen. Hij moet haar van kleine fouten nauwkeurig zuiveren en zien of zij overal de beste lezing geeft, maar daarna moet hij in leesteekens en spelling het een en ander wijzigen *naar Vondel toe*. Welnu, aangenomen dat Van Elring ons een gewijzigde Van Vloten geeft, dan gaan zijn veranderingen in de spelling (de leesteekens wensch ik nu niet ter sprake te brengen) voor het meerendeel in de verkeerde richting: ze gaan namelijk *van Vondel af*.

Van Vloten heeft zich zorgvuldig onthouden van al die

schoolsheden die tegen Vondels praktijk ingingen, als daar zijn: dat men in sommige gevallen niet *als* maar *dan* moet schrijven, dat *gouden* en *zilveren* wel mag, maar *goude* en *zilvere* niet, dat er onderscheid tusschen *leggen* en *liggen* bestaat, dat het netjes is *zegt* te schrijven en niet *zeit*. Bovendien zag hij geen reden *storf* in *stierf*, *hen* in *zich*, *stal* in *stand*, *iet* in *iets*, *hijlik* in *huwlijk*, of *Pekyn* in *Peking* te veranderen. Hij duldde dat Vondel *bij* schreef, als wij *door*, en *om* als wij *voor* schrijven, en hij vergde hem niet aan *ope*, *behoude* en diergelijke de *n* toetevoegen, die ons op school werd ingeprent.

Van Elring daarentegen heeft alles gedaan wat Van Vloten heeft nagelaten, zoodat de lijst van zijn *onnutte* wijzigingen nog aanmerkelijk is te vermeerderen.

Enkel onnut? Neen, mijns inziens ook schadelijk. Ieder kent de regels uit *Beekzang:* ‘Erf je niet als heil en zegen? Ben je juist van pas geregen -’ en ieder zal voelen dat het onnutte wijzigen van *als* in *dan* hier het vers ook zijn lenigheid ontneemt. De *Triomftoorts* begint: ‘'t Gewapend Scheld ging t'zeil met dit geschreeuw: Dat geldt, dat geldt den Leeuw’: - de heer v.E., vaag beseffende dat de uitdrukking *t'zeil gaan* ons vreemd is, breekt de *t* en daarmee de ruggegraat uit die regels.

Dit zijn voorbeelden die zelfs buiten het verband en de stemming van het gedicht gezien, op den lezer indruk maken. Een aantal andere spreekt op zichzelf niet sterk genoeg om ze hier aan te halen. Toch zal ik trachten door een enkel staal duidelijk te maken hoe zelfs een kleine wijziging een voor den dichter waardevolle fijnheid kan doen verloren gaan. In *Vredezang* schrijft Vondel: ‘Neerlands Vrede schrijft nu wetten Allen Vorstendommen voor, Licht ze veur op 't heilrijk spoor -’ Het is duidelijk dat Vondel dit *veur* opzettelijk schrijft, ten eerste om zich niet te herhalen, ten tweede om zijn rijm niet te bederven. De heer van Elring evenwel noemt in zijn *Voorwoord* het veranderen van de *eu* in *o* nadrukkelijk als een van de kleine wijzigingen die hij ongevaarlijk acht, en verandert dan ook dit *veur* in *voor*.

Eén gedicht wil ik afzonderlijk bespreken. Ik bedoel het *Lijfgevecht tusschen Kuischheid en Minne*.

Als men eerst in de woorden de klanken verandert, en daarna de eenigszins verouderde woorden vervangt door hun nieuwere synoniemen (stal door stand, slaloos door achtloos etc.), dan kan het niet falen of men voelt zich in Vondels plaats geschoven en meent dat men nog wel meer kan doen.

Zoo ging het den heer van Elring toen hij te kiezen kreeg tusschen, van dit gedicht, twee lezingen.

'Twee lezingen' - zegt hij in een noot - 'welke beide geraadpleegd zijn. Ik trachtte de voordeelen die beide aanboden te benutten.' De mededeeling lijkt onschuldig. Men denkt dat de een of andere drukker, of een onhandige overschrijver, zijn fouten mee in den tekst vereeuwigd heeft en daardoor de lezing onzeker maakte. Men denkt desnoods dat Vondel, weifelende tusschen verschillende woorden, de keus uit zijn handschriften overliet aan de nakomelingschap. Ja, misschien, misschien denkt men zelfs: een kleine verandering die Vondel zelf later gemaakt zou hebben en waarin men het waagt geen verbetering te zien....Maar als men de lezingen voor zich heeft ziet men het anders. De eene is van een nog-jongen, de andere is van een al-ouderen Vondel. De herziening is een overbrengen geweest in een anderen stijl.

De vrijheid die de bloemlezer, naar zijn eigen bekentenis, genomen heeft, is dus deze: dat hij twee geheel verschillende bewerkingen door elkaar heeft geward.

De eene bewerking is van omstreeks 1625, uit den tijd van de *Geboortklok;* de andere van omstreeks 1645, uit den tijd van de *Altaargeheimenissen*. De eene uit de jaren van Vondels bloeiende zinnelijkheid, de andere uit die van een edele vroomheid. Het laat zich denken dat het verschil groot zal zijn.

Het eigenaardige van den *Geboortklok*-stijl is een overvloed van kleine trekjes die de dichter stuk voor stuk even belangrijk vindt. Na 1640 ontstaat er evenwicht tusschen die onderdeelen en de algemeene volzin-lijn. Als Vondel dan ook dit gedicht omwerkt, begint hij met alle te zeer voor zichzelf levende woorden te wijzigen of ze te vervangen door andere. En hier en daar zelfs niet alleen woorden, maar heele beelden, heele voorstellingen.

Om u dit te laten zien, druk ik den aanhef van beide bewerkingen nevens elkaar.

Eerste bewerking.

Aan het beekjen dat er dwers
Lekt door 't boschjen, altijd versch,
En in 't vijvertje terstond
Zinkt de viskens in den mond;
Aan het beekje dat steeds ebt
En in duin zijn leven schept;
Op wiens oever goedes moeds
Nymphjes lobbren barrevoets;
In wiens kil natuur verleent
Keitjes die men met 't gesteent
Van een welgebore vrouw
Nimmermeer verwisslen zou;
Op dit beekjen heeft op 't lest
Kuischheid zich een burg gevest,
En daar uit zorgvuldigheid,
't Water driemaal om geleid.
Wit albast de vesten zijn
Die men best bij zonneschijn
Uit de toppen blinken ziet
Van rieboordetjes en riet.
Op dit slot staat een kapel
Daar, met wind en snarenspel,
Een spierwitte maagdenrei
Mengt een goddelijk geschrei.

Latere bewerking.

Aan het beekje dat zoo dwers
Door het bosch lekt, even versch
En in 't vijvertje terstond
Zinkt de visschen in den mond:
Aan de beek die eeuwig ebt,
En in duin haar leven schept,
Op wiens oever goedes moeds
Nymphen lobbren barrevoets:
In wiens kil Natuur verleent
Kaitjes die men met gesteent
Van een welgebore Vrouw
Al te noode wisslen zou:
Op dit Beekje klaar en kuisch
Bouwde Kuischheid zelf haar huis;
En zij leide uit angst en zorg
't Water driemaal om dien borg.
Al de muur is wit albast:
Als de dag in 't Oosten wast
Blinkt het slot, met kunst gebouwd,
Uit den top van 't lauwerwoud.
Op dit slot omringt de palm
Een kapel waarin de galm
Antwoordt op het Maagdekoor
En vermaakt het kuisch gehoor.

Een minder levendige, maar breedere slag, vermindering van het aantal verkleinwoorden, invoering van woorden die den ernst van de voorstelling verhoogen (de beek die *eeuwig* ebt; de Kuischheid die niet uit zorgvuldigheid, maar uit *angst en zorg* het water driemaal om de burg leidt), eindelijk van het kasteel van de Kuischheid een schildering die in niets meer aan het boven riet en lischdodden uitblinkende landhuisje van de Baecken denken doet, maar het ons - men verbeeldt zich sommige middeleeuwsche schilderijen - toont als, met kunst gebouwd, boven de toppen van een lauwerwoud blinkend, terwijl palm de kapel omringt. Geen wonder dat in dezen nieuwen aanleg ook de spierwitte maagdenrei met zijn goddelijk geschrei verdwijnen moest, om plaats te maken voor het maagdekoor dat met zijn galm het kuisch gehoor vermaakt.

Van deze twee bewerkingen nu houdt Van Elring in hoofdzaak de eerste, wat niet wegneemt dat hij de trekken *angst*

en zorg en *het maagdekoor dat het kuisch gehoor vermaakt* erin doet overgaan.

Verder in het gedicht, als Kuischheid ten kamp gaat tegen Minne (Geilheid zei Vondel in de eerste, maar niet in de tweede lezing) zijn de bewerkingen de volgende.

> Alle vensters lagen vol
> Nonne-troniën, blank en bol,
> Als haar vrouw, ten vederspel
> Uitreed op een witte tel,
> Met een rijdrok hagelwit;
> 't Kleed dat voegt haar daar ze zit
> Met haar speer, omgord wel stijf;
> Pijlen ramlen aan haar lijf.
> Alle vensters lagen vol
> Reine nonnen, blank en bol,
> Als mevrouw ten wapenspel
> Uitreed op een witte tel,
> Met een rijrok, net en wit.
> 't Kleed dat voegt haar daar ze zit
> En de speer voert. Van haar rug
> Ramlen pijlen scherp en vlug.

Men ziet wel: dezelfde soort wijziging. De pittoreske nonnetroniën zijn door reine nonnen vervāngen, 't al te sprekende woord *hagelwit*, een penseelstreek uit zijn eerste tijdperk, is hier even onverbiddelijk geschrapt als het *spierwit* in den aanhef. De *aan haar lijf* ramlende pijlen hebben zich moeten voegen in een juister teekening.

Van Elring doet tegenover dit fragment juist andersom als tegenover het vorige. Hij volgt nu de tweede lezing, waarin hij dan evenwel niet scheiden kan van het woord *hagelwit*.

Dit is wat ik noem twee bewerkingen door elkaar warren en ik geloof dat de lezer het met me eens zal zijn.

Van Elring heeft, zooals ik zei, deze wijs van doen in een aanteekening meegedeeld. Wat hij niet heeft meegedeeld is, dat hij overal waar de brokjes van Vondel niet aan elkaar pasten, de gapingen heeft bijgeborduurd; en ook nog elders hier en daar woorden van Vondel vervangen heeft door zijn eigene. Het gedicht werd daardoor een broddellap, waarin niet alleen fragmenten van twee onvereenigbare lezingen door Vondel maar ook brokstukken van Van Elring voorkomen. En van de laatste zelfs niet weinige. Immers - tenzij er een derde mij onbekende lezing van Vondel bestaat - tel ik veertien regels die gedeelten van den heer Van Elring inhouden.

Veel zelfvertrouwen, en niet genoeg zorg om al de vereischten voor een uitgaaf als deze vooraf nategaan! Zelfs de verzorging van de drukproeven laat te wenschen. Hier is een

gedicht *(Speelstrijd van Apollo en Pan)* onverstaanbaar geworden door het uitvallen van een strofe; daar een strofe *(Op de Neerlaag der Turksche Vlote* str 2. o.a.) onbegrijpelijk door de fout van een woord. Te weinig is bedacht dat een slordigheid in woord of leesteeken een wijziging in vers of volzin ten gevolge heeft.

Van Dr. Kalffs lezingen, die ik de vorige maand besproken heb, vond ik hier ééne al overgenomen: die van *Wildzang*.

Moderne Kunstwerken, onder Redactie van H.P. Bremmer. Uitgave van W. Versluys, Amsterdam. 1904.
Vincent van Gogh 40 Photocollographies d'après ses tableaux et dessins. Amsterdam, W. Versluys.
Vincent van Gogh 100 teekeningen uit de Verzameling Hidde Nyland in het Museum te Dordrecht. Eerste aflevering. W. Versluys, Amsterdam 1905.

De reeks van plaatwerken die bij den uitgever W. Versluys verschijnen, bleef in dit en het vorige jaar geregeld toenemen. Aan de *Moderne Kunstwerken* van Bremmer werd juist dat toegevoegd wat menigeen eraan miste: korte beschouwingen van den redakteur, die bij elke plaat aanwijst wat hem opmerkelijk erin voorkomt, en het verband toont tusschen het besproken kunstwerk en de algemeene denkbeelden betrekkelijk kunst, die hem tot zijn uitgaaf drijven. Verschillende van die stukjes wierpen, voor mij althans, een onverwacht licht op platen, die mij anders eenigszins vaag hadden toegeschemerd. Nog een weinig tijd gewijd, ook aan hun typografische verzorging, en ik zou niet weten wat de lezer meer wenschen kon. - Na het album met veertig photocollographiën naar schilderijen en teekeningen van Vincent van Gogh, verscheen nu de eerste aflevering van een uitgaaf die honderd platen naar teekeningen van dien meester uit de verzameling Hidde Nyland bevatten zal. Voor een leek is het altijd een geruststelling te weten dat de hem voorgelegde weergaven

naar teekeningen en niet naar schilderijen genomen zijn. De kans is zooveel grooter dat het oorspronkelijk erin benaderd is. Ja, een teekening spreekt in zulk een weergave tenminste door haar lijnen bijna onmiddelijk. Zoo in deze aflevering de nos. 1 en 4: de vrouw die met alleen nog maar de gedachte in haar moede lijf op een bank zit, - de knoestige boom, die zijn barbaarsche grilligheid voor aarde en hemel steekt en nauwelijks een uithoek vrij laat voor de tengere bescheiden boompjes die op een landpunt in het water hun ijlen schroom naar boven reiken. - Van Gogh heeft het karakter van de dingen liefgehad en zijn innerlijke onrust dreef hem achter het gegrepen karakter altijd weer naar een dieper te peilen. Wist hij niet dat het karakter van het leven de Onrust zelf is, en dat men daaraan ondergaat, tenzij men in de eeuwigheid van die onrust een beginsel van rust en schoonheid vindt? -

Met verlangen zien wij de verdere afleveringen tegemoet van een uitgaaf, die ons, buiten het museum-lokaal, in de stilte van onze eigen vertrekken, tot beschouwing en overweging van dien bizonderen geest vermag uittelokken.

Het Hooglied van Salomo, verlicht en versierd door B.A. van der Leck en P.J.C. Klaarhamer. Uitgegeven door W. Versluys, Amsterdam.

In band van zilvergrijs linnen met kloeke zwarte rug-, hoek- en midden-stempels, bieden B.A. van der Leck en P.J.C. Klaarhamer ons *Het Hooglied van Salomo* aan, zooals zij het in groot-kwarto formaat met op steen gebrachte letters en versieringen, bij Scherjon en Versluys deden afdrukken.

Wij vergissen ons wel niet als wij in dit werk de voortzetting zien van pogingen, als indertijd door Derkinderen en Berlage met een uitgaaf van de Gijsbrecht van Amstel zijn aangewend. Nu, evenals toen, werken een bouwmeester en een fantazeerend kunstenaar samen om het boek een eenheid te doen zijn van tekst en versiering, zoowel naar den zin als naar het uiterlijk.

Eenheid van tekst en versiering naar den zin wordt derwijze

gezocht dat de idee die geacht wordt in den tekst te leven, met andere middelen door den teekenaar wordt tot uiting gebracht. Eenheid tusschen beide naar het uiterlijk bestaat daarin dat de met letters bedrukte en de met figuren bedrukte bladen of gedeelten van bladen, naar een bepaalden smaak, of volgens een bepaald stelsel, in harmonie met elkaar gebracht worden en tot een boek gevormd.

Het ligt voor de hand dat de eerste taak bizonderlijk aan den fantazeerenden, de laatste meer eigenlijk aan den bouwkunstenaar toekomt, - en een duidelijk onderscheid tusschen deze proeve en de vorige vinden we dan hierin dat nu ook de bouw-kunstenaar in staat is gesteld aan zijn opdracht naar den eisch te voldoen.

B.A. van der Leck heeft de platen en versieringen gemaakt die den zin, welken men in het Hooglied legde, in plastische vormen, maar met vrije behandeling uitdrukken. P.J.C. Klaarhamer heeft naar een vaste kwadraatverhouding niet alleen de bladzijden tusschen tekst en versiering verdeeld, maar ook met eigen letter den geheelen tekst op steen gebracht. Niets meer dan de keus van een bronsgroen voor de letter en een geelbruin voor de teekeningen was daarna noodig om het harmonisch geheel te krijgen dat hij zich gedacht had.

Er spreekt uit het boek een gelukkige rust en een belangelooze liefde om iets goeds tot stand te brengen. Eenerzijds zijn de maat waaraan hij zich gebonden, de genegenheid waarmee hij zijn arbeid volvoerd heeft, elementen die ons uit het aandeel van den eenen bewerker weldadig aandoen, - anderzijds treffen ons in het deel van den anderen de zekerheid waarmee hij zich hecht aan de idee van Het Hooglied en de vastheid waarmee hij haar in een beperkte verscheidenheid van vormen ter uitbeelding brengt.

De Idee van het Hooglied, zeg ik. Het Hooglied is niets dan het hooge lied van de liefde. Of men het naar zijn oorsprong, naar zijn dichtvorm, of zinnebeeldig verstaan wil, dat verandert niets aan de waarheid dat het de liefde uitspreekt, de liefde, en niets anders. ‘Ik ben krank van liefde. Zijne linkerhand zij onder mijn hoofd en zijne rechterhand omhelze mij.’ ‘Ik vond hem dien mijn ziele liefheeft; ik hield hem vast en liet hem niet gaan, totdat ik hem in mijner moeders huis

gebracht had.' 'Ik sliep, maar mijn hart waakte. De stemme mijns liefsten die klopte, was: Doe mij open, mijne zuster, mijne vriendin, mijne duive, mijne volmaakte, want mijn hoofd is vervuld met dauw, mijne haarlokken met nachtdruppen. Ik heb mijnen rok uitgetogen, hoe zal ik hem weder aantrekken? Ik heb mijne voeten gewasschen, hoe zal ik ze weder bezoedelen? Mijn liefste trok zijne hand van het gat der deur; en mijn ingewand werd ontroerd om zijnentwille. Ik stond op, om mijnen liefste open te doen; en mijne handen drupten van mirre, en mijne vingers van vloeiende mirre, op de handhaven des slots. Ik deed mijnen liefste open; maar mijn liefste was geweken, hij was doorgegaan; mijne ziele ging uit vanwege zijn spreken; ik zocht hem, maar ik vond hem niet, ik riep hem, doch hij antwoordde mij niet. De wachters, die in de stad omgingen, vonden mij; zij sloegen mij, zij verwondden mij; de wachters op de muren namen mijnen sluier van mij. Ik bezweer u, gij dochters van Jeruzalem, indien gij mijnen liefste vindt, wat zult gij hem aanzeggen? Dat ik krank ben van liefde.' 'Dat ik u op de straat vond, ik zoude u kussen - ik zoude u leiden, ik zoude u brengen in mijner moeders huis.'

Dit is de liefde, dezelfde waarvan in dat andere Oostersche Boek, de Arabische Nachtvertellingen, geschreven is, die het meisje waanzinnig deed schijnen, zoodat haar ouders haar aan een ketting legden, maar toen zij bericht kreeg dat achter de gordijn haar minnaar stond, toen zette zij haar voeten tegen den muur en brak den halsband, en ze wierp zich op hem en zoende hem zooals de duiven die trekkebekken.

Dit is de liefde, versta haar zinnelijk, versta haar geestelijk, - ze is immers eene, de onveranderlijke drang van het leven dat zich naar het leven stort.

Het Hooglied van Salomo is door de heele Christenheid zinnebeeldig, als de liefde tusschen Christus en zijn Kerk uitgelegd, en aan dien zin heeft de versierende kunstenaar zich gehouden en de elementen ervan gebruikt voor zijn verluchtingen. Wij laten ons dat gaarne welgevallen en genieten rondom deze diepe fontein van liefde de zinrijke en klare vertooningen, die op het architectonische kader zijn aangebracht.

ALBERT VERWEY.

Dichters nachtgezang
Door
Albert Verwey.

Heldere avond komt en luistert
Wijl ik met mijn hoofd in 't koele
Kijk hoe 't water vonkt en duistert -
Duister vonkt wat ik bedoele
In den hemel die mij kluistert.

Mijn gedachten spreken zachtjes,
Weet ik of mijn mond iets fluistert,
Paren droomen langs de grachtjes,
En langs wallekantjes ruischt er 't
Water mee met hun gedachtjes.

En ik weet dat droom en sterren,
Donkre gracht en heldre harten
Zich vereenen in den verren,
Zich verwarren in den zwarten
Hemel, dien geen vonken sperren.

Heldere avond komt en luistert
Wijl ik met mijn hoofd in 't open
Hoor hoe 't water ruischt en fluistert.

Mijn gedachten breken open -
Hemel hoort ze, vonk-doorluisterd....

* * *

1

Zooals Christen[+] eens zijn zware
Pak van zonde van zijn schouders
Vallen voelde toen de Hemel
Openging om hem te ontvangen,
Zoo is 't mij nu andre zangen
Uit de klaarheid, na 't gewemel
Tusschen wordenden en ouders,
Wenschen dat ik ze openbare.

Uit de klaarheid, uit de stralen
Van het strijdens-moede duiken
Dat de stam doet, kool geworden
In de donkre diepe schachten,
Uit de lichtbron, uit de krachten
Van - herschapenen gedorden -
Diamant, aan 't licht te ontluiken:
Andre liedren, andre talen.

Uit de blijdschap, uit het blanke
Van de erkentnis dat het lichte
Schoone leven niet kan wezen
Dan in 't schijnsel van de wonden
Die we op 't arme lijf bevonden,
Komen liedren opgerezen
Waarin 't hart zijn dienst verrichte -
Waar 'k voor danke, die 'k verklanke.

[+]Toespeling op den *Christian* van Bunyan's *Pilgrimage*.

2

Ik heb u nooit naar waarde liefgehad
Mijn arme wonden-volle Man van Smarten:
Hoe glanst uw lijf, gehangen voor den zwarten
Verbolgen hemel, naar de zondge stad.

Nu ben ik zelf als gij en heb gevonden
Dat geen heelal is dan waar gij in woont.
Hebben zij u met doornen niet gekroond
En om een rietstaf niet uw hand gewonden

Alleen opdat elk zien zou dat gij stierft
Een Koning, maar niet een alleen van Joden,
Doch van ons allen die verslagen vloden
Daar 't donker werd toen gij het daglicht dierft.

3

Buig u, o mijn zielsbeminde,
Naar het woord dat ik misgun
Aan wie zienderoogen blinde
't Beeld niet zien al toon ik 't hun.

't Is geen weergalm, maar een wezen,
Diep in 't hart mij losgeraakt,
Lippen mogen 't luchtig lezen
Maar een machtge vorm ontwaakt

Die als een dier reuzengeesten
In 't arabisch nachtverhaal
Voor u oprijst dat ge vreest en
Vruchtloos teeken zoekt of taal

Om hen weer omlaag te bannen
In den bodem, in de zee,
Wondre vrouwen, wreede mannen,
Maar hulpvaardig en gedwee

Zoo de rechte daad gij dede
Of hun noemt den rechten naam -
U te dienen zijn zij reede,
Schatten dragen zij u saam.

Zulk een geest komt uit mijn woorden
Tot u en gij vindt in 't hart
Daad en naam en, graag-bekoorde,
Deelt hij wat verborgen werd.

4

Anders niet dan zulk een visscher
Wachtend voor de donkre zee,
Die het net werpt en - wat is er? -
Visch of vuilnis? wel of wee? -

Of misschien een kruik met stempel
Van den wijzen Solomon,
Bouwer van den gouden tempel,
Die de geesten bannen kon,

Geest die nu komt uitgestegen
Nu ik roekloos 't stempel breek,
En mijn noodlot grimt mij tegen
En ik wankel koud en bleek, -

Anders niet dan zulk een visscher
Die het net werpt hopensvol -
Zij 't een treffer, zij 't een misser -
En dan voelt hoe 't weefsel zwol,

En het ophaalt, zonder weten
Of er lust of dood in leit -
Anders niet wacht ik gezeten
Levens donkre onpeilbaarheid.

5

Gij weet wel, kind, dat ik in vroegre dagen
Zooveel verwachtte van mijn groot verstand,
Of van de gaven die diep in mij lagen,
Of van 't vermogen van mijn zachte hand, -

En 'k zeg u dit: ik had mij niet bedrogen,
Mijn menschegeest doorzag 't aanschouwd heelal,
En wonderbaar werd door mijn droom bewogen
Wie 't oor ontsloot voor zang en woordenval, -

En ik genoot me en juichte en zag mijn krachten,
Totdat ik voelde hoe aan hoogen boom,
Een blad, ik hing en schreef in de aardsche nachten
In 't zand de teekens van eens grootren droom.

6

Liefde is meer dan alle dingen
Die in 't daglicht lokkend staan,
Liefde is dan de erinneringen
Meer die schoonst in schemer gaan,
Liefde is meer dan alle wezens
Die begeeren veel en lang
Dat na min of meer belezens
De eene gaat des andren gang,
Liefde is meer dan al 't geziene
Dat door werelds weefstoel drijft,
Nu een warling van 't misschiene
Dan figuur die feilloos blijft, -
Liefde is dat, beweegloos schijnend,
Doet bewegen al wat is,
Nooit verschijnend, nooit verdwijnend,
Helderste en geheimenis, -
Liefde is dat in alle dingen
Leeft en weeft zoodat ze zijn,
Liefde is in de erinneringen
De onveranderlijke lijn, -
Liefde is wat in alle wezens
't Hart doet gaan naar andren heen
Zoodat zonder iet belezens
De eene d'aêr zoekt, de ander de een, -
Liefde is wat in al 't geziene
De eene drift is waar 't door drijft,
Liefde is achter al 't misschiene
De een figuur die feilloos blijft.

7

Zij zeggen dat in spraak en zang
Ik meester ben en vast van hand
De tonen van mijn hart ontvang
En samenslinger tot een band
Die met een ongebroken dwang
De harten snoert naar ik 't verlang
De harten voert van land tot land; -

Maar 't is een waan, een waan als geen,
Dat iemand leeft die vast en vrij
De klanken van zijn hart tot één,
Eén band snoert die onbreekbaar zij, -
Dat kan geen één, geen één alleen,
Dat kan alleen wie 't levend leen
Van 't hart verheergewaadde aan mij.

*

8

Ik ben een blad,
Gedord, in 't nat
Langs 't slijkrig pad
Gevallen, haast vertreden,
En dat, nu zon
Zijn vocht nog won,
Dacht of het kon,
Misschien, zijn pronk nog breeden.

9

In 't verborgen is de lichtglans
Waarnaarheen gericht ik leef,
Geeft die schijn ook mijn gedicht glans
Prijs mij zalig dat ik 't schreef.

Prijs mij zalig, dan ook zalig
Als ik staande voor dat licht
Schaduw werp waardoor opalig
Glanst uw blinkend aangezicht.

10

Met de zon gaan mijn gedichten:
Met den morgen 't klare lied,
Als de droppen 't loof doorschichten
En de leeuwrik lucht-in schiet.

Als de zon steeg 't felle blinken,
Zwoel en zwaar van klank op klank, -
Tot een matheid scheen te zinken
In de heetheid van mijn zank.

Met het koelre 't breeder deinen
Als ontspannen 't woord zich spreidt
En een nagalm naar de pleinen
Van den avond mij geleidt.

Tot op 't laatst een scheemrend neuren
In den nacht zijn helheid hoogt
En een liedpijl voor de deuren
Van den hemel 't vuurwerk boogt.

11

De velden, bosschen, dorp en stad
    Zijn achter mij: de zee
Is voor me en lokt en troost mij wat
    Van wat mij 't land misdeê.
Zij ruischt, zij lokt, zij trekt, zij deint,
    Zij murmelt: mee, kom mee,
En als uw voet op 't land u pijnt
    Wees dan een golf in zee.

12

Van dat ik aanhef tot ik eindig
    Schouw ik Uw licht, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

Van dat ik aanhef tot ik eindig
    Voel 'k U nabij, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

Van dat ik aanhef tot ik eindig
    Hoor ik naar U, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

13

Gelijk een kind gezeten
Aan vaders knie
Hoor ik gefluisterd weten:
Zinrijke melodie.
En ik antwoord: Wat is er, vader?
Maar zie dan wel
Dat noch blauwe ader
In blankend vel,
Noch bruine haren
Noch lichtblauw oog
Mij openbaren
Wie mij bewoog.
Toch zag 'k - zoo was 't - een gestalte
Dicht neven mij,
En niets dan deze smalte,
Tot den muur, bleef vrij.

14

Er is een droom
Die ik bemin:
Hij is een stroom,
Ik ben erin.

Hij is van sterren
Melkige weg:
Die draagt mij verre en
Toch dwaalloos weg.

Hij is van ether
Onzichtbre zee:
Voert stillen weter
Om alles meê.

*

15

O mijn Beeld dat heldre Schaduw,
Lichtbron en Geboorte zijt,
Door den melkweg, door den ether,
Straalt Ge uw tegenwoordigheid.

En ik ben een klein, een duister
Wezen, duikende aan Uw hand,
En vergeefs zoek ik me ontsteken
Aan Uw onuitbluschbren brand.

16

Door alle landen
Ben ik gegaan,
Talen en standen
Heb ik verstaan, -
Overal heb ik gevonden
U, U en nogmaals U.

Oovral belijdenis,
Oovral verloochening,
Want van alle tijden is
Trots en ontgoocheling, -

Trots die het leed niet wil,
Leed dat tot deemoed stemt,
Tot, meer dan mensche-gril,
Gij ons èn troost èn temt, -
Eeuwig alleen aan U
Zijn wij gebonden.

17

Men kan langs de aarde gaan
En U verliezen.
't Is of Gij stil blijft staan
Totdat we U kiezen.

Gij die de aanschouwde
Gedachte zijt
En wie vertrouwde
Op schijn, vermijdt.

Men kan langs de aarde gaan
En U verliezen.
't Is of Gij stil blijft staan
Totdat we U kiezen.

18

Wat is een woord!
Een zucht, gesmoord

Op weg van hart naar lippen,
Maar die dan toch de lucht beweegt
En ziel waar Gij U over neegt
Een weer-zucht doet ontglippen.

19

Al onze zielen zijn rondom Eene,
Al onze zielen begrijpen elkaar.
Zie, in het schijnsel als 't op ons schene,
Zagen we ons aller wezen waar.

Al onze zielen zijn rondom Eene,
Al onze zielen begrijpen Haar.
Zie, in het schijnsel als 't op ons schene,
Zien we in het onze Haar wezen waar.

20

Men kan in 't vele 't Eene vinden
Zoo wij 't zien als ziende blinden,
    Blinden door één Licht geblind;
Want in d' éénen Schijn verwinden
Stralen die we in dingen minden
    Zich, wen 't oog die blindheid bindt.

21

Kom dan, wereld, met uw werken,
Helder als op de' eersten dag,
Ik bemin ze en wil mij sterken
Aan uw frischheid, aan uw lach;

Aan de blijheid van uw kleuren,
Aan de klaarheid van uw lijn,
Aan de zoetheid van uw geuren,
Aan uw heelen schoonen schijn;

Aan uw volheid, aan uw veelheid,
Aan de vastheid van uw drang,
Aan uw bolheid, aan uw heelheid,
Aan den rolgalm van uw zang;

Aan uw beeldspraak, aan uw denkvorm,
Aan 't karakter van elk ding, -
Schenk me, o eeuwge schoone schenkvorm,
Laafnis, lust en zegening.

* * *

Zie de dag komt en zijn flonkring
Speelt met paarlemoeren schijn
Voor mijn venster door de donkring
Van gordijn op 't raamkozijn.

Zie de dag komt en verbleeken
Doen de sterren, flauw en hoog,
't Water glimt en luid verbreken
Stemmen 't fluistrend nachtbetoog.

Zie de dag komt: in de straat wijkt
't Laatste paar dat langzaamst ging:
Lief die liefste in 't lief gelaat kijkt:
Droom van minne en mijmering.

Zie de dag komt: al 't gewemel
Dringt tot mij door 't open raam.
Hoog schouw 'k op naar d' open hemel,
En geen woord, geen beeld, geen naam.

Santos en Lypra
Door
T. van der Schaaf.

In koningin Ferie's gretig, onrustig hart verzonken de gevoelens van voldoening en blijen trots zoo spoedig, dat haar reeds in de eerste, schitterende dagen van koningschap, verscheidene uren van honger overbleven.

Honger was het, die haar dreef, wanneer ze, na fier en opgewekt langs de mannen op de bergen te hebben gereden, plotseling nukkig het paard wendde naar de verder liggende, eenzame streken.

Daar verveelde ze zich dan gewoonlijk, behalve wanneer ze den lust had om te draven en te galoppeeren, als vroeger. Maar ze had nu geen toekomst meer om over te fantazeeren; de eerzuchtige gedachten, die bij haar opkwamen, voerden haar spoedig terug naar het dal, naar de hooge plaats in haar koninkrijk.

Ze gaf veel feesten en woonde veel feesten bij. En al dat geschitter streelde, bevredigde haar; ze had wel waarlijk het hoogste bereikt, dat ze ooit verlangen kon,....maar omdat die dagen zoo lang waren, daarom bleven haar uren van honger over.

Wat een gril haar ingaf om te doen, dat deed ze en het waren mee haar 'beste uren, die uren, waarin ze toegaf aan grillen. Want dan ook - ja dan 't meest, voelde ze, dat ze machtig was.

Zulk een gril wekte het plan bij haar op, om nog eens terug te gaan naar de plek, waar ze den geheimzinnigen vijand ontdekt had. Ze had een tijdlang in haar overmoed geloofd, dat

die vijand zich zeker, na haar aanval, wel uit de bergen zou hebben verwijderd, maar langzamerhand, als ze weer dacht aan het ernstige bezig-zijn van al die menschen, aan die geluiden, aan de vreemde, gegraven weg, waarlangs men gevlucht was, dan geloofde ze, dat hij toch te groot, te sterk moest zijn, om zich zoo spoedig te laten verslaan. Heel alleen met haar trouw paard, wou ze nu naar dien vijand gaan zoeken, en als ze hem nog vond, wou ze als spion in z'n midden dringen, om hem gade te slaan.

Onmiddellijk voerde ze haar plan uit.

Ze was enkel maar nieuwsgierig, ze was niet bezorgd meer. Zoo de vijand al kwam, zoo hij al sterk was, hij zou toch de dalbewoners met de gewapende mannen op de bergen samen, niet overwinnen? En een felle strijd had toch ook z'n heerlijkheid voor eene koningin, die geen vrees kent en door haar volk wordt toegejuicht!

Op den langen rit dacht ze aan Faar. Faar kapte hout in het bergland, maar ze durfde hem niet opzoeken, want wat moesten de vreemde mannen, die zoo eerbiedig groetten, wel denken van eene koningin, die een houthakker opzoekt om mee te praten?

Ze dacht aan hem, onbezorgd en met een plagend lachje om de lippen. Die Faar, wanneer zou hij eens den moed hebben, tot z'n voorname vriendin door te dringen? Hoe zou 't hem meevallen....

Ze hoorde eindelijk de vreemde geluiden van den spoorwegarbeid weer, en ze ging nu de menschen, die werkten, sluipend, op een afstand, voorbij.

Ze begaf zich diep in de geheimzinnigheden van het vijandelijk gebied, langs menschen, die groeven, menschen, die werktuigen bestuurden, noodig om openingen te maken in de steenige berg-massa's, menschen, die vorschend rondkeken en een gesprek voerden onder veel gebaren, zware wagens, die den grond deden dreunen, stapels balken, tenten, dat alles kwam ze voorbij.

Ze bereikte de pleisterplaats, waar men gewonden verpleegd had. Hier liet ze zich afglijden van haar paard, dat ze met enkele woorden beduidde, stil op haar te blijven wachten; ze sloop ongemerkt langs de houten gebouwen en tenten, die hier in groep bijeen stonden.

De meeste gebouwen waren voorraadschuren, Ferie zag daar enkele menschen in en uitgaan, en de tenten, waarvan ze het doek een weinig van den grond lichtte, om er in te gluren, vond ze leeg.

Alle gewonden, behalve Beppo, waren beter en aan den arbeid; de verpleegsters waren heengegaan.

Het was nog enkele uren vóór Beppo's dood, toen Ferie daar zoo rondsloop. En in de stilte, die haar omgaf, onderscheidde ze wel de zachte geluiden van Beppo's klagende stem, die uit een der kleinste gebouwen tot haar kwamen.

Maar ze wilde niet ontdekt worden en bedwong daarom haar nieuwsgierigheid, die haar raadde, om te kijken door een der kleine raampjes, aangebracht in het houten beschot, en te zien, wie daarbinnen die geluiden veroorzaakte.

Ze begaf zich nog verder dan de pleisterplaats, aldoor langs den bewerkten weg, waar hier en daar nog enkele menschen zich bewogen.

Het snuffelen en spieden beviel haar, het leidde haar af, evenals een feest en gaf haar nieuwe, opgewekte gedachten.

Met den schemer-avond kwam ze terug in de pleisterplaats en terug bij het houten beschot met de kleine raampjes, waar achter nu een lamp brandde, die de raampjes kleurde met geel-rood licht.

Ferie begreep, dat ze nu wel naar binnen kon gluren, zonder ontdekt te worden; op haar teenen sloop ze nader en plaatste zich voor een der raampjes.

Beppo was gestorven en de vrienden stonden fluisterend om hem heen. Deze groep zag Ferie, en ze zou na eenige minuten wel heengegaan zijn, als niet het prachtige kleed, uitgespreid over den deken, haar oogen had doen op-gloeien van begeerte en haar verlokte tot heel andere plannen. De vrienden spraken juist over dat kleed. Het moest aan Lypra gebracht worden, zooals de doode 't gewild had en Santos werd gekozen voor die taak, omdat niemand, zoo goed als hij, haar kende en haar woonplaats wist.

Plotseling hoorden ze het luide gehinnik van een paard, komende van een geheel anderen kant, dan waar hun paarden op stal stonden.

Het was Ferie's paard, dat 't geluid deed hooren. Vrees-

achtig geworden door het lange wachten en den aanwinnenden schemer, schrok het geweldig van een voorbijspringend wild konijn en uitte dien schrik.

En de vrienden, terstond denkende aan een nieuwen aanval, een nieuw onheil, snelden naar buiten om te zien, wat er gaande was.

Ferie bleef koelbloedig aan het raam. Haar paard zou wel vluchten, als ze het wilden vangen en toch later weer terugkomen, om haar te zoeken. En niemand zag haar. Santos alleen was binnen gebleven, bij den doode.

Hij was veel te triest en te onverschillig na z'n laatste, diepe teleurstelling, dan dat hij zou opschrikken van 't hinniken van een paard.

Hij stond daar, dof en zonder gedachten, met alleen het vage gevoel, dat alle treurige dingen op hem neerdrukten.

Hij keek eerst op, toen hij een zachte, sluipende tred hoorde naderen en geschaduw op den wand van 't vertrek bemerkte.

Hij verwachtte, toen hij opkeek, een dier in z'n nabijheid te zien, doch het was Ferie, die zich naar binnen waagde, door de deuren, welke men had opengelaten. Langzaam en voorzichtig kwam ze, doch felle begeerte en dolle moed dreven haar.

Ze bleef zwijgend staan voor Santos en leidde met haar oogen de zijne, die verbaasd haar aanstaarden, mee naar het witte kleed.

‘Geef het mij,’ zei ze, gebiedend en smeekend tegelijk.

Santos nam haar kalm op van het hoofd tot de voeten. Hij kende haar niet, bijna niemand had haar bij den woesten aanval duidelijk gezien, en hij hield haar voor een rooverskind uit de bergen.

Als hij de felheid van haar begeerte gezien, begrepen had, dan zou hij haar niet zóó hebben aangestaard. Dan zou hij gezwicht zijn voor die begeerte, of zich dadelijk vijandig hebben getoond!

Zij wilde, toen hij onverschillig zweeg, het kleed van het bed wegrukken, doch dat belette hij haar. Zij trok haar dolk, - ook hij had een wapen en hield zich gereed om haar af te slaan. Maar het was hem heel onaangenaam, zoo z'n aandacht te moeten spannen en zich tot handelen gereed te

houden. Als gehoorzamend aan een bevel, vouwde hij het kleed op, om het te bergen in een geel koffertje, dat geopend op een stoel lag en eenige van Beppo's snuisterijen had bevat.

Wel kwam bij Ferie de gedachte op, hem te verwonden, terwijl hij daar stond te vouwen, om zoo misschien het kleed te kunnen bemachtigen, maar ze weifelde nog, toen het koffertje dichtflapte en Santos zich weer oprichtte.

Nu zagen ze elkander opnieuw aan, doch reeds kwamen de vrienden terug en toen Ferie hun naderende stemmen hoorde, week ze naar de deur. En terwijl ze langzaam heenging, hield ze haar oogen strak gericht op het koffertje, tot ze nog even een blik op Santos wierp, een blik, die hem zei, dat ze dat kleed toch verkrijgen moest, omdat ze het wilde hebben.

Iets later stond Ferie, op een hoogte, uit te zien naar haar paard, en tevens zochten haar scherpe oogen vandaar de geelroode raampjes terug. Haar paard zag ze nog niet, maar ze vond wel de raampjes, ze onderscheidde zelfs de omtrekken van het kleine, houten gebouw en peinzend lette ze op, of ook iemand daaruit kwam.

Ze wachtte en spiedde in donkerheid en stilte en het om-haar-heen-liggende werd al duidelijker voor haar.

Na eenigen tijd waren er twee dingen tegelijk, die haar aandacht trokken. Iets zwarts kwam uit de verte op haar toe: dat moest wel haar paard zijn, en een man, met het gele koffertje aan de hand, kwam opduiken uit het houten gebouw.

Hij verdween, doch weldra zag ze hem weer, met een gezadeld paard naast zich.

Ferie's laatste, waarschuwende blik was voor Santos een bevel geweest om zich te haasten met z'n taak. Dat wilde kind had hem gewekt uit z'n dofheid en hem doen besluiten, nog dezen nacht op reis te gaan. Wie weet hoe spoedig ze terug zou komen met helpers, om te trachten het begeerde te stelen! Bovendien, de weg was goed, de maan kwam op,....waarvoor zou het dienen, langer te talmen? Het was misschien noodig voor hem, dat een toeval hem opjoeg uit z'n willoosheid.

Ferie herkende nu duidelijk haar paard, dat haar dicht was genaderd, en ze zag den man met het koffertje 't zijne bestijgen. Traag ging ze haar trouwe kameraad een weinig tegemoet,

traag vatte ze den teugel en hief zich op z'n rug. Maar in haar groote oogen fonkelde een onweerstaanbare avonturen-lust.

Onwillig als een koppig kind, keek ze den kant uit, waar ze 't dal wist, over de daarliggende. grauwe, saaie bergen.

Ferie vond nergens anders de bergen saai!

De man op het andere paard draafde voort langs den pas gegraven weg van de Mirjastad door het bergland.

Was Ferie van weifelen zoo traag? Dacht ze er even aan, dat het dwaas was, tegen den nacht nog verder weg te gaan van haar koninkrijk?

Woest draafde ze den ruiter na, zóó woest, dat ze hem tot op enkele meters inhaalde. Hij scheen iets te hooren, keek om en herkende haar duidelijk, want de maan, nog verscholen achter de bergen, temperde reeds de donkerheid.

Doch hij stoorde zich niet aan z'n vervolgster en draafde in gelijke kalmte door. Ook Ferie hield zich nu een weinig in, en den geheelen nacht volgde ze hem op eenzelfden afstand, stapvoets rijdende als hij stapvoets reed, dravende als hij draafde.

Met het aanbreken van den morgen, bereikten ze de Mirjastad. Ferie zag vreemde huizen, vreemde menschen, vreemde beweeglijkheid, doch ze verloor den ruiter geen oogenblik uit 't oog. Men gaapte haar aan en riep haar na, doch ze bekommerde zich om niemand, dan om den ruiter.

Hij gaf ergens z'n paard af en liep naar een station, waar hij binnentrad. Dit was een groote moeilijkheid voor Ferie: ze kon hem te paard in dat gebouw niet volgen, doch ze sprong zonder bedenken over een hek en reed midden de vele menschen rondom het gebouw. Zoo trachtte ze Santos te bewaken. Beambten wilden haar tegenhouden, maar haar paard was wild en sterk en steigerde bij de minste aanraking van vreemden.

En gelukkig zag ze Santos spoedig zich mengen onder de andere menschen; hij begaf zich met groote schreden naar een spoortrein. - Ferie wist niets van een spoortrein! - Ze volgde Santos, nagezet door schreeuwende beambten, die beurtelings haar naderden en terugweken; oogenblikken van spanning en gevaar doorleefde ze, - toen floot de spoortrein en bewoog zich.

Ferie vluchtte, kwam terug, - de trein had reeds eenige vaart genomen en wees haar een richting aan, - Ferie vloog in die richting het zwarte ding vooruit, om te ontkomen aan 't lastige menschengewoel - en weldra was ze alleen met den recht-voort-vliegenden trein op de wijde, dorre vlakte, die de Mirjastad scheidde van de zee.

Ferie verbaasde zich over de vaart van het zwarte ding, ze wanhoopte spoedig het te kunnen bijhouden, haar paard was moe en verlangde te rusten, het zwarte ding vloog haar ver vooruit, tot ze er niets meer van zag dan een donkere stip, - tot ze 't geheel uit 't oog verloor.

Maar lange, ijzeren lijnen, recht voor haar uitgespannen, wezen haar den weg, dien ze te volgen had.

Ze begreep, dat ze haar paard moest laten rusten, en ze zocht een plek waar lange, droge halmen groeiden, die het dier tot voedsel konden dienen. Zelf at ze van brood, 't welk ze meegenomen had voor den tocht.

Waarheen voerden haar die ijzeren lijnen? Zou ze ooit het zwarte ding terugzien, dat zooveel sneller voortkwam dan zij? Ze dacht daaraan, terwijl ze wachtende toezag op het rustig gekauw van haar metgezel.

Ze bedacht ook hoe de menschen in het dal zouden meenen dat ze gedood, of gevangen genomen was.

Maar nu, in avontuurlijk streven, in onzekerheid, was er zulk een machtige rust, zulk een taai geduld, zulk een sterke wil in haar. Ze weerstond de gedachten-kwellingen: er was iets dat haar gebood niet op te geven wat ze begonnen was en toen haar paard lang genoeg verpoosd had, draafde ze weer met kalme snelheid langs de rechte, ijzeren lijnen voort. Het beviel haar zoo goed, zulk een leven!

Maar de rit was lang en vermoeiend, - wanneer zou er eens een einde komen aan die lange lijnen? Het zwarte ding leek voorgoed verdwenen....

De lijnen liepen tot aan een stad aan zee. Weer een stad, vol vreemde menschen en vreemde, drukke beweging!

Doch ook de man met het koffertje moest hier zijn! Ferie wist niet, hoe ze hem 't best zou kunnen vinden; ze hoopte op 't toeval en reed vele straten door.

Maar de avond kwam en ze vond hem niet; de menschen

die zich achter haar verzamelden, benauwden haar en deden haar wegvluchten uit de stad.

En ze bracht den nacht door, rustende in een verborgen plek tusschen de steile bergen, die zich uitstrekten van de stad langs de zee.

Ze sliep daar in, hoorende, zonder te luisteren, de muziek van de golven, welke ze niet zag en nooit gezien had.

Met den morgen werd ze wakker, de morgen bracht haar geluk! De morgen gaf haar den goeden inval, om op een der hoogste rotsentoppen te klimmen en zoo de stad en haar omtrek te overzien.

- 't Eerste wat ze zag was de zee. Voor 't eerst van haar leven zag ze zulk een wonderlijk, glanzend, woest-bewegend veld, en ze was zoo verrukt, dat ze even het doel van haar tocht vergat.

Denzelfden morgen had Santos een paard gehuurd en reed nu stapvoets langs de rotsenkust naar Lypra's huis.

Hij was niet ver van den hoogen top, waarop Ferie stond. Zoo vonden haar oogen hem weer en ze had wel willen juichen, omdat alles haar diende en haar gelukte, nu ze koningin was en geen vrees meer kende....

De wind en de zee maakten muziek, Ferie hield van die muziek: op de maat daarvan dacht ze haar trotsche, eerzuchtige gedachten, terwijl ze Santos volgde.

Die muziek vernieuwde haar koninginne-heerlijkheid en was zoo breed en krachtig dat ze er dronken van werd. Ze was dronken van trots en eerzucht, toen ze even na Santos, het eenzame huis bereikte, waar Lypra gewoond had.

Santos was er in lang niet geweest; hij vond nu het huis leeg, en een nieuw ontzettend iets dook voor hem op.

sHij dacht Lypra verdronken in de golven, die zoo lang en zoo luid haar hadden gesmeekt, om uit haar verschrikkelijkeenzaam huis in hun midden te komen. Hij dacht aan geen enkele andere mogelijkheid, die oorzaak zou kunnen zijn van haar verdwijnen. Hij vond het zoo natuurlijk, dat zware, droeve dingen een voor een òp hem vielen, om hem langzaam te vernietigen. Hij meende reeds een wonde plek te voelen, waaruit het bloed, dat z'n leven en z'n kracht was, langzaam wegvloeide....

Hij voelde geen schrijnende pijn over 't verlies van Lypra, hij staarde alleen somber op de waarheid, dat zooveel schoons verdwijnen moest in den dood....

Hij verliet spoedig het huis en wandelde naar de zee, om te peinzen over Lypra en over zichzelf.

En toen hij daar nauwelijks was, stond het wezen, half vrouw, half roofdier, te paard naast hem, met haar dolk opgeheven in de hand!

Wat ze zei verstond hij niet, maar hij begreep, dat ze hem dreigde met een fellen strijd, als hij haar het koffertje, dat hij nog aan de hand hield, niet gaf.

Ze ergerde hem met haar roofdier-begeerlijkheid, die hem stoorde en hem alweer dwong tot handelen, waar hij niets wenschte, dan zich stil over te geven aan gepeins.

Hij beschouwde haar koel: ze was op haar paard meer geschikt den strijd te winnen dan hij en 't leek hem dwaasheid z'n leven te wagen, het leek hem zelfs een dwaasheid, z'n gepeins op te offeren aan een ding van gaas en kanten.

Het behoorde aan Lypra, nu was Lypra er niet meer en het behoorde aan niemand.

En z'n vervolgster stond dreigend vóór hem, gereed hem te vermoorden, als ze kon.

Hij slingerde haar het koffertje minachtend toe en wendde zich van haar af. Hij staarde toen lang op de wreedheid, die het schoone had doen verdwijnen in dood; hij ging de wreedheid zien als een ijzige, grootsche vrouw, wier aanraking, als ze niet doodde, een felle pijn gaf om te harden, die ze aanraakte. Ze wilde van hem een mensch maken, gehard tegen alles en ongevoelig voor veel. Dat was het heil en het onheilige, dat ze hem bracht....

Ferie scheurde kleine, gouden knoopjes af van haar kleeren en wierp ze hem toe. Ze had het wolkige kleed uit het koffertje genomen en droeg het over haar schouder, met de wijde kanten strooken neerhangende over haar voeten. In haar opgewektheid vergaf ze aan Santos de lange moeite, die hij haar veroorzaakt had; ze voelde zich nu zelfs dankbaar jegens hem.

Hij keek verstoord om, toen hij die gouden dingetjes zag glinsteren; Ferie hinderde hem met haar nabij-zijn: hij wilde ongestoord peinzen en staren.

Ferie verliet hem en beschouwde de zee, het onbekende, waarvan de muziek haar gevangen hield in een roes.

En ze stelde zich even voor, hoe het zijn zou, als die monsters met witte schuimkoppen om haar heen brulden, en als ze zoo omstuwd terugkwam in 't dal! Een oogenblik kreeg ze lust om met haar paard in het levende water te springen, maar het dier week angstig achteruit bij den rand van de steile kust.

Zou dit water zijn als het water, dat ze kende in de beken van het dal? Zou ze verdrinken, als ze zich er in waagde?

Maar het leefde, het sprong omhoog! Het zou haar opheffen!

Wat een sterk en geweldig gebrul ging er van uit! Vreemde, wilde, sterke dieren! Wonderlijke beesten, die veranderden van vorm en die blonken als water, uiteen vielen als water en zich toch weer ophieven!

En ze leefden! ze leefden! - hoe konden ze anders zoo brullen en opspringen?

Ferie keek naar Santos. Santos staarde en peinsde. Wat zou hij daar zien, zoo ver? Ferie zag niets dan één groote dierenmassa, tot den horizon.

Doch Santos' onbeweeglijk-naar-één-punt-starende oogen maakten haar nieuwsgierig. Ze ging naar hem toe en vroeg luid, om de muziek te overstemmen: ‘Wat is daar?’

Hij haalde de schouders op. Hij verstond haar wel: de vraag was duidelijk in de uitdrukking van haar oogen, maar wat verstond zij van hem?

Waarom liet ze hem niet met vreê, nu ze haar doel bereikt had?

Ze reed weg, maar spoedig kwam ze hem weer voorbij en hij voelde haar nieuwsgierige blik op hem branden.

Doch hij trachtte niets van haar te zien. De zee bracht hem voedende gedachten, de zee speelde alle liederen uit, die hij in z'n leven gehoord had. Een bezielend kameraad was de zee voor hem geworden.

Hij had de zee gekend als een godheid, de draagster van alleen grootsche gedachten. Hij had haar veel diepen eerbied en vurige hulde bewezen.

Nu was hij ongevoelig geworden voor het hooge, het gewijde, - nu was de zee hem enkel een bezielend kameraad, een die lacht, die een schrijnende scheur in z'n gemoed toe-

stopt met z'n lachen, een, wiens stem krachtig en ferm klinkt, wiens hand z'n schouder omvat, zóó dat 't hem pijn geeft en goed doet tegelijk, een, wiens lachen in hem lachen opwekt, een, die de akelig-ziekelijke gedachte van hem afschudt, - dat hij een wonde plek zou voelen, waaruit z'n kracht wegvloeide!

Ferie was afgestegen en liep nu, met het hoofd leunende tegen de zijde van het paard, langzaam heen en weer.

Ze voedde en bestreed beurtelings het dol-roekelooze plan, dat in haar opgewonden hersens spookte.

....Zou ze haar paard met geweld aanzetten, om in het levende water te springen? Zou ze pogen zich door die vreemde, wilde dieren te laten dragen? Ze liep heen en weer, en zonder dat ze er op gelet had, was ze opnieuw nabij Santos. Nog altijd staarde hij op eene plek in de diepte. En ze vroeg hem nog eens nieuwsgierig, wat daar was.

Nu wendde hij zich toch naar haar toe en plotseling beviel ze hem, zooals ze, haar hoofd terzij leunend, hem aanzag met oogen vol driestheid en naieve geluksdroomen.

Hij had er nu wel luid om willen lachen, hoe ze hem daareven bijna wou vermoorden! Hij had wel luid willen lachen, bij de gedachte, wat hij haar zeggen kon, als ze het verstond....

Als hij dat wreede, volbloedige kind eens vertellen kon van de ijzige, grootsche vrouw, die hij gezien had in vizioenen en wier aanraken zoo geducht was....Maar ze verstond niets van hem en hij haalde weer de schouders op. Als ze nu boos was geworden en hem nog eens had willen vermoorden, dan zou hij zich 't liefst verdedigd hebben, door haar hoofd te omklemmen en uit haar oogen jeugd te drinken! Ze beviel hem, ze deed hem lachen, in z'n hart luid lachen, zooals hij noodig had. En 't was, alsof zij, blikkende in z'n gezicht, iets van haar naiefheid verloor.

Toen ze zich weer naar de zee wendde, wanhoopte ze er aan, dat ze daar gedragen zou worden, als ze zich waagde aan haar plan.

En nu 't geloof aan haar macht en haar geluk niet meer zoo sterk was, voelde ze zich eindelijk afgemat,....haar opgezweepte lust slonk tot dofheid. Santos mompelde iets tegen haar in zijn taal, die ze niet verstond. Ze keek nog eens vluchtig-

nieuwsgierig naar den horizon, om te raden wat hij daar zag,....daarna haalde ook zij de schouders op en ging heen, beschaamd, dat ze niet terstond tevreden geweest was, toen ze 't kleed had buit gemaakt.

Ferie kwam terug in het dal op een stillen, mistigen avond; niemand zag haar, toen ze langs den breeden weg naar beneden draafde. Ze zocht daarna een stil pad langs bouwlanden en boomgaarden, om het koningshuis te bereiken.

De enkele menschen die ze daar ontmoette, herkenden haar niet in den grijzen nevel. Ze dook plotseling op voor een schildwacht, die heen en weer wandelde voor de pilaren van het koningshuis. Hij schrok van haar, en op z'n korten roep kwamen eenige mannen aanloopen, die zich naast hem plaatsten, vóór Ferie.

Ze zeiden haar niets; maar toen ze wilde doorgaan, versperden ze haar den weg.

Nu bekroop haar een huiverig gevoel, een voorgevoel van iets verschrikkelijks. Maar het week snel, ze was niet bang nog, ze wierp op de zwijgende mannen gloeiende, woeste blikken - en ze vroeg niets.

Na eenige oogenblikken van stijf stilstaan, keerde ze zich vastberaden om en met een trotsch en dreigend: ‘Tot morgen!’ ging ze heen.

Ze sliep dien nacht in het oude, verlaten huis van haar vader, waar het even mistig en donker was als buiten, want de ramen waren gebroken en de muren gescheurd.

Geen beangstigend voorgevoel kwam bij haar terug, toen ze zich daar legde te slapen; ze dacht eenvoudig: ik ben koningin en die mij kwaad wil doen, zal ik straffen.

Dien nacht drong het gerucht van Ferie's terugkomst in vele der rotssteenen huizen door. En nog vóór den morgen bevonden zich in het koningshuis bijna al de voorname menschen, die er waren, toen de oude koning stierf.

Zij hadden den jongen koning overgehaald, Ferie te verstooten, daar ze blijk gaf, meer van de bergen te houden, waar ze vroeger zooveel bezems en bloemen gezocht had, dan van de rust en de statie van een koningshuis.

Ze hadden hem herinnerd, hoe onbeschaamd ze het konings-

huis eens was binnengedrongen, toen z'n vader op sterven lag, - aan z'n eigen belofte, gegeven aan Hohinde. Men zeide dat hij aan die beiden, z'n vader, den ouden, waardigen koning, en Hohinde, verplicht was Ferie te verstooten als ze terugkwam. En misschien kwam ze niet eens meer terug....

Zoo hadden ze den koning er toe gebracht, berichten het land door te zenden, die z'n onderdanen meldden, dat Ferie geen koningin meer was.

En dezen nacht, nu geheimzinnige boden van het koningshuis uitgingen, om van Ferie's terugkomst te vertellen, omringde men den koning, om hem te beletten zwak te zijn en zich door Ferie te laten meesleepen.

Ook Hohinde was bij hem, om mee te waken over haar koninginne-toekomst.

Den volgenden morgen vroeg, reed Ferie tot aan de breede pilaren en wachtte, dat men haar zou binnenlaten. Maar ze wilde niet lang wachten, aanstonds zou ze wild het huis binnenstormen en de rechten hernemen, die men haar weigerde....

Zoo deed ze. Ze kwam tot de wijde, open deur der middenzaal, waar gewapende mannen haar keerden. Achter die mannen waren de vijandige, aanzienlijke menschen, met den koning in hun midden.

'Zeg haar, dat ze geen koningin meer is', drong men den koning. Maar hij kon niets uiten, hij beefde.

Toen plaatste men Hohinde naast hem en dat was voor Ferie even duidelijk, als woorden konden zijn.

Een weeke aandoening van heimwee beroerde Ferie: heimwee naar de wilde, sterke dieren, die ze gezien had! O, als ze omstuwd van zulke dieren was teruggekomen, dan zou dit niet gebeurd zijn....

Nog begreep ze niet, dat ze geheel machteloos was. Ze had een vage gedachte, dat dit alles zoo aanstonds veranderen móest.

Toen kwam Faar, haar oude bekende, plotseling zich bij haar voegen, hijgend van vermoeienis. Hij had van haar terugkomst hooren fluisteren en dadelijk was hij hierheen gesneld. Hij smeekte haar om met hem te gaan, maar zij werd woedend. Zij wilde den koning naderen, ze drong de mannen voor haar op zij. Faar hield haar tegen en ging voort haar te

smeeken mee terug te gaan. ‘Ga weg’, schreeuwde Ferie hem toe in haar woede.

- En Faar zag haar reeds hem voorbij dringen, - den koning dreigend naderen, - hij zag reeds haar dolk, - hij zag de gewapende mannen haar dooden, om den koning te beschermen....

- Het noodlot had z'n geluk verscheurd, scheurde nu alles stuk in hem, - maar hij wou nog redden, - hij wou nog pogen zich te verzetten tegen het noodlot....

‘Ik zal wel den koning zeggen, dat hij een ellendeling is,’ riep hij tot Ferie en hij drong haar met kracht terug. Zoo bleek en zoo verschrikkelijk-vastberaden zag hij er uit, dat Ferie stokstijf bleef staan.

Doch men had z'n woorden gehoord en hij werd, voor hij den koning bereikte, gegrepen en vastgehouden. En men ging hem wegsleepen, de gevangenis wachtte hem....

Ferie uitte een kreet. Plotseling werd het haar helder, - geloofde ze, dat dit het verschrikkelijke was, dat ze gisteravond een oogenblik voorvoeld had!

En wat ze verder deed had slechts 't ééne doel: Faar te redden.

Het ging alles zoo snel, wat volgde. - Was ze te zwak, te zwak? - Hield men haar arm terug, toen ze dooden wou met haar dolk? - En vloeide er toch bloed? - O God, er vloeide toch bloed, - door een stoot van haar dolk, - bloed van Faar!

Niet zij, - een ander, - een valschaard had met haar dolk gestoken, - en Faar's bloed vloeide weg....

Ook zij werd nu weggesleept; ze riep: ‘Dag, Faar! dag Faar!’ - en ze voelde, dat ze verloren, dat ze dood, dat ze erger dan dood was, nu Faar niet meer antwoordde....

De dolk, ontdaan van bloed, werd geboden aan den koning, door den valschaard, die Faar vermoord had. Hij hoopte nu op een belooning: zulk een beleediging, als die van Faar, werd toch meest met den dood gestraft, - en nu had een onderdaan uit vrijen wil z'n koning gewroken....

Hij beviel aan Hohinde, ze knikte hem toe en zij nam den dolk aan, dien de koning niet zag. Want de koning was duizelig geworden en zag niets meer.

Ferie reed weg in razende vaart. Als het paard wou vertragen, schreeuwde ze het ruw toe en sloeg het met haar vuist. Ze had nog maar één gedachte, die haar redde voor het ontzettende: het zien van Faar's bloed. Ze wilde in het kleine bosch, waar Faar hout kapte, doodelijk-vergiftigde bessen gaan eten.

- Haar oogen schitterden nog eens van blijdschap, toen ze die bessen proefde, - maar dat, ach dat was krankzinnig. Blijdschap, blijdschap!

Jonge menschen, groote kinderen nog, gingen haar stil zoeken in de bergen, waarheen ze gevlucht was. - Niemand wist er iets van, niemand mocht het ook weten.

Maar zij wilden de verstootene koningin opzoeken. Ze hadden haar gezien, zoo trotsch en gelukkig en mooi, - nu was ze diep ongelukkig en ze wilden haar opzoeken, om met haar te praten, zooals ze dat niet konden, toen ze nog omgeven was van pracht en hoogheid. Ze wilden haar vragen, hoe het kwam, dat ze van bloemenmeisje koningin geworden was en ze wilden haar helpen in haar ongeluk, als ze konden.

Ze vonden haar stervende in het bosch; met groote oogen vol leed lag ze de jonge menschen aan te zien....

'Koningin Ferie!' fluisterden ze haar zacht toe. Maar ze kreunde en bewoog zich.

Spoedig was ze dood. En de jonge menschen namen het veroverde kleed, dat ineengerold naast haar lag; ze ontrolden het en wikkelden de doode er in.

Want ze bewonderden koningin Ferie en ze wilden haar eer geven, al was ze verstooten en dood.

Ze besloten, dat ze haar heimelijk een graf zouden geven in 't dal.

In den nacht werd ze op een baar weggedragen, den breeden weg langs naar beneden. Naast een oude molen groeven de jonge menschen een graf voor haar en legden haar daarin. Ze waren allen heel ontroerd, toen ze dat deden....

....Ze hadden haar gevonden in diep lijden; met groote oogen had ze hen aangezien, alsof ze smeekte om hulp. Met haar bevende handen plukte ze aan haar kleeren en ze kreunde....

Toen ze stierf was er niemand, om haar eer te geven: daarom hadden zij haar begraven,....stil, dat niemand 't zag.

...Eens leed ze kou en armoede, toen zij speelden en pret hadden, want ze was maar een arm meisje, dat bloemen en bezems moest zoeken.

Nu leefde ze niet meer en toch was ze nog zoo jong en zoo mooi.

Alleen een korten tijd was ze rijker en gelukkiger dan zij, was ze hun koningin geweest.

Vijf koninginnen telde men, vanaf 't ontstaan van 't koninkrijkje, vijf schoone, stralende vrouwen, geboren onder de rijksten en voornaamsten van 't land.

Als koude winterzonnen waren ze voorbij de menschen gereden van den kroningsdag tot haar laatste ziekte, - en nooit hadden ze bewonderende jonge menschen verwarmd of geroerd.

Arm was het land aan sprookjes. Daarom moest Ferie den kroonprins ontmoeten, met hèm trouwen en niet met Faar; daarom moesten Beppo en Randan en zooveel anderen sterven.

- En ze hadden haar gezien met een mooi, wit gezicht en een zwarte bos haren daaromheen. Ze hadden haar gewikkeld in een zeldzaam fijn kleed van gaas en kanten, heel wit en lang. Want de kleeren, die ze droeg, waren vuil....

Ze hadden haar niet meer kunnen vragen, hoe ze kort geleden van bloemenmeisje koningin werd....

Was het wreed van de jonge menschen, dat ze zich trotsch op haar voelden, toen ze daar zoo in hun midden lag? Ze zouden haar beeld niet vergeten, ze zouden haar graf niet vergeten, het was aan den Oostkant van een oude molen, waar de maan veel licht gaf, toen ze den kuil groeven.

Santos woonde weer als vroeger op z'n kamers in de Mirjastad. De spoorweg was gereed. Hij werkte nu aan teekeningen van toekomstige gebouwen. Hij moest wel werken. Niets dat meer vrede gaf dan werken. Hij was in z'n humeur, als hij werkte, hij voelde zich gezond en krachtig als hij

werkte. Arbeid wiegde z'n eerzucht in slaap, arbeid wiegde alle mistroostige gevoelens in slaap. Een dag van arbeid was een goede dag, een dag van ledigheid en verstrooiing was een slechte dag.

Zoo peinsde Santos op een laten Zaterdagavond over 't heil van den arbeid.

Voor hij ging slapen, stak hij nog even 't hoofd uit een raam, en merkte op, dat de hemel helder was en licht van sterren; dat er niets bewoog, dan de sterren zelf, die flonkerden.

Een stille, pra chtige nacht!

Hij dacht even aan den Zondagmorgen, die komen zou, daarna ging hij naar bed en sliep.

Hij werd vroeg wakker en dacht weer aan den Zondagmorgen, die nu gekomen was. Een prettig zonlicht scheen op de geheel-neergelaten gordijnen.

Hij zou een vroege wandeling gaan doen. In z'n laatste, sobere leven, had hij weinig genoten van buiten-frischheid, had hij zich alleen maar verkwikt door 's avonds langs flauw verlichte, stille straten te loopen, om daarna opnieuw z'n genoegen in den arbeid te zoeken.

Doch deze geheele week was er een vage lust in hem geweest, om in den morgen uit te gaan naar buitenwegen; hij had dien lust aldoor verschoven naar den komenden Zondagmorgen: zoo was hij nu vastbesloten.

't Was midden in den vroolijksten zomertijd van de Mirjastad; vandaag werd er een zeilwedstrijd gehouden, de volgende week een harddraverij en een gondeltocht, daarna volgden: de kermis, groote buitenpartijen, en veldtochten naar bloemenakkers.

Santos wandelde langs kreupelhout en graanvelden, hij hoorde vogels zingen en twijgjes ritselen. Hij legde zich te rusten onder gebladerte, om naar den blauwen hemel te kijken....

De natuurbekoring lag als een heel teer weefsel over z'n ziel, één storende gedachte kon het doen breken. Toen Santos eindelijk op z'n horloge keek, en ontdekte dat het half elf was en onwillekeurig de uren telde, die deze mooiweers-Zondag nog moest duren, - toen was, vóór hij 't wist, dat

weefsel al gebroken, al weggewaaid, en hij bleef met een zóó onaangenaam ledig, dat hij zuchtte.

En hij gaf zich over aan de trieste gedachte, dat hij oud werd. Had hij zich vroeger ooit verveeld als nu? Hij had zich verveeld, soms, als z'n werk hem weghield van gezelligheid en genot, waarnaar hij verlangde. Maar hij had nog nooit de uren van een zomer-Zondag geteld als nu.

Hij droeg z'n sombere gedachten mee door de lommerige paden, die hij ging bewandelen.

Verstrooiing? De namen zijner vrienden hadden geen klank voor hem, geen huis in de Mirjastad lokte hem uit, om er heen te gaan, 't minst van alle, z'n eigen huis, waar z'n werk was.

Hij liep eenigen tijd rondom eenzelfden akker, aarzelend in bepaalde richting voort te gaan en de stilte te verlaten.

Aan de eene zijde der graanvelden en kreupelboschjes, op het open veld tusschen deze en de Mirja, was levendigheid, vroolijkheid.

Op de Mirja zelf, werd de zeilwedstrijd begonnen. Maar de rivier lag in een diepen slaap, de schepen beroerden haar oppervlak, - zij effende zich en sliep opnieuw. De wind alleen kon haar wakker maken en vroolijk doen worden en de zeilen der schepen bol zetten, maar de wind kwam niet en de zeilen fladderden slap heen en weer, de schepen schoven moeilijk vooruit, het water stoorde zich niet aan hun streven.

Doch op het veld, tusschen de graanvelden en de Mirja, op het dansveld, vierde men feest. Daar waren 's morgens vroeg tenten opgeslagen en karvrachten bloemen heengereden. Daar speelde nu de muziek en de menschen dansten om de tenten heen, het geheele veld over.

- Doof voor klanken en blind voor kleuren, zoemde in Santos de stem van z'n melancolie.

Hij kwam langzaam tot 't begrijpen, dat hij toch verstrooiing moest zoeken en dacht aan den zeilwedstrijd, die gegeven werd.

Traag richtte hij zich naar het dansveld, vanwaar hem de muziek nauw hoorbaar bereikte, doch hoe meer hij nabij kwam, hoe meer ze hem als wanklank in de ooren klonk.

Men speelde zoo uitgelaten, zoo hard, zoo kwetsend.

Hij was al dicht bij het veld en zag reeds door geboomte 't gewemel van lichte japonnen, - toen opeens zweeg de

muziek, en een geruisch van stemmen, een vroolijk lachen breidde zich vrij over den omtrek uit.

Hij voelde zich prettig verrast door die verandering. Men danste toch maar door, al zweeg de muziek, en de beweging van lichte kleedjes in de zon, 't gejoel en gelach trok hem plotseling aan. Hij meende iets goeds gevonden te hebben; die frissche vroolijkheid zou juist zijn, wat hij noodig had tot verstrooiing.

- Had hij 't zich misschien toch maar verbeeld? Hij stond nu vlak bij de dansenden en z'n oogen troffen dadelijk het onzinnig-opgewonden gezicht van een meisje, dat luid-heldere, nerveuze lachjes uitstootte. Had hij dàt lachen gehoord? En hij zocht en vond nu, in eenige andere lach-volle gezichten, naakte duivels. Geen schimp of minachting welde in hem op, hij had niet de minste neiging, zich te stellen boven wie ook - maar een doffe wolk schoof zich voor z'n pas ontwaakte lust. Daar hoorde hij z'n naam noemen, en hij bemerkte onder de dansers in z'n nabijheid een vriend, die hem groette met vroolijk gewuif, en luchtig schertsend hem toewenkte met de oogen. Hij danste met een mooi, bleek onderwijzeresje dat in Santos' buurt woonde.

Iedereen danste hier op zulk een feestdag, iedereen, die pret wou hebben en die geld had voor een duur entree-kaartje, een kleurig danskleed en een bouquet bloemen. Vlak achter den vriend, volgden een gezonde, vroolijke brunette. een rijke koopmansdochter met haar verloofde, een jong, statig officier.

Na die twee paren ontdekte Santos veel frischheid, veel bevalligs en aantrekkelijks en hij verweet zich, dat hij sentimenteel was. Hij besloot mee te gaan doen, om gezond van geest te worden.

De dans, die volgde, duurde heel lang en werd met veel ongedwongenheid uitgevoerd; men verwisselde nu en dan van dame; wie moe was rustte uit op een der banken, midden de dansenden verspreid, - en begon daarna opnieuw.

Santos begon dien dans met een verstandig-uitziend, knap jong meisje, - en onder 't dansen vond hij haar wanhopig-alledaagsch.

Als tweede dame trof hij een leelijke jodin met geel vel en

lange, wijde mouwen van bestoven, witte kanten, die over de handen vielen;....hij walgde.

De derde was een meisje met een mooi gezichtje en héél mooie oogen,....doch ze had gebrande krullen om haar voorhoofd, en hij zag niet veel anders van haar dan dat.

De vierde was een bekende van hem, een jonge dame, die hij wel bij kennissen ontmoet had; ze droeg een japon van luchtige, grijze stof en vertelde, dat ze met haar broer hier was. En ze klaagde over de warmte van het weer en over de slechtheid van de limonade hier.

Met deze vierde rustte hij op een bank; zij waaierde zich frissche lucht toe en hij verstikte een uitroep van afkeer.

Dat gewriemel om hem heen, dat hem leek een gebrekkig, belachelijk naäpen van ideale mooiheid, liefheid, geestigheid, bevalligheid, - maar waarom, waarom zag hij dat alles zoo? waarom brokkelde hij alles af en liet hij z'n honger al grooter en grooter worden?

Hij verlangde met bitterheid om eindelijk eens iets te zien dat hij niet schenden kon; te vinden, iets dat hem boeide en dat genoeg macht over hem had, om hem z'n ellendig ik van dezen dag te ontrukken. En hij verlangde weeig naar een zachte hand, die zich over z'n oogen legde, om hem zóó te dwingen, niet meer te zien, zooals hij zag....

Z'n gezellin klapperde met haar waaier en hij moest weer dansen. Hij wisselde nog eens van dame, en nog eens....

Toen verraste hem op eens een geur....hij dacht terstond aan een klein, groen plantje, waarvan hij den naam niet wist en dat hij in overvloed had zien groeien, ergens in een tuin. Hij dacht aan dien tuin. Vrouwen, die hij daar gezien had, droegen soms de ronde blaadjes van dat plantje in 't haar. Hij kon niet nalaten zich over te buigen tot het meisje met wie hij nu danste; hij wenschte de zoete ontroering van dien geur te blijven genieten.

Hij liet nu z'n dame niet meer los. Wel eischte dit de grilligheid van den dans, en er stond reeds spoedig iemand gereed, haar aan hem te ontnemen, maar Santos deed of hij 't niet merkte en danste met haar voort. En zij spotlachte in z'n gezicht, maar ze was toch tevreden over hem.

Zij danste zooals geen andere hier danste. Geheel haar zijn

uitte ze in dat dansen en ze dwong Santos met haar lachende oogen, om naar haar te zien en het onhoorbare te verstaan....Ze danste: ik ben vurig en onvermoeid en onbezorgd! - en Santos geloofde haar. Hij werd meegesleept, hij danste niet meer op de maat van harde, schetterende muziek, hij danste om zich te voegen naar het rythme van haar bewegen en hij voelde, dat 't hem gelukte.

Zij knikte hem toe. ‘Ik heb je in lang niet gezien, Santos,’ sprak ze vrijmoedig, alsof ze een heel goede bekende van hem was.

‘En ik was u bijna vergeten, juffrouw Dallon.’

Santos bedoelde niet haar te beleedigen, doch wat hij zei, klonk als een lompheid; - zij keek hem bruut aan en herinnerde hem met dien blik, dat hij wel beleefder tegen haar geweest was en dat hij haar ook wel Lisette genoemd had. En ze lachte hem uit, alsof hij een onnoozele dwaas was in haar oogen.

‘Hoe heb ik me verveeld,’ klaagde hij met een zucht.

Zij haalde de schouders op. ‘Denk je dat iemand oud kan worden, zonder zich te vervelen? Ben je de lessen van onzen wijzen Ikeron vergeten? Lang leven of kort leven. Lang leven en veel ellende, of eigenlijk maar ééne groote ellende, dat is verveling, - of kort leven en enkel zaligheid. Je moet me niet kwalijk nemen, ik weet niet veel namen. Al die dingen: smart, eenzaamheid, geluk, liefde-geluk, liefde-smart, - ik weet ze niet. Jeugd en zaligheid en vrijheid zijn namen genoeg voor mij.’

Haar woorden dansten luchtig voor Santos op, dansten met hem weg naar een tooverland. Hij glimlachte en knikte dat ze zoo voort moest gaan.

En ze begon opnieuw: ‘Ik herinner me nog Santos, 't was op een avond, dat onze Ikeron er over sprak. Jullie speelden kaart, ik zat aan de piano en er werd gedanst en gezongen.

Toen hield je op met kaartspelen; je was bleek en ernstig en je verklaarde, het lange leven te kiezen. Die dansten bleven staan en lachten je uit en je ging weg. Hoe zou je je nu niet vervelen? En ik moet je ook wel uitlachen, omdat je nu zoo bedrukt bent en klaagt.’

‘Ik weet 't nog heel goed,’ zei Santos droomerig.

‘Maar willen we nu niet ophouden met dansen?’ vroeg ze. ‘Bijna niemand doet meer mee en de muziek is al lang stil.’

‘Nee, nog niet. 'k Vind 't heerlijk.’

‘Maar je hebt me al moe laten dansen.’

Hij bleef verschikt staan. ‘Ik ben lomp, vergeef me,’ zei hij.

‘Vergeef me,’ bootste ze hem even deemoedig na.

‘M'n God, ik heb me zoo verveeld,’ zuchtte hij weer.

‘Nou, ga dan mee! Ik ben waarlijk niet van plan hier langer te blijven.’

‘Ja goed. Maar laten we nog even staan kijken. Leun maar op mij, als je moe bent. Ik wil me toch nog even rekenschap geven, waarom ik met je meega.’

....Z'n blik trof de rivier Mirja en het effene, blinkende water onthutste hem. Waarom ging hij niet roeien of zwemmen? Of waarom zocht hij geen boek om te lezen of te studeeren?

Z'n gezellin lachte hem weer uit. Kon hij dan niet lezen, studeeren, roeien of zwemmen als hij meeging? Wist hij dan niet meer, dat er een gulden vrijheid heerschte in 't huis waar ze heengingen?

Het ergste wat gebeuren kon, was, dat men hem plaagde met z'n kniezerigheid, - en dat was nog niet zoo heel erg. Niemand was er immers vervelend?

Santos liep opgewekt met Lisette voort. Hij schertste met haar, hij voelde zich op z'n gemak met haar.

Zij was hem een welkome bode uit een andere wereld; hij was blij deze Zondagswereld, met z'n eentonige mooiweerslucht boven vroolijk-doende menschen, den rug toe te keeren en die andere te naderen, waar getemperd lampelicht was en een schaduwtuin aan stil water en waar andere menschen waren, bruut en waar als Lisette.

Het sprak vanzelf, dat hij met haar een luchtig gesprek voerde over vrouwenschoonheid. Zij zelf was mooi. Misschien wel niet zoo bijzonder mooi, maar wie dacht daaraan, die haar zag? Hij brokkelde niet meer af en hij was gered.

Hij noemde haar nu Lisette en hij vleide haar nu, omdat hij een man was en zij een vrouw. Ze nam z'n vleierijen aan, levenslustig en spotziek.

Haar glimlach was even cynisch als de zijne, zij behoorden bij elkaar, wist hij dat niet?

Ze was langen tijd op reis geweest in gezelschap van Ikeron, de wijsgeer, diens vrouw en Charlon, een tooneelspeler, dien Santos nog niet kende.

Lisette vertelde van hem: ‘Charlon houdt van ons leven. Hij is een braaf huichelaar, die Charlon. Hij beweegt zich, als hij z'n rollen speelt, in diepten van menschenhellen, maar zulk hellevuur raakt hemzelf nooit. Er leven honderd tragediën in hem, als hij zich langzaam opheft, zooals ik hem dat vaak heb zien doen en evenzoo leven ze in z'n trekken om mond en neus. Niet in z'n oogen. Z'n oogen zijn geheimzinnigheden, die niets zeggen, of alles wat de menschen zich maar verbeelden. Hij is de beste vriend geworden van Ikeron, en kiest een kort leven van zaligheid.’

‘Een gevaarlijk man,’ spotte Santos.

Lisette haalde de schouders op. ‘Hij wandelde veel met me, toen we op reis waren. Was dat gevaarlijk? 't Bracht ons samen. Later heeft hij een andere, mooiere vrouw gevonden. Die noemt hij nu z'n vrouw en zij noemt hem haar man. En ik leef nog. Voor menschen, zooals ik, bestaat geen gevaar. Wij geven ons immers niet aan iets? Onophoudelijk bewegen, zóó dat men zich nooit vasthecht. Weet je wat gevaarlijk is? Droomend en peinzend ergens blijven staan. De wereld is een soort van drijfzand, en die ergens rusten gaat, zakt er in weg.’

‘Ja,’ beaamde Santos. ‘Ja, ja!’ klonk het in hem, luider naarmate ze het huis naderden. Een bevend, snakkend ‘ja,’ van driftig verlangen.

‘Ik heb dit allemaal van onzen Ikeron’, zei Lisette lachend. ‘Wat was ik zonder m'n vrienden? Zij kenden me, gaven me een plaats in hun huis.’

‘We zullen samen aan de piano gaan zitten en om beurten iets spelen, wil je?’ vroeg Santos.

‘Mij goed.’

Ze kwamen in een groot huis, omgeven van tuin. De vertrekken daar waren frisch, en ineen-loopend; die aan den tuin grensden, waren vol bloemengeur; de groote binnenzaal was verlicht, en riekte naar wijn en sigaren.

Toen Santos die zaal binnentrad, was het hem als zweefden in een lichte rookwolk, oude herinneringen en nieuwe beelden voor hem op.

- Hij zag Ikeron, als altijd in deze zaal tronend als een koning en het leek, alsof van diens krachtige, origineele trekken vonken overspatten, het geheele huis door, den tuin door, tot aan het stille water.

Maar Ikeron lachte met een vroolijke trilling van borst en schouders; hij lachte de dichters uit, hij, de wijsgeer! Z'n vrouw was een zacht, fijn, bleek wezentje, altijd stil en onopgemerkt, als er veel menschen om haar heen waren, doch mooi en bekorend in klein, intiem gezelschap.

Mannen en vrouwen van naam en aanzien bewogen zich als altijd in dit huis, kwamen hier, gesluierd, gemaskerd, om hier zich te onthullen en te leven.

Leven was hier genot. Liefde-geheimzinnigheid gaf groote bekoring aan den schaduwvollen tuin en aan de bloemgeurige vertrekken die niet verlicht werden in den schemer.

Wijn werd er gedronken om de gezichten te doen gloeien en oogen te doen schitteren, maar niemand waagde het, dronken te worden.

Eén mensch slechts was er verloren gegaan door den wijn. Hij kwam in het huis als een bleek man met mooie oogen; de taal die hij sprak was heerlijk, z'n stem had een trillenden, zuiver-metalen klank, hij was een redenaar vol idealen, een kunstenaar, - en hij zocht, snakte tevens naar genot....

't Werd hem gastvrij geboden, doch z'n oogen verrieden, dat hij ziels-ziek was en eenige keeren vond men hem dronken in een schemerhoek.

En eindelijk had men hem, bewusteloos van dronkenschap, laten neerzinken in het stille water achter den tuin: voor wie ziek was had het leven toch geen waarde meer; de zieke behoort niet meer te zijn onder de gezonden, hij behoort aan den dood. 't Was niet afschuwelijk, 't was geen moord, hem zoo te doen verdwijnen, 't was wijsheid, goede wijsheid.

In een hoek van de middenzaal stond een piano, en nadat Santos z'n bekenden begroet had, ging hij daar met Lisette heen.

Zij konden gemakkelijk door gordijnen dien hoek afschutten en schaduwen; daarna gingen ze spelen bij kaarslicht, - en in dat zachte, trillende licht, leken hun blanke handen die over de toetsen gleden, matter van tint en weeker.

Ze speelden elkaar schalke liedjes toe, en ze speelden ze

traag, achteloos-slepend soms of met zachten nadruk op enkele tonen, - en dan verscholen hun blikken zich; maar als ze helder en levendig speelden, ontmoetten ze elkander in een lachje.

Haar oogen waren nog even spotziek, honend bijna, als daarstraks, maar ze trok ze nu grillig-snel terug, als ze de zijne ontmoetten, en wendde ze af, als hij ze zocht.

Toen zij lang aaneen speelde, woelde hij met de hand door haar haren, hij trok er de spelden uit om de kroezige lokken over z'n hand te doen glijden.

Zij eindigde, het haar ontglipte hem door een beweging van haar hoofd, ze schoot een korten, vlammigen blik op hem en wenkte hem daarna tot de toetsen. Maar hij had geen zin meer in spelen, hij wou gaan wandelen met haar. Of hij wou met haar ergens gaan staan, waar ze vrij uitzicht hadden op den tuin, om samen al de bekende en de vreemde menschen, die daar rondwandelden, te beschouwen.

Ze gingen naar een vensternis en keken vandaar den tuin în: een tuin met grootsche boomen, als van een bosch en donker-vochtige paden.

Hij vroeg haar naar bijzonderheden van alle wandelaars, die opdoken en verdwenen tnsschen de boomen en hij woelde weer met z'n hand door haar lokken en wendde haar hoofd telkens met z'n hand naar de richting, waarheen hij wenschte, dat ze zien zou.

Het prikkelde en vermaakte hem, al die menschen daar in dien tuin waar te nemen en van allen bijzonderheden te vernemen uit Lisette's geestigen mond.

Ze wees hem ook den tooneelspeler Charlon, die met een jong meisje aan den arm liep; ze kwamen dicht in hun nabijheid en Santos zag van het meisje, hoe ze blank was van hals en voorhoofd, en wangen had als van een prachtigen appel: een donzig kernrood, gespikkeld met heel-fijne, gele adertjes. Zwarte krullen en zwarte, levenslustige oogen had ze....

'Is het deze, die hij z'n vrouw noemt?' vroeg Santos aan Lisette.

'Welneen. Dit is nog een kind. Niet zoo onschuldig en naief als ze er uitziet, maar toch nog een kind. Charlon heeft haar hier gebracht, ze gaat ook aan 't tooneel waar hij is en

ze zal mee hier een blijspelletje opvoeren, de volgende maand.'

Santos bleef het jonge meisje na-oogen en zei peinzend, om het gesprek niet te doen stilstaan: 'Het is me of ze ergens op lijkt.'

'Op een vrucht, nietwaar?' spotlachte Lisette, maar tegelijk onttrok ze hem haar hand.

Haar gezicht echter bleef even speelsch, en Santos zocht opnieuw de lokken, welker streeling hij niet ontberen wou.

'Komt ze hier vaak?'

'Wel ja. En ik ben heel goeie vrienden met haar. Ik speel ook mee en we studeeren 't stukje samen in en we lezen mekaar wel voor. Maar ze houdt ook veel van roeien, Santos, evenals jij. Ik heb ze vaak zien roeien met groote schooljongens, die ze allen voor den gek houdt.'

Santos wendde zich plotseling van den tuin af en keek Lisette in de oogen, om met haar te schertsen.

Maar zij plaagde hem met het frischwangige meisje, bracht hem in de war en joeg hem een kleur op 't gezicht.

Daarna werd hij langzamerhand overmoedig en deed z'n oogen tot haar spreken van z'n ontwaakte neiging voor het jonge meisje, daagde haar met z'n oogen uit, hem door haar plagerijen 't genieten te verhinderen.

Het werd hem een lust, haar getuige te maken van z'n opborrelenden hartstocht, z'n vizioenen van liefdegenot.

- De stil-blauwe lucht van den beginnenden schemeravond ontstelde hem een oogenblik, doch het beeld van 't jonge meisje had meer macht over hem, dan de eene ontstellende gewaarwording; het geklank van de woorden: 'ze lijkt op een vrucht!' danste op en neer in z'n bloed.

Het korte leven van genot verdreef al 't andere uit hem, vervulde hem geheel, sidderde door z'n leden.

Dien avond, toen alle gasten in de middenzaal bijeen waren, trachtte hij aller aandacht te trekken, om zoo ook de zwarte oogen tot zich te lokken.

't Waren oogen, die zich spoedig aan de zijne vasthechtten en hem schenen te naderen, toen hij er inkeek.

Dien nacht toen de meesten waren heengegaan, speelde hij kaart en dronk wijn met Ikeron de wijsgeer, en Charlon, en een paar anderen, die er den nacht bleven doorbrengen.

Den geheelen volgenden morgen sliep hij; 's namiddags kwam het jonge meisje weer en bespiedde hij haar, overal waar ze ging.

Dien avond zat hij naast haar en noodigde hij haar fluisterend uit, met hem te gaan roeien, morgen.

Toen ging er een gerucht door de zaal, dat Blanche, de mooie vrouw van Charlon, die zich zoolang verscholen had, in haar kamer bezig was zich te kleeden, om beneden te komen.

'Ze noemen haar Blanche, omdat ze zoo blank is,' fluisterde het jonge meisje Santos toe.

Hij keek op, toen de vreemde binnenkwam en er voer een schok door hem heen.

Ze was een heilige voor hem: ze was Lypra! - en háár noemde men Charlon's vrouw! En zij noemde Charlon haar man....

Lypra zocht Santos met de oogen, alleen hem en ze keken elkander aan.

Er was stilte en verwondering om hen heen. Santos en Lypra peilden elkander's oogen, strak en zwijgend. Eenzelfde gespannen ernst was op beider gezichten. Santos stond op.

Zij keerde zich om en ging terug naar de deur. Santos voegde zich naast haar. Als betooverde wezens gleden ze weg uit de zaal. Geen woord, geen geluid uitten ze tot de menschen daar.

Ze ijlden donkere vertrekken door naar de voordeur. Lypra sprak het eerst en haar stem was dof en kalm. Ze sprak alsof alles gewoon was.

'Je moet je hoed opzetten, Santos,' zei ze.

Zelf nam ze een witten stroohoed, die haar op een stoel tegenblonk.

Gerucht was achter hen: men kwam nieuwsgierig uit de zaal loopen, om te zien wat er gebeurde met het zonderlinge paar.

Lypra huiverde en snelde het voorportaal door, rukte de deur open,....en Santos haalde haar weer in op de stoep.

Buiten den tuin gekomen zei ze haastig: 'Ik hoorde je gisteravond reeds, en van daag weer.'

Hij antwoordde niet. Ze liepen zwijgend door een lange straat en voelden zich verruimd, toen ze daarna op een buiten-

weg kwamen, waar de avondhemel zichtbaar was tot den horizon. Ze liepen snel, aldoor.

‘Het is koel,’ begon zij een gesprek.

‘Erg koel.’

‘Dit is een weg, die prettig loopt.’

‘'t Is een heel goeie weg.’

‘Een eenzame weg. Hier komen aanstonds nog een paar huizen.’

‘Daarginds stond vroeger een oude schuur met een woonhuis. Dat is afgebrand. Nu staat er niets meer, een uur ver niet.’

‘Ik heb hier geloopen als kind. Ik ging alleen, om wilde bessen te zoeken. Ik ging in den zomer, en dan heel vroeg, vóór het warm was.’

‘Ik kwam hier nooit. Alleen met dien brand ben ik hier geweest. Maar 't is me alles geheel vreemd.’

‘Weinig menschen kwamen hier. Nu is er ook niemand, vóór ons niet en achter ons niet.’

‘'t Is hier heerlijk ruim. Prettiger dan in de bosschen. Maar ik wou, dat 't morgen was. 's Morgens lijkt een dag soms een blije oneindigheid.’

‘Ik niet! Ik niet! Als kind ben ik hier 's morgens geweest. M'n schoenen werden vuil, want alles was vochtig van dauw. Ik zie nog de droppels vallen, als ik een tak van een wilgestruik afbrak.’

‘Ik vind ook de avond wel goed. Een mooie, vredige avond, zooals deze. Maar 'n avond heeft geen frischheid, niet de frischheid, waar ik aan denk.’

‘Ook niet de frischheid, waar ik aan denk! We denken aan dezelfde frischheid, Santos!’

Lypra lachte opgewonden en helder.

‘Je stem heeft een mooien klank, Lypra,’ zei Santos droomerig.

‘Ja? Ik heb ook veel gezongen. Ik heb dol gezongen. Alle dagen!’

Zij verhaastte nog haar stap; Santos deed evenzoo.

‘Wat gaat alles voorbij, wat is alles vreemd,’ zei ze.

‘We loopen als dwazen. Maar 'k vind 't toch prettig zoo.’

‘Als dwazen....We willen iets bereiken - In een uur komt er geen huis? En wat komt er dan? Ik weet 't niet, want ik was nog zoo klein, toen ik hier kwam.’

‘Dan moet er een boerderij zijn. Maar de menschen zullen er wel slapen.’

‘En dan eindelijk een stad of een dorp? We loopen als dwazen. Als moeten we 't einde bereiken.’

Lypra lachte weer, denzelfden lach als daareven. Toen volgde een stilzwijgen en daarna begon Santos, alsof hem iets inviel:

‘Lypra....!’

‘Wat is er?’

‘Heb je niets voor me? Geen lied na dat andere?’

‘Dat lied was heerlijk, nietwaar?’

‘Beppo, de vioolspeler, heeft nog aan dat lied gedacht, kort voor z'n dood!’

‘Ja? Ik zal je alles geven, wat ik later gemaakt heb. Het is niet zoo veel. - Misschien toch ook niet zoo weinig....’

Lypra zei dit langzaam, alsof ze er over peinsde of het veel was of weinig.

Plotseling bleef ze staan en zocht om zich heen naar een plek, waar ze kon gaan zitten.

‘Ik ben moe,’ sprak ze kalm.

En toen ze samen op een grasheuveltje zaten, vervolgde ze, even kalm: ‘Ik ga moeder worden. Ik mag mij niet zoo vermoeien. Ik zal het niet meer doen.’

En Santos mompelde ontroerd haar naam....

‘Ik zal wel een goeie moeder worden. Ik zal wel m'n best doen. Waarom niet?’

Haar woorden, nauw hoorbaar, als sprak ze tot zichzelf, verstond Santos niet in z'n ontroering; hij dwong zich tot nadenken en zei toen:

‘Lypra, ik zal dien boer wakker maken en hem een rijtuig vragen, als je terug wilt. - Je mag niet terug loopen. We zijn veel te ver gegaan. - Ik heb aan niets gedacht. - Ik hèb niet gedacht!’

Lypra glimlachte. ‘Ik ga niet terug, Santos! Men moet nooit teruggaan. Ik heb immers niemand trouw beloofd? Hoe zou ik dat gedaan hebben? Ik ben vrij. En men moet werkelijk niet teruggaan! Jij moet alles wat van mij is, uit het huis halen, dat moet je voor mij doen, Santos! Maar ik ga niet terug!’

‘Ik zal toch een rijtuig vragen. Ik zal je dan ergens anders brengen. Ergens, waar 't warm en veilig is.’

‘Dat is goed, - als je dat kunt.’

Santos verliet haar. Hij bleef lang weg, veel langer dan noodig was om een rijtuig te halen. En toen hij eindelijk terug kwam, zag hij er ontstemd uit.

‘Ik heb veel moeite gehad,’ zei hij. ‘Ik heb beleedigingen kalm aangehoord. 'k Heb zoolang volgehouden tot 't me gelukte. 'k Kwam eerst smeekend als een bedelaar, want 'k had maar weinig geld; daarna heb ik gedreigd en toen is 't me gelukt.’

Lypra bleef stil zitten, met een weemoedigen glimlach op 't gezicht.

‘Kom nu,’ noodde haar Santos.

Maar zij draalde, en vroeg: ‘Je denkt aan m'n kind en dat maakt je somber? Waarom Santos?’

‘Ik denk dat 't een verstooten schepseltje zal worden. Ik denk dat het veel ellende zal leeren kennen!....Heb je nog geld, Lypra?’

‘Niet veel meer. M'n kind zal verstooten zijn en 't zal veel ellende kennen, als jij 't zoo voorspelt. Ik heb zooveel helderheid, zooveel moedigs in je gezien, Santos, dat ik je liefhebben moest en als 't nu in jòu dof en donker is om m'n kind, dan, - dan zal 'k je misschien moeten gelooven!’

Hartstochtelijk en bitter riep ze hem die woorden toe. Santos kon niet antwoorden. Hij streed vergeefs tegen z'n sombere gedachten. Haar woorden veranderden hem niet.

Toen zei Lypra, weemoedig-kalm: ‘Je verstaat mij niet. Je zult mij in m'n liefde voor jou nooit verstaan. Maar luister dan nu naar me. Zal m'n kind ongelukkig worden, omdat het geen vader heeft, omdat het tot moeder heeft een zonderlinge vrouw, omdat het geen geld heeft, omdat het misschien een vroeg, huiverig voorgevoel hebben zal? Of zal het gelukkig worden, omdat ik kunstenares ben en omdat het van heel vroeg af m'n muziek kan hooren, of omdat een mooie vrouw z'n moeder is, of omdat z'n moeder het liefheeft? Weet je dat, Santos? Weet je dat?’

Haar oogen waren vochtig en drukten een jubeling uit. Al het blije en rijke zong voor haar, in teere, heldere sopraan-

zang, en de diepe begeleiding, als van aarde-gedreun, was zacht, heel zacht.

En ze joeg Santos' somberheid weg! Iets lichts en heerlijks kwam in hem: hij stond naast Lypra in den nacht en hij geloofde niet, dat er weer een dag zou komen, die was als de vorige....

Dankbaar en bewonderend drukte hij Lypra's hand en streelde die. En Lypra was nu de eerste, die van weggaan sprak.

Santos reed haar in het boeren-rijtuig naar een vreemde, kleine stad en huurde daar een kamer voor haar.

Eenige dagen later kocht hij van haar geld een klein huis in die stad en daarin zou ze verder gaan wonen.

Hij wilde haar helpen voor 't in orde brengen van al 't nieuwe, maar Lypra vond beter, dat hij trachtte haar muziek te verkoopen.

Voor hij heenging, sprak hij nog aarzelend met haar over haar toekomst. - Of ze hier zou kunnen blijven zonder zich te vervelen, - zonder heimwee te krijgen....

Maar zij antwoordde rustig, dat ze 't niet noodig vond, daarover te denken.

‘Je zal immers later wel zien, wat ik doe, Santos. Ik weet 't nu niet. Ik wil trachten goed te zijn voor m'n kind en voor dat andere.’

Santos begreep, dat ze aan vage melodieën dacht.

In den tijd dat Santos alleen heil zocht in z'n arbeid, had hij zich van z'n vrienden teruggetrokken. Bezochten ze hem, dan voelde hij zich gestoord en toen ze hem bijna niet meer bezochten, miste hij ze niet.

Nu echter beviel hem die afzondering niet meer en daarom ging hij opmeuw deelnemen aan hun bijeenkomsten.

Nog ontmoette men elkander in het hotel Den Desem en de kring bestond nog uit dezelfde menschen van voor jaren; alleen de dooden werden er gemist.

Op een avond, dat het donker en koud was en de wind een weeig verlangen naar licht en warmte door de straten huilde, liep Santos dwars over een klein, slijkerig plantsoentje, in 't midden der stad.

Een paar lantaarns deden er de plassen glinsteren en hun flauw licht opende de diepe duisternis onder de boomen aan weerskanten.

Santos was op weg naar het hotel Den Desem en op een der banken in het plantsoen zag hij een man zitten, die op weg was naar hetzelfde hotel.

Santos schrok, toen hij dien man zag en tegelijk diens oogen ontmoette.

Ze kenden elkander heel goed, ze waren zelfs schoolkameraden geweest en Brinas Weringer, dadelijk opstaande, zond Santos een jovialen groet toe.

Santos had aarzelend z'n stap vertraagd en de ander was in een oogenblik naast hem.

'We gaan samen,' besloot hij luchtig en deed achteloosruw het water opspatten uit de plassen, terwijl hij met Santos het plantsoentje verder doorliep. Ze kwamen spoedig in een straat, waar het iets minder donker en iets minder vuil was.

Santos zag er stug en gesloten uit en sprak geen woord. Toen de ander schuins naar hem opkeek, wendde hij met tegenzin de oogen naar hem toe en weer ontmoetten ze elkander in een stillen blik.

Brinas Weringer had oogen, waarover een flauwe glans van geilheid lag, onderbroken soms door kleine flikkeringen, als hij glimlachte.

Uit z'n mond steeg jeneverlucht naar Santos op - en in z'n blik was verwondering over de stugheid van een oud vriend.

Santos werd driftig bij de gedachte, dat deze man nog geduld werd in hun kring! Brinas Weringer was eens een vroolijke jongen geweest, een schrandere, wonderlijke jongen, met evenveel lust tot kwinkslagen als tot wijsgeerige gesprekken. Nu was hij laag gezonken en Santos viel tegen hem uit in z'n drift: 'Ik begrijp niet, waarom je eigenlijk met mij daar naar toe gaat!'

'Hoe bedoel je dat?' vroeg Brinas, even de wenkbrauwen fronsend.

'Ik bedoel, dat je eigenlijk niet veel bijzonders meer bent.'

Het leek een oogenblik, dat Brinas ook driftig zou worden, doch hij bezon zich, staarde eenige oogenblikken zoekend voor zich uit, wendde zich toen weer tot Santos, met een flikkering

in de oogen en een grijns om de lippen en zei sarrend-langzaam: ‘Wel Santos, ik had niet gedacht, dat ik jou onder de onnoozelen moest rekenen. Alleen onnoozelen spreken schande van me.’

‘Onzin’, gromde Santos, minachtend.

‘Der is misschien niemand van den troep zoo slecht als ik, maar de anderen bemoeien zich toch liever niet met m'n zonden. Ik loop naar kroegen, de anderen smokkelen wijn of jenever in hun kamers en doen zich in hun eentje daaraan te goed. Ik ken veel vrouwen van de straat, maar die vrouwen van de straat kennen soms m'n vrienden.’

‘Noem namen!’ beval Santos onwillekeurig en toen hij namen hoorde, kleurde hij, omdat hij zich z'n vrienden liet ontmaskeren door dezen man.

Brinas ging voort, sprekende met de volle overtuiging van den wijsgeer, die ontdekt heeft:

‘Een zaak van meer of minder is het, anders niets. Ik kan je niet van iedereen wat vertellen. Maar jij dan, dring jij eens door tot hun geheimen, ga ze bespieden en je zult weten, als je het soms nog niet weet, dat er niets anders bestaat, dan een zaak van meer of minder.’

Santos huiverde bij het hooren van den lach, dien de ander deed volgen op z'n woorden: een afschuwelijke hoonlach, die nog heller licht op hun vrienden moest werpen dan z'n woorden.

Iets looms kwam over Santos' gedachten; in stugge geslotenheid, doch zonder tegenweer hoorde hij den ander aan; hij trachtte waarheid van laster te onderscheiden, doch hij vond noch waarheid, noch laster.

Het weemoedig besef drong zich aan hem op, dat hij eigenlijk z'n vrienden, zelfs de beste niet meer kende en dat het ook niet meer mogelijk was, dat iemand hem nog kende.

Alles veranderde en alles ging voorbij! Er was toch een tijd geweest, dat hij voor enkelen van z'n vrienden geen geheimen had en zij niet voor hem. En daarna was er een tijd gekomen, dat hij zich als vanzelf verschool en dat zij zich voor hem verscholen.

Omdat niets jarenlang aan zichzelf gelijk bleef, omdat op elke vloed ebbe volgde en dus na den opbruisenden lust om één te zijn met anderen, de trage ontstemming was

gekomen, die hem dreef om met zichzelf alleen te leven.

Brinas' zekerheid kreeg macht over hem, nu hij zichzelf zoo onzeker voelde, omtrent alles wat z'n vrienden betrof.

Hij walgde en toch zag hij die vrienden, en daaronder de beste, in vizioen als onbekenden voor zich, de gezichten verlicht door het schijnsel van lantaarns en een lach vertoonend, die geleek op den lach van dezen man.

Toen kwam een koele berusting over hem en een norsche onverschilligheid tegenover z'n metgezel, die hem omzwangerde met jeneverlucht en hem de geilheid van z'n binnenste tegen glansde met z'n oogen.

Een klein half uur liep hij zoo met Brinas voort, die zwijgend de lippen bewoog en de oogen deed flikkeren, zich verkneukelend in z'n eigen beschouwingen.

Doch dicht bij het hotel Den Desem verbrak deze het zwijgen en zei zacht, met sarrenden nadruk: ‘Maar ik geloof toch ook niet, dat jij tot de onnoozelen hoort, Santos! Zeg mij eens, wat jij wel bent, Santos!’

En vóór Santos antwoordde, fluisterde hij er haastig en met leedvermaak aan toe: ‘Ik weet dat je bij Ikeron in huis komt. Mij wijzen ze daar de deur. Een zaak van meer of minder, is het niet zoo?’

Brinas lachte weer en keek op om Santos' oogen te ontmoeten; Santos' driftig-minachtende blik, die zich op hem richtte, had geen macht over hem.

Spoedig zei hij sussend, en z'n voldoening verbergend: ‘Jij bent begonnen met je uitval, Santos! We kunnen nu verder wel zwijgen.’

Maar Santos zei niets. Hij voelde nu den laster van die hoon-woorden en dat hoon-lachen, hij wilde dit niet dulden, hij wilde dezen man niet dulden! Hij perste de lippen opeen en nam een besluit. Wat rot was moest weggegooid worden, dacht hij woedend.

Aan het hotel Den Desem gekomen, bleef hij staan en toen de ander hem aankeek, wenkte hij naar de openstaande deur en was z'n korte bescheid: ‘Jij of ik.’

Maar Brinas schrok en wilde niet alleen naar binnen gaan. Hij vreesde een twist en deed z'n best om Santos te sussen en te verzoenen.

En toen deze zag dat Brinas niet ging, stapte hijzelf den drempel over, duwde den ander terug en sloeg de deur achter zich dicht. Hij hoorde Brinas vloeken, schoof den grendel op de deur en beval aan een bediende, die toeschoot, dat hij den vloekende buiten zou laten.

Santos liep de trappen op. Het was stil boven en toch was het niet vroeg meer, toch moesten er al velen bijeen zijn. Maar men had iets gehoord, men luisterde en keek Santos vragend aan, toen hij de zaal binnentrad.

En Santos gaf haastig en trotsch te kennen, dat men hem niet meer hier zien zou, als men dien Weringer nog langer hier duldde. Hij had hem met geweld weggeduwd bij de deur; bekende hij. Een gegons ven wrevel ontstond om hem heen. Hij ging zitten, luisterde en keek rond.

Brinas had vrienden die hem niet wenschten te verloochenen. Het waren er maar heel weinig.

Doch velen sloten zich bij hen aan, en dat waren geen vrienden van Weringer, dat waren vijanden van Santos. Santos zag nu helder en duidelijk, hoe hij vijanden had onder z'n vrienden.

Zoo scherp verweten ze hem, zich op een voetstuk te plaatsen, dat hij hun vijandschap in z'n gezicht voelde schrammen.

Van al de anderen was het wel zeker dat ze hem zouden verkiezen boven den verloopen Weringer, maar velen trokken rimpels en mompelden, dat niemand immers zonder zonde was, ook Santos niet. En hijzelf peinsde er over, of hij tot z'n handelen wel 't recht had gehad, en of het wel noodig geweest was.

Misschien zou 't hem ook ontstemd hebben, wanneer een ander gedaan had zooals hij. Het kon wel zijn, meende hij, dat hij dan juist gewenscht had, zoo'n verstootene trouw te blijven!

Maar Lypra's woorden klonken tot hem, haar leven-volle, zacht-trillende woorden: dat men niet moest teruggaan!

En hij verklaarde kalm tegenover de verwijten, hoe Weringer's cynisme hem beleedigd had vanavond en hoe hij toen plotseling besloten was, dien man niet meer te dulden....

Onmerkbaar glimlachte hij, nu hij z'n aarzelen voelde wijken, voor de klaarheid van z'n herinneren. Hij zag, hoe hij dien man had móéten wegduwen....

Hij hoorde na z'n woorden onderdrukte spotlachjes en zag spottrekken op veler gezichten, die onmiddellijk weer wegtrokken.

Daarna zag hij niets duidelijk meer. Hij voelde iets benauwends om zich heen; hij wenschte niets liever dan naar buiten te gaan, om zich te verfrisschen.

En toen hij spoedig daarop het gezelschap verliet, gingen enkelen met hem mee en vergezelden hem naar z'n huis.

Daar schikten ze zich bijeen in de oude, bekende kamer van Santos en schoven vervolgens op hun stoelen heen en weer, om over alles in 't rond goedig en prettig te kritiseeren. Santos floot zacht nu en dan tusschen de gesprekjes door; hij had z'n eigen hartelijk vriendschapsgevoel en z'n beste vrienden teruggevonden en voelde zich dankbaar en opgewekt.

'Toch wel een goed ding van je, Santos, om dien Weringer er uit te gooien,' zei Magnus Eegholm, jongensachtig-ruw en innig-tevreden, terwijl hij zich ver achterover wipte in z'n stoel.

Hij was niet zoo heel jong meer, maar hield nog altijd in z'n manier van doen het midden tusschen een jongen en een man.

Santos glimlachte en herinnerde zich hoe Magnus vroeger altijd lachen opwekte als hij zong met z'n vroeg-ontwikkelde, krachtige bariton-stem; die levensdiepten kon aanraken, - en waarmee z'n houding en trekken een zoo kluchtig contrast vormden.

Maar dat was toch al jaren geleden! Nu moest hij toch wel veel veranderd zijn!

Weer floot Santos zacht in een korte zwijgensstilte. Toen kwam Magnus langzaam weer overeind zitten, nam een boek van de tafel om het tusschen z'n vingers heen en weer te laten glijden, en vroeg heel gemoedelijk: 'Kom laten we nou es wat over ouwe dingen gaan praten allemaal!'

Toen Santos de dingen aanroerde, die hem 't meest gekweld hadden: z'n teleurgestelde eerzucht met den spoorwegbouw en z'n vergeefsche liefde, was het hem eerst, als sprak hij in een veilig, warm huisje, van koude en woeste storm. Hij glimlachte onder z'n vertellen, hij dróómde van leed, hij voelde 't dezen avond niet. Het was zoo iets genoeglijks, er mee bezig

te zijn, het te zien en te streelen en toch geen pijn te lijden!

Doch een vlaag van de oude spijt kwam hem beroeren, z'n gezicht betrok.

Toen hoorde hij zacht naast zich zeggen: ‘Er zullen wel meer even-bekoorlijke vrouwen zijn, en er zal wel eens weer een spoorweg gegraven worden.’

Santos keek terzijde en ontmoette een paar vriendelijke grijsblauwe oogen van dengeen, die gesproken had.

Diens woorden hadden ernstig geklonken, maar nu hield hij zich, alsof hij schertste.

Santos glimlachte, omdat hij wel hield van de grijsblauwe oogen, - maar hij stelde immers geen belang in andere, even-bekoorlijke vrouwen, die hij niet kende en een spoorwegbouw was niet meer zoo bepaald het doel van z'n eerzucht.

Alles veranderde en alles ging voorbij. Zou iets terug kunnen komen van wat geweest was?

Het lange, rijke leven begon boosaardig door z'n hoofd te flitsen, schokte en ontzette hem.

Voorstellingen wemelden voor hem, of ze hem wilden doen duizelen, maar hij wilde zich goed houden en keek strak en starend.

Het werd om hem een zee van helle, wreedfonkelende lichtjes, en hij rilde even van pijnlijk ontroeren.

Hij bleef koel in ééne richting staren en langzaam gingen de lichtjes om hem uit. Hij was nu alleen, in een leege ruimte.

Het deed hem goed, na dit gepeins z'n vrienden om hem heen weer te vinden.

Deze eene oude kamer en deze enkele oude vrienden waren iets warms en goeds in de leege ruimte!

Magnus Eegholm had de laatste minuten 't meest gesproken en hij sprak nog, maar Santos had in z'n gepeins niets verstaan.

Nu wendde hij zich luisterend naar Magnus en trof hem in diens gezicht een geheel vreemde ernst, - maar een ernst, die hem denken deed aan de bariton-stem, zooals hij die gehoord had, jaren geleden.

Een minnezang
Door
Frederik van Eeden.

Vraagt ge mij zangen? - Maar wie
maakte mijn leven tot een harmonisch lied?
Weinigen die de melodieën er van verstaan,
maar gij toch wel?

Als ik aan u denk, denk ik aan de leeuw'rik,
de leeuw'rik die des nachts zingt onder de sterren,
alleen tusschen de zwarte, stille wolken,
gansch alleen boven de duistere aarde, -
de maan sluit slaaprig 't oog aan de kimme -
hij waakt en zingt.

Als ik aan u denk zingen zóó mijn gedachten,
de duistere aarde luistert niet.

Wie heeft mij de troost gebracht en de verzoening
toen ik mat was van strijden,
niet verslagen, maar duldend zonder vreugde?
Wie heeft mijn wintersche dagen verkeerd in luwte?
Wie heeft mij liefde doen kennen zonder bitterheid?
Wie heeft mijn blijdschap hersteld?

Gij weet hoe zwaar het is God te gedenken
in alle donkere gangen des levens.
Maar door u heb ik Hem niet vergeten.
Verlangt ge nóg meer?

Verzoenster! met u vond ik de zee
de groote zee des vredes -
en in de verre hemelen van rust heb ik gestaard,
zij het maar éven.

En mijn deemoed is ontbloeid naast de uwe
en mijn getrouwheid is door de uwe geboren
en uw geduld is het mijne geworden
onder den zegen uwer liefde.

Uw oprechte oogen volgden al mijn bewegen
en hebben mijn hart en handen verlicht -
en de trage nevelen zijn opgeklaard
van mijn voorhoofd.

Welk heerlijk wonder als de vlagen staken,
als het gedonder der stormen ophoudt en de koude regen niet meer striemt,
als de zon door de langzaam verzwindende wolken
warmte zendt op het verstilde loof,
als dan de regenzware halmen zich rechten,
en de eerste vogelstemmetjes bedeesd weer klinken
en het leven van de ontelbare teedere wezentjes
die wat vreugde zoeken op 't gras, in de lucht, in 't water,
schuchterlijk hèr-begint -

Ach, *zoo zoet* was het weder opleven
onder den grooten zegen uwer liefde,
sedert zijn mijn dagen zangen geweest.
Verlangt ge nóg meer?

Neem dan deze ordelooze strofen,
ook de leeuw'rik zingt wild en zonder regelmaat,
hij breekt af en herhaalt en herhaalt, als door te machtigen aandrang
van zijn innigheid -

Madame de Staël's Corinna
Door
J. Koopmans.

Wie is *zij?*

Een zeldzame vrouw, half van Germaanse, half van Romaanse oorsprong, doch geboren en opgevoed in Italie, het land van haar trots en haar liefde; - een schitterende schoonheid, de roem der vrouwen, de gebiedster der mannen; - 'n talentvol genie, gevierd als schrijfster en improvatrice, koningin van 't bal, vorstin in de salons; - 'n schat van geest en gevoel; 't brandpunt van de kringen, die mannen van smaak en geleerdheid zich beijveren om haar te vormen; en aan wie ten slotte, door de vurige verering en de innige dankbaarheid van 'n ganse natie, de hoge eer te beurt valt, door de uitgelezenen van Rome's geleerden, Rome's prelaten en Rome's prinsen, over de heilige wegen van 't Forum, op 'n zegekar, in feestelike optocht, naar 't Kapitool te worden geleid, en daar, onder eerbiedige hulde, met de onsterfelike lauwerkrans van de hoogste dichterroem te worden gekroond.

Haar naam? - Het was niet noodig, die te weten. Niemand vroeg er naar, niemand vond het nodig die te vragen. In háár vaderland is de kunstenaarsroem onafhankelik van geboorte en stand. Dáár moet de kunstenaarsroem de mens kunnen emanciperen van alle tijdelike dingen en van alle traditionele verhoudingen. Daar zal de mens vrij zijn, alleen krachtens z'n geestesadel. Al 't overige zal bijzaak blijven, mag zelfs in 't duister zijn gehuld. Zelfs moet dit gelden van 'n vrouw-op-zich-zelf, die jong is en schoon, zich overal wil vertonen, en dat nog wel onder 'n schuilnaam verkiest te doen.

't Land waar dit mogelik is, en waar dit alleen mogelik màg zijn, is Italië, dat, schoon in 't staatkundige onzelfstandig en aan de vreemdeling overgeleverd, - de geschiedenis speelt omstreeks 1800 - het land is van de traditionele vrijheid van gedachte, van geestelike onafhankelikheid, van schitterende roem.

Zo wilde het Madame De Staël, en zij zelf, de onafhankelike van geest, heeft haar wensen en begeren, haar smachten en verlangen, haar liefde en haar leed neergelegd in dit merkwaardige boek.[1)] Het is een roep aan de volken, een beroep op 't nageslacht. Het is 'n zielekreet van 't sentiment, aangeheven door de vrouw als tolk van de vrouwelike mensheid, om haar recht; een stem, waarvan ze in haar worstelend ondergaan met 'n tot zekerheid naderende twijfel weet, dat ze niet verhoord zal worden, maar die klinkt en terugschalt tegen de wolken en rotsen van de op eenmaal stilgeworden schepping; en die, nu alle oren in stilte zijn blijven luisteren, het voorrecht heeft, verstaan en gevoeld te worden door het eeuwig meetrillend menselik gemoed.

Want Corinna gaat onder! Deze vrouw, vol geest en zelf-bewustzijn, met open oog en met psychologiese zin voor al wat op de brede linie van menselike openbaringen en levensuitingen bestaat en deze herleidende tot op de door de natuur gelegde gronden, deze vrouw verkwijnt en versterft, omdat zij, tegelijkertijd met 'n diep gevoelig hart begiftigd, dat in hevige hartstocht voor een ander blaakt, door het leed van deze hartstocht, dat zij in bestendige zelfanalyse zich klaar als een overstelpende en vernietigende overmacht bewust is, ten laatste vermoeid en verwonnen de kamp tegen 't leven opgeeft en berustend zich overgeeft aan de dood. Zo is Corinna de heerlik bloeiende roos, waaraan de worm van 't harteleed langzaam, doch onherroepelik, het zware en bange vonnis des doods voltrekt.

Wil men Corinna's verdiensten kennen? Haar de rollen zien vertolken in 'n treur- of blijspel van Shakespeare; haar zien dansen als 'n nimf, of haar 't penseel zien hanteren met evenveel gratie als vernuft? Haar improvisaties zijn met goud en

1) Corinna, ou l'Italie. In ‘Oeuvres Complètes de Madame la Baronne de Staël-Holstein’. Parijs 1836. Ie Dl.

bloemen doorstikte oden; haar conversaties zijn inleidingen op litteratuur en kunst. Van haar roem zijn de straten vol; de dag van haar kroning is 'n Romeinse feestdag. Ieder Romein weet 'n trek te voegen bij het beeld dat de vereniging vormt van alle talenten, die de geest kunnen boeien. De huizen zijn versierd; het volk loopt te hoop en vervult de pleinen met gejuich; de muziek speelt; de kanonnen laten zich horen; - daar nadert de zegewagen, door vier smetteloos witte paarden getrokken, en geflankeerd door in 't wit geklede maagden. De lucht wordt, haar ter eer, vervuld met welriekende geuren; de vensters begroeten haar met bloemen, de balkons laten tapijten af. Kortom, geheel Rome schijnt zich te hebben verbonden om haar wierook te brengen aan de schoonste gaven, die de natuur, de geest, de verbeelding en 't gevoel in één schepsel op harmoniese wijze verenigd had.

Als de Sibylle van Domenichuino in 'n wit gewaad; met 'n Indiese sjaal om haar hoofd gewonden, waarin de donkere lokken zich strengelden door de kleurige zijde; getooid met 'n onder de boezem vastgehechte draperie in 't blauw, was haar kledij schilderachtig, zonder als opschik gekunsteld te zijn. Met 'n uitdrukking van adel in haar gelaat als van 'n koningin, doch met de nedrigheid van 'n beschroomde maagd, paarde zij aan de stille blijdschap, die de verering van anderen in ons opwekt, 'n gepast gevoel van bescheidenheid door de openlikheid van de hulde, alsof de blooheid der vrouw vergiffenis vroeg voor de triomf van 't genie. Haar rijzige gestalte beeldde op krachtige wijze de jeugd en 't geluk van haar leven af; de uitdrukking van haar gelaat vroeg de onmiddellike belangstelling; een blik van haar oogen gaf leven en bezieling. Zelfs in de manier waarop ze groette en dankte voor de haar opgedrongen eerbewijzen, kwamen haar natuur en geaardheid onverbloemd uit, welke op haar beurt weer kleur gaven aan de glans van haar feestelike verschijning. Zo naderde zij in triomf de heilige plek, de indruk gevende van 'n priesteres van Apollo, voorttrekkende naar de Zonnetempel, en tevens van 'n vrouw uit de samenleving, welke in 'n slechts gewone betrekking stond tot haar overige medeschepselen, doch met 'n bekoorlikheid in haar doen en laten, die overal de bewondering en de genegenheid wekten.

Onder fanfares en onder 't gebulder van de kanonnen beklimt Corinna de treden van 't Kapitool, dat met z'n overweldigende majesteit in goedaardige welwillendheid de lichte schreden van 'n vrouw schijnt te ontvangen. Doch deze vrouw wordt, eenmaal te midden van 'n drom van magistraatspersonen, kardinalen en geleerden geplaatst, eensklaps de triumferende Sibylle, die op 'n verhevenheid gezeteld, van al de om haar geschaarde talenten de eerbied der kunsten en wetenschappen afdwingt. Poëten beginnen haar te omstuwen met sonnetten en oden; men prijst haar grondige studie der buitenlandse litteratuur; wijst op haar vermogen om het vernuft, de kleurengloed en geestesschittering van 't zuiden op de meest volkomen wijze te paren aan de kennis van 't menselik hart, welke 't erfdeel schijnt te zijn van die landen, waar minder dan elders de uitwendige dingen de belangstelling vergen. Daar roemt men haar bevalligheid, en haar levenslust, die zonder in 'n enkel opzicht in spotlust haar luim te vieren, enkel voortvloeit uit de zuivere bron van haar vlugge geest en de frisheid van haar verbeelding. Gewezen wordt op de hartstochtelike gevoeligheid van Corinna's poëzie, op haar gave de treffende harmonie te vatten tussen de schoonheden der natuur en de innigste gewaarwordingen der ziel. Men verheft de oorspronkelikheid van haar wijze van uitdrukken, welke haar oorsprong heeft in haar karakter en haar wijze van voelen, zonder dat 'n zweem van gekunsteldheid ooit 'n onzuivere toets vermocht te brengen in de bekoring van haar taal, welke niet alleen natuurlik is te noemen, maar ook van 'n louter spontaan karakter is. Niets is er wat niet in de lofzang op Corinna betrokken wordt. Haar welsprekendheid: - van 'n alvermogende kracht, die zooveel te meer de macht heeft de luisteraars te boeien, naarmate ze zelf rijker in geest en waarachtige gevoelens zijn, en boven 'n zeker peil van verstands- en gemoedsontwikkeling zowel door de glans als door het omhulsel tot de kern van haar wezen kunnen doordringen. Haar improviserend talent: - ongeëvenaard, en op niets gelijkende wat men tot heden onder de benaming pleegt te verstaan; voortkomende uit 'n zeldzame vruchtbaarheid van haar geest en de diepe emotie welke haar edele denkbeelden in haar zelve verwekken; één enkel woord, welke die beelden oproept, ontsluit in haar binnenste 'n onuitputtelike

bron van gedachten en gevoelens, welke haar gloed en leven geven. Haar taal: - zuiver en welluidend; haar poëzie: - 'n geestelike melodie, welke op zich zelf reeds als door 'n tovermacht de onnaspeurbaarste en teederste indrukken weet te geven. Kortom, ieder die 't voorrecht heeft gehad, met Corinna de tempels der kunsten te bezoeken, en met haar 't genot der muziek en der lektuur te delen, heeft in al deze onderwerpen van gezamenlike beschouwing de vonk van haar geest kunnen opmerken; en vindt hij, die na haar kennismaking zich voor korter of langer tijd het genot van haar bijzijn heeft moeten ontzeggen, het op z'n minst nodig z'n toevlucht tot de eenmaal bezochte oorden te nemen, om, in de zekerheid van nergens elders enig spoor van dit vuur terug te kunnen vinden, altans dáár de levensvonk nog aan te zullen treffen op de plaats waar Corinna heeft vertoefd. Alleen dan, zei men, wanneer men voor lange tijd verzekerd was van 't geluk van 'n verdubbeld levensgevoel, dat haar bijzijn gaf, was 't geraden, haar vriendschap te zoeken; was men daarentegen genoodzaakt, haar na 'n eerste kennismaking voor goed te verlaten, dan was 't ongeraden haar te leren kennen; immers, eenmaal met 'n wezen als zij was bevriend, zou men door heel de wereld, doch vruchteloos, 'n scheppende geest willen terugvinden, die zozeer als zij in staat was iemands gedachten en gevoelens te verstaan, ze te delen, en ze in oneindige vertakkingen te vermenigvuldigen. Zulk 'n wezen te bezitten, was voor Rome 'n weldaad, door de Italiaanse hemel gegeven, door de bezielde natuur verleend. Zij, roemde men, was 't beeld van 't schone Italië; het ideaal dat de Romeinen van heden zouden kunnen bereiken, zonder hun tekortkomingen vanwege de onwetendheid, naijver, tweedracht en onlust, waarmee het lot hun ter kwader ure had bedeeld. Ieder Romein, betuigde men, moest er behagen in scheppen haar te vereren als de wondervolle telg van de Italiaanse natuur en 't Italiaanse kunstgenie, als de nieuwe loot op de oude stam van 't verleden, welke 'n profetie voor 'n verre toekomst beloofde te zijn. En als de vreemdeling kwam, zonder medelijden als hij was voor de tekortkomingen die voortvloeiden uit hun rampen, - en durfde schimpen op het land, van waaruit de zon der beschaving het ganse Europa eens had verlicht, - men zou hem

de Onvergelijkelike Corinna tonen; de band, die hen samensnoerde; de harteklop van hun leven, de zon van hun hoop, de trots en de toekomst van 't Volk; en hem toeroepen: ‘Zie Corinna, vereer haar, die 't symbool is van 't schone Italië!’

Wanneer wij de beschrijving van Corinna's vrouwelik genie, door ons samengelezen uit hare roemruchtige apotheose door Rome's dichtrental op 't eervolle Kapitool, vergelijken met de gegevens welke Madame de Staëls levensbeschrijvers ons bieden, dan bewonderen we des te meer deze vrouw, die in de meesterlike zelf-analyse de bewustheid van haar eigen waarde heeft gelegd. Zij was inderdaad een buitengewone geest. Zij elektriseerde haar omgeving. Allen, die zij tot zich trok, meenden in haar 'n wonder te hebben gezien. Terwijl echter wonderen worden gezien en vergeten, beheerste zij degenen, die haar leerden kennen, ook voor 'n gans volgend tijdperk. De levend borrelende woordenstroom in haar conversaties liet nooit na de oren te betoveren; de rijke ontwikkeling van haar denkbeelden, haar gunstige schakering van licht en schaduw, de schat van diepe en edele gevoelens die zij te voorschijn riep, werkten niet alleen imponerend, maar ook bevruchtend op de geesten die haar omringden. Zò kon het gebeuren, dat mannen van onsterfelike roem, wanneer zij van deze vrouw het licht van 'n nieuw idee in hun brein hadden opgevangen, met het kostbaar kleinood in zich zelven keerden, om vervolgens met het gelaat naar de wereld gewend, door middel van de door hen zorgvol vermenigvuldigde lichtvlakken de volken deelgenoot te maken van de onschatbare winst. Daarbij had zij de gave om als énig middelpunt van 't gezelschap, de verschillende karakters te beheersen, zonder zich op die heerschappij te laten voorstaan; de uiteenlopendste elementen tot elkander te brengen, en met vaardigheid en fijne takt, bevalligheid en gratie, in hare soireés, de bontste groeperingen, waar ook en wanneer ook, in de door haar gewenste geestesstroom te leiden. Zij was als de karbonkel uit de sprookjeswereld: de lichtstroom hield niet op met vloeien, ook als de steen op 't plotselingst voor 't oog verholen werd; de gouden en kristallen wanden blonken jarenlang na van de schittering van 't oorspronkelike licht, dat in de schrijn

gekneld, z'n kerkering wraakte met 'n onuitdoofbare gloed.

In de verbloemde zelfbeschrijving dan, vinden we trekjes genoeg terug, welke Corinna in onze ogen tot 'n afdruk maken van de gevierde schrijfster zelf. Geeft Corinna's grootste lofredenaar, de prins van Castel-Forte, aan de gevierde vrouw de eer, dat zij door haar universele belezenheid en haar historiese zin, recht weet te geven aan de schitterende geestesgaven van 't Zuiden, zowel als aan de wijsgerige en zielkundige denkkracht van 't Noorden, dan heeft hij 'n trek toegevoegd aan de kennis van haar, die in de nationale litteraturen de afspiegeling vond van de eigenaardige klimatologiese en sociale condities der volken. Verheft dezelfde panegyrist Corinna's gave, om onmiddellik en nauwkeurig de verhouding op te kunnen sporen tussen de schoonheid van de natuur en de gevoeligste zielsindrukken, dan levert hij wederom 'n bijdrage tot de kennis van haar, die in diepe verering voor Rousseau 't eerst waagde het karakter en de geschriften van deze naturalist in 't ware licht te stellen. Feitelik zijn dit natuurgevoel en de psychologiese waardering van de in broederschap tredende volken, loten van één stam; beide hebben hun grond in de behoefte van het vrijgeworsteld en onbevooroordeeld gemoed, om aan al wat zich in de werkelikheid als nauw zichtbare levenskiem durft vertonen, eveneens z'n *recht* van optreden te geven; beide ontlenen hun cultus aan de onafwijsbare drang, om bij 't voortdurend appeleren op de causale orde in de voor ons liggende schepping, tevens 't *levens*-beginsel in al 't gecreëerde, 't menselik ingeschapene mede, tegen inbeeldingen en traditiën te ontvouwen. Dit Rechtsgevoel voor de Kosmos, groot en klein, is een der grootste triomfen van de bewustwordende mensheid; veel meer dan de politieke en sociale nivellering die men honderd jaar geleden met meer of minder sukses in praktijk trachtte te brengen, betekent de vrijheid, gelijkheid en broederschap in de konsekwentie van de lijn van Rousseau; en 't is zo waar niet aan Mevrouw de Staël te wijten, zo na haar eeuw, hier en daar de herleiding der litteraire verschijnselen op haar historiespsychologiese factoren, met onvoldoende erkenning van de rechten der in oorsprong natuurlike en daardoor alleen geldige grondregels is geschied. Zo iemand, dan is zij onbevooroor-

deeld geweest; heeft zij, op 'n tot haar tijd ongekend breed terrein, gestreden voor de rechten van het menselike in de Mens.

De jonge, schone, geleerde en talentvolle Corinna, fier en onafhankelik, rijk en milddadig, gaat, zoals gezegd is, onder door 't leed van 'n onuitblusbare liefde. Vergeeflike tekortkoming, lief te hebben; vergeeflik in 'n vrouw van talent, die, aangetrokken door de overeenstemming in 't gevoelsleven met 'n beschaafd en welgemaakt man, nog te meer geprikkeld wordt tot toenadering, wegens een van haar in richting afwijkende geestesvorming, 'n andere levensopvatting en een van andere beschouwingen uitgaande kunstsmaak. Doch deze sympathie en deze verscheidenheid, welke in staat zijn de hechtste liefde te kweken, zijn tevens de voorwaarden van 'n andere en helaas uiterste tragiese waarheid. Ze is deze, dat de rijkst aangelegde geesten ook 't diepste de smarten voelen; dat voor 't in droefenis verzinkende hart de schitterendste gaven niet eens vermogen 'n toevlucht te zijn, aangezien de geest eerst z'n licht kan uitstralen bij 'n volkomen evenwicht en 'n volstrekte kalmte van 't gemoed; dat juist de rijkdom der denkbeelden de oorzaak is, dat in 'n gevoelige ziel het aantal verdrietelikheden vermeerdert, omdat het genie, zo goed als het in de omringende natuur ontdekkingen doet, evenzo z'n bevindingen schept uit de borrelende bron van z'n eigen heftige beroeringen, en 't hopeloos, onoverkomelik ongeluk van z'n hart in alle reflexiën voelt. Zo wreekt zich de verhevenheid van 't verstand op de gevoeligheid van 't gemoed. De misplaatste genegenheid voor de man, is bij de vrouw de steeds voortwoekerende schimmelplant, die op de gunstige bodem van 'n kies en fijn gevoel, begint met al de vermogens van de geest te verdorren, om ten slotte, na 't intellektuele leven te hebben verstikt, de door strijd vermoeide ook nog in 't physieke organisme aan te tasten, en in 'n onverwinbaar leed te doen verteren. De schitterende roos Corinna, draagt, verscholen voor 't oog van de oppervlakkige toeschouwer, in haar levenskern het nauweliks merkbare, maar toch onmiskenbare teken dat de noodlottige steek aanwijst van de verderfaanbrengende engel ener dodelike liefde. Juist op 't ogenblik van Corinna's schoonste ontwikkeling, als de

triomf van haar gratie van geest en verschijning, om haar slapen de krans der eeuwige onsterfelikheid spant, sluipt het bedwelmende gif in 't weeldevolle hart van de gevierde vrouw, welke het zich als haar hoogste ideaal blijft rekenen, alle hulde die het haar mogelik is te omvatten, eenmaal als 'n offer neer te mogen leggen voor de voeten van 'n door haar aangebeden man....En - deze man komt.

* * *

Wie is *hij?*

Ginds op de steile hoogten van de Tiroler bergen, langs duizelingwekkende kloven en loodrechte bergwanden, beweegt zich, op z'n reis van 't Noorden naar 't zonnig Italië, de koene ruiter met z'n slanke gestalte en z'n edel voorkomen. De bewoners der dalen zien de vermetele reiziger en 't gevaar waaraan hij zich roekeloos blootstelt; aan de grond genageld van ontzetting, waarschuwen ze hem met angstig geroep; doch de stoutmoedige vreemdeling schijnt alle bezwaren te kunnen overwinnen; plotseling toch weerklinken de hellingen der bergen van 't gejuich en 't handgeklap van de landlieden, verrukt over zoveel tegenwoordigheid van geest. Tevoren heeft hij, op z'n reis over de zee, de harten der schepelingen gewonnen wegens z'n hulpvaardigheid, die hij jegens de passagiers zoowel als jegens de bemanning betoonde; grijsaards steunde hij wanneer ze wankelden op het wrakke vaartuig; in 't noodweer hielp hij 't matrozenvolk het scheepje koers houden door de woeste golven; nam zelfs het roer over, en bracht, onder de toejuiching en de zegenwensen van z'n opgetogen lotgenoten, hen in de veilige haven. Zo aanstonds, als hij over de sneeuwpaden van de Alpen in de groene valleien van Italië zal afgedaald zijn, zal hij te Ancona, in 'n geduchte brand welke de halve stad verwoest, de Joden uit hun stadskwartier, en de krankzinnigen uit 't dolhuis redden; de door traagheid en bijgeloof in de aanvang werkeloze stadsbevolking zal op zijn wakker voorbeeld, onder gejuich, hem de behulpzame hand bieden in 't behouden van wat er nog overschoot; de vrouwen zullen hem te voet vallen, en tot hem opziende als tot 'n uit de hemel gedaalde engel, z'n bemiddeling en z'n wondermacht inroepen tot genezing en behoud van hare echtgenoten en kinderen. De faam van z'n heldenmoed en z'n zelfopoffering

vliegt hem vooruit, en baant hem de triomfweg, waarlangs de scharen hem begroeten. Trekt hij, later naar Engeland teruggekeerd, aan 't hoofd van 'n regiment naar de koloniën, om er de vijand te bevechten, dan wint hij de achting en liefde van z'n soldaten door z'n onversaagdheid en z'n minzaamheid; ze dragen hem op de handen en storten tranen bij 't nemen van z'n afscheid. Waar hij komt en gaat, overal geeft hij z'n steun, door z'n persoonlik optreden en z'n ruime middelen; niets is hem te veel; niemand hem te onaanzienlik; en bij al z'n gereserveerdheid, z'n beschaafdheid, z'n edele manieren, toont hij in z'n handelingen zoveel belangeloosheid en zelfverlochening, dat zij die getuige van z'n daden zijn, niet weten wat zij meer moeten bewonderen, òf de bereidwilligheid en de toewijding van de slanke edele lord, òf wel de schier naar hooghartige koelheid zwemende kalme eenvoud, waarmee hij voor z'n opofferingen de dank van z'n medemensen afwijzend ontwijkt.

Desondanks draagt de edele Schotse lord Nelvil de kiemen in zich van 'n dodelike melancholie. Over z'n jonge leven hangt 'n somber wolkenfloers van droefgeestigheid. Zwak en besluiteloos van karakter; van z'n vroegste jeugd af sterk gehecht aan 'n voorbeeldige, zorgvolle vader, heeft hij door 'n lange afwezigheid in Frankrijk het hart van die vader bedroefd, en, eenmaal teruggekeerd in de ouderlike woning, waaruit de in kwijning vervallen bewoner kort te voren grafwaarts gedragen was, grijpt hem de angstige kwelling aan van z'n schuldbesef, en bant de twijfel, of hij wel ooit de schim van de overledene z'n zielsrust kan geven, z'n eigen waken en slapen de gemoedsrust ten enemale uit. De reis, die hij, op aanraden van z'n doktoren, naar Italië onderneemt, en die hij, in de hoop, aan z'n voor hem waardeloos geworden leven altans nog enige afwisseling te kunnen geven, na lang twijfelen en talmen aanvaardt, blijkt hem niet te baten. In den vreemde voelt hij z'n eenzaamheid des te drukkender, en in de moedeloze gelatenheid zijner afzondering, vindt de verscheurende twijfel, bij de totale afwezigheid van de wil, 'n steeds vruchtbaarder bodem voor nieuwe folteringen. 't Is deze zielsgesteldheid, welke z'n belangeloze doodsverachting verklaart. Z'n levensmoeheid maakt hem het meest vertrouwd met die ogen-

blikken, waarin hij als 't ware staat op de rand van z'n ondergang, omdat enerzijds het vege leven, hangende aan 'n draad, bij de minste vingerverroering is prijs te geven, en anderzijds dit verlies te veel aan 't toeval overlaat, om zich met het zelfverwijt ener vrijwillige vernietiging behoeven te belasten. Zo wordt het besef van gevaar voor hem 'n verzoening met het leven; en ontheft deze toestand van evenwicht het gemoed van z'n schrijnende smart. Doch zo het waar is, dat het tarten van de doodsnood 'n blijde toevlucht kan zijn, dan is de belangeloosheid van deze vermetele moed slechts de roem van de zelfzucht, en is de onverschilligheid waarmee het juichend misverstand der menigte wordt ontweken, in zooverre 'n vorm van geblaseerdheid, dat ze van deze heldhaftigen de tegenzin in hun eigen bestaan openbaart.

De ‘wereldsmart’ geworden droefgeestigheid heeft haar eigenaardige prikkel op sentimentele gemoederen. Eenzaam staat lord Nelvil in de vrolik drukke marsgang van 't leven, en velen die hem voorbijtrekken en omkijken, nemen op hun lippen de vraag naar 'n waarom. De éénling wordt interressant. Bij de feesten en in de salons, bij de maskerades en bij de processies, staat, afgezonderd van de bonte beweging, half verscholen achter 'n pijler, in de schaduw, de peinzende jongeling, met de hand aan de kin, met starende ogen en droefgeestige blik; 't luidruchtige leven gaat hem voorbij; schone vrouwen, blinkende kurassen, heilige zangen, heldere klaroenen, bloemenpracht, alles houdt schilderachtig défilé....Doch te meer trekt hij zich terug; walgt hij van alles; de zorgeloze vrolikheid en de zucht naar 't levensgenot om hem heen versombert te meer nog de zwartheid van z'n gemoed, sluit hem te nauwer nog op in zich zelf, verbittert hem tegen de levensuitingen zelve, verhardt hem tegen de vrije en ongekunstelde openbaring zelfs in die levensvormen, ja, stelt deze openbaringen tegenover die levensvoorwaarden, waaruit z'n eigen opvattingen haar oorsprong nemen, en die in dromende geest terugvoeren naar de kalme eenvormigheid, waarin z'n oudengelse opvoeding in de nationale begrippen z'n kinder- en jongelingsjaren op vreedzame wijze hebben doen slijten.

Overgedragen op deze misanthropiese lord, komen als van zelf de exclusivistiese opvattingen van het Engelse ras in 'n

zo schril mogelik kontrast met z'n nieuwe Italiaanse omgeving. In hem kan het Noorden met z'n intiem huiselik leven, noodwendig gevolg van de physiese voorwaarden van bodem en luchtstreek, zich onmogelik met het openbare leven van 't Zuiden verstaan. In 't land van storm en sneeuw, regen en mist drijft de sombere natuur de landzaat in 'n welbesloten huis, waarin z'n noeste vlijt de nooddruft voor de komende winter heeft vergaard; in 't lachend Italië drijft de natuur de kinderen des lands naar buiten, waar de weelderige bodem met overdaad in hun luttele behoeften voorziet, en hen de dagen, als in 'n eeuwige lente, in spel en dans doet slijten. De verscheidenheid in leefwijze en in temperament doet deze verschillende natiën de raadselen en vragen der wereld op 'n uiteenloopende wijze beschouwen, en hun gaven van geest, bij onderscheiden aanleg, op verschillende wijzen openbaren. In haar verhoudingen, neigingen en gevoelens, in haar godsdienst, in haar kunstgevoel, overal wijkt de Italiaanse wereld af van de begrippen die de lord uit Engeland heeft meegebracht. Als produkt van z'n ras, z'n rechtzinnig Protestantisme en de moraliserende kritiek van 'n tijd, staat hij zo scheef mogelik tegenover 'n kunst, die, onder de vleugelen van 't zuidelik Katholicisme tot 'n ongekende hoogte gestegen, in haar waardering 'n onbevooroordeeldheid vergt welke vrij is van nationale en tijdelike leerstelligheid en moraal. Daarbij hindert z'n Germaanse ernst de levendigheid der Zuideliken, die hem als vluchtigheid en aanstellerigheid voorkomt; als Protestant ziet hij in 't Katholicisme 't liefst het bijgeloof; als beredeneerd moralist geldt bij hem alleen datgene wat het verstand bevestigt, en wat klopt met z'n vormelik begrip van deugd. Doch boven dit alles stelt lord Nelvil z'n politieke maatstaf van 't constitutioneel ontwikkelde Britse volk. Tegenover de mannelike zelfstandigheid van z'n natie, is, bij de individuele zelfbewustheid van elk Engelsman, voor hem de Italiaan 'n ongelukkig wezen zonder vaderland; iemand die tot geen organies gegroeid volk behoort; iemand die geen nationale instellingen kan dienen, nòch 'n militaire loopbaan kan volgen; een slaaf dus, krachteloos, zonder besef van en zonder recht op eigenwaarde. Zulke mannen, meent de lord, zullen 't leven nooit als ernstigs en iets waardigs, daarentegen altijd 't als 'n

spel beschouwen, en dit leven spelen als 'n speler op 'n schaakbord, met 't ijdele sukses als enig doel. Zonder ernstige bezigheid, zal 't karakter van de Italiaan verslappen, en 't lijkt de vreemdeling geen wonder dat hun spreekwoord: wíe niet weet te veinzen, weet ook niet te leven, - gans en al 'n vrouwenspreekwoord is. De mannen immers, meent hij, werden vrouwen; en terwijl de natuurlike orde van de dingen meebrengt, dat de man beschermer is en de vrouw beschermeling, wier zwakheid vereerd wordt door hem die haar verdedigt, brengt de omgekeerde wereld in Italie mee, dat de vrouwen niets voor de verering der mannen gevoelen, en 't dit gebrek aan eerbied is, wat de liefde van de man voor de vrouw verwoest. Een tweede omstandigheid, welke de lichtzinnigheid in zake de liefde bevordert, komt lord Nelvil voor, is de tegenzin in elke inspanning en de bestendige jacht naar 't allesverlokkende geluk. Zulke mannen kunnen, volgens hem, niet ernstig beminnen; zij zoeken alleen het aroma, met hetwelk de in wuftheid opgevatte genegenheid vervliegt; even licht zullen dezulken hun dode vergeten, omdat hun vluchtigheid alreeds het denkbeeld van de dood ontvliedt. Kortom, besluit lord Nelvil, al wat er verder voor ernstigs aan sommige levensvormen mag overblijven, wordt eenvoudig overgelaten aan daarvoor betaalde priesters; zelfs laat men 't voldoen aan de eisen ener verplichte galanterie over aan *cavaliers servants;* en daar er de vormen en gebruiken, als van te voren besteld, worden vervuld, hebben de droefheid, nòch de rouw, nòch de geestdrift, nòch de liefde er enige wezenlike waarde, en zijn en blijven slechts ijdele, holle klanken.

Zo nauw zelfs sluit de wereldwarsheid van lord Nelvil hem op in z'n nationale trots, dat de rechtmatige en uit hun kunstgevoel geboren trots van de Romeinen op de herinneringen van hun roemrijk verleden, in de ruïnen van hun gebouwen en de overblijfselen der antieke kunst, niet eens vermag hen in de ogen van de Engelsman te verheffen. De onevenredigheid tussen wat de Romeinen waren, en wat ze zijn, doet hem onaestheties aan; de uitwendige pracht, waarmee de groten de ogen van de vreemdeling uitsteken, en het hoogdravende in hun uitdrukkingen, doen hem des te meer walgen van de lage soort hunner genietingen, en het onachtzame en slordige

in hun huiselike zaken. Doch ook als hij gerechtigd is, het volk en 't land van heden uit z'n gedachten te zetten, en de kunst der ouden of de roem der Renaissance te genieten als historiese beschavingsuiting, staan hun z'n beredenerende en moraliserende tendenzen telkens in de weg. Tussen hem en de kunst schuiven zich het verstand, het gemoed, het feit, de anekdote. Niet de kunst zien wij, maar lord Nelvil; evenals tussen hem en 't voorwerp der kunst de door hem nooit te overspringen schaduw zijner vooroordelen ligt. Ziet hij op de deuren van de St. Pieterskerk de basreliefs, welke tonelen uit de *metamorphosen* voorstellen, dan kwetst z'n waarheidsgevoel zich aan 'n smakeloosheid welke 'n christelike tempel door middel van heidense motieven ontwijdt. Ziet hij de plafonds van de sixtijnsche kapel beschilderd met de krachtige mannen- en vrouwenfiguren der profeten en sibyllen, dan ergert hij zich over het gemis aan deemoed in deze gestalten, en ziet hij in hun stoute groeperingen 'n vloekend kontrast met de devote bestemming van 'n christenkapel. Bij 't Coloseum belet hem ten enemale de herinnering aan 't worstelperk, de indrukwekkende grootheid van 't gebouw te bewonderen; het bloed van de hier gevallen christenoffers maakt z'n ogen troebel voor de waardering van dit monument der kunst. Hij ziet niet in dat 'n kunstwerk als zodanig beoordeeld moet worden, met terzijdestelling van door religie en moraal gekweekte opvattingen; dat men eerst door studie en door opzettelike inleving zich 'n inzicht kan verschaffen in de tendenzen van 't humanisme, met z'n overgeleverde inhoud en z'n opgewekte vormendienst; dat men zich allereerst rekenschap moet geven van de oorzaken en de gang eener verplaatsing van 't cultuurbezielend overwicht, uit de Middeleeuwen op de Nieuwe Tijd: - eertijds had de kunst de grondwaarheden der godsdienst, en daarmee 't geloofsleven verdiept; tijdens de Renaissance diende de inhoud van de religie de kunst, welke, door 'n in zelf-openbaring hoog-geestdriftvolle cultus van 't individu, zelf 'n bezielende religie werd.

Voor hem, die 't voorrecht heeft gehad, eenvoudige samenlevingen in stilte gade te slaan, worden bekrompenheid en onbeschaafdheid zeer betrekkelike begrippen. Aan te nemen

is daarom, zo we slechts rekening houden met de afwijkende beschaving van z'n geboorteland, dat aan Oswald Nelvils afkeer van de geest der antieken, in zoverre ze de scheppingen van de christelike kunst dooradert, dezelfde lichtgeraakte kiesheid ten grondslag legt, welke hem, onder de vormen van teruggetrokken bedeesdheid en minzame voorkomendheid, in z'n omgang de sympathie en de verering van z'n medemensen verzekert. Deze overgevoeligheid nu is bestemd evenzeer de aandacht van 'n andere met diep gevoel begaafde ziel te trekken, als z'n degelike verstandelike vorming gehouden is de geest te boeien van 'n rijk ontwikkeld genie. Zo is het dan de wil der goden, dat de schone, onafhankelike, begaafde, in deugden schitterende, doch droefgeestige jongeling het hart bekoort van de evenzeer schone, onafhankelike, vernuftige en levendige Corinna. Zoals hij, Corinna ziende, zich dadelik tot haar voelt aangetrokken, zo ook houdt Corinna, hem ziende, z'n beeld voor immer vast. 't Is Corinna's feestdag, welke de vriendschapsband om hen slingert. Als zij op 't Kapitool, bij 't ontvangen van de bedwelmende hulde, met haar ogen in de eenvormige ruimte der algemeene verering 'n vast steunpunt tot bescherming zoekt, valt haar oog eensklaps op Oswald; en alsof bij 't herkennen van de zee van weemoed die er in de diepte van z'n wezen ligt, de wereld voor haar'n plotselinge ommezwaai neemt, zwenkt op staande voet, als op hoger last, de lijn van haar improvisatie, en wordt het jubelend recitatief, dat de lof op 't van geest en schoonheid schitterend Ausonië inhoudt, ineens doortrild van 'n toon van weemoed, en opent in haar troostend lied, 't gelukkig Italië meelijdend de armen ook voor hem, die met 'n droevig hart gekomen, er balsem voor zijn wonden zoekt. Bij deze troostelike toezegging van de schone Sibylle Corinna, wordt haar zonnig vaderland voor hem 'n belofte, haar bijzijn hem 'n behoefte; doch aan de andere kant krijgen Corinna's stemmingen allengs 'n klank en 'n kleur, die haar nader brengen aan de zielsgesteldheid van de gemoedsrust zoekende Oswald. Zo worden Corinna en Oswald elkanders echo; en de hemel, de ruïnen en de zuilen kaatsen hun ontboezemingen terug. Het heilig Italie is hun de tempel, waar hun wederzijdse liefde hun gemeenschappelik geluk, hun troost en leed ten offer brengt. De pijlers en stenen van Rome zijn

voor hen de snaren en toetsen; en de galm van 't vermanend verleden, in één richting van gedachten en gevoelens geleid, en versterkt door de grondklank van hun diepste sentiment, beroert de wereld, en roept appel aan de eeuwigheid en de natuur. Steeds wandelen zij, zich hoe langer hoe meer aan 't bedrijvig leven onttrekkend, nu eens vertrouwelik onderrichtend, dan weer droefgeestig zuchtend, over de ruïnen van Rome, of trekken over 't door 't maanlicht beschenen dromenland van de Campagna; tochten, die eensdeels 't karakter dragen van pelgrimages naar door de kunst en de historie gewijde oorden, anderdeels speelreisjes zijn van twee minnenden door een teder-bekoorlike natuur. Doch onderwijl sluipt in deze onafscheidelik verbonden harten, wier zuiverheid en adel van gevoelen geen andere kroning vergt dan 'n eeuwig samenzijn door de band van de echtelike trouw, - de onrust van de twijfel aan de bestendige duur van hun genegenheid; in beider gemoederen zweeft het vage voorgevoel van 't naderend einde van hun ogenblikkelik geluk; en terwijl zij, door de vrees voor 't verlies, hun onderlinge waarde gedurig hoger schatten, en de op hun achting gegronde genegenheid steeds dieper wortel schiet, krijgen de beschrijvingen van de hevige verlangens en de geweldige smarten, met hun historie- en natuurberoep, heroïese propoërties, en treden door de hoge sfeer van de wereldpoëzie in 't kader van 't onsterfelike boek.

* * *

Datgene wat een nauwere verbintenis van deze twee minnenden in de weg ligt, is het bestaan van persoonlike geheimen, waarvan bij beiden 'n reeks van voorafgaande gebeurtenissen, maar toch in de eerste instantie het verschil van hun natuur de grondslag vormt. De lijn van Corinna's geschiedenis heeft namelik vóór hun ontmoeting op 't Kapitool reeds raakpunten gehad met Oswalds levensweg. Corinna is niemand minder dan de spruit van 'n Engelsman, lord Edgermond, en van 'n Italiaanse vrouw. In 't Zuiden geboren, genoot zij er 'n voortreffelike opvoeding, en met de ontwikkeling van haar schitterende talenten hield haar steeds toenemende liefde voor haar geboorteland, het vaderland der kunsten, gelijke tred. Na de dood van z'n eerste vrouw had lord Edgermond z'n dochter,

ter voltooiing van haar opvoeding, in Italië bij 'n verwante van haar moederszijde, achtergelaten, en was zelf naar Engeland teruggekeerd; later, toen hij 'n twede huwelik had aangegaan, kreeg hij het in z'n hoofd, ook z'n voorkind in het nieuwe gezin op te nemen, en riep z'n dochter naar z'n kasteel in Northumberland. Hier, in 't koude Noorden, leidde het talentvolle en levendige kind, te midden van de overgeleverde begrippen en de alledaagse toonloze conversatie van de oude landadel, 'n ongelukkig leven. Geen enkele gelegenheid vond zij, haar talent te ontwikkelen of 'n geestig gesprek te voeren; elk woord of elk denkbeeld van haar, dat maar even buiten de sleur van de ingeroeste opvattingen van haar omgeving viel, wekte bevreemding, en werd met stilzwijgen ontvangen. Niemand bemoeide zich met haar; de enige die belangstelling voor haar toonde, was haar vader; en de enige, aan wie zij al haar genegenheid en toewijding kon schenken, was haar jongere zuster Lucile, het kind uit haar vaders twede huwelik. Ten slotte, wanneer lord Edgermond het oog voor goed gesloten heeft, en zijn dochter enige eenzame jaren in vertwijfeling heeft gesleten, waagt zij het, tegenover haar stiefmoeder het voornemen uit te spreken, weer naar Italië terug te keren. Lady Edgermond, die het voorbeeld is van oud-adellike trots en huiselike plichtsopvatting, eist, zo haar stiefdochter ooit aan dit plan gevolg zou willen geven, een volledige afstand van haar tietel en familierechten. Na 'n lange tweestrijd onderneemt zij de stap, en scheept zich heimelik met haar trouw gebleven kamenier naar Italië in, waar zij, onder de naam van Corinna na vijf jaar vertoevens, door haar geleerdheid en haar kunstsmaak tot die eer en dat aanzien komt, welke haar, als de gevierdste geest van 't nieuwe vaderland, op 't Kapitool de onsterfelike roem van 'n Dante en 'n Tasso doet verwerven.

Tijdens haar verblijf in Northumberland, was Corinna's vader door 'n oud vriend van hem, die niemand anders was dan lord Nelvil, Oswalds vader, aangezocht tot 'n correspondentie over 'n mogelik huwelik tussen Oswald en lord Edgermonds oudste dochter. De eerste onderhandelingen leidden er toe, dat lord Nelvil, die z'n goederen in Schotland had, naar Northumberland overkwam, om nader met de eventuële bruid kennis te maken. Ofschoon Oswalds vader niets had af te

dingen op de vele goede eigenschappen van het schrandere en ontwikkelde meisje, achtte hij haar toch 'n minder geschikte partij voor z'n zoon; aan 't onvaste karakter van Oswald zou eer 'n streng huiselik opgevoede vrouw ten goede komen dan iemand, wier schitterende gaven haar in verleiding zouden brengen, eenmaal in de wereld op te treden. Om nu met het opgeven van het eerste plan, de oude connecties niet te verbreken, werd er op 'n aanstaande verbintenis van Oswald met lord Edgermonds jongste dochter Lucile gedoeld, welk meisje destijds nog maar 'n kind was, maar die eenmaal beloofde, door haar zeldzame schoonheid en de zorgvuldige opvoeding van de plichtvolle lady Edgermond, een sieraad onder de edele dochteren des lands te worden. 't Is deze hartewens van z'n vader nu, welke Oswald, voor wiens ogen nog altijd de onverzoende schim van lord Nelvil zweeft, bij al de afleiding en voldoening, welke z'n verhouding tot Corinna hem verschaft, z'n verscheurd gemoed dag aan dag in tweestrijd houdt. Van haar kant vreest Corinna, dat wanneer zij zal openbaren, hoe zij, van haar nabestaanden en haar tietel als verstorven, in Italië kwam rond te zwerven, deze ontdekking de volgens de conscientieuse Engelse begrippen opgevoede lord Oswald ten enemale van haar zal verwijderen. Zo, met het geheim van haar leven belast, welke de rechtschapenheid echter eenmaal zal gebieden te onthullen; anderdeels gekweld door het denkbeeld van 'n mogelike scheiding, gevolgd door 'n eeuwigdurend afzijn, doet zij al het mogelike om Oswald zo nauw doenlik aan haar te verbinden door zich onontbeerlik te maken, en hem in de nog voor hem beschikbare tijd - binnenkort wordt hij opgeroepen om z'n regiment aan te voeren - in haar nabijheid te houden. Om deze reden is het, dat zij hem voorslaat onder haar geleide de merkwaardigheden van Rome te gaan beschouwen, trekt daarna met hem naar Napels en naar Venetië, en wordt op deze wijze z'n cicerone op z'n pelgrimstochten door de Romeinse ruïnen en door het Paradijs van de schone zuidelike natuur. Op deze zwerftochten, waarbij ze, als 't ware hand aan hand, onder 't weemoedig melodiëren van hun onbestemde gevoelens en verlangens, zich in hun stemmingen hoe langer hoe meer van hun aardse omgeving laten ontvoeren, zoekt de vaagheid van hun dromen 'n toe-

vlucht en 'n weergalm in de oneindigheid van de schepping en in de onbegrensdheid van de historie, waarbij de reeks der vergankelikheden van de Eeuwige stad het naar onsterfelikheid smachtende schepsel op de broosheid der menselike vermogens en 't vluchtige van z'n wezen wijst. Onder 't stijgend roepen om 'n onverbreekbaar levensgeluk, manen de klokken der kerken aan het bloot tijdelike van hun samenzijn. Door de zachte zefir der liefde suist de dodende adem van de twijfel, tot zoverre ze de minnenden, bij elk gemis van 'n verklaarde verhouding, tot de averechtse vervoering brengt, hun genegenheid, door 't plotseling afbreken van hun leven, tot in eeuwigheid te willen bestendigen. Zo klinkt door de idylle van 't zacht jubelend gemoed de angstschreeuw van de dreigend opkomende misantrophie. Het boek Corinna betaalt de tol van z'n tijd. Ook hier verdringen zich stormend de levenstochten. Ook hierin spiegelt zich af het machtige verschijnsel van de eeuw, waarin de breidelloze, van de rots van 't rationalisme hoogafgestoten fantasie, na wijde bogen van brede vlucht, moe van haar zwerftochten afgemat neerzeeg, haar onvoldaanheid ging wreken op de rust van 't gemoed, en steeds voortging in wilde vlagen haar krachten te beproeven in 't tartend uitbuiten van de beelden en de schokkende verschijnselen in de Natuur. Nog lange tijd blijven haar wilde wiekslagen het tragiese hulpmiddel bij elke heldhaftige poging tot 'n vernieuwde hemelbestorming.

Oswald te genezen van z'n vooroordeelen tegen de Italianen, is tevens Oswald winnen voor Corinna, die in haar persoon het land en het volk van Italië symboliseert. Het tournooiveld is Rome, het brandpunt van hen die de kunsten en wetenschappen in hun bronnen willen leren kennen. Daar ontmoeten elkaar de voor Engeland pleitende lord Oswald, de lichtzinnige oppervlakkige Fransman d'Erfeuil, en Corinna, die 't voor Italië opneemt. Feitelik is Corinna met haar kennis van de noordelike en zuidelike beschavingen, de universele spiegel, waarin de stralen van de veelzijdigste opvattingen samenkomen, en de lichtkern van haar eigen persoonlike mening de nevelen van de nationale vooroordeelen der woordvoerende volken verduistert. In haar is het genie, leidend omkranst door de liefde, aan 't woord. Oswalds blik moet in die mate worden

verruimd, dat zij als vrouw met hem kan leven, zonder dat hij met de in Engeland heersende begrippen over 't geen 'n huisvrouw zou passen, in botsing komt. Zo wordt elk gesprek met Corinna 'n onderdeel van 'n cursus over algemeene geestesvorming, en komen in haar woordenvloed haar kosmopolitiese ideeën, geëmancipeerd van 't plaatselike en tijdelike, als algemene waarheden aan 't licht. Het middelpunt van haar pleidooi vormt het vrije standpunt van de vrouw in Italië. Stoutweg neemt ze Oswalds eigen oordeel in deze, toegepast op haar zelve over, en begint van hier als steunpunt, haar weg. Zij weet hoe Oswald haar ziet: diep van gevoel weliswaar, maar lichtzinnig in haar genietingen; onafhankelik door de fierheid van haar geest, zeker, maar onderworpen aan haar verkleefdheid aan afleiding; in staat om één alleen lief te hebben, maar toch de omgang van allen eisende, en daardoor bij machte het hart te verontrusten van hem, die haar zal beminnen. Deze openbaringen van haar wezen in verschillende richtingen nu, wil zij tegenover Oswald noch verbloemen, noch verdedigen; uiteenlopende meningen en afwijkende gevoelens op gekunstelde wijze overeen te willen stemmen, is, meent zij, niets anders dan 'n zich zelve opgelegde dwang; openhartige karakters zijn meestal inkonsekwent; en juist de terughouding der engelse vrouwen en de kokette manieren der franse, zullen dikwels de helft verbergen van wat er in hun binnenste woelt. Toegeven moet zij, dat waar geen vaderland is, de mannen geen hoge belangen kunnen dienen; dat waar geen openbare meening, doch 'n intellektuele samenleving is, de vrouwen minder eerbied voor de mannen moeten hebben en zelfs bij machte zijn 'n zeker overwicht over hen uit te oefenen. Doch zou om die reden in haar verhouding tot de mannen minder kiesheid en toewijding zijn? Waarheid is het, dat in Engeland de huiselike deugden de roem en 't geluk van de vrouwen uitmaken; maar zo er landen zijn, waar de liefde buiten de heilige banden van de echt kan bestaan, moet onder die landen, waar 't geluk der vrouwen het meeste wordt ontzien, in de eerste plaats Italië worden genoemd. Daar juist hebben de mannen zich een moraal gesteld voor verhoudingen buiten 't morele; daar zijn ze altans in de verdeling der plichten billik en edelmoedig geweest, en hebben ze, waar ze de banden der liefde

verbraken, zich steeds schuldiger dan de vrouwen beschouwd, omdat de vrouwen er meer bij hadden opgeofferd en er meer bij verloren; zij delen de vaste mening, dat voor de rechtbank van 't hart, zij, die 't meeste kwaad doen, de misdadigsten zijn; zij weten dat wanneer de mannen ongelijk hebben, dit is om hun hardvochtigheid, en zo de vrouwen ongelijk hebben, het is door haar zwakheid. Een samenleving die onmeedogend is voor die tekortkomingen welke ongelukken na zich slepen, oordeelt zij terecht, *moet* wel strenger voor de vrouwen zijn; moet daarom in 'n land als Italië, zonder openbare mening en samenleving, de natuurlike welwillendheid dan niet van overwegende invloed zijn? Veelszins toch wordt, door 't gemis van 'n alles onder haar oordeel trekkende openbare mening in 't sociale verkeer, in de besloten kringen de verhouding tussen de seksen losser, en de vrijheid in 't onderling verkeer en in de omgang natuurliker. Niet, zooals in Engeland, ergert men er zich aan; niet, zooals in Frankrijk, fluistert men achter de rug. 't Is juist het gemis aan wantrouwen, de onverschilligheid omtrent wat de wereld er van zal zeggen, wat aan die verhouding in Italie de bekende ongedwongenheid geeft. Men is er oprechter met z'n hart en met z'n mond; men veinst niet tegenover 'n ander, noch verhovaardigt zich op zich zelf; doch toont elkaar de ongekunsteldste en oprechtste gevoelens. Zo komt het ook, dat de vrouwen, - door haar leven te midden van de gevallen en de betuigingen van liefde aan hartegevoelens gewoon, - haar innerlike gevoelens niet nodig oordelen voor zich te houden, maar ze openhartig uitspreken, zonder enige bijgedachte dat ze hiermee zich ooit belachelik zouden kunnen maken. Dus wordt, wat voor de vreemdeling als immoreel of onbeschaamd toeschijnt, in Italie 'n naïef uitvloeisel van de aangeboren aard: ononderwezen meisjes dicteren aan de openbare weg aan de schrijvers haar met de innigste liefdesbetuigingen vervulde brieven; anderzijds geeft er de vrouwelike geleerde aan de akademie lessen in 't openbaar; en niemand vindt het er dwaas, dat zij grieks kennen, en er met eerlike arbeid zich 'n bestaan zoeken te verschaffen.

Corinna personifiëert niet alleen de beschaving en de zeden van de Italiaanse vrouw, maar in haar schoonheid en genie ligt ook het symbool - men lette steeds op de tietel! -

van de pracht der natuur en de roem van de historie bij de hoogstontwikkelde menselike geest. Staat dus Corinna eensdeels, voor de oogen van de Engelsman en de Fransman, gezuiverd door haar apologie van de vrouw, - nog blijft er over, aan de vreemdeling eerbied in te boezemen voor land en volk, door te wijzen op Rome's verleden. Zooals 'n moeder haar kwijnend jongske met des te tederder liefde aan 't harte drukt, zo is aan Corinna 't Italië van haar tijd, dromend liggend onder de schone hemel, des te dierbaarder door haar hulpeloosheid. Nu de vreemdeling 't onbillik veracht, zal zij het des te zorgvoller beschermen! Krijgshaftig onder de Romeinen, vrijheidlievend onder de middeleeuwsche republieken, beroemd in kunsten en wetenschappen in de 16e eeuw, heeft het de roem in al z'n vormen nagejaagd; en tans, nu de vreemdeling het voorwerp van z'n bestendige begeerte om strijd heeft verheerd en verdeeld, en het met bitterheid haar achterstand bij de twistende en buit bejagende volken heeft verweten, zou hij het arme volk van Italië ook nog de enige roem willen benemen, welke 'n natie zonder politieke vrijheid en militaire macht kan worden toegestaan: n.l. z'n roem in kunsten en wetenschappen. Veeleer moesten de verongelijkingen, Italie aangedaan, bij de vreemdeling 'n gevoel van mededogen verwekken!

Met dezelfde grondgedachte nu, dat te midden van 'n natuur, die meer dan elders doet peinzen en dromen, Italië hulpeloos als 'n met bloemen getooid slachtoffer neergestrekt ligt, worden de tochten over de Romeinse monumenten ondernomen, en de gesprekken over poëzie, godsdienst en litteratuur gevoerd. De stemming is gegeven: gebannen moeten worden uit den geest alle wereldse en politieke belangen, welke 't hart verkoelen; gebannen ook de genietingen welke de samenleving pleegt te geven, en welke het hart verdorren. Hiermee zijn bij voorbaat Engelse en Franse vooroordelen geweerd; de geest moet vrij zijn, en 't hart moet, onder de indruk van de wereldschatten, zich neigen tot de eredienst van 't ideale schoon, dat 't voordeel heeft alle erediensten te omvatten, in 't heilige Rome z'n hoogaltaar opricht, en tevens 't vermogen heeft de mens te troosten over 't verlies van elk menselik aanzien en

elke menselike ijdelheid. Zelfs koningen troosten zich, bij de aanblik van de macht der eeuwigheid boven de tijdelike en plaatselike belangen, over 't verlies van hun kroon. Hier is de stad geen groep van menselike woningen; ze is 'n panorama der wereldgeschiedenis, voorgesteld in uiteenlopende symbolen, vertegenwoordigd in verschillende vormen. Alles doet er 'n beroep op de eeuwigheid; alles is er belangwekkend alléén door dit beroep. De geest der Oudheid doet er in mee. Wilden de Antieken niet het leven vergoddeliken? Zochten ze 't denkbeeld van de vergankelikheid niet te verzachten? De urn met de asch van Agrippa plaatsten ze vóór de voet van 't standbeeld dat hij voor zich zelf had opgericht: de machtige schoonheid van het porphieren vat moest elk denkbeeld van vernietiging opheffen, en de sombere en verschrikkelike gedachten aan de dood op zijde zetten. De pracht van hun tomben wiste de tegenstelling uit tussen de glans van 't leven en de vernietiging door 't graf. Door hun zwakkere hoop op 'n toekomstige wereld betwistten zij te gemakkeliker aan de dood de gedachtenis, welke de Christen zonder vreze aan de schoot van de eeuwigheid toevertrouwt. De uitgestrektheid van hun grafplaatsen buiten de poort van St. Sebastiaan, roept de sympathie van het nakroost wakker. De Ouden toch kenden niet het dorre nuttigheidsbejag, 't welk er zich op toelegt enige stukken gronds meer aan 'n winstgevende exploitatie toe te voegen, en daarmee 't gebied van de gedachte en 't gevoel met 'n dorre onvruchtbaarheid te slaan. Dan voert de via Appia het tweetal naar 't grenzeloos dromenland van de Campagna. Hier vooral waart in hun oogen de geest van Italië: hier vertrouwelijkt zich het leven met de dood. Op deze vlakke doodse woestijn, waar de blik nòch bomen nòch woningen van mensen ontwaart, hernieuwt de krachtige wasdom van de bodem zonder ophouden het kleed van 'n oorspronkelik wilde plantengroei; daar wringen zich de parasitiese kruiden in de graven; kruipen op tegen de ruïnen om ze te bekransen, en bestaan alleen om hulde te brengen aan de dood. Daar zien Corinna en Oswald in, de wraak der natuur. Fier op de herinnering van de tijden, toen Cincinnatus de ploeg door de vore dreef, wijst ze alle menselike arbeid af; de gewassen die ze in 't wilde opstuwt, weigeren aan de

levende schepselen elk hulpbetoon. Alle wezens, die hier de grond als winstgevend zouden willen benuttigen, wijken van deze onbebouwbare plekken. Doch zoveel te gretiger scheppen de peinzende geesten, voor wie zowel de dood als 't leven het voorwerp van hun gedachten zijn, er behagen in de vlakten te bewandelen, waarop de tijd van 't heden geen enkel spoor kan laten. Zij voelen zich thuis op de grond die z'n doden liefheeft; zij kussen de bodem die de afgestorvenen met bloemen en planten bedekt, welke kruipen over de aarde, en zich nooit hoog genoeg verheffen om van de asch te scheiden, welke er liefkozend door wordt beschermd. Zij zoeken de wildernissen, vaag als de zich in eeuwigheid verliezende gedachte; zij ontvluchten de mensen; voor de eenzaamheid der sneeuwwoestijnen op de toppen der Alpen, of die der oerwouden van Overzee, zoeken deze twee de ruïnenwereld der herinneringen en gevoelens, en vergen voor zich die peinzende eenzaamheid, waarin de deelneming aan de lotgevallen der volken en in de aandoeningen der mensheid de eigenaardige stemming geeft. ‘Corinna’, ‘René’ en ‘Oberman’ herinneren ons, welke omwegen soms de historie kiest om tot 'n onmiddellik in de nabijheid gelegen doelwit te komen. Welk raadsel toch in onze ogen, deze oudste Romantiek! Het menselik hart ging uit om zich zelf in 't volkshart te zoeken; doch meende dit niet beter te kunnen doen, dan door, afgezonderd van de massa, in z'n eigen geïsoleerde ruimte de echo te laten weerklinken uit de ruïnen, de graven en de woestijnen, en deze galm te noemen de stem der historie of die der natuur!....Wat zijn wij veel eenvoudiger mensen, door ons meeleven in het Leven, en de Volks-spraak te laten grijpen in ons stil-luisterend Gemoed!

* * *

De jubelende muziek van Corinna's leven, welke op 't Kapitool ernstig-weemoedige motieven heeft opgenomen, gaat door het voortwerken van de ‘Weltschmerz’-bacil, langzamerhand over in de mineur. Naarmate de hartstocht haar meester wordt, woekert het gif voort van 't harteleed. Zoals haar trots en haar roem strekken tot 'n offergave voor de voeten van Oswald, zo lossen, bij 't prijsgeven van alle zelfstandigheid, allengs haar persoonlike gedachten en gevoelens zich op in de droef-

geestige meditaties en stemmingen met Oswald als middelpunt. Als de gids van haar geliefde de weg naar de ruïnen ingeslagen, stemt ze al dadelik de snaren, en geeft de gang en de toon aan. Men komt aan 't Pantheon. Al dadelik wijst ze op 't van boven invallende daglicht, als symbool van de opperste Godheid. Deze plaats moet namelik zijn 'n gewijde. De heidense symboliek, ‘meer dan 't gesproken woord de taal van de godsdienst,’ de sobere lijnen, moeten er de kalmte vertolken, er de feestelike stemming aan geven. Hier is 't oord der onsterfelikheid. In de nissen, waarin weleer de goden der Ouden stonden, pralen tans de beelden van Rome's beroemde mannen. Moest nu de vreemdeling, meent Corinna, geen edeler lot toewensen aan 'n *volk*, dat z'n talenten eert, en waar 't genie de enige trots is? Zo niet, dan moest hij altans z'n hart vertederen voor 't schone lijdende *land*. Oswald altans, moest het zich herinneren, dat het haar en haarsgelijken ‘mede beoefenaars van de kunst en liefhebbers van de roem,’ 'n zoete hoop zal blijven, in dit heiligdom te mogen rusten. ‘Zie hier de plek, welke ik voor mij bestemd heb,’ is haar overgang, wijzende op 'n nog ledige nis. Wie weet, Oswald, of gij niet eenmaal zult wederkomen in deze zelfde ruimte, en er mijn borstbeeld vinden. Dan....’ Maar Oswald, levendig ontroerd, valt haar in de rede: ‘Hoe kunt gij, schitterend van jeugd en schoonheid, zo spreken tot iemand, die door z'n ongeluk en z'n harteleed, z'n hoofd reeds ten grave nijgt?’ - ‘Ach,’ herneemt Corinna, ‘hoe kan niet in 'n korte spanne de storm het bloempje knakken, dat tans nog het hoofd omhoog houdt. Oswald, beste Oswald, waarom zoudt gij niet gelukkig zijn, waarom....’ - ‘Doe nooit meer die vraag!’ is 't geheimzinnige antwoord; ‘gij hebt uw geheimen, en ik de mijne; laten we elkanders zwijgen eerbiedigen. Neen, gij weet niet, welke aandoeningen ik zou moeten doorstaan, zo ik U m'n rampzaligheden moest mededelen!....’ Corinna zweeg; en toen ze 't heiligdom verliet, had zij haar schreden vertraagd, en stonden haar ogen peinzend....

Zo hier, zo elders. De monumenten, de kerken, de ruïnen, gans Rome, ja, heel de schepping lost zich op in beelden, vergelijkingen, stemmingen en zuchten. Op de eenzaam geworden aarde, onder 't zwijgend luisteren van 'n in stilte pra-

lende natuur, staat, als weleer, de mens, de enige Adam, de ogen en de handen ten hemel geheven, roepend tot God, om hem in te lichten omtrent 'et raadsel van 't Levensgeluk. God zwijgt, en de echoën der bergen antwoorden niet. Aldus, zonder steun van buiten, verteert de vertwijfelde zich zelf in onnutte krachtsverspilling, en ondermijnt de doffe moeheid de geestkracht en het levensvuur. 't Genie, door de onrust verjaagd, verdooft voorgoed door 't drukkendste zieleleed.

En 't gif werkt voort.

Wanneer - als appèl van 't dromende heden aan de roem van 't voorgeslacht, - Rome in 't licht der oudheid is gezien, onttrekt zich Oswald, altijd even onvast van karakter, aan Corinna's bekoring; hij wordt ineens de bedoelingen van z'n vader indachtig; en ofschoon hij z'n woord nog niet aan de jonge lady Edgermond heeft verpand, voelt hij maar al te goed, dat 'n verbintenis met de geniale en onafhankelike Corinna, wier ware naam niemand kende, nooit de goedkeuring van de streng-zedelike en patriarchale lord Nelvil had kunnen wegdragen. Evenwel blijkt z'n opzettelike verwijdering uit Corinna's nabijheid, voor z'n zwakheid 'n te sterke proef te zijn; en reeds op de avond van de vierde dag, dwalen beide, de vertwijfelende Oswald en de door onrust gekwelde Corinna, bij 't heldere maanlicht tusschen de schaduwen der ruïnen. Daar waar de eeuwig ruisende wateren van de fontein Trevi het droefgeestig accompagnement vormen van de dromerige stilte der slapende omgeving, vinden ze elkaar terug; over de rand van 't heldere water gebogen, zien ze in de ‘Bron der kuisheid’, heftig bewogen, elkanders aangezicht. - ‘Corinna, dierbare Corinna,’ roept hij, ‘heeft mijn afzijn u zó rampzalig gemaakt?’ - ‘Ach ja,’ antwoordt zij, ‘ge moest dit weten. Waarom hebt ge mij dit aangedaan! Moest ik lijden door u?....’ - ‘Neen,’ roept hij uit, ‘neen, betwijfel het niet. Maar....als ik mij hier binnen niet vrij gevoel, als m'n hart met onrust en droefheid vervuld is, waartoe zou ik u dan deelgenoot maken van m'n kwellingen en bekommernissen? Waarom....’ - ‘'t Is te laat,’ antwoordt Corinna, ‘'t Is te laat; de smart knaagt reeds aan mijn boezem. Spaar mij!....’ - ‘Gij voelt smart?’ herneemt Oswald, ‘en dat trots 'n schitterende loopbaan, zulk 'n levendige verbeelding

en zulk 'n roem?' - 'Houd op,' roept Corinna, 'gij kent mij niet; van al m'n vermogens is de machtigste die van te lijden. Ik ben geboren tot het geluk; m'n karakter is open, m'n verbeelding levendig; maar de zorgen wekken in mij zulke hevige gemoedsbewegingen, dat ze in staat zijn m'n verstand te verduisteren en mij de dood te veroorzaken. Spaar mij! De vrolikheid en de levendigheid staan slechts in schijn tot mijn dienst. In mijn ziel zijn afgronden van droefheid, waarvan ik mij slechts zou kunnen ontslaan door mij te wachten voor de liefde.'

Oswald werd levendig ontroerd door de toon van Corinna's woorden. 'Twijfel niet aan mij, Corinna,' riep hij; 'morgen kom ik weer bij u!' - 'Zweert gij 't mij?' vroeg ze met 'n onrust, welke ze vruchteloos trachtte te verbergen. - 'Ja, ik zweer 't u,' riep lord Oswald, en hij verdween in de nacht.

'Spaar mij!' - 't Is vruchteloos.

Elke keer, als ze hem ontmoet, neemt haar onrust toe; onrust over hem, wie ze de oorzaak van z'n droefgeestigheid niet vragen màg; onrust over haar zelf, omdat ze haar geheim niet zeggen kàn. Uur aan uur roept hij 't uit: 'Ach, hoe gelukkig is 't kroost, dat in den arm van z'n vader sterft, en de dood ontvangt in de schoot die het z'n leven gaf! - Ach, hoe schokt de droefheid die m'n ziel doorschrijnt, voor altijd m'n ganse levensbestaan! - Ach, Corinna, wat zal er volgen op deze dagen, die gelukkiger zijn dan m'n lot en m'n hart veroorloven mogen! - Of wel, de prikkel der onvoldaanheid werkt in 'n andere richting: 'Ach Corinna, heeft uw kuise ziel zich niets te verwijten? Zo ik de vrije beschikking over me zelve had, zou ik dan in uw verleden ook mededinging vinden? Zou, in m'n trots op m'n keuze, geen verscheurende jaloezie m'n geluk ooit kunnen verstoren?' - Tevergeefs zal 't zijn, dat zij hem zegt, vrij te zijn en hem lief te hebben; hij zal haar niet nemen; hij kàn haar niet nemen; deze man loopt, erger dan z'n borstkwaal, met de teringziekte van z'n eeuw door Europa, en lijdt, anderen door z'n twijfel verscheurend, zelf aan 't zwartste en vernietigendste egoïsme. Zelf onvoldaan en onbevredigd, blijft ook z'n liefdesproces in 't zelfde stadium van weemoedig glimlachen en droef-

geestig zuchten. Een schijn zelfs van stoornis prikkelt hem. Te Tivoli, komt hij, na eindeloze vaagheden, tot 'n positieve vorm: hij wil Corinna's lot aan 't zijne verbinden. Corinna, instinctmatig beseffende, dat elke beslissing een acte buiten z'n rol is, die zich later des te wanhopiger zal wreken, wil alles zo laten, opdat 'n verandering altans haar geluk niet moge verminderen; - hij wordt ontstemd en door dit antwoord gekwetst. - Gelukkig maken kan hij niet; hij brengt vernietiging. Wanneer hij eenmaal tot 'n bekentenis van z'n leven komt; aan Corinna 't geheim van z'n bestendige gewetenswroeging verklaart; en de onverzoende schim van z'n vader als de sleutel van z'n bekommering en onstandvastigheid erkent, roept hij uit: ‘Beschuldig me niet van zwakheid; de moed kan niets tegen 't geweten; daar neemt hij z'n oorsprong; hoe zou hij 't kunnen beheersen? Tans, nu de duisternis toeneemt, schijnt het me toe, dat ik in deze wolken de schichten zie van 't bliksemvuur dat mij bedreigt! Corinna, Corinna, geef aan uw ongelukkige vriend de gemoedsrust, of laat mij hier, uitgestrekt op deze bodem, die zich waarschijnlijk op m'n jammerkreten zal openen, en mij 'n doortocht zal verlenen naar 't verblijf des doods!’

De mise-en-scène gaf de Vesuvius, die ze des avonds beklommen. Achter hen in de vlakte ligt Napels; de stralen van de ondergaande zon doen de zee als edelgesteenten vonkelen. Voor hen houdt allengs de pracht van 't betoverend landschap op. Ze naderen de streek, waar de asch en de rook de nabijheid van de vulkaan aankondigen. De ijzerhoudende lava der vorige eeuwen wordt getekend door 'n zwarte streep. Alles is er dor. De vogels vliegen niet meer; langzamerhand houdt alle plantengroei op; zelfs de insecten vinden in deze uitgeputte natuur niets meer tot hun levensonderhoud. Eindelik verdwijnt alle leven, en heerst er 't rijk des doods; wat zich nog beweegt is de asch van de tot stof vergane bodem, die onder de onvaste voeten wegglijdt. Op deze grens van 't leven en de dood staat de eenzame hut van 'n kluizenaar. Onder de schaduw van 't vaal gebladerte van 'n spaarzame boom, wachten de reizigers de nacht af. Daags toch vertoont zich het vuur van de Vesuvius als 'n rookwolk, en de lava heeft bij 't licht van de zon slechts 'n grauwe tint. Doch treedt de duisternis in,

dan verandert het toneel. De rookzuilen zijn vurige vlammen, de lava wordt 'n laaiende stroom. Door haar gloed weerkaatst zich de aarde in de lucht, en geeft de hemel 't aanzien van 'n gestadig onweer; de hemel weerspiegelt zich in de zee, zodat deze driedubbele vlammenzee de ganse natuur in gloed zet. De aarde beeft, en 't schepsel, bevreesd over wat in haar schoot gebeurt, ducht de ongekende driften die onder z'n voeten woelen. De rotsen die de krater omgeven, zijn met 'n doodskleurige zwavel en aardhars bedekt. Een vaal groen, 'n donker geel en 'n somber rood vormen 'n dissonant voor de ogen en storen 't gezicht op dezelfde wijs, als 't gehoor verscheurd wordt door de scherpe kreten der heksen, als ze de hulp van de maan inroepen. Deze omgeving is 't, welke Oswald kiest voor 't verhaal van z'n wedervaren. Uit zulk een afgrond des verderfs, borrelt z'n wereldsmart. De natuur schrijft er het vonnis des doods in ijzer en vuur; ijzer en vuur zijn ook z'n *nooit* en *nimmer*, waarmee hij de onmogelikheid van z'n geluk, 't onherstelbare van z'n vernietiging uitroept. De wereldbrand staat in dienst van 't zich zelf verterende vuur; de kolken van de hel weerspiegelen de afgrond des twijfels. Het verschrikkelijke is 't raamwerk voor 't verbijsterende; de natuur is het orgaan van 't hart. De overspannen geest eist 't heelal tot reflector; 't woest geworden genie kommandeert de schepping als dekoratief. In dit toneel reikt de leerlinge de meester de hand. Hier ook waart de schim van Rousseau, die voor 't eerst de natuur opriep om mee in te stemmen in 't lief en leed van 't menselik voelen, en wiens geest een Chateaubriand, 'n Goethe, 'n De Staël, in 'n ontzettender strijd van heroïeser helden met 'n dieper subjectivisme, de donder en de bliksem in de hand geeft, om de tijdgenoten te verbazen, en met geweldige gemoedsevoluties de lijn van de cultuur te breken.

Na Oswalds bekentenis voelt Corinna, aan wie de loop van de omstandigheden onherroepelik 't oogenblik opdringt, dat zij haar levensgeheimen moet openbaren, zich door 'n stijgende en hopeloze onrust bevangen. Op 't Kapitool eens met de krans der ere gekroond, beseft zij maar al te goed, dat het leed van haar liefde haar met de rozen van 't offerlam tooit. Het genie, dat eenmaal haar roem was, werd in haar pogingen

om Oswald aan zich te binden, een middel; doch weigert bij 't ondergaan van de zon van 't geluk, 'n toevlucht te zijn. Niettemin worden, wanneer zij haar langzame ondergang aan de natuur en de historie van 't treurend Italië bindt, poëtiese ontboezemingen van 'n reine adem geboren. Eindelik komt de dag. De beker moet geledigd worden. De natuur zelf geeft het sein. Op 'n heerlike avond wandelen ze in 't maanlicht aan het strand van Terracine; de natuur ademt weelde; 'n visser bezoekt z'n bruid, en terwijl trots 't innigste liefdegevoel, de onderlinge eerbied elke onzuiverheid in hun hartstocht vermag te voorkomen, voelen ze toch intuïtief, dat 't hoogste liefdesgeluk niet voor hen is weggelegd. De maan schuift eensklaps achter 'n wolk. Dit onderschepte licht, 't welk zoeven nog 't paradijs van de gelukkigste Campagna verguldde, is voor Corinna 't onmisduidbare symbool van 't voor haar verduisterde levensgeluk. Nog eenmaal wil zij, voor ze zich verklaart, de hoogste triomf van haar genie paren aan de triomf van 't lijdend Italië. Daar, aan de spits van kaap Mycene, met de eilanden Ischia en Procida in 't verschiet, vóór zich de heldere golf, de Vesuvius op de achtergrond, daartussen de door 't maanlicht bestraalde vlakte, waarop 'n landelik feest de bewoners in spel en dans heeft verenigd, - houdt Corinna haar laatste improvisatie, om de beroemde plek te bezingen, waar 't vuur van de vulkaan, de poëzie en de historie zoveel sporen laten aan 't nageslacht. Onder de inspiratie van de gewijde oorden, en door de gloed van haar zinnelike verbeelding, vereenzelvigt haar geest zich, door 't noodlot gedreven, met de doorlopende tragiek der eeuwen; een sibylle tokkelt de lier; zij voelt zich Porcia, Cornelia, Agrippina, de eenzaam dolende minnaressen van de helden, die ze eenmaal aanbaden; en in haar laatste verzuchting aan de macht, die haar 't geluk bleef onthouden, dringt zich nog op, de profetie van haar onontkombare verlatenheid:

‘O liefde, o machtig gevoel, wier geestdrift de mystiese bron is der helden en dichters, en 't schepsel 't hoofd doet buigen voor de Eeuwigheid!....Wat zijn wij, zo 't lot ons scheidt van die ons hartsgeheim met ons deelt, die 't leven der ziel, het hemels geluk ons gaf? Wat is de eenzame vrouw bij z'n dood of z'n afzijn?....Ze kwijnt, ze bezwijkt. De stenige

rotsen om ons, vermochten slechts 'n toevlucht te bieden aan de verlaten geliefden, die eertijds rustten aan 't hart van 'n vriend of in de arm van 'n held!'

Dit is het einde.

De volgende dag weet Oswald, dat Corinna de doodgezwegen oudere zuster van Lucile Edgermond is.

* * *

Oswald reist, na lange strijd, naar Engeland om bij lady Edgermond pogingen te doen tot weder-erkenning van Corinna. Als zij in haar naam is hersteld, zal hij zich met haar verbinden. Hij verlaat haar te Venetië. Het afscheid valt zwaar. Corinna weet, dat hij voor haar verloren is; dat z'n zwakheid van karakter z'n onvoldaanheid zal voeden, en hij zich in wrevel terugtrekken zal in de traditionele opvattingen van z'n aloude omgeving. Wat zij vreest, wordt bewaarheid. Als hij terugkomt, is 't te laat. Als hij zich gebroken voor haar voeten werpt, staren haar stervende ogen voor 't laatst naar Italië's hemel, die bij deze afscheidsgroet, zich treurend achter de noodlottige wolk verschuilt.

Oswald heeft in Northumberland de inmiddels zorgzaam opgevoede, en tot 'n schoonheid ontwikkelde Lucile aangetroffen. Haar verschijning bekoort hem, en ook Lucile vat voor de welgemanierde en teergevoelige jonkman 'n stille genegenheid op. Hij wordt er de huisvriend; moeder en dochter vergezellen hem naar Londen, waar hij, bij 'n grote revue, als kolonel z'n regiment inspecteert; daarna keert hij met lady Edgermond naar 't noorden terug. In 't eerst echter, houdt hij wel degelik de belangen van Corinna in 't oog, en voelt, bij al z'n bewondering voor Lucile, in z'n hart niet de minste ontrouw. Ongelukkig worden Oswalds brieven in Italië achtergehouden, en krijgt hij op z'n beurt geen tijding van Corinna. Langzamerhand komt er twijfel bij hem op aan de oprechtheid van Corinna, ook zij immers is 'n Italiaanse, fluistert het oude vooroordeel; hij vreest dat hij bij lady Edgermond, met over Corinna te spreken, de belangen van 'n ondankbare bepleit. Daarbij komt hij van 'n voormalig vriend en zaakwaarnemer van z'n overleden vader te weten, dat lord Nelvil zich beslist tegen 'n huwelik van Oswald met de oudste miss Edgermond had verklaard.

In die omstandigheden en de opkomende onrust, wordt hem van lieverlee het gezelschap zoeter van de schuchtere blonde Lucile. Een bezwaar echter is nog, dat Corinna haar trouw niet heeft opgezegd. Doch Corinna komt. Uit heimwee is ze naar Engeland gereisd: zij heeft bij gelegenheid van de revue, tot haar smart, Oswald attenties voor Lucile gezien; is daarop, ziek van onrust en harteleed, naar Northumberland getrokken; hoort daar, als 'n toeval op reis haar in 't gezelschap van de spraakzame zaakwaarnemer brengt, door haar reisgenoot breedvoerig uitweiden over de familieaangelegenheden der Nelvils, en begrijpt nu, dat 'n huwelik met Oswald voor goed onmogelik is. Tersluiks komt zij aan 't kasteel Edgermond, ziet 's avonds, dwalende in 't park, in de verlichte zalen Oswald en Lucile gepaard in den dans; haar besluit is genomen, en - terwijl één woord uit haar mond genoeg zou zijn geweest om 't gelaat van haar wereld voor de toekomst te veranderen, - brengt zij, in zijn onmiddellike nabijheid, het offer; zij laat de ring aan haar vinger door 'n blinde grijsaard aan Oswald ter hand stellen, gaat heen en ontwijkt Engeland. - Oswald, tans van Corinna's ontrouw overtuigd, tracht haar uit 't hart te rukken; niets ligt tans z'n verbintenis met Lucile in de weg; alleen, hij doet z'n plicht; hij verkrijgt, nu Lucile lady Nelvil staat te worden, van de tans tot toenadering bereide moeder, de erkenning van Corinna als de in haar geboorterecht herstelde oudste dochter van lord Edgermond. Kort daarna wordt Oswald naar 't krijgstoneel geroepen; in de West strijdt hij enige jaren met groote dapperheid, om de onrust van z'n hart te verdrijven door 'n drukke bedrijvigheid in dienst van 't vaderland. Doch als hij terugkomt, en 't eentonige leven in de Schotse dalen begint, doemt steeds weer helderder 't beeld van de eenmaal zo zeer beminde Corinna weer op. Hij gaat vergelijken: de ingetogen Lucile is niet de geestvolle Corinna. Lucile merkt z'n teruggetrokkenheid, en gist de oorzaak; de omgang wordt er nog koeler door. Eindelijk, als de ziekelik geworden lady Edgermond is gestorven, is er geen houden meer aan; de geneesheeren hebben Oswald 'n verblijf in 't zuiden voorgeschreven; z'n aarzelingen om de wille van de lont ruikende Lucile zijn gedaan; ook Lucile tracht het reisplan niet langer op te houden; en 't gezin vertrekt over de Alpen naar Italië.

Doch zo zonnig het land van Corinna hem in haar gulden tijd toescheen, zo koel en somber ontvangen de droeve luchten en regenvlagen hem tans. De natuur heeft zich geplooid naar de troosteloze stemmingen van haar creaturen. Immers leeft daar nog altijd de kwijnende, van hartzeer verterende Corinna, de droeve schim, van wat ze weleer was! Nog enkele dagen, en zij geeft, verstoken van de adem, 't voedsel van haar leven, 't welk zij in haar al te zware offer vrijwillig prijsgaf, haar heldengeest. Tot in haar laatste dagen, zal zij zich, in haar edele zelfopoffering, gelijk blijven. Zij zal weigeren Oswald te ontvangen om haar de aandoening, en hem de vertwijfeling te besparen; doch wel zal ze zijn kind en Lucile ontvangen, om haar te onderrichten, hoe zij haar leven nauwer aan dat van Oswald kan verbinden, en 't met haar toewijding kan veraangenamen. Zo zal ze sterven, verzoend met het leven, getroost tot de dood. Haar biechtvader zal, op haar laatste bede, het portret van Oswald verwijderen, en op haar borst leggen het beeld van Christus, die niet ter wille van het genie en de macht op aarde kwam, maarwel ter wille van het lijden en de dood, omdat het leed en de dood de Christus 't meeste behoeven.

Deze uitgang van Corinna's leven past geheel in 't kader van haar gevoelens. Voor haar, die breed en mild in haar oordeel, oog heeft voor 't eigenaardige in de verschillende volken, en zich rekenschap geeft van hun geestesprodukten in verband met hun aanleg en de physiese invloeden van de natuur, kon geen andere religie bevrediging schenken, dan die zacht en toegevend voor menselike zwakheden is; en Corinna's universeel karakter zou geen godsverering kunnen gedogen, welke zich opsluitende achter de bolwerken van 'n onverzoenlike dogmatiek en 'n strenge zedeleer, positie nam tegen 'n in kunst en leven zo veelzijdig zich openbarende wereldgodsdienst als 't Katholicisme. Juist omdat Rome in haar nieuwe godsdienst de Oudheid en haar kultuurvormen opnam, kon ze zich de vrijheid veroorloven onder velerlei aspiraties en in velerlei opvattingen de bestaande motieven uit te werken. Juist omdat de Kerk door middel van geleidelik in 't werk gestelde transacties 'n volkerengodsdienst was geworden, kon ze, waar geen scheuring of afscheiding haar tot behoedzaamheid maande, de

meest verscheidene levensuitingen omvatten. Vandaar dat zij het kunstgenot kon bieden aan Corinna de talentvolle, het geoorloofde levensgenot aan de levendig geaarde, de vergevende liefde en de belofte des Hemels aan haar religieus gevoel. Doch naast deze harmonie tussen de Kerk en de als Corinna aangelegde naturen van alle tijden, bindt het psychologies proces dat Corinna doormaakt, haar telkens vaster aan de idee der oneindigheid, welke 't geloof aan 'n eeuwig Goddelik Wezen aan 't bestaan van 't schepsel verleent. De ingetreden melancholie, welke de vervulling van haar aspiraties niet binnen de grenzen van deze wereld mag verhopen, zoekt zich illusies in de vage nevelen van oorden en tijden buiten 't werkelike levensgebied. De onvoldaanheid van 't leven valt samen met de tendenzen van 't openbaringsgeloof, en naarmate Corinna's stemmingen in toon en gehalte met die van Oswald overeenkomen, neemt ook haar beroep toe op de godsdienstige waarheden en symbolen, welke de overpeinzingen voet geven aan 'n troostaanbrengende eeuwige onsterfelikheid. Allengs valt tegenover deze oneindigheid van God en de schepping, de broosheid van 's mensen leven zelf in 't niet, en wordt hoe langer hoe meer de gedachte haar levendig aan 't kortstondige en vergankelike van haar bestaan. Als wereldling, met haar wereldse betrekkingen en wereldse sympathieën ziet ze zich zelf in kontrast met zichzelf als draagster van 't goddelik levensvuur. De tijdelike menselike gevoelens zelfs, haar liefde, haar hoop, haar leed, komen in de minderheid te staan bij de liefde van 't schepsel tot de Schepper, bij de hoop der goddelijke vertroosting en 't leed van 'n te lang verzuimde overgave aan God. Zo komt zij er toe, bij al haar beschouwingen, aan 't denkbeeld van de eeuwigheid dat van de dood te verbinden. Zo komt het, dat ze in de St. Pieter, overstelpt door de diepe indruk van 't reusachtig monument, in die onmetelike ruimte de grijsaard gewichtig acht door de broosheid van z'n natuur. Daarom treft het haar, dat het juist op de altaren des doods is, dat de meesterstukken van 't genie herinneren aan de onsterfelikheid. Elke keer moet het haar van 't hart hoe gering de mensch is bij de godsdienst zelf, ja zelfs bij elk stoffelik zinnebeeld; hoe snel hij zelf voorbijgaat, en zich zelf slechts kan overleven door de betrekkelike duur van 't monument

zijner kunst. Daarom ziet zij in de geschiedenis der mensheid dan ook bij voorkeur de eeuwige vergankelikheid, welke de macht heeft ons te troosten en tegelijkertijd ons met schaamte te vervullen, zo we ons willen beroemen op onze nietigheid. Rome zelf wordt de geschiedenis der eeuwen, welke 't werk van hun voorgangers hebben omvergeworpen. De wereld is 'n ruïne. Eén bouwwerk staat er, waaraan de sterfelike geslachten, het een na het ander, met onverdroten volharding hebben gearbeid; één onwankelbaar monument, 't welk opgericht is door een even duurzame gedachte. 't Is de St. Pieter, het geïllumineerde kruis, voor haar 't symbool van haar wereldreligie; in wier zware lijnen en overladen versiering voor haar gekarakteriseerd wordt het samengaan van de sombere dogma's met de schitterende ceremoniën der Kerk; in wier denkbeelden voor haar 'n schat van droefgeestigheid ligt, doch die in de toepassing de zachtheid en levendigheid van 't zuiden vertolken; strenge begrippen, maar in de verwezenliking verzacht; christelike theologie gehuwd aan de geest der Antieken. De architectuur, 't gedempte licht, de gehele aanblik van 't heiligdom verbeelden haar 't mysterie der oneindigheid, dat zij in haar binnenste voelt rijzen, zonder er zich van te kunnen ontdoen, en zonder het ooit te kunnen begrijpen.

Het Christen-kerkgebouw nu staat haar troost te worden. Indachtig, dat weleer de liefde haar 't edelst natuurgenot deed waarderen, beproeft ze, te Florence toevend, de smart over Oswalds scheiding, na lange onlust en marteling, te verzetten door 'n wandeling in Gods schepping. 't Was 'n verrukkelike avond in Juni; de lucht was vervuld met rozegeur; van alle wandelaars straalden de aangezichten van geluk. Helaas! de algemene blijheid, welke de Voorzienigheid aan 't merendeel van haar schepsels vergunde, deed haar met dubbele droefheid haar eigen uitsluiting gevoelen. Meer dan anders, wist zij de sombere gave van het lijden alleen aan haar verleend; meer dan ooit vertwijfeld, aangewezen te zijn om alleen de last te dragen; en voelt zij zich, als de Godszoon, gedrongen, geknield om de onthouding van deze zware giftbeker te smeken.

Op deze wijze, weet zij nu zeker, is voor haar geen genot meer weggelegd. De natuur eist liefde, geen smart. De angst achtervolgt haar, wegens 't sluiten van die levensader. Ver-

twijfeling grijpt haar aan. Daar zet zij de voet in de Sancte-Croce. O vreugde! in deze gewijde tempel breekt dan eindelik weer eens de zon van de geestdrift door het floers van de jagende onrust, en voert de strijd om de zielevrede op 't eindelik gevonden terrein. Wat de ontmoedigende aanblik der levenden niet bij machte was, dat doet het zwijgend bijzijn der doden. Op haar gelaat komt 'n rustige glimlach; nog eenmaal kan ze zich zelf herkennen in 't wegstervend licht van haar roem; in haar stille bevrediging ziet ze de biddende en lijkzangen zingende priesters als broeders, in de afscheidsgroeten op de zerken der graven haar eigen gedachten. Als 'n laatste levenstaak komt het haar voor, haar doornige lijdensweg met het begrip van 'n goedertieren en wijs-beschikkend Opperwezen te verzoenen. Tans ziet ze in de onverbiddelikheid van haar levenswoestijn, die ze zo dikwils zich onmachtig voelde te doorwandelen, de wijze leiding van 't Lot. Uitgezonden door de Hemel om haar te beminnen en haar aan te hangen, is de engel Oswald voor haar de engel geweest met het vlammende zwaard, geroepen om haar lot te beslissen. Hij, - heeft haar 't leven geleerd, - die men liefheeft, wordt de wreker van de misslagen die men op aarde heeft begaan; hij is de arm waaraan de Voorzienigheid Z'n macht heeft verleend.

Bij dit denkbeeld, dat de gelukkige ogenblikken ons gegeven, slechts kort en vergankelik zijn; dat de natuurlikste van onze stemmingen de onrust des levens is; dat het lichamelik lijden maar 'n vlaag, 'n korte kramptrekking is, maar 't lijden van de ziel 'n duurzame gemoedsgesteldheid; in dit denkbeeld komt Corinna er toe 'n beroep te doen op het leven aan de overzijde van 't graf. De onsterfelikheid, die ze voortaan begeert, is niet langer die, welke de mensen haar kunnen geven; in hen, die - de uitdrukking is van Dante, - de tegenwoordige tijd antiek zullen noemen, stelt ze niet langer belang. Aan één ding houdt ze zich vast; ze kan niet geloven aan de volkomen vernietiging van haar hart. Dit hart, dat de mensen niet hebben gewild, zal ze wijden aan God, die zich verwaardigen zal het te ontvangen, nadat 'n sterfelik wezen het heeft versmaad.

De mens blijft immer mens, en draagt z'n Adamsgeest mee tot de rand van 't graf. Ook in Corinna, als zij de voldoening

heeft gehad, haar tekortkomingen aan haar rampen te hebben kunnen verbinden, komt toch nog, als 'n laatste poging, de vraag op naar 't onbegrijpelik levensraadsel, zoals die vraag in de mens is weggelegd, en dat geen vernuft en geen passie ooit heeft kunnen oplossen. Vaag vermoedt ze, dat 's levens verborgenheden verklaard zouden kunnen worden met de eenvoudigste gedachten, en dat men in z'n overpeinzingen de zelfopenbaring van 't mysterie duizend maal nabij kan zijn geweest....Doch ook zij komt tot rust. Zij voelt de mens zwevende tussen 't Eindige en 't Oneindige; ze beseft dat de laatste schrede voor de mensen niet te doen is, en de ziel zich in haar ijdele pogingen tot het uiterste vermoeit. En gelaten legt zij het hoofd ter ruste....

De geest van Corinna 'n geest van haar eeuw. Zeker, er waren die hadden bevonden, dat zo 't bestaan een raadsel was, en de taak van 't denkend brein, het raadsel van dit bestaan te ontwarren, de stilstand van de harteklop een uitkomst moet zijn. Doch deze vorm van misanthropie was slechts één tak uit 'n rijkere bron. De oorzaak zat dieper. Het leven was, volgens de grondtoon hunner wereldbeschouwing, 'n lijdensweg; en hij, die met 'n diepaangelegd gemoed de afgrond van 't leed moest peilen, vond de dood 'n verlossing, en de gedachte aan de dood 'n troost, die de afstand van 't geluk vergoedt. Zo mismoedig waren de geesten geworden die in de vrijheidseeuw het volle recht hadden geëischt voor 't individu, om zich zelf door de gelukkige velden 'n eigen triomfweg te banen. Hun menselike stoutheid had op 't terrein van de politiek, de koningen onttroond; het Goddelik recht der souvereinen onder de voet gehaald, om de souvereiniteit van 't schepsel zelf ten troon te zetten; tans beklommen zij de Olympus om aan de Goddelike Voorzienigheid tevens 't uitsluitend beleid van hun wel en wee te betwisten. Doch deze hemelbestorming faalde. Het individu, schoon reeds gedeeltelijk geëmancipeerd, kon geen rechten vragen, waarop de Almacht blijft zwijgen. Het Goddelik recht, ook al wisten ze 't in hun overwinningsroes niet, heeft óók z'n eigen domein. De menselike kortzichtigheid, ook al vermoedde hun rationalisme het niet, bouwt zelf zich om 't Raadsel 'n muur. Zo

vielen dan, nu de twijfel de grondslagen van de gevaarten hunner verbeelding ondermijnde, hun luchtkasteelen in scherven en sleepten de naneven van Prometheus in hun ondergang mee. Zij die als overmoedigen waren gegaan, kwamen als ontgochelden terug. Zo ontstond 't geslacht der Réné's. Ze zochten hun troost in een klooster. Toen volgden op de geëmancipeerde mannen de eveneens emancipatie begerende vrouwen. Eén van haar schreef ook haar lijdensgeschiedenis, betogende dat de schoonste, talentvolste, onafhankelikste vrouw, sieraad van haar eeuw, roem van de kunsten en wetenschappen, maar fijngevoelig, en hartstochtelik aangelegd, in haar geestdriftvollen opmars naar wat ze haar hoogste geluk acht: - de lauweren van haar roem aan de voeten te leggen van de held van haar hart, - ten slotte zich zal stoten aan 't Vooroordeel der wereld, als een der vormen van 't Noodlot; en dodeliker gewond, naarmate haar subtiliteit haar de smart van haar verlies doet gevoelen, onverbiddelik haar val tegemoet gaat. De vrouw wordt, leert ons haar lot, zo ze tevens 'n genie is, door de wereld; en zo ze tevens vol passie is, door haar aanleg gevonnist. Met deze uitspraak voor ogen, krijgt dit boek de betekenis van 'n zielekreet. Doch nooit hief de Roos der wigwams, door de stroom in de afgrond meegesleept, schoner doodszang aan; nooit vingen van de stervende zwaan de oevers van 't woudmeer liefeliker klanken op. De noodkreet werd 'n elegie; de lijkzang 'n triomf. Onder de verheffing van gedachten en gemoed, welke haar hoogstaande arbeid ons geeft, reiken de mannen en vrouwen die met Corinna de jubel van 't hoogste geluk en de droefenis van 't dodelikste lijden hebben gekend, onder het vaandel van haar volken-verbroedering, elkander in 't diepste zwijgen de vriendenhand, om daarna, verrijkt met de ervaring die ze putten uit de lessen van haar en haarsgelijken, hun krachten te sterken in 'n zegenaanbrengende arbeid, welke zij, die bout 'et Eden voor zich eisten, hebben gemeend te mogen verzaken, maar welke zij, die 't Paradijs voor zich gesloten wisten, hebben leren beschouwen als 'n troost en 'n toevlucht, hun in liefderijke wijsheid verleend.

Doch laten we ons wachten, ons te verhovaardigen! Wie onzer vond ooit tussen z'n voldoening en z'n verlangens het blijvend evenwicht?

Een crisis van impotentie
Door
Mr. P.J. Troelstra.

Het is, terwijl ik dit artikel schrijf (begin Juli), niet te zeggen, of de crisis, veroorzaakt door den val van het Kabinet-Kuyper, bij de verschijning van het Augustus-nummer van dit tijdschrift al dan niet tot een oplossing is geraakt. Tenminste niet, als men onder 'oplossing' verstaat de vorming van een nieuw Kabinet. Wèl, wanneer men de wezenlijke beteekenis van deze *parlementaire* crisis in het oog vat, haar beschouwt als symptoom van de *politieke* crisis, waarin de verwording der burgerlijke partijen en de te langzame groei der internationale Arbeiderspartij, hier nog meer dan elders, ons land heeft doen vastloopen. Het woord crisis in dien zin nemende mag men zeggen, dat de huidige crisis permanent is; dat wij een toestand van stagnatie in het politieke leven zijn ingegaan, waaruit slechts krachten ons kunnen redden, die nog bezig zijn, zich te vormen; dat Nederland in een politiek moeras zit, welks droogmaking misschien even lang op zich zal laten wachten als de droogmaking van de Zuiderzee.

Laten wij, ter nadere toelichting dezer opvatting, den blik slaan op 1°. de oorzaken en beteekenis van den val der Kuyperiaansche regeering, 2°. de parlementaire impasse, waarin dit heuchelijke feit ons heeft gebracht en 3°. de vooruitzichten, die de huidige toestand voor ons opent. Voor hen, die langs de lijn der historische ontwikkeling vooruit willen - en *kunnen* willen! - zal na deze beschouwing de vraag, waarop voor de naaste toekomst hun streven dient gericht te zijn, gemakkelijk zijn te beantwoorden.

‘Kuyper gevallen!’ - dàt was de kreet van verademing, die op den avond van 28 Juni van de Dollard tot de Schelde opging. Ik heb gestaan onder de twintig duizenden, die op de ‘Pijpemarkt’ te Amsterdam de uitkomst der verkiezingen afwachtten. Voor mij is de politiek, ook die mijner eigen partij, nog iets anders dan de uitwerking of botsing van een of meer philosophische of sociaal-ekonomische formules, al ken ik aan de theoretische formuleering en verklaring van politieke stroomingen gaarne de waarde toe van werkhypothesen, die men, zoolang ze nog gelden, niet ongestraft ter zijde kan laten. De formules maken de beweging niet, doch de beweging maakt - en verwerpt, als zij betere vindt - de formules. De politiek is een stuk menschenleven, een uiting van het massaleven der menschen, waarbij ‘la psychologie de la foule’, met hare, nog niet gansch verklaarde, instincten minstens zooveel meespreekt, als de steeds min of meer gebrekkige en eenzijdige sociale theoriën, die gewoonlijk slechts ‘in laatste instantie’ de bewegingen der massa verklaren. Daarom liet ik, die op mijne gebrekkige manier nu en dan de massa tracht te onderrichten, op 16 en 28 Juni mij door de massa onderrichten in de gevoelens, die haar bij deze verkiezingen beheerschten.

Den 16en was het er wee en onbestemd, als in een vertrek bij valsch licht. Geen geestdrift, bij niemand; óók niet bij de talrijke Kuypermannen, die opzettelijk, provoceerend, obligaat juichten, zelfs wanneer de uitslag in een katholiek distrikt de verkiezing van een katholiek meldde; doch die, bij gemis aan elke nieuwe verovering en bij verlies of bedreiging van eenige anti-revolutionaire distrikten, geen wezenlijke vreugde konden gevoelen. Evenmin kon er een vast, bestemd gevoel zijn bij de aanhangers der vrijzinnige en sociaal-demokratische partijen. Wel was voor de eersten het beeld iets gunstiger dan in 1901 (16 verkozenen in plaats van 11); maar dat de herstemmingen zooveel winst zouden opleveren, dat daardoor de politieke balans van rechts naar links zou doorslaan, kon toen niemand vermoeden. En wat de sociaal-demokraten betreft, tegenover de te verwachten winst van Franeker stond het verwachte, maar toch zeer smartelijke verlies van Lochem en dat Amsterdam III tegen de verwachting in geen direkte overwinning had opgeleverd, was al evenmin geschikt om bij

hen de vlammen der vreugde te doen uitslaan. Zoo hing er een loome dikke lucht over de menschenmassa op 16 Juni, waarin de gewilde juichkreten der rechtschen erg valsch deden, het gemis aan wezenlijke ‘stemming’ te duidelijker aangaven.

Hoe geheel anders op den herstemmingsavond! Welk een spanning; welk een dramatische ontwikkeling, die groei der linkerzijde, die afbrokkeling van rechts! De bedreigde liberale zetels, Utrecht, Leiden, Haarlem behouden, Zierikzee voor rechts verloren. Reeds steeg links tot 50. Geen meerderheid meer mogelijk voor rechts. Maar daarom nog geen val van Kuyper. Twee distrikten zouden beslissen, Kampen en Enkhuizen; Kampen, waar de Christelijk-historischen en Enkhuizen, waar de Christen-demokraten den doorslag gaven.

Tot nog toe hadden de ‘vrijzinnigen’ en zuivere ‘anti-Kuypermannen’ gejuicht. De socialisten versterkten dat gejuich bij Amsterdam III, Franeker, Weststellingwerf, Appingadam, Schoterland, Hoogezand, Enschedee. Toen was de geestdrift algemeen. Ook was er veel gejuich bij Utrecht, Haarlem, Leiden; maar minder sterk: de socialisten kónden niet juichen voor een Van Karnebeek, Roëll, Van Styrum, Van der Vlugt.

Reed hing de vlag uit vóór het *Handelsblad* en zette de heer Boissevain in eigen persoon de menigte aan tot vreugdebetoon. De liberale heeren trachtten te vergeefs de massa tot één algemeene spontane manifestatie op te schroeven.

Wel klonk daar gejuich, echt en goed gemeend; maar het brak los dan hier, dan daar, van groep tot groep. En daar was óók wel gezang, maar evenmin algemeen. Hoe kon het ook, daar de liberalen geen lied hebben, dat het volk zingt. ‘Ja wel,’ schreef *het Handelsblad*, ‘het Wilhelmus.’ Maar hoe kan een liberaal, die *met* socialisten een overwinning behaalt op kalvinisten, zijn triomf uitzingen in het Wilhelmuslied? De liberalen dus zwegen of zongen ‘hi-ha-ho’, en ‘Kuyper moet gaan zakkies-plakken’. Daartusschen klonken dan de Socialistenmarsch en de Internationale, populaire wijzen, waarvan echter de woorden slechts door een deel der massa gevoeld en gezongen werden. Ieder voelde het: hoezeer de spanning klom en de geestdrift aanwies - daar was nog geen eenheid, geen alles-overweldigend feit, dat de massa bezielde.

Daar kwam Kampen. Ademlooze stilte. ‘Reyne gekozen’...

Mijn nieuwe collega Reyne zal 't mij wel niet kwalijk nemen, wanneer ik hier betuig, dat nòch zijn 'koninklijke intocht' in Kampen, nòch de huldebetuigingen der liberale heeren te Haarlem aan zijn adres, zijne persoonlijkheid belangrijker en merkwaardiger voor mij hebben gemaakt, dan zij vóór den 28 Juni was. Maar toen zijne verkiezing bekend werd, ja, toen greep ook mij een soort van duizeling aan, toen dacht ik niet aan Reyne, of aan Kampen, of aan liberaal en sociaal - toen schoot het als een warme bloedgolf in mij op en straalde het schitterend feit mij in de oogen: *Kuyper gevallen*.

En zóó was het algemeen. Van toen af was er eenheid in de massa en feestelijk gejubel en een wilde vreugderoes. 'Kuyper weg,' zoo daverde het de hoofden over. En toen Enkhuizen bekend was, sloeg de jubel hoog-uit in laaiende vlammen en golfde de juichende, zingende menschenzee dooreen, zoekend naar een punt, een feit, een persoon, waaraan zij de geestdrift van het oogenblik kon koelen.

'Kuyper gevallen.' Voor zoover een gemeenschappelijke negatie in staat is, de meest heterogene elementen tot eenheid te brengen, heeft dit negatieve feit op 28 Juni een groot deel van ons volk, van het anarchistische *Volksdagblad* tot het conservatieve *Utrechtsch Dagblad*, in één diepgevoelde juichkreet doen uitbarsten.

Ziehier *een feit* - een feit, dat de teleurgestelde politici der rechterzijde kunnen trachten te gebruiken als schijn-argument ter verdediging der doodgeslagen antithese - een feit, dat enkele onbeholpen dogmatici, voor wie de klassenstrijd meer een formule is dan een stuk warm menschenleven, als niet-passend bij een door hen vooruit klaar geknipt model mogen beschoolmeesteren -; maar met dat al: *een feit*, dat elke politieke uitbuiting van rechts trotseert en de alarmisten van links vlak in het gezicht uitlacht.

Vraagt men mij naar de verklaring van dat feit, dan zoek ik die minder in den *aard* van het verschil tusschen de geslagen regeeringspartijen en de andere deelen des volks, dan wel in de *wijze*, waarop dat verschil geformuleerd en van die zijde uitgevochten werd.

Ik wil hiermede niet zeggen, dat het kalvinisme, zooals het in het anti-revolutionair program, met name in dr. Kuyper's

geschriften, is uitgewerkt, op zich zelf niet den meest verwoeden tegenstand van alle modern denkende, vooruitstrevende, niet-reaktionaire volksgroepen zou verdienen. Integendeel; elke richting, die bedoelt, ‘tegen den geest des tijds in te gaan,’ zooals Kuyper de zijne in zijne Stone-lezingen heeft gekwalificeerd, is voor allen, die een vrije ontwikkeling der volkskrachten, in de historische lijn, objectief-noodzakelijk achten, onaannemelijk, reaktionaire krachtverspilling, dom duf gedoe, uit den booze. Maar eerstens zijn er onder de anti-Kuyperiaansche overwinnaars van 28 Juni, die, zoo niet in hun *denken*, dan toch in hun politiek *willen* en *doen*, minstens zoo reaktionair zijn als Kuyper; en anderzijds weet ieder, dat het ministerie-Kuyper het kalvinisme als oude plunje heeft opgeborgen in de koalitie-kleerkast en dat in ons land het kalvinistische program, bij totale onmogelijkheid eener eventueele anti-revolutionaire meerderheid, in geen geval en nimmer grootere beteekenis zal hebben dan die eener ijle illusie, dienende om een klein deel ‘getrouwen’ immuun te maken tegen invloeden van buiten; doch aan welker wezenlijkheid en uitvoerbaarheid door geen politiek-toerekenbaar kalvinist wordt geloofd.

Hoe bar dat kalvinisme er op 't papier uitziet, het is bestemd, bij de eerste aanraking met de werkelijkheid tot een christelijke koalitie-politiek te vervloeien, waarin van zijn eigenlijk program niets dan de naam overblijft.

Hetzelfde geldt van het katholicisme, dat, waar het zich, als in 't program onzer katholieke Kamerleden, ‘op den bodem van den Syllabus’ plaatst, in staat is, elk vriend der vrijheid van denken en belijden de haren te berge te doen rijzen; doch dat in ons land nooit meer dan een vierde der kamerzetels kan bezetten en dan ook al meer dan tevreden is, als het de Nederlandsche politiek in protektionistische, konservatieve banen zou kunnen leiden en de noodige betrekkingen en ambten voor zijne aanhangers kan machtig worden. En deze twee, in wezen tegenstrijdige, elkander in vele opzichten neutraliseerende richtingen worden samen weer gemuilband en geneutraliseerd door de christelijk-historische, die zoo tegen het ‘papisme’ der eene als tegen het gereformeerd-demagogische der andere de gezeten Nederlandsch-Hervormde burgerij

verdedigt en op haar beurt in haar eigenaardig streven, de verheffing der Ned.-Hervormde kerk tot staatskerk, of iets wat daarop gelijkt, door beide evengemelde bondgenooten weer wordt lamgeslagen.

Dit alles is reden te over, om de gevaren, waarmede de 'Christelijke politiek' ons land bedreigde, niet af te meten naar de fantastische plannetjes, door het politiek dilettantisme van 'Ons Program' verzonnen; noch naar de houtmijtgeur, die er uit den Syllabus opstijgt; noch naar de liefhebberijen op kerkelijk staatkundig gebied, zooals die in het brein van eenige rechtzinnige dominees en ouderlingen zijn opgekomen.

Dat daarom die Christelijke politiek uit zichzelf totaal ongevaarlijk zou zijn, zou ik niet gaarne beweren. Krachtens haar wezen gedwongen, iets would-be-Christelijks te leveren, is zij een voortdurende bedreiging van de oprechtheid en de natuurlijke blijmoedigheid van ons volksleven. Men denke aan de Zondagsheiliging, de drankwet en de voorgenomen belemmering der propaganda voor zaken als de Nieuw Malthusiaansche Bond, waartegen een Christen altans voor het oog der wereld de pijlen zijner desnoods gehuichelde verontwaardiging behoort te richten. Het is waar, dat ook zelfs bij deze zaken de oprechtheid vaak wordt gered door de liberalistische afkeer van 'staatsdwang' bij een deel der Christelijk-historischen (de vrijanti-revolutionairen), en de blijmoedigheid door de levenslustige gezindheid van het volkje in het Zuiden, dat zijn biertje en borrel daags en zijn dansje Zondags en zijn kermispret tegen de vasten moeilijk missen kan.

Toch bewijst de drankwet, welk onooglijk geknutsel van zedelijkheids-huichelarij er desniettemin uit de wederzijdsche werking dezer inter-christelijke antithesen kan terechtkomen en de strafrechtnovelle, met het postwetje, welke wangedrochten van reaktionaire wetgeving zelfs uit de impotentie hunner onderlinge gemeenschap kunnen geboren worden. Maar gevaarlijk is deze politiek vooral om hetgeen zij van het door de ontwikkeling onzer maatschappij onder liberaal régiem gewrochte kan bederven. Ware de strijd voor de 'vrijmaking van het onderwijs', zoowel in bedoeling als in uitwerking, niet anders dan een verzet tegen het opleggen eener voor een deel van het volk onaannemelijke richting -

of gebrek aan richting, wat voor den kalvinist in dezen op hetzelfde neerkomt - van het lager onderwijs, men zou hem kunnen billijken, ja toejuichen. In paedagogisch opzicht schijnt het onwenschelijk, dat ouderhuis en school in levensopvatting met elkander overhoop liggen. Vertrouwen bij de ouders in den geest van het gegeven onderwijs, voor den leeftijd, waarin dit een deel der opvoeding uitmaakt en het kind niet in staat is, bij rijzende conflicten zelf te beslissen, komt mij voor, eerste voorwaarde te zijn voor de deugdelijkheid van het lager onderwijs. Een openbare school, zooveel mogelijk van richting verschillend al naar de praktisch vervulbare eischen der groepen, waarvoor zij dient, schijnt mij daarom het meest wenschelijke compromis ter oplossing der schoolkwestie.

Hiermede komt feitelijk overeen de regeling, door de Soc. Dem. Arbeiderspartij in hare Groninger motie ontworpen, waarbij de ‘openbaarheid’ der ‘bijzondere school’ gevonden wordt in de waarborgen voor de deugdelijkheid en vrijheid van het onderwijs en de rechtspositie der onderwijzers. Subsidieering der confessioneele school onder die voorwaarden kan zeer zeker de bestaande staatsschool schaden; doch schade aan de staatsschool beteekent, als de waarborgen reëel en het toezicht op hunne naleving voldoende is, niet tevens: schade aan het onderwijs. Het geld, aan de bijzondere school onder die voorwaarden gegeven, wordt niet voor de kerk, of voor den godsdienst, doch voor het onderwijs besteed - terwijl het, zoodra die voorwaarden ontbreken, in strijd met den eisch van ‘scheiding van kerk en staat’ voor kerkelijke doeleinden uit de staatskas zou worden genomen.

Het laatste is ook het geval, zoodra de staat officiëele erkenning en geld geeft aan hoogescholen, die promotie zouden weigeren aan studenten, wier examen blijk gaf, dat zij een wetenschappelijk standpunt innemen, afwijkende van eenig officiëel standpunt, door die hoogeschool als eenig ware of toelaatbare grondslag van weten aangenomen, of in wier proefschrift van dat standpunt werd afgeweken.

De staat, die zelf neutraal moet zijn, kan die neutraliteit het best handhaven, niet door het uitvinden eener nieuwe richting van onderwijs: de ‘neutrale’; doch door alle richtingen aan zijne universiteiten te laten doceeren; de professoren naar

wetenschappelijk gehalte en niet naar richting te benoemen; aan afwijkende scholen de gelegenheid te geven, zich door eigen bevoegde hoogleeraren aan de staats-universiteiten te doen vertegenwoordigen. Zoodra een inrichting van hooger onderwijs een deel der studeerenden buitensluit, door slechts aan belijders eener bepaalde leer toegang of promotie toe te staan, treedt het wetenschappelijk openbaar karakter dier inrichting op den achtergrond en haar propagandistisch karakter van partij-instituut op den voorgrond. Op gelijkstelling met openbare universiteiten en steun uit de staatskas kan zij dan geen aanspraak maken.

Nu denken ook over deze zaken departijen ter rechterzijde zeer verschillend; maar de ervaring dezer vier jaren bewees, dat zij het in dezen eens konden worden over maatregelen, die de gansche oppositie in het geweer brachten.

Toch is hieruit de felheid van den tegenstand, door het ministerie-Kuyper opgewekt, niet voldoende te verklaren. Evenmin uit het tariefontwerp, hoe ook gevreesd en bestreden door breede volkskringen. En wat de ‘dwangwetten’, de strafbepalingen tegen de vakbeweging betreft, deze hebben 'zeer zeker in arbeiderskringen groote verontwaardiging gewekt en ten slotte zelfs anarchisten ‘tegen Kuyper’ naar de stembus gedreven; maar daar staat tegenover, dat zij anderzijds juist in konservatieve kringen de eenige creditpost op Kuyper's regeeringsbalans uitmaakten.

Naar mijne meening moet dan ook de buitengewone geestdrift, die bij Kuyper's val liberale konservatieven en vooruitstrevers, vrijzinnige- en sociaal-demokraten en anarchisten in één jubelkreet deed uitbarsten, worden toegeschreven aan het *moreele terrorisme*, waarmede deze man zijn positie heeft trachten te handhaven.

Ik bedoel hiermede de zedelijke minderwaardigheidsverklaring, waarmede alle tegenstanders van het ministerie werden getroffen en die, waar het den socialisten gold, zelfs in een ‘buiten de zedelijke volksgemeenschap’-stellen ontaardde. En daartegenover hij, Kuyper, met zijne mede-christenen, met een heiligen-glorie omglansd, als Handhaver van de ‘Oppermacht Gods op elk gebied des levens’ in letterlijken zin opge-*hemeld*, van een bovenaardsche volmacht voorzien, als voltrekker van

'de ordinantiën Gods' en woordvoerder der Openbaring, in mystieke zelfvolkomenheid gerechtigd, over zijne tegenstanders naast de aardsche, ook de Eeuwige verdoemenis uit te spreken.

Het liberalisme is door dezen zonderlingen anachronist nooit opgevat in zijne historische beteekenis: als een noodzakelijke uiting en sanctionneering van de opkomst der moderne bourgeoisie, een vrijmaking van industrie en handel uit boeien, die dezen niet drukten in den tijd van het klein bedrijf; niet als een doorwerking der aldus opgekomen vrijheidsbeginselen op het gebied des geestes, als een stuk internationalen groei op sociaal, politiek, intellektueel gebied. Neen, het is steeds voorgesteld als een onheilig, willekeurig breken met God en zijn gebod; als een uiting van wat Kuyper, zelfs in zijn ministerschap durfde noemen 'den onheiligen geest uit de diepte'; als een zedelijke afwijking à la Sodom en Ghomorra; als een strooming van onzedelijkheid, van losmaking aller banden, van geestelijk verderf. En uit dat liberalisme kwam noodzakelijkerwijze, met steeds misdadiger konsekwentie voort: radicalisme, socialisme, anarchisme en nihilisme! Alle zonden' van ons moderne leven wortelen in die ontkenning van de Opperhoogheid Gods door het liberalisme, waartegen ten onzent het eerst Bilderdijk - dat vrome broekje!! - heeft gewaarschuwd, waartegen het Reveil is ontwaakt, de Afgescheidenen hebben getuigd, Groen van Prinsterer heeft gereageerd, 'van wiens schouders de profetenmantel op Kuyper is neergedaald.' En achter Bilderdijk, van hem gescheiden door een lacune, waarin de onheilige geest uit de diepte de grondslagen zijner heerschappij heeft gelegd, komt het glorietijdperk onzer historie, de bloeitijd van het Kalvinisme, dat in dwaze omkeering van oorzaak en gevolg niet als de geestelijke belichaming van onze sociale en politieke opkomst, doch als de oorzaak daarvan wordt voorgesteld. Zóó wortelt de geestelijke stamboom van Kuyper, den 'van God gegeven Leider', in de glorie van ons nationaal verleden; zoo verschijnt hij als de aangewezen Redder van ons volk in deze, naar het heet zoo donkere dagen, eerst in geestelijkzedelijk, dan ook in sociaal, politiek en materiëel opzicht.

Hoe ver, tot een paroxysme van godsdienstwaanzin, de eigengerechtigheid van dezen 'profeet' is gegaan, blijkt wel

het felst uit die beruchte Deputaten-rede van 1891, zijn 'Maranatha': 'Wat toch ligt in dit *Maranatha?* Immers dit, dat als de historie der volkeren zich zelve zal hebben uitgeput en niet verder kan, de van God gezalfde Koning verschijnen zal, om in het leven van alle natiën, en dus ook van *ons* volk, in te grijpen; den sikkel ook in den oogst van *ons* nationale leven te slaan; en de anti-Christelijke wereldmacht, gelijk de apostel getuigt, *te verdoen met den adem zijns monds*. (2 Thess. 2:8).' Voor den belijder van 'den Christus naar de Schriften' staat vast, 'dat deze van God gezalfde Koning, wiens gezag en macht nu nog door den geest des tijds geloochend, miskend en tegengestaan wordt, op den dag en op het uur, dat God hiervoor heeft vastgesteld, uit dien hemel naar deze aarde terug zal keeren, om allen tegenstand te breken; te verdoen, wie zich tegen hem stelt; en dit aardrijk ten erve te geven aan de Zachtmoedigen, die het "kust den Zoon" (Psalm 2:12) hebben verstaan en in practijk gebracht. Doch dit bepaalt dan ook in de vaderlandsche politiek hun *gedragslijn;*' enz.

Een dergelijke opvatting van 'vaderlandsche politiek,' die Kuyper voorstelt als den 'Zachtmoedige,' die daar straks met de zijnen het aardrijk zal beërven en de staatsmacht moet veroveren op de 'anti-Christelijke wereldmacht,' die door Jezus zelf zal worden 'verdaan,' moest wel leiden tot een toon van regeeren, als we onder Kuyper hebben moeten waarnemen en leeren verafschuwen. Wie zóó in zijn hart zijne politieke tegenstanders buiten de Christelijke gemeenschap plaatst, kan er weinig bezwaar in zien, hen die hem het ergst tegenstaan, reeds thans 'te verdoen,' als voorproefje van wat hun allen eenmaal te wachten staat. Op dit standpunt *moest* wel de korte, zuiver ekonomische eenheidsuiting der spoorwegarbeiders op 31 Januari 1903, als een aanslag verschijnen op de van God gewilde opperhoogheid van 'het Gezag;' op hetzelfde standpunt kon aan de werkstaking der Overijsselsche liberale Staten-leden geen andere beteekenis worden toegekend; in deze lijn kon, mèt de spoorweg-organisaties, gerustelijk de liberale Eerste Kamer worden 'verdaan.' Ambtenaren, die optraden, als burgers, tegen de Regeering; miliciens en matrozen, die zoo vrij waren, deel te nemen in hun vrijen tijd aan de politieke

aktie hunner klasse, of door middel hunner vakvereeniging bij de autoriteiten voor hunne rechten opkwamen, zij konden, als bezield met den anti-christelijken geest van verzet tegen ‘de gestelde machten’, gerustelijk gestraft, ontslagen, ontrecht en gekneveld worden.

En over al, wat op den bodem van de bestaande maatschappelijke verhoudingen nieuw ontspruit, over al de eischen van het moderne leven, al mogen zij ook de eenig mogelijke vervulling zijn van christelijke idealen in onzen tijd, kon, naarmate het te pas kwam, het odium der goddeloosheid worden gespreid. Zóó het openbaar onderwijs, het algemeen kiesrecht, het kathedersocialisme (thans tot schrik van konservatieve mede-christenen in verschillende staats-socialistische ontwerpen van sociale wetgeving aanvaard), de verplichte vaccinatie (thans ter eere der katholieken niet meer op ‘christelijke’ gronden bestreden), de Nieuw Malthusiaansche Bond (slechts schijnbaar, ter stilling van christelijke conscienties) bestreden, evenals de ‘speelhartstocht’ en de drankzucht. Over dat alles ligt een stank van eigengerechtigheid, die, waar de praktijk geen *werkelijke* kalvinistische politiek toeliet, met een walm van onoprechtheid, van politieke huichelarij werd vermengd, waar een mensch met gezonde reukorganen en gezonde zinnen wee van worden moest.

Die eigengerechtigheid, uit binnenkamer, oefenlokaal, kerk en pers naar de regeeringstafel overgebracht, begon al wat niet klerikaal was, al nijpender te drukken. Het werd in de regeerings-koalitie niet algemeen goedgevonden. De heer Lohman waarschuwde wel tegen de antithese van ‘christenen’ en ‘paganistische faktoren’, zonder haar evenwel te verwerpen, daar ze voor hem het eenige middel was, om Kuyper aan het lijntje te houden. En dat onder de christelijk-historischen de afkeer van dit Kuyperiaansche gedoe groeide, hebben Leiden en Kampen bewezen en, bij de besprekingen omtrent den afloop der verkiezingen, dr. G.H. Wagenaar en anderen. Alleen de katholieken, die geen afkeer van ketterjacht hebben, zoolang die hen zelve niet treffen kan, gevoelden zich onder dit echt-klerikale regiem bijster op hun gemak.

‘Kuyper weg’ - en met hem de regeeringspolitiek der eigengerechtigheid, de leugen der ‘christelijke beginselen’, de in mystieke gewaden gehulde Reaktie; de wereldsche Gezagslust, met bijbelspreuken beplakt; de permanente vernedering, de diskwalifikatie, terroriseering van andersdenkenden. Met hem - o opluchting! - óók een lesje tot wat meerder ingetogenheid en waarheidsliefde toegediend aan die Kuypertjes in duo-decimo, die onder de namen van Sybrandi, Wisse, Van Lummel en hoe ze verder heeten mogen, des meesters fantasiën populariseerden, door zijn succes tot nog grooter vertoon van eigengerechtigheid werden geprikkeld en in de Nederlandsche politiek het vergif eener demagogie druppelden, als waarmede in Oostenrijk de antisemieten en in Frankrijk de nationalisten haar hebben bedorven.

Maar thans komt, na dien vreugdekreet, de vraag: *Wat nu?* De Christelijke leugen der overwonnenen ligt verslagen; thans staat het Nederlandsche volk voor een andere leugen, die geen vier jaar noodig heeft, om zich zelf te ontmaskeren; die waarschijnlijk tot ontmaskering verplicht wordt, nog vóórdat zij in praktijk wordt gebracht. De leugen der vrijzinnige concentratie, der blanko-politiek - het parool, waaronder de partijen, die de grootste overwinning behaalden, de blanko-vrijzinnigen, de kiezers tegen Kuyper in 't vuur hebben gejaagd.

Laten wij, als ondergrond onzer redeneeringen en berekeningen, eerst eens den politieken toestand in cijfers voorstellen. De rechterzijde behaalde 277.000 stemmen en behield 48 distrikten, beide aldus verdeeld:[1)]

Katholieken 69.600 stemm. en 25 distrikten, tegen 25 in 1901/5

Anti-revol. 140.800 stemm. en 15 distrikten, tegen 24 in 1901/5

Christ.-hist. 59.000 stemm. en 8 distrikten, tegen 9 in 1901/5

De oppositie behaalde 246.000 stemmen en veroverde 52 distrikten, beide aldus verdeeld:

Oud-liberalen 17.600 stemm. en 10 distrikten, tegen 8 in 1901/5

Unie-liberalen 110.800 stemm. en 24 distrikten, tegen 17 in 1901/5

Vrijz.-demokr. 52.400 stemm. en 11 distrikten, tegen 9 in 1901/5

Soc. democr. 65.500 stemm. en 7 distrikten, tegen 8 in 1901/5

1) Ik neem de cijfers van de eerste stemming; die van de herstemming zijn natuurlijk zeer onzuiver.

Wat den toestand voor de burgerlijke partijen zoo précair maakt, is, dat geen der burgerlijke groepen zelfstandig een meerderheid heeft in de nieuwe Kamer. De vrijzinnigen hebben zelfs nog drie zetels minder dan de christelijke groepen: van *regeeren uit eigen kracht* kan voor hen dus geen sprake zijn.

In Nederland is het parlementaire stelsel zoo zuiver mogelijk ingevoerd. De kiezers regeeren hier - nl. de kiezers der meerderheidspartijen. De Kroon is hoogstens 'vliegwiel'; als de hand, die haar aan 't draaiën bracht, wegvalt, wentelt zij nog een tijd door, totdat de nieuwe hand is gevonden, die haar verder draaiën doet. De Kroon heeft formeel het recht, die hand zelf te zoeken; maar steviger dan geschreven recht staat het vast, dat zij die hand zal vinden, die omhoog wordt gestoken uit de politieke groep, die bij de stembus overwinnaar is gebleven. Het advies der kiezers bepaalt de adviezen, ter oplossing der crisis aan de Kroon gegeven. Zelfs onder Kuyper, die in 'Ons Program' dit systeem van kiezers-regeering zoo ver mogelijk verwerpt en daarin droomt van een 'Souvereiniteit van het Huis van Oranje', uit eigen historische, door God gesanktioneerde zending opgekomen, is dat systeem - en dan wel zoo bruut mogelijk - in praktijk gebracht. Zijn advies aan de Kroon omtrent de ontbinding der Eerste Kamer, waarin als eenig argument de uitspraak der kiezers in 1901 en 1904 moet dienst doen, is de meest krasse huldiging der volks- of kiezers-souvereiniteit.

Juist daarom is de toestand thans zoo ingewikkeld. Want men spreekt wel van 'rechts' en 'links', beide naar de Christelijke antithese gerangschikt; maar daar die antithese een leugen is, kon haar doorwerking in den strijd wel moeilijk iets anders dan verwarring baren. Onder 'rechts' komen elementen voor, die - tenzij voor enkele, de politiek niet beheerschende, onderwerpen - gemeenlijk bij links, onder de konservatieve groepen, hun geestverwanten vinden. Het verschil tusschen Roëil en zijn geslagen Christelijk-historischen tegenkandidaat zit feitelijk slechts in het *etiket*; ieder voelt, dat Van Karnebeek en Van Idsinga dichter bij elkander staan dan Van Vliet en Van Idsinga of Ketelaar en Van Karnebeek. Zoodra Lohman zijn Christelijk jasje uittrekt staat hij in liberale hemdsmouwen - zijn onderkleeren zijn, zoo niet van

hetzelfde merk, dan toch precies van dezelfde stof en dezelfde snit als die van Van der Vlugt. De wijze, die deze heeren zingen, moge nu en dan verschillen - het lied is hetzelfde. Zij zijn door politieke tradities meer dan door politieke beginselen en wenschen tegenover elkander geplaatst. Van het oogenblik af, dat - met de 'antithese' - die politieke tradities hunne tijdelijke beteekenis verliezen, ontmoeten deze, in sociaal opzicht nauwe geestverwanten elkander op wat zij dan euphemistisch noemen 'de neutrale zône' - op, zooals ik en vele anderen het noemen, het terrein van het Behoud.

Minder sterk - het moet erkend - toonde zich in de laatste jaren de geestverwantschap op sociaal-politiek terrein aan de linkerzijde der beide burgerlijke groepen. Talma (Van Vliet vervulde steeds de zwijgende rol) bleek door de 'antithese' zóó sterk bevangen, dat zijne demokratie en zijn sociaal streven er ganschelijk bij zijn ingeschoten. Kuyper heeft met zijne koalitie-politiek de christelijke demokratie totaal gedemoraliseerd.

Toch blijft het feit bestaan, dat de christelijke arbeiders van anti-revolutionairen huize in de laatste jaren bezig zijn, zich van veel oude vooroordeelen los te maken; dat zij een kiesrecht-formule hebben gevonden, die in de praktijk feitelijk neerkomt op algemeen kiesrecht; dat zij bij de agitatie in zake het arbeidskontrakt, hoewel uit geheel anderen *toon* sprekende, metterdaad de leiding der neutrale vakbeweging en der sociaaldemokratie zijn gevolgd; dat werkstakingen en uitsluitingen als bij Van Heek en Jannink, de diamantarbeiders en de glasblazers, het sociaal besef onder hen hebben versterkt. Ook is, nu de schoolstrijd, na aanneming van Kuypers novelle, voorloopig weer latent schijnt te worden, een op den voorgrond stellen der sociale eischen onder deze groep zeker te verwachten.

Daar komt bij, dat de aktie van Staalman, waarvan de rechterzijde politieke gevolgen heeft ondervonden en die aan den opvallenden achteruitgang juist der anti-revolutionaire partij zeker niet vreemd is, de demokratische kalvinisten tot nadenken zal moeten aansporen. Men kan - dit moge de heer Talma o.a. bedenken! - op een Deputatenvergadering, onder de officieele kopstukken en afgezanten der Partij, Staalman en de gansche demokratie met groot succes in een hoek zetten, zonder daarom juist een overwinning te hebben behaald.

Staalman is ten slotte minstens zooveel *verschijnsel* als *oorzaak*; nu de politieke constellatie is veranderd, zal een Talma, als hij tenminste in zijn hart demokraat is gebleven en politiek inzicht heeft, de wateren zijner demokratie met nieuwe vaart doen rollen, als de Rijn, 'ontslagen van den winterboei'.

Wat blijft er dan echter over van den politieken band, die hem aan Lohman bindt?

Dat er aan katholieke zijde dergelijke breuken sluimeren, dergelijke verschillen bestaan, is nu en dan wel gebleken. Maar - het is wel nooit zoo duidelijk geworden als bij deze verkiezingen - aan die zijde is een kunstmatige eenheid van hooger orde - die der pastoors. En deze zal nog lang in staat blijken, de katholieke partij als één bolwerk van konservatisme bijeen te houden. De elementen onder de katholieken, die hierdoor niet worden bevredigd, zullen in de Katholieke Volkspartij hun toevlucht moeten vinden of bij de socialisten, zooals dr. Jan ten Brink en de zijnen.

Aan de linkerzijde vormt de blanko-concentratie thans een centrum van 24 Unie-liberalen plus 11 Vrijzinnig-demokraten.

Niet genoeg, om een regeering te kunnen vormen buiten andere elementen. Zij moeten dus elders steun zoeken. Het eerst richt zich hun oog natuurlijk naar de oud-liberalen, waarmede zij in verscheidene distrikten, zelfs bij gemis aan een gemeenschappelijk *program*, een gemeenschappelijke aktie tegen de christelijken en de sociaaldemokraten hebben gevoerd. Slechts in enkele distrikten stond een vrijzinnig-demokraat tegenover een oud-liberaal (Haarlem, Beverwijk, Alkmaar, Leiden, Utrecht I en II, den Haag I, Tiel, Winschoten en Groningen); behalve in den Haag II en III stond nergens een Unie-liberaal tegenover een oud-liberaal - daar is grootendeels, ook bij uitgesproken programverschil, samenwerking tusschen alle vrijzinnigen geweest. Daarom ligt het voor de hand, dat de heer Goeman Borgesius, naar verluidt de Kabinets-formateur, zal trachten, aan die zijde medewerking te vinden. Die medewerking zal hem echter *niet* worden toegezegd op het concentratie-program. Om te kunnen nagaan, welke verschillen er tusschen hem en de oud-liberalen, op het punt der praktische politiek, bestaan, druk ik hier naast elkander af, wàt er in het *Manifest der 75* en, wàt er in het concentratie-

program omtrent bepaalde punten van praktische politiek voorkomt:

In het Concentratieprogram.	**In het program der Manifest-Liberalen.**
Onderwijs: Met handhaving van de openbare school verheffing van het volksonderwijs in zijne verschillende betrekkingen.	De grondwettelijke waarborgen voor de handhaving der van overheidswege ingerichte volksschool, die aller godsdienstige overtuiging eerbiedigt, behooren onverzwakt te worden toegepast. Nauwere aaneensluiting van het lager onderwijs aan het praktische leven verdient bevorderd te worden, niet daarentegen verscheidenheid van middelbare en hoogere scholen naar richtingen des geloofs en allerminst begunstiging van zoogenaamde ‘universiteiten’ met leerstellig gebonden personeel.
Belastingen: Ter voorziening in de financiëele behoeften, ook ter verkrijging van eene betere verhouding tusschen de geldmiddelen van Rijk en Gemeente - in de eerste plaats, bezuiniging op militaire en andere uitgaven en verder, met handhaving van de vrijzinnige handelspolitiek, een meer rationeele regeling van de directe belastingen door welke, zij het ook thans in gesplitsten vorm, de inkomsten worden getroffen, alsmede uitbreiding der progressie; billijker regeling en verhooging der successiebelasting; voorts belasting op voorwerpen van weelde.	Naar bezuiniging op de staatsuitgaven moet worden gestreefd, in de eerste plaats door verbetering van het beheer in vele takken van dienst. De technische verbetering van de bestaande belastingwetten moet, ook met het oog op vermeerdering van opbrengst, ter hand worden genomen. Voorzoover daarna versterking der Rijksinkomsten onvermijdelijk is, moeten verhooging van de successiebelasting in de zijlijnen en belasting op voorwerpen van weelde in de eerste plaats in aanmerking genomen worden.

Militarisme: Hervorming van het defensiewezen in de richting van een volksleger.	Bij de inrichting onzer levende strijdkrachten moet worden uitgegaan van het beginsel, dat een zoo groot mogelijk deel van het volk geoefend wordt om aan de verdediging des vaderlands mede te werken.
Sociale Wetgeving: Verzekeringswetten, waaronder in het bijzonder de verplichte invaliditeitsen ouderdom-verzekering met geldelijke bijdrage van den Staat; herziening der armenwet, waarbij de openbare armenverzorging niet blijft uitsluitend politiezorg.	De 'sociale wetgeving' inzonderheid de arbeiders-verzekeringswetgeving eischt vooralsnog uitbreiding en herziening. Een meer practische geest behoort deze wetgeving te doordringen. Kosten en ambtenaarsbemoeiing met de daaraan verknochte toeneming van strafvervolgingen moeten binnen redelijke grenzen worden gehouden en teruggebracht.
Kiesrecht: Daarnevens worde, zonder dat andere wetgevende arbeid hierbij behoeft achter te staan, wijziging in de Grondwet - in dien zin dat aan den gewonen wetgever volkomen vrijheid bij de regeling van het kiesrecht wordt toegekend - ter hand genomen, terwijl het vertrouwen wordt uitgesproken, dat deze zoodanig worde voorbereid, dat vóór het einde van het vierjarig tijdvak de eerste beslissing over een daartoe strekkend voorstel kan genomen worden.	Het op den voorgrond brengen van een nieuwe regeling van kiesrecht met een daaraan voorafgaande en daarvoor noodzakelijke Grondwetsherziening achten zij thans niet gewenscht. Voor een Grondwetsherziening waarbij het kiesrechtvraagstuk in zijn geheelen omvang, dus ook het gemeenteraadskiesrecht, het vrouwenkiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging, alsmede andere belangrijke onderwerpen die daarmede samenhangen, zooals de samenstelling en de bevoegdheden der Eerste Kamer worden in behandeling genomen, achten zij de denkbeelden niet rijp. Een poging daartoe is bij voorbaat met onvruchtbaarheid

geslagen en zoude slechts eene ongewenschte stremming in den wetgevenden arbeid te weeg brengen. Een grondwetsherziening uitsluitend strekkende, om den gewonen wetgever algeheele vrijheid te geven voor de regeling van het kiesrecht, ontleent in de gegeven omstandigheden hare beteekenis aan den wensch, om tot spoedige invoering van algemeen kiesrecht over te gaan. Waar, afgezien van het vermoedelijk onvruchtbare ook van deze poging, die wensch door ondergeteekenden niet gedeeld wordt, achten zij het weinig aanbevelenswaardig op zoodanige grondwetsherziening aan te dringen, te minder waar een samenwerking op dit stuk van hen wier gevoelens over de kiesrechtregeling zelve uiteenloopen, weinig bevorderlijk schijnt aan klaarheid in de politieke verhoudingen.

Of er uit deze verschillende programs één regeeringsprogram zal kunnen gedistilleerd worden, staat te bezien. Natuurlijk wèl, indien de heer Van Houten zijn zin krijgt, die uit de stembus-uitspraak afleidt, dat de natie genoeg heeft van nieuwe sociale wetgeving, zich tegen de verzekeringswetgeving heeft uitgesproken en nu niets liever heeft, dan wat rust, wat werken op de neutrale zône, aan dingen als administratieve rechtspraak, aan de techniek van ons staatswezen, enz. Ging deze bewering op, dan zou Borgesius een *ministerie van stilstand* moeten vormen, dat zich buiten de sociale strooming van onzen tijd plaatst en als hoogste deugd, vrede en zuinigheid betracht. Het behoeft echter geen betoog, dat zulk een ministerie, waar zoovele sociale ontwerpen van zijn Christelijken voorganger gereed liggen, niets anders zou zijn dan de doodkist, waarin

het liberalisme, na zijne jongste stuiptrekking, zich zelf onder het vreugdegezang der christelijke groepen zou gaan begraven. Willen de liberalen, na eerst Kuyper wegens zijn gemis aan sociale wetten te hebben uitgefloten, zich nu met fatsoen staande houden, dan *moeten* zij onderwerpen als bijv. *arbeiderspensioneering* en daarmee samenhangende *belastinghervorming* ter hand nemen en tot een goed einde brengen. En dat *kunnen* zij niet, zonder de kiesrechtkwestie op te lossen en daardoor den tegenstand van het Behoud tegen een voldoende regeling dezer sociale onderwerpen te breken. Maar juist daarover loopt - het blijkt uit bovenstaande vergelijking - de strijd tusschen de mannen van het Manifest en van de liberale concentratie.

Hier wortelt de groote moeilijkheid bij de oplossing der aanhangige crisis. Een ministerie van oud-liberalen, Christelijkhistorischen en Roomschen, zou, ware het onder de huidige omstandigheden mogelijk (wat niet het geval is), een konservatieve politiek kunnen voeren. Een ministerie van concentratie-liberalen en anti-revolutionairen zou, stond niet de scherpe strijd juist tusschen deze groepen, als een muur tusschen hen, een demokratische politiek kunnen aanvangen, indien Kuyper daarvoor een nieuwen afval van ‘mannen met twee namen’ uit zijne Partij wilde riskeeren. Natuurlijk is hiervan geen sprake. Maar een ‘vrijzinnige’ politiek is, bij de onmacht van getal en van heterogeniteit, thans uitgesloten, evenzeer als eene ‘Christelijke’ politiek.

Zoo verkeeren wij in een crisis van impotentie, waarbij, zooals trouwens de gansche blanko-opzet van den strijd moest doen voorzien, slechts het *negatieve* duidelijk en het *positieve* één groot vraagteeken is.

Welke uitzichten deze toestand opent, hoop ik te bespreken in een volgens artikel, waarin tevens de houding der sociaaldemokraten bij de herstemmingen en hunne positie in de nieuwe Kamer zullen worden behandeld.

Boekbeoordeeling

Hugo Grotius und die religiösen Bewegungen im Protestantismus seiner Zeit. Von Dr. K. Krogh-Tonning. Köln, 1904.

Het Protestantisme der 17de eeuw vertoont in zijn leerstellingen en levensopvattingen een oneindige reeks van schakeringen. Van eenheid in leer en praktijk binnen de grenzen van eenzelfde belijdenis is geen sprake. Elke gevestigde Kerk toont een bonte verscheidenheid van afwijkende begrippen, nu eens vreedzaam naast elkander geplaatst, meestal heftig van weerszijden bestreden. Ook de grondleer der Kerken zelve wijzigt zich. Het principe van 't Protestantisme teelt zijn eigen kroost. Het geloof alleen zou zalig maken, de Bijbel alleen zou de geloofsnorm zijn. Vandaar de afwijkingen van hetgeen het leven met goede werken zou heiligen; vandaar ook, dat bij het schrappen van de traditie als richtsnoer der bijbelverklaring, zo talrijke wegen geopend werden voor subjectieve opvattingen en uiteenloopende vertolkingen, die op haar beurt aanleiding gaven tot nieuwe tweedracht, en nieuwe afscheidingen en sekte-vormingen.

De voortdurende verbrokkeling der kerken moest ten slotte wel de ogen openen van degenen, wien de zaak van het Protestantisme te midden van zo veel verwording nog lief was gebleven. Wel mochten ze vragen: Waar is de kerk van Christus? De Heer had, oordeelde men terecht, niet met zijn Kerk bedoeld wat de toenmalige wereld te aanschouwen bood, en met den naam van Christelik leven had hij niet kunnen bestempelen, wat de leer en de praktijk aan twistziek woelen en aan ontheiligende levenswandel bij de leden openbaarde. Al talrijker werden de klagers, met dit gevolg, dat de teleurstelling die de wending der zaken scheen te nemen,

tot pogingen voerde om het kwaad te stuiten en tegen een verder verloop van het ontbindingsproces te reageren. Deze reactie was echter niet altijd negatief. Zo wilde de lutherse prediker Johann Arndt het leven in Christus hernieuwen, het geloof verinnerliken door het dooden van de oude mens. Zijn streven is dus asceties en mysties. Valentijn Wiegel, de voorloper van Böhme, verwerpt de oude voorstelling als zou het lijden en sterven van Christus een voldoende boete voor onze zonden zijn; hij wil dat elk individu zich opnieuw als Christus laat kruisigen en doden. Deze zienswijze, welke Böhme door speculatief denken en intuïtief waarnemen tot een organies stelsel weet op te voeren, is eensdeels mysties, anderdeels theosofies: men kent zijn pogingen om het dualistiese met één blik te omvatten. Beide richtingen, die van Arndt en die van Böhme doen niet mee aan dogmatiese haarkloverijen; waar de liefde groot genoeg is, meenen zij, is geen ruimte voor ketterijen. Ook in een ander opzicht staan ze vreemd tegenover de heersende kerken en de bestaande secten; en 't is hun subjectief beginsel, dat, actief wordend, hen van de schoolse dogma's ontbindt. De oude Protestanten, met name de lutherse Kerk, had het wezen van 't Christendom gezocht in *de rechtvaardiging door 't geloof*, zonder de werken der wet, d.i. in de objectieve toekenning van de gerechtigheid van Christus, door middel van Christus' verlossing. Hiernaast stellen de mystieken als Arndt als een nog hoger beginsel de vernieuwing van het beeld Gods *in* de mens. Deze ontkenning van de stelling, als zou het geloof alleen als voorwaarde tot zaligmaking volstaan, benevens de zin voor een teruggetrokken leven in Christus, gepaard aan een afkeer van 't leerstellige, voerden de geesten hoe langer hoe meer buiten de wanden van 't erkende Protestantisme, waartoe de verketteringen, welke uit de Lutherse strijdschriften en akademieën naar de piëtistiese en böhmistiese mystiek werden geslingerd, ook het hare zullen hebben bijgedragen. Zo kon het syncretisme ontstaan, waarvan de hoofdvertegenwoordiger Calixtus is, en dat zich voorstelde, met terzijdestelling van brandende kwesties, eenheid en vrede te brengen in de strijdende partijen; niet alleen in het verdeelde Protestantisme, maar ook, door middel van een verzoenende overeenkomst tussen de Katholieken en

de van de Moederkerk afgevallen partijen, in de geheele Christenheid zelf. Men stelde zich daarbij voor, in 't belang van een mogelijke unie, het zwaartepunt te leggen op hetgeen in de verschillende belijdenissen gemeenschappelijk voorkwam, en zou dit gemeenschappelike het wezenlike van 't Christendom uitmaken; terwijl dat, wat tot heden twist en verdeeldheid had gebracht, als iets louter bijkomstigs zou worden verzwegen. Wat moest het natuurlik gevolg van deze pogingen tot bemiddeling zijn? Vooreerst, dat men de leerregelen van de eventuëel geuniëerde Kerk ging bouwen op den inhoud der oudste apostoliese geschriften, en dat men, om de eenmaal verworven eenheid ook voor het vervolg der tijden vast te leggen, en alle mogelijke vrije exegese te weren, er toe kwam naast de Bijbel de oud-katholieke traditie weer in ere te brengen. Ten tweede, dat men met het beginsel ‘de Bijbel alleen’ ook het principe ‘het geloof alleen’ liet varen; dat men ook de goede werken noodwendig begon te achten; jà, dat men zelfs, waar sprake was van ‘het geloof’, hier niet langer den zin aan hechtte, die Luther er aan placht te geven, maar waaraan men, overeenkomstig de nieuwe tijdgeest, de betekenis van een ‘in liefde werkzaam’ geloof toekende. Naast deze punten werden door Calixtus andere aangeroerd, die tegen de verdorvenheid der menselike natuur, de erfzonde, de alomtegenwoordigheid van 't lichaam van Christus, waren gekant. Men voelt, welken weg het syncretisme opging; - de geweldige beweging in de Protestantse wereld, die het dan ook te voorschijn riep; de vervolging in woorden en daden, waaronder Calixtus en zijn school gingen gebukt, bewijzen, hoe vruchteloos destijds elke poging moest zijn, om het Protestantisme met de Moederkerk te verzoenen. Want men wist het: de Kerk kon niet een partij in zich opnemen, die haar op opzettelik verzwegen punten bestreed; zij zou alles nemen of niets; terwijl de Protestanten, door consessies naar de kant van het *opus operatum* en de *traditie* te doen, haar eigenlik levensbeginsel: ‘Onderzoek de Schriften’ en ‘'t Geloof alleen maakt zalig’ zouden moeten prijsgeven of laten verstikken.

Van de achtergrond af van deze syncretistiese reactie tegen

de Protestantse geloofsverdeeldheid komen als merkwaardige mannen naar voren, Hendrik van Navarre en Sully, in lateren tijd Spener en Leibnitz, en omstreeks 1640 onze Hugo de Groot. Hij stond in briefwisseling met de uiterst vreedzame Calixtus. Met de geleerde Jezuiet Petavius, aan wie hij z'n theologiese manuscripten ter beoordeeling zond, stond hij op een bizondere voet van vriendschap. Christina van Zweden gaf aan Grotius' weduwe haar wens te kennen z'n nagelaten handschriften te mogen bezitten, verzekerende, dat de schat bij haar in goede handen zou zijn. Hij is de universeelste man van z'n tijd. Kundig in alle wetenschappen, is hij 'n boven alles geleerde en ijverig theoloog. Bij alle boeken van 't Oude en Nieuwe Testament was hij in staat commentaren in de grondtalen te leveren, waarmee men nog heden rekening moet houden; hij leverde bijdragen over dogmatiek, kerkgeschiedenis, symboliek en theologiese polemiek, welke tans nog hun waarde laten gelden. Dat alles werd geschreven in een keurig, helder, zakelik betogend Latijn, waarin hij zich naar de schrijftrant van Tacitus had geschoold.

Wat aan De Groot als theoloog de meeste betekenis geeft, is zijn zichtbaar streven om bij te dragen tot de vereniging van alle gelovigen tot éene Kerk. Dit is de roem van z'n leven. Het bepaalt reeds z'n standpunt in de Arminiaanse kwestie. Hij acht elk schisma een ramp. De steile orthodoxie van 't Calvinisme stoot hem, als te onverzoenlik, af. Het punt van uitgang te nemen in 's mensen totale zelfvernietiging, is hem een te grote afstand van de barmhartigheid, die in Gods rechtvaardigheid wordt verondersteld. Aanvankelik is hij er op uit, in z'n eigen gewesten de verhouding tussen Kerk en Staat in dier voege te regelen, dat de stenden van een territorium in hoogste instantie te beslissen hebben over de uitspraken van een nationaal concilie, ook omtrent de godsdienstige geloofskwesties; met het toezicht van de Staat op de Kerken (circa sacra) zou dan tevens de kerkelike eenheid binnen het gewest gewaarborgd zijn. Eenmaal uit het vaderland gebannen, en burger van de Christenheid geworden, laat hij zijn gedachten weiden op breder terrein, verdedigt de primatuur, al is het met de beperking, dat het algemeen kerkbestuur in handen dient te komen van op vaste

tijden te vergaderen conciliën.[1)] Hier staan we reeds midden in z'n arbeid voor de eenheid der kerken. Wij zien hem de afval betreuren, waartoe de afwijking van de Roomse leer had geleid. Hem hindert het *schisma*, niet zozeer de *haeresie* der kerken. Hij wil binnen de muren wijde grenzen. Onderlinge liefde en verdraagzaamheid is het eerste artikel; al het andere, de eenheid in de dogma's incluis, geldt als het bijkomstige. Zo zal de verst strekkende lijdzaamheid het cement zijn voor de optrek van 't gebouw; de dogmatiese stelsels, welke de muursteen moeten vormen, bestaan voor hem niet. Kundig als hij is in zake de geschilpunten in het leerstellige, vermijdt hij opzettelik, de brandende kwesties aan te roeren; in plaats van de doornen der neteligste twistpunten in het vuur van den haat te werpen, begraaft hij ze onder z'n voet, en draagt het water aan van de tweedracht-blussende liefde.

Waarom zou hij niet? Brandt het krijgsvuur niet in half Europa? Nooit had de Christenwereld er zoo uitgezien als in zijn tijd? De akkers waren woestijnen geworden; de steden stonden in vlam. Overal heerste nood en ellende. En het waren Christenen, die elkander bekampten. Was dat nu het rijk van Vrede, dat Christus tot in eeuwigheid voorspeld had? Zo kon het toch langer niet doorgaan. Een verdeeldheid als deze, met zulke nootlottige gevolgen, en een eindeloze zee van bloed en tranen in een nooit eindigend verschiet, zou tot waanzinigheid voeren. Er moest iets op gevonden worden. Zo er geen sprake kon zijn van een terugkeer tot de algemene Kerk, dan diende altans door een of ander middel de kloof tussen de verdeelde hoofdpartijen te worden overbrugd!

Daarbij kwam, voor De Groot persoonlik, een nog treuriger omstandigheid. Tot dusverre had er ten onzent van een Protestantse eenheid tegenover Rome sprake kunnen zijn; de Europese oorlog toch, waarin de Nederlanders ook waren betrokken, had het antagonisme tussen de beide Kerken zoo scherp mogelik naar buiten laten treden. In Duitsland was die eenheid in de Protestantse wereld wel reeds lang verbroken; met

1) De summo. De dogmatibus, ritibus et gubernatione Ecclesiae.

name de Lutherse kerk had zich schrap gezet tegenover de dissidenten; niettemin kon men er zich blijven beroemen op een afgesloten Lutherse confessie. Doch erger ging het binnen onze eigen landpalen. Hier ontbrandde de strijd in het Calvinisme, zo sterk aaneengesloten door de strijd tegen Spanje, zelf, en deed zich het betreurenswaardige feit voor, dat men elkander wegens een verschil van meening over een betrekkelik ondergeschikt punt, vervolgde en verbande. De katastrofe, waarop het theologies verschil in 1618 uitliep, werd voor ons geestesleven een ramp. Een van hen die het vaderland voor altijd moest prijsgeven, was De Groot. Bij vele anderen zou de onduldbare willekeur en niet te rechtvaardigen dwang, ergernis, afval en een door de herinnering geprikkelde tegenwerking hebben veroorzaakt. Bij Grotius vertoont zich de weemoed, de afkeer van het menschelik drijven en het verlangen naar een mildere geest; het beroep op de apostoliese liefde; de zin voor eenheid en orde, te dekken door een verlicht primatuur en een door de traditie gesanctionneerde exegese. Vandaar zijn pleidooien voor algemeene tolerantie; z'n studieën over het pausdom; z'n denkbeelden over de vrede der kerken, vooral neergelegd in z'n Brieven, en waarbij hij hoe langer hoe meer het Katholicisme als de eenige basis van onderhandeling en overeenstemming gaat beschouwen.[1)] Op den avond van z'n leven erkent hij geen eenheid mogelik dan op een Katholieke grondslag, en staat hij met z'n persoonlijke sympathieën eveneens aan de zijde van de Moederkerk. Het voor ons liggende werkje refereert de inhoud van Grotius' theologiese werken en brieven aan de verschillende kerkelike leerstukken; een verdienstelike arbeid, welke de beoefenaars der vaderlandse litteratuurgeschiedenis in staat stelt, met meer kennis van zaken zich een oordeel te vormen in de strijd tussen Vondel en Rivet over het kerkelike standpunt van Hugo de Groot,[2)] welke strijd, zoals men weet slechts een der fazen is geweest in de wereldkamp om 't bezit van Grotius' laatste wil. In dit opzicht staat de vermaarde Delvenaar weinig ten achteren bij Homerus, voor wiens eerst snik zeven steden hebben geharreward.

1) Votum pro pace. Armotata ad Consultandum Cassandri.
2) Grotius' Testament.

Of Grotius, met z'n katholieke sympatieën, er ooit toe kon komen, zich bij Rome aan te sluiten? De vraag wordt door Dr. Krogh-Tonning evenzeer aan de orde gebracht. De Jezuïet Petavius verklaart, dat het De Groots bedoeling was geweest, na z'n reis in 1645, te Parijs z'n communie te doen; z'n onverwachte dood had de toetreding alleen in den weg gestaan; Petavius liet dan ook na de doodstijding zielmissen voor de afgestorvene lezen. Hier te lande heeft Vondel hem voorgesteld als Katholiek gestorven. Dr. Krogh-Tonning toont aan, dat dit niet het geval is geweest. Wat heeft hem, die bij de noodlottige schipbreuk aan de Pommerse kust 62 jaar telde, weerhouden om zich te geven? Hield hem z'n liefde voor het vaderland terug, z'n piëteit voor het onderhuis en het vaderlijk geloof? De auteur van het naast ons liggende boekje heeft, ons inziens, in het irenies karakter van onze beroemde landgenoot, de ware reden gezien. Grotius' streven naar de eenheid der kerken bracht mee, dat hij zich voorlopig niet heeft kunnen of willen uitspreken. Het liefst hield hij zich buiten de partijen, en communiëerde langen tijd noch bij de Hervormden, noch bij de Luthersen. Steeds hield hem de delicate kwestie van een toekomstige vereniging van alle Christenen in spanning; het verzoeningswerk zou worden vertraagd, en de illusie worden verstoord, wanneer de twistende partijen van de gevoeligste kant wisten, dat het denkbeeld uit moest gaan van iemand, die zich als een belijder van de Oude Kerk had verklaard.

Besluiten wij met de opmerking dat het bovenstaande werkje ook voor de vaderlandse litteratuur van zijdelings belang is. Grotius toch is de medestichter en handhaver van de School, die met Barnevelts val een gevoelige knak heeft gekregen, maar die haar uitspraak heeft gedaan in de werken van Hooft, en langs de lijn van Grotius' syncretisme ten slotte in Vondels didactiese werken, een van het nationaal leven afwijkend hoogtepunt heeft bereikt. Doch waar Vondels ideaal, los van de Staatse oorsprong, in 't onbereikbare doodloopt, vraagt Hooft in streven een welkome toepassing in de praktijk. In de Baeto is het Libertijnse principe nagenoeg volledig uitgewerkt en de verhouding van de clerus tot de Staat even

nauwkeurig aangegeven als de verhouding van de stènden tot de Souverein.[1)] Hierin staan Hooft en De Groot, de een met zijn ideaal als vorm in 't verleden gelegd, de ander met zijn strijdschrift als dam tegen de theocratie, hand aan hand. Als uitgewekene staat Grotius in nauwer broederschap met Vondel. De sympathieën worden steeds inniger; en ofschoon de strijdlustige zanger in z'n schoonste poëzie klanken heeft opgenomen, die zijn vriend en bewonderaar in den vreemde nooit zou hebben geuit, voelen beide buitengewone mannen elkanders waarde, niet het minst in hun streven om bij de aanblik van wat de wereld aan twist en verkettering aanbood, en waarin zij beide zo nauw waren betrokken, in hun werken hun pleidooien te leggen voor een algemeen ‘Christenrijk’, waarin de volkeren in eensgezindheid zullen samenwonen, en het idyllies Arcadië van Homerus en Virgilius zal worden vernieuwd.

J. KOOPMANS.

1) Taal en Letteren. 1895.

De kleine Johannes
Derde en laatste deel
Door
Frederik van Eeden.

I

Nog vloeiden de warme tranen om vader Pan langs Johannes' wangen, toen hij zijn oogen opsloeg, met een gevoel van ontwaken. Wat hij zag, was nog geheel hetzelfde als wat hij 't laatst gezien had. Het troostende gelaat van zijn verheven broeder, een vale walm of smook rondom. Maar het zag nu anders, of 't met andere zintuigen werd waargenomen - als 't zelfde verhaal in een andere taal, dezelfde muziek uit een ander instrument met een anderen toonaard. Niet schooner en werkelijker, maar meer nuchter, hard en plat.

Hij bevond zich op een berghelling en zag Markus over hem heen gebogen. De zon was ondergegaan en het dal lag in schemering. Maar in dien schemer zag men vurige hoogovens gloeien, en lange fabrieks-schoorsteenen, wier zware rook in dikke geelachtig zwarte kronkels, als vuile wol, uit hun hooge monding golfde. Het gansche dal was met de rook vervuld en wat er groeide op de berghelling, was zwartachtig aangeslagen. Een gestadig brommen en gonzen, stampen en dreunen, steeg op uit die stad van naakte, zwartige bouwsels. Uit de hoogovens wapperden telkens blauwig-gele en violette vlammen, als opstroomende gloeiende wimpels, en nu en dan joeg een wentel-oven mijlenver-lichtende felle vonkenstroomen in de grauwe lucht. Het land zag somber en troosteloos als een land door lava verwoest.

- ‘Markus!’ zeide Johannes, met nog steeds beklemd gemoed. ‘Pan is dood!’
- ‘Pan is dood!’ zeide Markus terug. ‘Maar uw broederleeft.’
- ‘Goddank, dat gij hier zijt. Wat doet ge hier?’ -

- ‘Ik ben bij de mijn-werkers, Johannes, en bij de fabrieksarbeiders. Die hebben mij noodig.’ -

- ‘O, mijn broeder! maar ik heb u ook noodig. Ik weet geen weg in 't leven...en Pan is dood.’ -

Johannes omvatte den rechter-arm van Markus, en bleef een geruimen tijd zwijgend naast hem zitten, 't hoofd tegen zijn schouder.

Hij staarde in 't nevelige dal, met het reusachtige mijn-rad, de zwarte schoorsteenen en ovens, de zwarte, gelige en blauw witte dampluimen, - de groote, ijzeren hallen en veel-vensterige gebouwen zonder sier of kleur.

Rondom kon hij nog zien hoe de flanken der bergen waren geschonden als met groote gapende wonden, de boomen geveld, de schoone groene natuur als uitgebrand, de rotsen gekloofd en verbrijzeld. Nog stonden enkele dennen op den bergkruin, vlak aan den rand van de groeve, waardoor den berg was uitgehold, als een door wespen aangevreten vrucht. Spoedig zouden ook die laatste woudkinderen vallen. En ginder galmde door 't gebergte de echo van de ontploffingen, gevolgd door luid geraas van neerstortende steenen - als de bergwerkers door dynamiet de rotsen deden springen.

Pan is dood, zijn schoon wonderland ging te gronde.

En in het nieuwe leven, dat groeien ging op de bouwvallen van het oude, wist Johannes geen weg. Het verschrikte en verbijsterde hem.

Maar had hij zijn broeder niet weergevonden en hem voor de tweede maal in verheerlijkte gestalte, met glinsterend gewaad aanschouwd? En voelde hij nu niet zijn warme troostende nabijheid?

Dit bedaarde en versterkte hem.

- ‘Mijn broeder,’ vroeg hij, ‘wie heeft Pan gedood?’ -

- ‘Niemand. Zijn tijd was vervuld.’ -

- ‘Maar waarom werd hij dan zoo bedroefd, toen ik hem naar u vroeg?’ -

- ‘De bloem moet sterven wil de vrucht rijpen. Ook een kind schreit als de nacht komt en de goede slaap, want het wil langer spelen en weet niet hoe de rust beter is. Alle menschen, die nog als kinderen zijn, schreien om den dood, die toch maar een geboorte is, en vol heuchelijke verwachting.’ -

- ‘Hebben Pan en Windekind u gekend, Broeder!’

- ‘Neen, maar ze hebben mij gevreesd, zooals de mindere den meerdere vreest.’ -

- ‘Zal dan uw rijk schooner zijn dan het hunne?’ -

- ‘Zooveel als de zon schooner is dan de maan. Maar het weeke en teedere en schuwe, wat 's nachts leeft, zal dit niet erkennen en de heerlijke zon vreezen.’

Hierover dacht Johannes lang. In het wijde, rookerige dal met de mijnen en fabrieken sloeg een klok, ginder weer één, in de verte nog één. Daarop krijschten schrille stoomfluiten en luidden klinkende bellen. Men zag het volk uit de werkplaatsen stroomen.

- ‘Hoe somber!’ zei Johannes.

Markus glimlachte. - ‘Somber is ook het zwarte zaad in de donkere aarde, toch wordt het een blijde zonnebloem.’ -

- ‘Mijn Broeder,’ zei Johannes smeekend, ‘raad mij nu toch, wat moet ik doen? De schoonheid komt van den Vader, is 't niet?’ -

- ‘Zoo is 't, Johannes.’ -

- ‘Moet ik dan nu niet 't allerschoonste volgen wat ik in de menschenwereld heb gezien? Zeg het mij dan!’ -

- ‘Ik zeg u niet dan dit: gij moet de stem des Vaders volgen, waar die u 't luidst schijnt te spreken.’ -

- ‘En als ik nu twijfel? -

- ‘Dan moet gij vragen met al uw innigheid en luisteren, doodstil als een bloem, met al uw aandacht.’ -

- ‘Maar als ik dan moet handelen? -

- ‘En dan geen oogwenk weifelen, maar wagen in des Vaders naam, vertrouwend op uwe en zijne liefde, die één is.’ -

- ‘En kan ik dan niet dolen?’

- ‘Ja - maar als ge om zijnentwil doolt zal hij u de oogen en ooren openen. Vreest ge om uwzelfs wil en vergeet Hem, dan alleen kunt ge verloren gaan.’

- ‘Wijs mij dan nu wat úw weg is, mijn Broeder!’ -

- ‘Goed, Johannes, kom mede!’ -

Zij daalden samen af in het dal. De grond was er overal zwart, zwart door kolen, asch en sintels, en het water dat in de plassen stond was als inkt.

Aan alle zijden klonk het gerucht van zware voetstappen. Het scheen wel of de zwarte stad zou leegstroomen. Honderden mannen liepen her en der, allen met zwaren, vermoeiden maar toch haastigen tred. Schijnbaar liepen ze allen door elkaar, ieder in andere richting, maar er was toch geen wanorde. Ieder scheen goed te weten waar hij heen moest.

De meesten zagen zwart, gansch besmeurd met kool en en smook. Hun kielen en hoeden glommen van zwartachtig water. Ze zwegen meest, maar nu en dan riepen ze elkander toe, ruw en kortaf, als menschen die al hun kracht verbruikt hebben en niets meer óver voor praten of schertsen.

Enkelen kwamen reeds uit de waschhuizen, gereinigd en in gewone, donkere kleederen. In 't oog vallend bleek zagen hun gewasschen gezichten in den schemer, tusschen hun nog vuile kameraads, maar hun oogen hadden donkere randen, die waren niet schoon te krijgen.

Johannes en Markus gingen langs de bergwerken, de kolenmijn, de smelterijen, tot zij aan de lange reeks huisjes kwamen waar de duizende arbeidersgezinnen woonden. Daarheen stroomde nu ook het volk. De lichtjes achter de kleine venstertjes begonnen overal te schijnen, waar de vrouw wachtte met het maal.

Toen gingen Markus en Johannes in een groote kale zaal, met lage houten zoldering. Er brandden vooraan twee gaspitten met flakkerend licht, de rest van 't vertrek was in halfdonker. Er stonden vele banken, maar er was nog niemand. De muren waren smoezelig en naakt, met enkele spreuken en aanplakbilletten.

Een half uur zaten de twee daar zonder spreken. Een akelige indruk van leelijkheid en naargeestigheid prentte zich van dit verblijf in Johannes' ziel. Het was erger dan zijn saaie school-vertrek, het scheen hem een vreeselijker ding hier te moeten leven dan in de wildste en barste woestenij van Pan's rijk. Daar was het altijd schoon en grootsch - hoe verschrikkelijk ook. Hier was het erger, eng, saai, naakt en leelijk. Hier was de gruwel van een bangen droom, het vreeselijkste wat Johannes kende.

Het duurde een uur, toen vulde zich langzamerhand de groote zaal met arbeiders. Ze kwamen slenterend, wat verle-

gen, met hun pijpen in den mond, hun petten en hoeden op, bleven eerst achter in 't donker staan, zetten zich toen hier en daar op de banken, links en rechts en achterom kijkend, nu en dan op den grond spuwend. Grove, vermoeide gezichten, ruwe, breede handen die meest open neerhingen, met zwarte nagelranden. Gedempt gepraat, een weinig gelach nu en dan. Ook vrouwen kwamen met hun kind op den arm, sommigen nog frisch en jong, met wat kleurigen opschik, sommigen teere vervallen moedertjes met misvormd lichaam, spitsen neus, bleeke wangen en holle oogen, anderen bitse wijven met harde trekken en zelfzuchtige blikken.

De zaal was vol en de rijen gezichten tuurden door den tabakswalm, oplettend en gespannen wat er komen zou.

Een arbeider, een groot, forsch man met rooden baard, kwam onder de gaslichten staan en begon te spreken. Eerst hakkelde hij en stompte met zijn rechterarm in de lucht of hij de woorden er uit wou pompen. Maar het ging al vlotter en vlotter en de honderde gezichten in de zaal volgden met bleeke spanning zijn gebaren en mienen, zoodat men zijn toorn en zijn lach in al die aangezichten als weerspiegeld zag. En als hij een zin afbrak met een scherp uitgestooten vragend woord, dan begonnen de voeten in de zaal te rommelen en te stompen met een geraas, dat soms tot hevig gedonder steeg, waartusschen luide kreten en ‘ja! ja!’ terwijl de gezichten met lach en blik vol beteekenis zich heen en weer wendden, als om bijval te toonen en te zoeken onder hun medehoorders.

Johannes verstond het gesprokene niet goed. Hij had wel Duitsch geleerd maar dat baatte hem hier niet veel, om de radheid en het volks-taaleigen. Ook werd zijn aandacht evenzeer getrokken door de hoorders als door den spreker.

Maar niettemin drong al duidelijker tot hem dóór, dé groote zaak waar 't om ging.

De aandoeningen van den spreker gingen over op de hoorders en werden daar honderde malen versterkt tot een groote golf van gemoedsbeweging, die alle aanwezigen meesleurde en ook den kleinen Johannes.

Hij zag de gelaten al bleeker, en de trekken al meer gespannen worden, de oogen begonnen feller en feller te glinsteren

en de lippen bewogen zich onwillekeurig in medespraak. Nu en dan begon een kind te dreinen. Maar dat stoorde niet. Integendeel, de spreker scheen dat geluid als 't ware op te nemen in zijn rede en het te gebruiken voor zijn bedoelingen. Met vorschende aandacht zag Johannes hoe twee tranen in den rooden knevel dropen en hij hoorde de grove stem sidderen, toen de spreker met beide handen wees naar het grienende wicht, zoodat al het grappige of hinderlijke van dat kindergeluid verdween.

Dit werd Johannes duidelijk, dat deze menschen onrecht leden, dat zij zich wilden verzetten, en dat dit verzet gevaarlijk was, ja, zeer gevaarlijk, zoodat het ging om hun leven en bestaan, en dat van hun vrouwen en kinderen.

Hij zag 't gevoel van 't lang-verkropte onrecht in hun hartstochtelijke blikken en driftige gebaren, hij zag de ademlooze vrees bij de gedachte aan 't gevaar dat hen en hun dierbaren dreigde, als ze zich zouden verzetten, hij zag de fiere schittering in de oogen en de trots-opgerichte hoofden als de innerlijke strijd was beslecht, als de vrees was verwonnen en de heldhaftigheid had gezegevierd. Ze zouden strijden, nu wisten ze het. De groote gloedgolf van moed en geestdrift liet geen weifelaar onbewogen. Nauw-lettend overzag Johannes de gezichten, maar er was er géén waarop nog angst en twijfel lees-baar stond. De ontstoken geest verlichtte allen als een machtige vlam.

Toen werd ook Johannes' ziel vurig en zijn hart verhelderd. De eerste stralen der schoonheid, die sluimerend gloorde onder deze akeligen sluier van sombere leelijkheid, begonnen hem te bereiken.

Na dezen spreker spraken er nog anderen die opstonden van hun plaats, maar niet naar voren kwamen. Geen een waagde het, het heilig vuur te willen blusschen. Zij spraken allen over den komenden strijd, als over een uitgemaakte zaak. Maar nu zag Johannes, met een gevoel dat hem de vuisten deed ballen, als lag hem reeds des vijands hand aan de keel, hoe een zware, stoere kerel midden in zijn rede bleef haperen en begon te snikken - en het was niet van vrees, neen! maar van bitteren toorn om de geleden smaad en vernedering, en om den ondragelijken schijn dat hij ontrouw zou zijn aan

zijn kamaraads. Johannes verstond zijn verhaal al zonder woorden. Men had hem bedrogen en in een tijd van groote ellende, toen zijn vrouw ziek was, zijn deelname aan dezen strijd van zijn makkers door beloften verhinderd.

En het jubelde in Johannes toen hij zag hoe in een vlaag van zuivere aandoening ook schoone bewegingen van zelf ontstaan, en hoe de gansche, ernstige menigte in één, éénstemmigen edelmoed den schijnbaren verrader vergaf en gerust stelde.

En toen de arbeiders uiteen zouden gaan met de strenge, maar opgewekte ernst van wie vast-besloten is tot een rechtvaardigen strijd, toen zag Johannes tot zijn groote vreugde, dat ook Markus spreken wou. Men kende hem en dadelijk ontstond diepe stilte. Er was iets in de blijde gewilligheid waarmee deze Duitsche mijnwerkers hun plaatsen weder innamen om te luisteren, een kinderlijk vertrouwen en een goeddenkende ernst die Johannes nooit onder 't kermisvolk, ja nergens in zijn eigen land gezien had.

En daar Markus het Duitsch sprak met de zorgvuldige langzaamheid en zuiverheid van een die niet tot het land behoort, verstond Johannes nu alles.

‘Mijn vrienden’ zeide Markus ‘men heeft u in uwe scholen en kerken geleerd van eenen geest der Waarheid, die zou komen als trooster der menschheid.

Welaan, wat u zooeven bevangen heeft, wat uw aller harten heeft versterkt, uw aller oogen heeft verhelderd, dat is die Trooster, de geest der waarheid, de heilige geest.

Want Waarheid en Gerechtigheid zijn één, en komen van Eénen. En aan uw blijde en moedige oogen zie ik, dat gij weet, zeker weet, met uw geheele geweten, dat het de waarheid is die u bewogen heeft, en de gerechtigheid waarvoor gij uw leven wagen gaat.

En dat die geest een Trooster is, gij zult het ondervinden, zoo gij getrouwelijk stand houdt.

Maar dit zeg ik u nu, omdat gij het niet weet, zooals ik het weet, dat de waarheid is als een bergpad tusschen twee afgronden, en dat haar zuiverheid nauwer luistert dan de toon eener viool.

Gij hebt onrecht geleden, maar gij hebt ook onrecht gedaan.

Want het is onrecht verdrukking te doen, maar het is ook onrecht verdrukking te gedoogen.

Men heeft u anders geleerd, en u gezegd dat geschreven is dat men onrecht zal gedoogen. Maar zoo dit al geschreven ware, de geest der Waarheid zal het ongeschreven maken. Ik zeg u, wie onrecht doet is een boosdoener en wie onrecht gedoogt is zijn medeplichtige.

Maar er is fierheid die den mensch eere brengt, in Gods oogen, en er is trots die hem zal doen struikelen en verpletteren.

Dit zegt de geest der Waarheid: gij zult uw waarde kennen en geen kleineering dulden, die tegen de waarheid is. Maar wie zich overschat zal vallen en God zal hem niet oprichten.' - -

Na deze woorden, die sterk en doordringend schalden, als een bijna dreigend vermaan, ging Markus zitten met het hoofd op de hand. Na een wijle gewacht te hebben, in groote stilte, ging de menigte, zonder teekenen van bijval of instemming, fluisterend en met slepend voetgeschuifel uiteen.

- 'Mag ik bij u blijven, Markus,' vroeg Johannes zacht, vreezend zijn geleider te storen. Deze zag vriendelijk op.

- 'En je kamaraadje dan?' zei Markus. 'Zou die niet ongerust worden? Ga mee, ik zal je den terugweg wijzen.'

Samen vonden zij den nachtelijken weg door 't bosch, naar 't badplaatsje en het volkslogement. Maar er werd behalve 't goenacht geen woord meer tusschen hen gewisseld. In zijn groot ontzag durfde Johannes ook niet vragen hoe Markus al zijn wedervaren wist.

II

Den volgenden morgen rook het, behalve naar versche koffie en oude tabakswalm, alweder naar muskus en bosch-viooltjes in het gore gezelschapskamertje van 't volkslogement - en een teeder-paarsch briefje met blauwe inkt beschreven wachtte Johannes op.

Hij opende het en las het volgende:

'Heele lieve ziele-broeder!

Kom vandaag zoo spoedig je kunt eens bij me, op de

vleugelen onzer dichter-vriendschap. Gravin Dolores is gisteren afgereisd met haar dochtertjes en Dienerschaft, maar ze heeft iets voor je achtergelaten dat je genoegen zal doen, en dat ik je persoonlijk wil ter hand stellen.

Het volgende is de eerste teedere en donzige vrucht van onze ziele-hereeniging:

Hymen Mysticum

Aan den kleinen Johannes

Met zwier'ge Staatsie zwemmen onze twee
koolzwarte zielen als Mysterie-zwanen
op ondoorgrondelijke passie-zee
van zilte, nooit-geweende weemoeds-tranen.

O opperste aller bittere Oceanen!
Ontwiekend straks uw eindloos lelie-wee
Voeren wij nog langs 's hemels donkre Banen
heel 't duister wicht van 's werelds Weedom mee.

Omstrengel, broeder, met uw ranken hals
den mijnen, dat wij zwijmlend verder zwemmen,
en onze Zang 't verblind geslacht verbaze,

laat ons in vlinder-weeke teerheid als
verbloeide Leliën aan elkander klemmen
in stervens-snik van opperst blanke Extaze.

Zou je vriendin hier geen muziek bij kunnen maken? Ik hoop ook haar spoedig beter te leeren kennen.

je ziels-verwant
Kurhotel
Walter v.L.t.E.
8 Sept.
(van Lieverlee tot Endegeest.)'

Ik zou hier nu wel gaarne bij willen vertellen dat Johannes dit briefje met gedicht dadelijk aan Marjon liet lezen en er zich tesamen met haar vroolijk over maakte. Maar dit laat helaas! de waarheid niet toe. En ik zou daarover, terwille van mijn kleinen held, zeer beschaamd zijn voor u, als ik er zeker van was dat niemand van u bij lezing zoo naief is geweest

als hij, om het namelijk hoogst ernstig op te nemen en zelfs in twijfel te verkeeren of het eigenlijk niet een prachtig vers was, een weinig te hoog voor zijn bevatting en daarom niet zoo treffend en begrijpelijk op 't eerste gezicht.

Zou geen van u er nog zoo dom inloopen? Stellig niet? - Nu goed! wilt dan in vriendelijke aanmerking nemen dat Johannes nog zoo jong was en dat de tijden zijn vooruit gegaan, dank zij de volijverige en onvermoeide pogingen onzer talrijke letterkundige beoordeelaars.

Johannes sprak niet van het briefje, maar zeide, toen hij Marjon zag komen:

'Nou wie denk je, dat ik gister gevonden heb?'

Daar werd plotseling Marjon's bleeke en slaperige gezicht wakker, haar oogen begonnen helder en vast te staan en ze staarde Johannes strak aan.

- 'Markus!' zei ze. Johannes knikte en toen zij weder:

- 'Goddank! ik dacht het. Ik hoorde dat de arbeiders in strijd gingen hier kort bij, en toen had ik zoo'n idee...Nou komt 't wel weer goed, alles.'

Daarop zweeg ze en at haar brood, met bevredigde blikken.

'Wanneer gaan we? is 't ver? Wat heb je afgesproken?' vroeg ze toen.

'Ik heb niks afgesproken,' zei Johannes. 'Maar ik wil dadelijk met je naar hem toe. Het is niet ver.' Toen voegde hij er wat gemaakt luchtig bij, 'Ik heb nog even een boodschap aan 't hotel.'

'O Jeezes, dat wordt weer dondere,' zei Marjon binnensmonds.

In het park ontmoette Johannes den heer van Lieverlee reeds. Hij stond op het gras naar de bergen te staren, vóór een verwelkend heester-boschje, en was gekleed in room-wit flanel, met een zijden zakdoekje van helder-paarsch uit den borstzak. Met de eene hand steunde hij op den ebbenhouten wandelstok, met de andere maakte hij rhytmische bewegingen in de lucht, duim en wijsvinger aanéén, pink in de hoogte.

Toen hij Johannes zag, groette hij met een hoofdknik en een oogluiking, als in stille verstandhouding.

- 'Superber! vin-je-niet? Superber!'

Johannes wist niet recht wat werd bedoeld, het vers dat hij

ontvangen had, de bergen aan de overzij, of de werkelijk zeer fraaie Septembermorgen. Hij koos het meest gewone en zei:

- 'Ja, heerlijk weer, meneer!'

Van Lieverlee keek hem op strakke wijze aan, als ware hij niet zeker of hij voor de mal gehouden werd, - daarop zei hij langzaam:

- 'Je schijnt niet gevoelig te zijn voor het accoord witmauve-geelbruin.'

Johannes meende zeer gevoelig te zijn voor kleuren. Hij schaamde zich dus omdat hij het bedoelde accoord niet had opgemerkt. Nu zag hij het best: het witte flanel, het paarsche zakdoekje, de geelbruine verwelkende heester. Dat van Lieverlee zichzelf aldus als kleur-schakeering mee-telde, scheen hem een hooge beschouwingswijze.

- 'Ik was bezig in harmonie met dat kleur-accoord een pantoem te maken' zei van Lieverlee, en toen, op het vage kijken van Johannes, 'weet je niet wat een pantoem is?'

- 'Nee, meneer!'

- 'Jongen! jongen! en dat heet een dichter. En wat je van morgen gekregen hebt, weet je wat *dat* is?'

- 'Een sonnet,' zei Johannes verheugd.

- 'O zoo! - vond je 't mooi?' -

Dat was een benauwende vraag. Johannes werd er verlegen door. Maar het scheen dat men onder dichters zulke vragen mocht doen. Hij overwon dus wat hij zijn kinderachtigheid dacht en zei:

- 'Ik geloof dat het prachtig is.' -

- 'Gelóóf je dat? - Nu ik wéét het. - Wij behoeven daar onder ons geen geheim van te maken. - Wat goed is noem ik goed, of *ik* 't gemaakt heb of een ander.'

Dat scheen Johannes zeer juist en oprecht. Nu hij weer bij Van Lieverlee was en hem hoorde praten op zulk een vaste wijze, met die gemakkelijke en vaardige uitspraak, met die elegante gebaren - nu vond hij hem weer in 't geheel niet mal, maar integendeel voornaam en bewonderenswaardig. Hij wist dat Marjon het anders vinden zou, maar zijn vertrouwen op haar oordeel daalde naarmate zijn vertrouwen in Van Lieverlee toenam.

- 'Nu heb ik iets voor je, Johannes, waarmee je heel blij

moogt zijn,' zei van Lieverlee, terwijl hij uit een fraaie roodlederen portefeuille, die heerlijk naar juchtleder rook, een met blauw lak gezegeld en met een kroon versierd briefje te voorschijn haalde. 'Dit is eigenhandig door gravin Dolores geschreven, en ik weet wat er in staat. Behandel het met eerbied.'

En eer Van Lieverlee het hem overreikte, bracht hij het met een zwierig gebaar aan de lippen. Johannes vond zichzelf een lummel omdat hij voelde dat hij dit onmogelijk zou kunnen nadoen.

Het briefje bevatte een zeer korte, maar vriendelijke uitnoodiging om over eenigen tijd, als zij met haar kinderen op haar landhuis in Engeland zou zijn, bij haar te komen logeeren. Ook was er een mooi papiertje in den brief, zooals Johannes er nooit een gezien had. Dat beteekende geld.

- 'Hoe goed van haar' riep hij opgetogen. Dat was een groote eer voor hem. Dadelijk dacht hij echter aan Markus, aan Marjon en Keesje. Hoe zou dat alles gaan? Maar er moest iets op gevonden worden, weigeren was onmogelijk.

- 'Nu?' zei van Lieverlee. 'Je schijnt het nog maar half aardig te vinden. Of geloofje 't nog niet? 't Is heusch geen mopje van me, hoor!'

- 'Nee! nee!' zei Johannes. 'Dat weet ik wel,....maar....'

- 'Je vriend mag mee, dat weet je....of wil ie niet?'

- 'Ik heb het nog niet gevraagd,' zei Johannes, 'want, ziet-u, wij hebben nu eindelijk...we hebben hem gevonden...'

- 'Wat bedoel je? Waar heb je 't over? Spreek ronduit jongen. Je hoeft immers voor mij geen geheimen te hebben.' -

- ''t Zijn ook geen geheimen, meneer,' zei Johannes in groote verlegenheid.

- 'Nu, waarom stotter je dan zoo? en waarom zeg je "meneer"? Heb ik je mijn naam niet geschreven? Of neem je mijn broederschap niet aan?'

- 'Ik wil uw broederschap graag aannemen. Maar ik heb nog een broeder, daar ik heel veel van houd. Die was 't die wij zochten, mijn kameraad en ik. En nu hebben we hem gevonden.'

- 'Een heusche, gewone broer?'

- 'O nee!' zei Johannes. En toen, na een weifeling, zacht

en nadrukkelijk: '...het is...Markus,...weet u wien ik meen?' -

- 'Markus? - wie is Markus?' zei Van Lieverlee, bijna ongeduldig, alsof hij er in 't geheel niets van wist.

- 'Wie hij is weet ik niet,' zei Johannes teleurgesteld. 'Ik hoopte dat u het zou weten, omdat u zoo knap bent en zooveel gezien hebt.'

Toen vertelde hij wat er met hem gebeurd was, nadat hij met de donkere gestalte den weg was ingeslagen naar de stad waar de menschheid was en haar weedom.

Van Lieverlee luisterde, eerst met ietwat ongeloovig en ongeduldig gezicht in de lucht starend, van tijd tot tijd Johannes onderzoekend aanziend. Eindelijk glimlachte hij.

- 'Het is heel duidelijk wie dat is,' zeide hij toen langzaam en beslist.

- 'Wie dan?' vroeg Johannes in ademlooze verwachting.

- 'Wel natuurlijk een Mahatma. Een lid van de heilige broederschap uit Tibet. Die zullen wij bepaald ook in de Plejaden introduceeren. Daar zal hij zich thuis voelen.'

Dat klonk alles zeer heuchelijk en geruststellend. Zou dan nu het groote raadsel zijn opgelost en alle moeilijkheden vereffend?

- 'Maar,'...zei Johannes weifelend, 'Markus voelt zich eigenlijk alleen onder arme en geringe menschen thuis, onder kermislui en werkvolk. Hij ziet er ook heelemaal uit als een arbeider...haast als een landlooper,..zoo arm! zoo arm! ik kan 't nog nooit aanzien zonder lust om te gaan huilen. Heel anders als u. Heel anders!'

- 'Dat's niets. Dat beteekent niets,' zei Van Lieverlee, met ongeduldig hoofdschudden. 'Dat is vermomming.'

- 'Maar u vindt toch ook...' zei Johannes weifelend, en met eenige inspanning hervattend: 'je vindt toch ook, Walter, dat de armen verdrukt worden en dat rijkdom onrechtvaardig is?'

Van Lieverlee wierp het hoofd achterover en maakte een breed gebaar met den rechterarm.

'O, beste jongen! op dat punt behoef je mij niets te leeren. Ik was al socialist eer jij begon te denken. Natuurlijk! welk goedhartig mensch begint niet met zulke kinderlijke denkbeelden. De armen worden bedrogen en de rijken zijn slecht.

Dat weet tegenwoordig iedere kranten-jongen. Maar als je wat ouder en wijzer wordt, en de dingen van esoterisch standpunt gaat bezien, dan is de zaak zoo eenvoudig niet.'

Daar had je 't al, dacht Johannes. Zooals Markus het zei, was de zaak ook veel te eenvoudig om waar te zijn.

'Vergeet niet' hervatte Van Lieverlee 'dat wij allen met een eigen Karma ter wereld komen. Daaraan is niets te veranderen. Ieder moet zijn verleden meedragen, en ervoor boeten of erdoor genieten. Wij krijgen allen een opgegeven taak mee, die we hebben af te maken. De armen en verdrukten hebben hun treurig lot te wijten aan de onvermijdelijke uitkomst van vorige handelingen, en hun beproevingen zijn het beste middel om ze te louteren en te ontzondigen. Anderen daarentegen zien hun levensloop lichter en effener voor zich, omdat ze den zwaarsten strijd al achter zich hebben. Ik heb natuurlijk diep meelijden met den ongelukkigen proletariër, maar daarom mag ik mij volstrekt niet tot zijn jammerlijken toestand verlagen. Het wereldbestuur wil hem daar, en mij hier, ieder op zijn post. Hij behoeft nog stoffelijke ellende, om wijzer te worden, ik niet meer, omdat ik al in vorige incarnatiën genoeg geleerd heb. Mijn taak daarentegen is het instandhouden en verhoogen en verfijnen der schoonheid. Daarvoor ben ik aangewezen en in meer bevoorrechte positie geplaatst. Ik ben een wachter in het heilige domein der kunst. Die moet rein en ongeschonden blijven in de groote, gore rommel van grove vuile en ongevoelige lieden die de meerderheid der menschheid uitmaken. Deze schoonheids-cultuur is mijn gewijde roeping. Daaraan moet ik voldoen, in alles en ten allen tijde. Schoonheid! Schoonheid! in opperste verfijning, bij opstaan en slapen gaan, in stem, in beweeg, in voeding en kleeding, dat is mijn bestaan - en daaraan moet ik al het overige ondergeschikt achten.' -

Deze rede werd met grooten nadruk uitgesproken, onder langzaam voorttreden over 't korte, zachte gras, begeleid door breede maatslagen van den ebbenhouten wandelstok, bij den kadans der welgekozen zinnen.

Johannes was geheel overtuigd. Zoozeer zelfs, dat hij meende hierin niets anders te hooren dan een aanvulling en voltooiing van wat Markus hem tot nog toe had geleerd.

Ja, nu mocht hij naar zijn kinderen gaan. Hij wist't zeker. Markus zou het goed vinden.

- ‘Ik wou dat Marjon u eens hoorde’ zeide hij.

- ‘Marjon? is dat je kameraadje? Nu, waarom komt-ie dan niet? - Drommels! dat's waar, het was immers een meisje? Hoe zit dat eigenlijk met jelui?’

Van Lieverlee stond stil, keek Johannes weer strak aan, en trok aan zijn klein vlassig baardje.

‘...Vin je eigenlijk niet, Johannes...’ ging hij voort, met gerekte stem, en veelbeteekenende blikken: - ‘vin je niet, hm? - dat jelui rijkelijk...ik zal maar zeggen...voorbarig zijn?...’

- ‘Wat bedoelt u?’ vroeg Johannes, hem rechtuit en zonder erg aankijkend.

Weer keek Van Lieverlee of hij meende in 't ootje genomen te worden.

- ‘Je bent een oolijk gastje, Johannes, en je kunt je merkwaardig goed houden. Maar je hoeft je heusch voor mij zooveel moeite niet te geven. Ik ben niet van het bekrompen alledaagsche soort. Die dingen zijn voor mij niets, niet zooveel als een dor blad. Het heeft niets te beteekenen. Maar ik wou je alleen maar herinneren aan de moeielijkheden. Wij moeten ons esoterisch standpunt niet verraden. Er zijn er te veel die er niets van begrijpen en ons in allerlei onaangenaamheden zouden brengen. Gravin Dolores bijvoorbeeld is op dàt punt nog achterlijk.’

Van deze toespraak begreep Johannes nagenoeg niets. Maar hij was bang voor erg dom gehouden te worden als hij dit liet blijken. Hij zei dus maar zeer in 't algemeen:

- ‘Ik zal mijn best doen.’

Van Lieverlee schoot in een lach en Johannes lachte mee, tevreden dat hij iets aardigs scheen gezegd te hebben. Daarop nam hij afscheid en zocht Marjon op, om met haar naar de mijnwerkers-stad te gaan.

III

Het huisje had veel dikker muren dan Hollandsche arbeidershuisjes. De kleine vensters met wit-moesselien gordijntjes

lagen diep in de venstergaten en op elk breed kozijn, in den dikken muur, stond een bloeiende plant, een geranium, en een begonia.

Markus zat aan tafel, toen Johannes en Marjon door 't raam naar binnen zagen. De huisvrouw stond bij hem, met opgestroopte mouwen, op den linkerarm droeg zij een half slapend kind, met de rechterhand schepte zij gekookt eten op Markus' bord. Een wat ouder kind stond bij zijn knie en keek naar 't dampende eten.

Moeder's wangen waren bleek en getrokken van verdriet, haar oogen schreiden stil.

- 'Er komt toch niks van,' zuchtte ze. 'Was hij maar wijzer geweest. Die beroerlingen hebben hem bepraat. Dat komt van die vergaderingen. Was hij maar thuis gebleven. De man hoort thuis.'

- 'Niet zoo bang zijn, moeder,' zei Markus, 'hij heeft gedaan wat hij oprecht voor goed hield. En die dat doen kunnen altijd rustig zijn.'

- 'Al sterven ze van honger?' vroeg de vrouw bitter.

- 'Ja, al sterven ze van honger. Toch beter sterven te goeder trouw, dan leven van bedrog aan je eigen.'

De vrouw zweeg even, onder den indruk. Toen zei ze: 'Als 't niet om de kinderen was....' en de tranen vloeiden milder.

- ''t Is juist om de kinderen, moeder. Als 't goeie kinderen zijn, danken ze den vader, die voor hun streed, al was 't te vergeefs. En er is toch nog wat voor hen. Anders zou je 't mij niet mogen geven, den vreemde...,'

Markus keek haar glimlachend aan, en de vrouw glimlachte terug.

- 'Jij....jij krijgt onze laatste portie,' zei ze hartelijk. En toen, naar 't venster ziende: 'wat staan daar voor bengels aan 't raam? Een aap óók al!'

Toen zag Markus naar hen om, en zoodra de twee daar buiten zijn gelaat herkenden riepen ze 'hoera!' en stormden haastig zonder kloppen binnen.

Marjon vloog Markus om den hals en kuste hem. Johannes hield zijn hand, wat meer beschroomd. Keesje zag onderzoekend het vertrekje rond, vooral wantrouwend om de kleine kinderen.

Toen volgden drukke verwarde mededeelingen, in 't Hollandsch. Al het wedervaren moest verteld en Marjon was blijde en spraakzaam. De moeder bleef stil en keek toe met ontevreden blik, vervuld van eigen leed. Het half-slapende kind was door 't gerucht wakker geworden en dreinde.

Daar kwam de man thuis, norsch en wrevelig.

- 'Wat is dat hier voor verdomde drukte!' riep hij, en de twee zwegen, langzaam begrijpend dat zij in een met zorg vervulde woning waren. Aandachtig keek Johannes nu naar het vermoeide, overspannen gezicht van den man, en de bleeke angstige trekken van de moeder, afwachtend of er nieuws zou komen.

- 'Hollanders?' vroeg de mijnwerker, zich aan tafel zettend en een bord ophoudend.

- 'Ja, vrinden van Markus,' antwoordde de vrouw, en toen, met gemaakte kalmte, 'is er nieuws?'

- 'Alles best, hoor!' zei de man, zeer gedwongen vroolijk. 'We winnen. We winnen vast. 't Kan niet anders. Wat zeg jij, Markus?'

Maar Markus zweeg en staarde naar buiten. Toen vloekte de man, omdat de spijs niet naar zijn zin was en begon te eten. Marjon's vroolijkheid was bedaard. De vrouw schudde droevig het hoofd en kuste haar kind.

- 'Jelui moogt wel oppassen, bengels,' zei de man op eens 'er wordt naar jelui gezocht. Heb jelui gegapt? En wie is 't verkleede meisje van jelui twee?'

- 'Ik!' zei Marjon. 'Wat willen ze van me? Als ik nu toch geen ander pakje heb.'

- 'Ben jij een meisje?' vroeg de vrouw. 'Schaam je wat.'

- 'Zou vrouw Huber geen kleedje voor haar over hebben?'

zei Markus. 'Die heeft zooveel dochters.'

- ''t Zal wel alles verpand zijn,' meende de vrouw. Maar Johannes riep met gewichtig gebaar. 'Wij kunnen betalen. Ik heb geld.'

'Ei! ei!' zeiden de anderen, en Markus glimlachte. Toen kreeg Marjon haar meisjesdracht weer, een leelijk, roodgeruit japonnetje. Alleen Keesje was tevreden met de verandering.

- 'Heb jelui veel gezongen?' vroeg Markus.

- ‘Ja, wij zingen elken dag,’ zei Marjon ‘en Johannes heeft aardige nieuwe liedjes gemaakt.’ -

- ‘Dat is goed’ zei Markus. En toen, tot man en vrouw: ‘mogen ze hier wat zingen?’

- ‘Zingen? 't Is nog al zingenstijd!’ zei de vrouw schamper.

- ‘Waarom niet?’ zei de man. ‘Een aardig liedje is nooit ongelegen.’

- ‘Juist zoo,’ zei Markus. ‘Je wilt toch niet enkel zuchten hooren?’

Marjon stemde zachtjens haar gitaar en terwijl de man bij den steenen kachel zijn pijp zat te rooken en de vrouw haar jongste kind in bed lei, begonnen de twee hun liedje te zingen, het laatste wat zij samen gemaakt hadden. Het was een weemoedig liedje, zooals alles wat zij in de laatste weken zongen, en de woorden waren aldus:

‘Als ik wil zeggen wat mij deert
verstaat mij ieder mensch verkeerd,
maar rozebloem en nachtegaal
die zeggen 't mij, in schooner taal.

De nachtwind met haar zacht geluid
die spreekt het duid'lijk voor mij uit.
Ik zie het, in een helder schrift,
hoog aan den hemelwand gegrift.

Ik ken een land waar elk verdriet
verandert in een gouden lied,
Waar rozen met hun rooden mond
genezen elke hartewond.

Dat land is hier niet ver vandaan
toch mag ik er niet binnengaan.
Waar ik nu ben, daar is het niet,
en niemand weet wat mij verdriet.

- ‘Is dat nou Hollandsch?’ vroeg de mijnwerker. ‘Ik versta er niks van. Jij wel, vrouw?’

De vrouw, schreiende, schudde van neen.

- ‘Waarom grien je dan zoo, als je 't toch niet verstaat?’

- ‘Ik versta 't wel niet, maar ik moet er toch om huilen, en dat doet me goed’ zei de vrouw.

- ‘Allo dan, als het je goed doet, dan nog maar eens.’

En de kinderen zongen het nogmaals.

Toen zij weggingen was er meer vrede in het gezin.

Markus liep in 't midden tusschen de twee kinderen in, Keesje zat op zijn schouder met een handje vertrouwelijk op zijn pet, en keek belangstellend in het dik donker haar bij zijn slapen.

‘Markus!’ vroeg Johannes, ‘dat begrijp ik niet. Wat heeft nu mijn verdriet eigenlijk met hun verdriet te maken? En toch leek het wel of ze om mijn vers huilden. En dat is toch maar een heel klein verdrietje van mij, en zij hebben zorg om zulke groote dingen.’

- ‘Dat begrijp ik best,’ zei Marjon. ‘Ze konden me vroeger zoo hard slaan als ze wouën, dan gaf ik geen kik. Maar toen ze me eens hard geslagen hadden zag ik een klein miezerig katje, dat er net zoo ongelukkig uitzag als ik, en toen begon ik verschrikkelijk te huilen en dat hielp.’

- ‘Voel je dan kinderen,’ zei Markus, ‘dat alle leed wat geleden wordt één leed is? Maar zoo is ook alle vreugde één vreugde. De Vader lijdt alles mee, en wie een arm katje troost, troost den Vader.’

Dit zeggen trof Johannes met een wonderbaarlijk licht en gaf hem veel en diep te peinzen. Hij zag niets meer om zich heen, tot ze in hun logies waren, twee kamertjes in een ouden onbewoonden molen. De dochter uit een naburig logement bracht er hen wat slaapgerei. Nu sliep Marjon afzonderlijk en Johannes met Markus op één kamer.

Den volgenden morgen, toen ze koffie dronken in het donkere gelagkamertje van 't logement, moest het toch wel gezegd, wat hem op 't hart lag. Het geurige bleek-paarsche briefje kwam voor den dag, en ook dat met kroon en blauw zegellak versierde. Johannes was verlegen, zelfs zijn verwachting op instemming van Markus was weder gedaald.

- ‘Ik ruik het al!’ riep Marjon. ‘Dat's weer dat kappersluchtje van die kwiebes met zijn kuif.’

Johannes werd kregel. ‘Je mocht willen dat je zulke verzen kon maken als die kwiebes.’

En geprikkeld door de beleediging van zijn nieuwen vrind, stond hij op en begon met grooten ernst het vers voor te dragen. Het werk viel hem niet mee. Markus luisterde toe met onbewogen gelaat, Marjon was eenigszins van haar stuk gebracht en keek naar Markus. Maar die zweeg.

- ‘Wil ik je eens wat zeggen,’ riep ze eindelijk uit, ‘ik geloof er niks van. Geen bliksem!’

- ‘En dan zeg ik,’ zei Johannes vinnig terug, ‘dat jij te ruw en te grof bent om verheven dingen te begrijpen.’

- ‘Dat kan wel,’ zei Marjon, met haar onverschilligste, koelste gezicht.

Toen sprak Johannes maar alleen tot Markus, hopende dat deze hem begrijpen zou. Wat hij zei, kwam er hartstochtelijk uit, als ware 't lang opgekropt, en met een stem die op schreien stond:

- ‘Ik heb 't al lang gedacht, Markus, al lang. Dat kan zoo niet goed zijn. Ik houd niet van ruw en grof, en zij is ruw en grof. En alles wat ik nog van menschen zie is ruw en grof. Dat is toch niet mooi en niet goed. Dat kan de Vader niet willen. En nu zie ik iets heerlijks, dat fijn is, en teer en edel, moet ik dat dan niet zoeken? Ik had niet gedacht dat er onder de menschen nog zoo iets moois zou zijn. Het is het mooiste wat ik er gezien heb, Markus. Het haar van mijn kinderen is als goud, Markus, de elven hebben het niet mooier. En hun voetjes zijn zoo slank, en hun halsjes zoo tenger. Ik moet er aldoor aan denken, hoe aardig trotsch ze hun hoofd kunnen oprichten, en aan die fijne lippen en die mooie opgaande lijn bij de hoeken van hun mond, en aan dat zangetje in hun stem als ze mij iets vragen. Ze dansten samen bij de muziek, met de handen in elkaar, en dan kwamen die keurige gladde kousjes onder hun fluweelen kleedje zoo telkens tegelijk naar voren. Ik werd er duizelig van. De een heeft blauwe oogen en dikker rooder lippen. Die is 't zachtst en 't onschuldigst. De ander heeft meer grijze, slimme oogen en een smaller mond, die is wijzer en oolijker. Ze is ook de blankste. Die heeft ook fijne zomersproetjes vlak onder haar oogen. En dan moest je ze zien als ze haar moeder anvleien,

ieder van een kant, en dan valt al dat haar over haar heen, in twee tinten van goud, bruingoud en lichtgoud, en dat kronkelt over elkaar als een heele rivier, en ik zag de diamanten op haar moeders hals er doorhéén schemeren. Je moest hun Engelsch hooren spreken, zoo vlot en zuiver, maar ze spreken Hollandsch ook, en dat hoor ik haast nog liever. De eene, de onschuldigste, lispelt wat, die heeft ook het zwaarste haar met de mooiste golven. Maar met de andere zou ik beter kunnen praten, die is verstandiger. En de moeder is zoo voornaam, in alles wat ze doet. Alles wat ze zegt is fijn en edel, en elke beweging is bevallig. Je voelt zoo dat ze vèr boven je staat, vèr, en toch doet ze aldoor of ze de minste is. Is dat niet mooi, Markus, zoo hoort het toch, is 't niet?'

Markus antwoordde niet maar zag hem recht aan, met een diepe innigheid, en met een raadselige uitdrukking. Vriendelijk maar voor Johannes geheel onverstaanbaar.

In zijn opgewondenheid ging Johannes door: 'Nu heb ik pas iets gemerkt van een menschen-wereld waar ik heelemaal niets van wist. Daar leeft hij in, mijn vriend Walter, die dat vers gemaakt heeft. Van die wereld heeft zij geen begrip' - op Marjon wijzend. 'Dat kan ze niet helpen en ik had er ook geen begrip van. Maar ik doe niet bokkig, zooals zij, ik ga er niet op schimpen, omdat ik er nog niet bij kan. Dat is een wereld van schoonheid en verfijning, een dichterlijke wereld, van verhevenheid en kunst. Daar wil Walter mij in inwijden en nu vind ik het flauw van haar, daarmee te spotten. Is dat nu niet flauw, Markus?'

Maar Markus' oogen bleven hem even innig en raadselig aanzien, en zijn mond zweeg. Johannes blikken gingen van den een naar de ander, om antwoord vragend.

Eindelijk zei Markus: 'Wat zegt Marjon?'

Deze, die voorover gebogen had gezeten, richtte het hoofd op. Zij zag nu niet onverschillig meer. Haar wangen gloeiden en haar oogen schenen te branden met droge, roode randen. Ze staarde alsof ze koortsig was met harde blikken, en zei:

- 'Wat ik zeg? Ik heb niets te zeggen. Hij vind mij te ruw en te grof. Dat's best mogelijk. Ik vloek wel eens en Keesje stinkt. Bij die lui houd ik het niet uit, en ze willen mij ook niet, en Kees stellig niet. - Als Jo nu fijner ge-

zelschap noodig heeft, dan moet hij zelf maar kiezen....'

- 'Nee, Marjon, je begrijpt me niet, of wil je me niet begrijpen?' zei Johannes verdrietig. ''t Is niet omdat ik ze noodig heb, maar omdat het goed is. Het is goed in een mooier leven te komen, in een verhevener wereld. Is 't niet zoo, Markus? Jij begrijpt mij toch?'

- 'Ik begrijp,' zeide Markus.

- 'Zeg haar dan dat ze mee moet gaan. Dat het beter is.'

- 'Ik vind het niet beter en ga zeker niet mee,' zei Marjon.

- 'Zeg jij dan, Markus, wij hebben je nu bij ons, zeg wat wij moeten doen. Wij zullen gehoorzamen.'

- 'Dat weet ik nog niet,' zei Marjon.

Toen glimlachtte Markus en zei, naar Marjon knikkend: - 'Kijk! zij weet al dat wij niemand gehoorzaamheid mogen beloven. Wie een ander gehoorzaamheid belooft, zegt den Vader gehoorzaamheid op.'

- 'Maar jij bent toch zooveel wijzer dan wij, Markus.' -

- 'Is het genoeg dat ik wijzer ben, Johannes? Wil je dan zelf niet wijzer worden? Omdat ik beter loopen kan, moet jij daarom door mij gedragen worden? Hoe zul je dan zelf ooit loopen leeren?'

Marjon staarde hem strak aan met haar glinsterende, brandende oogen, op haar bleek gezichtje stonden twee roode vlammen. Ze ging naar Markus toe en legde haar hand op zijn mond, hartstochtelijk uitroepend:

- 'Zeg het niet. Ik weet wat je zeggen gaat. Zeg het niet. Want dan doet hij het, - en hij mag niet!....hij mag niet!' -

Dit riep zij luide en verborg haar gezicht in Markus arm. Markus legde zijn hand op haar hoofd en sprak teeder:

- 'Gun je hem dan niet waar je zelf zoo op gesteld bent? Dat hij doet wat hij zelf goed vindt, niet wat een ander goed vindt?'

Marjon zag op, haar oogen waren zonder tranen. Johannes luisterde stil en Markus ging voort:

- 'Er zijn vreeselijke rampen, kinderen, maar de meesten zijn zoo erg niet als ze schijnen. Alleen de vrees ervoor is erg. Maar de eenige rampen waarvoor je waarlijk vreezen

moet, komen door niet te doen wat je zelf goed vind, zelf, kinderen, zelf alleen, zelf alleen met den Vader. Vader spreekt tot ons ook door menschen en door hun wijsheid en hun woorden. Maar dat zijn omwegen. In ons zelf hebben wij hem zonder omweg, zooals jij nu aan mijn borst ligt Marjon. Dat wil hij, en daar moeten wij hem zoeken, meer en meer.

Nu is er veel zelfbedrog. Zelf is lang blind en doof - en wij verstaan de stem van den Duivel dikwijls voor God's stem en zien den Vijand voor den Vader aan. Maar wie zoo bang is te verdwalen, komt niet van zijn plaats en vindt nooit den rechten weg. Wie bij 't zwemmen nooit anderen durfde loslaten, verdrinkt in nood. Durf menschen loslaten, kinderen, durf ze allen loslaten, allen, om Vaders wil, als die roept in jezelf. Laat ze allen kwaad noemen, wat jezelf goed schijnt. Doe het, en Vader zal je niet beschamen.

Maar begrijp mij wel, sluit je ooren voor niemand, want de waarheid komt uit alle hoeken, en God spreekt overal. Vraagt ieders oordeel, maar vraagt niemand voor u te oordeelen.'

Allen zwegen een tijdlang. Eindelijk stond Marjon langzaam op, met afgewend gezicht, en streek haar nog korte, witblonde haar van 't voorhoofd. Ze ging naar Keesje toe, die vastgebonden aan een stoel noten zat te pellen, en maakte zijn ketting los, zachtjens en inniglijk zeggend: 'Ga je mee, Kees? Nou weet ik wel wat gebeuren gaat.' Toen liet ze hem op haar schouder springen en ging zonder omzien de straat op.

- 'Weet je 't ook, Johannes?' vroeg Markus.
- 'Ja!' zei Johannes vastberaden. 'Ik ga!'

Asfodillen
Door
Alex Gutteling.

I

Wie schrijdt door zonnelicht en vooglenlied
In 't dorpje waar bij 't vroolijk blinkend huis
Een bloesemboom wuivend in 't windgeruisch
Zijn blanke sneeuw stort, denkt aan sterven niet.

De blijde wandlaar denkt aan sterven niet
Op 't eenzaam strand bij parelende zee
Als hij de droomenlucht vol purpren vree
En in 't verschiet tintlend de starren ziet.

Maar wie in de eenzaamheid in 't donker huis
Te bed ligt, wijl wild kreunend stormgedruisch
Den grijzen dag door plassend regen plengt,

Die weet - zijn klok glinstert als goud - maar stil
Schrijden de wijzers met onkeerbren wil -
Dat elke tik den dood hem naderbrengt.

II

Toen aan het donker kruis het doodsbleek hoofd
Des Heilands neerzonk op doorstriemde borst,
En menig krijger vloekte en spelen dorst
Om 't purper kleed, aan zijn naakt lijf ontroofd;

Toen heeft een bliksemstraal den nacht doorkloofd,
De tempelvoorhang scheurde, en krakend borst
Vaneen, bij luid geschrei, de wereldkorst -
En elk die 't zag heeft aan Gods Zoon geloofd;

Maar als ik sterven zal, en zomerzon
Vroolijk de bloeiende aarde in goudglans hult,
Goudgele bijen vliegen gonzend hard -

Dan weent geen wolk zwart voor die vlammenbron,
Dan wijkt geen bloesemgeur die 't land vervult -
Dan breekt alleen een minnend menschenhart.

III

Toen Rembrandts liefste stierf; haar trouw gelaat
Blonk hem voor 't laatst met liefdevollen groet -
Toen overpeinsde zijn diep-droef gemoed
Haar eindelooze zorgen, wijzen raad,

En hoe zij voor hem zat in blank gewaad,
Hij schildrend - tot zijn schier verstorven bloed
Weer warmde in de aders, en een teedren vloed
Van kussen drukte hij op 't wit gelaat.

En toen zij lag doodstil, - en godlijk fier
Verrees hij, en op 't doodswa-witte doek
Striemden zijn vegen, goud en rood en zwart -

Totdat oprees uit vorstlijk vervenvier -
Gordijn voor 't oog persend als tranendoek -
In 't andre een vloek - zijn Koning van de Smart.

IV

Eens stierf een grijsaard in het vreemde land.
Hij wilde rusten in geboortegrond.
Zijn kist stond op het schip. De golven blond
Flonkerden ver, dartel in zonnebrand.

Met vroolke gasten was het schip bemand.
Zij dronken wijn. Uitbundig zong hun mond.
Zij zaten op de kist en in het rond -
Een wijnplas vloeide langs withouten rand.

En spelen we allen niet ons dartel spel
Waar gij, doodstille wijding, beter waart:
Lachen en zondigen wij op geen graf?

Wulpschen en onnadenkenden, weet wel:
Dat menig doodshoofd uit zijn diepte staart
Naar u omhoog - en leert uw blijdschap af.

V

Weet ge nog, lief, dien zomersch blijden dag?
De blauwe stroom blonk breed en 't wolkenblank
Dreef door de helle lucht als zeilen rank
En menig schuitje woei zijn wimpelvlag.

Kleurige kindren stoeiden, en hun lach
Klonk over 't water en de rijpe wei.
De molens zwaaiden met hun armen blij.
De einder lag goud-omvloeid van nevelrag.

En op het brugje stonden we en de wind
Speelde om ons hoofd, kuste onze wangen koel -
Wat klemde opeens vaster ons handen saam?

Een kleurloos monster, roerloos, dood en blind
Met stijf-strak vel en rood-gapenden moel:
Zwart-krielend gat walmend verdervings-aêm.

VI

De Heilgen droomden steeds dat zweven zal
De ziel na 't sterven van al smart bevrijd
Langs zilver-wemel die ten hemel leidt
Blank-vleugelig door 't sterrengoud Heelal.

Dat voor den Zonnetroon bij luid geschal:
Duizend bazuinen galmen daar verblijd -
Jezus hun zorgvol lichaam rust bereidt
In de eeuwge hoven van het hemeldal.

Maar de Hellenen die het leven meer
Beminden, droomden van een duistren nacht
Waar luidloos bleeke schimmen dwalen droef:

Hun Koning smeekt: ‘Zeus, geef mij 't leven weer,
Al ben 'k op aarde schijnloos en veracht:
Geen macht, maar zon, maar licht is 't dat ik hoef.’

VII

O grijp toch snel: de vrucht vergaat zoo ras!
De bloesem bloeide toovrig, maar de wind
Verwoei de blaadjes: pluk de vrucht, mijn kind,
Straks ligt zij rimplend in het natte gras.

O gij die ooit op aarde bloemen las,
Gezegend zijt ge omdat ge blij-gezind
Niet aarzelend de roos naamt die gij mint:
Wie weet of morgen er een roos wel was.

Grijp met uw oogen, met uw handen al.
Droom niet, of zeg: morgen is ook een dag:
Wie weet of morgen gij niet sterven zal.

O lief - nu zie ik voor mijn zielsoog u -
Gij 't schoonst en dierbaarst dat ik immer zag,
Zink in mijn armen in bedwelming nu!

VIII

O Heilge Vrouw, hoe teer blinken uw oogen,
Hoe ziet meelijdend ge in mijn donkren blik.
Hoe zacht streelt nu uw hand mijn hoofd - en ik
Voel mij door zoeter, schooner beeld bewogen.

Gelijk altijd uw dierbare oogen togen
Mijn hart tot uwe ziel, die heilig blinkt,
Dat in dien glans mijn droefenis verzinkt
En ik mij opricht, straks zoo diep gebogen.

En in uw oogen lees ik als voorheen
‘Voor Eeuwig’ en ik zie de sterren flonkren
Boven ons hoofd: dien heiligenden nacht

Toen voor het eerst uit krachteloos geween
Ons Liefde rees, en aan den wemeldonkren
Hemel de maan praalde als een gouden wacht.

Dec. 1904.

Potgieter en het Liberalisme
Door
C.G.N. de Vooys.

Het liberalisme van 1848 vond zijn staatsman in Thorbecke, zijn dichter in Potgieter. Politieke geschiedenis, gebouwd op parlementaire annalen, vermag slechts een onbezield beeld te geven van het uiterlik gebeuren. Gedenkschriften en brieven, vlugschriften en kranten, kunnen dienen als maatstaf voor partijmeningen of publieke opinie, maar ze geven ons de ideeën van een tijd al te vaak vertroebeld door het gewoel van de politieke strijd. Om de diepere grond van de tijdstroom te peilen, om de goud-blinkende kern van het ideaal te aanschouwen, onbezoedeld door de levenspraktijk, gaan we tot de Dichter.

‘Een poeet mag niet alleen, maar moet in de politiek utopist zijn,’ heeft Potgieter gezegd. Het liberalisme dat het jonge geslacht van 1848 bezielde, kan niet volledig gekend worden, als men Thorbecke's staatsmanswijsheid niet plaatst in het licht van Potgieter's idealisme.

In het tijdperk van Willem I was Jan Salie oppermachtig. De achttiende eeuw had onze handel te gronde zien gaan; daarmee was de bronader van de nationale rijkdom afgesneden: een klasse van geld-kapitalisten bleef teren op de schatten der voorouders; daarnaast stond een talloze schare van bedeelden. Op een zo onvruchtbare bodem was vooreerst geen nieuwe nationale opbloei te wachten. Al bracht dus de verlossing van 1813 de natie in een roes van vreugde, die op-

bruising van geestdrift was niet voldoende om een einde te maken aan het materiële verval. Vol vertrouwen gaf men zich over aan de vaderlike leiding van Willem I, onder wie de natie één groot gezin zou zijn, in broederlike liefde verenigd. 'Willem I beantwoordde aan de stemming, waarin men hem ontving.' Met zijn opvattingen strookte 'een napoleontisch gereglementeerde Staat met een constitutionelen gevel meer, dan de weerschijn van het stadhouderschap.' Thorbecke heeft dit beleid kernachtig gekarakteriseerd: 'Het *laisser faire* werd omgekeerd, en op de publieke zaak in handen des gouvernements toegepast. Niet deelneming, maar onthouding scheen burgerpligt. Het herstel onzer onafhankelijkheid, zonder veel strijd of inspanning, de terugkeer van een nationaal, populair hoofd, waren een zóó groote overstelpende zegen, dat niemand er aan dacht, over de wijze van regering te dingen met een Bewind, waarvan ieder zich enkel weldaden en opbeuring der maatschappelijke welvaart beloofde.'[1)]

De koning verlangde oplossing van de oude regeringspartijen in één grote partij, versmelting van oude en nieuwe regeringsfamilies tot een nieuwe eendrachtige, buigzame aristokratie. De natie, begerig naar rust, wilde niets liever dan de oude twisten vergeten, onder de leus: 'Wat in de doofpot is, stinkt niet.' Maar het deksel van die doofpot doofde ook elke glorende vonk van energie, van nieuw leven. Er kwam een duffe atmosfeer van middelmatigheid. En daarmee ging samen een grenzenloze zelfgenoegzaamheid en nationale zelfoverschatting. De tolk daarvan ten onzent is Tollens geweest: vandaar zijn grote populariteit. Het standbeeld dat onmiddellik na zijn dood verrees, getuigt er van, dat hij uitsprak wat zijn tijd gevoelde en behoefde. Hij is de verheerliker van de middelmatigheid. 'Een bloeiend kroost, een beste vrouw, en brood voor nu en morgen,' ziedaar de horizon zijner aspiraties. Hij haat wat ondoorgrondelijk of aristocratisch, diepzinnig of verheven was'[2)].

Tevredenheid is de hoogste burgerdeugd, naast de braafheid. Luister naar zijn 'Winteravondliedje':

1) *Historische Schetsen,* blz. 174-175.
2) H. Roland Holst: *Kapitaal en Arbeid,* bladz. 141.

Het Oosten blaast, het wintert fel,
't Is buiten vinnig koud:
Goddank! wij hebben turf en hout:
Wij zitten warm en wel.
Al zijn de boomen wit als dons,
De grachten hard als lood,
Wat, wijfjelief? wat deert het ons?
Wij hebben warmen wijn en pons,
Wij hebben dek en brood.

Vandaar ook de konventionele tegenstelling tussen de brave, gelukkige, tevreden arme, tegenover de schuldige ongelukkige rijke, even stereotiep als het kontrast van het zegenrijke landleven met de 'stiklucht' der steden. De kloof tussen de schrijnende armoede en de overdaad wordt overbrugd door sentimenteel gekleurde liefdadigheid: men vormde immers één gezin, door broederlike liefde verbonden? Busken Huet[1)] heeft terecht aangetoond dat Tollens de dichter der liefdadigheid was. Ze welde ontwijfelbaar uit een gevoelig hart, al hindert ons telkens het fariseïsme dat door die braafheid heenpuilt. Wanneer onder het genot van rokende schotels en de geurige ponskom een arme vrouw aanklopt, dan worden de aanzittende tot tranen geroerd.

Kom in, kom binnen, arme sloof!
Gij kwaamt vergeefs geen bijstand smeeken.
Daar, neem wat brood mee in uw stoof;
Daar, neem wat linnen en een deken;
Daar, neem een schotel van den disch...
Loop mee maar, knaap! en help wat dragen,
En ga vooral eens morgen vragen,
Hoe 't met den kranken is.

Daarna worden de tranen afgeveegd, en klinkt het zelfvoldaan:

Nu, kindren! gaat! neemt elk uw licht,
En stappen we opgeruimd naar boven.

1) *Litter. Fantas. VI.*

Wij hebben daar wat goeds verricht:
Verzuimt niet, God er voor te loven.
Wij lenigden des naasten smart;
Wij deden naar 't bevel des Heeren...
De kou zal boven ons niet deren:
Het is ons warm om 't hart.

Een geslacht dat zo zeer met zich zelf ingenomen was, had ook een eigenaardige opvatting van vaderlandsliefde. Nederland was het beste land ter wereld; geen beter bloed dan 'Neerlands bloed, van vreemde smetten vrij.' Een almanakdichter van 1829 noemde ons vaderland 'het Paradijs der aarde', ''s werelds bloem', en riep in vervoering uit: Straal, Zon der Nederlanden! Schenk heil aan alle stranden, Licht alle volkren voor.'

Nog in 1840 schreef Helvetius van den Bergh: 'O die ultra- neen anti-nationale leugenaars! Volgens hen, waakt een *afzonderlijke* God over Nederland. Volgens hen is Nederland het land van belofte, het best geregeerde, schoonste, rijkste, vruchtbaarste, gezegendste en gelukkigste der aarde. Volgens hen, brengt Nederland *alleen* beroemde mannen en wonderwerken voort! Volgens hen zijn de Nederlanders *bij uitsluiting* de dapperste soldaten, de ervarenste zeelieden, de diepzinnigste kooplieden en de braafste burgers der geheele wereld, die, in massa, het betere uitgelezen gedeelte, den fatsoenlijken stand der groote maatschappij uitmaken, terwijl al het overige *canaille* is.'[1)]

Vooral omstreeks 1830 was dit chauvinisme tot een bedenkelike hoogte gestegen. En de werkelikheid? Die zag er allesbehalve rooskleurig uit. H. Roland Holst heeft ons, in haar *Kapitaal en Arbeid in Nederland*, het oekonomies verval van dit tijdvak treffend en aanschouwelik geschilderd: de bescherming bleek niet in staat om de handel een nieuwe vlucht te geven, om de industrie levenskrachtig te maken. Alleen de effekten- en fondsenhandel bloeide. Het pauperisme nam schrikbarende afmetingen aan. In de handel, in het onderwijs, in

1) Deze citaten zijn ontleend aan de *Inleiding* op de voortreffelike uitgave van Potgieter's *Jan Jannetje* door J.H. van den Bosch (*Zwolse Herdrukken*).

de techniek, overal gebrek aan energie; op politiek gebied een apathiese onverschilligheid: alleen het krijgsrumoer van 1830 was in staat de dommel even te onderbreken. Maar daarna wijkt, door de angst voor de 'hydra der revolutie' het gematigd liberalisme steeds meer voor een reaktionair bewind, dat zelfs tot ketterjacht overging, toen de misdadige woeling van de Afgescheidenen onderdrukt moest worden. De bekrompenheid had in Bilderdijk slechts een oude brommer gezien, in Da Costa een duisterling, die in de 'verlichte' negentiende eeuw niet op zijn plaats was. Nederland was met recht het paradijs van Jan Salie!

Toch zouden we onbillik worden, als we onder de tijdgenoten van Willem I slechts oog hebben voor het Tollens-type. Maar voor allen die van dit type afweken, 'was onze atmosfeer van 1814 tot 1840 niet gunstig.' De bezieling van David Jacob van Lennep, de kritiese scherpzinnigheid en de fijne ironie van Geel, de degelikheid van Bake, bleven onder de oppervlakte van het volksleven, waar slechts de middelmatigheid tierde, en zouden eerst rijke vrucht dragen onder het opkomende geslacht, toen de bodem omgewoeld en ontvankelik gemaakt was. De stroming van echt en diep geestelik leven in het Réveil ging tegen de 'tijdgeest' in, en was op grond daarvan door de toongevende oppervlakkigheid al veroordeeld. Ook haar waarde en bestaansrecht zou eerst door de jongeren ten volle erkend worden. In het openbare leven kwam nog duideliker uit dat er voor het 'buiten-gewone' geen plaats was.

'De regering van Willem I, tot zijne individuele inzigten beperkt, trok noch bekwaamheid noch karakter aan; buitengewone menschen waren lastig en niet bruikbaar,' zegt Thorbecke. 'Wat konden, in zulke omstandigheden, mannen als Falck, Hogendorp, van der Capellen of van der Duyn uitrigten?'[1] De beide eersten zijn de wegbereiders geweest voor het liberalisme der jongeren, al ontbreekt rechtstreeks contact of persoonlike invloed.

Anton Reinhard Falck behoorde, naar het woord van Thorbecke, 'in gezindheid en gedachte gaaf aan den nieuwen tijd.' Met 'echt liberale inborst' beoogt hij vernieuwing van het

1) *Hist. Schetsen*, blz. 175, 177.

volksleven. Hij was oprecht volksgezind, en kende slechts één aristokratie: die van braafheid en bekwaamheid. Daaruit kwam voort zijn afkeer van 'lintjes', zijn tegenzin toen de restauratie van 1815 een nieuwe familie-regering bracht. Aan Van Lennep vroeg hij opgave van knappe lieden om als leden van de Staten-Generaal aan de koning aan te bevelen: 'Patriciërs zijn er genoeg, en ook adellijken. Op Plebejers dunkt mij komt het aan, of ten minste op menschen die het volk kennen en van hetzelve gekend worden.'

Maar Falck miste de onbuigzaamheid van Gijsbert Karel van Hogendorp. Hij liet zich tegen zijn zin naar het buitenland sturen; daarna werd hij als gezant te Londen gewoonweg op zij gezet, maar na enige ambteloze jaren was hij in 1839 weer de aangewezen beleid- en taktvolle vertegenwoordiger van de Nederlandse belangen te Brussel. Zijn kritiek op onze 'bekrompenheid, onnoozelheid en kinderachtigheid' bleef dus verborgen in zijn partikuliere brieven. Als deze beminnelike en verdraagzame liberaal, 'aan anderen zooveel vrijheid gunnende als hij zelf behoefde', op het einde van zijn leven getuige was van een kerkelike onverdraagzaamheid, die indruiste tegen alle ware liberaliteit, komt er bitterheid en teleurstelling in zijn woorden: 'In de beoordeeling mijner eerzame landgenooten ben ik mij tot voor korten tijd deerlijk blijven vergissen. Is zoo luttel de invloed van het volksonderwijs, waarmede ik zooveel heb opgehad?'

Wist Falck zich met 'ironische gelatenheid' te schikken in het afgekeurde regime, Gijsbert Karel van Hogendorp had daarvoor een te fier karakter. Falck bleef trouw aan zijn beginsel; Van Hogendorp streed en leed er voor tot het einde. Hij kan met recht de kampioen van het liberalisme genoemd worden. Zijn verwachtingen op Nederlands grote toekomst waren in 1815 het hoogst gespannen, maar des te heftiger trof hem de inzinking. Ondanks alle tegenwerking en teleurstelling hield hij vol, totdat hij zich eindelik machteloos moest terugtrekken uit de strijd. Moedeloos was hij niet, al bekende hij: 'Meermalen heb ik de vrees opgevat dat er met dit geslacht niets uit te voeren zou zijn.' Dan zou hij voor de komende geslachten werken. In de vaste overtuiging dat zijn staathuishoudkundige denkbeelden eens gewaardeerd zouden

worden, begon hij in 1832 in het Frans een merkwaardig geschrift op te stellen, een samenvatting van zijn leer voor het nageslacht: *Considérations sur l'ordre social et l'agitation des peuples*.[1)] Dit bevat in zekere zin zijn politiek testament. Want, nadat hij ter beantwoording van de vraag of er vooruitgang in de samenleving merkbaar is, een overzicht van de historie in vogelvlucht gegeven heeft, komt hij tot zijn eigen tijd. Om het verband van deze denkbeelden met het liberalisme dat weldra verjongd te voorschijn zal komen, verdient dit gedeelte ten volle onze opmerkzaamheid. Vooral om het sterk gekleurde optimistiese toekomstbeeld. Wel begint hij te wijzen op de steeds toenemende oorlogstoerustingen en de drukkende belastingen, die een zware druk op de volken leggen, tot opstanden en zucht naar regeringsverandering leiden; maar het volk zal in een constitutie waarborgen vinden tegen vorstenwillekeur. Op sociaal gebied wacht ons door de vooruitgang van industrie, handel en onderwijs, een grootse toekomst. In geheel Europa neemt de zorg toe voor de fysieke, morele en intellektuele behoeften van de mens. De landbouw ontwikkelt zich door intensiever kultuur; de industrie neemt een grote vlucht doordat de machines het werk vergemakkeliken. De hulpbronnen van Amerika gingen vloeien; de zeeën zijn met vloten bedekt; op het andere halfrond worden nieuwe naties gevestigd.

Op moreel gebied is evenzeer vooruitgang: de scholen vermenigvuldigen zich steeds; de armen krijgen kosteloos onderwijs; de godsdienst geniet publieke bescherming. Er is vrijheid van godsdienst; er is toenadering tussen de bedienaren van verschillende godsdiensten bij schooltoezicht en armenzorg. De moraliteit wint dageliks: ‘l'amour des hommes devient une douce habitude, et l'excercice de tous les devoirs est rendu plus facile.’ Het onderwijs ligt binnen aller bereik; het is gemakkeliker en goedkoper dan vroeger; de beoefening van wetenschap dient bovenai tot algemeen welzijn. De oekonomie tracht de naties door welbegrepen eigenbelang te verbinden; ze zal van de handel eens een middel maken tot onderlinge

1) *Brieven en Gedenkschriften* VII (1903) blz. 146 vlg.

broederschap en in de mensheid het gevoel verlevendigen, tot één grote familie te behoren.

In deze enthousiast geschilderde, utopiese idylle toont de schrijver zich een kind van zijn tijd. Maar in het volgende gedeelte toont hij een dieper inzicht dan de meeste van zijn tijdgenoten, en de moed om toestanden bloot te leggen, waarover de meesten liever zwegen, omdat het hun idylliese stemming stoorde. Mijn schildering, gaat hij voort, heeft alleen betrekking op de middenstand en de hogere klassen, maar geldt niet voor de lagere, de land- en fabrieksarbeiders, en de ongeschoolden. De lagere klassen vormen de helft van elke natie, en heten ter onderscheiding 'het volk.' De onderste laag leeft in diepe ellende: zij moeten zwoegen voor het eerst nodige; zij kunnen niet denken aan morele of intellektuele behoeften. Concubinage of ergere losbandigheid komt veelvuldig voor. Dit is de menigte die men minachtend het 'grauw' of 'canaille' noemt.

Gebrek en onwetendheid verlagen de mens, en verwijderen hem steeds meer van zijn bestemming. Wanneer men er vrede mee neemt dat hij alleen lagere behoeften kent, dan gaat hij dat als natuurlik beschouwen: hij sleept zijn bestaan in luiheid voort. Het tegenwoordige geslacht van deze ongelukkigen is wellicht zo diep gezonken dat het niet meer opgeheven kan worden. Maar het nieuw opgroeiende geslacht brengt bij de geboorte een menselike ziel mee, die voor vorming geschikt is.

En het geneesmiddel? Ook hier toont Van Hogendorp zich de idealistiese liberaal, die wel inziet dat de liefdadigheid van Tollens eigenliefde strelen en ellende lenigen, maar geen armoede genezen kan. De humaniteit legt de verlichte klassen als heilige plicht op, die ongelukkigen te beschaven en de weldaden van de maatschappelike orde te doen genieten. Het meest doeltreffende middel is onderwijs en opvoeding. Nergens, zegt de schrijver met nationale trots, heeft men meer voor het volksonderwijs gedaan dan in Holland, nergens hebben die edele pogingen meer succes gehad. Aan het slot komt dan nog een aansporing voor hen die minder idealisties gestemd zijn: ook in ons eigen belang moeten we voor volksontwikkeling zorgen: het grauw is een willig werktuig in de hand van Jacobijnen of absolutisten, en een bedreiging voor

de orde. De hogere standen en de middenstand lopen nu voortdurend gevaar van de zijde van een menigte die zo licht opgeruid kan worden.

Het optimisme van deze beschouwing vormt een scherpe tegenstelling met de teleurstelling die de grondtoon was van zijn levenservaring. Dat blijkt het duidelikst uit zijn voorrede. ‘Ik vlei mij niet, merkbare invloed uit te oefenen op mijn bevooroordeelde tijdgenoten, zelfs niet op het tweede geslacht, maar het is een strelende gedachte dat dit geschrift mij wellicht overleven zal, en vrucht dragen in volgende generaties.’ Of de hoop hem geheel begeven had? Vissering getuigt later van hem: ‘Aandoenlijk is het te zien, hoe hij iederen lichtstraal opving, die soms hier of daar doorbrak; hoe gelukkig hij was, wanneer hij eens iets te prijzen vond.’[1] Heeft hij op het einde van zijn leven om zich te troosten, de wreed verstoorde illusies van 1815 in een verre toekomst overgebracht?

Van hem geldt niet wat Thorbecke van Falck zegt: niemand legt zijn brieven uit de hand zonder de weemoedige gedachte: wat heeft deze zoo rijk en gelukkig begaafde geest uitgewerkt? Van Hogendorp's leven en geschriften hebben krachtig nagewerkt in het opkomende geslacht, al heeft hij zelf de oogst niet mogen aanschouwen. Maar deze beide hoog staande liberalen hebben dit gemeen, dat ze zich teleurgesteld zagen in de gedroomde opbloei van het volksleven, dat hun tijd niet rijp bleek voor de beginselen, waaraan ze tot het einde trouw bleven.

De grote taak van de verwezenliking der liberale ideeën, werd nu gelegd op de schouders van het geslacht dat tussen 1830 en 1840 optrad.

Het is duidelik dat er verband moet bestaan tussen de Gids-beweging, en de liberale staatkunde die tot de grondwetsherziening van 1848 voerde; tussen de litteraire en de politieke opleving. Toch is dit verband nooit opzettelik in het licht gesteld. Menigeen zal met verwondering de namen van Potgieter en Thorbecke naast elkaar zien. Het zou een aanlokkelike taak zijn, de ontwikkeling van deze beide mannen te

1) *Herinneringen* III, blz. 318.

vergelijken: Thorbecke gevormd door zijn Duitse studiereis, zijn aanraking met de litteratuur en de filosofie der romantiek,[1] zijn sympathie voor de miskende geniale idealist Krause, en later zijn vriendschap met Groen van Prinsterer; - Potgieter, gevormd door zijn verblijf in de Zuidelike Nederlanden, en zijn Zweedse reis; weldra opgenomen in de kring van Drost en Bakhuizen. Beiden kwamen ze, vol van romantiese herinneringen, met verruimde blik en afkeer van alle bekrompen vooroordeel, te staan in de duffe atmosfeer van de toenmalige Hollandse beschaving; beiden misschien reeds met het voorgevoel dat ze iets voor hun volk zouden kunnen zijn. Maar wij moeten ons hier bepalen tot hun later leven, toen elk op zijn gebied in ruimer kring zijn invloed deed gelden. Van persoonlike aanraking is ons niets bekend. Als we in Thorbecke alleen de jurist zien, zou het ook moeielik vallen zijn roeping met die van Potgieter te vergelijken. Wie echter de *Historische Schetsen* bestudeert, zal door de onmiskenbare geestverwantschap van deze toekomstige staatsman met onze grootste criticus getroffen worden. Deze *Schetsen* zullen ons dus de stof leveren ter vergelijking. Immers met het volste recht wijst Thorbecke er in zijn voorrede op, dat deze geschiedbeschouwingen ‘met den politieken levensgang van den auteur in naauwe, natuurlijke gemeenschap’ staan.

De oudste van deze schetsen, *Onze betrekking tot Duitschland*, dateert van 1837, het jaar toen De Gids werd opgericht. Tegen de Duitse historicus Leo, die de Nederlanders ‘als verloren zonen in het ouderlijk huis terugroept’, voert Thorbecke met fierheid aan, dat er nog geen Duitse letteren en kunst bestonden, toen onze zeventiende-eeuwse kultuur Europa verbaasde. Maar dit is niet het chauvinisme van Tollens, want er volgt onmiddellik: Nu zijn wij in alle opzichten achterlik. ‘De middelmatigheid beslaat bij ons eene breede ruimte; er worden bij ons boeken geschreven en met stichting gelezen, die elders slechts het uitwerksel hebben zouden de volslagen onbekwaamheid van den auteur aan een ieder in het oog te doen vallen; allerlei persoonlijke bedenkingen en vreesachtig-

1) Zie daarover H.L. Berckenhoff: *Brieven van Thorbecke* (o.a. aan Tieck) in *De Gids* 1897 I.

heden zijn aan de opkomst eener hartige kritiek in den weg.'

Dat waren woorden naar Potgieter's hart! Een waardig pendant van het Gids-prospektus. Nog in zijn laatste jaren gedenkt hij deze woorden met grote ingenomenheid[1]. En ook de tweede fundamentele gedachte van De Gids wordt hier uitgesproken door Thorbecke: Ondanks de geestesgemeenschap met Duitsland, moeten we een eigen nieuw leven ontwikkelen, overeenkomstig ons eigen volkskarakter. De geschiedenis leert dat we eens met ere onze plaats konden innemen in de rij van Europa's staten; waarom zouden we dat nu niet meer vermogen? De Gids wilde, blijkens zijn prospektus, 'noch in het staatkundige, noch in het godsdienstige, noch in het letterkundige als partijganger optreden.' Ten onrechte heeft men dit soms opgevat, alsof de redaktie op politiek gebied geen partij koos. Veeleer staat partij*ganger* in onmiddellik verband met de 'vinnige uitvallen tegen anders denkenden', waarvan zij een afkeer betuigde te hebben. Was dat niet juist het zuiver *liberale* standpunt volgens Potgieter en Bakhuizen? Zij waren de 'partij van de beweging'.

'De Gids begrijpt geene vrijheid zonder eerbied voor ieders verdedigbare meening, geen streven naar waarheid wanneer hij eene banier, van de zijne verschillende, den weg naar haren tempel zoude willen versperren.' Ja, mits men met zijn banieren voorwaarts streefde! Geen behoud onder schoonklinkende leuzen; geen bescherming van de middelmatigheid onder voorwendsel van zachtzinnigheid; geen onverdraagzaamheid onder de dekmantel van vaderlandsliefde of godsdienstzin.

Aktueel, na de kleingeestige vervolging der Afgescheidenen, was dus in de eerste Gids-jaargang Potgieter's beoordeling van 'Uitspanningslectuur voor Catholyken', eigenlik een pleidooi voor de verdraagzaamheid, die 'eer slakkengang dan reuzenschreden gaat.'

'Wie verdraagt erkent - er is niets onverdraagzamer dan het dulden met eene houding van meerderheid, in onzen tijd zoo algemeen.'

Dat de 'blauwe beul' in zijn eerste jaren bijna geheel in beslag genomen werd door de letterkundige grote schoonmaak,

1) Aangehaald in zijn *Leven van Bakhuizen*, bladz. 267-268.

is begrijpelik. Ook daar bleek ‘geen partijganger’ te betekenen: een onverbiddelik, maar beginselvast vijand van alle stilstand.

Een pleidooi voor uitbreiding van politieke rechten zal men vóór 1840 in De Gids vergeefs zoeken. Dat verwondert ons niet. Thorbecke zegt in zijn studie over Falck: ‘Voor ons land was de tijd eener ijverige deelneming aan de staatsburgerlijke en de oeconomische beweging in de jaren 1813 tot 1843 nog niet gekomen.’ De vooruitstrevenden van die dagen hadden ‘een levendiger gevoel voor burgerlijke dan voor politieke vrijheid.’

De Gids van 1838 geeft b.v. in een beoordeling van een brochure *Liberalismus* door Mr. Roest van Limburg, meer een litteraire analyse dan toetsing van ideeën. De schrijver, C te B, geeft slechts ter loops zijn eigen mening: ‘Ik heb eerbied voor het Liberalisme, wanneer het de burgerlijke vrijheid verdedigt. Doch die eerbied houdt op wanneer die zucht zich uitstrekt tot eene begeerte om deel te hebben aan het staatsbestuur.’

Weldra komt de kentering: De Gids blijkt steeds de spiegel van zijn tijd. Thorbecke's *Aanteekening op de Grondwet* (1839) komt in handen van een criticus N. die er in 1840 een enthousiaste aankondiging van schrijft: elk Nederlander moet dit boek bestuderen, want we beleven een uiterst belangrijk ogenblik. Thorbecke zegt: *De Grondwet moet eene nationale kracht worden*. ‘Voortreffelijke woorden! Maar hoe zal zij het worden, wanneer men slechts uitdooft en stil staat, in plaats van op te wakkeren en voort te gaan? Of meent men dat onze tegenwoordige constitutie genoeg bevat? O ware het zoo!...Heeft de Grondwet kunnen beletten dat er inlegeringen en inkwartieringen bij de burgers plaats vonden?’ En dan het merkwaardige slot: ‘Nog is het tijd tot werken: - ongelukkig wie den geest der natie verstikken, de behoefte des tijds miskennen wil! Het verschiet, wij ontveinzen het niet, is donker. Wij gaan blindelings eene onbekende toekomst te gemoet; wij snellen ongewapend in het gevaar; - wij sluimeren aan den rand van eenen afgrond. Maar wij wanhopen nog niet geheel. De op dit oogenblik weder geopende zitting der Staten-Generaal heeft ons doen zien, dat er nog *publieke geest* in *Nederland* leeft!’

Dat deze beoordelaar, die het nationale verschiet zo donker zag, in de geest van Potgieter schreef, zien we in de novelle *Albert*, waaraan hij in deze tijd waarschijnlik bezig was, en die in 1841 in De Gids verscheen. Kon hij in de *Verschijning op Sinte-Lucie-Nacht* (Des. 1839) nog geestig schertsen over de schrik die zijn kritiek de deftige onbeduidendheid aanjoeg, nu is zijn toon somber. Hier kiest hij ook op politiek terrein beslist partij tegen de stilstaanders. Als de aristokratiese Van Uphoeve zegt: 'Maar mijnheer, we hebben immers nu een grondwet? Wat wilt ge meer?' dan antwoordt Albert: 'Dat zij het plechtanker van ons volksgeluk' worde, dat haar geest doordringe in alle standen der maatschappij, dat zij u, den patriciër, geneze van uwe spijt over het verlies van vroegere regten; mij, den plebejer, eerbied leere voor alle niet meer willekeurige wetten.' Daarnaast kunnen we de bladzijden leggen met die aardig gevonden vergelijking, waaraan Potgieter blijkens een zinspeling in zijn latere brieven aan Huet, de herinnering lang bewaarde.

De hoofdpersoon hoort aan de haard van een herberg het verhaal van schaatsenrijders, die in de mist op de Haarlemmermeer verdwalen, en zich voor bevriezen vrijwaren door een mes in 't ijs te steken, een touw er aan te binden, om daaraan steeds in een kringetje rond te blijven rijden. Dit verhaal brengt Albert aan 't mijmeren: hij ziet er de parodie in van onze middelmatige poëzie, de 'haardrijmers', die altijd het huiselik heil bezingen en 'niets doen dan hun touwtje afrijden tot ze hun cirkeltje hebben beschreven. O, die lieve cirkelversjes!' Zo is er ook een 'critiek van het cirkeltje', die louter voor leesgezelschappen werkt, en, zelve in den mist, er belang bij heeft, dat ook het publiek in den mist blijve. Weet gij, waaraan gij haar kennen kunt? Aan de liefde, aan den eerbied, aan de afgoderij, die zij het *touwtje* toedraagt en bewijst, het touwtje van het overgeleverde, het geijkte.'

En eindelik de *politici aan het touwtje!* Dat zijn een groot aantal onzer medeburgers, die Hollanders willen heeten, en echter roem dragen op hun onverschilligheid voor de gebeurtenissen van den dag, die blijven voortsukkelen aan den dunnen draad van het verledene, uit gebrek aan lust, aan moed, aan kracht, om te onderzoeken wat er om hen zal zijn als de mist optrekt.'

Eendracht moet er zijn, maar eendracht is geen dut. Onze voorouders hebben zich de opofferingen, tot welke een verlichte burgerzin hen aanspoorde, niet gebracht, in dien droom, in dien dommel, welke onze stilstaanders en stilliggers ophemelen als het hoogste genot. Rust roest! was hun woord; alles wat hun land betrof, ging hun ter harte, en zoo zij in de glorierijke tijdperken onzer historie nog onder het ideaal der eendragt bleven, schaars daalde zij af tot de laagte der slofzucht, zonder er bitter voor te boeten.'

In dit jaar 1841 is Potgieter zich zijn levenstaak helder bewust geworden. *Albert* eindigde met een onbevredigend slotakkoord. Weldra week die pessimistiese stemming voor een optimistiese, door de hoop ingegeven. Van wie zal de wekstem uitgaan die de natie tot nieuw leven roept? Daar ligt een grootse taak voor de nationale kunst. In ons volk zit een gezonde kern: dat bewijst zijn geschiedenis; artistieke krachten, al sluimeren ze, moeten aanwezig zijn: dat bewijst onze gouden eeuw. Een Gids die de kunst op de rechte baan brengt, bereidt de bodem voor een gezond volksleven. Die gedachte is duidelik uitgesproken in *Albert:* 'de kunst moet mede-hefboom worden tot onze ontwikkeling als zelfstandig volk.' Wat hebben we aan een geimporteerde, verslapte romantiek? Die maakt van vele lezers onzer dagen 'groote kinderen, die gaarne in een letterkundigen kaleidoskoop zitten te kijken, - een romantischen, een poëtischen, een historischen kaleidoskoop, *n'importe*, mits er maar afwisseling in de figuren heersche, en zij, na er honderd te hebben bekeken, tot elkander kunnen zeggen: '- Nu de honderd en eende!' -

Van Lennep is volgens hem niet de enige onzer auteurs, die 'de populariteit afgodeert ten koste van den waren roem.' Immers, die ware roem hangt innig samen met de zedelike roeping van de kunstenaar.

Hier komt een karakteristiek onderscheid te voorschijn tussen Bakhuizen en Potgieter, in hun gemeenschappelik streven naar een oorspronkelike nieuwe kunst, doordrongen van de 'Hollandse geest'. Bakhuizen heeft voor de zeventiende eeuw een wetenschappelike liefde, en legt de moderne kunst allereerst een artistiek-litteraire maatstaf aan; Potgieter ziet alles in het licht van zijn zedelik dichter-ideaal. Bakhuizen

zelf heeft dat in 1840 al opgemerkt: in Potgieter's werk openbaart zich steeds meer een *zedelike* strekking.

De mening, door de mond van Albert verkondigd: ‘Nooit werd in Nederland krachtiger, veelzijdiger, nationaler letterkunde vereischt dan in onze dagen’, begon dus nog meer dan te voren zijn kritiek te bezielen. In hetzelfde jaar verscheen de *Kopyeerlust des dagelijkschen levens*, waarvan de laatste bladzijde in *De Gids* het opschrift droeg: ‘Roeping der letterkunde onzes tijds’. Dat had ook de titel van zijn opstel kunnen zijn. Aan het slot klinkt het hoopvoller: ‘de kring waartoe een auteur zich rigt wordt dagelijks grooter; de invloed der schoone letteren overtreft die van alle faculteiten.’ De letterkunde kan en moet zich dus richten op de wedergeboorte van ons volk.

Maar nog in een ander opzicht is deze kritiese studie merkwaardig. Waar zou de wekstem van de kunstenaar weerklank vinden? Waar schuilden de onbewuste krachten voor het hernieuwde volksleven?

Met een eigenlike geboorte-aristokratie, overoude adellike geslachten had hij weinig rekening te houden. Burgerlik en Hollands is voor Potgieter een pleonasme. ‘In het handeldrijvend gemeenebest wiessen, als in een ander Venetië, nieuwe geslachten met den staat op, welker nakomelingen geen jonkheerstitel behoeven, om te worden geeerbiedigd.’ Waarom zouden ook nu niet telkens de patriciese geslachten uit de middenstand kunnen opgroeien, en er in terugkeren? Van die uiteraard konservatieve ‘troetelkinderen der fortuin’ verwachtte hij de nationale opleving niet. De geschiedenis had het immers voldingend bewezen: de regering van Willem I, waarin de oude patriciese geslachten de boventoon gevoerd hadden, leverde geen grote staatslieden op, waar kracht van uitging.

De lagere standen dan? Daarvan was omstreeks 1841 allerminst iets voor de toekomst te verwachten. Het pauperisme had schrikbarende afmetingen aangenomen. Tussen de 5 en 600.000 Nederlanders, d.i. ruim een zesde van de bevolking, moest onderhouden worden. In Leiden leefden in 1846 van de 38.000 inwoners, 16.000 geheel of gedeeltelik van liefdadigheid. Een ras van paupers had zich daar gevormd, dat de middelmatige gestalte niet meer bereikte.

Er is geen land in Europa, heet het in een brochure van 1843, waar het aantal armen en de behoefte door hen geleden, de aandacht meer waardig zijn dan Nederland. Van geslacht tot geslacht aan al de ellende van het diepste gebrek ten prooi, hebben zij, die in plaats van hun toevlucht te kunnen vinden in den arbeid hunner handen, hun onderhoud in de aalmoezen der algemeene liefdadigheid hebben moeten zoeken, zich door werkeloosheid en hongersnood al meer en meer zien verzwakken. Al hun krachten, al hun geestvermogens, ja zelfs hun groei zijn daardoor verloren gegaan en belemmerd.' De volksvoeding was dan ook slechter dan in de drie laatste eeuwen; de woningtoestanden allertreurigst. Onder materiële ontbering en geestelike verwaarlozing groeide een geslacht op, zwak van lichaam en dof van geest'[1].

Is het wonder dat Potgieter, als hij van het volk spreekt, in de eerste plaats aan de middenstand denkt? Dat hij deze gedegenereerde massa als 'het gemeen', 'het grauw' betitelt? Daaruit make men niet de gevolgtrekking dat Potgieter met minachting er op neerzag. Zijn veelomvattende dichtergeest droomde zich een band die alle standen omstrengelde. Bij een regeneratie zou elke stand zijn plaats vinden in een harmonies geheel. Maar die regeneratie kon alleen de historiese taak zijn van de middelstand.

Daaronder verstond Potgieter iets anders dan wij[2]; hij bedoelde er mee: de liberale bourgeoisie, de gezeten burgerij, de stand van handel en intellekt. Daarop was zijn hoop gebouwd: dat waren voor hem de Nederlanders bij uitnemendheid.

In de *Kopyeerlust* wordt het plaatwerk *De Nederlanders* besproken, dat - karakterschetsen heette te geven van 'verschillende standen.' Men vond daarin typen van Omroepers, Schoorsteenvegers, Haringkopers, Huurkoetsiers, Weesmeisjes, een Doodgraver enz. enz. 'Welk een bende!' roept Potgieter verontwaardigd uit. Zijn dat nu de verschillende standen van Nederlanders? 'Een paar types uitgezonderd, klimmen wij nauwelijks tot den middelstand op.' 'Wij hoopten, wij ver-

1) Roland Holst, *Kap. en Arb.*, blz. 88-101.
2) En niet alleen Potgieter. Kneppelhout noemde S.J. van den Bergh, zoon van een drogist: 'Een dichter uit het volk' (*De Gids*, April 1849).

langden den middelstand te zien vieren en vereeren als de kern van ons burgerlijk koningrijk vooral; het scheen ons Hollandsch toe, dien uit liefde tot voorwerp van studie te kiezen.'

In de veel-gesmade Camera-kritiek zit hetzelfde element, hoewel niet opzettelik uitgesproken. Hildebrand had de 'burgerlui' niet 'uit liefde tot voorwerp van studie gekozen.' Potgieter ziet zelfs in de gemoedelike, lichtelik hooghartige spot een bedoelde satire. Maar behalve dat het gebrek aan 'sympathie met het menschelijke in den mensch' hem tegen de borst was, moet hij zich, dunkt mij, geërgerd hebben aan deze types van de middelstand. Waar Hildebrand slechts stof tot lachende spot vond, ziet Potgieter schrikaanjagende dorheid en bekrompenheid. Was dat nu de omgeving waar het jongere geslacht moest opgroeien? Kon uit de Stastoks, de Dorbeens, de Van Naslaans ooit iets goeds voortkomen? Als de Pieter Stastoks in rechtbanken en regeringszetels plaats namen, dan kon men de hoop op een vernieuwd volksleven wel laten varen. Maar de dichter was dit jaar in een te hoopvolle stemming om dit te geloven: dat kon en mocht niet waar zijn. In latere jaren heeft Potgieter met weemoed de ervaring opgedaan dat de nuchtere blik van Beets niet zo verkeerd gezien had; dat de Slijmerings en de Droogstoppels niet zo schaars waren onder het nageslacht van de Stastoks!

Als Potgieter in zijn kritiek ook *De familie Kegge* had kunnen betrekken, zou wellicht zijn verschillend sociaal standpunt scherper aangewezen zijn. Aan de eisen van de humaniteit is hier voldaan: de criticus zou aan de Grootmoeder en aan Suzette Noiret het medegevoel niet verkwist geacht hebben, zoals aan het Diakenhuismannetje, de beweldadigde proletariër. En toch, is Jan Adam Kegge niet als het ware een parodie op Potgieter's illusie: de zoon des volks, zich door energie en talent een weg banend naar Oost en West, als onze grote zeventiende-eeuwers; eerbied afdwingend door een zelf-verworven positie en vermogen? Beets keert aan de middelstand de rug toe: voor de suffe bekrompenheid van de Stastoks heeft hij slechts een spotlach, voor de kring van de De Grooten een neerbuigend-vriendelike glimlach: dat zijn brave en respektabele mensen, zolang ze beseffen dat ze moeten blijven in de stand waarin God hen plaatste; anders worden ze bespottelike

en onverdraaglike parvenu's als de Kegge's. De aangewezen regeerders en maatschappelike voorgangers zijn de hogere standen, waarvan de kern gevormd dient te worden uit de geboorte-aristokratie, getypeerd in de familie Van Nagel. Deze konservatieve maatschappij-beschouwing stond dus lijnrecht tegenover de echt liberale van Potgieter: een samenleving waarin door vrije onderlinge mededinging steeds de beste elementen naar boven drongen, om het oude, afgeleefde te vervangen.

In Desember 1841 schreef Potgieter de bekende allegorie *Jan Jannetje en hun jongste kind*. De Albert-stemming was nu geweken. De dichter had zich zijn weg afgebakend en ging vol vertrouwen op zijn eigen talent en op de schuilende volkskracht, de toekomst tegemoet. Hier klinkt krachtig het motief dat in de volgende jaren met veelvoudige variaties uitgewerkt zal worden: de Jan-Salie-geest beheerst en verlamt de natie in al haar uitingen. Aan Jong-Holland de taak om de kwade geest te verbannen. Blijvende kracht en geestdrift om voort te gaan kunnen we putten uit liefdevolle studie van onze zeventiende eeuw, de tijd van onze energie en roemvolle grootheid. Als we dus aan ons volk de spiegel van het verleden voorhouden, tot waarschuwing en voorbeeld, dan zal weldra niemand Jan Salie meer in bescherming nemen. Die tijd is dichter bij dan men meent: nog één Oudejaarsavond mag Jan Salie mee aanzitten; de volgende dag wordt hij onverbiddelik op een hofje uitbesteed.

Met dit stuk opende Huet dus de proza-bundel, waarin hij Potgieter's beste bijdragen uit de bloeitijd van De Gids bijeenbracht. ‘Men zou er, ruim opgevat, de andere naam van “*Potgieter en zijn Volk*” aan kunnen geven,’ zegt Van den Bosch terecht. Alleen moeten we dan in gedachte de bundel aanvullen met het voorspel *Albert*, geflankeerd door de *Kopyeerlust des dagelijkschen levens*. Aan het slot van deze studie immers verrijst al het beeld van de ideale zeventiende-eeuwer, van De Ruyter. Met deze man van de daad, en de man van karakter, opent zijn verbeelding de galerij van Hollands grootheid, waarin zij de volgende jaren met stijgende geestdrift vertoeft om beeld na beeld te ontsluieren.

Terwijl Potgieter zich zijn roeping als geestelik leider bewust wordt, zien we Thorbecke, de toekomstige politieke

leider van de liberale bourgeoisie, bij zijn historie-studie mijmeren over de moeielike taak van de hervormer, die geroepen wordt om in de praktijk van het staatsleven de oude vormen in de nieuwe om te zetten. In hetzelfde jaar 1841 houdt hij zijn Latijnse redevoering over *Simon Slingelandt's toeleg om den staat te hervormen*. In de drang naar vernieuwing, die zijn praktiese blik overal waarneemt, kiest hij beslist partij voor de ontwikkeling, omdat stilstand op omkeer van zaken uit moet lopen. Er spreekt ware staatsmanswijsheid uit zijn woorden: ‘Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging; laat men dat slapen, dan ontstaat in het volgend tijdvak verwarring van beweging. Gestadige aaneenschakeling wordt niet door werkeloosheid, maar door gestadige schepping onderhouden. Een onafgebroken drijven, dat als een onheil verwenscht wordt door hen, die, liever dan zelve voort te brengen, in het vroeger voortgebragte willen berusten. Tegen hunne traagheid zien wij telkens die mannen van verheven karakter en geest strijden, van wie men doorgaans, min juist naar ik meen, zegt dat zij hunnen tijd voor zijn. Juist in hen, die oorspronkelijk en voortvarend waren, leefde en werkte de eigenaardige kracht van hunnen tijd, die bij hunne tijdgenooten lag te sluimeren. Eer noeme men hen de hoofden hunner eeuw, welke hare eischen, al was het tegen allen en vergeefs, streefden te vervullen.’

Ook Thorbecke gelooft dus aan de ‘sluimerende krachten’ in zijn volk, die maar door een energiek staatsman behoeven te worden gewekt om zich ten volle te ontwikkelen. Zijn antwoord aan de Jan Salies en de stilstaanders had hij gereed in deze woorden, die immers niet alleen voor Slingelandt's tijdgenoten, maar voor de reactionairen van alle tijden gelden: ‘Niet ligt scheen ooit iemand van een groot en hoog karakter het bestaande vooruit te streven, of terstond riepen onnoozele en angstvallige menschen, dat hij de orde verstoorde en omverwerping beoogde. Alsof behoud in het weren van verandering, er niet veeleer in wijze verandering bestond.’

Tegen het einde wordt het steeds duideliker dat het vergelijken van het heden met het verleden hoofddoel is, dat de redenaar in Slingelandt de staatsman ziet naar wie hij zich wenst te vormen: hij vreesde niet om ‘lastig te zijn,’ om

'aanstoot te geven' en onaangename dingen te zeggen. Dat rekende hij veeleer zijn plicht; hij wil 'eene noodzakelijke hervorming van de maatschappij niet door het gebod der magt, maar enkel door beleid en overtuiging bewerken.' Weinig kon Thorbecke vermoeden dat het nageslacht ook de onmiddellik volgende woorden eens op hem zelf zou toepassen: 'Hij vermogt, hoe helder hij vooruitzag en welke juiste middelen van voorziening hij beraamde, de loomheid van zijnen tijd niet te overwinnen.' Nu biedt de krachtige aansporing aan het slot een treffende overeenkomst met Potgieter's doodverklaring van Jan Salie, al is de bezadigde politicus, ook in zijn blijde verwachting, meer gereserveerd: Slingelandt's einddoel was: '*een vrij volk en eene vrije regering*. Maar aan zijne eeuw wanhopend, *wie zal*, zeide hij, *een zoo gelukkigen tijd beleven?* Dat die ons geschonken werd, zal, meen ik, de nakomelingschap oordeelen, wanneer wij door niets dien moed om te handelen laten onderdrukken, die hetgeen wij als nuttig voor onze maatschappij leerden kennen voortbrengt en ontwikkelt.'

Deze redevoering is als 't ware een praeludium op Thorbecke's loopbaan als leidend staatsman. Achteraf is dat gemakkelik te zien. Maar het getuigt van grote scherpzinnigheid dat de ongenoemde beoordelaar in De Gids van 1841 de volle draagwijdte begreep. Hij zette deze redevoering naast een van Mr. J.C. de Jonge, om door het kontrast des te beter de grote betekenis van Thorbecke uit te doen komen. 'Bij den Heer De Jonge is het resultaat dat zich onwillekeurig opdringt: Angstvallige voorzigtigheid; bij Prof. Thorbecke: 'Ontwikkeling en vooruitgang.' De Jonge is 'de brave, gemoedelijke, maar weinig energieke Hollander (helaas! de *Type-Hollander* onzer dagen); Thorbecke, 'de man die zijne eeuw vooruit - neen! bij wien zijne eeuw ten achter is,' die zich zelf geschilderd heeft met de woorden, Slingelandt betreffende: 'Cum eorum pigritia cernimus etc.'[1)] De schrijver ziet dan ook in, dat hier wel geen opzettelike vergelijking met het heden gegeven is, maar dat de redevoering door zijn algemene

1) D.i. de boven aangehaalde passage: 'Tegen hunne traagheid zien wij telkens die mannen van verheven karakter en geest strijden' enz. (*Hist. Schetsen*, blz. 67). Deze ongetekende recensie vindt men in *De Gids* 1841 Boekb. blz. 289.

waarheden hoogst aktueel is. Daarom dringt hij er bij Thorbecke op aan, een vertaling ervan uit te geven, en roept hem een ‘tot wederziens’ toe; terwijl aan De Jonge te kennen gegeven wordt dat hij voortaan liever thuis moet blijven met zijn redevoeringen.

Deze beoordeling zou ook Potgieter geschreven kunnen hebben, zózeer spreekt zijn geest er uit. Het is verwonderlik dat hij de lofspraak op de eminente liberale professor, die door energie en beginselvastheid in zo hoge mate bezat wat Potgieter bij het opkomende geslacht vurig verlangde aan te kweken, meermalen aan zijn medewerkers overliet, maar meer nog, dat in de werken van deze tijd Thorbecke's naam niet voorkomt. Uit de keuze van de beoordelaars blijkt intussen dat De Gids ook op dit gebied de ‘beweging’ vertegenwoordigde. Dezelfde N., die vroeger Thorbecke's *Aantekening op de Grondwet* zo geestdriftig aangekondigd had, schreef in het begin van 1842 een opmerkelike bespreking van de Tweede uitgave. Deze liberale geestverwant deelt Potgieter's optimisme niet. De tegenslag van 1840, toen de onbeduidende grondwetsherziening alle vooruitstrevenden teleurgesteld had, was hij nog niet te boven. Het verlopen tijdvak, zegt hij, was ‘rijk in merkwaardige teleurstellingen!’ De eerste uitgave verscheen op een hoopvol tijdstip, toen een ongekend leven ontwaakt was. ‘Het bleek later dat ook hier de schijn bedroog, - dat Holland voor een ontwikkeld politisch leven òf *nog niet* òf *niet meer* vatbaar was.’ - ‘De verwachting, dat de Grondwet eene nationale kracht zou worden, ging droevig onder. De Kamer schroomde elke flikkering van ontwaakte behoefte aan betere instellingen, als den laayen brand der revolutie.’ Men beledigde de grijze koning, terwijl men zelfmedeplichtig was. ‘De geschiedenis van het laatste jaar strekte slechts om overtuigend te doen zien, hoe laag het Hollandsche volkskarakter was gezonken.’ - ‘Zal dit begin de aanvang van een beter tijdperk zijn? Het is te wenschen - doch bij den tot rust en stilstand overhellenden geest der natie naauwelijks te verwachten.’

Ter karakterisering van het toenmalige liberalisme zijn ook de laatste bladzijden van belang: De Grondwet van 1815 kan niet gelden als ‘de bestendiging en bevestiging van het poli-

tieke aanwezen onzer natie.' 'Het koningschap toch is niet nationaal in Nederland. Al onze volksherinneringen zijn republikeinsch.' Men versta ons wèl. Het koningschap is nu noodzakelik en onmisbaar, maar dat neemt niet weg dat het niet op nationale herinneringen berust.

Tegen het einde van ditzelfde jaar verscheen er in De Gids een aanbeveling van Thorbecke's brochure: *Over de hervorming van ons kiesstelsel*. De anonyme schrijver begint met een klacht over het gebrek aan publieke belangstelling. 'Vele streken van Nederland zijn even rijp voor een ontwikkeld Kiesstelsel, als de bewoners van het Hemelsche Rijk.' In enkele opzichten wil hij een stapje verder gaan dan Thorbecke, maar hij eindigt met de wens dat de brochure moge meewerken 'om, zoo veel onze Grondwet dit toelaat, stelselmatigheid en liberale beginselen over beginselloosheid en stilstand te doen zegepralen.' In zijn betoog komt een uitlating voor, die duidelik aantoont, hoe zeer de liberale politici beoogden uitsluitend de middelstand aan het roer te brengen. Hij bepleit de invoering van een census voor het kiesrecht, en niet voor verkiesbaarheid. 'Voor keuzen toch van menschen uit den minderen stand bestaat bij ons weinig *gevaar*.' Deze liberaal vond dus blijkbaar Potgieter's wens: 'dat de geest der Grondwet doordringe in alle standen,' wat al te idealisties en alleen geschikt voor een verre toekomst.

Potgieter gaf in de jaren 1842-44 de volle maat van zijn talent. Het was een tijd van veelzijdige, vreugdevolle werkzaamheid. Nu zou zijn werk het middelpunt worden van de nieuwe nationale letterkunde. Zò vol was hij van zijn ideaal, dat de sombere schaduwen terugweken. Toch sloot hij zich niet op in zijn kunst. Voor hem was *nationale* kunst geen frase: een letterkunde die niet midden in het volksleven stond achtte hij een onding. De Jan Salies mochten niet met rust gelaten worden, want we zagen reeds dat sommige van zijn medewerkers het verschiet donkerder zagen dan hij. Maar zijn spot klinkt luchtig in *De Chineesche Mandarijn* (1842) en in het naar het Zweeds bewerkte gedicht, de *Omstandigheden* (1843). Deze 'omstandigheden' worden uit de geestenwereld opgeroepen en sprekend ingevoerd:

‘Er zijn alom veel pruikerige liên,
Die voor den brand, van wat het zijn mag, schromen;
Wier meening is, dat alles, ‘wèl bezien,’
‘Heb maar geduld,’ van zelf te regt zal komen;
Die smeerseltjes voor 't al te stroeve biên,
En op wier beê slechts 't rot wordt weggenomen;
Stort onverwacht soms 't vooze ding ineen,
't Is onze schuld: ‘vervloekte Omstandigheên!’

De ‘antipathie voor burgerlui en gemeen volk, die van de ontwikkeling van het menschelijke vervreemdt,’ reeds door Albert gelaakt, bestrijdt hij metterdaad in zijn door en door humane novellistiese schetsen: in *Hanna*, het exempel van de kracht der vroomheid in een zwakke vrouw uit het volk. Misstanden legt hij onbevangen bloot: in zijn schildering van het grauw bestaan der kantoorbedienden, in zijn menskundige studie over de toenmalige proponenten-overvloed. Waar hij ellende of verdrukking ziet, maakt rechtsgevoel of vrijheidsdrang hem welsprekend: voor de armoe-lijdende veteranen, voor de slaven in het verre land gevoelt hij meer dan louter sentimenteel medelijden.

Toch behoudt de juichtoon waarmee *Jan Jannetje* eindigt, in deze jaren de overhand. Dat blijkt vooral uit zijn geestdrift bij het slagen van Van Hall's vrijwillige lening. Wanneer we de toedracht van zaken nagaan, zoals Gleichman die nauwgezet beschreef[1)], dan begrijpen we maar al te goed hoe Helvetius van den Bergh verwonderd was over de ‘handelsbladachtige opgewondenheid’ van zijn ‘lieve, beste, verlichte Potgieter, zelfstandig, onafhankelijk man en historicus’, die een vers als ‘Maart MDCCCXLIV’ kon schrijven[2)]. Van Hall, die in 1831 oordeelde, dat alleen de bezittende klassen ‘wezenlijk belang bij de regeering hebben’, die nog in 1841 een kiesrechtregeling voorsloeg, waarbij het volk ‘naar waarheid’ vertegenwoordigd was, ‘zonder in het euvel van democratie te vervallen’, was waarschijnlik voor Potgieter te exclusief. Bij de inschrijvers was meer berekening dan

1) *De Gids* 1896 IV.
2) Aangehaald in Groenewegen's *Potgieter*, blz. 216.

spontaan enthousiasme in de nood van het ‘vaderland’, d.w.z. van de effektenhouders. Maar onder de indruk van 's konings proklamatie, van de bewonderenswaardige ministeriële energie in een Jan-Salie-tijd, maar bovenal in het licht van zijn eigen hoopvolle stemming, idealiseerde de dichter dit ‘feit, der vaadren waardig.’

Ook als zijn verbeelding ronddwaalt in de zeventiende eeuw, als hij Huygens in zijn *Cluyswerck* ziet herleven, als hij mijmert te midden van de kunstschatten van het Rijksmuseum, laat zijn Volk, met al zijn noden en behoeften, hem nooit los. In het *Rijksmuseum* (1844) klinkt het Jan-Jannetjemotief telkens door. Cats wordt voor hem het type van de zeventiende-eeuwse ‘stilstaander’, die in de lijst van het Potgieteriaans gestileerde heldentafereel niet past, omdat hij het antwoord schuldig blijft op de vraag: ‘welk deel hij genomen heeft aan de beweging zijns tijds, woelig als die was, welke rigting hij voor den geest zijns volks de wenschelijkste achtte.’

In deze studie ook stelt Potgieter voor het eerst zijn historie- en staatsbegrip scherp omlijnd tegenover dat van de Bilderdijkianen. De grote betekenis van de verschijning onzer Republiek in Gods wereldbestuur is geweest, dat in de Hollandse staatsinstellingen voor het eerst een poging werd gedaan om ‘vorstenheerschappij en volksvrijheid te verzusteren.’

Die poging is mislukt, maar heeft als prototype van de moderne konstitutionele staat haar waarde niet verloren. ‘God zij gedankt, dat de tweede Willem de Eerste slechts *grondwettig* koning wilde zijn.’ Immers, in de konstitutionele monarchie is met volkomener evenwicht tot stand gekomen wat geheel in de lijn van onze nationale ontwikkeling lag: de harmoniese samenwerking van vorstenheerschappij en volksvrijheid.

Opnieuw treft het ons, dat we deze gedachte: de konstitutionele regeringsvorm te rechtvaardigen door ons volksverleden, bij Thorbecke terugvinden. In zijn studie over Slingelandt wijst hij er op, dat het weinig gescheeld had, of de konstitutionele regeringsvorm was bij ons al veel vroeger geboren uit de bestaande staatsinrichting. Als Willem III goede wetten gegeven had, en ‘zijne eigene magt binnen vaste grenzen had doen bepalen’, dan zou hij de tweede stichter van ons.

gemeenebest zijn geweest. Maar als we het liberale staatsbegrip van Potgieter en Thorbecke in deze tijd vergelijken, zien we weer de utopist tegenover de staatsman. Tegelijk met het *Rijksmuseum* verscheen de allermerkwaardigste schets van Thorbecke *Over het hedendaagsche Staatsburgerschap*, het demokratiese liberalisme in zijn zuiverste vorm.

De opzet is al zonder aarzeling: Onze eeuw is de 'staatburgerlijke'. Is nu de grondvesting van de moderne Staat alleen geweest de 'zege eener theorie over de gevestigde regtsorde?' Zij die dit menen nemen de weerschijn voor het licht; zij verklaren 'uit een krijg van meeningen, hetgeen strijd was tusschen zinkend leven en nieuwen wasdom.' De moeielikheid is maar, te onderscheiden 'wat louter ontkennend is, tegen de oude maatschappij gerigt', wat 'zaad der toekomst'.

Daartoe ontwikkelt hij twee stellingen: 1°. de revolutie heeft een lang aangevangen taak volbracht; 2°. de ontwikkeling van het oppergezag had het hedendaagse Staatsburgerschap noodzakelik in haar gevolg.

De geschiedenis had gevoerd tot concentratie van gezag in de monarch. 'Deze eenheid, op haren waren grond, het volk als universitas, overgebragt, te volmaken, ja tot alvermogen te verheffen, werd de hoofdgedachte der omwenteling. De uitwerking was reusachtig: 'De revolutie heeft alle kringen des maatschappelijken levens geopend, en tot omtrek van één middelpunt gemaakt.' De Staat kreeg 'grenzenloos vermeerderbare eischen op den eigendom en persoon van den burger', maar daarmee stegen ook de plichten van de Staat. Onmiddellike inwerking van de Staat op alle individuën, trekt deze vanzelf tot persoonlike deelneming. En: 'hoe hooger ontwikkeld organisch wezen, des te vrijer de leden.'

De Nieuwe Staat ligt nog in het verschiet. Is het een droombeeld? Zal de meerderheid van getal immer kunnen regeren? Moet de regering niet in handen van weinigen blijven, en strijdt bevoegdheid van allen niet met de gang der natuur?

Neen, zegt Thorbecke vol vertrouwen, wij gaan een heerlike tijd tegemoet: de politieke beweging is een onder zovele verschijnselen die in dezelfde richting wijzen. De stroom van menselike kennis, denk- en werkkracht wordt dieper en sneller; de moderne industrie opent ongekend rijke bronnen. Er

komt, niet bij sommigen, maar algemeen een drang tot gestadig vooruit streven. ‘Meer dan ooit wordt er gearbeid en gezaaid voor het groot publiek. Bij de weêrgalooze vruchtbaarheid der eeuw verlangt een iegelijk deel aan den oogst.’ Men werkt meer dan vroeger voor de gemeenschap. De beschaving dringt met onbegrijpelike snelheid tot duizenden door. Nationale bekrompenheid moet allengs wijken voor ‘de eenheid eener europesche, het nationale beheerschende wereldkracht.’

Nauweliks kon ik de lust bedwingen deze geestdriftvolle bladzijde geheel uit te schrijven, als tegenhanger van Van Hogendorp's geestelik testament. Voor menigeen zal het een verrassing zijn, dat in de ‘dorre jurist’ een poëet schuilt.

Maar dan komt naast het ideaal de werkelikheid. De tegenwoordige drang naar deelgenootschap aan het Staatsbeleid is dus meer dan een revolutionaire gril. Toch kan de ware volkssouvereiniteit slechts toekomstdoel zijn. Al neemt men aan dat de gekozenen de volkswil uitdrukken, dan zou volgens de theorie de wil der volksvertegenwoordiging onweerstaanbaar moeten zijn. Deze theorie miskent de stand van onze tegenwoordige ontwikkeling: zij loopt de tijd vooruit. Onze vertegenwoordiging is maar een eerste stap. Bovendien heeft de wetgever niet alle volksgenoten kiezer gemaakt.

‘Dat het beginsel van *algemeen* stemregt in de Staatsgeschiedenis onzer eeuw ligt, schijnt even onmiskenbaar, als dat zij het gestadig, schoon trapsgewijze, tracht te verwezenlijken.’ Immers ‘wat heeft stemregt met bezit te doen? Is de census uitgevonden om eene kracht, die men vreesde, op te houden?’ De census is voorlopig nodig, omdat de grote meerderheid onrijp is, en elke bezitloze afhankelik moet zijn. Maar slechts onder één beding is de census aannemelik: dat het verkrijgen van genoegzaam bezit voor ieder mogelik moet zijn. De klasse der bezitters mag geen afgesloten stand zijn: dan verloor het stemrecht het karakter van gemeen recht. Hoe is het daarmee in onze maatschappij gesteld? Eigendom komt voort uit erfrecht, uit bezit van winnend kapitaal, of uit persoonlike arbeidende kracht. ‘Arbeid alleen schept gegoedheid slechts in zeer bekrompen mate. En aan hoevelen ontbreekt de gelegenheid tot arbeid!’ In de nijverheid zien we samentrekking van kapitaal: ‘negentig van de honderd zwoe-

gen vruchteloos om door eigen vlijt den prijs der stemgerechtigdheid goed te maken'; het aantal der bezitters neemt steeds af door de ontwikkeling der 'stoffelijke huishouding'. Zo zien we 'twee tegen elkander inloopende reeksen van ontwikkeling.'

Zou dit een 'kortstondige crisis van onrijpheid' zijn? Of het uitvloeisel van een 'hoe lang zoo meer klemmende wet'? 'Kapitaal trekt kapitaal aan'; de rijke wordt nog rijker, de arme nog armer. 'Wat is de wetgeving, die allen Staatsburgerschap aanbiedt onder eene door weinigen bereikbare voorwaarde, wat is die wetgeving, tenzij ironie? Persoonlijk standsvoorregt heet afgeschaft, opdat aan bekwaamheid en verdienste hare natuurlijke baan worde geopend; maar een op bezit van uitwendige goederen gegrond stelsel van voorregten komt in de plaats. Burgerstand beteekent op nieuw een deel, eene klasse van het volk. Te midden eener maatschappij, op gemeen regt der leden gebouwd, wordt eene onoverklimbare grens tusschen bevoegden en onbevoegden gesticht. *Wie vindt den toon*, *waarin deze dissonant zich oplost?*'

Verrassend scherp is hier de blik van de staatsman. Wie van zijn tijdgenoten zag zo duidelik de klip waar het triomfantelik zeilende scheepje van het liberalisme onvermijdelik op vast moest lopen? Zou deze dissonant, weldra in de vreugdekreten van de overwinning gesmoord, Thorbecke later nooit meer in de oren geklonken hebben? Zeker is het dat zijn medestrijders in 1844, al spraken ze niet van het 'euvel der demokratie', een zo konsekwent demokraties liberalisme als ijdele idealistiese dromerijen moesten beschouwen, die zij òf met een ongelovige glimlach, òf met bedenkelik hoofdschudden lazen. In De Gids zocht ik vergeefs een bespreking; zaten de liberale politici er mee verlegen?[1)] Hoe graag zouden

1) Als prof. G.W. Vrede 26 jaar later in *De Gids* (1860 II, blz. 288) Thorbecke's *Historische Schetsen* aankondigt, horen we als 't ware nog een naklank der nuchtere liberale kritiek, die zulk idealisme in een prakties staatsman eigenlik ongepast vond. 'Na de gedrochtelijke toepassing van het algemeen stemregt in Frankrijk durf ik betwijfelen, of het opstel den schrijver nog heden, zooals het daar ligt, behaagt.' Die twijfel was alleszins gerechtvaardigd. De 'stoute vlugt' door de criticus geroemd, klinkt als een lichte ironie.

we weten wat er in Potgieter omging toen hij dit las! De utopistiese dichter kon zich niet verheffen tot het klare inzicht, dat de verscherping van de klassentegenstelling een noodwendig gevolg was van de kapitalistiese ontwikkeling der maatschappij. Dat sluit niet in dat hij doof was voor de dissonant, zelfs niet in het jaar 1842, toen hij van een harmoniese oplossing droomde. Maar hem trof vooral het verbreken van de zedelike banden. In de studie over het *Cluyswerck* lezen we: ‘Een uitheemsch vernuft schreef onlangs: ‘In onze dagen is er schier geen andere band meer tusschen heer en knecht, dan dat de eerste bezoldigt en beveelt, en de andere zijn loon naar zich strijkt en gehoorzaamt; het zedelijke gezag is vernietigd, - het vertrouwen zoowel verdwenen als het toezigt.’ Potgieter voegt er bij: ‘ook ten onzent valt het toenemende zedenbederf bij de afhankelijken in het oog. De schuld van het verbreken van de band, die weleer het gansche burgerlijke gezin plagt te omstrengelen, ligt zoowel bij den knecht als bij den heer. Sinds zelfs de band van gemeenschappelijk belang, onder het Leenstelsel tot trouwhartige genegenheid veredeld, gewelddadig is verscheurd, sinds men allengs zijn mindere onverschillig als werktuigen gaat beschouwen - moet het u dikwijls geërgerd hebben, hoezeer onze eeuw die des *gelds* is!’ En als bewijs dat deze gedachte Potgieter niet losliet, herleze men in de novelle ‘*'t Is maar een pennelikker*,’ van hetzelfde jaar, de plaats waar Potgieter de toestand van de Middeleeuwse vasal schetst: hoe hij door eenheid van belangen de afhankelikheid niet als last voelt, hoe hij van het leven geniet. Vergelijk met hem de slaaf van het kantoor! ‘De dagen der grafelijkheid leveren geene wedergade op van het jammer onzer handelseeuw.’

(Wordt vervolgd.)

Verzen
Door
Maurits Uijldert.

I
Leidingen

1

‘Hebt ge met ons de heuvel kalm bestegen:
zie nu hoe aan de kim het land verbleekt:
de bomen wazen zilverig, verweekt
tot hemel-grijs is hei en bos gelegen.

Leidden wij u -, gij ons? Hoe zijn uw ogen
vreemd en van dromen diep, ziet ge het koren
gevuld naar de aarde neigend, in uw oren
verruist het lied van halmen neergebogen.

En in het dal daarginds het dorp zo rustig.
In bomen 't oude kerkje...lichte ruiten...
het bleek goud licht verlicht het loof daarbuiten
dat buigt en droomt...of tot de dromen sust zich.

De avond voert ons samen....Wíst ge 't beven
toen in mijn ooglicht uw licht weder blonk
en 't glanzen mijner ziel verdovend zonk
in 't hemel-stille waar uw blikken dreven?’

2

‘Buig nu je hoofd, treed in mijn tuin: de bloemen
sloten zich langzaam want de zon is dood -
Zie in mijn ogen, nu het avond-rood
koelt langs de wolken, rode luchte-bloemen.

Treed in mijn stille tuin en buig het hoofd,
en luister kindje wat ik nu zal zeggen -
laat ik mijn handen aan je slapen leggen,
zie in mijn ogen in den nacht gedoofd.

Hóór je de wind die door de bomen-pluimen
roem-zingt in stilte? Voel de luwte, lauw
bevend door luchten als een jonge vrouw
vrezend het leven in het bevend Ruime.

Wie vrezen voor de ruimte vinden rust, zacht,
in stilte van het Al - vrezende kom!
't Hoofd aan mijn borst - preev'lende lippen stom,
in brede rust waar vrede-stille lust lacht.’

3

‘Onder mijn oogen vindt ge stilte, vrede
na 't lachen, schreien, na der vreugde leed.
Want zie, mijn ziel is tot den dood gereed,
want weet dan hoe mijn zinnen 't leven léden.

Ik zal de luide tocht niet luide spreken,
zacht niet uitzingen wat mijn hart behoort -
Ai, zie mijn ogen - dat uw ziel dáár hoort
't mysterie van mijn rijzenis en breken.’

4

‘O, wéét: de sterke werkers van de mensheid
bouwden op starre werklikheid hun troon:
paleizen hunner koninklike woon
verrijzen licht, van marmer wit, hun wens leidt

hen hoog waar 't blauw van ijlen hemel koel is
en waar de groene velden op de bergen
éeuwiglik bloeien -, eerder kwam hen tergen
de stijging langs de rotsen waar het zwoel is.

Maar weet, uw dromen zijn een ijle vreugde,
gij hebt die vreugde niet in smart gesteund:
ik weet dat voor uw ziel zich zo verheugde
gij niet van pijn en jammer hebt gekreund.

En wenend zult ge naar de rotsen zien,
de barre steilten die gij moet bestijgen -
En 't lachen van uw mond zal sterven, zwijgen
de woorden die dien zachten lach ontvliên.’

5

‘Ik zal u wachten als de stormen doden
de woudpracht en de zeeën op de stranden
schepen verbrijzelen, als over landen
doem-zware storm-bloem bloeit, de rood bloed-rode.

Mijn liefde is teder - en mijn hart en zinnen
vlam-branden in den nacht!’ - ‘Wenden de steven!
Gij die het siddrend water wilt verwinnen
stuur in de stormen van het loeiend leven!

Licht op de rots is valse lokstem...luister
en buig uw oor diep tot der zeeën slag,
zie naar het dansend golven, niet wie dag,
vals vuur, wil toveren in doffend duister.'

6

'O kon ik slaan uw naakte lijf en striemen
uw teder vlees zodat ge zwak en flauw
de ogen sloot en 't bloed de harde riemen
bekleven zou.

Dat ge in den nieuwen dag de zon zaagt schijnen
zo lichtend en zo zoel, zo lavend zacht,
en wondren dat ge nog doorstond die pijnen
gruwend herdacht.

En wenen, zwakke - nauw' hersteld, en peinzen
lang, met die grote ogen dromerig...
dat ge die weelden in u voelde deinzen
en lomen zich.

Rezen er in u krachten, zwak in 't leven
maar sterkend en uw wezen gloeide nacht
tot heller dagen - 'k zou mij aan u geven,
u koestren zacht.

Verplegen u en koestren, o mijn lieve.
Wij samen zouden in den morgen zien,
en wen mijn ogen zich tot uwe hieven
glanzen misschien.'

7

‘Nu wuiven bomen in den Juli-nacht -
De verre treinen razen langs de landen -
Voor 't open venster, met gevouwe handen
zit ik, en wacht.

De nacht, doodstil, komt in mijn hart gerezen
dat duister naar u langend is:
die wilde goed zijn maar die niet kon wezen
vlekloze ontvangenis.

Want heil o 't heil komt niet in 't hart gezegen
van de hoogmoedigen -
wier harten zich in eigen vreugde negen
maar niet zich gáns demoedigen.

Buíg dan, o trotse, met geklemde tanden
gedenk ik u -
kon ik uw hals omgrijpen, met mijn hánden
uw wezen dwingen, buigen, bréken u.’

II
Het beeld

1

Van 't zware denhout het japanse groen
tintelde in de zon en hing in brede
donkre gordijnen in het duister woud.
De verre heide, dalend in de verte,
verblekend in den nevel van de verte,
lag stil - zij bloeide. - Tussen hei en woud

strekte zich langs de boskant groene baan
van zomergras waar kleurge bloemen bogen
aan slanke, tengre stengels, flauw bewogen
door koele luwte, stervend over 't woud.

2

Ik zag de Jonkvrouw in het dage-licht.

Ik zag haar langzaam treden in de zon
en zonnig-vlokkend gouden haarpracht lag
neer langs haar schoudren over flauw-gebogen
lijn van borstwelving en vol in de hals,
en langs haar nauw-omsloten armen enkle
glinstrende draden als van-goud-gesponnen,
en hare bleke slanke vingers sloten
zich om het boek. - Langzaam en tussen bloemen
langs woudzoom ging zij: golfde 't haar, o siddring
van schoonheid hield ze 't hoofd lichtlik geheven
en op geloken oogleên viel de branding
van noen-zon - schaduw gaven donkre wimpers.
Zo zag ik die haar volgde, zwijgend stille.

Tot zij het hoofd boog en haar goud gelaat
kwam in de doffe schaduw en zij 't wendde
en zag mij aan die in wijd open ogen
de weemoed van haar leven las en langzaam
mij voelde wijken in mijn vage verten
tot ik in duizeling de ogen sloot.

Toen - waar de tijd kwam dat de diep-gevluchtte
levingen mijner ziel zich weer vereenden
en ik rondom zag, lag de zon in gloed
van zware wolken, stervende in zijn bloed

dat ver heen-vloeide langs de hei en paarsde
de erica en rosde 't vlammend den-hout.
Maar eenzaam stond ik, in mijn ziel die ogen,
die blauwe, vochte, wijde ziele-ogen -
die ogen die ik zien blijf in de verten
van blauwe zeeën en van blauwe luchten -
die in de nachten op mij nederzien.

3

Dit is mysterie dat ik niet kan wenden,
dit blijf staâg branden door mijn levens-lucht.
Dit is, wanneer in zoele zomernacht
ik voor mijn open venster zit en schrijf,
de ogen sluit en in de stilte dring
van mijn diepst leven - zie ik 't vaag gelaat
en deze droeve ogen, ernst en helder -
Dit is, wanneer ik zit bij vrouw en vriend
of met mijn kind speel dat zich wringt en stoeit
onder mijn handen, buig ik 't hoofd terzij -
zie ik de droeve ogen ernst en helder -
Uit goudige schaduw van kamerhoek
ziet dit gelaat mij aan, dat ik niet weet....
Het is het ooglicht niet van wie ik liefde,
lang dode liefde, van mijn moeder niet
en niet de ogen van mijn dode zuster -
Maar als een man die zijn lief, liefste doodde
en voor hij vluchtte nog haar blikken zag
die blijven bij hem en door nacht en dag
branden en staren in zijn ziel en zicht -
Zo mij die ogen: blauwe in den nacht,
blauwende in den weelde-zomer-dag

en in de wijde zee en wilde luchten
die de aarde dekken, dekking zijn dier zee -

4

Zijn het die ogen die mij leerden 't leven
te meer te vrezen naar ik vreze-loos
leefde in licht, liefde, en fijne geuren
mijner beminde bloemen - Is een roos
mat-wit en los de tedre bladen, vocht
van zomerregen in klaar helle droppen,
weemoed gelijk dezer herinnering?

Zeiden die ogen dit - na jaren denken
zonk wemeling van peinzingen en bleef
klaar en rijk van vermoeding de gedachte -
dat 't leven meer leert dan de dode taal
in boek en woord en dat geen smart geschreven
zo pijnende der ziel is als 't geleden
leven dat vaag, soms in een waas, maar zéker
't herdenken bijblijft - waar men 't Woord verliest?
Geen droefenis droeg ik zo staag, getrouw
met mij. Die doofden niet fellere smarten,
verbleekte niet lichting van klare wijsheid
wit-vlammend brandend in mijn werk-sterk brein.

Ziel lichtend uit herinnering: door grijsheid
zult gij mij volgster tot mijn sterven zijn?
Zijt gij het lijden dat het Leven heet -
dat niet verliest in wien uw oog eens zinken
deed licht van wee en vochtigheid van leed. -

Hebt gij me uw onverdampbaar vocht doen drinken?

5

En mijmrend in den avond bij mijn lamp,
- de nacht, November-nacht is stil en diep:
door damp en mist licht schimmig bleke maan,
de wassende - en mijmring stil en diep
leeft in mij, leeft, leeft in een klare damp
van stofgoud, goude vreugde - maar daar sliep
mijn moede droefenis zo zeker, zacht -
herrijst dit beeld weer als een doffe klacht.
Ik weet niet waarom áltijd naar mij zien
die ogen, in mij staren naar de moede
tot zij het hoofd heft en haar blik ontvliên
de matte misten die van goud-gloed bloeden...
en in mijn hart de nacht stijgt stil en diep,
November-nacht, en zacht-schimmige maan
door damp en mist bleekt, mijmring stil en diep
doortrekken treuringen, die zacht vergaan.

Verzen
Door
Giza Ritschl.

Waarom kijkt gij mij zoo lachend aan,
Gij liefdelooze man?

Zijt gij blij om mijn droeve traan
Die ik niet verhoeden kan?

Van smart vervuld is mijn gemoed
Om uw gevoelloos wezen;

Straks valt u een rijke tranenvloed,
Die zal mijn hart genezen.

Dan ga ik zingen over mijn verdriet,
Een lied uit smart geboren;

Dan is het mijn ziel die stil geniet,
Uw lach kan haar niet storen.

*

Om u ga ik heen, mijn afscheidslied laat ik klinken.
Lief, neem 't glas, laat ons zamen drinken.
Gij weent? Ik jubel, ik heb geen tranen meer,
Mijn smart wordt trots door een bittere liefdeleer.

Verlicht zijn mijn wegen door een licht van ver,
Nu laat ik mij leiden door een nieuwe ster.
Uit het duister steeg 't licht voor mij, boven mij.
Lief, vaarwel, wees blij dat ik niet schrei.
Wij beiden gaan een nieuw leven tegemoet,
Daarom groet ik u met mijn laatste groet.
Laat ons afscheid nemen in feestelijken schijn,
Laat ons denken dat wij voor elkaar gestorven zijn.

*

Hoe zeer heb ik u lief - en waarom heb ik u lief,
Mijn lief, mijn lief,
Waarom staart gij mij aan, waarom wilt ge niet gaan,
Mijn lief, mijn lief,
Gij zijt niet van mij en toch ben ik blij,
Mijn lief, mijn lief,
Wanneer ik u aanschouw, ach ik arme vrouw,
U mijn lief, mijn lief,
Dan zie ik mijn waan, - ach, hoe kan 't bestaan -
Alles om u mijn lief.
Uit mijn oog parelt een traan, ik moet hier vandaan
Om u mijn lief, mijn lief.
De nacht is stil. - Zacht schijnt de maan.
Vaarwel, mijn lief, ik ben gegaan
Ver weg van u, mijn lief, mijn lief.

*

Aan PREUSZNER FERENCZNEK

Wolken hoog, gij werdt gedreven
door den gierenden wind.
Donkere wolken, ik zie u zweven
jagend gezwind.

Waarom, waarheen zoo drijvend,
met uw stoet boven mij?
Snellend, razend, dreigend
Klinkt uw groet voor mij.
Mijn blikken vervolgen u urenlang,
Gij grijze booze vrienden.
Ach, gij maakt mij mijn harte bang:
Nu kan ik mijn weg niet vinden.

*

Ik ben wild als een kind,
Ik lach als bonte bloemen.

Ik heb een man bemind
Dien ik niet zal noemen.

Doch roemen zal ik hem
In een lied van mijn zijn,

Ja, door mijn eigen zijn
Zal zich zijn ziel verblijn.

Tonen van vreugd moet hij dan drinken,
Tonen van weemoed zullen zoet klinken,
Tonen van mij ontroeren hem dan,
Tonen zeggen dat ik zonder hem niet leven kan.

*

Tranen, zoete tranen glijden
Over mijne wangen heen.
Uit mijn ziele, uit mijn harte
Parelen zij een voor een.

Tranen zij, die bevend vallen,
Tranen mijn, ja gij zijt allen

Mij zoo lief om mijne smarte,
Om mijn liefde in mijn harte,
Om mijn liefde in mijn ziel.

*

Gelijk van eene meeuw de wieken uitgeslagen,
Die dan vliegende glijdt over de zee
Zoo wijd en zijd zend ik mijn klagen
Klagende ach en wee.
Mijn hartebloed bruist wild in mij,
Daarom, gaat van mijne wegen, gaat.
Want dreigend stijgt het kwaad in mij,
't Bittere kwaad van de haat.

*

Aan mijn vriend WILLEM ROYAARDS.

O, wondere vogel, waar vliegt gij heen?
Kom, zeg het mij.
Waarom vliegt gij zoo alleen
In de maand van Mei?
Is uw jagen, blij, droef, bang
Of een vaarwel?
Toe, verhef u in uw zang
En vertel.
Ik zal naar u luisteren met mijn hart
Begrijpt gij mij -
Want in mij woont een groote smart,
Daarom, maak mij blij.
Vertrouw mij, ik zal u niet verraden
Aan geen een.
Ook ik ben steeds vast beraden,
Ook ik sta alleen,
Verlaten van lief, verlaten van allen

Ben ik al lang.
Toe, laat voor mij uw liederen schallen
In zoeten zang.
Laat ons jubelen in 't verborgene,
Vindt ge niet?
Laat ons vergeten het gestorvene
In een blij lied.

*

Op een dorre tak zit een duifje klagend te klagen
kroe kroe.
Van uit de verte hoor ik steeds vragend vragen
koe koe.
De nachtegaal zong van morgen al vroeg
haar lied,
maar de lieve lijster hoorde ik vandaag
nog niet.
Zij is zeker al vertrokken met haar zoet
lief,
doch gij kweelende merel gij zijt mijn
hartedief.
O - gij komt 't eerst en blijft 't langst
in mijn nabijheid.
Gij laat mij genieten en ook gij geniet
van uw vrijheid.

*

In een mooie stille nacht
Verliet ik mijn liefs huis,
Ik ging heen heel zacht
Zonder geween of gedruisch.
Op den weg keek ik omhoog

Daar zag ik de sterren pralen,
't Was mij of er een heele boog
Over mij ter neer kwam dalen,
Een boog van bonte kleuren,
O, 't schitterde om me heen,
Ik kon heelemaal niet treuren
    En ik ging zoo alleen.
Doch de pracht van boven
    Verbleekte gauw,
Toen begon ik te gelooven
    Aan mijn berouw.

*

De maan steeg hoog, de bloemen bogen diep,
Hel verlicht de wegen, waar ik liep,
Doch in mijn hart was 't donker en kil,
Boven mij sterregeflonker en de boomen trotsch en stil,
Zij bewogen niet, doch mijn verdriet wou niet zwijgen,
Onrustig hoorde ik 't in mijn binnenste hijgen;
    Mijn eigen wee sprak met mij alleen,
    Rust en vrede lag om me heen.

*

Een bloeiende bloem riep mij aan,
toe, pluk mij.

Verschrikt bleef ik ineens staan,
ik bukte mij.

Toen beefde zij in mijne handen
bleek van kleur.

Mijn hart begon te branden
door haar geur.

O, ik kuste haar wild en innig,
zij lachte maar.

Ineens riep ze: toe, niet zoo dolzinnig,
bedaar, bedaar.

*

Ik weet dat ik geen recht heb u te
beminnen - en toch...-

Ik weet dat een ander uw hart wist
te winnen - en toch...

En toch - branden mijn liefde-
vlammen voor u.

Ik weet dat er weinig gloeit in uw
hart - en toch...

Ik weet dat mijn leven door u werd
verward - en toch...

En toch leef ik mijn leven voor
u en toch

Zou ik willen sterven voor u.

*

Buiten is alles wit van sneeuw.
Voor mijn raam zit een witte meeuw,
In het water zijn bloemen van ijs,
O zie, de maan begint zijn reis.
Heel vroeg is hij al opgestegen,
Zijn stralen vallen als een rijke zegen,
Op alle wegen, ja op elken boom,
Kijkt hij zacht en schoon.
In mijn droom zie ik hem blij,
Ja, hij daalt, hij daalt tot mij.
Hij streelt mij innig, hij kust mij teer,
Hij fluistert zacht: morgen kom ik weer.

*

Lieve zwaluw, ik heb een vraag aan u,
toe, draag nu mijn brief met u,
want op uw wegen komt hij u tegen.

Lieve zwaluw, gij begrijpt toch wien ik meen,
't is geen ander dan Hij alleen,
Hij dien ik koos voor nu en voor altoos.

Lieve zwaluw, zing eerst een lied voor hem,
dat hij luistre naar uw stem,
toe, breng hem onder uw toover,
en dan geef hem mijn boodschap over.

*

Mijn kracht heb ik verloren door een macht
die ik niet ken,
Ik zie 't teeken, ik hoor 't spreken, ja spreken
de verleidelijke stem.

Waarom volgt gij mij, waarom lokt gij
mij in 't gevaar.
Toe bedaar en laat mij rusten want uw
lusten zijn niet waar,
En toch is 't zoet voor mijn gemoed
te luisteren naar u.
Want 't raakt mijn ziel die uit liefde viel,
uit liefde voor u.
Door uw toover vervreemd van alle, door
uwe lusten is zij gevallen in het niet.
Doch zij geniet in haar verdriet en neemt
dat wat gij haar biedt.
Gij hebt mijn ziel en mij er bij
in een verwarring gebracht,
't Was bedrog en ik aanbid u nog,
u en uw verleidelijke macht.

*

Ik huiver, ik huiver, wanneer ik u aanschouw,
Want gij verloort uw liefde, gij verloort uw trouw.
Daarom laat mij gaan in een eenzaam leven.
Ik kan u niet beminnen, ik kan u niets meer geven.
Mijn handen beven, mijn zenuwen zijn moe,
Toe, laat ons scheiden van al dat gedoe.

Het Jongste Orchest-werk van Carl Smulders.
Door
J.C. Hol.

Men kan de muzikale vormen rangschikken in twee rubrieken: de eigenlijke vorm, en de overgangs-vorm. De eerste is een tijd lang de richtsnoer en het doel der muzikale ontwikkeling; zij wordt door de samenwerking van vaak kleinere talenten, dank zij de in haar wonende voortstuwende kracht der noodwendigheid, haar volmaking nabij gebracht. Haar de kroon op te zetten, het schablone-achtig schema geheel en al te vullen met de copia van muzikale gedachten, die het traditionneel onveranderlijk geraamte nauwelijks herkenbaar maken, zóó lenig en warm is het individueel leven van vleesch en bloed eraan opgebloeid, - dat is de taak van het genie. Is dit gebeurd dan heeft de muzikale ontwikkelings-periode haar doel bereikt: de muzikale vorm heeft haar eens voor altijd vaststaande gedaante gekregen, de kunstwerken die haar omkleeden zijn voor alle tijden onverwelkbaar.

Doch de menschelijke geest dringt steeds voorwaarts. Vooral het genie koestert zich ongaarne in het behagelijk zonnetje van het verworvene, en angstvallige eerbied voor traditionneele banden kent het niet. Hierdoor wordt vaak dezelfde genius die een vorm tot haar hoogtepunt bracht, haar schepper was in subliemen zin, tevens haar verwoester: de vorm wordt verbroken. Dit ligt in de natuur der dingen; slechts kortzichtig conservatisme kan hiervan het scheppend genie een verwijt maken.

Wanneer nu als voorbeeld der hier besproken vaststaande

muzikale vorm de *sonate-vorm*, of populair gesproken, de *symphonie* wordt genoemd, dan denkt de lezer zich van zelf den naam *Beethoven* erbij. Men heeft er Beethoven wel eens een verwijt van gemaakt, dat hij door zijn Negende Symphonie het onheil der moderne orchestrale vormloosheid in het leven riep. Naar wij boven zagen was dit niet historisch-juist gedacht, bovendien: Quod licet Jovi, non licet bovi.

Hiermede zijn wij gekomen tot de tweede soort muzikale vorm, de overgangs-vorm. Deze treedt op vanaf het oogenblik dat een eigenlijke vorm haar hoogtepunt heeft bereikt en haar grenzen overschreden zijn. In deze overgangs-vorm woont geen noodwendigheid, geen stuwend princiep; zij bezit geen gemeenschappelijk kenmerk. Haar taak is te voeren tot de nieuwe vorm waarnaar de scheppende menschheid zoekt; zij is het noodmiddel waarnaar het geniaal talent grijpt om te uiten wat het in zich heeft; zij is tevens de klip waarop kleine talenten onverbiddelijk schipbreuk lijden, want de overgangsvorm bezit als kunstsoort slechts negatieve noodwendigheid, elke compositie moet op nieuw haar recht van bestaan bewijzen. Het geldt hier niet gezamentlijk een organisch groeiende kunstvorm tot volmaking te brengen, waarbij ook middelmatige pogingen verdienstelijk zijn en beteekenis hebben. De componist staat hier geïsoleerd als eenmaal Maarten Luther: ‘Hier steh' ich, ich kann nicht anders.’ Ook voor hem komt het er alleen op aan wàt hij kan, en hòe hij dat kan.

Het is in verband met het voorgaande nauwlijks noodig het Symphonisch Gedicht of ruimer genomen de *programmamuziek* te noemen als voorbeeld der overgangs-vormen in de muziek. Het ligt thans niet op onzen weg met behulp van gegevens uit het verleden de prognose te construeeren van de eigenlijke vorm waartoe deze overgangs-vorm ons in de toekomst kan voeren. Laat ons alleen in herinnering brengen dat de moderne programma-muziek ontstaan is uit de volgende hoofd-factoren: ten eerste de orchestrale vormen van symphonie en ouverture door Beethoven tot hun hoogtepunt gebracht en verbroken; ten andere de neiging, geboren uit de langdurige overheersching der instrumentaalmuziek, om terug te keeren tot de door het woord uitgedrukte poëtische gedachte; ten slotte de verhoogde en verfijnde uitdrukkingskracht die Richard

Wagner aan het orchest verleende, waardoor onze muziekbeoefening, ondanks haar overhellen naar het poëtisch concept van het gedicht, toch haar zwaartepunt vindt in het orchest. De volkomen virtuositeit en uitdrukkingsgeschiktheid van het modern orchest ware hier ook als factor te noemen, zoo men hier niet veeleer te doen had met een wisselwerking, wijl zonder de hooge eischen door de groote componisten aan het instrument gesteld, de instrumentenbouw zeker niet zou zijn gekomen tot de volmaking die zij thans bezit.

* * *

Nu ik wil spreken over het jongste werk van onzen landgenoot Carl Smulders, komt mij een inleiding noodzakelijk voor. Dit werk hoort tot de programma-muziek en de beoordeelaar moet dus in de eerste plaats den lezer zijn standpunt tegenover deze kunstsoort duidelijk maken. Alles te saamgenomen ben ik eer geneigd haar intrede in onze concertzalen als een onheil te beschouwen dan als een geluk; de grenzen der uitdrukkings-mogelijkheid der instrumentaalmuziek worden zoo licht overschreden dat men meermalen niet aan de verzuchting ontkomt: ‘als je den inhoud van een tekst door tonen wilt meedeelen, is er slechts één middel op, componeer hem en laat hem zingen, al het overige is beuzelarij waarmee een verstandig mensch zich niet moest inlaten.’ Een dergelijke uiting is het product van rechtmatige wrevel opgewekt door vreemdsoortige orchest-grimassen, die geen noodzakelijk verband houden met langdradige details in overladen program-beschrijving. Want alle in een Symphonisch Gedicht geschilderde bijzonderheden correspondeeren slechts door een willekeurige in-verband-brenging van den componist, en niet door een natuurlijke van-zelf-sprekende associatie der normale menschelijke psyche met het woord-gedicht. Meent de hoorder tòch verband te vinden, dan berust dit op auto-suggestie en welwillendheid, doch de voor ieder werkelijk kunstwerk onmisbare noodwendigheid ontbreekt.

Zoodra men het terrein der inferieure klank-nabootsing verlaat kan de muziek slechts het algemeene sentiment met volle kracht en zekerheid uitdrukken; de verschillende omstandig-

heden waaronder, de oorzaken waardoor zulk een sentiment in den mensch opkomt zijn niet te differentieeren zonder de direkte associatie door het gezongen woord. Het wezen der muziek is nu eenmaal zoo innerlijk-abstract dat alle eischen der uiterlijke materie haar nutteloos geweld aandoen.

Met dit al ligt het niet in mijn bedoeling een terrorisme tegen de programma-muziek te formuleeren. Wat ik den lezer op het hart wilde drukken is, bij het aanhooren en beoordeelen van een Symphonisch Gedicht zich telkens op nieuw en zelfstandig af te vragen of hij werkelijk een spontane en niet een gesuggereerde ontroering ondergaat, of de componist niet iets onmogelijks heeft gewild en of de gehoorde muziek qua talis ook werkelijk de stemming in ons opwekt, die in het program wordt beloofd. Want is dit laatste niet zoo, dan kan de waarde van het werk als absolute muziek zeer groot zijn, en dit is niet zelden het geval, doch is deze verdienste niet te boeken op het credit der programma-muziek.

Men ziet, zoomin het de taak der aesthetica is a-prioristische wetten op te stellen, en dan te verdoemen al wat daaraan niet voldoet, zoomin moet men ook tot een programmatisch muziek-werk naderen met een tegen de geheele species gericht vooroordeel; doch met de ontvankelijkheid van een onbeschreven blad papier aandachtig toeluisterend, mogen wij wel scherp toezien, dat ons geen knollen voor citroenen in de hand worden gedrukt. A-priorisme is ook hierom zoo onredelijk, omdat de huidige componist die een orchest-werk wil componeeren, dat niet tot het verleden der instrumentaalmuziek behoort, eenvoudig *niet anders kan*, dan program-muziek schrijven, want nu hem geen abstract-muzikale vorm ten dienste staat, blijft slechts het poëtisch concept over, om hem te leiden bij vormgeving en rangschikking zijner muzikale gedachten. Zoo lang er gemusiceerd is, is de muzikale praktijk toegevender geweest dan de theorie.

* * *

De volledige titel van het werk, tot welks beoordeeling wij in het bovenstaande een vaste basis hebben verkregen, luidt: *Ymnis et Numaine*, Ballade en cinq chants pour orchestre, d'après un texte de Richard Ledent. Musique de Carl Smulders.

- Ware de componist niet wars van bizarre réclame, hij hadde zijn werk ook zóó kunnen noemen: ‘opera voor orchest-solo, in drie bedrijven met voorspel en epiloog’. De naam ‘roman’ zou evenmin verkeerd geweest zijn, want boeiend is het werk van het begin tot het einde. Doch laat ons met de benaming *Ballade* genoegen nemen - de andere opperde ik slechts om den lezer voor te bereiden op het apart karakter dezer compositie - en den inhoud van het gedicht nagaan.

Richard Ledent is een Luiksch dichter, die de door Smulders gecomponeerde gedichten van Bierbaum en Salus in het Fransch heeft vertaald. Deze ballade, waarin de componist sterk de hand heeft gehad, is geen meesterwerk. Groote oorspronkelijkheid zal men bij de Maeterlincksche namen-aanéénkoppeling ook niet verwachten. Doch de naam is ook de eenige overeenkomst met ‘Aglavaine et Selysette’, met ‘Pelléas et Mélisande’, die in *Ymnis et Numaine* te vinden is. Noch gecompliceerde symboliek, noch geraffineerde décadence treffen wij hierin aan. De handeling is stoer-eenvoudig en leent zich daardoor bijzonder tot muzikaal-programmatische behandeling. Het individueel karakter, de melodische copia, het modern harmonisch systeem van Smulders' muziek behoedt het geheel voor alledaagschheid. *Ymnis* is een page, *Numaine* een jonge prinses, en zij beminnen elkaar. Doch de oude koning verzet zich uit jaloezie tegen hun geluk; als hij hen samenvindt, is het met beider leven gedaan. De smart der scheiding, het geluk van 't samenzijn, en het conflikt tusschen liefde en haat dat den dood brengt, ziedaar drie gegevens, die de muziek volkomen kan weergeven. Het weinige accessorische dat noodig is om zich de intrige psychologisch te verklaren en enkele wendingen der compositie te verstaan, kan men vooraf in het program nalezen. Een paar feiten in proza meegedeeld zijn licht in het geheugen te behouden.

‘Hoe komt die oude koning zoo jaloersch en zoo wreedaardig?’ vraagt men zich allereerst af, want Numaine is zijn vrouw niet, de motieven tot gramschap van Heine's grijzen koning zijn dus niet de zijne. Numaine is wees en heeft aan het hof van haar oom een toevlucht gezocht. De koning heeft Numaine's moeder bemind, doch is afgewezen; en nu de jonge Numaine, het evenbeeld harer moeder zich tot hem richt, nu

ontvlamt het vuur opnieuw in 's konings borst, en als zij, naief, spreekt van haar liefde voor Ymnis, den page, en om s konings toestemming smeekt, dan schrijnt ook de oude wonde weder van den tweemaal teruggewezene: zijn weigering is onverbiddelijk, overtreding zal der gelieven dood zijn.

* * *

Het eerste deel der compositie, dat ik als proloog opvatte, wijl het voorbereidt op de handeling, schildert ons Numaine's gemoedstoestand; de aanvangs-maten geven de quintessence van haar wezen, het eerste schuchtere élan naar liefde-geluk, opwellend, vaag en ongedecideerd, uit de droomerige onbewustheid van het jonge meisjes-hart:

Numaine.

De terts waarmee de beide hoorns aanvangen laat ons omtrent den toonaard in het onzekere, is Des-groot of bes-klein gemeend? vraagt het oor, tot de inzet der violoncellen op G de onderdominant in f-klein schijnt te completeeren, de derde maat geeft echter door het karakteristiek overmatig sext-akkoord aan ons gevoel van bes-klein gelijk, tot we in de vierde maat chromatisch naar A-groot glippen. Ik kan mij geen concieser, poëtischer en psychologisch juistere schildering denken van dit jonge meisjes-leven, dat als een ontluikende roze-knop zich naar de zon strekt, schuchter en onzeker, maar toch met een beslist zich-omhoog-werpen der cello-melodie, tot aarzelend (de voorhoudingen) zij zich voeren laat, waar de glijdende

chromatiek haar voert: naar het sourdine noonakkoord, dat, open en genereus en zacht-verlangend als het jonge meisjeshart een eerste rustpunt vormt van schijnbaar evenwicht. Doch geenerlei oplossing volgt; alleen het dissonante deel, de terts d^1-fis^1 blijft over, de hoorns nemen deze van de sordino-violen en een nieuw élan wordt noodig, de aanvang herhaalt zich een halven toon hooger, in b-klein, iets geaccentueerder door een tusschengevoegde maat (wissel-akkoord der dominant), uitwijkend naar F.

[*]

Het trugschluss brengt ons naar es-klein, de cello laat voor de derde maal zijn élan hooren, een drievoudige Sequenz-gang (het model is de akkoord-schred $S^6{}_{1<}$-$D_{5<}$ uit de derde maat van den aanvang) brengt de definitieve climax,

(Dit sluit direkt aan het vorig en aan het volgend voorbeeld.)

die in het f o r t e alle wijfeling overwint: als een ‘hemels-

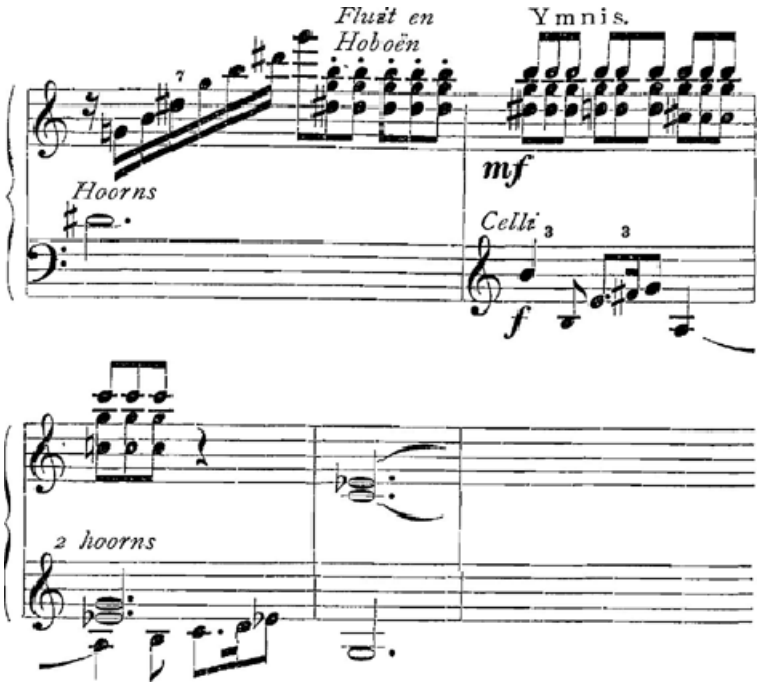
douwke' vallen de zoete tertsen der liefdes-melodie omlaag, twee clarinetten omspeeld door de klankweelde van hoorns en harp:

Liefdes-thema.

Het sentiment personifieert zich, het beeld van den geliefde kan niet uitblijven; in een stormachtige sextolen-loop bewegen zich de celli reeds gedurende de beide laatste tertsen van het liefdes-thema omhoog, voerend naar den overmatigen drieklank in welks overvloeiende levenskracht *Ymnis* zal verschijnen:

Zoowel de overmatige quint, als het rhythmisch-markante cello-motief zal later dienen om den tweeden hoofdpersoon voor den hoorder te doen opleven. De door het quartsextakkoord verlangde overgang naar C, den parallel-toon van den toonaard dien wij het eerst ondubbelzinnig[1] zagen optreden (A-dur, Dominant 4e maat), wordt voorloopig nog ontweken. Nadat het Numaine-motief in G is opgetreden, volgen in As het Liefde-motief en weer het Numaine-motief moduleerend naar Bes, waarop in snelle climax over B de paralleltoon van A-(C-dur) toch bereikt wordt. Numaine's melodie treedt hier in de violen eenigszins als apotheose op, (men lette op de octaaf-

1) Ondubbelzinnig, want de opvatting van sommige theoretici dat het groote terts-noonakkoord ook onderdominant-functie kan hebben, is, ondanks Smulders' behandeling, die *schijn*baar een bewijs hiervoor levert, tegen het natuurlijk gevoel.

sprong e'-e" in plaats der groote sext) doch met den eenvoud dien het vroege ontwikkelings-stadium van het werk nog voorschrijft. Lieflijke clarinet-sextolen omspelen het, later doet de hobo een nieuwe tegen-melodie hooren:

Het Numaine-motief wordt doorgevoerd doordat de violen met de bassen en celli imiteerend afwisselen, aan de opstijgende figuur een chromatische gedaante gevend, die tot volle akkoorden aangroeit:

In de bassen en celli krijgt de melodie de volgende verlenging:

Welk nieuwe motief terstond door de violen *calmando* wordt geimiteerd. Doch een nieuw crescendo voert tot het Ymnismotief, *appassionato* waaraan zich de liefdes-melodie in octaven aansluit. De toonaard daalt van B naar Bes, de liefdes-terzen herhalen zich *dolce*, het volgende teedere trekje voor strijkquartet is er de voortspinning van:

doch midden in de zoete liefdes-droom treedt het grimmig beeld van den koning op: de tritonus van celli en bassen onder het bodemloos noon-akkoord der vier hoorns:

(Dit voorbeeld sluit direkt aan het vorige aan:)

tevergeefs tracht de ‘calmando’-melodie der hobo (vergelijk eerste voorbeeld vorige bladzijde) rust te brengen; doch met uiterste wilsinspanning (geëxalteerde viool-trillers) roept zich Numaine met drie overmatige akkoorden (Ymnis-karacteristicum) in eigenaardig terug-deinzende akkoord-verbinding Ymnis voor den geest:

en de geliefde verschijnt in de gedecideerde dominant van den eerst zoo wankelen aanvangs-toonaard (bes-klein), in koene triolen vergezelt hem het Numaine-motief:

eindelijk treedt weer het calmando-motief op, met een eigenaardige verandering die het tot vraag stempelt, waarop het onveranderd motief in de bassen des te geruststellender werking heeft:

Het Numaine-motief krijgt nu zijn tweede eigenlijke apotheose in Fis, den benedenwaarts terts-verwanten toonaard van A:

Over dezen canon half in diapente, half in diapasoon, zouden Smulders' landgenooten uit de 15e en 16e eeuw zich ter dege driftig hebben gemaakt: eerst gaan de alten vooruit, de 1ste violen volgen in de quint, dan wordt de afstand die der octaaf, en, doordat de alten tweemaal dezelfde figuur herhalen, nemen de violen de leiding terwijl de alten volgen; hoe ware dat wel door een raadselachtige canon-spreuk voor te schrijven geweest? Fi quell' horreur! Doch voor ons, die een andere opvatting van de juiste aanwending der kunstmiddelen hebben, voor ons is deze oncanonische canon een der ontroerendste gedeelten van het werk, een der schoonste bladzijden die er

geschreven zijn voor het moderne orchest. De pauken versterken den grondtoon door zachte syncopen:

, de harp geeft groot en contra cis en opstijgende arpeggio's van het noon-akkoord. Deze canon boven de orgelpunt vormt het, wel niet dynamisch, maar toch idëeel hoogtepunt van het eerste deel; al het voorafgaande schijnt te voeren tot dezen blanken droom van meisjes-geluk, die denken doet aan Zolà's *Rêve;* de geheele voorafgaande zieleworsteling was voor Numaine noodig om zich op te wekken tot de hoogte van wilsvastheid en geresigneerd vertrouwen, waar alleen dit opperste geluk bloeit.

Nu mag liefdes-verlangen haar sidderend voeren in tooverlanden van ongekende weelde:

Nu mag ook de gedachte aan het onheil ('s konings onverbiddelijkheid) weer opdoemen, en met geweldigen aandrang (climax van chromatisch opstijgende $\frac{4}{3}$ akkoorden:

4 hoorns en twee trompetten + strijkers) dreigen den blanken meisjes-droom voor immer te verstoren, in Numaine's binnenste is de beslissende overwinning behaald: ‘Ihn oder Keinen!’

Het slot van dezen eersten zang zegt het op beteekenisvolle

wijze. Bovenstaande chromatische climax voert tot de volgende losbarsting van het konings-motief:

Konings-motief.

Wij zijn weer op de dominant van Fis (enharmonisch geschreven als Ges); de hoorn-fanfare waaronder het konings-motief weerklinkt is de verminking ervan door alteratie (de quint gis verlaagd tot g), de orgelpunt waarboven Numaine's droom aan ons voorbij trok is ondermijnd, zij krijgt onderdominantsfunctie. De harmoniën van den aanvang, (zie blz. 326) doen zich hooren en voeren op geheel dezelfde wijze als in den aanvang naar bes: den aanvangs-toonaard van Numaine's wijfeling:

Met geweld wordt Numaine terug gedrongen in haar vroeger zielesstadium, tot groote voldoening der conservatieven onder de hoorders, die gegronde hoop gaan koesteren op een afsluiting in den aanvangs-toonaard (bes-klein). Maar wij anders-

gezinden, zouden wij niet gevraagd hebben: ‘waartoe dit alles, zijn we dan niets verder gekomen, is het doel der muzikale ziele-schildering niet in de eerste plaats: ontwikkeling en verdervoering?’ Doch zie op de liggende c^1, verheft zich één cello (solo) omhoog, (het élan van Numaine's jong-veerkrachtige meisjes-ziel) uitwijkend naar D-groot (den chromatisch-tertsverwanten toonaard van bes), de sordino-violen fluisteren de tertsen der liefdes-melodie, na een klagende noon-voorhouding (hobo) brengen vier open hoorns pp den natuurlijken slotval: gedistingeerd, poetisch, rijk aan diepe beteekenis.

* * *

(Wordt vervolgd.)

Boeken, Menschen en Stroomingen

Robert Fruin

Inleiding

De *Verspreide Geschriften* van Fruin geven aanleiding tot zooveel overwegingen, dat ik twijfel of ik ze onder één hoofd zal kunnen saamvatten.

Hij is een gevoelig en verstandig man geweest, en zijn bekwaamheden en zijn eigenaardigheden teekenen zich in zijn geschriften zeer wel af; toch vrees ik dat uit de veelheid van trekjes zich het eene beeld niet scheppen laat, het beeld dat *Fruin in zijn Tijd* zou zijn.

Dr. Byvanck heeft het geprobeerd zich een eenigszins melodramatischen Fruin te verbeelden, die het voordeel had dat hij leefde. Maar Fruins leerlingen, die het toch konden weten, zijn eenstemmig over hem heengevallen, uitroepende dat dit hun doode meester niet was.

Er is ook wel iets aardigs aan, zich den man die door de volte van de bizonderheden zich doorgaans verhinderd voelde zijn helden uittebeelden, nu als den op *zijn* beurt onverbeeldbare voortestellen en om zijn onzichtbare gestalte heen te dwalen als in een loofwerk van overwegingen...

Hoe dit zij...nu ik de pen heb opgenomen voel ik die meer als de spaan die mij door een stroom van gedachten zal voortpagaaien, dan als de beitel die in den steen van onze taal een standbeeld houwen zal.

Zooveel is nochtans zeker: mij inschepend zal ik van wal steken bij een geschrift van Fruin; aan geschriften van Fruin zal ik langsvaren of erbij aanleggen; en het zal bij een geschrift van Fruin zijn dat ik mijn boot verlaat.

Wie weet of aan het eind van mijn reis niet blijken zal - ja, ik heb goede hoop erop - dat de stroom mij een halve eeuw verder heeft aan land gezet, dan waar ik begon.

I

Fruins eerste opstel was het in 1853 geschrevene *Het Antirevolutionnaire Staatsrecht van Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld*.

Het komt mij voor dat dit een daad van grooten eerzucht was. Hij wist wel dat Groen door Bakhuizen erkend werd als eenigen meester in het vak van de geschiedvorsching. Hij wist ook dat Groen de vroegere vriend was van Thorbecke en diens eenige waardige weerpartij. Hij, als soldaat van Thorbecke, zou die weerpartij aantasten in zijn beginselen en in zijn kennis van de geschiedenis. Hij kon begrijpen, en zal het misschien wel bedacht hebben, dat zijn aantasten van de kennis nooit Groens wezenlijke sterkte verzwakken kon: de man die de eerste reeks van zijn *Archieven* gereed had stond daarin onaantastbaar. Of hij tevens begreep dat beginselen dieper liggen dan de woorden waarin men ze formuleert?

Wat daarvan zijn mocht, - den man van beginselen en den geschiedvorscher wenschte hij een slag toe te brengen en hem te vernederen.

Fruins opstel is het meest breede en losse betoog dat hij ooit heeft geschreven. Het geeft een goed beeld van zijn geest zooals die bij den aanvang van zijn schrijvers-arbeid was: een vorm waarin eenvoudig en overzichtelijk een belangrijk aantal waarnemingen kon worden gerangschikt, en een glas waardoor men in die waarnemingen zich zag afscheiden wat het verstand onwaarschijnlijk leek. Fruin verschijnt ermeê als een beoordeelend waarnemer. Doch terwijl later de liefde van den waarnemer in zijn geschriften den toon aangeeft, doet het nu de zelf-genoegzaamheid van den beoordeelaar.

De Fruin die hier aan het woord is, vertegenwoordigt het zelf-genoegzaam Verstand, in zijn strijd met...

Het is zeker dat het verstand niets anders kan als onderscheiden. Wat de ervaring het aanbrengt, dat onderscheidt het, maar het schept zelf geen ervaring. Waar nu ervaring in

ons ontstaat door gewone waarneming, maar ook bij ingeving, daar is het de vraag aan welke soort ervaring een verstand zich zijn macht is bewust geworden. Bij Fruin behoeft dat geen vraag te zijn: hij erkende, als hij schreef, geen andere ervaring dan die van de gewone waarneming. Als zijn verstand dus in strijd geraakte met de beweringen van iemand anders, dan was dit omdat die beweringen hem voorkwamen in strijd te zijn met een waargenomen werkelijkheid. Wij herkennen het type van negentiende-eeuwer dat tegelijk met de natuur-wetenschap is opgegroeid. Hun wezenlijke drang was liefde voor het waarneembare: hun vijand was al wat zeide uit ingeving te zijn ontstaan. Nu leefden Groen van Prinsterer en zijn partijgenooten zonder twijfel zelf niet uit ingeving; maar zij geloofden aan vroegere ingeving en aan de duurzame macht daarvan. Zij wenschten die macht te bestendigen, en daartegen verzetten zich de mannen van een eigen levende waarneming. Daartegen verzette zich ook Fruin.

Dit was de reden dat zijn Verstand, zelfgenoegzaam, zich gevoelen kon als deelhebbende aan den grooten tijdstrijd, den strijd tegen het oude, het verouderde Geloof.

Ik noemde hem zooeven soldaat van Thorbecke, en dat was hij wel. Zelf vertelde hij later hoe ‘de geest van 1848’ hem van de Oudheid wegvoerde naar het tegenwoordige. Hij had als knaap al dien romantischen trek gekend: het verlangen naar de oude landen. Toen zijn weetlust ontwaakte voelde hij zich heengetrokken naar die oorsprongen van onze beschaving die de ontcijfering van het hieroglyphen-schrift in Egypte, in Assyrië, opensloot. Maar gelijk in al haar aanhangers dreef ook in hem de Romantiek naar het *vaderlandsch* verleden, en gelijk zijn andere landgenooten vond hij de oorsprongen van ons heden in de zeventiende eeuw. Die drang viel voor hem samen met het staatkundige drijven van die jaren: de ‘nieuwe, hoopvolle tijdgeest’ zegt hij, heeft krachtig op hem gewerkt. Als hij dan ook dit eerste opstel schrijft is het naar aanleiding van een staatkundige gebeurtenis. Het was toen Thorbecke het herstel van de bisschoppelijke hierarchie had toegestaan en de protestantsche volksbeweging hem genoodzaakt had tot aftreden. Op dat oogenblik, en nadat door de jongste verkiezingen Groens partij in de Kamer van drie op

tien vertegenwoordigers gestegen was, trad Fruin op met zijn ontvouwing en beoordeeling van het anti-revolutionnaire staatsrecht van Groen van Prinsterer. De ironische toon, een zekere geprikkeldheid hier, de behoefte Groen onaangenaam te zijn elders, verraden de stemming van den strijder die een neerlaag te wreken heeft, - het voortrekken en ter sprake brengen van de katholieken doet hem kennen als hun staatkundigen bondgenoot, - maar niet zoozeer aan deze *kleine* teekens beseffen we Fruins strijdstemming: die blijkt toch allereerst daaruit dat hij zoo *uitsluitend* betóógt.

Men moet zich door al Fruins lateren arbeid goed ervan doordringen hoe weinig hij ophad met eenigszins algemeene beweringen. Men kan het zelfs zien in dit opstel, als hij zegt: 'Groen is een liefhebber van algemeene beginselen.' Toch doet hij in heel het geschrift niet anders dan het stellen en betoogen van zulke algemeenheden. Dat de eisch van onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift onredelijk is, - dat de Bijbel geen gezag mag uitoefenen op eenige wetenschap, - dat gezag op wetenschap uitteoefenen een roomsch kerkelijk verlangen is en strijdt tegen het beginsel en het gebruik van het protestantisme, - dat dit vooral geldt tegenover het na de reformatie van allen vreemden invloed vrij geworden staatsrecht, - dat wettigheid van opstand door Groen soms wel, door den Bijbel nooit wordt erkend, - dat de leer van die wettigheid, door Groen ten laste gelegd aan de Revolutie, overoud is en bepaaldelijk door protestanten beleden en in praktijk gebracht; - dit zijn de zes punten waarin hij de slotsom van het in zijn eerste vier paragrafen behandelde samenvat. De vijfde bestrijdt dat de Bijbel de verplichting zou inhouden tot vereeniging van Kerk en Staat. Wie herkent deze gedachten niet als reeds langer gangbare denkbeelden, die men, al naar zijn overtuiging, met bijbel en geschiedenis steunen of bestrijden kon, maar waaromtrent men vooraf zijn meening had? Ook Fruins meening stond vast vóór hij ze ging verdedigen en de geschiedkenner *diende* hier alleen den soldaat. Als hij dan ook in het tweede gedeelte van zijn strijdschrift, niet meer de bijbelsche, en meer de historische grondslagen van Groens staatsrecht beproeven zal, voelt hij zich genoopt tot een verantwoording. Is elk stelsel - vraagt

hij - niet te bewijzen uit de geschiedenis? Werken niet duizend oorzaken mee tot het ontstaan van gebeurtenissen, en zijn er niet honderd berekeningen van die oorzaken op te maken, en zoo iemand geen grove fouten gemaakt heeft, hoe zal men hem dan overtuigen dat zijn uitkomst toch onjuist moet zijn? ‘Vandaar’ - roept hij uit - ‘het onzekere van alle historische bewijsvoering. Zij kan slechts bij benadering gelden.’ De zeven volgende paragrafen bevatten dan ook in hoofdzaak de verdediging van twee stellingen: de eerste die van de soevereiniteit in eigen kring, d.i. Thorbecke's grondwettig tegen het volstrekte koningschap; de tweede die dat de Revolutie de voortzetting was van de Reformatie. Vrage niemand of deze overtuigingen ontstonden door historisch onderzoek: waren ze niet immers de feiten van ons toenmalig staatsleven, waaromheen alle geschiedstudie zich bewoog?

II

Fruin heeft niet als Groen het monument gemetseld dat de baak bleef voor al onze latere geschiedschrijvers. Hij heeft niet als Thorbecke zich, lichaam en geest, gestort in den stroom van de duitsche ontwikkeling en gestreden opdat hij erin staande bleef; - ook heeft hij niet als Potgieter gezworven en zich trachten te vestigen in België en Zweden. Niet als Bakhuizen heeft hij op avontuur, na een vlucht over de grenzen, de helden van onzen vrijheidsstrijd voor zich doen opstaan uit de bestoven papieren, noch ook als Van Vloten ging hij de Geuzen vinden in het brusselsch archief. Hij was niet een man van '30, ook in de verte niet; maar een van '48. Hij was in Leiden en bleef er en hij verzamelde om zich heen de geschriften waaruit hij zoo nauwkeurig mogelijk den staat en het volk kennen kon die aan staat en volk van '48 waren voorafgegaan.

Hij zocht niet het verleden van het Nederland van '30, het bewogene, het strijdbare. Hij zocht het verleden van het Nederland van '48, den hoopvollen handelsstaat met zijn nieuw grondwettig koningschap.

Hij was de eerste die dat deed; hij was de eenige die het

zóó volkomen deed; en zonder bedenken kan men zeggen dat hij van dien staat de geschiedschrijver is geweest.

De *Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog (1588-1598)*, die Fruin in 1856 en '57 aan het Programma van het leidsch gymnasium toevoegde, ontleenen hun beteekenis niet zoozeer aan het nauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen: de laatste levensjaren van Parma, de veroveringen van Maurits, de onderhandelingen met Elisabeth; als wel aan het inzicht in de staatsregeling, de helderheid van onze verhoudingen tot het buitenland, en het naar voren komen van al de vraagpunten die voor het nieuwere Nederland hun belang hebben. Volstrekte of gedeelde soevereiniteit, de verhouding tusschen Kerk en Staat, vrijhandel of bescherming, de toestand van de Katholieken, het doel van de Universiteiten, het verschil tusschen Noord- en Zuid-Nederland, - alles in 't kort wat voor de burgers van het nieuwere Nederland belangrijk was, verscheen hier in de vormen van 't oude. De voortreffelijkheid van het bereikte, dat was het gevoel waarin de lezer gehouden werd, en van dat bereikte zag hij in zijn eigen verleden de rechtvaardiging of de onmisbaarheid. De ‘geest van '48’ maakte waarlijk blijmoedig en met zichzelf ingenomen. Er was geen maatregel waarvan men nu niet dadelijk wist of de vaderen hem terecht of ten onrechte genomen hadden: het doel was geweest het grondwettig koningschap van '48, en van dat doel zag men de daden, of ze recht liepen of krom of averechts. Niet dat wij, zelfs in het laatste geval, hen zouden berispt hebben; o neen, wij waren blijmoedig genoeg om ook dan nog hun redenen te begrijpen, al betreurden wij dat zij later, onder veranderde omstandigheden, hun fouten niet hadden ongedaan gemaakt. Maar wij voelden, niet - oprecht gezegd - zoozeer onze meerderheid, als wel ons geluk. Wij hadden het *geluk* in de negentiende eeuw te leven, wij hadden het *geluk* een grondwettig koning te bezitten en verantwoordelijke ministers en een volksvertegenwoordiging, en als men daarbij bedacht dat wij bovendien al het geluk hadden in Holland te wonen, dan kon men niet zeggen dat er iets te wenschen overbleef. De gelukstoon zwol aan in Fruin en het is opmerkelijk maar natuurlijk, dat hij het volst en het breedst is in dat hoofdstuk, waar de handel - bezongen wordt. Ik aarzelde

even voor het woord, maar het is zoo: Fruin bezingt den handel. Hoog boven verhaal van gebeurtenissen en uiteenzetting van staatsinrichting, onderhandeling of partijgeschil, rolt zijn lof van handel en scheepvaart in de jaren toen de Staat zich vestigde. Ik moet mij in acht nemen voor een spreken dat te volstrekt, en zoo niet langer in Fruins geest zou zijn. Zelfs in de *Tien Jaren* zijn teekenen dat hij iederen staatsvorm tijdelijk achtte, geschikt voor omstandigheden en dus van *voorbijgaande* voortreffelijkheid; maar toch is het zeker dat die voortreffelijkheid hem vulde, zijn geest beheerschte en bevredigde, en hem in het verleden háár beeld deed zien. Het had toch ook kunnen zijn dat wel de ‘geest van '48’ hem vrijheidsdrang, maar niet de grondwet hem die bevrediging, niet de tijdgenoot hem die hoop gegeven had. Er waren er wel onder zijn bekenden die, na 1853 tenminste, de laatste niet deelden. Maar hem had '48 alles gegeven: vrijheidsdrang, bevrediging en verwachtingen. En dit is de harmonie die hem bezielt nu hij niet de betoogende kant van zijn wezen te toonen heeft, maar zijn liefdevolle waarneming. Welk een voorraad van aanteekeningen heeft hij verzameld en hoe zorgvol heeft hij ze gerangschikt. Hij heeft toch zijn denkbeelden, zijn geheel van aan eigen tijd ontleende overwegingen, en het is niet waar dat hij enkel een pluizer is die bizonderheden meedeelt om hunzelfs wil, - maar hoe weinig dringt zijn tijdspersoon nu naar voren, hoe schijnt al zijn zorg gewijd aan dat oude wetenswaardige. De tijd heeft hem verruimd, hij heeft zich één gevoeld met europeesche bewegingen, en hij heeft Ranke gelezen die Nederland in Europa ziet. Zoo ziet hij het nu ook en in die verruiming van kader wint zijn tafereel aan breedte, breedte waarin de golf van zijn tijd zich kan uitbreiden. *Deze* breedte en de vollere toon van het hoofdstuk over den handel, die zijn het allerbeste wat het leven hem gegeven heeft. Hij heeft een boek geschreven dat voor een geheel tijdvak zijn beteekenis houden zal.

Fruin had het naieve geloof in zijn tijd dat altijd aan de normale vertegenwoordigers van een tijd eigen is, niet aan hen die hooger of verder reiken. En nu hij een held noodig heeft, kiest hij den held van zijn tijd: den Staat. Gij hebt altijd - zegt hij tot zijn medegeschiedschrijvers - den opstand

gegroepeerd om Willem van Oranje, en met zijn dood vermindert uw belangstelling. Het is waar: daarna wordt hij minder tragisch, maar wordt hij ook van minder beteekenis? Ik geloof het niet: tusschen 1588 en 1598 wordt de *staatsregeering* vastgesteld. - Ziedaar Fruins held: hij heeft hem ten tooneele gebracht, en ge moet u met hem bevrienden of ge zult Fruin niet verstaan.

Er komt nu bij dat deze held onpersoonlijk is. Er is geen enkele die, zooals eens in Frankrijk, bij ons zeggen kan dat de Staat hij-zelf is, en het is maar goed ook - voor Fruin. Fruin zou het hem níet toestemmen; hij zou het niet goedkeuren; hij zou niet gediend zijn van een zoodanige persoon als middelpunt. Het wezen van Fruin, het wezen van zijn Staat was de afgetrokkenheid waar velerlei deel aan had.

Het wezen van Fruin. Het wezen dat hij heeft geuit en waaraan hij geleden heeft.

Neen, Fruin zal nooit populair worden. Zag men het de afgetrokkenheid ooit?

Toch heeft zij door hem geleefd. Meer geleefd dan menige persoonlijke grootheid in de boeken van anderen. Toch heeft hij zijn eigen leven in haar uitgestort en velerlei leven liefgehad teneinde haar te kunnen dienen. En zou dit niet een reden zijn waarom hij invloed mag oefenen op de weinigen en gewaardeerd worden ook door hen die hem niet verstaan?

III

In 1858 verscheen *The Rise of the Dutch Republic* door John Lothrop Motley, en dat was voor de nederlandsche geschiedschrijvers een groote gebeurtenis. Bakhuizen, van wien zulk een boek het liefst verwacht ware, lei er de pen bij neer en vond dat een vertaling, met noten, het beste zou zijn wat we voorloopig doen konden. Van Vloten die juist voor het tweede deel van zijn *Opstand* bij een anderen uitgever had moeten belanden, voelde zich in zijn wiek geschoten omdat het publiek dat zijn nieuwe voorstelling ongelezen liet, Motley's oude verslond. Fruin kwam ter bespreking van al de betrokkenen in de Gids achteraan, boog zich diep voor Bakhuizen

en zei dat die gelijk had, deed koel tegen Van Vloten, en verzocht verlof zijn eigen juister voorstelling van de drijfveeren en toestanden in het begin van onzen opstand aan het schitterend geschreven boek van den Amerikaan te mogen toevoegen.

De waarheid was dat Fruin heftiger bewogen was dan een van de anderen. Hij gunde den tegenslag aan Van Vloten en had alleen maar gewenscht dat die zich even zwak en wanhopig als hijzelf voelde, - maar zelf was hij ellendig. Hij haatte Motley en wist meteen dat hij het niet zeggen mocht. Hij moest bedaard blijven en met bedaardheid het zijne doen.

Haast twintig jaar later komt de haat er uit: ‘ik wil niet verder *afdalen* dan tot Motley.’ En levenslang heeft hem de tegenstelling geplaagd tusschen geschiedkundige kunst en geschiedkundige wetenschap.

Ze is hem als tegenstelling niet dadelijk en niet gedurig bewust geweest. Als ik, dacht hij, mij van een tijd een voorstelling maak die nauwkeurig en juist is, en ik geef die weer met woorden, zooals ieder kunstenaar de zijne, dan ben ik dit laatste, maar bleef ik niet ook man van wetenschap?

Zoo stelt hij zich de vraag in zijn *Intreerede* van 1860 zoo goed als in zijn *Afscheidsrede* van 1894. In dien vorm verzoende hij zich telkens weer met den twijfel: man van wetenschap - maar ook kunstenaar?

De fout lag hierin, dat hij werkelijk in zijn woorden de voorstelling van een tijd niet gaf.

Hij maakte zich inderdaad met een tijd vertrouwd tot in alle onderdeelen, maar dan beschreef hij hem niet, veel minder schilderde hij hem, maar hij deelde mee wat hij over hem dacht.

Zoo deed ook Ranke, maar Fruin wordt niet groot door de verwantschap met dien grooten. Bij Ranke waait door die wijsgeerige, oordeelkundige geschiedschrijving een volle adem van genialiteit en leven dien men niet bij het, hoewel aangename, koeltje om de leidsche singels vergelijken mag. Hem stonden ook nog andere talenten van beschrijving en schildering ten dienste dan waar Fruin op bogen kon.

Fruin was een goede, maar schrale figuur en ook in zijn gedachten was een zekere kleurloosheid.

Motley zag een tijd en gaf hem weer. Hij wist groote groepen te maken, die boeiden door kleur en beweging, groepen waar licht van afstraalde of die schaduw wierpen, zoodat in glans of donker het naastbijliggende onzichtbaar werd. Het was volstrekt niet waar dat aan zijn wijs van schrijven noodzakelijk onkunde eigen was. Ook niet dat het verwaarloozen van kleinigheden tegenover de grootheid van den indruk van eenig het minste belang kon zijn. Wel waar was het dat zijn kunst meer boeiend dan edel was, meer gericht tot den lust-in-het-schelle van de onontwikkelden dan tot de ingetogenheids-liefde van de enkelen. Maar dit was een fout van Motley, en niet van de kunst. De kunst was niet anders en kon niet anders zijn als Motley haar oefende, en zooals Fruin zelf moest toegeven dat ze zijn zou: de innerlijke voorstelling schilderend, ja bootsend in de grondstof van de taal.

En dat deze kunst de ware geschiedschrijving was erkende Fruin; hij kon alleen maar niet gelooven dat hij deze ware geschiedschrijving niet had.

Toch was het niet verwonderlijk dat wij Nederlanders ons verleden zoo niet schilderden. De Amerikaan die het zag uit de verte ontving opeens en geheel er den indruk van; wij die het geheel sints eeuwen kenden waren vooral geboeid door het nieuwe dat we uit archieven eraan toevoegden. Van het begin af waren wij meer geestdriftige geleerden dan kunstenaars.

Van Vloten, die de eigenschap had onaangename waarheden bondig te kunnen uitspreken, drukte het zóó uit: Motley doet voor de wereld wat Hooft al voor ons deed; - wij doen wat nieuws. Terecht mocht hij er aan toevoegen dat Hooft het beter had gedaan.

Het feit is dat, ook nu nog, voor den leek het boek van Motley het meest boeiende werk over den opstand is, dat voor den meer bizonder belangstellenden Nederlander Van Vlotens arbeid de voorkeur verdient, en dat ter aanvulling en ter verheldering van sommige toestanden en gebeurtenissen Fruins *Voorspel* niet kan worden gemist.

Mij komt het voor dat in het besef van deze verhoudingen Fruin zijn talent heeft saamgetrokken tot wat het meest wezenlijk kon: het schrijven van de oordeelkundige verhandeling.

Tot welk een omvang zijn materiaal ook aanwies, hij heeft het nooit weten omtescheppen tot een kunstwerk, maar bediende er zich altijd van om de best-ingelichte en de scherpzinnigste te blijken, de kenner en keurder van al wat tot latere geschiedschrijving als materiaal mocht worden bijgedragen. Hij werd - gruwelijke ironie die door zijn gemoed het Noodlot uitte! - de voorlooper van een anderen Motley.

IV

Toen Fruin in 1863 een opstel schreef *Over de Oudste Couranten van Nederland*, begon hij dat als volgt: -

'Vijfhonderd jaar geleden stond er in Frankrijk, aan den voet der Pyreneën, een kasteel, waar het 's nachts wonderlijk kon toegaan. De ridder en de edelvrouw, die het slot bewoonden, werden soms in hun eersten slaap gestoord door een vreemd gestommel aan hun bed. De arme dame, wel wetende wat dit beduidde en wat er gaande was, verborg aanstonds oogen en ooren onder de dekens. De ridder daarentegen, die de vrees slechts van hooren zeggen kende, ontwaakte maar ten halve, en prevelde ongeduldig: "laat me toch slapen, Orton". Maar "neen" kreeg hij ten antwoord, "neen, sire, waak op, ik heb nieuws te vertellen". Dan rees de ridder dommelend overeind, wreef zich den vaak uit de oogen, en vroeg aan den geest, die zich wel hooren maar niet zien liet: "wat hebt ge dan toch te vertellen, waar komt ge nu weer vandaan?" "Van Engeland", antwoordde de onzichtbare, of "van Duitschland" of "van Hongarije, en juist toen ik gisteren van daar wegging was er dit of dat gebeurd." En nu volgde er een uitvoerig en hoogst belangrijk verhaal. De ridder werd al luisterende klaar wakker, en hoorde met klimmende aandacht naar al het wonderlijk nieuws, dat hem uit die verre landen zoo kersversch werd opgedischt. Eindelijk zweeg de stem; de geheimzinnige boodschapper was blijkbaar vertrokken. Den volgenden dag vertelde dan de ridder het gehoorde aan zijn vrienden en buren over, zonder te zeggen van wien hij het te weten was gekomen. Allen verbaasden zich over zijn bericht, dat eenige weken later ten volle bewaarheid werd. Niemand begreep hoe hij aan zijn tijdingen kwam, en hij zelf begreep het ook niet

recht. Meer en meer beving hem de lust den bode, dien hij zoo dikwerf hoorde, eindelijk ook eens te zien. De stellige weigering van dezen om aan zijn verlangen te voldoen, vuurde zijn begeerte nog meer aan. Van verzoeken kwam hij tot dreigen, tot geweld. Maar zoodoende verdreef hij ten slotte zijn schuwen bezoeker voor altijd. Zijn edele vrouw had voortaan weer geruste nachten; maar hij kon niet meer, als vroeger, zijn buren in verbazing brengen over zijn onbegrijpelijke kennis.'

Wie dit fraaie verhaaltje Froissart navertelde, en dus den Geest van de Nieuwstijding opriep, aan het begin van een opstel over oude couranten, kan niet gezegd worden zonder kunst te zijn geweest.

In de negentiende eeuw hebben couranten en tijdschriften de beste europeesche schrijvers evenzeer beheerscht als een paar eeuwen tevoren het tooneel het deed. In korte opstellen, veelal naar aanleiding van een feit van den dag geschreven, hebben zij hun kennis en hun denkbeelden meegedeeld. En het kon niet anders of zij gingen dit met meer kunst doen naarmate die vorm meer uitsluitend door hen beoefend werd. De verhandeling van Fruin is dan ook soms enkel zakelijk, en dan wordt al zijn kunst besteed aan het helder uiteenzetten, het bondig betoogen, het scherpzinnig onderscheiden; maar soms is ze persoonlijker: dan wordt hij bevallig of vriendelijk, gevoelig of scherp, hooghartig of aangedaan, dan bewerkt hij een proza-kunst die een kenbaren toon heeft, een geschakeerde woordenkeus, een met zorg gekozen beeldspraak, een schilderende of verlevendigende uitweiding.

Wij weten het nu: anders dan waarneming geeft hij niet, en oordeelkundige saamvatting van waarneming, en gedachten die waarneming betreffende, en de denkbeelden die zijn tijd eigen zijn, maar het is een levende, gevoelige, beschaafde en smaakvolle mensch die ze geeft, en als zoodanig zijn die geschriften een uiting van kunst.

Hij zegt het zelf eens: nooit zou hij, als de keus stond tusschen een onjuistheid en een gelukkigen volzin, den zin behouden en de onjuistheid staan laten, maar hoe ouder hij werd hoe minder een onjuistheid kans had in te sluipen in zijn volzinnen, en hoe meer het gelukkige van zijn volzinnen bestaan ging in die zekerheid. Een gevoelige zekerheid, die een be-

vallige geworden is, dat lijkt mij het beste wat de op schoonheid van stileering beluste lezer aan hem prijzen mag, en dat is waarlijk veel.

Er heeft zich in Fruins geschriften - terwijl hij toch een geleerde was - hoe langer hoe meer een mensch getoond, veel menschelijker en wezenlijker dan zulke geschriften doorgaans toonen en *die* mensch blijft 'ook nadat hij gestorven is.'

Een mensch van een bescheiden geluk was het, dat geheel in zijn studie lag. Hij heeft in 1857 over onzen opstand geschreven, en in 1897 heeft hij het weer gedaan. Hij had in dat vaderlandsch verleden zijn ééne liefde. Maar hij heeft nooit vergeten dat het een verleden was en dus als tegenpool het heden had. Dat heden was de Staat van '48, een afgetrokkenheid zoo ge wilt, maar die voor hem leefde. Die werkelijk leefde, want al de jaren van zijn leven was die staat hem het werkelijke en staatsgeschiedenis was hem niet een dood geraamte, maar een wezen dat de volheid van het volksleven voor lichaam had. Zijn lofspraak op den vooruitgang van de geschiedschrijving sints Wagenaar: *toen* enkel de staat, *nu* het volk, de beschaving, handel en nijverheid, geldzaken en staathuishoudkunde, wetenschappen en kunsten, poëzie, wijsbegeerte, zeden, - die lofspraak was waar, al bleef ook hem de staat van dat alles het duurbare. Aan een andere geschiedschrijving is hij niet toegekomen: had hij het gewild, dan had hij moeten ophouden Fruin te zijn. Zijn persoonlijk leven is in dat studie-leven opgegaan. Zijn liefden zijn dáár: Marnix, Jan de Witt, Willem de Derde, en zoovele anderen. Geen beminnelijker opstel dan *Uit het Dagboek van een Oud-Hollander*. Men zou dat kunnen uitschrijven en er hem van blad tot blad vinden, den Fruin zooals hij, wat ouder, worden ging, den Fruin die graag schertste aan de theetafel, en voorzichtig was, en toch ook behulpzaam, en vol kleine genoegelijke huiselijke bedenkingen....Maar hoe weinig is hij mij zoo bekend geweest. Hoeveel minder nog die andere dien men vermoeden mag als hij schrijft over Maria van Reigersberg of over Maria Henriëtte van Oranje, of over Maria van Engeland, de gemalin van Willem den Derden. Als hij uit haar dagboek het antwoord aanhaalt dat zij haar man gegeven had toen hij van zijn mogelijken dood sprak en

van een ander huwelijk: ‘Ik zeide hem, dat ik hoopte hem niet te overleven, maar, zoo dit gebeuren moest, dat ik dan, nu het God niet beliefd had mij een kind van hem te schenken, geen kind begeerde, zelfs niet van een engel’ - dan laat hij erop volgen: ‘Terwijl ik aldus in mijn woorden overzet wat de Prinses in de hare slechts aan haar welbewaard dagboek heeft toevertrouwd, en haar hartsgeheim in het geschiedverhaal inweef, heb ik een gevoel alsof ik heiligschennis pleeg.’ Een ander opstel, over Maria, bleef onafgewerkt en onuitgegeven. Het eindigde: ‘Toen de Prins in Februari 1672 plotseling naar het leger reisde, op het gerucht dat de Franschen reeds in het veld waren en het op Namen gemunt zouden hebben, deed de Prinses hem tot Rotterdam uitgeleide. Zij was toen in blijde verwachting. Maar weldra volgde de teleurstelling...’ Hier heeft Fruin de pen neergelegd en het wil mij voorkomen dat, wanneer de heer Byvanck zich een hartstochtelijken Fruin verbeeldde, lijdende onder de onmogelijkheid om zich te uiten, hij daartoe in elk geval aanleiding vinden kon in gevoelens die zich bewogen om Willem III.

Slotwoord

Wij hebben Fruin in zijn graf gelegd, en nu wij zijn arbeid nog eens langs zijn gevaren voelen we ons werkelijk een halve eeuw verder dan toen we van wal staken. Niet alsof de stroom van gedachten, de zijne en die van zijn tijd, waardoor onze boot zich bewegen zou, nu in dit schaarsche geschrijf gebannen ligt. Het zijn niet meer dan de rimpelingen, dan de vonkelingen zoo ge wilt - zoo de zon scheen - die de riem in het water achterliet. Zie ze haastig: ze zijn weinig voor zichzelf, maar ze geven een richting aan. En die richting is naar een tijd waarin we Fruin en zijn tijd en zijn geschiedschrijving als overleefde zien. Zijn beeld staat er niet in geteekend - tenzij misschien juist die beweging en die overweging het wezen dat we erin zochten is - het staat er niet in geteekend, maar we hebben het in de spiegelende lijnen allicht gezien. Gezien als voorbijgaande, als voorbijgegaan, - en nu zijn we gereed voor een nieuwen tijd. Er zijn

oogenblikken dat er geen grooter zekerheid voor een toekomst is dan die in de mogelijkheid van een terugblik ligt. Al zouden wij ons geloof aan een toekomst aan niets anders mogen ontleenen, wij kunnen het hieraan dat wij dit verleden hebben overschouwd.

28 Juni 1905.
ALBERT VERWEY.

[Deel 4]

Hegel's aesthetica
Door
Albert Verwey.

Voorrede

Het opstel dat ik hierbij den lezer aanbied, is een schets van de denkbeelden die, bij een lezing van Hegels *Aesthetik* zich, als het ware, in me spiegelden. Zij zullen, hier en daar, den bizonderen aard van den spiegel vertoonen, maar dan ook weer een getrouwe weergave zijn van het gelezene. Niet evenwel zoo dat dit ergens zijn persoonlijk voorkomen behouden heeft. Integendeel heeft al dat persoonlijke zich moeten afstroopen, zou voor de gedachten van den wijsgeer een sfeer van algemeenheid gevonden worden waarin de dichter zich met hen vertrouwd voelde. De dichter evenwel is hierin de leek, die óók niet de onverbiddelijkheid van den zuiveren geest voor beginsel van wijsheid heeft, maar zich een midden zoekt tusschen denken en leven, vanwaar hij beide kan ondergaan. Van zulk een midden uit is dit opstel geschreven en daarom hoop ik dat het sommigen leeken aangenaam zal zijn.

Het is een gelukkig teeken dat Hegel in onzen tijd weer gelezen wordt. Het zou nog gelukkiger zijn zoo de geest van Hegel zich op eigen en oorspronkelijke wijs in gedachten en daden weer uiten ging. Die geest is niets anders dan het diepe gevoel dat het leven niet eenzijdig is; dat het ieder van zijn uitingen voortdurend weerhoudt door een tegenovergestelde en in elke volgende het wezen van de vorige bevat en de mogelijkheid van de volgende. Dit gevoel geeft ook in den heftigsten strijd die adel en die matiging die op de overwinning

en op de nederlaag gelijkelijk voorbereid maakt, die het beheerschen rustig doet zijn en het wijken zonder bitterheid. Dit gevoel in gedachten en daden is de loochening van haat en stelselzucht, en dàt is de waarheid van Hegel, dat alleen, en niet het, bij de bespiegeling van zijn stelsel staanblijvend, laken wie dat stelsel niet aanvaardt.

Een behandeling van de kunst door Hegel geeft in boeiende en oneindig verscheiden beelden een afschijnsel van dien nu dezen dan genen weg maar altijd in ontwikkeling voortgaanden levensstroom, en het is ons zoet aan de kunst te leeren wat het wezen van het leven is, wat de grondtoon van ons leven behoort te zijn.

Niet enkel waarheid, ook wijsheid is het doel van den denker en hoe zouden wij aan de jeugd van *dit* geslacht wijsheid beter leeren dan door ze haar zichtbaar te maken aan de kunst.

Het is een feit dat meer dan ooit te voren, in heel Europa, de kunst de jeugdige gemoederen bezig houdt. Het zou geen wonder zijn als zij die Hegel bewonderen ook gaarne zijn denkbeelden over kunst wenschten te verstaan.

Dit is de reden waarom ik het waag dit opstel in het licht te geven. Zonder twijfel zijn er kenners van Hegel, beter dan ik in staat, om die denkbeelden uiteen te zetten. Nu zij het niet deden vergenoege men zich met dit mindere.

Niemand geloove dat het hier gegevene in eenig opzicht de *Aesthetik* vervangen kan. Het omgekeerde is waar: zonder de *Aesthetik* heeft mijn schrijven geen de minste beteekenis. Het geeft algemeene grondlijnen, zulke als weliswaar, naar mijn meening, Hegels uiting geleid hebben, maar die uiting zelf, in haar volheid en bizonderheid - en wat is een uiting zonder deze? - geven ze niet. Dat algemeene geeft het, en dat zelfs minder naarmate het bizondere bij Hegel meer aanwezig is. Daar waar zijn eigenlijke behandeling van de kunsten aanvangt, is het algemeene verstaan uit al wat in het voorafgaande over de kunst geschreven is. Daar worden mijn opmerkingen schaars, geven ten slotte slechts een enkele verwijzing naar wat gelezen moet worden in een deel van vijf tot zeshonderd bladzijden.

Nog iets anders is er: Hegels werk is rijk aan uitspraken,

karakteristieken, heele verhandelingen zelfs, die zijn geest, elk voor zich dikwijls heller openbaren dan de bouw van zijn boek in het afgetrokkene. Wie zou meenen dat hij, den laatste kennende, zich van de eerste spenen mocht?

Wat ten slotte het leven van den stijl betreft: ik kan alleen hopen dat, lezende terwijl ik schreef en schrijvende terwijl ik las, iets van de duitsche woorden in de nederlandsche is overgegaan.

Eerste deel

Inleiding

Hegel heeft het leven begrepen als Idee-in-arbeid. Vanzelf volgt hieruit dat hij het *schoone* leven, - welks uitingen wij kunst noemen - eveneens als idee beschouwde, en wel als de idee van het schoone - van het kunstschoon, gelijk hij, nauwkeuriger, zich uitdrukte.

Het gebruik van het woord Idee, zooals van ieder woord dat tot volstrekte algemeenheid wordt uitgebreid, is met dit bezwaar belast dat het door den ongewaarschuwden lezer wordt misverstaan. Een idee is voor dien lezer een gedachteding en de uitdrukking Idee van het Schoone is al voldoende om de naar werkelijke schoonheid gragen bevreesd te maken voor zinledige afgetrokkenheid. Niet geheel terecht, meen ik, want zelfs als men het woord idee in zijn huiselijksten zin van een inval neemt, benoemt het juist *die* gedachte die onverwacht, als het ware zonder uiterlijke aanleiding, dus onmiddelijker uit den geest, ontspringt, en die dus meer dan andere een vonk van ons innerlijk leven is. En juist wijl door de idee het zuivere geestes-beeld in tegenstelling tot de toevallige waarneming gemeend wordt, is ze aan het meest wezenlijke van het leven ongetwijfeld verwant.

Zoo verstaat ook Hegel het: de Idee van het Schoone is inderdaad het schoone als in ons werkzame levensmacht: het leven zelf gelijk het als schoonheid door ons wordt gevoeld en geuit.

Dat leven, zegt Hegel - die Idee, drukt hij zich uit - is niet de Natuur en niet de Geest, maar het is beide: immers het is wat zij beide gemeen hebben en wat hen beide in zich houdt opgeheven. Het is dat wat bestaat in verhouding tot die beide, maar wat allerhoogst bestaat in verhouding tot zichzelf.

Het kan niet zijn, denkt hij, dat de oneindige geest waaraan de bizondere menschegeest zich toch zoo zeker verwant voelt, zichzelf niet kennen zou en niet uit de noodzakelijkheid van zijn wezen vrij zou voortbrengen.

Hij verwijt Spinoza het nadruk leggen op de noodzakelijkheid die deze aan het Leven eigen ziet. Hij wenscht het ook vrij te zien, zich verhoudende alleen tot zichzelf in eeuwige waarheid en volkomenheid.

Vandaar dat hij het voornamelijk Geest noemt, en den Geest boven de Natuur stelt. Vandaar ook zijn geloof in de drie-eenige Idee.

Het laat zich denken dat een werk over de kunst, van zulk een schrijver, rijk aan gedachten zal zijn. Het leven dat zich uit in de kunst, is in werkelijkheid het door den menschelijken geest gegane, het *is* idee en kan als uiting van de Idee van het Schoone begrepen worden zonder dat die spreekwijs den woorden geweld aandoet.

Het schoone, zegt Hegel, is het leven (d.i. de Idee) in zinlijke verschijning. Hoewel een levensmacht is het daarom, gaat hij voort, de mindere van het vrome dat de verinnerlijking van het gevoel, en van het wijze dat de aanschouwing-in-den-geest van het leven is. Kunst, religie en wijsbegeerte naast elkaar stellend als drie onmiddelijke openbaringen die den mensch gegeven zijn, is voor Hegel de tweede van meer beteekenis dan de eerste, en de derde van grooter beteekenis dan beide. Dit is geen wonder, al zou het maar zijn omdat hij denker was, wien het denken wel als het hoogste moest voorkomen; - maar dan ook omdat hij niet de eenige denker was, maar een geheele teelt van wijsgeeren op het groote duitsche dichtergeslacht was gevolgd. Hij kon den indruk krijgen en kreeg hem dat de eeuw van de poëzie gesloten, die van de wijsbegeerte aangebroken was, - en welke eeuw ziet zichzelf niet als hoogtepunt? - Maar vooral voor Hegel

moest deze rangorde de juiste zijn, die in zijn leer en zijn wezen vóór alles nadruk op den geest legde en van den geest uit de verschijnselen mat. Toch is zijn beschouwing voor ons niet gezaghebbend. Wij hebben het tezeer ondervonden dat de vorm-zoekende kracht die het leven is, zich het volst en het eerst door de kunsten uit en dat verinnerlijking en vergeestelijking, hoezeer ze de diepten van gemoed en geest ontroeren en verlichten, latere en zwakkere pogingen zijn van die kracht. Wij voelen de kunst niet als voorbijgegaan, maar in háár teeken leven en van haar openbaringen verwachten wij de toekomst voor ons nageslacht. Dit zegt niet dat ooit het schoone zich op zichzelf vertoont. Integendeel hebben vroomheid en wijsheid deel aan die schoonste werken wier wezenlijke waarde in den drieklank van het leven ligt. Maar het zegt dat de leidende kracht voor hun uiting de ééne is die vormen zoekt. Goedheid en waarheid, zoodra ze zich - zeg maar in woorden - uiten, zijn een ontboezeming en een verhandeling, maar wie zal beweren dat in de drielingschap gedicht, ontboezeming, verhandeling, de laatste het hoogst staat, tenzij ze inderdaad de schoonheid van het eerste heeft.

I

De aard van het leven ligt hierin dat het zooowel geestelijk als stoffelijk kan worden begrepen, maar zoo dat het in het geestelijke zoowel als in het stoffelijke gehéél begrepen wordt en bovendien de eenheid van beide is.

Deze drieeenheid is de door Spinoza al gegevene, maar door Hegel in het midden van zijn gedachten-wereld gestelde waarheid, en daaruit volgt alle andere.

Terwijl nu evenwel Spinoza de geestelijke en de stoffelijke levens-wijzen gelijkwaardig naast elkaar laat staan, stelt Hegel het geestelijke als overheerschend voor. De geest, het begrip, brengt zijn stoffelijkheid voort en blijft door deze in eenheid met zichzelf. Deze eenheid, zegt Hegel, is dan, in hare van begrip en werkelijkheid afgetrokkene bepaling, de Idee.

Het is duidelijk dat zich hieruit een schoonheidsleer ontwikkelen zal die, van den geestelijken kant beginnende, in de zinlijke verschijning alleen de verwerkelijking van het

geestelijk wezen ziet, terwijl dan in de volkomenheid van die verwerkelijking de schoonheid, d.i. de hier ter sprake komende Idee, het hier werkzame Leven, erkend zal worden.

Zoo is het ook, en welk bezwaar zou er voor ons zijn een beschouwingswijs te volgen die zich altijd opdringt zoodra we tegenover werken van duidelijk-geestelijken aanleg staan en die in elk geval ééne zijde van onze gedachten over kunst en schoonheid helder tot uiting brengt.

Het begrip in volslagen eenheid met zijn voorwerpelijkheid, ziedaar, zegt Hegel, de Idee. Het begrip, niet een afgetrokkenheid, maar volledig geestelijk schepsel, ontlaat uit zichzelf dat wat tot zijn wezen hoort: zijn eigen voorwerpelijkheid, waarin het verschijnt. Als een ziel die zich haar eigen lichaam zou voortbrengen, zoo, zegt hij, brengt het begrip zijn voorwerp voort. Algemeen van nature, toont het zich als iets bizonders, maar alleen opdat het daarin bij zichzelf blijven zou, en het bizondere verschijnt daardoor als iets algemeens. Op deze wijze in zijn geheelheid tegelijk algemeen en bizonder is het begrip Idee: en de Idee dus een geheel dat niet alleen begrip is en niet alleen verschijnsel, maar de altijd wordende en altijd zijnde overeenstemming en eenheid van die twee. Slechts zóó - zegt hij - is de Idee de waarheid en alle waarheid.

En zoo, voeg ik er aan toe, is ze wat ik het Leven noem.

Al wat is heeft daarom slechts waarheid, in zooverre het een bestaanswijs is van de Idee. Want de Idee is het alleen waarlijk werkelijke.

Leven, Idee, is nu ook de Schoonheid, en wáár is ze zoo goed als de Waarheid zelf. Maar, terwijl wáár meer uitsluitend de Idee genoemd wordt, zooals ze voor zichzelf bestaat, en *gedacht* kan worden, zoo heet ze schoon wanneer ze gezien wordt in verhouding tot haar uiterlijkheid.

De Idee *schijnt* in de zinlijkheid: de Schoonheid is háár schijn daarin.

Deze woorden zijn de spil van het werk, dat met breede slagen erom zal wentelen. Hun kracht ligt hierin dat zij de schoonheid binden, niet aan gevoelens van aangenaamheid of verhevenheid, en daarmee aan onze tijdelijkheid, maar aan het Wezen van alle dingen, en daarmee aan dat wat van eeuwig-

heid hetzelfde is. Waar bovendien in Hegel dat Wezen zich als vrij-werkende Idee doet gelden, is ook aan de schoonheid een verheffing van vrijheid verzekerd die aan de hoogheid van haar bezieling in elk geval geen schade zal doen.

II

De Idee in zinlijk bestaan - zegt Hegel - is allereerst de Natuur, en de eerste schoonheid is de Natuur-schoonheid.

Maar hoe weinig levend begrip is er nog in metalen en steenen, hoeveel meer al in een zonnestelsel waarin één middelpunt de deelen bijeenhoudt en de eenheid van hen allen verzinnebeeldt, hoe oneindig veel meer nog in de levende schepselen. Dáárin is het begrip inderdaad wat het zijn moet om te bestaan als Idee: geheel in elk van de deelen terwijl elk van de deelen buiten het geheel zijn bestaan verliest. Daarin is het begrip inderdaad wat in het lichaam de ziel.

Dat alleen het leven Idee is en dat het daarom geen te groote uitbreiding is dat wat Hegel Idee noemt Het Leven te noemen, volgt ook uit zijn woorden.

Het leven-zelf is die eenheid van lichaam en ziel, die niet als een verbinding van twee onderscheidenen kan gedacht worden, maar die een wezenlijke eenheid is van de twee wijzen waarop eenzelfde leving - eenzelfde begrip - zich vertoont. Een tegenspraak, meent ge, want het veelledige lichaam en de ééne ziel die toch wel elkanders volstrekte tegendeel zijn, zouden één zijn in de eenheid van het leven? Waarom dan niet, daar immers het leven juist niets anders is dan de zich altijd weer tot nieuw leven stellende en opheffende en overwinnende tegenstrijdigheid. Dit stellen en opheffen van de tegenspraak tusschen éénige ziel en veelvoudige uitgebreidheid maakt juist het verloop van het leven uit. In altijd weer andere vormen de zinlijke wereld voorttebrengen, maar ook altijd weer hun bizondere bestaan terugtenemen in het algemeene leven, dat is de daad van het leven, zooals ze die van den Denker en den Dichter is.

Het spreekt vanzelf dat in Hegels voorstelling de ziel niet alleen de behoudende maar ook de vormende macht van het lichaam is. In het lichaam *verschijnt* de ziel, en de ziel doet

het lichaam worden tot den schijn van zichzelf. De ziel is als een persoon die zich in het lichaam niet alleen verwerkelijkt heeft, maar voortdurend beter tracht te verwerkelijken en die dat doet uit ingeboren kracht. In vrije zelfbeweging van leden en stem toont de ziel zich, en ook daarin dat, terwijl zij eenerzijds haar persoonlijk wezen handhaaft tegenover al het andere, zij anderzijds al het andere naar haar behoefte aan zich onderwerpt en gebruikt.

Als een niet alleen voor ons nadenken maar voor zichzelf zinlijk geworden Leven is nu het levende in de natuur schoon; doch schoon is het niet voor zichzelf maar voor ons. De vraag is hoe en waardoor dat levende ons voorkomt schoon te zijn.

Het antwoord kan alleen zijn: daardoor dat het ons als bezielde gestalte tegentreedt en als zoodanig door ons wordt gevoeld.

Hier is het punt waar de gedachte van Hegel onbevredigd staan blijft en zich afvraagt of dit vermoeden van zelfs volkomen bezielde zinlijkheid het schoonheidsverlangen kan voldoen. Is niet alleen in den geest het Leven, de Idee, ook de Idee van het Schoone, vrij en oneindig tegenwoordig? Is de gebondenheid van onze eindigheid niet altijd een troebele vervlochtenheid waardoor het schoone zich maar raden laat? En als zelfs de mensch, zelfs de edelste, door zijn natuurlijke behoeften altijd verwikkeld wordt in de tijdelijkheid, altijd ten deele niet zichzelf leeft maar andere, waar zal hij dan de Idee van het Schoone, het Ideaal dat in hem is vinden of beleven, tenzij in de Kunst.

Zoo wordt de Schoonheid van de Kunst onmiddelijk als het Ideaal verstaan, en terwijl tot hier toe de schoonheidsleeraar zich alleen met uiterlijke verhoudingen: regelmatigheid, symmetrie, wetmatigheid, harmonie ten slotte bezighield, wendt hij zich nu tot het innerlijk: het Ideaal: zijn uiting: het kunstwerk; zijn uiter: den kunstenaar.

III

Het Ideaal van Hegel is de in den geest opgenomen werkelijkheid. In de derde afdeeling die over het Ideaal-als-zoo-

danig handelt, toont zich Hegel als wat hij werkelijk is: de hater van het afgetrokkene, de man die de heele levensvolheid in den geest tegenwoordig weet. Overal zijn in zijn werk gedachten die als het kloppende hart zijn van zijn onderwerp, maar hier hoort men dat hart onophoudelijk. Wie in voeling wil zijn met Hegel en met het kunstenaars-ideaal dat hij voorstaat, leze in zijn geheel dit opstel, dat aan waarde, ook voor het oogenblik, nog niets heeft ingeboet.

Anders is het, waar in de volgende afdeeling, van het kunstwerk gehandeld wordt. De wijze waarop in algemeene trekken het handelende wezen dat de kunstenaar schept in de wereld en de omstandigheden gesteld wordt waar het zijn strijd te voeren heeft, is meesterlijk, - toch maakt dit opstel geen anderen indruk dan van een belangwekkende verhandeling uit den tijd waarin het geschreven is. Dit ligt daaraan dat niemand van een soort van menschelijken arbeid spreken kan zonder zijn maatstaf te ontleenen aan de werkstukken die in zijn nabijheid, zoo goed als onder zijn oogen, geworden zijn. Dit waren nu voor Hegel de groote werken van het klassieke duitsche tijdperk, en zoo was het geen wonder dat hij, hoewel van zijn tijd blijvend, nooit een indruk van kleinheid maakt.

De derde en laatste afdeeling van dit derde hoofdstuk betreft den kunstenaar, en daarmee wordt het eerste deel van de Aesthetica afgesloten. Zeer terecht zegt Hegel dat deze zijde van het Ideaal - zijn werking in den kunstenaar - alleen behoeft genoemd te worden om te betuigen dat er niets of zoo goed als niets van te zeggen valt. De scheppende verbeelding blijft altijd een wonder en het meest inzichtvolle spreken van wijsgeer of dichter kan niets anders doen dan eerbied te vergen voor zijn onverklaarbaarheid of liefde te wekken voor zijn weldaden.

Tweede deel

Inleiding

De Idee die zich door haar uiting verliezen en aan die uiting zich vrijer wil terugvinden, gaat door drie toestanden.

De eerste is die van het streven, de tweede die van het bevredigd zijn, de derde die van het bevrijd worden.

Maar terwijl dit in het algemeen voor haar in verhouding tot haar uiting geldt, heeft ze ook in elk van die toestanden haar uiting: ze kan zich uiten als strevende, als bevredigde, als zich bevrijdende.

Naar dit haar wezen nu onderscheidt Hegel drie kunstvormen, beter kunst-fazen of verhoudingswijzen van de kunstidee te noemen, en wel de symbolische, de klassische, de romantische.

De symbolische is die waarin de idee, strevend naar het beeld, dat beeld tot zich in een verhouding brengt, maar het overigens vrij laat bestaan. De klassische is die waarin de idee, zich bevredigend in het beeld, dat beeld *is*. De romantische is die waarin de idee, zich bevrijdende van het beeld, het aan zich onderwerpt en het naar haar eigen geestelijke behoeften vervormt en kleurt.

Dit zijn groote onderscheidingen, ontleend aan de natuur van ons geestesleven, en het komt er maar op aan in hoeverre zij tot indeeling kunnen dienen van wezenlijk bestaande kunst. Want dit geeft ook Hegel te kennen dat, hoewel het hem erom te doen is de noodzakelijke kunstfazen uit het wezen van den geest afteleiden, de verschillende staten van geestelijk leven het karakter van verschillende volken hebben uitgemaakt en hij dus bij het eene volk deze, bij het andere gene soort van kunst zoeken zal. Mij komt het voor dat de breedte van een dergelijk overzicht wel vaag begrensde veralgemeeningen maar minder noodzakelijke voorbeelden zal aanbieden, en dat men goed zal doen met bij de lezing te scheiden wat uit de gedachte en wat uit die waarneming wordt voortgebracht.

I

Als ik Hegel wel begrijp zal, in de symbolische kunst, de algemeene idee strevende naar haar bizondere uiting, in die uiting steeds de strevende blijven en dus het bizondere wel aan zich verbinden maar niet met zich vereenzelvigen. Eerst dat bizondere voor haarzelf in de plaats stellend (zooals het

licht in den vuurdienst van de Parzen), daarna als uit de gisting van haar streven verbeeldingen voortbrengend die de verhevenste geestelijkheid naast de platste werkelijkheid bestaan laten (de Indiërs) zal zij eindelijk haar verlangen naar beelden in de raadselachtige symbolen van de Egyptenaars uiten, tusschen welke de Sfinx, als het Raadsel-zelf, de opperste verschijning is; maar in elke van deze drie sferen wordt ze zich onhelder bewust, blijft ze bevangen in onbewuste symboliek.

Bewust van zichzelve wordt de idee in wat Hegel noemt de symboliek van de Verhevenheid. Ze is nu bewust van zichzelf als onderscheiden van het bizondere, en hoewel zich daardoor uitdrukkend of liever daaraan haar zin leenend, in haar wezen ongenaakbaar, vol van zichzelf. Ten eerste toont ze zich zoo in wat men pantheïsme noemt: zij de aan alles deelhebbende, maar die toch de Eene is. Maar meer eigenlijk zooals ze in de hebreeuwsche poëzie voorkomt waarin een God als de Volstrekte zich wel stelt tegenover een wereld die zijn openbaring is, doch zoo dat aan die wereld geen werkelijke bestaansmacht gegeven wordt en alle heerlijkheid alleen aan den Schepper en Openbaarder eigen blijft.

In de nadrukkelijk zoo genoemde bewuste symboliek is de idee zich niet alleen van zichzelf en van haar verhouding tot hare uiting bewust, maar toont dit ook door de vrijere bewuste keus van haar middelen. Hegel noemt die symboliek daarom tevens de vergelijkende kunstvorm. De geest, zeker van het algemeene dat hij wenscht uit te drukken, ziet hier en elders de beelden en beteekenissen die hem dienen kunnen, vereenigt ze en stelt ze in hun overeenkomst voor. Het spreekt vanzelf dat de inhoud van deze kunst niet het Eene en het Eeuwige is dat naar uitdrukking streefde in de vorige. Met het bewuste kiezen en vergelijken van vormen raakten we in de sfeer van de eindigheid, en de geest zelf is in dezelfde mate waarin hij bewuster werd meer begrensd. De redeneerende en vergelijkende poëzie is bij uitstek de kunst waarin dit symboliseeren te kennen is en de verschillende soorten van deze poëzie worden door Hegel aangeduid.

II

De klassische kunst, die niet anders als de volkomen kunst is, wordt door Hegel geheel gezien in de grieksche kunst. Zijn gedachten over haar zijn dan ook niet zoozeer omschrijvingen en saamvattingen van wat naar haar aard een dergelijke kunst zijn moet, met zooveel mogelijk waarmaken dat zij te eeniger tijd werkelijk zoo is geweest, - als wel een eenvoudige bevestiging van haar eenmalig bestaan. Zij wordt, zij is, zij verdwijnt, dat is eigenlijk de korte zin van alles wat als gedachte over die kunst door Hegel wordt aangevoerd.

Zij wordt: d.w.z. de onafhankelijke geestelijke zelfstandigheid die zij is, zij de Idee van het Schoone, het Ideaal, maakt zich vrij, allereerst van het dierlijke, daarna van het natuurlijke, niet om die beide daarna uit te stooten, want dan zou ze zonder leven zijn, maar om ze als overwonnen in zich op te nemen en dienstbaar te maken aan haar schoonheids-doel. Dit is als gedachte duidelijk, maar niet vooral als gedachte wordt het uitgesproken maar als het feit van een verandering die door de Grieken de kunst onderging. De heilige dieren van Indiërs en Egyptenaren kennen zij niet, de strijd tusschen de oude en nieuwe goden die hun fantasie bevolken is er een tusschen natuur- en geestes-godheden, en in de wereld van de zegevierende nieuwe goden blijven oude goden zoowel als dieren, hoewel in andere waardeering, voortbestaan.

Zij is: d.w.z. het wezenlijk-menschelijke, de vrije geest, die haar inhoud is, kan ook niet anders dan in den wezenlijken geest, den vrijen mensch, worden uitgedrukt, en zoo is ze, innerlijk en uiterlijk, in waarheid niets anders als de mensch. Maar een mensch is een bepaalde mensch: tal van bizondere goden en godheden bevolken den griekschen verbeeldingskring. En die bizondere persoonlijkheden zijn, als wezenlijke menschen, geen eenzijdige afgetrokkenheden; ze zijn veelvoudige geheelen, eigenaardige wezens, individuën, elk met hun herkenbare eigenheid. Dit algemeene, bizondere, en individueele bestaan wordt ook weer aan de kunst van Griekenland door Hegel waargemaakt.

Zij verdwijnt ten slotte. Hoewel ontstaan uit de noodzakelijkheid van de geestelijke persoonlijkheid, die zich vrij laat

gaan in menschelijke lichamen, hebben die lichamen in hun veelheid en verscheidenheid ook de toevalligheid aan zich die hen te gronde richt. De geest kan niet aanzien dat vele en verschillende gestalten het Eeuwige uitdrukken zonder één eenig Eeuwige boven hen te stellen. Het Noodlot heerscht over hen, de tweespalt toont zich in hen, de Satyre wendt zich tegen hen.

III

In de romantische kunst is de idee als de zich bevrijdende. Maar niet bevrijd, doch belichaamd is ze wat we kunst noemen. Geestelijk meer, is dus als kunst dit romantische minder: ziel die te los van haar lichaam wordt. De lezer voelt al dat wij met deze wending uit Griekendom naar Christendom overgaan, en dat de geheele onderscheiding van het klassieke en romantische ons de twistvraag uit Hegels tijd herinnert, uit den tijd toen voor het eerst de christelijke Middeleeuwen vergeleken werden met de antieke beschaving, en vooral de poëzie die op den bodem van de eerste tot nieuwen bloei kwam Romantiek werd genoemd. Wij zien hier in den vorm van geschiedbeschouwing en van tijds-meening Hegels gedachte terugkomen dat het tijdperk van de kunst voorbij, dat van den geest nabij zijn vervulling is, de gedachte tevens dat de wetenschap van den geest, de wijsbegeerte, meerder is dan de kunst. Wat was er eerder, vraagt men: meening van den tijd of waarheid van den wijsgeer? Wat heeft de wet gesteld: de drang van het heden of dat wat in de geschiedenis scheen te worden geleerd?

Vragen wij niet ernaar. De waarheid is - Hegels waarheid ook - dat ons algemeene altijd in het bizondere van onzen tijd tot uiting komt.

Zeker is dat Hegel ons een grootsch overzicht van de kunst gegeven heeft, zooals dat in zijn tijd en door één man mogelijk was, en dat de afdeeling over het romantische daarvan een breed en boeiend deel bevat.

De ziel die zich terugtrekt in zichzelf, de wereld die haar eigen wegen gaat, ziedaar de twee sferen waarin, voor de romantische beschouwing, het leven zich scheidt.

De ziel die zich zegt en zingt voor zichzelf en in haar verhouding tot het Eeuwige, - haar gaan in de wereld en haar bewegen daardoor, op de wijze als volkomen in het Ridderdom werd uitgedrukt, - het vrij uit elkander gaan eindelijk van al de trekken die zich bezield dunken en dus nu voortaan door geen andere wet dan die van hun persoonlijkheid gebonden voelen.

De drie hoofdstukken waarin deze gang behandeld wordt zijn nu, het eerste een inzicht in het Christendom, het tweede een overzicht van de ridderlijke deugden, het derde een blik op zelfstandige karakters en avonturenlust zooals die in vroegere en latere romantische gedichten aan den dag komen. Aan het eind daarvan zien we de romantische en daarmee alle kunst uit elkaar vallen. In persoonlijke weergave van uiterlijkheid en het met een persoonlijke houding staan boven de in zich verdeelde wereld, dat humor heet, heeft die ontbinding plaats gehad. Wat er overblijft is de in zich gesloten geest, voortbrengende wat hij aan ziel en wereld in zich heeft.

Derde deel

Inleiding

Wij hebben de algemeene idee van het schoone besproken, en daarna haar bizondere verhoudingswijzen: de symbolische, de klassische, de romantische. Er resten ons nu de kunstwerken waarin dat algemeene en dit bijzondere tot eigenaardige uiting komt.

In overeenstemming met die drie verhoudings-wijzen onderscheidt Hegel drie soorten: bouwkunst, beeldhouwkunst, en - als ééne groep - schilderkunst, poëzie en muziek. De eerste is de kunst waarin de geest naar verwerklijking *streeft*, maar de stof het minst doordringen kan, en gebonden aan de wetten van zwaartekracht en uiterlijke regelmatigheid. In de tweede zijn idee en beeld een, zij is niet meer uiterlijk dan innerlijk, het bereikte evenwicht tusschen geest en natuur. De drie laatste evenwel drukken, meer dan te zijn wat ze voorstellen, de innerlijkheid uit die hen geschapen heeft. De

schilderkunst, die niet de uiterlijke zichtbaarheid van de dingen, hun ruimteverhoudingen en het licht waarin ze staan, weergeeft, naar hun innerlijke zichtbaarheid: het vlak waarin we ze zien met het geestes-oog, de kleuren waarin licht en donker tot een eenheid geworden zijn. Ook dienen de vormen van uiterlijk leven hun niet om hun eigen leven en het algemeene wezen van het leven bloot te leggen, maar ze zijn uitdrukking van wat er omgaat in het gemoed van den kunstenaar. De muziek, die het gestaltelooze innerlijk in tonen uitdrukt, even snel verklonken als ze opklonken. Haar inhoud is het gemoed, haar materiaal de toon, haar vormgeving toon-verhouding naar volume en tijdmaat. De poëzie eindelijk, de waarachtige geesteskunst. Geestelijk de rijkste, de meest grenzenlooze, is ze de armste naar haar zinlijkheid. Want zij arbeidt noch voor de zinlijke aanschouwing, zooals de beeldende kunsten, noch voor de innerlijke aandoening, zooals de muziek, maar alleen voor geestelijk zien en voorstellen. Haar materiaal heeft daarom alleen waarde als middel waardoor de geest zich aan den geest verstaanbaar maakt, en niet om eigen zinlijk bestaan. Wel heeft ook dat materiaal een toon maar niet als in de muziek is die toon de eigenlijke gestalte waarin de kunstenaar zich te kennen geeft, daar hij zich immers juist eerst vult met een wereld van geestelijk zien en voorstellen, een wereld waarvan hij alleen de uiterlijke aanduiding is. Maar zij is de totale kunst, en dit blijkt ook daaruit dat zij in haar vormen de verschillende vormen van de andere kunsten alle op hare wijze herhaalt. Zij is episch, op de wijze van de beeldende kunsten; lyrisch, het innerlijk uitend, zooals de muziek dat doet; en dramatisch, zoodat in haar woord beeld zoowel als muziek samenkomen tot een hoogere eenheid.

I

De Bouwkunst - zagen we - is volgens Hegel de eigenlijksymbolische, omdat zij haar stof het minst doordringen kan en gebonden blijft aan de wetten van zwaartekracht en uiterlijke regelmatigheid. Wanneer men nu evenwel de bouwwerken wil indeelen is het natuurlijk drie soorten ervan optemerken: de eerste die waarin het gemaakt is om zichzelf, de tweede

die waarin het gemaakt is met een buiten de kunst gelegen doel (een huis ter bewoning, een tempel voor een eeredienst), de derde die waarin, terwijl het laatste het geval is, er toch schijnbaar geen rekening mee gehouden werd. Een buiten de kunst gelegen doel te dienen is echter dat wat aan de bouwkunst het meest eigen is, zoodat, terwijl de eerste, de zelf-standige soort, zonder doel, maar toch met een duidelijke beteekenis, met recht de symbolische mag genoemd worden, de tweede, als de aan haar aard innerlijk en uiterlijk het meest beantwoordende, naar waarheid de klassische heeten mag, terwijl dan de derde, waarin de kunst huizen, tempels en dergelijke meer vrijelijk gebruikt als aanleiding tot haar scheppingen, met voeg de romantische wordt genoemd.

Zoo stelt hij dus voor de symbolische kunst, de bouwkunst, een onderscheiding van symbolische, klassische en romantische bouwkunst.

Ook hier is deze indeeling tegelijk bedoeld als in den aard der zaak liggende gedachte, en als historische werkelijkheid. Zoo worden van de eerste soort gedeeltelijk-mythische werken als de toren van Babel, de toren van Belus en het zeven-murig Ekbatana besproken, verder zulke als aan de beeldhouwkunst naderen of ertoe overgaan (egyptische), eindelijk die welke al overeenkomst toonen met de klassische soort (Indië, Egypte, Nubië, etc.), symbolische monumenten maar die tevens dienst doen als graven of anderszins.

Van die tweede soort zoekt Hegel de schoonste werken bij de Grieken, die met hun juisten zin - zegt hij - de geheime eurythmie die tusschen de deelen van het bouwwerk behoort te heerschen het fijnst gevoeld hebben. Behalve een korte verhandeling over het algemeene karakter van deze eigenlijke bouwkunst, en een andere over de grondtrekken van de bizondere vormen geeft hij daarom een overzicht van de verschillende bouw-wijzen: de dorische, ionische en korintische zuil-schikkingen, een overgang van dit grieksche tot de romeinsche bogen en gewelven, en een woord over den meer maatschappelijken bouw dien de Romeinen hebben verveelvuldigd. De romantische bouwkunst ziet hij dan voornamelijk in de gothische. Haar algemeen karakter: grootere vrijheid tegenover de toch eraan vast blijvende bedoeling; haar bizondere vormen:

het gesloten huis, grooter belangrijkheid van het inwendige, rijker versiering; eindelijk haar verschillende wijzen: voorgothische, duitsch-gothische en de burgerlijke bouw worden achtereenvolgens door hem behandeld, terwijl ten slotte ook de tuin-aanleg wordt ter sprake gebracht.

II

Het klassische ideaal in volkomen werkelijkheid is het beeldhouwwerk. Zijn algemeene aard, zijn bizondere verschijning en zijn individueele uitingen zijn ook hier weer de drie gezichtspunten. Ook hier kunnen die uitingen tevens weer - als men wil - in de meer-symbolische, de eigenlijk-klassische en de meer-romantische onderscheiden worden.

Het behoeft geen betoog dat waar in het voorafgegane het ideaal en zijn belichaming voortdurend besproken werd, deze meest normale belichaming van het ideaal-in-zijn-normaalheid er vanzelf in begrepen is. Het door Hegel aangevoerde is dan ook voornamelijk belangrijk door het zaakkundig uiteenzetten van veel bizonders dat naar aanleiding van de beeldhouwkunst valt op te merken, maar niet voor deze aanduiding van algemeene beginselen. De mededeeling is zeker ook overbodig dat het wezenlijke van deze kunst door hem in Griekenland wordt gezocht.

III

Zooals, in verhouding tot de beeldhouwkunst, de architectuur nog niet genoegzaam kunst is, zoo zijn schilderkunst, muziek en poëzie - in Hegels beschouwing - het niet meer.

De geest die in de eerste kunstsoort de stof zócht en in de tweede er één mee was, bevrijdt er zich in de drie laatste van.

Er is een overmaat van ziel in die kunsten. Ziel die zich hult in kleuren, die zich uitspreekt in tonen, die in woorden door oog en oor den innerlijken mensch gevangen neemt. Meer dan ziel, geest is ze vooral in de laatste kunst. Want geest is bewuste ziel.

Hier is evenwel de grens die dichten van denken, den

Kunstenaar van den Wijsgeer scheidt. Hoe ook den geest gevoelend, hoe ook den geest aanroepend, kan de kunstenaar den stap nooit doen die hem uit het dichtende onbewuste brengen zou in de bewuste klaarheid van den ordenenden geest. Altijd weer als hij, den wijsgeer na, gedacht en begrepen heeft, treedt hij terug in de gebondenheid van die wereld waar het Leven heerscht, dat hij soms Geest wil noemen, maar dat hem de zekerheid van dat woord op de lippen verstommen doet en zich in de ritmen van zijn woorden een onbegrepen uiting schept.

Potgieter en het Liberalisme
Door
C.G.N. de Vooys.

II

In het jaar 1845 werd de aanval op de konservatieve burcht krachtig geopend door het voorstel van de negen mannen tot grondwetsherziening. Nu achtte Potgieter, meer nog dan te voren, de tijd gekomen om *De Gids* ook op politiek en sociaal gebied de beweging te doen vertegenwoordigen. Dat was nodig, want:

> Hooggezeten op het kussen
> Van de stad of van den staat,
> Tracht de trage middelmaat
> Iedre koene stem te sussen,
> Die gemoed of geest verraadt,
> En verdenkt zij in haar vrees
> 't Roersel daar die kracht uit rees![1)]

Daarbij moest hij op medewerkers kunnen steunen, die van de aktuele kwesties studie gemaakt hadden. Maar allereerst hebben we na te gaan, hoe de omstandigheden zowel de Criticus als de Dichter op politiek terrein brachten.

Een litterair werk gaf hem aanleiding om tegenover het

1) Aanhef van het gedicht *Eerzucht*. Aan de Nagedachtenis van J.H. Grave van Rechteren (1845).

konservatisme positie te nemen, en zijn liberalisme tegenover de stilstaanders hoog te houden, nl. het gedicht '*Staatshervormen*, *Dichterlijk vertoog, Horatius nagebootst, door Mr. A.W. Engelen*.' Om de letterkundige waarde verdiende dit gedicht allerminst een zo uitvoerige bespreking; terloops laat Potgieter door enige fijne opmerkingen de minderwaardigheid gevoelen. Hoofdzaak is, dat dit in merg- en been konservatieve geschrift hem uitlokte om er zijn mening tegenover te plaatsen. Engelen beweert, in navolging van Horatius: de heersende onrust komt voort uit toenemend zedenbederf. Burgerdeugd is de ware staatszuil. Geen grondwet keert de ondergang der staten. 'Geen koningschap in naam, begrimd van volkstribuuns.' In de laatste woorden straalt al de angst door voor het demokratiese gevaar, die in het vervolg veel duideliker wordt. Daartegen voert Potgieter vol vertrouwen aan: Een man van zo scherpe blik als Horatius zou in de revolutionaire stemming van onze tijd wel iets anders gezien hebben als zedenbederf. Het is een heugelik teken 'dat een zweem van naijver op zijne regten weder in ons volk begint op te flikkeren, dat het rampzalige tijdvak van stilstand ten einde spoedt.' Wij willen 'de kennis van de regten algemeener, dewijl belangstelling in regten aanspoort tot betragting van pligten.' Als historicus moest Engelen toch weten, dat de dagen van heftigste staatsgeschillen juist die van onze hoogste bloei geweest zijn. Zou een nieuwe grondwet zo weinig waarde hebben? 'De heer Engelen schijnt het, als de behouders van alle tijden, met de tegenwoordige wel te kunnen stellen, mits wij maar, meer in Hollandschen dan Horatiaanschen zin, brave luî zijn. Behoeft de gestudeerde dan van den philister nog het betoog, dat wetten slechts de uitdrukking der zeden zijn, of moesten wezen, - dat beider invloed wederkeerig werkt? Prijs stellende op eene grondwet, uit de behoeften des volks geboren, en daardoor in staat deze te bevredigen; - in de thans heerschende instellingen kluisters ziende voor de ontwikkeling der natie, teekenden honderden als ik de petitie aan de leden der Tweede Kamer, om het Voorstel van het Negental niet met huid en haar te slikken, neen, in ernstige overweging te nemen.'

Maar de dichter van ‘Staatshervormen’ wekt een verontwaardigd protest van Potgieter door te beweren: onze jeugd moet desnoods met een mondvol brood tevreden zijn, niet voor armoê, maar alleen voor schande beven.

> ‘In plaats van 't hooggezag baldadig te bedillen,
> Leer zij voor land en vorst haar goed en bloed te spillen,
> En sla, teruggekeerd (de roem zij haar genoeg)
> Met Cincinnatus weêr de handen aan den ploeg.’

Op Cincinnatus na, zegt Potgieter, luidt het schier Turksch! - wij zouden zeggen ‘Russies’. - Opoffering van goed en bloed is prijzenswaardig, mits wij ons vaderland baten, ons volk vooruitbrengen, en geene middelen, geene werktuigen strekken ter handhaving van den stilstand, die slechts een andere naam voor achteruitgang is, daar alles om ons heen zich ontwikkelt!’ 't Is geen ‘baldadig bedillen’ als de burger door zijn vertegenwoordigers verantwoording vraagt van het Staatsbeleid!

Wederom komt Potgieter's demokraties liberalisme in opstand, wanneer Engelen beweert dat het ‘gebrul des volks’ meer te vrezen is dan ‘de blik eens dwingelands’, en uit onze geschiedenis wil bewijzen dat wij ‘meerdere en droeviger slagtoffers van de woede des volks, dan van de gewelddadigheid der regeerders ontmoeten. De oude De Witt werd door Willem II in een korte gevangenschap naar Loevestein gezonden; zijn beide zonen werden geslacht door de Haagse burgers. Ik zou het grijze hoofd van Oldenbarneveldt in de vorstelike schaal kunnen werpen, zegt Potgieter, als ik niet liever nadrukkelik wilde waarschuwen tegen de neiging om ter wille van die uitspattingen ‘de belangstelling in vaderland en vrijheid voorbij te zien, die er de besten van beide partijen, uit beginsel, toe dreef.’ Om dezelfde reden protesteert Potgieter enige bladzijden verder tegen de partijdige geschiedbeschouwing, die Engelen er toe bracht om de stadhouder Willem II te noemen:

> ‘De krijgsheld, die, ten spijt van 't muitziek Amsterdam,
> Den overmoed bedwong van 's lands geweldenaren.’

Met echt Amsterdamse trots klinkt het: ‘Plebejer als we zijn, eischen wij in naam der historie niet enkel eerbied voor de gevallene grootheid onzer patriciërs; eischen wij onpartijdige waardering van bezielende beginselen; eischen wij die, gelooven wij, met dubbel regt in een tijd, die zich op zijne beginselloosheid verheft! Vurig als wij verlangen, van onzen tijd als we zijn, dat het democratische element zich ontwikkele, eerbiedigen wij in Jan de Witt een genie, dat aan Willem III slechts één kans liet, ooit in zijne voorvaderlijke waardigheden te worden hersteld, die van een groot man te zijn, die van hem te overtreffen.

Verre ervan de herleving van vroegere geschillen te verlangen, het zou het onmogelijke gewenscht zijn, al ware het wenschenswaard, - vreezen wij niets zoo zeer als een volksgeest, “die loomheid wijsheid acht”, en onverschilligheid vaderlandsliefde!’

Uit dit citaat schemert tevens door hoe Potgieter over de monarchie dacht. Voor de Oranje's uit onze gouden eeuw, voor Frederik Hendrik, maar vooral voor Willem III heeft hij een grote bewondering, waarvan hij niet ophoudt te getuigen. Holland, zegt hij, ziet in de Prinsen van Oranje de verdedigers van de vrijheid. Maar Holland brengt alleen de liefde voor de vroegere Oranjes op zijn koningen over, op voorwaarde dat zij handhavers zijn van burgerlike, staatkundige en godsdienstige vrijheid. De vinnige kritiek waaraan Willem I bij zijn aftreden bloot stond, en die Engelen een smet op ons volkskarakter noemt, kan Potgieter niet geheel afkeuren: de koning had het kinderlik vertrouwen van zijn volk smartelik gekrenkt. Voor Willem II heeft hij een ernstige betekenisvolle waarschuwing. Aan het Scheveningse strand ziet Potgieter in een visioen de schimmen van de vorsten van het Heilig verbond, het hoofd door rouw gebogen, zwoegend onder de steeds zwaarder drukkende kroon. Uit de golven stijgen de zuchten van half Europa, teleurgesteld door 30 jaar vergeefs wachten. Mocht Willem II bewaard blijven voor hun lot! In rijn roemrijke jeugd zag hij in Spanje de bewonderenswaardige zelfopoffering van een volk, maar datzelfde Spanje kon hem leren hoe beklagenswaardig de natie is, welker bestuur niet aan de spits der beschaving staat.

Laat de koning dus een voorbeeld nemen aan Prins Willem I, die ‘slaagde door het volk, dewijl hij voor geheel dat volk vrijheid eischte.’

De monarchie die de liberalen van 1845 als ideaal voorzweefde, had veel van de republiek, al wilden ze het zichzelf niet bekennen; de kroon werd tot ornament verlaagd, Wanneer Engelen, in retoriese exclamatie vervallende, Willem II aanspreekt als de ‘Godsgezalfde’, dan ergert Potgieter zich aan die ‘reminiscentie uit de Israelietisch-Nederlandsche dichtschool’, maar als de dichter in vervoering uitroept:

> ‘Wees schepper van een volk, uw heldengrootheid waard’

dan antwoordt de kritikus met een medelijdende glimlach en met een spotziek: ‘à l'impossible nul n'est tenu!’

Merkwaardig is vooral het slot van deze studie. Hoe komt het toch dat het aantal ondertekenaars van de petitie zo gering is? Potgieter troost de negen mannen over de teleurstelling hunner poging met de volgende uitspraak van een Engels staatkundig schrijver: ‘Eeuwen lang duldt de mensch, dat men hem onregt doe, dewijl hij voelt noch weet wat onregt is; hij wordt het ongelijk, hem van buiten aangedaan, niet gewaar, eer er in zijn binnenste eene ontwikkeling hebbe plaats gegrepen. De eigenaars van slaven handelen daarom in hunnen geest even voorzigtig als verstandig, wanneer zij hunne negers alle andere opvoeding dan de natuurlijke ontzeggen, maar hunne bekrompenheid bedriegt zich, als zij gelooven, dat het in hunne magt staat de ontwikkeling der begrippen te verstikken, dat hun heerschappij over den voortgang der gedachten is verleend. Iedere groote staatkundige beweging is een groot opvoedingsverschijnsel; het verpligt geheel het inwendig wezen belang te stellen in wat de uitwendige wereld gebeuren ziet; en de gedachten, van buiten tot ons gekomen, brengen in ons binnenste eene volslagen gedaanteverandering te weeg.’

Maar de konservatieven van die dagen misten de brede blik van Potgieter. Mensen als Mr. Engelen zagen in hun bekrompenheid niet de historiese betekenis van deze beweging. Zij hielden het voor het drijven van enkele personen die hun eerzucht wilden bevredigen onder de schijn van op te

komen voor de rechten van een verongelijkte klasse: de natie zelf wilde van dat drijven niet weten. Engelen weigert dan ook vol verontwaardiging, geloof te hechten aan de bewering als zou het aantal handtekeningen op de petitie zo klein zijn, doordat bijna alle ambtenaren door broodvrees en angst voor hun promotie weerhouden waren. Inderdaad, zegt hij, dan moest de natie wel diep gezonken zijn.

In gedachte zie ik een fijne glimlach om Potgieter's lippen spelen, als hij antwoordt: Ik ben er verre van, ZEd. op dat punt te willen bekeren, als hij mij maar vergunt te eindigen met de woorden van Göthe, de uitzonderingen uitzonderende:

> Die Priester vor so vielen Jahren
> Waren als wie sie immer waren
> Und wie ein jeder wird zuletzt
> Wenn man ihn hat in ein Amt gesetzt.
> War er vorher wie ein' Ameis krabblig
> Und wie ein Schlänglein schnell und zabblig,
> Wird er hernach in Mantel und Kragen
> In seinem Sessel sich wohl behagen.
> Und ich schwöre bei meinem Leben!
> Hätte man Sanct Paulen ein Bisthum geben;
> Poltrer wär' worden ein fauler Bauch
> Wie *caeteri confratres* auch.

In dat geestige slot is Potgieter scherper dan zijn humaniteit hem gewoonlik veroorlooft. Wij voelen de ingehouden verontwaardiging tegen ‘stilstaanders’ als Mr. Engelen en ‘caeteri confratres’, die onder schoon-schijnende, zedelik klinkende leuzen het behoud prediken, alle vooruitgang belemmeren of verdacht maken.

Naast deze merkwaardige ‘Kritische Studie’ staan de bekende ‘tijdzangen’ van dit jaar: ‘*De Stilstaanders*’ en ‘*Een wonder is de nieuwe Beurs!*’ Vooral het eerste is voor ons doel van belang. Jan Salie was nog niet op zijn hofje; hij spookt overal rond.

> Jan Salie sloeg zijn tent op 't ijs;
> Het zeuriede om hem, groen en grijs,

Slof-slaperig, of wigtig-wijs,
  Een slempjen werd geschonken, -
En 't deeglijk Voorstel kwam ter spraak,
Dat voor des volks - der vrijheid zaak,
Ons aller, ook des Konings taak,
  Heel Holland tracht te ontvonken!

Maar nu komen de striemen niet neer op de rug van een abstrakte, allegoriese Jan Salie; we zien zijn inkarnaties in verschillende typen van ‘stilstaanders’.

De een heeft maling aan de grondwet en aan de staat, maar....vergeet zijn belasting te betalen; een tweede is bang dat hij in het rustig couponnen knippen gestoord zal worden. Een derde zegt: als een schreeuwert uit mijn buurt mij 't Verzoekschrift stuurt, dan teken ik stellig, maar ik zet er onder: ‘Trompeurs - trompés - trompettes.’ Een andere bangert fluistert: ‘Weet je wat ik vrees? Ik voorzie verzwaarde heerschappij van 't nimmer rustend Rome’. Een oude heer twijfelt aan alle vooruitgang: vóór vijftig jaar dansten we om de vrijheidsboom; zijn we nu zooveel verder? Dat hoort een oud wijfje:

  ‘Lieve deugd!
Zoo mag ik 't zien, - dat iemands jeugd,
Dat u die groene Markt nog heugt!
Wij dansten 't Carmagnooltjen
Er zamen! - 't Is toch vreemd gegaan!
U bragt het ambt en titels aan!
Ik veeg bij winterdag de baan
En hoû des zomers schooltje!’

Die herinnering aan zijn revolutionaire jeugd, aan het bondgenootschap van burgerij en proletariaat, waarvan de eerste alle vruchten plukte, is de deftige oude heer allesbehalve aangenaam. Maar met een almoes is het besje gauw tot zwijgen gebracht. Dit besje is hier type van het beweldadigde proletariaat, dat door armoede gedemoraliseerd, van rechten noch plichten weet.

Bakhuizen, de stoere bondgenoot, die in de eerste jaren zijn

schouders onder De Gids gezet had, was in 1843 heengegaan. Zijn hulp zou Potgieter anders niet vergeefs ingeroepen hebben, toen hij in 1845 Jan Salie de voet dwars zette. Immers, de 2de Maart van dit jaar schreef Bakhuizen uit Breslau aan een vriend: 'Met belangstelling ontving ik uwe politieke mededeelingen: met te meer belangstelling, omdat daaromtrent in andere door mij ontvangen brieven eene lauwheid heerschte, die mij pijn deed. Zij moeten hier zijn, om te kunnen beoordeelen, hoe noodlottig de slijmgasterij is.' Een optimist als Potgieter in deze jaren, is hij niet: 'Bij al mijne nationaliteit, en die is tot in vooroordeelen toe sterk, geloof ik niet, dat Holland ooit weder kan worden wat het is geweest.' Maar het slot van deze brief vooral is als het ware de quintessens van Potgieter's *Staatshervormen:* 'Ik beschouw iedere politiek als innationaal, die de oude herinneringen verdringt, die lijdelijkheid predikt, die elke beweging gevaarlijk acht.'[1)]

Het gemis van Bakhuizen voelde Potgieter in zijn volle zwaarte. Nu moest hij omzien naar een jongere bondgenoot tegen de stilstaanders en Jan Salies. Zijn voor talent gescherpt oog koos Mr. Gerrit de Clercq, de meest belovende onder de jongere liberalen. De energieke en eerzuchtige jonge advokaat, die in De Gids niets anders geschreven had dan een ongetekende beoordeling van Kneppelhout's 'Studentenleven', werd in Februarie 1845 verrast door een morgenbezoek van Potgieter en de aanbieding van een plaats in de Gidsredaktie. Volgens Groenewegen zou De Clercq dit aanbod aangegrepen hebben om, eigenlik tegen de bedoeling van zijn mederedakteuren, van De Gids een bolwerk te maken, 'van waar hij aanvallen op zijne politieke vijanden richtte.' Deze voorstelling lijkt mij niet juist. Een zo vasthoudend man als Potgieter laat zich niet zo licht meeslepen in een richting die de zijne niet is: hij zal in De Clercq juist de polemiese kracht tegen de stilstaanders gewaardeerd hebben. Wel moet hij zich sterker gevoeld hebben met dit jeugdige enthousiasme naast zich. Misschien zou zonder De Clercq de studie *Staatshervormen* niet geschreven zijn. Maar dit zijn ijdele bespiegelingen.

Zeker is het dat Potgieter in 1845 overtuigd was dat de

1) *Schetsen op reis verzameld (Stud. en Sch*. III, blz. 358).

tijdsomstandigheden De Gids tot bewuste politieke aktualiteit noopten. Dat blijkt uit de vergelijking van de twee circulaires die in 1841 en 1845 van de redaktie uitgingen. Volgens de eerste, door Bakhuizen gesteld, bewoog De Gids zich ‘in de onderscheidenen vakken van wetenschap en kunst,’ en was het hoofddoel, door kritiek onze letterkunde uit haar verval op te heffen. Maar in 1845 heet het, dat De Gids zijn doel eerst bereikt: ‘zoo, bij elk der talrijke feiten op het gebied van godsdienst, staatkunde, wetenschap of kunst, die telkens de algemeene aandacht spannen en veler pennen in beweging brengen, aan eene grondige en onvooringenomene behandeling van het onderwerp des geschils, de inhoud der verschillende vlugschriften - organen veelal der strijdende partijen - wordt ter toetse gebragt.’[1)]

Potgieter had een goede keus gedaan. Gerrit de Clercq had niet de wijsgerige diepte van Bakhuizen, niet zijn gedegen stijl, maar hij bezat wat juist nu nodig was: geestdrift voor de vooruitgang, een vlotte, smaakvolle stijl, en die aangeboren talenten als publicist en als gentleman, waardoor hij in breder kringen gehoor kreeg. Hoe zeer Potgieter met hem ingenomen was, blijkt uit deze lofrede, vele jaren na zijn dood, in het *Leven van Bakhuizen:* ‘Verstand en vernuft waren hem om het zeerst bedeeld, zoodat hij het eerste nooit door het laatste verrassen liet, en zijn spiegelende stijl echter vonkelde.’

Gerrit de Clercq kwam voort uit de kring van het Réveil. De biografie, door Quack na vele jaren opgesteld[2)] geeft ons een treffend beeld van zijn ontwikkeling, in tragiese botsing met de levensbeschouwing van zijn vader, de bekende Willem de Clercq; zijn vorming door de Leidse vrienden; zijn ontembare drang naar vrije geestesontwikkeling. Hij was in alle opzichten ‘de *moderne* man.’ In een paar karakteristieke bladzijden schetst Quack ons het deftig-konservatieve Amsterdam van die dagen als achtergrond. De duffe bekrompenheid in die kringen had al vroeg bij De Clercq een vaag gevoel van afkeer gewekt. Toen dompelde hij zich te Leiden diep in het nieuwe leven. Sedert stond zijn besluit vast: ‘Hij

1) Groenewegen's *Potgieter,* blz. 209 en 212
2) In *De Gids* van Desember 1886.

zou de oud-Amsterdammers doen gevoelen, dat er wat frissche lucht door hun regenten-kamers moest stroomen, dat de vensters wijd moesten worden opengezet. Hij zou hun aantoonen, dat er wolken aan den horizont zich samenpakten, waarvan zij zelfs niet hadden gedroomd: dat er begeerten en hartstochten onder de volken woelden, waarvan zij geen begrip zelfs hadden. Hij wilde voor zijn stad wat schuring en wrijving. Hij zou in één woord den strijd gaan aanbinden met de conservatieven van Amsterdam.'[1)]

Met bewustheid vormde hij zich voor die taak. De aangewezen atmosfeer waar zijn talent zich kon ontwikkelen en sympathieke steun vinden, was de Gids-kring. Zou bij dat morgenbezoek de politieke toestand van den dag niet ter sprake gekomen zijn, en de rol die Potgieter zijn nieuwe strijdgenoot had toegedacht? Mij lijkt het niet onwaarschijnlik, als toen de grondslag gelegd is voor De Clercq's politiek debuut in De Gids met zijn studie over het Voorstel der negen mannen. Dit stuk is een pleidooi voor Thorbecke's denkbeelden in Potgieter's geest.

'Over het gemis van den publieken geest, van de belangstelling in de algemeene zaak ten onzent, is maar één gevoelen. Men zoeke de oorzaak niet in eene vooronderstelling, beleedigend voor ons volkskarakter; men vindt de verklaring voldoende in ons kiesstelsel.' D. w.z. Jan Salie heerst, maar ons volkskarakter is onbedorven; met voldoende inspanning is Jan Salie wel uit te drijven.

Het slot is meer agitatories dan Potgieter het had kunnen schrijven: een algemene petitie is nodig om op de volksvertegenwoordiging pressie uit te oefenen. 'Iets anders is, niet zeer gereed te zijn voor de misdeelden in de bres te springen, iets anders zich openlijk te verzetten tegen de wenschen eener natie, die het deel vraagt dat haar in de regeling van haar bestuur toekomt; en wie al niet geneigd moge zijn de ontwikkeling van den volksgeest voor te bereiden en aan te moedigen, behoeft daarom nog geen gehoor te weigeren aan de volksstem, wanneer zij luide spreekt.'

Maar de schrijver ziet wel in voor welk moeielik dilemma

1) Quack, t.a.p., blz. 456.

hij staat: de uitsluiting van een groot volksdeel is een kwaal ‘die hare eigene genezing in den weg staat.’ ‘De verkiezingen moeten den Publieken Geest opwekken, en we behoeven een zekere ontwikkeling van den geest om die verkiezingen te erlangen.’

Daarom ziet hij de toekomst met zorg tegemoet, en wijst op de ernst der tijden. ‘De keuze kan beslissend zijn voor ons volksbestaan. Er was een tijd toen de Republiek de initiatieve nam van alle vrijheid. Die tijd was de tijd van haren bloei.’ - Luister naar de duidelike naklank van Potgieter's Rijksmuseum! - ‘Zonder staatkundige ontwikkeling is voor een volk geene enkele ontwikkeling op den duur mogelijk.’ - ‘De karavaan der menschheid rukt voort: wee den volken die achterblijven in de woestijn.’

Er was nog iets dat Potgieter in De Clercq aangetrokken moet hebben: zijn demokratie, die een zuivere voortzetting was van de denkbeelden, door Thorbecke in 1844 verkondigd. Daardoor kwam hij tot een grondige bestudering van het socialisme. Twee jaar later[1)] zegt hij: ‘De verschijnselen van socialisme en communisme treden ons als het ware elken dag nader en dringen zich gebiedend op, ook aan de aandacht dergenen, die de onbepaaldste gehechtheid voor het bestaande en den onvoorwaardelijksten afkeer jegens alle min of meer radicale hervormingen koesteren.’

In 1845 werkte hij al aan zijn brede studie over Louis Blanc. Daaruit spreekt zoveel oprechte waardering, dat we ons goed kunnen begrijpen hoe Groen van Prinsterer de schrijver in 1850 kon rekenen tot de lieden ‘die wel geene socialisten waren, maar toch op het hellend vlak stonden’. Het is merkwaardig hoeveel moeite de oudere biograaf J. Heemskerk, kort na De Clercq's dood[2)] doet om hem van die ‘blaam’ door een reeks citaten te zuiveren. Inderdaad is De Clercq geen socialist; we zouden bijna kunnen zeggen: de eerste Nederlandse vrijzinnigdemokraat. Aan het slot van zijn Blanc-studie spreekt hij de verwachting uit dat de revolutionair steeds meer zal naderen

1) In het artikel: *Arnold Ruge over de Fransche Socialisten* (*De Gids* 1847 M. blz. 313).
2) In de *Levensberigten* van de *Mij. der Ned. Letterk*. 1858.

tot ‘die partij, welke weldra overal onder de mannen van verlichten zin en ernstige wereldbeschouwing de meerderheid zal uitmaken, die in grondige studie der maatschappelijke feiten en gedurige toetsing der verkregene resultaten het middel zoeken, niet om de maatschappij van den eenen dag op den anderen te herscheppen, maar om de behoeften van hunnen tijd te leeren kennen en de rigting op te sporen, waarin zich de beschaving bewegen moet, zoo zij aan die behoeften voldoen wil.’

Het late pleidooi van zijn vriend Heemskerk is ons een bewijs hoeveel oppositie en onrust het radikale optreden van De Clercq in het meer konservatieve deel van het liberale kamp gewekt heeft. Daar huldigde men ten opzichte van de sociale vragen de ‘struisvogelpolitiek’, die De Clercq zo scherp veroordeelde. Maar Heemskerk heeft ongelijk, als hij meent dat De Clercq voor het liberalisme, dat weldra hoogtij zou vieren, ongevaarlijk was. Quack wijst duidelik aan, dat hij door zijn studie van het socialisme al zò ver op het hellend vlak afgegleden was, dat hij het bankroet van de liberale oekonomie voorzag, of ten minste voorgevoelde. De bestaande toestand der maatschappij achtte hij onhoudbaar. In de samenvatting, die de schrijver zelf aan het slot van zijn studie geeft, stelt hij de vraag hoe de tans strijdende belangen van arbeid en kapitaal te verenigen zijn. ‘Misschien zelfs ligt de eenige weg, om op eene vreedzame wijze tot de oplossing der gewigtige vraag te geraken, in het middel door Louis Blanc aangegeven, de vernietiging der concurrentie door de concurrentie zelve. Als voorstander dier beginselen verdient hij inderdaad, hoe hij dan ook in de toepassing op enkele punten gedwaald moge hebben, onze hoogste belangstelling. De tegenwoordige regeringloosheid der industrie leidt van zelve tot eene overheersching, zoowel van den arbeid als van de kleine kapitalisten, door de eigenaars dier reusachtige kapitalen, welke zich slechts in onzen tijd konden vormen en bewaren. Gaat zij haren natuurlijken gang, dan loopt zij op de concentratie van vermogen, invloed en magt in de handen van enkelen, op onderwerping en onderdrukking der overigen uit. Maar naarmate de gevolgen zich meer verwezenlijken, naar die mate neemt het getal dergenen, die bij het behoud eener zoodanige maatschappelijke

orde belang hebben, af, en vormt zich in de maatschappij zelve een kern van haat en vijandschap, waardoor het geheele ligchaam bedreigd wordt.'

In de oren van deze jongere klinkt dus de dissonant van de komende onoplosbare klassenstrijd, die Thorbecke in 1844 hoorde, met toenemende duidelikheid. Maar hij tracht ze te overstemmen door de hoop op een 'verzoenend beginsel', dat tussen de beide uitersten zal treden, en recht zal doen zonder de bestaande orde van zaken te bedreigen.

Potgieter zal wel tot de meest aandachtige lezers van deze stukken behoord hebben, maar in zijn werk vinden we geen sporen, dat het socialisme meer dan voorbijgaand zijn geest heeft bezig gehouden. Wel kan van hem getuigd worden wat Heemskerk van Gerrit de Clercq zegt: zijn hart klopte warm bij het zien der ellende, die met de wonderen der industrie aangroeit.' In dit jaar vertaalde hij naar Thomas Hood de bekende liederen: *Het Lied van 't Hemd* en *'s Daglooners Eisch*. Busken Huet heeft ergens in zijn *Persoonlijke Herinneringen* aangewezen hoe Potgieter door een vertaling de stemming van het ogenblik vertolkt had. Deze wenk lijkt mij van waarde voor ieder die Potgieter's leven en werken bestudeert, want voor deze dichter is het vertalen vaak iets meer dan sport of oefening. Het eerste lied zal later nog ter sprake komen; van het tweede, meer revolutionair getint, zal de laatste strofe menigeen aanstoot gegeven hebben:

> De baas, die week aan week
> Om minder loon doet kermen,
> Geeft zondags bij de preek
> Gestolen geld den armen,
> En spaart, maar 't houdt geen steek!
> Hoe lang zich, spijt ons klagen,
> Zijn vijfjeshoop vermeêr'
> Wij zinken dieper neêr,
> En Gast- en Tuchthuis vragen
> Met woekerrent' die weêr!

Meer dan ooit voelde Potgieter de armoede niet als iets lastigs, maar als iets smadeliks voor een ontwikkelde maatschappij.

In dezelfde Gids-jaargang schreef een medewerker, D.A. Portielje over de-Armoede, naar aanleiding van een boekje van Mr. van den Bergh.[1)] De liberalen krijgen de moed om de vreselike waarheid onder de ogen te zien, en anderen voor te houden: in het jaar 1816, zegt hij, was 1/11 van de bevolking behoeftig; in 1842 op elke 1000, 215; het onderhoud kost jaarliks 20.000.000 gld. Toch is er geen overbevolking, maar pauperisme, ja proletariisme. Alle inwoners worden gevoed; de grote ongelijkheid der bezittingen, de ongelijke verdeling der middelen is oorzaak van armoede. Ook deze conclusie is merkwaardig: de arme wordt door deze schrijver niet meer beschouwd als een voorwerp voor liefdadigheid, evenmin als een overbodige werkkracht, een te-veel waarvoor in de maatschappij geen plaats is, maar als een lid van een zieke samenleving.

In de jaren 1846 en 47 heeft Potgieter weinig geschreven.[2)] De geschiedenis van zijn leven geeft ons daarvan geen verklaring. Zou hij opzettelik in die jaren meer het woord gelaten hebben aan de jongeren die op politiek en oekonomies gebied midden in de levenspraktijk stonden? Zijn eigen denkbeelden waren nu afgerond in zijn werk te vinden.

Onder die jongeren komt naast De Clercq Simon Vissering in deze jaren al naar voren, als de liberale oekonoom. In 1846 schreef hij een politiek stuk: *de Regering en de Natie*, in liberaal-demokratiese geest. Als eeuwig geldende wet neemt hij aan dat de partij van vooruitgang en hervorming het op den duur altijd winnen *moet* tegen het behoud. De revolutie heeft veel gebracht; ‘meer moet en zal er gewonnen worden.’ De tijden van algemene vrijheid, gelijkheid en broederschap zullen wij wel niet zien, maar ze naderen. ‘De teekenen dier tijden zijn daar. Zij liggen opgesloten in de verbazende ontdekkingen der wetenschap, welke God heeft gewild dat onze dagen zouden opleveren; die den arbeidsman noodzaken meer te worden dan een geesteloos werktuig; die de afstanden van

1) *De Gids* 1845 Boekb. blz. 782.
2) In Groenewegen's *Bibliographie* maar 5 nummers, tegenover 35 in de beide vorige jaren. Het voornaamste werk, de meesterlike beoordeling van Ter Haar's *Sint-Paulus Rots* (het model voor Huet's bekende kritiek op de *Overwintering* van Tollens) is bovendien zuiver krities-litterair.

tijden en plaatsen vernietigen en de slagboomen tusschen de volkeren wegnemen.'[1)] Zo gaat hij voort met een schildering van de komende reusachtige vooruitgang, die op ons de indruk maakt van een onrijp idealisme, vooral in vergelijking met de scherpzinnige, op studie berustende inzichten van Gerrit de Clercq. Maar vergeten we niet, dat niemand minder dan Van Hogendorp en Thorbecke hem met dergelijke hoog gestemde toekomstdromen voorgegaan waren.

Merkwaardiger voor de stemming tegen het revolutie-jaar zijn Vissering's Engelse reis-indrukken van 1847.

Eerst zijn aanraking met de wonderen en de ellende van de groot-industrie. Hij bezoekt een reusachtige ijzerfabriek, maar zijn bewondering voor het menselik genie wordt gedempt door een gevoel van afschuw, eerst bij het zien van die helse lelikheid, als 't ware neergeploft in het heerlike Engelse landschap; dan door de vreselike sociale gevolgen van zulk een produktie, die op eens als een schril, levend schrikbeeld voor zijn oogen stonden. Hij ziet gespierde kerels, 'maar met ingevallen wangen, met bleeke lippen en ingezonken oog; zwijgend, onbewogen, hartstogteloos, maar onvermoeid, als waren ze zelven niet anders dan werktuigen.'

- 'Onze industrie is tegenwoordig in vollen bloei.'
- 'Zoo!'
- 'De fabriekanten hebben een goed jaar.'
- 'Zoo!'

Ik kon het niet beteren. Mijne aandacht was uitsluitend door de bezielde werktuigen, die om ons heen arbeidden, vermeesterd.

'Het was juist twaalf ure. Een aantal vrouwen, meer nog kinderen, slopen de fabriek binnen, even haveloos, even fletsch en zwaarmoedig van uitzigt, even zwijgend als de mannen die er arbeidden. Zij zetteden hier en daar in eenen hoek, op een afgezonderd plekje, eene pan of korf, zorgvuldig gedekt, op den grond, enkelen eene bierkruik er naast; toen verwijderden zij zich weder zonder een woord te spreken. Daarop sloop deze en gene uit de werklieden ter zijde, de een hier, de ander daar, in een hoek, en zetteden zich neder op

1) Herinneringen II, blz. 71.

bundels ijzerstaven en gebruikten hun middagmaal; - wat ze aten bedekten zij zorgvuldig met de handen, als schaamden zij zich het elkander te laten zien. Geene twee voegden zich te zamen; geen enkel vriendelijk woord kruidde de spijs; alleen de raderen ratelden en de mokers sloegen onvermoeid door. Als wij hen voorbijgingen, sloegen ze schuchter de oogen op.

- 'En hoe lang werken deze menschen?'

- 'Van tien tot twaalf uren 's daags, en 's nachts wisselen zij elkander bij beurten af.'

- 'Kunnen ze dat volhouden?'

- 'Ja, dat gaat wel: zie maar eens, welke stevige kerels. Jammer maar, dat de grond hier in den omtrek zoo duur is. Nu moeten ze ver van de fabriek wonen; sommige vier of vijf mijlen ver; en dat brengt, begrijpt ge, een groot tijdverlies te weeg.'

'Goede Mr. W.! ik mag u niet beschuldigen. In de weinige dagen van ons samenzijn heb ik u leeren kennen als een braaf, zachtzinnig, goedhartig man. Maar waarom zoudt ge anders denken en spreken, anders rekenen over de paardenkrachten uwer stoomfabriek en de mannenkrachten uwer arbeiders, dan uwe concurrenten?

- "Maar wat, als *deze* werktuigen eens den breidel verbraken en hunne krachten tegen hunne meesters gebruikten?"

- "O, geen nood! Zij weten wel, dat zij dan met vrouw en kinderen van honger omkomen. - Maar kom, nu naar de spreekkamer. Lucy heeft zeker voor een goeden lunch gezorgd, en wij hebben allen zonder twijfel goeden eetlust opgedaan."'

De werking van het ongebreidelde kapitalisme, waarvan Thorbecke en Gerrit de Clercq door hun studie de gevolgen voorzagen, aanschouwt deze jonge liberaal in de werkelikheid van het heden.

Hij was scherpzinnig genoeg om op te merken dat de ellende der werkers van dit systeem onafscheidelik was. Of hij ook de gevolgtrekking maakte dat Nederland in een verder stadium van ontwikkeling die toestanden zou aanschouwen? Wel eindigt de andere *Herinnering* aan deze reis: *Westminster en St. Pauls* met een toekomst-gedachte. De schrijver

ziet in West-Minster het symbool van de adel, de klasse van het grondbezit, terwijl Londen de klasse vertegenwoordigt die getriumfeerd heeft, de bourgeoisie, ‘door welke de aristocratie van het geld in de plaats treedt van de aristocratie des grondbezits. Deze nieuwe aristocratie is niet minder magtig dan eens de oude was; en zeker maakt zij van hare magt meer gebruik ten nutte des algemeens, omdat hier het verband tusschen het eigen- en het algemeen belang naauwer en duidelijker zigtbaar is. Maar ook deze orde van zaken heeft hare donkere zijde. Of heeft niet de van dag tot dag wijdere kloof tusschen rijken en armen hier haren oorsprong? Of ligt niet hier de kiem van dien strijd tusschen kapitaal en arbeid, waar men ons dagelijks van spreekt?’

Maar nu verrijst het volgend jaar een nieuwe torenspits, n.l. die van het nieuwe Parlementsgebouw. ‘Zal deze welligt eenmaal het symbool zijn van eene nieuwe omhoog strevende magt, die op hare beurt én Londen én Westminster zal beheerschen? Of zal zij het zinnebeeld worden eener verbroedering van deze beide? Wie waagt het, der toekomst hier haren weg voor te bakenen?’

Maar één ding is zeker: als Engeland zijn omwenteling krijgt zal het geleidelik, zonder schokken geschieden. Daarvoor pleit de heldere, wakkere en praktiese geest van het Britse volk, dat ‘te gelijk met ernstigen eerbied het bestaande weet te bewaken en het nieuwe met warmen ijver te gemoet streeft.’

Ziedaar de les die deze liberaal uit Engeland meebracht. Aan het slot van het genoemde politieke opstel van 1847 pleit hij voor grondwetsherziening; in dit pleidooi zijn twee elementen versmolten: herziening van de staatsregeling, ‘die men tot het werktuig van stilstand en willekeur misbruikt heeft,’ is een onafwendbare eis van de vooruitgang; maar ook: grondwetsherziening is het enige voorbehoedmiddel tegen de republikeinse en anarchistiese beginselen, die meer en meer bij ons verspreid worden, tegen factiezucht en revolutie. Is het niet kenschetsend dat dit stuk eindigt met een citaat van Da Costa? In Vissering is de bourgeois sterker dan de demokraat. Hij vertolkt ons de denkwijze van de grote meerderheid der toenmalige liberalen. De zuiver idealistiese demokratie

van Thorbecke en De Clercq, in overeenstemming met Potgieter's toekomstverwachtingen, was een zuurdesem, die niet het gehele vat kon doordringen.

De Clercq bewoog zich in 1847 ook op het gebied van de aktuele politiek door een zeer uitvoerige studie over *De Belgische omwenteling*, volgens Quack 'een doorgaande les aan de behoudsmannen,' maar zette ook zijn studieën over het socialisme voort.

Terwijl dus de jongeren zich met het heden en de toekomst bezig hielden, richtte Thorbecke zich op nieuw naar het verleden. In de studie over Schimmelpenninck (1846) onderzoekt de toekomstige bouwmeester van onze staatsregeling als 't ware het materiaal waarmee hij zal moeten werken. Als motto had hij deze regels uit de laatste bladzijden kunnen gebruiken: 'Het is minder heilzaam onze grootheid te bewonderen, dan ons zwak in de oogen te zien.' Hier zien we de practicus Thorbecke aan het werk, ook in zijn geschiedbeschouwing.

Waardoor is eigenlik onze revolutie zo jammerlik mislukt? 'Een schudding als die van 1795 moet aan den dag brengen wat er nog van politische levens- en vormkracht in een volk aanwezig is.' Bij ons ontdekte de omwenteling slechts onze krachteloosheid. De mislukking ligt dus niet in de vreemde dwang, niet in te vroege ontbinding van het bestaande, ook niet in het streven om 'theorieën' te verwezenliken, want dat moet elke omwenteling. Evenmin geve men de schuld aan partijschap, want dat is roersel tot konstitutionele ontwikkeling: 'op geen gebied van menschelijk bedrijf ontstaat beweging zonder partijschap.' Maar de schuld lag *in* ons. Er was geen hoofd en karakter bij enige partij. 'Weerschijn van buiten kon het gemis van eigen licht niet vergoeden.' Van zo'n volk was geen hernieuwd volksleven te wachten. 'Men waande zich onder een jeugdige natie te bevinden, en zag haar plotseling weder aan de gebreken des ouderdoms ter prooi.'

De revolutie heeft ons gered *zonder* ons. De gevolgen bleven niet uit: 'de bevolking had de last der omwenteling en geen genot der beloofde heerschappij.' Het onkruid van verdeeldheid en eigenbaat schoot op. Elk wil iets anders waar de band der gemene zaak los is. De oude oligarchiese families namen hun zetels in, en een uiterst bekrompen kiesrecht ver-

zekerde hun of hun aanhang het bezit ook voor het vervolg.

Misschien had één omstandigheid ons kunnen redden: als er een *man* geweest was. Want ‘soms kan één man middenpunt voor vele weifelende geesten worden.’ Zo'n man was Schimmelpenninck helaas niet! Evenals Thorbecke vroeger in Slingelandt een model-staatsman getekend had, geeft hij nu Schimmelpenninck als het tegendeel. Zijn gebrek aan karaktervastheid wordt tot afschrikkend voorbeeld. Ondanks de eerlike bedoeling werd zijn ‘toegevendheid aan de omstandigheden’ noodlottig. Die staatsman heeft ons dus nog dieper in het moeras geholpen.

Uit zijn tijd is de onze geboren. ‘De toenmalige karakterloosheid heeft een verderfelijken invloed gehad zelfs op onzen hedendaagschen geest en toestand.’ Deze gedachte wordt hier niet verder uitgewerkt, maar het is wel tussen de regels te lezen, dat Thorbecke van de bourgeoisie van 1846 meer verwachting heeft dan van die van 1806. Dit blijkt uit de laatste bladzijde, die schijnbaar een hors d'oeuvre is: een erkenning van de litteraire vooruitgang en daardoor een hulde aan de Gids-beweging, die er de kern van uitmaakte. ‘Duidt de tegenwoordige beweging in het taalgebruik niet eene beweging aan in het leven des volks?’ Voor een individu behoeft dit nog niet te gelden, voor een natie wel; daarin ziet men het ‘afschijnsel harer ontwikkeling.’ Daarom is het zulk een heuglik feit dat niet langer ‘de preek rigtsnoer van onzen stijl en grootmoeder onzer welsprekendheid’ is. De letterkundige beweging is waarborg dat de volksgeest herleeft. En de leiders? Zou nog steeds gelden wat Thorbecke van ons volkskarakter in Schimmelpenninck's tijd zei: ‘Wij sloten ons niet gaarne aan; en vooral niet aan een *bewegende* kracht?’ Mij dunkt, Thorbecke's ervaring moet dit beaamd hebben, maar hij voelde in zich de kracht om het ‘middelpunt voor vele weifelende geesten’ te worden. De studie over *VerHuell en Schimmelpenninck* (1847) sluit zich onmiddellik bij de vorige aan. Schimmelpenninck's zwakheid komt scherper uit naast VerHuell's energie. Thorbecke durft het aan, deze afvallige Hollander en vriend van Napoleon beslist in bescherming te nemen: ‘te midden eener algemeene matheid en weifeling’ was hij een man. Zijn trouw aan Frankrijk was beginselvastheid. Maar ‘in zulke tijden

vindt het gelukkig verraad toejuiching.' Verhuell's overtuiging was dat ons land eerst weer wat moest gaan betekenen; dan had het recht op zelfstandig bestaan.

In dit opstel zijn voor ons doel twee punten van belang: Thorbecke's verdediging van het koningschap tegenover de revolutionairen; zijn verdediging van de revolutie tegenover de anti-revolutionairen. 't Is alsof hij vóór de ommekeer zijn politiek standpunt nog eens scherp wil afbakenen.

De Nederlandse gezanten te Parijs hadden gesproken van 'een algemeene en als ingeschapen afkeer van een monarchaal Gouvernement.' En...Lodewijk werd met gejuich ingehaald! Sedert is het koningschap terecht beschouwd als 'Nederlandsch hoofdbeginsel, waarmede ons volkswezen moet staan of vallen.' Ons koningschap is ontstaan door 'eene van den napoleontischen wil onafhankelijke wet van ontwikkeling.' Een president voor vijf jaar zou geen 'waarborg voor een vast en krachtig gouvernement' geven.

Tegenover de afschuw voor de revolutie die de Bilderdijkianen aankweekten, voert hij aan: de inlijving heeft een heilzame werking gehad. Daardoor kregen we op eens een stelsel van wetgeving 'dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der algemeene hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst.' Door eigen arbeid hadden we dat nooit verwezenlikt. Dit had 'een meer beslissenden, doordringenden invloed op ons Staatswezen, dan al wat wij in constitutionele en andere regeling sedert 1813 oorspronkelijks tot stand bragten.'

Met dit stuk werd De Gids van het betekenisvolle jaar 1848 geopend. Tegelijk begon daarmee een nieuwe reeks, waarin de onderscheiding van Boekbeoordelingen en Mengelingen opgegeven was. Waarschijnlik zag Potgieter de noodzakelikheid in van deze verandering, op aandringen van De Clercq tot stand gekomen. De vorm van het tijdschrift was te eng geworden; een stuk als dat over de Belgische Omwenteling paste niet meer in dit kader.

Maar er was een schaduw-zijde. De Gids zou niet meer in de eerste plaats een *krities* tijdschrift zijn; de verscheidenheid van stof zou aan de centrale leiding afbreuk doen. Het eerste bezwaar woog bij Thorbecke: hij schreef aan de redaktie dat

hij dit een ‘wanhopig besluit’ vond, en ‘de dood’ voor het Tijdschrift.[1] ‘Een telkens wederkeerend, publiek, vrij en krachtig oordeel over de voortbrengselen onzer wetenschap of kunst, schijnt mij eene onzer eerste behoeften.’ Volgens hem, was dus de tijd nog niet rijp genoeg om de opvoedende kracht die van een hoogstaande kritiek uitgaat, te kunnen ontberen.

Ook Potgieter schijnt er niet erg mee ingenomen geweest te zijn. Voelde hij dat de teugels aan zijn handen gingen ontglippen? Als zijn hoop werkelikheid geworden was; als Jan Salie uitgedreven was door de herboren volkskracht, dan zou de reorganisatie geen gevaar opleveren. Opkomende talenten, als ‘sterren, medelichtend aan 't gewelf’ zouden zich naast hem scharen, zodat hij zich weldra ‘primus inter pares’ zou gevoelen. Als hij dit in sommige ogenblikken droomde, heeft de werkelikheid hem weldra ontnuchterd. Thorbecke's brief zal bij hem wel twijfel gewekt hebben.

De Gids had dus zijn basis verbreed overeenkomstig de ontwikkelingsgang van de laatste jaren: de studie van de maatschappelike ontwikkeling, van wetenschap en wijsbegeerte werd zelfs vóór de kunst genoemd. Het beginsel bleef hetzelfde. Groenewegen noemt het ‘in universeelen zin neutraal’, maar dat betekent niet dat alle richtingen er in vertegenwoordigd waren: de mannen van de stilstand werden vanzelf afgestoten door de aard van redaktie en medewerkers.[2] De Gids wilde het orgaan van ‘de beweging’ blijven zonder doktrinair te zijn. De leiding was liberaal, maar van de medewerkers werd volstrekt geen eenheid van staatkundige beginselen geëist.[3]

Het jaar 1848 bracht vrij onverwacht de vervulling van de liberale wensen. Wij hebben hier niet de politieke verwikkelingen na te gaan, waarvoor eerst in de laatste tijd het autentieke materiaal door Colenbrander samengebracht wordt. De hooggaande golven van de buitenlandse revolutie brachten bij ons geen geweldige beroering: ze stierven met een lichte

1) Deze merkwaardige brief is afgedrukt in *De Gids* van Des. 1886, blz. 581.
2) b.v. Ter Haar, sedert 1847; Nicolaas Beets enz. Zie o.a. de merkwaardige brief van Jeronimo de Vries (1848), die Groenewegen a.w. blz. 287 aanhaalt.
3) Zie de door G. de Clercq gestelde brief bij Groenewegen, a.w. blz. 214.

kabbeling uit in de rustige wateren van het Hollandse politieke leven. De bourgeoisie behaalde een gemakkelike overwinning. Toch is het van belang de indruk na te gaan die de Februarie-revolutie en de daarop volgende gebeurtenissen bij ons op de vooraanstaande liberalen van verschillende kleur, en in het biezonder op de Gids-kring maakten. J. Heemskerk Bz., die dit jaar het 'Staatkundig overzigt' in De Gids schreef, laat zich voorzichtig uit: hij spreekt van het 'tierend gepeupel', maar voegt er vergoelikend bij: 'Vergeten wij niet te midden van het woelen der hartstogten, dat de omwenteling van 1830 aan hare bewerkers niets dan teleurstelling heeft aangebragt.'[1] Veel belangrijker zijn de indrukken door Gerrit de Clercq in zijn dagboek opgetekend.[2] Dat geeft ons een levendig beeld van de agitatie die de Parijse tijdingen in Amsterdam teweeg brachten; daaruit zien we ook hoe weinigen er onder de bourgeoisie waren, die de beweging met sympathie volgden, ook toen het gevaar voor anarchie afgewend was. Gerrit de Clercq was door de eerste berichten pijnlik getroffen: 'Wij dineerden bij S., ons gesprek droeg echter de blijken van de afmatting, waarin zich nu reeds de zenuwen, na de schrikkelijke spanning van den morgen bevonden. Na zijne avondvisite ging S. nog met ons, onder storm- en regenweder, dat al deze dagen had aangehouden en de ontspanning van een wandeling in de open lucht belet had, naar stad om nieuwe tijdingen. Het Handelsblad werd van een rondventer op de Keizersgracht gekocht, en trots den wind, die het ons bijna ontscheurde en de ontplooiing van het volle blad verhinderde, in de Leydsche straat onder een lantaarn gelezen.

Welk een dag! Eer ik den slaap kon vatten, zweefde mij Lamartine, zijn bewind van één dag, zijne gevangenneming onophoudelijk voor oogen. Wie weet of hij nu niet misschien het edelaardig gewaagde hoofd - want aan zijne en zijner medestanders bedoeling had ik geen oogenblik getwijfeld en in hen slechts beteugelaars, geen aanstokers, der anarchie gezien - onder de valbijl zoude hebben neergelegd.'

Het is verleidelik meer aan te halen, o.a. het gesprek ten

1) De Gids 1848 I, 396.
2) Een uitvoerig uittreksel geeft de biografie door J. Heemskerk, blz. 295-301.

huize van Da Costa, de enige conservateur met wie De Clercq over de revolutie wilde spreken; maar ik beperk mij tot deze leerzame aanhaling: ‘'s Avonds was onder de leden van....de verslagenheid algemeen: de lichtzijde werd door niemand opgemerkt: die er misschien den meesten aanleg toe gehad hadden, waren door hunne affaires het meest in eene vijandige positie geplaatst.’ De liberale bourgeoisie bij ons had de overwinning van haar denkbeelden dus meer aan een gelukkige loop van omstandigheden dan aan eigen energie te danken.

Onder de grote liberalen van het oudere geslacht die met meer bezonnenheid de gebeurtenissen op zich laten inwerken, zien we onwillekeurig naar Bakhuizen van den Brink en Thorbecke. Eigenaardige tegenstelling! De filosofiese historicus zoekt de innerlike waarde van dit gebeuren voor de geschiedenis van de mensheid; de praktiese staatsman vindt er wijze lessen in voor het staatsbeleid.

Voor Bakhuizen is de geschiedenis een onoplosbaar probleem: met al zijn wetenschap staat hij verlegen. De 4de Junij 1848 schrijft hij aan Bake: ‘Ik kan denken hoe warm uw hoofd is van de politieke gebeurtenissen van den dag. Het mijne raakt er geheel door van den koers, en ik zou in de nabijheid van u, van mijn Leidsche leermeesters en vrienden moeten zijn om uit de Ouden die kalmte van geest te vinden, welke gij met uw voorbeeld mij aanprijst. Zal ik het opregt zeggen, zoo als ik het meen? Met al den eerbied, dien ik hun toedraag, tegen de barensweeën die Europa thans folteren, leveren zij in mijn oog geen genoegzame hulp...

Eene andere quaestie, die mij de Ouden niet oplossen, is het proletariaat: het ruime begrip van humaniteit toch vond ik bij hen niet: het is de schepping des Christendoms, en ik voor mij zou wanhopig hetgeen thans gebeurt moeten aanstaren, zoo ik de overtuiging verliezen moest dat aan de woeling onzer dagen geen humanistisch begrip ten grondslag ligt, en geen voortgang der humaniteit daarvan de ontknooping zijn zal. Zoo er eene gedachte is, waarom ik de nieuwe republiek (die ik alles behalve genegen ben) zou hebben toegejuicht, het zou de ter loops aangekondigde eeuw des vredes zijn’....[1)]

1) Studiën en Schetsen IV, blz. 419 vlg.

Thorbecke spreekt 7 Maart 1848 een woord van rijp staatsmansinzicht *Bij het portret van Guizot:* 'Hij had zijn genie van Staatsbeleid overleefd'....'Orde was in zijn zin wederstand tegen, niet regeling van de vrijheid'....'Het lot van Guizot is een treffend voorbeeld, dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet veranderen ligt. Hij heeft het tijdstip gemist, om de kern der natie, die tusschen hem en de Republiek stond, door uitbreiding van het staatsburgerschap naar voren te brengen'....'In alle landen, van alle troonen, regent het plotselijk hervormingen. Hetgeen voor eenige jaren wijsheid zou zijn geweest, is nu dwang. Dat de regeringen zich wat nader aan de burgerij sluiten, is geen ongeluk; maar of de dwang de vruchten zal dragen, die wijsheid ons kon hebben geschonken, zullen wij zien.'[1)]

Dit is een waarschuwend woord van de man, die zich als 't ware gereed maakt om aan het hoofd van de zegevierende 'burgerij' het roer van Staat te grijpen.

In dit revolutie-jaar schreef Potgieter zijn studie: *Hollandsche Politieke Poëzie*, wederom in de vorm van een kritiek.

In 1845 stelde hij zijn liberalisme tegenover de reaktie; nu bakent hij zijn positie af tegenover de anti-revolutionaire beginselen. Kenschetsend voor Potgieter, de dichter, die vooral oog had voor de ideële kant van de maatschappelike worsteling, is de keuze van zijn tegenstander: geen leidend staatsman of journalist, maar de door hem zo zeer vereerde poëet Da Costa. Merkwaardige tegenstelling: de vurige bestrijder van de geest des tijds, en de idealistiese vertegenwoordiger van het liberale Jong-Holland, elkaar ontmoetend en de liefde voor het grootse verleden van hun vaderland, in het hartstochtelik verlangen naar een betere toekomst, teleurgesteld als zij waren door de ontmoedigende aanblik van het heden.

Da Costa had een uitvoerig gedicht geschreven, getiteld 1648-1848. De tegenstelling lag, op zijn standpunt, voor de hand: in 1648 was de kamp doorworsteld, de vrede-roep weergalmde; 'nieuwe tijden zijn voldragen, en een nieuwe loop begon!' In 1848 daarentegen werd de dam doorbroken die de Omwentelingszee bedwong; de oorlog, lang door weeën

1) *Hist. Schetsen*, blz. 169-170.

aangekondigd, bedreigde als een orkaan, geheel Europa; een eindeloze reeks van rampen was in aantocht: alleen het troostend uitzicht op het Duizendjarig rijk, aan het einde der tijden, kon een Christen kracht geven.

Potgieter, met alle eerbied voor de artistieke verdiensten, komt daar met klem tegen op. Ook voor hem zijn het betekenisvolle jaartallen, maar hij zou wensen 1648 als toppunt van volkskracht te stellen tegenover de beklagenswaardige onverschilligheid van 1848, nu het volksleven in schijnbare eendracht, een rust vertoont die symptoom des doods is: een geesteloze bouwtrant, de wereldhandel een bouwval, het nationale toneel verwaarloosd voor de Variété's; in de literatuur tal van parasietgewassen die de flinkste scheuten doen verstikken en versterven; een gebrekkig volksonderwijs, een kerk bij wier evangelie-dienaren zedelike moed een zeldzaamheid is. Men ziet, in zwartheid van tekening staat dit niet ver bij Da Costa achter. Maar is de revolutie een uitvloeisel van deze ‘geest des tijds’? Neen, zegt Potgieter, ‘wereldgeschiedenis is wereldgerigt.’ De gevallen dynastieën hebben hun lot verdiend door zich aan de vrijheid der volken te vergrijpen. Geen verwoestende orkaan, maar een blijde dageraad ziet hij in de chaos van verschijnselen. Laat er partijstrijd komen; dat is teken van leven. Laten wij burgers, wij geestelike leidslieden vooral, ons aangorden om het volk zijn groots verleden indachtig te maken, en tot handelen aan te sporen. Da Costa's staren op de toekomst ‘dreigt in een lijdelijk christendom gaven en krachten te verteeren, aan wier degelijke werking ons arm vaderland meer dan ooit behoefte heeft.’

Ook van deze studie is de laatste bladzijde opmerkelik, omdat Potgieter, evenals Bakhuizen, de grote sociale vragen op de bodem van deze maatschappelike woelingen ziet, en op zijn wijze naar een oplossing zoekt.

Naar aanleiding van de revolutionaire spanning van 1848 schreef Da Costa:

> ‘De Maatschappij gevoelt Haar evenwicht gestoord. Haar lichaam kwijnt
> en woelt Bij beurten; 't is de plaag van 't kankrend pauperisme.’

Daaraan verbond Potgieter ‘een opwekking tot studie, een bede om veraanschouwelijking van toestanden, die wij ons zoo gaarne vleyen dat slechts behoefden te worden gekend om te worden beklaagd en verholpen’ - men lette hier weer op Potgieter's optimisme! - ‘Het is het lot des volks, dat wij door de kunst in beeld wenschen gebracht te zien, om meêgevoel te vinden; het lot des volks dat tot heden in alle landen alle lasten heeft mede gedragen, en zich alom zoo weinig lusten toekennen zag; het lot des volks, dat ook ten onzent door geene grondwetsherziening zal worden gebaat, tenzij, met den zin der vaderen voor vrijheid, ook der vaderen zin ter verzorging weder ontwake. Onze patricische aristocratie is uit de aeloude burgerij opgewassen; wat er voortreffelijks in het volk schuilt, vinde in ieder opzigt gelegenheid burgerman te worden! Slechts ontwikkele het zich zelfstandig en niet door een ziekelijk patronaat. Vrije handel belooft honderde handen arbeid en brood, belooft het laatste bij meer onafhankelijkheid dan de nijverheid in naburige landen vergunt. De opwekking van gewestelijk, van stedelijk leven, die de hervorming onzer staats-instellingen volgen moet, zoo deze baten zal, kan voor velerlei krachten nieuwe werkkringen openen. Maar ook ten onzent, waarom het verheeld? heerscht kwijning, schoon de gemeente, het zij tot haren lof gezegd, nog in geene woeling, even vruchteloos als verstandeloos, heul heeft gezocht. Amsterdam was er getuige van, hoe het volk, een oogenblik verlokt door het geopend uitzigt op verbetering van zijn lot, fluks den ruigen hoop den rug toewendde, die geen eelt in de handen, maar lange vingers had. Amsterdam was er getuige van, welk een diepen wortel in het Hollandsche hart eerbied voor eigendom, eerlijkheid, eer tot onder het gelapte buis hebben gestoken. Amsterdam heeft gevoel en geloof gevonden, waar geen kennis werd gekweekt; terwijl de wetenschap voortschrijdt in het ontdekken van wetten, wenschten wij dat de poëzy ten onzent die nog zoo weinig gekende gaven waarderen deed!’

Ziehier Potgieter's sociale geloofsbelijdenis.

Nergens heeft Potgieter het zo duidelik uitgesproken; 't is of het jaar 1848 dit voor 't eerst tot volle bewustheid brengt. De historiese taak van de middelstand is de maatschappelike

verhoudingen te zuiveren of te herscheppen volgens de liberale beginselen: vrijheid voor ieders individuele ontwikkeling, waardoor elk talent zich kan ontplooien; vrije konkurrentie, waardoor het beste, het krachtigste vanzelf boven komt. Dan kan de maatschappij zich steeds vernieuwen: de beste elementen uit de lagere standen zullen telkens de burgerij weer aanvullen, en verjongen. Dit is in de grond hetzelfde denkbeeld dat Thorbecke in 1844 verkondigde, toen hij de census verdedigde op voorwaarde dat bezit binnen ieders bereik bleef. Geen ziekelik patronaat dus, evenmin over de volksontwikkeling als over handel en industrie. Bevrijd het volk van materiële ellende; geef het goed onderwijs, en de verdere ontwikkeling is gewaarborgd.[1)] De verhouding van de middelstand tot de lagere standen stelt hij zich voor als die van een verstandig vader tot een kind, dat alleen in ontwikkeling, niet in aanleg van de ouderen verschilt. Standsonderscheid achtte Potgieter een onmisbare voorwaarde in een maatschappij die zich door vrije wedijver ontwikkelt; voor ‘eerlik’ verworven fortuinen had hij eerbied; het eigendomsrecht was voor hem onaantastbaar. Maar al die standen moesten zich in de eerste plaats delen voelen van de Natie; partijstrijd vond hij, evenals Thorbecke, nuttig en nodig voor gezonde vooruitgang, maar elke partij moet door hogere beginselen geleid worden, en het welzijn van het gemeenschappelik vaderland beogen.

Potgieter verheugde zich, zoals uit de boven aangehaalde passage blijkt; over de vreedzame afloop van de Amsterdamse troebelen van 1848. Daarin stond hij niet alleen: de konservatief Van Lennep getuigde: het (lagere volk) is op de proef gesteld en heeft die proef grootmoedig doorgestaan;’[2)] de libe-

1) Toch had de idealist Potgieter al vroeg een afkeer van uiterlike middelen, die slechts een surrogaat van volksontwikkeling konden geven. In *Albert* spot hij met de pogingen van het Nut om door muziek alleen, het volk op te heffen. Muziek, evenals volkspoëzie en andere kunst moet uit het volksleven zelf voorkomen; anders draagt het een merk van onechtheid (Vgl. Groenewegen, a.w. blz. 139, 327). Daaruit is Potgieter's klacht over de afwezigheid van echte volkspoëzie te verklaren; daarom spreekt hij geringschattend van ‘populariteit, die voor het volk schrijft en dicht, al heeft zij niet eens een helder begrip wat de toestand van ons volk eischt, wat volk is.’ (*Albert*, blz. 68).

2) *Novellen*, blz. 79.

raal Vissering[1)] prijst ‘de kalme, rustige houding onzes goeden volks te midden van den zwijmel die overal rondom ons gierde,’ maar het komt mij voor dat bij hen en vele anderen dankbaarheid na de doorgestane angst de boventoon voert. Bij Potgieter was er iets meer in het spel. De apathiese houding van de massa van het proletariaat in de staatkundige beroeringen kwam voor een groot deel voort uit achterlikheid en onrijpheid; ‘gevoel en geloof’ tieren evenmin als kennis welig op de ongezonde bodem van blijvende armoede en ellende. Maar Potgieter idealiseerde de lagere standen, evenals hij dat de bourgeoisie deed. Daarom geloofde hij wat hij hoopte, nl. dat ook de lagere standen zich door zedelike banden aan de maatschappij gebonden voelden. De gebeurtenissen van 1848 brachten hem daarvan de bevestiging; dat gaf hem vertrouwen op de toekomst.

Thorbecke maakt in zijn studie over Schimmelpenninck een vergelijking tussen het leven van deze staatsman en dat van de dichter Wiselius. ‘Dat van Schimmelpenninck was, tot het laatst, alléén politisch; dat van Wiselius voor het grootste deel studie en poëzie.... De een cijferde met gebeurtenissen, de ander met begrippen. Bij den een was meer politische logica; bij den ander stonden verstand en karakter onder de heerschappij eener zachte, hupsche, hoflijke, allengs hoofsche gezindheid. Beiden meenden het wèl met de omwenteling. Doch Schimmelpenninck nam haar als feit, dat men, om er alle partijen mede te verzoenen, moest temperen en mengen; voor Wiselius was zij beginsel met uitsluitend regt. Schimmelpenninck zag in haar slechts een strijd over vormen van regering, een krijg van meeningen en belangen, dien men bij verdrag kon afdoen; bij lieden van den stempel van Wiselius was, zoo niet de uitgedrukte gedachte, althans een gevoel, dat de omwenteling een nieuwe wereld, een *novus saeclorum ordo* beteekende.’

Ongetwijfeld is de onbuigzame, energieke staatsman Thorbecke in veel opzichten het tegendeel van Schimmelpenninck, evenals de dichter Wiselius ver achterstaat bij Potgieter, maar in

1) Herinneringen II, blz. 220.

deze tegenstelling van de politicus en de dichter zit veel, dat ons voor de geest kwam, toen we het beeld van Thorbecke naast dat van Potgieter plaatsten.

Thorbecke verdiept zich in de studie van het jongste verleden om lessen en aanknopingspunten. Zijn denkbeelden en beginselen worden getoetst aan die van leidende staatslieden uit onze historie. De grote les der revolutie is: ongelukkig het volk, dat niet uit eigen kracht nieuwe vormen voor het nieuwe leven scheppen kan; dat in tijden van vernieuwing geen mannen telt, die door energieke beginselvastheid 'een middelpunt worden voor weifelende geesten.' Hij ziet niet naar het verleden om 'onze grootheid te bewonderen', maar om 'ons zwak in de oogen te zien.' Het verleden moet zijn blik scherpen voor de toekomst. Wij zagen in de *Historische Schetsen* hoe de professor Thorbecke steeds meer in zich de minister voelt, niet als dienaar van de Kroon, maar als aanvoerder van de overwinnende bourgeoisie.

Potgieter gaat naar het verleden met het heimwee van de romantiese poëet, maar zijn kloeke Hollandse geest maakt hem op zijn wijze tot een man van de daad. De dichter schiep zich een zeventiende-eeuws paradijs, als toevlucht voor gemoed en geest; de geboren criticus miste, evenmin als Thorbecke de moed om 'ons zwak in de oogen te zien.' Daarom bond hij de strijd tegen Jan Salie aan in zijn Gids, de gesel van de middelmaat, de wegwijzer naar hoger. Als de nieuwe wegen maar gebaand en betreden werden door enkele sterken en bewusten, zou het aangemoedigd, alom verrijzend talent zich onweerstaanbaar aangetrokken voelen, en een steeds aangroeiende kern helpen vormen. Na de algemene ontwaking van de geesten, zou het de goede, krachtige wil van de individuen niet moeielik vallen, de samenleving te vervormen tot een harmonies geheel, samengebonden door zedelike banden, waarin elk deel zijn betekenis ontleende aan het geheel. Het vorstenhuis, gedachtig aan de grootheid der vaderen, zou zich geroepen achten voor te gaan, en daardoor opnieuw symbool van de volkseenheid worden. Om die eenheid te bewaren kon men steeds kracht putten uit de herinnering en de verering van het volksverleden. De roeping van De Gids was, om in deze richting leiding te blijven geven; om een geestelik

centrum te worden voor een tijd, waarin het heerlik zou zijn te leven.

Maar terwijl de bewindsman Thorbecke gereed staat om zijn historiese taak als organisator van het liberalisme te aanvaarden, heeft de utopistiese idealist Potgieter onbewust het hoogtepunt als geestelik leidsman van zijn Volk reeds achter zich, en nadert het tijdstip, waarop de bittere ervaring hem langzamerhand zal doen ontwaken uit zijn dichter-droom.

ASSEN, Junie 1905.

(Wordt vervolgd.)

De kleine Johannes
Derde en laatste deel.
Door
Frederik van Eeden.

IV.

Zoo verliet dan nu de kleine Johannes wederom zijnen geleider en zijn vriendin en ging een schooner menschenleven en een edeler menschenwereld zoeken.

Hij deed het nu niet meer lichtvaardig, zooals hij eerst zijn vader en toen Windekind verlaten had, ook niet half-gedwongen, zooals hij Vredebest had moeten verkiezen boven het woonwagenkamp.

Nu handelde hij naar zijn gedachte geheel vrijwillig, en niet uit lichtzinnigheid, maar uit overtuiging. Men zou zeggen, niet waar? dat hij heel wat vooruitgegaan was. Dat dacht hij ook.

Hij herinnerde zich ook zeer goed het eerste gesprek met Markus, tijdens 't onweer, over herinneren en vergeten. Wat hij nu deed, scheen hem echter geen ontrouw. Hij verliet vrienden, maar hij volgde wat hij voor de stem hield van den liefsten vriend, zooals Markus hem geleerd had.

Hij moest den weedom der menschen bestrijden, dat had hij besloten. Maar hij moest ook allereerst zelf een goed mensch zijn. En hij was het met Van Lieverlee eens, dat een goed mensch ook een mooi mensch behoorde te zijn, en een mooi leven behoorde te leiden.

Van een mooi mensch had hij tot nu toe veel te weinig. Aan zijn gezicht kon hij vooreerst niet veel doen, hij had een vaag besef dat het leelijk was. Des te meer moest hij voor zijn pakje zorgen. Elke bloem, elke vogel zag er beter uit dan hij. Zijn pet en zijn buisje waren zonder model, verregend en verschoten, zijn schoenen vormeloos en afgetrapt. De ge-

dachte dat hij zóó bij een gravin zou moeten logeeren, en naast Van Lieverlee verschijnen, beklemde hem niet weinig.

Gelukkig had hij nu wat geld. Wel niet veel, want hij moest er van reizen, maar hij kon er toch ook wat van koopen. En dat werd een langdurig en zwaar denken voor Johannes, wat hij nu toch wel koopen zou, om zich met de minste kosten het keurigst uit te dosschen.

De eerste aankoop was een wit gesteven frontje, daarbij een dasje met gemaakten strik - zwart, want kleuren durfde hij niet aan, denkend aan den schitterenden halstooi van Van Lieverlee. In dat frontje kocht hij knoopjes, met groene steentjes, die smaragden moesten verbeelden, maar glas waren. De knoopjes waren niet noodig, want het frontje ging van achteren dicht, maar hun bescheiden flonkering toonde Johannes' goeden wil tot uiterlijken tooi. Ook kocht hij een hard rond hoedje, een manteljas, en een paar nieuwe schoenen. Dat deze laatste pijn deden verdroeg hij graag, en hij verheugde zich over den geur van nieuw leder die ze verspreiden en over hun luide kraken. Eerst kraakten ze niet, tot zijn teleurstelling, maar na een uur of wat, jawel! daar begon het, knerpend en knetterend, alsof ze ieder wilden laten merken, dat er voortaan aan een verhevener leven en een mooier menschenwereld zou worden meegedaan.

Eindelijk...glacé handschoenen. Maar die durfde hij niet dragen, toen hij ze had. Evenmin durfde hij ze uitlaten, want ze hadden veel geld gekost, en dat mocht toch niet weggegooid zijn. Derhalve eindigde hij met er één te dragen en één uit te laten. Hij meende zich te herinneren dat dit inderdaad ook mode was.

Een reiskoffertje scheen hem nu nog het ideaal, het toppunt van deftigheid. Maar hij had niets om er in te doen. Den inhoud er bij te koopen, daaraan viel niet te denken, en het enkel voor sier mede te nemen, dat ging tegen zijn gevoelen van ernst en eerlijkheid. De oude tasch van tante Serena liet hij aan Marjon.

Het afscheid viel hem niet zwaar, o neen! hij was zoo vervuld van het schoone leven dat hem wachtte. Nooit had hij zoo vast de overtuiging gevoeld dat hij op den rechten weg was, dat het goed was wat hij ging doen.

Markus had gezegd dat het blijde en gelukkige ook het goede is wat wij moeten zoeken. Johannes voelde zich nu zoo blijde en licht als nooit te voren sints hij Windekind verliet. Zou dat dan niet beduiden dat hij op den goeden weg was?

En wat was de stem van den Vader, waarvan Markus sprak, als het niet was deze innerlijke blijdschap? Het was toch geen hoorbare gewone stem, die geluid gaf en Hollandsch of een andere taal sprak? Zoo stond het wel in den bijbel, maar zoo was het nú niet. Dan moest het wel dat gevoel zijn, dat gevoel van vreugde en gelukkige verwachting, dat hij nu ondervond.

Ziet ge dat Johannes wel vooruit was gegaan? Ik geloof niet dat ge beter hadt kunnen redeneeren dan hij. En als ge er niet in waart geloopen, zooals hij er in liep, dan zou dat meer geluk dan wijsheid zijn geweest.

Van Lieverlee had eerst beloofd hem te vergezellen. Maar op 't laatste oogenblik schreef hij 't af, zonder te zeggen waarom, en liet Johannes alleen gaan.

In het hoekje van een derde-klas wagon, spoorde hij door de vreemde landen, onder de vreemde menschen. Hij was rustig en tevreden, omdat hij naar de twee kinderen ging. Dat was hem even goed als reisde hij naar 't ouderlijk huis. Waar die lieve, mooie wezentjes waren, daar was zijn thuis. De menschen van het vreemde volk zag hij met belangstelling. Ze schenen hem minder plomp en grof, minder leelijk en onhebbelijk dan zijn eigen volk. Ze waren zoo veel vroolijker en hupscher, ook voorkomender onder elkaar. Johannes beijverde zich aan die algemeene heuschheid mee te doen, als het pas gaf. Daar hij echter de vreemde taal niet zoo vlot sprak, zat hij meestal maar vriendelijk gestemd in zijn hoekje en in zijn manteljasje, te luisteren naar het druk geredekavel rondom hem, dat voortging met luid gelach en hevige gebaren, in de schuddende en rammelende wagen.

Des nachts sliep hij weer op de lederen banken van een boot. Maar nu niet op de vlakke Rijn, maar op de geweldige, deinende zee. Rondom hem was het vol menschen, waarmee hij niets te maken had. Alleen zijn buurman op de lederen bank verzocht Johannes hem niet tegen 't hoofd te trappen. Toen lag hij verder zoo klein en stil mogelijk.

Te middernacht keek hij op en zag de kajuit eens rond, niet wetend of hij werkelijk geslapen had.

De menschen lagen rustig, enkelen maakten rare geluiden, de meesten schenen te slapen. In het vertrek was het half duister, geheimzinnig gingen de lampen heen en weer en de planten op tafel stonden te sidderen. Overal hoorde men zacht gerinkel en gekraak, onder het dreunen en doffe stompen der machines. Buiten ruischte en schoof het zeewater zwalpend langs de zijden van het rusteloos voortzwoegende schip.

Bij de tafel zat een enkele passagier, een lange, donkere gestalte, onbewegelijk, het hoofd voorover op de handen geleund.

Johannes bekeek hem goed. Hij leek wel een verbazend groote ruime manteljas aan te hebben, vol plooien, en op zijn hoofd een breede vilten hoed. De eene hand die Johannes kon onderscheiden, scheen zeer wit en mager.

Hoe scheen die man toch zoo bekend? Het was alsof Johannes dadelijk een bekende stem zou hooren. Hij dacht aan Markus, toen aan zijn vader....

Daar ging plotseling de magere hand omlaag en het gezicht draaide zich naar Johannes toe. Alleen de witte baard kwam daardoor in 't licht, het overige bleef in schaduw van de hoed. Toen herkende hem Johannes.

- ‘Vriend Hein!’ zei hij, en hij was in 't geheel niet bang, veel geruster dan de eerste maal.
- ‘Dag Johannes!’ zeide de Dood en knikte. Wat zag hij er veel vriendelijker uit, veel menschelijker, dacht Johannes. Geen knokenkerel met een zeis, neen! eerder een lieve, oude, zéér, zéér oude oom.
- ‘Wat doet ge hier?’ vroeg Johannes.
- ‘Zaken!’ zeide de Dood droogjes.
- ‘Krijgen we schipbreuk?’ Johannes maakte deze gevolgtrekking zonder zich bizonder te ontzetten. Het scheen hem zelfs eerder een belangrijk avontuur.
- ‘Neen! neen!’ zei de Dood. ‘Wou je dat zoo graag?’
- ‘Ik wou het niet. Maar ik ben er ook niet bang voor.’ -
- ‘De laatste maal, Johannes, vroeg je of ik je wilde mee-nemen.’

- ‘Dat zou ik nù niet vragen,’ zei Johannes, ‘het leven wordt nu pas mooi.’
- ‘Ben je dan nu niet bang voor me, Johannes?’
- ‘Neen, want ge ziet er nu zooveel vriendelijker uit.’
- ‘Ik ben ook vriendelijk, Johannes. Hoe meer je je best doet om mooi te leven, hoe vriendelijker ik word.’
- ‘Maar hoe komt dat, vriend Hein? Ik zou denken, hoe mooier leven, hoe moeielijker scheiden.’ -
- ‘Het moet het rechte mooi zijn, Johannes, het rechte mooi.’
- ‘Dan zoek ik nu toch zeker het rechte mooi, dat ge zooveel vriendelijker kijkt.’ -
- ‘Je zoekt het wel, Johannes. Maar kijk goed uit of je 't ook vindt. Pas op, pas op. Als ik weerkom, wou ik recht glunder kijken, lieve Johannes, en daar moet je voor zorgen.’
- ‘Hoe dan, vrind Hein? Hoe onderscheid ik het rechte mooi? Hoe kan ik u glunder laten kijken als ge weerkomt?’

Maar de dood wendde zijn bleek gezicht weer af, schudde even het hoofd, en bleef onbewegelijk en zwijgend zitten. Nog eens vroeg Johannes hem aan, maar het baatte niets. Toen werd zijn hoofd weder dof en zijn oogen zwaar en alles verdween in een sluier van slaap, onder het dreunend en trillend deinen van zijn leger.

Toen hij den volgenden morgen bovenkwam zag de wereld weer recht helder en lustig. De zon scheen verwarmend op het dek, de frissche blauwe zee tintelde in 't licht en daar vóór hem, daar lag het vreemde land, als een lange reeks blankgrijze kusten, lekker zich koesterend in den October-zonneschijn. Kleine huisjes zag Johannes op de heuvels staan, in den grooten dag, en hij dacht aan het heele kleine leven dat in die huisjes voortging, van aankleeden en boterammen en kindertjes naar school gaan, alles zoo gewoon en klein in wat voor hem zoo vreemd en groot was.

Zij voeren een groote rivier op, veel breeder dan den Rijn. De meeuwen zwierden over het gelige water en rustten op de zandbanken en bij de slibbige oevers. Kris en kras laveerden de visschersbooten rondom hen en een menigte schepen en

stoombooten kwamen hen te gemoet. Eindelijk doemde in de verte een reuzige stad, gansch in grauw nevelwaas, met de donkere warreling van scheepstakelij, fabriekschoorsteenen en torens. Somber, ontzachlijk, onbegrijpelijk.

Als Johannes niet zoo vervuld ware geweest met zijn twee kinderen dan had hij meer acht gegeven op de stad. Nu nam hij die maar even waar, als een onverwachte schaduw, waarvan men de herkomst niet begrijpt, als een onheilspellend vóórgevoel, als het rommelen van den grond vóór een aardbeving, een oogenblik later is de schrik voorbij en gelooft men 't niet meer.

Zoo was ook Johannes de groote stad, en de mijnwerkers, en alles vergeten toen hij de stemmetjes der twee lieve meisjes hoorde.

Zij woonden in een landhuis, dat Johannes prachtig toescheen, een klein paleis. Het was gebouwd van roode baksteen en grijze kalksteen, en stond op een heuveltop, dicht bij de zeekust. In den tuin stonden donkere cederboomen en steeneiken, en groote perken rhododendrons. Het gras was kort en effen, zoo effen als groen fluweel, en daartusschen lagen de keurig nette paden van geel grint.

Het was geen gemakkelijke dag voor Johannes en lang zoo plezierig niet als hij gedacht had. Opgewacht te worden door een lakei, als men zonder koffertje uit een derde klasse komt, dat was geen pretje. Zulk soort beproevingen had Johannes nog niet ondervonden.

In huis was het zeer stil en statig. De kinderen hadden les en waren in 't eerste uur niet te zien. Johannes kreeg een bange indruk van zwierige pracht, waarbij hij zelf bespottelijk afstak, en van benauwende deftigheid. Hij wou dat hij hier nooit gekomen was, met zijn hoopvolle en overmoedige stemming was 't in eens gedaan. Hij struikelde over witte berenvachten, en liep tegen een glasdeur aan, in de meening dat die open was, als ware hij een hommel achter een venster-ruit. Hij dacht hoe hij 't snelst weer weg zou komen, en wou dat hij bij Markus was, in het kleine kroegje. Heel ver van schreien was hij niet.

In de stille salon, bij een zacht knetterend steenkolen-vuurtje

lag de gravin op een sofa. Johannes kwam met groote stappen naar haar toe en maakte een linksche buiging. Een groot aantal hondjes, misschien wel zeven, blaften tegen zijn beenen. Hij dacht om zijn frontje en de groenglazen knoopjes er in, en hoe die volstrekt geen zwierigen indruk zouden maken. Mevrouw keek alsof ze zich niet recht meer herinnerde wie hij was en wat hij eigenlijk doen kwam.

- ‘Ga zitten,’ zei ze in 't Engelsch met een gekunsteld glimlachje en een vermoeide stem, ‘ik hoop dat je een aangename reis gehad hebt.’

Johannes ging zitten en merkte nu op dat er nog iemand in de kamer zat, tegen wie hij beproefde nogmaals te buigen, hetgeen echter niet opgemerkt werd.

Dat was een zeer indrukwekkende persoon. Ze lag achterover in een leuningstoel en had zooveel witte kant, zwanendons, gaas en tulle aan, dat ze nog veel grooter en zwaarder leek dat ze al was. Op 't hoofd droeg ze een reusachtigen hoed met levensgroote pruimen en perzikken, blauwe kunstbloemen, vergeetmeniet en korenbloem, en een blauw-gazen sluier. Haar gezicht was bizonder groot, oorspronkelijk hoogrood, maar door veel poeder tot rose getemperd, een weinig puisterig en min of meer gekneveld. Haar dikke, roode, glimmende handjes waren stijf van juweel-ringen en hoewel het volstrekt niet warm was, bewaaide ze zich onophoudelijk met een grooten waaier van witte struisveeren, waartusschen paarse en groene edelsteenen blonken. De zonderlingste snuisterijtjes van goud en zilver, varkentjes, kruisen, hartjes en penningen, hingen in een dikken bundel op haar boezem, aan lange veelsnoerige kettingen. Een dunne krukstok met gouden heft stond bij haar stoel en op het tafeltje bij haar hand zat een kleine groene papagaai en at druiven. De zeven hondjes allen wit met lichtblauwe strikjes om den hals, hoorden blijkbaar van haar, want ze zaten in een dreigenden kring als wachten om haar heen en loerden vinnig naar Johannes' beenen.

- ‘Wat moet die jongen?’ vroeg ze, met een geweldig grove stem, zonder ook maar even naar Johannes op te kijken, en eer er antwoord kwam riep ze ‘Alice!’

Terstond kwam van achter een portière, alsof 't in de comedie was, een keurig net kameniertje, in 't zwart gekleed met

blinkend witte muts en manchetjes, voor den dag, zweefde met stille stapjes en maniertjes naderbij en gaf de groote dame een reukflesch, waaraan deze ijverig begon te snuiven.

Johannes zat dood-verlegen. Hij voelde. dat die kostbare kristallen reukflesch op hem doelde. Die riep met de flikkerende taal van zijn honderd geslepen vakken: ‘Je stinkt naar de derde klasse.’ Hij zat als toegeschroefd en verlamd en keek naar de reukflesch, als wenschte hij dat het een dynamietbom ware, die aanstonds hem, het schoone huis, en al zijn schoone illusies in de lucht zou laten vliegen.

Toen kwam gravin Dolores hem te hulp.

- ‘Lieve Lady Crimmetart,’ zeide ze met vleiend stemgeluid, ‘dit is een zeer interessant jong mensch, werkelijk zeer interessant. Hij is een jong dichter, die zijn eigen composities zingt, is 't niet zoo, Johannes? En zoo allerliefst weemoedig, werkelijk allerliefst, u moet het eens hooren, lieve vriendin! ik weet zeker dat het u bevallen zou.’

- ‘Werkelijk?’ zei de grove stem, en het vervaarlijk groote gezicht met de blauwe puil-oogen keek Johannes aan.

- ‘O ja, lady Crimmetart,’ ging de gravin voort, ‘maar dat is nog niet alles. Johannes is ook een medium, een sensitief, die allerlei elementalen zien kan, soms zoo maar op klaarlichten dag, is 't niet zoo, Johannes?’

Johannes was veel te beroerd en te beduusd om iets anders te doen dan verwezen knikken.

- ‘Werkelijk?’ zei lady Crimmetart, met een stem als die van een scheepsgezagvoerder bij vliegend weêr. ‘Dan moet hij op mijn avond-partij komen van aanstaande Zaterdag.’ -

- ‘Hoor je 't, Johannes? - Dat is een groote eer,’ zei gravin Dolores. - ‘Lady Crimmetart is een van de knapste vrouwen van de wereld, en op haar partijen komt de keur van het intellectueele Engeland.’

- ‘Ik zal je laten praten, jong man,’ zei lady Crimmetart, ‘met Ranji-Banji-Sing van de Universiteit van Benares, de groote theosoof, en met Professor von Pennewitz uit Moskou.’

Men kan zich denken welk een heerlijk vooruitzicht dit voor den armen kleinen Johannes opende. Maar Lady Crimmetart verzocht niet, ze kommandeerde. Er scheen niets tegen te doen.

Toen kwam een ander kamermeisje, even net en vlug en stil als 't eerste, en presenteerde thee met dunne boterhammetjes en heet gebak. Johannes zag zenuwachtig toe, hoe men daarvan nemen moest, en probeerde dat na te volgen, maar gooide natuurlijk de melk om, onder het koele, scherpe toekijken van het keurige kamermeisje.

'De bisschop komt ook!' viel Lady Crimmetart uit. 'Die engel!'

Johannes stelde zich vóór de mijter en de kromstaf op de avond-partij. Het deed hem denken aan Sinterklaas. De dames praatten daarop over kerkelijke zaken, over avondmaal en altaar, over verkiezingen en graanrechten, tot hij er niets meer van volgen kon. Eindelijk werd Alice weer geroepen, het rijtuig besteld, de reukflesch in een groote reticule gestopt, de zeven hondjes als kralen aan een lang blauw-zijden koord geregen en zoo vertrok de stoet, de papagaai op de hand der kamenier. Bij de deur keerde de groote dame, die wat jichtig liep, zich nog eens om, zich steeds bewaaiende, en bulderde Johannes toe: 'Op tijd zijn, hoor! en vergeet je instrument niet!'

- 'Een vrouw uit millioenen,' - zei gravin Dolores, toen ze weg was. 'Is het geen wonderbare vrouw, Johannes? zoo goed! zoo verstandig!' -

- 'Ja! Ja!' zei Johannes gedwee, angstig denkend over dat instrument dat hij mee moest brengen.

Eindelijk, eindelijk, daar hoorde hij een druk gekweel van hooge stemmetjes, en het getrampel van luchtige voetjes door 't stille huis.

Zijn hart begon te bonzen. Daar ging de deur open, en in een paar seconden voelde hij de dierbare zachte handjes hem beroeren, en werd hij als overstelpt door hun drukke. hooge stemmetjes.

Dat gaf troost. En toen zij hem mee naar buiten trokken en hij met hen wandelde in de frissche avondwind, aan iederen arm een kind, over de groene klippen langs de wijde zee, toen ging wat van de beklemming weg en voelde hij iets van dat nieuwe geluk waarop hij gehoopt had.

Maar des nachts kon hij niet slapen en toen 't licht kwam

lag hij nog in spanning te turen naar de fraaie zoldering van donkerbruin hout, waarop kleine sterretjes van verguld te zien waren.

Hij, de kleine Johannes, was te gast bij een gravin, in een schoone wereld ingeleid, en bij de liefste wezentjes onder de menschen. Hij was nu bij zijn kinderen, maar hij was toch niet gelukkig. Hij was immers veel te arm en te dom, en zou hier jammerlijk beschaamd worden. Als hij aan die flikkerende reukflesch dacht en aan het omgevallen melkkannetje, duwde hij beschaamd en wrevelig zijn neus in de kussens.

En toen hij eindelijk tegen den morgen even insliep droomde hij van een grooten winkel, waar enkel zwembroekjes te koop waren in honderderlei stoffen en kleuren, met bont omzoomd, van laken, leder, hermelijn en fluweel, met strikken en monogrammen. En toen Johannes er een kwam uitzoeken voor de avondpartij, stond een reusachtig man met een langen baard en hooge bonte muts op achter de toonbank. Das was professor von Pennewitz en die nam hem examen af, maar Johannes wist niets, hoegenaamd niets. Hij moest zakken. Toen kreeg hij een viool zonder snaren en daarop moest hij spelen en toen dat niet lukte nam von Pennewitz zijn bonten muts en zette hem die op, zoodat Johannes er heelemaal in verdween en voelde of hij stikken zou van warmte en benauwdheid....

Daar luidde een krachtig: ‘tik! tik! tik!’ en hij werd wakker, klam van angst.

V.

Nog éér hij ‘ja!’ had geroepen - (in plaats van ‘yes!’ zooals hij zich nadrukkelijk had voorgenomen, maar door de verrassing niet deed) - daar ging de deur open en het kamermeisje kwam binnen, met een groot zilveren theeblad in de handen. Ze zag nog keuriger en netter dan gisteren, alsof ze al dien tijd onder een glazen stolp had gestaan, en ze kwam zonder eenige beschroomdheid naar Johannes toe en presenteerde hem thee.

O wee, dat was een beklemmende zaak! Zooiets was hem niet overkomen sints hij de kinkhoest had en zijn moeder nog

leefde, die hem op bed thee met beschuitjes bracht. Daatje kwam hem ook wel eens roepen en dat maakte hem boos, omdat het leek alsof hij nog een klein kind was. Met Daatje was het ook heel wat anders. Die leek meer op een baker.

Maar dit wild-vreemde en zwierige dametje, met opgemaakt haar en mutsje met sneeuwwitte linten, dat hem overviel in zijn hemd, gezond en wel in bed, terwijl zijn frontje nog eenzelvig over de stoelleuning hing en de groenglazen knoopjes als verschrikt naar de overige schamele kleeding keken, die op de tafel lag uitgestald - dat bezorgde hem bange oogenblikken. Hevig blozend weigerde hij de thee en hield zich doodstil, terwijl zijn kamer werd opgeruimd. Bij elk van zijn povere kleedingstukken die onder het oog of de handen van het nuffige kamermeisje kwamen, voelde hij haar schampere onuitgesproken gedachten. Tot aan zijn neus kroop hij onder de lakens en het zweet brak hem uit. Hij herademde toen de deur achter haar dichtging, en keek verwonderd naar de kannen met warm water en de sneeuwige bad-handdoeken die ze voor hem achterliet, onzeker wat men verwachtte dat hij met dat alles precies zou uitrichten.

Ja, het was waarlijk geen peulschil voor Johannes, die intrede in een beter menschenleven en schooner menschenwereld.

In den voormiddag ging het wat beter, want hij bleef alleen met de twee kinderen en hun Duitsche goevernante. Dat was een gewoon vrindelijk mensch waarbij Johannes zich meer op zijn gemak gevoelde, en die hij durfde raadplegen over zijn kleeding en over al wat hij in zulk een deftig huis al zoo niet of wèl kon doen.

De gravin zelve zag hij niet vóór den namiddag. Toen kreeg hij door tusschenkomst van de kamenier een uitnoodiging om bij mevrouw te komen. Ze wenschte met hem te praten.

Ze lag weer op de sofa en beduidde hem dat hij bij haar zou gaan zitten. Johannes dacht dat zij hem iets zou te vragen hebben. Maar neen! ze verlangde niet anders dan conversatie, hij moest maar weten waarover. Toen Johannes dit bemerkte wist hij natuurlijk niets, en na een pijnlijk kwartiertje waarin hij niet veel meer uitbracht dan ‘ja, mevrouw!’ en ‘neen!

mevrouw!' werd hij ontslagen, nog ongelukkiger dan te voren.

De hoofd-maaltijd, des avonds half acht, was niet minder plechtig, beklemmend en vol inspanning. Het was stil als bij een begrafenis, men sprak zacht en fluisterend, onhoorbaar liepen de bedienden af en aan. De goevernante had Johannes gezegd dat hij zich 'kleeden' moest, maar och arm! wat had hij om zich te kleeden?

En toen hij achter zijn stoel stond, in zijn schamele buisje en zijn frontje, en de kaarsen met hun rose schermpjes de bloemen en het schitterend tafelgerei beschenen, en mevrouw in het groote halfduistere eetvertrek kwam aanruischen met zijden gewaad, toen voelde hij zich weer recht rampzalig. Met het Engelsch ging het ook bijster stroef en Hollandsch scheen hier niet zeer in zwang. Bij ieder gerecht wist hij dat hij iets verkeerds of onhandigs deed, en als de lakeien over hem heen bogen, bij 't aanbieden der schotels, bliezen ze minachting in zijn hals.

Den tweeden nacht sliep hij spoedig in, vermoeid als hij was door veel niet-slapen. Maar tegen den nanacht, daar begon het akelig en vervaarlijk in zijn droomen te spoken. Ik behoef u zeker niet te vertellen hoe spaansch het daarbij kan toegaan. Woedende stieren die hij ontloopen wou en telkens weer zag aankomen bij 't inslaan van een laan. Eenzame kamers met deuren die opengaan, van zelf, en een voetstap en een schaduw om den hoek, van *het*. Spoorrails en een trein in de verte en opeens niet verder kunnen. Hevig bonzen op de deur en geroep 'Johannes! Johannes!' en dan wakker worden en doodelijke stilte. En daarna bemerken dat er iets heel raars in de kamer is, iets allerwonderlijks, een broek die van zelf wegwandelt, en een griezelige frats in een hoek - en dan begrijpen dat men nog niet wakker is, en wanhopige inspanning om echt wakker te worden. Al dat bange ondervond Johannes dien nacht.

En toen hij eindelijk heusch wakker werd, met een schreeuw, die hij zelf hoorde nagalmen in de stilte, en lag te luisteren naar het bonzen van zijn hart, toen hoorde hij waarlijk als een zachte echo van zijn kreet, een bang gesmoord gejammer en gekerm, dat weerklonk door de stille portalen van het nachtelijke huis. Toen het weer stil was, dacht hij dat het nog

droomen was geweest. Maar daar begon het weer, terwijl hij klaar wakker lag, en hij voelde dat hij kippevel kreeg, zoo'n akelig geluid was het. Weer stilte. ‘Het zal een hond geweest zijn’ dacht hij. Maar daar begon het weer. Zoo kermt geen hond, het is menschengeluid. Zou Olga of Frieda ziek zijn?

Maar toen het weer kwam, hoorde hij dat het Olga of Frieda niet konden zijn. Het was 't geluid van een veel ouder mensch. En niet van een zieke, maar van iemand in doodsangst, die bedreigd wordt en om erbarmen smeekt. Iets als: ‘O! - O! - O! - O - god! O - god! - genade!’ Maar woorden verstond hij niet, want het klonk maar heel flauwtjes.

Hij dacht dat er een moord gepleegd werd en herinnerde zich dat de Dood met hem had gereisd. Hij sprong uit 't bed en stapte op 't duistere portaal. Daar was alles rustig. Het geluid kwam van boven. Nu hoorde hij ook in antwoord op het kermen, een kalme, bedarende, sussende stem, soms vermanend, soms vleiend. Een deur ging open, er schemerde zwak licht, een andere deur ging weer open en toe. Dit alles scheen te beteekenen dat Johannes' tusschenkomst in 't geheel niet noodig was, dat hij misschien een heel gek figuur zou slaan, door te willen optreden als redder. Toen ging hij weer slapen, maar in nare, droefgeestige stemming.

Des morgens zaten de beide meisjes en de goevernante aan 't ontbijt, met thee en havermout en geroosterd brood en ham en eieren, alsof er niets gebeurd was. De moeder was weder afwezig tot den namiddag. Frieda en Olga zaten zeer rustig en stil te eten als uiterst welopgevoede meisjes.

Eindelijk kon Johannes niet langer zwijgen en vroeg aan de Duitsche juffrouw:

- ‘Is er iets ergs gebeurd van nacht?’

- ‘Neen!’ zei de Duitsche juffrouw en keek op haar bord. ‘Er is een zieke in huis.’

- ‘Heb je Heléne gehoord?’ zei Olga, Johannes ernstig aanziend. ‘Ik hoor haar niet meer. Vroeger hoorde ik haar wel, maar nu slaap ik er dóór. Arme Heléne!’

- ‘Arme Heléne!’ lispelde Frieda haar plichtmatig na, en lepelde vlijtig haar havermout verder.

Des middags werd Johannes weer in de salon geroepen.

Hij had een lange wandeling langs zee gemaakt, alleen, en was wat meer op zijn gemak. Hij had zich voorgenomen te vragen of hij weer weg mocht gaan, daar hij toch hier niet hoorde, en zich ongelukkig voelde. En de avondpartij, morgen bij Lady Crimmetart, waar hij zou moeten komen met een instrument, die was hem te machtig. Vóór dien tijd moest hij weg.

Maar eer hij in dier voege zijn woord kon doen, begon zijn gastvrouw aldus:

- 'Lieve Johannes, ben je van nacht geschrokken? Heb je wat gehoord?'

Johannes knikte.

'Nu dan, omdat ik vertrouwen in je stel, zal ik je mijn droevig geheim meedeelen. Luister.'

En de voorname en bevallige vrouw wenkte hem met haar liefste glimlach vertrouwelijk naderbij, en deed hem neerzitten op een laag stoeltje bij de sofa.

Toen was het Johannes of hij bijna verkleumd in een warme kamer werd gebracht. Het tintelde hem behagelijk langs den rug en hij kreeg een heerlijk gevoel van rust en veiligheid. Mevrouw legde haar zachte fijne hand op de zijne en keek hem vriendelijk in de oogen. Wat was zij mooi, en wat had zij een zachte, vleiende stem. Al de benauwing der laatste dagen werd vergoed.

- 'Ik zal maar tegen je spreken, lieve Johannes, of je veel ouder bent. Je schijnt mij werkelijk ouder en wijzer dan je jaren meebrengen, is 't niet zoo?'

Johannes was gestreeld.

'Je moet dan weten dat ik ontzachlijk veel geleden heb in mijn leven. Het leed was, om zoo te zeggen, mijn trouwste levensgezel, van mijn vroegste jeugd.'

Het hart van Johannes ontstak al in mededoogen. Mevrouw ging voort, in keurigen stijl en het vloeiende Engelsch dat Johannes meer bewonderde dan wel goed verstond.

- 'Mijn huwelijk was zeer ongelukkig. Door dwang van mijn ouders huwde ik een rijken man, dien ik niet liefhad. Hij is nu dood, - ik zal geen kwaad van hem spreken....'

Hier was Johannes reeds klaar met zijn overtuiging dat die man een aterling was geweest.

‘Ik zal je ook niet plagen met het verhaal van al onze ellende. Laat ik volstaan met te zeggen dat we niet bij elkaar hoorden en elkanders leven verbitterden. Na een zes jaren lange foltering - want anders was het niet - gebeurde er iets....wat in zulke gevallen meestal gebeurt....Begrijp je wat ik bedoel?’

Johannes begreep het niet, wat hij zeer spijtig vond en dom van zichzelf.

‘Ik ging van een ander houden....Zul je mij er om minachten?’

Neen! neen! schudde Johannes zeer nadrukkelijk.

‘Gelukkig kan ik er bij zeggen, lieve jongen, dat ik mijzelven niets te verwijten heb en mijn kinderen zonder schaamte in 't gelaat mag zien. De man van wien ik hield, was ongelukkig getrouwd, evenals ik. - Wij hebben elkaar nooit weergezien, zelfs niet....’

Een pauze, waarin de stem der schoone spreekster stokte, en zij even slikken moest, terwijl haar oogen vochtig befloersd werden. Johannes hart versmolt in medegevoel.

- ‘Zelfs niet, toen ik vrij was. Mijn man vond aanleiding in dit geval, om mij mijn kinderen te ontnemen. Jaren heb ik gescheiden van hem geleefd, zelf in armoede en ontberingen, met maar één oude knecht die mij niet wilde verlaten, ondanks zijn schraal loon.

In dien tijd, mijn jongen, - je zult misschien verwonderd zijn het te hooren - verlangde ik niet alleen naar mijn kinderen, met knagend verlangen, maar zelfs naar hem die mij zooveel verdriet heeft aangedaan. Het samen ouder-zijn over lieve kinderen is een wonderbare band, die nooit geheel verslijt. Ik zou hem alles vergeven hebben, zoodra hij mij terug riep.’

Een stilte, waarin Johannes' tot bewonderen zoo geneigd gemoed zich gansch daaraan overgaf. Mevrouw vervolgde:

‘Ik ben teruggeroepen, maar helaas! te laat. Men telegrafeerde mij dat hij ziek was en mij spreken wou. Maar toen ik kwam lag hij al te ijlen, en is niet meer tot kennis gekomen. Drie dagen en nachten zat ik aan zijn bed, nagenoeg zonder slaap, om op te vangen wat hij mij te zeggen mocht hebben. Maar het bleef ijlen, ijlen, ijlen. Verwarde onzin,

zonder ophouden, met een zachte prevelstem. Hij kende mij wel, maar hij bleef even hard en koud, soms spottend, soms boos en schamper. Die nachten vergeet ik nooit....

Bij mijn twee kinderen vond ik een ouder meisje, dat ik nooit gezien had. Men zei mij, dat het een vóórkind was van mijn man. Ik had er nooit van gehoord. Waar de moeder was kon men mij niet zeggen. Men meende dat zij dood was. Het meisje was toen zoowat vijftien jaar. Mooi, met prachtig teint, fijn profiel en loshangend zwart haar....'

'Mooier dan Frieda of Olga?' vroeg Johannes.

Mevrouw glimlachte:

'Heel ander mooi. Veel somberder en weemoediger. Toen ik bij haar kwam zat ze te schreien en wou niets van me weten. "Ieder heeft een hekel aan me," zeide ze maar. En dat herhaalde ze den ganschen dag. Ze deed niets als heen en weer loopen, schreien en tobben. Alleen met groote moeite was ze des morgens tot opstaan en aankleeden te krijgen. En 's avonds niet tot slapen gaan. Ze was zielsziek, en is gaandeweg erger geworden. Mijn man stierf en ik bleef met het drietal achter, waarvoor ik zoo goed zorgde als ik kon.'

Toen bestudeerde gravin Dolores een tijdlang haar mooie, juweel-versierde handen, en ging langzaam voort.

'Omtrent haar moeder wist Helene niet veel. Maar ze hield steeds vol dat zij leefde en terug zou komen, en ook....dat haar vader er mede gehuwd was....'

Weder een lange stilte. Mevrouw keek met hare zacht toegenepen oogen Johannes aan, of hij begreep. Maar hij begreep blijkbaar niet, en zat met argeloos geduld te wachten wat er verder komen zou.

- 'Voel je, Johannes! - wat dit zou beteekenen, voor mij....voor mijn kinderen....als het wáar was?'

Johannes voelde alleen dat hij de spreekster eenigszins verward en schaapachtig aankeek.

- 'Bigamie, Johannes, is een ontzettend misdrijf!'

Wacht! daar ging hem een licht op, hoewel flauw. Zijn lieve kinderen zouden dan niet wettig zijn, onecht, natuurlijk, of hoe het heette. Ja, ja, dat ware wel ontzettend, al was het niet aan hen te zien. Maar de gravin hielp hem nog verder.

‘Het denkbeeld, Johannes, te leven van het fortuin van een ander is voor een vrouw van eer ondragelijk!’

Al weer wat! Het fortuin van een ander! Dus hoorde wellicht al die pracht aan de arme gekke Heléne. En zijn mooie lieve kinderen en hun schoone moeder waren maar onrechtmatige indringsters, woekerend op ander's eigendom.

Johannes deed eerlijk zijn best iets van al die verwarde en rare dingen te voelen, zooals de spreekster het scheen te voelen. Maar dat gelukte niet. Toen zei hij, in zijn behoefte tot troosten, maar dapper wat hem voor den mond kwam, in een strompelend Engelsch dat ten slotte hals-over-kop van de trap rolde.

‘Neen, mevrouw, u moet u daar niets van aantrekken. U is mooi, en uw kinderen zijn mooi, en daarom komt al dat mooie u toe. Van die schande geloof ik niets, want ik heb er niets van gezien. Als er schande was, dan zou ik die toch moeten merken. Maar wie merkt er nu wat van, of er ergens iets op een papier staat, in een of andere kast, wie weet waar? Bent u, en Frieda, en Olga daarom minder mooi? minder lief? minder goed? Ik geef er niets om. Heelemaal niets.’

De gravin begon zoo hartelijk te lachen en drukte zijn hand zoo innig, dat Johannes er verlegen onder werd.

‘O, jij dierbare jongen!’ riep ze al lachend. ‘O jij rare, grappige, snoezige jongen! Je maakt me waarlijk heelemaal vroolijk! Zoo vroolijk was ik in lange niet.’

Johannes was trotsch en blijde door zijn succes. Gravin Dolores droogde haar lachtranen met haar kanten zakdoekje, en hervatte:

‘Maar laat ons nu even ernstig zijn. Het zal je nu ook duidelijker worden waarom ik mij zoo interesseer voor al wat spiritisme is en theosofie. Waarom ik zoo graag luister naar de wijsheid van mijnheer Van Lieverlee en Lady Crimmetart. Waarom ik dien kring der Plejaden in den Haag frequenteer - en óók, Johannes, waarom het mij zoo verheugde jou te ontmoeten, toen ik hoorde dat je ook een medium bent, en de elementalen kunt zien op klaarlichten dag.’

- ‘Waarom dan, mevrouw?’ vroeg Johannes, eenigszins beklemd.
- ‘Maar, jongenlief, hoe kun je dat vragen! Niets kan

mij immers mijn gemoedsrust teruggeven, als één woord van hem, van de overzijde van het graf!'

Ach! dat was een zware slag voor Johannes. Niet zoozeer verdroot het hem, dat hij dus maar om een bij-oogmerk hier te gast was genood - zoo hooghartig was hij nog niet - maar wèl, dat hij nu zeker de lieve vrouw zou teleurstellen. Hij zuchtte en keek op 't tapijt.

'Willen wij de zieke eens opzoeken?' vroeg mevrouw, terwijl ze rees.

Johannes knikte en volgde haar.

Nauwelijks ging de deur van het ziekenvertrek open, of uit de hoek der kamer weerklonk een erbarmelijk gegil.

Het arme meisje zat ineengedoken, in haar witte nachtpon, op den grond, de lange zwarte haren verspreid neerhangend over gelaat en rug. Haar schoone, donkere oogen stonden wijd gesperd en haar gelaat had de uitdrukking van doodelijken angst..

- 'O God! - daar heb je 't al!' gilde ze bevend. 'Nou zal 't gebeuren! - O God, nou zal 't heusch gebeuren! - Ik wist het wel! - Daar heb je 't al! - Zei ik het niet? - Nou gebeurt het! - O! O! O!'

De verpleegster suste en maande, maar het arme, geplaagde schepsel beefde en kreet, en keek zoo radeloos bang, dat Johannes in groote ontroering vroeg weer weg te mogen gaan. Het had den schijn alsof ze hem zoo vreesde.

- 'Neen! mijn jongen!' zei de gravin, 'het is niet om jou. Zoo doet ze bij ieder die binnen komt. Bij alles wat ze hoort of ziet: ze is altijd maar bang! bang!'

Dien ganschen, verderen dag, en een groot deel van den nacht, peinsde Johannes over deze ééne vraag: 'Wáárvoor, wáárvoor is dat arme meisje zoo bang?'

(Wordt vervolgd.)

Verleden en toekomst
Door
Nico van Suchtelen.

Zooals een eenzame daglooner laat nog
's Avonds over het zandige veldje
Kruipt en rooit er zijn armlijke vruchten,
Suffend gelaten zijn leege gepeinzen:
Over den vogel die zoekende rondzwiert
Boven zijn hoofd en de koelte doet rillen
Van zijn geschreeuw, en over der vorschen
Rustloos eentonige, nauw-meer-gehoorde
Reuteling, en over 't deinende gonzen
Ver uit de stad en het woelen der zee;

Zoo leek mijn geest in zijn stilte te peinzen.
Maar toen hij opzag werd hij een jonkman,
Week en verbijsterd: een floers voor zijn oogen,
Zit hij te staren, in twijfel en wanhoop.
Want nog te zwaar is des denkern geweldige
Arbeid; en langzaam zwellen zijn tranen.
En zijn gedachten, verarmden, vereenzaamden,
Voelt hij verloren in wentlende volten,
Weg in den chaos der war'lende wereld
Waarin hij, arme, vereenzaamde, woont.

Waar is nog macht, een werkende schoonheid?
Waar is nog leven, een willend gebeuren?
Als in een zinlooze spookwereld dwaal ik;
Dooden omringen mij, razende dooden
Zwerven tusschen verzonken ruïnen,
Reiken hun hunkrende handen,..waarhenen?...
Hongrende doolers, doellooze schimmen
Zie ik...en ik? een dooler, een doode;
Ik, een wanhopende, een ledige, een hongrende,
Midde in hun spooknacht, een doellooze schim.

Toen werd mijn geest tot een branding, een stormzee,
Tot een onrustige, schuimende stapling
Water die onder een windvlaag omhoog spat.
Zooals een zee wierp mijn geest zijn gedachten
Uit zich omhoog. als de spatten der golven
Die in den grooten hemel verstuiven.
Ik ben de zee, de oneindige volheid;
Ik ben wat eeuwig zich ledigt en eeuwig
In zich terugkeert, het eeuwige Worden,
Ik, de noodwendige, levende geest.

Zooals een slapende, nektar verdoofde
Droomgod onder papaveren krone
Droom ik te midde mijner gedachten.
Eindeloos, eindeloos! Komt mijn geschapenen,
Die alle werelden vult met uw werklijkheid;
Gij, mijn verledenen, die alle eeuwen
Zwervend doorleefd hebt; keert in mij weder,
Dat ik u schouwe als het levende Heden,

Dat ik weer wete, mijn wil en mijn waarheid,
Hoe gij in 't eeuwige Worden verwerd.

Was ik niet zelf eens die wilde spelonk-mensch,
Naakt en wurmen-verslindend en zuigend
Merg uit de knoken van beer en van oer-os?
Heb ik niet jagend de wouden doorzworven?
Dreef ik mijn kudden niet over de steppen?
Ploegde ik het land niet langs de rivieren?
Mijn karavanen leidde ik behoedzaam
Onder de wakende roofburgten henen;
Ver in de prairie bouwde ik mijn blokhut,
Huisde aan het wijde visch-rijke meer.

Zoekende horden, verov'rende drommen
Zie ik, staten verwoestend en vestend.
Ziet de tienduizend, mijn duldende makkers,
Waarmede ik optrok uit Aziëns diepte,
En ook het volk dat ik voerde uit Egypte;
Over de sneeuwige hoogten der Alpen
Wees ik den weg aan den zwerm der barbaren;
En in de rank-gesnavelde schepen,
Uit onze hooge, noordlijke nesten,
Togen wij plundrend van zee tot zee.

Duidde ik niet eens de duistere runen?
Bracht ik den heidenen niet hunnen heiland?
Vreugdig verbloedde ik in 't zand der arena;
En van den brandstapel zong ik nog stikkend
Hard en gehoorzaam mijn heilige ekstase.

Ik was een razende, god-bezetene
Mantis, een statige wijze, een zanger,
Over de slagvelden schalden mijn lied'ren;
Ik was een schuwe, wereld-bedroefde
Boetling, een wreede krijgshaftige paus.

Herakles ben ik, en Christus en Wodan;
Ik ben Prometheus, de heil'ge Drie-Eenheid,
Mithra, Phoibos, Loke en Balder.
Belzasar ben ik en Luther, Spinoza.
Ik ben de hoof'ling, de ridder, de landsknecht,
Handwerker, vroonheer, koopman en hoorige;
Ik ben de heks en de kluisnaar, de zeeman,
Gildmeester, monnik, schepen, geleerde...
Was er eèn leven, eèn daad, eèn gedachte
Die niet meer werkt in mijn levenden geest?

Dreunt nu het eindloos tumult in mijn ooren
Dat ik eens huivrend van Pergamos' wallen
Loeien hoorde over 't veld der Skamandra?
Of hoor ik diep uit den Tartaros brullen
't Heir der verslagen, verworpen Titanen?
Hoor ik het huilen van Attila's horden
Over het jammer-gegeeselde Europa?
Is het de slachting der hongrende boeren?
Is het de storm der Bastilje?..Het leven,
't Worden der eeuwen dreunt om mij heen!

Wat is geleden, wat is verloren
Dat ik niet diep in mijn geest houd besloten;

Wat is vergeten dat in mijn bewustheid
Niet weer een werkelijk weten verwekte?
Al wat verging werd nu levend weer in mij,
En wat ik ben is het worden der toekomst.
Ziet ik herkende u, mijn werkende waarheid,
Leed des Verledens, verzoende noodwendigheid,
Hoop mijner toekomst, die in dit Heden
Eèn zijt: mijn levensmachtige wil.

Zoo werd mijn geest tot een schepper die wrochtend
Schouwt in de klarende schoonheid zijns levens
En naar zichzelven eindeloos luistert
Als naar het groote gebruis eener fuga
Die in een dwarrel van rithmen zich uitvloeit.
O mijn gedachten, geest-geschapene
Spelers van mijn vol-maakte Verleden,
Gij die ik uitzond tot mijn verwerklijking,
Nu mij herinnerden, in mij begrepenen,
Schept mij mijn toekomst, den Willer, den Mensch!

Hegelen of cijferen?
Een denk-beeld in spraak en tegenspraak
Door
G. Mannoury.

De eerste vraag: Wat is waarheid? - Waarheid is, dat de toren van Pisa scheef staat, - en nog een en ander bovendien.

Wat is dat: ‘scheef’? - Niet recht.

Wat is dat: ‘niet’? - ‘Niet’ is een woord, dat geen woord meer is, maar de wensch naar een woord en naar het andere van dat woord. Het is een opwekking tot zelfwerkzame luistering en een waarschuwing tegen éenzijdigheid, - maar verworden tot een symptoom van menschelijke ondoordachtheid en lust aan bepaaldheid. Het is oudste taal-schoonheid, want het steunt op vertrouwen van redekunstige verstandhouding en dus op bewustheid van verwantschap der zwijgende gedachten, - maar verworden tot een keurslijf der verklankte gedachten, tot een dood lid aan een warm lijf, en dus tot denk-leelijkheid. Het was wegwijzer in de werkelijkheid der tegenstellingen; maar de mensch, die om den wijzer den weg niet zag, is verdoold naar de onwezenlijkheid der tegenspraak. Anders: het is geweest beheerscher en wetgever der taal van den stamelenden mensch: steeds vermeerderaar des rijks, - geworden tot een constitutioneel koning, met ‘niet-niet = wel’ tot grondwet. Anders: het is de wording en de verwording van de logica, d.i. de wiskunst, d.i. het zuinig zijn met denken om beter te denken. Anders: het is oude waarheid, en dus leugen.

Is bepaaldheid primair, of negatie? - ‘Für lebendige

Dinge wird eine einzelne Bestimmtheit zur Empfindung eines Negativen.'

Ligt dan niet in de logica, dus in de wiskunde, de negatie der bepaaldheid? - Onbepaaldheid in wiskunst is een contradictio in terminis; - en dat is de ergste contradictie die be-staat..., wat niet veel zegt.

Is tweemaal twee vier? - Hoeft niet.

Waarom niet? - Omdat in sommige dozijnen dertien gaan, en acht dagen niet veel anders is dan een week. Omdat een hoogere-machtsvergelijking gelijke wortels kan hebben en twee congruente driehoeken 'volkomen' kunnen samenvallen. Omdat hoofdgetallen toch eigenlijk ranggetallen zijn, en identiteit even goed betrekkelijk is als gelijkheid. Omdat er menschen zijn die stotteren en potlooden zonder punt. In één woord, omdat de noodzakelijkheid, die in wiskunst ligt, niet van ijzer is, maar van papier.

Waarom wil dan de wiskunde niets van de onbepaaldheid weten? - Waarom wil de dief niet weten van het hangen, de dokter niet van patenté's, de winkelier niet van coöperatie, de eene hegelaar niet van den anderen, de wijze niet van philosofemen, en de philosofemenfabrikant niet van de wiskunst? Ut sint, aut non sint.

Is een cirkel een veelhoek? - Evenmin, als hij een ○ is. Een cirkel is: de definitie van een cirkel, of tenminste: behoort dit zijn, wil hij wis een cirkel wezen. Want in het woord en de relatie van woord tot woord (maar dan woord en relatie zonder meer), ligt de veiligheid van den cijferaar, die hem toelaat zijn gebied te verkennen en zijn rechten te handhaven, in de vóor-vreugde van zeker-te-winnen strijd. Immers reeds nu treft men zelfs in een schoolboek van meetkunde sporen van wiskunst aan, en zijn wiskunst en logica geen vreemden meer voor elkaar. Met grond mogen wij beiden dan ook hopen, het nog eens te beleven, dat niemand meer zal meenen dat in de 'wiskunst' wis- kunde ligt. En dan eerst zal de grens van des cijferaars rijk scherp ....neen, dat nooit, maar dan toch minstens zeer scherp getrokken zijn.

Is in wiskunst contradictie? - Neen, want contradictie vóoronderstelt gewisheid.

Is contradictie een algemeenheid? - Neen, maar algemeenheid is een contradictie, en daarom zijn philosofemen taalverschijnselen en dus woorden zonder meer, die elkander verdringen als valsche slagen in een touw.

Waarom is algemeenheid onhoudbaar? - Omdat een zandhoop meer deelen heeft dan eenheden.

Is dat wis-kunde? - Neen, wiskunst, d.i. nominalisme.

Is dialektiek een taal-verschijnsel? - Dialektiek niet, wel hegelarij z.m.

Wat is dan: zuivere rede? - Reiner Blödsinn.

Toegegeven. Maar ligt dan in het stil besef van d i e eenheid van tegendeelen, d.i. van de onhoudbaarheid van de zuiverheid, het onwezenlijke van alle waarheid, en de algemeenheid van de betrekkelijkheid, niet een betrekkelijk zuivere waarheid, en dus menschelijke wijsheid? - Zeker, maar een wijsheid, die in stil besef haar opheffing vindt, omdat in werkelijkheid geen wijsheid liggen kan.

Wat is werkelijkheid? -....Weten....= willen....= zullen....= doen.

Is werkelijkheid dan enkel menschelijk? - Integendeel, wat e n k e l is, is niet werkelijk, en dus een mensch geen ondeelbare bepaaldheid.

Waarom niet? -....Omdat er haarsnijders bestaan en Siameesche tweelingen. Omdat een professor weleens verstrooid is en een martelaar psalmzingt op den brandstapel. Omdat willen profeteeren-en-herinneren-in-eenen is, en omdat lust en onlust relaties zijn.

Is een kwal een individu? - Menschelijkerwijze gesproken: ja. Maar evenzeer een kwallenkolonie, het geslacht Oenothera en de maatschappij.

Hoe weet ge dat? - Omdat menschelijkerwijze over mimicry en over historisch materialisme gesproken kan worden.

Weet de Indische sprinkhaan, die een adder nabootst, w a a r o m hij bij gevaar de voorpooten met de oogvlekken langs het lichaam legt, en met de sprieten sist? - Neen, evenmin als iemand, die om hulp roept, weet, waarom hij de neusholte afsluit, even vóor hij de letter p uitspreekt.

En wat is historisch materialisme? - A l s o s p r a c h Z a r a t h u s t r a z u d e n Verächtern des Leibes: Hinter

deinen Gedanken und Gefühlen, mein Bruder, steht ein mächtiger Gebieter, ein unbekannter Weiser - der heisst Selbst. In deinem Leibe wohnt er, dein Leib ist er.

De laatste vraag: Maar als historisch materialisme slechts de anderzijdigheid eener éenzijdigheid is, wat is dan socialisme? - Socialisme is een woord, dat meer is dan een woord: het is de woord wordende menschelijkheid.

Mei 1905.

Gedichten
Door
Jan Prins.

De Schutsluis

De tjalken schieten aan tusschen de strakke dijken,
en vullen 't glad kanaal met driftig schuimgedruisch,
totdat zij met een vaart hun lange zeilen strijken,
en glijdend binnengaan in 't veilig vak der sluis.

Daar dringen zij dooreen; de harde boorden kraken,
zoodat een druk rumoer zich opzet in de lucht, -
totdat de wachters weer de poorten openmaken,
en al dat ongeduld in de open ruimte vlucht.

Dan wordt de morgen stil na 't jong geluid, dat heen is
en ons verliet, nog vóór 't zijn vollen groeí begon, -
en in de leege sluis, waar 't licht nu weer alleen is,
drijft enkel nog wat schuim, dat schittert in de zon.

De Wolk

Van af den top, dien 't zwijgend woud beklimt,
zie ik in 't rond, tot waar de zee wit glimt,

en om de lagere heuvels van de kust
gelegen is in zachtbewogen rust.

Ik zie den stroom van loof, die overal
gelijk een donkere, volle waterval
het dal bedreigt, - en voor mijn voeten glijdt
een witte wolk, een vlek doorzichtigheid.

Zij drijft, tusschen de wanden, ongestoord
aandachtig over 't lachend landschap voort:
daar is geen dorp in, dat haar zorg ontgaat,
geen enkel boschje, dat zij overslaat.

De schaduw, die zij afzendt voor zich heen,
bezoekt de verre velden één voor één,
en een voor een, in ieder veld, bedekt
den grond haar groet, die langzaam overtrekt.

De landman, om de koelte, die zij gaf,
staat even stil en wischt zich 't voorhoofd af, -
hij heeft, aleer 't geluk voorbij is, dat
hem op deed zien, alweer zijn werk hervat.

Zoo gaat zij voort, een dochter van de zon,
licht drinkend uit den vollen hemelbron,
licht temperend, - een dunne luchtigheid,
een teere, ontastbare doorzichtigheid.

En trekt voorbij, en lost al, drop voor drop,
onmerkbaar in de klare lucht zich op, -
en als allengs de zon wat hooger klom,
is 't weder hitte en helderheid alom.

Maartsche Meidag

Ik dacht wel, dat zij komen zou
lang voor het iemand wist, -
en hebben we ons niet werkelijk
een maand of wat vergist?
Wij dachten ons den winter nog
ternauwernood voorbij,
en vinden de verwachting al
rondom ons in de velden, de
verwachting van de Mei.

De traag ontwaakte hazelaar,
die 't niet vermoeden kon,
staat nu nog in zijn schamelheid
beteuterd in de zon; -
maar 'k zie de boomen dichter zich
verdringen om 't gehucht,
en al de frissche daken, die
er nu al zomer maken, en
die blinken in de lucht.

Nu hebben al de meisjes ook
geen manteltjes meer aan,
maar heldere japonnetjes,
die wel zoo aardig staan.
De Zon vond bij zijn binnenkomst
de meisjes kant en klaar, -
de meisjes, zonder manteltjes,
en met de blonde kleuren van
dien Ridder in het haar.

Binnenkomst

De ganschgevulde stroom vertoont
de gladheid van zijn vlak. Wij glijden
de velden langs en vette weiden,
die 't vee nog dag en nacht bewoont.

De vlegel valt, de wieken slaan, -
de welvaart zegent de landouwen,
waarbinnen zij, die graan verbouwen,
hun gulden oogst al gadeslaan.

Van wagens, die ter schure gaan,
waait mij de gulle hooigeur tegen;
'k zie wilgen langs de kim bewegen,
en kinders op een vlonder staan.

De stroom, die ons zijn bocht ontsluit,
brengt ook den overkant naar voren; -
dan komt een welbekende toren
vanzelf achter den oever uit.

De Toren

In 't kleine stadje, staat de toren, stomp
en zwaar, zijn logheid in de lucht gestooten, -
de breede beeren rustig voor den romp,
die 't leed van zóóveel eeuwen houdt besloten, -

den steenwand door de jaren diep gekloofd, -
de jaren, die zijn scherpen kant verzachtten,
en, als een schaduw zinkende om zijn hoofd,
dien schat van droefenis tot schoonheid brachten.

Voor 't zonlicht, dat om zijn gestalte stroomt,
is 't sombere in zijn ouderdom verdwenen; -
zacht wuivende om den harden voet, bezoomt
het glinsterende gras de grauwe steenen, -

en wijkend, vóór 't zijn rust verstoren kon,
wordt van een wagen, in de stille straten,
't geratel minder. - 't Kerkplein ligt verlaten. -
Een donker vrouwtje schuifelt in de zon.

De Meeuwen

De meeuwen vechten, vleugels hol,
en hangen aan den wind. Zij vallen
in 't bouwland neer, - en, neergevallen,
maken ze 't langs de voren vol.

Zij namen overland de wijk,
en zochten langs de breede stroomen
hun toevlucht, - om op kracht te komen
achter den hoogen winterdijk.

De snavels, onder pen en veer,
herstellen de geleden schade.
Maar 't nader klinken van de spade
des akkermans verjaagt ze weer.

Ze vliegen op, - de vleugels reê
zich klauwende aan de lucht te klampen.
Een oogenblik ziet men ze kampen. -
Dan voert de felle wind ze mee.

De dennen
Door
Joh. S. Brandts Buys.

Kindje, - heb je wel eens gehoord hoe mooi het ruisen van de dennen is? altijd zichzelve gelijkend, maar eeuwig verschillend toch? mooier dan van één boom anders?

Weet je hoe dat ruisen komt?

Het is het mooiste op een felhete zomerdag, als het witte zand trilt aan de horizon; en je gaat dan liggen aan de rand van een dennebos. De boomen staan stil; zonder geruis, want wind is er niet. En met je lome ogen die halfdicht zijn, zie je naar den hemel. Die is heel verschillend van anders. Als je anders op je rug ligt, en omhoog ziet, en heel ver weg boven je, even de dunne witte wolken gaan, is het om bang te worden en duizelig van de grote diepte. Maar nu is de hemel niet hoog meer; en heeft geen welving; maar hij is strak, en ligt op de toppen der bomen. De kruinen zijn zonder dikte; ze zijn vlak, en zwart liggen ze tegen de vlakke blauwheid van de hemel; zo liggen bij Oosters lakwerk donkere figuren zwart op lichte grond.

En de stilte is droomwekkend en de warmte. En je ogen zijn toegevallen. - En dan komt van verre, over het bos, de wind even zachtjes aanlopen; veraf buigen de bomen; en dichterbij, en dichterbij; en vlakbij; stilweg gaan ze deinen, en ze zingen suizende; dat zingen klinkt als het ruisen van de grote zee.

Weet je hoe dat zingen komt?

Als je uitziet over de hei, zie je, verweg, witblinkende

plekken, als-stukgebeten-brokkelig; of daar een oude stad in ruïnes lag, met doorbroken muur, en ingestorte muurtorens. Als je het dichtbij ziet, is het louter zand; maar dàt, is de waarheid niet. Werkelijk zijn het bouwvallen. Er heeft daar vroeger een slot gelegen, een groot koningsslot. En in oude tijden woonde daar een steen-oud koning; òm hem zijne duizend zwartharige princessen, die hij liever had, dan al wat er was in zijne wijde lage landen langs de zee; en liever dan zijne landen zelve. - Verweg in de geduchte kastelen langs de grenzen lagen zijne krijgers. En daar tusschen, van kasteel tot kasteel, de lange rij der posten. Maar niet de vijand was het, voor wie hij vreesde; want hij wist dat zijne legerbenden sterk waren en talrijk; en dat geen vijand die overwinnen kon. Wie hij vreesde waren de Koningen en de Keizerszonen die, van alom en verweg, getrokken kwamen naar zijn land. Want de zangers die aan zijn hof geweest waren, zongen de schoonheid zijner dochters waàr ze kwamen; in de dorpen en aan de hoven en burchten, en in de grote steden die ver naar het Oosten liggen, tot in Indië toe. En wie getrokken kwam, trots en hoog, te midden van zijne legerscharen, om de schoonste te kiezen uit die de liefde der zangers als de schoonsten van deze wereld geprezen had, werd teruggewezen aan de grenzen; en wie met wapengeweld zocht binnen te dringen, werd bloedig teruggeslàgen. Maar altijd was hij beangst dat er wezen zouden, die vermomd doordrongen tot zijne burg, en hem een zijner dochters, die hij niet missen wilde, ontroven. Want hij wist wel, dat z'n lieve meisjes, die jong waren, naar liefde verlangden zooals hij hun niet geven kon. Maar hij dacht dat hij wel spoedig sterven zou, zò oud was hij, en wilde tot dan niet de zachtheid en liefheid van éen hunner ontberen.

- 's Zomers gingen zij, de princessen, 's avond vaak tot waar de zee is, om er te baden.

Eens, - de dag was geweest over de aarde als een gloeiende oven, maar nu begon de strijdende felheid te doven in de lucht, en het stille avondschijnsel wilde er al in gaan doorbreken, - trokken ze weder daarheen, te paard, in lange stoet.

En toen de zon reeds was onder gegaan, en zij altijd nog badend blij om de koelte van het water, maar zonder klinken van hun uitgelaten lach, en stil nu, want moe al, - en de naakte blankheid hunner lichamen wonderlik mat glansde in de beginnende schemering, konden de golven, die zijn de zonen van de zee, en meestal voortgaan in onbestemde verwording, niet meer hun verlangen weerhouden, doch namen menschengedaante aan en gingen aan land.

En zij schrikten niet, noch riepen om hulp, nóch trachtten te vluchten; want ze voelden dat hier de liefde kwam, de lang verwachte.

En vele avonden zijn ze tot hunne liefsten weeromgekomen.

De herfst kwam laat dat jaar. Maar toen hij eenmaal gekomen was en de tijd van baden voorbij, konden ze niet langer naar de zee gaan, openlijk, op hunne paàrden. En ze moesten dus wachten tot de nacht er wàs.

- 's Avonds brachten haar kamenieren hun te ruste; dragende voor hun uit de zilveren kandelaars waarboven de kleine vlammen; zachtjes glom weerschijn in de blonde haren der draagsters door de lichten van wie na haar kwam.

Als er dan geen gerucht meer was in het slot en alles slapende, stonden de princessen weer op, en gingen stil naar de kleine poort die in de buitenmuur was waar hoge bomen er vlak tegen stonden die zware schaduw gaven. En dan gingen ze tevoet de lange weg. Grote angst droegen ze voor ontdekking wanneer ze 's avonds zo heengingen, en grote angst als ze terugkwamen in de nanacht, vóor het eerste licht de hemel bleek maakte.

Toen de herfst ouder was geworden, trok hun vader, de Koning, heen met zijne volgelingen, want hij wilde zien naar de burgen aan de grenzen, en hoe die bewaakt werden; en in vele maanden zou hij niet terugkeren.

Een nacht dat hun vader nog niet lang heen was, zij wederom op weg; gaande naar de zee.

Toen ze de hei overgegaan waren, en door het beukenbos, en weer over de brede heide, kwamen ze in de wijde flauwe

heuvels met het laaggehakt eikenhout. - Weinig maanlicht was er, en dat gedempt door de lichte nevel. De lucht vochtig en zwaar, en dik van de bruine, donkere geur der eiken. - Later werd die zwaarder nog en sterker, als specerij; en toen als van orchideën.

En daarna gingen ze over de vlakke akkers, waarop de lucht warmer was met een even-stekende geur, als van rook.

En toen weer tusschen het eikenhakhout; de laatste strook nu, want daarna de duinen. - Voor nù, was de wind geheel weg geweest; maar nu woei hij telkens, eventjes, heel zachtjes; dan een gulp van de warmere rooklucht die uit de akkers. gestegen was; en als hij niet woei de koudere runlucht van het eikenbos.

Toen de duinen; en het zeestrand.

Zorgelozer dan gewoonlijk nu ze wisten dat hun vader er niet was, waren ze langer gebleven dan anders, die nacht. Maar nu vreesden ze dat ze te laat terug zijn zouden in het slot. Want wèl was hun vader daar niet, - maar wàt, als het licht was, en de wachters en hunne kamenieren wakker en uitziende reeds, vóor ze terug waren in hunne kamers?

Haastig repten ze zich voort. Angst was over hen.

En opeens greep de allerjongste princes een oudere zuster die naast haar liep bij de arm. Stil stond deze.

‘Ziet ge niet, zuster, die bleke schimmen daar....ver links van ons, die met ons medegaan?’

Maar de ander, starende lang, zag niet wat ze meende.

En verder gingen ze weer, haastiger nu om de overigen in te halen die ze voorgekomen waren.

En weer zei de jongste: ‘zie toch zuster, zie toch! Ziet ge niet hoe ze bewegen mèt ons?’

En zonder stil te staan nu, keek de oudere naar waar ze heen wees. Nu zag ook zìj ze.

Sneller gingen ze voort en durfden niet hunne hoofden naar die zijde wenden, maar toen ze even stil stonden die twee, omdat ze waren buiten adem door hun snelle gaan - ze gingen nu het laatst van de lange stoet - zag de oudste weer daarheen. En opeens wist ze nu wàt hun verschrikt had: Vaallichtere plekken waren het, van de leegte van lucht die

het bosch achter zich had in de verte en die gezien tusschen de stammen door. Maar dit wèten maakte hun angstgevoel niet minder.

En voort weer, met vlak rechts van hen het kreupelhout; links het beukenbos. De wind, zachtjes maar koud nu, woei in het almeestdorre blad van de eikenstruiken. Daardoor die struiken suizen; maar op dat algemenere geluid sterker het ritselen van de bladen-afzonderlijk dichtbij hun oor. En die klonken niet zacht; maar scherp, piepende en schurend en schrijnende. Soms dachten ze dat daar dichtbij, daar tusschen het loof een dier wezen moest: een vogel met wreed geluid, of een krekel snerpende; - of was het geluid dat slangen maken, zo? Maar als ze om hunne angst weg te dwingen de bladeren aanraakten waar het geluid, wàs er geen dier. Doch dit maakte hun gevoel van angst niet minder.

De nevel van die nacht, en van de vorige avond al, nu dichter; en eindelijk dicht. De maan reeds lang heen, en om hun allen zware mist.

Toen, in hun radeloosheid verdwaalden ze geheel.

Eindelijk na uren van bijna-tastend omzwerven, werd het lichter. De dàg die aanbrak, zonder schoonheid; langzaam, bleek-schemerend; vaal sluipende.

Ze waren nu op hoge heuvel aan bosrand; voor hun in de laagte moest wel heide zijn. Maar die was niet te bespeuren; de zware nevel lag daar nog over, niet te doorzien. Ze wisten niet waar ze waren; - was dit de heide die om het slot van hun vader was, of waren ze verre van daar? Angstig uitziende of de nevel niet breken wou, en verheen luisterend of geen klank hun tijding brengen wilde, stonden ze.

Toen, in-eens, van zeer verre, het kraaien van een haan; en een andere antwoordend, en nog een. En dichterbij nu een; maar dit kraaien bekend; één haan maar die kraaide zóo, met die wonderlijke interval aan het einde: Waar-vandaan dit geluid gekomen was moest hun slot liggen. En bij het al sterker licht rondziende kenden ze de plek nu ook waar ze stonden. Achter hun de rand van het beukenbos, gekend door z'n vreemdheid. Want de bomen niet, zooals anders aan bosrand altijd, betakt tot aan de grond bijna maar geheel

naaktstammig; alleen boven, als bij een naaktstengelig kruid de bladeren zijn, de kruinen. - Ze moesten hier zijn waar voor kort de beukenstrook het naast aan de heide geveld was, en vroegerbedekte bomen in hun nooit zo geziene vorm vrijgekomen. - En dààr moest het slot liggen. Maar dit nog niet te zien. De nevel was minder zwaar wel nu, maar altijd nog zonder breuk. - Nu ook ver blaffen van een hond; en van meèrderen. Ook dàt moest van de burcht komen. - En weer hanengekraai. - Maar daar tusschen, van zeér, zéér verre, en even maar, meegenomen door de wind die nu zachtjes-aan tot hen kwam, en zoo straks wel de nevel verbreken moest, een nieuwe klank.

En die hem het eerst gehoord had zei: ‘Zusters, wat kan dat geluid zijn?...Hoor;...maar nu is het weg...; maar nù...’

En alle luisterden; hunne adem ging niet meer. Daar was het terug; zacht nog als zo even, maar langduriger nu. En bij tusschenpozen weg nog, maar die minder vaak; en het geluid sterker ook. - Nu, ver weg nog maar herkenbaar: hoeltrappelen van vele ruiters. Hoe konden die komen hier, in hun verafgelegen streek waar nooit vreemde ridders of vorsten kwamen? - En dezelfde gedachte plotseling in de hoofden van hun allen: Hun vader terugkerend, onvermoed. En een zèi het, zachtjes, maar met ontzetting: ‘Vader!’

En de allerjongste princes, die op de knieën gevallen was en het gezicht om bescherming tegen het lichaam van een der anderen aandrukte vroeg: ‘Hoort ge wel goèd...hoort ge wel goèd...zìjn het wel hoefslagen...mijne oren gonzen van angst zó, dat ik het geluid niet meer horen kan.’

In sterke stoot schoot de wind die al lang geweifeld had uit. De nevel brak nu met brede scheur. Daardoorheen kwam nu helderuit het slot te zien, zelf in de schaduw nog. Maar over de landen die er achter lagen, en de weg daardoor erheen, de zon. Op de weg de vele ruiters, klein, nog lange niet te herkennen. Boven die uit de banieren, ineenhangend. Maar nu daar in de verte die, uitgeplooid door de wind, herkenbaar. En herkend: Hun vàder.

In redeloze vlucht allen voortgesneld over de oneven heide als verschrikte dieren voor jagende wolven. Maar niet lang;

want spoedig zij uitgeput en wetend dat zó redding niet mogelik was, omdat ze niet daar konden zijn in het slot, onbemerkt, vóor de ruiters.

En in radeloze angst zij nu stilstaande de handen biddend omhoog geheven om erbarmen.

En de goede geesten hàdden erbarmen met hen.

De zachtzijige donkere door de wind wijduitwaaiende haren kroezig en gekruifd, en de biddendgestrekte armen krampachtig gewrongen en gebogen als door hun wanhoop: De zwartharige ranke princessen werden tot rankere zwartbladige dennen.

Een nieuw bos, ver over de heide.

De nacht van die morgen wachten de zonen van de zee op hunne donkere princessen. Maar tevergeefs. - En de tweede nacht, en ze kwamen niet. - En de derde; maar niets. - En de vierde; - en de vijfde; - en de zesde; - vruchteloos.

De zevende nacht, wanhopig, vermomden zij zich, en gingen naar waar zij dachten dat het slot liggen moest, over de landen om hunne verloren liefsten te zoeken. Zij wisten dat zo menschen hen herkenden, hunne oude vijanden, dit hun dood wezen zou. De stormwind, die alle landen heeft bewaaid en kent, geleidde hen. Rond hunne halzen droegen ze de toverketen van schelpen, zonder welke ze tot water vervloeid zijn zouden. De nacht was ruw en ontzettend, dat de menschen angstig in hunne huizen bleven. De wind pijnigde de arme bomen waar hij overkwam.

En toen ze gekomen waren aan de rand van de heide waar het nieuwe bos stond, viel hij zwaar in de dennen neer; en dezen, schokkende onder zijn woede zongen; zongen de geweldige stormzang van de zee.

En het hart van de Zee-zonen werd ontzet en verwonderd toen ze deze klanken, zo bekend hoorden. En ze keken op naar de dennen; maar dezen wilden wel zeggen wie ze waren, doch kùnnen deden ze niet.

Toen ze bij het slot gekomen waren hield de storm op te waaien, en stonden zij stil. En ze riepen zacht de namen hunner liefsten; maar àntwoord kwam er niet; en ze riepen

luider, maar er kwam geen àntwoord; en eindelijk luid, maar àntwoord was er niet.

De wind ging zachtjes voort, tot het slot, als bode; en hij woei door de kieren en reten, en liep de gangen door, en de kamers, en de zalen; maar de princessen vond hij niet. En hij ging terug, en zeide het hun: dat zij gestorven zijn moesten.

En in hun vertwijfeling grepen ze naar de keten die om hunne hals was en rukten die stuk. En de schelpen vielen neer; vandaar dat nu ten dage nog wie over de heide gaat, soms met de punt van de voet een schelp uit het zand opschoffelt en zich afvraagt hoe die daar komen kon - maar de wind in zijn smart over hunne dood, greep het water waartoe hunne lichamen vervloeide en stortte dàt en zich, groeiende tot storm en van storm tot woedende orkaan, in een geweldige hoos op de burcht, en vernielde die.

- De volgende morgen was het slot een bouwval geworden, en wie er ingewoond hadden dood; de oude koning dood, die verdwaasd was door smart om zijne verdwenen dochters, en dood al de anderen. -

En wanneer nu te-zomer de wind even gaat over de dennen, denken ze aan wat verloren is, en zachtjes zingen ze, zingen de tere zang van de zee.

Maar de dode liefsten horen die niet.

- Zo komt het ruisen dier bomen. -

'03

Nog eens omkijk
Door
W.L. Penning Jr.

Aan F.H.E. I.
Scheepsjongen

Kort van figuur maar stevig voor zijn jaren,
Was broêr - op zeemansplan en plunje grootsch -
Blijde aangemonsterd, moedig uitgevaren;
En 't eerste briefje uit zee kwam met den loods.

Grootmoeder zag 't nog: ‘Geef hem bij het keeren
Dit laatst gedachtenisje!’ sprak ze ontroerd;
Toen - nòg meer leegte! en verder hoopvol teren
Op tijding door een praaier aangevoerd.

Bericht uit de' Oost, door Stuurman ingesloten,
Straalde als een zon zelfs voor mijn vijf, zes jaar.
Maar die terugreis: Moeders tranen vloten,
Na honderd dagen zuchtte ook vader zwaar.

Zeekre' avond zei zijn stap al: 't Schip is binnen!
- En alles wel aan boord! las in zijn oog
Het moederoog; eer 't woord zich liet beginnen,
Zag hand in hand het ouderpaar Omhoog.

Meê de' and'ren dag beklom 'k den houten omloop
Dier vroeg're Baak, aan 't Hoofd, met open trap;
Daar zag 'k de Maas pas mooi, - en in haar kromloop
Het driemastschip, maar zeil en wimpel slap;

- Dus ent'ren uit de roeiboot! Zoo gebeurde;
Jan Pietersz. Coen, juist ankrend, heesch me aan boord;
Nog eer 'k mijn blik aan 't mooi kanon ontscheurde,
- ‘Dag appelkoon!’ riep broêr, en droeg me al voort.

Kajuitsmaat, zet hij wijn op voor de grooten....
- ‘Marsch wat geen hoed draagt’, wees kaptein De Boer;
Zoon Douwes gaf me een scheepskaak; Snert genoten
We uit houten kom, gewasschen door m i j n b r o ê r !

- ‘Kombuis uit, of ik kook je!’ riep de kok toen;
En in de *kerk* zag ik den grooten mast,
Daar schaften ze ook. En naar de valreep trok toen
Ons troepje, en ‘Meê-gaan, marsch!’ werd broêr gelast.

- ‘Dag (wuifde ik uit de boot nog) dag matrozen!’....
Weêr voet aan wal werd op de Zerk gezet,
Met uitgehakt Kompas. Wàt weg we ook kozen,
Broêr - blij herkend - lichtte als een prins zijn pet.

Bij huis zag 'k moeders Oudste heftig trillen....
In 't vol vertrek zag 'k enkel maar die twee -
Tot dorst naar nieuws, door antwoord niet te stillen,
Van zwartjes ophaalde, apenland en Zee.

- ‘Gegroeid?!’ praalde onze held, zijn twaalf jaar metend
Aan 't schrapje vóór de reis....
- ‘'t Lot spaarde uw kind,’
Kwam een gebroken stem; en broêr, onwetend,
Zei los: ‘Met mijn zuidwester streek de wind;

En petten? die 'k nu ophad, moest ik leenen’....
- ‘En 't Lot (hernam dezelfde doffe stem)
Doet nu een and're moeder anders weenen....
Ons kind sloeg uit den mast! vergat je hem?’

- ‘Oom!’ kreet mijn broêr, na 't neefjen uitgevaren,
En bij zijn navraag straks aan boord gepáái d;
Stil was 't eensklaps waar velen samen waren -
Weêr hoor 'k die stilte nu 't uit zee zoo waait;

Werk'lijk die z e e hoor 'k in mijn l i c h t e n a c h t e n ....
Maar toen - broêrs zeemanskist kwam juist in huis -
En kijk! een kakkerlak trok mijn gedachten
Van 't drama, knagend aan het Welkom-thuis.

Broêr ruilde op zestien jaar het Roer voor 't Wapen;
Tot dertig bracht hij 't. Eervol was zijn baan,
Maar ver van huis zijn leven, zijn ontslapen....
En als Scheepsjongen bleef hij voor ons staan.

II.
De oude goede meester

Iets wist ik van een Leeuwtje
Dat hem de Koning gaf,
Van feest en zilv'ren schenkblad
En gouden snuifdoos af;
Niets - van klassieke toespraak[1)]
Bij hulde in muzen-zaal,
Van inschrift - waardevoller
Dan eêl en eêlst metaal!

Dat hij, door rustlooze' arbeid
Rijk aan gerusten schat,
Ondanks nog p l a k en b e e n - b l o k
Een eigen weg betrad;
Dat hij daar gids en steun was,
Hervormend onbetwist,
Geldt loopbaan van wier l e n g t e
Het kind ter nood nog wist.

Maar dat die oude meester
Door iedereen gegroet,
Geliefd werd en bewonderd,
Dat wist ik toen al goed;
Daarom toen 't aan dien hoekmuur
Den zonnewijzer zag

Die meester zelf gemaakt had,
Sloeg 't spelend kind zijn slag:

‘Dag!’ riep ik door een kiertje
Van zeekre groene poort;
‘Dag!’ klonk het van de tuinbank,
En meester las maar voort;
‘Hoe laat is 't op uw wijzer -?’
Vervolgde ik door mijn kier;
‘Die wijst maar als de zon schijnt,
Kom binnen! en kijk hier:’

Hij knipte een vestklok open,
En iets ook tikte in mij
Toen 'k voor die vriendlijke oogen
‘Precies zes uren’ zei;
‘Knap, hoor! Houd nu mijn boek vast,
En zit; mèt ben 'k terug....’
En nà zag 'k zilv'ren lokken,
Een tachtiger nog vlug.

Verheugd zag 'k die gestalte
En de achtbre trekken weêr,
En in de blanke handen
Bord, mes en vijgepeer.
Wat schilde meester keurig!
Om beurt, wat lange homp
Genot van 't mooist gerijpte
Dat ooit tot klokhuis kromp!

‘Ja’ - knikt hij, d' app'laar schuddend -
Best smaakt toch eigen vrucht;
Wat z o r g , en kijk! de zegen
Valt hemelsch uit de lucht....’
Daar 'k dapper meê geschud had
En ooft raapte uit het gras,
Vond meester ‘juist een gaatje -’
Eén zak daar berging was.

Saam brachten we in den koepel
Wat nog te bergen bleef;
En over wal en water
't Oog naar de Singeldreef, -
‘Daar is 't vroeg nacht (zei meester),
En schemer overdag;’
't Was of 'k nù eerst daarachter
Vee, weide, en luchtglans zag.

‘En nu mag je in mijn school zien,
Daar kweeken we onder dak....’
Wat ik een oogen zette
Terwijl de grijsaard sprak;
Want banken, borden, kaarten,
Ook d'aardbol zag ik toen -
Maar aarde en spâ?....‘De kind'ren
(Zei meester) zijn hier 't groen.’

Klimop had, meen 'k, de schoolmuur;
Ontgaan zij me als de rest
Of dat de Kloostermuur was
T u s s c h e n B r o e r s v e l d e n - V e s t
N i e t v e r v a n ' t H e e r e - o f B r o ê r p a d -
Zien, hooren nog doe 'k hem
Wiens woord hier zestig jaren
Wicht had en vaderklem.

Bij Patriotten-opgang,
Bij Vrijheids schal en val,
In Fransche en b e t e r tijden
Had hij in talloos tal
Van drageren der toekomst
Zijn oogsten uitgestrooid - -
Wàt Koning we overschatten,
Den Kinderkoning nooit!

Toen lang na 's mans verscheiden
Eerwaarde bouw geslecht,[2)]
Maar aan verruimden straatbouw

De naam werd vastgehecht
Van d'ouden goeden meester
Die opging in Natuur,
Toen wenschte ik u, *Plantage!*
Geluk met zulk een buur.

En zelden ging 'k uw drukte,
Gerrit Verboonstraat! door,
Of klaar stond mij die oudste
Der beste meesters voor.
En wat, nu 'k vèr blijf, nauwer
Me aan zijn gedachtnis bindt?
Van meesters die hij kweekte[3)]
Werd de edelste mijn vrind.[4)]

Z i j n stem pas, de onvermoeide
En immer warm van toon,
Las me over u veel zaaks voor -
Ook m o o i s , Gerrit Verboon!
En luist'rend, goede meester!
Zag 'k door een kiertje U weêr,
Stapte in uw avondtuintje,
En proefde opnieuw - d i e p e e r !

III.
Voor het eerst alleen naar school

Kleine held! weêr beleef ik uw gang
Langs zelfgekozen wegen,
Weêr die oudheid van buurten en stegen,
Dat doez'lig tafreeltje met zang.

Op het rustige S p i n h u i s p a d ,
In schaduw van armlijke huisjes,
Zitten vreemd in vlaskleurige buisjes
De besjes aan 't snorrende rad.

Geen gevangenisvolkje meer,
Geen ‘lelick verloop’ spint hier garen;
Uit de flapmuts om grauwe haren
Kijken doodgoede mummies veeleer.

Hoofdknikkend bij voetgetrap
En turend op beevrige handen,
Zoo spinnen ze al zingend nog banden
Aan dagen vóór 't weduwschap -

Aan dagen vóór ontrouw of trouw;
H o e K a r e l z i j n R o z a m i n d e
Zingt, treurend om Karel en kinde,
Zingt beevrig oû-vrijster en vrouw.

En 't kooltje in het oog, haast gedoofd,
Gaat glimmen als aangeblazen,
Gaat stralen, en starende wazen -
Tot een turfkooltje thee-troost belooft....

Daar deelt L a c h e b e k brood, en brengt thee,
Volgt mummelend-momp'lend vergaadren;
Een zucht, en voort snorren de raadren,
En gelaafd snapt het tongetje meê.

‘In de buitenlucht hoor me onze sijs,’
Knikt het b u l t j e , en haar opkijk is Vrede:
‘Met één poot mist het beestje geen tweede,
Naar Gods inzicht wordt Salomo wijs.’

‘Teun was dom, en zoet wijntje verhit
(Moppert *Mie booze bui*); onder klamme
Gemangelde lakens, verlammen
Die zwierbollen tot je er meê zit!’

‘Hier niet pluis!’ wijst vergoelijkend Saar
Bijgenaamd *met de bril; ‘Mie* kon schrijven,
Kreeg een man van *kom-af* voor haar schijven’ -
Een die dronk....’
Maar *Trijn-snuf* neemt me waar:

‘Boekentasch! waar naar toe met de vent?
En geen duitje voor snuf?’ Door haar vragen
Beschaamd en met meêlij geslagen,
Sta 'k sullig, te klein voor een cent!

Door een mooi dotje vlas toch verblijd,
Licht ik weinig heldhaftig de hielen,
En tel of er stokslagen vielen
De klokslagen - één over tijd!....

Bij de kooi tusschen bleekblauwe lucht
En bloempot in buitenkozijnen
Blijft het spinlied zoo droomerig kwijnen
Als miste de Tijd er zijn vlucht.

MEESTER heeft me wel ànders beduid;
Maar h o e 'k aan tragen dool kwam,
W a a r d ó ó r 'k te laat op school kwam,
Dat spon ik eerst nù zoowat uit.

IV.
Uit school bij zonsondergang

Voor mijn néus wordt de Brug opgehaald,
En van ongeduld sta ik te trapp'len
Vlak over ons mooi open raam
En, bij 't naaiwerk, twéé blozers van app'len!....
En dan telkens zoo'n flikkerzwaai, huup -
Op en neêr maar die naald met dat garen....
Weêr een zoom af, want moeder kijkt op -
Groetend wuiven mijn pet en mijn haren!

Maar droef-ernstig schudt moedertje 't hoofd,
En wijst naar de Beursklok: zes ure!
Te slentrig alleengaan naar school
Heb ik nablijvend moeten bezuren;

En de hand die mij vreugd had bereid -
Nu van schaamte en van spijt sta 'k te trapp'len -
Schuift de ondergordijntjes potdicht....
Vertrouwen verbeurde ik - en app'len?

Onverschillig beschouw ik die kof,
En haar graan dat ze uit Rusland ging halen,
En haar draai die de mattenschuit dwong -
Onze buur! - weêr naar links te verhalen;
Vader Barneveld naait er zijn mat,
En kijkt op: ‘weêr 'n jonk over boord haast....’
Wacht die kof is er dóór; hier naar toe
Boomt een schipper die leêg is en voorthaast;

Mal verschrikt me de loerende blik
Van het borstbeeld *De Schippersvrouwe*,
Met naam en al boven het roer
Als meermin uitgehouwen;
En die blauwoog met geelgoud haar
En vermiljoene wangen
Korte Haven uit, heen naar de Sluis,
Overziet nu het vaarnat der *Lange*.

M i j n haven, hoe fraai kaatste uw diep
De vriendlijk belommerde kaden -,
Den hoek van ons huis ook terug
In de eerwaardigste nazomerwade;
En wat kweelde er een blijdschap, een lust
Uit die mooie oude boomen, die dikkers!
- ‘Die zoo speels in ons zolderraam buurt,
Heeft meer nesten misschien dan ik....knikkers!’

Terwijl ik zoo dacht was de klomp
Na gehengel om bruggeld geborgen,
De brugketting losgehaakt
En plotseling weêr voelde ik mijn zorgen....
Daaruit opziende, sta ik verrukt:
Weggeschoven zijn de ondergordijnen - -
Wenkend wijst op het appelenpaar
De allerbeste aller moeders, de mijne!

En de brugwachter duwt me terug -
Ha, eindlijk! de wippen zie 'k strijken;
Over brugkleppen - gapende nog -
Storm ik voort om naar schatten te reiken:
Schat van 't alles vergevende hart;
Schat in de alles verheffende handen;
‘Moeder (schrei ik), één appel voor U!....’
In den anderen zet ik de tanden.

Nadien stond ik menigen keer,
Sta 'k nog in bedrieglijke nachten
In droomen het kind weêr gelijk
Voor de open brug te wachten;
Wakker bonst mij - geen dichtslaande Brug....
Deur of brug - ach! de Scheiding blijft gapen....
Van de overzij toegeknikt,
Vergeet ik weêr in te slapen.

V.
Najaarsteekenen
I.
Knapen-spel

't Was op een Zaterdag
Met ernstig bleeke stralen,
Met koelen avondlach
En doodstil schemerdalen.

En 'k weet nog - eerst bovendijks
Maar bij *Bokkenburg* steil naar beneden,
Langs de bleek, *Korteboschje* in en uit
Tusschen 't boomenpaar kloek als geen tweede.[5] -

Daar hadden we paard gespeeld
En fier op de stang geknabbeld,
De vleeschpen anders gezegd,
Uit de keukenlâ weggegrabbeld;

We hadden gesteigerd, gebriescht;
We waren op hol geslagen
En tegen een boom opgetornd
Dat de kielen er groen van zagen;

Zich losrukkend toen, had het paard
Mij een flard van het leîtouw gelaten....
Vliegens ik om een zweepstok naar huis!
Zweepklàppend ik weêr door de straten!

Zweepklàppend - naar 't klinkerplein
Daar we op paardenmarkt knollen probeeren;
Daar we kermiskoek slaan, en Sint-Jan
Ook in wafel- en pofferbuurt eeren;

Het plein daar onze oom met baret -
Weêr aan vaders familieportretten
Dacht ik hier bij een oude open poort -
't Oudemannenhuis neêr liet zetten;[6)]

‘Oudemannekens sterven niet uit,
Ook de poortmuur is heel gebleven,
Maar leêg ligt daarachter het erf -
Rara hoe die mannekens leven?’

Peinzend had ik mijn zakschat, mijn tol
Met de zevenkleurige ringen
Om het flonkrend koperen oog,
Zijn dollende luchtvaart doen zingen;

Nog stond hij en dreef hem mijn zweep
Ongedachtig aan oogen en schenen,
Als ik schrik van meneer den drogist:
‘Auw! kwâjongen, kijk eerst om je henen....’

Pijnlijk schuift hij zijn bril weêr terecht -
Zwaar echt zilver! - en barsch kruist hij de armen
En let op zijn stoep die ik ruik....
Valeriaan, duivelsdrek, e a u d e s C h a r m e s .

Vanavond geen kans op zoethout,
Maakte ik op uit mijn vruchteloos groeten,
Tol op zak en het zweepje in mijn riem,
Stoof ik heen naar een zitje uit de voeten.

Op 't plein zie ik halzengerek;
Achteraf op het Sluisje gezeten -
Sinds verdwenen met duiker en gracht -
Mag ik kijker èn luisteraar heeten.

2.
Afscheid

Op 't *Oude kerkhof*, links,[7)]
Daalt suiz'lend het doode loover;
En beteekenisvol op dit uur
Kleppen vleug'len het kerkplein over;

Zoo is er met vreemd druk doen,
Daar we allen in spanning naar kijken,
Op een daklijst der groote kerk
Een vergadering neêr komen strijken:

Van heel, heel veel uren in 't rond
Zijn de ooievaars raad komen plegen
Met twee die nu elk op een hoek
De vleugelen langzaam bewegen.

De volksmond noemt ze gebeft;
Laat ze raadsheer of vleugelman heeten,
Als aanvoerders stellen ze een wet,
En de waagmeester noemt ze profeten.

Van tijd tot tijd stak er een af
En dreef op roerlooze pennen
Al hooger in wijderen kring,
En h i n g in het ruim te verkennen;

Dan waakte weêr elk op zijn post;
En onrustig met schrille geluiden
Scheen het reisgezelschap elkaar
En zijn aanvoerders wat te beduiden;

En die twee zonden snelboden uit
Om achterblijvers te halen....
En na monstering slaken ze een sein
Dat ze waarschuwend scherper herhalen....

Daar zweven zij op, en vooruit!
- In een V, die Vaarwel moet beduiden
Zooals me de koster vertelt,
Houden ze allen één richting - naar 't Zuiden?

Zonder aarz'len pal Noord gaat de trek,
Misschien om zich aan te sluiten;
Zoo 'k vliegen kon wist ik het wel,
Vrij uitzicht vond ik dan buiten.

Door de *Ooievaars-steeg* (spotternij!)
Gaan we moê van bewegelijk turen
Naar 't *Hofje* genaamd van *Belois* -
Weg ook dáár zijn de hoogere buren.

Op de hoeve ginds over de *Vest*
En op de dorpskerk-daken
Zien we morgen het leêge nest,
Leêg spoken de weide-staken.

Hier, in nachtvlagen, rinkelt de ruit
Der bij schuilmaan gedoofde lantaren;
Nog verbeeld ik mij hoorbare vlucht,
Heenschemerende Ooievaars-scharen.

En ik voel, aan verlatenheids uur -
Aan dit uur zal ik menigmaal denken,
En hopen dat al wat er gaat
Ons eenmaal een weêrkeer schenke.

VI.
Toen Multatuli nog voordrachten hield

- ‘Waarover sprak ik vorig jaar?’ Uit Leiden
Werd Dekker's vraag per draad besteld;
In noodweer vond nog 't Antwoord draadgeleide,
Maar aankomstuur was niet gemeld.
Na sneeuwstorm, zwaarste dien 'k tot nu beleefde,
Kwam Dekker zoekende uitgestapt;
- ‘Hier nooit een rijtuig!’ knorde hij, en streefde
Den weg op - voeten hoog bepapt![8)]

Toch werd voor volle zaal met vuur gesproken
In die fabrieks- en handelsstad,
Wier spoorwegwachtzaal tegensdijks gedoken
Bij 't keeren Dekker's afschuw had;
- ‘Dat beengescharrel boven langs die ramen
Maakt zenuwachtig!’ borst hij uit;
‘Portier!....’ Vergeefs, eerst als er treinen kwamen
Ontsloot é é n a r m de wal-kajuit.

- ‘'k Word zeeziek!’ riep *La Sainte Vierge's* dichter....
- ‘Nu 'n dropje *Colineau* of wat,’
Zinspeelde een onzer; Dekker's blik werd lichter;
- ‘*La Vierge?* Sterniaanschen schat
Maar zonder namaak (waagde ik op te merken)
Gaaft ge ons, gaaft ge uw veracht Publiek;’
- ‘Niet op de Vromen schold ik in mijn kerken,’
Zei Dekker hartlijk lakoniek.

Klingklang van sleutels, - aan 't gesprek een ende:
Trap op, - en draaiend zeil verklaart
‘Stations-gebuktheid onder d i v i d e n d e n !
Stom is hier 't Stoomtuig uitgespaard!....’
Boos spoort hij weg.
Mooie oude Watermolen,
Stoom viert uw val thans, maalt nu 't nat;
Aan 't nieuw Station wordt lucht noch ruimte ontstolen,
Waar plaagwiek recht op drijfwind had.

Geen Douwes Dekker viel dit meer te melden,
Hij was ter rust.
  Bij 't rustloos beeld
Van dien door nood tot Voordracht-wee gekwelde,
Voegt wat naïefs met luim omspeeld;
Kort - afgetobtheid nog verwrong zijn wezen -
Ontviel hem: - COENS? 'Weg pseudoniem,
Dwaas die er ooit een aannam!'
  - 'Kort geprezen
Zoo'n dwaas (lachte ik) die wijzen-ook doet lezen...'
En MULTATULI - lachte intiem.

VII.
Onder-onsje op straat
Een Sinterklaasherinnering aan Haverschmidt.

Onder menig luimige' inval
Voor een eedle daad op weg;
Diep in fantasie verloren,
Diep in zaaklijk overleg;
Stoot'rig tusschen sleperswagens
En jenevervaten door, -
Stel u ditmaal zóó *Piet Paaltjens*'
Immer loozen Schepper voor.

In 't voorbijgaan hem herkennend,
Stil staande achter donk'ren fok
Die geen eerbied dóór laat schijnen
Noch een zweempje ook maar van jok,
Van natuur eer durfsch dan schichtig,
Doch in oog-gebrek teloor -
Stel u zóó een oud-Schiedamschen
Schraalbekenden dichter voor.

Nu die twee elkaar ontmoeten -
De oudste met zijn open oog
Vol geniale slangenflitsjes,

Zijn bewondraar schijnbaar droog -
Hupt, den hoed van 't voorhoofd schuivend,
De eedle Fries snaaks achteruit,
En verbeeldt door puikgebaren
Bardenzwier met de elpen Luit;

Smachtend haar aan 't harte klemmend
Tokkelt hij de goden-snaar....
Duid'lijk vragen blik en hand'ling:
‘D o e t Uwee nog wat aan haar?’
‘Innerlijk (verzeker 'k plechtig)
Doe 'k aan luitspel weergaloos!
Maar mijn s c h r i f t ....De onleesbare Ode
Lijkt de onplukbare Alpenroos.’

‘Schrijven? lezen? (hoofdschudt de ander)
Boeken? wel hem die niet ziet!’
- ‘Oogen ruilen?’ vraag ik vriendlijk,
Maar de minstreel antwoordt niet....
Walmen, om ons samenpakkend,
Schuift hij met een zwaai uiteen....
Neuriënd na knip-oog, buiging,
Is zijn weleerwaarde al heen.

Plots terug met warmen handdruk,
Zoekt en vindt hij 't woord: G e d e n k !
- 's Avonds kreeg 'k zijn Prozabundel,
‘Schrijver's Sinterklaasgeschenk
Voor den dichter van S c h a k e e r i n g .’
- Mimisch-plastisch oogenfeest,
Staat de intieme Straatkomedie
Als gebeeldhouwd voor mijn geest.

VIII.
Huldegroet aan Zwartstad

Dank moerbeien, dolle kastanje,
Wijn-appelen, vijgepeer,

Dank druiven en druivennàt ook,
Dank graan voor uw wereldvat ook,
Dank eigen kleurig weleer
Zocht - zag ik u weêr.

Nademaal ik nu, trouw aan 't verleden
Maar zwartheid ontziende als mijn spook,
Braaf van wijn en fijnsmaaklijk van vrucht sprak -
Ja van eendebout hoog in de lucht sprak -
Vraagt ge, eer zich mijn kleurendoos look,
Opluistering van rook!

Dies naar oer-groei gedaald door de mijnschacht,
Rijk aan glinsterkool keer 'k in het licht;
Met dien buit dra in 't scheepshol vernacht ik,
Stroomafwaarts den Rijn langs versmacht ik,
Gesard door het Lorelei-d i c h t ....
- Ha! 't scheepsluik z w i c h t .

Vrij van houtvlotten, zeilers en stoomers
Verrast door uw doodkalme sop -
Onderweg deed ik zeker een geestdut -
Beloof ik de lading een feestdut:
Zak-lossing bouwt Lorelei-tóp -!
Bouwt Rijnrotsen op.

Raar in kobold-kap hurkende nikkers,
't Stompje smookend uit bloedrooden mond,
Spoelen zakken waar spieg'lende plas was;
Eén opkijk - uit oogwit of 't glas was! -
En 't kind dat in kolengruis stond,
Schrikt....zinkt door den grond.

‘Bange spotvogel!’ lacht de man goedig;
Maar al wascht zich die berggeest ook blank,
Ginds kolen-erf lijkt toch een Rijnberg,
Die boomgroep daarginder een wijnberg,
Der Rijn-aak en 't Rijngezin dank -
Hè, wip op de plank?

Eens m i j n stad aan de Schiel zijn nog immer
Uw Keulenaars brengers van zang
Evenzeer als van branddiamant-zwart?
Beklijft ook in rusttijd uw want-zwart,
Reiner sfeer na zonsondergang
Wordt kèur klanken-vang.

Als muziek bij melodische bodems
Met hun aardig groen bovendeks-huis,
Raamgordijntjes- en potbloemen-bontheid
Toevoegend aan maagdelijns blondheid
Met wrongnaald en boezemkruis,
Heugt me - de Sluis.

Tusschen glooistraten, mooi lag de Schutsluis;
En boven voor hoog open raam
Als het landschaplicht zwichtte in den muurschat
Met zijn levensgroot' ouden figuurschat[10)]
Dong 't leven naar zoet-kleinsten naam,
J e u g d b o n t h e i d - schoof saam!

Masten warrend, verdiept als uit lijstwerk
Gezien onder brugwippen door,
Lag behaaglijk de Haven; haar veelkleur
Verliezend in schemer, de geelkleur
Van zwaar-houten brug half in gloor,
De looftint te loor.

Avondzuiverheid, stadsvreê verblijdend,
Beloofde ook een vriendlijken schijn;
Wat een rust tot in rusteloos sluislied;
Aan uw Schie met haar instroomend ruischlied,
Wat weelde uit den kostlijken Rijn -
In zijn zang! in zijn wijn!

Duitsche pijp hier beneê geeft de maat aan;
't Zingend schippersgezin buurt op dek,
Buurt in 't hart van ons scheemrend gezelschap;

Me onttrekkend aan jok en vertelschap,
Geleund over bloempottenhek,
Volgt dweepzucht één trek:

Tegen 't Oosten, zijn 't s t e e n k o l e n s t a p e l s
Wier spitsing maansopkomst beduidt?
Zijn 't r o t s e n , die Lorelei afsteeg?....
O hart dat gelokt al in draf steeg -
Uw eig'naar, het venster half uit,
Stort zóó in de schuit.

Kijk! daar zit ze, en nu heet ze Hermine
En zingt haren Heinrich het lied -
Hoe een jonkvrouw, uit grafkelderrouwnacht
Opschimmend in trouwloozen trouwnacht,
Den dubbelhart-deugniet
Dóódsbleek doorstiet!....

'Hellefratsen!' lacht hartlijk de schipper,
En stemt een gemoedlijker toon;
Duitsche liederschat, èn Duitsche zangkunst -
Uit een steenkolenaak eersterangkunst
Voor volksaard aan straatdeun gewoon,
Wordt luisteraars loon.

R i j n w a a r t s , leek het wel, keek tot de kromming -
In maanlicht door Rijnroemer heen
Keek naar zilveren sluisval met stroomlied
Die jeugd - nu veroud met haar droomlied
Zoo ver zij niet droomloos verdween -
Veroud en a l l e e n ....

Toch vol dank aan uw Schie nog - mijn R i j n d a l
Wen 'k luist'rend, (één oog naar die schuit
En het ander naar 't kolenerf opwaarts),
Den wandelvoet verreweg topwaarts
Liet tipp'len, kantoorboeien uit,
In ziel van geluid -

Toch naar oorsprong van rook, naar dien brandschat
Waarop gij uw wereldvocht kookt,
Goede stad! door uw m o u t al een Wijnstad,
Dook diep en verhief u tot Rijnstad
Een muze - in wier dienst gij berookt
Naar scherts-namen dookt.

- Stuive en kleve al het zwart uit veel schuiten
Met al 't roet uit veel schoorsteenen saam,
Blank van hart blijft Jan Zwart die de schuit meet;
'Zoo Jan's hànd voor den *Sjoofle* glad uitmeet,
Schuift Jan's vòet bonkje bij!' zegt de Faam....
Bonkje bij blijft Jan's naam!

Dank vijgepeer, dolle kastanje,
Wijn-appelen, moerbeienpluk,
Dank druiven en druivennàt ook,
Dank graan voor uw wereldvat ook,
Dank zwart daar ge in opbloeit uit druk,
Dank onze' omgang, - Geluk![9)]

Eindnoten:

1) Door onzen Mr. K.A. Poortman, oud-leerling, wiens naam als Kamerlid bekend blijft. (Zie aangaande V e r b o o n 's gouden schoolfeest 'Kort Verslag' (enz.), Schiedam, M. Goude, 1840. Omtrent 's mans begrafenis de 'Toespraak' door denzelfden Heer Poortman, Schiedam, P.J. van Dijk, 1854, en 'Hulde aan de Nagedachtenis' enz., door M. Gouka in het Jaarboekje voor de stad en het kanton Schiedam, 1855.)
2) Namelijk de in den weg springende Torentjes, overblijfsel der Hoofdpoort.
3) Waaronder ook H i l d e b r a n d 's leermeester P r i n s e n ; en de leermeester der kinderen van koning Willem II, de Schiedammer Van der Spui, naar wiens plan de Haagsche boschvijvers werden gegraven.
4) Zou deze geboren Schiedammer - rustend Hoofd eener Delftshavensche (later Rotterdamsche) school, in de schoolwereld ook bekend als *de vader der absentielijsten* - zou de Heer Frans Bezemer zijn naamsvermelding (al vast maar gewaagd!) euvel kunnen duiden aan den erkentelijke wiens gebuur hij nu is in de Hofstad? Welk offer van hulp ter mijner levensuitbreiding deze gemeenschap insluit voor den mede-letterlievende, schrijvende over 'Oude Boeken', beseft bezwaarlijk een ziende buitenaf.
5) Nog lang zijn wij zekeren vriendelijk beplanten morgen gronds aan den Vlaardingerdijk - niet ver van de plek westelijk waar ik op zoo menigen donkeren avond het Scheveninger 'vuur' kleurig zag draaien; en nog dichter bij het punt oostelijk waar een sterke echo (van den kant der buitentuinen met een schilderachtig bleekershuis en brugje voorop) aan laat terugkeerenden van de uitspanning *De vijf sluizen* hun uitroep 'Meer dan tijd!' na wat bedenkens ernstig bestraffend terugzond - nog lang zijn wij de Begraafplaats namelijk der Roomsch Katholieken uit oude gewoonte *Bokkenburg* blijven noemen naar het buitentje dat blank van huizing te dier plaatse onze kindsheid zonder weemoed had toegelachen. Aandoenlijke bijzonderheid: de schenker van dezen grond, met bestemming voor een laatste rustplaats, zag er 't eerst zijn Gade heendragen.
Korte boschje heette in de wandeling de lindenlaan naar den lateren tuin der Schiedamsche Officierenvereeniging. 't Hek uitkomende missen wij een boomenpaar van voorheen, als kloeke hofwacht in wijden groenen mantel en op forsch geplante voeten schuins zich rekkende om over den dijk heen een ruischgroet toe te wuiven aan het groene legerkamp om de sociëteit DE

VRIENDSCHAP met haar koepel aan den veeweerkaatsenden vijver; en met haar vrije uitzicht naar den heerlijken *Diefhoek* (bij overlevering 'De kopermolen'), vanwaar men niet zonder omkijken zich opmaakte naar een romantischer plekje dan de legendarische benaming van 'Stroopkokerij' zou doen vermoeden. Plaggenreuk verraadt een soort boerderij met hare houtmijten verstopt in een halven nacht van allerlei hoog en laag gewas, geurende ook boven een woonschuit op het droge, en een andere in 't bruinbelommerde nat; bevriendheid met alle buitenlui gunt ons ook ongevraagd een doortocht langs den gevaarlijken kettinghond naar het geheimzinnige rijk van grienden en gorzen, geulen en keilen; waar in het voorjaar ontzachlijke vogelwolken neerstrijken met zwaar gedruisch en uitbundig gekwetter, en waar roeispel voorbereidt op kamp tegen stroom. Allicht dat een door storm gezwollen Maas, zelf ongezien, het volle schouwspel oplevert van een forschen bollen zeiler; en mogelijk verrast ons een Niagara over de Buitenkâ. Dras wordt onder onzen voet de dreunende bodem, doch zoo laat mogelijk maken wij beenen naar en over het erf van den 'boschjesman', die evenmin als zijn gezin, en zijn beetje vee of zijn buren, ooit verdrinkt. Morgen of overmorgen laten wij ons op den stevigen Maasdijk door een moet boven de verkleurde helling vertellen hoe hoog wel de wateren stegen. Biezen en anderen afval die zij achterlieten, zien wij later verdwijnen onder rookerige vuurtjes bij inhammen en bochten; en aan vruchtbaar makende asch dankt - neen dankte - eindelijk een zwervende schaapskudde te weliger bete. Door herder en hond gedreven, schoor zij in mijn tijd het gepachte gras langs openbare wegen, vaak grijs- of zwart-poederige, eigenaardig vooral door reusachtig uitgedijde knotwilligen, meestal opengespouwen, soms weinig meer dan een schors-overschot met mossen en bijbehoorende plantengeslachten. De nu begaanbaarder wegen zijn stijver en kaler, en schaapskooi en idylle zijn zoek, evenals om en in de stad een betrekkelijke frischheid van water. Missen ook, na onzen droomuitstap buiten het *Korteboschje,* missen doen wij aan den Zeedijk het bleekgoed waarover we eens zoo jammerlijk paard speelden in onweerhoudbare vaart; missen doen wij nog méér het oude brok stadsmuur, en ook hier de stadspoort.

Eenmaal in de buurt, spits ik met tijdgenooten het oor der herinnering, en luisteren wij in verbeelding nog even naar den rustigen onderaardschen zang van den nu sedert lang verdwenen Watermolen in de Vlaardingstraat naast het logement DE VISSCHERIJ, en die gedreven werd door het ook heden nog naar de Zijlstraat wegkruiper spelende water uit de Korte haven met haar Spui, toenmaals een omvangrijk houten tred-rad. Over dezen molen en dit rad had *Kwik in 't lijf* het druk in mijn gedicht SINT JAN, Eerste uitkijk herdacht.

6) Van dezen in 1564 gestorven MR. SERVAES PIETERSZ. FABRY VAN DE HOOGWERF bezit het Schiedamsche raadhuis nog een afbeelding.
   De in den tekst bedoelde afbeelding was afkomstig uit een regentenstuk van het Oudemannenhuis, in den bovenhoek van welk stuk zij dienst deed bij de voorstelling eener aan den wand der regentenkamer hangende schilderij, Het portret van den Stichter.
   Op het terrein der voormalige Stichting met erf strekt zich sedert een kleine halve eeuw een fraaie tuin uit, achter het woonhuis aan de Markt van den Heer P.J. van Dijk van Matenesse (oud-burgemeester), een bekend penningkundige, wiens verzameling geroemd wordt als een der voornaamste in bijzonder bezit.
7) Het tegenwoordige plantsoen achter de Groote Kerk was toen een niet afgesloten aarden plein met alleen hooge boomen. Donderdag van Kermis werden er kunsten gemaakt en op de koord gedanst; en bij het rooien van boomen zag ik er in onze oude knikkerputjes - om het zoogenaamde 'pompen' of 'pupsen' wat uitgehold, en door de kippen onmatig vergroot - doodskoppen rollen.
8) Op dien 18den Januari 1881 welk een martelgang, naar het verre 'Musis Sacrum', voor den asthmalijder die mij op 22 November 1876 al geschreven had: 'Ik voel me oud, saai en stuntelig worden. Ik ben erg bang langer te leven dan m'n verstand. Aan de roerende zorg die m'n vrouw voor me draagt, merk ik dat ook zij me als invaliede beschouwt, maar als ik 't haar vraag, zegt ze dat 't niet waar is.'
   Hoe de Spreker na gedaan werk zich in de stemkamer vertoonde? Met beide handen op de tafel steunende, liep hij schokkende als gejaagd door benauwheid heen en weêr, terwijl het zweet hem van het voorhoofd gudsde over de pijnlijk verwrongen gelaatstrekken, en de zoo zwak uitziende oogen boven de zware wallen u aanstaarden met een uitdrukking van angst, worstelend tegen wat strengs en hoogs. Het spreken ging niet, dan hijgende en telkens afgebroken.
   Bij gelegenheid eener vroegere voordracht had ik Dekker verzeld gevonden door onzen tooneelspeler Jan Haspels, met wien ik in briefwisseling was geweest over het beschikbaar krijgen van een spreekzaal, - wat nog al moeielijkheden in had. Mijn persoonlijke kennismaking dagteekent van den avond dat de auteur van *Vorstenschool*, in een bijna onbezet lokaal aan de

Scheepmakershaven te Rotterdam, de eerste drie bedrijven voordroeg van het drama, - ‘welks voltooiïng, uitgave en opvoering hem wreken zou over nieuwen laffen laster.’
Bij verschillende korte ontmoetingen maakte de zoo prikkelbare man van genie op mij - niet minder dan op den vriend dien ik de kennismaking dankte, dezelfde aan wien deze gedichten zijn opgedragen - een vriendelijk gemeenzamen indruk; toeschietelijk eer dan het tegendeel, verheugde hij zich in waardeering, en vreesde evenzeer te kwetsen als verkeerd begrepen te worden. Vandaar bij hem zekere bijna òver-verduidelijking van bedoeling.
(Over zijn verhaal *La Sainte Vierge* - in mijn dichtkrabbeltje ook door zinspeling op zekere droppeltjes tegen zeeziekte, als mede-onderwerp van gesprek aangeduid, en dat den schrijver bijzonder lief was - herinnerde hij zich niet ooit te voren eenigerlei uiting te hebben vernomen. ‘Men heeft getracht mij dood te zwijgen,’ grimlachte hij).

10) De eereplaats bekleedde hier een Dauphin van Frankrijk; met de lelie in de hand ontving Zijne Fraai-geparuiktheid, bij afwezighefd mijner gastvrije bloedverwanten, neefje zóó hoffelijk dat het kind niet durfde gaan zitten. Benauwd zag het dan om naar een als het ware uit de lijst lezenden oudoom, wiens dichtlievendheid (blijkens het meê-afgebeelde manuscript *Verlustiging in mijne ledige uren*) Byron nog is vóór geweest, wat den titel betreft. Maar daar wist ik toen niet van, ofschoon de Verlustiging heimelijk oversloeg om uit te breken in mijn Lorelei-dagen, waarvan zij na immer voortwoekerens heden gewaagt in den *Huldegroet*.
En in verbeelding van Dauphin en Verlustiger mij afdraaiende met het verlegen kind, beschouw ik aan zijn hand en met zijn dankbaar oog de velerlei doeken en paneelen, groot en klein, waaruit hem de Schoonheid zou blijven opgaan over natuur en leven. Voor ons is die eerste wereld - de wereld van A. de Lelie, Schelfhout, Koekoek, Leickert, Immerzeel, en zooveel anderen en minderen - nooit ondergegaan. Als ik denk aan die schilderijenkamer, treedt alles mij tegemoet met ‘die oude bekende gezichten’, en trek voor trek was voor goed bij mij ingegrift. Misschien was hier geen enkel meesterstuk, maar kunst was er, wát ook een latere kunst natuurlijkers mocht brengen of beoefenen.
Eindelijk leidt het kind mij naar een open raam en verlustigt zich met mij in een levende schilderij hier vlak over: de Scheveningsche vischvrouwen onder haar draaghoeden zittende op haar eigen markt, onder dit schrijven evenmin meer te vinden (hoor ik) als rechts hiernaast, aan dezen kant van de Schie, de Riviervischmarkt, waar de kleine zich al ergerde aan het levend villen der paling. Nog hóór ik de huid afstroopen, afscheuren, en zie ik die kronkelspartelingen van de gefolterde. Haar gaf geen God ‘te zeggen wat zij leed....’ Om van de narigheid af te komen, rende onze knaap naar de Appelmarkt (nu met den n a a m pronkende) en propte er zich voor een cent den zak vol.
Of, als het ooft nog in den boomgaard rijpte met belofte van zoo goed als te geef, dan bouwde mijn kermishart meê aan D u p o r t 's Schouwburgtent, steunende op geleidelijk al grooter stapelblokken en tonnen, van wege het verschil in terreinshoogte tusschen de Hoogstraat en de Appelmarktbrug. Ook over déze brug, zelfs nog lang na haar mede-overgang in een ijzeren - gelijk de Kraan in die buurt eveneens van hout in ijzer overging -, zag de schilderijenkamer vroolijk uit.
Kamer en al is nu weg uit het verbouwde huis; weg is zooveel onvergetelijks; gehecht aan hun rol in 't levensstuk, moeten de oudere spelers zich gewennen aan nieuwe schermen.

9) In dit bundeltje P o e z i e e n p r o z a had zich ook *De Nederlandsche muze aan den auteur van Piet Paaltjens* laten opnemen.

Een crisis van impotentie
Door
Mr. P.J. Troelstra.

(Slot.)

In mijn vorig artikel heb ik uit de getalsterkte, de programs en de onderlinge verhouding der vrijzinnige groepen in de nieuwe Kamer trachten aan te toonen, dat een ‘vrijzinnige’ regeering een onmogelijkheid is.

Toch is inmiddels een ministerie opgetreden, door den leider der vrijzinnige koncentratie samengesteld en alleen uit vrijzinnigen bestaande.

Wat zal de politieke signatuur van dit ministerie zijn?

Het kan niet anders dan als vrucht der Kuyperiaansche antithese worden beschouwd. En de oud-liberalen, èn de koncentratie-vrijzinnigen hebben; hoewel in theorie die antithese verwerpend, haar door hun streven naar een vrijzinnige, antiklerikale meerderheid gehuldigd. Het ontbreken van een hoofdpunt op hun program, waarom ook bepaalde elementen uit de ‘christelijke’ groepen zich konden scharen, liet de christelijke koalitie feitelijk intact, handhaafde den bestaanden grondslag der partijgroepeering. Op dien grondslag hebben de vrijzinnigen den verkiezingsstrijd gevoerd; na de overwinning echter is blijkbaar in hunne kringen de wensch opgekomen, om zoo mogelijk dien grondslag te verlaten. Men denke aan het aandringen der liberale pers op een ‘verzoenende houding’ bij de klerikalen; aan de afkeuring van den grondslag der nieuwe regeeringskombinatie door een blad als *de Nieuwe Courant* en aan de klacht van dat blad, dat geene groep der

rechterzijde bereid is gevonden, de verantwoordelijkheid voor de nieuwe regeering mede op zich te nemen. Blijkbaar stond den oud-liberalen, altans een deel van hen, de vorming van een nieuw konservatief centrum voor den geest. Dit onmiddellijk na den fellen strijd van rechts en links te vormen, moest echter een onmogelijkheid blijken. Hadden de oudliberalen dit gewild, zij hadden niet, als 'vrijzinnigen', tegen de klerikalen - doch als konservatieven tegen de demokraten en socialisten moeten optrekken. Thans staat nog steeds de noodlottige antithese tusschen Lohman en Röell en al behoeft men geen profeet te zijn, om de geleidelijke verwording dier antithese en op den duur, misschien reeds in het thans aangevangen parlementaire tijdperk, de wording eener konservatieve partijkombinatie als waarschijnlijk voor te stellen - dit alles zal zich dan niet krachtens, doch ondanks den opzet van den pas uitgevochten strijd, als gevolg van andere oorzaken, moeten ontwikkelen.

Dat de nieuwe regeering zelve leelijk met haar vrijzinnigheid verlegen zit, blijkt wel uit die ongewone zinsnede aan het slot der Troonrede, waarin zij mededeelt, bij de uitvoering harer aangekondigde voornemens zooveel doenlijk rekening te zullen houden met de wenschen van alle groepen van het volk, zonder onderscheid van richting.

Deze verklaring is òf totaal overbodig, òf alleen als bewijs van politieke onmacht en als beroep op steun van alle groepen van rechts en links op te vatten.

Dat een regeering bij alles wat zij doet, 'zooveel doenlijk' rekening houdt met de wenschen van alle groepen in het volk, spreekt wel van zelf. Nog nooit heeft een regeering gemeend of beweerd, dat zij het tegendeel wilde. Dit behoeft dus niet afzonderlijk te worden verklaard.

Daarom kan uit deze woorden niets anders worden gelezen, dan dat deze Regeering zich zal beijveren, zoo weinig 'vrijzinnig', zoo neutraal mogelijk te zijn, geen aanstoot te geven aan de rechterzijde en *met* deze te regeeren.

Indien dus deze regeering, ondanks hare vermomming, vrijzinnig is, dan is zij vrijzinnig-tegen-wil-en-dank. Daarom heeft de eigenlijke kabinetsformateur, de heer Goeman Borgesius, zich bescheidenlijk op den achtergrond gehouden.

Daarom schittert aan het hoofd van deze koncentratie van Liberale Unie en Vrijzinnig-demokratischen Bond niet het tweegesternte Borgesius - Drucker. Daarom treedt dit ministerie op onder aanvoering van iemand, die waarschijnlijk een uitgeslapen financier, doch op politiek gebied een ongerepte maagd is, wiens verschijning als minister-president achter de groene tafel tot de tegenstanders van rechts en links schijnt te zeggen: 'spaart onze onschuld!' Daarom zijn van de meer bekende staatslieden zij gekozen, die, als de heeren Rink en Fock, meer tot de specialiteiten in de Kamer, dan tot de leidende politici behooren, wat eveneens kan gezegd worden van den heer van Raalte, terwijl de heer Veegens, eenmaal een zeer geprononceerd demokraat, eenige jaren van politieke rust achter zich heeft. Uit dit alles spreekt de zucht, om aan het Ministerie een karakter te geven, dat het in staat stelt, al naar het gevalt, met alle elementen in de Kamer te regeeren, deze beurtelings tegen elkander uitspelend, de eene groep met de andere bestrijdend, van het eene steunpunt op het andere overwippend, een voortdurende parlementaire eierdans uitvoerend, tot de heeren er aamechtig bij neervallen.

Maar niet van een Ministerie zelf hangt het af, hoe vernuftig samengesteld, met welke fijne berekeningen ook gekonstrueerd, bij welke elementen in de Kamer het zijn steunpunt zal moeten zoeken. Daarbij speelt o.a. zijn wordingsgeschiedenis een groote rol, terwijl geen werkprogram, hoe handig bedacht, het beschermen kan tegen politieke incidenten, al dan niet voortvloeiende uit feiten van den dag, die in de hand van partijen, wier belang den val van het Ministerie eischt, een welkom wapen zijn, om het te wippen.

Een regeering zonder een krachtig beginsel, niet steunende op eene door geestverwantschap of discipline homogeene meerderheid, is in elk geval niet voldoende uitgerust tot den strijd, die het wacht. Verstopt het zijn beginsel, de tegenstander zal het te voorschijn weten te halen; veinst het politieke neutraliteit, men zal het tot kleur bekennen weten te dwingen; predikt het vrede, men zal het den strijd opdringen; steunt het op rechts, het zal links van zich vervreemden en omgekeerd - in één woord: om de levenskracht van een ministerie te bepalen, dient men zich los te maken van alle berekeningen,

gebouwd op andere feiten, dan die met zijne wording en principieele gesteldheid in verband staan.

En dan wascht geen water van de zee het af: de stembusstrijd van dit jaar, zoowel als zijne samenstelling, stempelen dit ministerie tot een ‘vrijzinnig’, tot een anti-klerikaal kabinet. Wil het de konsekwenties trekken van dien strijd, dan dient het zijn bestaan niet afhankelijk te stellen van de goedwilligheid der partijen, die het dezen zomer met zoo groote felheid te lijf is gegaan en onder zoo hevig gejuich heeft overwonnen; doch dan moet het zijne steunpunten zoeken aan de linkerzijde der Kamer, bij die partijen, waarnaast of waarmede het bij de herstemmingen de Christelijke koalitie ten val heeft gebracht. Dan moet het dus steunen, rechts op de oud-liberalen, links op de sociaal-demokraten - met de weinig bemoedigende wetenschap, dat het, zelfs *met* dien steun, over niet meer dan 52 stemmen in de Kamer kan beschikken.

Bij die 52 stemmen zijn niet meer dan 7 sociaal-demokratische. Maar niet slechts van die 7 stemmen in de Kamer hangt het af, in hoeverre de regeeringspartijen rekening zullen hebben te houden met de sociaal-demokraten. De vrijzinnige partijen zouden het zonder den steun der sociaal-demokraten bij de herstemmingen in menig distrikt tegen den klerikaal hebben moeten afleggen. In onderstaand lijstje bevat de eerste kolom de namen der kiesdistrikten, waar een vrijzinnige zonder de hulp der sociaaldemokraten bij de herstemmingen zou zijn gevallen; de tweede kolom de namen der gekozen kandidaten; de derde de meerderheid, door hen boven den klerikaal verkregen en de vierde het getal stemmen, bij eerste stemming op den soc.-dem. kandidaat uitgebracht:

Amsterdam II	Lely	118	609
Amsterdam VII	Blooker	128	209
Arnhem	Eland	531	960
Dordrecht	Van Gijn	338	739
Enkhuizen	Borgesius	103	124
Gouda	Van Doorn	259	669
Den Haag I	Limburg	70	1370
Haarlem	Van Styrum	551	1072
Lochem	Jannink	1758	2108
Rotterdam I	v.d. Bergh	113	1520

Rotterdam II	De Klerk	501	557
Rotterdam IV	Plate	365	476
Utrecht I	Van Karnebeek	1136	1168
Utrecht II	Roëll	462	964
Zuidhorn	Zijlma	617	1124
Zutfen	Lieftinck	775	917

Hieruit blijkt, dat de zuiver vrijzinnige minderheid, die thans de 48 klerikalen overvleugelt, zonder den steun der socialistische kiezers niet 45, doch 29 zou hebben bedragen. Misschien zal men zeggen, dat onder die socialistische kiezers, bij hun keuze tusschen Kuyper en de vrijzinnigen, ook een anti-klerikaal element heeft meegesproken. Ik wil het, voor een deel dier kiezers altans, niet ontkennen; hoewel ik uitdrukkelijk erop wijs, dat een werkelijk demokratische regeering, die aan sociale eischen had voldaan, óók indien zij onder Christelijke vlag had geregeerd, de socialistische kiezers in de meeste der bovengenoemde distrikten niet tegen, doch vóór zich zou hebben gehad, zoodra de keuze liep tusschen haar en een oud- of unie-liberaal. Ook: dat de eigenlijk gezegde arbeidersbeweging, de politieke zoowel als de vakbeweging, daarom ten slotte zoo voluit met de vrijzinnigen ‘tegen Kuyper’ is opgetrokken, omdat deze door zijne dwangwetten, door zijne kneveling der vakbeweging, door zijne anti-socialistische politiek, door alle renteniers en kruiëniers in 't geweer te roepen tegen de sociaaldemokratie - haar heeft getart, moreel gedwongen, het voor haar tot een zaak van eer en een plicht van zelfbehoud heeft gemaakt, hem te doen vallen, zoodra de gelegenheid daarvoor gunstig bleek.

Kuyper heeft van de moderne arbeidersbeweging de rekening van de dwangwetten thuis gekregen. *Kan* er ‘Christelijk’ worden geregeerd, zonder voortdurende, systematische, met mystieke leuzen gewijde reaktie tegen het nieuwe leven, dat uit de ekonomische ontwikkeling en uit de organisatie der arbeidersklasse opbloeit - deze heeft geen reden, zich tegenover een dergelijke burgerlijke regeering warmer te maken dan tegenover elke andere. Maar Kuyper heeft dat niet gekund; niet slechts de spoorwegarbeiders, maar ook de marinematrozen, de rijkswerklieden, postbeambten, onderwijzers en andere ambtenaren hebben dit ondervonden. Wat daar aan eigen organi-

satie, aan politiek besef, aan breeder, hooger leven onder deze staatsburgers opkwam, was hem verdacht, onsympathiek, moest worden geknot en gefnuikt, hoogstens ingeruild tegen een stelsel van regeeringsvoogdij, die eerstens onmogelijk den betrokkenen dàt kan verschaffen, wat eigen vrije organisatie geeft en tweedens een leger van kruipers en hielenlikkers der autoriteiten kweekt, verdeeldheid en afgunst stelt in de plaats van solidariteit, die voorname drijfkracht van de zedelijke en sociale verheffing der arbeidersklasse. Dit alles hebben de strijdende arbeiders gevoeld en daarom *moesten* zij, toen na de eerste stemming Kuyper's val *mogelijk* bleek, als één man hunne schouders zetten onder dat groote werk. Het optreden der sociaal-demokratische kiezers had dus eene sociale drijfveer: de klerikale regeering had zich voor hen niet wegens haar philosophisch uitgangspunt of hare godsdienstige leuzen, doch wegens haar anti-sociaal, reaktionair politiek optreden onmogelijk gemaakt. En zelfs de meer demokratische ‘christelijke’ kandidaten moesten bij den strijd der arbeiders tegen die regeering door hen bij meer konservatieve liberalen worden ten achter gesteld, omdat zij, aan de koalitie verknocht, als demokraten verloren en slechts handlangers der Reaktie gebleven waren - omdat ten slotte, de strijd niet liep tusschen personen, doch tusschen partijen en partijgroepeeringen. Is hiermede het optreden der sociaaldemokraten bij de herstemmingen en hun aandeel in de wording der tegenwoordige regeering verklaard - tevens is aangegeven, wat de sociaaldemokraten van haar zullen verwachten. Allereerst: de nieuwe krachten, die zich vormen in de onderste lagen des volks, in het proletariaat, *a fair chance* geven. Politieke rechten aan alle burgers: algemeen kiesrecht; vrijheid van vakorganisatie en politieke aktie voor ambtenaren, beambten, civiele zoowel als militaire, voor rijks-, provinciale en gemeentewerklieden; algemeen verplicht kosteloos onderwijs voor het volkskind; wegneming aldus van politieke en geestelijke beletselen, die de uit eigen aandrang opgekomen ontwikkeling der arbeidersklasse in den weg staan. Op ekonomisch gebied een werkelijke sociale wetgeving, die den arbeider niet bindt en belast met nieuwe *verplichtingen* en daarmee gepaard gaande *kosten* (verzekerings-of spaardwang); doch een deel van den druk, dien het kapi-

talistisch stelsel op den loonarbeider legt, van zijne schouders neemt, hem aldus de gelegenheid latende, wat hij van zijne verdienste missen kan te besteden voor zijne vakvereeniging en politieke partij, voor lectuur en kunst, voor de wassende behoeften, die een in opleving verkeerende klasse aan zijne leden stelt. Een arbeidskontrakt, dat nauwgezet de vrijheid van beweging der arbeiders ontziet: een arbeidswet, die bewust heenstuurt naar den achturendag, reeds thans den tienurendag als maximum stelt, kinderarbeid tot het veertiende jaar verbiedt, leerplicht tot dien leeftijd invoert met sociale voorziening voor onvermogenden en de vele categoriën van arbeiders, thans buitengesloten, in de arbeiders-bescherming betrekt. Verbetering en uitbouw van de wetgeving op de volksgezondheid, waaronder bestrijding van tuberculose; verbetering der woningwet met zwaardere verplichtingen op de gemeente, óók (in groote steden) wat het verkeerswezen betreft. - Ziedaar eenige punten, die zich hierbij op den voorgrond dringen.

Dit alles is geen socialisme; doch een politiek, die in plaats van reaktie bevordering wil van den socialen groei - 'vooruitstrevende' politiek, als men wil.

Dat de kosten eener dergelijke politiek alleen door een demokratische herziening van ons belastingstelsel en door ingrijpende, direkte bezuiniging op militaire uitgaven zijn te bestrijden, behoeft geen nader betoog. Zelfs de zeven millioen van den heer Treub zijn hiervoor totaal onvoldoende.

Ziehier dus een program, dat de socialistische kiezers deze regeering bij haar optreden kunnen aanbieden, waarvan zij in hoofdzaak de vervulling vragen, zal die Regeering aan hunne wenschen tegemoet komen, voor zoover dit binnen het raam der burgerlijke maatschappij van een werkelijk vooruitstrevende regeering mag worden geëischt.

Zal hiervan iets tot stand komen?

De Troonrede verspreidt over deze punten slechts weinig licht. Alleen doet de financieele paragraaf, die wel op versterking der middelen aandringt, doch niet zegt, waarin die middelen bestaan, het vermoeden rijzen, dat de impotentie dezer regeering wel het sterkst zal blijken op belasting-gebied; ook is het reeds thans duidelijk, dat de 'verplichte verzekering tegen ouderdom en invaliditeit', een stelsel, door de arbeiders-

beweging in ons land op boven aangevoerde gronden verworpen, door het uitblijven van den gouden regen, waarnaar de Regeering de lezers der Troonrede met verlangen doet uitzien, weer voor minstens vier jaren zal worden uitgesteld. Over de arbeidswet wordt niet gesproken en van eenige wijziging van het ontwerp-arbeidskontrakt, ter tegemoetkoming aan de bezwaren der vakbeweging, wordt niet gerept. De militaire paragraaf laat, wat het leger betreft, niet toe, bezuiniging te verwachten, daar het grootere contingent de baten van den korteren diensttijd zal verslinden en de snellere afbouw der stelling-Amsterdam doet zelfs het ergste vreezen. En wat het eerste punt van elk demokratisch program, het algemeen kiesrecht, betreft, zoo is zelfs het befaamde blanko-artikel nog meer blanko gemaakt, door de indiening daarvan afhankelijk te stellen van óók nog andere punten van grondwetsherziening, ter bestudeering waarvan eerst nog een Staatskommissie zal worden benoemd.

Intusschen is het oogenblik voor een definitief oordeel over de plannen dezer Regeering eerst gekomen, als zij bij de begrootingsdebatten volledige opening van zaken heeft gegeven. Voorloopig is reeds genoeg gebleken, om aan te nemen, dat haar zwakheid van oorsprong en samenstelling, zich in haar eerste daad, in haar program, duidelijk weerspiegelt. En als men de beide groepen, waarbij zij haar steun behoort te zoeken, met elkander vergelijkt, dan is het te verwachten, dat de ongunst harer geboorte en van het getij bij haar eerste optreden, gedurende haar verdere bestaan eerder zal verergeren, dan verbeteren.

Want de beide polen, waartusschen het Ministerie zich moet bewegen, vormen onverzoenlijke tegenstellingen. Afkeer van algemeen kiesrecht hier - de eisch, om het vóóraan op het program te plaatsen, daar; zorg voor te groote staatsbemoeiing, zucht naar beperking van strafbepalingen tegen en lasten op ondernemers ten bate hunner werklieden, hier - drang naar ingrijpende, effectieve sociale hervorming op kosten der bezittende klasse, daar; gulheid in zake militaire uitgaven, als assurantiepremie van het kapitaal tegen binnenlandsche beroeringen, hier - ‘geen man en geen cent’ daar; onwil tot demokratiseering van ons belastingstelsel hier - drang naar

ontlasting der kleinen en zwaardere progressieve belasting van inkomens en erfenissen, daar - ziedaar in praktische zaken belichaamd de beide uitersten van Kapitaal contra Arbeid, van konservatisme en socialisme, waartusschen, zoo vaak zij steunen moet op de groepen links, deze Regeering zal moeten zien te bemiddelen.

Van vrijzinnig-demokratische zijde heeft men reeds getracht, deze beide uitersten door een gemoedelijk woord tot elkander te brengen. Tot de oud-liberalen zegt men: Gij wilt een vrijzinnige regeering? Goed, die zult ge hebben. Maar begrijp dan ook goed den toestand: we kunnen het zonder de hulp der sociaaldemokraten niet stellen. Die hulp krijgen of behouden wij slechts, als we demokratisch zijn. Een vrijzinnigheid zonder demokratie is in onzen tijd, speciaal voor Nederlandsche verhoudingen, een anachronisme. Wordt dus een beetje demokratisch, mijne heeren; we maken u dat met het blanko-artikel al zoo gemakkelijk mogelijk. Maar daar zonder gaat het niet meer.

Tot de sociaaldemokraten richten de heeren inmiddels het volgende wijze woord: Gij zijt ons bij de verkiezingen nog al meegevallen. ‘Tegen Kuyper’ hebt ge u bij de herstemmingen gericht; ge waart toen zoo verstandig, aan ons uwe stem te geven. Gaat nu door in die lijn. Denkt eraan, ge zijt zelf maar een klein klubje; ge hebt te kiezen tusschen Kuyper en ons. Als ge onze regeering nu niet steunt, dan komt Kuyper weer; bij de gedachte aan zoo iets vreeselijks behoort gij te rillen en te beven. Blijft, bidden wij u, in die heilzame stemming, opdat gij een beetje zult machtig worden van de staatsmanswijsheid, die ons zoolang sierde en ons zooveel kamerzetels, ja zelfs een paar portefeuilles bezorgde en die u zal leeren, uwe eischen te matigen. Laat u nu niet meer allereerst beheerschen door die dwaze denkbeelden over toekomststaat en klassenstrijd, waarmee ge ons en de natie slechts drukte en moeite veroorzaakt en waarvan Treub u den onzin immers reeds zwart op wit heeft aangetoond. Weest praktisch, mijne heeren, en bedenkt, dat wij, om Kuyper er onder te houden, afhangen van de oudliberalen. Dezen zitten ons leelijk in den weg voor allerlei zaken, die gij en wij gaarne zouden willen; maar dat is nu eenmaal niet anders, daarmee hebben wij rekening te houden.

Gij hebt vóór alles te beseffen, dat deze regeering mede door uw optreden is ontstaan, dat ge nu mede voor haar voortbestaan verantwoordelijk zijt en daaraan uw private liefhebberijen hebt ondergeschikt te maken. Als ge u daaraan braaf houdt, dan zal er ook, voor zoover dat mogelijk is, op uwe wenschen worden gelet en dan zullen we met z'n tweeënvijftigen heel rustig en gezellig, in genoeglijke tempering, deze vier jaar kunnen regeeren.

Of deze gemoedelijke raadgevingen doel zullen treffen? Zeer zeker niet. De oud-liberalen zullen met de konservatieven ter rechterzijde de Regeering den voet dwars zetten, zoodra zij den socialisten te veel in het gevlei komt, - de sociaal-demokraten toonden reeds onder het kabinet Pierson-Borgesius, dat zij een liberale regeering niet steunen om wat zij *is*, doch, waar zij dit verdient, om wat zij *doet* - en dat zij, waar zij als sociaal-demokraten de verantwoordelijkheid voor die daden niet kunnen aanvaarden, de handhaving van hun beginsel en hunner zelfstandigheid stellen boven die eener liberale regeering. De sociaal-demokraten staan principieel tegenover de kapitalistische ordening der huidige maatschappij en politiek tegenover de heerschende klasse, de bourgeoisie. Als deze ten prooi is geraakt aan een politieke onmacht, die haar eene helft dwingt, met leugens te regeeren en de andere, haar eigen beginsel te vermoffelen en bij de gratie harer meest principieele tegenstanders de regeering te aanvaarden, dan is dat niet de schuld der sociaal-demokratie, doch van een systeem, resp. eener klasse, die zij juist bestrijdt. Blijkt de nieuwe Regeering ontijdig aan haar eigen impotentie te gronde te moeten gaan, dan voltrekt zich daarbij aan haar het vonnis, door de wereldgeschiedenis steeds uitgesproken over klassen en partijen, uit wier eigen leven, uit wier eigen drang niet meer de scheppingskracht voortkwam, noodig om aan de maatschappij de nieuwe vormen en organen te geven, die door hare ontwikkeling werden vereischt. Is Kuyper gestruikeld over zijne reaktie, laat de liberale regeering zorgen, dat zij niet struikelt over het konservatisme harer eigen geestverwanten. Een sociaal-demokratische partij, die zich bij voorbaat ging abonneeren op een regeering als de tegenwoordige, zou de voortstuwende kracht, die ze juist op zwakke

burgerlijke regeeringen moet uitoefenen, bij voorbaat prijs geven.

Het eenige, wat van de sociaal-demokraten op grond hunner houding bij de herstemmingen mag worden verwacht, is, dat zij niet zonder noodzaak, waar hun eigen wezen of program het niet eischt, de regeering moeilijkheden in den weg zullen leggen. Oòk, dat zij zich niet door de klerikalen zullen laten gebruiken als instrument, om de liberalen een beentje te lichten, alleen om de klerikalen weer aan het roer te helpen. Waar dit, met ongerepte handhaving van het eigen streven der sociaaldemokratie, mogelijk is, kan deze hare medewerking verleenen aan hetgeen de regeering doet of voorstelt. Zoodra deze, door haar onmacht of onwil, door toegeven aan dezelfde reaktie, die de arbeidersbeweging tegen Kuyper in 't geweer bracht, toont, voor den socialen vooruitgang van ons volk een dood of schadelijk element te zijn, zal de sociaaldemokratie geen reden, ja geen recht hebben, haar de hand boven het hoofd te houden.

Ik behoef, na het bovenstaande, niet meer te zeggen, dat ik in dit opzicht zeer sceptisch gestemd ben. Het beste, wat deze regeering ons leveren zal, zal waarschijnlijk blijken te zijn: nieuw bewijs-materiaal voor de politieke onmacht der Nederlandsche bourgeoisie, dus versterkten aandrang om ‘de nieuwe kracht’, de arbeidersklasse, te verheffen, weerbaar te maken, te organiseeren, met politieke rechten te wapenen, rijp te maken voor de taak, om eenmaal, en liefst zoo spoedig mogelijk, van de politiek uitgeleefde bezittende klasse de leiding van zaken over te nemen. Deze arbeid moet niet slechts in, doch grootendeels buiten het Parlement worden verricht.

Een andere houding dan de door mij geschetste kan de Regeering niet verwachten van een partij, die steeds en ook bij de laatste verkiezingen heeft getoond, waar zij liberalen steunt, dit niet te doen bij wijze van compromis, op grond eener afspraak of overeenkomst, doch op grond van haar eigen motieven, ter bevordering van een eigen streven, zonder afspraak of verbond, zonder handel of uitruiling, geheel vrij en zelfstandig.

Dat door deze stevige positie der sociaaldemokraten die der Regeering, waar zij van de linkerzijde moet afhangen, te

zwakker wordt, ligt voor de hand. Daarom is het zeer verklaarbaar, dat de Regeering reeds van meet af zal trachten, zich aan de konsekwentie harer eigen wordingsgeschiedenis zooveel mogelijk te onttrekken. Zij kan dit alleen doen, door te steunen op rechts; het zal haar niet moeilijk vallen, daar steun te vinden, zoolang zij loopt aan den leiband der oudliberalen. Het was Lohman nooit ernst met de Christelijke antithese; hij bestreed haar met woorden en gebruikte haar slechts, om zich en zijnen vrienden de demokratie van het lijf te houden. En - teekenend feit! - de ontvangst, die de Troonrede bij zijn orgaan, *de Nederlander*, heeft gevonden, toont duidelijk aan, dat hij ook thans weer de armen heeft geopend, om de nieuwe Regeering aan zijn hart, en daarmee het beetje demokratie, dat zij bezit, dood te drukken. De welkomstgroet van dit blad is te merkwaardig, om ze niet over te nemen:

'De eerste Troonrede, onder verantwoordelijkheid van het nieuwe Ministerie uitgesproken, maakt in menig opzicht een goeden indruk.

Er loopt een draad van verzoeningsgezindheid door, welke er op schijnt te wijzen, dat de ministers, zich losmakende van de onreinheid der verkiezingen, zooveel doenlijk de continuïteit met het vorig kabinet willen bevorderen.

Over 't algemeen is de Troonrede aan partijtendenzen gespeend. Velen zullen dit niet onnatuurlijk achten, met 't oog op de meerderheid der Eerste Kamer en de minderheid van 48 in de Tweede in verband met het gebrek aan homogeniteit onder de meerderheid der Tweede. Niettemin kan, welk dan ook het motief zij, de oppositie in deze juiste opvatting van het Kabinet te meer aanleiding vinden tot een welwillendafwachtende houding.

Op één gewichtig punt is er een uitzondering. De clausule omtrent de grondwetsherziening drukt op de rede een sterk sprekend partijstempel, een vlek die zelfs twijfel wekt aan de goede bedoelingen in de rest van den inhoud doorstralende. Daarvoor spant de Regeering in exclusieven zin haar boog over twee groepen; zoekt aanknooping in het minst frissche van het optreden dier groepen; drukt zichzelf een partijstigma in.

Natuurlijk is dit voor ons geen reden om onze houding van

welwillende afwachting te laten varen. Misschien, en naar te hopen valt, blijft dit spel een hors d'oeuvre, niet kenmerkend voor de overige Regeeringsdaden. Het landbelang eischt, er dan die daden niet op aan te zien. Doch behoedzaamheid is nu te meer gerechtvaardigd'.

Het zal nu grootendeels afhangen van de meer demokratische elementen ter rechterzijde, of de Regeering gedwongen zal zijn, op den duur de 8 christelijk-historische en bijna al de 25 katholieke stemmen in de Kamer als het bolwerk te beschouwen, waarachter zij zich in tijden van hevigen strijd zal moeten terugtrekken. Mochten 'demokraten' als Talma en Aalberse (van den laatste meldde immers de faam, dat hij dit is!) nu den tijd gekomen achten, om hunne demokratische woorden in daden om te zetten, dan zou de Regeering misschien nu en dan het konservatieve bataljon van links kunnen ontberen, om met het demokratische bataljon van rechts èn de sociaal-demokraten, tegen de konservatieven van alle gading in, demokratische of sociale hervormingen te verwezenlijken. Het is echter, gezien het verleden der rechtsche demokraten en het gemis van durf en kracht der Regeering, niet waarschijnlijk dat zulke gevallen zich zullen voordoen.

Voorloopig staat dus deze Regeering in het teeken van 'de neutrale zône', dat is: van het behoud. Zij voelt zich te zwak, om op haar eigen schip haar eigen vlag te hijschen. Die kapitein op dat schip moest zijn, bleef als stuurman staan aan den wal. Koers en bestemming van het schip zijn onbekend. De bemanning bestaat slechts voor een klein deel uit bevaren zeelieden. Men mompelt zelfs van onzeewaardigheid. De reeders zien het met zwaar gemoed zee kiezen; nijdige konkurrenten-voorspellen, dat het bij den eersten storm zal worden stuk geslagen.

Daar vaart het schip heen....'Op hoop van Zegen.'

De crisis van impotentie is niet opgelost, doch slechts een nieuwe fase ingetreden.

20 Sept. 1905.

De Dichter Herman Gorter
Door
Is. P. de Vooys.

Over een dichter schrijven in duidelijke woorden en stellige zinnen is als het teekenen in enkel lijnen van een portret. Niet de zuivere nabootsing der vormen van voorhoofd, neus en mond, van oog en oor, houding en hand wordt in de zwarte lijnen op het papier tot treffende gelijkenis. Die wordt verkregen door alle te samen in zóo een geheel te plaatsen, als misschien zelden wordt gezien, en dat toch het meest wezenlijke van den persoon kenmerkt. Eén soort oogopslag, één soort plooiing der lippen, één soort buiging van de vingers der hand kan elk op zichzelf iets van 't streng persoonlijke herinneren; en door den teekenaar tesaamgebracht roepen zij in vlakheid en soberheid een vol levende persoon voor ons op.

Het is niet alleen het persoonsleven, het zijn niet uitsluitend de verzen, maar de dichter die in beide leefde, over wien geschreven dient te worden om hem in scherpe en duidelijke wezenlijkheid voor ons te plaatsen.

Dat werk kan niet ondernomen worden zonder het besef van den ernst, die er noodig is om gelijkenis te treffen, zonder een gevoel van verantwoordelijkheid voor de juistheid van elken trek.

Te meer geldt dit als het betreft een dichter uit te beelden, die ons groot genot van schoonheid heeft gegeven. Want *hij* gaf ons de vreugde, de heerlijkheid, die wij beleefden toen wij zijn verzen kochten en in een stille kamer lazen. Hij *gaf* het ons, of wij hem al persoonlijk kenden, dan wel

nooit hem zagen. De klank van zijn lied voerde ons langs de wegen der rythmen en rijmen tot de bewondering voor den beeldenrijkdom, tot vergezichten die wij overblikten, tot huivering voor steilten van emotie. En in dien klank was hij onze leidsman, bij ons en met ons in zijn meest eigenlijk wezen van dichter.

De taak hem uit te beelden moet dan ook aanvaard worden als betoon van dankbaarheid en bewondering.

Is dit echter overeen te brengen met het besef dat zijn waar wezen nooit anders dan benaderd kan worden en ons beeld nimmer geheel zal vermogen zijn vol werkelijk leven uit te drukken? Wordt hem daarmee geen onrecht gedaan, indien hij onjuistheid of onvolledigheid zal meenen waar te nemen, en dit pijnlijk kan gevoelen?

Wij zien zijn leven als wolken, in blauwe lucht gedreven en omstraald door een zon, die groote, naar beneden geworpen schaduwen, over groene weidevelden doet trekken. Is er geen gevaar dat wij die schaduwschimmen over ons voelen komen en niet altijd het tintellicht zullen zien, van 't gespeel der schoonheidszon op de drommen zijner zeilende wolkenverzen in voortdurende wisseling van vormen en kleuren? Doch de genoten warmte en lichtstraling en de plekken zon die wij overal over de aarde zien, moeten ons beletten te vergeten, dat ook de grauwheid die ons tijdelijk omhult alleen mogelijk is in den strijd tusschen de schijnende eeuwige zon en de dwalend beschenen wolken.

* * *

Dit bedacht ik toen ik over den dichter Herman Gorter wilde schrijven. Van de mannen der beweging van 1880 is geen zooveel gespot en gehoond, maar geen ook zoozeer geprezen en vooral geliefd als hij. Hoe heb ik Kloos gelijk gegeven toen hij schreef:

> ‘Mei is geen boek om geleerde vertoogen over te houden, Mei is een pracht om bewonderd, een genot om genoten, een zaligheidsdroom om gedroomd te worden. Ik wist niet dat mijn Hollandsch, mijn taal tot zoo iets in staat zou zijn’.

En zelfs nu nog, nu ik het plan heb opgevat om mijn genegenheid en bewondering te dringen binnen de strenge overdenking en strakke uitbeelding van zijn dichterschap, kost mij dit inspanning.

Voor wie *Mei* nog niet kennen, zou ik deze rijkheid willen uitspreiden, door het gedicht voor te lezen met een stem en een toewijdenden ijver, die duidelijk zouden doen gevoelen, hoe mij dit een groot genot is en blijft.

En voor wie met mij de vreugde ervan genoten, zou ik willen spreken van het geluk dat onze litteratuur deze verzen bezit, van de immer nieuwe blijdschap die de klank ervan in mij oproept.

Doch bewondering, genegenheid en dank zijn niet minder maar meer in de ingehouden weldoordachte uitbeelding van den dichter, dan in vluchtige ontboezeming van genot en uitbundigen lof.

Misschien is ook de tijd gekomen, nu 't dweepen met Gorter's verzen, maar ook 't parodieeren ervan, voorbij is, om den dichter zuiverder te zien zooals hij was.

Doch voor mij is er nog een andere reden dan het uiten van bewondering, en het verkrijgen van een juist oordeel, om het wezen van dien dichter te beschrijven.

Die reden is deze dat Gorter *getracht heeft te verklaren*, *waarom de dichter in hem met stomheid is geslagen*. Dit feit op zich zelf roept reeds om opheldering.

Er is iets onzeggelijk droevigs in het jong sterven van dichters als Keats en Perk, maar hun voltooid en beëindigd levensbeeld troost door de eeuwigheid der verzen, waarin het licht levend blijft staan.

Doch dat een dichter wiens ontluikend talent ons nog steeds in de ooren doet klinken zijn: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’, zwakker gaat spreken, dan nog even stamelt om gedurende langen tijd te zwijgen, stemt ons onbevredigd. Maar nog meer onbevredigend is de verklaring daarvan door hem zelf gegeven in een Marxistische bespiegeling over het wezen der geheele poëzie, waarvan zijn werk een deel was. Hij staat niet voor ons als die jonggestorvenen, helder en licht in 't hoogste menschbestaan van den dichter die zijn zang heeft uitgezongen, maar als een gids die ons meevoerde naar

hooge berghellingen, en wanhopig mededeelt, dat ons niets rest dan te berusten in onzen ondergang, terwijl nog in onze oogen 't helle wit der steile sneeuwtoppen schittert.

Niet meer de *leidsman* maar de *verdwaalde* spreekt het sterkst tot ons. Wij kunnen die twee in een persoon niet scheiden, en om den eersten onze oogen niet voor den laatsten sluiten.

Had hij na zijn zang geheel gezwegen, het zou misschien mogelijk geweest zijn, ofschoon in ons een verwachting zou blijven als om een verren verloren geliefde.

Nu hij echter ons blijft toespreken, met een stem, die weinig meer aan zijn vroegeren tijd herinnert, moeten wij dezen anders gedenken dan als een blijde herinnering.

Zijn betoog kan juist zijn, maar terwijl wij er naar luisteren kunnen wij ons zelf niet beletten telkens weer te neuriën:

> ‘Een ding is droevig, en maakt zacht geklaag
> Altijd om d'aarde heen, 'n nevel vaag
> En luchtig om dat lijf; 't is wisseling
> Van zijn en niet zijn, en dat ieder ding
> Zielen en bloemen, drijven naar dat rijk,
> Waar 't wit en stil is, en den dood gelijk’.

Of dan weer als een gemelijk verzet tegen de stugge woorden en de klanklooze bewijsvoering:

> ‘Weet iemand wat op aard het schoonste is,
> Het allerschoonste? welks gelijkenis
> Hij ziet in alles, wat hem vreugde geeft’.

Weet dan de dichter 't niet meer, spellen onze lippen:

> ‘Muziek lokt van een ziel muziek weer los,
> Die treedt in wondere gedaanten uit
> De zielepoort, zoekend dat lokgeluid’.

Doch wij luisteren ook naar het algemeene vonnis dat hij uitspreekt, wel niet uit naam van zichzelf, maar krachtens opdracht van redelijk recht uit naam dezer onverbiddelijke noodzakelijkheid: ‘De poëzie moet sterven’.

‘Ook in mij’ hooren wij hem zeggen met schijnbare kalmte.

Hij spreekt dit zware oordeel op grond zijner eigen dichterlijke ervaring die hij zegt begrepen te hebben. Wij behoeven hem niet te *vragen* ons in die ervaring toetelaten. Dat is onnoodig; die bezitten wij, zoo wij slechts in zijn verzen lezen willen.

En omdat ik overtuigd ben dat nooit zoo vol en werkelijk van het leven gesproken kan worden als in den zang van den dichter zal ik niet tegen zijn betoog strijden maar zijn ervaring trachten blootteleggen. Daarom is het noodig over den *dichter* Gorter te schrijven.

Werkelijk van niet geringe beteekenis is dit.

In een tijd dat onze liefde voor kunst zwaar beproefd werd en de ijver haar te dienen dikwijls ijdel scheen, kwam een der eersten en besten van wie schoonheid gaven zeggen dat de kunst dood was.

Kon hij dit weten? niet beredeneeren, maar weten?

Dit is de rechtvaardiging waarom de Meidichter zoo niet in een vertoog, dan toch in strakheid van woorden en zinnen geplaatst zal worden, om de trekken van zijn wezen kalm ernstig te bestudeeren en na te teekenen.

* * *

De dichter Gorter is geheel afzonderlijk en altijd te genieten, maar begrepen kan hij slechts worden door zijn figuur te zien staan tusschen de andere dichters, die vóor hem de litteraire beweging van 1880 hebben ingeleid.

Hij zelf heeft den ondergang van die beweging vereenzelvigd met zijn eigen zwijgen. Dit was onjuist, maar wel juist was dat de ontwikkeling van zijn dichterschap samen viel met het hoog oploopen der golven van 't litteraire kunstleven in de groep van ‘de Nieuwe Gids’.

Die stuwing van leven tegen den stommen weerstand van een aan hooge kunst vervreemd geslacht nam hem op en voerde hem als een licht rank schuitje met wit-flapperend zeil boven op den waterberg.

Was hij de hoogste, teerste, fijnste, geurendste bloem van die wonderlijk snel gegroeide kunstplant, de krachtige stengels

en bladeren, die hem droegen en deden pronken, waren van anderen.

Hij stond bovenaan, genoot de bewondering en voelde de hoon, en toch stuwde hij niet, maar werd gestuwd. Was het te verwonderen, dat hij niet begreep wat er gebeurde? Kon hij het omhoog gaan der litteratuur met een steile stijging anders zien en begrijpen dan als een schoon bewegen en heerlijk rijzen in lichte ruimten?

Den drang naar boven en den omhoogdrijvenden weerstand voelde hij niet; de opwekking tot strijd, de ontketening van kracht en de botsing die er op volgden waren niet zijn werk. Het moest hem zijn of de hemel de watergolven en de plantenstengels tot zich riep inplaats dat de aarde hen omhoog joeg.

En de heerlijkheid van dat gevoel overweldigde hem en met hem de anderen wier bloem en trots hij was. Doch toen kwam het einde. De golven bereikten den top van den stuwenden dam, stortten er zich overeen, en gebroken was hun kracht, verdwenen hun stoute aanloop. De hooggegroeide plant had zijn steilsten scheut uitgezonden en zijn taak volbracht; de bloemstengel boog zich verschrompeld naar omlaag.

Als een vuurpijl omhoog geschoten barstte de buigende lichtlijn in donker nachtzwart uiteen in dalende bloempjes van verschillende zachte kleuren en looze verduisterende lichtscheuten.

Terwijl dit zelfs de meest bezonnen geesten als een klap trof, hoezeer moest het een diepgevoelde teleurstelling en scherpe knak in het levensbesef zijn voor hem, die zich nooit bekommerd had om den steun beneden, daar hij die als vast en zeker vertrouwd had. Zijn geheele bestaan als kunstenaar verloor den bodem. Hij daalde snel midden in het omhoog streven, zonder in zich zelf te weten waarom. En toch was het - nu achteraf bezien - even noodzakelijk en begrijpelijk, dat de beweging een stroovuur gelijk was, als dat wie de mooiste en hoogst vlammende uiting ervan waren, niet bewust zouden zijn van haar beperkten gang en doel.

Inzicht hierin is noodig om Gorter's dichterlijken bloei te begrijpen.

* * *

Bij elke historische beweging, wanneer velen tegelijk gegrepen worden gemeenschappelijk naar een doel te streven, is dat doel meestal niet hetzelfde als de taak die later blijken zal vervuld te zijn.

Het schijnt alsof de idee die gedurende een tijdperk de menschenziel kan doen opvlammen tot daadkracht en levenslust als de zon een grootsche hemeltocht van rijzen tot dalen maakt om met haar gloed het noodzakelijke werk van dien tijd te belichten.

Het licht is dan *in* de menschen en zij voelen zich ermee warm, en gelukkig, alsof het uit hen straalt op al hun doen en arbeiden, wat daardoor een afzonderlijke en bijzondere glans verkrijgt.

Maar achteraf staat hun werk in de eigenlijke waarde, ontdaan van de droomen, die er om heen gedroomd zijn, beschenen door 't koele schijnsel van 't begrijpend verstand.

Daarmee is dat werk niet minder. Niets blijvends komt tot stand of menschen moeten een deel van hun leven eraan afgestaan hebben. Rust ons geheele menschelijk bestaan niet op de geestkracht van duizenden en duizenden geslachten voor ons?

In geen werk schijnt deze waarheid zoo helder en blijvend als in dat van den kunstenaar. Wat nu nog telkens weer menschen bezielt en verwarmt om de zware taak te aanvaarden van met het volle zijn te arbeiden en hun leven daarin te leggen, straalt het niet uit de vele kunstwerken van 't verleden, en is het ook niet die glans, die ons het begrijpen en het genot der vroegere schoonheid mogelijk maakt?

Door den tragen gang van de ontwikkeling der menschelijke beschaving vlamt voortdurend de menschenziel met haar wonderlijken gloed van schoonheid.

Gelukkig wie dat niet alleen kunnen opmerken, maar tevens in zichzelf zorgzaam zijn, dat die innerlijke gloed niet dooft en voortdurend het werk van elken dag, 'wat dat ook zij, kan overstralen.

* * *

De litteraire beweging van 1880 heeft haar taak vervuld

om aan ons volk, dat een nieuwer leven te gemoet ging, een taal te geven, die het voor den opbloei behoefde. En wie gelooven en vertrouwen, dat ons volk die toekomst heeft, hoe kunnen zij het geringschatten dat de taal, die het meest echte gemeenschappelijke bezit is, geheel werd vernieuwd? De taal draagt de geestelijke ontwikkeling, de gevoelens van gemeenschap, de uiting van vol werkelijk leven. En die taal *is* vernieuwd losgemaakt uit banden van rethoriek en schoolschen zinsbouw; vrij gevochten om zich te kunnen schikken naar de behoeften van 't individu dat uitdrukking zijner gevoelens en gedachten en vrije mededeeling daarvan zocht.

De mannen van 1880 zagen hierin slechts een *middel* om tot een litteraire kunst te komen als sedert Hooft en Vondel niet was gekend. Om die taak te kunnen volbrengen gaven zij ook een kunst, die echter te nauw verbonden was met wat voor die taalvernieuwing noodig bleek, dan dat zij van een duurzaam bestaan zou zijn.

Het hollandsch moest zóo zijn, dat ermee kon worden uitgebeeld wat gedachte en fantasie zich schiepen. En het moest dit individueel doen, zóó dat de fijne schakeeringen der aandoeningen van elk in klank geuit werden.

Daarmee werd de taalkunst gevoeld als de zuivere en schoone uitbeelding, terwijl te gelijk in het individueele leven gezocht werd naar diepte van afzonderlijkheid, naar gedachten en fantasiën, maar meer nog naar aandoeningen, die uit het eigen wezen als een helder bronwater opwelden.

Daartoe was noodig, vrijheid ook voor de taal, maar niet het minst voor 't individu; vrijheid van alle pijnigende banden, die de bestaande maatschappij aanlegde.

De litteraire beweging van 1880 was daarom individualistisch of meer nog onmaatschappelijk.

Merkwaardig is het dat gelijktijdig met haar, doch buiten eenig verband, het maatschappelijk verschijnsel dat onzen tijd geheel beheerscht, nl. de arbeidersbeweging, voor 't eerst in ons land ontstond.

Dàt streven, evenals de taalvernieuwing wijzende op een nieuwe levenstoekomst, heeft zich eveneens getoond als een hoogloopend getij van korten duur, met even groote onmaatschappelijke neigingen.

Multatuli, die zoozeer invloed had op het proza der nieuwegidsers, was voor velen der eerste socialisten de leidsman bij uitnemendheid, en tevens het sprekendste type van de persoon, die zich wrong tegen en in het maatschappelijk verband met bittere heftigheid.

De tweestrijd van het nieuwe leven, dat riep naar een, - zij 't ook, veranderde - maatschappelijkheid en gemeenschap, met het anarchisme in het te lang geboeide individu, moest tot een spoedigen ondergang leiden.

Doch dit is van achteraf gezien.

Om den tijd juist te begrijpen is het noodig mee te leven de gloeiende vreugde, het hoogoplaaiende van hartstochtelijk genot der ontbeerde vrijheid, maar meer nog van het vooruitzien naar een kunstheerlijkheid die mogelijk en werkelijk scheen.

Hoe werden zelfbewustzijn, ijver en kracht getoond aan 't halfslapend publiek dat verwonderd en beangst aan verwatenheid of misdadige uitspatting geloofde, doch ook getoond aan jongeren wien het een helle vlam in 't zieleleven ontstak.

Het leven echter, dat nooit en nimmer anders groeit dan in hechte en harmonische organisatie ten einde samenwerking en daardoor het bestaan mogelijk te maken, vult steeds den chaos, hoe diep of hoe hoog die is, zooals 't watervlak golven en waterkolken, door wind of branding erin gegroefd, altijd weer vereffent.

En chaotisch *is* het streven van den mensch naar eenzaamheid en het alleen blijven, verderfelijk voor menschheid en individu. Slechts om de gemeenschap, en om het individu *in* die gemeenschap vervormt, groeit en bloeit al het leven.

Omhoog gevlogen vogels, moesten de dichters van 1880 naar de aarde der werkelijkheid terugkeeren.

Hoe zouden zij het doen?

Allereerst verspreid na het gelijke stijgen als in trotschen wedstrijd; doch dan ook verschillend; langzaam zwevend op behouden kracht enkelen; anderen in snelle doch bewuste daling om door rust de afmatting te herstellen; of eenigen tuimelend gebroken door te hooge uiterste inspanning.

* * *

De geschiedenis der litteraire beweging naar dit gedachtenplan te schrijven ligt buiten mijn bedoeling. Slechts de stijging en de daling ervan moeten duidelijk getoond worden, omdat zij de ontwikkelingslijn van Gorter's dichterschap aangeven. En dan nog moet het mij meer te doen zijn om die lijn scherp in zijn strakheid te trekken dan wel die uitwijkende bijzonderheid voor alle dichters te beschrijven, zooals ik het voor Gorter wensch te doen. Zweeft zijn leven erboven, dat van de anderen werd er onder langs begrensd.

Toen in Perk's verzen de mogelijkheid eener zuivere poëzie in onze taal, van een zuiverheid en grootheid als alleen in een Shelley en Goethe gekend waren, mogelijk bleek, zijn het vooral Kloos en Verwey geweest die van uit die zekerheid de litteraire beweging begonnen.

Doch dat zij een strijd aanvingen beduidde dat zij tweeërlei werk moesten en gingen verrichten, nl. allereerst den breuk te slaan tusschen hen en hunne omgeving, doch om daarna met dezelfde kritische bewustheid, die voor 't eerste noodig was, een eigen kunst op te bouwen. Daartoe was de grootste kunst uit het verleden van 't eigen volk en van andere naties het voorbeeld.

Kloos' kronieken deden actueel wat Verwey's, '*Toen De Gids werd opgericht*', historisch gaf, nl. zuivering van het terrein voor 't nieuwe kunstgebouw. Daarmede reeds kreeg beider taal een welige soepelheid of gespierde kracht.

De verklanking tot verzen ontstond door de bewuste vreugde en het vreugdevolle bewustzijn bij 't vervullen van die taak.

Doch hun zin was onmaatschappelijk.

Op bevattelijke wijze had Van Eeden's *Kleine Johannes* reeds de afgezonderdheid en de teerheid van de ziel beschreven die tot zuivere schoonheid naderde.

Sterker brachten Kloos en Verwey hun kunst; de hartstochtelijke gemoedsaandoeningen van den een, de schoone fantasie van den ander zouden uitbeelding geven aan hun zielsbestaan. Zij leefden dat in zichzelf en in de schoone fantasie, gevoed door vroegere litteratuur. Mythologische gegevens deden *Rhodopes* en *Sappho*, *Persephone* en *Demeter* worden tot een kunst van bijna zuivere plastiek.

Doch daarin was niet de volledige bevrediging, die pas ge-

vonden zou worden in de lyriek om de pracht van het eigen zelf helder uit te zingen. En dit verdiepte zich in de verheerlijking van de eigen ziel tot aan de vergoddelijking ervan toe.

Begon aan het eind van dit tijdperk van Eeden's *Ellen:*

> ‘Als goddelijke banneling
> In eenen wereldlijken kring
> Stil zich bewegend, zonder hoon,
> Wanend hen laag, zich godenzoon.’

Kloos had het eerst en dieper zijn:

> ‘Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.’

uitgezongen.

Verwey zou echter de scherpste uitbeelding ervan geven, minder warm levend als Kloos in zijn hartstochtelijk gevoel, maar duidelijker omlijnd door schoonheidsliefde in zijn *Cor Cordium*.

Was dit zelfoverschatting, of zondige zelfverheerlijking?

Wie zich indenkt in het vreugdevol zelfbewustzijn der jongeren, dat een tijd aanbrak van hooge kunst, waarin zij priesters en wetgevers zouden zijn, kan begrijpen hoe zij den dichter moesten verheerlijken, dien zij alleen in 't diepste van zich zelf zagen. En was Multatuli hen niet voorafgegaan, die de hoogmoed ten spijt der ijdele bescheidenheid had geprezen?

Doch daarmee had de litteraire kunst ook haar hoogste punt bereikt, als de steilste en eenzaamste bergtop, als de hoogste luchtlaag, waar geen weerstand den slag der vogelvleugels meer draagt. Hooger was geen grond, hooger was slechts duizeling brengende ijlheid.

Het leven beneden, voor welks behoeften een taal gevormd en getoond was, in staat om den nieuwen komenden opbloei te leiden en schoonheid te beelden, riep van omlaag.

De onmaatschappelijkheid van het dagelijksch leven van de gedachten en fantasiën, bleek na helle schittering een bevriezende en verstijvende macht. Verwey zou in zijn cyclus ‘*Van het Leven*’ naar de schuilplaats wijzen, waar nieuwe kracht in rustige afwachting te vinden was, terwijl Kloos wilde zwevend blijven, doch profetisch zong:

‘Droom weg in weelde: ijdel is alle daad
Over ons allen koom het Niet-zijn machtig.’

* * *

Gorter kwam met zijn gedicht Mei, als een geheel nieuwe en sterk bekorende figuur in den dichterlijken kring; luid en juichend daar binnengehaald.

Tusschen geharnaste oudere ridders kwam hij als de ongewapende jonge zanger, licht en luchtig tredend voorbij hun zware stappen, met een blijde tenorstem hoog òp klinkend boven hun basgeluid.

Een jonge blonde Germaan met vlug vallende klanken van zijn lied, trad hij door de kunstig gekleede Romeinen met hun statig rijende zangen.

Van een ander geslacht was hij, het leven ziende onder *zijn* licht, en dienende *zijn* eigen goden, om toch *hun* medestrijder te zijn.

Alles wat hij had: zijn lenige kracht, zijn blijheid, de natuurlijke vlugheid waarmee hij zijn taalwapens bediende, zijn luchtige snelheid, stelde hij tot hun dienst.

En hoe zouden die niet aanvaard worden? Juist dat nieuwe en bijzondere van zijn wezen was een bewijs der overwinnende macht van hun streven.

Maar zooals de Romeinen niet wisten hoe in hunne Germaansche hulptroepen, die zoo menige victorie voor hen bevochten, het volk zich toonde dat hun wereldmacht zou doen ineenzinken, zoo min konden de mannen van 1880 toen reeds beseffen dat zich in Mei een nieuwer kunst dan de hunne openbaarde. En zoo min als de Germanen voor Romeinsche keizers vechtende wisten dat zij meerdere en verdere toekomst te veroveren hadden dan het bevestigen van 't wereldrijk, zoo min wist Gorter dat hij zijn mooiste eigenheid in gevaar stelde door te strijden voor een macht, die zijn uiteenbarsting nabij was.

En toch zoo mooi als die Germanen waren, stervende voor Cesars, die hun wezen vreemd bleven, zoo grootsch is ook Gorter's Mei.

* * *

Wat was het bijzondere van dien nieuwen dichter, en wat dreef hem om zijn eigenheid te offeren?

In volle onbewustheid heeft hij het alles uitgezongen, soms snel als in één adem, dan even ingehouden met sterke stooten als van een omhoog gestoken trompet.

Hij heeft het vol uitgebeeld in de geschiedenis van Mei, die zijn eigene zou zijn nl. van een kort leven, in breede hooge blijheid overgaand in heftigen verlangensstrijd om zacht weemoedig weg te zinken.

Het bijzondere was die *blijheid aan het leven*, die aan elk jong wordend zijn eigen is.

Niet alleen een vernieuwde klank zong hij als de andere dichters, maar een geheel nieuw geluid, en vooral een nieuwe lente.

Dat was het heerlijke, het betooverende van Mei.

Perk had in een *vreemd* land zijn levens*strijd* uitgebeeld in de omringende werkelijkheid der natuur. Gorter gaf zijn *vreugde* aan 't leven in de aandoeningen, die zijn *Hollandsch* land om hem heen, in hem opwekte.

Toen *zijn* strijd begon, viel die macht van geluid en beelden van hem af, als een door insecten aangevreten blad van een tak, om slechts even weer te keeren maar verzwakt en versomberd toen hij, herinnerend, de verloren vreugde aan Mei bezong voor dat zij hem voor goed verliet. En hij verloor haar, omdat hij hoog wilde varen bovenop en over het streven, waarin hij zich genoodzaakt voelde mee te gaan.

Zijn verhaal is eenvoudig:

> Mei, ‘van de twalef zusters een
> die op de zon staan, hand in hand,

‘dit kind, louter niets dan lieflijkheid,’ gaat haar blijde intocht houden door Hollands tuin, maar verlaat haar dichter reeds den eersten dag, om gelokt door Balder's gezang, dien god te zoeken. En de dichter is bij haar en *in* haar als zij den godenhemel ontwijkt om verlangend op dien Balder te wachten. Als de blinde god haar verstooten heeft om zichzelf te blijven zoeken en verheerlijken in de muziek van eigen zang, wacht de dichter op ‘Lelieëbleeke, weenend, zijne Mei’

en begeleidt haar laatste drie dagen, met een droef geluk.

* * *

Niet de volle schoonheid van dit gedicht wil ik bespreken, ook niet het harmonische ervan aantasten door de ontleding, doch slechts den dichter volgen op de tocht door zijn aandoeningen, mijmerijen, fantasiën en scheppingen.

Hij ging daardoor heen in 't volle licht der schoonheid. Daarvan was hij zich bewust, niet echter van den weg dien hij betrad en van zijn eigen ziel, die hij uitzei met zóó een helderheid als slechts in de kunst mogelijk is.

Wonderlijk schijnt het dat een dichter over zichzelf zingt, en niet zou weten, ook later niet, hoe dat een volle waarheid en werkelijkheid was.

Toch is het mogelijk. Wat in zijn gevoelsleven warm gloeit kan soms in zijn gedachten zich weerspiegelen als iets anders dan het is. In zijn kunst kan het dat niet en is het werkelijkheid.

Mij schijnt dit de scherpste trek van Gorter dat hij de hooge dichterlijkheid van zijn gevoelsleven stelt beneden de dwalende en steeds onzekere waarheid zijner gedachten.

Het kan schijnen alsof er een onbevredigdheid in hem gekomen is toen hij naar een verklaring zocht voor den ondergang der nog zoo jonge kunst, en zijn liefde voor haar niet kon overeenbrengen met zijn onrustige gedachten.

Dan zou echter een helder en klaar begrip hem redden. Dat heeft hij zelf ook gedacht, en ernaar gehandeld. Doch ook daarbij is hij geleid door die innerlijke stem, welke de zekerheid der redenatie boven de vastheid der schoonheidsvisie stelde.

Die stem was in hem ook reeds toen hij de Mei zong, en was zoo na verwant aan die andere, blijdere en lichtere met het nieuwe geluid.

Stemmen van twee kanten waren het, van de warme broeiend heerlijke, de geurende Meidag en van de koele met scherpe helderheid. Tweeling waren ze, omdat beide kwamen op de roepstem van den nieuwen zomer, omdat beide voor en door dien leefden. Hoe wroet en wrokt dat willen begrijpen en doorzien naar een vast begrip, om klare en eenvoudige

duidelijkheid in de verre uitgebreidheid der algemeenheden waar te nemen, in alle jongeren door 't besef dat zij voor een dadenleven uit droomenslaap ontwaakt zijn.

Zij willen over de aarde gaan in een gerustheid van te weten hoe alles in elkaar past en bij langzame uiteenvalling weer samen te vereenigen is.

Het geheele maatschappelijke leven gaat een vernieuwing tegemoet, en de jongere geslachten zijn niet tevreden dat te zullen beleven, en er elk in eigen taak aan mee te werken. Zij willen vooruit begrijpen hoe het gaan zal en een eigen weg met zoo groot mogelijke juistheid naar die kennis afbakenen.

Luider en luider dringen die wetenseischen zich in de zielen van 't jongste geslacht naar voren met zware tot overbluffing neigende stem.

Doch hoewel zachter, en overstemd, vraagt de schoonheid om het gloeiend levensverlangen en de opspruitende daadkracht uit te beelden in een zuiverder licht, dan ooit het verstand alleen vermag te geven. Zoo kon het zijn dat in Gorter, voor hij het wist en anderen het beseften, de dichter van den nieuwen tijd begon te zingen, doch onbegrepen werd verdrongen en tot zwijgen gebracht.

* * *

Om in te zien dat *Mei* werkelijk een nieuw geluid deed klinken, moet geweten worden door welke eigenschappen dat nieuwe zich aanmeldde, en getoond dat deze andere waren dan van den klank der poezie van 1880.

De vaste overtuiging dat in de poezie het geluid en de verbeelding beide opbloeien uit het gevoel van den dichter, uit de aandoeningen die zijn ziel van uit hare omgeving opneemt, en dat de aard dier beide zich voegt naar den aard dier aandoeningen doet ons hierin naar de bijzondere eigenschappen van het Meigeluid zoeken.

Dat die er waren, voelden wij het niet reeds dadelijk toen Gorter's lied wondere snaren van ons zielsinstrument deed klinken door zijn stouten aanhef?

Doch *wat* waren ze?

In de onmaatschappelijkheid en het zuiver individualisme moest de aandoening geboren worden hetzij uit de hartstochtelijke slingering tusschen liefde en haat, hetzij uit de overpeinzing en de fantasie, die naar ver-verwijderde oorden en menschgeslachten vlood. En ook daarin is het de omgeving die den aard ervan aangeeft, n.l. van zoo'n afkeer, dat gedwongen aandoeningen gezocht worden op een vlucht uit het eigen onmiddellijke leven.

Stelde de ziel zich open voor de werkelijkheid der nabijzijnde omgeving, en genoot zij vreugde alleen reeds omdat daaruit tal van gestalten in haar huis binnentraden, dan was de ban van de isolatie verbroken. De ziel behoefde dan slechts open te blijven om alle bewegingen en uitingen dier omgeving meetegevoelen, opdat zij daarvan blijvend genietende een schoone uitbeelding zou geven.

Vernieuwd was de klank der poëzie van 1880, omdat zij onmiddelijk en niet langs den omweg van rhetoriek of romantisch verhalende fantasie de aandoening vertolkte, doch nieuw zou zij pas worden door van een nieuwe werkelijkheid aangedaan te gaan zingen. De nieuwe werkelijkheid kan vreugde of droefheid opwekken, zij kan haar terrein hebben in volle maatschappelijkheid, natuur of persoonsleven. Ook in 't persoonsleven, wanneer dit slechts tot volle werkelijkheid, dat is tot harmonisch evenwicht in deze omgeving is geraakt.

* * *

De dichter in Gorter voelde zich in staat de volheid der genoten aandoeningen van het lenteleven ‘in den tuin van Holland’ te zingen met nieuw geluid.

Hij wist dat dit een bekoring zou hebben meer dan wat nog gehoord was.

> ‘Als 'n jonge vogel, fluitend, onbewust
> Van eigen blijheid om de avondrust,
> En menig moe man, die zijn avondmaal
> Nam, luisterde, als naar een oud verhaal,
> Glimlachend, en een hand die 't venster sloot
> Talmde een pooze wijl de jongen floot’.

Kan het duidelijker gezegd worden hoe de gloeiende warmte zijner blijde aandoeningen hem tot den zang dreef, en wat die zang zijn moest?

‘Wee, wee mij, nu *mijn hart* mij overwint,
En mijn stem stom slaat, nu dit nieuwste woord
Geboren werd....*er is iets dat bekoort*
In ieder ding, en die dat weet, hij gaat
Altijd langs wat'ren, door jong gras, en laat
Zijn nog zijn voeten koel in dauw van wei,
Voor hem is 't nimmer nev'lig, maar een Mei
Van kind'ren en een stroom van bloemen, waar
Zijn woning is, en zóó is 't ook mij’.

Doch vreemd is dit ‘wee’ bij zoo groote vreugdebeschrijving, wat spoedig zijn verklaring vindt in 't weten van den dichter dat die vreugde vergaan zal. Want gaat de aandoening even over in mijmerij dan komt een sombere helderheid van 't ongewisse der blijdschap.

‘Zooals ik eens aan het strand der zee
Was 's avonds, doch niet was mijn hart tevree
Maar bevend en ongerust - en zooals toen
Vlak voor den hemel, voor het vermillioen,
Een vogel, een zwart beest vloog, duidelijk
Gespreid op staart en veer; daaraan gelijk
Komt elk ding en gaat elk ding, *en is schoon*
Omdat het eenzaam is’.

Nauwelijks is deze niet gevoelde, maar half overdachte verklaring der schoonheid, in tegenspraak, zelfs vloekend, met de pracht der sombere aandoening, uitgesproken, of de dichtermacht is verzwakt.

Wat nu volgt:

‘Het is de zoon
Van onrust, in de scheem'ring van zijn schoot
Geboren, en sterft eensklaps, waar de dood
Het neerslaat, - maar het staat voor 't licht
Zijn leven lang.’

toont hoe het geluid weg is en weg de bekoring der harmonische duidelijkheid.

Hoe slecht past hierop de vermanning van den dichter, - overigens welkom - in:

> ‘Welaan, ik zoek 't gezicht
> Van Mei, zoolang zij in het leven was’.

* * *

In het geheele eerste deel van 't gedicht, het blijdste, mooiste en helderste, is deze mijmerij over het doodgaan van Mei's zuster April, eene die buiten Mei zelf omgaat. Nog tweemaal wordt *haar* tocht, die beschreven is in een ongekende rijkdom van lenteaandoeningen, onderbroken door een tusschenspraak, beide keeren om te mijmeren over 't groote geluk dat de dichter in zijn zieleleven vindt, overstroomd als dat is door werkelijkheidsgenot.

> ‘Weet iemand wat op *aard* het schoonste is,
> Het allerschoonste? welks gelijkenis
> Hij ziet in alles wat hem vreugde geeft?’

En allereerst komt dan:

> ‘Waarom hij lief heeft wat rondom hem leeft?’

om in gelijke waarden te laten volgen:

> ‘Waarom die rijkdom wil, en die een vrouw
> En één zich zelf.’

waarover de dichter zoo breed zegt:

> ‘...hoewel ze allen nauw
> Weten dat ze iets zoeken dan een woord
> Alleen.’

en ten slotte antwoordt uit eigen jeugdige geestdrift:

> ‘Het is het vuur, de warmte, 't is de zon.’

Breeder nog in de verheerlijking van de nieuwe kunst die zijn aandoeningen uitzingt, en in volstrekte duidelijkheid de waarde daarvan uitpast, is die andere mijmerij:

‘Er ligt in elk ding schuilend fijne essence
Van and're dingen. Daardoor wordt een mensch
Als een piano, zóó dood, maar besnaard,
Nu eens rilt één snaar, dan d'âar, naar den aard
Van elk geluid buiten, soms te gelijk
Heel veel. Dat maakt ook een stil arm mensch rijk -
Rijen gevoelens staan bij hem in slaap,
En worden wakker, terwijl hij van knaap
Oud man wordt. Ach er stonden veel zich dood
Te droomen, tot met hem hun leven vlood
En 't al voorbij was - -

Zoo is een menschenziel, *waar elk ding kan*
Elk ding oproepen uit den doffen ban
Des slaaps, laat het maar luiden als een schel
In zijn voorzaal, of bij de waterwel
Heel ver verschallen uit zijn diepe bosch.
Muziek lokt van een ziel muziek weer los’.

Dit alles spreekt niet van een kunst uit den individu. Die is dood en hoogstens bevolkt met droomende rijen van genot, zoolang niet de aandoeningen komen van de vele dingen buiten hem.

En dat die *nù* komen kunnen en een heerlijkheid zullen brengen, dat is Gorter's profetie van een nieuwe lente, een krachtige profetie doordat hij daarvan met een nieuw geluid zong.

* * *

Zóó sterk en zoo schoon is nu nog Mei's intocht in Holland, dat wij wel zeer zorgvuldig moeten toezien om te begrijpen hoe er in den dichter een macht was, die hem van zijn meest eigenlijke kunst afleidde en ten slotte overwon. Want die profetie heeft zich uitgebeeld in de figuur der blonde

Mei, en zoo lang zij leeft schijnt haar licht over alles, zelfs over dat wat op zich zelf donker is.

Bovendien heeft Gorter geen strijd gevoeld. Eer dacht hij aan een vereeniging en ineen-vloeiende samenwerking, aan een grootsche synthese.

Zóó moet ongeveer zijn denken en zijn neiging geweest zijn:

In dezen tijd van de litteraire beweging is het duidelijk hoe de heerlijkheid en de goddelijkheid van den individu het hoogste is wat voor menschen bereikbaar is. Het nieuwe geluid en de nieuwe lente van mijn dichterschap zullen dat dienen en tot een uiting van de hoogstbereikbare kunst voeren.

Zoo is zijn neiging geweest. Laat hij niet Mei bekoord worden door Balder's eenzaam gezang en is Balder niet beeld van het vergoddelijkt dichterschap van dien tijd?

De dichter mijmerde mee:

> 'Balder en Mei, dat was een schoone droom'.

Er is een teere verlokking in deze versregel, omdat zij het *eeuwige* beeld van den dichter, den meest bloeienden mensch, den uitbeeldenden zanger stelt tot de godheid, waarheen al wat jeugd en schoonheid mint, zich richten zal.

Toch wijst het ook den weg aan, waarheen de dichter zijn ondergang te gemoet ging.

Kon het anders? En toch hoe kon Gorter zoo blind zijn.

Al wat aan Mei bekoring gaf en haar maakte tot 'niets dan lieflijkheid' was haar onbewuste ziel, waarin elk ding vreugde opriep. Haar beeld alleen sprak duidelijker dan elke theorie, dat het individualisme tot den dood voerde, en de isolatie, tot sluiting van de poort voor vreugden die zonder ophouden zouden binnenkomen zoolang die open was.

Haar beeld, maar ook Gorter's zang hebben door heel 't land geroepen: de ziel is niets, maar 't leven is alles, de ziel leeft slechts door open te zijn en verkeer te hebben met alles; de opene ziel zal als spontaan gaan zingen.

En hoe zou dan de dichter in zich opnemen het gif voor 't schoonste wat hij had? Hoe kon hij Mei voeren uit haar land waar zij mooi was en lief?

Daar is slechts een antwoord op: 'Het moest.'

Ja, het moest omdat het in den dichter zoo ging. Hij *dacht* dat de zelfverheerlijking-in-zang van den dichter het hoogste was. *Voelen* deed hij het niet, want voelen deed hij dat Mei schoon was en lief en teer, en dat haar sterven zéér droevig was.

De dichter wist dat zijn gedachten de sterkeren waren boven de zoo blijde aandoeningen, en daarom moest het lot van Mei een tragedie zijn, en door de zuiverheid daarvan is zijn schepping goed.

Geldt dit van den gang van 't gedicht, anders is dit voor de figuur van Balder.

Zal het waar zijn dat de vergoddelijking van de eenzame en vrije ziel in zijn *denken* het hoogste was, maar niet door hem zóó *gevoeld* werd, en kon worden, dan zal daarvan geen duidelijker bewijs zijn dan in zijn Balder zelf. Die moet dan *niet* goed zijn n.l. niet goed als kunst, zooals de Mei-figuur dit *wel* is.

Dat Gorter in zijn gedicht naast zijn Mei en Balder ook den dichter zelf tot hoofdpersoon maakt; dat hij zich niet kon weerhouden, al zingende zelf in zijn schepping in te gaan en het lot van Mei mee te leven, wijst er op hoe hij *toen* nog niet ‘den in zich zelf genoegzamen dichter’ in zijn dichterschap geheel kon doen opgaan.

Het is duidelijk dat hij van Balder een figuur wilde maken die groot en hoog, het steilste mensch-zijn verheerlijken zou, zooals het Goethe in Faust, Shelley in Prometheus had gedaan.

Hij doet echter de dichter-mensch erbij zijn en verzwakt daardoor zijn beeld. In zijn gedicht is ons de dichter zelf, meelevend, mee-blij en mee-droevig met Mei, liever en meer dan de trots-eenzame god. De drie deelen in 't boek geven duidelijk dit beeld: Eerst van Mei alleen. Dat de dichter ook even tot haar komt is onnoodig, want hij is *in* haar. Zij is zijn dichterschap. Gorter heeft het wel gevoeld, door het eerste samenzijn kort en onbeteekenend te maken.

Het tweede deel geeft Mei en Balder samen, doch nu is de dichter nog wel in Mei maar tracht over te gaan in Balder.

Daarna in het derde deel zijn Mei en de dichter twee. Mei moet sterven, verbrand door haar liefde voor Balder, en de dichter in wien nu niet meer alleen Mei leeft, doch Balder daarnaast, maakt zich met smart van haar los, om nog even haar heerlijkheid herinnerend te bezingen.

Zoo zien wij de dichterfiguur in 't eerste deel bezield door zijn nieuwe lente, door het tweede deel heen den strijd beginnen om tot een uitgedacht hooger wezen te geraken, ten slotte in 't derde deel zijn oude blijdschap met droefheid vaarwel zeggen.

* * *

Het tweede deel van 't gedicht doet niet zoo zuiver het nieuwe geluid hooren. Het *is* er, maar een ander, een zwakker klinkt mee. Het is zwakker daar het minder vlug opwelt uit de aangedane ziel. Fantasie en overpeinzing, de beide elementen der kunst van 1880 vormen het weefsel, waarin stukjes van de aandoenings-uitbeelding als kleine figuurtjes zijn geborduurd. En daarmee komt ook het Hollandsche der beelden slechts terug in die kleine versierende gedeelten terwijl voor 't overige de dikwijls grillige fantasie stof geeft.

Toch is dat nieuwe geluid, de kunst geboren uit de onmiddellijke aandoening, zóó warm levend, dat van uit die stukjes over 't geheel een blijder licht stralen gaat.

Wel schooner was de zuiverheid als van een geweven fijndamasten geheel, in 't eerste, doch ook de figuren van 't borduursel in 't tweede deel zijn bekorend. En in die figuren bracht toch de wevende fantasie dit wonderlijk verband, dat Mei eerst Balder hoorde, dan naar den hemel toog, door de godenhal heen ging tot waar eindelijk de god haar vond, die haar teerste liefde wel voelde, maar toch verstootte.

Door welke zuiverheid is de gang van dit verhaal zoo goed? Niet omdat het beeld van Balder ons tot zoo'n hoogte voert dat wij den drang en 't verlangen van Mei naar hem begrijpen.

Neen de dichter is meer dan de god. Doch er is eigenlijk niet meer één dichter. Er is een Gorter in Mei, en er is er een in Balder. Zeg ik de dichter is meer dan de god, zoo bedoel ik de Mei-dichter is beter, menschelijker, schooner dan de Balder-dichter.

Gorter zelf voelde dit wel zoo, maar meende toch den laatsten hooger te moeten stellen. Waarom? Daar er in hem een groote eerzucht woont, die niet uitgaat naar kleine dingen, maar naar het zeer hooge.

En die eerzucht heeft in hem twee geleiders, zijn dichter-

schap en zijn begrijpend verstand. De leiding van den laatsten vindt hij de veiligste.

En die wees hem naar wat het begreep heen, en voorbij dat wat het niet begreep. Die wees hem naar 't hooge van Perk's Iris en Verwey's Cor Cordium, en fluisterde hem in, hoe hij met zijn Meigeluid ver over beiden kon heengaan.

Maar zijn dichterschap dat niet begrepen was voelde, dat wat Gorter ging doen, tot een tragedie leidde en beeldde het noodlot van Mei uit.

En dat dichterschap zorgde er voor dat de oorsprong van de neiging om Balder te willen zijn, een lust naar het allerhoogste, in de blonde Mei tot een heerlijkheid van zich zelfvergetende liefde werd uitgebeeld.

Dat dichterschap zorgde ervoor dat het beeld van 't vergoddelijkt dichterschap den naam van den blijdsten Germaansche god, van Balder droeg, en dat er in het verhaal van zijn verleden en van zijn blindheid een verontschuldiging lag voor zijn eenzaam bestaan in eigen zielemuziek.

Dat dichterschap deed ook in Balder week worden de hardheid zijner blinde eigenheid.

> ‘Hij zelf werd als een lente en er kweelden
> Vogeltjes in hem als in een jonge boom’.

En toch de tragedie voerde tot een breuk. Na dezen heerlijken liefdezang:

> ‘Gij zijt geheel in mij en ik behoorde
> U al zoo lang, ik weet niet meer wat is
> Uw of mijn leven, uw gelijkenis
> Ben ik, gij mijn - wordt nu een kind geboren
> Uit u en mij, dat zal ons toebehooren
> Gelijkelijk, omdat wij beiden zijn
> Elkanders liefde waard, ik uw, gij mijn.’

kwam Balder's antwoord:

> ‘Nooit kan dit zijn, Mei, dat 'k een ander hoore,
> Ik Balder, aan een ander, zie 'k ben blind
> 'k Zie nooit iets dan mijzelf, niet u, mijn kind.’

Dat de dichter niet alleen Mei's leven als een tragedie moest zingen, maar in zich zelf voortdurend voelde hoe zijn eigen verbeeldingswerk om zijn zoete Mei tot de verderfelijke hoogte te voeren, waar zijn eerzucht heen wilde, ook hem pijn deed, blijkt uit zijn plotseling binnentreden in 't eigen verhaal.

Mei werd steeds meer neigende tot het hooge goddelijke.

> ‘Toen was ze werklijk schoon, want hare ziel
> Was ganschlijk in haar, geen begeerte viel
> Nu meer naar buiten, o, een echte bloem.’

Doch de dichter vreesde de onwaarheid van deze verheffing.

> ‘Waar drijft gij nu heen, gij Mei, die ik noem
> Mijn eigendom, gij die mijn duiventil
> Al lang zijt, in wie alle duiven stil
> Neerzitten, mijn gedachten, of ook vliegen
> Naar binne en buiten en zich mogen wiegen,
> Over en om u, Mei, mijn lieveling.
> Zij zullen u wel volgen, hun gezwing
> Wordt nog niet moe, maar gaat gij niet te ver?
> Ik zie u haast niet meer, gij zijt een ster
> Zoo hoog, het is alleen mijn zwakke oog
> Dat u nog volgt, mijn lippen worden droog.
> Waar drijft gij nu toch heen mijn lieveling?’

* * *

Wie was Balder, wiens wezen Mei's lot beheerschte, en wiens schepping het hoogte-punt van 't gedicht had moeten zijn, doch niet geworden is? Het boek heet terecht Mei, *zij* blijft het geheel beheerschen.

Balder is slechts de figuur voor haar noodlot. Haar blijheid verlicht dien; haar in hooger liefde uitbloeiende levensvreugd droeg het eigen verderf met zich, dat *hij* zou aanbrengen en uitspreken. Meer is Balder niet, en daarin heeft zijn beeld een voldoende rechtvaardiging.

Doch voor Gorter is Balder meer. Dat wat in die godenfiguur als een ongewisheid en tegenstrijdigheid gevoeld kan worden, gaf veel van 't wezen van den dichter weer.

Om hem te kennen, moeten wij Balder in enkele trekken nateekenen.

Drie op zich zelf reeds volledige beelden vermengen zich en lossen zich - slechts schijnbaar in een hoogere algemeenheid op.

Iris-Balder, Mei-Balder en Cor-Cordium-Balder, wil ik die drie beelden noemen. De latere eenheid is slechts schijnbaar, omdat die verkregen wordt door het meest wezenlijke van elk te doen verdwijnen en slechts een vage schim over te houden, die nog het meest op den Cor-Cordium-dichter gelijkt, doch in wezen niets anders is dan wat de latere dichter Gorter zou zijn.

Hoor den weemoed van Iris-Balder, waarin zelfs Perk's geluid wonderlijk doordringt, doch minder zuiver:

> ‘Toen ben ik uitgevaren, op ritselende baren
> Van wat ik wist dat was hemellichtzee,
> Daar heb ik drijven luis'tren naar 't scheemrig zeëefluistren,
> Mijn tranen stroomden met de zilte mee.’
> ‘En ben ik opgestegen, naar bronnen van den regen,
> De wolkendauw drupte op mijn oogen af,
> En zoog ik wolkenhoning in Iris ronde woning,
> Niets vond ik dat mijn blindheid drinken gaf.’

Hoe kon deze treurende figuur de blijde Mei lokken?

Is het door zijn muziek? het best maar toch zwak van aandoening beschreven in:

> ‘Het is het teer opgroeien
> Het is het nacht'lijk bloeien
> Van een aanminnige maar geheime bloem,
> Het is het aad'mend vullen
> Van geuren, die verhullen
> Een groote wereld met een wonderdroom.’

Dat is de droom van den dichter, dien hij in zijn Mei inlegde, omdat hij Mei was, en die droom in hem.

De Mei-Balder ontwaakt door haar aanwezigheid.

‘Hij voelde tusschen
De zijne haren lieflijken adem,
Een lenteadem en toen kwamen naar hem
Herinneringe en lichte lentebeelden.

En toen ze daar in stilte eind'lijk goot
Kleurige woorden, zelf zag ze schaamrood,
Toen was het hem alsof de zon opeens
Na 't zwijgen van den nacht en het geveins
Der bleeke schemering, uit wolkmoeras
Zich oplaat, blazend, en met zijn geblaas
Kleuren heenspreidt over de lucht, de velden,
't Water, ja alle dingen ongetelde.’

En Balder zelf zegt van dien:

‘ik ken
Nog wel mijn oude zelf, die gaat nu dood.
Te zien, te zien, dat was mijn vroeger brood
En drinken, en te hooren en te voelen
Wat rondom is, de hitte en de koele
Kleuren en ademhaling, die er gaat
Door heel de wereld en elk wezen laat
Baden door zich.’

Het grootst zou echter Balder moeten zijn in zijn blindheid als de dichter van 't zielsleven, van Cor Cordium.

‘Er dwaalt in ieder leven,
In ieder lijf, een vlam, elk voelt haar leven
Wel eens of tweemaal, maar niet vele malen.
De menschen noemen ziel haar, ze verhalen
Er lange, wondere verhalen van.’

Die ziel te verheerlijken in muziek is Balder's leven en taak.

‘Dat leven heeft een beeld, hoor mijn geluk;
Zie toe hoe ik den slagboom openruk
En hoe er doordringt nu een bonte trein:
Paarden, met belle' en ruiters, schoone schijn.
Dat beeld dat is muziek.’

Doch vager wordt dat beeld als hij voortgaat zijn vreugd te zeggen van enkel in muziek te leven.

> ‘Muziek, die heeft met alle dingen
> Niets meer gemeen en alle vreemde zinnen
> Zijn blind voor haar, *geen vormen en geen kleur*
> *Heeft zij*, *zij is de lucht gelijk in heur*
> *Afwezigheid voor 't oog en schijnarmoede*.
> Zij is de liefste, allerliefste, moeden
> Die zich moe leefden aan het *zien en smaken*
> Der volle wereld, drinken haar en raken
> Haar soms met lippen, willen haar altijd;
> Zij geeft van alles hun vergetelheid.’

Hier zong Balder wat Gorter later zou nastreven, doch in Mei paste dit vage Balderbeeld niet meer.

Scherper gedaante zou hij trachten aan te nemen door in een bijna ademlooze stijging van emotie zich zelf te verheerlijken, niet meer als de zingende, maar als de zwijgende, in zichzelf genoegzame ziel-god.

> ‘Dit alles is het niet, 't zijn woorden niet,
> 't Zijn dingen niet, 't zijn klanken niet, geen lied
> Verbeeldt de zielsbewegingen genoeg.’

En toch hoewel Balder nu wil heengaan over den Cor-Cordiumdichter, zingt hij *zijn* lied:

> ‘Daar leeft geen and're God. Gij zijt alleen.
> Der wereld heil moog' einden in geween,
> Hij die in u gelooft, smaakt eeuwge vreugd.
> U voelen is geluk, u zoeken deugd;
>
> Want wie u mint, bemint de wereld niet.
> Werelden worden en vergaan, gij blijft.’

Hoor het in andere woorden, met dezelfde verheffing, doch met minder scherpe en harmonische beelding.

‘Alles is beeld, is beeld van haar, en vroeg
Of laat valt het ineen in stof, zij blijft
Wat er ook om haar valt en henedrijft.
Wie dus zijn ziel is, is zich zelf een God.
Ik ben mijn ziel, ik ben de een'ge God.’

Heengaan wil hij over hem die eindigde:

‘En met u blijft, wat ge ons in 't harte drijft,
En al wat we, u ter eer, zeggen in 't Lied.’

doordat hij zingt:

‘'k Word stil en niets bestaat meer dan mijn ziel
Geen ding, geen woord en niets dat mij ontviel.’

en eindigt als in Kloos' ‘Niet-zijn machtig.’

‘Ik wil geen toekomst, geen geheugen hebben,
Zij is altijd gelijk, zij kent geen ebben
En vloed, zij is eeuwig, alleen, zij is
Zij leeft door eigene ontvangenis.’

* * *

In het derde deel is Mei drie dagen nog samen met den dichter. Voortdurend leven hun beider figuren voor onze oogen. Hoe anders is dit samenzijn als in 't eerste deel. Toen waren twee in één, nu een in twee. De Mei-dichter schijnt weer dezelfde, maar een deel van hem is in Mei en is een andere. En ze begrijpen elkaar te nauwernood. De dichter zegt:

‘Ik werd een tijd zeer stil en dacht veel, maar
Begreep het niet, want mijne ziel kon niet
Denken wat ze zou zijn, wanneer ze niet
Behoefte had aan oore' en ooge' en wensch
Naar anders en naar meer: dat kan geen mensch.’

Hoe zuiver en scherp staat de Meidichter hier weer voor

ons, nu hij dat andere, wat hij met zijn eigen zijn zoo graag wilde vereênen, in de stervende Mei van zich afgezonderd heeft.

Wat zou een dichter zijn zonder de aandoeningen, die door ooren en oogen zijn ziel binnendringen? Doch andere kwamen in hem door de eerste lente-blijheid toen hij met Mei in Holland's tuin liep, dan nu hij Mei tot haar dood geleidde. Toen hoofdzakelijk aandoeningen van bloemen en buitenleven, nu van dat andere deel natuur dat in menschen en hun werken leeft.

En was al in het eerste deel poëzie van een nieuwer geslacht dan van het onmaatschappelijke van 1880 aan 't woord, nog meer blijkt dat in de verzen van 't derde deel, welker aandoeningen door om hem levende menschen aan den dichter zijn gegeven.

Niet alleen weiden en akkers, maar de melkende boeren, de aardappelen rooiende arbeiders, de maaiers in 't hooiveld komen door zijn oogen in 't gedicht tot een nieuw leven. Ik zou pagina's lang kunnen aanhalen. Zie de oude stad met wal en pomp en toren, ook het pleintje aan de watergracht, waar kuipers en zeilmakers in hun werkplaatsen zitten. Met Mei herdacht de dichter het genot dat een Noord-hollandsch oud stadje hem waarschijnlijk in zijn jeugd gegeven had.

Doch zooals er weemoed zingt om Mei's aanstaanden dood, zoo ook om het zien van al dat menschenleven. Hoor dien weemoed zachtjes droevig zingen in deze als een muzikaal motief tweemaal herhaalde verzengroep:

> ‘De straten werden stil, maar aan de wanden
> Waar glazen waren, bleef een enk'le vrouw,
> Een oude hier, een jonge daar, in schauw
> Der donk're kamer naar de straat te zien.
> Eens hoorden ik en zij het melodien
> Achter uit huis van snaren van een veel.
> Eens uit een gang het heldere gekweel
> Van lijstervink, die zat gekooid gevangen.
> En zwarte mannen kwamen met verlangen
> Naar huis als moede beesten en de linden
> Stonden aan grachten, zwaar van slaap, gezwinde
> Rillingen voeren over het grachtwater
> Wanneer de wind zich neerlag op het water.’

Doch soms trekt zijne uitbeelding hem mee tot boven dien weemoed, zooals hij genieten moet wanneer hij zingt van wat hij eens zag:

> ‘Een steiger stond nog voor een huis, van dien
> Kwamen de mets'laars klimmen in een rij
> Een jong man met blond haar was ook daarbij
> Die bleef nog staan, heel boven op den steiger
> Zooals men ziet in 't woud den blauwen reiger
> In 't topje van den boom staan. Hij keek rond
> Naar den roodgeel- en zwarten dagavond
> En lachte in den avond, en een lied
> Neurieënd dalend, wist hij 't zelve niet.’

Zóo wist ook de dichter niet wat hij zong. En dat geeft ons inzicht in 't wezen van zijn weemoed.

Wat ochtend en avond van een dag, zijn blijheid en weemoed van liefde.

Gorter had een groote innige liefde voor de kunst die in volle onbewustheid uit hem ontsproot, doch ook wist hij niet onbewust te kunnen blijven. Het bewuste was hem meer en rijper dan 't onbewuste.

Waarom kon hij zich dan *niet* van *eigen* kunst bewust worden en *wel* van die welke hem omgaf? Had het eerste mogelijk geweest, dan zou hij misschien gezwegen hebben een jaar of langer, zoodra de aandoeningen, die de wereld steeds over hem goot als zongestraal, duisterder werden, vager en verwarder, wanneer droefheid vreugde zou vervangen en de wisselende dingen in de menschen om hem heen aan zijn ziel vreemd schenen. Doch daar ‘in elk ding ligt essence van andere dingen,’ zou hij wel weer zijn gaan zingen met rijper geluid niet meer van lente alleen maar ook van zomer.

Doch het heeft niet gekund, omdat Gorter in zijn gedachten zwak en hulpeloos stond. Hij zag de dichters om hem heen, juist sterk door de uitgesproken duidelijkheid van hun denken en voelde in zichzelf niet die kracht.

Geen jongere van den nieuwen tijd is ooit sterker in gedachte dan de ouderen van een rijper geslacht. Hij is alleen rijker en meerder door het dichterlijk ruime van zijn aandoe-

ningen en zijn voelen. En dat gevoel sprak in Gorter van grootheid en rijkheid, die hij om zijn zoekend denken te bevredigen overnam van anderen. Hij, die leidsman was in het allerbeste: in de schoonheid, zocht een leermeester in 't bouwen eener stelligheid van zijn gedachten, die als wel vele, maar ordelooze, materialen te roepen lagen om zich op te stapelen naar omhoog.

Hij was als de blinde zanger, tastend en struikelend wanneer hij zich in zijn scherp ingedeelde omgeving bewoog, doch die, 't hoofd omhoog geheven, vrij zweefde in 't goddelijk rijk zijner weelderig schoone aandoeningen.

Zoo moet hij Balder gevoeld hebben: en zoo kon hij Mei tegen zichzelf laten zeggen:

> 'Gij zijt als hij, als hij, in uwe stem.'

Doch Balder moetende uitbeelden als de noodlottige god voor Mei's blijdste hoogste liefde, liep hij strompelend rond tusschen de verschillende in beeld gebrachte ideeën, die om hem waren, van deze een vorm, van gene een anderen met de vingeren betastend.

Nog eens, heerlijk bezingend de vergankelijkheid van den kunstenaar, doch 't onvergankelijke zijner schoonheid, heft de dichter met een aangehouden hooge stem, klimmend en klimmend hooger langs steeds grooter geluk om de aandoening van het geziene beeld, Mei's stervenslied aan; van haar sterven:

> 'In het grootst en stilst genot
> Het onbegrepen, in den gloed van God.'

En onbegrepen, zelfs ongeweten gaf *hier* de dichter de synthese die hij in Balder vergeefs zocht: van ziel-alleen te zijn, zwevend niet *uit* de aandoeningen, maar levend daar *midden in* met steeds grooter intensiteit.

Zijn dichterschap voelde het wel en deed het geluid zwellen, de rythmen vlug gaan en de rijmen op elkaar klinken zooals nog niet in 't geheele gedicht was gehoord,

en tooide zich in 't kleed, het heerlijk sierlijke en bekoorlijke zijner meest wezenlijke eigenheid.

* * *

Nog slechts één bundel verzen, die de Mei gevolgd zijn, bevat Gorter's dichterlijke ervaring.

De *leidsman* der schoonheid werd *leerling* in 'De school der poëzie.'

'Het kwam mij dikwijls voor, of het de poëzie was, die mij leerde hoe ik misschien tot beter inzicht en geluk kon komen,' zegt hij ter rechtvaardiging van dien naam in zijn inleiding.

En de les daar geleerd, zegt hij is deze: 'De Nederlandsche poëzie kende haar eigen tijd niet, en moest, na een korten bloei vroeg sterven.'

Ik zou daarvoor willen lezen 'Gorter's poëzie kende zichzelf niet, en moest daarom sterven.' Het eerste moge waar of onwaar zijn, het laatste alleen kon in zijn 'school der poëzie' geleerd worden.

Om dit te beoordeelen was noodig dat wij den dichter van Mei leerden kennen, en dat wij ons niet lieten meesleepen door het heerlijke geluid, doch onderzoekend staarden naar hem die het voortbracht. Hoorden wij hoe zijn lied niet alleen zong van de lieve teere Mei, maar ook van hem zelf en hebben wij daarin waargenomen hoe de dichter een strijd verborg onder het schoone der Meitragedie, van zijn lateren bundel zegt hij zelf: 'Den strijd en de angst, die in mij ontstonden vindt men in 't grootste gedeelte dezer verzen afgebeeld.'

Die strijd moet dezelfde zijn, want in Mei was bij aangevangen, niet doorgevochten.

Daar wij de onbewustheid van den dichter het scherpst hebben gezien in zijn kunst, laten wij ons niet verleiden door de overdachte verklaring, die Gorter van zijn strijd geeft. In 'Mei ving de *dichter* den kamp aan en moest zich in zijn 'Verzen' overwonnen geven. Toen eerst moest de *mensch* Gorter vechten een droevigen strijd als in een donker nachtbosch tegen ongeziene vijanden.

Over dezen laatsten spreekt de inleiding, en verwart daarmee tweeërlei kamp, in wezen zeer verschillend.

Ik wensch hier alleen over den ondergang van den *dichter* te spreken, die aan den duisteren tijd van den *mensch* voorafging en de oorzaak van het nachtzwarte was. Zoolang de dichter in hem leefde was er nog licht in zijn wezen, toen die zweeg kwam de nacht.

* * *

Met de Balderfiguur had Gorter zich geschikt onder de voorgangers der litteraire beweging van 1880, en door zijn Mei was hij als de schoonste dichter naar haar spits gedrongen, had die zelfs ver vooruit en omhoog geschoven. Als deelnemer aan die beweging ging daarom de Balder in hem het sterkst naar voren. Zooals die wilde zingen en zong moest hij het voortzetten, doch fijner en hooger.

Dit beteekende dat hij stil moest luisteren naar het diepere zielsgeluid, en dat in taalmuziek weergeven. Hiermede werd de poort zijner ziel gesloten voor de aandoeningen van buiten.

Was de stroom daarvan na den hoogen vloed in Mei weggeëbd, een droge bedding achterlatend, of stond het hoog maar stil als een wijd meer buiten den zelfopgeworpen dam? Wie zal het uitmaken, waar de verzen ons niets daarvan toezingen?

Het dichterschap afgesloten van zijn voeding, was als een stuk afgedamde rivier, en moest uitdrogen, langzaam maar zeker. De frischheid van 't zielewater ging verloren, de spiegelende helderheid werd dof, en al 't leven er in ademde benauwend.

Doch dit alles gebeurde niet direct.

Hoe is het echter mogelijk dat één man de dichter is van die twee zoo verschillende bundels, en dat niet in den aanvang zijner verzen het Meigeluid, zij het ook verzwakt, naklinkt? Is het omdat het reeds in de Mei zelf dood was en slechts leefde tot het eind daarvan, doordat het geheel van 't gedicht den dichter boeide, om hem daarna vrij te geven, vrij en zonder zijn eens mooiste bezit? Ik weet het niet, maar neem het feit.

De mensch Gorter, dat is zijn verstand, sterk van wil, maar zwak van inzicht dreef den dichter in hem langs die nieuwe

wegen van impressie, sensatie, bijna zuiver physiologische gevoels-beschrijving; eindelijk streng verstandelijk overdachte begripsweergave om ten slotte te komen tot beginsellooze vaagheid.

En streefde op dien langen weg de dichter naar muzikale klank, daarvoor het beeld verwaarloozend, ook het geluid werd dor en dorder, totdat het wederom grijpen naar het beeld vergeefs bleek, en niets restte dan op te houden met zingen, om te gaan spreken enkel het verstandelijke.

Was er dan niemand, die hem waarschuwde en ried? Integendeel werd hij aangemoedigd.

Zijn streven scheen het hoogste te willen bereiken wat de beweging van 1880 zich ten doel meende gesteld te hebben, de verheerlijking van den individu.

Hij was de meest dichterlijke, die der schoonheid het meest nabijstond, en wanneer *hij* nu beproefde dat individueele door afsluiting omhoog te drijven *moest* de allerhoogste kunst bereikt worden. Zoo was de logische conclusie uit de theoretische overwegingen.

Dat het absoluut vrijgeworden individu zijn menschzijn verloor en in teugellooze opvaart zelfs de taal achter zich liet, die als een wachtend marmerblok voor uitbeiteling gereed stond, wat nood, de theorie deed de ervaring minachten.

En niemand is voor theoretische geestdrift meer vatbaar, dan hij wien de theorie als een geschenk is aangebracht. De ontwerper, de meester ervan, weet en voelt haar grenzen, de leerling, die haar niet zelf verwierf bestormt er den hemel mee.

Zoo kon Gorter de individualistische, onmaatschappelijke kunsttheorie, die hij aangenomen had, omdat hij voor zijn eigen kunst de theorie niet kon vinden, laat staan haar uitwerken, tot het gloeiende zwaard maken, waarmee hij zijn ziel onder toejuiching der omstanders, brandend verwondde.

En toen hij het gedaan had als een grootsche maar fanatieke daad, zag hij de toejuichers duizelen en omvallen. Doodelijk verwond stond hij alleen, neen hij stond niet meer, maar viel midden in zijn droom van heroïsme.

* * *

Onder de kronieken van Kloos is er geen zoo zwak als die over de ‘Verzen’ van Gorter. Het is geen weloverwogen en geargumenteerd oordeel, maar al te sterke, - door overdrijving *te* sterk uitgesproken - aanprijzing van Gorter: ‘een man, voor wien ieder onzer beschaafde landgenooten, van den hoogste tot den laagste, den hoed zal moeten afnemen, als maar even zijn onsterfelijke *naam* wordt *genoemd*,’ nadat hij kort te voren meer bescheiden heette ‘den man, die *ik vind* onzen grootsten Nederlandschen poëet.’

Dit wordt echter zoo sterk gezegd, omdat de voorafgaande bladzijden meer verontschuldiging dan lof bevatten.

Ik zal dit niet bewijzen, daar een goed overdachte lectuur het duidelijk uitwijst.

Kloos kan vele der verzen niet verklaren, heeft zelfs vele bij de eerste lectuur niet begrepen. Hij zegt dat Gorter ‘verwaarloost de wetten van prosodie en grammatica, en ‘zijn beeldspraak is zoo vreemd, dat men er blind voor blijft.’ Een beschouwing over oertaal, over visie en observatie moet de verzen aannemelijk maken. Argumenten als: wie dat niet ziet, en voelt is niet waard dat hij leeft, moeten leegten van het oog aanvullen. En toch had de lectuur Kloos moeite gekost, die anderen zich ook maar moesten getroosten.

De kroniek moest zwak zijn, omdat de conclusie theoretisch werd verkregen. Er is een opzet van stellingen, waaruit langs allerlei omwegen het eindoordeel echter niet eens bewezen, slechts niet geheel ongegrond moet schijnen.

Kunst moet zóó zijn, Gorter is zóó, dus, enz....Doch juist deze wijze van bespreking van een man, die Gorter's vertrouwen ten volle bezat is een bewijs hoe hij in zijn streven aangemoedigd en er zelfs om verheerlijkt werd. Een bewijs tevens van het op de spits drijven eener theorie buiten de schoonheid om. Vergelijk slechts met dit geredeneer van Kloos, diens geestdriftvolle gloeiende prozazinnen over het genot van Mei.

Theorie en de zuivere individualistische is: ‘In 't *algemeen* slechts kan men *weten*, dat kunst de *allerindividueelste* expressie van de *allerindividueelste* emotie moet zijn.’ Een stelligheid als hieruit spreekt en die nooit door Kloos in zijn verzen is toegepast voerde Gorter op zijn gevaarlijk pad. Zoo

ook dit: ‘De heusche maker van poezie zijn niet wij zelf, maar dat onbekende wezen, diep in ons binnenste, dat de ouden den bezielenden God hebben genoemd. En de dichter heeft zeer eenvoudig dit resultaat verkregen, door *alle bewustheid en overweging* afsluitend, angstvallig te luisteren naar de stem, die in hem sprak.’

Dat was de steun en het voedsel voor den dichter Gorter, die reeds in zijn Mei aan eigen onbewustheid dreigde te gronde te gaan.

Zijn kunst, die riep om door hem zelf begrepen te worden, werden de steenen der theorie van onbewustheid toegeworpen, en het brood van 't klare besef, dat zijn aandoeningen hem dichter maakten, onthouden.

* * *

Wanneer ik zeggen zou dat een geestdrift voor de individualistische kunsttheorie, en de verkeerd begrepen aanmoediging der omstanders Gorter's verstand dreef om aan zijn dichterschap den weg ter ontwikkeling aan te wijzen zou dit onvolledig zijn.

In Mei was getoond hoe het dichterschap zich niet stoorde aan de theorieën, maar over innerlijken strijd van den dichter heen, zijn eigen wezen wist te vinden.

Om op een gevaarlijken weg voortgeduwd te kunnen worden moest de dichter zwak zijn in zijn dichterschap, zwak door twijfel, in hem vretend als een voorjaarszon in 't eens gladde spiegelend ijsvlak.

Die zwakheid is eigen aan alle jonge kunst die zich naar een nieuwen tijd richt zooals die van Gorter het deed.

Zij kon voeren naar het schijnbaar onvruchtbaar zoeken om tot zelfbesef te komen, naar een donkeren strijd tegen de twijfelduivels in de holen van de ziel, nog zoo pas als een zonbeschenen bergland schitterend.

Doch zij kon ook voeren tot proeven om door talent in een steeds andere vormen zoekende kunst de knagende onbevredigdheid te overwinnen.

Deze laatste was de drang in Gorter die samenwerkte met bovengenoemde krachten. De gang zijner ontwikkeling of

beter van zijn ondergang kan uit dit inzicht begrepen worden.

De dichter, die geleefd had van de aandoeningen die van de buitenwereld met blij licht in zijn ziel traden, wilde deze buitensluiten om beter te kunnen luisteren naar aandoeningen, die stil uit eigen wezen geboren werden.

Misleidend was het echter te meenen dat ooit in een ziel iets uit zich zelf ontstaat. Dit kan slechts *schijnen* voor bepaalde soorten van aandoeningen, die echter toch ook van buiten komen.

Liefde en haat, en dat wat Gorter het best kende een heftig onbestemd verlangen, ontstaan slechts door inwerking van menschen en dingen buiten het individu, door hun lokken of hun afstooten, hun spreken of zwijgen.

Om die aandoeningen tot litteraire kunst te maken zijn noodig klank en beeld van 't woord, immer beide. Daarbuiten is geen kunst.

Gorter sloot om de klank slechts schijnbaar 't beeld buiten, zooals hij om de zielsaandoening even schijnbaar de menigvuldigheid van beeldvormen der wereld vermeed. Want van beide behield hij dat wat ervan in de ziel of beter in de gedachte leeft door de abstractie.

Niet meer één soort licht, als hij ééns zag, maar het begrip licht, niet meer een soort regengrijsheid, maar het begrip grauwheid zou bijv. het beeld zijner kunstwoorden worden, zooals ook de zielsaandoeningen vervaagden uit de precies gevoelde vreugden of smarten, in de algemeenheden van stemmingen.

Het natuurlijk gevolg moest zijn dat ook het gewichtige allereerste element van verskunst, het rythme, vager en onbestemder werd.

In zoo'n verzwakte poëzie wilde de dichter het onmogelijke trachten, en dat zijn verzen, die daardoor ontstonden, nog mooi zijn, is om de zuiverheid en den adel van zijn pogen.

Hij deed wat hij wilde en beproefde met een ernst, die alle spot uitsluiten moest bij hen die hem kenden. Zijn gevoel voor klank was het eenige wat hij nog toestond hem te steunen.

De practische onmogelijkheid om bij streng volgen zijner sensatie eenige werkelijke kunst te bereiken leidde ertoe dat

hij twee nieuwe elementen opnam, die zijn wezen echter geheel vreemd waren.

Deze elementen had hij waargenomen bij prozaschrijvers, die naar gelijksoortige strak individualistische kunst streefden.

Allereerst was het de *impressie*. Hiermee was weer de invloed der buitenwereld aanvaard doch op andere wijze.

De inwerking der dingen en menschen op de dichterziel was daarin een omgekeerde als die bij den Meidichter. Bij dien traden de beelden in zijn ziel binnen als schepen in een haven, of kinderen in een speeltuin, en de ziel genoot van hare gasten.

Bij de impressie bespiedde de ziel de beelden, die buiten haar bleven, zooals een spin uit haar net de glinsterende vliegjes, om te zien of daaruit aandoeningen op te zuigen waren, zonder eigenlijk genot maar met de lust om alles tot voedsel voor eigen verheerlijking te doen dienen.

Het andere element hing hiermee nauw samen. Het eigen *uiterlijk* leven van zijn lichaam was even als die buitenwereld een onderwerp voor bespieding, een onderwerp daarvan verschillend, omdat het tegelijk een *werktuig* van den kunstenaar was. Met zijn organisme toch van oog, en oor, van smaak en tastgevoel werden impressie's ingezogen. Daardoor kreeg dat organisme een bijzondere belangrijkheid en werden zijn werkingen nauwkeurig en deel voor deel gadegeslagen.

Dit soort observatie, zoo dicht naderende tot dat der natuurwetenschap kon aan het naturalistisch proza een nieuwen bestaansvorm geven.

De waarde daarvan te bespreken ligt buiten mijn bedoeling, en de aanduiding dient alleen om toetelichten welke nieuwe elementen Gorter zocht om zijn kunst te versterken. Slechts een onbewuste natuur kon dit in poëzie invoeren, want fantasie en klank, waarin de aandoeningen leven, worden er door verbannen.

Was den dichter niet steeds zijn groot verlangen naar schoonheid, gevoeld als geluk en hooge gloor brengend, bijgebleven, reeds hier zou zijn kunst zijn verongelukt.

Zijn onbevredigdheid alleen kon erdoor stijgen, waardoor hij opnieuw zijn pelgrimstochten moest gaan om naar een beteren weg te zoeken. Het wezen der naturalistische obser-

vatie, waarin de *gedachte* gescherpt wordt meer dan fantasie en gevoel, samengaande met de *begrips*algemeenheid die de woorden in de sensatie-uitbeelding verkregen, moest hem voeren tot de gedachten-abstractie, de *filosofie*.

En de dichter deed een poging om met de ervaringen die deze hem bijbracht verzen te maken. Toen voerde ten slotte het gedachtenleven hem weer terug tot de buitenwereld. Niet meer zag hij die in de Meivisie, niet meer door naturalistische impressie maar door de gedachten-abstractie.

Het nieuwe *geluid* van de eerste, vervaagd in de tweede, stierf hierin uit. Siechts enkele verzen pogen te zingen van een nieuw licht dat de angstig zoekende *mensch* vond, toen hij zijn dichterschap miste, maar ze waren geen poëzie meer.

Te zwak was de opwekkende invloed van 't zwaar geluid der bevriende dichteres, en aldus eindigde de dichter: met proza zwak van beeldeigenheid en van gang. ‘Terwijl ik voel, dat ik wel iets meer ken, en dat het licht is binnen in mijn hart, is toch de wereld om mij nog zoo zwart, dat ik weet, dat ik nog zeer weinig ken. Het lijkt een zee - de wereld - zoo verward met golven, die zich naar den hemel en ten afgrond went'len, met hun wilde vaart weet ik niet waar ik, wat betreft hen, ben. O, hoe gelukkig dat een gouden lamp toch brandt in mij, waarnaar ik 't zachte licht der oogen kan wenden, als 't buiten is te hard en wreed van nacht'lijk duisternis. Maar dit is de strijd om daar in dien damp te vinden het zelfde heldere *licht*.’

* * *

In den ondergang van den dichter scheen de mensch Gorter door 't nieuwe licht eener heldere baken redding gevonden te hebben.

Met de litteraire beweging van 1880 was ook de gelijktijdige socialistische arbeidersbeweging ondergegaan.

Niet in het kalm-aan wederopleven op de verkregen winst der voorgangers van de eerste, maar wel in dat van de laatste vond Gorter de langgezochte bevrediging.

Zijn natuur had behoefte aan een gedachtenleiding langs scherp afgebakende en stijgende wegen, die hij in 't Marxisme

vond. Van daaruit schreef hij zijn ‘Kritiek op de litteraire beweging van 1880’ en riep de litteraire kunstenaars op, hun zinkend schip te verlaten en hem op de nieuwe paden te volgen.

Om daarop te antwoorden was niet zoozeer noodig hem opheldering te vragen over den aard van zijn nieuw-gewonnen land, en dit nauwkeurig naar de vruchtbaarheid voor kunst te onderzoeken, als wel den dichter te kennen, dien wij zoozeer in hem geliefd hadden, en diens ervaring uit zijn wezen te begrijpen.

Dit beproefde ik, en deed ik het voor zijn latere verzen zonder deze op te roepen om de juistheid van mijn teekening te bewijzen, zoo vindt dit een begrijpelijke reden in de moeilijkheid om door de wonderlijkheid ervan niet met de woordelijke beteekenis schade te doen aan hunne dichterlijke waarde.

Piëteit en genegenheid voor den dichter, en dank voor de groote gave zijner kunst, wier bezit mij steeds een genot blijft, meende ik het best te toonen door juistheid, waarnaar ik met ernst heb getracht.

Noot: Dit opstel dagteekent van vóór Gorters laatsten bundel. Een nieuwe *poèzie* schijnt mij echter door de daarin vervatte gedichten niet gebracht te zijn.

De kleine Johannes
Derde en laatste deel
Door
Frederik van Eeden.

VI

Johannes ging niet heen, en de dag van de gevreesde avondpartij kwam. Nu wat vrijmoediger geworden, had hij zijn nood geklaagd, het rijtuig was vóórgekomen en in het naburige stadje was hij van passende kleedij voor het feest voorzien.

Doch daarmee was zijn onrust nog niet gepaaid.

- 'Wil u dan ook zeggen, lieve mevrouw,' zeide Johannes dien namiddag, toen hij met de kinderen en hun moeder bijeen was, 'dat ik heusch geen instrument kan bespelen. Laat ik mij toch mogen stilhouden, alstublieft!'
- 'Maar, Johannes!' zeide mevrouw, 'dat zou werkelijk zeer onaangenaam zijn voor mij, na wat ik van je verteld heb. Men verwacht iets van je.'
- 'Ik kan niets!' zei Johannes benauwd.
- 'Hij jokt, mamie!' zei Olga, 'hij kan met kastanjetten klepperen en beesten nadoen.'
- 'O ja! allerlei soorten van beesten. Zoo vreeselijk aardig!' riep Frieda.
- 'Is 't waar, Johannes? Nu dan?'

Het was waar dat Johannes, om zijn beide vriendinnetjes te vermaken, op de wandeling allerlei diergeluiden, zooals dat van paard, ezel, koe, hond, kat, varken, schaap en geit, had nagedaan. Ook in 't nafluiten van vogels was hij vaardig genoeg om de beide meisjes tot opgetogen bewondering te brengen. En één enkel instrument bespeelde hij inderdaad verdienstelijk. De echte jongenskleppers, die ieder school-
en

straatjongen in Holland in den zak draagt, gedurende enkele maanden van 't jaar. Menigen herfstdag, slenterend van school naar huis, had hij zich den weg gekort door een scherp en helder, onafgebroken: ‘van-je-rikketikketik! van-je-rikketikketik! van-je-rikketikketik - tak! - tak!’

Nu vleiden de meisjes hem aan, dat hij het mamie ook zou laten hooren. Hij haalde zijn kleppers, die hij hier zelf gemaakt had, en ratelde er lustig op los.

- ‘Mooi zoo!’ riep de gravin. ‘Nu moest je er nog bij dansen en zingen, als de Spanjaarden.’

Dansen, dat ging niet, vond Johannes, maar zingen, dat wou hij wel. En hij zong allerlei straatdeuntjes, van: ‘O moeder de zeeman!’ en ‘Sara, je rok zakt af’ onder felle kleppermuziek. De kinderen vonden het prachtig.

Opgewonden door hun geestdrift begon hij allerlei malligheid te improviseeren. De meisjes klapten in de handen en werden hoe langer hoe joliger. Johannes zette zich in postuur en kondigde zijn voordracht aan, alsof hij voor een publiek stond. De gravin ging met haar dochtertjes op een rei zitten, de meisjes onbedaarlijk van plezier.

- ‘Schetsen uit het Dierenleven’ kondigde Johannes aan, en begon, onder gestage klepper-begeleiding, op de bekende deun van het Carneval de Venise:

> ‘Een kip die uit Japan kwam
> bezwoer een manke pad
> dat zij hem nooit tot man nam,
> dat zat hem lang niet glad.

De meisjes gierden en trappelden van de pret.

‘Nog meer, Jo! nog meer, Johannes! toe dan!’

‘Kostelijk!’ riep de gravin, nu ook Hollandsch sprekend.

> ‘Een neushoorn tot een luis riep
> dat hij hem plat zou slaan,
> de luis die gauw naar huis liep,
> trok zich daar niks van aan.

Een sprinkhaan die in 't gras was
zei tot een chimpansee:
Sta toe dat ik uw jas pas,
ik wou naar 't bal maské.'

'Een snoek die op de stoep stond,
vroeg of zijn commensaal
ook haren in de soep vond,
dat was een groot schandaal.

'Een krab die van een grap hield,
gaf zijn mama een trap,
zoodat zij van de trap viel,
toen lachte de krab zich slap.

'He foei!' joelden de meisjes. 'Hoe stout! Nog meer! Jo!'

'Een stomgeboren stokvisch
sprak eens een bokkem aan:
Ik merk dat ik mijn kop mis,
en dat heb jij gedaan!'

'De lintworm van een gendarm
zei: lieve brigadier!
wat is het in uw darm warm,
nooit ga ik weer van hier!'

'Een tijger van Timboektoe
riep tot een leeuw: O jee!
eer dat ik 't in mijn broek doe,
wijs mij eens gauw de pl....

- 'Ho! ho! fi-donc!' riep mevrouw. 'Nu word je ordinair.'
- 'Hè! nee! mamie, juist grappig!' riepen Frieda en Olga 'dóórgaan! dóórgaan! - Hij is zóó grappig! - Toe, Jo!' -

Maar Johannes was wat onthutst door de vermaning, en de 'schetsen uit het dierenleven' werden niet verder voortgezet.

Des avonds reden de gravin en Johannes in het staatsierijtuig naar Lady Crimmetart. Deze woonde in een zeer fraai

huis, een kasteel, in een groot park. Uit de verte zag Johannes al de hel-verlichte ramen en de rijtuigen voor de kolommen van den ingang.

Er was een soort baldakijn uitgespannen, en een lange helroode looper gelegd van zware stof, zoodat de gasten van uit hun rijtuig goed beschut in de prachtige vóórhal konden komen. Aan weerszijden stonden lakeien op een rei, wel twintig aan iederen kant. Ze zagen er zeer indrukwekkend uit, allen lang en zwaar, met broeken van geel pluche, en gegaloneerde roode rokken. Johannes verbaasde er zich over, dat het allen zulke oude menschen schenen te zijn, want hun gepomadeerde haren waren spierwit. Dat was echter van 't poeder en hoorde zoo voor de deftigheid. Wat voelde Johannes zich klein en sjofel, toen hij door die spitsroede van livereien liep.

Daarbinnen straalde verblindend licht, Johannes werd er geheel beduusd van. Hij beklom de breede treden van een hoog overwelfde trap van veelkleurig marmer. Vaag zag hij bloemen, electrische lampjes, bonte tapijten, breede blinkend witte vlakken van heerenoverhemden in zwarte rok, bloote dameshalzen met juweelen en wit dons. Een gedempt geroezemoes van zachte stemmen, geruisch van zijden kleeren, afroepen van namen.

In 't verschiet, boven aan de trap, gloeide de opdrachtige tronie van Lady Crimmetart, als een onveilig sein op een spoortraject. Alle gasten kwamen naar haar toe, hun namen werden afgeroepen, dan kregen ze een handje en bogen.

‘Welken naam, mijnheer?’ vroeg een reuzenlakei, schuin tot hem overbuigend. Johannes stamelde wat, maar de gravin herhaalde het anders.

‘Professor Johannes, van Holland!’ hoorde hij roepen. Hij boog, kreeg een handje, en zag het gepoederde gelaat grijnzen met zoetelijk gemaakten glimlach. Lady Crimmetarts hals en armen waren zoo vervaarlijk dik en bloot, dat Johannes er haast van schrikte en er niet recht naar durfde kijken. Een zware vracht edelsteenen flonkerde er op. Groote, platte, gelijkvormig vierkant geslepen diamanten, en peervormige paarlen, om en om. Drie witte struisveeren wiebelden in haar kapsel. Ze had geen dieren bij zich, maar wel haar waaier en haar goud-geknopten krukstok.

‘Hoe vaar je?’ vroeg de grove stem. Maar om een antwoord was 't niet te doen. Want eer Johannes kon zeggen dat hij tamelijk wel was, stond ze al te grijnzen tegen een ander. Naast haar stond een korte, stevige mijnheer, met een glimmend kaal hoofd, een rood gezicht met harde scherpe groeven en een groote bonkige neus, precies een kop zooals men wel op knoppen van wandelstokken en parapluies uitgesneden ziet. Dat was Lord Crimmetart, die gaf Johannes een fermen handdruk.

Een uur of wat dwaalde Johannes nu zielig en eenzelvig tusschen de woelende drukte, tot hij bijna wee werd van het gedempte gerucht, het gebabbel en kleedergeruisch, het geschitter van licht en edelgesteenten, het blinken van zijden. kleeren, livereien, bloote halzen en witte overhemden, de zware geuren van reukwerken en bloemen. Het was zoo vol, dat hij zich soms niet roeren kon en de heeren en dames praatten hem vlak in 't gezicht. Hoe verlangde hij naar een stil hoekje en een gewoon mensch! Ieder zei wat, behalve hij. Niemand liep er zoo verlaten bij als hij. Maar hij begreep niet wat ze allen aan elkaar te zeggen hadden. Als hij wat verstond van de opgevangen gesprekken, dan was het over de drukte in de zaal en de geanimeerde partij. Maar dáárvoor kwamen ze toch niet bijeen, om elkaar dat te zeggen.

Hoe veel genoegelijker leek het nu Johannes op het elvenfeest in 't konijnenhol, in duin.

Er klonk nu muziek van een strijk-orkest, verborgen achter groene laurieren. Dat deed Johannes áán met bijna smartelijk verlangen, en hij ging er bij zitten, onopgemerkt, en liet de menschen maar langs hem schuiven, terwijl hij met vochtige oogen droomend vóór zich staarde, denkend aan stille duinen en een ruischende zee in maanlichte nacht.

- ‘Professor Johannes! laat mij u aan professor von Pennewitz voorstellen,’ dreunde het plotseling in zijn ooren. Verschrikt rees hij op. Daar stond Lady Crimmetart naast een klein mannetje met schriele, grauwe lokken, die tot op zijn rokskraag hingen. Dat leek niets op Johannes' droom.

- ‘Dit is een wonderkind, professor von Pennewitz. Een jong dichter die zijn eigen composities voordraagt. Tevens

beroemd medium. U zult zeker belangrijke dingen samen te bespreken hebben.'

Daarmee verdween Lady Crimmetart weer tusschen de andere gasten, en liet het tweetal buigende tegen elkaar achter. Johannes confuus en bedremmeld, von Pennewitz aldoor buigend, handenwrijvend, op zijn teenen wippend en glimlachend.

'Nou zal 't examen beginnen!' dacht Johannes, en wachtte, geduldig als een slachtoffer, met welke geleerde vragen deze groote man hem in al zijn domheid zou aan de kaak stellen.

- 'Eh....kent u de familie hier al lang?' vroeg von Pennewitz, telkens lucht blazend tusschen gespitste lippen, terwijl hij met de gespreidde vingers zijn bril verzette, en daarover heen naar Johannes loerde, met gebogen hoofd.

- 'Neen, heelemaal niet!' zei Johannes zacht en hoofdschuddend.

- 'Niet?' vroeg von Pennewitz heel glunder handewrijvend en wippend. En toen voortgaand, in slecht Engelsch:

'Wel kom! dat doet me plezier. Ik ook niet. Rare lui, vin-je-niet, jong man?'

Johannes wat oplevend door deze gemeenzaamheid, gaf dit weifelend toe.

'Heb je zulke typen in Holland ook? - Zeker meer op bescheiden schaal, he? - ha! ha! ha! Deze zijn verbazend rijk. Heb je hun champagne geproefd? - Niet? Nu, dan moet je eens meegaan naar 't buffet. 't Is de moeite waard, hoor!'

Verheugd nu ten minste met iemand mee te loopen, volgde Johannes den kleinen man, die hem door 't gedrang loodste.

Aan 't buffet dronken zij schuimwijn.

- 'Maar, meneer,' zei Johannes. 'Ik hoorde dat Lady Crimmetart zoo erg knap was.'

- 'Zoo! zoo!' zei professor, weer even over zijn bril naar Johannes kijkend, en hoofdknikkend 'ja! daar wil ik niets van zeggen. Veel gereisd - papa kostschoolhouder - van alles wat opgevangen. - In de krant kun je tegenwoordig heel wat opdoen. Lees je kranten. jong man?'

- 'Niet veel, meneer,' zei Johannes.

- 'Goed! - wees er voorzichtig mee. Laat ik je een dubbelen goeden raad geven: Lees weinig kranten en eet weinig oesters. Eet vooral geen oesters in Rome. - Ik kom juist van een

fataal geval van oester-vergiftiging, van een student in Rome.'

Johannes nam zich vóór, stellig in Rome alles liever te eten dan oesters.

- 'Is Lord Crimmetart ook zoo knap, professor?' vroeg Johannes.

- 'Hij is glad genoeg. - Om Lord en aarts-millionnair te worden, alleen door bloed-zuiverende pillen, daarvoor moet je een gladde rakker zijn. Probeer het maar, ha! ha! ha!'

Professor lachte hartelijk, blies en snoof, smangelde met zijn kunstgebit, en dronk zijn glas uit. Toen zei hij:

'Maar denk er om, jong man! dat je dan niet trouwt eer de bom binnen is. Dat was een stomme streek van hem. Hij zou nu heel wat mooiers kunnen krijgen. Hij zou gravin Dolores kunnen krijgen, als hij wou.'

Johannes kreeg een warm, rood hoofd.

- 'Daar logeer ik, meneer!' zei hij, wat geraakt.

- 'Zoo! zoo! zoo!' knikte professor. 'Nu, ik zei niets kwaads van haar, hoor! Een allerliefste vrouw. Een beeld van een vrouw. Is dat je gastvrouw? wel! wel! wel!'

- 'Daar is zijn Genade de bisschop!' riep de zware stem van Lady Crimmetart in 't voorbijgaan, terwijl ze gejaagd naar den ingang drong.

Johannes keek nieuwsgierig uit naar de witte myter en de vergulde kromstaf. Maar hij zag alleen een lange, gewone meneer in een zwart pak, met slobkousen aan, met een glad, welgedaan, gemaakt glimlachend gezicht, en in de hand een rare platte hoed, waarvan de rand door touwtjes was opgehouden, alsof ze hem anders voor den neus zou zakken. Lady Crimmetart ontving hem even dierbaar als tante Seréna den dominee ontving. Johannes wou dat hij nog maar bij tante Seréna was.

- 'Mijnheer!' zei iemand aan zijn oor, 'Mylady vraagt of u uw instrument hebt meegebracht, en of u maar beginnen wilt.'

Johannes keek verschrikt om. Het was een deftige heer met opgestreken snorren, zwart-satijnen kuitbroek en rooden rok. Misschien wel een ceremoniemeester.

'Ik heb geen instrument,' stotterde Johannes - maar hij

voelde zijn kleppers in zijn zak. ‘Ik kan niets,’ herhaalde hij, zeer ongelukkig.

De zwierige heer keek links en rechts, of hij zich ook vergist had. Toen ging hij even weg en kwam met gravin Dolores terug.

- ‘Wat is dat nu, lieve Johannes?’ zeide deze, ‘je moogt ons niet in den steek laten.’

- ‘Maar, mevrouw, ik kan heusch niets...’

De zwierige heer stond er zeer koel en ernstig bij te kijken, alsof hij zulke kuren van wonderkinderen wel meer beleefd had. Johannes' voorhoofd werd nat en klam.

- ‘Welzeker! Johannes, je zult groot succes hebben.’

- ‘Wat moet ik opgeven?’ vroeg de zwierige heer. Johannes begreep de vraag niet, maar de gravin gaf het antwoord.

Toen stond hij spoedig in een kring van gasten, bij een piano en zag honderde oogen, met en zonder oogglazen, op hem gericht. Vlak vóór hem, naast Lady Crimmetart, zat de bisschop en keek hem streng en bedenkelijk aan, met harden, kouden blik uit lichtkleurige oogen.

De ceremonie-meester riep luid en nadrukkelijk:

‘Hollandsche Nationaal hymnen!’ en toen moest de arme kleine Johannes klepperen en zingen, wat hij kon. Om zich kracht te geven keek hij maar in 't mooie gelaat met de bijziende oogen van de gravin, en dacht maar dat hij voor háár genoegen zong. Hij deed zijn best en zong uit den treure van ‘O moeder de zeeman.’ ‘We gane naar Amerika’ tot aan de ‘kip uit Japan’ en de ‘tijger van Timboektoe’, - zijn gansche repertoire.

Men luisterde en keek hem aan alsof hij een zeldzaam insect was, maar niemand lachte. Noch de blauwe puil-oogen van de gastvrouw, noch de strenge blik van den bisschop, noch één der honderde andere oogenparen der rijkgetooide en voorname dames en heeren toonde ook maar het minste teeken van vroolijke of genoegelijke aandoening. Dat was nu wel geen wonder, daar ze de woorden niet verstonden, maar het was niet aanmoedigend. Al spoedig keken de meesten hem niet meer aan en begonnen onder elkander te babbelen en te lachen.

Toen hij ophield klonk er tot zijn verbazing eenig hand-

geklap. En gravin Dolores kwam naar hem toe en gaf hem de hand, hem gelukwenschend met zijn ‘wonderbaar succes.’ Ook Lady Crimmetart bulderde hem toe dat het ‘ontzachlijk interessant’ was. Een lange, magere jonge dame in wit satijn, wier uitstekende sleutelbeenderen maar slecht door een tiendubbel parelsnoer verborgen waren, kwam hem allerliefst lachend de hand drukken. Ze was zoo blij, zeide ze, nu het Carneval de Venise in 't oorspronkelijke gehoord te hebben, door een inwoner van de stad zelf. ‘Hoe bizonder interessant! Het moet toch aardig zijn, professor....hoe heet u ook, zoo in een stad te wonen die heelemaal in 't water ligt, en waar ieder op klompen loopt.’

- ‘Was dit nu geheel eigen compositie, professor Johannes?’ vroeg een leelijk, goedig mevrouwtje, in een simpele, zwarte japon. En verschillende dames van rijper leeftijd verzochten vriendelijk zichzelf aan hem te mogen voorstellen. Hij fleurde werkelijk wat op, door deze teekenen van bijval, al vertrouwde hij den ernst er van niet recht. Toen hij echter bij een groepje lange, breed-geschouderde jonge Britten kwam, met hooge boorden, blozende gladgeschoren wangen, en keurig glanzig gekapt kortgolvig blond haar, - die, met één hand in de broekzak, champagne stonden te drinken, - hoorde hij uitdrukkingen als ‘beestachtig’, ‘rot’ en ‘humbug’, en hij begreep zeer goed dat hij zich dat voor gezegd kon houden.

Kort daarop werd hem duidelijk wat hier dan wèl echten opgang maakte. Een forsche jonge dame, met zeer kunstig opgemaakt haar en fraaie witte tanden, zong een Duitsch lied met piano-begeleiding. Ze maakte met haar stem trillers en loopjes als een speeldoos, haar hoofd ging heen en weer schuddend achterover, en haar mond zeer wijd open - en het geluid wat er uit kwam drong Johannes door merg en been. Wat haar zang wilde zeggen was moeielijk te verstaan, want ze sprak een wonderlijk soort Duitsch, maar blijkbaar wond ze zich heftig op over een ontrouwe minnaar of minnares, en stierf zij van pure genegenheid.

Toen ze gedaan had en lief-lachend neeg, klonk een veel levendiger applaus en men riep ‘bis’ en ‘encore’, wat Johannes zelf niet gehoord had, en nu ook niet zou willen roepen.

In zijn verslagenheid zocht hij gravin Dolores op. In haar

had hij immers hier de eenige bron van vertrouwelijkheid en troost? Hij vroeg of hij naar huis mocht gaan, daar hij moe was en hier niet hoorde.

Gravin Dolores keek ook niet zeer voldaan. Zij had geen eer met hem ingelegd. Evenwel zeide zij:

- 'Kom, mijn jongen! laat je niet ontmoedigen. Je hebt immers nog meer talenten? Heb je Ranji-Banji-Singh al gesproken?'

Al een wijle geleden had Johannes den langen Indiër met hoog opgericht hoofd en statigen tred door de bonte menigte zien schrijden. Hij had wijde neusvleugels, groote mooie, ietwat befloerste oogen, een lichtbruine huid, prachtig blauwzwart lokkenhaar en dunne baard.

Zijn witte tulban en geelzijden gewaad droeg hij met plechtige staatsie en als hij werd aangesproken neeg hij bevallig en diep, sloot de oogen en glimlachte allerminzaamst, terwijl hij zijn slanke hand met bleeknagelige, opwaarts gebogen vingertoppen op de borst legde.

Johannes had hem met groote opmerkzaamheid nageoogd, als iemand tot wien hij zich meer aangetrokken voelde dan tot alle anderen, en hij had vizioenen gekregen van diepblauwe hemelen, statige olifanten, ritselende palmen en bleekmarmeren paleis-facaden aan heiligen stroom-oever. Hij had hem echter niet durven aanspreken.

Maar nu gingen de gravin en Johannes hem zoeken en zij vonden hem bij Lady Crimmetart in een kring van dames, die hij, beurt om beurt, hoffelijk lachend scheen te woord te staan.

- 'Mijnheer Ranji-Banji-Singh!' zeide gravin Dolores, 'heeft u al kennis gemaakt met professor Johannes uit Holland. Hij is een groot medium, en zal u zeker sympathiek zijn.'

De Indiër liet weder in minzamen glimlach zijn witte tanden zien, en gaf Johannes een hand. Doch deze voelde dat het niet van harte ging.

'U is toch zeker ook medium, mijnheer Singh?' vroeg een van de dames. 'Een zoo groot theosoof als u!'

Ranji-Banji-Singh wierp zijn hoofd achterover, maakte een afwerend gebaar met zijn aaneengesloten vingers, en zei, minachtend glimlachend, in gebrekkig Engelsch:

- 'Theosofen niet mediums. Mediums is orgeldraaier, theo-

soof componist. Medium-kunsten staan laag, straat-kunstemakers voor geld. Theosoof en Yogi kan alles evengoed, kan veel meer, maar vertoont niet. Dat is geringheid, onwaardigheid.'

De slanke, bruine hand schudde voor Johannes' neus zeer verachtelijk heen en weer, en het donkere gelaat van den Indiër vertrok of hij iets bitters moest doorslikken.

Dat was Johannes toch wat te erg. Hij zeide spijtig, zich miskend voelend door den eenige, voor wien hij juist een goed figuur zou willen maken:

- 'Ik doe nooit kunsten, mijnheer! Ik vertoon niets. Ik ben geen medium.'

- 'Niet van professie, geen beroeps-medium,' zeide gravin Dolores, om de zaak te redden.

- 'Dus u doet niet aan tafeldraaien, of op leien schrijven, of bloemen regenen?' vroeg de Indiër, terwijl zijn gezicht opklaarde.

- 'Neen! mijnheer! volstrekt niet!' zei Johannes met nadruk.

- 'Had ik dat geweten!' viel Lady Crimmetart uit, terwijl haar oogen haast uit haar hoofd schenen te rollen. 'Maar mijnheer Singh! kunt u dan voor deze ééne keer niet eens wat laten zien. Iets wonderbaars? Een vliegende tamboerijn of een viool die van zelf speelt? Kom dan! kom, als wij het u zoo vriendelijk vragen, en als ik u eens heel lief aankijk? toe!'

En zij lonkte den heer Ranji-Banji-Singh toe op een wijze die Johannes in 't geheel niet afgunstig maakte.

De theosoof boog weder glimlachend met geloken oogen, maar tevens wenkbrauw-fronsend, alsof hij met tegenzin genoodzaakt werd toe te stemmen.

Toen ging men naar een boudoir met glazen wanden en uitheemsche planten, een soort kleine serre in zacht schemerlicht. Daar zette men zich om een tafel, met den Indiër in den kring. Johannes was terstond door hem buitengesloten, met de woorden: 'Antipathisch! - Slechte invloed!'

'Dat komt zeker nog van Keesje,' dacht Johannes.

Toen werden er leien beschreven, die door den heer Singh met één hand onder de tafel werden gehouden. Men hoorde het griftje krassen en dan kwam de lei te voorschijn, vol spreuken in vreemde talen, Engelsch, Latijn en Sanskriet, die door den Indiër werden vertaald en zeer wijze en verheven lessen bleken te bevatten.

Doch toen had Johannes het ongeluk te bemerken dat de lei, waarop geschreven zou worden, door den theosoof snel verwisseld werd, op het oogenblik dat de aandacht aller aanwezigen door hem sterk was afgeleid. En bij die onheilvolle waarneming voegde Johannes de nog erger onvoorzichtigheid, luide en triomfantelijk uit te roepen: ‘Ik zie het al, hij verwisselt de leien!’

Er ontstond eenige opschudding. Doch Ranji-Banji-Singh bracht met de grootst mogelijke kalmte de verwisselde lei weder aan 't licht, en toonde met een zegepralend lachje dat ze onbeschreven was. Johannes keek verbluft, hij wist zeker dat hij 't bedrog gezien had, en hij riep: ‘Ik heb 't toch gezien!’

‘Schaam je wat!’ donderde de stem van Lady Crimmetart, en alle dames riepen verontwaardigd: ‘Schande! Schande!’

Ranji-Banji-Singh zei, met een honend lachje: ‘Ik heb medelijden. Yogi kent geen haat, maar beklaagt boosdoener. Slecht Karma, ongelukkig mensch deze.’

Dat kwam niet uit met hetgeen de heer van Lieverlee had gezegd, die Johannes' Karma had geprezen, Maar nu begreep ook gravin Dolores dat zij van haar beschermeling hier geen genoegen meer zou beleven, en zij toog met hem af, goedhartig genoeg, om hem er geen verwijt van te maken, maar integendeel troostend met vriendelijke grapjes.

In de hal van gravin Dolores' huis zag Johannes dagbladen liggen. En tegen den raad van professor von Pennewitz in, begon hij deze door te bladeren. Toen bleef zijn blik geboeid door een bericht uit Duitschland, dat de staking der mijnwerkers geëindigd was. De arbeiders hadden den strijd verloren.

Lang duurde hem de slapelooze nacht. De arme Heléne was ook onrustig en huilde, huilde zonder ophouden.

VII

Wees nu dapper, want mijn verhaal wordt recht somber en griezelig. De waarheid kan soms erg donker kijken, maar als wij haar maar vast in de oogen durven zien, dan glimlacht zij in 't einde toch helder en blij.

Alleen wie bang voor haar is en halverwege omkeert, die

wordt in de strikken van somberheid en leelijkheid gevangen en vastgehouden.

Dat het heelemaal mis was met Johannes' mooie nieuwe leven, dat hij zich deerlijk vergist had en het spoor bijster was, dat hebt ge zeker al lang begrepen. Nu, hij begreep het zelf ook, al wilde hij het zichzelven niet bekennen. Het was toch des Vader's stem niet geweest, die vreugdevolle verwachting, en hij wist nu, dat zulk een stellig gevoel iemand toch bedriegen kan.

Daarmee was hij echter nog niet uit den brand. Nu weder te erkennen, dat hij zich vergist had, dit leven te ontloopen en naar Markus en Marjon terug te gaan, dat viel niet zoo licht. Hier waren heel wat machtiger aantrekkelijkheden dan de frambozen en versche kadetjes van tante Seréna. Als hij aan den tuin van Vredebest dacht, ach, hoe graag zou hij er weer terug zijn. Maar wat hem hier trok, hield hem veel sterker vast, want hij wou zichzelf ook niet toegeven, dat hij beter deed het te verlaten. Vooral dat hij een vertrouwelijk vriendje werd van die mooie, voorname vrouw, dat vervulde hem dag en nacht.

Hebt ge wel eens 's avonds laat een erg boeiend boek gelezen, op den tijd dat ge al lang in bed behoorde te zijn? Dan weet ge, niet waar? dat het niet goed is, dat ge er spijt van hebben zult, misschien vindt ge het zelfs een leelijk en flauw boek, maar toch kunt ge niet uitscheiden, en wilt altijd nog één hoofdstukje verder, om te weten hoe het gaan zal.

Zoo verging het Johannes in het mooie landhuis bij gravin Dolores.

Hij bleef er week na week, maand na maand. en schreef niet naar Holland, noch naar tante Seréna, noch naar zijn Broeder of Marjon. Hetzij dat hij niet wist wat, hetzij dat hij zich schaamde.

Want hij dacht vooral maar over één ding, en dat was wanneer hij weer met gravin Dolores zou praten, wat zij dan zeggen zou en wat hij zou antwoorden, en of zij hem dan een hand zou geven en over de haren streelen, of wel kussen, zooals zij eens gedaan had, tegelijk met haar beide dochtertjes.

Misschien zijt ge nog nooit verliefd geweest en dan weet ge ook niet wat dit alles zeggen wil. Maar het is geen kleinigheid en er valt niet mede te spotten.

Wat hem gebeurde verstond Johannes zelf niet recht. Hij wist alleen dat hij 't in zijn leven nog nooit zoo verward en benauwd had gehad.

Het was ook zoo wonderlijk. Het deed pijn, hevige pijn, en toch was 't zoet en wou hij 't hebben. Het beklemde en beangstigde en toch wou hij 't niet ontloopen. Het was zoo tegenstrijdig, zoo verbijsterend.

Op een zoele stormachtige avond liep hij alleen over de klippen langs zee, op het smalle paadje dat vlak langs de grauwe steilte leidt, waar de branding onder tegenaan dondert.

Hij zag de zon ondergaan achter de groote wilde wolkgevaarten, zooals hij dat ook vroeger zoo gaarne zag. Maar hoe anders was het nu, hoe vreemd en koud voor hem! Hij was er nu buiten, het leven, het felle menschenleven had hem te pakken, met zijn hartstochten en verwarringen.

Het leek hem angstig en verschrikkelijk, als een groot monster dat hem achterna zat, en opgejaagd had, tot aan den rand der zee. En nu was de natuur vreemd en onherbergzaam voor hem geworden.

Hij strekte zijn handen uit, en riep de wolken aan:

‘Helpt mij dan! wolken met uw zilverranden.’ Maar de wolken dreven stil voort, als gansch aandachtig bij 't vormen hunner wonderlijke gestalten, telkenmaal op nieuwe wijze met flonker-goud en zilver versierd. Ook de zee ruischte door, alsof zij Johannes in 't geheel niet meer kende.

En toen Johannes dat geroepen had:

‘Helpt mij dan! wolken met uw zilverranden!’ toen bleven die woorden voor zijn geest. En als lichtende eng'len wenkten zij andere woorden, hare zusters, die nog draalden in de diepten van Johannes' ziel, om ook aan 't licht te komen. En zoo kwamen zij, de een na den ander, in blinkende reien, en schaarden zich achter elkander. En hun gelaat stond zoo ernstig als hij dat nog nimmer van zijn eigen woorden zag:

> Helpt mij dan, wolken met uw zilverranden!
> O red mij, zon en stormrijke Oceaan!

ik vlucht tot u uit de enge menschenlandeń,
nu vat met zijn lichtroode vlammenhanden
mij 't Leven, 't vreeselijke Leven aan!

'k Was eenmaal toch uw vriend en uw vertrouwde
in uw geheimvolle eenzaamheid te huis,
die zonder vrees uw eindloos ruim doorschouwde
en er ethérische paleizen bouwde
van louter sterrenglans en windgesuis.

'k Vond in uw strenge majesteit mijn vrede
en in uw lichte wildernis mijn rust,
nu sleept het leven in zijn drift mij mede
en 'k vind een ziedende vulkaan instede
van 't held're meer uwer verheven lust.

Helaas! gij ligt in de eigen pracht verzonken
koel als een leeuw die zich de klauwen lekt,
de wolk vervormt zich langzaam, licht-doorblonken,
en 't woelend zee-lijf is met felle vonken
als met een gouden pantser-kleed bedekt.

Ach, schoonste wereld! trouwloos en oneigen
glijdt gij langs mijn beängste blikken heen.
De zee ruischt vóór zich, zon en wolken zwijgen,
'k zie ongetroost het vreemde daglicht zijgen -
het laat mij met nog vreemder nacht alleen.

Mag ik dan nog mijns Vaders ziel niet vinden
die achter zon en zee en wolken leeft?
moet 'k in der vreugdeloozen en verblinden
verloren stroom mijn lot aan 't hunne binden
tot de Alvereff'ner uitkomst geeft?

Wie Johannes met de Alvereffener bedoelde wist hij eerst zelf niet. Ook wist hij volstrekt niet dat hij iets meer had gegeven dan vroeger. Maar 's nachts begreep hij dat hij den Dood had bedoeld, en ook dat er iets in hem was ontloken, als een opengaande bloem.

Hij voelde dat het vers als een lied gezongen kon worden, maar de melodie hoorde hij niet, of maar even flauwtjes, als door den wind verwaaide klank uit verre verte. 's Nachts in den droom hoorde hij den vollen zang, maar 's morgens was hij die gansch vergeten. En Marjon was er niet om hem te helpen.

Bedenk dat de kleine Johannes niet meer zoo heel klein was. Vier jaren waren al bijna om, sints dien morgen toen hij wakker werd in 't duin, met het gouden sleuteltje.

Hij kon niet laten het vers voor te lezen aan de gravin, den volgenden dag. Het maken er van, het schrijven en overschrijven had de onrust gestild, waaruit het was geboren. Nu was hij benieuwd wat anderen er van zeggen zouden, vooral zij, aan wie hij altijd denken moest.

- ‘Ach ja!’ zeide zij, toen hij 't voorgelezen had, ‘het leven is vreeselijk. En die uitkomst is al wat ik nog verlang. Ik ben het volmaakt met je eens.’

Dit zeggen gaf Johannes, tot zijn eigen verwondering, maar weinig plezier, hoe gunstig het mocht bedoeld zijn. Hij wou iets anders hooren.

- ‘Vindt u 't goed?’ vroeg hij, met een vaag gevoel dat hij eigenlijk zooiets niet vragen moest, omdat hij 't vers zoo erg gemeend had. En als men iets erg meent, dan vraagt men niet of het goed is, evenmin als iemand vraagt of hij mooi gehuild heeft. Maar hij wou het toch zoo graag weten.

- ‘Dat weet ik niet, Johannes. Je moet geen kritiek van mij verlangen. De gedachte vind ik heel sympathiek en de vorm lijkt mij ook wel dichterlijk. Maar of het goede poëzie is dat zou je aan mijnheer van Lieverlee moeten vragen. Die is een dichter.’

- ‘Komt mijnheer Van Lieverlee gauw?’

- ‘Ja, ik wacht hem binnen kort.’

Op een mooien dag kwam Van Lieverlee dan ook, met een menigte nieuwe, prettig-krakende en lekker naar juchtleer riekende gele koffers, een dito hooge-hoed-foudraal, een vlugge, glad-geschoren reisknecht en in zijn knoopsgat een donkerroode roos met spichtig bleek-groen anjer-loof.

Hij was zeer op zijn gemak, ook zeer tevreden en opgeruimd en scheen zich Johannes niet heel duidelijk meer te herinneren toen hij hem zag.

Des avonds las Johannes hem het vers voor. Lieverlee luisterde met een verstrooide uitdrukking op zijn gelaat, en trommelde met zijn vingers op de leuning van de lage ruststoel, waarop hij indolent lag uitgestrekt. Het leek wel of het vers hem ongeduldig maakte.

Toen het uit was en Johannes met een pijnlijke spanning wachtte, schudde hij zeer stellig het hoofd.

- ‘Alles rhetoriek, waarde vriend, louter bombast! “O!” “helaas!” - “ach!” - dat zijn alles van die machtelooze kreten, die bewijzen dat het zaakje boven je macht is. Heb je de stemming onder de knie, dan schreeuw je zoo niet, dan beeld je, vorm je, kneed je, schep je, plastisch! plastisch! - De plastiek, Johannes, dat is 't ware. De vizie! de kleur! de beelding! - Ik zie niks bij dat vers. Ik wil wat zien en tasten. Denk eens om dat sonnet van mij, iedere regel vol gestalte, vol beelding, vol werkelijke feitelijke dingen. Bij jou allemaal vage gezegden, machteloos gebral, over de ziel van je Vader en zoo voort, waar niets van te zien is. En om dan je effect te krijgen roep je om 't andere woord: “Ach!” en “helaas!” en “O!” alsof dat wat helpt. Dat kan iedere poen roepen, als hij in 't water valt. Dat is geen poëzie.’

Johannes was gansch uit het veld geslagen. En of zijn gastvrouw hem al troostte, verzekerend dat het later wel beter zou gaan als hij zijn best deed, omdat hij toch nog zoo jong was, dat gaf geen baat. Want Johannes wist al dat het geheel vruchteloos is om zijn best te doen, zoolang iets anders niet hielp waarover hij niets te zeggen had.

Zijn nacht was droevig, want de ernstige vers-woorden kwamen hem gestadig te binnen en de smaad, die woorden aangedaan, pijnigde hem. Zij lieten zich niet afwijzen maar bleven hun waarde handhaven, en dan wilde hij dat ook anderen hen zouden waardeeren als hij. En zijn machteloosheid en zijn eigen twijfel waren bittere kwelling.

Na middernacht sliep hij even in. Misschien maar weinig minuten. Maar toen hij weer ontwaakte was het hem alsof zijn kamer vol was. Vol gezelschap. Maar welk gezelschap, menschen of andere wezens, dat kon hij niet zeggen. Hij zag ze niet, want juist dáár waarheen hij keek, daar was niemand. En hij kon ook niet kijken daarheen waar hij wilde.

Dat scheen hem door een vreemde macht belet te worden.

Hij hoorde lachen, en dat lachgeluid was hem zeer bekend. Een akelige herinnering uit ouden tijd. Het was het lachen van Pluizer.

Zou Pluizer in de kamer zijn?

Met inspanning trachtte Johannes daarheen te kijken van waar het geluid kwam. Met moeite zag hij eindelijk iets, geen geheele gestalte, maar enkel handjes. Twee, vier, zes handjes - bezig met iets te onderzoeken. Hooger op, naar wat boven de handjes was, kon hij niet kijken - maar dat de handjes van Pluizer er bij waren, dat wist hij zeker.

Er was iets in die handjes, een wit bandje, en de handjes waren ijverig bezig er strikjes in te leggen op allerlei wijze. En daarbij werd er voortdurend gelachen en gegrinnikt met innige pret.

Wat zou dat beteekenen? Johannes voelde dat er iets dreigde. Dat spelletje van die handjes beduidde gevaar. Dat witte bandje zag hij het duidelijkst van alles, een gewoon wit veterbandje.

Toen gingen de handjes de kamer uit en Johannes moest hen achterna. In een andere kamer, die van Heléne's verpleegster, daar zag hij ze weer bezig, deze maal met een schaar. De schaar was naast een toilet-tafel gevallen en stak met één punt overeind in 't tapijt. En toen lachten de onzichtbaren weer, en gichelden en grinnikten, en alle zes handjes wezen naar de schaar.

In Heléne's kamer brandde licht, maar het arme zieke meisje klaagde nu niet. Het was er stil. De deur ging open, de verpleegster kwam er uit en liet de deur open staan. De verpleegster ging naar haar eigen kamer en zocht iets. Zij zocht zeer lang, en kon het niet vinden. Zeker de schaar.

Deze stak nog altijd met een punt in 't tapijt, achter de toilet-tafel, en de zes handjes wezen er naar. Maar de zoekende zag dat niet en scheen ook het lachen niet te hooren.

Johannes kon haar niet helpen. Hij moest de handjes volgen. Hij hoorde druk gesmoezel en gegrinnik en zag ze weggaan. De trap af, de hal door, naar buiten.

Daarbuiten was het nog zeer donker. Alleen de sterren schitterden strak en klaar aan den zwarten hemel.

Daar werd, op het terras, een gestalte voor Johannes zichtbaar, een lange, donkere figuur. Daarnaar kon hij kijken, beter dan naar de grinnikende wezens. Hij herkende hem terstond. Hij was het, die met hem gereisd was over zee.

Deze donkere gestalte ging hem nu vóór, met langzame, vaste schreden. Pluizer ging daarnaast. Maar tusschen deze twee in, daar was een derde.

En naar dien derde kon Johannes in 't geheel niet kijken. Als hij 't beproefde voelde hij een onbeschrijfelijke angst.

Die derde - ja! dien kent gij zeker wel. Dat was *het*, weet ge, HET, dat om de hoek van de deur wacht als ge droomt dat ge in een donkere kamer alleen zijt, en om hulp wilt roepen en niet kunt.

Het, het aller-vreeselijkste, zoo vreeselijk dat niemand het aanzien noch beschrijven kan.

Deze drie gingen nu door de donkere lanen van het park, tot zij bij den zwarten vijver kwamen, die doodelijk strak in stille afwachting lag te blinken onder het sterrenlicht.

Daar zat het drietal neer en wachtte.

Het was volkomen stil, geen blad ritselde, de sterrebeeldjes in 't water staken scherp als fijne prikjes licht, uit grondeloos zwart.

‘Aardig overlegd, he?’ zei Pluizer.

Het grinnikte grommend.

Daarop zeide de goede Dood, met een zachte, rustige stem:

‘Het komt toch alles goed!’

Toen zaten zij weder zeer stil. Johannes wachtte evenals zij, hij kon niet anders doen.

Daar klonk het geluid van een deur in den stillen nacht, en een witte gedaante kwam met zachte, vlugge schreden nader. Johannes zag in 't flauwe sterrelicht het slanke meisje in wit nachtkleed, haar zwarte loshangende haren.

Maar één oogenblik stond zij stil aan den vijverrand. Even zag Johannes haar oogen blinken, tegelijk angstig en blij, als een gejaagde die redding ziet. Hij wou roepen of bewegen, maar hij kon niets.

Toen ging het meisje in 't water, met de armen uitgebreid, of zij het omhelzen wilde. Zij ging voorzichtig, zoodat het water niet plaste of spatte. Alleen de sterre-vonken braken

van-één, in lange strepen en licht-slangetjes, die dansten toen nog lang op en neer, in de rimpeling, toen het witte niet meer zichtbaar was.

‘Die hebben we!’ zei Pluizer.

‘Dat staat nog te bezien!’ zei de goede Dood.

Op eenmaal voelde Johannes dat hij wakker werd in zijn eigen bed. Hij ontwaakte door gerucht, roepen van angstige stemmen, ijlings loopen hier en daar, door de gangen van 't huis, open en dichtgaan van deuren.

‘Heléne! Heléne!’ klonk het, door de gangen, in den tuin, in het park: ‘Heléne! Heléne!’

Johannes kleedde zich aan, niet overijld, want hij wist dat het te laat was.

De huisgenooten waren reeds bijeen in de groote voorhal. De arme verpleegster kwam met doodsbleek, ontsteld gezicht uit den tuin.

‘Niet te vinden!’ riep ze. ‘Nergends! En 't is mijn schuld! mijn schuld!’

Ze ging zitten en begon te snikken.

- ‘Kom, lieve!’ zei de gravin met haar rustige stem, ‘verwijt je zelf niets. Misschien komt ze dadelijk terug, of vinden de knechts haar in 't dorp.’

‘Neen! neen!’ schreidde de arme verpleegster, ‘ze heeft het al lang willen doen. Ik wist het. Nooit liet ik haar deur ongesloten. Maar nu - ik dacht maar een paar seconden weg te blijven - ze had een band verstrikt en ik wilde mijn schaar halen. Maar die kon ik niet vinden...en toen...O! God! hoe kon ik zoo dom zijn! Ik vergeef het mij mijn leven niet! O mijn God! mijn God!’...

Kon Johannes nu niet haastig naar den vijver loopen en zeggen wat hij wist? Neen, want hij wist ook even zeker dat het te laat was. En eer hij 't had kunnen doen, kwamen de mannen zeggen dat zij gevonden was. Even zag hij haar, toen ze binnen werd gedragen, gewikkeld in een bont-geruiten deken. En toen hij hoorde dat men bezig was met pogingen om haar leven weer op te wekken, zeide hij dat hij wel vreesde dat het niet helpen zou. En hij liet er op volgen: ‘Eigenlijk vrees ik het niet, maar ik hoop het.’

‘Voor háár,’ zeide de gravin.

- ‘Natuurlijk voor háár!’ zeide Johannes bijna verwonderd.

Van Lieverlee had zich niet laten zien. Maar toen het mooie, doode meisje op haar doodsbed was gelegd, met de slanke handen over de borst gekruist, de nog vochte haren in zware tressen om het fijne geel-witte gezichtje gelegd, de donkere wimpers bijna dicht over de blanke oogen, witte lelieën en sneeuwklokjes rondom, toen kwam hij kijken.

- ‘Zie!’ zeide hij tegen Johannes. ‘Dit is zeer fraai. Na dat ophalen wou ik niet gaan zien. Een drenkeling is bijna altijd leelijk. Zelfs het mooiste meisje wordt walgelijk en potsierlijk als ze bij een been of een arm uit het water wordt gesleurd, met de haren en gezicht vol kroos en modder. Maar dit is de moeite waard. Let eens op, Johannes, echte artiesten hebben altijd geluk. De schoonheid komt hen overal te gemoet. Zoo'n gevalletje als dit is een buitenkans voor een dichter.’

De volgende dagen was hij druk aan 't verzen maken. Maar Johannes' ziel was beangst en toegesloten. Hij kon geen woorden vinden voor wat hem benauwde.

VIII

- ‘Is het geen verschrikkelijke gedachte, mijne vrienden,’ zeide gravin Dolores, eenige dagen later, toen zij met haar beide gasten aan den namiddag-thee-tafel zat, ‘dat het arme schepsel nu nog geen rust heeft, maar voor haar zondige daad moet boeten?’

- ‘Dat kan ik niet gelooven,’ zei Johannes.

- ‘Maar het is toch zonde.’

- ‘Die zou ik haar zeker vergeven.’

- ‘Daaruit zien we, Dolores,’ viel Van Lieverlee in, ‘dat Johannes veel goedhartiger is dan zijn lieven Heer.’

- ‘Maar waarom, Johannes, kun je ons niet de zekerheid geven, waarnaar ik je al zoo dikwijls heb gevraagd?’ zei de gravin weer. ‘Kun je dan niet met haar in verstandhouding komen?’

- ‘Neen mevrouw,’ zeide Johannes.

- ‘Maar je Mahatma, Johannes,’ zei Van Lieverlee, ‘die kan het natuurlijk wel. Voor hem is het kinderspel.’

- ‘Van wie spreek je?’ vroeg de gastvrouw, terwijl ze Van Lieverlee terstond met belangstelling betuurde.

- ‘Wel, van zijn Mahatma. Heeft hij u nooit van zijn Mahatma gesproken?’

- ‘Geen woord,’ zei de gravin, eenigszins wrevelig, terwijl Johannes beschaamd zweeg.

- ‘Wel! Johannes kent een wijze, een Yogi, een groote Magiër. Hij zag hem aankomen over de Noordzee - dat verschijnsel heet levitatie - en hij heeft met hem gereisd, onder een vermomming.’

- ‘Maar Johannes, waarom heb je mij dat niet eerder gezegd? Dat is toch niet lief. Je wist hoezeer ik naar den raad van zoo iemand verlang.’

Johannes wist niet veel te zeggen. Die vraag betrof juist het meest verwarrende en benauwende van zijn toestand.

Er was iets in hem wat hem steeds weerhield van Markus te spreken, ja zelfs het denken aan hem bemoeielijkte.

En toch, hoezeer verlangde hij naar hem! Maar dat verlangen was strijdig, voelde hij, met de andere verlangens die hem hier hielden.

- ‘Ik geloof,’ zei hij eindelijk beschroomd, ‘dat hij 't niet goed vindt, als ik over hem spreek.’

- ‘Natuurlijk,’ zei Van Lieverlee, ‘maar dat geldt alleen de oningewijden, het gewone menschdom.’

- ‘Reken je mij daar dan ook toe, Johannes?’ zeide zijn gastvrouw op haar innemendste wijze.

- ‘Neen, neen!’ betuigde Johannes levendig. ‘Maar ik weet ook niet waar hij is.’ -

- ‘Hij weet toch wel waar wij zijn,’ zei Van Lieverlee, ‘en als wij wenschen hem te zien zal hij wel komen.’ -

- ‘Hier komt hij zeker niet,’ zei Johannes.

- ‘Waarom niet?’

Johannes kon dat niet verklaren, maar de gravin zei:

- ‘Dan zullen we naar Holland gaan en hem in onzen kring laten komen.’ -

Dat gaf een schok van vreugde aan Johannes. Ach, hij wist ook wel hoezeer het mooie dat hem hierheen getrokken

had, was verbleekt en gedoofd. Zijn twee kinderen waren nog even bekoorlijk, maar zij maakten hem niet meer zoo gelukkig als te voren. En aan Van Lieverlee begon hij langzamerhand een grooten hekel te krijgen.

In Holland bewoonde gravin Dolores een villa tusschen een groote stad en de zee. En toen Johannes daar terugkwam en ondanks beter weten, toch met groote spanning het weerzien van zijn dierbare duinen verwachtte, toen bemerkte hij eerst recht dat Pan dood was en Windekind's rijk ten einde.

De menschen hadden de duinen veroverd. Lange rechte kale straten liepen er in uit, huisje aan huisje, allemaal gelijk, even saai en even leelijk. Het zand woei door de troostelooze klinker-straten, en als men tusschen de duinen kwam, vond men overal scherven en blikken en groote flarden behangselpapier. Het bouwen ging al maar door. Van het mooie en geheimzinnige der duinen was niets meer over. Het waren nare, schrale, stuivende hoopen zand.

Ook de zee was bedorven voor Johannes, want er was steeds een groote drukte van menschen, die kwamen om elkaar, of om de muziek. Ook als zij weg waren, dan stonden er nog al de leelijke gebouwen, die zij er hadden gezet.

Gravin Dolores zeide wel te deelen in Johannes' weerzin en teleurstelling, maar Van Lieverlee niet. Hij was hier recht in zijn element en kleedde zich allersierlijkst, maakte visites, en bezocht de voorname societeiten, restaurants en concerten.

- ‘De romantiek is dood, vriendje,’ zeide hij. ‘Het leven moet je hebben. Het Leven met een hoofdletter. Het Leven is Passie. Kunst is Passie, Het Leven is Kunst. Het rauwe, echte leven, nu eens weelde-schitterend, dan weer bruut en walgelijk. Je moet niet droomen in 't verleden, Johannes, maar het heden meeleven. En dan moet je alles proeven, alles meedoen, alles genieten, en alles verachten. Je moet het leven bij de lurven nemen, bij den strot grijpen en dwingen naar je opperste wil. Bezuip je aan het leven, braak het weer uit, sla het plat, slinger het door de wolken, speel er op als op een viool, steek het als een gardénia in je knoopsgat, lig er mee in de goot en fuif er mee in orgieën van opperste passie. Bestudeer het in zijn afzichtelijke naaktheid, in zijn gore vuil-

heid, en maak het dienstbaar aan je opperste vizioenen van goud en bloed.' -

Deze rede werd des avonds gehouden, toen Van Lieverlee met zijn vrienden gedineerd had, en Johannes maakte later de opmerking, dat van Lieverlee de afzichtelijke goorheid van het leven liefst op veiligen afstand bestudeerde, en zich bij voorkeur aan de gemakkelijke en aangename zijde scheen op te houden.

In de villa Dolores kwamen bezoekers uit deftige kringen, en vóór de zittingen van de Plejaden zouden gehouden worden, had Johannes reeds op de ontvangdagen kennis gemaakt met de leden der ideale gemeenschap met het gemeenschappelijk ideaal.

Het waren er natuurlijk vijf, behalve de gravin en Van Lieverlee, en toen Johannes bezwaar maakte dit zevental te vergrooten, merkte men op dat het zevengesternte ook acht duidelijk zichtbare sterren had, behalve een groote menigte niet met het bloote oog zichtbaren.

De hoofdpersoon was een generaal, met een gouden kraag en een grijze, kortgeknipte knevel. Deze persoon had een krachtige, krijgshaftige stem en sprak met grooten eerbied van het vorstenhuis. Johannes verwonderde zich dat hij nog aan iets anders dacht dan aan kanonnen en veldslagen. Maar het bleek, dat hij een zeer zachtzinnig gemoed had, en buitengewoon nieuwsgierig was naar het bovenzinnelijke en het leven aan gene zijde des grafs.

Evenwel scheen hij toch zelf te gevoelen dat zijn bloeddorstig bedrijf niet best strookte met zijn wijsgeerige onderzoekingen, en wilde daarom liever voor niemand weten dat hij tot deze ideale gemeenschap behoorde. Een zwak, dat aan bijna alle leden van de Plejaden gemeen was.

Dan was er een staatsraad en zijn vrouw, beiden zeer hoofsche en deftige personen. De man met keurig gekapt, grijs haar en fraaien witte baard, smalle handen en magere beenen, de vrouw lijdend, met een kwijnende stem, een ontevreden trek op haar gelaat, en een zenuwachtig opgewonden wijze zoodra de hoogere aangelegenheden-der vereeniging ter sprake kwamen.

Dan was er professor Bommeldoos, een indrukwekkende figuur, die zeker de hoofdrol zou vervullen, wanneer het niet bekend was dat hij eigenlijk zeer minachtend over deze soort

onderzoekingen oordeelde. Hij deed mee, op dringend verzoek van de gravin, voor wier schoonheid hij niet ongevoelig was, en die hem, als vertegenwoordiger der echte wetenschap, stellig er bij wilde zien. Professor Bommeldoos was ontzachlijk geleerd, sprak Grieksch als water, had alle denkbare wijsgeerige stelsels onder de knie, en was zoodanig met zichzelven ingenomen, dat hij bij een gesprek nooit acht gaf op hetgeen hem geantwoord werd, maar alleen op hetgeen hij zelve zeide, en als hij bemerkte dat men hem niet terstond geloofde of neiging had hem tegen te spreken, dan draaide hij zich om en verklaarde den toehoorder voor een weet-niet.

Hij was onder de zoo wellevende Plejaden een uitzondering om deze slechte manieren, maar men verdroeg dit, als een noodzakelijk attribuut van zijn groote geleerdheid.

De zevende, eindelijk, was een niet meer zeer jonge freule, hoog-adelijk, dik, onbevallig en even onwetend als professor Bommeldoos geleerd was. Elk van haar opmerkingen werd dan ook door hem met koude minachting onder een of andere duistere aanhaling verpletterd, waarop de freule onnoozel lachend zweeg, maar een gezicht zette alsof zij zich toch lang niet gewonnen gaf.

De eerste zitting werd door Johannes met spanning verwacht, vooral om de mogelijkheid dat Markus zijn verlangen zou bemerken en plotseling opdagen, zooals Van Lieverlee vermoedde.

Het gezelschap kwam bijeen alsof zij van niets wisten en toevallig een avond-visite maakten. De staatsraad, die een driedubbelen naam droeg, - en die ik daarom maar staatsraad zal noemen, praatte met de dikke treule over het klimaat aan de Riviera, waar hij met zijn vrouw had rondgereisd voor haar gezondheid, en vanwaar hij haar nog zieker had thuis gebracht dan zij gegaan was. De Generaal had het over de eerste doperwtjes van den kouden grond, Van Lieverlee praatte zacht in 't Fransch met gravin Dolores, tot stillen wrevel van Johannes. Niemand scheen iets te willen weten van de bedoeling waarmede zij waren bijeengekomen.

Maar deze huichelarij werd ruw verbroken door professor Bommeldoos, die nauwelijks binnengekomen, met zijn vervaarlijk stemgeluid uitriep:

‘Komaan, volgelingen van Allan Kardec! waar is de portier, om ons de deur te ontsluiten, waardoor we van 't rijk van drie dimensies in dat van vier dimensies zullen stappen?’

Daarbij keek hij onderzoekend de aanwezigen in 't aangezicht. Men glimlachte eenigszins verlegen, en keek naar den generaal. Deze sprak, na een duchtig keel-schrapen:

‘Als u ons medium bedoelt, professor, dat is er nog niet. Maar wij zouden wellicht - hm! kunnen beginnen...hm! - de cercle te formeeren, om zoodoende....ons eenigszins te prepareeren...’

Onder beklemmend stilzwijgen werd een ronde tafel met marmeren blad door de heeren midden in de kamer gesleept. De hulp van bedienden werd ongewenscht geoordeeld.

- ‘Kijk, wat een barst er de vorige maal in is gekomen’ fluisterde de freule. ‘Weet u wel, toen ging hij heelemaal de lucht in. We konden hem met geen mogelijkheid naar beneden houden.’

- ‘Moet het licht niet uit?’ vroeg de professor, die nog geen zitting had meegemaakt.

- ‘Neen! neen!’ zeide de generaal, ‘een beetje lager! alleen een beetje lager.’

- ‘Jawel! hm! hm!’ bromde Bommeldoos.

- ‘Professor moet niet tegenwerken, door zijn ironie’, zei de gravin vriendelijk.

- ‘Mevrouw!’ declameerde de professor plechtig, ‘voor het onderzoek van den wijsgeer is niets te gering, niets te belachelijk. Hij staat voor alle verschijnselen als een onbeslagen spiegel. Darwin liet de contrabas bespelen voor een publiek van ontkiemende tuinboonen om de invloed van de muziek op de plantengroei na te gaan, en als u mijn boek over Plotinus gelezen heeft...’

- ‘Pardon, professor, dat heb ik niet...’

- ‘Wat zegt u? Over de stoffelijke basis der begrippen dan?’

- ‘Ook niet.’

- ‘Maar dan moet u toch noodzakelijk mijn boek over “de Magie” lezen. Denk er aan, anders kom ik de volgende maal niet weerom. Plotinus zegt:’

Hierop volgde een aanhaling in 't Grieksch, die ik u maar

schenken zal en die eerbiedig werd aangehoord, waarop de freule inviel:

- ‘Zouden we niet wat zingen, dat is zoo goed voor de stemming.’

Ieder vond het goed maar niemand wilde beginnen. De generaal zette zich moedig aan den tafel en legde er zijn gespreidde handen op. Met gemaakte onbevangenheid volgde de een na den ander. Eindelijk werd ook Johannes uitgenoodigd.

- ‘Is de jongenheer een nieuweling op psychisch gebied?’ vroeg de staatsraad minzaam.

- ‘Mijn vriend Johannes moet sterke medianimieke krachten hebben, ik hoop dat de aanwezigen geen bezwaar maken...’zeide de gravin.

- ‘Volstrekt niet! volstrekt niet!’ zei de generaal. ‘Wij zijn in deze zaak allen onwetend als kinderen.’

- ‘Dat ben ik volstrekt niet met u eens, generaal!’ bulderde Bommeldoos. ‘Heeft u al de geschriften van Philippus Aureolus Paracelsus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim gelezen, geboren 1493 en gestorven 1541?’

- ‘Neen, professor!’ zeide de krijgsman ootmoedig.

- ‘Nu, ik heb ze gelezen, en dat is geen kinderwerk. De magie is een onderdeel, en nog maar een klein onderdeel van de wijsbegeerte, en in mijn bibliotheek heb ik honderd zevenenvijftig boekdeelen alleen over dat onderdeel, alleen over magische onderwerpen, van Apollonius van Tyane tot Swedenborg, Hellenbach en du Prell toe. Noemt u dat kinderlijk onwetend?’

- ‘Laat de kinderkens tot mij komen,’ zei de dikke freule, om ook een citaat ten beste te geven.

- ‘Nu, ik zal ze ook niet wegjagen,’ zei Bommeldoos, ‘als ze zich maar niet verbeelden evenveel te weten als ik!’

Dat verbeeldde Johannes zich in 't geheel niet en hij wachtte heel geduldig, met zijn handen op 't marmeren tafelblad, tot de openbaringen zouden komen.

Men zat echter geruimen tijd zonder dat er iets bizonders gebeurde, zoodat Van Lieverlee zachtkens, maar wel verstaanbaar, tegen de gravin zei: ‘met die magische krachten van Johannes is het ook niet veel bizonders.’

Toen kwam echter het medium, een bedeesde burgerjuffrouw,

die links en rechts diepe neigingen maakte en zich niet erg tehuis voelde in dit deftige gezelschap.

Nauwelijks zat die aan de tafel of de vrouw van den staatsraad riep met een gilletje: ‘Ik voel het al, daar gaat hij!!’

‘Ja! een echte schok,’ verklaarde de freule met diep bewogen stem.

‘Kalmte!’ vermaande de generaal.

De tafel begon te draaien en te wippen en nu werden de vragen gesteld. De eerste geest die verscheen gaf in 't algemeen den raad veel den bijbel te lezen en trouw ter kerk te gaan, hetgeen op de aanwezigen blijkbaar een diepen indruk maakte. Naar zijn naam gevraagd, antwoordde de geest ‘Mozes’. Dit gaf professor Bommeldoos terstond aanleiding te vragen of hij de Pentateuch zelf geschreven had. ‘Ja!’ zei Mozes. Maar toen de professor hem in 't Hebreeuwsch te lijf ging, zeide Mozes dat het medium een oogenblikje rust noodig had, en na deze rust liet hij het woord aan een ander. Achtereenvolgens verschenen Homeros en Cicero, die beiden betreurden dat zij het ware geloof niet hadden gekend, en daarna Napoleon die zich zeer berouwvol toonde over het vele door hem vergoten bloed. Men kon zien dat dit den generaal tot nadenken stemde.

Maar behalve dat door al deze personen in 't algemeen op vroomheid en godsvrucht werd aangedrongen, werden door hen eenstemmig Johannes en gravin Dolores aangewezen als diegenen van wier samenwerking de meeste uitkomst te verwachten was. Zij moesten in deze zaken studeeren en zich toeleggen op het automatisch schrift.

Toen moest Johannes naast de gravin zitten en haar hand vasthouden, en zoo te samen de berichten der geesten neerschrijven. Voor Johannes was dit tegelijk een heerlijkheid en een zoete beproeving. Zou Markus nu komen?

Doch Markus kwam niet en ook geen bericht van de arme Heléne, of van haar vader.

Maar een geest openbaarde zich, die al zeer onheusch en barsch tegen de ideale gemeenschap optrad. Hij noemde zich Thomas, en wilde niet antwoorden op de vraag van Bommeldoos, of hij Thomas de Apostel, of Thomas Aquinas of Thomas a Kempis, of Thomas Morus was.

- ‘Kent gij ons?’ vroeg de staatsraad.

- ‘Ja, heidens en mallooten,’ antwoordde Thomas.
- ‘Wilt gij ons helpen?’
- ‘Biecht, bidt en doe boete,’ zei Thomas.
- ‘Wilt ge ons iets van 't hiernamaals zeggen,’ vroeg gravin Dolores, wat bleek.
- ‘De hel, als je zoo voortgaat,’ zei Thomas.
- ‘Wat moet ik dan doen?’ vroeg Dolores, bijna bevend.
- ‘Bekeeren!’ was het antwoord.
- ‘Dat is goed en wel’, zei Bommeldoos, ‘maar ik ken minstens twaalf godsdiensten en tweemaal zooveel wijsgeerige systemen. Waartoe moeten we ons bekeeren?’
- ‘Zwijg, ketter!’ kreeg de professor tot bescheid.

Zulk een bejegening was den geleerde een beetje te machtig en hij verklaarde er genoeg van te hebben en zijn tijd beter te kunnen besteden.

Het gezelschap was het er over eens, dat de uitkomsten dezen avond niet gunstig waren, hetgeen het medium daaraan toeschreef dat zij slecht gedisponeerd was. Zij had den ganschen dag hoofdpijn gehad, en bovendien waren er ongunstige invloeden, dat voelde zij ontwijfelbaar. Toen zij dit zei wierp zij een verwijtenden blik naar den professor.

- ‘O, de vorige maal was het veel treffender’, zei de freule, ‘niet waar generaal? bepaald wonderbaar.’
- ‘Men kan de verschijnselen niet dwingen’, zei de generaal, ‘men moet geduld oefenen. Het is beter dat we voor deze maal maar eindigen.’

Aldus werd besloten en men vereenigde zich aan een keurigen avond-disch, nadat het medium onder veel strijkaadjes afscheid had genomen.

Johannes behield zijn plaats naast de gastvrouw, en de herinnering aan haar zachte, warme hand die hij zoolang had mogen vast houden, maakte hem gelukkig. Hij was niets teleurgesteld, o neen! hij had een verruimd gevoel. Hij vond zijn voorname vriendin zoo mooi, zoo goed, en zoo lief voor hem.

Een nieuw Hollandsch dienstmeisje, in 't zwart met hagelwit mutsje met lange linten, bediende. Johannes lette niet op haar maar zag hoe Van Lieverlee herhaaldelijk naar haar keek.

- ‘Vond je het geen merkwaardige avond?’ zeide de gravin, toen de gasten vertrokken en zij samen alleen waren.

- ‘Ik vond het een heerlijke avond’, zei Johannes oprecht.

- ‘Men noemde het een mislukking’, zei de gravin, ‘maar ik heb een geheel anderen indruk. Ik ben zeer getroffen.’

- ‘Ik ook’, zei Johannes.

- ‘Zoo? Dat doet mij plezier. Dus je voelt óók dat wij bekeering noodig hebben?’

- ‘Dat bedoel ik niet’, zei Johannes. ‘Maar u bent zoo lief voor mij geweest.’

Gravin Dolores antwoordde niet, maar drukte hem vriendelijk glimlachend de hand, die Johannes vast bleef houden terwijl hij haar met hartstochtelijke toewijding in de oogen keek.

Het dienstmeisje stond bij 't buffet en legde het eet-gerei in de lade. Daarop wendde zij zich om, en toen Johannes eenigszins beschaamd naar haar keek, om te zien of zij zijn al te teedere houding en woorden had opgelet, staarde hij plotseling in twee welbekende, lichtgrijze oogen.

Het waren Marjon's oogen, en zij stonden onuitsprekelijk angstig en droef.

't Was of Johannes' hart stilstond en hij was geheel onthutst. Als verlamd bleef hij zitten, tot de hand van zijn vriendin hem ontglipte. Hij scheen te willen opstaan, iets te willen zeggen....

Maar Marjon legde haar vinger op hare lippen, en ging rustig door met haar werk.

(Wordt vervolgd.)

De lente
Door
Albert Verwey.

Rein-teedre maagd in 't ijl prieel geboren,
Uw oogen blauwen tusschen 't jeugdig groen,
Er is een rooden zooals bloesems doen
En blankheid van uw huid half mat half gloren
Of witte kelken schomlen in 't festoen.
Of zie ik ginder al uw ranke schoen
Op sprieten treden en in speelsche plooien
De dunne jurk slaan om uw beenen heen?
Slingert zoowaar aan 't lint de gele strooien
Hoed door de twijgen langs uw lieve leên?
En zijt ge, nauw den heuvel opgestegen,
Door 't hooge gras, gedaald, of neergezegen? -

Ik spoed u na. Er lacht iets in de luchten,
Een hooge klank die blij of spottend mij
Lokt op te zien waar in dit lente-tij
Wel bloesemoogst maar geen begin van vruchten
De takken licht bevracht met lucht gevlij.
Ik haast me eronder, stijg, hun kruin voorbij,
Naar 't blauw dat aan den top zoo teeder pinkelt....
Wat is het stil. Gij houdt u doodstil schuil.

Ik hoor alleen een straal die stroomt en krinkelt
Omlaag, door 't hakhout met zijn roode tuil.
Zijt ge al zoo ver? De horizon leek even
Van iets verdwijnends te aadmen en te beven.

De bruine hei. Nog ligt zij dood en valig.
Door struiken treed ik en dan door de plant
Die eens zal gloeden als het najaar brandt
Bij avond uit het west dat vurig-stralig
Twee ondergangen in zijn cirkel bant.
Keert ge dan weer? Of laat ge me aan het strand
Dat achter hei en duin ligt, onverzadigd,
Alleen staan, wachtend tot die veerman komt,
Die met zijn boot wie kwamen begenadigt
En voert naar 't land waar hun geluk verstomt?
Ik ging om u. Ik heb u niet gevonden.
Ik vind u toch. Om u werd ik gezonden.

*

Hoe weeft zich om 't geboomt dat jonge loof.
Nu rusten onder 't glazen dak wij beiden
En wijl uw vingers frisschen drank bereiden
Zijn ze eêlgesteent dat in mijn scheemring schoof,
Zijn ze al mijn schat en kan ik niets benijden.
En in dit uur wensch ik voor u belijden
Mijn al te wankel hart en valschen zin,
Die mij begevend mijn geloof verraden
Zoodat ik meen dat ik in u bemin
Iets sterflijks dat niet eeuwig kan gestaden.

Ik weet te goed nochtans dat gij niet sterft
Al loopt uw bloei op 't lijf dat u nu derft.

Ik heb mijn schemer soms zoo zwart gemaakt,
Mijn oogen die een zoet vergif ontstelde
Zagen uw teerheid en een deernis welde:
‘Zoo jong, zoo schoon, toch door den dood geraakt.’
En 'k stierf den dood dien ik aan u voorspelde.
o Wat een doodsangst die mijn hart versnelde,
Dan schokkend stil deed staan, omdat ik koud
En bleek uw schoon hoofd waande te zien stijven.
Daar zonk 't op zij, o wee me, ellendge, ik houd
Mijn lijf niet vast dat niet rechtop wil blijven.
Zoo jaagde en woedde ik op mijn hart dat slonk
En 'k zag niet uw gelaat dat rustig blonk.

Duld nu dat ik in handen 't hoofd verberg.
Uw licht omstraalt me. Ik weet wel dat uw stijgen
De wanden uitzet: uw gewaden krijgen
De dracht van 't woud, uw oogen zonder erg
Lachen uit blauwen hemel in de twijgen.
Hoe zal 'k u zien! Bij 't oogen-stille zwijgen
Breken de tranen uit en ik gevoel
Dat als uw lach en blik mij lang bewogen
Ik onder gaan moest in 't te diep gewoel
Dat, zoet, mijn hart zou wentlen tot uw oogen.
Gij hebt mij lief. Gij zijt. Gij zijt altijd.
Ik sterf getroost, mijn lief, mijn eeuwigheid.

België en Nederland
Door
T.J. de Boer.

Geschiedkundigen zeggen ons dat een groot deel van onze beschaving over de Zuidelijke grenzen is gekomen. Uit, meest over het tegenwoordige België. Herhaaldelijk zijn de Belgen als bemiddelaars tusschen de Romaansche en de Germaansche wereld opgetreden. De ligging van het land en de tweetaligheid der bewoners hebben dit historisch karakter gevormd. Doch ook voor ons onhistorische menschen, die overal zoeken wat er leeft, heeft België de bekoring van een overgangsland. Te Antwerpen, Brussel, Luik dunken we ons verder van huis dan die enkele uren van de reis. Zooals de Franschen daar de aanraking voelen van het Noorden, zoo maken wij er het eerst kennis met het Zuiden. En dat is verrassend! Klein maar vol afwisseling ligt daar het land van de Ardennen tot de Zee. Een rijker natuur en een grooter leven, mooier en machtiger, vrijer en vroolijker zich uitend. Wij voelen er ons beschoolmeesterd oud en verstandig en klein in ons doen tegenover die jonger kracht, die meer onmiddelijk spreekt, hier in snelleren greep en levendiger gebaar of ginds in breederen zwier en voller klank. Het doet ons goed, dit jaar, ons daar onder de menigte te mengen om, als welkome gasten, haar feesten mee te vieren. Eerst in den herfst verjaart de belgische onafhankelijkheid, maar dan zou het jaar te kort, dan zouden de dagen te droef zijn. En zoo heeft dan het volk sedert Juli of nog vroeger reeds uiting aan zijn vreugd gegeven en het eind is er niet.

* * *

België en Nederland.[1)] Een tweeheid die uit grooter verscheidenheid langzaam is geworden. Door den loop van Rijn en Maas schijnt de natuur het op verbrokkeling en scheiding te hebben toegelegd. Wel reikte de Romeinsche invloed over den Rijn, doch zonder bestendig gevolg. In de bisdommen van het Zuiden echter leefde de oud-Romeinsche indeeling voort, en zij zetelden alle op Fransch taalgebied. Het Noorden ontwikkelde zich meer zuiver Germaansch. Het rijk van Karel den Groote, dat zich tot de Elbe uitstrekte, had zijn eenheid niet kunnen handhaven tegen de invallen der Noormannen. Daar zijn dan Utrecht en Friesland met een eigen leven. Maar de Friesche beschaving dreigt in de latere middeneeuwen door anarchie onder te gaan en Utrecht geraakt onder den invloed van Holland. Het is de Friso-Frankische kultuur van Holland die het Noorden zal beheerschen. Tot in de zestiende eeuw echter blijft het Oosten van ons land, met name Gelderland, grootendeels Nederduitsch.

Ook in het middeneeuwsch België is verscheidenheid. Twee talen worden er gesproken - sedert omstreeks 430 veranderde de taalgrens bijna niet - maar dat is niet de hoofdzaak. Die grens wordt door de lijnen van kerkelijke en politieke indeeling gesneden. De Oostelijke deelen zijn Rijksleen en Vlaanderen is van de Fransche kroon. In de vroege middeneeuwen overweegt het Oosten onder den invloed van de Rijnlandsche beschaving. In de 13e en 14e eeuw beteekent de Noordzee meer dan de Rijn en heeft Vlaanderen, ten gevolge van zijn nijverheid en handelsverkeer, de leiding. De Fransche beschaving dringt nu de Duitsche terug of versmelt daarmee. In de 15e eeuw komt meer en meer het Brabantsche midden op. Te Brussel zetelt het Bourgondische hof en Antwerpen aanvaardt de erfenis van Brugge. Er vormt zich zoo een Belgische eenheid, die zich ook naar het versnipperde Noorden begint uit te strekken.

De zestiende eeuw brengt dan, van het hooger ontwikkelde

1) In 't vervolg maak ik hier en daar een dankbaar gebruik van de scherpzinnige en gedocumenteerde studie van Dr. H.T. Colenbrander: De Belgische Omwenteling (met gebruikmaking van onuitgegeven bronnen). 's Gravenhage, Nijhoff, 1905. Wat tot dusver van Belgische zijde verscheen is meer populair.

Zuiden uit met Brussel als hoofdplaats, de vereeniging van alle Nederlanden. Spoedig helaas door een scheiding gevolgd. De oorzaken daarvan moet men niet alleen te Brussel, maar ook in 't Noorden en vooral in Holland zoeken. In 't Zuiden heeft men zich gemakkelijk, met zooveel mogelijk behoud van oude rechten en vrijheden, laten bevredigen. Maar Holland was, om de belangen van zijn zeevaart en de eischen van zijn Kalvinisme te verdedigen, onverzettelijk. De negotie en de religie - waren ze bij velen niet één? - hebben ons van het Zuiden afgescheurd. Nederland is toen, met zeer wezenlijke hulp van Belgische uitgewekenen, een historische macht geworden. Zijn handel, zijn kunst, zijn wetenschap zijn over de wereld gegaan. Nog in de achttiende eeuw, bij betrekkelijk verval, zoekt men van alle zijden ons geld en onze geleerdheid. En als het begin der negentiende eeuw ons weer met het Zuiden saambrengt, dan hebben wij daarop, wat de algemeene volksontwikkeling betreft, een voorsprong.

Dat België, in de zestiende eeuw, de afscheiding van het Noorden niet heeft kunnen verhinderen, heeft het zwaar moeten boeten. Wel heeft het in Antwerpen, dat op zijn ouden rijkdom teerde, nog een ontzaglijken kunstbloei gekend. Heelemaal nationaal was die zeker niet. De groote meester Rubens, hoewel uit Antwerpsch geslacht, komt eerst op zijn tiende jaar uit Keulen en wordt een man van internationale beschaving. Van Dijck geeft zich aan de aristokratie van Europa, voornamelijk van Engeland. En Jordaens, die het dichtst bij het nationale leven staat, is protestant en wendt zijn oog naar het Noorden.[1)]

Bijna twee eeuwen heeft de Belgische volkskracht gesluimerd. Een kultuur op breeden grondslag kon er niet opkomen. Politiek was het land verlaagd tot bolwerk tegen Frankrijk en slagveld van de Europeesche legers. Door de sluiting van de Schelde vreemd geworden aan de zee die het bespoelde en beroofd van het wereldverkeer. Het geloof is de barrière die het van Holland scheidt. Dus wordt het, in zijn beschaving,

1) Zoo was in de 15e eeuw de kunst van Brugge ook niet heelemaal nationaal. Van Eyck kwam uit Limburg, Memling ver weg uit Duitschland en Gerard David uit Holland.

aanhangsel van Frankrijk. Deze beschaving blijft het voorrecht van een kleine aristokratische minderheid, meer of min goed katholiek en eenigszins kosmopoliet. Zij neemt genoegen met de weinig drukkende vreemde overheersching - eerst van Spanje en dan, gevolg mee der wereldpolitiek van Willem III, van Oostenrijk - en ziet uit de hoogte op de burgerlijke en protestantsche kultuur van het Noorden neer. Erycius Puteanus (Hendrik van de Putte), in 't Noorden geboren en opgevoed, die op zijn reizen tot in Italië zijn Erasmiaanschen aanleg heeft ontwikkeld, schrijft als professor te Leuven, 1 April 1621, aan Hugo de Groot, hem geluk wenschend met zijn ontsnapping en hem uitnoodigend om over te komen, o.a.:

> ‘Uw vaderland is waar uw liefde is. Hoe kan men toch het eene land verheffen boven een ander? Wij zijn Belgen, wij zijn vrij. Een vorst regeert ons, maar wij noemen hem vader. Dit is een toom, maar uw volksdwang is een juk. Wij worden geregeerd, niet onderdrukt; en tweedracht is verbannen, want wij verwerpen de heerschappij van de menigte. De heele oudheid roept ons toe: Laat er één Koning zijn! En uw wedervaren leert opnieuw dat waar het volk woedt men niet zonder gevaar verkeeren kan.’

In denzelfden geest denken en schrijven nog anderhalve eeuw later Noord-Nederlanders die om hun katholicisme in Holland niet vooruit kunnen komen, en daarom in België of aan het hof te Weenen en elders hun fortuin zoeken. Zoo hebben zeker de beschaafde Belgen zelf gedacht. Geen wonder dat Voltaire's invloed daar machtig is geweest. Tot in het laatst der 18e eeuw uit Frankrijk de opstuwende beweging komt van het Evangelie der gelijkheid.

Het nationaal bewustzijn van het Belgische volk is langen tijd zeer zwak geweest, toch nooit geheel verdwenen. De provincies waren zelfstandig, maar een gevoel van saamhoorigheid bleef leven. Behalve het éene geloof, dat van Rome, werkte daartoe mede de éene wetenschap, die van de Universiteit te Leuven. Deze strekte haar invloed ook uit over Luik. In Luik, dat tot 1794 deel uitmaakte van den Westfaalschen kreits van het Duitsche Rijk, waren toch de sympathiën meer naar het Westen dan naar het Oosten gericht. Een Engelsch reiziger, die het in 1724 bezocht, schrijft er het volgende over:

> ‘Ik was juist te Luik, toen de keuze van een Prins-Bisschop plaats had.

> Nooit was er grooter beweging bij de verkiezing van Parlementsleden te Londen dan bij deze gelegenheid. Er waren drie kandidaten: de Elector van Keulen, de Kardinaal van Saksen-Zeitz en de Graaf van Bergh, een Brusselaar van geboorte....[1)]
> Met algemeene stemmen werd de laatste gekozen, tot groote vreugde van de inwoners, die zeer nationaal zijn, en die toen dronken en dol waren, een week lang.'

Wat de tweede helft der achttiende eeuw betreft moet men van den welstand van het Belgische volk niet te gering denken. Een lange vrede had er veel hersteld. De staatshuishouding was goedkoop, een Europeeschen rang behoefde men niet op te houden, de belastingen waren veel minder drukkend dan bij ons, in Frankrijk of Engeland. Landbouw en nijverheid werden op rationeele wijze beoefend. Overal ontstonden nieuwe behoeften, men wenschte voordeeliger aanwending der arbeidskracht, afzet van produkten, deelneming aan den wereldhandel. Doch de Schelde bleef gesloten.

Dit en de bezetting der Barrière-steden waren redenen voor het Zuiden om zich als eenheid te voelen en gezamenlijk tegen Nederland te keeren. Maar meer nog had men tegen den Keizer, toen deze zich door zijn antiklerikale en bemoeiallige politiek, o.a. - o gruwel voor het Belgisch gemoed! - door het verbod van processies en het inperken van de kermissen, ten zeerste impopulair maakte. Het volk stond op en de leiders wenschten nu, meer uit berekening dan uit neiging, zoo niet een vereeniging, dan een verbond met het Noorden. Daarbij werd reeds door sommigen aan den Prins van Oranje een voorname rol toegedacht. Holland echter was daar slecht voor te vinden. Zich vastklampend aan oude voorrechten, die België op den duur niet zou kunnen ontzien, zag het dit land liever onder de gehoorzaamheid van den Keizer terug. Een oogenblik was er nog sprake van een militaire overeenkomst tusschen twee republieken, doch na den dood van Jozef II (1790) werd België weer aan Oostenrijk onderworpen.

Een grootnederlandsche gedachte beheerschte deze beweging niet. In België niet, waar men de zelfregeering der provincies en allerlei gewestelijk verschillend gewoonterecht

1) Eigenlijk was de derde kandidaat nog een ander en volgde het kapittel slechts den volkswensch door Van Bergh te kiezen.

wilde behouden, en evenmin bij ons. Onzen patriotten zelfs was het meer om herstel van oude privileges dan om dingen van nieuw recht te doen. Voor stedelijke en gewestelijke vrijheden kwamen ze op. De gedachte om ook maar de zeven provincien tot een eenheid te versmelten scheen hun even onmogelijk als het idee om van alle Europeesche staten één souvereinen staat te maken. Van buiten af moest onze eenheid komen, uit Frankrijk, dat in 1795 België inlijfde, ons nog tot in 1810 een schijn van zelfstandigheid latende.

Van buiten af kwam ook, als gevolg van de Europeesche gebeurtenissen sedert 1813, in 1815 de vereeniging van alle Nederlanden tot stand. 't Was een gedwongen huwelijk en de verhouding was van den beginne af zeer onzuiver. Holland kon zich, zijn historie getrouw, om den Prins van Oranje scharen. België was met zijn eigen houding verlegen, toen Oostenrijk het niet terugwenschte. De Mogendheden beslisten, Engeland het meest. Als bolwerk tegen Frankrijk moest Holland een goed te verdedigen grens hebben, met Antwerpen of ook nog Mechelen of misschien tot aan den Rijn en de Moezel. Tegen het laatste verzette zich Pruisen.

België werd dus, schoon de meerderheid der bevolking herstel van den toestand vóor 1795 begeerde, bij Holland ingelijfd. Tot in de officiëele stukken werd van een vergrooting van Holland gesproken. Zelfs nog vóor de vereeniging wekten zendelingen van onzen Vorst de Belgen op om zich onder Willem VI te stellen. De Belgen werden met ons, niet wij met hen vereenigd: zoo was in 't Noorden algemeen de opvatting. Het Zuiden werd als wingewest beschouwd. De Hollandsche grondwet zou, naar de omstandigheden gewijzigd, gelden voor het geheele Rijk. Uit den Haag werd de wet voorgeschreven. Amsterdam is rijkshoofdstad. De Koning moet hervormd zijn. Noord en Zuid ontvangen evenveel vertegenwoordigers, hoewel het eerste slechts 2, het laatste 3⅓ millioen inwoners heeft. De schulden van Holland (589 millioen) en die van België (27 millioen) worden geamalgameerd. Alleen het meer liberale Walenland slikt, uit antiklerikalisme, deze ongehoorde dingen. Het streng katholieke Vlaanderen en Antwerpen zijn tegen zulk een vereeniging. Een grootnederlandschen stempel heeft ze dus niet.

Hoe zou deze vereeniging een innige en blijvende worden? Dit is zeker, wij hebben weinig gedaan om de harten van de Belgen te winnen. Voor een groot deel door Hollandsche ambtenaren wordt het Zuiden bestuurd. Hollandsche onderwijzers en professoren worden er heen gezonden. De Hollandsche taal wordt bevoorrecht. Wij zijn bang voor het Katholiek geloof en de numerieke meerderheid van het Belgische volk. Die vrees is een slechte raadgeefster. Niet geleerd door het voorbeeld van Jozef II volgt Willem I antiklerikale, dan nog erger, blind voor de toekomst, anti-liberale politiek. Het zelfvoldaan konservatisme van het Noorden gaat mee en drijft zoo in België liberalen en katholieken tot een unie, waarbij de eersten een groote mate van vrijheid voor kerk en onderwijs aandurven en de laatsten het recht van vergadering en vrijheid van drukpers toestaan.

Tegen het verleenen van zulke vrijheden, waarlijk meer dan paapsche stoutigheden, hebben Willem I en het Nederlandsche volk zich halstarrig verzet. Onze minachting van den Belg wordt door dezen met haat beantwoord. Door de Julirevolutie verhaast, breekt de opstand uit. De scheiding, vóor 1829 nog ongedacht, wordt nu onvermijdelijk. De jonge liberalen, gedeeltelijk van Fransche afkomst en alle door Fransche ideën bezield, gaan met de Waalsche gewesten voor. Langzamer sluiten de katholieke Vamingen zich aan. Maar het wordt een nationale beweging, waarvan, in overeenstemming met sedert 1815 gewijzigde Europeesche verhoudingen, een vrije en onafhankelijke Staat het gevolg is.

Aan wien de schuld der scheiding? Het oude antwoord: aan de Belgische muiters en oproerlingen, bevredigt ons niet meer. Laten de Belgen zelf hún misslagen en onbedachtzaamheden gaan bedenken. Wij moeten erkennen dat de taak, door de Mogendheden in 1815 ons opgelegd, voor ons te groot is gebleken. Misschien zou ze dat ook voor ieder ander volk zijn geweest. Toch is het, dunkt me, geoorloofd een onderzoek te doen naar de feiten en motieven, die tot scheiding hebben geleid. De bewering dat een levende Hollandsche nationaliteit in botsing kwam en moest komen met een even levende en eigenaardige Belgische nationaliteit geeft aan de werkelijkheid een te schoonen schijn. Nationaliteit is een groot

woord, maar dat niet veel verklaart. En dat het Hollandsche volk van 1815 tot 1830 en nog eenige jaren daarna zoo bizonder levend was en krachtig, eischt nader bewijs. Eigenlijk hebben wij eerst met onze Grondwet van 1848 een mate van volksvrijheid verkregen als België zich in 1830 verwierf.

Vijf en zeventig jaren zijn sedert de scheiding verloopen. In België is ze door zeer velen betreurd. Waarschijnlijk meer uit liberale partijpolitiek dan van uit een grootnederlandsche gedachte. In Nederland heeft men de breuk veel minder beklaagd. Hebben wij dan niets verloren? Zeker, wij begrijpen wat er gebeurd is als historische noodzakelijkheid. Maar dat begrijpen is niet noodzakelijk verbonden met een optimisme dat al het werkelijke redelijk vindt, niet noodzakelijk identisch met een positivisme dat de feiten wil voorstellen zonder zich een oordeel te vormen over haar waarde, een oordeel dat de herinnering aan het verleden maakt tot een levende scheppende kracht. En dan schijnt het mij wel dat wij, tengevolge van die scheiding, jarenlang iets gemist hebben, en nog niet voldoende bezitten. Een groot deel van onze energie in de 19e eeuw hebben wij verbruikt met ons blind te staren op de schittering van het zeventiende-eeuwsch verleden. Die eens over onze geestelijke bijziendheid heeft geklaagd - is het niet Busken Huet? - had daar reden voor. Wij zijn nu veel verder dan in 1830, maar is wat wij goeds en schoons voortbrengen, in maatschappij en wetenschap en kunst, niet nog altijd meer in het détail dan in het geheel? Het jonge België heeft grooter gezien en het heeft vooruitgezien. Het heeft getoond dat jeugd veel vrijheid kan verdragen. Wij prijzen nu den moed dier jonge liberalen van 1830 die, vertrouwend op hun beginselen, het waagden kerk en onderwijs vrij op de maatschappij te laten werken. Zou ons hart dan nu ook niet hooger slaan, indien onze vaderen in 1815 en later, bij wat minder zelfvoldaanheid, zich krachtig genoeg gevoeld hadden om aan het Belgische element de noodige vrijheid van beweging te gunnen?

Wij leven nu in vrede en vriendschap met onze Zuidelijke broeders. Of onze politieke en economische belangen nadere aansluiting wenschelijk maken, zij aan het oordeel van anderen

overgelaten. Voor het maatschappelijk leven echter, voor onze beschaving, zal een inniger kennismaking vruchtbaar kunnen zijn. Wij willen Hollanders blijven. Goed, maar wij Noordnederlanders hebben toch zoo een en ander dat wij voor een uitstapje over de grens wel van de hand mochten doen. o, Wij zijn zoo voorzichtig en zoo vreeselijk bang voor tocht. Wij zijn geneigd ons bezig te houden elk met zich zelf en te staan op eigen stoep en eigen recht en ons op te sluiten in den kleinsten kring. En wij hebben nog zooveel soorten van tijd als er provincies zijn.

De ervaringen van den laatsten tijd hebben ons zeer veel geleerd. Het is ons gebleken dat niet alleen liberalen, maar ook kalvinisten met katholieken kunnen samengaan. Voor Franschen invloed vreezen wij minder dan vele Vlamingen. Zoodat wij dus allengs minder reden hebben om België te schuwen. Vooral het Vlaamsche element daar te steunen is ons belang. Geen onnoozele taalstrijd, waarbij de taal het doel is of het middel om wat Fransch is te weren. Maar een beweging om een Vlaamsche volkskultuur, zooals die door August Vermeylen met veel talent en op krachtige wijze geeischt wordt. De tijd schijnt gekomen dat naast het door zijn mijnbouw en nijverheid krachtige Walenland ook de Vlaamsche provinciën zich weer zullen doen gelden. België gaat weer over de zee en breidt zich over de wereld uit. In de zeeprovincies ontwaken handel en vertier. En de geesten worden er wakker. Wij hooren het in het Noorden en verheugen ons mede. Want wij weten dat een beschaafde natie die zich afsluit voor buitenlandschen invloed even dwaas doet als een economisch bloeiende staat die allen invoer zou verbieden.

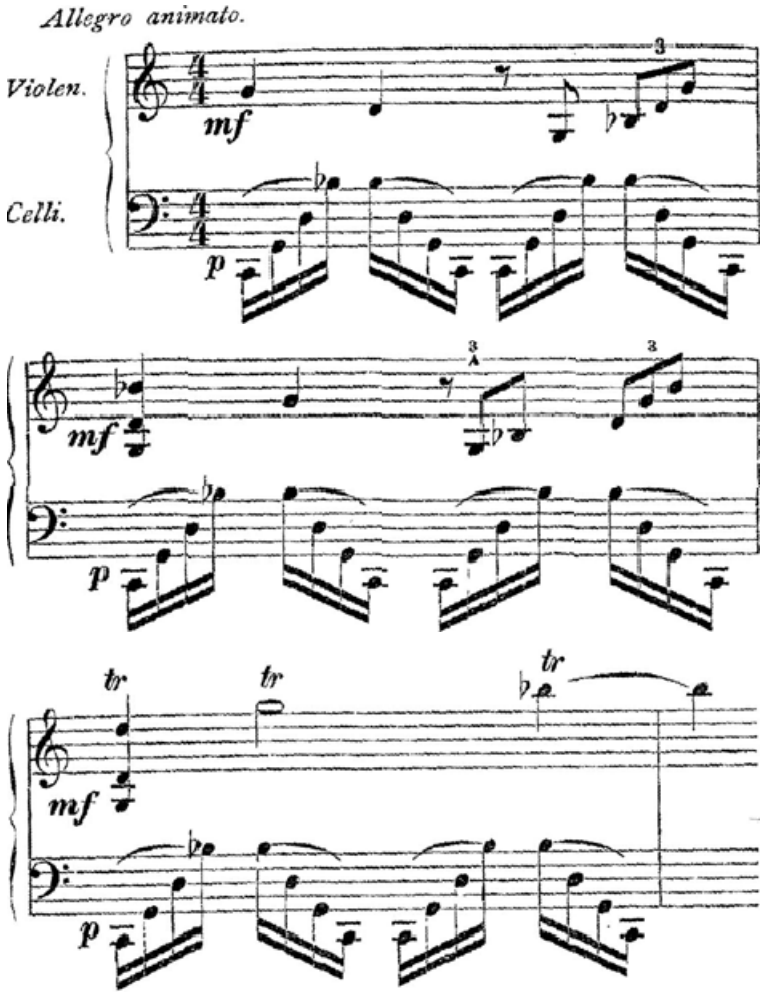
Het Jongste Orchest-werk van Carl Smulders[1)]
Door
J.C. Hol.

(Voortzetting van afl. IX blz. 337.)

De tweede zang heet: ‘Dialogue’. Ik had er liever boven geschreven ‘l'Obstacle’. Want er is hier gelukkig geen sprake van een afwisselend gesprek: ‘nou hij, en nou zij weer,’ maar wel van de zwellende macht der alles verwinnende liefde, die de onverbiddelijkheid van het noodlot wil doen zwichten. Niet alleen dat de alternatie niet de vlugge is van een levendig gesprek, de laatste maal blijft Numaine onwaarschijnlijk lang aan het woord, - ook in beginsel is het goed dat de tekstinhoud van een symphonisch gedicht, dien de componist zich als vormgevend princiep levendig voor den geest moest roepen, door den hoorder van de accessoriën wordt beroofd, om alleen de bewegings-kern zoo intens hij kan met de muziek in verbinding te brengen. Deze bewegings-kern is hier de liefdesneiging, haar strijd tegen de zich in den weg stellende hindernis, en haar nederlaag.

Neen, geen neiging, ongelukkig woord, een dringen is het dat geheel Numaine's wezen vervult, en haar dwingt tot spreken en strijden, zooals voorjaarszon de lenteknoppen opendrijft. Niet ‘pour embellir la phrase’ deze vergelijking. Zweeft er geen lentegeur om de opene F-dur-dominant der cel-arpeggien, is er geen verjongende levenskracht in de opstijgende vioolfiguur:

1) Erratum: Aflevering IX blz. 336 staat onder het eerste muziek-citaat: Ott.-bassen; men leze: *Ott.-bassa*.

(verdere orchestratie: piano pauken-roffel groot C, c-bassen pizzicato groot C eerste tel iedere maat, harp-glissando 4e tel iedere maat, violen en alten vullen met pizz. en tremolo het akkoord aan, dat de blazers geven:

In de vijfde maat treedt een nieuw liefdes-motief op:

De gedachte aan Ymnis wordt zacht aangeduid door de overmatige quint der tonica in de viool-trillers.

1)

De orgelpunt van den aanvang (van dit tweede deel) her-

1) Men lette op de aan Beethoven herinnerende geanticipeerde *Fis* der pauken.

haalt zich nu een toon hooger (in G), ook het tweede liefdesmotief daalt een toon hooger neer, dan vervluchtigt zich de zwoele lente-atmosfeer in harp-akkoorden, en het Numaine-motief wordt door een viool-solo in denzelfden toonaard (G) voorgedragen. Deze introductie doet denken (ideëel, niet technisch; algemeen, niet specifiek) aan de inleiding tot het tweede deel van Liszt's Dante-Symphonie[1]; ook hier wordt eerst de achtergrond van het algemeen sentiment geschilderd, waarop wij straks den zielestrijd zich zullen zien afteekenen.

Begeleid door strijkers *c. sordino* stijgt nu de viool-solo in een chromatische climax naar A, dan zet de hobo-solo het Numaine-motief in op de dominant, het akkoord dat Numaine's wezen voor den hoorder resumeert, wijl zij daarin voor het eerst grijpbare klankgestalte voor zijn oor aannam: (vgl. het muziek-citaat op blz. 326 der vorige aflevering). Nadat ook de fluit-solo Numaine's liefdes-argument heeft doen hooren, en het (eerste) liefdes-thema is neergedaald, doet de stem van het noodlot, of zoo men liever wil de koning, zich hooren:

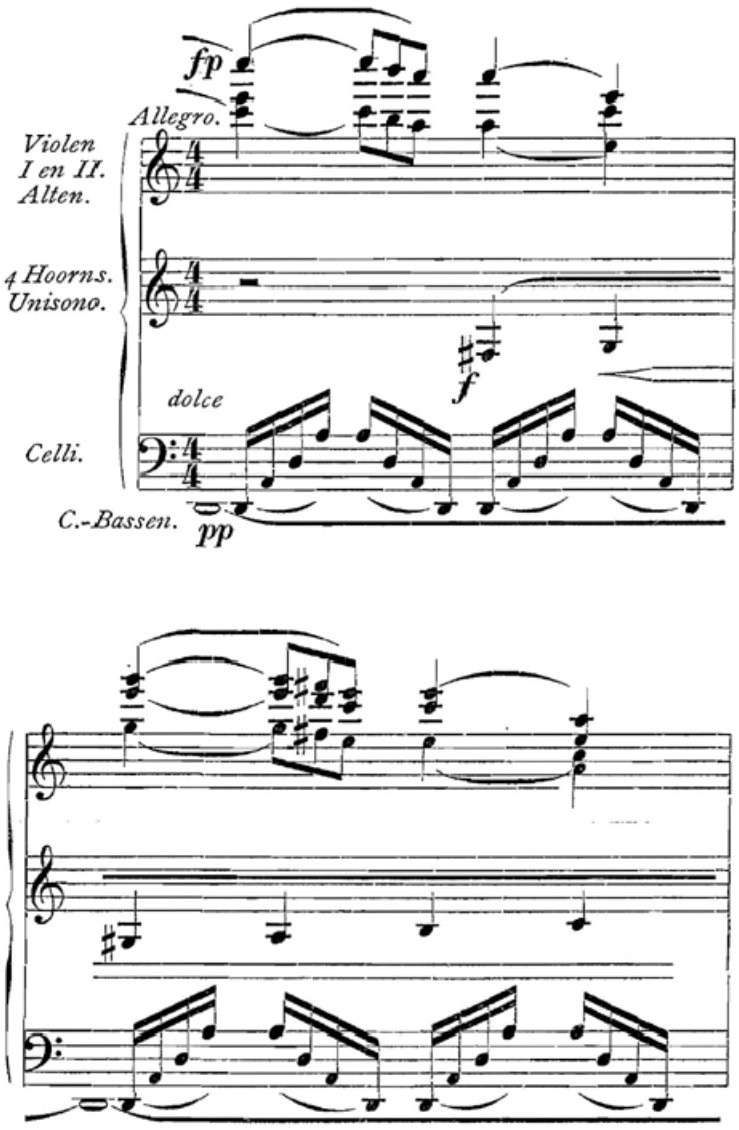
1) De belangstellende lezer kan hierover naslaan mijne 'Muzikale Fantasieën en Kritieken' I pg. 48.

doch nauwelijks is het unisono-recitatief tot rust gekomen, daar doet de viool-solo zich weer hooren met een verlenging van het Numaine-motief, teeder en bevallig:

doch de stem der grimmige onverbiddelijkheid weerklinkt weer, invallend midden in het tweede liefdes-motief (zie blz. 217), nadrukkelijker, daar de toonshoogte een halven toon gestegen is. Ternauwernood is de storm bedaard, daar verheft zich weer de melodie der viool, en bijgestaan door de gedachte aan Ymnis (diens motief en een geweldige storm-loop figuur omhoog van bassen- en cellen-pizzicati en fagotten) wordt nu de laatste aanval gewaagd: het Numaine-motief in de vergrooting voor vier hoorns *unisono*, verheft zich in de overstelpende zwoelte van het tweede liefdes-motief en de golvende onderlaag van den aanvang:

fp
Allegro.
Violen
I en II.
Alten.
4 Hoorns.
Unisono.
f
dolce
Celli.
C.-Bassen.
pp

Na een kort *piano* (2de liefdes-motief) volgt een nieuwe climax van chromatisch opstijgende noon-akkoorden, waartusschen wissel-akkoorden van zeer dissonant karakter. De te excessieve werking wordt door het zacht timber der instrumenten die haar voordragen, (strijkquartet, *geen* contrabassen) geheel gecompenseerd:

Denkt men zich dit *forte* geblazen door trombonen en trompetten, dan is het om wegteloopen; nu echter, zooals het snel voorbij glijdt in het strijkquartet, toenemend in kracht en tempo, klinkt het als de opperste innerlijke krachts-inspanning dezer meisjesziel, als de wervelwind waarop zij zich op laat zweepen tot den laatsten aanval; doch zij wordt neergesmakt door een geweldige uitbarsting van het konings-motief, en in drie geweldige dominant-akkoorden van concludeerende onverzettelijkheid (tweemaal de quint-val: ‘zóó is het, en niet anders’) wordt zij teruggejaagd naar haar punt van uitgang, daar waar zij voor het eerst schuchter moed heeft gevat op het dominantnoon-akkoord van A:

Van uit de liggenblijvende gis verheft zich een cello (solo) voor het laatst met het Numaine-motief, terug moduleerend naar b e s , den omgekeerden weg, dien de cello moedvol nam in de eerste maten van den aanvang (eerste deel zie blz. 326):

Daar hebben we haar nu, de afsluiting in den aanvangstoonaard; doch nu is zij vol psychologischen zin: met de schuchtere pizzicati der plagaal-cadenz is Numaine in haar eerste ziele-stadium teruggedrongen; haar hoop verijdeld, haar élan gebroken, zij is vernietigd.

* * *

Doch als de nood het hoogst is, is de hulp nabij:

daar weerklinkt (begin derde deel) Ymnis' hoornroep (als geheimzinnig windgefluister kondigde de overmatige drieklank hem reeds aan): hij brengt der geliefde een sérénade. Hobo en fluit laten afwisselend krachtig zijn motief hooren, dan als zijn bruid gewekt is, zingt de zanger, eerst zachtkens moduleerend:

zijn wonderbekoorlijk liedje, een naieve inprovisatie uit den tijd dat ieder ridder een trouvère, een vinder van melodiën was en zang- en snarenspel tot de goede manieren behoorden:

Doch er is hier meer aan de hand dan een galant avontuurtje, spoedig ontpopt zich de minnaar uit den speelman, hij roept zijn geliefde woorden van moed toe met den gloed van onstuimige hartstocht:

dan verandert het timbre, doch de nadruk wordt versterkt door de hoogere toonshoogte en de hardnekkige drievoudige herhaling, door de verdubbelde chromatische beweging in de hoorns:

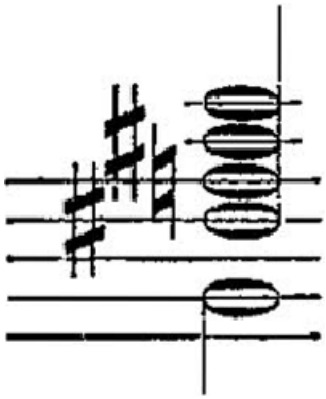

als antwoord daalt het eerste liefdes-motief in terzen omlaag, vergezeld door een nieuw motief dat hier bij wijze van anticipatie gebezigd wordt: het zal de inleiding van het volgende (vierde) deel vormen:

Nu doet zich het konings-motief onheilspellend hooren, doch

het wordt overschreeuwd door de hoorn-roep van den aanvang (zie blz. 224), nu in de trompetten met een schril tintje van nieuwen oorsprong: de drieklank (van A) is niet meer overmatig doch vormt bestanddeel van de gealtereerde dominant-harmonie (‘sur-tonique’ in B:

conflict van dominant- en onderdominant-werking in E).

Na een generaal-pauze zetten twee hoboën het Numainemotief in, de alten (later violen) laten den aanvang van Ymnis' chanson op smachtende wijze hooren (3e en 5e maat), ook de begeleidende pizzicati treden weer op (5e maat):

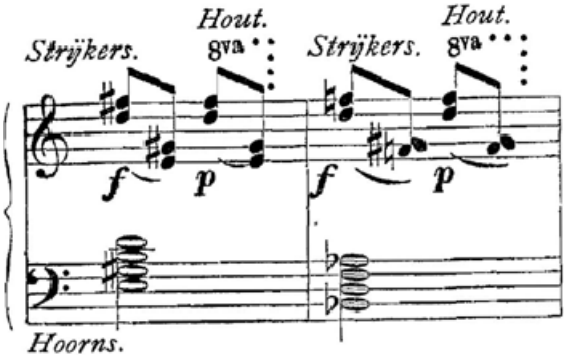

Het liedje wordt herhaald in den dominant-toonaard (G), waaruit de bedoeling blijkt met deze volksmatige melodie in de toonaarden te blijven waarmee ieder vertrouwd is.

Het (eerste) liefdes-motief (alterneerend tusschen strijkers en hout) geeft nu aanleiding tot een reeds sedert eeuwen aangewenden muzikalen truc, hier zinrijk aangebracht: de echo. Reeds de Italiaansche oud-meesters bedienden zich in de vocaal-

muziek er van (als ‘Rezonanza d'Echo’) gelijk ook Bach in zijn Weinachts-oratorium. Bij Smulders verzinnebeeldt de echowerking het aftrekken van den geliefde, het wisselen van afscheidsgroeten in de verte, juister, algemeen genomen, de wisselwerking tusschen het dichtbij- en het veraf-zijnde:

Dit wordt herhaald, tweemaal zoo langzaam *p-pp* in plaats van *f-p*.

Men ziet het is weer Numaine's akkoord (A-dur dominant) waaruit hier de harmonie bestaat; deze blijft ook de heerschende gedurende het feeërieke afscheid (achttien maten lang orgelpunt E), waarin Ymnis zijn hoornroep, nu zonder wanklank, laat hooren; één cello geeft antwoord met Numaine's melodie (onderdominant van E), de echo herhaalt den hoornroep, met eigenaardige contrast-werking nog aan de dominant-beteekenis van E vasthoudend, dan eindigen twee pizzicati-akkoorden het sprookje in E-dur.

* * *

Heeft reeds de aanvang van het tweede deel ons doen denken aan de gemediterraniseerde muziek zooals Nietzsche die zich wenschte; bracht daarop de luchtig-doorzichtige, onzoetelijke, pikant-emotionneele genre-muziek der *Sérénade* ons wederom den ietwat in manie vervallen habitué der *Carmen*voorstellingen in herinnering, met, in het liedje, een duidelijk visioen der *gaya ciencia;* nu in den vierden zang, het *Duo d'amour*, verplaatst de componist ons geheel in het land waar Petrarca zijn geliefde bezong, waar nog Vincent van Gogh zijn blij-teedere kleuren, zijn warmen gloed (de lente-boompjes aan den Rhône, zijn huisje in Arles) vandaan had: in de

P r o v e n c e . Wilt gij, zonder uw vaderstad te verlaten ervaren wat in iemand omgaat, die juist den Mont Cénis of Gothard is gepasseerd en na uren van kolendamp en duisternis voor het eerst den diep-blauwen hemel aanschouwt, de milde lucht inademt; wilt gij aan Middellandsche zee en Italiaansche meren hun geheim ontfutselen? Laat u dezen liefdes-zang door een goed orchest voorspelen.

Het afdalende aanvangs-motief is ons reeds bekend; in het vorig deel (zie blz. 227) trad het schuchter in een middenstem op, het liefdes-motief vergezellend. Nu heeft het echter zelfstandige beteekenis gekregen, zooals het driemaal zich hooren doet, telkenmale een terts hooger, met stijgenden nadruk:

Pauken-roffel *p* op A. De contra-bassen geven de pizzicati in syncopen met de celli, op de 2e en 4e achtste van iedere maat.

Dit orchestratie-beeld wordt op de volgende wijze gecompleteerd:

Het tweede liefdes-thema antwoordt in tertsen:

driemaal neerdalend *diminuendo*, telkens een terts lager, de laatste maal in de vergrooting, om de symmetrie met het vorig motief voor stereotiep-worden te behoeden:

en om de inleiding van dit vierde deel geleidelijk ten einde te voeren.

Deze inleidings-maten schilderen evenals in het tweede deel, het décor; beter: zij scheppen de sentiments-atmosfeer, waarin de gespiritualiseerde handeling zal plaats hebben. Reeds in de twee laatste maten van het laatste voorbeeld vangt de actie aan met een tot *forte* aanzwellende zestienden-loop:

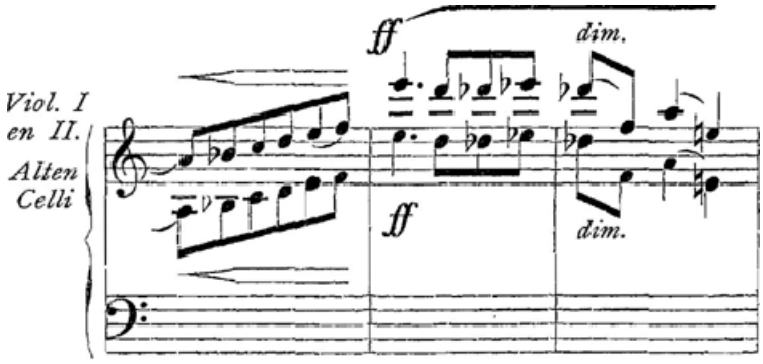
De *a*'s spelen de c.-bassen niet mee (wel de *A*), van de lange *cis*[1] slechts de eerste achtste.

Op de *cis* verheft zich de overmatige drieklank van *f*, die den hoorder Y m n i s voor den geest roept; de violen zetten den aanloop in triolen voort:

waarop een trompet-solo het Ymnis-motief doet hooren, terwijl de drieklank zich verzacht tot dien van *fis*-klein.

Ik weet niet of de componist dezen passage in verband wil zien gebracht met de woorden van het program: ‘Ymnis a escaladé la tour’; ik geloof liever het tegendeel, en wijs in ieder geval een dergelijke onmuzikale verklaring beslist van de hand. Wat er voor mij wel in ligt, is dat Y m n i s zijnen hartstochtelijke uitingen gestrooid in de onschuldige *Sérénade*, getrouw blijft en dat na een geweldig élan zijnerzijds de gelieven zijn vereenigd:

bovenstaande jubelende losbarsting van het in de octaaf verdubbeld Numaine-motief, en de violen-melodie die volgt, wegstervend in teedere syncopen, doen dit duidelijk hooren; nog ontwijfelbaarder drukt dit de hobo-solo uit, die onmiddelijk volgt boven de murmelende sordino-strijkers en de vier hoorns die de karakteristieke akkoorden uit de allereerste maten van het werk in dezelfde toonaarden doen hooren *(de A-dur dominant)* waarboven nu de hobo-melodie klinkt als de vervulling van het verlangen:

Deze vier maten worden een groote terts hooger herhaald.

De hobo-melodie wordt doorgevoerd in verband met Numaine's opstijgende cello-figuur. Een crescendo brengt de terzen van het liefdes-thema, vóór welker herhaling het serenade-liedje zich een oogenblik hooren laat; dan klinkt weer de Numainemelodie als in de allereerste maten (1ste deel) doch in bevredigde gedaante, ontdaan van de smachtende voorhoudingen, de noon der A-dur dominant zelfs geanticipeerd:

Nu voert het opperst geluk, de genieting der quintessence van het menschbestaan, de gelieven in het ziele-stadium, waar het gewone leven stagneert:

Geen gevaar, geen afgunstige wereld, geen relativiteit bestaat meer voor hen die het absolute smaken; *pp* zingen de alten het tweede liefdes-motief, waarbij de vier celli de weelde van het noon-akkoord doen zingen. Ook Ymnis' luidruchtigheid is tot zwijgen gebracht: zijn motief klinkt *pp* in het weeke es-moll tezamen met de liefdes-terzen. Ruischende harp-klanken brengen

weer de hobo-melodie nu door de violen met geleidelijker welving voorgedragen in den terts-verwanten toonaard *(Fis):*

door de een terts hoogere herhaling (in *ais*) wordt de melodische periode voltooid.

Vier maten zangerige cello-melodie:

leiden nu tot een reminiscentie uit een van Smulders vroegere werken, het symphonisch gedicht *Adieu*, *Absence*, *Retour*. Het aanwenden van reeds in zijn vroegere composities voorkomende motieven is een van Smulders' liefhebberijen,[1] waar op zichzelf niets tegen is; doch niet iedere gelaatstrek past in iedere physionomie, en de hier aangebrachte syncopenpassage (*violen*, *alten een octaaf lager*):

1) Zie mijn ‘Muzikale Fantasieën en Kritieken’ II blz. 94-95 en 96. De belangstellende lezer kan ter zelfder plaatse blz. 81-101 een en ander over Smulders' leven en werken vinden.

boven de wat vierkante cadence in C-groot, maakt den indruk van een vreemde eend in de bijt: het is niet dèze soort vroolijkheid, die wij hier verwachten.

Doch de componist stelt ons terstond schadeloos. Nadat het naderend onheil zich in het konings-motief, heeft aangekondigd, door de gelieven echter onopgemerkt, - beteekenisvol spelen de strijkers tegelijkertijd het tertsen-liefdes-thema - weerklinkt de volgende, edele, langademige melodie, door haar strengcanonische imitatie op de voet gevolgd:

Deze canon vormt het hoogte-punt niet alleen van het *Duo-d'Amour,* welken naam hij volkomen tot zijn recht brengt, maar ook van het geheele werk. Gelijk in het eerste deel al het voorgaande en volgende werd tezamengevat onder de inperieuse orgelpunt in Fis-dur, zoo vormen ook hier in den halve-toon hoogeren toonaard de zich tweemaal tegen-elkanderin welvende bogen derzelfde sublieme melodie, symbool der innigste eenheid van het als individu tweevoudige, de muzikale en innerlijk-dramatische culminatie van al wat wij tot nog toe gehoord hebben, van al wat wij met *Ymnis* en *Numaine* tot nu toe hebben doorleefd. Hier ligt de muzikale noodwendigheid die het symphonisch gedicht stempelt tot waarachtig onaantastbaar kunstwerk; zonder het voorgaande ware deze tweevoudig melodische uiting niet wat zij is, kon zij niet het tiende deel der uitwerking doen, die zij nu doet. Het is als wanneer de maan haar glans werpt over de zee, die voorheen met een zoeklicht moest worden verkend: het licht schijnt tot de lichtbron terug te keeren, zij lijkt er des te heerlijker door.

Doch niet alleen het verleden, ook de toekomst ligt in dezen bewonderenswaardigen canon besloten. Hij beteekent, zooals het optreden van het konings-motief vlak vóór deze opperste uiting van liefdes-geluk op fijn-spannende wijze te kennen geeft, de roekelooze overtreding van 's konings gebod, de handschoen het noodlot in 't aangezicht geworpen. En de uitdaging wordt onmiddelijk aanvaard.

Als het duo met het tweede liefdes-motief:

is geëindigd en de stemming tot rust gekomen in de aan-ééngeschakelde nederdaling van dit motief (de laatste maal in de vergrooting evenals in de inleiding van dit deel, zie blz. 231) dan klinkt terstond het konings-motief (de overmatige drieklanken) en vier hoorns brengen met de hard-verminderde

onder-dominant[1)] (de door de bassen gelijktijdig gegeven *F* noopt tot deze opvatting) de climax aan:

met hetzelfde akkoord chromatisch opstijgend klinkt het *fortissimo* in volle grimmigheid:

Nu is der gelieven opmerkzaamheid gewekt, angst overmant hen:

1) Deze klankcombinatie treedt voor het eerst op in de Madrigalen van Gesualdo Prencipe di Venosa:

uit het madrigaal *Anchor che per amarti,* het laatste in Gesualdo's 6e bundel vijfstemmige madrigalen dat in 1611 verscheen. ‘Was hilft es aber dem Tonsetzer, dieses Wunderthier gefangen zu haben? Es fehlt ihm das richtige Verständniss der Deutung’ roept Ambros ten onrechte naar aanleiding van bovenstaanden passage uit. Naar wij zien heeft Gesualdo's harmonische waaglust hem hier g e e n parten gespeeld. Hij vat het ‘wonderdier’ volkomen juist (hoewel natuurlijk onbewust) als onderdominant op, die zich regelmatig in de dominant oplost; na de generaal-pauze volgt het tonica-akkoord van A. Overigens is deze toon-verbinding niet zóó *seltsamster Provenienz* als Ambros meent. Ik ontmoette haar, weliswaar *zonder sept,* in een reeds in 1585 gedrukte compositie van een jong madrigalist.

doch het is te laat. Het onheil-motief gromt reeds in de bassen:

De angst-climax moge nogmaals vertwijfeld stijgen in een reeks van machtige dominant-harmoniën, er is geen ontkomen meer: op den overmatigen es-drieklank barst de katastrophe los; een onstuitbare reeks dominant- en overmatige tonicaakkoorden volgt, een oogenblik slechts inhoudend om uit te halen tot den doodelijken slag:

(De zestienden-septool der violen wordt door de alten een octaaf lager medegespeeld.)

Midden in de slot-cadence afbrekend op de onderdominant wordt de plotseling intredende dood, het stokkende jonge leven markant aangeduid. De componist schreef in het laatste akkoord, de *ais* enharmonisch verwisselend, een *bes*; aldus op beminnelijke wijze zich met de uitwerking alleen te vreden stellend, en niet, gelijk menigeen na een dergelijke trouvaille, met den vinger wijzend: ‘zie je 't wel!’ Toch is de harmonische beteekenis der bes hier die van een ais, de anticipatie der dominant-terts (leidtoon in de tonica) die gevolgd zou zijn zoo de cadence naar 's hoorders verwachting ware voltooid. Het zij hier ten overvloede nog neergeschreven:

Een dergelijke cadence-onderbreking, ook om den plotseling overvallenden dood te karakteriseeren, vindt men in een madrigaal van Palestrina[1)] op volgenden tekst:

Alla riva del Tebro
Giovinetto vidd'io, vago Pastore
Mandar tai voci fuore:
Satiati cruda Dea
Della mia acerba et rea
Ma dir non puote *morte*
Ch'il duol l'ancise, ahi miserabil sorte.

De woorden: ‘ma dir non puote *morte*’ (‘maar het woord *dood* kon hij niet meer zeggen, daar de smart hem doodde’) zijn op de volgende wijze muzikaal geïllustreerd:

Het is duidelijk, de muzikale uitdrukkings-middelen zijn sedert verscherpt en verfijnd. Hier bij Palestrina geen onderbreking op de onderdominant waarin de dominant reeds haar

1) Uit zijn tweede boek Vierstemmige Madrigalen in 1586 te Venetië gedrukt. Drie complete exemplaren van dit werk zijn tot ons gekomen en worden in bibliotheken te Danzig, Wolfenbuttel en Bologna bewaard. Opnieuw gedrukt is dit madrigaal in deel XXVIII van Palestrina's complete werken (Breitkopf & Härtel).

karakteristiek bestanddeel vooruit heeft gezonden (de geanticipeerde ais bij Smulders), ook niet het op brusque wijze ongeëindigd laten van een deel der compositie; maar toch een halt-maken op de dominant, een verzwijgen van het tonica-akkoord, door het quart-sext-akkoord op ondubbelzinnige wijze verlangd.

Een dergelijk voorbeeld, meer dan drie eeuwen oud, kan zijn nut hebben voor wie met conservatieve wijsgeerigheid zou willen meenen dat Smulders hier te ver is gegaan.

(Slot volgt.)

Oorlogs-weeën
Door
Mr. P.J. Troelstra.

I

Het zwakke punt in ons staatsbestuur is de defensie-kwestie. Het gaat er mede als met de ontwikkeling der industrie. In den tijd van het handwerk bloeit het klein bedrijf; met de moderne techniek doet het grootbedrijf zijn intocht en slechts in enkele takken, waar de machine op den achtergrond treedt, kan zich het klein bedrijf staande houden. Dàn beslissen in den konkurrentiestrijd niet meer de persoonlijk hoedanigheden van den ondernemer; doch de mate van zijn kapitaalbezit. De groot-ondernemer gaat op in de naamlooze vennootschap; deze in syndikaat en trust; en welhaast staan enkele, tot de tanden gewapende, kapitalistische grootmachten tegenover elkander, het afzetterrein samen verdeelend, alles dooddrukkend wat, met minder kapitaal gewapend, zich als zelfstandig producent naast hen op de wereldmarkt zou willen handhaven.

Zoo is ook de loop der ontwikkeling geweest op het terrein van den oorlog. Sedert staatsraad Von Bloch daarover zijn bekend werk schreef, staat het probleem van de handhaving der nationaliteit van kleine natiën duidelijk vóór ons. Kapitaalkracht beslist over de macht der doode, getalsterkte en moreele eigenschappen over die der levende weermiddelen, wier beteekenis bij die der doode meer op den achtergrond is geraakt. Kapitaal is noodig, om de tot steeds geweldiger vernielingskracht opgevoerde oorlogswerktuigen, in hun gestadige wisseling te kunnen bijhouden. Het nieuwe overtreft het oude steeds zoodanig aan moorddadigheid, dat men, eenmaal op defensie ingericht, ‘niet verantwoord is,’ als men het zich niet onmiddellijk aanschaft. Nog is de laatste bestelling van dat nieuwe niet geheel uitgevoerd, of

reeds doet het nieuwere zijn intocht, dreigend met geruchten van drie- of meervoudige vernielkracht, de millioenen, voor het nieuwe besteed, illusoir te maken. En terwijl men angstig overlegt, of het niet noodig zal zijn, al weer nieuwe millioenen voor aanschaffing van het nieuwere te besteden, leest men reeds van proeven en onderzoekingen op schietterrein of in laboratoria, omtrent het nieuwste, dat al het tot heden geproduceerde als nutteloos speeltuig mijlen ver achter zich laat, doemt tot den toestand van 'oud roest,' wegtrapt in de bodemlooze put van het 'verouderde.'

Terwijl de kogel uit een chassepot- en zündnagel-geweer op een afstand van 800 Meter geen menschenschedel meer doorboorde, wordt dit nog wèl gedaan door den kogel uit een kleinkaliber-geweer op 2000 Meter afstand; ja, de Duitsche infanteriegeweren doorboren op 1800 Meter afstand een 5 cM. dikke dennenhouten plank, op 100 Meter vijf achter elkaar staande menschen...En reeds hoort men spreken van een automatisch ladend aluminium-geweer, 4 mM. kaliber, dat 78 schoten in de minuut kan doen. De vernielende kracht der moderne snelvuurkanonnen en granaten overtreft dertigmaal die van de kanonnen, welke in den Fransch-duitschen oorlog werden gebruikt. En in den zee-oorlog viert de moderne techniek zoo mogelijk nog grooter, barbaarscher, triumfen. Daar wordt een wedren gehouden tusschen pantser en geschut, die bij elke overwinning van een van beiden de chemici of metaal-technici van Krupp c.s. tot nieuwe uitvindingen aanzet, die straks met nòg moordender geschut, of nòch steviger pantser de strijdbare volkeren nieuwe schatting ten bate van den Kanonnenkoning opleggen. Ofwel de torpedo's, die op 400 Meter afstand een pantserschip van 14.000 ton en 10 miljoen of meer kosten kunnen vernielen, worden in verschrikking overtroffen door onderzeesche torpedo's of mijnen, die in één minuut honderden menschen, met het door hen bewoonde zeekasteel in de lucht laten vliegen. En nog davert de lucht van deze ontploffingen en trilt de menschheid van schrik over de barbaarschheid harer moderne beschaving, of reeds verluidt het, dat men bezig is, dynamiet-kanonnen te vervaardigen, waarmede daar straks de methode van 'het anarchisme van de daad' door 'christelijke' regeeringen in massa zal worden toegepast.

Zoo zijn de moderne natiën tot dien toestand gekomen, dien de Czaar in zijne ‘Vredesboodschap’ - o hoon, na al wat er daarna gebeurd is! - aldus heeft gekenschetst:

> ‘De financiëele lasten, die voortdurend stijgen, verlammen de algemeene welvaart tot in den wortel.
> De verstandelijke en physieke krachten der volkeren, arbeid en kapitaal, worden grootendeels afgeleid van hun natuurlijke bestemming en op onproduktieve wijze verbruikt.
> Honderden millioenen worden gebruikt om verschrikkelijke vernielingswerktuigen te vervaardigen, die, vandaag beschouwd als het laatste woord dat de wetenschap gesproken heeft, morgen zijn bestemd om alle waarde te verliezen tengevolge van eenige nieuwe ontdekking op dit gebied.
> De nationale beschaving, het ekonomisch stelsel van voortbrenging der rijkdommen worden ondermijnd, verlamd of bedorven in hunne ontwikkeling.
> En naarmate de bewapening van elke mogendheid aangroeit, beantwoordt zij minder en minder aan het doel, dat de regeeringen zich hadden voorgesteld.
> De ekonomische krisissen, die grootendeels moeten worden geweten aan het stelsel van bewapening tot het uiterste en aan het voortdurend gevaar, dat in deze ophooping van het oorlogsmateriaal is gelegen, vervormen den vrede onzer dagen in een verpletterenden last, dien de volkeren steeds minder kunnen dragen.
> Het schijnt dus duidelijk, dat, indien deze toestand voortduurt, hij noodwendig zou moeten leiden tot die ramp, die men wil vermijden en welks verschrikkingen reeds bij voorbaat iedere menschelijke gedachte doen beven.’

Drukt de voortdurende ‘gewapende vrede’ onder zulke omstandigheden de groote natiën minstens even zwaar als vroeger nu en dan een oorlog - voor een volk als het onze is de toestand nog drukkender. In cijfers openbaart hij zich aldus, dat Oorlog en Marine de laatste twintig jaren (1885 tot 1905) bijna 740 millioen gulden hebben verslonden. Hoe de druk toeneemt blijkt uit het volgende staatje, dat de kosten per vijf-jaarlijksche termijnen aangeeft:

JAREN.	MARINE.	OORLOG.	TOTAAL.
1885-1890	59.271.935	100.942.969	160.214.704
1890-1895	70.328.036	108.557.775	178.885.811
1895-1900	77.689.428	114.369.019	192.058.447
1900-1905	82.923.204	125.642.651	208.565.855
1885-1905	290.212.603	449.512.414	739.725.017

Van de gezamenlijke staatsinkomsten ten bedrage van f 2.811.444.696 is in die jaren dus 26.3 procent aan militaire uitgaven weggegaan. Neemt men alleen die inkomsten, die uit belastingen bestaan, dan is daarvan cirka 30 procent aan militarisme besteed - behalve de rente van dat deel onzer Nationale Schuld, dat gediend heeft voor ons defensiewezen.

Er zijn verschillende redenen, waarom deze last ons volk zwaarder moet drukken dan - ook bij betrekkelijk gelijke of zelfs eenigzins grootere zwaarte - groote natiën.

De voornaamste is: dat voor een groot volk het eigenlijke doel van het militarisme, de oorlog, een realiteit is, die elk oogenblik kan opdoemen uit de groote internationale politiek, waarin die volkeren de hoofdrol spelen, terwijl hij voor een klein volk, dat in die politiek niet meetelt, hoogstens als een onwezenlijke mogelijkheid in de lucht hangt. Verder: dat een groot volk beschikt over genoeg kapitaal en manschappen, om met gewone kans op succes een oorlog aan te gaan, terwijl in een klein volk als het onze bij burger en militair het besef leeft, dat bij een oorlog, waarin het eventueel zou gewikkeld worden, niet zijn eigen militaire weerkracht, doch de verhouding tusschen de groote mogendheden zou beslissen. Bovendien zijn, uit den aard der zaak, de groote natiën, die leidende, drijvende krachten der wereldhistorie, vrij algemeen sinds korter of langer lijd in een oorlog gewikkeld geweest, die nog versch leeft in de nationale herinnering, terwijl de laatste, weinig roemvolle oorlog, waarbij onze nationale gevoelens in het spel kwamen, een zeventig jaar achter ons ligt.

Over deze punten een kort woord.

Kracht geeft verantwoordelijkheid; het besef, ‘dat tot het onmogelijke niemand gehouden is,’ geeft niet slechts den zwakke het recht, maar legt hem zelfs den plicht op, zich slechts tot binnen zekere grenzen in te spannen, eigen verantwoordelijkheid niet te ver te trekken. De verantwoordelijkheid voor den internationalen politieken toestand wordt door alle volkeren mede gedragen; maar voor kleine volkeren bestaat zij meer in het dulden en laten, voor de groote meer in het leiden en doen. Toen de Duitsche sociaaldemokraten, die geen verstandig mensch van chauvinisme of militaristische overspanning verdenken zal, op de internationale kongressen van

Brussel en Zürich zich tegen de militaire werkstaking uitspraken, was een hunner voornaamste overwegingen deze, dat een ongewapend Duitsch proletariaat de grenzen van West-Europa zou openen voor een eventueelen inval van het reaktionaire Rusland en daarmede de vrijheid en beschaving, die wij ons hier hebben veroverd, op het spel zou zetten.

Een sterk volk, dat zóó groote goederen heeft te bewaken, zal met meer lust en idealisme de wapens - en alle andere lasten van het militarisme - dragen, dan een, waaraan een zoo groote taak niet is noch kan worden opgelegd.

Maar ook het nationale eigenbelang kan een volk den weg der wereldpolitiek opdrijven en het daardoor meer geschikt maken, om zwaardere militaire lasten te torschen. De drijfkracht der tegenwoordige internationale politiek is het imperialisme. Het 'Greater Britain' wordt door het streven naar een grooter Duitschland geflankeerd; naar wereldrijken streven Rusland en Japan en Amerika. Nationale politiek wordt internationaal; het kapitaal van elke groote natie pantsert haar vuist en drijft haar den agressieven weg op over de gansche wereld.

Heden is het Oost-Azië, morgen Marocco, dat de brandstof der internationale konkurrentie kan doen ontvlammen; steeds staat de oorlog dreigend voor de deur - ja, de gewapende vrede zelf heeft het kleed van den oorlog aangetrokken.

Het behoeft geen betoog, dat een volk in zulk een positie den oorlog eerder zal beschouwen als een realiteit, waarmede rekening moet worden gehouden, dan wanneer het in de internationale konkurrentie niet betrokken en, wat het imperialisme betreft, met zijn overzeesch bezit reeds meer dan verlegen is. Ons leger over zee, evenals onze vestingen en vloot aldaar absoluut niet in staat, om een groote mogendheid het hoofd te bieden, leert altans in de expedities tegen de inlanders den krijg kennen. Maar ons leger hier in Europa laboreert zeer sterk aan het besef, dat al wat het doet eigenlijk spel en schijn is, omdat er geen uitzicht is, dat het ooit in een wezenlijken oorlog onze onafhankelijkheid zal handhaven.

De malaise, die dientengevolge in ons leger heerscht, wordt in *de Militaire Gids*[1] aldus geschetst:

1) De ontstemming in het leger, 22e jaargang, 10e afl., blz. 562-563.

> ‘De oorzaak is de langdurige vredestoestand. Wij bereiden ons voor eene zaak die we niet kennen; we trachten in het leger de ware krijgstucht aan te wakkeren, zonder eigenlijk recht te weten wat krijg is en dus ook zonder het juiste besef van den tucht welke hij vordert. We spreken van moed tot onze minderen, maar met diep in de ziel de onzekerheid hoe wij zelf geplaatst voor dat vreemde: het gevaar - vreemd vooral omdat we uit ons vredesberoep nauwlettend alles wat gevaarlijk zou kunnen zijn behooren te weren - ons zullen gedragen.
> Wie onzer - met een weinig verbeelding geplaagd - heeft zich niet ongelukkig gevoeld toen hij - bij 't blazen van 't signaal voor den stormaanval - zijn sabel moest trekken en een dapper hoerah aanheffend, zijn manschappen den weg moet leiden ter overwinning?
> Ach, het rustige duintje vóór ons bleef rustig.
> De vijand - onze vrienden van straks - vuurde zoo ongevaarlijk met losse patronen; we mochten zelfs niet dichter komen dan veertig meter, de stoot des gevaars.
> O, dat men *die* schande bespaarde van dat zielloos hoerah; want voor hem die kent - door studie of ervaring - den hoogen ernst van den werkelijken strijd is dit nabootsen kinderspel en ontwijding. Inwijding nimmer.
> En dit is juist wat knaagt aan onze ziel: het besef dat inwijding onmogelijk is. We kunnen aan onze soldaten alles leeren wat tot de techniek van het vak behoort, doch zijn psyche te vormen naar eisch van den strijd is onmogelijk.
> Wat daarvoor noodig is wordt slechts geopenbaard *in* den srtijd.’

De redakteurs van *de Militaire Gids* en hunne geestverwanten onder de militairen verwachten, dat dit ‘gemis aan krijgservaring’ ons leger niet langer zal plagen, zoodra men maar niet meer tracht, door kunstmiddeltjes als 't genoemde ‘onze aanstaande krijgers de krijgersziel te schenken’. Het is zeker, dat het ontbreken van elke aanwijzing op een oorlog dat oorlogjespelen des te dwazer maakt. Ook, dat de diepgaande verbittering in het leger veel zal verminderen, als de misstanden, waartegen de ‘nieuwe richting’ zoo moedig en eerlijk den strijd heeft aangebonden, door den overgang tot een volksleger zijn verdwenen. Maar dat daarmede de psychische voorwaarden zouden zijn geschapen, èn voor een volksgeest, die met lust geld en goed en mannen offert aan onze landsverdediging, - èn voor een leger dat met heilige bezieling zich voorbereidt tot die taak - ik geloof het niet. De *Militaire Gids* spreekt van onze soldaten als ‘aanstaande krijgers.’ Maar dat *is* het juist: niemand gelooft hier aan een aanstaanden krijg en daarom zal het besef, dat men zijn moeite en kostelijken tijd verspilt aan iets onwezenlijks, ook bij een andere

inrichting van ons defensiewezen verlammend werken. Alleen voor zoover de opleiding tot de landsverdediging tevens de algemeene lichamelijke oefening bevordert en aan den zin voor sport beantwoordt, zal zij kans hebben op populariteit. Al wat haar doet zweemen naar 'soldaatje-spelen' zal hare populariteit schaden.

Dit is te meer het geval, omdat ons volk niet gelooft aan de *mogelijkheid,* om in geval van nood onze nationale onafhankelijkheid 'met het zwaard' te handhaven. Ik geloof niet, dat er ééne partij in ons land is, die ernstig meent, dat ons onze nationale zelfstandigheid niets behoeft waard te zijn. Een inlijving, zij het ook slechts militaire, bij Duitschland zou, ik ben er zeker van, in alle kringen, ook, ja *vooral ook* de meest 'vaderlandslooze', op sterk verzet stuiten. Het Pruisische régiem is vijandig aan ons innerlijk wezen; er is zoo iets als een 'volksaard', uit eeuwenlange sociale toestanden van ons, aan vrije beweging gewend handelsvolk, opgegroeid, een traditie van vrijheid, die aan onze beste behoeften beantwoordt en die ons ongeschikt maakt, Duitschers te zijn. Het slechtst zouden wel onze minst 'patriotische' medeburgers, de sociaaldemokraten, daarbij aarden, getuige de gevangenisstatistiek, die elk jaar door den Parteivorstand wordt gepubliceerd. Wij kunnen ons het best ontwikkelen in de lijn en op den grondslag onzer eigen historie, die ons de aanknoopingspunten aanbiedt voor de sociale, politieke, letterkundige en artistieke ontwikkeling van het heden. Wij bezitten nog steeds dat deltagebied van Maas en Rijn, dat ons stempelt tot een volk van handel en verkeer, op een vrijhandelspolitiek aangewezen, ook al zou geen enkele natie meer zonder protektionisme zijn; die koloniën, die aan ons kapitalisme een eigenaardig karakter, aan den klassenstrijd ten onzent een bizonder cachet geven; die daarmede samenhangende ideologische gesteldheid, die aan de theologie bij ons een zoo groote rol heeft toebedeeld en zich ook in anderen vorm in litteratuur en politiek openbaart; dat pachtstelsel, dat voor onze agrarische verhoudingen geheel andere eischen stelt, dan bijv. het Duitsche Agrarierthum met zijn groot-eigen-landbouwbedrijf, enz. Op dezen bodem zijn de klassen opgegroeid, die onze historie hebben gemaakt en is een nieuwe klasse in opkomst gekomen, met

eigen nationale correcties, aangebracht aan het internationale streven van het proletariaat, die niet kunnen worden verwaarloosd, zonder den natuurlijken groei dier klasse te belemmeren. Wij kunnen de kopie zijn van niemand; wij moeten, ook waar wij het internationale groei-proces der maatschappij meemaken, ons zelf kunnen zijn. Een kleurloos kosmopolitisme, dat 'geen grenzen kent', een burgerlijke utopie, kan slechts met verwaarloozing der historische methode worden gehuldigd. In de toekomst-illusiën der meest onpatriottische stroomingen in het Europeesche volksleven is, in plaats van de afschaffing der natiën, o.a. de herleving van met geweld opgeheven natiën als Polen en Finland, begrepen. Een volkeren-federatie, niet de versmelting der volkeren tot een kleurlooze 'menschheid', ziedaar waarheen de geschiedenis ons leidt.

De vraag is dus voor ons Nederlanders niet, of wij onze nationale zelfstandigheid *willen* behouden. Zij is, of wij het *kunnen* en zoo ja, op welke wijze.

Die vraag nu kan moeilijk anders dan ontkennend beantwoordt worden. Wij hebben nòch het geld, nòch de manschappen, om een groote mogendheid, die het op onze onafhankelijkheid heeft gemunt, te weren. Wat *Het Vaderland* eenmaal daarover schreef[1], dat het voor kleine natiën nu eenmaal onmogelijk is, zich met groote mogendheden te meten, drukt wel de algemeene opinie uit. 'Welk een strijdbare macht zij weten op te leiden, een leger op de been te brengen, dat in getalsterkte tegen dat van een groote natie ook maar eenigszins zou opgewassen zijn, is een volslagen onmogelijkheid, en een vloot van slagschepen samen te stellen, die het met de zeekasteelen van een der groote mogendheden zou kunnen opnemen, gaat haar financieele en persoonlijke krachten ver te boven.' Wie zou deze nuchtere waarheid durven ontkennen, vooral als hij de 200.000 man, die Nederland, als de landweer klaar is, is oorlogstijd op de been kan brengen, vergelijkt met de 3.600.000 van Duitschland - dat, naar dr. Kuyper eens beweerde, in de buurt van onze grenzen een macht van

1) *Het Vaderland,* 1-3 Jan. 1898, De internationale positie van kleine mogendheden.

12.000 man cavallerie bijeen heeft die onze mobilisatie grootendeels zou kunnen beletten - of onze 'groote' pantserschepen van 5000 ton, die ruim 4½ miljoen kosten en waarover wij jaren moeten knoeien voor ze klaar zijn, met de zeekasteelen der groote staten, die 14000 ton en meer groot zijn en vaak evenveel miljoenen kosten, als wij voor onze gansche vloot per jaar besteden?

Als ik, in het vervolg van dit opstel, enkele onderdeelen van dat defensiewezen wat nader beschouw en de vaak zoo tegenstrijdige verklaringen van Ministers van Oorlog en van Marine en door militaire deskundigen omtrent de beteekenis van verschillende deelen onzer weermacht afgelegd, zal het nader blijken, waarom in ons volk terecht het besef leeft, dat wij tegenover elke groote Mogendheid, die een ernstigen aanval op onze onafhankelijkheid zou doen, machteloos zouden staan.

Dat dit besef, dat de militieplichtigen medenemen uit de maatschappij naar de kazerne, waar het trouwens door de overgroote meerderheid van het kader volkomen wordt gedeeld, een zeer deprimeerenden invloed op onze manschappen moet hebben, ligt voor de hand. Het versterkt de onwezenlijkheid, het karakter van 'poppenkasterij', van alles, wat tot dat defensiestelsel behoort. Het stelt alle tirades, bij plechtige gelegenheden over de bescherming van onzen 'vaderlandschen grond' ten beste gegeven, in het licht van valsche geestdrift. Het is de vloek van ons gansche militaire wezen.

En nu zijn er, die meenen, dat een staat, die zich niet meer met geweld kan handhaven, daarmede bewijst, uitgeleefd, historisch veroordeeld te zijn. Het sterkst drukt zich in dien geest wel Von Treitschke uit, die de kern der souvereiniteit juridisch vindt in de bevoegdheid van den staat, zijn eigen hoogheidsrechten zelf te bepalen en politisch in 'het recht der wapenen.' 'De staat moet zooveel materieele kracht bezitten, dat hij de onafhankelijkheid, die op het papier staat, met de wapenen kan handhaven.' 'Groote veranderingen in het krijgswezen hebben een massa staten vernietigd; omdat tegenwoordig een leger van 20.000 hoogstens als een zwak armeekorps kan beschouwd worden, daarom hebben de kleine staten van Middeneuropa zich op den duur niet meer kunnen hand-

haven'[1]. Hij konstateert dan ook, dat de gansche ontwikkeling onzer statenmaatschappij de strekking heeft, staten van den tweeden rang op den achtergrond te dringen.

Des te meer belang heeft zijne meening, dat er intusschen ook staten zijn, die zich niet positief, door hun eigen kracht, handhaven; doch negatief, door de verhoudingen van het Europeesch evenwicht. 'Dat is duidelijk bij Zwitserland, bij België en Holland; zij worden door de internationale machtsverhoudingen in stand gehouden. Dit fundament is echter zeer vast; zoolang de tegenwoordige statenmaatschappij niet in zijn wezen verandert, kan Zwitserland op een langdurig bestaan rekenen.'[2]

Wij verkeeren werkelijk in het gelukkige geval, dat de toenemende imperialistische politiek der groote mogendheden, die vooral tusschen Engeland en Duitschland de tegenstellingen verscherpt, onze zelfstandige positie eerder versterkt dan verzwakt. Zeer zeker gevoelt Duitschland, juist om zijne van het imperialisme onafscheidelijke 'Flottenpolitik' te kunnen bot vieren en zich tot een zeemacht van den eersten rang op te werken, steeds meer het gemis van de noodige zeehavens en een toenemenden aandrang, om zijn kuststreek, des noods door een maritìem en militair 'verbond' met ons land, te 'verdubbelen'; maar juist de reden van dat wassend verlangen, verhooging zijner macht tegenover Engeland, doet aan de overzijde van het Kanaal de noodzakelijkheid toenemen, om zoodanig beslag leggen op onze vrijheid van bezit en beweging in geen geval toe te staan. Ook Frankrijk zou die enorme versterking van Duitschlands strategische en ekonomische positie niet kunnen laten geworden.

De handhaving onzer onafhankelijkheid is dus een onderwerp van inter-Europeesch belang, die bij een eventueel konflikt - niet tusschen Duitschland en *ons*, doch tusschen Duitschland en die andere groote mogendheden - niet door *onze* wapenen kan en behoeft te worden bevochten; doch door de wapenen van Engeland en Frankrijk.

De beteekenis van ons leger en onze vloot voor de hand-

1) Von Treitschke, Politik, I, blz. 39, 41.
2) T.a.p. blz. 42.

having onzer onafhankelijkheid treedt bij deze overwegingen geheel op den achtergrond. Zij, die desniettemin op handhaving en versterking onzer weermacht aandringen, doen dit om twee redenen. De eerste is, dat wij alleen dan kans hebben, bij aanranding onzer onafhankelijkheid, op den steun eener groote mogendheid, indien wij ons eenigen tijd met eigen strijdmacht hebben verdedigd. De geschiedenis van den Zuid-afrikaanschen oorlog toont voldoende aan, dat dergelijke, aan de burgerlijke ethiek ontleende redeneeringen, in de internationale politiek geen waarde hebben. De vrees der groote mogendheden, om de gewapende vrede te verbreken, kan alleen door sterkere motieven, aan hun belang ontleend, worden gebroken. Als zij reden hebben, het status quo te verbreken, zou Nederland misschien als voorwerp van strijd kunnen dienen; dat zij echter ter wille der braafheid van Neerlands zonen, dat status quo zouden verbreken, is ondenkbaar. Als Duitschland ons mocht aanvallen, zal Engeland niet den nederlaag onzer troepen afwachten, alvorens zijn vloot op onze kust te doen landen. Tenzij beide mogendheden, in overleg met de andere, het over onze verdeeling eens mochten zijn geworden - in welk geval wij gerust ons testament kunnen maken.

De tweede reden is, dat wij ‘een leger moeten scheppen en onderhouden’, zooals de heer Eland het enkele jaren geleden uitdrukte, ‘van zoodanige sterkte en geoefendheid, dat wij in staat zijn de verplichtingen na te komen, welke ons bij een Europeeschen oorlog kunnen opgelegd worden als neutrale Staat.’ Zoodanig leger te scheppen, noemde deze Minister van Oorlog ‘het eerste gedeelte niet alleen, maar ook verreweg het belangrijkste gedeelte van zijn program’. Beschikken wij daarover, dan, zoo meende hij, zal Nederland in negen van de tien gevallen buiten de oorlogen kunnen blijven. Het tiende geval zou dan zijn: dat onze maatregelen bij het doen eerbiedigen van onze neutraliteit ons in konflikt brengen met een der strijdvoerende partijen, of dat een vreemde mogendheid een eisch stelt, dien wij niet kunnen inwilligen, zonder onze waardigheid of onafhankelijkheid prijs te geven. In dat geval moeten wij tegen een overmachtigen vijand zien tijd te winnen, zoowel om de stelling Amsterdam in gereedheid te brengen, als om af te wachten, of er geene veranderingen in

de Europeesche politiek ontstaan, die ons van nut kunnen zijn.

Ik haal deze beschouwingen aan, omdat ze mijn gebrek aan vertrouwen in ons weerstelsel volkomen bevestigen. Hoogstens kunnen zij ertoe leiden, dat wij de taak der 'handhaving onzer neutraliteit' eens wat nader onder de oogen zien. Maar dan blijkt het, dat ons tegenwoordig defensiewezen juist niet daarop is ingericht. In die streken van ons land, waar bij een Europeeschen oorlog landing of overtocht van vreemde troepen kan worden verwacht, zal juist elke strijd van onzentwege in het open veld moeten plaats vinden, terwijl de heer Eland herhaaldelijk uitdrukkelijk heeft verklaard, dat wij juist voor dien strijd het slechtst zijn berekend. Onze landsverdediging berust op een geconcentreerd vestingstelsel; in geval van oorlog is van onze geheele legermacht omstreeks 64.000 man voor het veldleger beschikbaar gesteld, nog niet een derde onzer troepen en het behoeft geen betoog, dat deze niet *alle* naar het bedreigde punt kunnen worden gestuurd, daar hun eigenlijk doel is, het naderen der stelling Amsterdam door den vijand zoo lang mogelijk te beletten.

Waar blijft, zoo mag men vragen, in dit stelsel de handhaving onzer neutraliteit als hoofddoel van ons defensiewezen?

Handhaving der neutraliteit beteekent: troepen van vreemde oorlogvoerende mogendheden buiten ons gebied te houden. Dit is dus een taak. die aan de grenzen moet worden verricht. Maar sinds lange jaren hebben wij juist, door de eischen der moderne oorlogstechniek gedwongen, van eene krachtdadige verdediging onzer grensplaatsen afgezien en alle kracht geconcentreerd op de stelling Amsterdam. Ziehier een tegenstrijdigheid, die op zich zelf reeds aantoont, dat onze leidende mannen zelve niet gelooven aan de mogelijkheid, om, waar noodig, ter handhaving onzer neutraliteit met succes op te treden.

Intusschen is dit een onderwerp van internationale verplichting. Niet wij alleen hebben daarover mede te spreken; maar ook de groote mogendheden, die het recht hebben, van ons te eischen, dat wij ons niet reeds bij voorbaat verklaren tot den bondgenoot van *le premier venu,* die bij een Europeeschen oorlog zijn vijand van uit ons gebied zou willen bestoken. Hier staat voor ons volk de groote hinderpaal voor de ontwape-

ning. Maar niemand weet, wat en hoeveel er van ons voor dit doel kan worden gevergd. Een verstandige en eerlijke politiek zou meebrengen, dat wij, eenerzijds onze onmacht ter verdediging onzer onafhankelijkheid erkennend, anderzijds ons bereid verklaren, om binnen de grenzen van het mogelijke voor onze neutraliteit te waken, en met de betrokken mogendheden omtrent hetgeen te dier zake van ons kan gevorderd worden, tot overeenstemming trachten te geraken.

Tot heden hangt hieromtrent alles in de lucht. Een stelselloosheid, die zich eveneens wreekt aan ons gansche defensiewezen en niet minder dan de eerstgenoemde oorzaken medewerkt tot de malaise, die in ons volk, in de Kamer en bij leger en vloot zelf heerscht.

(Wordt vervolgd.)

Boeken, Menschen en Stroomingen

Dr. A. Kuyper

De menschen strijden met elkander en als zij zijn voorbijgegaan komt de nakomeling en zegt dat zij zooveel met elkaar gemeen hadden en dat zij in hun weerstrijd eigenlijk hetzelfde hebben bestreefd. Groen en Thorbecke, Van Houten en Kuyper, en allen die tusschen en om hen waren, wat hebben zij de scheidingslijnen scherp getrokken, wat hebben zij zich schrap gesteld, en triomfantelijk uitgeroepen: zie hier, zoo ge ooit een zaagt, één die n i e t s met u gemeen heeft, uw tegenpartij, uw vijand tot op den dood! - En dan komen wij, de tijdgenooten van maar één geslacht later, en zeggen: ziedaar de lieden die allen, allen, herleving van de zeventiende eeuw bedoeld hebben, en die allen zijn van hun stuk geraakt toen er zich een ontwikkeling opdeed die in de zeventiende eeuw niet kon worden voorzien. Hun vijandschap ligt daarin dat zij elk een andere opvatting van de zeventiende eeuw hebben. Stel hen tegenover de twintigste, en ge zult zien dat zij vrienden zijn.

* * *

Toen Dr. Kuyper in 1874 zijn lezing uitgaf: *Het Calvinisme Oorsprong en Waarborg onzer Constitutioneele Vrijheden,* toen plaatste hij vóór den aanhef de mededeeling, dat hij de stelling, in dat geschrift vervat, ‘eerlang, breeder opgezet en vollediger toegelicht, aan de critiek onzer geschiedkenners en staatslieden te onderwerpen’ dacht. Onze geschiedkenners en staatslieden zullen, meen ik, gemeesmuild hebben, en wat hun

betrof, de noodzakelijkheid van zulk een herhaling niet hebben ingezien. Immers, de bedoeling van den schrijver was overduidelijk: al wat hier en elders Reformatie en Humanisme tezamen hadden tot stand gebracht, schreef hij uitsluitend aan de Reformatie toe, terwijl dan daarenboven die Reformatie door hem in haar strengste verstelseling, in het Calvinisme, begrepen werd. Voor ieder die de geschiedenis, ook maar weinig, kende, kon de vraag of dit rechtmatig was, zelfs geen vraag zijn die in ernst te stellen viel; - al zou hij met belangstelling kennisnemen van al wat een zoo overtuigd man als Dr. Kuyper bij zijn onderzoek had aangetroffen. En de staatslieden? Wel, voor hen was Dr. Kuyper van juist zooveel beteekenis als hij aanhangers of bondgenooten winnen kon.

* * *

Hoe is het mogelijk - vraagt men zich - dat iemand die een zoo-klaarblijkelijk-onjuiste stelling uitspreekt, en haar levenslang verdedigt, ten slotte niet enkel zijn landgenooten dwingt tot luisteren, maar naarmate hij aan aanhang wint, hen noodzaakt tot tegenspreken, zoodat, als hij eindelijk in het bezit van een zeer wezenlijke macht over hen geraakt is, het een oogenblik schijnen kan alsof er, voor het heele land, niets belangrijkers te doen is dan het loochenen van wat ieder al lang wist dat een onwaarheid was?

Hoe is dat mogelijk? -

Het antwoord is: doordat die klaarblijkelijk-onjuiste stelling een *halve waarheid* was, en, mede gedurende de werkzaamheid van Dr. Kuyper, de *miskende* helft.

* * *

Het is de fout geweest van de dus-genoemde Liberalen dat zij al gauw voor verschillende schakeeringen van het volksleven geen oog hadden. Parlementair stelsel, neutraal onderwijs en een schaars-gegunde Oranje-roes waren de magere soep en het nagerecht waarmee van staatswege de Natie gespijzigd werd. Wanneer tegen hun bestuur een partij zich verzetten zou, dan kon ze dat door de meer bizondere en gemoedelijke

behoeften van het volk te doen opkomen tegen hun verstandelijkheid en algemeenheid.

Maar dit kon niet met kans op welslagen, voor uit zichzelf het Liberalisme aan kracht verloor.

Als de waarheid van een toestand, van een leven, ook van een volksleven, moet worden saamgevat, dan is hij die dat in waarheid doet, zich bewust van een méér-zijdigheid. Hij weet dat het leven verschillende kanten heeft, hij is er op bedacht aan elk van die kanten zijn recht te laten, - hij weet alleen, en dit kan hij n i e t vermijden, dat als het op een eindelijk saamvatten aankomt het overwicht naar deze of naar gene zijde zal gelegd worden door zijn eigen natuur. Thorbecke en Groen van Prinsterer konden vrienden zijn en beiden konden niets anders bedoelen dan een nationale staatsinrichting en wetgeving, die met de christelijke zoowel als de humanistische zijde van ons volksleven rekening hield, - maar toen Thorbecke de wet stelde legde hij den nadruk op het humanistische en vervreemdde van zich Groen van Prinsterer die het op het christelijke zou hebben gedaan. Dat Thorbecke, en niet Groen, de wet stelde, was evenwel geen toevalligheid. Het bewees dat van zijne, en niet van Groen's soort, de kracht van het toenmalige leven was. Het bewees dat in den samengroei van humanistische en reformatorische werkingen, in het volk als geheel genomen, het humanistische de leiding had.

Men zou zich zeer vergissen als men meende - hoewel het er dikwijls al den schijn van had - dat Groen en wie na hem kwamen het humanistische wilden verslaan door het reformatorische: zij hebben enkel bedoeld dat het reformatorische de leiding kreeg.

Groen was een bewonderaar van Plato, zoozeer zelfs dat diens schoonheid van stijl nu en dan in den zijnen doorklinkt, en hij zag zijn christelijke beginselen wel eens op de wijs waarop Plato de zijne zag: als van eeuwigheid bestaande wezenheden, met het Hoogste Wezen in onafscheidelijk verband. Mochten stijl en zienswijs alleen den vorm betreffen, - hij wist óók wel dat de vorm de eene zijde van alle leven is, en dat dus *zijn* leven, naar de eene zijde christelijk, naar de andere als humanistisch verscheen. Maar op het christelijke legde hij den nadruk.

Naturen als de zijne hebben tegenover het leven een zeker wantrouwen. Hij hoorde tot de edelste en voornaamste Nederlanders - naar den geest, meen ik - die toentertijd geleefd hebben. Ik zag eens een jeugdportret van hem, en het trof me dat als men aan de afbeeldingen van geniale europeesche jongelieden uit dien vrijheidstijd die het eerste derde van de negentiende eeuw was, een nederlandsche zou wenschen toe te voegen, deze daartoe dienen kon. Maar de haagsche jonkman, die in 1830 te Brussel de keus kreeg tusschen de kreten van de oproerlingen en het geloof tot bekeering dat de verkondiger van het zwitsersch Réveil, Merle d'Aubigné hem predikte - deze naar vrijheid dorstende en voor schoonheid begeesterde had in den adel en de voornaamheid van zijn wezen een element van wantrouwen tegen....God. Het woord ontsnapt me, want ik zie niet als hij het Leven in zijn verlédene Verbeelding, en de naam die het besef van dat Leven opsluit in een schepping die geworden is, is de mijne niet. Maar hijzelf zou het zoo hebben gezegd. Wantrouwen tegen God, die ook in den vrijheidsdrang van de groveren, ook in de ongerechtigheden van de wording, ook in alle onklare Heden zich uitspreekt, en niet enkel in de Overlevering wordt gekend. ‘Alle godsdienst is traditioneel’ schreef hij, en de gedachte dat zijn God, dat een levende God, zich altoos opnieuw zou openbaren, die gedachte is niet bij hem opgekomen. Het Christendom de eenige godsdienst, en al wat goed was in andere godsdiensten of stelsels daaraan verwant of eruit overgenomen. De Reformatie de herstelling van het ware, het Evangelische christendom, en alle verdere christelijke ontwikkeling als onbelangrijk of tegen-christelijk afgesneden. De belijdenisschriften van zijn Kerk de eenig-ware saamvatting van het Reformatorische, en - in de Kerk tenminste - daaraan vastgehouden. Zien we in deze geheele opeenvolging niet het wantrouwen van den mensch, die alleen nog maar logisch in het handhaven van het oude zijn durft, maar alle nieuwe leven vreest? - Toch is er een tijd in den groei van welk leven ook, dat de waarheid van dat leven in de afteekening door het vreesachtig verstand gebannen ligt. Het wil zeggen dat in Groen het nederlandsch christendom *intellektueel* werd, en als zoodanig zijn meeste werking deed.

Dat het die deed is ontwijfelbaar. Dat het nederig en sterk maakte, geduldig en rusteloos, - ik geloof dat Groens leven het bewezen heeft. Ik geloof ook dat het, eenmaal op schrift gebracht, een wapen geweest is voor een heel volkje van Christenen.

Er *was* namelijk, sints het eerste eeuw-kwartaal, in Nederland een herleving, ook van *gemoedelijk* christendom. Gedeeltelijk door het Réveil, maar ook een vaderlandsch. In de eerste plaats een gehechtheid, een aanhankelijkheid, een welberaden vasthouden ook, aan de geloofsleer, in groepen en bij eenlingen die, door het land verspreid, de voeling met elkander verloren hadden, en schuchter waren temidden van het heerschend rationalisme, maar die opleefden en verademden waar stoutmoediger belijders de atmosfeer in tocht brachten. En zulke ontbraken niet zoodra het hart weer spreken ging. Het hart is altijd de bron en de scheppingsmacht. Het Leven zelf spreekt er door en het brengt uit nieuwe liefde nieuwe vormen van leven voort, of vernieuwde, in een nieuw licht beminde oude. De scheppings-drang naar deze laatste was evenals die naar de eerste op nieuw gaande geraakt in Europa. En ook hier. Gemeenschap met zijn oorsprong - God -, liefhebbende gemeenschap daarmede in zijn menschgeworden Liefdewezen - Jezus -, het gevoel dat altoos en eens-voor-al de eeuwige Liefde in den mensch gekruisigd is en de zekerheid dat wie dit voelt en die gekruisigde liefde in zich weet voorgoed verlost is van de ellende en de onmacht die zijn mensch-zijn eigen is: - dat was de inhoud en de uiting van een leven dat in verzet kwam tegen het geloof aan rede en menschelijke volmaakbaarheid, en de angsten en verrukkingen waardoor dat leven zich aankondigde en ontwikkelde werden ook door Nederlanders weer gevoeld. Om geen andere namen te noemen dan de zeer bekende: de altijd uit het gevoel levende Bilderdijk had in *dit* verzet ten slotte zijn houding tegen den Geest der Eeuw gevonden, en had reeds in 1815 te Amsterdam zijn kring van oefenende vrienden; - Da Costa, die enkele jaren later tegen dien Geest der Eeuw zijn *Bezwaren* schreef, mocht voortaan terecht als de ziel van de religieuse herleving worden aangemerkt. De engelschmethodistische strooming, naar Genève en vandaar als Réveil

heel Europa doorgeleid, vereenigde zich bij ons met de nationale. Calvijn en Dordt werden opnieuw de brandende namen, in den spiegel van den tijd opgevangen uit het verleden en teruggeworpen op het scherm van toekomstige verwachtingen. Een vaderlandsch religieus leven, in voeling met het europeesche, ging zich in weerstrijd bevinden, niet enkel met de lauwe en leege rede-vereering, maar ook met een anderen scheppingsdrang. Een andere, even vaderlandsche, en even europeesche scheppingsdrang was de humanistische. Was van den eenen de religie - in haar wezen innerlijke gemeenschap met het Eeuwige - de hoofdzaak, - voor dien tweeden waren het poëzie en kunst, wijsbegeerte en wetenschap: al wat dat Eeuwige in zinlijke verschijning toont en verklaart. Ook deze was vaderlandsch, ook deze werd gesterkt door eerst engelsche, daarna andere buitenlandsche invloeden; ook deze vond haar ideaal in de Republiek van de Zeven Provinciën. Voor zoover het staats-leven betrof vonden beiden in de constitutioneele Monarchie die Republiek niet onwaardig voortgezet, wenschten ten minste niet er tegen op te komen. Het sprak vanzelf dat de strijd van de Protestantsche tegen de humanistische richting eerst met kans op welslagen gevoerd kon worden, toen de laatste, na te hebben gezegevierd, verslappen of verstarren ging. Deze eindelijke strijd is door Dr. Kuyper gevoerd.

* * *

Dr. Kuyper onderscheidde zich van Groen door een grootere neiging voor het zinlijke. Waren voor dezen de op zichzelf levende beginselen de hoofdzaak en bijna het eenige, gene beminde hun inwerking op en hun herschepping door den individu. Kon daarom deze, ondanks alle moeite, er niet in slagen den gemeenen man te bewegen, gene deed het, ja maakte het winnen en vasthouden van dien bondgenoot tot zijn welhaast eenig doel. Doende wat Groen wel gewild had, en inderdaad blijvende binnen de denkbeelden van dien Meester, leek het onweersprekelijk dat hij niets was dan zijn opvolger onder veranderde omstandigheden: de veldheer die aan het hoofd van de troepen gesteld werd nu de opperbevelhebber in zijn tent de plannen tot den aanval had gereed

gemaakt. Dit was ook zoo, maar toch lag zoowel in zijn aard als in zijn opgaaf iets dat tegengesteld was aan Groen. Groen kon begrijpen, desnoods billijken, maar noode goedkeuren dat van zijn Kerk zich afscheidde wie er zich in bezwaard voelde; - Kuyper die de beginselen *in* de menschen zag vond afscheiding een natuurlijk gevolg van eigenaardig leven, en aldoor nieuwe groepeering een teeken van groei. Voor hem gold de huisvader die priester was, de Calvinist die onmiddelijk tegenover zijn God stond, als de zichtbare *unitas* van het Christendom. Hij was, met één woord, een humanist, wiens mensch-norm een calvinist uit den bloeitijd was. De Christen ziet op God, de humanist op den mensch, mocht hij Groen nazeggen; maar *hij* zag óók op den mensch, hoewel dan op den zondigen. Die Calvinist, overgebleven hier en daar in Nederland en wakker te maken in meerderen, dat was de mensch waarmee hij werkte, waarmee hij opereerde - zei ik haast -, en die, als drager van Groen's beginselen, met recht - mocht hij meenen - in de plaats van die beginselen trad.

Kuyper was een kunstenaar, die door zijn woord Calvinisten schiep. Hij schiep ze en behield ze in de werkelijkheid, en tegelijkertijd schiep hij hun type in de geschiedenis. Groens beginsel: soevereiniteit in eigen kring, door dezen vrijwel gezien als eens-verkregen of verworven rechten, werd voor hem, met verbreking desnoods van elke bestaande eenheid, het soevereiniteit-scheppend vermogen in den eenling die zijn menschheid als goddelijk kon gelden doen. Zijn Calvinist werd een Individualist zooals er nooit tevoren een was geweest.

En nu vraag ik u hoe deze uit het humanistische kamp gekomene, in zijn wezen humanist geblevene, maar met calvinistische menschen als eenheden werkende, niet de ware man zou zijn om alle humanistische voortreffelijkheid over te brengen op zijn Calvinist-kreatie, en den zondigen Individualist te scheppen die den humanistischen Individualist versloeg!

Het wapen dat daartoe dienen kon lag voor het grijpen en was ook door Groen gebruikt. Overal waar in het verleden aan calvinistisch-humanistische strevingen iets goeds te wijten viel, moest dat goede aan het calvinistische element alleen worden toegeschreven, - indien iets kwaads, dit aan het humanistische.

De brochure die ik tevoren noemde is van dit streven de reeds volledige uiting. Hij hield er zich mee binnen den konstitioneelen staat, en bewees daardoor dat hij een boven het liberale uitgaand beginsel niet had. Hij noemde haar Een Nederlandsche Gedachte, tegelijk een toespeling op Groens blad en een instemming met Groens eenheid-gedachte. Hij schreef aan het Calvinisme de deugden toe, die Groen ook eraan had toegeschreven. Maar hij deed meer: hij schiep een levenden Calvinist. Door die konkreetheid was hij anders dan Groen, door die levende konkreetheid was hij op dat oogenblik beter dan de liberalen.

Het was niet toevallig dat Potgieter schik had in zijn optreden, dat Huet oog kreeg voor de kleurig- en tastbaarheid, de verscheidenheid, van groepen in het volksbestaan, dat Van Vloten den karaktervollen Calvinist prees boven den verwaterden moderne, dat zelfs Fruin, reeds professor in Leiden toen Kuyper er studeerde, gevoel had voor - zij het dan ook wat schril belichte - opdoeming van historisch volksleven. Deze heidenen zagen allen, humanistischen groei in calvinistische vormen, terwijl zooveel humanistische vorm om hen heen verstierf.

Toch was, alleen in zijn titel al, de aanval op hun overtuigingen onmiskenbaar. *Het Calvinisme Oorsprong en Waarborg onzer Constitutioneele Vrijheden*.

Vijfentwintig jaar na deze hield Dr. Kuyper zes andere lezingen: de Stone-lezingen over Het Calvinisme. Zooals hij in de eerste, een jaar voor hij lid werd van de Volksvertegenwoordiging, zijn gedachte had uitgesproken, zoo vatte hij in de laatste al haar vertakkingen samen, een tweetal jaren vóór hij Minister werd. Begonnen met aftezien van den vruchteloozen arbeid de Schriften te verdedigen tegen modernen tekstuitleg, en het geloof in de harten van de Calvinisten aanvaardend als het feit bij uitnemendheid, had hij, gedurende het tusschengelegen tijdperk, de beginselen van Groen pasklaar gemaakt voor die geloovigen, had hij zijn Gideons-bende gedreven tot de Separatie die Groen niet wilde, had hij een Vrije Universiteit gesticht, waar - soeverein in eigen kring - geen andere denkbeelden zouden geleerd worden dan zijn eigene, had hij, toen de moderne staat niet te plooien bleek

naar de dordtsche belijdenis, de belijdenis naar dien staat geplooid, en liet, eenmaal zijn Hoofd geworden, dien staat onveranderd.

Begonnen, gelijk Groen het wilde, ter redding van het nederlandsch geloof naar vermeestering van den staat te streven, was als natuurlijk gevolg van het feit dat dit geloof, strijdbaar, alleen leefde in weinigen, de vermeestering toen ze plaats vond eene, die alleen zijn partij ten goede kwam.

Zijn partij - en wie met haar verbonden was. Want, afgescheiden van alle anderen, kon alleen door een bond met alle anderen de overwinning bevochten worden.

Ondersteuning door den staat van hoogere en lagere christelijke propaganda was het gewicht waardoor de schaal die aan de andere zijde de humanistische propaganda droeg in evenwicht werd gebracht.

In dit evenwicht is de strijd voleind die tusschen twee oude nederlandsche partijen ging. Uiteengegaan en door alle graden van geestelijken weerstrijd heen hebben zij in gelijke bedeeling door den constitutioneelen staat hun eenheid teruggevonden. Beide wenden zich ter verdediging van dien staat tegen den scheppingsdrang die uit een nieuwe gemeenschap komt.

Sept. 1905.

ALBERT VERWEY.

De kleine Johannes
Derde en laatste deel.
Door
Frederik van Eeden.

IX

Onder de bezoekers van villa Dolores behoorde ook een Roomsch prelaat, een vriend van Dolores' overleden echtgenoot. Hij was een zwaargebouwd en vroolijk man, die nooit over godsdienstige onderwerpen praatte, somtijds als gezellig dischgenoot deelnam aan de maaltijden, en altijd aardige en wetenswaardige dingen vertelde, waarnaar Johannes gretig luisterde.

Hij was een veel beminnelijker mensch dan dominee Kraalboom, en Johannes hield ook veel meer van hem. Hij had verstand van bloemen en dieren, van verzen, schilderijen en muziek, en wist te praten van het schoone Italië en het heilige Rome, waar hij gereisd en gestudeerd had.

Tot de Plejaden behoorde hij natuurlijk niet, en als deze kring bij zeldzame uitzondering ter sprake kwam waar hij bij was, dan zweeg hij, want hij was een voorzichtig en wellevend man.

Doch na de eerste bijeenkomst waarvan ik in 't vorig hoofdstuk vertelde, trof het Johannes dat hij méér kwam dan te voren, en wel buiten de gewone uren van bezoek. En als Johannes dan binnenkwam, bemerkte hij dat het gesprek tusschen de gravin en den priester plotseling werd afgebroken, en zag hij ook dat zijn gastvrouw meer kleur had op de wangen en blijkbaar over gewichtige dingen had gesproken.

- ‘Je Mahatma komt niet,’ zeide Dolores eens, toen de priester zoo juist vertrokken was, ‘hij laat ons in de steek.’

- ‘Ja, mevrouw,’ moest Johannes erkennen.

- ‘Gelukkig meen ik al een wijs man gevonden te hebben die mij helpen kan.’ -

- ‘Bedoelt u pater Canisius?’

- ‘Ja. Weet je wat hij zegt? Dat wij met onze onderzoekingen op een gevaarlijken weg zijn. Dat is alles duivelswerk, zegt hij. En alles wat hij zegt komt ook uit met wat wij dien avond gehoord hebben. Wil je ook niet eens met hem praten?’

Maar Johannes weifelde. Hij had Marjon nog niet gesproken en hoopte van haar iets te hooren over zijn broeder.

Marjon ontweek hem en nog vond hij geen gelegenheid haar alleen te ontmoeten. Met kloppend hart ging hij elken morgen naar zijn kamertje, hopend haar daar te vinden, bezig met het in orde brengen. Maar dan was dat meestal reeds gedaan en vond hij enkel de sporen van haar zorgvuldigheid. Hoe zij zijn kleederen had geborsteld en opgevouwen, zijn linnen had nagezien en keurig in de kast geschikt, een vaasje met bloemen op zijn tafel gezet. Hij bemerkte dat alles zeer wel en het roerde hem.

Maar zij zorgde altijd in gezelschap van de andere dienstboden te zijn en dan gedroeg zij zich zoo streng en koel, als het meest nuffige, preutsche en best gedrilde kamermeisje maar doen kon. Geen woord, noch blik, noch teeken verraadde dat zij Johannes kende. En vaak hoorde hij de gravin tegen haar bezoeksters verklaren, dat zij nog nooit zoo gelukkig was geweest in het terstond vinden van een goede Hollandsche dienstbode.

Ook van Lieverlee had haar niet herkend, maar was enkel getroffen door haar bizondere, eenigszins uitheemsche manieren die hem eens aan de vrouw des huizes deden vragen of zij de afkomst van dat meisje wist.

‘Neen!’ zei de gravin, ‘zij is mij aanbevolen door een oude vriendin, en naar ik bemerk met goeden grond.’

Maar Johannes' verlangen naar Markus werd dagelijks sterker. Hij vreesde en verlangde tegelijk zijn komst. En uit dezen twijfel wenschte hij gered te worden, hoe dan ook.

Zoodat hij niet ophield naar een gelegenheid te zoeken om Marjon even alleen te spreken. Op een avond hield hij haar

staande, in de gang, onder voorwendsel over zijn schoenen te praten.

- ‘Waar heb je Keesje gelaten?’ vroeg hij zacht.

- ‘Dat begrijp je wel,’ antwoordde Marjon kortaf, en even zacht.

Johannes begreep het ook wel. Daarom juist had hij er naar gevraagd.

- ‘Ja, maar waar is hij met Keesje?’ -

- ‘Ik weet het niet. En al wist ik het, ik zou 't niet zeggen. Hij weet zijn tijd.’

Op dit oogenblik kwam gravin Dolores voorbij.

- ‘Johannes’ zeide zij, ‘ik ben nu in gesprek met pater Canisius. Als je wilt moog je er wel bij zijn.’

Johannes vroeg met zijn oogen Marjon aan. Maar voor haar blikken kwam het ondoordringbaar floers, dat haar innig zielewezen voor elken vreemde altijd gansch verborg.

In de salon zat pater Canisius in een lage stoel, de zwarte soutane strak om 't forsche lijf en de zware voeten met gespschoenen wijd van een. Hij poetste de glazen van zijn bril met den zakdoek, en toen Johannes binnenkwam zette hij den bril vlug op en tuurde met zijn groote oogen opmerkzaam naar de deur.

Toen Johannes naderde nam hij hem vriendelijk bij de hand en trok hem bij zich. Johannes zag hem in 't breede gladgeschoren gelaat, met den stompen neus en de schrandere oogen.

- ‘Heb je nooit goede leiding gehad, mijn jongen? Dan is het leven moeielijk en gevaarlijk.’

- ‘Ik heb wel goede leiding gehad, mijnheer,’ zei Johannes.

- ‘Maar ik heb telkens mijn eigen weg willen zoeken, en dan liet ik de leiding weer los.’

- ‘Maar was dat *goede* leiding?’ vroeg de pater.

- ‘Ik had een goede vader. En later vond ik een heel goede vriend. Maar ik heb ze allebei verlaten.’

- ‘Waarom dat? Bevredigde je dat niet, wat zij je leerden? Wat trok je van hen weg?’

Johannes weifelde.

- ‘Waren ze te streng?’

Johannes schudde neen.

- ‘Wat miste je dan, dat je bij hen niet vond, maar wel ergens anders?’

- ‘Ik weet niet, mijnheer, hoe ik dat noemen moet. Plezier is het niet, want ik wil er veel verdriet om lijden. En toch is 't ook weer het allerheerlijkste wat ik ken. Ik denk dat het is wat ze met schoonheid bedoelen.’

Toen hij dit gezegd had, bedacht hij dat het toch niet enkel schoonheid was, waarom hij zijn vader verlaten had, en dat de aandoening die hem van Markus had weg getrokken, dat wat hij voor de twee kleine meisjes had gevoeld, ook wel liefde kon genoemd worden.

- ‘Misschien heet het ook liefde,’ zei hij.

Peter Canisius dacht na. Toen zei hij, terwijl hij een blik naar de gravin wierp:

- ‘Voelde je dan geen liefde genoeg voor dien goeden vader en dien goeden vriend?’

- ‘O ja! O ja!’ zei Johannes levendig. ‘Maar juist van hen had ik geleerd dat ik volgen moest wat mij in alle oprechtheid het mooiste toescheen, en doen wat ik waarachtig voor het beste hield’...

De pater liet Johannes' hand los en sloeg zijn beide vleezige handen in elkaar, terwijl hij het groote hoofd schudde, diep zuchtte en gravin Dolores met een zeer ernstig gezicht bleef aanzien.

- ‘Arme jongen!’ zei hij toen. ‘Arme, arme jongen!’

Toen zijn hoofd oprichtend en Johannes strak in de oogen ziend, zei hij:

- ‘Neen! Johannes, dat waren *geen* goede leiders. Ik ken ze niet en zal hen niet veroordeelen. Maar dat kan ik je met de grootste stelligheid verzekeren, dat je met zulk een leer, zulk een leiding, zonder buitengewone genade te gronde *moet* gaan.’

Er volgde een lange stilte. Johannes was ontroerd en verschrokken.

- ‘Hoe meent u dat?’ bracht hij er eindelijk stamelend uit, met bevende lippen.

- ‘Luister goed, Johannes,’ zeide gravin Dolores ‘pater Canisius is een wijs man, van groote groote levenservaring.’

- ‘Geloof je aan God, Johannes?’ vroeg de priester.

- ‘Ik weet dat ik een Vader heb die mij kent’ zei Johannes langzaam.

- ‘Een hemelsche Vader, meen je? Goed, dat is al veel gewonnen. Maar dan zal je ook wel bemerkt hebben dat er een booze is, een Satan, die ons bedriegt.’

- ‘Ja!’ zei Johannes onmiddellijk, denkend aan zijn teleurstellingen, ‘dat heb ik bemerkt, dat is zoo.’ -

- ‘Nu dan, die satan loert altijd op ons, als een wolf op de schapen. Een ieder mensch die alleen op eigen kracht en eigen inzicht vertrouwt, is als een schaap dat van de kudde afdwaalt. En dan neemt de wolf zijn kans waar. Tenzij God een wonder doet, is zulk een schaap verloren.’

Johannes voelde de vrees hem om 't hart slaan. Hij kon niet spreken.

- ‘De nadering van dien wolf bemerken wij het eerst aan een verschrikkelijk gevoel. God waarschuwt ons daarmee. Dat gevoel is de twijfel. Heb je den twijfel gekend, Johannes?’

Johannes knikte met het hoofd, kort, gansch verslagen, met toegeknepen vuisten en lippen, ja! ja! ja! hij had den twijfel gekend.

- ‘Dat dacht ik,’ zeide pater Canisius kalm. ‘Het is een vreeselijk gevoel, niet waar? Het is...’ vervolgde hij met stemverheffing ‘als het geluid van wolvengehuil, uit de verte, voor een verdwaald schaap. Laat je niet te vergeefs waarschuwen, Johannes.’

En na een pauze ging hij voort.

- ‘De twijfel zelf is zonde. Wie twijfelt is op 't hellend vlak, dat naar den ondergang voert. Heb je wel eens van den afzichtelijken Octopus gehoord, Johannes, dat weeke zeemonster met de groote oogen en met zijn acht vangarmen vol zuignappen, waarmee het één voor één de leden van den zwemmer omstrengelt en hem zoo omlaag trekt? Ja? Nu de Satan is zulk een Octopus. Ongemerkt strekt hij zijn vangarmen uit en zuigt die aan je leden vast, tot hij zijn scherpe snavel in je hart kan planten. De twijfel is niet enkel een waarschuwing maar reeds een bewijs, dat de Satan vat heeft gekregen. Het is 't begin van zijn macht. Het einde is eeuwig lijden, en verdoemenis.’

Johannes hief zijn hoofd op en zag den priester aan, die aandachtig de uitwerking van zijn woorden naging.

Ondanks zijn beklemming ontstond er in Johannes' hart plotseling een weerwerking, een verzet. Hij voelde dat men hem bang wou maken, en al was hij maar een kleine baas, dat liet hij zich toch niet doen.

- 'Mijn Vader verdoemt niet, die te goeder trouw dwalen' zei hij.

Pater Canisius bemerkte dat hij weerstand had gewekt, door wat te hard aan te dringen. Hij werd voorzichtiger. Zacht hervatte hij:

- 'Zeker! Johannes, God is oneindig goed en genadig. Maar heb je ook niet gemerkt dat er een gerechtigheid is waaraan je niet ontkomen kunt? En geloof je dat een misleide kan zeggen: "ik heb geen schuld, want ik ben misleid"? Neen, Johannes, dat neem je te licht op. Op zonde staat straf, dat is Gods onverbiddelijke orde. En dat zou je alleen dan wreed of onrecht mogen noemen, als Hij ons niet gewaarschuwd had en zijn wil ons niet nauwkeurig had geopenbaard. Maar wij *zijn* gewaarschuwd, wij *zijn* voorgelicht, wij kunnen de goede leiding volgen. Als wij dàn nog dolen, dan is het onze schuld en mogen wij ons niet beklagen.'

- 'U meent de Bijbel, nietwaar, mijnheer?' -

- 'De Bijbel en de Kerk,' zeide de pater, niet voldaan over den toon dezer vraag. 'Ik begrijp zeer goed dat jij, mijn jongen, met je dichterlijk gemoed en je behoefte aan schoonheid, geen vrede vond in het dorre, koude, barsche protestantisme. Maar de Kerk geeft je alles, schoonheid, warmte, liefde, verheven poëzie. Daarin alleen zul je vrede vinden en volkomen veiligheid. Je weet toch, niet waar, dat de kudde een herder behoeft? En je weet ook wie die herder is.'

- 'Meent u de Paus?'

- 'Ik meen Christus, Johannes, onze verlosser, van wien de Paus maar een menschelijk vertegenwoordiger is. Ken je dien herder, ken je Jezus Christus niet?'

- 'Neen, mijnheer,' zei Johannes in allen eenvoud, 'dien ken ik in 't geheel niet.'

- 'Ook dat dacht ik. En daarom noemde ik je een arme jongen. Maar als je hem *wilt* leeren kennen dan wil ik je graag helpen. *Wil* je dat?'

- 'Waarom niet, mijnheer,' zeide Johannes.

- ‘Goed. Begin dan maar de gravin eens te vergezellen, als zij ter kerk gaat, zooals zij mij beloofd heeft. - Dit is toch immers afgesproken?’

- ‘Ja! Pater,’ zeide de gravin. ‘O! ik ben zoo blij dat u zich zóó voor ons interesseert, Johannes zal u ook zeker altijd dankbaar blijven.’

Met warme handdrukken aan zijn beide nieuwe discipelen en een uitdrukking van rustige voldoening op 't gelaat, vertrok Pater Canisius.

De kinderen kwamen binnen en er werd dien dag niet meer over deze zaak tusschen Johannes en zijn vriendin gesproken. Maar zij was veel opgewekter dan gewoonlijk, en bizonder vriendelijk tegen Johannes. Ja, bij het slapen gaan kuste zij hem weder, zooals zij nog eens gedaan had, tegelijk met hare kinderen.

Johannes kon niet slapen en was in sterke, angstvolle opwinding. Toen het stil werd in huis en de eenzame, geheimvolle nacht kwam, toen kwam ook de vrees, en de twijfel, en de kleinmoedigheid. Hij twijfelde of hij twijfelde, en vreesde den twijfel om den twijfel. Hij hoorde het huilen van den wolf die loert op het afgedwaalde schaap, hij voelde de glibberige, soepele, krinkelende vangarmen die zich overal ongemerkt aan zijn leden vastgezogen hadden, hij zag de groote goudgele oogen van den octopus, met de lange spleetvormige pupil, en de scherpe papagaaien-bek zag hij zoeken en tasten naar zijn hart.

Huiverend, rillend en klappertandend lag hij helder wakker tusschen de dekens en het zweet brak hem uit.

Toen hoorde hij de treden van de trap zacht kraken, en een lichte tred naderkomen over 't portaal. Zijn deur ging open en een donker figuurtje kwam behoedzaam tot bij zijn bed.

Toen voelde hij een warme, zachte hand op zijn klamme voorhoofd en hij hoorde Marjon's fluisterstem:

- ‘Zul je trouw zijn, Jo, en je niet bang laten maken. Vader wil trouwe, dappere kinderen.’

- ‘Ja, Marjon,’ zeide Johannes, en het huiveren stilde en een zachte warmte doordrong zijn gansche lichaam. Hij sliep zoo spoedig, dat hij zich niet herinnerde haar weggaan te hebben bespeurd.

X

‘Spring er uit!’ riep Wistik, zeer opgewonden, terwijl hij met zijn roode mutsje zwaaide, ‘spring er uit! toe maar!’

Johannes zag er geen kans toe. Het raampje was hoog en veel te klein. Dan nog maar wat hooger klimmen, misschien was dáár een uitgang. Een trap op, weer een zolder, nog een nauw gangetje, weer een trapje op. Daar zag hij Wistik weer, schrijlings op den grooten arend.

‘Toe maar! Johannes,’ riep hij ‘je moet durven. Dan gebeurt er niets.’

Johannes wilde wel durven, maar hij kon niet. Het raampje was weer onbereikbaar. Nogmaals terug. Leege zolders, steile trapjes, zonder eind, zonder eind.

En daarbinnen was de Octopus. Dat wist hij. Telkens zag hij één van de lange vangarmen met de honderde zuignapjes. Soms lag er een uitgestrekt op den zoldervloer, zoodat hij er overheen moest stappen, soms kronkelde er een tegen de trap op, waar Johannes langs moest. Het heele huis was er vol van.

En daarbuiten scheen de zon en was de vrije blauwe lucht. Daar zweefde Wistik rond het huis, gezeten op den grooten arend, dienzelfden arend dien zij vroeger al ontmoet hadden, in Phrygië.

En daarbuiten klonk ook Marjon's stem. Hoor! zij zong. Zij was ook in de vrije lucht. Zij scheen zelf een liedje gemaakt te hebben. Woorden en melodie. Want Johannes had ze geen van beiden ooit gehoord:

Zonnelicht hoog en rein,
stil en sereen!
naar u bewogen mijn
vleug'len mij heen.

Vleugelen zonder wicht
blank als de maan,
zijn aan mijn armgewricht
nacht'lijks ontstaan.

Meeuw-gelijk kan ik thans
wieglen en zweven,
gansch door den hemelglans
helpend omgeven.

Ach! dat kon Johannes nog niet. Hij had geen vleugelen. Hij zag wel lichtstralen hier en daar doordringen, en ook telkens een stukje blauwen hemel. Maar hij kon er niet bij, hij kon er niet uit. En weer ging het trap op, trap af, portalen, gangen en groote zolders door, om den uitweg. En de vangarmen lagen overal.

Daar zong Marjon weer:

Wolkenvrij wonderblauw
ga ik temoet,
Werelden mindren gauw
onder mijn voet.

Werelden stijgen ver
onder mijn hand,
Nieuwe verrijzen er
talloos als zand.

Blauw van de sferen!
Blauw van het diep!
Nu zal ik leeren
wat het mij riep.

Johannes hoorde ook dat het blauw hem riep, maar het wonderwoord kon hij nog niet verstaan. Hij lag nu op de knieën voor een klein zolderraampje, waar hij juist de armen doorheen kon steken. Achter hem hoorde hij het schuifelen en ritselen. Dat was weer een vangarm.

- ‘'t Is een schandaal!’ zei Wistik weer, zijn gezichtje rood van kwaadheid, ‘zooals ze mij belasterd hebben. Ik zou een handlanger van den booze zijn, omdat ik je niet met vrede laat. Zoo'n schobbert! Wil je mij kwijt zijn, Johannes?’

- ‘Neen! Wistik, ik geloof dat je goed zijt, al heb je mij dikwijls teleurgesteld en al maak je mij erg onrustig. Je hebt

mij zooveel moois getoond. Maar waarom help je mij nu niet? Als je mij roept moet je mij ook helpen.'

- 'Neen!' zei Wistik. 'Je moet jezelf helpen. Optreden moet je, versta je. Je moet optreden. Je weet dat *Het* achter je is, niet waar?'

- 'Ja! Ja!' schreeuwde Johannes.

- 'Nou maar, jongen, schreeuw dan niet naar mij, maar naar Het. *Het* is nog veel banger voor jou, dan jij voor *Het*. Probeer maar!' -

Dat was een idee. Johannes zette zijn tanden opeen, balde zijn vuisten, keerde zich om en riep:

- 'Achteruit! zeg ik! achteruit! leelijke ellendeling...'

Ik geloof zelfs dat hij er bij vloekte, en 'verdommeling' zei, maar dat moet men hem vergeven, dat was in de eerste opwinding. Toen hij zag dat de vang-armen verschrompelden en wegtrokken, dat het stil werd in huis, en de beklemming week, dat het zonlicht doorbrak en een wijde, ruime, blauwe hemel zichtbaar werd, toen was hij ook niet zoo boos meer, maar schaamde zich wat, omdat hij al te heftig was geweest.

- 'Goed zoo!' zei Wistik. 'Maar niet onhebbelijk worden. Niet schelden. Dat is leelijk. Maar toch optreden, en meelij hebben.'

Johannes was nu ook niet boos meer, maar schreide van geluk. Ja, hij voelde zich als versmelten in tranen van dankbaarheid en verruiming. O de heerlijke blauwe hemel!

- 'Nu weet je 't eens voor al,' zei Wistik.

Daar klonk weer Marjon's zanggeluid. Maar nu was het geheel anders, de wijze van één hunner oude liedjes, die werd geneuried. Een gewoon waakgeluid, een zacht, gedempt zangetje. En daarop volgde 'tik! tik! tik!' aan zijn kamerdeur, om hem te zeggen dat het half acht was, en hij behoorde op te staan.

Een nieuwe geestkracht, een gevoel van opgewektheid en levensmoed vervulde Johannes dien dag. Hij ging handelen, hij ging iets doen om zelf een eind te maken aan zijn moeielijken toestand.

Vooreerst zocht hij gelegenheid om met Van Lieverlee te

spreken. Hij ging maar dapper naar hem toe, naar zijn kamers, waar hij nog nooit geweest was.

Op die kamers was een zeer verwarde en ongelijksoortige rommel. Een paar kostbare oude meubelen en Oostersche tapijten, een groote collectie pijpen en wapenen, eenige moderne boeken, maar niet veel, aan den muur schilderstudies waaruit Johannes niet wijs kon worden, fransche reclame-prenten met wufte juffertjes, en tevens vrome midden-eeuwsche voorstellingen van heiligen in extase, afgietsels in pleister van wulpsche vrouwenfiguren en ook van uitgeteerde monnikenkoppen, en Christusbeelden van afzichtelijke naaktheid, en sommige steendrukplaten en afgietsels waarvan de griezelige en krankzinnige grilligheid Johannes aan zijn bangste droomen deed denken.

- 'Wat kom jij doen?' vroeg de heer Van Lieverlee tot Endegeest, die met een leege pijp in den mond en een gezicht vol ongenoegen, languit op den vloer lag.

- 'Ik kom u wat vragen,' zei Johannes, nog niet recht wetend hoe te beginnen.

- 'Niet gedisponeerd' zei Van Lieverlee.

Gister zou Johannes na zulk een ontvangst zijn afgedropen. Maar vandaag niet. Hij ging zitten en dacht aan hetgeen Wistik gezegd had: optreden!

- 'Ik wil niet langer wachten' begon hij weer 'ik heb al veel te lang gewacht.'

- 'De groote pater heeft je te pakken gehad, niet waar?' zeide Van Lieverlee met wat meer belangstelling.

- 'Ja' antwoordde Johannes 'weet u dat? Wat denkt u van hem?'

Van Lieverlee gaapte, knikte en zei: 'Een gewikste! Laat die maar loopen. Biceps! - weet je, biceps! - physiek en intellectueel. Representatief voor zijn heele organisatie. Om respect voor te hebben, Johannes. Zooals die de kluit weten te bedonderen, nou hoor! daar mag je je petje voor afnemen. Daar is die heele gereformeerde santekraam niks bij. Dat's alles half werk, alles weifelend geven en nemen, - krita-krita zooals wij zeggen in sanskrit. Wil je kwaad doen of goed doen, doe het altijd heelemaal, nooit half, anders word je zelf de dupe. Wil je de lui er onder houden, houd ze er dan heelemaal onder.

Een kerk willen vormen en tegelijk van gewetensvrijheid praten, zooals de protestanten, dat is larie, daar komt toch niets van. Dat zie je aan de resultaten. Iedere dozijn protestanten heeft een eigen kerk met eigen leerstukjes en een alleenzaligmakend geloofje, met anderhalve uitverkorene. Neen, dan is de Roomsche Kerk ten minste een respectabel stuk werk, een zaak uit één stuk.'

- 'Gelooft u er aan?' vroeg Johannes.

Van Lieverlee haalde de schouders op.

- 'Daar moet ik nog eens over denken. Als ik het mooi vind er aan te gelooven, dan doe ik het. Maar dan in de echte oude Kerk, met Adam en Eva, en de zon die om de aarde draait - niet in die gemoderniseerde up-to-date Kerk, gewijzigd volgens de uitkomsten der wetenschap, met electrisch licht en herediteitsleer. Dat is degoutant. Neen, de Kerk van Dante moet ik hebben, met een echte hel vol vuur en stank, hier onder de aarde, en Galileï er in.'

- 'Maar daar kwam ik niet om vragen' zei Johannes, die voet bij stuk wou houden. 'Ik ben niet tevreden en u moet mij helpen. Al wat ik nu gehoord heb in de Plejaden en van den pater, dat voldoet me niet. En ik weet ook zeker, dat ik zóó mijn vriend niet terug vind. En ik wil hem nu stellig vinden.'

- 'Waar wou je hem dan zoeken?'

- 'Dat weet ik wel,' zeide Johannes, 'als hij ergens te vinden is dan is het bij de armen, bij de arbeiders.'

- 'Zoo! wou je in de arbeiders-beweging? Nu, dat kun je gedaan krijgen, maar ik zeg niet dat ik met je meega. Je weet hoe ik daar over denk. Het socialisme moet er zijn. Maar ik bemoei er mij niet mee. Het stinkt mij nog te veel in de proletarische sferen. Ik verheug me zeer over de geboorte van de nieuwe maatschappij, maar een geboorte is altijd een onsmakelijke geschiedenis, die laat ik aan de vroedvrouwen over. Ik wacht met de kennismaking tot het kindje flink gewasschen en zindelijk is.'

- 'Maar ik wou mijn vriend zoeken.'

Van Lieverlee kwam overeind, en rekte zich uit.

'Je wordt vervelend' zei hij, 'met dat gezeur om dien vriend.'

Optreden! dacht Johannes, en hij vervolgde: ‘U heeft mij toegezegd mij den weg te wijzen naar wat ik zoek en mij al het raadselige te verklaren wat ik ondervonden heb. Maar ik ben nog evenver.’

- ‘Eigen schuld, mijn vriend. Gevolg van hoogmoed en zelfzucht. - Waarom hebje je zoo weinig met mij bemoeid? Je liep altijd maar met die twee kleine meisjes. Wou je daar wijzer door worden?’

- ‘Allicht zoo goed als door u,’ zei Johannes.

Van Lieverlee keek verwonderd op, dat was insubordinatie, openlijk verzet. Hij vond het echter beter dat onopgemerkt te laten en zei:

‘Maar als jij in de arbeiders-beweging wil gaan, dan moet je dat zelf weten. Ik zal je niet tegen houden. Ga jij je Mahatma dan maar zoeken.’ -

‘Maar hoe moet ik beginnen? U heeft zooveel vrienden, weet u niemand die mij helpen kan?’

Van Lieverlee dacht na, terwijl hij Johannes strak bleef aankijken. Toen zei hij langzaam:

‘Jawel. Ik weet er een, die zit er midden in. Wil je daarheen?’

- ‘Ja, dadelijk, alstublieft.’

- ‘Goed,’ zei Van Lieverlee. Zij gingen samen op weg. De bedoelde vriend, was redacteur van een courant, doctor in de letteren, en heette Felbeck.

Zijn bureau zag in 't geheel niet weelderig. De trap was uitgesleten en de deurmat stuk geloopen. Het was een saai en somber vertrek, met groote aanplakbilletten en spotprenten aan den muur, vele brochures en couranten op tafel, een paar schrijflessenaars, brievenkasten en rieten stoelen. Er zaten twee klerken te schrijven en een paar mannen stonden er te praten met hoeden op en sigaren in den mond. Het was er steeds af en aan geloop van menschen, drukkersjongens en mannen met slappe hoeden.

Dr. Felbeck zelf had een bleek, mager gezicht, breede kaken, stekelige haren en een zwarten sik en knevel. Zijn oogen lagen diep en keken Johannes scherp aan, op een wijze die hem niet vertrouwelijk en rustig stemde.

- ‘Dit jonge mensch’ zei Van Lieverlee, ‘wenscht, zooals

jelui dat uitdrukken, zijn burgerlijke afkomst te verloochenen en de rijen van het strijdende proletariaat te versterken. Zoo heet dat immers?'

- 'Nou!' zei Dr. Felbeck, 'daarvoor behoeft hij zich niet te schamen. En jij kon er een voorbeeld aan nemen, Van Lieverlee.'

- 'Wie weet wat ik nog doe,' zei Van Lieverlee, 'als het proletariaat maar eerst geleerd heeft zich te wasschen.'

- 'Wat!' zei Felbeck, 'ben jij een dichter, en wou je gewasschen en gekamde proletariërs met boordjes en heerenhoedjes. Neen vriend! met vuile en vereelte knuisten zullen ze de verfijnde en verwende burgermaatschappij ineendonderen, als een étagère met snuisterijtjes in een salon.' Dr. Felbeck sloeg met zijn vuist door de lucht op de denkbeeldige étagère. Een klerkje aan de overkant werd opmerkzaam en hield op met zijn werk. Ook Van Lieverlee keek belangstellend, eenigszins onder den indruk.

- 'Een revolutie lijkt mij wel' zei Van Lieverlee, 'me barrikaden waarop kerels met roode vaandels, fladderende haren en bloedbeloopen oogen. Dat is niet kwaad. Maar jelui toekomst-maatschappij...God bewaarme! voor die saaie en vervelende boel. Dan ben ik nog tienmaal liever een vette, stinkend-rijke bankier met juweel-ringen, die zich door ongelukkige slokkers laat vetmesten en villa's op Korfu bouwt, dan zoo'n toekomst-burger.'

- 'Dat begrijp jij nu eenmaal niet' zei Felbeck, met een minachtend lachje. 'Jij moet zulke gedachten hebben omdat je hoort tot de burgerlijke klasse, waarvan je een nabloeiertje bent. Je moet burgerlijk denken en burgerlijk dichten, dat kan niet anders. De proletarische beschaving der toekomst kun je niet bevatten. Die zal zich ontwikkelen uit de proletarische klasse, waartoe wij behooren en waarbij je jonge vriend zich wil aansluiten, zooals ik tot mijn genoegen merk.'

Het klerkje van de overkant kwam naderbij om naar de rede van zijn chef te luisteren. Hij was een kleine jonge man met gepomadeerd zwart haar, in 't midden gescheiden, een kromme neus waarop een lorgnet stond, en een paar dikke lippen waartusschen een sigaar bleef bengelen, ook onder 't

spreken. Hij had een keurig pakje aan, en puntschoenen met slobkousen er over heen.

- ‘Mag ik mij maar eens voorstellen,’ zei hij, ‘ik ben Kaas. Partijgenoot Isidore Kaas.’

- ‘Aangenaam!’ zei Van Lieverlee, en ook Johannes kreeg een handje.

- ‘Komt u zich laten inschrijven?’ vroeg de partijgenoot.

- ‘Waarin?’ vroeg Johannes, die nog niet recht op de hoogte was. ‘In de proletarische klasse?’

- ‘Als lid der partij,’ zeide Kaas.

- ‘Wat beteekent dat?’ vroeg Johannes weifelend.

- ‘Dat beteekent,’ zei Felbeck, ‘dat je afstand doet van de voorrechten van de klasse waartoe je oorspronkelijk behoort en dat je je scharen wilt onder het roode vaandel, in de gelederen der internationale arbeiderspartij, bij het strijdende proletariaat, de klasse der toekomst.’

- ‘En wat moet ik daarvoor doen?’

- ‘Je naam zetten, een kleine contributie betalen, de vergaderingen bezoeken, onze courant lezen, propaganda maken en op onze candidaat stemmen als het zoover is dat je moogt kiezen.

- ‘Anders niet?’ vroeg Johannes.

- ‘Nu? is dat niet genoeg?’

- ‘En u sprak van voorrechten waar ik afstand van moest doen?’

- ‘Nou! nou!’ zei partijgenoot Kaas, ‘stel je dat niet te erg vóór. Laat dat je niet afschrikken. Voorloopig wordt er niets meer van je geëischt.’

- ‘O, ik was er niet bang voor,’ zei Johannes, een beetje geërgerd, dat men hem zoo verkeerd begreep. ‘Ik hoopte juist dat ik meer zou moeten doen.’

- ‘Des te beter! des te beter!’ zeide Kaas, en dribbelde naar zijn lessenaar terug, met ijver een pen uitzoekend. ‘Dus dan is dat in orde, - uw naam - als 't u blieft.’ -

Maar Johannes was vandaag niet in zeer meegaande stemming. Sints hij den Octopus had aangedurfd had hij veel meer noten op zijn zang.

- ‘Neen, ik kwam voor iets anders. Ik heb een goeden vriend die leeft en werkt voor de armen en verdrukten. Die

zoek ik. 't Laatst zag ik hem bij de groote mijnwerkers-staking in Duitschland. Na dien tijd heb ik niets van hem gehoord, maar ik weet zeker dat hij bij de arbeiders is. En mijnheer Van Lieverlee vertelde mij dat u midden in de arbeidersbeweging bent, zou u mij misschien kunnen helpen?'

- 'Hoe heet hij?' vroeg Dr. Felbeck.
- 'Ze kennen hem als Markus,' zei Johannes, doch het koste hem moeite den dierbaren naam hier uit te spreken.
- 'Markus?' herhaalden de heeren, wat nadenkend. 'Alleen Markus?'
- 'Markus Vis,' zei Johannes, met nog meer tegenzin.
- 'O, die!' zei partijgenoot Kaas.
- 'Markus Vis?' zei Felbeck zich tot de anderen wendend die in 't kantoor waren. 'Is dat....?'
- 'Ja! Ja!' zei Kaas, 'dat is diezelfde die laatst dat opstootje op de beurs gemaakt heeft.'
- 'Jeezes! die verdomde anarchist,' riep één van de slapgehoede, rookende mannen.
- 'Is dat een vrind van je?' vroeg Dr. Felbeck met een viezen trek om den neus.
- 'Ja mijnheer, mijn beste vrind!' zei Johannes ferm.
- 'Nou, baasje! je houdt er rare en gevaarlijke vrinden op na, hoor!'
- 'Weet u waar hij is?' zei Johannes onverdroten.
- 'Ik niet,' zei Felbeck minachtend. 'Weet iemand van jelui het soms?'
- 'Ik denk nou wel zoowat in de buurt van Meerenberg,' zei een andere man.
- 'Trommel!' riep Felbeck tot een andere klerk die was blijven schrijven. 'Waar hangt Vis tegenwoordig uit?'
- 'Markus Vis?' zei partijgenoot Trommel. 'Wel die is op 't oogenblik op het kantoor van een ijzerfabriek. Hij heeft een baantje.'
- 'Net wat voor hem,' zei een van de rookende mannen. 'Let op wat dat voor een hielelikker wordt, als hij maar eerst een boordje aan heeft.'
- 'Op welke fabriek?' vroeg Van Lieverlee.
- 'Op de fabriek "de Ruiter," van uw oom, mijnheer van Trigt,' zei partijgenoot Trommel.

- ‘Wanneer is hij daar gekomen?’ vroeg Van Lieverlee.

- ‘Ik denk een week of drie geleden.’

- ‘Is het zoo'n lange, donkere vent, met baard en krullend haar en een sporthemd?’

- ‘Juist! - net zoo!’ zeiden verschillende stemmen.

Van Lieverlee wendde zich af, ging voor 't raam staan, boog zijn hoofd achterover, haalde zijn zakdoekje uit, en proestte daarin, zoodat de omstanders niet recht wisten of hij niesde, lachte of ongesteld werd.

- ‘Neem me niet kwalijk!’ riep hij uit. ‘Er valt me iets koddigs in!’ -

Daar proestte hij weer en ieder zag duidelijk dat het van 't lachen was.

- ‘Een Mahatma!’ hoorde men hem prevelen, al proestende. ‘Och! och! - die is prachtig! Een Mahatma!’

De verschillende aanwezigen keken eenigzins beteuterd bij die uitbarsting, als wachtend op nadere uitlegging.

- ‘Had mij die beschrijving maar eerder gegeven, Johannes,’ zei Van Lieverlee, zich gaandeweg herstellend van zijn lachbui. ‘Dan hadden we de heeren niet lastig behoeven te vallen. Je vrind is op 't kantoor bij mijn oom. Ik heb hem verscheiden malen daar gezien.’

- ‘Wilt u daar dan met mij heengaan,’ zei Johannes. Hij sprak nog met ferme stem, maar ik verzeker u dat de tranen zeer dicht bij zijn oogen waren. Hij hield zich goed met alle macht, om de tegenwoordigheid van die mannen en partijgenooten.

- ‘Welzeker! - welzeker! bij gelegenheid!’ zei Van Lieverlee opgewekt - en daar begon hij waarlijk weer te lachen met een hevig half-onderdrukt geblaas, zoodat Johannes hem graag recht in 't gezicht geslagen had.

Hij deed dat echter niet, maar ging met Van Lieverlee de trappen af, zonder tot de proletarische klasse te zijn toegetreden.

- ‘Nu! adieu hoor!’ zei Van Lieverlee op straat, terwijl hij Johannes met overdreven drukte de hand schudde, ‘ik moet naar de Soos, - bij gelegenheid gaan we naar de fabriek - ik zal eerst eens informeeren, - bij gelegenheid, zeker! zeker!’

Met nog spotachtig vertrokken mond, en gemaakt onverschillig neuriënd, stapte hij weg. Dien avond zocht Johannes alleen de ijzerfabriek. Maar het kantoor was dicht en donker en niemand was er om hem bescheid te doen.

Op zijn kamertje vond hij een kleinen troost. Een vaas vol vergeetmenieten van Marjon.

XI

- 'Lieve Wistik,' zeide Johannes, 'laat mij uw hand vasthouden. Gij zijt mij toch een trouw en dierbaar vriendje. Nu heb ik er geen berouw meer van, dat ik van onder Windekinds manteltje ben weggevlucht om naar u te luisteren.' -

- 'Men moet zichzelf niet bewonderen, dat heb ik al gezegd,' antwoordde Wistik, 'maar het is een groote waarheid, dat ik zeer goed ben en al die slechte praatjes niet verdien. En wat waarheid is mag geweten worden, al noemen ze het grootspraak. Geen grootspraak, maar ook geen kleinspraak. Rechtspraak, dat is mijn idee.' -

Hierbij knikte het mannetje fier en zette zijn mutsje vaster.

Zij zaten aan een rotsige kust. De zon scheen fel op een steile roodachtige rotsenwand ter linke, rechts rees de glooying zachter en er groeiden boomen met fijnbladerig grijsgroen loof. Voor hen lag de wijde, zacht bewogen zee, al maar deinend en blinkerend in 't licht onder den frisschen wind. Niets was daar te zien als roode rots, en blauwe lucht en water. Het blauwe kristal-klare water plapperde en gorgelde en platste om de uitgeholde en aangevreten steenen voor hun voeten en verdween in spleten en grotten, waar de zeewier groeide en het roode koraal. Wat was het licht en frisch en ruim!

'Windekind zie ik nooit weer,' zeide Johannes. 'En dat is wel weemoedig, want het rijk van Pan was mooi. Maar ik berust er in, en ik geloof u nu dat er nog mooiers te vinden is. Vond ik eenmaal niet de duinen het allermooist en vreesde ik niet dat ik nooit ergends anders te huis zou voelen? Maar nu vind ik dit vreemde land grootscher, en ik voel er mij ook te huis. Waar zijn wij, lieve Wistik?'

‘Wat doet er dat toe?’ zei Wistik, die nooit graag liet blijken dat hij iets niet wist.

- ‘Het doet er ook niet toe,’ zeide Johannes. ‘De hoofdzaak is, dat ik weet dat ik het ben, ik, Johannes, en dat ik alles heel goed en duidelijk weet. Hoe ik gister op dat kantoor was en Markus gezocht heb aan de ijzerfabriek. En hoe men mij nu zou kunnen zien slapen. En toch droom ik niet, want ik ben klaar wakker, klaar wakker, en ik herinner mij alles.’

- ‘Juist,’ zei Wistik, ‘weet je nog wat Markus zei van de herinnering?’

Hij wachtte een oogenblik en vervolgde met plechtige zachter wordende stem:

- ‘De herinnering, Johannes, dat is een recht heilig ding. Want die maakt het verleden tegenwoordig. Nu de toekomst nog....dan waren we....’

- ‘Waarzoo? Wistik.’ -

- ‘In dien stillen herfstdag, waar het goud op de boomtoppen nooit verbleekt en geen takje kraakt....weet je nog?’ fluisterde Wistik bijna onhoorbaar.

Johannes knikte zwijgend. Na een wijle zei hij:

- ‘Het is al heerlijk, Wistik, dat ik nu ook des nachts blijf voort-herinneren, en blijf weten en wakker zijn, al slaapt mijn lijf in bed. Ik wil niet dood-zijn en neerliggen als een steen en alles vergeten, zooals men in slaap doet. Ik wil ook niet allerlei malligheid en nonsens droomen, of ik elken nacht gek word. Dat is een schande. Dat wil ik niet.

- ‘Recht zoo, Johannes. Niemand wil graag dood zijn en niemand wil graag gek zijn. En als de menschen slapen zijn ze dood en als ze droomen zijn ze gek. Daar zou ik voor bedanken.’ -

- ‘Ik zal probeeren te leven in mijn slaap, en wijs te zijn in mijn droom,’ zei Johannes. ‘Maar 't is moeielijk en de tijd is zoo vluchtig.’

Hij bezag zijn handen, zijn beenen en zijn gansche lijf. Hij had zijn mooiste pakje aan. Verbaasd vroeg hij:

- ‘Wat is dat voor een lijf, Wistik? dat ik aan heb? En hoe mal dat ik kleeren draag. Wat zijn dat voor kleeren?’

- ‘Zie je dat niet? Het zijn je eigen kleeren.’

Zoo was het. Johannes herkende ze precies. En in zijn

hand had hij één van Marjon's blauwe vergeetmenieten.

- 'Dat begrijp ik niet, Wistik. Dat ik een droomlijf heb, dat 's nachts met u op reis gaat, dat begrijp ik. Maar hoe komen mijn kleeren hier? Droomen dan mijn kleeren ook?'

- 'Waarom niet?' zei Wistik.

Verwonderd bleef Johannes hierover peinzen. Het water spoelde en klotste aldoor om de uitgeholde steenen. Het fijne kweelen van een sijsje klonk eenzaam en teeder tusschen de groote rotskloven.

- 'Maar als alles droomen kan, dan moet ook alles leven. Mijn broek ook, en mijn schoenen ook,'

- 'Waarom niet?' zei Wistik weer. 'Bewijs mij eens dat het niet kan.'

Daar zag Johannes geen kans toe.

- 'Of misschien,' hervatte hij, 'maak ik nu alles: rotsen, zee en lucht en kleeren. Een van tweeën. *Ik* droom het en maak het, of het droomt alles zelf en maakt zichzelf.'

- 'Anders kan het niet,' stemde Wistik toe.

- 'Maar dan zou ik ook wat anders kunnen maken, als ik dat wou.'

- 'Dat denk ik ook,' zei Wistik.

- 'Een viool? zou ik een viool kunnen maken? en dan muziek maken, op die viool?'

- 'Probeer het maar eens,' zei Wistik.

Zie! daar was de viool reeds, Johannes vatte die aan alsof hij 't jarenlang gedaan had. en bewoog de strijkstok over de snaren. Daar kwam de heerlijkste muziek, zoo mooi als hij ze ooit had gehoord.

- 'O, Wistik! hoor je? Wie had ooit gedacht dat ik zulke muziek maken kon.'

- 'Vraagal kan wat Vraagal wil, zei Pan.' - 'Ja!' zeide Johannes peinzend, en vergat zijn viool, die terstond verdween toen hij er niet meer aan dacht. 'Pan sprak ook van den rechten duivel, weet ge wel? Hij zei dat ik u moest vragen hem mij eens te toonen.'

Wistik had zijn knietjes opgetrokken en daar zijn armen omheen gelegd, zijn lange baard hing voor zijn schenen. Zoo gluurde hij even zijdelings naar Johannes, met een schuwen blik om te zien of Johannes het meende. Toen begon hij te

beven over zijn gansche lijfje. ‘Zullen wij wat over zee vliegen?’ vroeg hij toen.

Maar Johannes liet zich niet afleiden.

‘Neen! ik wou den rechten duivel zien.’

- ‘Wou je heusch. Johannes?’

- ‘Ja,’ zeide deze. Hij voelde zich nu een held na het aandurven van den Octopus.

- ‘Bedenk je goed,’ zei Wistik.

- ‘Hoe ziet hij er uit?’

- ‘Wat denk je?’

- ‘Ik denk,’ zeide Johannes, en hij begon strak en kwaad te kijken, ‘ik denk dat hij lijkt op dat gemeene zwarte wijf, Marjon's zuster.’

- ‘Waarom?’ vroeg Wistik.

- ‘Omdat ik 'r haat, omdat ze mij alles bederft wat ik mooi vind, alleen door de herinnering. Ze lijkt op Marjon en ze lijkt ook op die lieve vriendin waaraan ik altijd denken moet, en toch is ze 't niet, en is ze leelijk en gemeen. Ze heeft me ééns een zoen gegeven en dat heeft m'n leven bedorven.’ -

- ‘Mis, Johannes, daarop lijkt hij in 't geheel niet,’ zeide Wistik.

Plotseling bemerkte Johannes dat het heldere licht duisterder werd, en de groote vaste rotsen begonnen te trillen en te bewegen alsof ze werden gezien door heete lucht, door ongelijk gegoten glas of door vloeiend water.

En op eens *wist* hij, zonder er iets van te bespeuren, alleen door een innerlijk gevoel van namelooze beklemming dat *het* achter hem zat.

Het, ge weet het nog wel, niet waar? Het, dat ook bij den vijver zat, toen het arme meisje zich verdronk. Het zat achter hen, groot en doodstil. Zonlicht, zee en rotsen - gansch het schoone land vervaagde en vernevelde.

- ‘Hij is er,’ fluisterde Wistik, ‘achter ons. Hou je nu goed, Johannes. Je hebt het zelf gewild.’

- ‘Wat moet ik doen?’ vroeg Johannes, nu zeer zenuwachtig en verschrikt.

- ‘Niet bang zijn! in godsnaam niet bang zijn, dan ben je verloren.’ -

- ‘Moet ik God aanroepen? of Jezus? of een kruis slaan?’ -

- ‘Daar geeft hij hoegenaamd niks om, - daar lacht hij om, daar weet hij alles van. Hij amuseert zich zelf met bidden en kruisjes maken. De hoofdzaak is: wakker blijven en niet bang zijn. Hij zal heel vriendelijk zijn en je allerlei mooie en aardige spektakels laten zien, en hij zal je dommelig en bang willen maken. Maar je moet niet vreezen en niet vergeten. Hou vooral Marjon's bloem goed vast en hier....kijk.’

Wistik frommelde in het taschje dat altijd aan een band over zijn schouder hing, en haalde er tusschen allerlei rommel van steentjes, scharen, potloodjes en gedroogde planten, met zijn van spanning bevende vingertjes, een spiegeltje uit, met zijn naam netjes in de lijst gegraveerd. Toen zei hij, met bewogen stem, bijna sprakeloos van aandoening: ‘Hou dat goed vast, hoor! Dat is je behoud. - Nou! ga nu maar! beste jongen! ga nu maar.’

Het goede mannetje schreide.

- ‘Ga je niet mee?’ vroeg Johannes gejaagd.

- ‘Ik ben zijn grootste vijand,’ zei Wistik, ‘hij kan mij niet luchten of zien. Maar ik blijf in de buurt. Roep mij maar van tijd tot tijd, dan antwoord ik. Dan weet je dat je veilig bent....’

- ‘Welkom, Johannes,’ zeide een vriendelijke, zachte stem, en een warme, weeke hand vatte de zijne, ‘je bent toch, hoop ik, niet verlegen voor me?’

Was dat nu de Booze? Zulk een net, hupsch persoon met zulke aangename manieren en vleiende stem? Verbaasd keek Johannes om, naar de plaats waar *het* was. Hij kon niet scherp onderscheiden, en ook den spreker niet recht aanzien, maar het scheen een gewone, fatsoenlijke mijnheer met een oprecht, glimlachend gezicht en goed gekleed in bruin fantasiepak en stroohoed.

- ‘Wou je eens kennismaken met mij en mijn museum?’ ging de spreker voort. ‘Dat is uitstekend. Het zal je wèl bevallen. Maar wat heb je daar in je hand? Toch geen spiegeltje? Foei! dat moet je wegdoen. Zulke spiegels worden bij mij niet geduld. Daar heb ik een gruwelijken hekel aan. Die kweeken maar ijdelheid.’

De weeke hand wou het spiegeltje wegnemen. Maar Johannes hield vast en zei beslist: ‘Den spiegel houd ik.’

Nauwelijks had hij dit gezegd of er flitste in het rechtschapen, lachende gelaat een trek van onbeschrijfelijke boosaardigheid. Heel kort, maar duidelijk genoeg om Johannes met ijzing te vervullen en hem te doen begrijpen dat het wel werkelijk de Booze was.

Maar dadelijk werd het brave gelaat weer minzaam en klonk het:

- ‘Nu goed dan, zooals je wilt. - We zullen beginnen met mijn ondergeschikten eens te leeren kennen. Allemaal vrienden, kamaraden, of verwanten.’

Daar hoorde Johannes weer het bekende fluisteren en gichelen, dat hij had gehoord toen hij de handjes zag. Van alle kanten ritselde en schuifelde het, hij hoorde ademen en kuchen en snurken en allerlei rare menschelijke geluiden, alsof het krioelde van wezens rondom. Hij zag nog niets.

- ‘Je had je mij zeker heel anders voorgesteld, niet waar, Johannes? Met horens en een staart. Dat is alles verouderd. Niemand gelooft daar meer aan. We zijn die dwaze scheiding van goed en kwaad nu eindelijk goddank te boven. Dat is onhoudbaar Dualisme. Mijn rijk is zoo goed als het andere.’ -

- ‘Hoe noemt men u?’ vroeg Johannes.

- ‘Men noemt mij Koning Waan, Johannes. Ja! Ja! ik ben een Koning, al zie ik er eenvoudig uit. Die uiterlijke praal is ook uit de mode. Ik ben constitutioneel, burgerlijk, democratisch koning. Hier! Bangeling! kom eens hier. Dit is mijn meest vertrouwde helper, mijn rechterhand!’

Johannes kon niet laten te huiveren toen hij Bangeling zag. Een schunnig, in elkaar gedoken, bleek en vies jongetje, met rood-gerande oogen, die altijd schichtig links en rechts keken maar nooit rechtuit. Zijn magere knieën klapperden tegen elkander, en ieder oogenblik schokte zijn in lompen gekleed lijf van schrik en riep hij: ‘O God! o Jeezes! nòu zul je 't hebben! nou is 't te laat! nou is het te laa-âat!!’

Dit telkens aan te hooren en aan te zien zonder zelf bevreesd te worden, was niet gemakkelijk. Maar Johannes drukte zijn bloem vast aan de borst en riep:

‘Wistik.’

‘Ja! Ja!’ hoorde hij de stem van zijn goede vriendje.

Maar de stem klonk als van boven en wat verwijderd. En plotseling kreeg Johannes het duidelijke gevoel dat hij viel, bliksemsnel omlaag viel, in peillooze ruimten. Maar alles in 't rond bleef bij hem. -

- ‘Vallen wij omlaag?’ vroeg hij.

Koning Waan glimlachte met een valschen zoetelijken lach: ‘Niet zoo onbescheiden vragen als men op bezoek is,’ zei hij.

- ‘Achteruit!’ riep Johannes tegen Bangeling, die nu vlak bij hem stond te schokken en te kermen. Een menigte griezelige gestalten drong daarachter op. Grijnzende, verdraaide, mismaakte gezichten, sommige met dikken blauwen neus, andere met kwijlende lippen, nog anderen bleek en stil met gesloten oogen, maar met honend mompelenden mond, poogden dicht bij hem te komen.

Johannes kende deze gestalten wel, hij had ze vaak gezien in zijn droomen als kind. En gij zult er ook wel menigeen van gezien hebben, in de nachten voordat de mazelen bij u uitkwamen, of wanneer ge 's avonds eens wat veel rijstetaart gegeten hadt.

Maar dan waart ge er zeer bang voor, niet waar? evenals Johannes vroeger ook. Maar nu was hij in 't geheel niet bang meer. Als ze hem te na kwamen, dan riep hij ‘terug!’ met een geweldige stem, en dan verbleekten ze en krompen in elkaar als uitgedroogde paddestoelen.

- ‘Dit is Ginnegap!’ zei de Duivel, wijzende op een gestadig gichelend meisjesachtig wezen, met open mond, domme oogen en twee vingers in een grooten pulkneus. ‘Ook een voortreffelijk helpster. Hier hebben we Labbekak en Goedzak, allerliefste tweelingen, heelemaal gebouwd van goedheid en liefde. Kijk maar, alles drilt en flabbert als gelei, beenderen hebben ze niet, kwaad deden ze nooit. Als die niet in den hemel hooren, wie dan?’

- ‘Verstand hebben ze natuurlijk niet’, zei Johannes.

- ‘Maar hier, deze dan, nog een oude kennis van je. Meen je soms dat die óók geen verstand heeft?’

Wie zag Johannes daar? Pluizer, - waarlijk! zijn ouden vijand Pluizer. Maar hij keek lang niet zoo brutaal en fel als

vroeger. Hij verschool zich achter den rug van een dikken, doezeligen demon, toen hij Johannes zag.

- ‘Ga eens wat op zij, Sleur!’ zei de Koning tot den dikken demon, ‘laat Johannes zijn ouden vrind eens zien.’

Maar Sleur verroerde zich niet, want hij was erg log. Pluizer riep: ‘Weet de Dood daar wel van, Johannes, dat je al hier bent?’

- ‘Wat is 't nu hier eigenlijk?’ vroeg Johannes, ‘de hel? Is Dante hier geweest?’

- ‘Dante?’ vroeg de Duivel, en al zijn hovelingen fluisterden en gichelden en snaterden: ‘Dante? Dante? Dante?’

‘Je bedoelt zeker,’ hervatte de Koning, ‘die fraaie en luisterrijke plaats waar het zoo heet is en zoo stinkt, waar zand gloeit en bloedrivieren zieden en kokend pek borrelt, waar ze schreeuwen en gillen en vloeken en klagen en zichzelve verwenschen.’

- ‘Ja!’ zei Johannes, ‘daarvan heeft Dante verteld.’

- ‘Nu maar, mijn vriendje!’ zei de Duivel minzaam, ‘dat is hier niet, dat zie je toch wel. Dat is mijn rijk niet. Dat is het rijk van den ander, die ze zeggen dat Liefde heet. Bij mij wordt niet geleden. Ik ben niet zoo wreed. Ik doe niemand pijn.’ -

- ‘Dat begrijp ik wel,’ zei Johannes, ‘want zoolang ik pijn heb, leef ik en word ik gewaarschuwd. Is 't niet, Wistik?’ -

- ‘Ja!’ riep de stem van het mannetje, nu als heel uit de verte omhoog.

- ‘Wij vallen altijd door,’ zeide Johannes in spanning.

- ‘Denk daar niet om. Word je duizelig? Ik hield je voor zoo flink. Zie nu eens hier. Hier komt mijn rariteitenkabinet.’

En eer Johannes wist dat hij ergens was binnengegaan, bevond hij zich in een heel klein, bedompt kamertje. Het was net een badkamertje, met lage zoldering, en hel verlicht.

- ‘Dat dacht je niet, wel? dat wij hier zulk een goede verlichting hadden.’

- ‘Kunstlicht!’ riep Wistik's stem, zwakjes van omhoog.

- ‘Zie, hier ligt ook een bekende van je.’

En Koning Waan wees op een rechte witte gestalte die

stil op den steenen vloer lag, het was Heléne, en Johannes zag dat zij rustig sliep.

Twee demonen stonden er bij te kijken, de een was Bangeling, de ander een even klein en goor jongetje, dat op zijn nagels knauwde. Het had een veel te groot hoofd met misvormde ooren, een aniline-blauwen fluweelen baret op met rose lintjes, een Schotsch geruit vaal groen kieltje aan en een kort broekje, paars als bedorven bessensap.

- 'Dat is Degeneratie,' zei Waan. 'Die twee samen hebben haar hier gebracht. Een verdienstelijk stuk. We hopen haar te houden. Zie eens hoe rustig ze slaapt.'

Het aanzien van de bleeke, stille slaapster met het uiteengespreide zwarte haar maakte ook Johannes slaperig. Maar hij keek in zijn spiegeltje, zijn oogen met kracht openend, en riep 'Heléne!'

Even gingen de lange donkere wimpers op.

'Sst! mond houden,' zei de Koning. 'Hier komen we aan nummer twee, een fraai en kunstig werk.'

Door een deurtje, zoo laag en nauw, dat Johannes er zich door moest wringen, kwamen ze in een volgend vertrekje. Dat was een alleraardigst klein kerkje, een poppen-kerkje. De muren waren wit en kaal en de kaarsjes brandden. Op de preekstoel stond een klein domineetje en preekte ijverig met veel gebaren van handen en hoofd.

- 'Dat is dominée Kraalboom!' riep Johannes verbaasd. 'tegen wie heeft hij het?'

- 'Goed gezien, Johannes!' zei Waan. 'Denk nu maar niet dat hij dood is. Om hier te komen hoeft niemand op den dood te wachten. En zie je niet tegen wie hij 't heeft? Kijk, eens goed.'

'Spiegeltjes!' zei Johannes. Werkelijk was het kerkje leeg, maar overal waren aardige spiegeltjes aangebracht en in elk daarvan weerkaatste het dominees-gezichtje, met een heiligenkransje er om heen.

- 'Die spiegels zijn eigen fabrikaat, die gebruik ik veel. Alleen dat geïmporteerde goed kan ik niet dulden. Kijk! hier is 't pendant.'

Weer een kerkje, even keurig, net en licht. Maar hier waren veel meer kaarsen, ook bloemen en beelden, de wanden

waren kleurig beschilderd, en pater Canisius stond in schitterend goud-geborduurd gewaad te bidden en te prevelen voor 't altaar.

Johannes keek op naar de gekleurde raampjes. Daarachter was het pikdonker.

- 'Wat is daar buiten?' vroeg hij. 'Laat mij er eens uitkijken.' En het scheen hem of hij het gesmoezel en gegichel der demonen hoorde, die buiten door de vensters gluurden.

- 'Afblijven! stilte!' riep de Koning streng.

- 'Wistik!' riep Johannes.

- 'Ja!' klonk het nu, heel fijn en ver. Ze vielen, vielen nog altijd.

Door een laag en nauw gangetje gingen zij naar 't volgend nummer. Daar rook het niet heel frisch, en Johannes bemerkte spoedig dat dit vertrekje overeenkwam met wat men in zijn ouderlijk huis gewoon was 'de beste' te noemen.

Midden op den wit-houten vloer stond een omgekeerde vuil-water-emmer. Een plasje dik, vies vocht leekte er om heen.

- 'Hier-onder' zei koning Waan, 'zit een van de merkwaardigste nummers uit mijn collectie. Het is een beestje dat de gewoonte heeft alles precies te beschrijven wat het ziet. Zijn leus is: *Waarheid bovenal!* Mooier kan het toch niet. Ik doe er zeer interessante proeven mee. Soms zet ik 'm hier, soms weer dáár. Nu zette ik 'm hieronder en hoor nu eens.'

Een zacht stemmetje kwam eentonig van onder den emmer uit:

'Zacht vettig-grijs-violet-afbruinend tegen roomwit klonterkazende streep-stolsels, lang flijmerfladderige neergekronkelde wentel-slierten zijgen
bleek-geel-neer-doezelend uit donkertopazige slijm-grot-verwulfsels, week fluimig grauwachtiggroen heen-dommelend...'

en zoo ging het stemmetje dóór tot Johannes heelemaal misselijk en slaperig begon te worden.

- 'Aardig he? Laatst zette ik hem in een kwispedoor. Dat had je moeten hooren. Hier is zijn etiket.'

En hij wees op een keurig net bordje waarop stond: *Afdeeling Schoone Kunsten. Naturalist, var. Woordkunstenaar. Vindplaats: Vasteland van Europa. Tamelijk zeldzaam*.

- 'Is Van Lieverlee hier ook?' vroeg Johannes.

- ‘Jawel! die zit een paar licht-eeuwen verder, sonnetten te maken,’ zei de Booze. ‘Het is hier zeer groot, al zou je 't niet zeggen. Ik kan je maar een klein gedeelte laten zien.’

Toen kwam ze aan een afdeeling ‘*Wetenschappen*’ en de duivel zei:

- ‘Zie, dat is wat voor jou! Wijsheid-zoeker!’

En door een nauw kiertje liet hij Johannes in een klein, helder verlicht kamertje kijken, dat geheel en al vol boeken zat. Daar stond professor Bommeldoos, op zijn hoofd.

‘Dat heeft Pluizer hem geleerd, - en zie je nu dat kunstige toestel dat hij gemaakt heeft, van spiegels en koperen buizen? Dat is om er mee in zijn eigen hersens te kijken. Dan denkt hij dat hij nóg wijzer zal worden.’

Professor Bommeldoos was geheel verdiept in zijn ingewikkeld toestel en tuurde, tuurde met alle macht in een vreemdsoortig gedraaide buis, waarvan het eind op zijn achterhoofd stond.

Daar hoorde Johannes een zacht loeien en ruischen, als van een windvlaag.

‘Stilte!’ riep de Duivel nijdig.

Maar het windgeloei hield aan en werd sterker.

‘Wat is dat?’ vroeg Johannes.

‘Dat is de Dood,’ zei de duivel wrevelig. ‘Die heet een bondgenoot van me, maar telkens stuurt hij hier mijn zaken in de war. Bij duizenden rooft hij de mooiste exemplaren van mijn collectie. Vooral de gekken.’

- ‘Ze zijn hier allen gek,’ zei Johannes.

- ‘Ja, maar die je overdag gek noemt, die snapt hij me weg. Hier komen we in de afdeeling: “*Geluk*”. Dit is de rijkste man der wereld. Wil je een vergrootglas?’

Het hokje, waar de rijkste man der wereld zat, was van goud, maar zoo klein dat Johannes er onmogelijk zelf in kon. De rijkste man had een groot hoofd, gansch kaal en vaal, en een zeer klein, nietig lijfje daaronder. Hij bewoog zich langzaam heen en weer, als een rups die zich inspint, en uit zijn smalle lippen kwijlden gouden draden, waarvan hij een cocon maakte om zich heen.

Johannes griezelde: ‘Arme kerel!’ zei hij.

- ‘Gekheid! gekheid!’ zei de duivel. ‘Ze zijn hier allen gelukkig. Ze weten niet beter. Ik plaag niemand, zooals die

Ander met zijn eeuwige liefde. Zoo heb ik hier de afdeeling “Strijd”. Je zou zeggen dat ze daar ongelukkig moesten zijn, maar integendeel. Ik ben over 't algemeen een vijand van strijd, ik verkies de vrede, dat zul je straks zien. Maar deze strijd is een genoegelijke, daar hebben de lui zelf schik in, daarom hoort hij hier.’

En nu kwamen een gansche rij zeer kleine hokjes, waarin het stommelde precies als in een kippenhok bij avond, als de kippen slapen gaan. Op elk hokje stond een naam: *Godsdienst-strijd, Partij-strijd, Klassen-strijd*, en als Johannes door een klein raampje naar binnen keek zag hij één enkel mannetje, dat zeer rood en opgewonden stond te schermutselen voor een spiegel, waarin zijn eigen beeld zoo zonderling weerkaatste dat het een geheel ander leek.

In het derde hokje zag Johannes Dr. Felbeck, met verwoedde vuisten vloog het ventje telkens op den spiegel aan en trapte en schold en raasde, dat het schuim hem van den mond vloog.

Toen kwam een zeer lang en al smaller toeloopend zaaltje, waarop stond: *Liefde* en *Vrede*.

- ‘Ziezoo!’ zei de Duivel. ‘Hier kunnen we harder praten. Hier worden ze niet gauw wakker. Gezellig en liefelijk is 't hier, niet waar? Er is ook een afdeeling ‘*Rein Leven*’ bij, en ‘*Vroomheid*’ en ‘*Weldadigheid*’.

In het zaaltje stonden vele kleine bedjes als in een ziekenzaal. En Johannes zag hoe Labbekak en Goedzak ijverig heen en weer sloften op afgetrapte vilten pantoffels en overal kopjes warme thee en lepeltjes van strooperigen drank uitdeelden. De wezens in de bedjes likten dan de lepeltjes af en sliepen weer in.

Daarbuiten gierden en gichelden de demonen veel luider, en het omlaag vallen was nu zoo duidelijk dat Johannes duizelig werd.

‘Hier doet de Dood me ook veel kwaad.’ zei de Duivel.

Johannes keek naar hem. Hij zag er nu gansch anders uit. Zijn bruine pak was weg en hij had een glad en lenig lijf, glinsterend als slangevel en iriseerend als water waarop teer gedroppeld is. Zijn gelaat was ook niet meer zoo minzaam. Het stond hol en grimmig en begon op een doodskop te lijken.

- ‘Gij zijt de rechte dood!’ zei Johannes ‘die ander is een goede vriend van me. Dien vrees ik niet meer.’

De duivel lachte en stak de hand uit naar zijn bloem. Maar Johannes klemde die vast tegen de borst. De bloem hing al slap en scheen te gaan verwelken. Het spiegeltje trilde hevig in zijn hand, zoodat hij moeite had het vast te houden,

‘Wistik!’ riep hij.

Hij luisterde, maar hoorde niets. Nu scheen hij te vallen in suizende vaart. Johannes werd zeer verontrust. Het lange zaaltje met de bedjes liep al door en werd steeds enger.

- ‘Wistik! Marjon! er uit! er uit! Vrijheid!’
- ‘Ik heb ook een afdeeling ‘*Vrijheid*,’ zei de Duivel, en hij wees naar een mannetje dat bezig was een lang lint waarop ‘*Vrijheid en Recht*’ stond om zijn hoofd en armen en beenen te winden, tot hij geen lid verroeren kon.

‘Neen!’ riep Johannes, en hij bonsde met zijn beide handen, waarin nog spiegeltje en bloem waren geklemd, op een vlakke, harde deur. Op die deur stond ‘*Zonde en Schuld*.’

- ‘Pas op!’ zei de Duivel. ‘Zie je niet wat er op staat?’
- ‘'t Kan me niet schelen!’ riep Johannes en beukte los.
- ‘Pas op! pas in godsnaam op!’ riep Bangeling.
- ‘Help! Wistik! Marjon! Markus! help!’ riep Johannes, en trapte de deur in....

Toen zag hij voor zich een grondelooze zwarte nacht. Maar het was ruimer en hij voelde de beklemming wijken.

En alle demonen zag hij nu achter hem aan komen en ze speelden met iets, iets blinkends, dat ze elkander toegooiden. Ze sjorden en trokken er aan, en spuwden er op, en deden er nog veel erger dingen op, zooals alleen zeer vuile en brutale wezens kunnen doen.

Het was een boek, en daarop zag Johannes zijn naam staan. Zijn naam en zijn Van. Johannes heette ‘de Reiziger’ van zijn Van.

Eindelijk pakte een demon het boek bij een blad en slingerde het hoog in de lucht, om het stuk te scheuren. De bladen wapperden en blonken, maar gingen niet stuk. En het boek daalde niet meer, maar ging al hooger in den donkeren nacht, totdat het een sterretje scheen in de verte.

Daarna bleef Johannes met alle aandacht kijken, en het was hem als ware hij een licht stuk hout, of een luchtbel, die uit ontzachlijke diepten der zee, al sneller en sneller naar de oppervlakte stijgt. Toen werd de hemel langzaam blauw en licht.

Eindelijk dreef hij in den vollen dag. Nog gingen zijn oogen niet open, maar hij voelde dat hij in zijn daglijf was terug gekeerd en hij bleef nog een wijle in de lichte, stille, zalige sluimering van een genezen zieke, of van een doodmoe thuisgekomene na bangen tocht.

(Wordt vervolgd.)

Verzen
Door
H. des Tombe-Drabbe.

I
Artiest-zijn

Voor mijn zusje.

O vast geluk van stil in zich te voelen
't Artiest-zijn als een zeker, trouw bezit,
Dat slaapt, waarom zich 't leven heen kan woelen,
Zóó dat de ziel werkloos schijnt vastgeklit

In 't wichtig web van 's werelds niets-bedoelen,
Gevangen tijdlijk tusschen 't hard gebit
Van 's levens kleinheid, toch bewust des koelen
Aêms van 't gewijde dat in alles zit.

Een bloemeknop in 't voorjaar: zomerwarmte
Zal ééns die oopnen tot een gloriestuk,
Omdat de zon er *is* en alle armte

Wel wijken moet voor 't sterk natuurgeluk.
O ziel die uit de ijskorst van het kleine
Toch telkens weer verheft 't nu eenmaal mijne.

II

Ik heb ze lief, die verzen van u, vriend,
Dien ik wel vriend mag noemen, is het niet?
Ik zit nu stil alleen, en sla uw woorden op,
En als ik lees geloof 'k weer in mezelve,
In *u* vooral ook, want het kan niet wezen
Dat gij niet goed zijt, die zoo schrijven kunt.
Neen, 't kan niet, en toch heb ik steeds geweten
Hoevele dichters anders *zijn* dan *spreken*.
En dat juist maakt uw verzen mij zoo lief,
Omdat ik mij op niemand wil verlaten;
Alleen op u, dien 'k waar denk bovenal.
Ik wil u dan ook zeggen dat uw bijzijn
Mij goed doet, en het beste van mijn denken
Zal bovendrijven als ik met u ben.

Ik ben alleen wat bang dat van *uw* woorden
Iets in *mijn* lied mocht klinken: evenals
In 't bosch een vogel leeft, hij voelt zich één
Daarmee, en *is* dat ook, want hij behoort
Aan 't bosch, en 't bosch aan hem, nietwaar?
Zoo zijn uw verzen, wouden waar mijn ziel door leeft,
Wouden die vol zijn van wat vreugde geeft.

Of als in 't voorjaar 't fijne geel der bloemen
Zich uitspreidt, of als 't koren in Augustus
Rijp ziet en goud, kan iemand dan vergeten
Dat zon en zomer over de aard zijn uitgeweven?

Gelijk de mist des winters over 't land gedreven
Omsluit als in een droom elk ding, elk blad,
Zoo rust mijn ziel in 't rhythmus van uw spreken,
Beladen met de klare droppelen die leken.

III
Herfst

Beladen met hun eeuwge wisseling van schoonheid
Staan nu de boomen wachtend in hun gouden waas
Van mist en blâren, licht aan de ijle twijgen
Nog toevend éven, als een spelend kind
Dat vèr muziek hoort en zijn drukke spelen
In ongeweten aandacht peinzend staakt.
- Er dwaalt iets in de lucht van dunne
En luchte weefsels waar 'k door wandel als
Vlokken sneeuw die in de ruimte drijvend,
Geruischloos dalen in hun stâgen, zachten val.
De lucht hangt als een breede bleeke sluier
Des doods, en over 't matte geel op de aarde
Loopen mijn voeten zonder 't minst gerucht.
O 'k mocht zoo gaarne uit het leven scheiden
Nu 't áller-schoonst en áller-droevigst is: -
Dit leve' is maar een vreemde witte veêr,
Waarvan 'k de deining niet, alleen het eind begeer.

Verzen
Van
Karel van de Woestijne.

I
Herfstdeun

Een zelfde droom die wies op beider aangezichten
en heeft op géen van beider weze' een lach genood,
en voor ons oog, gekeerd van geer'ge dage-lichten,
geloken, rees het beeld van eindlijk vreed'gen dood.

Geen meren meer waar 't keerend-welig avond-wazen
een wisselend geneucht van eendre weelden breidt;
een zelfde droom alleen die vreezen en verbazen
en stiller vreugd de vreê der eeuwigheden wijdt.

Een droom die, blijde en bleek van één-genoten zoenen,
beschaamd om eigen diepte in needrig heil verloom';
een droom, een will'ge droom van eindeloos verzoenen;
een schoone en vreemde droom van wèlke rust? Een droom...

II
Lied

Ons lust, van dubblen drift verlamd,
klopte aan de poort met moede vuiste;
- en 't oude huis, van rouw beklamd,
verwonderlijk-ontwakend, druischte...

Ons wee-moed dan, ten boom gegaan
die 't laatst-verdroomde heil behoedde:
zie, beider naam, ter schors bevaên,
was eene blijde wonde, en bloedde...

o Vreemd begoochelende klem
om harten waar de liefde duistert...
Ons stem heeft in een meisjes-stem,
verwonderd, vroegre vreugd beluisterd.

En 't gore roerelooze moer
waar droom na droomen hooploos zegen:
o torve erinn'ring, teeder snoer
van peerle aan peerle aan-een geregen...

- Dan hebben wij ter hardste rots
het beeld van beider min gedreven;
en zie: ons wrevelige trots
herkende 't keerend beeld van 't Leven.

Schemeravond
Door
Is. P. de Vooys.

Nascheem'rend licht
van fellen zonnedag,
dat wijkend bleef nog sterk,
hangt over 't avondland.
Vandaag heb ik mijn stage plicht
stardoende en onvermoeid verricht,
tot ik in weeld'rig beeldend werk
verschrikt, verblijd, een ziel bemerk,
en toen, als met een witte vlag
van heim'lijk blijde en stille lach,
naar buiten loop, naar bloem en plant,
in 't schemerbleeke zomerland.

Witsneeuwig bloeit,
met trossen uitgespreid,
een struik hortensia,
die peinzend ik bekijk.
In tuin, die daags de zon doorgloeit
en 't kinderspel doordraaft en -stoeit,
praalt rijk haar pracht, die mij geleidt,
ooggids naar ziel, in ruimten wijd,

waar droomenschoon zoo rein ontsta
als bloemtros der hortensia;
die ik in 't schemerlicht bekijk,
verrukt en met veel vreugden rijk.

Roodglanzend dons,
van goud op gelen grond,
zie 'k in een enk'le kelk,
uit bladergroen ontbloot.
En als uit warrig stadsgegons
draagt klank van brommend klokgebons
ver over velden lied'ren rond,
zoo bindt die bloem een wijd verbond
van teere droomen, bevend elk
in 't lied dat nimmermeer verwelk'.
Indische kers, met geel en rood,
in schemer de eigen ziel me ontsloot.

Isadora Duncan[1)]
Door
J. Jac. Thomson.

Zooals een zonnestraal, verglijdend tusschen
Gordijn en muur en dansend op mijn tafel;
Zooals een bleek-verwaaide manerafel,
Die in m'n bed viel, naast mijn oor, op 't kussen;

Zooals een fluit, diep in het duistre bosch,
Die kweelend klaagt in volle, vochte tonen
Boven 't geheimvol suizen - want de schoone
Wind dringt voorzichtig jonge blaren los:

Zoo teer is uwer voeten dans, het streelen
Van uwe leden, die stil heneglijden
Voorbij mijn oogen; o nu wordt het blijde,
En heel ver en zeer fijn is er een spelen

Op snaren, strak gespannen; ziet gij ook
De stilte beven voor uw lichte blikken?
Over de wereld gaat een zoet verschrikken
Nu zoo de schoonheid wonderbaar ontlook.

1) Met toestemming van den Dichter overgenomen uit de *Vox Studiosorum*.
A.V.

Ik weet niet of gij werkelijk daar gaat
En ik hier zit en u zie, of is 't maar
Een droom en ben ik 't niet, en is uw haar
Niet zwart, uw oog geen donkre agaat;

En is dit alles maar betoovering,
Oneindig zalig oogenblik, geschonken
Voor 'k weet niet wat voor goeds; ontzonken
Der hand des Tijds, die peinsde in mijmering?

Maar neen, gij zijt er, want uw handen leven
Zóo als 'k geen menschenhanden leven zag:
Witte kapellen in een zonnedag,
Twee witte wolkjes, van de lucht gedreven;

Handen, als sponnen zij het gouden garen,
Dat door den hemel naar beneden glijdt,
Handen, waarom men wel bijwijlen schreit,
Handen: gedempt geluid van fanfaren.

Met gouden sleutel hebben zij ontsloten
Een lange gang naar 't eindloos labyrinth
Van uw zoete betoovering; ik vind
Geen uitweg, maar er wordt heel ver en zacht gefloten...

Het Jongste Orchest-werk van Carl Smulders
Door
J.C. Hol.

(Slot van afl. X blz. 236).

Pallida no, ma più che neve bianca,
Che senza vento in un bel colle fiocchi,
Parea posar come persona stanca.
Quasi un dolce dormir ne' suoi begli occhi,
Essendo 'l spirto già da lei diviso,
Era quel che morir chiaman gli sciocchi.
Morte bella parea nel suo bel viso.

(*Trionfo della Morte*. Capitolo I).

De harmonische eenheid wordt weer hersteld. De *marche funèbre* waarmee de gelieven ten grave worden gebracht, vangt aan in *b*-klein:

Harp in de onder-octaaf verdubbeld: p. ma marcato, celli en c.-bassi: p. pizz. pesante.
Twee Clarinetten Pauken.
Fagot. Harp. Celli. C.-bassen.
p
p ma poco marcato.

Dit laatste deel is meer dan een treurmarsch, het is de epiloog van het drama dat wij in tonen hebben doorleefd, het is een *Trionfo della Morte*, zooals Wagner dien voor *Siegfried* heeft geschreven. Het voorbeeld in *Götterdämmerung* is van te noodwendige natuurlijkheid dan dat Smulders van het erin neergelegd vorm-gevend beginsel had kunnen of mogen afwijken.

Ook hier trekken de hoofdmotieven van het symphonisch drama voorbij aan ons oor, bijdragend tot de muzikale apotheose der hoofdpersonen, die in hun klank-symbolen worden verheerlijkt. Er is in deze plechtige klankverheerlijking iets als een troost, bijna een ideëele bevrediging aan het slot van dit droef-eindend drama, te zeer geboren uit den geest der muziek om anders te eindigen. Dit deed mij spreken van den 'Trionfo della Morte'. Wiens heengaan een droefheid verwekt als in déze treurmarsch is uitgedrukt, die is niet vergeefs gestorven, die trionfeert wezenlijk over den dood. Terwijl de aanvangsperiode (zie laatste muziek-citaat) tweemaal herhaald wordt, zingen hobo en Engelsche hoorn bijgestaan door de hoorns, den ontroerenden klaagzang:

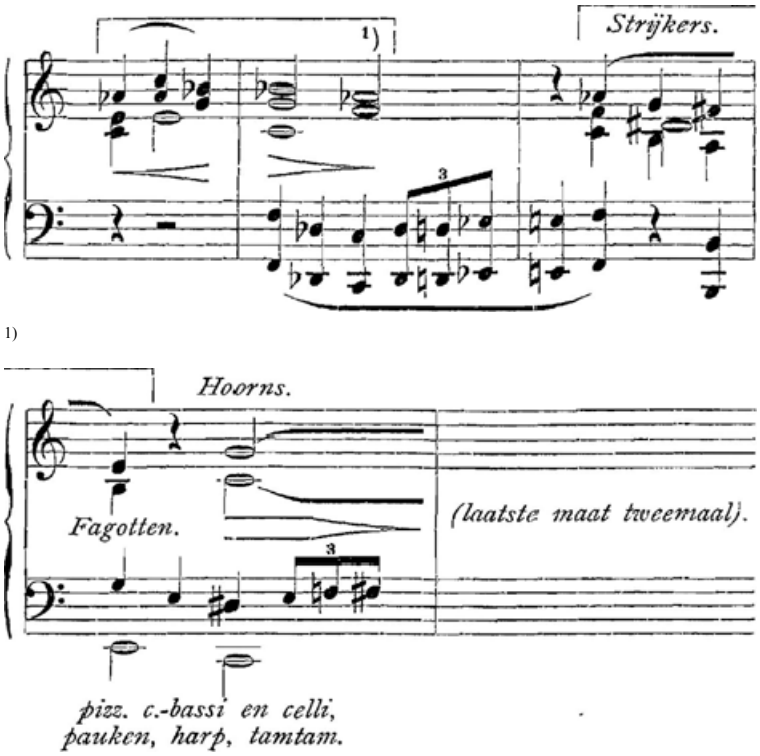
Tamtam-slagen geven aan de somber-plechtig voortschrijdende bas-tonen een metaal-galm: 'de klokken luiden, luiden hen uit'. Opmerkzaamheid verdient de in de eerste vijf maten

vijfmaal gevarieerde gedaante der onderdominant (in de eerste maat ook op te vatten als tonica-parallel) waardoor de in de vrije program-muziek allermeest noodwendige *varietas in unitate* op gelukkige wijze tot haar recht komt.

In een akkoord-schema weergegeven ziet het er zoo uit:

Nadat dus de toonaard (*b*-klein) gefixeerd is, wordt moduleerend voortgegaan over Bes en Ges naar F-klein (de aanzwellende en afnemende tertsen-figuur), van welken toonaard een antwoord op de tertsen-figuur naar E-klein voert; de ontroering wordt hier in de sext-appoggiatuur (g^1) op treffende wijze geresumeerd; daarna wordt de plechtige aanvangs-beweging hernomen, het hoofdmotief in de fagotten:

Dan gaat, soberste uiting van diepste droefheid, de kleine terts alleen verder, de sleepende schrede van den lijkstoet markeerend, tot het Numaine-motief optreedt, de klagende appoggiatuur tweemaal gevend, tweemaal begeleid door de ontroerende akkoord-schrede van den aanvang (derde maat van het eerste deel, zie aflev. IX blz. 326):

1) Vergelijk laatste muziek-citaat, twee laatste maten.

voerend naar de geweldige smart-uiting die er ligt in de volgende tertsen (sept en groote noon, met hun opwaartsche wisselnoten, zich chromatisch oplossend naar *Bes*):

(De drie laatste voorbeelden sluiten onmiddelijk aan elkaar).

Het Numaine-motief wordt herhaald, dan voert het, in tertsen opstijgend boven het dominant-sept-akkoord van Des in prachtigklinkende wijde ligging van tuba en trombonen, naar het eerste liefdes-motief in tertsen dat als voortzetting van het Numaine-motief neerdaalt:

Dan leidt dezelfde climax die in het vorig deel tot de catastrophe voerde, nu beteekenisvol (op de ziele-inspanning volgt niet meer de dood, doch de overwinning) naar de apotheose van het Numaine-motief; ontdaan van schuchterheid en wijfelmoed, triomfeerend over den dood, weerklinkt het door drie trombonen *forte* in de dominant van D.

Hier met den parallel-toonaard van *b*-klein begint het middendeel van de drie-deelige treurmarsch. Terstond sluit zich het Ymnis-motief op gelijke wijze aan, *ff* door drie trompetten geblazen, ingeleid door een chromatische zestienden loop van fluit, hobo en klarinetten, vergezeld van chromatische opstijgende triolen in de bas, getint door den metaal-galm van opgehangen-bekken-slagen.

Ymnis' geest leeft nog in het terstond volgende (aanvangs-) motief in C-groot, waarin de tonica- zoowel als de dominantquint de voor hem karakteristieke, overmatige gedaante hebben aangenomen:

Ymnis zegeviert zelfs over de door den dood verwekte droefheid, waaraan hij een mannelijk, zij het ook snijdend karakter verleent. Bovenstaande twee maten worden precies zoo herhaald in *Ces*, dan volgt het hoogtepunt der *marche funèbre* in G-klein, het aanvangs-motief door een plechtig *unisono* gegeven in de bas, de aan het slot verbreede hobomelodie er boven met de oorspronkelijke (niet overmatige) harmoniën:

De émouvante tertsen-figuur (zie blz. 303 2e voorbeeld) wordt nu een terts lager met grooteren dynamischen nadruk herhaald (in Cis), de antwoordende overgang voert naar C-klein. Vier hoorns doen nu geheel alleen *unisono* de tot een illustratief element van groote beteekenis geworden kleine terts drie maal hooren. Van *ff* snel in kracht afnemend:

maken zij aan het dynamisch hoogtepunt van de marsch een einde; de stoet die, uit de verte genaderd, eenigen tijd nabij was, trekt weer af. *Piano* klinkt thans het marsch-motief in de strijkers en hout-blazers waarin het Ymnis-motief (trompet, hoorns) nog een flikkering van levendigheid brengt. Dan veroorzaakt de volgende lange melodie een laatste snel verklinkende climax, die klinkt als een laatste klacht over de verstoorde wenschen der blanke meisjes-ziel (immers de celli en bassen doen het Ymnis- en het Numaine-motief (in triolen) hooren):

Een korte overgang met volledige cadence in b-klein, gedurende welke de hoorns vier maal de kleine terts-schred doen hooren, voert in het derde deel, de zeer korte herhaling van den aanvang der marche funèbre, zonder de beide eerste maten die de beweging markeerden (dit hebben de hoorn-tertsen reeds gedaan). De 7e-8e maat (de op blz. 302 meegedeelde tertsenfiguur in eenvoudiger vorm), wordt driemaal herhaald in verscherpt dissonante gedaante - de quint der dominant is verhoogd; de dominant-terts blijft als groote tonica-sept liggen, de tonica-priem wordt als dominant-quart geanticipeerd, de noon en sept worden chromatisch opgelost - al deze dissonanten echter verzacht door het week timbre der s t r i j k e r s :

Dit driemaal concludeeren van den quint-val doet het slot op onmiskenbare wijze naderen, rustige akkoorden brengen het, omlaag schrijdende boven het marsch-motief in bes:

Doch het *trugschluss*, voorbereid door de chromatisch stijgende bassen, vraagt nog een oogenblik om uitstel: het maakt een afsluiting in den aanvangs-toonaard mogelijk.

Het Numaine-motief treedt nog eenmaal op in violen en alten; een opnieuw uitwijkende cadence brengt ons naar B. Voor het laatst klinkt het aanvangsmotief in de fagot, voor het laatst luiden de doods-klokken terwijl de praegnante kleine terts (fagot) de heel in de verte aftrekkende lijkstoet resumeert. Een lang akkoord van b-klein, aanzwellend en afnemend, besluit het werk.

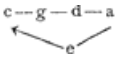
* * *

Werpen wij thans een resumeerenden blik op de contrapunctisch-harmonische techniek dezer orchest-ballade, dan zien wij dat twee factoren daarin een belangrijke rol spelen: de terts-verwantschap en het noon-akkoord,

Het laatste element, dat, gelijk wij zien zullen uit het eerste zijn oorsprong neemt, geeft aan het werk een doorzichtige harmonische structuur; het eerste verleent aan de onderdeelen hun innigen psychologischen samenhang, het is de band der innerlijke noodwendigheid die het in groote vrijheid gecoördineerde tezamen houdt.

Allereerst wat is terts-verwantschap? Men kan dit niet duidelijker maken dan door een voorbeeld van een der 16e eeuwsche grootmeesters, uit den tijd waarin het samenklinken

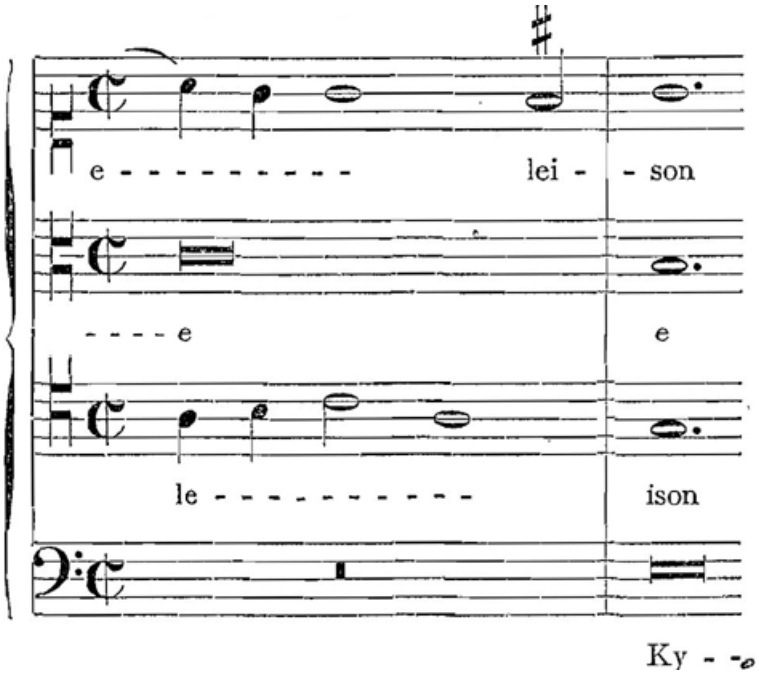
van melodiën in tertsen (door de verwantschap der aeolische, ionische en phrygische toonaarden) een bijzondere rol speelde[1)], en ook de toonaard-cirkel door quint-verwantschap alleen niet te sluiten was (wegens de ongeschiktheid tot cadence-vorming van den phrygischen toonaard):

; of indien wij nog een schrede teruggaand in de geschiedenis den dorischen toonaard als middelpunt beschouwen en de rol die de tertsverwantschap in de kerktoonaarden speelde, tot uitdrukking

brengen: d{	g	(De ionische toonaard staat hier in de plaats van den lydischen, die met *b* door zijn overmatig quart van zelf in het ionisch moduleerde en met *bes* daaraan geheel gelijk was.)
brengen: d{	e	
brengen: d{	c	
brengen: d{	a	

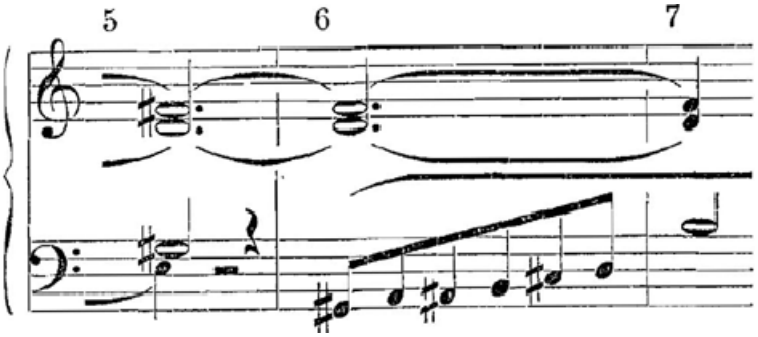
De volgende cadence uit een kyrie in den hypophrygischen toonaard van Giovanni Animuccia (in 1567 te Rome gedrukt) zal ook den nieuweling in muziek-historische dingen het wezen der tertsverwantschap duidelijk maken:

1) Voorbeelden van dit zgn. uit-tertsen van melodiën waardoor uit een tweestemmige compositie een drie- resp. vierstemmige gemaakt werd, vindt men in Haller's *Kompositionslehre für Polyphonen Kirchengesang*, blz. 177-178.

Dit is een cadence in den mixolydischen toonaard (waarin dit eerste *kyrie* later ook sluit) uitgevoerd door de drie bovenstemmen, die tot dusver alleen aan het woord zijn. Dat de bas tegelijkertijd het hypo-phrygische thema op *e* inzet brengt hierin geen verandering (stempelt bijv. de cadence geenszins tot *trugschluss*), doch verandert wel de gevolgen: zij maakt gebruik van de tertsverwantschap der phrygische en mixolydische toonaarden (d.i. van het feit dat den drieklanken op beider grondtonen de terts g-b gemeenschappelijk is, en dus met de *g-b-g*[1] van het mixolydisch slot de *e* goed samenklinkt), zij verijdelt een modulatie (die te vroeg zou komen daar nog niet alle vier stemmen het thema deden hooren) en herstelt den hoofd-toonaard. Het is de moeite waard op te merken dat deze *e* der basstem niet zoo consonant is, als Animuccia wel meende; want hoewel de mixolydische quint (d") in de cadence verzwegen is, als boventoon klinkt zij toch mee, en het is de onder-sept van deze quint die hier vrij wordt ingezet.

Deze laatste overweging brengt ons des te spoediger *in medias res*, want zij doet zien dat Smulders in de vijfde tot zevende maat zijner Ballade in omgekeerde richting hetzelfde deed als Animuccia:

In maat 4 en 5 klinkt het dominant-noon-akkoord van A met verzwegen quint, in de vijfde maat verstomt de priem (e); de gis (terts) verstomt ook doch wordt in de zesde maat een octaaf lager weer ingezet en begeeft zich langs B en d naar b, zoodat hier de bovenste drieklank (b-d'-fis') van het noon-akkoord overblijft, terwijl priem en terts weggevallen zijn. Voegt dus Animuccia aan een gegeven terts een nieuwe (streng

genomen dissonante) terts toe, zoo laat Smulders hier twee tertsen wegvallen, die tegen het overblijvende akkoord-bestanddeel dissoneerden, en opereert met den overblijvenden drieklank als tonica verder. Want de modulatorische samenhang van het werk laat niet toe, hier het noon-akkoord als onderklank-onderdominant in *fis* (fis'-d'-b) op te vatten waarvan dan de benedenliggende sept en noon zouden verstommen.

Eerstens laat het noon-akkoord met groote terts het toonaard-gevoel niet in de geringste onzekerheid; het is dur- en niet moll-akkoord en bevat als zoodanig alle tonen der diatonische scala behalve grondtoon en terts.[1)]

Ten anderen bewijst het feit dat het Numaine-motief in dit eerste deel een hoogtepunt bereikt in de beide terts-verwante toonaarden van *A*, in *C* en in *Fis*, dat de componist ook werkelijk *A*-groot heeft gehoord en bedoeld, gelijk deze dominant van *A* nog later als karakteristicum voor *Numaine* optreedt.

Ten derde moet ook het aanvangs-akkoord van bes-klein als onderdominant worden gedacht, zoo wij het b-klein ook als zoodanig en niet als tonica opvatten. Dit is niet onmogelijk hoewel de Ballade dan met een muzikaal ‘en toen’ zou aanvangen (de formule der op blz. 327 der September-aflevering meegedeelde sequens-gang wordt dan: $D^{5>}T^{5<}$), doch de karakteristieke modulatie naar *bes* even voor het einde van den eersten zang, verliest dan alle psychologische beteekenis, zoo goed als de uitwijking naar *D* aan het slot; bovendien valt de tonale eenheid tusschen aanvang eerste deel en slot tweede deel met haar diepe dramatische beteekenis weg.

Een en ander mag ons tot de slotsom voeren dat Smulders het noon-akkoord beschouwt als een uit de onderlinge verwantschap der tertsen ontstaan harmonisch organisme, welks bovenste deel als consonante drieklank (hier *h-d'-fis'*) evengoed recht van bestaan heeft als de onderste helft (*e-gis-h*).

1) De drieklank e-gis-h wordt door de boventonen versterkt, de drieklank h-d^1-fis^1 door de ondertonen *niet*; het is dus duidelijk dat de eerste het wint in de klank-voorstelling van den hoorder. Moll karakter krijgt het groote-terts noon-akkoord slechts door de kleine noon, hier f^1, doch dan in a-moll. Men herinnere zich, hoe treffend Beethoven gebruik maakt van het tegenovergesteld ethisch karakter der groote en der kleine noon (vreugde en smart) in den samenzang van Marcelline en Leonore in het eerste bedrijf van Fidelio.

Een blik in de wordings-geschiedenis van het noon-akkoord, doet ons zien dat deze opvatting volkomen juist is. Gelijk men weet liet Claudio Monteverdi[1)] den vader van het muziekdrama, de noon en de sept voor het eerst vrij in samenklank met andere dissonanten optreden, zoodat in zijne composities voor het eerst dissonante akkoorden voorkomen inplaats der gebruikelijke, hun bezoek te lang rekkende en daardoor dissonant wordende consonanten (ligaturen of voorhoudingen).

Passages als de volgende uit het beroemde madrigaal: 'Cruda Amarilli' (het eerste uit den vijfden bundel van Monteverdi's vijfstemmige madrigalen in 1605 te Venetië voor het eerst gedrukt en tot in 1620 zesmaal herdrukt; de text is *Mirtillo's* klacht over zijn geliefde *Amarilli* in het eerste bedrijf van Guarini's *Pastor fido*):

1) Ofschoon de uitgang van sommige Italiaansche namen (die op o, e, a) willekeurig in 't enkel- of meervoud werd geplaatst, is het toch nuttig te weten dat, naar de navorschingen van Dr. Emil Vogel aan het licht brachten, deze componist zich in al zijne brieven consequent onderteekende Monteverdi. Er is dus geen reden aan de slordige namen-orthographie zijner tijdgenooten mee te doen en hem Monteverde te noemen.

doen zien dat wezenlijk de verzachtende consonant der terts Monteverdi er toe bracht de noon geheel vrij na een pauze te doen optreden, zij gaat hier in tertsen met de alt die de sept overeenkomstig de toenmalige regelen als doorgangstoon geeft.

Doch zelfs deze omzichtigheid bespaarde den baanbreker der moderne harmonie de scherpe kritiek zijner conservatieve tijdgenooten niet. Vooral de Bologneesche muziekgeleerde Gio. Maria Artusi ging scherp tegen den nieuwen muzikalen stijl te keer. Naar aanleiding van bovenstaande en andere vrijheden die zich Monteverdi waar de tekst dit meebracht in de behandeling der dissonanten veroorloofde, schreef Artusi in zijn werk over de 'Imperfettioni della Moderna Musica' dat in de jaren 1600 en 1603 te Bologna verscheen[1]: 'Jede gleichzeitige Verbindung hoher und tiefer Töne muss den höheren Ton darstellen als entsprungen aus dem tieferen, das verbundene muss uns allezeit eine richtige Proportion zeigen. Nun aber giebt es, den Lehren der besten Meister zufolge, keine andere dergleichen richtige Proportionen, als arithmetische und geometrische, harmonische oder gegenharmonische. So wird die Quarte und Quinte, die eine bald und bald die andere dem Grundtone zunächst liegend, richtig zur Octave verbunden; so auf ähnliche Weise die grosse und kleine Terz zur Quinte; so entsteht innerhalb der Octave, wenn über der sie arithmetisch theilenden Quarte, wir auf die eine oder andere jener beiden Arten die Quinte aufbauen[2], die grosse oder kleine Sexte. Der freie Eintritt dieser, in richtiger Proportion verknüpfter Tonverhältnisse ist eben dadurch gerechtfertigt; eine jede auf anderem Wege gefundene Verknüpfung aber ist falsch, und nicht zu dulden. Falsch um desswillen also ist die Verknüpfung der Quinte und kleinen Terz zur kleinen septime, so wie zweier kleinen Terzen zur falschen Quinte.'

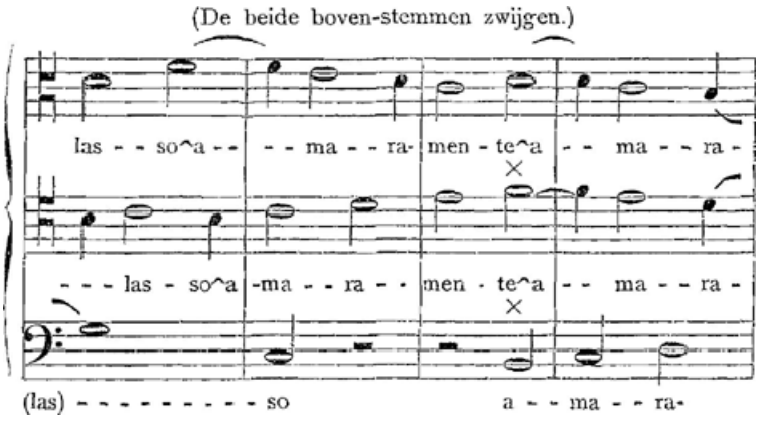
De kleine sept en verminderde quint - eigenlijk ook kleine sept - laat Monteverdi in bovengenoemd madrigaal op de volgende wijze vrij optreden; naar men ziet is het eerste

1) Daar het zeer zeldzame boek mij niet ten dienste staat, geef ik de getrouwe en mooie vertaling van G. van Winterfeldt.
2) Namelijk door aan de quart eerst een groote terts en dan een kleine, of een kleine terts en daarna een groote toe te voegen.

citaat een moderne volkomen cadence in C-groot met vrijoptredende dominant-sept:

Zelfs Artusi's niet onbevooroordeeld oor schijnt te hebben gehoord dat dit niet zoo heel slecht klinkt, althans hij voert niet het bovenstaande voorbeeld als bewijs aan, doch het volgende, waarin de nieuwigheid onder veel ongunstiger omstandigheden optreedt:

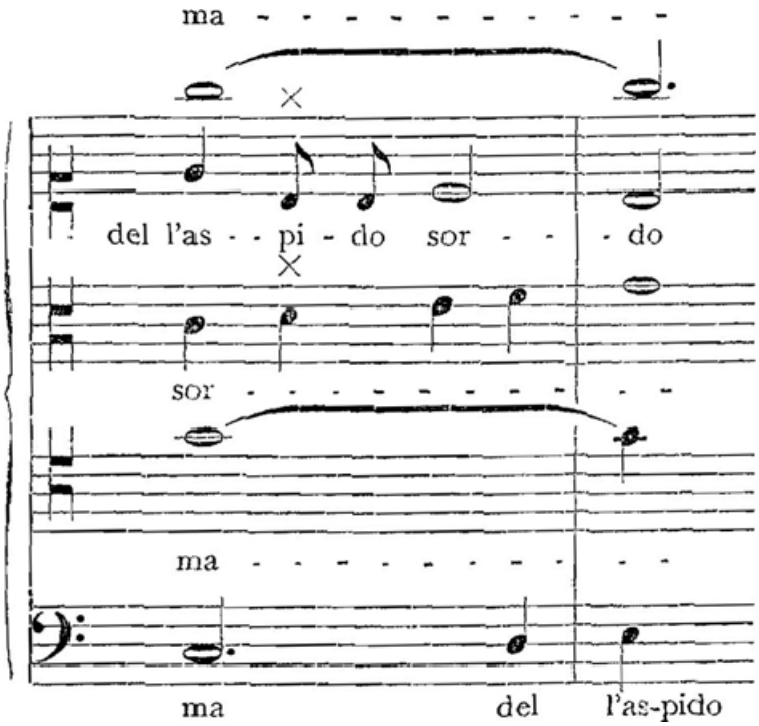

De minima met stip in de eerste maat heeft Monteverdi later vervangen door de figuur:

, welke inderdaad een verbetering is.

Artusi, die overal den tot recht begrip der muziek onontbeerlijken tekst weg laat, gaat voort: ‘irrig der Wahn, ein missklingendes Tonverhältniss könne aus zwei wohlklingenden aufgebaut, in seiner Herbigkeit uns unmittelbar vorgeführt werden, da den so zusammengefügten Theilen doch die rechte Proportionalität abgeht...Wenn Ihr eure gegen die Unterstimme missklingenden Töne mit dem Tenor in harmonische Uebereinstimmung bringt, und diesen wiedcrum mit den andern Stimmen, die Ihr endlich mit der Unterstimme wohlklingende Verhältnisse darstellen lasst, so ist das nur ein Gemenge nach euer weise.’ Monteverdi dacht hier anders over, hij schreef rustig:

de met een quart-sprong optredende groote sept (door de imitatie van het motief vereischt) ondersteunend door de doorgaande secunde; of ook wel de noon door de sept, en de sept door de quint begeleidend; ja zelfs drie groote secunden,

f'-g'-a'-h' gesteund door de paarswijze terts-verwantschap dier vier tonen, laat hij tegelijkertijd weerklinken, op zoodanige wijze de begrippen *offendo* en *io mi morrò* muzikaal weergevend:

e più fu - ga - ce^e più fu - ga - - ce
e più fu - ga - ce^e più fu - ga - - ce
e più fu - ga - ce^e più fu - ga - - ce
t'offen-do
t'offen-do io mi mor - - rò
tacen-do poi chè col dir t'offendo
io mi mor- rò
io

De tijdsomstandigheden in aanmerking genomen is Artusi's grimmigheid niet onverklaarbaar: ‘So aber tritt bei euch die Herbigkeit der Missklänge unverhüllt, unvorbereitet hervor, als wolltet Ihr wissentlich, absichtlich dem Ohre Zwang anthun. Und ist dieses nicht eure Absicht, wollt Ihr auch mit Missklängen dem Ohre schmeicheln, so bleibt euch nichts übrig, als auf der Bahn der älteren Meister fortzugehen, denn auf eurem Wege erreicht Ihr nimmer euren Zweck, so lange Wohlund Missklang nicht ihr Wesen verandern, ihre Eigenthümlichkeit gegen einander vertauschen. Unverrückt bleiben die Regeln, welche die Gelehrten, Kundigen festgestellt haben; ein Jeder hat nach ihnen sich zu richten.’ Het is niet oninteressant deze regelen drie eeuwen nadat zij geschreven zijn door te lezen in verband met een muziek-werk, welks componist als een der eersten onder zijn tijdgenooten de kunst verstaat ‘mit Missklängen dem Ohre zu schmeichlen.’

Amusant wordt de laatste apodictische uitspraak waarin de orthodoxe priester, die Artusi was, om de hoek kijkt, wanneer men bedenkt dat geheel onze moderne muziek, en speciaal de hier besproken *Ballade* berust op het zoo heftig bestreden princiep, door Monteverdi voor het eerst in zijn werken opgesteld.

Juist het omgekeerde is gebeurd van hetgeen Artusi zoo hartstochtelijk propheteerde: ‘aber Ihre Gebäude sind ohne rechte Grundlage, von der Zeit zerstört fallen sie zusammen, Spott und Hohn trifft die Erbauer.’ Juist in onze dagen wordt op de, zij het ook ruwe dan toch soliede fondamenten door Monteverdi gelegd, het prachtig gebouw der moderne muziek voltooid met het smeltend kleur-rijk marmer van werken als *Ymnis et Numaine*.

De terts-verwantschap waaruit naar wij zagen, het harmonische hoofdbestanddeel van Smulders' *Ballade*, het noon-akkoord, is ontstaan en waardoor dit akkoord als een organisch geheel wordt tesamen gehouden en gedeeld, deze tertsverwantschap is door den componist nog op andere wijze gebruikt tot versterking van den tonalen samenhang en ter verhooging der modulatorische overzienbaarheid van zijn werk, eigenschappen die ook in de modernste compositie niet ongestraft worden gemist. Wagner's navolgers hadden in dit opzicht veel meer van hun voorbeeld kunnen leeren, dan zij hebben gedaan, in

den regel wèl de modulatorische vrijheid, doch niet den band ziende, die zelfs aan dìe vrijheid nog was opgelegd. Want evenals het begrip *beweging* slechts beteekenis heeft tegenover een vast punt in de ruimte, zoo komt ook een modulatie of modulatie-reeks slechts tot haar recht door een bewust tonaliteits-gevoel bij den hoorder als punt van uitgang of als vermoedelijk doel. Om de opperste ziele-onrust uit te drukken kan hiervan worden afgeweken, doch dit moet uitzondering blijven, want de hoorder, die voortdurend door een reeks bedriegelijke voortschrijdingen (*trug-schlüsse*) in zijn verwachting wordt teleurgesteld, die verwacht eenvoudig niets meer, d.w.z. neemt bewust of onbewust een a-prioristische motie van wantrouwen aan tegen iedere cadence, die hij hoort naderen, zoodat de uitwerking van *trug-schluss* en uitwijking reeds van te voren is vernietigd.

Nu moge men meenen, dat van het noon-akkoord door Smulders in zijn jongste orchest-werk zeer rijkelijk gebruik is gemaakt - en tegenspreken wil ik dit geenszins - dan dient men toch te overwegen dat het moderne oor de sept-alleen bijna als consonant hoort, en dat het bovendien een voortreffelijke eigenschap is van Smulders' werk, dat de talrijke dominant-noon-akkoorden door hun gedecideerd tonaal karakter ook voor het minder geoefend oor het toonaard-gevoel tot zijn volle recht brengen en daarmede den dilettant-hoorder een niet te versmaden grond onder de voeten geven om van een modern orchest-werk althans iets te begrijpen. Bovendien is dit prachtig-klinkend akkoord door den componist aangewend op een wijze, die getuigt van fijnen klankzin en zoodoende het werk maakt tot een blijde genieting voor de zinnen, hetgeen in onzen tijd, die vooral wat de muziekbeoefening betreft niet half zoo onzinnelijk is als wij ons wel verbeelden, zeker niet zal worden versmaad.

Op andere wijze nog kwam de componist aan 's hoorders toonaardgevoel tegemoet, door de tertsverwantschap die in de tonen van het noon-akkoord tot uitdrukking kwam, uit te breiden over de hoofd-*toonaarden* waarin zijn werk zich beweegt. Wij hebben in de gedetailleerde bespreking van elk der deelen reeds hierop de aandacht gevestigd, genoeg zij het dus thans te resumeeren hoe in den eersten zang naast het

voor *Numaine* karakteristieke noon-akkoord van *A*, de beide apotheosen harer melodie optreden in de boven- en benedenwaarts tertsverwante toonaarden *C*- en *Fis;* hoe verder dit eerste deel in plaats van in den aanvangs-toonaard (bes-klein) te sluiten, uitwijkt naar den parallel-toon *D;* hoe daarop het tweede deel in het terts-verwante *F*-groot aanvangt, dat tevens terts-verwant is met *A*, naar welks dominant de tweede zang aan het slot terugkeert, vóór het weer in *bes* den parallel-toon van *D* sluit. Hoe verder het liedje der serenade in *C* optreedt terwijl dit deel na een lange orgelpunt op den parallel-dominant (van A) in de bovenwaarts terts-verwante toonaard (E) sluit.

Hoe verder het 4de deel aanvangt en zijn hoogtepunt heeft in *D* om te sluiten in b-klein, den zelfden toonaard waarin de treurmarsch aanvangt en, nadat het hoogtepunt in het midden heeft weerklonken in den tertsverwanten toonaard van g-klein, ook eindigt, waardoor in het slotdeel vergeleken met de beide aanvangsdeelen, de door Liszt met zoo juisten blik aangewende climax van een halven toon toonshoogte wordt verkregen.

* * *

De muziek is tegenwoordig in het hoogtepunt harer barokke periode. Schrik niet, waarde lezer; ‘barok’ beteekent voor u wellicht: schetterig van klank, schreeuwend van kleuren, slecht in de verhoudingen, kortom: smakeloos. Dit zijn alles afgeleide beteekenissen. In eigenlijken zin is de barok-stijl, de meer-dan levens-groote en daardoor bij voorkeur decoratieve stijl die in de beeldende kunst door Michelangelo, in de toonkunst door Beethoven middelijk in het leven is geroepen. Gij leeft weer op? doe het nog meer. Toen gij voor het eerst te Rome kwaamt, heeft deze wereldstad een overweldigenden indruk op u gemaakt, niet waar? Dit hadt gij te danken aan den barok-stijl, want het Rome dat met zijn paleizen, zijn obelisken en fonteinen iederen vreemdeling bewondering afdwingt, dat is, zoo gij het *Pantheon* en het *Campidoglio* met den maneschijn op *Forum* en *Colosseum* niet meerekent, het Rome van den *seicento*, van het pauselijk locaal nepotisme doordat de gezonken pauselijke macht een zich over geheel Italië uitbreidend politiek nepotisme met heerschers-idealen als die der

Borgia's niet meer toeliet; het is, om alles in één naam te resumeeren, het Rome van Lorenzo Bernini. En nu moogt gij, op uw verhaal gekomen, uw oordeel gaan wijzigen; vooral het innerlijk van S. Pietro mag u een teleurstelling gaan bereiden in dezelfde mate als gij u aan de reusachtigheid der afmetingen begint te wennen, het blijft er niettemin waar om dat wie Bernini's fonteinen niet heeft gezien, eigenlijk niet weet wàt een fontein zijn kan.

Het woord barok heeft dus op zichzelf slechts een verklarende, geen smadelijke beteekenis. Of het in verband met de toonkunst voor deze een loftuiting beteekent, is een andere vraag, waarop wij het antwoord zullen trachten te geven.

Er is een ontroerende overeenkomst tusschen het karakter, het uiterlijk, de levensomstandigheden en de werken van Michelangelo en die van Beethoven. Beide geen mannen van de wereld, onbuigzaam, in bestendig conflict met hun tijdgenooten, ontevreden met wat zij voortbrachten, doch hun superioriteit handhavend ook tegenover de machtigsten; beide hun uiterlijk tegen zich, - Buonarotti's aangezicht ontsierd door den woesteling Torrigiani - beider behoefte aan liefde onbeantwoord, beide eenzaam levend, het familie-leven slechts kennend uit de zorgen voor ouderlijk gezin en bloedverwanten; beider leven één worsteling, beide staande gehouden door een innerlijk vol individueele vroomheid en kuische teederheid. Zoo moest ook een gemeenschappelijke trek hun werken karakteriseeren:[1)] het subliem-menschelijke, heroïsche, meerdan-levensgroote.

Wat hier met absolute noodwendigheid door aanleg en levensomstandigheden in het leven werd geroepen, wat hier dus geheel gevuld en gedragen is door den geest waaruit het ontstond (dit kan door een sublieme vertolking ook bij het *Finale* der *Negende Symphonie* nog het geval zijn), dat werd bij de jongeren voorbeeld ter navolging; wat noodwendigheid

1) Merkwaardig is ook dat beide, een gebied betredend waar zij eigenlijk niet thuis hooren, zichzelf getrouw blijven en toch het hoogste bereiken: Buonarotti bleef in de Sixtijnsche kapel feitelijk beeldhouwer, en het was onmiskenbaar een Symphonist die de *Fidelio* schreef; toch zijn beide werken van onaantastbare volmaaktheid.

geweest was werd willekeur, wat gevolg was, oorzaak: men ging de *bedoeling* proeven, en de barok-stijl was geboren.

Dit geldt wat de muziek betreft, volkomen voor het door Liszt in 't leven geroepen, maar toch na en door Wagner's invloed eerst tot vollen wasdom gekomene Symphonisch Gedicht. Ook Wagner's muziek is barok in den engen zin, want zij is meer dan levensgroot en als theater-muziek in hoofdzaak decoratief: berekend op 't effect, zij het ook door middel der ontroering. Dit *effectvolle* der ontroering, waar sommige zeer eenvoudige en zeer zuivere menschen op den duur niet aan willen,[1] is het ook wat Wagner nog aan Beethoven heeft toegevoegd; want de ontroerende innigheid, die het niet om de ontroering en niet om de innigheid is te doen, maar die in de absolute muziek zich baanbreekt als helder water, opwellend in een eenzaam woud, deze ontroerende innigheid is na Beethoven nog niet overtroffen.

Biedt deze barok-heid van Wagner's muziek eenige gevaren, die door de vertolkers veelal niet worden ontweken, zoo kan men haar deze eigenschap toch niet als een gebrek aanrekenen, of men moet vergeten dat het gaan op den kothurnus nu eenmaal ligt in het karakter van het in 't openbaar vertoond drama.

Met het *Symphonisch Gedicht* is het echter anders gesteld. Hier is een dergelijke noodwendigheid innerlijk niet voorhanden en uiterlijk slechts in zooverre een zoodanig werk wordt vervaardigd naar het model van het muziek-drama, en door dit bastaard-karakter tot de muziek hoort die ‘Zu ihrem Verständnis Gesten und Attitüden verlangt.’

In de concertzaal is het barok-karakter onzer moderne orchestmuziek dus wel degelijk te beschouwen als een ongunstige eigenschap, die zich openbaart in het pompeus-decoratief wezen veler programmatische muziek-werken, door hun duidelijke bedoeling te *imponeeren*, sterk herinnerend aan de medicijnflesch met opschrift ‘uitwendig’, welker inhoud slechts *op* de wond wordt *gelegd*, doch niet geschikt is om innerlijk te

1) Ik herhaal *op den duur*, want ik meen hiermee geenszins steun te geven aan het, overigens vrij wel uitgestorven, philistreus vooroordeel dat nooit de moeite nam degelijk met Wagners werken kennis te maken.

worden geassimileerd. Men kan daarom het phenomeen wel bewonderen dat een werk als (om een uit vele te noemen) Strauss' *Don Juan* te aanschouwen geeft; men kan er ook zeker van zijn, dat een man die zoo iets schrijft, heel wat in zich heeft, - doch ons *innerlijk* wordt er even weinig door getroffen als door een fontein van Bernini.

Nu zal de scherpzinnige lezer wellicht tegenwerpen, dat de moderne-orchestrale techniek zoowel in de instrumentatie als in het contrapunctisch-harmonisch element, - eenige harmonische fijnheden die aan Liszt te danken zijn, niet meegerekend - nog te zeer op Wagner's drama-muziek berust, dan dat de moderne concertzaal-componist in werkelijkheid vrij zou zijn niet mee te doen aan het streven naar het meer-dan-levensgroote, waartoe de bouw onzer concertzalen en de inrichting van het modern orchest hem bovendien dringend uitnoodigen. Geheel ongegrond is deze bedenking niet, doch de allerlaatste waarheid bevat zij evenmin. Het bewijs hiervoor is Smulders' *Ymnis* et *Numaine*. Al noemde ik het werk met luchthartige paraphrase een ‘opera voor orchest-solo’, dit wilde geenszins zeggen dat deze ballade eer geschreven is voor den schouwburg, dan voor de concertzaal. Integendeel. Smulders geeft hier een goede les aan allen die vergeten dat het orchest in de concertzaal niet overdekt is, en dat de aandacht van den hoorder hier onverdeeld is gericht op de muziek, die niet middel doch uitsluitend doel is. *Ymnis* et *Numaine* is gekarakteriseerd door twee eigenschappen, die wij van den componist van *Rosch Haschana* ook mochten verwachten: *conciesheid* in de ontwikkeling der gedachten, *réserve* in de aanwending der klankmiddelen. Uit beide resulteert een philosopisch équilibre, dat weldadig aandoet. Deze componist is ontwassen aan de kinderschoenen van het overweldigend klank-effekt: hij kàn schrijven dat het klinkt als een klok; men hoore den marsch uit *Andromède*, die aan Willem Mengelberg is opgedragen. Doch hoogere genieting, want wezenlijker vrijheid beteekent het, nergens te roeren aan de grenzen van sonoriteit en dynamiek. Deze zelfbeheersching van den rijperen kunstenaar lezen wij in de ballade-partituur op iedere bladzijde; daar is steeds met gallischen slankheidszin gekozen, en niet met germaansch-volle hand gegrepen; daar is gepenseeld en niet geborsteld, zelfs aan de tutti's in

de oogenblikken van hoogste spanning zouden nog beschikbare orchest-middelen toe te voegen zijn. Of dit den hoorder ten goede komt? Het beteekent voor hem een stap terug in plaats van voorwaarts op den weg van het muzikaal barokkisme. En de uitwerking? Die is er des te intenser door. Of gelooft gij niet, dat, wanneer Smulders gedurende de eerste vier zangen zijner Ballade de Engelsche hoorn rustig in het étui laat, dat dàn haar stem veel doordringender klinkt wanneer zij zich voor het eerst doet hooren in de klacht der *marche funèbre*, dan wanneer zij van den beginne af aan Numaine's liefdesklacht het ranzig tintje hadde gegeven, dat ons haar beeld wellicht *scherper*, maar onjuist, maar onsympathiek hadde weergegeven. Dit is het wat ik philosophisch noemde. Smulders overdrijft de dingen niet, zegt niet ieder oogenblik: ‘zie je wel,’ en ‘hoor je wel’; hij geeft de menschelijke sentimenten zooals ze zijn, zonder het vergrootglas van het kiekspul; zoo zij aan dezen of genen hardhoorige ontglippen: tant pis pour lui.

Nu beginnen wij Smulders' partituur te begrijpen, zijn keuze der solo-instrumenten - hobo, fluit, viool, de clarinet slechts een enkele maal, dit jongste der blaasinstrumenten heeft iets wezenlijk onvoornaams in haar rondheid - maar bovenal zijn voorliefde voor de violoncel, die hij op velerlei wijze aanwendt, bijzonder merkwaardig als slechts vier hunner elk een toon van het noon-akkoord geven en zoo het timbre der *pianissimo*-hoorns-en-trombonen binden als het ei in een verkwikkenden drank; dan de hoorns, aan wier innerlijk vullende kracht, ook gestopt, de intensiteit te danken is van schier elke climax; ten slotte de strijkers wier milde werking als van mat zilver met zorgvuldige spaarzaamheid wordt verdeeld: de helft der tweede violen, acht eerste, vier tweede violen, of wel vier van beide om de solo-violoncel te begeleiden, de helft der violen om den treurmarsch aan te vangen, zoo vinden wij voorgeschreven.

Met dit al meene men niet dat Smulders het groot modern orchest aanwendt zonder de middelen waarover hij beschikt tot hun recht te doen komen. Wie het werk kent zal dit bezwaar niet opperen; wie de konings-katastrophe heeft hooren losbarsten en de treurmarsch haar hoogtepunt in *g-klein* hooren

bereiken waar alten, Engelsche hoorn, clarinetten, fagotten, tuba, celli, contra-bassen dezelfde melodie spelen, terwijl drie trombonen en één trompet de tegenmelodie doen hooren, nadat kort daarvoor in het gealtereerd *C-dur* drie trompetten, drie trombonen en vier hoorns tezamen optraden, die zal gaan begrijpen, dat het onderscheid tusschen dèze manier van schrijven en die van vele anderen is, dat deze laatsten om een climax te bereiken er de zweep nog eens opleggen, terwijl Smulders van te voren de teugels inhoudt, om, waar het noodig is, ze te kunnen vieren. Het resultaat is: in plaats van een zenuw-schokkenden sprong, een ontlading van innerlijk opgespaarde energie.

* * *

'Das Geniessen moderner Musik setzt eine bedeutende Fähigkeit zur Konzentration und ebensoviel Talent, Schulung und Ausdauer voraus, wie die Meisterschaft auf einem Instrument. Unzweifelhaft hören wir Modernen sensibler, mit heftigerer Erregung der Nerven als unsere Vorfahren, aber wir müssten ein bedeutend feiner organisiertes *Gehirn* haben, um unsre Musik ebenso sinnlich deutlich hören zu können, wie sie die ihre.'[1)]

In bovenstaande studie heb ik getracht de hersenen te hulp te komen van den lezer, wien het ernst is met de muziek en die bij het aanhooren van een werk als het hier besprokene zich niet tevreden wil stellen met eenige vage sensaties van welluidendheid - want de dissonant werkelijk als zoodanig te hooren is een kunst waarin zeer velen tekort schieten - doch zich wil opwerken tot de intenser genieting van hooger orde, die bestaat in het zich vormen van een wezenlijk oordeel, overeenkomstig het opschrift dat Zarlino schreef boven het laatste hoofdstuk zijner *Istitutioni Armoniche:* 'Della fallacia dei sentimenti; & che'l giuditio non si dè fare solamente col loro mezo: ma si debbe accompagnarli la ragione.'

Dat het verschijnen van het klavieruittreksel mij hierin spoedig te hulp zal komen en aan de muziek-citaten van dit

1) Johannes Schreyer in zijn voortreffelijke 'Beiträge zur Psychologie des Musikhörens.'

opstel hun volle waarde zal verleenen, daaraan twijfel ik niet. Doch als men bedenkt dat nog geen van Smulders' orchest-partituren door den drukker vermenigvuldigd is; dat daarentegen van aankomende componisten als de Münchenaar Boehe, het eerste deel eens orchest-werks (‘Aus Odysseus' Fahrten’) reeds gedrukt was, terwijl de twee laatste nog niet waren geschreven, dan is met het oog op het nut dat jonge Hollandsche componisten ervan kunnen hebben, de wensch niet te onderdrukken dat ook Smulders' orchest-partituren eindelijk in het openlijk leven zullen treden. Zoo men de niet te groote populariteit van *Rosch Haschana* vreest, een omstandigheid waarin door het voornaam-ontoegankelijk karakter van dit werk niet licht verandering zal komen, dan ware in gegrond vertrouwen een begin te maken met *L'Hymne au Soleil* of met *Ymnis et Numaine*.

Arbeidersverzekering
Door
J. Molenmaker.

1. Het Duitsche model.

Arbeidersverzekering is het algemeen aangeprezen middel om den arbeider in tijden van nood te hulp te komen. Duitschland gaf daarvoor een wettelijk model, verflauwd door Oostenrijk nagedaan. Zoowel het succes als de reclame sporen andere landen aan het voorbeeld te volgen. Het succes blijkt wel duidelijk hieruit dat op de jongste sociaal-democratische partijdag te Jena, Bebel de Duitsche verzekering een bewijs noemde voor het organiseerend talent van zijn volk, hoeveel er ook door zijn partij op aantemerken was. En door de reclame staan tot ieders beschikking alle beschrijvingen en cijfers, die de organisatie in een glazen tentoonstellingshuisje plaatsen. Het is niet te ontkennen, dat inderdaad de Duitsche arbeidersverzekering aan alle moderne staten een taak opgeeft. Zoowel in Frankrijk en Zwitserland, als in Nederland kijken de sociaal-politici aan het groote verzekeringsbouwwerk òm en òm, terwijl het duidelijk is dat de regeeringen dier landen er op den duur niet aan kunnen ontkomen een degelijke arbeidersverzekering tot stand te brengen. Doch wat is die taak? Is het alleen, zooals door niet al te studieus gezinde politici wordt aanbevolen: nadoen wat Duitschland vóórdeed? Gesteld dat dit zoo is, en daarbij de vreemde wet niet alleen goed vertaald wordt, maar ook bovendien nog aangepast aan vaderlandsche toestanden, dan nòg is de zaak niet zoo eenvoudig als het wel schijnt. Want juist in de laatste jaren is zoowel in Duitschland als in Oostenrijk een steeds kracht

winnend streven ontstaan, om wat de hervormingsgezinden noemen: de arbeidersverzekering te ‘vereinheitlichen’. Zoolang dat nog een stille tijdschriftenstrijd was, waren de vaderlandsche verzekeringsnavolgers nog niet ongerust.

Maar ziet, de Duitsche minister kan niet langer tegen de argumenten der hervormers op, en moest in een drietal begrootingsredevoeringen elk jaar meer hun gelijk erkennen. Zoo zegt von Posadowsky het in zijn beroemde rede van dit voorjaar dus zelf. En de Oostenrijksche regeering publiceerde een program voor de ‘Reform’ der arbeiders-verzekering. De reeds lang bekende fouten van het ‘model’ zijn dus nu officieel evident. En die fouten zijn maar niet zoo gemakkelijk te herstellen. Daartoe is een reparatie onvoldoende; een omwerking en herbouw van dat gebouw in grooten stijl moet ondernomen worden. Van buiten zag het er nog ‘groszartig’ uit, maar van binnen was het onderling verkeer tusschen vertrekken en vleugels te gebrekkig. Nu is er echter alles behalve eensgezindheid over de wijze waarop de ‘reform’ moet geschieden. Het laatste Weener verzekeringscongres is daarvan 't duidelijk bewijs. Het model kan natuurlijk nu in ons land niet zonder meer nagevolgd worden, en een keuze tusschen de plannen van Bödiker of Freund, of de Oostenrijksche ‘reform’-ontwerpers, of nog meerderen, is lang niet gemakkelijk. Geen wonder dat Mr. Dr. J.E. Millard[1)] de verzuchting slaakte, dat Nederland, hoezeer altijd te laat om zijn tijd bijtehouden, nu werkelijk nog weer te vroeg is, nu 't model nog niet is hernieuwd. Temeer moet daarom de vraag gesteld worden of dat ‘nadoen’ wel de eigenlijke taak is. Het kan zijn, dat het juist is, of dat het practisch is, maar een onderzoek naar deze beiden: juistheid en practischheid is verre van overbodig. Daardoor toch alleen is inzicht te verwerven in het wezen van dat moderne verschijnsel, dat arbeidersverzekering heet. Zonder dat inzicht is het onmogelijk om - zelfs met de volledigste kennis van buitenlandsche wetten - voor ons land een degelijk stelsel in elkaar te

1) Redacteur van het Centraal-Orgaan voor de ongevallen-verzekering, in het October-nummer, 1905.

zetten. Om dat inzicht voor mezelf te verkrijgen, begon ik de studie, waarvan dit opstel het resultaat is.

* * *

2. De taak der arbeiders-verzekering.

Feitelijk is het onjuist te zeggen dat de Duitsche wetten ons land een taak opgeven. Het zijn de binnenlandsche sociale verhoudingen, die den wetgever zijn taak opdringen. Doch al legden staatsenquêtes, rapporten en verslagen bloot, wat ieder elken dag zien kon, dat het arbeidersgezin direct in nood verkeerde als om een of andere reden het loon ophield, daarom was de remedie er nog niet. En die geeft het Duitsche model. Want dit toont door zijn bestaan aan, dat die wanverhoudingen niet noodzakelijk zijn en steeds zoo moeten blijven, doch dat verbetering en wel verbetering door een *wet* zeer goed mogelijk is. De Duitsche verzekering, die zoo klaarblijkelijk een niet te onderschatten gunstigen invloed op het geheele volksleven had, trok en verdiende de aandacht, en bracht door het voorbeeld den wetgever voor oogen wat zijn plicht was. Die plicht en taak was er, maar door Bismark's werk kon geen principe haar met theoretische bespiegelingen omwolken en zóo doende verdonkeremanen. Vergeten moet echter niet worden dat de grondslagen der arbeidersverzekering, zoowel in Duitschland na 1870, als nu nog in ons land te zoeken zijn in de onbevredigde behoeften van het arbeidersgezin. Op ziekten, ongeval, invaliditeit of werkeloosheid is het gewone weekbudget van den arbeider niet berekend. Treft hem een dezer rampen dan is onmiddellijke hulp noodig. En heeft hij niet van te voren gezorgd, dat hem die hulp is ‘verzekerd’, dan moet de ‘gunst’ van armenbedeeling worden gevraagd. Wat heeft nu de Duitsche arbeidersverzekering bewonderenswaardig tot stand gebracht? Voor verreweg het grootste deel van alle loonarbeiders is de hulp bij ziekte, ongeval, invaliditeit en ouderdom verzekerd, en alzoo de *te vragen gunst* vervangen door *verworven recht*. Hiermede is nu kort en scherp aangegeven wat de taak van elke arbeidersverzekering zijn moet, n.l. de armenzorg wegdringen met haar pijnlijke schande uit het leven van den arbeider; wegdringen door een wettelijk recht op voldoenden steun.

Naast dit doel dient nog aangegeven te worden de omvang van de verzekering. Ziekte, ongeval en invaliditeit zijn van zelf sprekend eronder begrepen. Genoemd moeten echter nog worden werkeloosheid en ouderdom. Dat bij werkeloosheid evengoed als bij ziekten en ongeval buiten schuld van den arbeider zijn verdienste ophoudt en de nood het huis binnenkomt is al te bekend. En waar nu in allerlei steden, b.v. Bazel en Gent en verscheidene Duitsche steden, getracht is door verzekering de ellendige gevolgen der werkeloosheid te bestrijden, behoort dit onderwerp buiten twijfel tot de arbeidersverzekering, al geeft 'het model' dit niet aan. Ouderdom is in 't Duitsche stelsel wel opgenomen, en toch vormt dit meer nog dan de werkeloosheid een afzonderlijk onderwerp. Daarvoor zijn twee duidelijke gronden. Allereerst gaat het pensioen niet om *hulp* bij *nooddruft*, maar om *rust* - een welverdiende rust - op den *ouden dag*, ook wanneer gezondheid die rust tot een genot maakt. Ouderdomspensioen - hoe ook verdiend - is daarom in zijn wezen niet volstrekt noodzakelijk; verdringt ook de armenzorg niet. Gaat de oude dag gepaard met invaliditeit, dan is het deze en niet de ouderdom, tegen welks rampen de verzekering hulp verleent. De tweede grond van verschil geldt de *zekerheid* van den ouderdom, tegenover de *kans* van ziekte of ongeval. Terwijl de rampen gevreesde gevaren zijn, die elk oogenblik kunnen komen opdagen, is de ouderdom niet gevreesd, integendeel gewenscht. Wat te vreezen is, is dat juist die ouderdom door ontijdigen dood *niet* komt. Van plotseling en onverwacht optreden is natuurlijk geen sprake. Deze twee verschillen zijn voor velen aanleiding het ouderdomspensioen buiten de onderwerpen der arbeiders 'verzekering' te stellen. Dit geschiedt dan niet theoretisch, maar b.v. met de practische bedoeling een staatspensioen te eischen zonder bijdragen der belanghebbenden, zooals b.v. door de Engelsche arbeiders wordt gevraagd, en het program der S.D.A.P. aangeeft, terwijl voor dat staatspensioen aan ieder burger, in ons land door een afzonderlijke vereeniging ijverig gepropageerd wordt.

Deze bedoeling kan echter ook binnen het begrip der arbeidersverzekering uiting vinden, mits dat begrip ruim opgevat wordt, en niet onafscheidelijk van 'het model' wordt gezien.

Of het pensioen verkregen wordt uit een publieke kas, dan wel door verzekering, doet niets ter zake. Het gaat er slechts om, wie de kosten betaalt of medebetaalt. Er is bovendien nog een reden, waarom ouderdom tot de onderwerpen der arbeidersverzekering moet behooren. Ook zonder ziekte, - zonder medisch uit te drukken invaliditeit -, is de oude arbeider niet meer tot hoogbeloonden arbeid in staat. Zijn werkkracht verliest aan waarde naarmate zijn jaren stijgen. Ook dat is een soort invaliditeit, die een geleidelijken overgang vormt tusschen den zieken en den gezonden ouden dag. De grens tusschen deze twee is vaag.

Daarom moet een leeftijdsgrens aangenomen worden, boven welke invaliditeit niet meer bewezen behoeft te worden, maar aangenomen is. Op die wijze ontstaat een invaliditeitsuitkeering, die ouderdomspensioen heeten zal. Zonder daarom het principiëel eigenaardige van 't pensioen uit het oog te verliezen, wordt het ingelijfd bij de arbeidersverzekering, waarvan het juist door zijn bijzonderen aard de afsluiting is, eene afsluiting, die het verbindt aan andere onderwerpen, waarmee een demokratische staat zich kan en wellicht eens moet bezig houden; ook aan onderwerpen als b.v. kosteloos onderwijs, die reeds lang in behandeling zijn genomen. Zorgt toch de staat voor de eerste jeugd, waarom zou hij 't niet voor den laatsten ouderdom kunnen doen?

* * *

3. Filantropische of demokratische arbeidersverzekering.

Het wegdringen van armenzorg uit het leven van den arbeider beteekent zijn erkenning als staatsburger.

Dat bedeeling een zóo groote afhankelijkheid veroorzaakt, dat politieke gelijkheid en dus het burgerschap van den Staat erdoor allen zin verliest, is een overtuiging die de aristokraat met den modernen arbeider gemeen heeft. Hunne conclusies zijn echter verschillend. Voor den conservatief is de bedeeling een reden om burgerschapsrechten aan den arbeider te onthouden, terwijl voor den demokraat de burgerwaardigheid eischt dat aan de bedeeling een einde komt. Dit laatste is de ware, de demokratische grondslag voor de arbeidersver-

zekering. Hiermede is niet gezegd dat alle pogingen tot vestiging of organisatie der arbeidersverzekering op dien grondslag ontworpen worden. Het is juist een oorzaak van groote begripsverwarring dat zulke pogingen op een geheel andere fundeering rusten, en daarom wensch ik die scherp te onderscheiden door ze *filantropische grondslag* te noemen. Waarom is er begripsverwarring? Omdat de organisaties zelve ondanks het verschil in oorsprong, sprekend op elkaar gelijken. Beide toch zijn ontworpen om ter uitkeering van geldelijken steun, de finantiën te innen en te beheeren. Bovendien bestaan de filantropische of demokratische arbeidsverzekering niet zuiver, maar vertoonen allerlei stelsels vermenging dezer beginselen. Toch dient de principieele onderscheiding uiteengezet te worden, en wel *omdat de geheele ontwikkeling der sociale verzekering een geleidelijken overgang uit armenzorg te zien geeft*. Elke stap in die richting is vooruitgang, en naarmate in die lijn verder wordt voortgegaan komt een wezenlijk verdere demokratische hervorming tot stand. Daarom is het noodig de beginselen in hun theoretische vormen scherp tegenover elkaar te stellen.

De armenzorg als staatsbemoeiing is er niet op uit om aan eenige personen het deugdgenot van beoefening der barmhartigheid te verschaffen. De Staat kent zoo'n genot niet, dat trouwens in deze tijden een wrangen bijsmaak gaat aannemen waardoor de armenzorg zich meer en meer van de particulieren af op de overheid concentreert. Deze overheid moet steeds voor oogen hebben wat ekonomisch heet: bestrijding van het pauperisme.

Hierbij wordt uitgegaan van deze grondstelling, dat ieder verplicht is zich en zijn gezin door zijn arbeid te onderhouden. Blijkt nu dat sommigen hiertoe niet in staat zijn, - 't gemeenschappelijk verschijnsel daarvan heet pauperisme - dan moet er geholpen worden. Die hulp moet echter opvoedend zijn, dat wil zeggen in zoo'n vorm gegeven worden, dat zoo spoedig mogelijk de geholpene weer in staat is zich zelf te onderhouden. Het is daarom een uiting van weloverwogen en opvoedende armenzorg, wanneer voor sommige personen tijdelijk hooge verdiensten opgelegd worden om hun te worden teruggegeven in tijden van nood. Sparen is aldus een plicht,

waartoe ‘omstandigheids-paupers’ gedwongen moesten worden. Sparen is echter onderwetsch en heet modern: ‘verzekeren’. Aldus is uit het beginsel van armenzorg afgeleid de verzekeringsplicht en dwang. Daartegenover staat het demokratisch beginsel, dat geen pauper kent maar den loonarbeider, en dat dien arbeider erkent als een staatsburger, voor wien de bedeeling een schande is, zoodat hij bij ziekte, ongeval, invaliditeit, werkeloosheid en ouderdom, een *recht* heeft, op uitkeeringen volgens vaststaande tarieven.

Is deze tegenstelling hoe scherp ook geformuleerd niet schijnbaar? Natuurlijk staat niet aan de eene zijde alleen ‘plicht’, aan den anderen kant uitsluitend ‘recht’. De moderne arbeider heeft en erkent zijn plicht om voor zich en zijn gezin te arbeiden evengoed als de zedemeester. Zijn recht is geen recht in de lucht, maar geworteld in zwaren arbeid, dien hij als voortbrenger van maatschappelijken rijkdom verricht. Daartegenover is de verzekeringsplicht in de georganiseerde arbeiders-verzekering een schepper van het recht op uitkeering, geheel onafhankelijk van iemands gunst. Heft dit de tegenstelling niet op, of wordt het verschil er ten minste niet door verminderd?

Zooals reeds gezegd, is het onderscheid principieel, niet feitelijk. De arbeidersbeweging heeft wel niet zooveel macht dat overal demokratische verzekeringen ontstaan, maar toch ook zooveel invloed dat van een zuiver filantropische regeling nergens sprake is.

Hoewel niet altijd duidelijk doorzien, doet zich de tegenstelling gewoonlijk scherp genoeg gevoelen, en spreekt het arbeidersbelang zich intuitief bij elk onderdeel uit, al kan het geen oordeel formuleeren over het principe, waaruit het verkeerde voortkomt.

Niet in de plichten en rechten der arbeiders alleen wordt het verschillend karakter handtastbaar, maar vooral ook bij de regeling der plichten en rechten van den Staat en van de werkgevers. Want dit staat vast: voor de volledige arbeidersverzekering moet betaald worden. En het scherpst vastgehouden filantropisch beginsel kàn er niet in slagen om alles op den arbeider te leggen; ook Staat en patroon moeten medebetalen. Dat heet dan ‘weldaad’ of....concessie, ruimschoots vergoed

door de vele rechten hen in ruil toegekend; rechten die erop berusten dat ambtenaren en patroons beter dan de arbeiderspaupers zelve, hun belang kunnen en zullen behartigen. De demokratische arbeidersverzekering moet dit anders zien en inrichten.

Lasten, die ten onrechte op den arbeider rusten worden gelegd op de schouders, waar zij behooren. Plichten heeft ook de Staat om zijne burgers bij hun streven naar ekonomische zelfstandigheid en stoffelijken vooruitgang niet tegen te werken maar te helpen. En de verzekeringsregeling daalt voor het demokratisch inzicht niet van boven-af neer als een weldaad, beheerd door wèl-meenende - en goed bezoldigde - ambtenaren, die den bedeelden-verzekerden arbeider bedillen mogen, zooveel zij wenschen en nuttig vinden. Neen die regeling wordt gebouwd op de kracht, ijver en toewijding die de arbeider, eenmaal van zijn burgerrecht bewust geworden, voor de belangen zijner klasse overheeft. Dit tweeledig beeld zou tot in de details voortgezet overal het groote onderscheid doen gevoelen. En stellig niet theoretisch maar feitelijk zijn de verzekeringsontwerpen van Dr. Kuyper, die door deze regeering zijn ingetrokken. Scherper nog dan ik het formuleerde, geeft de memorie van toelichting bij het pensioenwetsontwerp het filantropisch standpunt aan, dat hier met korte aanhalingen de werkelijkheid zal bewijzen, van wat met recht *de* verzekerings-antithese genoemd mag worden. Ziet hier *de* rechtsgrond voor dat ontwerp: ‘Het volksgeheel heeft er belang bij, dat de arbeider, die niet langer door arbeid in zijn onderhoud kan voorzien, aanspraak heeft op een rente, *omdat hij anders ten lastc van anderen zou komen*.’ Daarom wordt den arbeiders de verzekeringsplicht opgelegd. Dat beteekent slechts een ‘zedelijke’ tot een ‘wettelijke’ plicht te maken. Doch waarom is 't een zedelijke plicht? Omdat ‘afwenteling van eigen ouderdomslast op anderen zedelijk ongeoorloofd is’. De arbeiders ‘die voor eigen en gezinsonderhoud geheel afhankelijk zijn, van de opbrengst van hun in dienst van anderen verrichten arbeid, *moeten* in die opbrengst hun bestaansmiddel vinden, niet alleen voor de jaren waarin zij arbeiden kunnen, maar ook voor die andere jaren, waarin ze tengevolge van duurzame invaliditeit of ouderdom niet meer tot arbeiden in staat

zijn.' Scherp staat hier het grondbeginsel. Ziet nu het pauperisme! Nadat gezegd is hoe voor *buitengewone* rampspoed familieleden of de 'weldadigheid' te hulp komen, staat er. 'Deed zich een noodstand *bij geheele lagen der bevolking*voor, zoo zou de mildste weldadigheid te kort schieten, en, *ter afwering van pauperisme* de publieke kas ter voorziening worden geroepen.' De gefingeerde noodstand, die eens in ons land inderdaad bestond, en nu langzamerhand verdwijnt, is slechts een (historisch onjuist) hulpmiddel om het onderwerp als pauperisme te bebandelen. Want daarbij behoort passende strengheid. De onderhoudsplicht 'klemt' voor de arbeiders in het bijzonder, en wel 'omdat zij behooren tot een klasse der bevolking, waarin ook bij hun bloedverwanten niet over genoegzaam ruime middelen tot ondersteuning van anderen beschikt wordt', omdat: 'de *geringe* voorhanden middelen *schier van zelf* voor de behoefte van het oogenblik worden opgebruikt.' Omdat dus de practische onmogelijkheid voor den arbeider bestaat natekomen wat Dr. Kuyper *zijn* zedelijke plicht noemt, daarom 'klemt' die plicht te meer, en wordt hij tot de vervulling *gedwongen*. Bedenkt wel 'in 't belang van het volksgeheel', welks zedelijke plichten alleen in dat 'dwingen' schijnen te bestaan. Dit zou 'principienreiterei' kunnen zijn of een politiek praatje om demokratenvrees wegteredeneeren, doch het wetsontwerp blijkt 'lichaam' van dien 'geest' te zijn. Zelfs nog meer. Want eenmaal zich blindstarend op de 'zedelijke plicht van den arbeider zich zelf te verzekeren' kan de filantroop er zoo licht toe komen om als Dr. Kuyper voor te stellen dat het tekort op de premiën van de armoedigste arbeiders betaald wordt door...arbeiders die het iets beter hebben, en wien een hoogere premie dan voor hen noodig is, wordt opgelegd. Geen wonder dat de arbeiders zonder de verzekeringsantithese te kennen, zich tegen deze soort arbeidersverzekering uitspraken.

* * *

4. De Engelsche en Duitsche arbeidersverzekering.

De vaderlijke bedillende filantroop, die als wetgever voor arbeidersverzekering optreedt, ziet als Dr. Kuyper een noodstand; hij ziet pauperisme. Het één moet verholpen worden

door het andere te bestrijden. Gesteld dat er van zoo'n noodstand sprake kan zijn, b.v. bij uitgebreide werkeloosheid, dan moet er stellig geholpen worden. De opvoedende, bedillende armenzorg is echter nòch daarbij, nòch bij regelmatige verschijnselen als ziekte of ongeval van pas. Schuld van de noodlijdenden is daarbij buitengesloten. Opvoedende zedepreeken passen niet de arbeiders als klasse, maar passen alleen enkele verkwistende of onnadenkende individuen, echter zoowel onder arbeiders, als bij andere klassen der samenleving. Doch een noodstand eischt *directe hulp*, en *geen* verzekering. Het is dan ook volledig onjuist te denken dat zoo'n noodstand grondoorzaak der verzekering is. Het tegendeel is waar. Juist de zedelijke en stoffelijke *verheffing* van de arbeidersklasse is de oorsprong der arbeidersverzekering, en doet onder bijzondere omstandigheden de wettelijke regeling ontstaan. Zoowel Engeland als Duitschland toonen dit aan. En nu ik tegenover elkaar ga stellen welke vormen de arbeidersverzekering in die landen in de tweede helft der vorige eeuw ging aannemen moet voorop dit vast staan, dat beide zijn voortgekomen door den drang der arbeidersbeweging. Den strijdenden arbeider behoeft zijn zedelijke onderhoudsplicht niet meer voorgepreekt te worden. Juist door zijn strijd toont hij die plicht te begrijpen.

Meer nog, hij wenscht die plicht *geheel en al* te vervullen niet alleen door voor hooger loon als ‘een man’ te vechten, maar ook door zich te verzekeren. Voor zoover hem dat laatste niet mogelijk is, vraagt hij, eischt hij, daartoe instaat gesteld te worden. Juist omdat de arbeider kans ziet uit het schandemoeras van het pauperisme, zijn voeten lostetrekken, verwerpt hij de bedeeling. Niet alleen voor hem, maar voor de maatschappij daagt de toekomst dat het pauperisme zal inslinken en verdwijnen. En door wie? Door geen anderen dan door de arbeiders zelf. Daartoe dienen de verschillende strijdvormen hunner beweging. En *deze* is het die zich in de arbeidersverzekering vertoont, zooals zij het ook in tal van andere maatschappelijke organisaties doet. Niet steeds geschiedt dat onmiddellijk door de wet, doch evenals in vakbeweging, coöperatie, arbeidswetgeving, nadert de oorspronkelijke demokratie der vereenigde arbeiders steeds tot de demokratie van den modernen staat, opdat beide zich met elkaar verstaan,

en grootendeels samenvloeien zullen. Dat verschijnsel, de prototype van velerlei verschijnselen in het moderne *staats*-leven, vertoont zich verschillend voor onderscheidene details, verschillend ook voor Staten en landen. En zóó kan tusschen Duitschland en Engeland voor de arbeidersverzekering een tegenstelling geteekend worden, waar *in hoofdzaak* Engeland de *oorspronkelijke*-, Duitschland de *staats*organisatie te zien geeft. Uit allerslechtste stoffelijke toestanden omtrent 1835 hebben de Engelsche vakarbeiders zich losgestreden om van de toenemende volkswelvaart hun aandeel te nemen. Hun strijd is gekenmerkt door de geschiedenis hunner vakvereenigingen. Het is dan ook in de Trades-Unions, dat zich de bijzondere Engelsche vorm der arbeidersverzekering het scherpst vertoonde. Wel bestonden er uitgebreide ondersteuningsverzekeringen, die aan hunne leden uitkeeringen bij nood verzekerden, zooals ook ons land in allerlei vormen zieken- en begrafenisfondsen, ofschoon op kleiner schaal, kende. De bedoeling, van deelname aan zoo'n coöperatief fonds, werd het duidelijkst openbaar toen de vakvereenigingen die verzekeringstaak ter hand namen en haren leden tegen hooge contributies uitkeeringen gaven bij ziekte, ongeval en vooral ook bij werkeloosheid, soms bovendien voor invaliditeit. De merkwaardigheid der Trades-Unions' fondsen was hun practische fout, namelijk hun *insoliditeit*. Doordat de bijeengebrachte gelden in tijden van ekonomischen strijd opverbruikt, en dus de betalingen gestaakt werden, kon het organiseeren der verzekering de ‘nieuwe vakvereenigingsmethode’ genoemd worden. De beteekenis is duidelijk. Zegepraal in den vakstrijd en blijvende loonsverhooging voor alle vakgenooten ging boven de tijdelijke nooden van enkelen. Verzekering was één der middelen, - in 't bijzonder tegen werkeloosheid, - om den levensstandaard en daarmede het loontarief hoog te *houden*. Maar die beiden op te voeren was een *verder*gaand doel. Hoezeer echter het wezen der arbeidersverzekering hier voor den dag komt, de fout der insoliditeit was er, en zou temeer gevoeld worden, naarmate het succes der vakvereenigingen verminderde. Tot breede ontwikkeling, - rijpheid van inzicht bij de leiders, en discipline bij de leden - opgegroeid, moesten de Trades-Unions meer en meer de grenzen van hun streven gaan gevoelen. Niet alleen

werd het onzeker of steeds weer nieuwe voordeelen door den vakstrijd bevochten zouden worden, maar de eenmaal verkregenen bleken bij voortduring onzeker. En zooals ter bevestiging daarvan staatshulp werd ingeroepen en b.v. voor werktijden en hygiënische verbeteringen verkregen, zoo groeit ook bij de Britsche arbeiders de overtuiging, dat de demokratische Staat de taak, die door de vakvereenigingen is opgezet, moet overnemen. Op die wijze werd wettelijk gewaarborgde vergoeding voor ongevallen verkregen. Ook daarom vragen de Trades-Unions en hun parlementaire vertegenwoordigers krachtig steun bij werkeloosheid en staatspensioen. Anders ging het in Duitschland. De zuivere empirie die de Engelsche demokratie kenmerkt, en die steentje voor steentje zorgvuldig en nauwkeurig op de juiste plaats legt, was onbestaanbaar voor den straf georganiseerden Pruisischen ambtenaarsstaat, waarom het Duitsche Rijk zich kon samenvoegen. De opkomst der arbeiders zou daar niet geleidelijk zijn, ook al niet omdat de industrieele ontwikkeling die bij Engeland 50 jaar ten achter was, met evenredig sneller tempo, de overzeesche nabij en vooruit streefde.

Ondanks het in groote oorlogen verwezenlijkte volksmilitairisme, droeg de arbeidersbeweging een scherp revolutionnair karakter. De bijna cynische erkenning van Bismarck, dat hij beoogde met het algemeen kiesrecht en de arbeidersverzekering, den ontevredenheidsgrond onder de sociaal-demokraten te ondermijnen, is bijna al te bekend maar blijft toch kenmerkend. Een feit is dat daarmede voor Duitschland een groot organiseerend werk werd verricht. Sedert dien heeft ook de arbeidersbeweging niet meer uitsluitend de revolutie voor oogen gehad, doch gewerkt om ook in de vakorganisatie zich te ontwikkelen.

De oorspronkelijke demokratie is nu in Duitschland stellig niet meer de mindere van de Engelsche, en al is zij op meer gespannen voet met den Staat, zoo is toch in dien Staat eene organisatie, de arbeidersverzekering, - die haar nauw verwant is. De deugden der groote Staatsarbeidersverzekeringen worden - getuige Bebel's uitspraak - door de arbeiders volledig erkend. Bedoeld om de revolutionnaire actie te ondermijnen, is wezenlijk de arbeidersbeweging er door versterkt.

De Staat deed wat de vakvereeniging anders had moeten doen, en de Staat deed het goed, grootsch en solide. De fout echter der Staatsarbeidersverzekering ligt reeds in haar geboorte en oorsprong. Zij is een uiting der bureaukratie, van eene bekwame bureaukratie stellig, maar toch van eene die uitgaat van het geconcentreerde gezag. Dat echter des ondanks in haar vormen, die gebleken zijn het meeste levenskracht te bezitten, de demokratie tot uiting kwam en er zich vastnestelde, is een bewijs hoe deze kern zal voortgroeien om van de Staatsmacht en Staatseenheid gebruik te maken en de arbeidersbeweging tot in dien staat en zijn organisatie te doen doordringen.

* * *

5. De uitkeeringen.

De arbeidersverzekering moet armenzorg overbodig maken. Daartoe zal de arbeider recht op steun hebben, maar wanneer? en hoe groot? Dat zijn twee practische vragen, zóo practisch dat het schijnt alsof hierbij van geen beginselen sprake is en dus eene algemeene beschouwing overbodig. Wanneer een of andere regeling gemaakt wordt is het een wikken en wegen tusschen iets meer of iets minder, wat louter opportunistisch gelijkt. En toch zal zich bij zoo'n keuze duidelijk het onderscheid doen gevoelen of den arbeider in nood juist zooveel gegund wordt dat hij met ‘zorg’ (lijdende meer nog dan berekenende zorg) rond komt, dan wel dat hijzelf en zijne klassegenooten wenschen, dat zijn zelfstandigheid en kracht niet zullen lijden of ondergaan door toch reeds verdrietelijke omstandigheden. En bovendien zal bij zoo'n keuze blijken of de een of andere uitkeering op zich zelf wordt beoordeeld, dan wel gezien wordt als éene in een systeem van uitkeeringen voor verschillende loondervende gebeurlijkheden. Staat het hoofddoel der arbeidersverzekering helder voor den geest, en wordt haar demokratische beteekenis volledig ingezien dan is het duidelijk dat voor een degelijke regeling deze twee dingen noodig zijn. Allereerst moeten de verschillende uitkeeringen systematisch met elkaar in verband staan. Waar toch ziekten en kleine ongevallen moeilijk practisch uit elkaar zijn te houden; waar bedrijfsziekten zich in allerlei overgangsvormen voordoen, en waar beide kunnen overgaan in invali-

diteit, terwijl verder werkeloosheid een of ander vergezellen kan; waar, ten slotte, uit één gezin meerdere leden kunnen arbeiden, moet voor elk geval scherp zijn aangegeven dat de hulp voldoende is, nooit ontbreekt en nooit dubbel gegeven wordt, tevens nooit onbedoeld hoog uitgekeerd. Naast dat systematisch verband moet de uitkeering aan het doel beantwoorden om den arbeider in staat te stellen zich in de ingenomen ekonomische positie te handhaven. Er zou dan ook voor een degelijke arbeidersverzekering een uitkeeringenschema zijn op te maken, ten opzichte waarvan alle voorstellen beoordeeld kunnen worden. Wat hiertoe allereerst vereischt wordt, is kennis van 't arbeidersleven, om te weten wat daar noodig is en welk gebrek het heftigst gevoeld wordt. Vanzelfsprekend moet de uitkeering verband houden met den loonstandaard en dus met de levenwijze van de verzekerden, zij het dat dit individueel geschiedt, dan wel door loonklassen. De laatste regeling n.l. instelling van meerdere loonklassen, raakt wel niet eenig beginsel, maar kan toch ertoe medewerken om demokratisch toezicht of beheer te vergemakkelijken. Daarmede toch wordt een vast uitkeeringenschema gevormd, dat gemakkelijk in de volkslagen doordringt en begrepen wordt. Het is duidelijk dat zoo'n schema nòch direct volledig, nóch tot het gewenschte bedrag wordt aangenomen, maar geleidelijk aangevuld zal worden naarmate de geheele verzekeringsorganisatie zich ontwikkelt. Een groeiende arbeidersbeweging werkt er echter heen de zorgweerende werking der verzekering op het arbeidsleven tot den grootst mogelijken invloed te brengen.

* * *

6. Wie betaalt de onkosten?

Een volledige en demokratische arbeidersverzekering kost duur. Wie is tot betaling der onkosten *verplicht?* Practisch komen er drie categoriën personen voor de betaling in aanmerking, en wel de belastingbetalers (als Staat of gemeente), de werkgevers en de arbeiders. Van politieke constellaties zal het afhangen hoe door de wet de lasten over de drie groepen verdeeld worden. Heeft het dan nog zin te vragen naar de betaal*plicht?* Plichten zoowel als rechtsgronden zijn in de

politiek gemakkelijk te ‘construeeren’, wanneer 't geval zoo iets eischt. Toch komen de ‘groote’ staatsbeginselen van politiek en ekonomie soms lastig die constructies in den weg. En geen wonder, want de arbeidersverzekering zelve en dus ook hare beginselen berusten niet op het individualistische burgerrecht, maar op een arbeidsrecht. En dat recht is nog weinig uitgesproken, zoo goed als niet geformuleerd en zelfs nog voor sommige onderwerpen vaag. Toch leeft het, en groeit het op. Wie het kennen wil zoeke het, daar waar het uitsluitend is, in het volk zelf, in al die verschillende vormen van het volksleven, waar de demokratie haar kracht vertoont. Toen de Engelsche arbeiders verschillende uitkeeringen van hunne vakvereeniging genoten, en de onkosten daarvoor in den vorm eener *hooge* contributie zelve droegen, beteekende dit niet, dat zij van zelfsprekend de betaalplicht aanvaardden. Die hooge contributies waren onverdeeld wapenen in den strijd der weerbare vereeniging. Zij werden alleen betaald omdat er ongelijk *hoogere* voordeelen van meer loon mede behaald werden. Door die loonsverhooging werd voor een groot deel het verzekeringsfonds gevormd. Was toch dat meerdere loon niet verkregen, de hooge contributie zou niet zijn betaald. En inderdaad is voortdurend meer dat hooger loon voor korteren werktijd bereikt. Nu daaraan echter een eind komt, en nu bovendien blijkt dat voor een afdoende verzekering de arbeiders niet in staat zijn - en niet bereid - geregeld hooge premiën te betalen, leeft ook bij die Britsche arbeiders de overtuiging dat werkgevers en staat finantieel moeten helpen. Waarop nu berust dat nieuwe levende arbeidsrecht? Volgens het individualistische burgerrecht moet de arbeider - door verzekering, zoo noodig - voor zich zelf en zijn gezin zorgen. De betaalplicht der arbeidersverzekering rust derhalve op hem en hem alleen. Maar met dat recht komt geen goede en stellig geen volledige regeling tot stand, omdat òf de uitkeeringen onbeduidend laag, òf de premien ondragelijk hoog zouden zijn. Zal nu - met hulp van werkgever of staat - toch aan de arbeiders een *recht* op uitkeering gegeven worden, dan ligt daarin de erkenning dat den arbeider toekwam datgene, waarmee zijn recht wordt betaald.

En inderdaad zoo is het. De arbeider heeft als staatsburger

voor den gemeenschapsarbeid, dien hij verricht, recht op meer dan het loon dat zijn werkgever hem uitkeert, indien dat loon ‘schier van zelf’ door onmiddellijke behoeften wordt opverbruikt. Hoe wordt hem echter dat meerdere verschaft? Niet meer wordt het hem als een aalmoes gegeven, zoodra hij het eischt en tracht te veroveren. En een der middelen om het te verkrijgen is naast vakvereenigingsactie, de wettelijke arbeidersverzekering. Blijkt de eerste als in Engeland een ongeschikt en onsoliede middel voor de voorziening in nood, des te meer wendt zich de arbeidersbeweging tot het wettelijk middel. Van wie eischt dus de arbeider betaling der verzekeringsonkosten? Zoowel van den werkgever, die direct van zijn arbeid profiteert, als van het publiek vertegenwoordigd in de Staatskas, want voor dat publiek wordt tegen onvoldoende loonen gewerkt. Ontkent hiermede de arbeider geheel en al zijn betaalplicht? Het tegendeel is waar. Overal bewijst de ervaring dat de denkende, ontwikkelde arbeider zich geheel op eigen kosten verzekert, indien hij slechts even kans ertoe ziet. Aan twee voorwaarden moet daarbij zijn voldaan. De eerste is even begrijpelijk als aannemelijk, en wel dat er eenige kans is om het doel der verzekering te bereiken. Denkt hierbij aan de uiterst geringe kans tegenover de groote en langdurige opoffering, voor een individueele invaliditeits- of ouderdomsverzekering. De tweede voorwaarde is niet alleen aannemelijk, maar bovendien gebiedend noodzakelijk. Het geldt de directe uitgaven voor zijn gezin, in 't bijzonder de stoffelijke en geestelijke opvoeding der kinderen. Hoe wordt daarvoor dikwijls bezuinigd en gespaard. Hierop mag geen verzekeringspremie inbreuk maken. De plicht van het heden is er hier tegelijk een voor de toekomst. Die plicht is de meerdere van de verzekeringsplicht, omdat het de toekomst van 't latere geslacht, van zijn klasse en zijn volk geldt. Wanneer de arbeider van den werkgever en den Staat de geheele of gedeeltelijke betaling der verzekeringsonkosten eischt, dan is dat grootendeels om zich en zijn kinderen te ontwikkelen. Dit doel - 't schijne egoïstisch - geldt niet alleen hemzelf maar ook 't geheele gemeenschapsleven. Zoo groeit dus, en op die gronden van verwachting, het arbeidsrecht, dat de verzekeringsonkosten over drie categoriën verdeelt.

Reeds nu wordt hoofdzakelijk daardoor de indeeling der arbeidersverzekering aangegeven, d.w.z. naarmate de betaalplicht is aan te wijzen. Voorop staat daarbij het ongeval en daaruit ontstaande invaliditeit. Hiervan is vrij algemeen in verschillende landen erkend, dat de werkgever moet betalen. Daarbij voegt zich de beroepsziekte, die evenals het ongeval door 't werk veroorzaakt is of in 't bedrijf verkregen.

Hiermee is Frankrijk voorgegaan, waar een parlementaire commissie in een uitvoerig voorstel de ziekten aanwijst, voor welks onkosten de patroon verantwoordelijk dient te zijn. Vanwaar dit verschil met de algemeene ziekte-verzekering voor welke de arbeiders nu alles of minstens de helft betalen? Verklaard wordt het doordat de arbeiders niet buiten ziektenverzekering kunnen. De noodzakelijkheid daarvan spreekt zoo elken dag en voor elk, dat deze reeds lang en grootendeels op zich zelf bestaat. Deden de arbeiders het niet, of zorgden dokters of ondernemers niet voor een fonds, dan deden dikwijls de fabrikanten het. Anders is het met ongevallen. Hoe groot het aantal ook is, dat in nijverheid, landbouw, visscherij en zeevaart voorkomt, toch blijft het een toeval. Bij minder sprekende noodzakelijkheid, komt grooter kans op ongevraagde hulp, zoodat hier regeling ontbrak, voor zoover die niet van patroons uitging. Deze feitelijke toestand maakt dat de werkgevers bij ongeval, en arbeiders met hunne patroons samen bij ziekte, aansprakelijk voor premiën gesteld worden. Er is echter een duidelijke strekking waar te nemen om meerdere onkosten die uit hoogere en ruimere ziekte-uitkeering voortvloeien door den werkgever te laten betalen.

De oorspronkelijke organisatie der ziekte-verzekering - hoe zeer (b.v. in ons land) geheel zonder regel - houdt op zijn minst een arbeidersbijdrage in, maar daardoor ook een arbeidersrecht van controle en beheer. Dit recht zal bij de ontwikkeling der arbeiders-verzekering met name in Duitschland, van groot belang blijken te zijn. Met die bijdrage gaat - en ging - dat recht van eigen beheer uit de oorspronkelijke organisatie in de wettelijke regeling over.

Minder duidelijk is de strekking op te maken uit tegenwoordige regelingen voor ouderdom en invaliditelt en voor werkeloosheid. Dr. Kuyper's ‘zedelijke plicht’ wordt door den

arbeider en ook door de volksopinie, - misschien theoretisch wel, - practisch echter zeker niet, gevoeld. Blaam treft een patroon, die een ouden versleten arbeider zonder pensioen ontslaat. Dat is een aanwijzing, maar ook niet meer. Gold voor 't ongeval, dat practisch de arbeider zich niet kon en zou verzekeren, voor invaliditeit en ouderdom komt hierbij de practische moeilijkheid voor een patroon dit te doen. Enkele fabrikanten deden het en konden het doen. Het meerendeel der werkgevers deed het niet, en bij sterke wisseling van arbeiders en patroons, is het ook onmogelijk. De feitelijke toestand is deze, dat voor het meerendeel der versleten oude arbeiders geen onbarmhartig patroon is aan te wijzen, omdat meerderen van zijn werk profiteerden. Daarom komen die oudjes ten laste van kerkelijke of openbare armenzorg, dat wil dus zeggen van de gemeenschap. Iets dergelijks geldt de werkeloosheid. Dikwijls is er geen patroon aan te wijzen of is hij onmachtig om toch loon te geven als er geen werk is. Ook hier komt de publieke kas aan de beurt.

Uit dezen feitelijken toestand blijkt de plicht van Staat of Gemeente om te steunen. Het groote beginsel der arbeidersverzekering om de bedeeling te vervormen tot een uitkeeringsrecht moet hier *direct* op de *gewone* armenzorg inwerken, en deed het ook. Vroeger reeds Denemarken en nu Frankrijk in Juli 1905 heeft de daad van piëteit en rechtvaardigheid gedaan om wettelijk de uitkeering aan oude en invaliede arbeiders tot een rechtmatig pensioen te maken. Op deze wijze ontwikkelt zich langzamerhand de overtuiging, b.v. ook in Engeland en ons land, dat de Staat de pensioeneeringsonkosten moet dragen. De werkgeversverplichting is daarmede niet geheel terzij geschoven, terwijl achteraf blijft staan de wenschelijkheid dat de arbeider zelf - zoo hij 't missen kan - meewerkt voor een rustigen ouden dag. Zoo kon het Duitsche systeem van ⅓ voor staat, werkgever en arbeider ontstaan. Voor werkeloosheid schijnt zich duidelijk een nieuw element te vertoonen, doordat niet de arbeider als zoodanig, maar de vakvereeniging mededoet aan de betaling en aan de organisatie, terwijl de gemeente, meer dan de Staat, dient op te treden.

Zooals gezegd, het arbeidsrecht dat zich in de verdeeling der onkosten openbaart vertoont meer strekking dan formu-

leering. De ontwikkeling tot juiste vormen komt pas in en met den groei der arbeidersverzekering, en temeer naar mate die demokratisch is en de arbeiders zelve meewerken aan haar uitbouw.

* * *

7. De wetenschappelijke verzekeringsmethode.

Zoowel de uitkeeringsbedragen als de verdeeling der onkosten van het Duitsche ‘model’ blijken onafhankelijk van het stelsel te zijn. Dat is te aanvaarden met verandering der procenten en cijfers. Op die cijfers beschouwd is de Duitsche verzekering stellig *niet* model, en kritiek op haar grondslagen volkomen mogelijk en gerechtvaardigd. Bovendien zijn de Engelsche en Fransche verzekeringsregeling van meer demokratischen geest. En ofschoon het arbeidsrecht zich pas in de ware demokratie goed kan ontwikkelen, heeft toch de Duitsche wetgeving een groote voorsprong getoond op alle anderen. Die voorsprong is te danken aan de organisatie welke ter inning der bijdragen en ter uitkeering der steunbedragen geschapen is. Die organisatie blijkt van groot belang te zijn, zoodat het noodig is te onderzoeken wat de elementen zijn, die haar kracht uitmaken. Dit is absoluut onvermijdelijk voor wie in 't regelen der arbeidersverzekering een hooger doel zien dan het namaken eener veelgeprezen ‘sociale’ instelling. Bovendien is dat onderzoek niet zoo moeilijk, wanneer doel en omvang van 't onderwerp voortdurend voor oogen worden gehouden. Het treft toch allereerst dat Duitschland, evenals het dit in de industrie deed, wetenschappelijke resultaten en methodes op hare verzekering toepaste. Wat toch is het hoofddoel der organisatie? Eenerzijds moeten verspreid over 't geheele land en in allerlei bedrijven de arbeiders hun ondersteuning op tijd en tot een juist bedrag ontvangen. Anderszijds moeten ook een zeer groot aantal personen hun aandeel tot een evenzeer juist bedrag betalen? Uitgaven en inkomsten moeten in evenwicht zijn en daartusschen staat de verzekering. De eenvoudigste methode van boekhouding en vereffening is het omslaan der werkelijke onkosten b.v. gedurende een jaar. Doch deze methode blijft slechts eenvoudig in kleinen kring en wordt bijna onuitvoerbaar voor groote aantallen deelnemers.

Daarvoor moet de moderne wetenschappelijke methode van verzekering worden toegepast. Deze staat tegenover het omslaan der onkosten als 't bankkapitaal tegenover de spaarkous van den eerzamen burger. De voordeelen zijn velerlei, waarvan het geheele moderne verzekeringswezen eén sprekend bewijs is. Zoowel de uitkeeringen als de bijdragen zijn steeds gelijk, berekend als ze zijn naar statistische gegevens, waaruit de kansen zijn afgeleid. Een groot gevormd kapitaal, dat kleine slingeringen compenseert, stelt instaat tot winst. Vooral gelden deze voordeelen eene arbeidersverzekering. Allereerst daar onmiddellijk een zeer groot aantal personen deelnemers zijn, doch dit kan ook de verzekeringsmaatschappij gebeuren. In de tweede plaats zal de statistische methode ertoe leiden om de rampen van het arbeidersleven ernstig te bestudeeren. Cijfers zijn soms zeer revolutionnair, ook ten opzichte van wetenschappelijke waarheden. Die studie kan en moet ertoe brengen dat algemeen erkend worde hoe gezondheid en veiligheid der arbeiders verwaarloosd zijn. Dan wordt het voor de verzekeringsfondsen een groot finantieel belang die verwaarloozing te doen eindigen. De strijd tegen beroepsziekten, tuberculose, hooge kindersterfte, drankmisbruik krijgt nieuw materiaal en nieuwen steun. En meer. Terwijl voor al dergelijke maatschappelijke nooden zoo bitter weinig geld te vinden is, komen de verzekeringskapitalen beschikbaar. Niet alleen vinden die in goede verpleging een directe vermindering der uitgaven maar ook een degelijke geldbelegging. Dat alles hangt niet in de lucht, want Duitschland toont reeds, ofschoon nog bescheiden, wat te verwachten is. Ook toont het hoe de ongevallenverzekering met ‘umschlag verfahren’ achter blijft bij de andere verzekeringen met ‘kapitaal’ dekking. De genoemde voordeelen konden in Duitschland zich verwerkelijken doordat de verzekering ging over groote aantallen. En het is juist om die voordeelen nog meer, zoo volledig mogelijk - te genieten, dat de hervormingsvoorstellen worden gedaan.

* * *

8. Staatsmonopolie en verzekeringsdwang.

De toepassing van wetenschappelijke methodes kon de Duitsche verzekering alleen daarom tot zoo'n ontwikkeling

brengen, daar zij berustte op ‘staatsmonopolie en verzekeringsdwang’. Dat zijn voor de oude ekonomie en hare aanhangers barre woorden voor nog boozere zaken. Toch moet het duidelijk gezegd worden, dat het deze beide grondvesten waren, die Bismarck's monumentaal bouwwerk konden dragen. Ze zijn niet toevallig, niet Pruisisch, maar absoluut noodzakelijk om de resultaten te bereiken die in Duitschland werden verkregen, - en meer misschien. Stellig zou de tegenwoordige, de halve demokratie er niet zoo gemakkelijk toe komen als het halfabsolute gezag om dit stuk staatssocialisme intevoeren. Toch is er geen stukje conservatisme aan. Beide beginselen kunnen en zullen door een volledige demokratie aanvaard worden. Tegen deze beiden openbaart zich - ook in ons land - de strijd tegen de arbeidersverzekering. Werkelijk is het niets minder. 't Schijnt wel alsof ook met erkenning van 't particulier initiatief tegenover den Staat, en met vrijlating van de zedelijke verzekeringsplicht, eene - vrijere - verzekeringsorganisatie even goed kan ontworpen worden. Inderdaad is dat slechts schijnvertoon. Zeker, de arbeidersverzekering als modern verschijnsel heeft wel zooveel levenskracht dat zij wat afbrokkeling en inschrompeling kan verdragen. 't Kan echter ook *te* sterk worden, zoodat de geheele arbeidersverzekering meer last dan voordeel brengt. Buiten het Staatsmonopolie en den verzekeringsdwang komt geen krachtige organisatie tot stand. Er zijn dan meerdere organisaties, allen zwakker dan de ééne, die er zijn kon; strijdende met elkaar, en in dien strijd kracht opteerende.

Monopolie en dwang mogen leelijke woorden zijn voor ondernemersooren, concurrentie is dat voor arbeiders. Staatsmonopolie en verzekeringsdwang verliezen beide al het hatelijke wanneer hun resultaat gezien wordt voor wat het is, hetzelfde machtig beginsel, dat de vakbeweging en de coöperatie groot maakt, het beginsel van solidariteit en samenwerking geldende voor een heele klasse en een heel volk, en bovendien nog gesteld onder de scherpste wetenschappelijke controle en leiding.

In Duitschland moge het ‘van boven-af’ zijn ingevoerd, zijn wezen is niet bedorven door zijn oorsprong. Dat wezen is het vooral wat Bismarck's werk gemaakt heeft tot een der

stevigste resultaten van moderne beschaving. Dat wezen is en kan niet meer door welke hervorming ook veranderd worden.

* * *

9. Unificeeren en demokratiseeren.

Over de Duitsche verzekeringsorganisatie in engeren zin is nog niet gesproken. Staatsmonopolie en verzekeringsdwang waren voorwaarden, die vervuld moesten zijn eer de organisatie te stichten was die de verzekering op modern wetenschappelijke wijze toepaste. Het toepassen zelf geschiedde door de organisatie, of liever door drie organisaties op gelijke grondslagen. Tot goed begrip der pogingen om die drie samen te smelten tot één - het unificeeren - dient uiteengezet hoe de verschillen tusschen de drie soorten verzekering ontstonden. Niet alleen historisch, omdat eerst ziekte-, daarna ongevallen-, eindelijk ouderdoms- en invaliditeitsondersteuning tot stand kwam. Het zijn juist de verschillen die het *systeem* van organiseeren kenmerken. Dat systeem is voor alles - hoe ware 't anders te verwachten - bureaukratisch, maar toch minder dan allicht verwacht zou worden. Het type van de bureaukratische regeling zou zijn - en zoo stelt zich menig voorstander van particulier initiatief elk staatsmonopolie voor - een groote verzekeringsinstelling, beheerd door ambtenaren en overal vertegenwoordigd door ambtenaren, een reuzenbureau, op welk conglomeraat geen regeering meer andere macht of invloed heeft dan om er vriendjes intestoppen.

Zoo'n regeling moet echter noodzakelijk samengaan met een andere om geschillen tusschen particulieren en ambtenaren, en tusschen ambtenaren onderling uit te maken. Er ontstaan dus twee organisaties - beide van ambtenaren, zij 't ook de eene van uitvoerende, de andere van rechterlijke - tegenover elkaar; natuurlijk beide beheerscht door hierarchische opklimming en afdaling. De bemoeiïng der regeering en der ambtenaren met het volle volksleven moet wel zeer innig zijn, zal een dergelijke organisatie kans hebben te slagen. Zelfs de uitstekende Duitsche bureaukratie was tot zoo iets niet in staat. Bismarck heeft dan ook geen organisaties uit ambtenaren alleen geschapen. De ziekteverzekering liet hij uitvoeren en beheeren grootendeels

door de verzekerde arbeiders zelf, de ongevallenverzekering door de patroons bedrijfsgewijze vereenigd, beiden onder controle van ambtenaren. De rechtspraak kwam echter grootendeels terug in de handen der belanghebbenden. Alleen voor de ouderdoms- en invaliditeitsverzekering bestond geen organisatie in het volksleven, die hij gebruiken kon. En daarvoor - bewijs van 't bureaukratisch systeem - kwam in hoofdzaak de ambtenaarsorganisatie der ‘versicherungsanstalten’. De groote verschillen tusschen de drie organisaties zijn dus deze: voor ziekte arbeidersbeheer, voor ongeval patroonsbeheer, voor ouderdom en invaliditeit ambtenaarsbeheer. Dit is de kern waarom alle ‘reform’ vragen der unificatie draaien. ‘Centralisatie’ is dan ook een der leuzen van de hervormers, - die grootendeels uit ambtenaren bestaan. - De drie organisaties werken niet genoeg samen ten nadeele der arbeiders, ten nadeele van de administratie, ten nadeele van de totaalonkosten der geheele verzekering, ten nadeele eindelijk van de instellingen, die de verpleging en het herstel van zieken en invalieden dienen. Hoe nu is centralisatie mogelijk indien niet het *beheer* geheel gelegd wordt in één hand, die der ambtenaren, zooals dat b.v. voor de ongevallen-verzekering reeds door de éene Rijksverzekeringsbank geschiedt. Hiertegenover staat echter dat centralisatie van de *uitvoering* der verzekering, b.v. toekenning van rente, uitbetaling, inning van premie, controle op bedrog, enz. eenvoudig onmogelijk is. De bestaande toestand bleek voor ongevallen en vooral voor de invaliditeitsverzekering reeds *te veel gecentraliseerd*. De eenig juiste en goede uitvoering geschiedde door de ziekekassen, n.l. plaatselijk.

Vandaar wordt aan de leus centralisatie de wederhelft decentralisatie toegevoegd. De eerste betreft het beheer, de tweede de uitvoering. Zóo beschouwd, schijnt het hervormingsplan eenvoudig, doch 't schijnt dit alleen, omdat de kern vergeten wordt, n.l. wie heeft in de gedecentraliseerde verzekeringsuitvoering het gezag. De hervormers stellen voor niet meer als in de ziekenkas ⅔ arbeiders, maar ½ arbeiders ½ patroons, onder onpartijdigen voorzitter (ambtenaar). Geen wonder dat hiertegen de arbeiders opkomen. Dat plan raakt met de ‘selbstverwaltung’ de demokratische kern der geheele

arbeidersverzekering. Het unificeeren op die wijze gaat regelrecht in tegen het demokratiseeren. Is nu de weerstand der arbeiders zoo onverstandig, zooals de verzekeringsambtenaren beweren? Is niet integendeel hun voorstel onverstandig? Wat is dan toch gebleken en door hen erkend? niet minder dan dat de oorspronkelijke demokratische verzekeringsorganisaties der ziekenkassen, die Bismarck in zijn stelsel opnam, het meest levenskrachtige element was van de geheele organisatie. Zóo levenskrachtig zelfs, dat het nieuwe fundament voor ongevallenen invaliditeitsverzekering stellig daarop gelegd moet worden. Het is niet omdat die ziekenkas plaatselijk was alleen, het is vooral omdat zij door arbeiders beheerd werd, omdat zij demokratisch was, dat zij bloeide. Zoo kan b.v. in ons land de Haagsche Volharding zelfs zonder werkgevers- en staatsbijdragen een gelijksoortigen bloei toonen. Dat element moet niet uitgesneden worden, maar aangekweekt. En hoezeer ook de werkgevers en hooge staatscolleges er zich tegen verzetten zullen, steeds meer zal blijken dat de arbeidersverzekering niet beheerd moet worden nòch door staatsambtenaren. nòch door wie haar betalen, maar door de arbeiders *voor* wie en *van* wie zij het eigendom is. Het unificeeren moet samengaan met het demokratiseeren. Tusschen die tweeërlei ontwikkeling is en mag geen strijd zijn; in wezen werken beide naar elkaar toe. De Duitsche unificatie-voorstellen zullen èn voor den onpartijdigen onderzoeker aantoonen hoe het meest demokratische element ook het meest levenskrachtige is, èn de arbeiders opwekken hun eigendomsrechten te doen gelden op dat grootsche organisatiegebouw, waarin de oorspronkelijke demokratie en de staatsgedachte elkaar ontmoeten.

* * *

10. De ontwikkeling der arbeidersverzekering.

Dit opstel kan ik niet eindigen zonder de conclusies samen te vatten tot eene voorstelling van de arbeidersverzekering, zooals die zich in demokratische en unificeerende richting zal ontwikkelen. Die conclusies berusten niet op het aanstaren van een enkel model. Vergelijking van de regeling in verschillende landen gaf het inzicht hoe een zelfde streven zich overal openbaarde, al werd van verschillende zijden naar 't ge-

lijke doel gestreefd. Duitschland, en ook Oostenrijk, gaat toe naar het samenvatten der verschillende staatsorganisaties tot eenheid, maar ook naar het in bezit nemen uit handen der bureaukratie door de arbeiders.

Andere landen als Engeland, Frankrijk en Denemarken met meer oorspronkelijk demokratische instellingen kunnen die niet oplossen in een bureaukratisch staatsmonopolie, dan wanneer dit zelf demokratisch zal zijn gedecentraliseerd. De instellingen in die landen groeien omhoog naar de eenheid, terwijl Duitschland die eenheid moet verplaatsen van de enkele autokratische naar de breedere draagpunten in het volk zelf. Overal echter vertoont zich de vertakking in vier groepen. Vooraan komt de ziekteverzekering, die echter nog dikwijls niet wettelijk georganiseerd is en dan ook zich onvoldoende ontwikkelt, b.v. wel tot begrafenisuitkeering, maar niet tot de velerlei andere vormen van degelijke verpleging. Dan volgt als de meest urgente de ongevallenverzekering, die langzaam uit handen der ondernemers naar den Staat overgaat om beter en goedkooper de bedoelingen te verwezenlijken. Hierin wordt voornamelijk de strijd tegen 't staatsmonopolie bevochten. Is die niet beëindigd, zoo is de grondvesting der ouderdoms- en invaliditeitsverzekering zoo goed als onmogelijk. Want daaraan is door de ondernemers (verzekeringsmaatschappijen) weinig te verdienen; daarop zijn ook de werkgevers niet erg belust. Naast die staatsverzekering tegen ouderdom en invaliditeit komt de eisch op naar staatspensioen en de hervorming van de bedeeling tot een recht op steun, dus de demokratiseering van armenzorg.

Het zal wellicht niet gaan om het een *of* het ander maar om het een *èn* het ander. Bij een goede ziekte- en ongevallenverzekering behoort die tegen invaliditeit, en deze sluit zich bij de ouderdomsverzekering hecht aan. Waar echter zoowel 't armenoudenpensioen, als de verzekeringsrente beginnen zullen met kleine bedragen, kunnen zij elkaar aanvullen. De gedachtenontwikkeling b.v. in Frankrijk wijst erop, hoe de overgang van armbedeeling voor oude en invaliede arbeiders tot een gerechtigd pensioen bevorderlijk zal zijn voor de invaliditeitsverzekering en omgekeerd. De werkloozenverzekering komt nog te sporadisch voor dan dat aantewijzen zou

zijn, hoe en waar zij zich bij de geheele arbeidersverzekering aan zal sluiten. Waar het armenpensioen grootendeels gemeentelijk geregeld is (in Denemarken en Frankrijk) en dat ook voor werkeloosheid het geval zal zijn, komt hier eene aanraking, die de band in de toekomst worden kan. Het aldus gegeven beeld is vaag. Trekken zijn bijna niet aan te geven. Er is een strekking waar te nemen die gevolgd moet worden in haar verder verloop. Niet alleen voor verschillende landen, maar ook binnen een land voor onderscheidene industrie- of bedrijfsgroepen zijn verschillen waar te nemen, die op de organisatie-wording van invloed zullen zijn. Noch om die verschillen, noch om details kon mijn onderzoek gaan. Voordat die aangezien konden worden moest er een vaste grondslag zijn en vooral één houding tegenover het Duitsche model, dat b.v. Dr. Kuyper's wetsontwerpen beheerschte. Het succes van Duitschland lokt zoo licht tot onoverdacht navolgen, inplaats van optewekken tot het opzoeken der oorzaken van dat succes. De fouten van Duitschland schrikken nu even hard af, als de deugden lokten. Ook daarvan moet de oorsprong gezien worden, voor dat aanbevolen geneesmiddelen worden gekeurd dan wel eene keuze eruit gedaan. Ik heb ernstig getracht de hoofddenkbeelden die zich in de arbeidersverzekering vertoonen vast te houden en bloot te leggen. Wie deze beginselen van democratie-staatsmonopolie, verzekeringsdwang en unificatie aanvaardt, is er nog verre van een degelijke arbeidersverzekering b.v. voor ons land te kunnen ontwerpen. Daarvoor moeten de bestaande toestanden en voor alles de oorspronkelijke organisaties, zoowel van arbeiders als van patroons in hunne werking gekend worden. Dit heeft Bismarck juist gezien, dat geen maatschappelijk leven vernietigd mocht worden, wanneer het bruikbaar was voor de hoogere meer doeltreffende organisatie. Doch omgekeerd mag ook niet geschuwd worden om met vaste hand uitteroeien wat die nieuwere hoogere organisatie in den weg staat. Voor het een als het ander is noodig het inzicht in het wezen der arbeidersverzekering en het vertrouwen op de demokratische ontwikkelingsrichting. De juistheid der hier gegeven beschouwingen, ontleend aan de Europeesche verschijnselen, zal het best blijken en hun waarde zich verwer-

kelijken, wanneer ze toegepast worden op bijzondere toestanden, b.v. op de Nederlandsche. Voor het laatste doel heeft dit geheele opstel gediend, mocht het zijn ook ten bate van anderen, die met mij de Nederlandsche verzekeringswetgeving willen bestudeeren en bevorderen.

October 1905.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Leopold Andrian's
De tuin van de openbaring
(Inleiding en Vertaling)

Inleiding

Der Garten der Erkenntnis van Leopold Andrian. Het is een klein boekje, en proza, maar dat de belangrijkheid van een groot gedicht heeft. Het bevat het verhaal van de jeugd van een Oostenrijker - die wel de schrijver zelf mag zijn -, en er gebeurt in die jeugd niets ongewoons behalve de aandoeningen van den jongen Weener, voor wien alles een wonder wordt. Maar hierom behoefde het nog geen gedicht te zijn. Indien het niets anders was dan een heldere beschrijving van lotgevallen en ontleding van aandoeningen, dan ware het een talentvol proza-werk, maar geen gedicht in den zin waarin ik dat hier bedoel. Het kenmerkende is evenwel dat ieder die dit boekje leest met den lust om het te begrijpen (als proza dus) zijn moeite vergeefs zal vinden. Hij zal veel terecht leggen, maar dan blijft er iets over, en dat overblijvende, bemerkt hij, is het hoofdzakelijke. Erwin sterft *zonder* dat hij begrepen heeft. Een *verlangen* naar openbaring en een *gevoel* van het verborgene heeft de schrijver den lezer willen meedeelen: en hij moet tevreden zijn dat het daarbij blijft.

Als Erwins moeder na den dood van zijn vader hem naar de kostschool stuurt, dan heeft zij daartoe geen andere reden dan dat zijn stem gelijk aan de hare is. Zij betreurde in dien vader het geheim van zijn wezen dat met hem ten grave gegaan was, ‘maar Erwin had haar handen en haar stem, en

de klank van die stem verwarde en verkleinde opmerkelijk de grootschheid van haar verdriet.' Hoe dit zoo zijn kon, wordt ons niet uitgelegd. Het is waar dat een begrijpelijke overeenstemming met haarzelve het omgekeerde was van het wonder in het aandenken aan den gestorvene. Zoo peinzen we; maar de schrijver geeft ons den schok van zijn mededeeling en gaat dan verder.

Het natuurlijke levensgevoel bestaat daarin dat men het wonder van het leven aanneemt alsof het natuurlijk is. Het leven is een onophoudelijk feest van raadselachtige verbinding. Wie dat niet wil, wie zich niet eraan overgeeft, wie in zijn *begrip* de eenheid hebben wil die alleen in het leven is, - dien zal op elken stap van zijn weg het raadsel aanzien en hem martelen en hem doodjagen.

Vóór Erwin op school kwam, leefde hij in de illusie zichzelf genoeg te zijn. Nu werd hij ingeschakeld. Zijn ziel en de buitenwereld waren geheel gescheiden: zij verstonden elkander niet. 'Dit leven was als een vreemde arbeid die hij verrichten moest, het vermoeide hem en den heelen dag verheugde hij zich op het slapengaan. Als dan boven in de slaapzaal de lichten waren neergedraaid en zijn wang het koele kussen beroerde, voelde hij een rilling van bevrediging, zooals die in de volslagen rust alleen diegenen gewaarworden die ongelukkig zijn.' Fantasiën van rust voerden hem van 'de zachte seminaristen, met wie hij vriendschap sloot', en 'de peinzende paters', die hij tegenkwam, tot den droom van een toekomst waarin hij priester was, tot God, en tot een Kerk, die hij verdedigen zou tegen de Wereld.

Hiermee was niet de éénheid, maar de tegenstrijdigheid van het leven hem bewust geworden en het raadsel van het tegenstrijdige, het leven als een *onnatuurlijke* eenheid, lokte en prikkelde hem.

De oude priester, die door inwerking op het ei twee kikvorschen levenslang weet te verbinden, boeit hem. En nog meer de oude zangeres, die een meisje lijkt en haar leugenachtige verdorvenheid temidden van muziek en lichten wist te doen huldigen als een triomf van schoonheid.

Dit was in Bozen waar hij studeerde, en waar de jonge prins Heinrich Philipp hem van Weenen sprak.

Die stad zou in zijn leven de openbaring brengen - meende hij - waarnaar hij al een zekere onrust had. Hij kende nu reeds verschillende verschijnselen: - dat er personen waren, die iets bizonders voor hem schenen te beteekenen: op school al had Lato met het heele lichte haar en de heele lichte oogen hem aangetrokken, hoewel hij hem niet kende; onderweg naar Bozen had een teringachtig officier hem vreemd geboeid en wanhopig had hij 's nachts geschreid bij de gedachte dat hij van dezen, die misschien gauw sterven zou, zelfs den naam niet wist; - dat er voor de ziel zekerheden waren, onbegrijpelijk, bijna bijgeloovigheden: met niet op een zeker tijdstip naar de Bukovina te kunnen reizen, voelde hij dat onherroepelijk hem iets verloren ging; - dat wat in de werkelijkheid geen of geen aangenamen indruk maakt, dikwijls een schoon leven kan leiden in de verbeelding. Bovendien waren er dingen waarvan hij meer hield dan van andere.

Maar wat van dat alles de eenheid was, wist hij niet. Het moest wonderlijk, verborgen en schoon zijn. Het moest in zich de tweeheid hebben en toch onverbreekbaar zijn. Het moest hem ten volle bevredigen.

In Weenen moest het aanwezig zijn. Het moest samenhangen met de Weener-vermakelijkheden en de Weenerhuurkoetsiers - de Fiakers - waarvan Heinrich Philipp hem gesproken had.

Toen hij zeventien jaar was kwam hij er. ‘De Weenermanier leek hem de bevallige, steeds verder lokkende bekoring van een licht te hebben waarvan men niet weet of er twee kleuren in zijn die telkens in elkaar glijden of één kleur die zich in al haar schakeeringen ontleedt.’ Daaronder lag ‘het Andere’. ‘Hij zeide “het Andere” en had daarbij het gevoel dat zich ergens heen een wereld uitstrekte, waarin alles verboden en geheim was, even groot als die welke hij kende. Vooral de Fiakers zag hij met een eigenaardige angstige opwinding aan. Velen leken verbazend op de jongeheeren; dat in deze overeenkomst de tegenstelling lag, moest met den aard van “het Andere” tezamenhangen.’

‘Maar Erwin vond niet in de Fiakers wat hij van hen verwacht had, - zij leken werkelijk op de jongeheeren, maar zooals de stijl van hun kleeding, zoo waren ook de

verschillen van hun zielen sterker uitgewerkt. Zij konden nog kinderlijker zijn en de vormen van hun beleefdheid waren teerder maar verdraaider. Dikwijls in de vacantie viel het Erwin in dat de Fiakers hem “het Andere” niet getoond hadden.’

‘Ook de wereld verloor voor hem haar bekoorlijkheid, omdat geen andere wereld als haar tegendeel ermee samenhing.’

Achtereenvolgens van drie werkelijkheden wachtte hij nu de openbaring: een vriend, het leven, de vrouw.

‘Clemens was arm en zeer eenvoudig; hij was nieuwsgierig, bedorven als een straatjongen en haast pathetisch onschuldig. Alles in zijn gezicht was licht, tot zelfs de zwarte ringen om zijn oogen. In zijn blonde haar, dat net zag alsof het gepoederd was, in den weeken rijkdom van de bewogen lijnen van zijn gezicht en vooral onder zijn oogen lag de roerende schoonheid van de late tijden. Hij had de stem van dien officier met wien Erwin naar Bozen gereden was, maar hij geleek hem niet. Erwin hield ervan naar hem te zien en zijn stem te hooren; weliswaar hield hij nog meer ervan in de lente met hem naar het Prater te rijden of hem saam te brengen met zijn vroegere vrienden, die hem niet verstonden. Hij hield ook ervan hem met pas uitgevonden parfums te besprenkelen of hem zulke dingen te schenken, welker schoonheid men, daar ze verrassend en onharmonisch is, elegantie noemt.’

Maar niet lang duurde het of hij voelde dat ook geen vriend hem de levensvervulling schenken kon.

‘Na zijn meerderjarigheid (achtien jaar oud geworden) waren Erwin en Clemens nog drie dagen samen buiten. Den laatsten nacht bleven ze in een stations-hotel in Brück, want Clemens' trein ging eerst om drie uur 's morgens. Het opstaan was onaangenaam en het werd koud; beide waren onrustig en bevreesd iets te vergeten; haastig door elkaar dronken ze thee en cognac. Op eens overviel Erwin het gevoel van een groote armoede; het was hem als had zijn vriend alle rijkdommen in zich en nam die met zich; maar ook scheen hem de tijd van hun samenzijn niets van dien rijkdom ontvangen te hebben; hij wanhoopte; hij was zoo slecht gebruikt en hij had hem graag weggegeven voor van nu af aan nog één uur. “Clemens” zeide hij. Clemens verstond hem, maar hij kon hem niet

helpen; een oogenblik stonden zij tegenover elkaar in hun onvruchtbare schoonheid waarvan zij elkaar niets konden geven; dan keek door het venster het landschap binnen, graan, weide en hemel, alles in zijn kleur, maar onnatuurlijk wakker in een schoonheid wier toon te hoog gespannen was, want nog scheen geen zon. Dan merkten ze dat de kaarsen brandden.'

'Het leven' en 'de vrouw' waren de twee woorden die hem uit de krachtelooze verzen van Bourget bedwelmd hadden. Maar het leven zooals hij het tot nu toe kende leek hem meer de voorbereiding tot een openbaring, dan dat het de openbaring zelf zou zijn. Hij wachtte dan geduldig dat een vrouw hem die openbaring bracht. Weenen, dat nu al zoo veel voor hem beteekende, zou dàn eerst, meende hij, zijn vollen zin voor hem ontraadselen, in dat 'groote oogenblik.'

'Een jaar later leefde Erwin met een vrouw. Zij was schoon met de schoonheid van die late busten, bij welke men een oogenblik twijfelt of zij ons een jongen aziatischen koning toonen of een bejaarde romeinsche keizerin; en op deze schoonheid had zich de bewondering van vorsten, kunstenaars en menigte sints twintig jaren afgedrukt; zij geleek een triumfzuil van haar eigen leven, waarop het onnoemelijke gegrift was dat men van haar gehoopt en in haar gevonden had, en daarboven in pronkende letters het groote heerlijke lot dat zulk een leven is.'

'Alle wonderen die Erwin van de openbaring verwacht had waren in haar, maar hij vond geen openbaring. Wanneer hem zijn vroeger leven een voorgevoel ervan geen te geven, zoo was zij hem de geschiedenis ervan: de geschiedenis waarin alles wat stralend was glanzend wordt en ook het kleine groot, maar veel van dat wat ons wijsheid scheen slechts geestrijk.'

Het keerpunt in Erwins leven wordt nu aangeduid door de volgende woorden: 'Eens op een avond in Mei ging Erwin de stad door; het regende, hij voelde verlangen naar de volheid van lotgevallen, waartoe de mogelijkheid in hem was.'

Tot dien tijd had hij afgewacht wat het leven hem brengen zou. Zijn eenige verlangen was geweest naar openbaring. Maar nu was een ander verlangen, ongeduldig, en van heel anderen aard dan het eerste, in hem opgestaan.

Het komt mij voor dat met deze verandering in Erwin ook

de werkwijze van Andrian verandert. Tot daartoe heeft men het gevoel kunnen behouden dat men te doen had met werkelijke voorvallen waaraan alleen een voor de ziel van Erwin bizondere en diepe beteekenis werd toegeschreven; maar voortaan krijgt men den indruk dat ter uitbeelding van het in Erwins ziel gebeurende een gestalte verbeeld is van werkelijk voorkomen, maar die wezenlijk zinnebeeldig moet worden verstaan. Dit is de gestalte van den man in de tingeltangel, die nog tweemaal terugkomt en de laatste maal door Erwin voor zijn 'vijand' erkend wordt: 'zijn vijand, die hem van zijn geboorte aan gezocht en hem in de dronkenschap van het voorjaar gevonden had en hem sints dien vervolgde en achternaliep en hem aldoor naderkwam en hem eindelijk inhalen en zijn hand op hem leggen zou...'

'Geheel rustig bleef ook een die naast Erwin zat; slechts van tijd tot tijd zag hij Erwin aan en toen men hem zijn wijn bracht, reikte hij Erwin het glas, opdat hij eerst eruit dronk. Toen hem Erwin daarop een sigaret gaf, scheen zijn lichaam in zonderling vleiende en deemoedige dankbaarheid kleiner te worden, terwijl zijn oog smeekend maar rustig naar Erwin zag. En onderwijl hem Erwin in het gezicht keek, viel hem plotseling het tegenovergestelde ervan, het gezicht van zijn beminde in, met gesloten oogen als een masker onder den helm van haar goudkleurige haren in de ledige en hoogmoedige schoonheid van den dood. In het minne gelaat van den vreemdeling was zachtmoedigheid en boosheid, vrees en dreigen, en het geheele leven, maar als in het leven tegelijk; want het veranderde zich niet als hij sprak, alleen wond zijn lichaam zich als onder een innerlijke beweging die hem overweldigde. Zijn gebaren waren wijd alsof hij veel zeggen wou, maar krachteloos en loom, alsof hij er te zwak toe was. In zijn ontspannen leden was de weekelijkheid van een die 's morgens wakker wordt; maar zijn kleeren waren armelijk, zijn hals bloot, en hij had het niet koud. Toen Erwin heenging, kwam de vreemde hem achterop en vroeg hem om vuur; zij gingen de voorstad door in de richting van de spoorlijnen en de vreemde verhaalde zijn leven. Erwin wist dat hij loog, maar hij wist ook, dat in deze leugen, hoe dan ook, de diepe, donkere, veelvoudige waarheid lag. Eindelijk

waren zij buiten waar het land begint, welks kleurloos vertreden gras door planken omsloten is. De vreemde vraagde hem waar zij heen gingen; dat wist Erwin niet en hij werd bang en keerde zich om naar de stad terug. De vreemde bedelde hem aan om een aalmoes.'

Erwins aandoeningen werden pijnlijker maar ook verhevener. Hij was zich bewust geworden dat het geheim niet in dezen of genen lag, maar in het heele leven, en dat ieder het in zich droeg. Bestond het leven niet uit een reeks ontmoetingen van even elkaar begroetende eenzame geheimen? - Eenzaam, en toch verbonden, toch verwantschap door het heele leven! - Na een nacht van waanzinnige lichaamsbegeerte moest hij het zich toegeven dat hij gevallen was en nochtans 'kon er voor iemand die het leven met den maatstaf van het leven mat geen val bestaan.'

Kort voor hij een bezoek aan zijn moeder bracht stond op een avond, 'terwijl hij een hoek omsloeg, de vreemde voor hem met wien hij in het voorjaar, begeerig naar openbaring, geloopen had; de vreemde groette hem nederig; zijn gezicht en zijn gebaren waren zoo verschillend van elkaar en zoo geheimzinnig als toen hij hem eerst zag, maar hij leek armelijker en de schuwe rust in zijn blik was dreigender. En in Erwin vermengde zich de verwachting-volle nieuwsgierigheid waarmee hij hem vroeger aansprak met de zonderlinge angst die hem vóór de stad den vreemde verlaten deed. Toen hij hem dan was voorbijgegaan, werd die angst nog maar banger door zijn verwachting en door zijn nieuwsgierigheid; wat was het dat de menschen ondanks hun eenzame leven nochtans verbond, waarin lag dit lokkende en dreigende geheim in het leven, welke kracht had macht over hem en waarom kende hij haar niet?'

Samen met zijn moeder stelde hij zich de vraag naar het geheim duidelijk. Zij waren gelijke naturen 'en wat in hem was was in haar, maar in hem doortrild van het lage en smartelijke.' - 'Eens gingen zij 's avonds door de zachte en feestelijke bevalligheid van het italiaansche landschap. De popels aan weerszijden van den weg werden tot een triomfpoort door het kleurige wijnloof dat hun kronen rijker maakte en ze in loome ketenen verbond. "Het geheim van het leven"

zei ze “kunnen we niet vinden, omdat het leven te rijk, te veelvoudig, te oneindig is.” “Ware het zooals ge zegt” was zijn antwoord, “zoo hadden we de hoop het te verstaan uit zijn rijkdom, maar het is zoo vreeselijk eenvoudig ons eenige erfdeel en het eenige wonder daarin is ons levenslot.” Dan zeiden zij beiden dat ze dit levenslot niet verstonden. “De oorzaak moet in de ziel zijn” zei hij. “Neen,” zei ze “wij gaan door ons leven als door de parken van vreemde kasteelen, door vreemde bedienden geleid; wij bewaren en beminnen de schoonheden die ze ons getoond hebben, maar naar welke ze ons voeren en hoe snel ze ons voorbijvoeren, hangt af van hen. Eerst zijn het de ouders, dan de anderen.” “Neen” zei hij, “ik geloof, het geheim ligt daarin: wij zijn alleen, wij en ons leven, en onze ziel schept ons leven, maar onze ziel is niet in ons alleen.” Aan een rilling beseften beiden dat hij de waarheid gezegd had; en beiden voelden zich verbonden; maar smartelijk, dof en redenloos, zooals zich die dieren moeten verbonden voelen waarvan de oude priester Erwin verteld had, die door de kunsten van den scheikundige aan elkaar gebonden leven.’

Toen hij wegreisde had hij overal de dingen waar hij langs kwam lief, omdat hij er zich mee verwant voelde. Tusschen hen zijn plaats te zoeken, dacht hij zich.

Maar onbegrijpelijk was de kleur van den zonsondergang en er waren menschen die hij dacht dat iets voor hem beteekenden en die hij niet dorst aanspreken.

Toen hij aan het eind van zijn reis naar Weenen ging, overviel hem de leegheid die hij gevoeld had bij het afscheid van Clemens.

In Weenen studeerde hij. De aandoeningen die de natuur kon geven, waren in hem. Niet een plaats te zoeken tusschen haar verschijnselen, wenschte hij, maar zelf haar te zijn. Maar studeerende hoopte hij, ‘dat als hij haar begrepen had, hem uit haar beeld zijn beeld aan zou zien.’

Dan kwam het einde. Het was November, ‘maar het was dezelfde regen als in het voorjaar, en ook de lucht was dezelfde; en eveneens als in het voorjaar voelde hij verlangen naar de lotgevallen waartoe de mogelijkheid in hem lag.’ ‘Toen steeg voor hem aan den hoek van twee straten de

vreemde van de lente en van den zomer op; zijn gezicht was veranderd, het was mager en vertrokken en onverbiddelijk geworden, slechts de bewegingen van zijn lichaam waren eender gebleven. Maar nu was niet meer in hem de lokkende tweeheid van het leven, er was niets meer in hem dan een eenige schrikkelijke dreiging.'

Ziehier een symboliek die met verklaring niet gebaat zou zijn. In het bovenstaande heeft de lezer de hoofdzakelijke trekken bijeen tot een samenvatting van wat rijker en met overvloediger gegevens in den arbeid van Andrian aanwezig is. Het leven van een jongen Weener, van een jongen Europeër uit het laatste vierde van de negentiende eeuw, wordt er u innerlijk en uiterlijk door nabijgebracht.

De tuin van de openbaring

Een vorst, wiens goederen aan Duitschland grensden, huwde toen hij ongeveer twintig was een schoone vrouw. Hij verschilde zeer van haar, maar zij beminde dat verschil als een lokkend en veelbelovend geheim, waarvan zij geloofde, dat het zich eens wonderbaar onthullen zou. In het tweede jaar van hun huwelijk schonk zij hem een zoon, die, toen hij grooter werd, op zijn moeder leek. In den daaropvolgenden tijd verzwakte de verwachting in haar liefde, want het verschil tusschen hen beiden bleef even groot. Tien jaar later werd de vorst ziek. In zijn laatsten tijd, toen de armband zijn pols en de ringen zijn vingers te wijd werden en zijn gezicht van week tot week afnam, voelde zij de vroegere onrustige liefde voor hem, maar zonder de hoop van vroeger, want zij wist dat hij sterven zou. Toen hij dood was, geloofde ze dat het geheim haar zou zijn onthuld geworden als hij maar niet gestorven was, en zij treurde om hem. Maar Erwin had haar handen en haar stem, en de klank van die stem verwarde en verkleinde opmerkelijk de grootschheid van haar verdriet. Zoo kwam het dat zij hem naar school zond.

Toentertijd (hij ging in zijn twaalfde jaar) was Erwin zoo alleen en zichzelf genoeg als nooit later; zijn lichaam en zijn ziel leefden een haast dubbel leven geheimzinnig in elkander; de dingen van de buitenwereld hadden voor hem de waarde

die zij in den droom hebben; zij waren woorden van een taal, die toevallig de zijne was, maar eerst door zijn wil verkregen zij beteekenis, houding en kleur. Maar op school was hij den dag lang met dertig kameraden tezamen, elk van wie zijn aandacht afdwingen of in beslag nemen en in zijn leven ingrijpen kon. Nochtans moesten zij zijn ziel vreemd blijven en zoo scheen hem hun ingrijpen een onverdragelijke willekeur en henzelf vreesde hij als listige vijanden. Desniettegenstaande zag hij in dat zijn leven in hun macht was en hij begon over het eenige, wat hij aan hen meende te verstaan, na te denken: over hun woorden. Dezen schreef hij een te groot belang toe en zij verwarden hem geheel; want zij wisselden losweg gesproken en even wisselend beteekenisvol en onverstaanbaar waren hem zijn nieuwe kameraden zelf. Maar ook zijn leven dat van hen afhing verstond hij niet; onvoorzien en oorzaakloos kwamen zelfs zijn vreugden, de bezoeken van zijn moeder, haar brieven of de heiligenbeelden waaraan de geur van haar kanten hing; oorzaakloos in een bestaan welks wet niet meer uit hemzelf kwam was ook alles wat zijn ziel daarbij gaf: menigmaal een jubel bij sledevaart den berg af tusschen eindelooze witte sneeuw en het eindelooze blauw van den hemel of de droefheid van zijn zomeravonden.

Dit leven was als een vreemde arbeid die hij verrichten moest, het vermoeide hem en den heelen dag verheugde hij zich op het slapengaan. Als dan boven in de slaapzaal de lichten waren neergedraaid en zijn wang het koele kussen beroerde, voelde hij een rilling van bevrediging, zooals die in de volslagen rust alleen diegenen gewaar worden, die ongelukkig zijn. Iets later ontstond in Erwin een innige genegenheid voor alles in het leven rondom hem, waarin de rust scheen te zijn: voor de zachte seminaristen, met wie hij vriendschap sloot, voor de peinzende paters die men in het park tegenkwam, voor de verrichtingen in de kerk en vooral voor de afgelegen gedeelten van het Collegium waar verborgen kapellen van ongenoemde heiligen lagen en ook het bad. -

Den avond voor zijn eerste communie werd het hem duidelijk dat deze rust van God kwam, dat zij volkomen slechts in God te vinden is, en deed hij de gelofte priester te worden.

Van toen aan werd zijn leven hem lichter, omdat hij het

als onwerkelijk aanzag en als voorgevoel van het werkelijke leven daarin alleen zijn aandeel aan het leven van de kerk. Hij dacht dikwijls aan dit toekomstige leven in God; het moest zeer schoon zijn; want reeds in dit voorgevoel vond hij schoonheden zóó onderscheiden als het gemurmel van de heerlijke litanieën ter eere van de moeder Gods op warme Meiavonden onderscheiden is van de doodenherdenking op Allerzielendag, of van dien Goeden Vrijdag in het vroege voorjaar, op welken priesters en volk voor de van hun pronk ontdane altaren tot het gevloekte hout bidden, waaraan het heil van de wereld gehangen heeft. Maar hij kende nog andere schoonheden. De kasteelen op het land in den herfst waren schoon en de kamers in de stad waren schoon, wanneer wierook in hen gebrand had en de wagens en het tuig van de paarden met het zilver van de wapens, en de paarden zelf, o de paarden waren schoon, de schimmels van zijn moeder en de goudvosssen en het zwarte vierspan en vele, vele andere dingen waren er, die niet in God waren, die hij nooit hebben zou en die toch schoon waren: de schoonheden van de wereld.

Het leven zou een strijd van de kerk tegen de wereld zijn. Maar zijn gedachten gaven aan dezen tweestrijd een zoo veelvoudige hoffelijkheid, een zoo plechtige verhevenheid, zoo uitgekozen vormen, dat hij bijna tot een parade werd, tot een voorwendsel voor de beide groote gelijkwaardige vijanden tegenover elkaar te staan, de vreemde heerlijkheid te bewonderen en aan de vreemde grootheid de eigene bewust te worden; zooals wanneer van de einden der wereld twee helden ten strijde komen, de dapperste held van het morgenland en de dapperste held van het avondland en zij elkander gegroet hebben en met omlaag gehouden lansen en geopende vizieren den strijd bijna vergeten terwijl zij naar elkander zien. Als een voorgevoel van dezen eenigen tweestrijd genoot hij ook de weekmakende vreugden van de uitgangsdagen in Weenen, genoot ze zooveel te meer daar hij zich als de gezant van een verren koning in een vreemd rijk voelde, waaraan hij morgen den oorlog verklaren zal, maar welks feestelijke optochten, spelen en vertooningen tot zijn eer hij heden nog bewondert.

Toenmaals was Erwin meestal met een Pool samen, wien, gelijk hem, het eten niet smaakte en die altijd van thuis sprak.

Eigenlijk was hem Lato, die heel licht haar en heele lichte oogen had liever, maar die liep met zijn vijanden. Deze hadden gemerkt dat Erwin bang voor hen was, en daarom overvielen zij hem eens bij den Sledeberg. Zij wierpen hem op den grond en er raakte daarbij veel sneeuw aan zijn hals; daarvan kreeg hij een longontsteking. Terwijl hij beter werd bezochten zij hem en toen zag hij dat zij lieve jongens waren en eigenlijk heelemaal geen vijanden.

Zoodra hij gezond was, reed hij met een pater naar Bozen. Den heelen dag genoot hij de reis; maar 's avonds als in de dorpen waaraan zij langs kwamen de lichten opgingen, deed het hem leed niet in die dorpen te kunnen leven of ten minste de menschen die erin leefden te kunnen zien. Te Innsbrück kwam daarna een officier in den wagen, een luitenant bij de Keizer-jagers; hij was naar Riva verplaatst en was daar blij om, want hij had al verscheiden jaren een hoest die niet beter werd. Hij was zeer jong, niet zeer elegant en van een schuchtere en aandoenlijke beleefdheid; zijn manier van spreken was iet of wat omslachtig en hij legde een lichten klemtoon op de toonlooze klinkers. Erwin mocht hem graag. Toen zij in Bozen waren uitgestapt spraken ze over hem; de pater zei dat hij de tering had en wel gauw dood zou gaan. Den heelen nacht dacht Erwin aan hem en daaraan dat hij sterven moest; hij vond het vreeselijk dat hij hem nooit weer zien zou en plotseling bezon hij zich met wanhopig berouw dat hij niet eens zijn naam wist.

Drie jaren studeerde Erwin in Bozen. In den eersten tijd had hij veel herinneringen aan school. Maar niet van dingen die hem daar lief geweest waren; zijn leven trad voor hem dat hij toen veracht had; het trad lokkend hardnekkig, bijna lichamelijk voor hem en keek hem verlangend en verwijtend aan; hij zag de tochten naar Weenen, in den ratelenden omnibus, waarbij men pret maar waarbij men het koud had; hij zag de uniform en de pet waaraan men den stormband hangen liet, omdat dit toentertijd de officieren deden; hij zag het gas aan de hemelsblauw geverfde muren branden; hij zag de namiddagen van de groote feesten wanneer niemand met hem uitging en hij niet wist wat hij beginnen zou en er maar bijstond. Zeer dikwijls zag hij ook Lato met zijn lichte

oogen en zijn licht haar, dien hij weinig gekend had. Weliswaar was hem dit leven nu ook met die schoonheid schoon, die hij, ten tijde toen hij het doorleefde, in andere verwachtingen vond. Maar dat merkte hij niet, en hij smachtte ernaar, naar de jezuitenschool terug te gaan.

Toch was er in Bozen veel dat hij graag mocht: de groene kerktorens, den diepen vochtigen klank van de klokken die altijd luidden en de lente als de vruchtboomen bloeiden.

Er trad toen op het Bozener theater een zangeres op die uit de groote steden kwam en die het verstond door alle werkelijkheden van een gestyleerd en gespannen leven haar rol werkelijk te maken en nochtans tegelijkertijd dezelfde rol als een leugen, als het voorwendsel voor een eenige groote huldigende prostitutie, aan de toeschouwers te toonen. Deze tweeheid van het spel gaf voor Erwin aan haar bekoring een bizondere kleur; want haar gemeenheid, wulpschheid en overgave werden door het tooneel, de muziek en de lichten tot een grootsche, schimmige, onbeschaamde verkondiging, maar de pronk en de jubel op de planken mengden zich met den bijval van de toeschouwers tot een zeldzaam werkelijken en zeer hoogen triomf voor haar en voor haar zeer kostbaar lijf. Een oogenblik vooral pakte Erwin telkens. Dat was als tegen het eind van het stuk het orkest zachter en zoeter werd en het koor uit elkander trad en allen op haar wachtten en zijzelf voor het voetlicht kwam, brandend van verf, met stralende oogen en het ietwat zoetige glimlachen van de apotheose, en met een aandoening in de stem waarvan hem bizonder ontroerde dat zij gelogen was, de lichtzinnige en leugenachtige moraal van haar fabel in de menigte wierp. Toevallig hoorde Erwin dat zij in het leven oud en niet schoon was; van toen af werd zij hem nog merkwaardiger. Eindelijk nam hij het besluit haar te bezoeken; hij had daarbij groote angst. Zij leefde in een kamer samen met een tooneelspeler; zij was werkelijk niet schoon en zij was oud maar toch was zij als een meisje.

In het eerste schooljaar had Erwin geen vriend; na de eerste vacantie kwam Heinrich Philipp naar Bozen. Heinrich Philipp was eigenlijk geen Oostenrijker, maar bij de onttroning van Koning Robbert, zijn bloedverwant, was zijn vader naar Oostenrijk uitgeweken; in Weenen had Heinrich Philipp tot

aan zijn zestiende jaar gewoond en van Weenen sprak 'hij Erwin altijd. Heinrich Philipp had drie eigenschappen die elk die hem leerde kennen dadelijk bemerkte als drie stralende edelsteenen. Het was eigenlijk één deugd en haar toepassingen. Hij bezat de groote goedigheid van de heiligen, die als een verstaan van den diepsten grond in alle wezens is; hij was beleefd daar hij haar tegenover elk op zichzelf de passende vorm gaf en beminnelijk omdat hij zooveel aan de anderen dacht. Menigmaal toen Erwin hem beter kende scheen hij ook geheel veranderd; het was als sprak hij over Erwin weg naar zichzelf terug; dan vernam Erwin woorden die hij niet gekend en de beteekenis van andere woorden die hij niet begrepen had; of eigenlijk vernam hij slechts dat er een reeks van geheimzinnigheden was, ook in dat wat hem niet geheimzinnig geleken had, en dat er dingen bestonden die slecht en verboden en tegelijk zeer bekorend waren. Ook van Weenen sprak Heinrich Philipp dan, maar in een anderen toon dan anders en Erwin verstond duister dat een zijde van het Weener leven met deze verboden woorden op eenigerlei wijs samen hing: de opera-bals, de Sofiensäle, de Ronacher en het Orpheum en het Circus en de Fiakers.

De aard van zijn herinneringen aan de kostschool en de omgang met Heinrich Philipp veroorzaakten langzamerhand dat Erwin de verandering van zijn verwachtingen in een anderen eisch aan de toekomst kleedde. Hij hoopte hun vervulling van Weenen en van de groote wereld; onduidelijk dacht hij aan een leven waarin men het schoonste wat er was in de schoonste en veelvuldigste vormen genoot. Maar in de rust van zijn tegenwoordig bestaan voelde hij menigmaal een vreemden drang naar onrust, half nieuwsgierigheid naar ontdekkingen, half lust, dat wat hij gewoonlijk wilde, te loochenen. Deze drang was niet sterk; maar het deed hem toch pleizier te weten dat ook daarvoor in zijn toekomstig leven een bevrediging bestond. Die zou hij in de dingen vinden waar Heinrich Philipp zoo vreemd en zoo geheimzinnig van sprak: in de opera-bals, in de Sofiensäle, in den Ronacher en in het Orpheum en in het Circus en in de Fiakers.

Toch dacht hij nog dikwijls aan de kostschool, aan zijn vrienden en vooral aan Lato.

Heinrich Philipp bleef maar een winter in Bozen; daarna was Erwin weer alleen; maar ook hij zou naar Weenen gaan en in het derde jaar wachtte hij al ongeduldig daarop. Er was in Bozen niets dat hem meer genoegen deed dan de lange wandelingen met een ouden priester, die natuurvorscher was en hem van zijn leven vertelde en van zijn wetenschap sprak. Deze scheen Erwin weliswaar zonder beteekenis, maar toch luisterde hij naar de verhalen van magneten, van kleurwisseling en van de aantrekkingskracht, die de stoffen op elkaar uitoefenen, gelijk hij als kind naar de verhalen van toovenaars luisterde, toen hij al wist dat er geen toovenaars zijn. Zooiets als een toovenaar scheen hem de oude priester, in wiens macht het stond door inwerking op het ei van de dieren twee kikvorschen voor hun leven onafscheidelijk te verbinden.

Gedurende dit tijdperk was Erwin 's zomers òf buiten bij zijn moeder òf met zijn hofmeester op reis in het gebergte. Eens op zulk een reis in Tyrol kwam een verlangen op naar de Bukovina tegelijk met de herinnering aan een kameraad, die daar thuishoorde. Hij kon er nu niet heenreizen en daarmee ging hem iets voor altijd verloren, dat voelde hij; dat hij de Bukovina later zien kon troostte hem niet. Van deze zomers bleven hem de lange avonden aan de groote Kärnthermeeren in herinnering, de avonden, waarop het niet koeler wordt. Ook de menschen, die daar den heelen zomer doorbrachten vielen hem weer in, tooneelspeelsters, leerlingen van de krijgschool en jonge Weener meisjes met schoone zachte gestalten in witte kleeren met groote gekleurdzijden striklinten.

Toen Erwin in Weenen kwam was hij zeventien jaar; kort na zijn aankomst reed hij naar de kostschool. Bij deze gelegenheid beloofden verscheiden kameraden dat ze hem met Kerstmis bezoeken zouden. Hij zag hun komst verheugd tegemoet en vooral die van Lato, maar hij wachtte even ongeduldig op een nieuweling dien hij nu pas had leeren kennen; dat was een leelijke jongen met groote oogen die slecht leerde en omdat hij niet rijk was officier wou worden om in dienst te komen bij een aartshertog.

Erwin bezocht de kameraden dikwijls in de eerste maanden, maar op den duur vergat hij ze en hield alleen nog maar van

Weenen. Hij hield van de groote barok-paleizen in de enge straten en de klinkende inschriften op onze monumenten en den spaanschen tred van de paarden en de uniformen van de garden en het plein van de Hofburg, 's winters als de luide en pronkende muziek warmend en ontspannend de menigte door de leden vaart; en hij hield van de groote feesten die allen vieren en vooral van het feest van sacramentsdag, wanneer het gebenedijde lichaam van onzen Heer en Heiland Jezus Christus met niet minderen glans en onder niet minderen jubel tot ons komt als eens in die feestelijke dagen keizer Karel VI, toen hij bij den terugkeer uit zijn spaansche landen zijn allergetrouwste rijkshoofd- en residentiestad Weenen binnentrok.

Erwin behaagden ook de uitstallingen van de winkels met het eenkleurige laken van rijtuigkleeden of het donkere batist van de zakdoeken tusschen lichte bloeiende zijden; hem behaagden de zwarte vierspannen tusschen de roze bloesems van het Prater; het behaagde hem dat de Fiakers zoo elegant waren als zijn vrienden en zijn elegante vrienden behaagden hem met de hoog en achteloos getrokken lijn van hun leven; maar wat hem het meest behaagde was, dat zij menigmaal den heelen nacht bij een dorpsmuziek konden dansen en over een woord vroolijk worden of bij de gedachte dat zij Weeners waren en dat in Weenen zelfs de draaiorgels op straat zuiver spelen. De Weener manier leek hem de bevallige, steeds verder lokkende bekoring van een licht te hebben, waarvan men niet weet of er twee kleuren in zijn die telkens in elkaar glijden of één kleur, die zich in al haar schakeeringen ontleedt.

Dikwijls bedwelmde hem het gevoel van de vele, vele genietingen, die Weenen nog voor hem bereid hield en de gedachte dat onder hen het geheim was waarin de grond van die bekoring lag. Daarmee bedwong hij ook den drang naar het ‘Andere’, die hem sterker en veelvuldiger dan in Bozen overviel; want alle dingen waarin het te vinden was, lagen immers in zijn bereik, de opera-bals, de Sofiensäle, de Ronacher en het Orpheum, en het Circus en de Fiakers. Hij zeide het ‘Andere’ en had daarbij het gevoel dat zich ergens heen een wereld uitstrekte, waarin alles verboden en geheim was, even groot als die welke hij kende. Vooral de Fiakers zag hij met een eigenaardige, angstige opwinding aan. Velen

leken verbazend op de jonge heeren; dat in deze overeenkomst de tegenstelling lag, moest met den aard van het ‘Andere’ te zamen hangen. Een vooral behaagde hem, als hij in de lente naar het Prater reed; zijn paarden hadden boeketten van viooltjes in het tuig en zelf zat hij iets naar voren gebogen, de teugels hoog en ver uit elkaar gehouden, met een gezocht gebaar van de armen, star en toch wonderlijk levend, als een gracieuse en ietwat gemaniëreerde teekening in de gemaniëreerde elegantie van zijn voertuig.

In Juni van het tweede jaar noodigde een vriend Erwin uit, met hem en met een paar Fiakers naar de herbergen buiten de stad te rijden voor een nieuwe-wijnfuif. Zij bleven daar den heelen nacht aan een van de tafeltjes tusschen de accacia's, wier geur voor hen één met de muziek werd; maar Erwin vond niet in de Fiakers wat hij van hen verwacht had; zij leken werkelijk op de jonge heeren, maar zooals de stijl van hun kleeding zoo waren ook de verschillen van hun zielen sterker uitgewerkt. Zij konden nog kinderlijker zijn en de vormen van hun beleefdheid waren teerder maar verdraaider.

Dikwijls in de vacantie viel het Erwin in dat de Fiakers hem het ‘Andere’ niet getoond hadden; ook de wereld verloor voor hem haar bekoorlijkheid, omdat geen andere wereld, als haar tegendeel, ermeê samenhing. In den herfst eer hij naar stad ging was hij veel op de bergen; het was hem als had hij aan de weiden en herdershutten waarlangs hij kwam, iets achtergelaten of liever vergeten mee te nemen; hij was bang voor de stad, waarin men den herfst als een verwoesten zomer gewaar wordt.

Kort vóór Kerstmis raakte Erwin bevriend met een van zijn medeleerlingen, op wien hij de vorige jaren niet gelet had. Clemens was arm en zeer eenvoudig; hij was nieuwsgierig, bedorven als een straatjongen en haast pathetisch onschuldig. Alles in zijn gezicht was licht, tot zelfs de zwarte ringen om zijn oogen. In zijn blonde haar, dat mat zag alsof het gepoederd was, in den weeken rijkdom van de bewogen lijnen van zijn gezicht en vooral onder zijn oogen lag de roerende schoonheid van de late tijden. Hij had de stem van dien officier, met wien Erwin naar Bozen gereden was; maar hij geleek hem niet. Erwin hield ervan naar hem te zien en zijn

stem te hooren; weliswaar hield hij nog meer ervan in de lente met hem naar het Prater te rijden of hem te zaam te brengen met zijn vroegere vrienden, die hem niet verstonden. Hij hield ook ervan hem met pas uitgevonden parfums te besprenkelen of hem zulke dingen te schenken, welker schoonheid men, daar ze verrassend en onharmonisch is, elegantie noemt: stoffen en weefsels uit Parijs, wonderlijk in kleur en teekening, en gouden armbanden en sigarettenkokers van zilver of staal met een heel klein wapen of een groote naamletter er op. Dikwijls gingen zij ook naar de nieuwe-wijnhuizen buiten de poort en naar de groote militaire concerten; beiden beving de slechte muziek van de walsen met haar eeuwig eenerlei van zoetheid en gemeenheid en uit de weeke en kittelende gezangen van een beschaving die zich bespiegelt, kwam een zich binnenvleiend gevoel van dof geluk over Clemens en over Erwin: een liefde voor zichzelf of een liefde voor elkaar of een liefde voor al wat zij bemind hadden of een liefde voor dit oostenrijksche vaderland, dat immers alles gaf en waaraan geen ontkomen was.

Toen kwam de tijd van het vroege voorjaar, die Erwin altijd moede maakte en waarin hij er slecht uitzag, maar dit jaar slechter dan ooit. In het tweede deel van het voorjaar, waarin de tuinen schoon zijn, ging hij naar Schönbrunn of Laxenburg of in den Volksgarten, maar altijd alleen. Dan sprak hij verzen, welker inhoud niets met hem te maken had, maar welker klank hem aandeed. En in deze krachtelooze verzen van Bourget kwamen twee woorden telkens terug en gaven hem telkens weer een rilling, in welke nu vereenigd de belofte van alle hoogheid en alle laagheid lag, die hij vroeger gescheiden gezocht had. Dat waren de woorden ‘de vrouw’ en ‘het leven.’

Toen de geur van de accacia's den geur van de vlier overstemmen ging, stierf kort vóór Erwin's meerderjarigheid op een kasteel in Neder-Oostenrijk Lato. Erwin reed naar de begrafenis; hij was zelf verbaasd dat hij geheel koud bleef, zelfs bij het zien van het lijk.

Na zijn meerderjarigheid waren Erwin en Clemens nog drie dagen samen buiten. De laatste nacht bleven ze in een stationshotel in Bruck, want Clemens' trein ging eerst om drie uur 's morgens. Het opstaan was onaangenaam en het werd koud;

beide waren onrustig en bevreesd iets te vergeten; haastig doorelkaar dronken ze thee en cognac. Op eens overviel Erwin het gevoel van een groote armoede; het was hem als had zijn vriend alle rijkdommen in zich en nam die met zich; maar ook scheen hem de tijd van hun samenzijn niets van dien rijkdom ontvangen te hebben; hij wanhoopte; hij was zoo slecht gebruikt en hij had hem graag weggegeven voor van nu af aan nog één uur. ‘Clemens’ zeide hij. Clemens verstond hem, maar hij kon hem niet helpen; een oogenblik stonden zij tegenover elkaar in hun onvruchtbare schoonheid, waarvan zij elkaar niets konden geven; dan keek door het venster het landschap binnen, graan, weide en hemel, alles in zijn kleur, maar onnatuurlijk wakker, in een schoonheid wier toon te hoog gespannen was, want nog scheen geen zon. Dan merkten ze dat de kaarsen brandden.

Buiten kwam Erwin veel uit zijn vroegere leven te binnen en ontroerde hem: avonden waarop hij met Clemens in het theater geweest was, wandelingen met zijn hofmeester in Schönbrunn en de ochtenden van de biechtdagen wanneer hij vroeg opstond. Menigmaal verscheen hem Clemens in den droom, maar zelden zoo als hij was; meestal was een kant van zijn wezen overdreven, hij was slechter of armer of treuriger of van een ander soort schoonheid. Erwin ontroerde ook de herinnering aan het plein van zijn gymnasium en aan de straten waardoor hij naar het gymnasium gegaan was en de lithographie van den keizer in het schoolvertrek van zijn gymnasium. Nog altijd bedwelmde hem de toon van zijn eigen stem en de klank van de verzen bedwelmde hem. Maar hij zocht nu een verband tusschen hun inhoud en deze herinneringen, want hij wist dat deze herinneringen zijn leven waren. Nochtans lag in hun weeke droevige schoonheid niet datgene wat hem zijn siddering en de woorden van den dichter van het leven beloofden: smart en jubel, verhevenheid en gemeenheid, en de heele volheid van dat wat hemel en hel in zich draagt, maar zoo vermengd, in zulk een beweging door elkaar vloeiend, zoo een door haar, dat men het gansche als een geheimzinnig sidderende glorie gewaar wordt. Dat echter lag niet in zijn herinneringen, en hij begon langzamerhand te gelooven dat door het tweede woord, dat door de vrouw een openbaring

over hem komen en het leven wonderbaar vormen en het verhelderen zou; een openbaring voor welke het geheele leven slechts de vorm en het vroegere slechts de voorbereiding was. En daarom, meende hij, ontroerde het hem ook, zooals hem als kind de stille jeugd van den Heiland te Nazareth ontroerd had, van welke hij wist dat op haar de koninklijke intocht in Jeruzalem volgen moest en de droevigheid aan den Olijfberg en de eenzaamheid van den Goeden Vrijdag aan het kruis en de Paaschzondag op welken Hij opstond en de poorten van de hel overweldigde.

Erwin wachtte niet ongeduldig op deze openbaring, hij was tevreden met het bewustzijn dat zij komen zou.

In de stad teruggekeerd leed hij onder Weenen. Want al wat tot Weenen behoorde besefte hij nu als belangrijk; de wezens en dingen hadden elk een zin voor zich en een betrekking tot hem; hij voelde ze nu slechts vaag, maar hij wist dat zij hem na de openbaring klaar en kostbaar zijn zouden en hij zocht daarom met moeite te verzamelen dat waar zijn oog op viel, om het te bewaren voor het groote oogenblik. Hij was gelijk een jongeling in de grot, waarin alle schatten der aarde tot verschillend gekleurde steenen betooverd zijn; het eene woord dat ze herschept zal een godvreezende grijsaard hem noemen; maar hij mag in de grot zich maar weinige oogenblikken ophouden en daar hij het woord niet weet, weet hij niet met welke steenen hij zich beladen zal, want alle zien elkaar gelijk, hoewel de eenen barnsteen, koraal, onyx, jaspis, chrysopras geven en anderen metalen en sommigen diamanten en velen agaten, turkoisen, sapphiren, aquamarinen en enkelen de zwarte, groene, bleekgele, rozige, melkkleurige paarlen en weder enkelen de opalen, die hij zoozeer bemint.

Alles had zijn zinrijke schoonheid: de kathedralen van de middeleeuwen en de groote gele barok-kerken, wier heiligen op zomerdagen zich loom in den blauwen hemel omhoogwinden en de kleine middeleeuwsche kerken in het gewar van de huizen en de arme kerken van kort na 1820 in de voorstad. Alle heiligenbeelden waren schoon, de gouden gesneden heiligen beelden, die nooit leeg staan en de heiligen op de luidruchtige bruggen, stralend van bloemen, licht en kleur en de stille heiligenbeelden, die in de huizen zijn binnen-

gelaten waarin de deernen wonen; alle huizen waren schoon: de zwarte paleizen met hun Diana's en Appolo's, de kleurige huizen van één verdieping in de voorstad, waarin men 's avonds leven zag en de kleine herbergen op het land met het verweerde olieverfportret van een veldheer of een kunstenaar en de huizen met reusachtige binnenplaatsen en bochtige doorgangen en een gewar van trappen, en de nieuwe groote huizen tusschen hen, op wier kale muren in de schemering de reusachtige bonte opschriften van de reklame straalden; en alle tuinen waren schoon, de feestelijke tuinen van de kasteelen, met standbeelden, trofeeën en vierhoekige vijvers en de openbare tuinen vol bloemen en muziek en de bestoven tuinen van de voorstad, waarin soldaten en meisjes met open mond slapen; en alle muziek, waarvan de stad doorvloten was, had haar beteekenis, ook de vreemde muziek van de draaiorgels, waarvoor men staan blijft en waaruit de voorjaarswalsen vereenzaamd en droevig in den herfst opklinken. En alle menschen hadden hun beteekenis; alle officieren, de eleganten van de garde en de anderen die het haar laag op het lage voorhoofd dragen en de eenvoudigen die niet elegant zijn; en alle soldaten en bovenal de groote ernstige tragische Bosniërs; en de gezichten van alle volken van het rijk, de trouwe menigmaal een weinig lijdende gezichten van de Bohemers en de Slovaken met hun strakke diepe verlangenvolle oogen. Menigmaal overviel Erwin een groote nieuwsgierigheid naar de menschen, die aan zijn gevoel van hun verschil en aan zijn gevoel van de menigvuldigheid van het bestaande ontsprong; hij werd haar gewaar als de wensch om, door het toeval van de straat geleid, uit de trekken, gebaren en woorden van de menschen hun leven te lezen. Maar dat leek hem een goddeloosheid, als de verzoeking een bovennatuurlijk geheim op natuurlijken weg te doorgronden.

Tusschen deze rijke kwamen arme uren die zoo onverdragelijk voor zijn ziel waren als het voor het oog is in het ledig te staren. Eens in Schönbrunn beving hem die armoede bizonder sterk, daar niet enkel de dingen hem niets-zeggend schenen, maar ook zijn gedachten van gewoonlijk hem ontgleden, uit elkaar gingen en hem alleen lieten. Een paar dagen later, weliswaar, op een Januari-avond, voelde hij daar de onuit-

sprekelijke bekoring van een standbeeld: twee vrouwen die elkaar omarmd hielden; achter hen steeg boven weinig sterren een hooge grauwe hemel op, de aarde was wit van sneeuw, alleen wat licht van een vervaagde maan viel op haar.

Menigmaal kon Erwin dagen lang weer genegenheid en meelijden voor Clemens voelen; eens beproefde hij met hem te spreken; maar hun gesprek was benauwend; het ging zonder hen verder, tegelijk met hun gedachten maar een anderen weg en hun woorden klonken anders als ze gezegd waren.

Een jaar later leefde Erwin met een vrouw. Zij was schoon met de schoonheid van die late busten bij welke men een oogenblik twijfelt, of zij ons een jongen aziatischen koning toonen of een bejaarde romeinsche keizerin; en op deze schoonheid had zich de bewondering van vorsten, kunstenaars en menigte sinds twintig jaren afgedrukt; zij geleek een triomfzuil van haar eigen leven, waarop het onnoemelijke gegrift was dat men van haar gehoopt en in haar gevonden had, en daarboven in pronkende letters het groote heerlijke lot dat zulk een leven is. Vooral haar glimlachen was vol daarvan, haar schoone glimlachen, dat gestadig van haar zacht-geopende lippen sijpelde en als een wonderbare aalmoes voor de menigte vermengd met den geur van haar grijzen amber achter haar aantrok, als zij over de straten ging of over de trappen van de groote theaters.

Alle wonderen die Erwin van de openbaring verwacht had waren in haar, maar hij vond geen openbaring. Wanneer hem zijn vroeger leven een voorgevoel ervan scheen te geven, zoo was zij hem de geschiedenis ervan: de geschiedenis waarin alles wat stralend was glanzend wordt en ook het kleine groot, maar veel van dat wat ons wijsheid scheen slechts geestrijk.

(Slot volgt).

Boekbeoordeelingen.

Een oprecht katholiek.
Dr. M.H.I. Schoenmaekers. *Ontgin u zelven*.

Hoewel ik het nooit neergeschreven zag, is het toch een algemeen bekend feit dat niet-Roomschen meenen Roomschen aan hun uiterlijk te kunnen onderscheiden.

‘Hé, is *die* Roomsch? dat zou ik 'm niet hebben aangezien.’ - ‘Jij niet? nou ik wèl, hoor! een echt Roomsch gezicht.’ -

Is dit een illusie, die men elkander inpraat? Is het een familie-trek, eigen aan welbekende Roomsche geslachten? Of is het werkelijk een bepaalde gelaats-expressie, een trek, voortkomende uit de karakter-eigenaardigheid, die voor het Roomsch Katholicisme ontfankelijk maakt, of die door opvoeding in dat geloof wordt gevormd?

Hoe dit zij, het is zeker dat als men den niet-Roomschen opmerker vraagt dien trek nader aan te duiden, hij er meestal iets ongunstigs aan verbinden zal, iets van den Jezuïet, iets van: ‘o jou!’ en van achter-de-mouw-hebben.

Ik weet niet of Roomsch-katholieken het feit erkennen, of zij het verklaren, of zij wellicht iets dergelijks in niet-Roomsche gezichten meenen te zien. Maar het is mij nooit zoo duidelijk geworden wat de Hollandsche anti-papist eigenlijk in den Katholiek haat en vreest als toen ik kennis maakte met de uitingen van een Katholiek, die hoewel zich nog steeds Katholiek voelend en noemend, juist dat hatelijke en gevreesde uit eigen ziel toont te hebben weggedaan.

Ziehier, zou ik den anti-papist willen toeroepen, is dit niet de tegenhanger van den Israëliet zonder bedrog, de Katholiek zonder onoprechtheid? En is het niet heuchelijk dat dit type, waarvan wij allen het bestaan in den ouden Katholieken bloeitijd, den tijd der Kathedraal-bouw, gaarne aannemen, thans weder verschijnt na zooveel eeuwen van vinnigen geloofsstrijd, niet geschikt om de geesten te verruimen en te bevrijden?

Dr. Schoenmaekers is een merkwaardige figuur en naar mijn meening bestemd voor een belangrijke rol, wanneer hij zoo oprecht en bescheiden voortgaat als hij begon.

Zijn optreden bewijst hoe diep en krachtig de beweging is in het geestelijk leven van onzen tijd.

Er waren wel altijd personen als Schoenmaekers, ook in de meest verdorven en doode eeuwen. In mémoires en dagboeken vindt men altijd sporen van hun bestaan. Maar ze waren dan volstrekt obscuur. Ze gingen schuchter en gelaten hun verborgen weg, getroost in het besef der eindelijk-triomfante waarheid. Het groote expressieve vermogen, de kunstenaarsmacht, de dichterlijke beelding, de onstuimige profeten-drang dat alles ontbrak hen.

Maar als een teeken van het sterke leven en de breede gedachtestrooming van onzen tijd kan het worden beschouwd, dat thans zulk een natuur tot zuivere en hem eigene uiting komt.

Schoenmaekers is de moralist ‘pur et simple.’ Pur et simple in vollen zin. En als zoodanig is hij eenig in zijn soort.

Ik hoop dat onze talrijke zieleherders en zedemeesters hier niet boos worden. O gij zijt allen zeer brave en welmeenende predikers, vol roeping en toewijding. Maar ziet ge, gij *wilt* moralisten zijn en doet daarvoor uw uiterste best. Maar Schoenmaekers *is* een moralist of hij 't wil of niet.

En hij is zulk een zuiver religieus-ethische natuur en hij vond om zich zulk een levende taal, dat hij welsprekend is geworden en een leesbaar auteur, wat gij allen - met uw welnemen - nog niet zijt. Pectus est quod dissertos facit.

Kenmerkend voor den uitsluitenden moralist is bij Schoenmaekers zijn gemis aan artisticiteit en aan dichterlijk vermogen. Hij spreekt veel over ‘Schoonheid’ maar hij vermocht ook niet

den flauwsten indruk te weeg te brengen van wat hij er mee bedoelt. Alleen daar waar hij over den Biecht spreekt wordt iets duidelijk, wat op schoonheidsontroering lijkt, van zuiver ethischen aard. Maar waar hij poogt iets te beduiden omtrent dat wat op de zinnelijke ontroeringen van den kunstenaar zou gelijken daar komt er niets van terecht en is hij onbeholpen naïef.

Evenmin vermoedt hij iets omtrent den aard van het dichterschap. Hij zegt dat Jezus geen dichter was, omdat hij geen ‘mooie woorden’ noodig had.

Maar Schoenmaekers bewijst zelf, juist dóór het gebruik van ‘mooie woorden’, als hij aan 't eind van een betoog meent zich door een onmachtige geestdrift te mogen doen medeslepen, dat hij geen dichter is.

Maar dat behoeft hem in 't minst niet te belemmeren in zijn groote taak. Mits hij een bewering als deze niet onwillig verwerpt, maar even bescheiden en aandachtig overweegt als hij alles overwogen heeft wat men hem tegenvoerde.

Waar hij doet naar zijn innigste natuur, waar hij eenvoudig en oprecht moraliseert, uitsprekend wat hij niet laten kan, omdat 't hem zoozéér ernst is, daar is hij sterk en goed.

Waar hij beproeft in dichterlijk proza de schoonheid aan te roepen, daar is hij zwak en slecht, niet beter dan zijn honderde Roomsche en Protestantsche confraters.

In een bladzijde als de volgende, daar is hij in zijn kracht:

‘Als Katholiek priester heb ik biecht gehoord. Nu is 't wel waar dat de sacramenteele biecht voor zeer, zeer veel Roomschen verminkt is tot een koude officieele instelling, maar vele Katholieke religieuze zielen voelen toch nog de natuurlijke waarheid der oorspronkelijke Biecht. Dat heb ik ondervonden en ik durf daarom beslist verzekeren dat het onmogelijk is, geen innige liefde te voelen voor een mensch, die waarlijk biecht uit natuurlijken drang zijn gemoed uit te storten van menschenhart tot menschenharte....

....de Biecht, de eerlijke hartelijke Biecht, ziedaar een zaad waaruit onfeilbaar innige liefde groeien moet. Met geen tranen genoeg is het te beweenen, dat die Biecht in de Roomsche Kerk vaak zoo jammerlijk verminkt wordt tot een koude plichtsbetrachting, tot een pijnlijke bekentenis aan een

officieel persoon, en dat buiten de Roomsche Kerk de zegen der Biecht zoo weinig gekend is. Nog eens: liefde preeken is veelal verkrachting der liefde; maar elkander kennen, heelemaal kennen is onfeilbaar zeker elkaar liefhebben.'

Hoort ge 't? '*Met geen tranen genoeg is het te beweenen*.' Spreekt hier niet een mensch? Een mensch naar wien geluisterd *moet* worden, en naar wien geluisterd *zal* worden?

Over Schoenmaekers' gedachten valt meer te spreken dan ik hier doen kan. De man die uit oorspronkelijke zuiverheid van gevoelens en uit niets ontziende oprechtheid van handelen zich losbrak uit de leugenbanden der officieele kerk, en dus 'renegaat' werd, die man weet ook het nauwkeurigst aan te geven wat de echte van de valsche religie onderscheidt. Het door hem aangegeven onderscheid tusschen 'innerlijke' en 'uiterlijke' moraal is dan ook een der meest betrouwbare richtingsmerken.

Maar sprekende over 'daden' en 'motieven' maakt hij de zaak te eenvoudig. Het beoordeelen van daden uitsluitend naar hun motieven, zooals Schoenmaekers wil, is misleidend. Een daad heeft niet alleen een oorzaak, maar ook een eigen *wezen* en *beteekenis*, die men maar niet eenvoudig kan negeeren. Een daad genereert nieuwe motieven, nieuwe gevoelens, die ethisch afhangen niet enkel van het motief tot de daad, maar van de daad zelf.

Hier is Schoenmaekers *te* logisch. Hier laat hij zijn zuiver gevoel los en redeneert alleen. Maar dat is nooit zonder gevaar. Gevoels-logica is nog iets geheel anders dan verstandslogica. Schoenmaekers moet den homo-sexueel noodwendig gelijk geven, die hoegenaamd geen kwade motieven voor zijn onnatuurlijk handelen bespeurt. En toch zal ook Schoenmaekers een onlogisch verzet kennen in zijn gevoels-wezen, dat hem weerhoudt den homo-sexueelen drang goed te keuren.

Schoenmaekers is door zijn seminarie-opvoeding geoefend in debat, hij is schrander en vlug van geest, en het zal hem meer moeite kosten zijn spitsvondig intellect te bedwingen, dan tegenwerpingen dialectisch te ontkrachten.

Maar zijn eenvoudige verklaring van de kuischheid-vereering der katholieken schijnt mij enkel spitsvondige naïeveteit. Dat

betoog over die zieke vogels die vaker voorkomen dan zieke wurmen, over geknakte rozen - door den adem van één koude nacht (!) - die talrijker zouden zijn dan geknakte grashalmen (!!) - dat betoog verraadt totale biologische onwetendheid en kan toch maar zeer onnoozele menschen bevredigen. De erfzonde alleen uit te leggen als de labieliteit van hoogere, meer gecompliceerde organismen is al te gemakkelijk. En ingeval Schoenmaekers toegeeft dat deze zaak diepere geheimvolle beteekenis heeft, dan moet hij die niet voor de menigte pogen te bedekken door een oppervlakkige oplossing.

Het is niet waar, - en men behoeft geen wijsgeer te zijn om dat te bemerken - het is niet waar dat alleen een verontreinigd sexueel leven weerzin inboezemt. Zou dat het ontstaan der ‘onbevlekte ontvangenis’ mythe verklaren? Neen, het is een geheimzinnig maar onloochenbaar feit, dat het geheele sexueele leven bij den mensch iets heeft, wat het bij bloemen mist, iets wat ook in reinsten staat en bij geheel onbedorven menschen weerzin opwekt. Al wordt die weerzin in zuivere verhoudingen en wel-geëquilibreerde menschen tot de engste grenzen teruggebracht.

Evenzeer is Schoenmaekers' geheele beschouwing over het militairisme oppervlakkig en dus onjuist. Zijn definitie van een ‘militair’ is willekeurig, en zijn naschrift zal den meesten lezers zulk een tegenstrijdigen indruk geven, dat het beter ware als hij eerst deze zaak langer en dieper had overwogen. Het ‘strijden’ voor een rechtvaardige zaak, zoo noodig met de wapenen, kan men onmogelijk met een paar schampere woorden verachtelijk maken. Het wordt door de menschen, ook door Schoenmaekers, nog altijd als goed en heilig gevoeld, onder bepaalde omstandigheden. Men denke aan den Boeren-oorlog die zelfs vurige anti-militairisten krijgshaftig maakte. Een beroep op Jezus heeft weinig kracht, want wat is er eigenlijk slapper dan zijn vermaning: ‘wie het zwaard opneemt zal door het zwaard vergaan.’ Een goed krijgsman verlangt niets liever.

Welnu, het militairisme bestaat alleen omdat de militairen het goede en heilige strijdersgevoel, terecht of ten onrechte, voorwenden en onderling ophouden. Zonder die illusie zouden

er geen legers kunnen bestaan. De voorstelling van Schoenmaekers is ongeloofbaar, omdat er met die illusie geen rekening wordt gehouden, en het ware zijn opgaaf geweest duidelijk te maken dat de militaire deugd een illusie is en waarom. Even ruim en waardeerend als hij de kloosterdeugden ontleedt en er het goede van behoudt, zoo had hij het de militaire deugden moeten doen.

Eindelijk is er in Schoenmaekers nog te veel van den monnik waar hij de wereld-verachting prijst. Wel stelt hij er de 'natuur-schuwheid' als verwerpelijk naast, maar ook hier gaat hij al te willekeurig en te onrechtvaardig zacht jegens zijn kerk te werk. Wat Schoenmaekers als wereld-verachting prijst, heeft alleen bestaansrede in een diep verdorven onnatuurlijke wereld, en bedoelt alleen het bedorvene en onnatuurlijke in de wereld.

Maar nooit heeft zijn kerk deze zaak zoo mild en verstandig opgevat. Immers zulk een gevoel zou geheel ophouden bij het beter worden der wereld? Doch het lijdt hoegenaamd geen twijfel of het geheele kloosterwezen berust op de treurige waan dat de menschelijke natuur en het aardsche leven onherstelbaar en voor goed verdorven zijn, en dat alle inspanning tot verbetering van ons tijdelijk verblijf op aarde verloren moeite is.

Het is werkelijk te hopen dat Schoenmaekers dat monniksgevoel geheel en al zal verliezen en zijn natuurlijke gave zal versterken en volmaken in den strijd. Want alleen door den strijd niet te schuwen en door zich moedig te wagen te midden van leugen en verderf, kan hij ten volle zijn taak als moralist volbrengen, waartoe hij meer dan iemand in ons land geroepen schijnt.

24 Sept. 1905.
FREDERIK VAN EEDEN.

E.J. Potgieter's Gedroomd Paardrijden, met inleiding en aanteekeningen van J.B. Meerkerk (Haarlem - Tjeenk Willink en Zoon, 1905).

Evenals de toren te midden van bont gewemel in nauwe straten vereenzaamd en onopgemerkt staat, maar uit de velden gezien, het stadsilhouet beheerst, zo werd het eerst voor een later geslacht mogelik, Potgieter's werk te zien als een van de centrale hoogtepunten der negentiende-eeuwse litteratuur. Potgieter is de negentiende-eeuwse Huygens, bovenal beminnelik om de adel van zijn persoonlikheid. Maar het Allerheiligste van zijn gemoed en geest ligt niet voor iedereen open. Zijn hoofdwerken zijn kostelike vruchten met harde bolster. Zijn verzen eisen studie. ‘Verzen, die geene studie waard zijn, verdienen in onzen tijd niet te worden gelezen, al treft men er ook het gevierdste naamcijfer onder aan,’ heeft Potgieter gezegd.[1)] De omgang met een zo rijke geest als Potgieter zal altijd inspanning kosten: populariteit in de gewone zin was voor de werkelik groten nergens bereikbaar. Maar deze dichter heeft veel eigenschappen die oningewijden op een afstand houden: een individuele, sterk archaïstiese taal, waarmee men niet spoedig vertrouwd raakt; een neiging om zijn verbeelding de toom te vieren tot grillige wendingen en onverwachte sprongen; een lust tot mijmeren, die eerst op de ware prijs gesteld wordt als men enigszins in Potgieter's intimiteit doorgedrongen is; een belezenheid, die de kennis van zijn lezers verre overschat. Van hem geldt wat hij ergens in een motto omtrent Hölty zegt:

> Mehr, als ein Dichter lesen soll,
> Las Hölty; und sein Lied war vom Gelesnen voll.[2)]

Ondanks deze belemmeringen zal Potgieter gelezen, bestudeerd en bewonderd worden. Een teeken des tijds was Albert

1) *Herinneringen en Mijmeringen*, blz. 221.
2) *Studiën en Schetsen* I, 285.

Verwey's boek, dat menigeen nader bij de kern van Potgieter's dichterschap gebracht heeft. Want dat is het eerst nodige. Sympathie voor de gehele persoonlikheid geeft de volharding en de toewijding, die voor dieper inzicht en zuiverder genot vereist worden. Maar daarnevens is plaats voor andere bevorderaars van Potgieter-studie. We zijn iemand dankbaar, die ons een streek aanwijst vol natuurschoon, maar als de weg zo ingewikkeld is, dat er elk oogenblik gevaar voor verdwalen bestaat, dan nemen we gaarne de hulp aan van een gids, die ons de beste weg leert kennen.

Als zulk een gids biedt zich de heer Meerkerk aan, om ons rond te leiden in Potgieter's *Gedroomd Paardrijden*, een gedicht dat inderdaad ‘begraven’ lag in de Verzamelde Werken, die bij velen - gelijk Huet geestig van Bilderdijk's werken opmerkt - onopengesneden in hun boekenkasten te slapen gezet zijn, recht overeind. Wie er dus in slaagt - zoals de heer Meerkerk bedoelt - deze rijpste poëzie van Potgieter ‘voor een uitgebreiden kring van lezers toegankelijk te maken’, legt de schoonste krans op Potgieter's verwaarloosd graf. Daarom is het een teleurstelling dat de ingenomenheid waarmede wij deze uitgave zouden willen begroeten, zozeer getemperd wordt door de vele gebreken. De oprechte liefde voor zijn Dichter, en de grote belezenheid van de uitgever, die geen nieuweling is op dit gebied, deden iets beters verwachten.

De *Inleiding* geeft te veel en te weinig: een schets voor een studie over Potgieter en zijn tijdgenoten - waarin menig juiste en zelfstandige opmerking - een polemiserende bespreking van Verwey's Potgieter; een romantiese gissing over de hartsgeheimen van de dichter, zonder toelichting uit zijn werk of zijn leven van weinig waarde. Dat alles lijkt mij hier grotendeels misplaatst, omdat daar tegenover staat een mager stukje over de Landjonker, en één of twee bladzijden over het gedicht zelf. Een degelike inleiding op dit gedicht zal zich geen uitweidingen kunnen veroorloven: Potgieter's beschouwing van de kunst, de maatschappij en de geschiedenis, moet in hoofdlijnen aangegeven worden; zijn idealisering van het verleden, zijn teleurstelling in het heden. Daarbij moet het zwaartepunt gelegd worden in de laatste periode van zijn leven,

de tijd waarin ‘de mijmeraar wint,’ omdat Gedroomd Paardrijden van zijn geestestoestand in deze periode de afspiegeling geeft. De tietel ‘*Herinneringen en Mijmeringen*’ karakteriseert deze hele tijd, want daaronder vallen ook het *Leven van Bakhuizen* en *De Nalatenschap van den Landjonker*. Daarnaast hebben we nu de Brieven aan Busken Huet als kostbare bron om ons met Potgieter's laatste levensjaren vertrouwd te maken. Ik ben het met de heer Meerkerk eens, dat Verwey's breed opgezette Potgieter-biografie zich in de laatste hoofdstukken te veel tot de hoofdlijnen bepaalt, waardoor het evenwicht geschaad wordt - laten we hopen, dat een uitgewerkte tweede druk niet te lang op zich laat wachten! - maar Meerkerk's inleiding brengt ons de Landjonker niet veel nader.

Bij enige zelfbeperking zou de inleiding ook een niet misplaatste analyse van het gedicht kunnen bevatten, waardoor de lezer zich enigszins kon oriënteren. Daarbij had de uitgever dan ook zijn symboliek wat uitvoeriger kunnen ontwikkelen, die nu hier en daar in noten verstopt is. Mij heeft hij tenminste door die enkele aanduidingen niet overtuigd van Potgieter's diepere symboliese bedoeling. Ik geloof zelfs dat niemand er vreemder van opgezien zou hebben dan de dichter zelf: hij zou misschien de uitgever verwijzen naar de woorden uit zijn eigen aanteekeningen:[1)] ‘Een droom duldt geen *narekenen*.’

Meerkerk's symboliek vindt een aanknopingspunt in de waarneming dat het paard ‘de verpersoonlijking is van den dichtgeest’; het draagt immers de dichter ‘door de wereld zijner schoone verbeeldingen.’ Als dus de Landjonker als edelknaap het paard bestijgt (32), dan is hij een ‘jong dichter.’ Maar als we later (44) een woeste ruiterbende ontmoeten, dan worden dat ook al dichters, nl. ‘poëten, die vergeten hadden zich innerlijk te vormen.’ Het verst gaat die symboliek in strofe 94, waar elke regel ‘figuurlijk moet worden verstaan.’ Wie lust heeft kan daar nalezen op welke wijze. In het vervolg van het gedicht moeten we ons maar met de letterlike

1) *Poëzy II* blz. 252.

betekenis tevreden stellen; daar schijnt de symboliek op te houden.

En nu de verklaring. *Gedroomd Paardrijden* eischt veel van de lezer: ik wil wel bekennen dat er plaatsen zijn, die mij na herhaalde lezing nog niet duidelik werden, op gevaar af van door de heer Meerkerk gerekend te worden tot de doctoren in de Nederlandse letteren die nog niet lezen kunnen, waarvan de Inleiding spreekt. Dit alles zou tot zachtheid kunnen stemmen tegenover de uitgever, die het werk ondernam dat Den Hertog niet aandurfde. Maar daar staat tegenover, dat de uitgever de gevaarlike eigenschap bezit van alles te weten, en alles te kunnen verklaren. Daarbij komt een toon van gezag, waardoor een onervaren lezer zich laat verschalken. ‘Ik heb het voorrecht nog niet gehad, ooit iemand te ontmoeten, die het geheel gelezen had en verstaan.’ En verder: ‘ik vlei me, dat de verklaringen en aanteekeningen ruimschoots voldoende zullen zijn om het gedicht op te helderen.’

Wanneer we beweren dat de heer Meerkerk zich met een valse hoop vleit, dan dienen we dit ook te bewijzen. Een gedetailleerde aanwijzing van fouten hoort evenwel in een vaktijdschrift thuis. Hier geef ik dus alleen van elk soort fouten een kenschetsend voorbeeld.

De brede aantekeningen die Potgieter zelf aan zijn gedicht toevoegde, zijn in deze uitgave niet overgenomen; er is slechts bij uitzondering naar verwezen. Kortheidshalve zou dit te rechtvaardigen zijn, al werden wel eens belangrijke verwijzingen of citaten overgeslagen. Erger is dat de uitgever door Potgieter's noten niet te begrijpen, soms op een dwaalspoor komt. In strofe 56 wordt van de heerszuchtige Hendrik IV gezegd:

> wordt niet dier breede borst
> Het harnas te eng, geblaakt door zulk een gloriedorst,
> Herscheppend, 't oude Europa in nieuwen bloei te ontwikk'len?

Dat lijkt nogal duidelik, maar de uitgever leest daarin: ‘Ontvlucht niet zijne ziel, vóór hij zijn plan kan uitvoeren,

naar ruimer wereld, buiten tijd en stof.' De onschuldige oorzaak van deze fout is Potgieter's noot, een Frans citaat.

Voor het aantal verklaringen dat nodig en wenselik is, kan het oordeel uiteenlopen; dat hangt ook af van de lezerkring die men zich voorstelt. Dat de uitgever meer overhelt naar het teveel dan het teweinig, kan dus geen grief zijn, maar wel het gehalte van zijn aantekeningen.

Uit taalkundig oogpunt laten ze wel wat wensen over. Als van twee naast elkaar dravende paarden het ene 'deinst', zal men dat niet licht misverstaan. Maar neen: 'deinsde heeft hier de oude beteekenis van zacht trippelen, dansen.' Jammer dat die oude betekenis alleen in de verbeelding van de heer Meerkerk bestaat!

Een Datief pluralis *dier* is bij Potgieter niet zo zeldzaam. Robin Hood's haar heeft een tint:

> 'Zoo als de zomerzon dier bruine vruchten geeft
> Wier bloesem, wit of rood, den vorm eens ruikers heeft.'

De uitgever ziet *dier* voor een Genitief aan, en schrijft de onzin: 'Het bruin der kastanje = de zon dier bruine vruchten geeft luister, en dien luister had Robin Hood's haar.'

Ook kennis van zeventiende-eeuwse taal is voor goed begrip van Potgieter's taaleigen nodig. Hij gebruikt b.v. hoogsel (9) in de betekenis van relief, zoals het bij Vondel en Brandt voorkomt. Door dit over het hoofd te zien, laat de uitgever Potgieter twee maal hetzelfde zeggen.

Een gewichtiger bezwaar is, dat in de aantekeningen zonderlinge fouten voorkomen, die onmogelik zouden zijn als men ook maar enigszins voor ogen heeft wat Potgieter schildert. Van een hinde wordt gezegd (78), dat ze 'aan haar speelziek jong der klitten ruigte nette,' dat wil volgens Meerkerk zeggen dat ze 'de kruipplanten wegstreek.' Elders (372) schildert de dichter een wit paard dat men door het gebladerte ziet naderen:

> 'Zoodra we in 't groen gewelf iets weem'lends zagen rijzen
> Bij wijle sneeuwgestuif, bij wijle vier'ge vlam.'

Welnu, dat sneeuwgestuif zijn ‘bloesems door den wind over den weg geblazen.’

Nog één staaltje. We zijn op de stille hei; 't is een prachtige najaarsdag met een echte kleurenweelde, geel door bruin. Slechts bruin? zegt de dichter. Neen; bruin is de hei bij bewolkte lucht. Nu is hij paars als het bloeiend veld, of nog liever purper. Slechts geel? Neen, bij zonneschijn is het louter goud: alle heuvelen zijn kwistig gesierd met gouden kransen en koorden (178-179). Moeielik zijn deze strofen niet. Alleen uit oppervlakkigheid is het dus te verklaren als Meerkerk in de eerste strofe prins Willem III ziet, die in het purper op de jacht gaat; in de volgende het schitterende goud en de wapens van een jachtstoet.

Hieruit blijkt dus dat de lezer steeds op zijn hoede moet zijn. Als de uitgever zelf iets niet nauwkeurig begrijpt, geeft hij een à-peu-près-verklaring, die soms bij toeval goed is, maar dan weer blijkbaar foutief. We mogen niet eisen dat iemand alle moeielikheden oplost, of dat hij zich nooit vergist, maar wel, dat hij geen gissing voor onaantastbare zekerheid laat doorgaan. Uit een twintigtal strofen waarin ik onjuistheden en blijkbare fouten aantekende, wil ik er ten slotte nog een bespreken, waarmee de uitgever verlegen zat. In plaats van de lezer rekenschap te geven van de moeielikheid, schrijft hij liever klinkklare nonsens neer.

Nadat de dichter de liefde, ‘veelvormig van gelaat’, met de zee vergeleken heeft, gaat hij voort:

> Ontvangt wie Aphrodite aan de oudheid heeft gebaard
> Thans hooger hulde in 't lied dat alle tongslag mengelt
> Wanneer met zusterband zij werelden omstrengelt,
> Wie prijst den hartstocht, dien geen andere evenaart,
> Niet godd'lijkst als 't geslacht, in 't grootsch verschiet verengeld,
> Hem hier reeds wieken dankt, wier vlucht aan 't stof ontvaart?

M.i. bedoelt Potgieter: de zee, die volgens de oudheid Aphrodite voortbracht, wordt thans gehuldigd, omdat ze werelden samenbrengt. Maar komt aan de Liefde, de goddelikste,

niet de voorrang toe, als we zien hoe het menselik geslacht, dat voor de hemel bestemd is, hier op aarde reeds door die liefde vleugelen krijgt.

Doordat de uitgever ‘verschiet’ opvatte in de originele betekenis van ‘verleden’, kon hij de drie laatste regels onmogelik begrijpen. Daarom schreef hij: ‘maar...is de hartstocht der liefde niet de hoogste hulde - evenals hoogst staat het Grieksche volk dat hem zóó dacht - zoo heerlijk schoon is het verre verleden - wanneer hem - dien hartstocht - de kracht bedeeld is zich uit het stof hemelwaarts te verheffen, gelijk Aphrodite uit de kokende wateren oprees?’ Voor mij is dit meer een rebus dan een verklaring.

Al is dus deze uitgave niet in alle opzichten ‘ruimschoots voldoende’, we zouden ons aan schromelike overdrijving schuldig maken, als we de indruk achterlieten dat er niets van deugde. De bewerker heeft veel nuttig werk gedaan, en zich heel wat moeite getroost om historiese feiten, aanhalingen en zinspelingen terecht te brengen.

Uit menige verklaring blijkt de ervaren docent, die goed inziet waar voor de beginner de moeilikheid zit. Niet zelden werd ik door hem op weg geholpen als een strofe mij eerst duister bleef. Wie *Gedroomd Paardrijden* lezen gaat, zal goed doen met zich de hulp van deze uitgave te verzekeren. Mijn op de voorgrond stellen van de tekortkomingen had ten doel, het onbeperkte vertrouwen dat de uitgever inboezemen wil, te doen plaatsmaken voor eigen oordeel en kritiek. Misschien geef ik hierdoor ook een stootje tot een grondig herziene uitgave; de heer Meerkerk wijst er immers op dat zijn beminde dichter een grote afkeer had van alle zelfvoldaanheid. Wij kunnen ons dus aansluiten bij de wens, dat zijn arbeid - die inderdaad een uiting van piëteit is - niet vruchteloos zal blijven. Als dit boekje Potgieter's kunst onder veler aandacht brengt, en tot grondige bestudering uitlokt, dan mag de uitgever zijn moeite ruimschoots beloond achten.

Assen, Oktober 1905.
C.G.N. DE VOOYS.

De Kleine Johannes, 2e Deel, door F.v. Eeden, W. Versluys 1905.

De nieuwe ‘Kleine Johannes’ verschilt in menig opzicht van de vroegere. Als Van Eeden zegt dat het wel op een sprookje lijkt, haast nog meer dan die van twintig jaren geleden, dan bedoelt hij misschien dat er tafereelen in voorkomen van een brutaler fantasie, en dat is ook zoo, maar dat is het wezen van een sprookje niet. Van de Kl. Joh. I kan men niet zeggen dat er één persoon, één levenstoestand in voorkomt die een beeld is der nuchtere werkelijkheid. Windekind en Wistik natuurlijk niet, maar ook niet Pluizer of dokter Cijfer, Robinetta of Johannes' vader. Johannes' leerlingschap bij Pluizer is even sprookjesachtig als zijn omgang met Windekind, getuige de toch zeker niet menschelijke manier waarop zij een bezoek brengen aan het kerkhof. Ook wat zij daar zien is niet realistisch beschreven, want wat nietig en weerzinwekkend zou zijn als men het zag met het oog van een mensch, wordt groot van vreeselijkheid, gezien met den blik van een wezentje zoo groot als een mier. Maar in de Kl. Joh. II is het heel anders: de meeste figuren erin zijn zoo gewoon, zoo platwerkelijk als realisme maar schilderen kan, terwijl het fantastische hierin bestaat, dat hun komedie gespeeld wordt voor als het ware een achtergrond van kolossale vizioenen. Een breede opvatting voorwaar, om het klein-alledaagsche leven zich in zekeren zin te doen spiegelen in zulk een gezichtenreeks, die bovendien bij het verhaal aansluit door telkens voor Johannes als een soort van waarschuwing te dienen. Maar een andere vraag is het, of op die wijze het tweede en het eerste deel wel een eenheid vormen. Ik geloof van neen, en de zaak wordt nog bedenkelijker als men er op let dat Johannes zelf eigenlijk een vreemdsoortig persoontje is. Het eerste deel bevat een in zichzelf afgerond geheel, een volledige ontwikkeling van kind tot jongeling, dien men door het voorafgaande wel wijs genoeg mag achten om de wereld in te gaan, niet om geen domheden meer te doen, maar wel om iets meer te zijn dan een kind, aan wien die schat van leerrijke avonturen blijkbaar slecht besteed was. Het is duidelijk dat Van Eeden dit zelf heeft opgemerkt, en dat hij er zich uit zoekt te redden.

door te verzekeren dat Johannes lang niet alles begrepen had wat hem was overkomen. Dit lijkt zeer aannemelijk, maar Van Eeden schrijft nu eenmaal geen naturalistischen roman, en wat in zulk een boek een juiste opmerking zou zijn wordt hier een reden om voor Johannes weinig sympathie te gevoelen. In een werk als dit *moet* de hoofdpersoon alles begrijpen, *moeten* alle wonderlijke gebeurtenissen aan hem besteed zijn, anders vraagt men zich af: waarom werd er van dat mannetje toch zoo'n drukte gemaakt en kreeg hij, die toch een heel gewoon jongetje was, al maakte hij middelmatige versjes, zulk een buitensporig-gesoigneerde opvoeding? Bovendien, waartoe moet dit alles leiden? Wil het geheele werk niet als een nachtkaars uitgaan, dan moet Johannes in het eind ervan gestegen zijn tot een geestelijken held die het wereldraadsel feitelijk doorziet. Meent te doorzien, natuurlijk, maar dat doet er niet toe, als de uitkomst maar den stijl heeft van een aarzellooze overtuiging. Voor zulk een slot gaat de ontwikkeling echter veel te langzaam. Ik heb weinig respect voor de overtuiging van iemand die kort te voren een meisje als Marjon heeft verlaten voor een kwast en een paar modepoppen. - De groote figuur van dit tweede boek is dan ook eigenlijk niet Johannes (bijna een slachtoffer van zijn vizionnairen aanleg), maar Marcus. Hoe jammer, dat ook deze grootsch-bedoelde figuur eigenlijk niet aan de verwachting beantwoordt.

Van Eeden wil van hem een tweeden Christus maken, met veel bovennatuurlijks bij een alledaagsch voorkomen. Een scharesliep die over de zee komt aanschrijden, is al dadelijk, en niet ten onrechte, als iets lachwekkends aangeduid. Doch dit is maar een van de honderd plaatsen waar Van Eeden werkelijkheid en fantasie dooreensleept. De wonderbare overtocht van tante Serena's logeerkamer naar Phrygië, via de beddekwast-leeuwestaart is er een ander bedenkelijk staaltje van.

Bij de Kl. Joh. I was iets dergelijks uitgesloten door de het geheel door en door onwerkelijk makende fantasie. De Kl. Joh. II heeft, waar Van Eeden het alledaagsche voorplan met het sprookjesachtige van den achtergrond zoekt te doen aansluiten, iets gewrongens, iets lachwekkends soms. Marcus is de groote tusschenfiguur, die even goddelijk door de droomwereld schrijdt als armoedig messen slijpt in het dorpscafétje. Hij, en met hem

misschien de eenheid van het geheele boek, zou gered zijn geweest als hij, verheven sprekende, werkelijk een grootschheid van gedachte geopenbaard had die aan Jezus' bergrede gelijk-kwam. Helaas! wat een ongenietbare schijn-verhevenheid is dit. Had hij dan liever nog niets gesproken en ons alleen den indruk geschonken van een raadselachtig wezen, wiens verhevenheid men meer hoort bespreken dan dat men haar meevoelt, maar voor wien men toch een zeker ontzag heeft door te hooren dat iedereen eerbied voor hem heeft en Johannes vooral. Maar deze redevoeringen, eerst tot de kermisgasten, later in de kerk, zijn een ontgoocheling. Marcus blijkt niets anders te zijn dan Van Eeden zelf, met enkele bovennatuurlijke bijzonderheden.

Evenwel, men kan Van Eeden niet kwalijk nemen dat hij niet in staat is, iets als de Bergrede te schrijven. Vele andere dingen kan hij uitmuntend. Johannes zelf, en Marcus, er buitengelaten, zijn alle andere figuren prachtig. Alleen al de stijl, de eenvoudige natuurlijke verhaal-stijl, is een gelukwensch waard. Maar Marjon! Ik durf gerust te zeggen, dat dit schoone karakter door niets uit De Kl. Joh. I overtroffen wordt. Integendeel, wat is Robinetta een ijl wezentje vergeleken bij deze forsche, fiere, menschelijke, en toch zoo diep-fijngevoelige vrouw: Een meisje is zij niet, of het moest om haar onschuld zijn. Trots al het ruwe, dat Van Eeden haar opzettelijk, en terecht laat behouden, is dit een ideaal gemoed, zoo ideaal zelfs dat ik geloof dat de droom Van Eeden parten gespeeld heeft en hij, meenende een type der werkelijkheid te geven, mogelijk wel met de bijbedoeling aan te toonen dat ook in dien stand zielegrootheid bestaan kan, toch een karakter geschapen heeft dat met de werkelijkheid volstrekt niet overeenkomt.

De andere typen doen dat wel, en in de hoogste mate. Tante Serena (hoewel haar einddaad moeielijk aan te nemen is), Daatje misschien nog meer, Marjons zuster, de zwetsers die Johannes' verontwaardiging opwekken, Walter en gravin Dolores, een voor een zijn zij kostelijk. Misschien is de scène met dominee Kraalboom wel eens meer vertoond, misschien bevat het tooneel van Johannes die bij zijn aanzienlijke vrienden Marjon vergeet, een herinnering aan Dowson's ‘Souvenirs of an Egoïst’, maar toch zijn die tafereelen raak en geestig.

Van Eedens verhalende schildering is uitmuntend, en beschrijvingen als van de dorpskermis zijn van een ongewoon talent. Maar het allergrootst zijn de twee vizioenen: Phrygië en de Dood van Pan. De verheerlijking van den natuurstaat, en de ondergang daarvan, hebben Van Eeden stof geleverd tot gezichten zoo machtig en zoo klassiek, van zulk een overborrelende en toch bedwongen fantasie, dat ik daarom alleen al aan iedereen de lezing aanraad van dit merkwaardige boek. Over wat mooi is valt niet veel te zeggen, alleen te genieten. Geve Van Eeden ons nog veel van dat mooie in zijn derde boek, dat ik met verlangen tegemoet zie, en waarvan ik ten zeerste hoop dat het mijn vrees beschamen zal en niet als een nachtkaars uitgaan! -

ALEX GUTTELING.

Het Aesthetische Bestanddeel van Geschiedkundige Voorstellingen. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen, op 4 November 1905, door Dr. J. Huizinga. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1905.

De menschen vergeten teveel dat zij allen anders zijn en dat ieder opkomt voor het recht een ding te doen op de wijs die hem past.

Geschiedschrijven is niets dan het *geschiede* schrijven, en als nu gestreden wordt over de vraag hoe dit gedaan moet worden, dan ligt het voor de hand dat die strijd niet in den aard van de zaak, maar van de menschen ligt.

Naarmate die menschen door aanleg, studie of levensloop meer staatkundigen, staathuishoudkundigen, theologen, natuurvorschers of psychologen zijn, spreken zij zich uit voor een politieke of ekonomische, een theologische, natuurwetenschappelijke of psychologische geschiedschrijving.

Toch wel in den aard van de zaak, meent ge; omdat staat en staathuishouding, godsbegrip, natuur en menscheziel elementen van het geschieden zijn en elk, in menschelijke beperktheid, daaruit wel een keus moet doen. Ik antwoord: als dit

zoo is ligt in den aard van de zaak de keus, maar niet de strijd. Niet de strijd over de voortreffelijkheid van de eene keus boven de andere immers; niet de strijd om een *systeem* van geschiedschrijving.

De mogelijkheid bestaat dat in een zekeren tijd een van die elementen sterk naarvoren dringt. Het schijnt dan alsof dat eene al de andere beheerscht en of overheersching van dat eene in den aard van het geschieden ligt. Maar ook dan ligt het niet in het geschieden: het ligt in den tijd. Naar den aard van den tijd komen dan stelsels op, die menigeen onvergankelijke waarheid lijken. Maar wie ervoor strijden, meenende te strijden voor de ware geschiedschrijving, vonden de oorzaak van hun strijd niet in haar, maar in hun aard van kinderen van hun tijd te zijn.

De ware geschiedschrijving is veelvoudig, zooals het geschieden veelvoudig is. Maar de menschen, niet tevreden hun keus te doen, willen de beperking van *hun* eenvoud aan al het andere opleggen.

* * *

De rede van Dr. Huizinga is een pleidooi voor persoonlijke geschiedschrijving. Hoe grooter de persoonlijkheid, hoe waardevoller de geschiedschrijving, - dit meent men een oogenblik dat hij zeggen zal. Maar, hoewel hij den wiekslag van deze gedachte moge gevoeld hebben, hij uit haar niet, en zegt enkel: psychologisch doorzicht, levendig voorstellingsvermogen, kunstgevoel.

Daardoor doet hij zich alleen nog kennen als iemand die den drang naar grootheid wel een oogenblik ondergaan heeft, doch daarna zich gevormd tot een wezen, dat wel nieuwer, maar niet meerder is dan vroegere.

Psychologisch, aesthetisch en artistiek is hij, - een jongere van 1890. Het is een geluk zoo deze drieërlei ontwikkeling ook de geschiedschrijving ten goede komt. Maar grooter geluk zal het zijn als, los van onnutte vragen-weefsels en de kristallen doorbrekend van duitsche begrips-bevriezing, een Man die de grootheid van zijn eigen tijd heeft meegevoeld, ons van de groote doode tijden verhaalt.

A.V.